TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HİTİTÇE ÇİVİ YAZILI BELGELERDE GEÇEN EVCİL HAYVANLARA DAİR KAYITLARIN EKONOMİK, KÜLTÜREL VE SİYASAL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

DOKTORA TEZİ

Fadime ÜNLÜ EFE

Ankara-2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HİTİTÇE ÇİVİ YAZILI BELGELERDE GEÇEN EVCİL HAYVANLARA DAİR KAYITLARIN EKONOMİK, KÜLTÜREL VE SİYASAL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

DOKTORA TEZİ

Fadime ÜNLÜ EFE

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Turgut YİĞİT

Ankara-2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HİTİTÇE ÇİVİ YAZILI BELGELERDE GEÇEN EVCİL HAYVANLARA DAİR KAYITLARIN EKONOMİK, KÜLTÜREL VE SİYASAL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doktora Tezi

Fadime ÜNLÜ EFE

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Turgut YİĞİT

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı	**İmzası**
1- Prof. Dr. Aygül SÜEL	
2- Prof. Dr. Turgut YİĞİT	
3- Prof. Dr. Esma REYHAN	
4- Doç. Dr. Leyla MURAT KARAKURT	
5- Dr. Öğr. Üyesi Sultan Deniz KÜÇÜKER	

Tez Savunması Tarihi: 14.12.2020

Tez Doğruluk Beyanı Belgesidir

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Turgut YİĞİT danışmanlığında hazırladığım "Hititçe Çivi Yazılı Belgelerde Geçen Evcil Hayvanlara Dair Kayıtların Ekonomik, Kültürel ve Siyasal Açıdan Değerlendirilmesi" (Ankara 2020) adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

14. 12. 2020

Fadime ÜNLÜ EFE

ÖNSÖZ

İnsanoğlu, tarihin başlangıcından itibaren varlığını sürdürmek için coğrafyanın sunduğu imkanlar doğrultusunda tarım, hayvancılık ve ticaret gibi çeşitli uğraşılar edinmiştir. M.Ö. II. binyılda karasal iklim özelliklerine sahip bir coğrafyada yaşamış, gündelik hayatlarını devam ettirebilmek için bu alanlarla uğraşmış olan Hititler; beslenmeden tarıma, taşımacılıktan savaş alanına, bayram törenlerinden tanrılara ibadet etmeye kadar pek çok alanda hayvanlara ihtiyaç duymuşlardır. Hititler var oldukları dönem boyunca birçok hayvan türü ile karşılaşmış, onları tanımış ve onlardan faydalanmışlardır. Bu süreçte bazı evcil hayvanlar Hititler'in gündelik yaşamında çok daha önemli olmuştur. Beslenme, taşıma, korunma ve savunma alanında öne çıkan bu hayvanlar; saray, ordu, tapınak ya da kişilerin mülkiyetinde bulunarak çobanlar tarafından yetiştirilmiştir.

Evcil hayvanları konu alan çalışmamız içerisinde Hitit Dönemi'nde yaşayan toplumun çivi yazısı ile kendilerinden sonraki nesillere aktardıkları nelerdi? İşte bu hususta ki çalışmamızın temel aldığı nokta, Hititçe çivi yazılı metinlerde adı geçen evcil hayvanların; siyasi, dini, ekonomik ve kültürel olarak Hitit toplumundaki yansımaları ve toplumdaki yerlerini belirlemek tezimizin ana hedefi olmuştur.

Öncelikle tez konusu seçim ve hazırlanma sürecinde her konuda yol gösteren, ilgi ve desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Turgut YİĞİT'e; Tez İzleme Komitemizde yer alan ve özellikle filoloji alanında kıymetli zamanını benimle paylaşan Prof. Dr. Aygül SÜEL ve Prof. Dr. Esma REYHAN'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca

ilminden faydalandığım, beraber çalışmaktan onur duyduğum ve ebediyete intikal etmiş olan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Sedat ERKUT'u rahmetle anarım.

Kaynak tarama sürecinde Türk Tarih Kurumu çalışanlarından Mustafa Vedat SÖNMEZ'e, Tümer YILMAZ'a ve Mehmet ESGİN'e teşekkürü bir borç bilirim.

Yaşamım boyunca özellikle eğitimimde sonsuz anlayış ve emek veren başta annem olmak üzere tüm aileme, hayatımın her alanında olduğu gibi tez çalışmamı hazırlarken de bana destek olan sevgili eşim Koray EFE'ye teşekkür ederim.

Fadime ÜNLÜ EFE

Kasım 2020

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ i

İÇİNDEKİLER iii

KISALTMALAR xiv

I. GİRİŞ 1

II. HİTİTÇE ÇİVİ YAZILI BELGELERDE GEÇEN EVCİL HAYVANLARA DAİR KAYITLARIN EKONOMİK, KÜLTÜREL VE SİYASAL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 5

II. 1. ANŠE "EŞEK" 5

II. 1. 1. ANŠE "Eşek" Kelimesinin Anlamı 6

II. 1. 1. 1. ANŠE.NITÁ "Erkek Eşek" ve ANŠE.MUNUS "Dişi Eşek" 8

II. 1. 1. 2. ANŠE.DÙR.RA "Eşek Yavrusu, Sıpa, Tay" 9

II. 1. 1. 3. KUŠKA.TAB.ANŠE "Eşek Yuları Adamı / Dizgin Tutucu" 11

II. 1. 2. Benzetme ve Deyimlerde Eşek 14

II. 1. 3. Hitit Kanunlarında Eşek ve Eşek Mülkiyeti 17

II. 1. 3. 1. Hitit Kanunlarında Eşek 17

II. 1. 3. 2. Eşek Mülkiyeti 29

II. 1. 4. Hitit Dini Hayatında Eşek 38

II. 1. 4. 1. Büyü Ritüellerinde Eşek 38

II. 1. 4. 1. 1. Günah Keçisi Motifi Bulunan Büyü Ritüellerinde Eşek 39

II. 1. 4. 1. 2. Hapallalı Ašhella'nın Veba Salgını Ritüelinde Eşek (CTH 394) ... 44

II. 1. 4. 1. 3. ^{MUNUS}ŠU.GI Ritüelinde Eşek (CTH 418) ... 46

II. 1. 4. 2. Bayram Ritüelinde Eşek: İštanuwa Bayramı (CTH 772) ... 47

II. 1. 5. Eşek ile İlgili Arkeolojik Veriler ... 49

II. 1. 5. 1. Kemik Buluntuları ... 49

II. 1. 5. 2. Tasvirlerde Eşek ... 52

II. 2. ANŠE.GÌR.NUN.NA "KATIR" ... 55

II. 2. 1. ANŠE.GÌR.NUN.NA "Katır" Kelimesinin Anlamı ... 55

II. 2. 1. 1. ANŠE.GÌR.NUN.NA.NITÁ "Erkek Katır" ve ANŠE.GÌR.NUN.NA.MUNUS.AL.LAL "Dişi Katır" ... 58

II. 2. 2. Hitit Kanunlarında Katır ve Katır Mülkiyeti ... 59

II. 2. 2. 1. Hitit Kanunlarında Katır ... 59

II. 2. 2. 2. Katır Mülkiyeti ... 68

II. 2. 3. Hitit Dini Hayatında Katır ... 78

II. 2. 3. 1. Büyü Ritüellerinde Katır (KUB XXIX 58 ve CTH 394) ... 78

II. 2. 3. 2. İštanuwa Bayram Ritüelinde Katır (CTH 772) ... 83

II. 2. 3. 3. Kraliyet Cenaze Töreninde Katır (CTH 450) ... 86

II. 2. 4. Katır ile İlgili Arkeolojik Veriler ... 90

II. 2. 4. 1. Kemik Buluntuları ... 90

II. 3. ANŠE.KUR.RA "AT" ... 93

II. 3. 1. ANŠE.KUR.RA "At" Kelimesinin Anlamı ... 94

II. 3. 1. 1. ANŠE.KUR.RA.NITÁ "Erkek At" ve ANŠE.KUR.RA.MUNUS.AL.LÁ "Dişi At" ... 100

II. 3. 2. Kikkuli Metni: At Eğitim ve Bakımı 103

II. 3. 3. Atın Hitit Ordusundaki Yeri 114

II. 3. 4. Hitit Kanunlarında At ve At Mülkiyeti 133

II. 3. 4. 1. Hitit Kanunlarında At 133

II. 3. 4. 2. At Mülkiyeti 149

II. 3. 5. Hitit Dini Hayatında At 158

II. 3. 5. 1. Atın Tanrılar ile İlişkisi 159

II. 3. 5. 2. Büyü Ritüellerinde At 167

II. 3. 5. 2. 1. Pupuwanni'nin Arınma Ritüelinde ve Ummaya'nın Arınma Ritüelinde At (CTH 408 ve CTH 407) 169

II. 3. 5. 2. 2. Tanrıça Pirinkir İçin Yapılan Ritüelde At (CTH 644) 173

II. 3. 5. 3. Papanikri'nin Doğum Ritüelinde At (CTH 476) 177

II. 3. 5. 4. Bayram Ritüellerinde At 179

II. 3. 5. 5. Kraliyet Cenaze Töreninde At Kurbanı (CTH 450) 185

II. 3. 6. At ile İlgili Arkeolojik Veriler 191

II. 3. 6. 1. Kemik Buluntuları 191

II. 3. 6. 2. Tasvirlerde At 194

II. 3. 6. 3. At Şekilli Kaplar 196

II. 3. 6. 4. At Figürini 198

II. 4. GU_4 "SIĞIR" 200

II. 4. 1. GU_4 "Sığır" Kelimesinin Anlamı 200

II. 4. 1. 1. GU_4.MAH "Boğa" ve GU_4.ÁB "İnek" 205

II. 4. 1. 2. AMAR “Dana / Buzağı” 209

II. 4. 1. 3. ^{LÚ}SIPA.GU$_4$ “Sığır Çobanı” 211

II. 4. 2. Hitit Kanunlarında Sığır ve Sığır Mülkiyeti 217

II. 4. 2. 1. Hitit Kanunlarında Sığır 217

II. 4. 2. 2. Sığır Mülkiyeti 246

II. 4. 3. Hitit Dini Hayatında Sığır 269

II. 4. 3. 1. Boğanın Tanrılar ile İlişkisi ve Boğa Kültü 269

II. 4. 3. 2. Kurban Hayvanı Olarak Boğa 275

II. 4. 3. 2. 1. Kurban (Kral) Listelerinde Sığır (CTH 661) 277

II. 4. 3. 3. Büyü Ritüellerinde Sığır 283

II. 4. 3. 3. 1. Vekil Kral Ritüelinde Boğa (CTH 419) 284

II. 4. 3. 3. 2. Muršili’nin (II.) Konuşma Felcinin Tedavi Ritüelinde Vekil Sığır (CTH 486)……...289

II. 4. 3. 3. 3. Gaššulawiya’nın İyileşmek için Lelwani’ye Yaptığı Duada Vekil İnek Ritüeli (CTH 380) 295

II. 4. 3. 3. 4. Ammihatna’nın Tedavi Ritüelinde Sığır (CTH 471) 301

II. 4. 3. 3. 5. Tunnawiya’nın Büyü Ritüelinde Sığır (CTH 409) 303

II. 4. 3. 4. Papanikri’nin Doğum Ritüelinde Sığır (CTH 476) 308

II. 4. 3. 5. Bayram Ritüellerinde Sığır 310

II. 4. 3. 6. Kraliyet Cenaze Töreninde Sığır Kurbanı (CTH 450) 323

II. 4. 4. Sığır ile İlgili Arkeolojik Veriler 336

II. 4. 4. 1. Kemik Buluntuları 336

II. 4. 4. 2. Tasvirlerde Sığır 339

II. 4. 4. 3. Sığır Şekilli Kaplar 348

II. 4. 4. 4. Sığır Figürini 355

II. 5. MÁŠ "KEÇİ" 362

II. 5. 1. MÁŠ "Keçi" Kelimesinin Anlamı 362

II. 5. 1. 1. MÁŠ.GAL.NITÁ "Teke / Erkek Keçi" 364

II. 5. 1. 2. MÁŠ.TUR "Oğlak / Keçi Yavrusu" 367

II. 5. 1. 3. DARÀ "Dağ Keçisi" 368

II. 5. 1. 4. ^{LÚ}MÁŠ.GAL "Keçi Çobanı" 370

II. 5. 2. Hitit Kanunlarında Keçi ve Keçi'den Sağlanan Ürünler 373

II. 5. 2. 1. Arazi Bağış Belgelerinde Keçi ve Keçi Mülkiyeti 381

II. 5. 3. Hitit Dini Hayatında Keçi 386

II. 5. 3. 1. Büyü Ritüellerinde Keçi ve Keçi Kurbanı 386

II. 5. 3. 1. 1. Hapallalı Ašhella'nın Ordudaki Salgına Karşı Yaptığı Büyü Ritüeli'nde Teke Kurbanı (CTH 394) 387

II. 5. 3. 1. 2. Kizzuwatnalı Zarpiya'nın Veba'ya Karşı Yaptığı Büyü Ritüeli'nde Teke Kurbanı (CTH 757) 393

II. 5. 3. 1. 3. Kumanni Rahibi Pabanegri'nin Askeri Yenilgi Karşısında Yaptığı Ritüelde Teke Kurbanı (CTH 426) 400

II. 5. 3. 1. 4. Anniwiyani'nin Arınma Ritüelinde Teke Kurbanı (CTH 393) 403

II. 5. 3. 1. 5. Ambazzi'nin Arınma Ritüeli'nde Keçi (CTH 391.1) 409

II. 5. 3. 1. 6. Yerden Çekip Çıkartma "*taknaz da-*" Ritüelinde Keçi Kurbanı (CTH 409) 412

II. 5. 3. 2. Doğum Ritüellerinde Keçi (CTH 430. 2 ve CTH 477) 418

II. 5. 3. 3. Bir Fal Metninde Teke'nin Kullanımı 422

II. 5. 3. 4. Bayram Ritüellerinde Keçi 425

II. 5. 4. Keçi ile İlgili Arkeolojik Veriler 431

II. 5. 4. 1. Kemik Buluntuları 431

II. 5. 4. 2. Tasvirlerde Keçi 433

II. 5. 4. 3. Keçi Şekilli Kaplar 436

II. 5. 4. 4. Keçi Figürinleri 437

II. 6. ŠAH "DOMUZ" 438

II. 6. 1. ŠAH "Domuz" Kelimesinin Anlamı 438

II. 6. 1. 1. ŠAH.NITÁ "Erkek Domuz" ve ŠAH.MUNUS.AL.LÁ "Dişi Domuz" 442

II. 6. 1. 2. ŠAH.TUR "Domuz Yavrusu" 443

II. 6. 1. 3. ^{LÚ}ŠAH "Domuz Çobanı" 445

II. 6. 1. 4. ŠAH *hummaš* "Domuz Ahırı" 448

II. 6. 2. Hitit Kanunlarında Domuz 450

II. 6. 3. Hitit Sosyal Yaşamında Domuz 459

II. 6. 3. 1. Bereket Sembolü Olarak Domuz 459

II. 6. 3. 2. Makbul Olmayan Bir Hayvan Olarak Domuz 468

II. 6. 3. 3. Hitit Mutfağında Domuz 474

II. 6. 4. Hitit Dini Hayatında Domuz 492

II. 6. 4. 1. Domuzun Tanrılar ile İlişkisi 492

II. 6. 4. 2. Büyü Ritüellerinde Domuz ve Domuz Kurbanı 496

II. 6. 4. 2. 1. Ordudaki Salgına Karşı Yapılan Maddunani'nin Büyü Ritüelinde Domuz Kurbanı (CTH 425) 498

II. 6. 4. 2. 2. Ordudaki Salgına Karşı Yapılan Hapallalı Ašhella'nın Büyü Ritüelinde Domuz Kurbanı (CTH 394) 499

II. 6. 4. 2. 3. Kummanni Rahibi Pabanegri'nin Büyü Ritüelinde Domuz Kurbanı (CTH 426)……...501

II. 6. 4. 2. 4. Tunnawiya'nın Büyü Ritüelinde Vekil Kurban Olarak Domuz (CTH 760) 502

II. 6. 4. 2. 5. Hurma Şehrinden Hantitaššu'nun Arınma Büyüsü Ritüelinde ve Diğer Arınma Büyü Ritüellerinde Domuz Kurbanı 508

II. 6. 4. 2. 6. Kumannili Maštigga'nın Uzlaşma Büyüsü Ritüelinde Domuz Yavrusu Kurbanı (CTH 404) 512

II. 6. 4. 2. 7. Tunnawiya'nın Büyü Ritüelinde Domuz Kurbanı (CTH 409) 514

II. 6. 4. 2. 8. Kuliwišna Şehrinin Fırtına Tanrısı İçin Yapılan Ritüelde Domuz Kurbanı (CTH 330) 517

II. 6. 4. 3. Doğum Ritüellerinde Domuz Kurbanı 519

II. 6. 4. 4. Ištanuwa Bayramında Domuz Kurbanı 525

II. 6. 4. 5. Bayramların Envanter Listelerinde Domuz 527

II. 6. 4. 6. *huwaši*- Taşlarına Domuz Kurbanı 532

II. 6. 4. 7. Kraliyet Cenaze Töreninde Domuz Kurbanı (CTH 450) 535

II. 6. 4. 8. Yapı Ritüellerinde Domuz 537

II. 6. 5. Domuz ile İlgili Arkeolojik Veriler 538

II. 6. 5. 1. Kemik Buluntuları ve Tasvirlerde Domuz 538

II. 6. 5. 2. Domuz Şekilli Kaplar 544

II. 6. 5. 3. Domuz Figürini 546

II. 7. UDU "KOYUN" 549

II. 7. 1. UDU "Koyun" Kelimesinin Anlamı 549

II. 7. 1. 1. UDU.NITÁ / UDU.ŠIR "Erkek Koyun, Koç" 551

II. 7. 1. 2. UDU.SÍG+MUNUS "Dişi Koyun" 554

II. 7. 1. 3. $SILA_4$ "Kuzu" 555

II. 7. 1. 4. ^{LÚ}SIPA.UDU "Koyun Çobanı" 557

II. 7. 2. Hitit Kanunlarında Koyun ve Koyun Mülkiyeti 561

II. 7. 2. 1. Hitit Kanunlarında Koyun 561

II. 7. 2. 2. Koyun Mülkiyeti 571

II. 7. 2. 3. Koyun ve Koyundan Sağlanan Tüketim Maddeleri 581

II. 7. 3. Hitit Dini Hayatında Koyun 597

II. 7. 3. 1. Büyü Ritüellerinde Koyun ve Koyun Kurbanı 597

II. 7. 3. 1. 1. Arzawalı Uhhamuwa'nın Veba Salgınına Karşı Yaptığı Büyü Ritüelinde Koç (CTH 757.A) 600

II. 7. 3. 1. 2. Hapallalı Ašhella'nın Veba Salgınına Karşı Yaptığı Büyü Ritüelinde Koyun ve Koç (CTH 394) 602

II. 7. 3. 1. 3. Kizzuwatnalı Maštigga'nın Büyü Ritüelinde Vekil Koyun 608

II. 7. 3. 1. 4. Ammihatna'nın Büyü Ritüelinde Kuzu ve Keçi (CTH 471) 612

II. 7. 3. 2. Doğum ile İlgili Ritüellerde Koyun 615

II. 7. 3. 2. 1. Tunnawiya'nın Büyü Ritüelinde Koyun Kurbanı (CTH 409) 615

II. 7. 3. 2. 2. Tunnawiya'nın Doğum Ritüelinde Koyun (CTH 409.3) 618

II. 7. 3. 2. 3. Papanikri'nin Doğum Ritüelinde Koyun (CTH 476) 619

II. 7. 3. 3. Bir Evin Arındırılması İçin Yapılan Ritüelde Koyun Kurbanı (CTH 446) 624

II. 7. 3. 4. AN.TAH.ŠUM^{SAR} Bayramında Koyun Kurbanı (CTH 604) 630

II. 7. 3. 5. Bayram Envanter Metinlerinde *huwaši-* Taşlarına Koyun Kurbanı 635

II. 7. 3. 6. Kraliyet Cenaze Töreninde Koyun Kurbanı (CTH 450) 641

II. 7. 4. Koyun ile İlgili Arkeolojik Veriler 647

II. 7. 4. 1. Kemik Buluntuları 647

II. 7. 4. 2. Tasvirlerde Koyun 650

II. 7. 4. 3. Koyun Şekilli Kaplar 652

II. 7. 4. 4. Koyun Figürinleri 654

II. 8. UR.GI$_7$ "KÖPEK" 656

II. 8. 1. UR.GI$_7$ "Köpek" Kelimesinin Anlamı 657

II. 8. 1. 1. UR.GI$_7$.NITÁ "Erkek Köpek" ve UR.GI$_7$.MUNUS.AL.LAL "Dişi Köpek" 658

II. 8. 1. 2. UR.TUR "Köpek Yavrusu" 659

II. 8. 2. Hitit Sosyal Yaşamında Köpek 662

II. 8. 3. Hitit Kanunlarında Köpek 671

II. 8. 4. Hitit Dini Hayatında Köpek 676

II. 8. 4. 1. Büyü Ritüellerinde Köpek 678

II. 8. 4. 1. 1. Kahin Huwarlu'nun Ritüelinde Köpek Yavrusu (CTH 398) 678

II. 8. 4. 1. 2. Tunnawiya'nın Büyü Ritüelinde Köpek Yavrusu Kurbanı (CTH 409) 683

II. 8. 4. 1. 3. Maddunani'nin Ordudaki Salgına Karşı Yaptığı Büyü Ritüelinde Köpek Yavrusu Kurbanı (CTH 425) 686

II. 8. 4. 1. 4. Kummanni Rahibi Pabanegri'nin Askeri Büyü Ritüelinde Köpek Yavrusu Kurbanı (CTH 426) 688

II. 8. 4. 1. 5. Anniwiyani'nin Arınma Ritüelinde Köpek Yavrusu Kurbanı (CTH 393)…….692

II. 8. 4. 1. 6. Tanrıça Pirinkir için Yapılan Ritüelde Köpek Yavrusu Kurbanı (CTH 644) 694

II. 8. 4. 1. 7. Pupuwanni'nin Arınma Ritüelinde Köpek Yavrusu (CTH 408) .. 696

II. 8. 4. 1. 8. Zuwi'nin Tedavi Ritüelinde Köpek Yavrusu (CTH 412) 697

II. 8. 4. 1. 9. İšharuwalı Hebatarakki'nin Ritüelinde Köpek (CTH 397)..... 700

II. 8. 4. 1. 10. Tunnawiya'nın Öküz Ritüelinde Köpek Yavrusu (CTH 760).... 701

II. 8. 4. 1. 11. Kizzuwatnalı Maštigga'nın Ritüelinde Köpek Yavrusu (CTH 404) 703

II. 8. 4. 1. 12. Tapalazunawali'nin Ritüelinde Tanrı'nın Köpekleri (CTH 424) 705

II. 8. 4. 2. Antlaşma Metinlerinde Köpek Şeklinde Geçen *huwaši*- Taşı..... 708

II. 8. 4. 3. $LÚ^{MEŠ}$UR.GI_7 "Köpek Adamlar" 710

II. 8. 5. Köpek ile İlgili Arkeolojik Veriler..... 714

II. 8. 5. 1. Kemik Buluntuları ve Tasvirlerde Köpek 714

II. 8. 5. 2. Köpek Şekilli Kaplar 718

II. 8. 5. 3. Köpek Figürini..... 719

III. SONUÇ..... 722

EKLER 746

EK-1 Tablolar 746

EK-2 Resimler 761

BİBLİYOGRAFYA 818

ÖZET 851

ABSTRACT 852

KISALTMALAR

Bibliyografya Kısaltmaları

ABoT	: Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri, İstanbul 1948.
AfO	: Archiv für Orientforschung, herausgegeben von Ernst Weidner. Ältesten Kulturen des Mittelmeerkreises: Die ältesten Kulturen des Mittelmeerkreises.
AMM	: Anadolu Medeniyetleri Müzesi.
Anadolu/Anatolia	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi.
AnAr	: Anadolu Araştırmaları.
AnSt	: Anatolian Studies.
ArchAnat	: Archivum Anatolicum / Anadolu Arşivleri.
ArOr	: Archiv Orientální.
AoF	: Altorientalische Forschungen.
AOS	: American Oriental Society.
BoStu	: Boghazköi-Studien.
CAD	: The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago.
CHD	: Chicago Hitite Dictionary.
ChS	: Corpus der hurritischen Sprachdenkmäler.
CollAn	: Colloquium Anatolicum.

Context of Scripture 1	: W. W. Hallo (Edt.), The Context of Scripture, Vol. I, Canonical Compositions from the Biblical World, Leiden 2003.
CTH	: E. Laroche, Catalogue des Textes Hitites, Paris 1971.
DBH	: Dresdner Beitrage zur Hethitologie.
DBH-P	: Dresdner Beitrage zur Hethitologie (Philologica).
De la domestication au tabou	: De la domestication au tabou. Le cas des suidés au Proche-Orient ancien.
Eothen	: Eothen, studi sulle civiltà dell'Oriente antico.
EVO	: Egitto e Vicino Oriente.
Fs Alp	: H. Otten, E. Akurgal, H. Ertem (Edt.), Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honor of Sedat Alp, Ankara 1992.
Fs Beckman	: B. J. Collins, P. Michalowski (Edt.), Beyond Hatti A Tribute to Gary Beckman, Atlanta 2013.
Fs Hawkins	: I. Singer, (Edt.), ipamati kistamati pari tumatimis Luwian and Hittite Studies Presented to J. David Hawkins on the Occasion of His 70th Birthday, Tel Aviv 2010.
Fs Hoffner	: G. Beckman, R. Beal (Edt.), Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. on the Occasion of His 65th Birthday, Eisenbrauns 2003.

Fs Košak	: D. Groddek, M. Zorman (Edt.), Tabularia Hethaeorum – Hethitologische Beiträge Silvin Košak zum 65. Geburtstag, (DBH 25) Wiesbaden 2007.
Fs Lebrun 1	: M. Mazoyer & O. Casabonne (Edt.), Antiquus Oriens. Mélanges offerts au Professeur René Lebrun, Paris 2004.
Fs Meissner	: Altorientalische Studien Bruno Meissner zum sechzigsten geburtstag am 25. April 1928 gewidmet von Freunden, Kollegen und Schülern, Leipzig 1928-1929.
Fs Otten 2	: E. Neu, C. Rüster (Edt.), Documentum Asiae minoris antiquae. Festschrift für Heinrich Otten zum 75. Geburtstag, Wiesbaden 1988.
Fs Popko	: P. Taracha (Edt.), Silva Anatolica. Anatolian Studies Presented to Maciej Popko on the Occasion of His 65th Birthday, Warsaw 2002.
Gs Meriggi	: Studia Mediterranea Piero Meriggi Dicata StuMed 1.
HdO	: Handbuch der Orientalistik.
HHw	: J. Tischler, Hethitisches Handwörterbuch, Innsbruck, 2001.
HKM	: S. Alp, Hethitische Keilschrifttexte aus Maşat Höyük, Ankara 1991.

HT	: Hitite Texts in the Cuneiform Character from Tablets in the British Museum, London, 1920.
1HitCongr	: Uluslararası 1. Hititoloji Kongresi Bildirileri 19-21 Temmuz 1990.
3HitCongr	: 3. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 16-22 Eylül 1996; S. Alp, A. Süel, (Edt.); Ankara.
4HitCongr	: Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie Würzburg, 4.-8. Oktober 1999; G. Wilhelm (Edt.); Wiesbaden.
5HitCongr	: V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 02-08 Eylül 2002 – Acts of the Vth International Congress of Hittitology, Çorum, September 02-08, 2002; A. Süel, (Edt.); Ankara.
6HitCongr2	: VI Congresso Internazionale di Ittitologia, Roma, 5-9 Settembre 2005, Parte II; A. Archi, R. Francia (Edt.); Roma.
7HitCongr	: VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 25-31 Ağustos 2008; A. Süel, (Edt.); Ankara.
8HitCongr	: Proceedings of the Eighth International Congress of Hittitology, Warsaw, 5-9 September 2011; P. Taracha (Edt.); Warsaw.

HW	: J. Friedrich, Hethitisches Wörterbuch, Heidelberg 1952.
IBoT	: İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri I-V, İstanbul 1944-1998.
Identifying Changes	: Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions, Proceedings of te International Workshop Istanbul, November 8-9 2002; B. Fischer, H. Genz, E. Jean, K. Köroğlu (Edt.); İstanbul 2003.
Institut für Orientforschung	: Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin Institut für Orientforschung.
IJHSS	: International Journal of Humanities and Social Science.
JANER	: Journal of Ancient Near Eastern Religions.
JAOS	: Journal of the American Oriental Society.
JBL	: Journal of Biblical Literature.
JCS	: Journal of Cuneiform Studies.
JKIF	: Jahrbuch für kleinasiatishe Forschung.
JNES	: Journal of Near Eastern Studies; continuing the American Journal of Semitic Languages and Literatures.
KBo	: Keilschrifttexte aus Boghazköi.

Ktema	: Ktèma: Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome Antiques.
KUB	: Keilschrifturkunden aus Boghazköi.
MAOG	: Mitteilungen der Alt-Orientalischen Gesellschaft.
MDOG	: Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin.
MVAeG	: Mitteilungen der Vorderasiatisch-Agyptischen Gesellschaft.
MIO	: Mitteilungen des Instituts für Orientforschung.
NABU	: Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires.
OA	: Oriens Antiquus. Studia Biblica et Orientalia.
Or	: Orientalia.
Or NS	: Orientalia. Commentarii periodici Pontificii Instituti Biblici. Nova Series.
PIHANS	: Uitgaven van het Nederlands Historisch-archaeologisch Instituut te Istanbul / Publications de l'Institut Historique-Archéologique Néederlandais de Stamboul.
RA	: Revue d'Assyriologie et d'Archéologie orientale.
RANT	: Res Antiquae.
RHA	: Revue Hittite et Asianique.
RlA	: Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archaologie.

RS	: Ras Shamra/Ugarit, tabletlerin kazı numaraları.
StBoT	: Studien zu den Boğazköy Texten.
StBoT Beiheft	: Studien zu den Boğazköy Texten Beiheft.
Studi e testi 2	: Studi e Testi II Eothen 10.
StudMed	: Studia Mediterranea.
TAD	: Tarih Araştırmaları Dergisi.
THeth / TH	: Texte der Hethiter.
UF	: Ugarit Forschungen. Internationales Jahrbuch für die Altertumskunde Syrien-Palästinas.
VAT	: Vorderasiatische Abteilung Tontafel. (Berlin Müzesi Önasya bölümünün yayınlanmış tabletlerinden).
VBoT	: Fragments hitites de Genéve, Paris, 1951-52 (FGH). Verstreute Boghazköi-Texte, Marburg, 1930.
WVDOG	: Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient - Gesellschaft.
ZA	: Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archaologie.

Transkripsiyon ve Diğer Yerlerde Kullanılan İşaret ve Kısaltmalar

x	: Okunamayan işaret veya işaretleri belirtir.
x +1	: Tabletin ilk satır sayısında görülür. Tabletin baş kısmın tam olmadığını numaralamanın görülen bu ilk satırdan başladığını belirtir.
[ ]	: Orijinal metinde kırık olan yerleri gösterir.
[( )]	: Yuvarlak parantez içindeki kısmın metnin dublikatı veya paralelinden tamamlandığını gösterir.
˹ ˺	**:** İşaretin üst kısmının kırık, silik ya da tahrip olduğunu gösterir.
⌊ ⌋	**:** İşaretin alt kısmının kırık, silik ya da tahrip olduğunu gösterir.
[...]	: Kırık metin yerlerinde her nokta yaklaşık hesaplanabilen işaretler için kullanılır.
[x]	: Kırık metin yerlerinde sayısı hesaplanmayan işaretler için kullanılır.
< >	: Metni yazan katip tarafından unutulan işaretleri gösterir.
<< >>	: Katip tarafından fazladan yazılan işaretleri gösterir.
!	: Öncesindeki işaretin yazımının yanlış olduğunu gösterir.

( ) : Tercümenin daha iyi anlaşılması için yazar tarafından yapılan ilaveyi gösterir.

+ : Direkt joinleri gösterir.

(+) : Indirekt joinleri gösterir.

? : Kendisinden önce gelen işaretin okunuşunun ya da çevirisinin kesin olmadığını gösterir.

?? : Tercümenin çok şüpheli olduğunu gösterir.

(+?) : ”Join” in şüpheli olduğunu gösterir.

(?) : Tercümenin şüpheli olduğunu gösterir.

(??) : Tercümenin çok şüpheli olduğunu gösterir.

… : Yan yana üç yada üçten fazla nokta o kısmın sağlam olduğunu fakat gerek görülmediğinden alınmadığını gösterir.

. : Sümerce birden fazla işaretten oluşan kelimelerin arasında kullanılır.

- : Hititçe ve Akadca kelimeleri içeren işaretlerin arasında kullanılır.

§ : Paragrafın başını belirtir.

Bkz. : Bakınız

Bo : Boğazköy

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

d.n. : dipnot

Edt.	: Editör
et al.	: Ve diğerleri
Haz.	: Hazırlayan
M.Ö.	: Milattan Önce
Res.	: Resim
Rs.	: Rückseite
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Vs.	: Vorderseite

I. GİRİŞ

İnsanoğlu çağlar boyunca tarım ve hayvancılık ile uğraşmış, bunu geliştirmiş ve neticesinde ticaret kavramı gün yüzüne çıkmıştır. Bu gelişmeler ışığında; günümüzden yaklaşık 5000 yıl önce, Dicle ve Fırat nehirlerinin suladığı Mezopotamya'da ortaya çıkan ve insanlık tarihine yön veren Sümerler'de ekonomik ilişkiler giderek artmıştır. Adı geçen bu nehirlerin yüzeysel hareketleri sebebiyle, akış yönü boyunca kaliteli ve önemli olarak görülmüş kil tabakaları oluşmuştur. Sümerler bu kil tabakalarını ilk zamanlarda ev, tuğla vs., sonraki süreçte ise kil tablet yapımında kullanmışlardır. Ekonomik ilişkilerin daha da gelişmesinin sonucunda, yapılan işlemlerin kayıt altına alınması ihtiyacı doğmuştur. Sümerler böylece insanlık tarihinin ilk yazı sistemi olarak görülen çivi yazısını geliştirmişler ve kilden yapılan tabletler üzerine yazmışlardır. Sümerlerden sonra ortaya çıkan başka medeniyetlerde bu çivi yazısını kullanmış ve geliştirmiştir.

Anadolu ise M.Ö. II. bin yılın başlarında, Asurlu tüccarların işlerine ait tuttuğu kayıtlar sayesinde çivi yazısıyla tanışmıştır. Kuzey Mezopotamya'daki Asur kentinden gelen tüccarlar, Anadolu'daki bazı kentlere "karum" adı verilen ticaret mahalleleri ile ticaret yolları üzerinde bulunan ve "wabartum" denilen konaklama yerleri kurmak suretiyle sistemli bir ticaret ağı oluşturmuşlardır. Ancak Hititler, Asurluların kullandığı çivi yazısını kullanmamışlardır. Hitit Krallığı'nın kurulmasından sonra muhtemelen Kuzey Suriye'ye yapılan seferler sırasında, Eski Babil üslubundan uyarlanan yeni bir çivi yazısı Anadolu'da ortaya çıkmıştır. Yaklaşık olarak 400 yıldan daha fazla kullanılmış olan bu yazı, devlet işleri, dini ve tarihi gibi pek çok konunun kaydedilmesinde kullanılmıştır. M. Ö. yaklaşık 17. ve 12. yüzyıllar arasında Anadolu'da siyasi bir güç

olarak tarih sahnesinde yer alan Hititler, arkalarında bıraktıkları bu çivi yazılı belgeler ile dönemlerine ışık tutmuşlardır. Sonuç olarak "Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen Evcil Hayvanlara Dair Kayıtların Ekonomik, Kültürel ve Siyasal Açıdan Değerlendirilmesi" adlı tezimizde, bu çivi yazılı belgeler çıkış noktamız olmuştur.

Araştırmamıza yönelik taradığımız belgelerde çalışma alanımız olan evcil hayvanlara dair bilgiler, satır aralarından çıkartılmaya çalışılmıştır. Bilimsel bir çalışma, belirli bir zaman ve detaylı bir inceleme gerektirdiği için vahşi hayvanlara yer verilmemiş, konu evcil hayvanlarla sınırlandırılmıştır. Zira her bir hayvan ayrı bir araştırma konusu oluşturacak niteliğe sahiptir. Evcil hayvan ise ürünleri ve hizmetleriyle insana yarar sağlayan, insan çevresinde yaşayan, yabani formlarına göre davranış biçimleri değiştirilmiş ve insan kontrolünde yetiştirilip çoğaltılabilen hayvandır.

Neden bu araştırma konusu? Ülkemizde, Anadolu Uygarlıkları ve Hititler ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, evcil hayvanlarla ilgili, son yayınlarına kadar mevcut olan birincil kaynaklar kullanılarak yapılmış geniş kapsamlı bir çalışma mevcut değildir. Bu yüzden tezimizin ana kaynağını, genelinin transkripsiyon ve tercümesi yapılmış birinci elden yazılı belgeler oluşturmaktadır.

Araştırma konumuzda, "evcil hayvanların ticari, siyasi ve sosyal hayatın şekillenmesinde önemli bir etken olduğu" hipotezinden hareketle, Hititlere ait olan yazılı materyallerde bu varsayımı destekleyecek malzemeyi ortaya koymak ve değerlendirmek için çaba sarf edilmiştir. Evcil hayvanlar, Hitit yaşantısının sadece belli bir kısmında değil, dolaylı ya da dolaysız olarak tamamında yer almıştır. Bu yüzden Hititçe çivi yazılı belgelerde evcil hayvanlara dair özel bir belge grubu oluşturulmamış, hayata dair

tabletlere aktarılan tüm metinlerde yer almışlardır. Bu belgeler arasında özellikle kral yıllıkları, ritüel metinleri, mahkeme kayıtları, devletlerarası antlaşmalar vb. gibi doğrudan konumuz ile ilgili materyaller dikkate alınmıştır. Hititlerin evcil hayvanlardan, gündelik hayatın hangi alanlarında ve nasıl faydalandıkları konusunda inceleme ve yorumlar yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, Hititlerde hayvan kullanımına dair sorular sorulmuş ve bunların cevapları aranmıştır. Çalışmamızdaki belli başlı sorular şunlardır: Hititlerde evcil olarak nitelendirilen hayvanların hangileri olduğu, bu hayvanların tür, cins ve yetiştirilmesine yönelik bilgiler, hayatın hangi alanlarında bu hayvanlara ihtiyaç duyulduğu, hangi hayvani gıdaların tüketildiği, hayvanların ve hayvansal ürünlerin dini tören ve çeşitli ritüellerdeki işlevi, hayvancılığa dayalı meslekler ve bunları meslek haline getiren etmenler, ticari ilişkilerdeki yerleri, ordu ve savaş alanındaki rolleri, yönetim ile devletlerarasındaki konumları ve tarım hayatındaki önemlerinin neler olduğudur. Bunlar gibi pek çok sorunun yanıtı, yazılı ve arkeolojik belgeler ışığında ortaya konulmuş ve bu cevaplar ışığında sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Evcil hayvanların çoğunlukla tespit edildiği metin çeşitleri arasında; kanunlar, talimatlar, mektuplar, arazi bağış belgeleri, mahkeme kayıtları, kral yıllıkları, bayram metinleri, envanter metinleri, kurban listeleri, dua metinleri, fal metinleri, cenaze, doğum ve büyü gibi çeşitli ritüel metinleri bulunmaktadır. Bu yüzden Hititçe çivi yazılı belgelerde dağınık olarak bulunan evcil hayvanlara ilişkin veriler, kapsamlı bir şekilde taranmıştır. Bu metinlerde, "evcil hayvan" olarak tanımladığımız hayvanlar şöyle sıralanmaktadır: At (ANŠE.KUR.RA), eşek (ANŠE), katır (ANŠE.GÌR.NUN.NA), sığır (GU_4), keçi (MÁŠ), domuz (ŠAH), koyun (UDU) ve köpek ($UR.GI_7$). Bu hayvanlar çalışmamızın ana başlıklarını oluştururken, alt başlıklarını bu hayvanların hangi metin grubunda ve bu metin grubunun hangi konuda geçtiği belirlemiştir. Bu konular ise siyasi, hukuki, edebi, tarihsel, dinsel ve ekonomik temelli konulardır. Bu noktadan hareketle her

evcil hayvanın ilk bölümünü, bu hayvanı cinsiyet, tür vb. bakımdan tanımlayan bilgiler ve hayvanın yaşadığı yer ile bakımından sorumlu görevliler oluşturmuştur. İkici bölümlerde, genellikle bu hayvanlarla ilgili olan Hitit kanun maddeleri yer almıştır. Üçüncü bölümlerde ise Hitit dini hayatını oluşturan büyü, bayram, doğum, cenaze gibi konular ve ilgili hayvanların buradaki rolleri ele alınmıştır. Son kısım olan dördüncü bölümler, evcil hayvanlara dair arkeolojik verilerin sunulduğu ve metinler ile paralelliğine değinildiği kısmı oluşturmuştur. Çalışmamızın tüm bölümlerinde, Hititçe çivi yazılı belgeler ele alınmış ve olay örgüsü bu belgeler etrafında geliştirilmiştir. Ancak bazı belgeler kırık ve yıpranmış olduğundan dolayı, kimi durumlarda ilgili hayvana ilişkin kesin bir sonuç alınamamıştır. Fakat farklı bir belge çeşidinde, ele aldığımız hayvan yer almışsa, farklı metin türlerinde geçtiğini gösterebilmek ya da başka bir belgedeki bilgiyi desteklemek amacıyla bu tür belgelere yer verilmiştir. Konumuza katkı sağlamadığını düşündüğümüz ve tekrara düşüren belgeler ise çalışma dışı bırakılmıştır. Sonuç bölümünde ise arkeolojik ve filolojik veriler ışığında Hititlerdeki evcil hayvanlara dair sorular cevaplanmaya çalışılmıştır.

II. HİTİTÇE ÇİVİ YAZILI BELGELERDE GEÇEN EVCİL HAYVANLARA DAİR KAYITLARIN EKONOMİK, KÜLTÜREL VE SİYASAL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

II. 1. ANŠE "EŞEK"

Hititçe çivi yazılı kaynaklardan, eşek kelimesini, eşek çeşit ve özelliklerini, yaşadığı veya kullanıldığı alanları kısmi anlamda belirleyebilmekteyiz. Eşek, özellikle taşımacılıkta ve tarımda önemli roller oynamıştır. Bu yüzden kişi mülkiyetinde bulunarak alınıp satılabilen bir evcil hayvan olmuştur. Kanun metinlerinden mahkeme kayıtlarına, farklı türdeki ritüel metinlerden siyasi metinlere kadar pek çok belge çeşidinde eşek kaydedilmiştir. Bu kayıtların incelenmesi sonucunda ortaya çıkan bilgileri, aşağıdaki başlıklar altında ele almaya çalışacağız.

Modern anlamda eşek, atgiller (*Equidae*) familyasından iki otçul memeli türünün ortak adı olarak tanımlanmaktadır. Bu iki otçul memeliden biri Asya yaban eşeği (*Equus hemionus*) diğeri de Afrika yaban eşeği (*Equus asinus*) olmakla beraber evcil eşek Afrika yaban eşeğinin soyundan gelmektedir. Evcil eşek, yük taşımada kullanılmak üzere M.Ö. 4000'lerde evcilleştirilmiştir. Eşek at kadar hızlı yürüyemez ama yere sağlam basar ve bu sayede en sarp yerlerde bile ağır yükleri tehlikesizce taşıyabilir. İyi bir yük hayvanı olması, dayanıklılığı ve az yemle yetinmesi nedeniyle yüzyıllardır kırsal kesim taşımacılığında insanın en büyük yardımcısı olmuştur. Ortalama ömrü 30-35 yıl olan eşek, 2-2,5 yaşında cinsel olgunluğa erişir ve dişiler yaklaşık bir yıl süren gebelik döneminden sonra bir, ender olarak iki yavru (sıpa) doğurur. Atla eşeğin

çiftleştirilmesinden, kısır olan melez yavrular alınır: Erkek eşekle (eşek aygırı) kısrağın melezine katır, dişi eşekle aygırın melezine ester denilir. Eşek Anadolu'ya attan önce yerleşmiş ve atın bilinmediği dönemlerde tarım, binek, yük ve savaş hayvanı olarak kullanılmıştır.[1]

II. 1. 1. ANŠE "Eşek" Kelimesinin Anlamı

ANŠE ideogramının Hiyeroglif Luvicesi'nde okunuşu *targašna-* / *targašni-* olup "eşek, merkep" anlamına gelmektedir.[2] Akadca okunuşu *IMERU*'dur. İdeogram genel anlamda kullanılmıştır. Metinlerde genellikle at (ANŠE.KUR.RA), katır (ANŠE.GÌR.NUN.NA) ile birlikte geçmekte ve sıranın 3. yerini işgal etmektedir. Ertem bu durumun, hayvanın sıradaki hayvanlara oranla daha az değere sahip oluşundan ileri geldiğini bildirmektedir.[3] Çeşitli metinlerde bu sıralamayı görmek mümkündür:

KUB IX 31 III 50

50 $GU_4^{HI.A}$ $UDU^{HI.A}$ $ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}$ ANŠE.GÌR.NUN.NA *Ù A-NA* $ANŠE^{HI.A}$

Tercüme:

50 sığırlar, koyunlar, atlar, katırlar ve eşekleri

KUB IX 32 Vs. 29-30[4]

29 … $GU_4^{HI.A}$ $ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}$ ANŠE.GÌR.NUN.N[(A)]

30 *Ù A-NA* $ANŠE^{MEŠ}$ …

---

[1] Komisyon, **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, İstanbul 1988, C. 8, s. 324.

[2] H. Otten, **Eine althethitische Erzählung um die Stadt Zalpa,** (StBoT 17), Wiesbaden 1973, s. 79; J. Tischler, **Hethitisches Handwörterbuch, Mit dem Wortschatz der Nachbarsprachen**, Innsbruck 2001, s. 168; A. Ünal, **Hititçe - Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi ve Palaca Sözcük Listeleleriyle Birlikte**, Ankara 2016, s. 520, 66, 988.

[3] H. Ertem, **Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası,** Ankara 1965, s. 7.

[4] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, "Ašhella Rituali (CTH 394) ve Hititlerde Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bakış", **Belleten**, C. XLIX, S. 193, (1985), s. 16, 24.

Tercüme:

29 … sığırları, atları, katırları

30 ve eşekleri …

Diğer bir örnek olan KBo XII 42 numaralı metinde ise şöyle geçmektedir:

KBo XII 42 Rs. III 7-8 (Dup. ABoT 49)[5]

7 GU_4.HI.A-*wa* UDU.HI.A ANŠE.KUR.RA.HI.A ANŠE.GÌR.NUN.NA.HI.A

8 [(ANŠ)]E.MEŠ *me-ek-ki na-an-ni-ya-u-e-ni*

Tercüme:

7 sığırlar, koyunlar, atlar, katırlar,

8 (ve) eşekleri çokça süreceğiz.

ANŠE "eşek" ideogramının Hiyeroglif Luvicesi'nde okunuşu ise *targašna-* olarak gösterilmekte[6] ve KUB XXXV 111 (CTH 768) numaralı metinde *targaššanalli-* kelimesinin anlamı "eşek sürücüsü/katırcı" olarak verilmektedir:

KUB XXXV 111 Rs. III 1 (CTH 768)[7]

1 *tar-ga-aš-ša-na-al-li-i-i*[*š*

Tercüme:

1 eşek sürücüsü/katırcı[

[5] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. A. Hoffner, "A Hittite Text in Epic Style about Merchants", **JCS** 22 (1968), s. 34-35.

[6] H. Otten, 1973, s. 79; J. Tischler, 2001, s. 168; A. Ünal, 2016, s. 520, 66, 988.

[7] Transkripsiyon için Bkz.: H. Otten, **Luvische Texte in Umschrift**, Berlin 1953, s. 101; F. Starke, **Die keilschrift-luwischen Texte in Umschrift,** (StBoT 30), Wiesbaden 1985, s. 249. Tercüme için Bkz.: H. C. Melchert, **Cuneiform Luvian Lexicon**, Chapel Hill, N.C. 1993, s. 212; J. Tischler, 2001, s.168; A. Ünal, 2016, s. 520.

KUB XXXI 71 numaralı metinde ise ^{É}*targaššanalli*- kelimesinin karşılığı "eşek ahırı" olarak tercüme edilmektedir:

KUB XXXI 71 III 14[8]

14 ^{É}*tar-ga-aš-ša-n*[*a-al-li*]-*ya-an-za*

Tercüme:

14 eşek ahırı

II. 1. 1. 1. ANŠE.NITÁ "Erkek Eşek" ve ANŠE.MUNUS "Dişi Eşek"

ANŠE.NITÁ ideogramı, ANŠE "eşek" ve NITÁ "erkek" kelimelerinden oluşmuş olup "erkek eşek" anlamına gelmektedir. Mezopotamya çivi yazılı metinlerinde ANŠE.MUNUS = e-me olarak geçen "dişi eşek" ideogramı ise ANŠE.MUNUS.AL.LAL şeklinde sadece Hititçe çivi yazılı metinlerde geçmektedir. ANŠE "eşek", MUNUS "vulva, dişi, kadın", AL "süt, yoğurt, yağ ve buna benzer gıda maddelerinden istifade edilen hayvanlardan inek, koyun ve keçi ideogramlarında görünmeyip, gücünden faydalanılan dişi evcil hayvanların ideogramlarıyla dişi eşek (ANŠE.MUNUS.AL.LAL), dişi katır (ANŠE.GÌR.NUN.NA.MUNUS.AL.LAL), kısrak (ANŠE.KUR.RA.MUNUS.AL.LAL), etinden ve diğer özelliklerinden faydalanılan evcil ve evcil olmayan dişi hayvan ideogramlarında dişi domuz (ŠAH.MUNUS.AL.LAL), dişi köpek (UR.GI$_7$.MUNUS.AL.LAL), dişi geyik (LU.LIM.MUNUS.AL.LAL) görünen işaret" ve LAL "taşımak, tartmak, koşmak, asmak" işaretlerinden oluşarak "taşıyan dişi eşek" yani "yük taşıyan dişi eşek, dişi yük eşeği" anlamına gelmektedir.[9] KUB XXXV 142 numaralı metinde adı geçen hayvanların tümünün erkeği dişisinden önce

[8] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. C. Melchert, 1993, s. 212; Ayrıca Bkz.: J. Tischler, 2001, s.168; A. Ünal, 2016, s. 520.

[9] H. Ertem, 1965, s. 7-9.

kaydedilmiştir. Eşeğin de erkeği (ANŠE.NITÁ), dişi yük eşeğinden (ANŠE.MUNUS.AL.LAL) önce geçmektedir:

KUB XXXV 142 Vs. I 1-7 (CTH 772)[10]

3 [I AN]ŠE.KUR.RA.NITÁ I ANŠE.KUR.RA.MUNUS.AL.LAL I A[NŠE.GÌR.NUN.NA. NITÁ]

4 [I] ANŠE.GÌR.NUN.NA.MUNUS.AL.LAL I ANŠE.NITÁ I A[NŠE.MUNUS.AL.LAL]

5 [I] GU_4.MAH I GU_4.ÁB I UDU.ŠIR I UDU.SÍG+MUNUS [I MÁŠ.GAL]

6 I MÁŠ [I] ŠAH.NITÁ I ŠAH.MUNUS.AL.LAL I U[R.GI_7.NITÁ]

7 I UR.GI_7.MUNUS.AL.LAL I LU.LIM.NITÁ I LU.LIM. [MUNUS.AL.LAL]

Tercüme:

3 [Bir] erkek at, bir kısrak, bir [erkek katır]

4 [bir] dişi katır, bir erkek eşek, bir [dişi eşek]

5 [bir] boğa, bir inek, bir koç, bir dişi koyun, [bir erkek keçi,]

6 bir dişi keçi, [bir] erkek domuz, bir dişi domuz, bir [erkek köpek]

7 bir dişi köpek, bir erkek geyik, bir [dişi] geyik.

II. 1. 1. 2. ANŠE.DÙR.RA "Eşek Yavrusu, Sıpa, Tay"

ANŠE.DÙR.RA, ANŠE.DÙR.ÙR.RA_9, *MŪRU, MŪRU* ANŠE.NUN.NA kelimelerinin karşılığı "sıpa, tay" olarak verilmektedir.[11] Hititçe *kurka-* kelimesinin

[10] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 8; F. Starke, 1985, s. 323; KUB XXXV 142+Bo 6190 (CTH 772) için Bkz. D. Groddek, **Hethitische Texte in Transkription. KUB 55**, (DBH-P 4), Dresden 2002a, s. 62, 15'-17'.

[11] A. Ünal, 2016, s. 66, 360, 823.

karşılığını ise Tischler[12] "tay, at yavrusu", Puhvel[13] "tay, sıpa" ve Ünal[14] "tay, sıpa" olarak vermektedir.

Yeraltı tanrıları için düzenlenen bayramların metin fragmanları olan CTH 645 (KBo XVII 15) numaralı metinde, *kurka-* kelimesi "tay" olarak kullanılmıştır:

KBo XVII 15 Rs$^{!}$. 9 (CTH 645)[15]

9 I ANŠE.KUR.RA-*uš ku-u-ur-ka-aš-ši-iš-ša an-na-nu-uz-zi-ya-an-te-*[*eš*

Tercüme:

9 Bir at ve onun tayına yular takılır.

Mahkeme kayıtlarına ait olan CTH 293 (KUB XIII 35) numaralı metinde ise katırlarla ilişkili olarak "tay/sıpa" anlamını barındırmaktadır:

KUB XIII 35 Rs. III 10-12 (CTH 293)[16]

10 . . . *UM-MA* ^{m}GAL.^{D}U

11 *A-NA* ^{m}*Hi-el-la-ri-iz-zi-wa* ANŠU.GÌR.NUN.NA$^{HI.A}$ *tu-uk-kán-zi*

12 *da-ah-hu-un* EGIR-*pa-ma-wa-aš-ši kur-ku-uš pi-ih-hu-un*

Tercüme:

10 . . . (Bay) GAL-^{d}U şöyle söyler:

11 katırların samanını (Bay) Hieralli'den

12 aldım ama geri ona taylar/sıpalar verdim.

---

[12] J. Tischler, **Hethitisches Etymologisches Glossar Teil 1, A-K**, Innsbruck 1983, s. 651.

[13] J. Puhvel, **Hittite Etymological Dictionary - Vol. 4: Words beginning with K**, Berlin - New York 1997, s. 267.

[14] A. Ünal, 2016, s. 298.

[15] E. Neu, **Althethitische Ritualtexte im Umschrift**, (StBoT 25), Wiesbaden 1980, s. 73; J. Tischler, 1983, s. 651; J. Puhvel, 1997, s. 267.

[16] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Werner, **Hethitische Gerichtsprotokolle,** (StBoT 4) Wiesbaden 1967, s. 10-11; J. Puhvel, 1997, s. 267.

II. 1. 1. 3. KUŠKA.TAB.ANŠE "Eşek Yuları Adamı / Dizgin Tutucu"

KUŠ.KA.TAB.ANŠE (KIR$_4$.TAB.ANŠE), kelimesi Hititçe *išmeriya-* olarak okunmakta ve "eşek yuları, gem, yular, dizgin" anlamına gelmektedir.[17] Daddi, *ŠA* KUŠ.KA.TAB.ANŠU-*za*'nın anlamını "yular görevlisi, dizgin tutucu" olarak vermekte ve bunun edebi bir imge de olabileceğini belirtmektedir.[18] Güterbock ise KUŠ kelimesinin deri determinatifi olduğunu belirterek, bu kelimeye "dizgin adamı, arabacı" anlamına geldiğini bildirmektedir.[19] Goetze de KUŠ.KA.TAB'ın "halat, yular" benzeri ağzı örten veya ağzın içine giren deri bir nesne olduğunu ancak ANŠE kelimesinden dolayı eşek için tasarlandığını bildirmektedir. Böylece bu ünvanın ikincil derecedeki bir saray çalışanını ifade ederek bir mesleği tanımladığını ve "eşek yuları adamı", "baş yularcı" anlamına geldiğini belirtmektedir.[20] Ünal ise bu terimin düşük rütbeli bir memuru göstermekle birlikte, fonksiyon ve derecesinin bilinemediğini ancak temel olarak kraliyet ahırları/atları ile ilgili olduğunu düşünmektedir.[21]

Konuya ilişkin bir örnek olarak CTH 293 (KUB XIII 35) numaralı mahkeme kayıtlarını içeren metinde, GAL-^{D}U isimli bir adamın ifadesi yer almaktadır. Bu ifade de geçen KUŠ.KA.TAB.ANŠU-*wa-za* kelimesinin anlamı "eşek yuları adamı" olarak verilmektedir:

---

[17] A. Ünal, 2016, s. 282, 301.

[18] F. Pecchioli Daddi, **Mestieri, professioni e dignità neIl'Anatolia ittita**, Roma 1982, s. 127.

[19] H. G. Güterbock, Rev. of: J. Friedrich, "Hethitisches Wörterbuch. Kurzgefasste kritische Sammlung der Deutungen hethitischer Wörter", **Oriens** 10/2 (1957), s. 351.

[20] A. Goetze, **Hattušiliš. Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Paralleltexten**, (MVAeG 29/3), Leipzig 1925, s. 56-57.

[21] A. Ünal, **Ḫattušili III. Teil 1: Ḫattušili bis zu seiner Thronbesteigung, Teil 1**, (TH 3), Heidelberg 1974, s. 46.

KUB XIII 35 Vs. I 39 (CTH 293)[22]

35 ^{m}GAL-^{D}U-*aš-za-ká*[*n A-N*]*A PA-NI* DINGIR^{LIM} *pa-ri-ya-an ki-i IQ-BI*

36 III NÍG.LAL ANŠU.KUR.RA-*w*[*a-z*]*a* IGI.DU$_{8}$.A EZENxŠE MU.KAM *da-ah-hu-un*

37 II ANŠU.GÌR.NUN.NA$^{HI.A}$-*ya-w*[*a-*]*za da-ah-hu-un nu-wa-ra-at-mu* GAM-*an e-kir*

38 I ANŠU.GÌR.NUN.NA-*ma-wa A-NA* ^{m}U.ŠEŠ ^{LÚ}SAG *pí-ih-hu-un*

39 [KUŠ.KA.TAB.ANŠU-*wa-za* ^{GIŠ}DUBBIN^{M}]^{EŠ} *TA-HAP-ŠI*

40 NAM.TÚL.LUM GAL NAM.TÚL.LUM TUR-*ya* LIBIR.RA^{MEŠ} *da-aš-ga-nu-un*

Tercüme:

35 GAL-^{D}U ayrıca tanrının karşısında önce şunları söyledi:

36 "Yıllık bayram için koşumlu üç at kendim için aldım.

37 Ayrıca kendime iki katır aldım ve onlar da bende öldüler.

38 Fakat harem ağası ^{D}U.ŠEŠ'e bir katır verdim.

39 Eşek yuları adamı, tekerlekler, deri kayışlar

40 küçük ve büyük *namtullum* her biri kendim için."

Hitit kralı III. Hattušili CTH 81 numaralı savunu ya da otobiyografi olarak adlandırılan metninde ise bu unvana şöyle yer vermektedir:

KBo III 6 Vs. I 10 (CTH 81)

10 *nu-za ku-it-ma-an nu-u-wa* DUMU[(-*aš*)] *e-šu-un ŠA* KUŠ.KA.TAB.ANŠE-*za e-šu-un*[

Tercüme:

10 (Henüz) küçük bir çocukken, dizgin tutucu olmuştum.

[22] R. Werner, 1967, s. 6-7.

III. Hattušili bu metninde, babası II. Muršili'nin hükümdarlık döneminde yöneticilik kariyerine "dizgin adamı" olarak başladığını söylemektedir. Bu görev, gerçek anlamda ya da onursal bir tür seyis ve ya iki tekerlekli at araba sürücüsü anlamına gelebilmektedir. Ve muhtemelen bu işlev askeri amaçları olan genç bir prens için uygun bir başlangıç noktası olarak görülüyordu.[23] III. Hattušili, aynı sözleri KUB I 1 numaralı metinde şöyle tekrarlamaktadır:

KUB I 1 Vs. I 12 (CTH 81)[24]

12 *nu-za ku-it-ma-an nu-u-wa* DUMU[(-*aš*)] *e-šu-un ŠA* KUŠ.KA.TAB.ANŠE-*za e-šu-un*

Tercüme:

12 (Henüz) küçük bir çocukken, eşek dizgin tutucu olmuştum.

Tüm bu metinlerden anlaşıldığı kadarıyla KUŠ.KA.TAB.ANŠE, Hattušili'nin geçmişinde yer vereceği kadar önemli bir unvan olmalıdır. Muhtemelen eşek dizgini tutuculuğu ünvanı, sadece eşeği değil at gibi savaş ve kraliyet arabalarında kullanılan hayvanları kapsamış olmalıdır.

Bu unvandan başka, *targaššanalli*- kelimesinin KUB XXXV 111 (CTH 768) numaralı metinde "eşek sürücüsü/katırcı" anlamında tercüme edildiği görülmektedir:

KUB XXXV 111 Rs. III 1 (CTH 768)[25]

1 *tar-ga-aš-ša-na-al-li-i-i*[*š*

[23] Th. P. J. van den Hout, "Khattushili III, King of the Hittites", **CANE 1995a**, s. 1109.

[24] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, **Die Apologie Hattusilis III. Das Bild der Überlieferung**, (StBoT 24), Wiesbaden 1981, s. 4-5; Tercüme için Bkz.: M. Doğan-Alparslan, **Hitit Kralı II. Muwatalli: Kişiliği ve İcraatı Filolojik Belgeler Işığında**, İstanbul 2012, s. 34.

[25] Transkripsiyon için Bkz.: H. Otten, 1953, s. 101; F. Starke, 1985, s. 249. Tercüme için Bkz.: H. C. Melchert, 1993, s. 212; J. Tischler, 2001, s.168; A. Ünal, 2016, s. 520.

Tercüme:

1 eşek sürücüsü/katırcı[

II. 1. 2. Benzetme ve Deyimlerde Eşek

Hitit edebiyatı diyebileğimiz Hitit yazı dili, benzetme ve deyimlere yer vermiştir. Konumuza ilişkin olarak eşek hakkında yapılmış benzetmeler ve deyimler ise ritüel ve mitoloji metinlerinde kaydedilmiştir. Bu metinlerden biri olan ve İştar'a yöneltilen CTH 717 (KUB XXIV 7) numaralı bir dua metninde eşek şöyle geçmektedir:

KUB XXIV 7 Vs. II 18-19 (CTH 717)[26]

18 ANŠE-*aš-ma-za* GIM-*an pu-un-tar-ri-ya-li-iš zi*[*-ik-pát*]

19 MUNUS.LUGAL-*aš* ^{D}INANNA-*iš* [A]NŠE GA.x[-x-*m*]*a-z*[*a*]

Tercüme:

18-19: "Ey Kraliçe İštar! Sen bir eşek gibi inatçısın!"

Hititler, günümüze kadar ulaşan ve belki de Anadolu'da "eşek inadı" deyimini kullanan ilk uygarlık olmuştur. Bir insanın ikna olmaya karşı gösterdiği direnç, Hititler tarafından "eşek inadı" olarak adlandırılmıştır. Muhtemelen eşek, çalıştırıldığı taşıma ve diğer işlerde zorluk göstermiş ve ortaya böyle bir deyim çıkmıştır. Ancak inatçı olduğu kadar çalışkan da olan eşek, Hitit yaşantısında etkin bir role sahip olmuştur.

Başka bir örnek olan CTH 348 numaralı Hedammu Şarkısı'nda, "eşek gibi uyuklamak" benzetmesi yapılmaktadır:

[26] Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, "Animals in Hittite Literature", **History of the Animal World** (2002a), s. 242.

CTH 348 **(**a. KUB XXXIII 84 + Bo 6404 + KBo XIX 109 + 109a Rs. IV / b. KBo XIX 111 Vs.)[27]

8 [(*nu* GIM-*an* ^{MUŠ}*hé-dam-mu-uš*) *wa-ar-š*]*u-la-an* KAŠ *iš-tah-ta nu-kán* [(*A-NA* ^{M})]^{UŠ}*hé-dam-mu tar-hu-u-i-li*

9 [(ZI$^{HI.A}$-*Š*)*U ša-ne-ez-zi-iš*] *te-eš-ha-aš e-ep-ta na-aš* GU_4-*aš* A[(NŠ)]E [(-*aš-š*)]*a i-wa-ar šu-up-pa-ri-an-za*

10 [(x) *Ú-UL*$^{(?)}$] *ku-it-ki ka-ni-iš-zi nu* NE.ZA.ZA *har-zi-ya-lu-uš-ša* KÚ-*iz-zi*

Tercüme:

8 [Hedammu bir] damla biranın tadına baktığında kahraman Hedammu'nun

9 [tatlı] uykusu onu[n] ruhunu ele geçirdi ve uyuyan bir inek (ve) e[şe]k gibi uyukluyordu.

10 [hiçbir] şey ayırt etmiyor ve kurbağa ve salyangozları(?) yiyor.

Bu metinde Hedammu, bira içerek sarhoş olmuş, uyuklamaya ve önüne ne gelirse yemeye başlamıştır. Hedammu'nun düştüğü bu durum ise "eşek gibi uyukluyor" diyerek anlatılmaya çalışılmıştır.

Kaneš kraliçesinin 30 çocuk doğurduğundan bahseden KBo XXII 2 numaralı metinde ise evin sıcaklığından dolayı eşeğin sıçramasından bahsedilerek, evin fazlaca ısıtılmış olduğu vurgulanmaktadır:

KBo XXII 2 Vs. 8-10[28]

8 *nu* ANŠE-*in na-an-ni-an-zi ma-a-an* ^{URU}*Ta-ma-ar*[*-ma-ra-*]*a-ri-ir nu tar-ši-kán-zi*

9 *ka-a-ni-wa tu-un-na-ak-ki-iš i-nu-ut-te-en nu-w*[*a* ANŠ]E-*iš ar-kat-ta*

[27] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: J. Siegelová, **Appu-Märchen und Ḫedammu-Mythus,** (StBoT 14), Wiesbaden 1971, s. 58-59. Ayrıca Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, 2002a, s. 242; G. Karauğuz, **Hitit Mitolojisi**, Konya 2015, s. 130-131.

[28] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1973, s. 6-7; R. Akdoğan, **KBo XII-XXXIII Arasında Geçen Hayvan İsimleri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi 1989, s. 3-4.

10 *UM-MA* LÚ^{MEŠ} URU^{LIM} *ku-wa-pí-it a-ru-me-en nu* ANŠE-*iš* [*ar-k*]*at-ta*

Tercüme:

8 Onlar eşeği sürerler. Ve Tamar[mara] şehrine vardıklarında şöyle dediler:

9 İç evi öyle ısıttınız ki [eşe]k sıçrar.

10 Şehrin erkekleri şöyle der: ‘’ Vardığımız yerde eşek [sıç]rar .[ ]

Diğer bir örnek olarak bir büyücünün yaptığı KUB XVII 27 numaralı ritüelde, büyüyü etkisiz hale getirmek ve hastayı iyileştirmek için çeşitli sözler söylenmektedir. Bu sözlerden birisi ise sözde fırlattığı büyünün üzerine “eşek pislesin”dir:

KUB XVII 27 III 10-15[29]

10] x II-*e-pát* UH$_4$-*na-aš* UH$_4$-*tar pí-eš-ši-ia-nu-un*

11 *n*]*a-aš-kán še-er al-la-pa-ah-hu-un na-at an-da*

12 -]*it iš-pár-ra-ah-hu-un na-at-kán* ANŠE-*aš eš-har-ri-eš-ki-id-du*

13 -]*kán* GU$_4$-*uš kam-mar-ši-eš-ki-id-du* DUMU.LÚ.U$_{19}$.LU-*uš-ša-an*

14] *še-er ar-ha i-ia-at-ta-ri nu-uš-ša-an še-er*

15 *al-l*]*a-pa-ah-hi-iš-ki-id-du.....*

Tercüme:

10] büyüyü, (karşı) büyünün (gücü) ile iki kez fırlattım

11] ve onun üzerine tükürdüm ve onu

12] yere serdim, onun (üzerine) eşek pislesin

13] sığır (üzerine) işesin, ve onun üzerinden

14] geçen insan onun (üzerine)

15 t]ükürsün……

[29] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Reyhan, “Hitit Büyü Ritüellerinin Uygulama Şekilleri Üzerine Bir İnceleme”, **ArchAnat**, C. 6, S. 2 (2003a), s. 141.

Büyücünün bu ritüeli gerçekleştirirken yaptığı uygulamalar, kurban sahibini ürkütme, şaşırtma, gibi ruh halleri içine sokarak, ayin faaliyetlerini daha etkin kılma çabası olarak değerlendirilmektedir.[30]

II. 1. 3. Hitit Kanunlarında Eşek ve Eşek Mülkiyeti

II. 1. 3. 1. Hitit Kanunlarında Eşek

Hitit Kanunları'nın kırka yakın maddesi, çiftlik hayvanlarına ayrılmıştır. Evcil hayvanların bu denli kanunlara yansımış olması da kırsal faaliyetlerin krallığın refahında oynadığı rolün açık bir göstergesidir. Kanun maddeleri arasında çiftlik hayvanlarıyla ve çoğu kez onlarla bağlantılı suçlarla ilgili yasal tartışmalar ve iddialar bulunmaktadır.[31] Kanunlarda kaydedilen hayvanlarla ilgili maddeler, özellikle hayvancılığın Hitit ekonomisine katkısını anlamamız açısından önemlidir. Hitit toplumunun büyük bir bölümünün geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık, Hitit toplum hayatında ve iktisadi hayatın gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Evcil hayvanların, mülkiyete ait konularda büyük ölçüde yer alması, bu hayvanların Hitit iktisadi hayatı içindeki önemini göstermektedir.

Hitit Kanunları'nda evcil hayvanlar, değerliden daha az değerliye gidilmek üzere gruplara ayrılmıştır: 1. grupta sığır, beygir, koyun, keçi, katır ve eşek bulunmaktadır. Burada erkek (damızlık) hayvanlar birinci planı işgal etmekte ve bunları iş ile yük hayvanları takip etmektedir. 2. grubu domuz, 3. gurubu köpek, 4. grubu ise bal arıları oluşturmaktadır.[32] Kuşkusuz bu sıralama gündelik hayatın devam ettirilmesine yöneliktir.

[30] E. Reyhan, 2003a, s. 140.

[31] T. Bryce, **Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum**, Müfit Günay (Çev.), Ankara 2002, s. 100.

[32] S. Alp, "Hitit Kanunları Hakkında", **DTCF Dergisi**, C. 5, S. 5 (1947a), s. 478.

Birinci grupta olan ve konu başlığımızı oluşturan eşeğe dair önemli bilgileri ve bazı soruların cevaplarını Hitit kanunlarında bulmaktayız. Bu sorulardan bazıları; eşeğe karşı işlenen suç konuları ve cezaları (Bkz. Tablo 1), kira bedeli (Bkz. Tablo 2), satış bedeli (Bkz. Tablo 3) gibi sorulardır. Bu sorulardan birisi olan ve eşeğin nerede barındırıldığını cevaplayan kanun maddesi ise 66. paragraftır (KBo VI 3 III):

KBo VI 3 III 51-54[33]

§ 66. (51) *ták-ku* GU_4.APIN.LAL *ták-ku* ANŠE.KUR.RA *tu-u-ri-ya-u-wa-aš ták-ku* ^{GU_4}ÁB *ták-ku* ANŠE.MUNUS.AL.LAL

(52) *ha-a-l*[*i-y*]*a-aš har-ap-ta ták-ku* [M]AŠ.GA[L] *e-na-an-za ták-ku* UDU.SÍG.SAL *ták-ku* UDU.NITÁ

(53) *a-ša-ú-*[*n*]*i har-ap-ta iš-ha-aš-ši-š*[*a-an ú-*]*e-mi-ya-az-zi*

(54) *na-an-za ša-ku-wa-aš-šar-ra-an-pát da-a-i* ^{LÚ}N[Í.Z]U-*a*[*n Ú-U*]*L e-ep-zi*

Tercüme:

§ 66. (51) Eğer bir koşum öküzü, eğer bir koşum atı, eğer bir inek, eğer bir dişi koşum eşeği

(52) <başka> ahıra karışmışsa, eğer bir evcil teke, eğer bir yün maryası (anaç koyun), eğer bir erkek koyun (koç)

(53) <başka> bir ağıla karışmışsa, <ve eğer> onun sahibi onu bulursa

(54) ve kendisi için onu zarar verilmemiş olarak alırsa, bir hırsız gibi <o> yakalanmasın.

[33] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, **Die hethitischen Gesetze. Transkription, Übersetzung, sprachliche Erläuterungen und vollständiges Wörterverzeichnis**, Leiden 1959, s. 38; R. Haase, **Die Fragmente der hethitischen Gesetze. Transkribiert und nach Paragraphen geordnet**, Wiesbaden 1968, s. 38; F. Imparati, **Hitit Yasaları**, Çev: E. Özbayoğlu, Ankara 1992, s. 80; H. A. Hoffner, **The Laws of the Hittites. A Critical Edition**, Leiden - New York - Köln 1997, s. 76; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, **Hitit Kanunu [Hethitische Gesetze]**, İstanbul 1931, s. 18; J. Friedrich, 1959, s. 39; F. Imparati s. 81; H. A. Hoffner, 1997, s. 77; G. Karauğuz, **Hitit Yasaları**, Konya 2018a, s. 80.

66. kanun paragrafının 52. satırında geçen *hali-* kelimesinin sözlük anlamı; etrafı çevrili alan, sığırlar için çit, ağıl, ahır olarak verilmektedir.[34] Bu kanun maddesinde görüldüğü gibi eşek (dişi koşum eşeği), koşum atı ve inek ile birlikte *hali-* ismi verilen bir ahırda yaşamaktadır. Aynı zamanda bu maddede bir ahırda barındırıldığı söylenen eşeğin, evcil bir hayvan olarak beslenmiş olduğu da kanıtlanmaktadır. Bu kanun maddesinin yanında, KUB XXXI 71 numaralı metinde geçen ^{É}*targaššanalli-/targaššanalliyant-*[35] kelimesinin anlamı "eşek ahırı" olarak verilmektedir:

KUB XXXI 71 III 14-15[36]

14 *nu-wa Ú-UL* ^{É}*tar-ga-aš-ša-*[*na-az hu*]*-ya-an-za-pát*

15 *pár-aš-zi* LÚ^{MEŠ}KUŠ$_{7}$*-ya-wa pár*[*-aš-ša*]*-an-zi*

Tercüme:

14 Kaçak, eşek ahırından

15 kaçıp gitmedi mi? Arabalı savaşçılar da kaçacak mı?

Aynı zamanda 66. kanun paragrafının 51. satırında "koşum eşeği" (ANŠU *turiyawaš*)[37] olarak yapılan tanımlama, eşeğin yük çekme amacıyla ya da tarım işlerinde çeşitli alanlarda kullanıldığını, araba vs. koşulduğunu göstermekte ve böylece eşeğin gündelik hayatın, tarım işlerinin vs. önemli bir parçasını oluşturduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu bilgilere ek olarak, kanunların 75. paragrafında (KBo VI 3 Rs. III 73-

[34] J. Tischler, 1983, s. 128-129; J. Puhvel, **Hittite Etymological Dictionary Vol 3: Words beginning with H,** Berlin - New York 1991, s. 26-28.

[35] J. Tischler, 2001, s. 148; A. Ünal, 2016, s. 520.

[36] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. C. Melchert, 1993, s. 212; H. G. Güterbock, H. A. Hoffner, (Edt.), **The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University, Vol. P**, Chicago 1997, s. 179-180. Ayrıca Bkz.: J. Tischler, 2001, s. 168; A. Ünal, 2016, s. 520.

[37] Bu okunuş, Hitit kanunlarının bir versiyonu olan KBo VI 8 II 6 numaralı metinde geçmektedir. Bkz.: R. Haase, 1968, s. 38. Ertem bu okunuşun yazıcının eksik yazmış olabileceğinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 10-11.

75) eşeğin boyunduruğa koşularak çeşitli ağır işlerde kullanıldığını ve bu yüzden öldüğünü görmekteyiz:

KBo VI 3 Rs. III 73-75[38]

§ 75. (73) *ták-ku* GU_4-*un* ANŠE.KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.NA ANŠE-*in ku-iš-ki tu-u-ri-ez-zi na-aš a-ki*

(74) *na-aš-ma-an* UR.BAR.RA-*aš ka-ra-a-pí na-aš-ma-aš har-ak-zi na-an ša-ku-wa-aš-ša-ra-an-pát pa-a-i*

(75) *ták-ku te-ez-zi-ma IŠ-TU* $DINGIR^{LIM}$-*wa-ra-aš* BA.ÚŠ *nu li-in-ga-zi*

Tercüme:

§ 75. (73) Eğer bir kimse (bir) sığırı, (bir) atı, (bir) katırı, (bir) eşeği boyunduruğa koşar ve o ölürse

(74) veya onu (bir) kurt yer ve o ölürse, o (şahıs) göze en uygununu (eksiksiz/tamamını) versin.

(75) Eğer "tanrı tarafından öldü" diye (yalan) söylerse (o vakit) o yemin etsin.

Kanunların 75. paragrafında görüldüğü gibi eşek, ağır işlerde kullanılmak suretiyle ölmesinin yanı sıra kurtların saldırısına uğrayarak da ölmektedir. Bu maddeden anlaşıldığı kadarıyla eşek, sahibinden başkasının kullanımındadır ve eşeğin ölmesi durumunda tanzim edilmesi gerekmektedir. Diğer bir kanun paragrafı olan 152. paragraf (KBo VI 10 Rs. III 37-38), eşeğin neden bir başkasının kullanımında olduğunu cevaplamaktadır:

KBo VI 10 Rs. III 37-38[39]

[38] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 42; R. Haase, 1968, s. 41-42; F. Imparati, 1992, s. 84; H. A. Hoffner, 1997, s. 81-82; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 20; J. Friedrich, 1959, s. 43; F. Imparati s. 85; H. A. Hoffner, 1997, s. 82; G. Karauğuz, 2018a, s. 82.

[39] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 72 (Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 41* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 71-72; F. Imparati, 1992, s. 146; H. A. Hoffner, 1997, s. 124;

§ 152. (37) *ták-ku* ANŠE.KUR.R[(A ANŠE.GÌR.NUN.NA ANŠE-*in ku-iš-ki*)]

(38) *ku-uš-n*[*e-ez-zi A-NA* ITU.I.KAM I GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i*]

Tercüme:

§ 152. (37) Eğer bir kimse (bir) a[tı, (bir) katırı <ya da> (bir) eşeği]

(38) kira[lar]sa [bir aylığına 1 şekel[40] gümüş versin].

Bu maddeye göre, sahibi eşeği kiraya vermekte ve bir ay için kira bedeli olarak 1 şekel gümüş almaktadır. Bu maddeye dayanarak, eşeğin kiralanmak suretiyle el değiştirdiğini ve kişi ya da kurumların mülkiyetinde bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan ticari bir faaliyet de söz konusu olmakta ve eşek de para akışını sağlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu düşünceyi destekler nitelikte olan 178. kanun paragrafı (KBo VI 26 II 30-35) eşeğin satılmak suretiyle ticaretinin yapıldığını göstermektedir:

KBo VI 26 II 30-35[41]

§ 178. (30) *ŠA* GU_4.APIN.LÁ [XII] GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU ŠA* I GU_4.MAH X GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU*

(31) *ŠA* I $^{GU}_4$ÁB.GAL VII GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU* I GU_4.APIN.LÁ I $^{GU}_4$ÁB

(32) *i-ú-ga-aš-š*[*a*] V GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU nu ŠA* 1 GU_4 *ša-ú-i-ti-iš-ta-aš*

(33) IV GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i ták-ku* $^{GU}_4$ÁB *ar-ma-ah-ha-an-ti*

Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 32 (Galanti, bu maddede sadece atın kiralanmasını göstermektedir); J. Friedrich, 1959, s. 73; F. Imparati s. 147; H. A. Hoffner, 1997, s. 124; G. Karauğuz, 2018a, s. 93.

[40] Şekel: GÍN. Bkz.: H. A. Hoffner, 1997, s. 316. 1 şekel yaklaşık 8 gram gümüşe tekabül etmektedir. Bkz.: A. Ünal, 2007, s. 50, d.n. 29.

[41] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 78 (Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 63* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. ; F. Imparati, 1992, s. 164,166; H. A. Hoffner, 1997, s. 141-142; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 36; J. Friedrich, 1959, s. 79; F. Imparati s.165, 167 ; H. A. Hoffner, 1997, s. 142; G. Karauğuz, 2018a, s. 96-97.

(34) VIII GÍN KÙ.BABBAR *Š*[*A*] I AMAR II GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU* I ANŠE.KUR.RA.NÍTA

(35) I ANŠE.KUR.RA MUNUS.AL.[L]Á *ŠA* I ANŠE.NÍTA I ANŠE MUNUS.AL.LÁ *ŠI-IM-ŠU QA-TAM-MA-pát*

Tercüme:

§ 178. (30) Bir saban öküzünün fiyatı on iki şekel gümüş<tür>, bir boğanın fiyatı on şekel gümüş<tür>,

(31-32) Yetişkin bir ineğin (düve) fiyatı yedi şekel gümüş<tür>, bir saban öküzünün, bir yaşında bir ineğin fiyatı beş şekel gümüş<tür> ve bir sütten kesilmiş bir sığır için

(33) dört şekel gümüş versin; eğer gebe bir inek <ise>

(34) sekiz şekel gümüş, bir dananın fiyatı iki şekel gümüş<tür>, bir erkek atın,

(35) bir yük çekme (boyunduruk) kısrağının, bir erkek eşeğin, bir yük çekme (boyunduruk) dişi eşeğinin fiyatı tam aynı şekildedir.

178. kanun maddesinde büyükbaş hayvanların satış fiyatı listelenmekte ancak eşeğin fiyatı açıkça bildirilmemektedir. 35. satırda geçen "bir yük çekme (boyunduruk) dişi eşeğinin fiyatı tam aynı şekildedir" ifadesi, eşeğin fiyatını bir önceki hayvanın fiyatıyla yani iki şekel gümüşle aynı olabileceğini düşündürmektedir. Bu düşünceden hareketle eşeğin fiyatı eğer iki şekel gümüş ise eşek, sayılan hayvanların çoğundan daha ucuz ancak dana, erkek ve dişi at ile aynı fiyattadır. Eşeğin satışına ilişkin başka bir madde olan 148. kanun paragrafında (KBo VI 10 Rs. III 25-27: Dupl. XXIX 30 Vs. II 2-3) ise şu ibareler yer almaktadır:

KBo VI 10 Rs. III 25-27[42]

[42] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 70 (Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 37* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 70; F. Imparati, 1992, s. 144; H. A. Hoffner, 1997, s. 122; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. (Galanti, bu maddede adı geçen hayvanların kiralanmasından

§ 148. (25) [*ták-ku* GU$_4$-*un* A]NŠE.KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.NA ANŠE-*in ku-iš-ki*

(26) [*uš-ne-eš-kat-t*]*a ta-ma-a-i-ša-kán pé-ra-an* GUL-*ah-zi*

(27) [*wa-aš-túl-aš* ... G]ÍN.GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i*

Tercüme:

§ 148. (25) [Eğer] herhangi biri, [bir sığırı, a]tı, bir katırı, bir eşeği

(26) [satışa çıkardıysa], ve başka biri (bu ticarete) <ona=işe> zarar verirse,

(27) [suçlu … şek]el gümüş versin.

Bu maddenin kanunlarda yer alması, eşek ve diğer hayvanların satışıın sistematik olarak yapıldığını ve satışa fesat karıştırmanın sıklıkla karşılaşıldığını göstermektedir. Aynı zamanda, eşeğin satılmak suretiyle el değiştirdiğini ve kişilerin mülkiyetinde bulunduğunu bu kanun maddeleri ile görmekteyiz. Eşek mülkiyetini konu edinen ve eşeğin rehin olarak tutulduğu ya da el konulduğu durumda ne tür bir ceza verildiğini ise kanunların 76. paragrafında (KBo VI 3 Rs. III 76-77) görmekteyiz:

KBo VI 3 Rs. III 76-77[43]

§ 76. (76) *ták-ku* GU$_4$ ANŠE.KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.NA ANŠE *ku-iš-ki ap-pa-at-ri-ez-zi*

(77) *na-aš pé-e-di-iš-ši a-ki a-pu-u-un ar-nu-uz-zi ku-uš-ša-aš-še-et-t*[*a pa-a-i*]

Tercüme:

§ 76. (76) Eğer bir kimse (bir) sığıra, (bir) ata, (bir) katıra, (bir) eşeğe el koyarsa (77) ve o (hayvan) onun yerinde (mülkünde) ölürse onu <ölü hayvanı> teslim etsin ve onun ücretini de [versin].

bahsetmektedir); J. Friedrich, 1959, s. 71; F. Imparati s. 145; H. A. Hoffner, 1997, s. 122; G. Karauğuz, 2018a, s. 93.

[43] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 42; R. Haase, 1968, s. 42; F. Imparati, 1992, s. 84; H. A. Hoffner, 1997, s. 82; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 20; J. Friedrich, 1959, s. 42; F. Imparati s. 85; H. A. Hoffner, 1997, s. 82; G. Karauğuz, 2018a, s. 82.

Kanunların 76. paragrafında görüldüğü gibi eşeğin el konulması, alıkonulması veya rehin tutulması durumunda eşek ölünce, eşeğin hem ölüsünün hem de ücretinin/bedelinin ödenmesi gerektiği söylenmektedir. Beal, Hitit yönetiminin ve ordunun ihtiyaç duyulduğunda kişilerin mülkiyetinde bulunan hayvanlara el koyduğunu bildirmekte ve bu kanun maddesine işaret etmektedir.[44] Bu durum bize, maddede adı geçen diğer hayvanlarla birlikte eşeğe hem taşımacılık ve çiftçilik gibi zirai alanlarda hem de yönetim ve orduda ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bu durumun en açık kanıtı ise Hitit kralı IV. Tuthaliya dönemine ait Yalburt anıtında[45], orduda yer alan eşeklerden bahsedilmesidir (Bkz. Resim 1a ve 1b):

13. Blok[46]

§1 *a-wa/i-mi* |*416-*wa/i-ní-sa mu-wa/i-ha*

§2 *pi-na*-*416(URBS) *ARHA* DELERE

§3 *a-wa/i á-wa/i+ra/i-na-`* (REGIO) PES_2

§4 a. *a-wa/i-mu* |*416-*wa/i-ni-sa* 4xMILLE CENTRUM ASINUS

b. *ni-i*(*a*)*-pa-wa/i*[…

Tercüme:

§1 ve ben Güneş (?) fethettim

§2 ve (ben) Pinali kentini imha (ettim)

---

[44] R. H. Beal, **The Organisation of the Hittite Military,** (TH 20), Heidelberg 1992, s. 134-135.

[45] Yalburt anıtı, Afyon-Konya yolu üzerinde Ilgın'ın 26,5 km kuzeyinde Yalburt köyünde bulunan Hitit kutsal havuzunun sağ kösesinin üzerinde Luvi hiyeroglif yazılı büyük ve uzun bir yazıttır. Toplamda 18 adet yazılı taş bloktan meydana gelmektedir.

[46] Yazıtın Transkripsiyon ve Tercümesi için Bkz.: J. D. Hawkins, **The Hieroglyphic Inscription of the Sacred Pool Complex at Hattusa (SÜDBURG) With an Archaeological Introduction by Peter Neve**, **(StBoT Beiheft 3)**, Wiesbaden 1995, s. 70-71. Yazıtın Tercümesi için Bkz.: S. Alp, **Hitit Çagında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar**, Ankara 2000, s. 167. Ayrıca Bkz.: M. Poetto, **L'iscrizione luvio-geroglifica di Yalburt. Nuove acquisizioni relative alla geografia dell'Anatolia sud-occidentale,** Pavia 1993.

§3 ve (ben) Awarna'ya geldim,

§4 a. ve benim (?) Güneşimin (?), 4, 100 eşek (idiler),

b. ya da […

Bu fikri destekler şekilde KUB IX 32 numaralı büyücü Ašhella'nın ordudaki salgın hastalığı geçirmek için yaptığı büyü ritüelinde orduya ait eşeklerin olduğunu gösteren ifadeler bulmaktayız:

KUB IX 32 Vs. 28-32[47]

28 *nu-kán an-da QA-TAM-MA-pát me-mi-iš-kán-zi ka-a-ša-wa-aš-ša-an ku-it* [(*ki-e-el ŠA* KARAŠ)]

29 *i-da-a-lu A-NA A-MI-LU-UT-TI* $GU_4^{HI.A}$ $ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}$ ANŠE.GÌR.NUN.N[(A)]

30 *Ù A-NA* $ANŠE^{MEŠ}$ *ku-it an-da e-eš-ta ki-nu-na-wa-ra-at-kán ka-a-š*[(*a*)]

31 *IŠ-TU* KARAŠ *ku-uš* $UDU.ŠIR\text{-}aš^{HI.A}$ SAL^{TUM} *ar-ha ú-te-ir*

Tercüme:

28 Ve bu sırada aynı şekilde söylerler: "Bak! Bu ordunun

29 insanları, koyunları, atları, katırları

30 ve eşekleri içinde kötü olan ne varsa, şimdi bak, onları

31 ordugahtan bu koçlar ve (bu) kadın götürdüler.

Kanunların 70. paragrafında (KBo VI 3 III 60-62) ise eşeğin çalınması durumunda, çalan kişinin hem çaldığı eşeği hem de iki hayvanı daha ceza olarak vermesi gerekmektedir:

[47] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, 1985, s. 16, 24.

KBo VI 3 III 60-62[48]

§ 70. (60) *ták-ku* GU_4 *ták-ku* ANŠE.KUR.RA *ták-ku* ANŠE.GÌR.NUN.NA-*an ták-ku* ANŠE-*in ku-iš-ki ta-a-i-iz-zi*

(61) *iš-ha-aš-ši-ša-an ga-né-eš-zi na-an-za ša-ku-wa-aš-ša-ra-an-pát da-a-i an-da-ya-aš-ši-kán* II-*ki pa-a-i*

(62) *pár-na-aš-še-e-a šu-wa-a-i-iz-zi*

Tercüme:

§ 70. (60) Eğer herhangi biri, bir öküzü, eğer bir atı, eğer bir katırı, eğer bir eşeği çalarsa

(61) <ve> onun sahibi onu kendisinin olarak tanırsa (bulursa), o zaman kendisi için onu bütünüyle eksiksiz (zarar verilmemiş şekilde) alsın ve ona ek olarak <suçlu> iki katı <hayvan> versin

(62) ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır (serbesttir).

Kanunların 71. paragrafında (KBo VI 3 II 58-63) ise bir eşeğin bulunması durumunda yapılması gerekenlere yer verilmektedir:

KBo VI 2 III 58-63[49]

§ 71. (58) *ták-ku* GU_4-*un* ANŠE.[KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.N]A ANŠE-*in ku-iš-ki ú-e-mi-ez-zi*

(59) [*na-an* L]UGA[L-*an a-aš-ka u-un-na-i ták*]-*ku ut-ni-ya-ma ú-e-mi-ez-z*[*i*]

(60) [*na-an* $LÚ^{MEŠ}$ ŠU.GI-*aš hi-in-kán-zi na-an-za*] *tu-u-ri-ez-zi ma-a-n*[*a*]-*a*[*n*]

(61) [*iš-ha-aš-ši-ša ú-e-mi-ez-zi na-an-za ša*]-*ku-wa-aš-ša-ra-an* [*da-a-i*]

(62) [^{LÚ}NÍ.ZU-*an na-at-ta e-ep-zi ták-ku-wa-an* LÚ]^{MEŠ} ŠU.GI-*aš n*[*a-at-ta hi-ik-zi*]

[48] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 40; R. Haase, 1968, s. 40; F. Imparati, 1992, s. 82; H. A. Hoffner, 1997, s. 78-79; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 19; J. Friedrich, 1959, s. 41; F. Imparati s. 83 ; H. A. Hoffner, 1997, s. 79; G. Karauğuz, 2018a, s. 81.

[49] Trankripsiyon ve tercüme için Bkz.: H. A. Hoffner, 1997, s. 79-80; Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 12.

(63) [*na-aš* ^{LÚ}NÍ.ZU] *k*[*i-ša-ri*]

Tercüme:

§ 71. (58) Eğer bir kimse (bir) sığırı, (bir) atı, (bir) katırı, (bir) eşeği bulursa

(59) onu kralın kapısına sevk eder. Eğer taşrada bulursa

(60) ve onu ihtiyarlar heyeti (ona) terk ederlerse onu koşar.

(61) (Sonra) sahibi onu bulursa onun göze uygununu (tamamını) alır.

(62) (Onu) hırsız (olarak) tutmaz. Eğer onu ihtiyarlar heyetine vermezlerse

(63) o hırsız olur (hırsız sayılır).

Bu maddede muhtemelen bir şehirde bulunmuş olan bir eşeğin, kralın kapısına götürülmesi gerektiği söylenmiş ancak sonrasında ne olacağı bildirilmemiştir. Devam eden kısmında ise eşeğin taşrada bulunduğunda ihtiyar heyetine danışılması gerektiği ve bu heyetin bulan kişiye eşeğin kullanım hakkını verebileceğinden söz edilmektedir. Bunlara ilaveten eşeğin sahibi ortaya çıktığında ise eşeği geri alabileceği ve bulan kişinin hırsız sayılmayacağı bildirilmektedir. Şayet eşeği bulan kişi bu durumu ihtiyar heyetine bildirmezse bu kişinin hırsız olacağı da yer almaktadır. Eşeğin kaybolmasına ve çalınmasına dair bu kadar detaylı bir anlatımın Hitit kanunlarına yansımış olması, eşeğin hem açık alanlarda başında bir çoban olmadan otladığını hem de iş gücünden faydalanmak için fazlasıyla talep gördüğünü akla getirmektedir. Çünkü kanun maddeleri arasına girmesi için emsal olayların yaşanması ve maddede geçen her duruma ilişkin örneklerin görülmesi gerekmektedir.

Geç paralel versiyon olan § XXXV. kanun paragrafı (KBo VI 4 Rs. IV 4-11), 71. paragrafta (KBo VI 2 III 58-63) geçen ifadelere ilişkin benzerlikler barındırsa da eşeği bulan ancak şahitler huzurunda bu durumu bildirmeyen bir kişiye verilecek cezayı belirlemektedir:

KBo VI 4 Rs. IV 4-11[50]

§ XXXV. (4) *ták-ku Ú-NU-TE*^{MEŠ} *ku-iš-ki na-aš-ma* GU_4 UDU ANŠE.KUR.RA ANŠE

(5) *ú-e-mi-ya-zi na-an* EGlR-*pa* EN-*iš-ši pé-en-na-i*

(6) *na-an pé-e-hu-te-ez-zi ma-a-an* EN*«-iš»-ši-in-ma Ú-UL*

(7) *ú-e-mi-ya-zi nu-za ku-u-ut-ru-wa-a-ez-zi* EGIR-*zi-an-ma-at*

(8) EN-*ŠU ú-e-mi-ya-zi nu-uš-ši-kán ku-it har-kán*

(9) *na-at ša-ku-wa-aš-šar ar-ha pé-e-da-i ma-a-an-za Ú-UL-ma*

(10) *ku-ut-ru-wa-a-ez-zi* EGIR-*zi-an-ma-at* EN-*ŠU ú-e-mi-ya-zi*

(11) *na-aš* ^{LÚ}NÍ.ZU *ki-ša-ri* III-*ŠU šar-ni-ik-zi*

Tercüme:

§ XXXV. (4) Eğer bir kimse aletleri (takımları/ev eşyalarını) veya (bir) sığırı, (bir) koyunu, (bir) atı, (bir) eşeği

(5) bulursa onu sahibine geri sevk etsin

(6) ve onu götürsün. Ama eğer sahibini

(7) bulmazsa o zaman <hayvanı> şahitlerin önünde kendine tahsis ettirir. Ama sonradan

(8) sahibi onu bulursa onun neyi kaybolmuş ise (bulan)

(9) onu iyi vaziyette (dokunulmamış olarak) teslim etsin. Eğer

(10) (bulan kimse) şahitlerin önünde kendine verdirmezse ve sonradan onu sahibi bulursa,

(11) o hırsız olur ve üç mislini tazmin etmelidir.

Bu kanun maddesinde, eşek ve adı geçen diğer hayvanların bulunması durumunda sahibine geri verilmesi gerektiği, sahibi bulunamazsa şahitler göstererek bunu tescil etmesi gerektiği ancak sahibinin sonradan ortaya çıkması durumda ise eşeği sahibine

[50] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 56; R. Haase, 1968, s. 24; F. Imparati, 1992, s. 112; H. A. Hoffner, 1997, s.54 ; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 46; J. Friedrich, 1959, s. 57; F. Imparati s. 113; H. A. Hoffner, 1997, s. 54.

teslim etmesi gerektiği bildirilmektedir. Ancak eşeği bulan kişi eşeği bulduğunu beyan etmeyip şahit göstermediğinde bulan kişinin hırsızlıkla suçlanacağı ve ceza olarak üç katı ceza ödeyeceğinin uyarısı da yapılmaktadır. Ceza olarak gösterilen "üç misli" ölçütü bu maddede muallak kalmaktadır. Eğer gümüş cinsinden üç misli kastedilmişse, kanunların 178. paragrafında (KBo VI 26 II 30-35) geçen "iki şekel gümüş"ün üç mislini düşünmek mümkündür. Diğer bir olasılıkla mislinde kastedilen eşeğin kendisi ise bu durumda hırsız sayılan kişi bulduğu eşeğe ilaveten üç eşek daha vermek zorundadır. Eşeğin satış fiyatını göz önünde bulundurduğumuzda bu maddede geçen üç misli ceza yüksek bir meblağdır ve bu durum eşekten ziyade hırsızlığın ceza bedelini yani özel şahısların mülkiyetine izinsiz el koymanın cezası olmalıdır.

II. 1. 3. 2. Eşek Mülkiyeti

Eşek mülkiyetine dair Hitit kanunlarından edindiğimiz bilgiler yanında, farklı metin gruplarında çeşitli bilgiler de elde edilebilmektedir. Bu metinler arasında mahkeme kayıtları, valilere gönderilen direktifler, arazi bağış belgeleri, tüccarlarla ilgili kayıtlar ve kral yıllıkları gibi belgeler bulunmaktadır. Bu metinlerden çıkacak satır arası bilgilerden mülkiyet kavramına; ülke, şehir, kraliyet ve şahıslar olarak bakacak olursak en geniş kavramdan en darına doğru giden bir sıralama yapmak mümkündür. En geniş kavram olan ülke mülkiyetine örnek olarak gösterebileceğimiz CTH 146 (KUB XXIII 72) numaralı metin, Pahhuwa ülkesi ile bir Hitit kralı arasında yapılan bir antlaşmadır ve çalmaya yönelik talimatlar arasında eşek de bulunmaktadır:

KUB XXIII 72 Rs. 55-56 (CTH 146) [51]

[51] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 13; S. Reichmuth, "Mita von Pahhuwa (CTH 146)", **DBH 35** (2011), s. 118, 125.

55 . . . LÚ MUNUS DUMU.NITA DUMU.MUNUS ARAD GEMÉ GU_4 UDU ANŠE.KUR.RA [ANŠE.GÌR.NU]N.NA ANŠE KÙ.BABBAR GUŠKIN

56 [ ]x ZABAR *Ù* $URUDU^{HI.A}$ *le-e ku-iš-ki da-a-ia-az-zi . . .*

Tercüme:

55 . . . adamı, kadını, erkek çocuğu, kız çocuğu, köleyi, cariyeyi, sığırı, koyunu, atı, katırı, eşeği, gümüşü, altını,

56 br]onz ve bakırları kimse çalmasın. . . .

Dolaylı olarak şehir mülkiyeti ya da şehir sakinlerine ait eşek mülkiyetini, kralın askeri valiye gönderdiği bir direktifte (KUB XIII I), gözetleme yerlerinde yapılacak günlük işlerin emirini verirken görebilmekteyiz. Bu metinde eşek ve atların şehirden nasıl dışarıya çıkarılacağı ve geri nasıl içeriye alınacağı açıklanmaktadır:

KUB XIII I Vs. I 18-22[52]

18 *ma-a-aḫ-ḫa-an-ma ne-ku-uz-zi nu* $LÚ^{MEŠ}$ NÍ.ZU^{TIM} [KASKAL-*an ša-a-ra*]

19 *i-ya-an-du nu a-ú-u̯a-ri-e-eš ap-pa-an-d*[*u*.....(x-x-*ıi*-x-*ma*)]

20 *ku-i-e-eš* $LÚ^{MEŠ}$ NÍ.ZU^{TIM} UD-*az a-ú-i-*[*e-ir na-aš* MI-*za* QA.TAM.MA *uš-*(*kán-zi nu-za* $LÚ^{MEŠ}$ KIN $GU_4^{HI.A}$) $UDU^{HI.A}$]

21 $ANŠE.KUR.RA^{HI.A}$ $ANŠE^{HI.A}$ *pí-ra-an hu-u-i-*[(*nu-an-du* x) *na-at*]

22 *ša-ra-a ni-ni-in-kán-*[*du*

Tercüme:

18 Akşam olunca gözetleyiciler [yolun yukarısına (yani başına)]

19 gitsinler ve gözetleme yerlerini tutsunlar. [(x)]

[52] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Von Schuler, **Hethitische Dienstanweisungen für höhere Hof- und Staatsbeamte. Ein Beitrag zum antiken Recht Kleinasiens**, Gratz 1957, s. 60; A. Goetze, "The Beginning of the Hittite Instructions for the Commander of the Border Guards", Rev. of: Schuler E. von 1957a, **JCS** 14 (1960), s. 70; H. Ertem, 1965, s. 15. Ayrıca Bkz.: S. Alp, "Hitit Kralı IV. (?) Tuthaliya'nın Askeri Fermanı", **Belleten**, S: 43, C: XI (1947b), s. 397-399.

20 Gündüzün gözet[leyen] gözetleyiciler [geceleyin aynı şekilde gö(zetlesinler ve hasat işçileri sığırları), koyunları],

21 atları (ve) eşekleri önde koştur[sunlar ve onları]

22 yukarı sevk etsinler.

Metnin devam eden kısmında, eşekler ile birlikte diğer hayvanların şehirden hangi şartlarda çıkarılacağı anlatılmaktadır:

KUB XIII I Vs. I 29-32 (KUB XXXI 108 I 5-9; Bo 42784 6-9; XXXI 85 I 1-4) [53]

29 *ma-ah-ha-an-ma lu-uk-kat-ta na-aš-ta* URU-*az* $^{LÚ\ MEŠ}$NÍ.ZU *ma*?-x-x-*a-i*?)]

30 *na-aš-ta ku-ra-an-nu-uš* SIG_5-*in ša-an-ha-an-d*[*u* .....]

31 [(*a-ú-w*)]*a-ri-e-eš ap-pa-an-du na-aš-ta* URU-*az k*[*at-ta* LÚ.MEŠ KIN GU_4 UDU ANŠE.KUR.RA ANŠE

32 [*nam-m*]*a tar-na-an-du*

Tercüme:

29 Şafak söktüğünde casuslar şehirden

30 aşağı doğru konuşlandırılsın. Etraf dikkatlice aransın ve

31 gözetleme yerlerini tutsunlar. Sonra şehirden hasat işçileri, sığırı, koyunu, atı, eşeği

32 bıraksınlar.

Bu metinde, eşeklerin diğer hayvanlar ile birlikte muhtemelen otlamak ya da yük taşımak için şehrin dışına çıkarıldığı ve akşam olunca hayvanların dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı hasat işçileri tarafından şehrin içine doğru yukarı sevk edildiği görülmektedir.

[53] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Von Schuler, 1957, s. 60; A. Goetze, 1960, s. 70.

Hayvanlar için söz konusu tehditlerden birinin düşman saldırıları olduğunu ve böyle bir durumda şehrin kapılarının kapandığını, hasat işçilerinin eşek ile diğer hayvanları aşağı, yani şehir surlarının dışına bırakmaması gerektiğini ise KUB XIII 2 numaralı metinde görmekteyiz:

KUB XIII 2 Vs. I 7-8[54]

7 *nu* URU$^{DIDLI.HI.A}$ *an-da iš-tap-pa-an-du na-aš-ta* $^{LÚ\ MEŠ}$ŠE.KIN.KUD GU_4 UDU ANŠU.KUR.RA

8 [AN]ŠU *kat-ta li-e tar-nan-zi nu pa-ah-ha-aš-nu-an-du*

Tercüme:

7 Şehirleri kapasınlar ve hasat işçileri sığırı, koyunu, atı

8 (ve) [eş]eği aşağı bırakmasınlar ve (onları) korusunlar …

Eşeğin şahıs mülkiyetinde açıkça görüldüğü CTH 293 (KUB XIII 35) numaralı Ukkura ile ilgili mahkeme kayıtlarında, eşek sayısı otuzu bulmakta ve eşek hukuk alanında konu olarak yer almaktadır. Bu metinde kraliçe, kendi mülkiyetinde bulunan ve krala ait olan eşek gibi hayvanlar ile pek çok eşyayı onbaşı Ukkura ve oğlu GAL-*tarhunt*'a Babil'de ticaret yapmaları için makbuz karşılığında vermiş ve diğer şeylerle birlikte eşeklerde eksik çıkmıştır. Bu metinde bay Ukkura, mahkemede ifade vermekte ve böylece hem kendi mülkündeki eşekleri hem de kral ve kraliçenin mülkünde bulunan eşekleri göstermektedir:

KUB XIII 35 Vs. II 39-45 (CTH 293)[55]

39 ANŠU$^{HI.A}$*-wa ku-i-e-eš har-ku-un nu-wa-za Ú-UL ku-it-ki*

40 *da-ah-hu-un* V ANŠU$^{HI.A}$*-wa e-kir nu-wa-ra-aš pár-na-za šar-ni-in-ku-un*

[54] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Von Schuler, 1957, s. 41; A. Goetze, 1960, s. 71.

[55] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Werner, 1967, s. 8-9. Ayrıca Bkz.: G. Karauğuz, 2018a, s. 18-20.

41 V ANŠU$^{HI.A}$-*wa dam-me-eš-ha e-kir nu-wa* V ANŠU.NITÁ^{MEŠ}

42 EGIR-*pa u-un-na-an-zi u-un-na-an-zi-ma-wa-ra-aš na-a-wi*

43 V ANŠU$^{HI.A}$-*ma-wa* ^{m}AMAR^{MUŠEN}-*iš* ^{LÚ}*KAR-TAB-BU har-ga-*[*nu*]-*ut*

44 *nu-wa-ra-aš na-a-wi šar-ni-ik-zi da-ah-hu-un-ma-wa-za*

45 *Ú-UL ku-it-ki*

Tercüme:

39 Aldığım eşekler arasından kendim için hiçbir şey

40 almadım. Beş eşek öldü ve ben de onları evimden değiştirdim.

41 Beş eşek ağır işlerden dolayı öldü. Beş erkek eşek

42 tazmin edilecektir; ama henüz onları tazmin etmediler.

43 Ancak beş eşek, arabacı AMAR^{MUŠEN} tarafından telef edildi.

44 Ve henüz onun kefaretini tanzim etmedi. Onlardan kendim için

45 hiçbir şey almadım.

Kol. Rs. III 1-4

1 XXX ANŠU$^{HI.A}$-*wa-mu an-na-za pí-i-e-ir*

2 *ki-nu-un-ma-wa* XIII ANŠU$^{HI.A}$ *e-eš-zi*

3 *Ú-NU-UT* É $^{NA}_{4}$KIŠIB II GAD II PAD URUDU VI ^{GIŠ}BAN I *ME* ^{GI}KAK.TAG.GA

4 II E.ÍB ZABAR I GAD.IGI$^{HI.A}$-*wa-aš* I ^{URUDU}*dam-mu-ú-ri-in-na da-ah-hu-un*

Tercüme:

1 Bana önceden otuz eşekler verdiler;

2 ama şimdi on üç eşek var.

3 Mühür evindeki alet edevattan iki kumaş, iki parça bakır külçe, altı yay, yüz ok,

4 iki bronz süslemeli kemer (veya tunik), bir göz örtüsü (peçe?) ve bir bakır *dammuri* aldım.

Hayvan mülkiyet kavramını göstermesi bakımından önemli bilgiler veren metinlerden birisi de "Arazi Bağış Belgeleri"dir. Bu belgelerden ilki ve en iyi korunmuş olanı LSU 1 (KBo V 7), kral Arnuwanda ve kraliçe Ašmunikal tarafından hizmetçileri bayan Kuwatalla'ya bağışladıkları malı ve mülkü ele almaktadır. Bağışlanan bu mallar, bay Šuppililiuma, bay Karpani, Bay Muliyati, Bayan Zithara be bay Hantapi isimli kişilerden alınarak bayan Kuwatalla'ya bağışlanmıştır. Bunlardan bay Hantapi'nin mal varlığı, Tiwatapara ve Pulliyani'nin mülklerinin toplamıdır.[56] Bu malvarlığı arasında insanlardan hayvanlara, otlaklardan meyve ağaçlarına kadar pek çok şey yer almaktadır. Ancak burada yer alan hayvan cinsi ve sayısı, kişiye ait hayvan mülkiyet kavramını göstermesi açısından önemlidir. Bay Pulliyanni'nin mülkü sayılırken listede iki eşek de tespit edilmektedir:

KBo V 7 = LS 1 Rs. 34-39[57]

34 É ^{m}*pu-ul-li-ya-an-ni* II LÚ ^{m}*pu-ul-li-ya-an-ni-iš* ^{m}*aš-šar-ta-aš* III DUMU.NITA ^{m}*a-pár-kam-mi-iš* ^{m}*i-ri-ya-at-ti-i-iš*

35 [^{m}*h*]*a-pí-lu-uš* IV MUNUS ^{f}*te-eš-mu-uš* ^{f}*zi-dan-du-uš* ^{f}*ša-ak-kum-mi-il-la-aš* ^{f}*hu-li-ya-a-šu-ha-ni-iš* III DUMU.MUNUS

36 [^{f}*k*]*a-pa-aš-ša*[*-a*]*n-ni-iš* ^{f}*ka-pur-ti-iš* ^{f}*pa-aš-ku-wa-a-aš* II ^{MUNUS}ŠU.GI ^{f}*a-ar-hu-wa-aš-ši-iš* ^{f}*tu-ut-tu-wa-ni-iš*

37 [X]IV SAG.DU IV $GU_4^{HI.A}$ II ANŠE II GU_4ÁB I AMAR.ÁB II GU_4.APIN.LAL *A-NA* GU_4MAH *kat-ta-an* I AMAR *na-aš* VI $GU_4^{HI.A}$ X MÁŠ.TUR

38 [*n*]*a-aš* XVII MÁŠ I-*NU-TUM* É$^{HI.A}$-*TIM* ^{GIŠ}SAR.GEŠTIN ^{GIŠ}*ZÉ-ER-TUM*$^{HI.A}$ ^{GIŠ}MA$^{HI.A}$ *ŠA* É ^{m}*pur-li-ša-a-ri*

[56] S. Erkut, E. Reyhan, "Hititlerde Toprak Edinme ve Arazi Bağış Belgelerinden Örnekler", **ACTA TURCICA** 1 (2012), s. 83

[57] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K. K. Riemschneider, "Die hethitischen Landschenkungsurkunden", **MIO 6** (1958), s. 348-354; S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83-85.

39 [*I*-]*NA* ^{URU}*ša-ya-nu-wa-an-ta* VII ½ IKU ^{GIŠ}SAR.GEŠTIN *I-NA* ^{URU}*an-tar-la-a* ŠA É ^{m}*ha-an-ta-pí*

Tercüme:

34 Bay Pulliyanni'nin mülkü: 2 adam: Pulliyani, Aššarta; 3 hizmetçi: Aparkammi, Iriyatti,

35 Hapilu; 4 kadın: Tešmu, Zidandu, Šakkummilla, Huliyašuhani; 3 kız çocuğu,

36 Kapaššanni, Kapurti, Paškuwa; 2 yaşlı kadın, Arhuwašši, Tuttuwani;

37 (toplam) 14 baş (kişi). 4 sığır, 2 eşek, 2 inek, 1 dana, 2 sabana koşulmuş sığır; (bir) boğa, 1 buzağı; 6 sığır, 10 keçi,

38 7 oğlak; onlar (toplam) 17 keçi. 1 ev, (bir) bağ (ile) zeytin ağaçları (ve) incir ağaçları Šayanuwanta şehrinde bay Purlišari'nin mülkünden;

39 7 ½ IKU bağ Antarla şehrinde; bay Hantapi'nin mülkünün yakınında. Tiwatapara adıyla bay Hantapi'nin mülkünde

Aynı metinde, bayan Kuwatalla'ya ait olan mülkler içinde de 2 eşek sayılmaktadır:

KBo V 7 = LS 1 Rs. 42[58]

42 I UMMEDA ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$ LÚ SAL DUMU DUMU.SAL XV GU_4 XXII UDU$^{HI.A}$ II ANŠE$^{HI.A}$ *ŠA* SAG.GEMÉ.ÌR^{MEŠ} XXII GU_4 É-*ir-ša-ah-ha-na-aš*

Tercüme:

42 Bir seyis; adam, kadın, erkek çocuk, kız çocuk: on beş sığır, yirmi iki koyun, iki eşek, hizmetçiye; yirmi iki sığır *piršahhan*'a ait

[58] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K. K. Riemschneider, 1958, s. 348-354; S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83-85.

Aynı metnin 46-48. satırlarında bağışın, kral, kraliçe ve prens tarafından Kuwattalla'ya verildiği ve gelecekte bunları torunlarına bırakabileceği, hiç kimsenin de buna müdahale etmeyeceği özellikle vurgulanmıştır.[59] Kral ve kraliçenin yüksek rütbeli kimselere verdikleri hediyeler arasında eşeğin de bulunması konumuz açısından önemli bir bilgidir ve diğer hayvanlarla, işçilerle beraber aynı listede yer alması eşeğe duyulan ihtiyacı göstermektedir.

Eşek mülkiyetine başka bir örnek olarak KBo XII 42 numaralı metinde, tüccarların mülkiyetindeki eşekleri gösterebiliriz. Bu metin hasarlı olmasına rağmen tüccarların sahip olduğu malları sıralamakta ve tüccar kervanlarında eşeklerin bulunduğunu da göstermektedir. İlgili metin şöyledir:

KBo XII 42 Rs. III 1-15 (Dup. ABoT 49)[60]

1 *a-pé-e-m*[(*a-ká*)*n* (É-*r*)*i? an?-da?*]x-*e*[-. . .]

2 *nam-ma* x[*ú-*(*e*)]-*eš-wa-z*[(*a*)]

3 LÚ.MEŠ DAM.GÀR.HI.A ^{URU}*Ú-*[*ra?-a?* ^{UR}]^{U}*Za-al-l*[*a-ra?*]

4 *ú-wa-ú-e-ni nu-wa i-ya-ta* [*t*]*a-me-e-t*[*a*]

5 *pé-e har-ú-e-ni*

6 NAM.RA.HI.A-*wa me-ek-ki ú-e-da-u-e-ni*

7 GU_4.HI.A-*wa* UDU.HI.A ANŠE.KUR.RA.HI.A ANŠE.GÌR.NUN.NA.HI.A

8 [(ANŠ)]E.MEŠ *me-ek-ki na-an-ni-ya-u-e-ni*

9 [*h*]*al-ki-ya-aš-ša* GEŠTIN.HI.A-*aš me-ek-ki pé-e* [*har-ú-e-ni*]

10 *a-aš-šu-u-ya-wa* KÙ.BABBAR GUŠKI[N] NA_4.ZA.GÌN [NA_4.GUG]

11 NA_4.KÁ.DINGIR.RA NA_4.DU8.ŠÚ.A AN.BAR UR[UDU ZABAR]

12 [A]N.NA.HI.A *ku-it ku-it im-ma* [*Ú-NU-*TU_4]

[59] K. K. Riemschneider, 1958, s. 355; S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 84.

[60] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. A. Hoffner, 1968, s. 34-35.

13 [*š*]*a-ak-la-iš nu-wa hu-u-m*[*a-an me-ek-ki*]

14 [*pé*]*-e har-ú-e-ni*

15 [……]É-*TIM-ya x*[……]

Tercüme:

1 Fakat onlar ev(?)[de] [……]

2 Ayrıca […… bi]z(?)

3 U[ra]lı (ve) Zall[ara]lı tüccarlar

4 gelecek ve bolluk ve berek[ete]

5 sahip olacağız.

6 Pek çok köle getireceğiz;

7 sığırlar, koyunlar, atlar, katırlar,

8 (ve) eşekleri çokça süreceğiz;

9 çokça arpa ve üzüme(?) sahip olacağız.

10 Ve mal mülk: gümüş, altı[n], lapis lazuli, [akik,]

11 Babil taşı, *dušu* taşı, demir, bak[ır, bronz,]

12 [ka]lay (ürünleri) – hatta [alet edevat]

13 mallara - çokça

14 sahip olacağız.

15 [……] ev [……]

Bu metnin 5., 9. ve 14. satırlarında geçen *pe harweni* kelimesinin tekrarlanışı, tüccarların müşterileri için uygun olan çok çeşitli malları el altında tuttuğunu vurgulamaktadır. Satır 6-9'da, tüccarların karavanında getirilen kişileri, sürülerinde bulunan hayvanları ve sahip olunan yiyecek türlerini açıklamaktadır. Karavandaki hayvanlar sürülüp getirilmektedir.[61]

[61] H. A. Hoffner, 1968, s. 38, 44.

CTH 211 numaralı metinde, savaş esirleriyle birlikte alınıp götürülen hayvanlar arasında eşek de bulunmaktadır. Bu metin ise bize, eşeğin de bir savaş ganimeti olarak alındığını göstermektedir. Metin hasarlı olmasına rağmen ilgili kısım şöyledir:

KBo L 92a + KUB XXXI 6 + KBo L 92b 7 (CTH 211)[62]

7 [LÚ^{M}]^{EŠ} *ku-na-an-za* VII ME NAM.R[A^{MEŠ} *IŠ-TU* GU_4 UDU ANŠE]xx[

Tercüme:

7 yedi yüz esir, sığır, koyun (ve) eşek ile birlikte]xx[

KBo L 92b + KUB XXXI 6 + KBo L 92a 7 (CTH 211)[63]

7 [ ] ANŠE III *LI-IM* N[AM.RA^{MEŠ}

Tercüme:

7 [ ] eşek, üç bin e[sir

II. 1. 4. Hitit Dini Hayatında Eşek

Eşek, Hitit dini hayatını oluşturan, büyü ritüelleri ve bayram ritüellerinde yer almıştır. Ancak eşek, çalışmamızda ele aldığımız diğer evcil hayvanlara kıyasla belgelere daha az yansımıştır. Bu başlık altında, ilk olarak eşeğin kaydedildiği büyü ritüelleri ele alınacak, sonrasında ise Bayram ritüellerindeki yerine değinilecektir.

II. 1. 4. 1. Büyü Ritüellerinde Eşek

Hititler, çeşitli hastalıkları tedavi edebilmek, belaları ve kötülükleri defedebilmek için büyü veya majik ritüeller düzenlemişler ve bu ritüellerde hayvanlara yer vermişlerdir.

[62] Transkripsiyon için Bkz.: D. Groddek, **Hethitische Texte in Transkription. KBo 50**, (DBH 28) Wiesbaden 2008, s. 77-78.

[63] Transkripsiyon için Bkz.: D. Groddek, 2008, s. 78.

Bu hayvanlardan birisi de eşektir. Bu başlık altında eşeğin kullanıldığı ritüellerde eşeğin rolünü, ne amaçla ve nasıl kullanıldığını açıklamaya çalışacağız.

II. 1. 4. 1. 1. Günah Keçisi Motifi Bulunan Büyü Ritüellerinde Eşek

Günah keçisi uygulaması; "hastalık vs. gibi kötülüklerin, "günah keçisi" denilen koyun, keçi, fare, boğa, eşek, insanlar ve oklara majik olarak aktarılması ve bunların düşman ülkesine kovalanması veya atılması şeklinde" olmaktadır.[64] Günah keçisi deyimi ile ilgili olarak, *nakku-, nakkušši-, nakkušša-, nakkuššiya-*; vekil, birisinin yerine verilen şey, günah taşıyıcısı, günah keçisi, vekillik yapmak, günahı üstlenmek anlamlarına gelmektedirler.[65]

İlk örneğimizde Dandanku adlı büyücü CTH 425 numaralı metinde, veba salgınına yakalanmış olan Hitit ordusunu tedavi etmek için bir büyü ritüeli uygulamaktadır. Bu ritüelde, günahı veya tanrıları kızdıran tüm kötülükleri üstlenen *nakkušši-*, eşek'dir. Ritüelin üçüncü gününde hazırlanan ritüel malzemeleri listesinde eşek şöyle yer almaktadır:

IBoT IV 16 r. Kol. 7' + KUB LVI 59 II 7-III + KUB LIV 65 III (CTH 425.2)[66]

5 I GAL ZABAR I GÍR II MÁŠ.GAL I UR.TUR I É.MÁ.URU$_5$

6 *an-da-ma-kán* XXX ^{GI}GAG.Ú.TAG.GA I ^{GIŠ}PAN I ANŠE

7 VI ^{DUG}GAL^{HIA} II ^{DUG}GÌR.GÁN I DUG A II ^{DUG}ÚTUL

Tercüme:

[64] A. Ünal, "Hitit Tıbbının Ana Hatları", **Belleten** C. XLIV, S. 175 (1980), s. 486.

[65] H. G. Güterbock, H. A. Hoffner (Edt.), **The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University,** Vol. L-N, Chicago 1989, s. 374-377.

[66] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: D. Bawanypeck, **Die Rituale der Auguren,** Heidelberg 2005, s. 140-141.

5 Bir bronz kadeh, bir bıçak, iki keçi, bir köpek yavrusu, bir okluk

6 ve içinde otuz ok, bir ok yayı, bir eşek,

7 altı GAL kadehi, iki GÌR.GÁN kabı, bir su kabı ile iki tencere.

Metnin devam eden kısmında eşeğin taşıyıcı olarak günah keçisi rolü öne çıkmaktadır:

KUB VII 54 Rs. III 10-18 (CTH 425.1.A)[67]

10 [ ] *a-da-an-na a-ku-wa-an-na aš-ša-nu-wa-an-zi*

11 [ ] *ša-ra-a ti-ya-zi nu* ANŠE *u-un-ni-ya-an-zi*

12 *ma-a-an* ^{LÚ}MÁŠDA-*ma nu* ANŠE *ŠA* IM^{TI} DÙ-*an-zi*

13 *nam-ma-an-kán* IGI$^{HI.A}$ *-wa A-NA* KUR ^{LÚ}KÚR *an-da-an*

14 *ne-ya-an-zi nu kiš-an me-ma-an-zi*

15 *zi-ik-wa* ^{D}*I-ya-ar-ri-iš ke-e-da-ni*

16 [K]UR-*e* KARAŠ$^{HI.A}$*-ya i-da-lu i-ya-at*

17 [*n*]*u-wa-ra-at ka-a-aš* ANŠE *kar-ap-du*

18 [*n*]*u-wa-ra-at I-NA* KUR ^{LÚ}KÚR *pé-e-da-a-ú*

Tercüme:

10 [ ] yiyecek (ve) içecek tedarik ederler.

11 [ ] yukarı koyar ve eşeği sevk ederler.

12 Eğer fakir bir adamsa (^{LÚ}MAŠDA- yarı hür) eşeği kilden yaparlar.

13 Sonra onun gözlerini düşman ülkeye

14 çevirirler ve şöyle söylerler:

15 “Sen, tanrı Yarri! Bu

16 ülkeye ve ordular(ın)a kötülük yaptın!

[67] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: P. Dardano, “Su alcune espressioni ittite per 'vedere, osservare'”, **Fs Tischler** (2016), s. 50-51; Ertem, 1965, s. 16; D. Bawanypeck, 2005, s. 144-145.

17 Onları bu eşek kaldırsın,

18 ve onları düşman ülkesine götürsün!”

Günah keçisi motifinin yer aldığı ritüellerinden biri olan Dandanku ritüelinde, diğer ritüellerde olduğu gibi kirlilikten ve günahlardan dolayı, tanrıların öfkesini dindirmek ve bu şekilde musibetleri, hastalıkları kendilerinden uzak tutma amacı güdülmüştür. Dandanku ritüelinde, ülkede ve orduda görülen salgını düşman ülkeye taşıyan bir “eşek”tir. Bu durum aynı zamanda eşeğin taşıyıcı özelliğini ön plana çıkarmakta ve gündelik işlerde taşıdığı yükleri burada sembolikleştirmektedir.

Bu metinde, bir eşeği sürerler. Ancak başvuran kişi yoksul bir adamsa, kilden bir tane eşek yaparlar sonra eşeğin yüzünü düşman ülkesine çevirirler ve şöyle söylerler: “Sen, Yarri, bu ülkeye ve ordusuna kötülük verdin. Bu eşek onu kaldırsın ve onu düşman ülkesine taşısın” derler. Ritüelin yöneltildiği tanrı Yarri, bir Luwi veba tanrısıydı. Ancak burada kullanılan eşek görünüşte taşıyıcıdan başka bir şey değildir ve Yarri’yi yatıştırması amaçlanmamıştır. Açıkçası, Dandanku, kil eşeğin gerçek bir eşekle bu büyüde aynı rolü oynayacağını düşünmüştür.[68] Bu ritüellerin ortak noktası ise bir şekilde öfkelenen tanrının insanları cezalandırmak için salgın hastalık vermesi ve yapılan bu ritüellerle tanrının yatıştırılmaya çalışılmasıdır. Tanrıyı yatıştırmak için değil ama hastalığı düşman topraklarına göndermek için günah keçisi olarak eşeğin kullanılması konumuz açısından önem taşımaktadır.

İkinci örneğimiz olarak eşeğin “günah keçisi” olarak kullanıldığı örnek ise CTH 398 (KBo IV 2) numaralı Huwarlu’nun büyü ritüelidir. Huwarlu’nun büyü ritüeli, kral ve kraliçeyi kötülüklerden korumak ve yakın gelecekteki felaketleri önlemek amacıyla

[68] O. R. Gurney, **Some Aspects of Hittite Religion**, Oxford 1977, s. 49-50.

yapılmaktadır. Koruyucu özelliğiyle öne çıkan köpek bu ritüelde başrolü oynarken eşek, günah keçisi olarak kötülük ve günahları alıp götürmekle görevlendirilmiştir. Ancak öncelikle iç yağından bir eşek yapılmaktadır. Metnin ilgili kısmı şöyledir:

KBo IV 2 I 7-12 (Duplikat KBo 9.126- CTH 398)[69]

7 [ANŠE-*a*]*n-na ap-pu-uz-zi-ia-aš i-ia-an-zi na-an-kán A-NA* ^{DUG}DÍLIM.GAL Ì

8 [*kat-t*]*a ti-an-zi še-er-ra-aš-ši-eš-ša-an* ^{DUG}DÍLIM.GAL Ì *iš-tap-pa-an-zi*

9 *nu* ZÍZ-*tar* ŠE *zé-e-na-an-ta-aš* ŠE *ḫa-aš-šar-na-an-za še-pí-it kar-aš*

10 [*pá*]*r-ḫu-e-na-aš e-wa-an* GÚ.TUR GÚ.GAL GÚ.GAL.GAL *nu-kán ki-i* NUMUN$^{HI.A}$

11 *ḫu-u-ma-an-da* ŠE.LÚ^{SAR}*-ya IŠ-TU* ^{DUG}DÍLIM.GAL *ša-an-ḫu-un-zi*

12 *nu-kán* IZI *še-er ú-e-te-ni-it ki-iš-ta-nu-an-zi*

Tercüme:

7 Aynı zamanda, iç yağından bir eşek yaparlar ve onu yağ kasesine

8 yerleştirirler ve üzerine yağ kasesini örterler.

9 Buğday, sonbahar arpası, *haššarnant-* arpası, *šepit*-tahılı, *karš*-tahılı,

10 *parhuena*, *ewan*-tahılı, mercimek, nohut, bakla- bu tohumların

11 hepsini ve kişnişi tavada kavururlar.

12 Ateşi yukarıdaki suyla söndürürler.

Metnin devam eden kısmında ise iç yağından yapılan eşek, tüm kötülükleri götürmesi için dışarıya çıkarılır:

KBo IV 2 II 5-17 (CTH 398)[70]

---

[69] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: D. Bawanypeck, 2005, s. 22-23; B. J. Collins, "Huwarlu's Ritual "When terrible birds (are present)" (CTH 398)" forthcoming in **Hittite Rituals from Arzawa and the Lower Land** (SBL Writings from the Ancient World), https://www.academia.edu/8156027/Huwarlus_Ritual, Madde &2.

[70] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: D. Bawanypeck, 2005, s. 28-31; D. P. Wright, **The Disposal of Impurity: Elimination Rites in the Bible and in Hittite and Mesopotamian Literature**, Atlanta, GA: Scholars Press 1987, s. 58-59; B. J. Collins, Huwarlu's, Madde & 14.

1 x x x x […]

2 ⌜ANŠE⌝ ^{DUG}DÍLIM.GAL *ki-i*[*t-ta*?] x[…]

3 *še-er ar-ḫa-ya-kán ku-e* ⌜*wa-aḫ-nu-zi*⌝ x[…]

4 *na-at-kán pa-ra-a pé-e-da-an-zi na-a*[*t-*…]

5 *ti-an-zi nu* UR.TUR TI-*an-ta-an da-an-zi* […]

6 *na-an-kán A-NA* LUGAL MUNUS.LUGAL *še-er ar-ha wa-a*[*h-nu-zi*]

7 *A-NA* É^{TI}-*ya-an-kán an-da wa-ah-nu-zi nu* ^{MUN}[^{US}ŠU.GI *ki-iš-ša-an*]

8 *me-mi-iš-ki-iz-zi A-NA* LUGAL MUNUS.LUGAL-*wa-kán ku-it* [*ku-it kal-la-ar i-da-a-lu*]

9 *ut-tar* NÍ.TE-*ši an-da I-NA* É^{TI}-*ya-wa nu ka-a-*[*aš* ANŠE$^{?}$]

10 ^{UZU}ÚR-*za šal-li-iš* ŠÀ-*ŠU-wa šal-li nam-ma-wa-ra-aš* ANŠE-*aš kar-pí-ya-*[*zi*]

11 *nu-wa-ra-at-za tar-ah-ha-an har-zi nu-wa-kán i-da-a-lu ka*[*l-la-ar*]

12 *pé-e-da-a-ú nu-wa-ra-at ku-wa-pí* DINGIR^{MEŠ} *lam-ni-ya-an*

13 *har-kán-zi nu-wa-ra-at a-pí-ya ar-nu-ud-du nu-kán* GIM-*an*

14 UR.TUR TI-*an-ta-an pa-ra-a pé-e-da-an-zi* EGIR-*an-da-ma*

15 UR.TUR *ap-pu-uz-zi-ya-aš ša-ra-a da-an-zi*

16 ^{GIŠ}*ha-at-tal-wa-aš-ša-an* GIŠ-*ru-i ku-it ki-it-ta*

17 *nu a-pu-u-un-na ša-ra-a da-an-zi me-ma-i-ma ki-iš-ša-an*

Tercüme:

1 x x x x […]

2 [... eşeği (?)] ... kaseye koyar [...]

3 onu üzerinde döndürür [...]

4 ve onu dışarıya taşır [...]

5 Canlı köpek yavrusunu alırlar [...].

6 Kral ve kraliçenin üzerinde döndü[rürler].

7 Ayrıca Yaş[lı Kadın], köpek yavrusunu sarayın içinde sallayarak gezdirir ve

8 şöyle söyler: “Kral ve kraliçenin bedeninde

9 ve sarayda [kötü] söz vardır ve b[u eşeğin]

10 penisi geniş, kalbi büyüktür. Sonra eşek, onu alıp götürür (taşır).

11 O (kötülüğün) üstesinden gelir. O (eşek) kötülüğü ve uğ[ursuzluğu]

12 alıp götürsün. Tanrılar onu nereye

13 gönderdiyse, onu buraya getirsin”.

14 Canlı köpek yavrusu dışarı çıkınca

15 iç yağından köpek yavrusunu alırlar;

16 ahşap kapı sürgüsüne oturturlar

17 onlar birini tutarken (yaşlı kadın[71]) şöyle söyler.

Bu metinde, iç yağından yapılmış olan eşeği bir kaseye koyarak kral ve kraliçenin üzerinde döndürürler ve onların üzerinde bulunan kötülüklerin iç yağından yapılmış olan eşeğe geçmesi amaçlanır. İç yağından yapılmış olan eşeğe aktarım yapılarak dışarı çıkarılır. Aynı işlemi canlı bir köpek yavrusuyla yaparlarken, eşeğin penis, kalp gibi organlarının büyüklüğü öne çıkarılarak kötü sözü eşeğin taşıyabileceği söylenir. Devam eden kısımda, eşeğin tüm kötülük ve uğursuzlukların üstesinden gelebileceğini ve onları alıp götürmesi gerektiği söylenir. Bu söylemlerde de görüldüğü gibi, eşeğin taşıyıcı özelliği tekrar vurgulanmakta ve kötülüğün üstesinden gelir denilerek eşeğin gücü ön plana çıkarılmaktadır.

II. 1. 4. 1. 2. Hapallalı Ašhella’nın Veba Salgını Ritüelinde Eşek (CTH 394)

Orduda yaşanan hastalık salgınıyla ilgili olan diğer bir metin CTH 394 metnidir. Bu metinde Hapallalı Ašhella, orduda yaşanan bir salgını geçirebilmek için yeraltı

[71] Yaşlı kadın, büyü ritüellerinde büyüyü yapan kadın / büyücü kadın anlamında kullanılmıştır.

tanrılarına kurbanlar sunmaktadır. Keçiler ve domuzlar, tanrılar için bir yiyecek olarak kurban edilmelerine rağmen, bunlar vekil olarak da kullanılmaktadır.[72] Ancak ritüelde adı geçen eşek, veba salgınına yakalanan askerler, sığırlar, koyunlar, atlar ve katırlarla birlikte anılmaktadır. Metnin ilgili kısmı şöyledir:

KUB IX 32 + KUB IX 31 III 14 + HT 1 III I IV 43 + KUB XLI 18 II 2-III Vs. 28-32 (CTH 394)[73]

28 *nu-kán an-da QA-TAM-MA-pát me-mi-iš-kán-zi ka-a-ša-ua-aš-ša-an ku-it* [(*ki-e-el ŠA* KARAŠ)]

29 *i-da-a-lu A-NA A-MI-LU-UT-TI* $GU_4^{HI.A}$ ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} ANŠE.GÌR.NUNN[(A)]

30 *Ù A-NA* ANŠE^{MEŠ} *ku-it an-da e-eš-ta ki-nu-na-ua-ra-at-kán ka-a-š*[(*a*)]

31 *IŠ-TU* KARAŠ *ku-u-uš* UDU.ŠIR-*aš*$^{HI.A}$ SAL^{TUM} *ar-ha ú-te-ir*

32 *nu-ua-ra-aš-za ku-iš ú-e-mi-ia-zi nu-ua-za ki-i* HUL ÚŠ-*an a-pa-*[(*a-aš* KUR-*e-an-za da-a-ú*)]

Tercüme:

28 Ve bu sırada aynı şekilde söylerler: "Bak bu ordunun

29 insanları, koyunları, atları, katırları

30 ve eşekleri, içinde kötü olan ne varsa, şimdi bak, onları

31 ordugâhtan bu koçlar ve bu kadın götürdüler.

32 Onları kim bulursa salgını da o ülke alsın."

Tipik bir günah keçisi uygulamasında olduğu gibi kötülük ve hastalıklar, koçlar ve bir kadına aktarılarak sınır dışı edilmektedirler. Ancak metinde görüldüğü gibi

[72] A. Mouton, "Le rituel de Walkui (KBo 32.176): quelques réflexions sur la déesse de la nuit et l'image du porc dans le monde hittite", **ZA** 94 (2004a), s. 93, d.n. 29.

[73] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, 1985, s. 10-26. Ayrıca Bkz.: O. R. Gurney, 1977, s. 49.

hastalığa yakalanan hayvanlar arasında eşeklerin de sayılması, ordu içerisinde eşeklerinde bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

II. 1. 4. 1. 3. ^{MUNUS}ŠU.GI Ritüelinde Eşek (CTH 418)

CTH 418 numaralı (KUB LVIII 83) metinde yabancı biri, Kraliyet çiftine karşı bir suç işlediğinde yapılan bir büyü ritüelini anlatılmaktadır. Ritüelin uygulayıcısı ^{MUNUS}ŠU.GI yani "yaşlı kadın", "büyücü kadın"dır. Ancak bu büyücünün adı bilinmemektedir**.** Bu ritüelde, bir keçi, bir koyun, bir eşek ve bir köpek, vekil olarak ya da kirlilik aktarım araçları olarak kullanılmakta ve daha sonra hiç işlenmemiş bir arazide yakılmaktadırlar. Bu vekil kurbanlardan keçi tanrılara, koyun ise Yeraltı Tanrıçası'na kurban edilmiştir.[74] Ancak eşek yakılarak kurban edilmekte ve eşeğin yer aldığı ritüellere sıra dışı bir örnek oluşturmaktadır. İlgili metin yeri şöyledir:

KUB LVIII 83 Vs. II 6-9 (CTH 418)[75]

6 [GIM-]*an-ma-kán* ^{MUNUS}ŠU.GI *a-ni-ya-u-wa-an-zi* [ ]

7 [*a-aš-š*]*a-nu-uz-zi ar-ha-ya-an-ma dam-me-li pé-*[*d*]*i*

8 [*ŠA* GI]Š^{ŠÍ} GUNNI^{MEŠ} *ka-ru-ú ha-an-da-an-te-eš*

9 [ŠAH.TUR] UDU ANŠE UR.TUR *a-pí-ya wa-ar-nu-wa-an-zi*

Tercüme:

6 Yaşlı kadın, ritüeli yapmaya karar verdiği zaman [ ]

7 tedarik eder, ayrıca, işlenmemiş toprakta

8 odunlarla yapılmış ocaklar önceden hazırlanmıştır.

9 Domuz yavrusunu, koyunu, eşeği (ve) köpek yavrusunu orada yakar.

---

[74] V. Haas, **Materia Magica et Medica Hethitica. Ein Beitrag zur Heilkunde im Alten Orient**, Volume 1, Berlin - New York 2003, s. 402.

[75] Transkripsiyon için Bkz.: J. V. G. Trabazo, D. Groddek, **Hethitische Texte in Transkription. KUB 58**, (DBH 18) Wiesbaden 2005, s. 214-215; Tercüme için Bkz.: V. Haas, 2003, s. 402.

Domuz ve köpeğin, yeraltı tanrılarıyla ilişkisi olduğunu ve çift olarak pek çok yeraltı tanrısına yöneltilen ritüelde birlikte kullanıldıklarını ilgili bölümlerde ele aldık. Ancak bu metinde görüldüğü gibi eşeğin bir arınma ritüelinde hem de yakılarak kurban edilmesi akla, eşek ile yeraltı tanrılarının bir ilişkisinin olup olmadığını getirmektedir. Ne yazık ki metin hasar görmüştür ve sorumuzu cevaplayacak bilgilerden yoksundur.

II. 1. 4. 2. Bayram Ritüelinde Eşek: İštanuwa Bayramı (CTH 772)

İštanuwa'da (Aşağı Ülke) kutlanan bir bayram metni olan CTH 772 numaralı metinde erkek ve dişi eşek, ritüel amaçlı olarak bayram eşyaları arasında yer almaktadır. Ancak eşekler, at, katır, köpek gibi hayvanlarla birlikte anılsa da bu hayvanların sonuna ilişkin bilgi olmadığı için tanrılar için kurban olarak sunuldukları varsayılmamaktadır. Kurban edilmekten ziyade başka amaçlar için bulundurulmuş olmalıdırlar.[76]

KUB XXXV 142 Vs. I 1-17 (CTH 772)[77]

Vs. I[!]

x+1 [ ]x x[

2 [ ]x x[ ]x x[ ]x x[

3 [I AN]ŠE.KUR.RA.NITÁ I ANŠE.KUR.RA.MUNUS.AL.LAL I A[NŠE.GÌR.NUN.NA. NITÁ]

4 [I] ANŠE.GÌR.NUN.NA.MUNUS.AL.LAL I ANŠE.NITÁ I A[NŠE.MUNUS.AL.LAL]

[76] B. J. Collins, "Pigs at the Gate: Hittite Pig Sacrifice in Its Eastern Mediterranean Context", **JANER 6** (2006), s. 161.

[77] Transkripsiyon Bkz.: F. Starke, 1985, s. 323-324; F. Starke, **Untersuchungen zur Stammbildung des keilschriftluwischen Nomens**, (StBoT 31), Wiesbaden 1990, s. 602. KUB XXXV 142+Bo 6190 (CTH 772) için Bkz. D. Groddek, (DBH-P 4), 2002a, s. 62, 15'-17'. Ayrıca metnin 1-7 satırlarının Transkripsiyon ve Tercümesi için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 8.

5 [I] GU_4.MAH I GU_4.ÁB I UDU.ŠIR I UDU.SÍG+MUNUS [I MÁŠ.GAL]

6 I MÁŠ [I] ŠAH.NITÁ I ŠAH.MUNUS.AL.LAL I U[R.GI_7.NITÁ]

7 I UR.GI_7.MUNUS.AL.LAL I LU.LIM.NITÁ I LU.LIM. [MUNUS.AL.LAL]

8 VII DUG GEŠTIN KU_7 VII DUG KAŠ VII DUG *mar-nu-wa-an*

9 VII DUG *wa-al-hi* VII DUG KA.DÙ.A III-*ŠU* IX ^{NINDA}*šar-ku-uš* [ ]

10 III-*ŠU* IX ^{NINDA}*wa-an-ti-i-li-iš* IV *PA* ZÍD.DA HÁD.DU.A

11 III *PA* ZÍD.DA.A I *PA* ZÍD.DA *še-ip-pí-it-ta-aš*

12 I *PA* ZÍD.DA *har-ša-ni-i-li-ya-aš* I *PA* Z[ÍD.D]A ŠE III BÁN GÚ.GAL

13 III BÁN GÚ.GAL.GAL III BÁN GÚ.TUR III BÁN GÚ.ŠEŠ III BÁN BAPPIR

14 III BÁN BULÙG III *PA* NÍG.HAR.RA III *pu-u-ti-iš* MUN III *EM-ṢU* III GA.KIN.AG

15 IX ^{SÍG}*ki-iš-ri-iš* BABBAR IX ^{SÍG}*ki-iš-ri-iš* GE_6

16 III *wa-ak-šur* Ì.DÙG.GA III *wa-ak-šur* Ì.NUN III *wa-ak-šur* Ì.GIŠ

17 [III *w*]*a-ak-šur* LÀL III ^{GIŠ}LIŠ.GAL *IN-BI* I ^{GIŠ}LIŠ.GAL NUMUN$^{HI.A}$ *an-da tar-na-an-z*[*i*]

Tercüme:

x+1 [ ]x x[

2 [ ]x x[ ]x x[ ]x x[

3 [Bir] erkek at, bir kısrak, bir [erkek katır]

4 [bir] dişi katır, bir erkek eşek, bir [dişi eşek]

5 [bir] boğa, bir inek, bir koç, bir dişi koyun, [bir erkek keçi,]

6 bir dişi keçi, [bir] erkek domuz, bir dişi domuz, bir [erkek köpek]

7 bir dişi köpek, bir erkek geyik, bir [dişi] geyik,

8 yedi testi tatlı şarap, yedi testi bira, yedi testi *marnuwan*- içkisi,

9 yedi testi *walhi*- içkisi, yedi testi kuvvetlendirici, üç kez dokuz adet *şarku*- ekmeği

10 üç kez dokuz *wantili*- ekmeği, dört ölçü[78] kuru un

[78] *PA*: *PARĪSU*'nun kısa yazılışı, bir ölçek. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 383.

11 üç ölçü ıslak un, bir ölçü *šeppit*- unu,

12 bir ölçü *haršanali*- unu, bir ölçü arpa u[n]u, üç ölçü[79] nohut/bezelye,

13 üç ölçü fasulye, üç ölçü küçük bezelye, üç ölçü burçak?, üç ölçü bira baharatı/bira ekmeği,

14 üç ölçü malt, üç ölçü ince un/bulgur?, üç ölçü[80] tuz, üç yoğurt/peynir mayası, üç peynir,

15 dokuz beyaz yünden yapılmış bir şey, dokuz siyah yünden yapılmış bir şey,

16 üç ölçü[81] kaliteli yağ, üç ölçü eritilmiş tereyağı, üç ölçü bitki yağı/ susam yağı,

17 [üç ö]lçü bal, üç kap meyve, bir kap tohumu içeri bırakırla[r].

II. 1. 5. Eşek ile İlgili Arkeolojik Veriler

II. 1. 5. 1. Kemik Buluntuları

Arkeolojik kazılardan elde edilen hayvan kemikleri genellikle mutfak çöpü olduğu için, öncelikle insanların hangi hayvanları yetiştirdikleri ve hangi etleri yedikleri hakkında bilgi vermektedirler. Dahası, bu bulgular hayvanların nasıl kullanıldığını ve farklı evcil hayvan türlerinin ekonomi ile dini dünyada nasıl rol oynadığını ortaya koymaktadır. Yaş, cinsiyet dağılımı ve kemiklerin sağlandığı hayvanların vücut büyüklüğünün yeniden yapılandırılması, eski uygarlıklarda hayvan yetiştirme yöntemlerini ve geçim stratejilerini yansıtmaktadır. Son olarak, faunal kalıntılar, bir yerleşim yeri ve çevresi hakkındaki bilgilerimize katkıda bulunmaktadır. Hitit döneminde hayvan yetiştiriciliği çoktan gelişmiştir. Evcil hayvanların beden ölçülerinden tahmin

[79] BÁN: Bir katı madde ölçüsü, 1/15 *PARISU*. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 101.

[80] (MUN)*puti*-: Bir tuz ve şarap ölçüsü, tuz külçesi. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 425-426.

[81] *wakšur*-: Bir yiyecek maddesi ölçüsü, bir avuç; bir zaman ölçüsü. A. Ünal, 2016, s. 578.

edildiği kadarıyla Hititler, hayvan yetiştiriciliği konusunda iyi bir bilgiye sahiplerdi. Evcil hayvanlar arasında atlar, katırlar, eşekler, sığırlar, koyunlar, keçiler, domuzlar ve köpekler bulunmaktaydı. Ancak kazı alanlarında tespit edilen kemik kalıntıları, Hitit yerleşim yerlerinde olması gerekenden çok daha azdır. Eski Krallık'ta büyükbaş hayvanların küçükbaş hayvanlara oranı 2/3 iken, Büyük İmparatorluk'ta küçükbaş hayvanların yoğunluğu artmıştır. Bu nedenle sıradan yerleşim kalıntıları ile ilişkili olarak oran yaklaşık 1/2 olarak değişmiştir.[82]

Eşek, atgiller (Equidae) familyasından olmakla birlikte, Hitit yerleşim yerlerindeki atgillerin, hayvan türleri içindeki yüzdesi çok düşüktür ve oran olarak % 1,5'i geçmemektedir. Bu durum Hititlerin atgilleri yetiştirdiği ancak sayısının çok az olduğu anlamına gelmemektedir. Aksi yönde bir durum da olabilir. Binmek, arabaya koşmak, tarım işleri ve spor için kesinlikle atlara, katırlara ve eşeklere büyük ihtiyaç vardı. Bu talep özellikle başkent açısından yüksek olmalıydı.[83] M.Ö. dördüncü bin yıldan itibaren taşıyıcı ve koşum hayvanı olarak kullanılan eşeğe ihtiyaç duyulmaması mümkün değildir. Eşeğe duyulan bu ihtiyaç, Boğazkale'de bulunan ve M.Ö. 14/13. yüzyıllara rastlayan tabakalarda, beş kemik kalıntısı ile ispatlanmıştır: Kol kemiğinin alt ucu, bir kaval kemiği ve bir incik kemiğinin ucu ve iki tam bacak kemiği.[84] Boğazkale'de yapılan son kazılara göre de GAL *MEŠEDI* evinde ve Doğu yapısında at, eşek ve katıra ilişkin kemik kalıntıları bulunmuştur. GAL *MEŠEDI* evinde, bu üç cinse ait 8 kalıntı tüm kalıntıların

[82] W. Dörfler, C. Herking, R. Neef, R. Pasternak, A. von den Driesch, "Environment and Economy in Hittite Anatolia", H. Genz & D. P. Mielke (Edt.), **Insights İnto Hittite History and Archaeology**, 2011, s. 115.

[83] W. Dörfler et al., 2011, s. 116-117.

[84] K. Bittel, R. Naumann, S. Ehrhardt, R. Vogel, **Boğazköy-Hattuša I. Architektur, Topographie, Landeskunde und Siedlungsgeschichte. Ergebnisse der Ausgrabungen des Deutschen Archäologischen Instituts und der Deutschen Orient-Gesellschaft in den Jahren 1931-1939**, Stuttgart 1952, s. 134.

% 3.5'ini, Doğu yapısındaki 1 buluntu ise kalıntıların %1.6'sını oluşturmaktadır. Doğu yapısındaki 1 buluntunun eşek olduğu açıkça belirlenmiştir.[85]

Osmankayası mezarlığında da, gömme törenleri ile ilgili olarak urnelerin altında veya çevresinde çeşitli hayvan kemikleri bulunmuştur. En azından 13 at-eşeğe (equid) ait olmak üzere, grup halinde 3 kafatası ve bazı vücut kemikleri ele geçmiştir. Bir tek tırnaklı (equiden) ise bütün olarak gömülmüştür.[86] Ancak Ilıca mezarlığında, at ve eşek gibi hayvanların kalıntılarına rastlanmamış ve bu durum at ve eşeğin günlük yaşamda en çok ihtiyaç duyulan hayvanlar olduğu için kurban edilmedikleri şeklinde açıklanmıştır.[87]

Bulunan at ve eşek kemiklerinden varılmaya çalışılan bir cevap ise eşek gibi tek tırnaklı hayvanların yenilip yenilmediği sorusudur. Faunal analistlerden Driesch-Boessneck, faunal kalıntıların öncelikle kemiklerdeki kesik izlerinin kalıplarına dayanarak kasaplık kesimi veya mutfak çöplerinden kalanlar olduğunu iddia etmektedir.[88] Ünal ise, Driesch-Boessneck'in oluşturduğu eti yenilen hayvanlar listesinde bulunan at, eşek, katır, domuz ve köpek sıralamasından sadece domuzun yenildiğini savunmaktadır.[89] Collins, kemiklerdeki kesik izlerinin yalnızca hayvanın kesildiğini gösterdiğini, onların etinin yendiğinin kanıtı olmadığı görüşündedir.[90] Boğazkale-Hattuša Aşağı Şehir'deki

[85] R. Berthon, "Faunal Remains of the Hittite and Byzantine Periods from the Middle Plateau", **Ausgrabungen und Forschungen in der Westlichen Oberstadt von Hattuša II**, A. Schachner (Edt.), Berlin 2017, s. 257 ve Tab 55 a.

[86] M. Akyurt, **M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri,** Ankara 1998, s. 62-63.

[87] M. Akyurt, 1998, s. 136.

[88] A. von den Driesch, J. Boessneck, **Reste von Haus- und Jagdtieren aus der Unterstadt von Boğazköy-Hattuša. Grabungen von 1958-1977**, Berlin 1981, 12-13.

[89] A. Ünal, "Beiträge zum Fleischverbrauch in der hethitischen Küche: Philologische Anmerkungen zu einer Untersuchung von A. von den Driesch und J. Boessneck über die Tierknochenreste aus Bogazköy-Ḫattuša", **Or NS 54** (1985), s. 422.

[90] B. J. Collins, 2006, s. 159.

Büyük Tapınaktan çıkan buluntular ile Büyükkaya'dan gelenler, Hititlerin atgillerin etlerini yemediklerini ortaya çıkarmıştır. Böylece hayvanlar kesilmemiş ve kemikleri çöpe atılmamıştır. Bu durum, faunal kalıntılardaki atgillerin kemiklerinin azlığını açıklamaktadır. Buna karşılık, Büyükkaya'daki Erken Demir Çağı yerleşiminin sakinleri, kesilmiş kemikler ve kesik izlerinin gösterdiği gibi at, katır ve eşek etlerini tüketmişlerdir. Ayrıca, Hititlerin öteki dünyasındaki atgillerin önemi Osmankayası'ndaki at ve eşeklerin mezarlarıyla kanıtlanmıştır.[91] Boğazköy'de yapılan son kazılara göre de GAL *MEŠEDI* evinde ve Doğu yapısında bulunan kalıntıların hiçbirisinde mutfak kalıntısı olduğunu gösteren kesik izlerine rastlanmamıştır.[92] Faunal kalıntı incelemelerine göre eşek, eti yenilen hayvanlar arasında yer almamaktadır. Bulunan kemikler ise Krali cenaze törenlerinde ya da büyü ritüellerinde büyü yapma amacıyla öldürülmüş olan eşeklere ait olmalıdır.

II. 1. 5. 2. Tasvirlerde Eşek

Eşeğe ilişkin buluntular, tasvirler, kabartmalar gibi veriler diğer evcil hayvanlara göre çok azdır. Ancak yine de Boğazköy'den atgilleri gösteren rölyef parçalarında (Bkz. Resim 2), Kargamış kabartmalarında (Bkz. Resim 3-4) eşeğin tasvir edildiğini görmekteyiz.

Metinlerden öğrenildiğine göre Kültepe döneminde eşek, yük ve binek hayvanı olarak kullanılmaktadır. Asurlu tüccarlar, Asur'dan Anadolu'ya eşek kervanları ile kalay ve kumaş getirmektedirler. Özellikle kalay, ambalajlar halinde hayvanın iki yanına sarılmakta ve bazen de üstüne konmaktadır. Kervan muhtelif şehirlerde hanlarda mola

[91] Walter Dörfler, ve diğerleri, 2011, s. 117.

[92] R. Berthon, 2017, s. 257 ve Tab. 55 a.

vererek Kaniš'e gelmektedir. Eşeğin Hititler döneminde de bir yük hayvanı olarak kullanıldığını Akadca yazılmış bir ritüel metninde (KUB XXIX 58: Dupl. 60) görmekteyiz. Burada 2 adet un ve ekmek çuvalı, hayvanların (2 ANŠE$^{HI.A}$ SU.RU.DU$_4$, "2 yük eşeği") yanlarına sarılmayıp teker teker üzerlerine konulmaktadır. Bu durum Kültepe metinlerindeki duruma uygunluk göstermektedir. Netice olarak eşeğin Hititler devrinde yük ve koşum hayvanı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.[93] Bu fikri destekler şekilde, Mısır'da Hititleri tasvir eden bir rölyefte eşeğin her bir yanında bir torba taşıdığı, aynı şekilde diğer eşeklerin sepet taşıdığını göstermektedir (Bkz. Resim 5). Bu rölyefte, Hititlere ait yüklerin eşek kervanı ile taşındığı görülmektedir. Bu yükler arasında ordu için yiyecek malzemesi ve savaş malzemesi bulunmaktadır. Bu malzemeler eşeklerin her iki yanına asılan çuvallar veya sepetler halinde taşınmaktadır. Bu durum ise eşeğin ordu ve taşımacılık için önemini göstermektedir.[94]

Diğer arkeolojik buluntular arasında Kültepe mühür baskılarından birinde dik kalkmış bir eşeğin diğer hayvanlarla birlikte tasvir edildiğini görmekteyiz (Bkz. Resim 6a).[95] Başka bir örnek olarak yine Kültepe mühür baskılarından birinde; iki figürü birden resim karesine sığdırabilmek için sırt kısmı alabildiğine abartılı bir şekilde uzunca yapılmış bir eşeğin sağrısı üzerinde uzun serpuşlu ayakta duran Tanrı Pirwa ve sırt ortasında cepheden gösterilmiş, hayvanın önünde veya arkasında dikilen ve ayakta duran irice bir kadın bulunmaktadır (Bkz. Resim 6b).[96] Kültepe mühür baskısı üzerindeki eşek daha ziyade yabani eşek olmalıdır.

[93] H. Ertem, 1965, s. 15-16.

[94] R. H. Beal, 1992, s. 134.

[95] T. Özgüç, N. Özgüç, **Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949**, Ankara 1953, s. 105.

[96] A. Ünal, 2013-14, s. 51.

Diğer hayvanlara göre eşeğe ait arkeolojik buluntular çok azdır. Örneğin KBo XI 12 (Dupl. IBoT II 123) Vs. I 5 ve KUB XXIX 58 Vs. I 1 v.d'da geçen kilden eşek figürinlerinin[97] arkeolojik karşılığı maalesef şimdilik eksiktir.

[97] H. Ertem, 1965, s. 9.

II. 2. ANŠE.GÌR.NUN.NA "KATIR"

Modern anlamda katır, erkek eşekle (eşek aygırı) kısrağın melezidir. Daha az görülen dişi eşekle aygırın melezine ester denilmektedir. Esterler katırdan daha küçük yapılıdır. Katırların en azından 3 bin yıl önce Anadolu'da yük hayvanı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Genellikle kısır olan bu hayvanlar diğer yük hayvanlarının çoğuna göre zor koşullara yatkınlığı ve dayanıklılığı sebebiyle, bugün de yeryüzünün birçok yerinde kullanılmaktadır. Katır yüksekliği, kıllarının düzgünlüğü, boyun ve sağrı biçimiyle ata, başının biçimi, uzun kulakları, ince bacakları, küçük toynakları ve kısa yelesiyle eşeğe benzer. Tüyleri kahverengi ya da dorudur. İri olanların cidago yüksekliği 160-180 cm, ağırlığı 550-700 kg, küçük olanların cidago yüksekliği 120-160 cm, ağırlığı 275-675 kg'dir.[98]

II. 2. 1. ANŠE.GÌR.NUN.NA "Katır" Kelimesinin Anlamı

ANŠE.GÌR.NUN.NA[99] ve ANŠE.NUN.NA[100] ideogramı "katır" anlamına gelmektedir. İdeogram, ANŠE "eşek", GÌR "ayak", NUN "büyük", NA aslında Sümerce genitif elemanı AK'tan oluşup "büyük ayaklı eşek" anlamına gelmektedir. Akadcası *KUDĀNU*'dur. Metinlerimizde katırın, 1. menşeinden ANŠE.LIBIR 2. menşeinden ise ANŠE.GÌR.NUN.NA geçmektedir. ANŠE.GÌR.NUN.NA ideogramı genel anlamda kullanılmıştır. İdeogramın Hititçe okunuşu ise tespit edilememiştir. Hititçe çivi yazılı

[98] Komisyon, **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, İstanbul 1989, C. 13, s. 73.

[99] J. Friedrich, **Hethitisches Elementarbuch 2. Lesestücke in Transkription mit Erläuterungen und Wörterverzeichnissen**, Heidelberg 1946, s. 106.

[100] A. Ünal, 2016, s. 66

metinlerde katır (ANŠE.GÌR.NUN.NA) genellikle; at (ANŠE.KUR.RA), katır (ANŠE.GÌR.NUN.NA), eşek (ANŠE) sırasında ikinci, bu sıranın geçmediği metinlerde ise attan (ANŠE.KUR.RA) sonra gelmektedir.[101] KUB IX 31 numaralı metinde; at, katır ve eşek sıralaması şöyle görülmektedir:

KUB IX 31 III 50

50 $GU_4^{HI.A}$ $UDU^{HI.A}$ $ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}$ ANŠE.GÌR.NUN.NA *Ù A-NA* $ANŠE^{HI.A}$

Tercüme:

50 sığırlar, koyunlar, atlar, katırlar ve eşekleri

Başka bir örnek olan KBo VI 10 numaralı metinde de bu sıralamayı görmek mümkündür:

KBo VI 10 Rs. III 37[102]

37 *ták-ku* ANŠE.KUR.R[(A ANŠE.GÌR.NUN.NA ANŠE-*in ku-iš-ki*)]

Tercüme:

37 Eğer bir kimse (bir) a[tı, (bir) katırı <ya da> (bir) eşeği]

Eğer bu sıralama burada adı geçen hayvanların önem sırasına göre yapılmış ise tek tırnaklı hayvanlar sıralamasında katır, attan sonra ve eşekten önce yazılarak kendi sınıfında ikinci dereceden öneme sahip olduğunu göstermektedir.

KUB XXXV 111 (CTH 768) numaralı metinde *targaššanalli-* kelimesinin anlamı "eşek sürücüsü/katırcı" olarak verilmektedir:

[101] H. Ertem, 1965, s. 18.

[102] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 72; R. Haase, 1968, s. 71-72; F. Imparati, 1992, s. 146; H. A. Hoffner, 1997, s. 124; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 32; J. Friedrich, 1959, s. 73; F. Imparati s. 147; H. A. Hoffner, 1997, s. 124; G. Karauğuz, 2018, s. 93.

KUB XXXV 111 Rs. III 1 (CTH 768)[103]

1 *tar-ga-aš-ša-na-al-li-i-i*[*š*

Tercüme:

1 eşek sürücüsü/katırcı[

Eşek sürücüsü/katırcı (*targaššanalli*-) ifadesiyle şayet bir tür çoban kastedilmişse bu görevli eşek ve katırlarla ilgilenen, onların arabaya koşulması ya da malzemelerin yüklenmesi ve onların otlatılmasından sorumlu bir görevli olmalıydı. Çünkü katırlar da diğer hayvanlar gibi otlatılmıştır. Bu bilgiyi ise KUB XXX 24 numaralı bir cenaze ritüelinden öğrenmekteyiz:

KUB XXX 24 Vs. II 3-4[104]

3 *ku-iš-ki nu-wa-aš-ši-kán ke-e-da-ni A-NA* Ú.MUNUS $GU_4^{HI.A}$ $UDU^{HI.A}$*-ia*

4 $ANŠU.KUR.RA^{MEŠ}$ $ANŠU.GÌR.NUN.NA^{HI.A}$ *ú-še-ed-du nu* $SAG.DU^{MEŠ}$ $ANŠU.KUR.RA^{MEŠ}$

Tercüme:

3-4: Ve bu çayır, sığır, koyun, atlar ve katırları üzerinde otlatmak için! Sonra çayırları alırlar.

Bu ritüel metninde, ebediyete intikal eden bir kraliyet üyesi için hazırlanan diğer dünya anlatılırken bir çiftlik oluşturulmakta ve bu dünyada olduğu gibi hayvanların otlatılacağı çayırlar hazırlanmaktadır. CTH 293 (KUB XIII 35) numaralı mahkeme kayıtlarına ait bir metinde ise katırların saman ile beslendiğini görmekteyiz:

KUB XIII 35 Rs. III 10-12 (CTH 293)[105]

[103] Transkripsiyon için Bkz.: H. Otten, 1953, s. 101; F. Starke, 1985, s. 249. Tercüme için Bkz.: H. C. Melchert, 1993, s. 212; J. Tischler, 2001, s.168; A. Ünal, 2016, s. 520.

[104] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, **Hethitische Totenrituale**, Berlin 1958, s. 60-61.

[105] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Werner, 1967, s. 10-11; J. Puhvel, 1997, s. 267.

10 . . . *UM-MA* ^{m}GAL.^{D}U

11 *A-NA* ^{m}*Hi-el-la-ri-iz-zi-wa* ANŠU.GÌR.NUN.NA$^{HI.A}$ *tu-uk-kán-zi*

12 *da-ah-hu-un* EGIR-*pa-ma-wa-aš-ši kur-ku-uš pi-ih-hu-un*

Tercüme:

10 . . . (Bay) GAL-^{d}U şöyle söyler:

11 katırların samanını (Bay) Hieralli'den

12 aldım ama geri ona taylar/sıpalar verdim.

Katıra ilişkin başka önemli bir bilgiyi ise Bo 550 numaralı bir büyü metninde bulmaktayız. Metnin ilgili kısmı şöyledir:

Bo 550 IV 7[106]

7 *ka-aš-ma-wa-za* ANŠU.GÌ[R.NUN.NA]x *Ú-UL ha-a-ši …*

Tercüme:

7 Tıpkı katırın kısır olması ve doğum yapamaması gibi

Bu metinde görüldüğü gibi Hititler, katırın melez bir hayvan olduğunu ve bu yüzden doğuramadığını bilmekte ve bunu bir büyü metninde belirtmektedirler.

II. 2. 1. 1. ANŠE.GÌR.NUN.NA.NITÁ "Erkek Katır" ve ANŠE.GÌR.NUN.NA.MUNUS.AL.LAL "Dişi Katır"

ANŠE.GÌR.NUN.NA.NITÁ ve ANŠE.NUN.NA.NITÁ "erkek katır", ANŠE.GÌR.NUN.NA.MUNUS.AL.LAL ve ANŠE.NUN.NA.MUNUS.AL.LAL "dişi katır" anlamına gelmektedir.[107] At (ANŠE.KUR.RA), katır (ANŠE.GÌR.NUN.NA), eşek

[106] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 138.

[107] A. Ünal, 2016, s. 66.

(ANŠE) sıralamasını ve hayvanların erkeğinin dişisinden önce yazıldığını KUB XXXV 142 numaralı metinde görmek mümkündür:

KUB XXXV 142 Vs. I 3-4 (CTH 772)[108]

3 [I AN]ŠE.KUR.RA.NITÁ I ANŠE.KUR.RA.MUNUS.AL.LAL I A[NŠE.GÌR.NUN.NA. NITÁ]

4 [I] ANŠE.GÌR.NUN.NA.MUNUS.AL.LAL I ANŠE.NITÁ I A[NŠE.MUNUS.AL.LAL]

Tercüme:

3 [Bir] erkek at, bir kısrak, bir [erkek katır]

4 [bir] dişi katır, bir erkek eşek, bir [dişi eşek]

Bu metinde sayılan at, eşek ve katırın erkeği ile dişisi ayrı ayrı yazılarak belirtilmiştir. Ancak katırın dişisi, adı geçen at ve eşeğin dişisinden farklı olarak kısır ve melez bir hayvandır.

II. 2. 2. Hitit Kanunlarında Katır ve Katır Mülkiyeti

II. 2. 2. 1. Hitit Kanunlarında Katır

Hitit kanunlarında evcil hayvanların değerine göre yapılan sıralamada katır birinci grupta bulunmaktadır. Katırın önem sırasında ilk grupta bulunma nedeni ise iş ve yük hayvanı olmasından kaynaklanmaktadır.[109] Hitit kanunlarından edindiğimiz bilgilere göre katır, alınıp satılmakta, kiraya verilmekte, şahıs ya da kurumların mülkiyetinde

[108] Transkripsiyon için Bkz.: F. Starke, 1985, s. 323-324; F. Starke, 1990, s. 602. KUB XXXV 142+Bo 6190 (CTH 772) için Bkz. D. Groddek, (DBH-P 4), 2002a, s. 62, 15'-17'. Ayrıca metnin 1-7 satırlarının Transkripsiyon ve Tercümesi için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 8.

[109] S. Alp, 1947a, s. 478.

bulunmakta ve buna bağlı olarak ticareti yapılmaktadır. Bu bilgilerin yanında katırın hangi işlerde çalıştırıldığına ve dolayısıyla Hitit gündelik yaşamının hangi alanında katırın yer aldığını kısmen görmek mümkündür.

Hitit kanunlarının 75. paragrafında (KBo VI 3 Rs. III 73-75) katırın koşularak çeşitli ağır işlerde kullanıldığını ve bu yüzden öldüğünü görmekteyiz:

KBo VI 3 Rs. III 73-75[110]

§ 75. (73) *ták-ku* GU_4-*un* ANŠE.KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.NA ANŠE-*in ku-iš-ki tu-u-ri-ez-zi na-aš a-ki*

(74) *na-aš-ma-an* UR.BAR.RA-*aš ka-ra-a-pí na-aš-ma-aš har-ak-zi na-an ša-ku-wa-aš-ša-ra-an-pát pa-a-i*

(75) *ták-ku te-ez-zi-ma IŠ-TU* $DINGIR^{LIM}$-*wa-ra-aš* BA.ÚŠ *nu li-in-ga-zi*

Tercüme:

§ 75. (73) Eğer bir kimse (bir) sığırı, (bir) atı, (bir) katırı, (bir) eşeği boyunduruğa koşar ve o ölürse

(74) veya onu (bir) kurt yer ve o ölürse, o (şahıs) göze en uygununu (eksiksiz/tamamını) versin.

(75) Eğer "tanrı tarafından öldü" diye (yalan) söylerse (o vakit) o yemin etsin.

Koşum işlerinin arabaya, çifte koşulma işleri olduğu ve katırın arabaları (^{GIŠ}*huluganni*-) çektiği düşünülmektedir.[111] Bu fikri destekler şekilde, kanunların 129. paragrafında (KBo VI 10 II 26-29) katırlarla ilgili eşyaların çalınması halinde verilecek

[110] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 42; R. Haase, 1968, s. 41-42; F. Imparati, 1992, s. 84; H. A. Hoffner, 1997, s. 81-82; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 20; J. Friedrich, 1959, s. 43; F. Imparati s. 85; H. A. Hoffner, 1997, s. 82; G. Karauğuz, 2018, s. 82.

[111] H. Ertem, 1965, s. 21.

cezadan bahsedilmektedir. Bahsi geçen bu eşyalar at ve katırın koşum takımıyla ilgili olmalıdır. İlgili kısım şöyledir:

KBo VI 10 II 26-29[112]

§ 129. (26) *ták-ku ŠA* ANŠE.KUR.RA *na-aš-ma* ANŠE.GÌR.NUN.NA ^{KUŠ}*an-na-nu-uz-*[*zi*]

(27)^{KUŠ}*ga-az-zi-mu-el* [. . . . . *-a*]*l-li kat-ra-al* ZABAR

(28) *ku-iš-ki ta-a-i-e-e*[*z-zi ka-r*]*u-ú* I MA.NA KÙ.BABBAR *p*[*í-eš-kir*]

(29) *ki-nu-na* XII GÍN.GÍN KÙ.BABB[AR *pa-a-i*] *pár-na-aš-še-ya šu-wa-a-iz-z*[*i*]

Tercüme:

§ 129. (26) Eğer bir atın ya da bir katırın deriden dizgin/yularını,

(27) gemini, [ ]x, bronz çanını

(28) bir kimse çalarsa eskiden 1mine[113] gümüş ödettirirlerdi.

(29) Şimdi ise 12 şekel gümüş verir ve serbest bırakılır.

Diğer bir kanun paragrafı olan 152. paragraf (KBo VI 10 Rs. III 37-38), diğer hayvanlar gibi katırın, neden bir başkasının kullanımında olduğunu cevaplamaktadır:

KBo VI 10 Rs. III 37-38[114]

§ 152. (37) *ták-ku* ANŠE.KUR.R[(A ANŠE.GÌR.NUN.NA ANŠE-*in ku-iš-ki*)]

(38) *ku-uš-n*[*e-ez-zi A-NA* ITU.I.KAM I GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i*]

---

[112] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 68 (Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 26* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 67; F. Imparati, 1992, s. 138; H. A. Hoffner, 1997, s. 117; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 29; J. Friedrich, 1959, s. 69; F. Imparati s. 139; H. A. Hoffner, 1997, s. 117; G. Karauğuz, 2018, s. 91.

[113] Mine: 40 şekel. Bkz.: H. A. Hoffner, 1997, s. 147; A.Ünal, 2016, s. 329.

[114] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 72 (Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 41* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 71-72; F. Imparati, 1992, s. 146; H. A. Hoffner, 1997, s. 124; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 32 (Galanti, bu maddede sadece atın kiralanmasından bahsetmektedir); J. Friedrich, 1959, s. 73; F. Imparati s. 147; H. A. Hoffner, 1997, s. 124; G. Karauğuz, 2018, s. 93.

Tercüme:

§ 152. (37) Eğer bir kimse (bir) a[tı, (bir) katırı <ya da> (bir) eşeği]

(38) kira[lar]sa [1 aylığına 1 şekel gümüş versin].

Bu maddeye göre, sahibi katırı kiraya vermekte ve bir ay için kira bedeli olarak 1 şekel gümüş almaktadır (Bkz.: Tablo 2). Bu maddeye dayanarak, katırın da diğer hayvanlar gibi kiralanmak suretiyle el değiştirdiğini ve kişi ya da kurumların mülkiyetinde bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan ticari bir faaliyet de söz konusu olmakta ve katır da para akışını sağlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu fikri destekler şekilde kanunların 180. paragrafında (KBo VI 26 II 38-41) katır ve diğer hayvanların satışına dair bilgi verilmektedir:

KBo VI 26 II 38-41[115]

§ 180. (38) *ták-ku* I ANŠE.KUR.RA *tu-ri-ia-u-aš* XX GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU*

(39) *ŠA* I ANŠE.GÌR.NUN.NA I MA.NA KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU ŠA* I ANŠE.KUR.RA

(40) XIV GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU ŠA* I ANŠE.KUR.RA.NÍTA *i-ú-ga-aš* X GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU*

(41) *ŠA* I ANŠE.KUR.RA.MUNUS.AL.LÁ *i-ú-ga-aš* XV GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU*

Tercüme:

§ 180. (38) Eğer bir koşum atı ise bedeli yirmi şekel gümüştür.

(39) Bir katırın bedeli bir mine gümüştür, bir atın

(40) on dört şekel gümüş bedeli olur, bir yaşında erkek bir atın bedeli on şekel gümüştür,

(41) bir yaşında bir yük çekme kısrağının bedeli on beş şekel gümüştür.

[115] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 78 (J. Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 65* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 82; F. Imparati, 1992, s. 166; H. A. Hoffner, 1997, s. 143; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 36; J. Friedrich, 1959, s. 79 ; F. Imparati,1992, s. 167; H. A. Hoffner, 1997, s. 144; G. Karauğuz, 2018, s. 97.

Hitit kanunlarında yer alan evcil hayvanların satış fiyatına bakıldığında, katırın bir mine ile en yüksek satış fiyatına sahip olduğu görülmektedir (Bkz.: Tablo 3). Katır için verilen bu fiyat, diğer evcil hayvanların fiyatına oranla çok fazladır. Atın daha önemli rolleri olmasına karşılık bu kadar fiyat takdir edilmemişken neden katıra çok daha yüksek bir fiyat takdir edilmiştir? Burada bir hata olabileceği akla gelmektedir. Ancak bazı görüşler bu rakamı hatalı karşılamamakta ve hayvanın kabiliyetiyle yani yaptığı işle alakalı görmektedir. Hâlbuki ideogramın daima attan sonraki yeri alması da değeri için bizi aydınlığa götüren bir ipucu olmalıdır.[116] İdeogram sıralamasına bakacak olursak yukarda değindiğimiz KUB XXXV 142 Vs. I 3-4 (CTH 772)'de yer alan; "erkek at, dişi at, erkek katır, dişi katır, erkek eşek, dişi eşek" sıralamasında at ve dişi at katırdan önce gelmektedir. Ancak Tablo 3'te görüldüğü gibi, at 14 şekel gümüş, erkek at 2 şekel gümüş, koşum atı 20 şekel gümüş iken katır 1 mine gümüşle sadece attan değil listede bulunan tüm evcil hayvanlardan daha yüksek bir satış fiyatına sahiptir.

Katırın satışına ilişkin başka bir madde olan 148. kanun paragrafında (KBo VI 10 Rs. III 25-27: Dupl. XXIX 30 Vs. II 2-3) ise şu ibareler yer almaktadır:

KBo VI 10 Rs. III 25-27[117]

§ 148. (25) [*ták-ku* GU_4-*un* A]NŠE.KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.NA ANŠE-*in ku-iš-ki*

(26) [*uš-ne-eš-kat-t*]*a ta-ma-a-i-ša-kán pé-ra-an* GUL-*ah-zi*

(27) [*wa-aš-túl-aš …* G]ÍN.GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i*

Tercüme:

[116] H. Ertem, 1965, s. 19.

[117] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 70 (Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 37* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 70; F. Imparati, 1992, s. 144; H. A. Hoffner, 1997, s. 122; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 31 (Galanti, bu maddede adı geçen hayvanların kiralanmasından bahsetmektedir); J. Friedrich, 1959, s. 71; F. Imparati s. 145; H. A. Hoffner, 1997, s. 122; G. Karauğuz, 2018, s. 93.

§ 148. (25) [Eğer] herhangi biri, [bir sığırı, a]tı, bir katırı, bir eşeği

(26) [satışa çıkardıysa], ve başka biri (bu ticarete) <ona=işe> zarar verirse,

(27) [suçlu … şe]kel gümüş versin.

Bu maddeye göre katır satışı düzenli olarak yapılmış ve satışa fesat karıştırma sıklıkla yaşanmıştır. Aynı zamanda, katırın satılmak suretiyle el değiştirdiğini ve kişilerin mülkiyetinde bulunduğunu bu kanun maddeleri ile görmekteyiz.

Kanunların 70. paragrafında (KBo VI 3 III 60-62) ise katırın çalınması durumunda, çalan kişinin hem çaldığı katırı hem de iki hayvanı daha ceza olarak vermesi gerekmektedir:

KBo VI 3 III 60-62[118]

§ 70. (60) *ták-ku* GU_4 *ták-ku* ANŠE.KUR.RA *ták-ku* ANŠE.GÌR.NUN.NA-*an ták-ku* ANŠE-*in ku-iš-ki ta-a-i-iz-zi*

(61) *iš-ha-aš-ši-ša-an ga-né-eš-zi na-an-za ša-ku-wa-aš-ša-ra-an-pát da-a-i an-da-ya-aš-ši-kán* II-*ki pa-a-i*

(62) *pár-na-aš-še-e-a šu-wa-a-i-iz-zi*

Tercüme:

§ 70. (60) Eğer herhangi biri, bir öküzü, eğer bir atı, eğer bir katırı, eğer bir eşeği çalarsa

(61) <ve> onun sahibi onu kendisinin olarak tanırsa (bulursa), o zaman kendisi için onu bütünüyle eksiksiz (zarar verilmemiş şekilde) alsın ve ona ek olarak <suçlu> iki katı <hayvan> versin

(62) ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır (serbesttir).

[118] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 40; R. Haase, 1968, s. 40; F. Imparati, 1992, s. 82; H. A. Hoffner, 1997, s. 78-79; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 19; J. Friedrich, 1959, s. 41; F. Imparati s. 83 ; H. A. Hoffner, 1997, s. 79; G. Karauğuz, 2018, s. 81.

Katır mülkiyetini konu edinen ve katırın rehin olarak tutulduğu ya da el konulduğu durumda ne tür bir ceza verildiğini ise kanunların 76. paragrafında (KBo VI 3 Rs. III 76-77) görmekteyiz:

KBo VI 3 Rs. III 76-77[119]

§ 76. (76) *ták-ku* GU_4 ANŠE.KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.NA ANŠE *ku-iš-ki ap-pa-at-ri-ez-zi*

(77) *na-aš pé-e-di-iš-ši a-ki a-pu-u-un ar-nu-uz-zi ku-uš-ša-aš-še-et-t*[*a pa-a-i*]

Tercüme:

§ 76. (76) Eğer bir kimse (bir) sığıra, (bir) ata, (bir) katıra, (bir) eşeğe el koyarsa

(77) ve o (hayvan) onun yerinde (mülkünde) ölürse onu <ölü hayvanı> teslim etsin ve onun ücretini de [versin].

Kanunların 76. paragrafında görüldüğü gibi katıra el konulması veya rehin tutulması durumunda katır ölünce, onun hem ölüsünün hem de ücretinin/bedelinin ödenmesi gerektiği söylenmektedir. Beal, Hitit yönetiminin ve ordunun ihtiyaç anında kişilerin mülkiyetinde bulunan hayvanlara el koyduğunu bildirmekte ve bu kanun maddesine işaret etmektedir.[120]

Kanunların 71. paragrafında (KBo VI 3 II 58-63) ise bir katırın bulunması durumunda yapılması gerekenlere yer verilmektedir:

[119] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 42; R. Haase, 1968, s. 42; F. Imparati, 1992, s. 84; H. A. Hoffner, 1997, s. 82; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 20; J. Friedrich, 1959, s. 42; F. Imparati s. 85; H. A. Hoffner, 1997, s. 82; G. Karauğuz, 2018, s. 82.

[120] R. H. Beal, 1992, s. 134-135.

KBo VI 2 III 58-63[121]

§ 71. (58) *ták-ku* GU$_4$-*un* ANŠE.[KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.N]A ANŠE-*in ku-iš-ki ú-e-mi-ez-zi*

(59) [*na-an* L]UGA[L-*an a-aš-ka u-un-na-i ták*]-*ku ut-ni-ya-ma ú-e-mi-ez-z*[*i*]

(60) [*na-an* LÚ^{MEŠ} ŠU.GI-*aš hi-in-kán-zi na-an-za*] *tu-u-ri-ez-zi ma-a-n*[*a*]-*a*[*n*]

(61) [*iš-ha-aš-ši-ša ú-e-mi-ez-zi na-an-za ša*]-*ku-wa-aš-ša-ra-an* [*da-a-i*]

(62) [^{LÚ}NÍ.ZU-*an na-at-ta e-ep-zi ták-ku-wa-an* LÚ]^{MEŠ} ŠU.GI-*aš n*[*a-at-ta hi-ik-zi*]

(63) [*na-aš* ^{LÚ}NÍ.ZU] *k*[*i-ša-ri*]

Tercüme:

§ 71. (58) Eğer bir kimse (bir) sığırı, (bir) atı, (bir) katırı, (bir) eşeği bulursa

(59) onu kralın kapısına sevk eder. Eğer taşrada bulursa

(60) ve onu ihtiyarlar heyeti (ona) terk ederlerse onu boyunduruğa koşar.

(61) (Sonra) sahibi onu bulursa onun göze uygununu (tamamını) alır.

(62) (Onu) hırsız (olarak) tutmaz. Eğer onu ihtiyarlar heyetine vermezlerse

(63) o hırsız olur (hırsız sayılır).

Bu maddede muhtemelen bir şehirde bulunmuş olan bir katırın, sığır, koyun, at ve eşeğin bulunması durumunda olduğu gibi, kralın kapısına götürülmesi gerektiği söylenmiş ancak sonrasında ne olacağı belirtilmemiştir. Devam eden kısmında ise adı geçen diğer hayvanlar gibi katırın da kırda bulunduğunda ihtiyar heyetine danışılması gerektiği ve bu heyetin bulan kişiye eşeğin kullanım hakkını verebileceğinden söz edilmektedir. Bunlara ilaveten bulunan hayvanın sahibi ortaya çıktığında ise katırı geri alabileceği ve bulan kişinin hırsız sayılmayacağı bildirilmektedir. Ancak bulan kişi

[121] Trankripsiyon ve tercüme için Bkz.: H. A. Hoffner, 1997, s. 79-80; Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 12. Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 40; R. Haase, 1968, s. 40; F. Imparati, 1992, s. 82; H. A. Hoffner, 1997, s. 79; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 19; J. Friedrich, 1959, s. 41; F. Imparati s. 83; H. A. Hoffner, 1997, s. 80; G. Karauğuz, 2018, s. 81.

hayvana zarar vermeden bulduğu haliyle teslim etmelidir. Şayet katırı bulan kişi bu durumu ihtiyar heyetine bildirmezse ya da ihtiyarlar bulan kişiye hayvanı kullanma izni vermezse, bu kişinin hırsız olacağı da bildirilmektedir. Katırın kaybolmasına ve çalınmasına dair bu kadar detaylı bir anlatımın Hitit kanunlarına yansımış olması, katırın iş gücünden faydalanmak için fazlasıyla talep gördüğünü akla getirmektedir. Çünkü kanun maddeleri arasına girmesi için emsal olayların yaşanması ve maddede geçen her duruma ilişkin örneklerin görülmesi gerekmektedir.

Hayvanlara ilişkin seksüel suçlar hakkında kanunlar, çeşitli cezai yaptırımlar içermektedir. Bu kanun maddelerinde adı geçen hayvanlar; sığır, domuz, köpek, beygir ve katırdır. Bunlardan beygir ve katırdan başkalarına işlenen suçlara ölüm cezası verilmektedir. Kanunların 200. paragrafında (KBo VI 26 IV 23-25) beygir ve katıra tasallut edenlere ceza verilmemekle beraber, rahip olmayacakları söylenilmektedir ki bu da dini temizlikten mahrum sayıldıklarını göstermektedir.[122] İlgili kanun maddesi şöyledir:

KBo VI 26 IV 23-25[123]

§ 200A. (23) *ták-ku* LÚ-*aš* ANŠE.KUR.RA-*i na-aš-ma* ANŠE.GÌR.NUN.NA *kat-ta*

(24) *wa-aš-ta-i Ú-UL ha-ra-tar* LUGAL-*uš-aš Ú-UL ti-iz-zi*

(25) LÚ SANGA-*şa Ú-UL ki-i-ša*

Tercüme:

23 Eğer bir adam bir at ya da bir katırla

[122] S. Alp, 1947a, s. 480-481.

[123] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 86 (J. Friedrich, §200. Kanun maddesini Tafel II Kanun §86*a olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 92; F. Imparati, 1992, s. 182; H. A. Hoffner, 1997, s. 157-158; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 41; J. Friedrich, 1959, s. 87 (J. Friedrich, §200. Kanun maddesini Tafel II Kanun §86*a olarak vermektedir); F. Imparati s. 183; H. A. Hoffner, 1997, s. 158; G. Karauğuz, 2018, s. 100.

24 günah işlerse, cezaya değer bir eylem/suç değildir. Ama o kralın karşısına çıkmasın
25 ve din adamı/rahip olmasın. …

Tüm bu kanun maddelerinde görüldüğü gibi (Bkz.: Tablo 4) katır, aşırı çalıştırılmaya karşı korunmuş ve korunamadığı durumda ölmesi halinde sahibine katırın telafi edilmesi şartı getirilmiştir. Katırın at ve eşek gibi kiralanan bir hayvan olduğu, aylık kirasının 1 şekel gümüş olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda bu madde katırın da diğer hayvanlar gibi satıldığını göstermiş, katırın çalınması durumunda çalan kişinin katırı geri vermesinin yanında iki katı hayvan vermek zorunda bırakılarak katır hırsızlığının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Kaybolan ve halk tarafından bulunan katır içinse kral kapısına götürülmesi gerektiği, bulan kişinin taşrada olması durumunda ihtiyar heyetine danışılması gerektiği söylenerek katır mülkiyeti koruma altına alınmıştır. Seksüel suçlara yönelik kanun maddelerinde ise katıra tasallut edenlerin dini temizlikten yoksun oldukları ve bu yüzden rahip olamayacakları söylenerek bu suçun da önüne geçilmeye çalışılmıştır.

II. 2. 2. 2. Katır Mülkiyeti

Hitit kanunlarında görüldüğü gibi, katırın da diğer hayvanlar gibi kiralanmak suretiyle el değiştirdiğini ve kişi ya da kurumların mülkiyetinde bulunduğunu söylemek mümkündür. Katır mülkiyetine dair Hitit kanunlarından edindiğimiz bilgilere ek olarak, farklı metin gruplarından çeşitli bilgiler de elde edilebilmektedir. Bu metinler arasında; siyasi antlaşma metinleri, tüccarlar ile ilgili kayıtlar, mahkeme kayıtları, büyü ritüelleri bulunmaktadır. Bu metinlerden çıkacak bilgilerden mülkiyet kavramına; ülke, ordu, kraliyet ve şahıslar olarak bakacak olursak en geniş kavramdan en dar sahipliğe doğru giden bir sıralama yapmak mümkündür. En geniş kavram olan ülke/kraliyet mülkiyetine örnek olarak gösterebileceğimiz CTH 146 (KUB XXIII 72) numaralı metin, Pahhuwa

ülkesi ile bir Hitit kralı arasında yapılan bir antlaşmadır ve çalmaya yönelik uygulanan talimatlar arasında katır da bulunmaktadır:

KUB XXIII 72 Rs. 55-56 (CTH 146) [124]

55 . . . LÚ MUNUS DUMU.NITA DUMU.MUNUS ARAD GÉME GU_4 UDU ANŠE.KUR.RA [ANŠE.GÌR.NU]N.NA ANŠE KÙ.BABBAR GUŠKIN

56 [ ]x ZABAR *Ù* $URUDU^{HI.A}$ *le-e ku-iš-ki da-a-ia-az-zi . . .*

Tercüme:

55 . . . adamı, kadını, erkek çocuğu, kız çocuğu, köleyi, cariyeyi, sığırı, koyunu, atı, katırı, eşeği, altını, gümüşü,

56 br]onz ve bakırları kimse çalmasın. . . .

Ülkenin en önemli gücü olan ve krala bağlı olarak hareket eden ordu, çeşitli birliklerden oluşmasının yanı sıra çeşitli hayvanlara da ihtiyaç duymuştur. Bu hayvanlardan biri olan katırın Hitit ordusunda bulunduğunu gösteren metin ise KUB IX 32 numaralı büyücü Ašhella'nın ordudaki salgın hastalığı geçirmek için yaptığı büyü ritüeli metnidir:

KUB IX 32 Vs. 28-32[125]

28 *nu-kán an-da QA-TAM-MA-pát me-mi-iš-kán-zi ka-a-ša-wa-aš-ša-an ku-it* [(*ki-e-el ŠA* KARAŠ)]

29*i-da-a-lu A-NA A-MI-LU-UT-TI* $GU_4^{HI.A}$ $ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}$ ANŠE.GÌR.NUN.N[(A)]

Tercüme:

28 Ve bu sırada aynı şekilde söylerler: "Bak! Bu ordunun

29 insanları, koyunları, atları, katırları

[124] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 13; S. Reichmuth, 2011, s. 118, 125.

[125] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, 1985, s. 16, 24.

Katır, orduda yük hayvanı olarak kullanılmıştır, zira bu metinde görüldüğü gibi ordugâhta mevcut hayvanlar arasında katır da vardır. Savaş arabaları için at kullanıldığına göre ordunun ikmal işleri kanaatimizce eşek ve katır vasıtasıyla yapılmış olmalıdır.[126]

Katır mülkiyetine başka bir örnek olarak KBo XII 42 numaralı metinde, tüccarların mülkiyetindeki katırları gösterebiliriz. Bu metin hasarlı olmasına rağmen tüccarların sahip olduğu malları sıralamakta ve tüccar kervanlarında katırların bulunduğunu da göstermektedir. İlgili metin yeri şöyledir:

KBo XII 42 Rs. III 2-8 (Dup. ABoT 49)[127]

2 *nam-ma* x[*ú-*(*e*)]*-eš-wa-z*[(*a*)]

3 LÚ.MEŠ DAM.GÀR.HI.A ^{URU}*Ú-*[*ra?-a?* ^{UR}]^{U}*Za-al-l*[*a-ra?*]

4 *ú-wa-ú-e-ni nu-wa i-ya-ta* [*t*]*a-me-e-t*[*a*]

5 *pé-e har-ú-e-ni*

6 NAM.RA.HI.A-*wa me-ek-ki ú-e-da-u-e-ni*

7 GU_4.HI.A-*wa* UDU.HI.A ANŠE.KUR.RA.HI.A ANŠE.GÌR.NUN.NA.HI.A

8 [(ANŠ)]E.MEŠ *me-ek-ki na-an-ni-ya-u-e-ni*

Tercüme:

2 Ayrıca […… bi]z(?)

3 U[ra]lı (ve) Zall[ara]lı tüccarlar

4 gelecek ve bolluk ve berek[ete]

5 sahip olacağız.

6 Pek çok köle getireceğiz;

7 sığırlar, koyunlar, atlar, katırlar,

8 (ve) eşekleri çokça süreceğiz

[126] H. Ertem, 1965, s. 21.

[127] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. A. Hoffner, 1968, s. 34-35.

Katırın kraliyet ailesinin mülkiyetinde bulunduğunu ve tüccarlar ile ülkeler arasında katır ticaretinin yapıldığını CTH 293 (KUB XIII 35) numaralı mahkeme kayıtları metninde görmek mümkündür. Söz konusu metinde davacı, III. Hattuşili'nin eşi kraliçe Puduhepa'dır. Sanık burada görüldüğü gibi GAL-^{D}U ve babası Ukkura'dır. Davaya ilişkin mahkeme kayıtları şu şekildedir:

KUB XIII 35 (= Bo 2131) + KUB XXIII 80 =(Bo 3539) + KBo XVI 62 (=1364/u) I 1-4[128]

1 [SAL.LUGAL *k*]*u-it Ú-NU-TUM A-NA* ^{M}GAL.^{D}U DUMU ^{M}*U*[*k-ku-r*]*a* ^{LÚ}UGULA X

2 [^{GIŠ}GIGI]R *Ú-NU-UT* ZABAR URUDU TÚG GAD ^{GIŠ}BAN ^{GI}KAK.TAG.GA ^{KUŠ}*A-RI-TUM*

3 [^{GIŠ}TUKU]L NAM.RA GU_4 UDU ANŠU.KUR.RA ANŠU.GÌR.NUN.NA EGIR-*pa pí-eš-ki-it*

4 [*nu*] *Ú-NU-TUM ku-it ku-e-da-ni pí-eš-ki-it na-at Ú-UL ši-ya-eš-ki-it*

Tercüme:

1 Kraliçe, Ukkura'nın oğlu GAL.^{D}U'ya alet-edevatı, on

2 araba, bronz ve bakır kaplar, kıyafetler, kumaşlar, yaylar, oklar, kalkanlar

3 topuzlar, esirler, sığırlar, koyunlar, atlar ve katırları teslim ettiği zaman

4 teslim ettiği alet-edevatı her bir durumda mühürlememişti.

Mahkeme kayıtlarının başlangıcından anlaşıldığına göre kraliçe Puduhepa, Ukkura'nın oğlu GAL.^{D}U'ya arabadan madeni kaplara, esirlerden hayvanlara kadar pek çok ticaret malını satması için teslim etmiş ancak bunları mühürlememiştir. Metnin devam eden kısmında ise katırlara ilişkin bir açıklama yapılmaktadır:

[128] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Werner, 1967, s. 4-5; H. G. Güterbock, H. A. Hoffner, 1989, s. 26.

KUB XIII 35 Vs. I 32-40 (CTH 293)[129]

32 … III ANŠU.GÌR.NUN.NA^{MEŠ} É.GAL^{LIM}-*wa tu-u-ri-ya-an har-ku*[*-u*]*n*

33 *nu-wa-ra-at e-k*[*ir*] *nu-wa* II ANŠU.GÌR.NUN.NA$^{HI.A}$ *ka-ru-ú*

34 *šar-ni-in-ku-un* [I AN]ŠU.GÌR.NUN.NA-*ma-wa na-a-wi šar-ni-ik-m*[*i*]

35 ^{m}GAL-^{D}U-*aš-za-ká*[*n A-N*]*A PA-NI* DINGIR^{LIM} *pa-ri-ya-an ki-i IQ-BI*

36 III NÍG.LAL ANŠU.KUR.RA-*w*[*a-z*]*a* IGI.DU$_8$.A EZENxŠE MU.KAM *da-ah-hu-un*

37 II ANŠU.GÌR.NUN.NA$^{HI.A}$-*ya-w*[*a-*]*za da-ah-hu-un nu-wa-ra-at-mu* GAM-*an e-kir*

38 I ANŠU.GÌR.NUN.NA-*ma-wa A-NA* ^{m}U.ŠEŠ ^{LÚ}SAG *pí-ih-hu-un*

39 [KUŠ.KA.TAB.ANŠU-*wa-za* ^{GIŠ}DUBBIN^{M}]^{EŠ} *TA-HAP-ŠI*

40 NAM.TÚL.LUM GAL NAM.TÚL.LUM TUR-*ya* LIBIR.RA^{MEŠ} *da-aš-ga-nu-un*

Tercüme:

32 Sarayın üç katırı vardı arabaya koştum

33 ve öldüler. Daha önce iki katırı

34 tazmin ettim; henüz bir katırı tazmin etmedim.

35 GAL-^{D}U ayrıca tanrının huzurunda şunları söyledi:

36 “Yıl bayramında üç tane at koşum takımını kendim için aldım.

37 Ayrıca kendime iki katır aldım ve onlar da bende öldüler.

38 Fakat harem ağası ^{D}U.ŠEŠ'e bir katır verdim.

39 Eşek yuları adamı, tekerlekler, deri kayışlar

40 küçük ve büyük *namtullum* her biri kendim için.”

Metnin bu kısmına göre GAL-^{D}U isimli adam, saraydan üç katır alarak onları arabaya koştuğunu söylemektedir. Bu bilgi bize katırın arabaya at gibi koşulduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ancak Hitit kanunlarının 75. paragrafında (KBo VI 3 Rs. III 73-75) yer aldığı gibi buradaki katır da koşulduğu arabada aşırı yüke maruz

[129] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Werner, 1967, s. 4-7.

bırakılmış ve ölmüştür. Bu durumda kanunlarda da belirtildiği gibi tazmin edilmesi gerekmektedir. GAL-^{D}U da ölen üç katırdan ikisini tazmin ettiğini, birini ise hala tazmin etmediğini söylemektedir. Yıllık bayram için de kendisi için iki katır almış, onlar da ölmüş ayrıca harem ağası ^{D}U.ŠEŠ'e de bir katır vermiştir. Aynı metnin ikinci sütununda ise bir şahit konuşmaktadır:

KUB XIII 35 Vs. II 1-5 (CTH 293)[130]

1 SAL.LU[GAL-*i*]*a-wa ku-e-da-aš* UKÙ^{MEŠ}-*aš* ANŠU.GÌR.NUN.NA$^{HI.A}$

2 *ma-n*[*i-i*]*a-ah-zi i-it-wa-aš-ma-aš pa-a-i am-mu-uk-ma-wa-ra-aš-kán*

3 *an-da wa-ah-nu-uš-ki-nu-un nu na-aš-šu am-me-el da-ah-hi*

4 *na-aš-ma-wa ta-me-el da-ah-hi nu-wa-aš-ši a-pu-uš pí-ih-hi*

5 ANŠU.GÌR.NUN.NA$^{HI.A}$ É.GAL^{LIM}-*ma-wa-za am-mu-uk* EGIR-*pa da-ah-hi*

6 *ta-me-e-da-ni-ma-wa ku-e-da-ni* ANŠU.GÌR.NUN.NA

7 *šar-ni-ik-zi-la-aš* EGIR-*pa pí-ih-hi*

8 *nu-wa-aš-ma-aš* SIG$_5$-*an-du-uš Ú-UL-pát pí-ih-hi*

Tercüme:

1-4: Kraliçenin, katırları emanet ettiği insanlar için "git ve onları (katırları) onlara ver!" dediyse, o katırları gizlice değiştirdim. Kendi hayvanlarımdan alıp verdim ya da başkalarından alıp onlara verdim.

5-8: Ama sarayın katırlarını kendim için aldım. Ama yeni bir katırı diğerine teslim edeceğim. Onlara iyi olanları vermedim!

Anladığımız kadarıyla buradaki şahit, ettiği yeminden korkarak doğruyu söylemekte ve kraliçenin vermesini söylediği insanlara iyi katırları vermemiş, daha kötü katırları vermiştir. Bu şahit, iyi olan katırları ise kendisi için almıştır.

[130] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Werner, 1967, s. 6-7.

Katırların tüccarlar tarafından alındığını ve kanunlarda geçen katır satışının ticari amaçlı olarak yapıldığını aynı metnin üçüncü sütununda şöyle görmekteyiz:

KUB XIII 35 Vs. III 18-26 (CTH 293)[131]

18 I ANŠE.GÌR.NUN.NA-*wa-za* ^{m}*Ia-ar-ra-ni-aš da-a-aš*

19 I ANŠE.GÌR.NUN.NA-*ma-wa-za* ^{m}*Ma-ru-wa-aš da-a-aš e-še-ir-ma-wa-ra-at* DAM.QAR^{MEŠ}

20 *UM-MA* ^{mD}U-*mi-im-ma* ^{m}ŠEŠ-*zi-i*š ^{m}*Ma-ru-u-wa-aš*

21 ^{m}*Ia-ar-ra-za-al-ma-aš* ^{m}*Pal-la-a-aš* ^{m}*Ia-ar*-LÚ-*iš* DUMU ^{m}*Tu-ut-tu*

22 ^{m}*Ia-ar-ra*-LÚ-*iš* DUMU ^{m}*La-hi-na*-LÚ *PA-NI* DINGIR^{LIM}-*wa*

23 *kiš-an me-mi-ir ma-a-an-wa-an-na-aš* ANŠE.KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.NA

24 *ŠA* MUNUS.LUGAL *pa-ra-a uš-ša-ni-ya-u-en na-aš-ma-wa-ra-an-kán wa-ah-nu-um-me-en*

25 *tu-u-ri-ya-u-e-ni-ya-an-na-a*š [x(?)] *nu-wa-ra-an-kán dam-mi-eš-ha*

26 *Ú-UL ku-in-nu-um-mi-en* . . .

Tercüme:

18 Bir katırı ^{m}*Iarraniya* aldı.

19 Bir katırı *Maruwa* aldı. Onlar tüccarlardı.

20 ^{mD}U-*mimma,* ^{m}ŠEŠ-*zi*, ^{m}*Maruwa*,

21 ^{m}*Iarrazalma,* ^{m}*Pala,* ^{m}*Tuttu*'nun oğlu ^{m}I*ar*-LÚ-*i*

22 ^{m}*Lahina*-LÚ'nun oğlu ^{m}*Iarra*-LÚ-*i* tanrı huzurunda

23-24 şöyle söylediler: "eğer biz kraliçenin at ve katırlarını satışa çıkardık veya onları döndürdükse

25 koştuk. Biz [x] onları cebren

26 öldürmedik . . .

[131] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 19-20.

Metnin bu kısmında davalının kendini savunması görülmekte ve kraliçenin katırlarını satışa çıkardıklarını ve onları bilerek öldürmediklerini söylemektedirler. Kraliçeye karşı açıklama yapan bir diğer davalı, Kraliçe'nin onbaşısı olan Ukkura ise katırlarla ilgili şöyle bir ifade vermektedir:

KUB XIII 35 Rs. IV 35-51 (CTH 293)[132]

35 *UM-MA* ^{m}*Uk-ku-ra* ^{LÚ}UGULA X MUNUS.LUGAL *I-NA* KUR ^{URU}*Ka-ra-*^{D}*Du-ni-ya-aš-wa-mu*

36 *ku-wa-pí u-i-e-ir nu-wa-mu* ^{GIŠ}*LE-U*$_5$ *ku-e*

37 *ŠA* ANŠU.KUR.RA ANŠU.GÌR.NUN.NA$^{HI.A}$ *e-eš-ta nu-wa-ra-at an-da ši-ya-nu-u*[*n*]

38 *ku-it-ma-an-ma-wa I-NA* KUR ^{URU}*Ka-ra-*^{D}*Du-ni-ya-aš pa-a-un*

39 *ku-it-ma-an-wa* EGIR-*pa ú-wa-nu-un nu-wa-ra-at Ú-UL nam-ma*

40 *ši-ya-a-nu-un la-la-mi-eš-ša Ú-UL ši-ya-a-an-za*

41 *nu-wa-kán pa-ra-a a-pád-da-an-pát uš-ki-nu-un*

42 GIM-*an-wa* ANŠU.KUR.RA$^{HI.A}$ [AN]ŠU.GÌR.UN.NA$^{HI.A}$ *an-da a-ri*

43 *nu-wa-ra-at QA-TAM-MA š*[*i-ya-a-m*]*i nu-wa-ra-at-mu šal-la-kar-ta-t*[*ar*]

44 *ku-pí-ya-ti-iš-ma*[*-wa-ra-a*]*š-mu Ú-UL ku-iš-ki*

45 *pa-ra-a-ya-kán Ú-UL u-uh-hu-un mar-ta-ri-wa-ra-at-kán*

46 *nu-wa-ra-at-kán a-aš-zi* ANŠU.KUR.RA-*wa-za* ANŠU.GÌR.NUN.NA

47 *Ú-UL da-ah-hu-un pí-ih-hu-na-wa-ra-an Ú-UL ku-e-da-ni-ik-ki*

48 [ANŠU].GÌR.NUN.NA$^{HI.A}$-*wa ku-i-e-eš me-mi-ir har-kir-wa-ra-at*

49 [T]ÙR-*kán tar-ni-ir* I ANŠU.GÌR.NUN.NA-*wa-za*

50 [^{m}*Ia-ar-ra-za*]-*al-ma-aš da-a-aš* I ANŠU.GÌR.NUN.NA-*ma-wa-za*

51 [^{m}*M*]*a-ru-ú-wa-aš da-a-aš*

[132] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Werner, 1967, s. 14-15.

Tercüme:

35-37: Kraliçe'nin onbaşısı olan Ukkura şöyle söyler: "Babil'e gönderilmeden önce, atlar (ve) katırlar hakkında sahip olduğum tahta tableti mühürledi[m].

38-39: Ama Babil'e gidip döndüğüm zaman onu tekrar mühürlemedi.

40-41: Ayrıca, belge mühürlenmemişti ve bu yüzden göz kulak oldum.

42-44: Atlar ve katırlara gelince, onu (belgeyi) aynı şekilde mühürleyeceğim. Bu benim ihmalim, ama benim planım değil.

45-47: Ayrıca ihmal etmedim, sadece: "Kayboldu ve öldü." Kendim için at veya katır almadım ve onları kimseye vermedim.

48-51: Onların bahsettiği katırlar, kayboldu, ağıldan gittiler. Bir katırı Jarazalma kendisi için aldı, bir katırı da Maruwa kendisi için aldı.

Ukkura'nın ifadesine göre, Babil'e gitmeden önce katırlar ve atların yer aldığı belgeyi mühürlemiş ama sonrasında mühürlemeyi unutmuştur. Bunun haricinde kendisine verilen katırların öldüğünü ve kaybolduğunu söylemekte kendi mülküne geçirmediğini iddia etmektedir. Ancak Jarazalma ve Maruwa adlı iki adamın kendileri için birer katır aldıklarını söylemektedir.

Kraliyet ailesine ait hayvanların mülkiyetinin bir başkasına aktarılmasına ışık tutan arazi bağış belgeleri ise konumuza ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Arazi bağış belgesi olarak adlandırılan KBo V 7 = LS 1 numaralı belge, Hattuša'da kral Arnuwanda ve kraliçe Ašmunikal tarafından hazırlanmıştır. Belge, aşağıda isim ve unvanları yazılı olan kişilere ait olan mal-mülkün, kral tarafından ^{MUNUS}SUHUR.LA$_5$ "oda hizmetçisi, hizmetçi kadın" unvanı taşıyan bayan Kuwatall'ya bağışını içermektedir.[133] Bay

[133] S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83.

Šuppiluliuma'ya ait olup bayan Kuwatalla'ya bağışlanan mal varlığı içinde üç katır görülmektedir:

KBo V 7 = LS 1 Rs. 15[134]

15 [III] ANŠE.GÌR.NUN.NA$^{HI.A}$ XXXVII *ka-pu-nu* II I[KU A.ŠÀ x IK]U III *gi-pé-eš-šar* ^{GIŠ}SAR.GEŠTIN ŠÀ-*BA* II IKU ^{GIŠ}SAR.GEŠTIN

Tercüme:

15 [3] katır. 37 *kapunu* 2 I[KU arazi, x IK]U 3 *gipeššar* üzüm bağı. Bundan 2 IKU üzüm bağı

Bayan Kuwatalla'ya ait olan taşınmazların üzerindeki personel ve hayvanların sayısı verilirken bu listede üç katır da yer almaktadır.

KBo V 7 = LS 1 Rs. 43[135]

43 I ME LVIII UDU$^{HI.A}$ II ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$ III ANŠE.GÌR.NUN.NA$^{HI.A}$ XL *ka-pu-nu* XIV l/2 IKU A.ŠÀ XXVIII IKU *Ú-SAL-LIM*$^{HI.A}$ RE-ED $GU_4^{HI.A}$

Tercüme:

43 158 (parça) küçükbaş hayvan, 2 at, 3 katır, 40 *kapunu* 14 ½ IKU arazi, 28 IKU sığır otlağı

Bu belgeler, kraliyet ailesine ait hayvanların yanında katırın da olduğunu ve bunları üst düzey bir görevliye tahsis edildiğini göstermektedir. Bu hayvanlar tahsis edilirken kral ve kraliçenin tasarruf hakkından çıkarak bir saray çalışanın mülkiyetine girmektedir.

[134] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K. K. Riemschneider, 1958, s. 348-349.

[135] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K. K. Riemschneider, 1958, s. 352-353. Tercüme ve tartışma için ayrıca Bkz.: S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 84.

II. 2. 3. Hitit Dini Hayatında Katır

Katır, Hitit dini hayatında yer alan büyü, bayram ve cenaze ritüellerinde yer almıştır. Ancak katır, diğer evcil hayvanlara göre kayıtlara çok az yansımıştır. Yine de taramamız esnasında karşılaşılan katır ile ilgili dini metinlerde bulunan veriler bu başlık altında ele alınacaktır.

II. 2. 3. 1. Büyü Ritüellerinde Katır (KUB XXIX 58 ve CTH 394)

Taradığımız Hititçe çivi yazılı metinlerde katır, herhangi bir ritüelde başrol oynamamakla birlikte tedavi amacıyla yapılan büyü ritüellerinde kısmi olarak rol almaktadır. Ele aldığımız belgeler içinde katır, tedavi amacıyla yapılan iki büyü ritüelinde ve bir de kral ve kraliçe için yapılan vekil ritüelinde yer almaktadır. Bunlardan ilki KUB XXIX 58 numaralı Akadca bir büyü ritüelidir. Bu büyü ritüelinde, kilden yapılmış katır (ANŠE.LIBIR) üzerine yine kilden yapılmış insan figürininin bindirilişi anlatılmaktadır. Her ne kadar metinde cansız bir katır kullanılmış olsa da tedavi büyüsünde bir katırın kullanılmış olması konumuz bakımından ilgi çekicidir. Akadca yazılmış olan büyü ritüelinin ilgili kısımları şu şekildedir:

KUB XXIX 58 (+ 59 + 167/c) Vs. I 1-31[136]

1 *a-na ṣi-bit li-`-*[*bi ṣad*]*i na-sa-hi-im*

2 *ši-na-at imērim bal-ti-im dir-ra-tam*

3 *ù šārat zibbati-šu teleqqe-*[*m*]*a*

4 *ši-na-at imērim ina ṭīṭi šā bīt ṭup-pi tuballal* (HI.HI)

5 *ta-ra-a-ak 2 imēre*$^{\text{hi.a}}$ *teppuš*^{uš}

[136] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: G. Meier, "Ein akkadisches Heilungsritual aus Boğazköy", **ZA** 45 (1939), s. 200-201.

6 *dìr-ra-tam ana dìr-ra-ti šārat zibbati*

7 *ana šārat zibbati-šu tašakkanan*$^{an\ iš}$*kussâ ugalu* (anšu.LIBIR) *ša ṭiṭim*

8 *i-ša-ri-im teppuš*^{uš} *ina muh-hi agali ṣalam* (Rasur)

9 *an-du-na-a-ni tašakkan*^{an}

10 *ṣalam an-du-na-a-ni ša ši-na-at amēlim*^{lim}

11 *ša namtaru* (NAM.TAR) *iṣbatu* (DIB!)*-šu šarat su-ha-ti-šu šarat irti-šú*

12 *ù li-git ṣupri-šú it-ti ṭīṭim šu-a-tum*

13 *tu-bal-lal-ma ṣalmam te-ep-púš*

14 *ṣubātam tu-la-ab-bá-sú* ^{ṣubāt}*paršīgam tu-ap-pár-šu*

15 *ina muh-hi tù-šar-kab-šu 2 imērā* $^{hi.a}$ *su-ru-du*$_4$

16 [*š*]*a ina pa-an agali illaku*^{ku} *ištēn*^{en} *a-za-mil-la*

17 [*akala*] *tù-ma-al-la ina muh-hi tašakkan*^{an}

18 [*2-a*] *a-za-mil-la šÁ qēma ma-la-a-at*

19 [*i-na*] *muh-hi ša-ni-i tašakkan*^{an}

20 [*ṣalma*] *ša ṭīṭim te-ep-púš-ma*

21 [*ṣubā*]*ta tu-la-ab-bá-sú* ^{iṣ}*šūr qāti-šú tašakkan*^{an}

22 *arki imēri*$^{hi.a}$ *tul-za-sú* ^{ṣubāt}*paršīga tu-ap-pár-šu*

23 *ṣalam an-du-na-ni ša agala ra-ak-bu*

24 *ana imēri*$^{hi.a}$ *tul-za-sú ù ṣalam imērī*^{meš}

25 *ina ūri ana pa-an* ^{il}*šamaš tu-še-el-li-ma*

26 *qēma suluppa sasqa sìr-qa*

27 *ana pa-an* ^{il}*šamaš ta-sar-ra-aq arki*^{ki} *sìr-qí*

28 *2 imērē*^{meš} *ana pān* ^{il}*šamaš tul-za-sú*

29 *arki imērī*$^{meš\ iṣ}$*tukulta tul-za-az*

30 ^{amēl}*a-ši-pu ana pān* ^{il}*šamaš ki-a-am i-qab-bi*

31 ^{il}*šamaš be-el ši-ip-tì ù di-nim at-ta*

Tercüme:

1-9: "Tepe" ateşinin ateşini kaldırmak için: bir eşeğin idrarı, bükülmüş ip ve onun kuyruk kılını alırsın. Eşeğin idrarını kil ile masa tablasındaki kili dökerek (onu) karıştırırsın: (bundan) iki eşek yaparsın, bükülmüş ipi bükülmüş ipe, kuyruk kılını kuyruk kılına koyarsın. Balçıktan normal bir katır ve bir eyer yaparsın. Katıra vekil figürü (insan tasviri) koyarsın.

10-13: İdrarı alınan Namtaru'nun vekil figürü: üst dudağından kıl, göğsünden kıl ve tırnak koparırsın, bunlarla karıştırır ve figürü (insan tasviri) bitirirsin.

14-17: Ona bir elbise giydirirsin, ona bir şapka takarsın, katırın üzerine bindirirsin. Katırın önünde giden iki yük eşeği: bir çuvalı ekmekle doldurursun ve çuvalı onun üzerine koyarsın.

18-19: Diğerine unla doldurulmuş başka bir çuvalı (eşek) üstüne koyarsın.

20-21: Kilden bir figür yapıp üzerine bir elbise giydirirsin, onun eline bir sopa yerleştirirsin.

22: Onu eşeğin arkasına koyarsın, kafasına bir şapka takarsın.

23-24: Katırı süren vekil figürü, eşeğin önüne koyarsın.

24-26: Sonra yukardaki Šamaš'ın önüne (iki) eşeğin figürünü çıkarıp, unu, hurmayı Şamaş'ın önüne dökersin.

26-29: Yığının arkasına Şamaş'ın önüne (iki) eşeği koyarsın, eşeklerin arkasına amblemi koyarsın.

30: Ritüelin rahibi Šamaš'ın önünde şöyle söyler:

31: Šamaš, sen mahkemenin efendisi ve doğru kararsın.

Bu büyü metninde görüldüğü gibi katırın (ANŠE.LIBIR) rollerinden birisi binek hayvanı olarak kullanılmasıdır.

Katırın yer aldığı, tedavi amacıyla yapılan diğer büyü ritüeli ise CTH 394 (KUB IX 32 + KUB IX 31 III 14 + HT 1 III I IV 43 + KUB XLI 18) numaralı Hapallalı Ašhella'nın yaptığı ritüeldir. Ašhella ritüelinin amacı, ordu içindeki "kötü bir yıl"a karşı yani, ordu ve ülkedeki salgının defedilmesidir. Böylelikle "kötü yıl"dan, hastalıklarla mücadele edilen bir senenin kastedildiği anlaşılmaktadır.[137] Bu metinde Hapallalı Ašhella, orduda yaşanan salgını geçirebilmek için yeraltı tanrılarına kurbanlar sunmaktadır. Keçiler ve domuzlar, tanrılar için bir yiyecek olarak kurban edilmelerine rağmen, bunlar vekil olarak da kullanılmaktadır.[138] Ancak ritüelde adı geçen katır, veba salgınına yakalanan askerler, sığırlar, koyunlar, atlar ve eşeklerle birlikte anılmaktadır. Metnin ilgili kısmı şöyledir:

KUB IX 32 + KUB IX 31 III 14 + HT 1 III I IV 43 + KUB XLI 18 II 2-III Öy. 28-32 (CTH 394)[139]

28 *nu-kán an-da QA-TAM-MA-pát me-mi-iš-kán-zi ka-a-ša-ua-aš-ša-an ku-it* [(*ki-e-el ŠA* KARAŠ)]

29 *i-da-a-lu A-NA A-MI-LU-UT-TI* $GU_4^{HI.A}$ ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} ANŠE.GÌR.NUNN[(A)]

30 *Ù A-NA* ANŠE^{MEŠ} *ku-it an-da e-eš-ta ki-nu-na-ua-ra-at-kán ka-a-š*[(*a*)]

31 *IŠ-TU* KARAŠ *ku-u-uš* UDU.ŠIR-*aš*$^{HI.A}$ SAL^{TUM} *ar-ha ú-te-ir*

32 *nu-ua-ra-aš-za ku-iš ú-e-mi-ia-zi nu-ua-za ki-i* HUL ÚŠ-*an a-pa*-[(*a-aš* KUR-*e-an-za da-a-ú*)]

Tercüme:

28 Ve bu sırada aynı şekilde söylerler: "Bak bu ordunun

29 insanları, koyunları, atları, katırları

[137] M. A. Dinçol, 1985, s. 29.

[138] A. Mouton, 2004a, s. 93, d.n. 29.

[139] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, 1985, s. 10-26. Tercüme için Bkz.: D. P. Wright, 1987, s. 50-55; Ayrıca Bkz.: O. R. Gurney, 1977, s. 49.

30 ve eşekleri, içinde kötü olan ne varsa, şimdi bak, onları

31 ordugâhtan bu koçlar ve bu kadın götürdüler.

32 Onları kim bulursa salgını da o ülke alsın.”

Tipik bir günah keçisi uygulamasında olduğu gibi kötülük ve hastalıklar, koçlar ile bir kadına aktarılarak sınır dışı edilmektedir. Ancak metinde görüldüğü gibi hastalığa yakalanan hayvanlar arasında katırlar da sayılmaktadır. Bu metinle birlikte katırın da diğer adı geçen hayvanlar gibi orduda yer aldığı görülmektedir. Taşımacılık ve az da olsa binek hayvanı olan katır, ordu lojistiğinde dayanıklı yapısıyla önemli bir rol üstlenmiş olmalıdır.

Üçüncü ritüelimiz olan KBo XV 16 + KBo X 52 numaralı metin, kral ve kraliçe için “yerine koyma” ya da “vekil” olarak adlandırılan ritüeldir. Bu ritüelde kral ve kraliçenin arabalarıyla ilgili olarak; ağaçtan yapılmış koşulmuş katırlardan ve onun üzerinde dikilmiş ağaçtan insan figürlerinden bahsedilmektedir:

KBo XV 16 + KBo X 52 Vs. II 1-11 (CTH 488.4)[140]

1 *še-ra-aš-ša-an* LÚ^{MEŠ} *ŠA* GIŠ] [*a-ra-a*]*n-ta-ri nu* ^{KUŠ}KI[R$_4$.TAB.ANŠE *IŠ-TU* ŠU^{MEŠ}-*ŠU-NU har-kán-zi*]

2 II *TA-PAL* ^{GIŠ}KIN$^{TI\ HI.A}$ ŠÀ.B[A I^{EN} *ŠA* LUGAL]

3 I^{EN}*-ma ŠA* MUNUS.LUGAL *nu* ANŠE.G[ÌR.NUN.NA$^{HI.A}$ *ŠA* GIŠ]

4 *še-ra-aš-ša-an* LÚ^{MEŠ} *ŠA* GIŠ *a-r*[*a-an-ta-ri*]

5 II *TA-PAL* ^{GIŠ}MAR.GÍD.DA *nu* GU$_4^{HI.A}$ *ŠA* [GIŠ]

6 *še-ra-aš-ša-an* LÚ^{MEŠ} *ŠA* GIŠ *a-ra-an-t*[*a-ri*]

[140] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: P. Taracha, **Ersetzen und Entsühnen. Das mittelhethitische Ersatzritual für den Großkönig Tuthalija (CTH *488.4) und verwandte Texte**, Leiden 2000, s. 40-43.

7 *še-ir ar-ha* ^{GI}*za-ap-pí-ta-nu-e-eš x*[…]

8 *nu ki-i hu-u-ma-an PA-NI tar-pa-al-li-y*[*a-aš ti-an-zi*]

9 *nu-uš-ma-aš –da-an-na ki-i ha-an-da-a-an-z*[*i…*]

10 *hu-u-ma-an ha-an-te-ez-zi hu-u-ma-an me*[*-ek-ki*]

11 *ta-r*[*u-up-*]*pár ma-ag-ga-aš-ša-an-za ŠA* GA *wa*[-…]

Tercüme:

1 Ağaçtan yapılmış adamlar onun üzerinde dur]urlar ve diz[ginleri ellerinde tutarlar].

2 İki tane ^{GIŠ}KIN^{TI}- arabası, [kral için bir tane] olmak üzere

3 kraliçe için bir tane olmak üzere ve bir [ağaçtan yapılmış] ka[tır].

4 Ağaçtan yapılmış erkekler üzerinde du[rurlar].

5 İki tane öküz arabası ve [ağaçtan] yapılmış sığır.

6 Ağaçtan yapılmış erkekler üzerinde durur[lar].

7 Ayrıca *zappitanu*- ölçüsü x[…

8 Bütün bunlar veki[lin] önüne [yerleştirilir].

9 Yemek yemeleri için aşağıdakileri hazırlarlar, [

10-11 ge[tiril]en her şey iyi kalitededir, her şey büy[üktür], fazlaca süt de […]

Metnin devam eden kısmında, onlara yemek verilmekte ve "tıpkı kral (ve) kraliçe için bir masa hazırlandığı gibi, onlar için de aynısını yaparsınız" denilmektedir.

II. 2. 3. 2. İštanuwa Bayram Ritüelinde Katır (CTH 772)

CTH 772 numaralı metin (KUB XXXV 142), İštanuwa'da (Aşağı Ülke) kutlanan bir bayramı anlatmaktadır. CTH 772 ve diğer bayram metinlerinde, genellikle müzik eşliğinde çeşitli gösterilerin yapıldığı, yemek yenilen, içki içilen, tanrılara sunular verilen bir kutlama olarak tasvir edilmektedir. Bu yüzden sadece bir ritüel değil, çeşitli ritüelleri

de kapsayan bir bayram olarak adlandırılmaktadır.[141] Bu bayram metninde erkek ve dişi katır, ritüel amaçlı olarak bayram eşyaları arasında yer almaktadır. Ancak katırlar, at, eşek, köpek gibi hayvanlarla birlikte anılsa da bu hayvanların sonuna ilişkin bilgi olmadığı için tanrılara kurban olarak sunuldukları varsayılmamaktadır. Kurban edilmekten ziyade başka amaçlar için bulundurulmuş olmalıdırlar.[142]

KUB XXXV 142 Vs. I 1-17 (CTH 772)[143]

Vs. I[!]

x+1 [ ]x x[

2 [ ]x x[ ]x x[ ]x x[

3 [I AN]ŠE.KUR.RA.NITÁ I ANŠE.KUR.RA.MUNUS.AL.LAL I A[NŠE.GÌR.NUN.NA. NITÁ]

4 [I] ANŠE.GÌR.NUN.NA.MUNUS.AL.LAL I ANŠE.NITÁ I A[NŠE.MUNUS.AL.LAL]

5 [I] GU_4.MAH I GU_4.ÁB I UDU.ŠIR I UDU.SÍG+MUNUS [I MÁŠ.GAL]

6 I MÁŠ [I] ŠAH.NITÁ I ŠAH.MUNUS.AL.LAL I U[R.GI_7.NITÁ]

7 I UR.GI_7.MUNUS.AL.LAL I LU.LIM.NITÁ I LU.LIM. [MUNUS.AL.LAL]

8 VII DUG GEŠTIN KU_7 VII DUG KAŠ VII DUG *mar-nu-wa-an*

9 VII DUG *wa-al-hi* VII DUG KA.DÙ.A III-*ŠU* IX ^{NINDA}*šar-ku-uš* [ ]

10 III-*ŠU* IX ^{NINDA}*wa-an-ti-i-li-iš* IV *PA* ZÍD.DA HÁD.DU.A

11 III *PA* ZÍD.DA.A I *PA* ZÍD.DA *še-ip-pí-it-ta-aš*

12 I *PA* ZÍD.DA *har-ša-ni-i-li-ya-aš* I *PA* Z[ÍD.D]A ŠE III BÁN GÚ.GAL

---

[141] A. Mouton, "The Festivals of Lallupiya-Ištanuwa: Local Traditions or Part of the Religion of the Hittite State?", **Liturgie oder Literatur? Die Kultrituale der Hethiter im transkulturellen Vergleich**, (StBoT 60), G. G. W. Müller (Edt.), Wiesbaden 2016, 119-132.

[142] B. J. Collins, 2006, s. 161.

[143] Transkripsiyon Bkz.: F. Starke, 1985, s. 323-324; F. Starke, 1990, s. 602; KUB XXXV 142+Bo 6190 (CTH 772) için Bkz. D. Groddek, 2002, s. 62, 15'-17'. Ayrıca metnin 1-7 satırlarının Transkripsiyon ve Tercümesi için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 8.

13 III BÁN GÚ.GAL.GAL III BÁN GÚ.TUR III BÁN GÚ.ŠEŠ III BÁN BAPPIR

14 III BÁN BULÙG III *PA* NÍG.HAR.RA III *pu-u-ti-iš* MUN III *EM-ṢU* III GA.KIN.AG

15 IX ^{SÍG}*ki-iš-ri-iš* BABBAR IX ^{SÍG}*ki-iš-ri-iš* GE_6

16 III *wa-ak-šur* Ì.DÙG.GA III *wa-ak-šur* Ì.NUN III *wa-ak-šur* Ì.GIŠ

17 [III *w*]*a-ak-šur* LÀL III ^{GIŠ}LIŠ.GAL *IN-BI* I ^{GIŠ}LIŠ.GAL NUMUN$^{HI.A}$ *an-da tar-na-an-z*[*i*]

Tercüme:

x+1 [ ]x x[

2 [ ]x x[ ]x x[ ]x x[

3 [Bir] erkek at, bir kısrak, bir [erkek katır]

4 [bir] dişi katır, bir erkek eşek, bir [dişi eşek]

5 [bir] boğa, bir inek, bir koç, bir dişi koyun, [bir erkek keçi,]

6 bir dişi keçi, [bir] erkek domuz, bir dişi domuz, bir [erkek köpek]

7 bir dişi köpek, bir erkek geyik, bir [dişi] geyik,

8 yedi testi tatlı şarap, yedi testi bira, yedi testi *marnuwan*- içkisi,

9 yedi testi *walhi*- içkisi, yedi testi kuvvetlendirici, üç kez dokuz adet *şarku*- ekmeği

10 üç kez dokuz *wantili*- ekmeği, dört ölçü[144] kuru un

11 üç ölçü ıslak un, bir ölçü *šeppit*- unu,

12 bir ölçü *haršanali*- unu, bir ölçü arpa u[n]u, üç ölçü[145] nohut/bezelye,

13 üç ölçü fasulye, üç ölçü küçük bezelye, üç ölçü burçak?, üç ölçü bira baharatı/bira ekmeği,

14 üç ölçü malt, üç ölçü ince un/bulgur?, üç ölçü[146] tuz, üç yoğurt/peynir mayası, üç peynir,

[144] *PA*: *PARĪSU*'nun kısa yazılışı, bir ölçek. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 383.

[145] BÁN: Bir katı madde ölçüsü, 1/15 *PARISU*. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 101.

[146] $^{(MUN)}$*puti*-: Bir tuz ve şarap ölçüsü, tuz külçesi. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 425-426.

15 dokuz beyaz yünden yapılmış bir şey, dokuz siyah yünden yapılmış bir şey,
16 üç ölçü[147] kaliteli yağ, üç ölçü eritilmiş tereyağı, üç ölçü bitki yağı/ susam yağı,
17 [üç ö]lçü bal, üç kap meyve, bir kap tohumu içeri bırakırla[r].

Bu metinde görüldüğü gibi katır, at, eşek, boğa, koç, keçi, domuz, köpek ve geyiğin hem dişisi hem de erkeği ayrı ayrı belirtilmiştir. Metnin devam eden kısmında, şarap, bira gibi içecekler, ekmek ve peynir gibi yiyecekler ile un, fasulye gibi bakliyatlar listelenmektedir. Bayram ritüellerinde yiyecek ve içeceklerin tanrılara ikram edilmesi ve katılımcılar tarafından bu yiyeceklerin yenilip içilmesi sıklıkla görülmektedir. Bayramlarda yer alan hayvanlar ise genellikle kesilerek tanrılara sunulmaktadır. Ancak ele aldığımız metinde listesi verilen hayvanların hangi amaçla bulundurulduğu, metin kırık olduğu için bilinmemektedir. Katırın bu tür bir listede yer alması ise oldukça sıra dışı bir durumdur. Fakat katırın bir yük hayvanı olması dolayısıyla, ritüel malzemelerini taşımada kullanmak için listeye dahil edilmiş olması muhtemeldir.

II. 2. 3. 3. Kraliyet Cenaze Töreninde Katır (CTH 450)

Hititler'in düşüncesinde; hayat ölümle son bulmamış, öldükten sonra insan yeniden dirilip dünyaya gelmiştir. Ancak ölüm, cenaze, gömme ve yakma ile ilgili standart bir uygulama oluşturacak veriler olmadığı için kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Cenaze töreni metinlerinden bildiğimiz kadarıyla, ölü yakma uygulaması sadece kraliyet ailesi mensupları arasında geçerliydi. Bu törenlerde cesetler yakılarak geriye kalan yanık kemikler defnedilmiştir. İnsan bedeni ölümden sonra yok olup gitse de bedenden ayrılan ruh, varlığını devam ettiriyordu. Ruhları toprağın altına giden sıradan

[147] *wakšur*-: Bir yiyecek maddesi ölçüsü, bir avuç; bir zaman ölçüsü. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 578.

insanların aksine, krallar öbür dünyada kendileri için ayrıcalıklı bir yaşam ortamı hazırlıyorlar, öldükten sonra tanrı oluyor ve tanrılar gökyüzünde yaşadıklarından dolayı onların ruhu da göklere yükseliyordu.[148] Tüm bu kraliyet cenaze ritüellerinin anlatıldığı metinlerde ise konumuza ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Bu başlık altında ele aldığımız katır, krali bir cenaze törenine ait olan CTH 450 (KUB XXX 24 + XXXIV 65 + XXXIX 35) numaralı metinde yer almaktadır. Metnin ilgili kısmı şöyledir:

KUB XXX 24a + XXXIV 65 + XXXIX 35 Vs. I 7-19 (CTH 450) [149]

7 [ ] *A-NA* V *ar-ta-aš-ma-kán* V D[(UG$^{HI.A}$ K)Ù.BABBAR KÙ.GI-*ya*]

8 *ŠA* V GÍN.GÍN KI.LÁ.BI *an-da* [(*ne-ya)-an-zi nam-ma* ŠAH-*an*]

9 *ar-du-uš-ša*$^{MUŠEN.HI.A}$ *A-NA* [(PÚ *a)*]*n-da x* […

10 *na-aš-ta* ŠAH-*aš wa-a-ta*[*r n*]*a-a-i nu ki-iš*[*a-an me-ma-i*]

11 *ka-a-ša-wa-kán* ŠAH[*-aš*] *wa-a-tar na-a-iš nu-wa-at-t*[*a … (e-eš-du)*]

12 *nu-wa-za* GU$_4^{HI.A}$ UDU$^{HI.A}$ [AN]ŠE.KUR.RA^{MEŠ} ANŠE.GÌR.NUN.NA$^{HI.A}$ *ša*[(*-ak-ru-a)n-da-ru*]

13 *nu* I GU$_4$ VII UDU$^{HI.A}$-*i*[*a*] *A-NA* PÚ *a-u-wa-an kat-ta ha-ad*[*-da-an-zi*]

14 *na-ma A-N*[*A*] III NINDA *a-a-an* I NINDA.GUR$_4$.RA GA.KIN.AG^{MUNUS} S[U.GI *da-a-i*]

15 *A-NA* ^{GIŠ}[ÉRIN *ZI-B*]*A-NA-ia-aš-ša-an za-ap-za-ga-a-ia* [*da-a-i*]

16 [*na-*]*at-kán* [^{MUNUŠ}Š]U.GI ^{D}UTU-*i me-na-ah-ha-an-da e-ep-z*[*i nu ki-iš-ša-an*]

17 [*me-mi-iš-ki-iz-z*]*i* ^{D}UTU-*i ka-a-ša-wa-ták-kán ke-e* [*šu-up-pa-la*]

18 [*ha-ad-da-ú-*]*en nu-wa-ra-at-ši-iš-ša-an šar-ri*[*-iz-zi le-e*]

19 [*ku-iš-ki ha-a*]*n-na-ri-ia-ua-aš-ši-iš-ša-an le*[*-e ku-iš-ki*]

---

[148] A. Ünal, **Hititler Devrinde Anadolu 2**, İstanbul 2003, s. 104.

[149] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 58-59; A. Kassian, A. Korolëv, A. Sidel'tsev, **Hittite Funerary Rituals, šalliš waštaiš**, Münster 2002, s. 376-379; F. Sevinç-Erbaşı, **Hititlerde Öteki Kurban ve Büyü Cenaze/Diğer Ritüeller**, İstanbul 2013, s. 274-278. Tercüme için Bkz.: L. Christmann,Franck, "Le ritual des funérailles royal es hittites", **RHA** 29 (1971), s.71-73.

Tercüme:

7-8 [ ] beş *arda* kuşuna ise ağırlıkları beş şekel (olan) [(gü)müş ve altın] beş k[(ap)] [takarlar; sonra domuzu]

9 ve *arda* kuşlarını [pınarın içi]ne [(koyarlar].

10 ve sonra domuz suy[a yöne]lir ve şöy[le der:]

11 İşte! Domu[z] suya yöneldi, henüz san[a …]

12 henüz sığırlar, koyunlar, [a]tlar ve katırlar […….]

13 ve bir sığır v[e] yedi koyunu pınarda aşağı doğru keser[ler]

14 ayrıca yaş[lı kadın] üç sıcak ekmeğ[in üzeri]ne bir somun ve peynir [koyar].

15 [Terazinin] üztüne *zapzagai*- [koyar]

16 [ve] sonra [ya]şlı kadın Güneş Tanrısı'nın karşısına tuta[r ve şöyle]

17 [devamlı olarak der:] "Bak! Ey Güneş Tanrısı, şimdi [biz] bu [hayvanları] senin için

18-19 [kes]tik, ve [hiç kimse] ona zarar vermesin, h[iç kimse] ona itiraz etmesin."

Cenaze töreninin 8. gününe ait olan bu metinde, kuş ve domuz gümüşlerle süslenerek pınarın içine konulmakta ve kurban hayvanları sayılmaktadır. Metnin önemli bir kısmı kırık olmasına rağmen, sayılan bu kurban hayvanları arasında katır da görülmektedir. Metnin devam eden kısmında ise katır şu şekilde geçmektedir:

KUB XXX 24 + KBo XXXIX 292 Vs. II 3-4[150]

3 *ku-iš-ki nu-wa-aš-ši-kán ke-e-da-ni A-NA* Ú.MUNUS $GU_4^{HI.A}$ $UDU^{HI.A}$*-ia*

4 ANŠE.KUR.$RA^{MEŠ}$ ANŠE.GÌR.NUN.$NA^{HI.A}$ *ú-še-ed-du …*

Tercüme:

3-4: Ve bu çayırın üzerinde onun sığır, koyun, atlar ve katırları otlasın!

[150] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 60-61; A. Kassian, et al., s. 384-385: F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 277, 279-280.

Cenaze töreninin 8. ve 9. gününe ait olan metin yerlerinde kırıklar olmasına rağmen katır, bir kurban hayvanı olarak görülmekte ve Güneş Tanrısı'na sunulmaktadır. Sonrasında ise kral için oluşturulan öteki dünyadaki yaşam alanında, onun hayvanları için gerekli olacak otlak ve meraların yerine geçen çayır konulurken görülmektedir. Her iki metin yerinden de anlaşıldığı kadarıyla katır, önce kesilerek kralın öbür dünyadaki çiftliğine gönderilmekte ve orada hayvanlar için hazırlanan otlakta, tıpkı dünyadaki gibi otlaması beklenmektedir. Buradaki bilgiden katırın, Hititler döneminde de koyun gibi çayır ve meralarda otlatıldığını da çıkarabiliriz.

Ayrıca katır, ölü ritüellerinde araba için çekme hayvanı olarak kullanılmıştır.[151] İlgili metin yeri kırık olmasına rağmen şöyledir:

IBoT I 36 III 66-67[152]

66 *nu* LÚ.MEŠ*ME-ŠE-DU-TI* DUMU^{MEŠ} É.GAL-*ya* EGIR-*an ar-ha pát-ti-ya-an-zi*

67 LÚ.MEŠ*ša-a-la-aš-hi-iš-ma-aš-ša-an* GÙB-*li A-NA* ANŠU.GÌR.NUN.NA *še-er ar-ha w*[*a- . . .*] *na-aš-ta* GIŠ*hu-lu-ga-an-ni-in* EGIR-*pa ne-ya-an-zi*

Tercüme:

66-67: Koruma görevlileri ve saray oğlanları geriye doğru yürüdüğünde; *šala-* adamları, sol taraftaki katır [. . .] ve arabanın etrafında dönerler.

[151] H. Otten, 1958, s. 138.

[152] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 138.

II. 2. 4. Katır ile İlgili Arkeolojik Veriler

II. 2. 4. 1. Kemik Buluntuları

Faunal analizlere bakıldığında, ilk olarak karşımıza çıkan sorun; at, eşek ve katırın net bir şekilde birbirinden ayrılamaması ve tek tırnaklılar/atgiller olarak sayısal verilere yansımasıdır. Diğer bir sorunumuz ise katır veya atgillerin, koyun, sığır ya da domuz gibi kurban hayvanı olarak sıklıkla kullanılmamasıdır. Taradığımız metinlerde de görüldüğü gibi, iş, yük ve binek hayvanı olarak kullanılan katır, diğer evcil hayvanlara oranla metinlere de daha az yansımıştır. Aynı şekilde katır, kabartma veya anıtlar üzerinde de tasvir edilmemiştir.

Hitit yerleşim yerlerindeki atgillerin, diğer hayvan türleri içindeki yüzdelik dilimi çok düşüktür ve oran olarak % 1,5'i geçmemektedir. Ancak bu durum atgillerin, kullanımına ilişkin kesin bir veri sunmamaktadır. Çünkü atgiller, binek, taşımacılık ve tarımda önemli roller üstlenmiş ve çok ihtiyaç duyulmuş olan hayvan grubudur.[153]

Deutschen Archäologischen Instituts ve Deutschen Orient Gesellschaft'ın 1931-1939 arasında Boğazkale'de yaptığı araştırmalarda, at ve eşek kemiklerinin buluntularının ayrı ayrı belirtilmesine rağmen, katıra ait veriler ayrıca belirtilmemiştir.[154] Boğazkale Aşağı Şehir'de ele geçen faunal bulgular, at, eşek ve atgiller/tek tırnaklılar olarak ele alınmış ve bu hayvanlara ait çeşitli kemik parçalarının sayısı gösterilmiştir.[155] Katır, atgiller/tek tırnaklılar arasında değerlendirilerek, katıra ilişkin kemik buluntularına

[153] W. Dörfler et al., 2011, s. 116-117.

[154] K. Bittel et al., 1952, s. 133-134.

[155] Bkz.: A. von den Driesch, J. Boessneck,1981, Tab. 3-5.

yer verilmiştir.[156] Ayrıca bu araştırmada, Aşağı şehirde bulunan ve Hitit döneminde evcil ve vahşi hayvanlara ait olan kemik buluntularında; 294 koyun-keçi, 80 sığır, 55 domuz buluntusuna karşılık sadece 17 at-eşek-katır kalıntısı ele geçirilmiştir.[157] Osmankayası mezarlığında ise gömme törenleri ile ilgili olarak çeşitli hayvan kemikleri bulunmuştur. Atgillere ait olmak üzere 13, grup halinde ise 3 kafatası ve bazı vücut kemikleri ele geçmiştir. Bir adet tek tırnaklı/atgiller ise bütün olarak gömülmüştür.[158] Boğazköy'de GAL *MEŠEDI* evinde ve Doğu yapısındaki son çalışmalarda ise at, eşek ve katıra ait kemik kalıntıları bulunmuştur. GAL *MEŠEDI* evinde, bu üç cinse ait 8 kalıntı tüm kalıntıların % 3.5'ini oluşturmaktadır.[159]

Faunal analistler, tüm bu faunal kalıntıların üzerinde tespit edilen kesik izlerine dair çeşitli çalışmalar yapmışlardır. A. von den Driesch, bu kesik izlerine dayanarak bu hayvanların Hitit beslenmesinde kullanıldığını öne sürmekte ve dolaylı olarak beslenmede katırın da yer aldığını savunmaktadır.[160] Hitit kanunlarına göre de hayvan, et ve derinin satış fiyatları belirlenmiştir. A. von den Driesch, at, eşek, katır, domuz ve köpek de dahil olmak üzere bu fiyat tablosundaki bazı hayvan fiyatlarının bulunmamasını, bu hayvanların et sağlamada küçük bir rol oynadığını ve sadece belirli bir popülasyon grubu (köleler?) tarafından yenilmiş olabileceği ile açıklamaya çalışmaktadırlar.[161] Ünal ise, A. von den Driesch'in oluşturduğu eti yenilen hayvanlar listesinde bulunan at, eşek, katır, domuz ve köpek sıralamasından sadece domuzun yenildiğini savunmaktadır.[162] Collins, kemiklerdeki kesik izlerinin yalnızca hayvanın

[156] A. von den Driesch, J. Boessneck,1981, s. 45-47.

[157] A. Ünal, 1985, s. 421, 430-431.

[158] M. Akyurt, 1998, s. 62-63.

[159] R. Berthon, 2017, s. 257 ve Tab 55 a.

[160] A. von den Driesch, J. Boessneck, 1981, 12-13.

[161] A. von den Driesch, J. Boessneck,1981, s. 61-62.

[162] A. Ünal,1985, s. 422.

kesildiğini gösterdiğini, onların etinin yendiğinin kanıtı olmadığı görüşündedir.[163] Boğazköy-Hattuša Aşağı Şehir'deki Büyük Tapınaktan çıkan buluntular ile Büyükkaya'dan gelenler ise Hititlerin atgillerin etlerini yemediklerini ortaya çıkarmıştır. Bu, faunal kalıntılardaki atgillerin kemiklerinin azlığını da açıklamaktadır.[164] Boğazköy'de yapılan son kazılara göre de GAL *MEŠEDI* evinde ve Doğu yapısında bulunan kalıntıların hiçbirisinde mutfak kalıntısı olduğunu gösteren kesik izlerine ise rastlanmamıştır.[165] Buna karşılık, Büyükkaya'daki Erken Demir Çağı yerleşiminin sakinleri, kesilmiş kemikler ve kesik izlerine dayanılarak at, katır ve eşek etlerini tükettikleri düşünülmektedir.[166]

Diğer evcil hayvanların arkeolojik verilerinde, kabartmalarda ve vazo süslemelerinde tasvirlerini, kilden ya da madenden yapılmış figürinlerini ele alarak konumuzu somutlaştırmaya çalıştık. Ancak yaptığımız araştırmalarda katıra ait olduğu belirlenen figürin ya da tasvire rastlayamadık. Bunun ilk sebebi, katırın tasvir ya da figürinlerde at veya eşekten ayırt etmenin zorluğu olmalıdır. Çünkü kemik buluntularında dahi at ile eşeğin birbirinden ayırmanın zorluğu ile "atgiller" olarak tanımlanmaktadır. Katır da atgillere dahil olduğu için, Boğazkale'de bulunmuş olan ve atgilleri gösteren rölyef parçalarının konumuza ışık tutabileceği kanısındayız (Bkz.: Resim 2).

[163] B. J. Collins, 2006, s. 159.

[164] W. Dörfler et al., 2011, s. 117.

[165] R. Berthon, 2017, s. 257 ve Tab 55 a.

[166] W. Dörfler et al., 2011, s. 117.

II. 3. ANŠE.KUR.RA "AT"

Modern anlamda at (*Equus caballus*), tektoynaklılar (*Perissodactyla*) takımının atgiller (*Equidae*) familyasından, otçul, toynaklı memeli türü olarak tanımlanmaktadır. At, çok eski zamanlardan beri binek, yük ve çeki hayvanı olarak insanla bir arada yaşamaktadır. Atın bilinen ilk atası, Alt Eosen'de (Eosen Bölüm yak. 54-38 milyon yıl önce) yaşamış olan *Hyracotherium*'dur. Daha çok *Eohippus* adıyla bilinen bu otçul memeli, omuz yüksekliği 42-50 cm, ön ayaklarında dörder, arka ayaklarında üçer toynağı bulunan, beyni çok daha ufak ve bugünkü atlara oranla oldukça küçük yapılıydı. O dönemden beri izlediği evrim çizgisinde giderek atın boyutları büyümüş, toynak sayısı azalmış, bacaklar ve burun uzamış, beyin büyüyerek gelişmiştir. Atın ilk kez nerede evcilleştirildiği bilinmemekle birlikte, köpek ve sığırlardan sonra evcilleştirilmiştir. İlk kez Karadeniz ve Hazar Denizine bitişik dağ sıralarının kuzeyinde yaşayan Hint-Avrupa kökenli göçer kabileler tarafından evcilleştirilerek kullanıldığı sanılmaktadır. Bu süreçte at, giderek insanın en büyük yardımcısı olmuş, tarla sürmekten ekinleri taşımaya varıncaya kadar tarımda, yük ve yolcu taşımakta, avcılıkta, sığırların güdülmesinde, savaşta ve keşif gezilerinde insanın yanında yer almıştır. Atın yavrusuna "tay", yeni doğmuş yavruya "kulun", damızlık erkek ata "aygır", dişisine "kısrak", burulmuş erkek ata "iğdiş", koşum atlarının erkeğine "beygir", dişisine "gölük" denilmektedir. Atın midesi küçük olduğundan sürekli otlaması, evcil atların ise günde en az üç kez belenmesi gerekmektedir. Doğurganlık soylara göre değişmekle birlikte, on bir aylık bir gebelikten sonra bir doğumda genelde tek yavru doğururlar; ikiz doğum az, üçüz doğum ender görülür. Atlar, ortalama olarak 20-25, en fazla 30-35 yıl yaşarlar. Atın doğal besini ottur. Ahırlarda bakılan atların besini genellikle kuru ot, saman ve tahıllardan oluşur. Özellikle kışlık tüylerini döktükleri sırada bol tatlı su vermek gerekir; ancak hayvanı işten hemen

önce ya da sonra beslemek, iş sonrasında terliyken sulamak sakıncalıdır. Besin değeri en yüksek olan yem yulaftır ve özellikle taylara verilir. Yemlerine kepek karıştırılabileceği gibi, arpa kırması da yulafın yerini alabilir. Besiye çekilen hayvanlara mısır verilirse de bu yem hayvanın fazla terlemesine yol açar. Özellikle tüy değiştirme dönemlerinde yemlerine bir miktar tuz katmak gerekir. Atların davranışlarının çoğu alışkanlıklara bağlıdır. İçgüdüleri, çok duyarlı olan koku alma ve işitme duyularıyla birleştiğinde suyu, ateşi ve birçok tehlikeyi çok uzaktan fark edebilirler. Son derece gelişmiş olan yön bulma duyuları, ahır yolunu gece karanlığında ya da uzun bir aradan sonra bile bulmalarını sağlar. Görsel bellekleri güçlü olduğundan, daha önce korku uyandırmış olan bir nesne, bir canlı ya da bir yerden sürekli çekinirler. Eski savaş ve av atlarının, boru seslerinin değişik tınılarını ayırt edebilen keskin işitsel bellekleri, bugün at eğitiminde büyük önem taşır. Eğitici, belli bir davranışın her yinelenişinde belirli bir ses tonunu kullanır. Zeki atlar eğiticilerinin kendilerinden istediği davranışı ve bunun belirli seslerle bağlantısını kolayca öğrenir. Hatta eğiticilerinin isteklerini önceden sezmeye çalışırlar.[167]

II. 3. 1. ANŠE.KUR.RA "At" Kelimesinin Anlamı

Akadca okunuşu *SĪSU* olan ve Hititçe okunuşu tespit edilemeyen ANŠE.KUR.RA ideogramı, ANŠE "eşek", KUR "dağ", RA "aslında AK olup Sümerce genitif elemanı" işaretlerinden oluşarak "dağın eşeği" anlamına gelmektedir.[168] ANŠE.KUR.RA ideogramı genel anlamda ise "at, atlar, arabalı savaşçılar" anlamında kullanılmıştır.[169] Örneğin Hitit kanunlarının 148. maddesinde **(**KBo VI 10 Rs. III 25**)**[170] ANŠE.KUR.RA

[167] Komisyon, **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, İstanbul 1987, C. 2, s. 474-475.

[168] H. Ertem, 1965, s. 24.

[169] A. Ünal, 2016, s. 66.

[170] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 70 (Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 37* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 70; F. Imparati, 1992, s. 144; H. A. Hoffner, 1997, s. 122; Tercüme

ideogramı, genel anlamda hem erkek hem de dişi cinsini ifade ederek "at" olarak kullanılmıştır. Hititçe çivi yazılı metinlerde at (ANŠE.KUR.RA), tek tırnaklılar ile birlikte geçerken katır (ANŠE.GÌR.NUN.NA) ve eşekten (ANŠE) önce yazılmaktadır:

KBo VI 10 Rs. III 37[171]

37 *ták-ku* ANŠE.KUR.R[(A ANŠE.GÌR.NUN.NA ANŠE-*in ku-iš-ki*)]

Tercüme:

37 Eğer bir kimse (bir) a[tı, (bir) katırı <ya da> (bir) eşeği]

Atların yaşlarına göre yapılan tasnifleme bilgisini, Hitit kanunlarının 58 (KBo VI 3 III 30-34)[172] ve 61 **(**KBo VI 3 III 40-42)[173] numaralı maddelerinde görmekteyiz. Bu kanun maddelerine göre: ANŠE.KUR.RA *taiúga-* ile ANŠE.KUR.RA MU.II "iki yaşında at", ANŠE.KUR.RA *iúga-* ile ANŠE.KUR.RA MU.I "bir yaşında at", ANŠE.KUR.RA *šaúiti*š- "sütten kesilmiş/6 ay veya 1 senelik at" anlamına gelmektedir.

için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. (Galanti, bu maddede adı geçen hayvanların kiralanmasından bahsetmektedir); J. Friedrich, 1959, s. 71; F. Imparati, 1992, s. 145; H. A. Hoffner, 1997, s. 122; G. Karauğuz, 2018a, s. 93.

[171] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: F. Imparati, 1992, s. 146-147; H. A. Hoffner, 1997, s. 124.

[172] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 36; R. Haase, 1968, s. 33; F. Imparati, 1992, s. 76; H. A. Hoffner, 1997, s. 70; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 17; J. Friedrich, 1959, s. 37; F. Imparati s. 77; H. A. Hoffner, 1997, s. 70; G. Karauğuz, 2018a, s. 79.

[173] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 38; R. Haase, 1968, s. 35; F. Imparati, 1992, s. 78; H. A. Hoffner, 1997, s. 73; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 18 (Galanti bu maddeyi "bir kişi bir at bulur ve beslerse diye tercüme etmektedir); J. Friedrich, 1959, s. 39; F. Imparati s. 79; H. A. Hoffner, 1997, s. 73 (Hoffner bu maddeyi "Bir kimse bir aygır bulur ve onu hadım ederse" diye tercüme etmektedir); G. Karauğuz, 2018a, s. 80.

ANŠE.KUR.RA.MAH ideogramını ise Galanti[174] "büyük bir at", Friedrich[175] "soylu/cins at", Imparati[176] "cins at", Hoffner[177] "damızlık at/aygır", Ertem[178] "iri at/aygır", Ünal[179] "kısrak" ve Karauğuz[180] "kısrak" olarak tanımlamaktadır. Bu çalışmaların en güncel halini dikkate alarak metinlerdeki ANŠE.KUR.RA.MAH ideogramını "kısrak" olarak ele aldık. Buna göre Hitit kanunlarının 58. (KBo VI 3 III 30-31) maddesinde kısrak tanımı şöyle yapılmaktadır:

KBo VI 3 III 30-34[181]

§ 58. (30) *... ták-ku ša-ú-i-ti-iš-za Ú-UL*

(31) ANŠE.KUR.RA.MAH *ták-ku i-ú-ga-aš Ú-UL* ANŠE.KUR.RA.MAH [(*ták-k*)]*u ta-a-ú-ga-aš a-pa-a-aš* ANŠE.KUR.RA.MAH-*aš*

Tercüme:

§ 58. (30-31) … Eğer sütten kesilmiş <ise> kısrak değildir. Eğer bir yaşında <ise> kısrak değildir. Eğer iki yaşında <ise>, o kısraktır.

[174] A. Galanti, 1931, s. 17.

[175] J. Friedrich, 1959, s. 37.

[176] F. Imparati, 1992, s. 77.

[177] H. A. Hoffner, 1997, s. 70.

[178] H. Ertem, 1965, s. 25.

[179] A. Ünal, 2016, s. 66.

[180] G. Karauğuz, 2018a, s. 79.

[181] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 36; R. Haase, 1968, s. 33; F. Imparati, 1992, s. 76; H. A. Hoffner, 1997, s. 70; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 17; J. Friedrich, 1959, s. 37; F. Imparati, 1992, s. 77; H. A. Hoffner, 1997, s. 70; G. Karauğuz, 2018a, s. 79.

Hitit kanunlarında tanımlanan ve 64 (KBo VI 3 III 48),[182] 66 (KBo VI 3 III 51),[183] ve 180 (KBo VI 26 II 38)[184] numaralı kanun maddelerinde geçen diğer bir at türü ise ANŠE.KUR.RA *turiya*- "koşum atı" olarak tercüme edilmektedir. Bahsi geçen bu koşum atı 66. kanun paragrafının 52. satırında geçen ve *hali*-[185] denilen "etrafı çevrili alan, sığırlar için çit, ağıl, ahır olarak" tanımlanan ahırda sığır ve eşeklerle birlikte yaşadığı belirtilmektedir. Aynı zamanda CTH 284 numaralı Kikkuli metninde atlar, É ^{LÚ}IŠ olarak yazılan "arabacı evi"[186] atların barındırıldığı ahır olarak geçmekte ve koşum takımları koşulmaktadır:

CTH 284: KUB I 13 (VAT 13 060). KUB II 12 I 36-43; KUB II 12B IV 46-57; KBo VIII 48 III 50-56; KBo VIII 53 (Bo 10 196) IV 6-9. Vs. I 25-26[187]

25 *na-aš-kán IŠ-TU* [É ^{LÚ}IŠ *pa-ra-a ú-wa-da-an-zi*]

26 [*n*]*a-aš tu-u-ri-ya-an-z*[*i …*

Tercüme:

25-26: onları ahırdan çıkarırlar ve onların (koşum takımlarını) koşarlar.

---

[182] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 38; R. Haase, 1968, s. 37; F. Imparati, 1992, s. 78; H. A. Hoffner, 1997, s. 75; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 18; J. Friedrich, 1959, s. 39; F. Imparati, 1992, s. 79; H. A. Hoffner, 1997, s. 75; G. Karauğuz, 2018a, s. 80.

[183] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 38; R. Haase, 1968, s. 38; F. Imparati, 1992, s. 80; H. A. Hoffner, 1997, s. 76; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 18; J. Friedrich, 1959, s. 39; F. Imparati, 1992, s. 81; H. A. Hoffner, 1997, s. 77; G. Karauğuz, 2018a, s. 80.

[184] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 78 (J. Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 65* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 82; F. Imparati, 1992, s. 166; H. A. Hoffner, 1997, s. 143; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 36; J. Friedrich, 1959, s. 79 ; F. Imparati,1992, s. 167; H. A. Hoffner, 1997, s. 144; G. Karauğuz, 2018a, s. 97.

[185] J. Tischler, 1983, s. 128-129; J. Puhvel, 1991, s. 26-28.

[186] A. Kammenhuber, **Hippologica Hethitica**, Wiesbaden 1961, s. 355.

[187] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Kammenhuber, 1961, s. 54-57; Tercüme için Bkz.: A. Ünal, "Eski Anadolu'da At, Hititçe Kikkuli At Eğitimi Metinleri ve "Tavlaya Çekmek"le İlgili Teknik Bir Ayrıntı", **Çorum Kültür Sanat Bilim, Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi**, Hitit Söyleşileri II Özel Sayısı (2013-14), s. 58-59; G. Karauğuz, **Hitit At Eğitimi Kil Kitabı**, Konya 2018b, s. 72.

Atların arabalara koşularak taşıma veya seyahat aracı olarak kullanıldığına ilişkin çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Örneğin CTH 486 numaralı II. Muršili'nin konuşma felcini anlatan metninde, tedavi yönteminin belirlenmesi için fala başvurulmuş ve bunun üzerine bir ritüel uygulanmaya başlanmıştır. Bu ritüelde II. Muršili'nin bir at arabasına bindiği ve sefere giderken bu arabanın içinde olduğu anlaşılmaktadır. İlgili kısım şu şekildedir:

CTH 486 Rs. 16-22 (A: KUB XLVIII 100 + IBoT II 112 + KUB XII 31 + KUB XLIII 51. B: KUB XLIII 50 + KUB XV 36 + KUB XII 27. C: KBo IV 2 III 40)[188]

16 *nu Ú-UL ku-it-ki da-at-ta-at IŠ-TU* DINGIR^{LIM} *QA-TAM-MA* SI[(xSÁ-*at*)]

17 TÚG.NÍG.LÁM^{MEŠ} ^{GIŠ}GIGIR ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}*-ya ki-e-da-ni me-mi-ya-ni ta*[(*-at-ta-at*)]

18 ^{D}U-*aš ku-e-da-ni* UD-*ti ha-tu-ga te-et-hi-iš-ki-it*

19 *har-ši-har-ši-ya ú-da-aš nu* TÚG.NÍG.LÁM^{MEŠ} *ku-e a-pí-e-da-ni* UD-*ti*

20 *wa-aš-ša-an har-ku-un A-NA* ^{GIŠ}GIGIR-*ya-kán ku-e-da-ni a-pí-e-da-ni* UD-[*ti*]

21 *a-ar-ha-ha-at nu ke-e* TÚG.NÍG.LÁM^{MEŠ} *an-da ap-pa-an-da* ^{GIŠ}GIGIR-*ya*

22 *tu-u-ri-ya-an a-pa-a-at-ta da-a-ir*

Tercüme:

16 hiçbiri alınmadı. Tanrıdan aynı şekilde te[(spit edildi)]

17 tören giysileri, araba ve atlar bu olayda a[(lındı)]

18 Fırtına Tanrısı o gün korkunç bir şekilde gürledi

19 ve fırtına getirdi (çıkardı). O gün

20 giymiş olduğum giysileri o gün

21 durduğum (bindiğim) arabayı o giysilerin hepsini ve

22 koşulmuş arabayı aldılar.

[188] R. Lebrun, "L'aphasie de Mursili II = CTH 486", **Hethitica** 6 (1985) 103-137, s. 104-112; F. Kaynar, **Hitit Kralı II. Murşili'nin Dil Felci Metninin (CTH 486) Filolojik ve Sosyo-Kültürel Değerlendirmesi**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 31-40.

Atlarla çekilen iki tekerlekli arabanın en iyi örneği, Malatya kabartmasında görüldüğü gibi aslan avı ve geyik avı tasviridir (Bkz. Resim 7a, 7b, 7c). Ancak atın, arabaya koşulmadan binek aracı olarak kullanıldığını gösteren metinlerde mevcuttur. Bu metinlerden KUB VII 25'de, kralın ata binerek seyahat ettiği görülmektedir:

KUB VII 25 Vs. I 3-10 (CTH 636)[189]

6 *ta-aš-ša-an A-NA* ANŠE.KUR.RA *ti-ya-az-zi*

7 *nu ša-ra-a* ^{D}*An-zi-li-ya-aš* $^{NA}_{4}$*hu-u-wa-ši-ya pa-iz-zi*

8 *nu-kán* LUGAL-*uš* ^{É}*hi-lam-ni an-da IŠ-TU* ANŠE.KUR.RA

9 *kat-ta ti-ya-zi na-aš-kán* ^{É}*ha-li-en-tu-u-aš*

10 *an-da pa-iz-zi . . .*

Tercüme:

6 Ve o (yani kral) ata biner,

7 tanrı Anzil'in *huwaši-*[190] taşına gider.

8 Kral kapı yapısının içinde attan

9 iner ve o, *halentuwa-*[191] evine

10 gider.

Ertem, atın binek hayvanı olarak kullanıldığını; KUB XIV 15 Rs. III 39-40 (= 16 Rs. III) da II. Muršili, Arzawa seferinde aşılması güç olan Arinanda dağını ordularının başında yaya olarak çıktığında, atlarla çıkmanın mümkün olmayacağı bahsini, KUB X 3 Vs. I 11'de ANŠE.KUR.RA-*it ša-ra-a pí-en-na-i* "atla yukarı gider" kelimesini ve KUB XXX 41 I. Rs. 2-3'te ise (2) ... *na-aš-kán A-NA* ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} *ti-ya-zi* (3) [-*an*]-

[189] Transkripsiyon veTercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 37-38.

[190] Stel, dikili taş, kült taşı, sınır taşı, Bkz. A. Ünal, 2016, s. 214

[191] Saray, konak, kraliyet ikametgahı, Bkz. A. Ünal, 2016, s. 141.

da-an pa-iz-zi (2) … ve o atlara biner, (3) [ ] 'in (?) içine gider'' cümlesini göstererek kanıtlamaktadır. Ertem, Hititçe çivi yazılı metinlerdeki atla ilgili: ^{KUŠ}KA.TAB.ANŠE "dizgin", ŠA KUŠ.KA.TAB.ANŠE "dizgin tutucu" ve LÚ^{MEŠ}ANŠE.KUR.RA "at adamları" (KUB VII 54 Vs. II 16) kelimelerinin geçmesini, atın "binek" hayvanı olarak da kullanıldığını kuvvetlendiren deliller olarak göstermektedir.[192] Ünal ise atın binek hayvanı olarak birkaç yerde kaydedildiğini, bunların çoğunda Mısır'a gidip gelen ulaklar tarafından binildiğini ve böylece daha çok posta teşkilatı tarafından kullanıldığını belirtmektedir.[193]

II. 3. 1. 1. ANŠE.KUR.RA.NITÁ "Erkek At" ve ANŠE.KUR.RA.MUNUS.AL.LÁ "Dişi At"

ANŠE.KUR.RA.NITÁ ideogramının kelime anlamı "erkek at, aygır" ve ANŠE.KUR.RA MUNUS.AL.LÁ ideogramının kelime anlamı "dişi at, kısrak"tır.[194] Ayrıca ANŠE.KUR.RA MUNUS.AL.LÁ ideogramını Galanti,[195] "boyunduruk kısrağı", Imparati[196] "yük çekme kısrağı" olarak tercüme etmektedirler. Hititçe çivi yazılı metinlerde genellikle erkek at, dişi attan önce yazılmaktadır. Bu durumun açıkça görülen bir örneği ise Hitit kanunlarının 178. maddesinin (KBo VI 26 II 30-35) ilgili kısmıdır:

KBo VI 26 II 34-35[197]

---

[192] H. Ertem, 1965, s. 38-39.

[193] A. Ünal, 2013-14, s. 50.

[194] A. Galanti, 1931, s. 36; J. Friedrich, 1959, s. 79; H. Ertem, 1965, s. 25; F. Imparati, 1992, s. 167; H. A. Hoffner, 1997, s. 142; A. Ünal, 2016, s. 66; G. Karauğuz, 2018a, s. 97.

[195] A. Galanti, 1931, s. 36.

[196] F. Imparati, 1992, s. 167.

[197] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 78 (Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 63* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. ; F. Imparati, 1992, s. 164,166; H. A. Hoffner, 1997, s. 141-142; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 36; J. Friedrich, 1959, s. 79; F. Imparati, 1992, s. 167; H. A. Hoffner, 1997, s. 142; G. Karauğuz, 2018a, s. 97.

(34) … ANŠE.KUR.RA.NITÁ

(35) I ANŠE.KUR.RA MUNUS.AL.[L]Á …

Tercüme:

(34) erkek at,

(35) bir dişi at/ kısrak …

Kısrağın gebe olanının nasıl belirtildiğini ise kanunların 77. maddesinde (KBo VI 3 III 78-80, IV 1-2)[198] ANŠE.KUR.RA *armai*- "gebe at" yazılışı ile görmekteyiz.

Atın erkek ve dişi olarak belirtilmesinin yanında, kanunların 180. maddesinde (KBo VI 26 II 38-41) geçen ANŠE.KUR.RA.NITÁ *iúga*- "bir yaşında erkek at" ve ANŠE.KUR.RA.MUNUS.AL.LÁ *iúga*- "bir yaşında kısrak" anlamına gelmekte ve erkek at ile dişi atın bir yaşında olmalarından dolayı farklı satış fiyatı belirlenmektedir. İlgili kısım şöyledir:

KBo VI 26 II 40-41[199]

(40) … I ANŠE.KUR.RA.NITÁ *i-ú-ga-aš* X GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU*

(41) *ŠA* I ANŠE.KUR.RA.MUNUS.AL.LÁ *i-ú-ga-aš* XV GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU*

Tercüme:

(40) … bir yaşında erkek bir atın bedeli on şekel gümüştür

(41) bir yaşında bir kısrağın bedeli on beş şekel gümüştür.

[198] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 42; R. Haase, 1968, s. 42; F. Imparati, 1992, s. 86; H. A. Hoffner, 1997, s. 83; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 20-21; J. Friedrich, 1959, s. 43; F. Imparati s. 87; H. A. Hoffner, 1997, s. 83; G. Karauğuz, 2018a, s. 82.

[199] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 78 (J. Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 65* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 82;; H. A. Hoffner, 1997, s. 143; Tercüme için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 79 ; F. Imparati,1992, s. 167; H. A. Hoffner, 1997, s. 144; G. Karauğuz, 2018a, s. 97.

Ancak buradaki ANŠE.KUR.RA.MUNUS.AL.LÁ *i-ú-ga-aš* kelimesini Imparati[200] ve Galanti[201] "yük çekme/boyunduruk kısrağı" olarak tercüme etmekteyse de tercümelerin çoğunda ve en güncel halinde "bir yaşında kısrak" olarak anlamlandırılmaktadır.

Bir yaşından daha küçük, sütten yeni kesilmiş, 6 ay ile 1 yaş aralığında bulunan atlar içinse kanunların 181. maddesinde (KBo VI 26 II 42-43)[202] ANŠE.KUR.RA.NITÁ *šaúiti-* "sütten kesilmiş/6 ay veya 1 senelik erkek at/tay" ve ANŠE.KUR.RA.MUNUS.AL.LÁ *šaúiti-* "sütten kesilmiş/6 ay veya 1 senelik kısrak/dişi tay" kelimeleri kullanılmaktadır. Aynı zamanda dişi tay için ANŠE.KUR.RA *MURU* ve ANŠE.KUR.RA *MURU* MUNUS.AL.LÁ, erkek tay için ANŠE.KUR.RA.TUR, tay/sıpa anlamında ANŠE.DÙR.RA ve ANŠE.DÙR.ÙR.RA[203] ideogramları ve Hititçe *kurka-*[204] "tay, sıpa" kelimesi de kullanılmaktadır. Ayrıca siyah atı ve tayın dokunulmamış/saf sıfatıyla nitelendirildiğini KUB XXX 32 numaralı envanter kayıtlarında şöyle görmekteyiz:

KUB XXX 32 Rs. IV 16[205]

16 I ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$ GE_6 *QA-DU* ANŠE.NITÁ.DUR.ÙR *ŠA-AL-MI* [ ]

Tercüme:

15 Bir siyah at, dokunulmamış bir tay ile birlikte

[200] F. Imparati, 1992, s. 167.

[201] A. Galanti, 1931, s. 36.

[202] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 80 (Friedrich bu maddeyi Tafel II madde 66* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 83; F. Imparati, 1992, s. 168; H. A. Hoffner, 1997, s. 144; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 37; J. Friedrich, 1959, s. 81; F. Imparati s. 169; H. A. Hoffner, 1997, s. 144; G. Karauğuz, 2018a, s. 97.

[203] A. Ünal, 2016, s. 66.

[204] A. Ünal, 2016, s. 298.

[205] Transkripsiyon için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 33.

II. 3. 2. Kikkuli Metni: At Eğitim ve Bakımı

Kikkuli metinleri, 1906-1907 Hattuša/Boğazkale kazılarında bulunmuş ve adını metnin ilk satırında geçen "Mitannili seyis/at eğiticisi Kikkuli"den almıştır (Bkz. Resim 8).[206] Metnin ilgili kısmı şöyledir:

CTH 284: KUB I 13 (VAT 13 060). KUB II 12 I 36-43; KUB II 12B IV 46-57; KBo VIII 48 III 50-56; KBo VIII 53 (Bo 10 196) IV 6-9. Vs. I 1-2[207]

1 *UM-MA* ^{m}*Ki-ik-ku-li* ^{LÚ}*a-aš*[*-š*]*u-uš-ša-an-ni*

2 *ŠA* KUR ^{URU}*Mi-it-ta-an-ni*

Tercüme:

1-2: Mitanni ülkesi seyisi Kikkuli şöyle (söyler).

Metnin bu kısmında görülen ^{LÚ}*aššušš anni-/išmanalai-/išmeriya-* ve Hititçe çivi yazılı metinlerde geçen $^{LÚ/MUNUS}$UMMEDÀ.ANŠE.KUR.RA=^{MUNUS}*haruant-* ve ^{LÚ}*uralla-* kelimeleri, "at bakıcısı, eğiticisi, terbiyecisi, seyis" anlamında gelmekte ve atlarla her anlamda ilgilenen kişiyi ifade etmektedir.[208]

Kikkuli metnindeki at eğitim programına genel olarak bakacak olursak, eğitim sonbaharda başlayıp 184 gün sürmekte, beslenme, sulama ve at bakımına ilişkin detaylı bilgiler vermektedir. Mitannili at eğiticisi Kikkuli'nin koşum atları için geliştirdiği eğitim

[206] P. Raulwing, **The Kikkuli Text. Hittite Training Instructions for Chariot Horses in the Second Half of the 2nd Millennium B. C. and Their Interdisciplinary Context**, 2009, s. 2. (İnetrnet Erişim Tarihi: 10.01.2020; https://www.academia.edu/3039204/The_Kikkuli_Text._Hittite_Training_Instructions_for_Chariot_Horses_in_the_Second_Half_of_the_2nd_Millennium_B.C._and_Their_Interdisciplinary_Context)

[207] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Kammenhuber, 1961, s. 54-57; Tercüme için Bkz.: A. Ünal, 2013-14, s. 58-59; G. Karauğuz, 2018b, s. 72.

[208] A. Ünal, 2013-14, s. 48; G. Karauğuz, 2018b, s. 55.

programı, Hitit başkenti Hattuša'nın kraliyet arşivine dahil edilmeye değer görülmüştür. Kazılarda ele geçen at eğitim metinleri bir bütün olarak CTH 284-286 olarak E. Laroche tarafından sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre CTH 284 Kikkuli metni, CTH 285 bir ritüel sunumuyla eğitim talimatları, CTH 286 Hitit eğitim talimatları ve CTH 287 atçılık ile ilgili metin parçalarıdır.[209]

Kikkuli metninden anlaşıldığı kadarıyla gün ve mevsimlere hatta günün farklı saatlerinde yapılan talimlerden verilen yemlere kadar değişiklik göstermektedir. Öncelikle atların ne ile ya da nasıl beslendiği sorusunu yanıtlayalım:

CTH 284: KUB I 13 (VAT 13 060). KUB II 12 I 36-43; KUB II 12B IV 46-57; KBo VIII 48 III 50-56; KBo VIII 53 (Bo 10 196) IV 6-9. Vs. 3-4[210]

3 *ma-a-an* ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$ *zé-e-ni ú-zu-uh-ri-ti-i*

4 *tar-na-i …*

Tercüme:

3-4: Sonbahar gelip (görevli kişi) atları çayırlığa salıverdiğinde …

Kikkuli metninin 3-4 satırlarında görüldüğü gibi sonbahar gibi uygun bir mevsimde atların sadece yemle beslenmediği, çayırlık alanlarda otlamaları için salındığı görülmektedir. Diğer hayvanlarla birlikte atın çayır ve meralarda otlatıldığını, KUB XXX 24 numaralı bir cenaze ritüelinde de görmekteyiz:

KUB XXX 24 + KBo XXXIX 292 Vs. II 3-4[211]

3 *ku-iš-ki nu-wa-aš-ši-kán ke-e-da-ni A-NA* Ú.MUNUS GU$_4^{HI.A}$ UDU$^{HI.A}$*-ia*

[209] P. Raulwing, 2009, s. 3-4.

[210] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Kammenhuber, 1961, s. 54-57; Tercüme için Bkz.: A. Ünal, 2013-14, s. 58-59; G. Karauğuz, 2018b, s. 72.

[211] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 60-61; A. Kassian, et al., s. 384-385: F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 277, 279-280.

4 ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} ANŠE.GÌR.NUN.NA$^{HI.A}$ *ú-še-ed-du …*

Tercüme:

3-4: Ve bu çayırın üzerinde onun sığır, koyun, atlar ve katırları otlasın!

Atlar çayırlarda, KUB 48.105 + KBo 12.53 öy. 37 numaralı metinde geçen LÚ.MEŠ SIPA ANŠE.KUR.RA denilen "at çobanları" tarafından otlatılmaktaydı.[212] Atların çayırlarda otlatılmasının yanında çeşitli karışımlar verilerek beslenmişlerdir. Kikkuli metninin ilgili kısımları bu durumu şöyle göstermektedir:

CTH 284 (KUB I 13 (VAT 13 060). KUB II 12 I 36-43; KUB II 12B IV 46-57; KBo VIII 48 III 50-56; KBo VIII 53 (Bo 10 196) IV 6-9) Vs. I 9-11[213]

9 [*nu-u*]*š-ma-aš* I *UP-NA kán-za* II *UP-NA* ŠE I *UP-NA ú-zu-uh-ri-in* HÁD.DU.A

10 [*a*]*n-da im-mi-an-da-an pa-a-i na-at ar-ha*

11 *a-da-zi ma-ah-ha-an-ma* ŠÀ.GAL-*ŠU-NU zi-in-na-an-zi …*

Tercüme:

9-11: Bir avuç dolusu buğdayı, iki avuç dolusu arpayı ve bir avuç dolusu kuru otu karıştırıp verir ve (bu karışımı atlar) yer. Ve (atlar) yemlerini bitirince o …

Metnin devamında akşam olduğunda aynı yemler farklı ölçüler kullanılarak karıştırılmakta ve tekrar atlara verilmekte fakat bu kez yemden sonra atların ağzına yem torbası takılmaktadır:

CTH 284 (KUB I 13 (VAT 13 060). KUB II 12 I 36-43; KUB II 12B IV 46-57; KBo VIII 48 III 50-56; KBo VIII 53 (Bo 10 196) IV 6-9) Vs. I 20-23[214]

[212] A. Ünal, 2013-14, s. 60.

[213] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Kammenhuber, 1961, s. 54-57; Tercüme için Bkz.: A. Ünal, 2013-14, s. 58-59; G. Karauğuz, 2018b, s. 72.

[214] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Kammenhuber, 1961, s. 54-57; Tercüme için Bkz.: A. Ünal, 2013-14, s. 58-59; G. Karauğuz, 2018b, s. 72.

20 *nu-uš-ma-aš* III *U*[*P-N*]*A ú-zu-uh-ri-in* HÁD.DU.A II *UP-NA* ŠE

21 II *UP-NA kán-za an*[*-da i*]*m-mi-ya-an-da-an pa-a-i*

22 *ma-ah-ha-an-ma* ŠÀ.GA[L.*ŠU-NU z*]*i-in-na-an-zi*

23 *nu-uš-ma-aš pu-u-ri*[*-ya-al-l*]*i da-a-i*

Tercüme:

20-23: Onlara üç avuç dolusu kuru ot, iki avuç dolusu arpa, iki avuç buğdayı karıştırıp verir. Onlar yemlerini bitirince onlar(ın ağzın)a yem torbası(nı) takar.

Ertesi gün ise talim yaptırılan ve geri getirilen atlara aynı yemler yine farklı ölçülerde karıştırılarak fakat bu kez yemin üzerine kuru ot verilerek beslenmektedirler:

CTH 284 (KUB I 13 (VAT 13 060). KUB II 12 I 36-43; KUB II 12B IV 46-57; KBo VIII 48 III 50-56; KBo VIII 53 (Bo 10 196) IV 6-9) Vs. I 32-36[215]

32 II *UP-NA kán-za* I *UP-NA* ŠE IV *UP*[*-NA ú-zu-uh*]*-ri-in* [HÁD.DU.A]

33 *A-NA* II ANŠE.KUR.RA *QA-TAM-MA*[*-pát an-da im*]*-mi-ya*[*-an-da-an*]

34 *pa-a-i ma-ah-ha-an-ma* Š[À.GAL-*ŠU-NU zi-i*]*n-na-a*[*n-zi*]

35 [*n*]*u* GE_6*-an hu-u-ma-an-da*[*-an ú-zu-uh-ri-in* HÁD].D[U.A]

36 [*a*]*z-zi-ik-kán-z*[*i*]

Tercüme:

32-36: Ve iki avuç buğday, bir avuç dolusu arpa ve dört avuç dolusu kuru otu karıştırıp iki tane ata aynı şekilde karıştırıp verir. (Atlar) yemlerini bitirince onlar gece boyunca kuru ot yerler.

Yem verilirken yem çeşitlerinin miktarı ve karışımına özen gösterilmektedir. Çünkü atların gelişimi çok önemlidir. Örneğin cılız kalmış atlara ekstra yem ve ayarlı su

[215] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Kammenhuber, 1961, s. 54-57; Tercüme için Bkz.: A. Ünal, 2013-14, s. 58-59; G. Karauğuz, 2018b, s. 72.

verilmek suretiyle iyi gelişmeleri sağlanmaktadır. Bunun aksi, aşırı güçlü olan, iyice azan ve huysuzlaşan atlara da başka uygulamalar yapılmakta ancak metin kırık olduğu için bilinmemektedir. Atlar bu amaçla perhize tabi tutulmakta ya da zayıflatıcı olduğu anlaşılan özel bir un çeşidiyle (*meqqaš memal*) beslenmektedir.[216]

Kikkuli metninde atlara yemeleri için verildiği söylenen arpa ve yem karışımı KBo X 37 numaralı bir büyü ritüeli metnine şöyle yansımıştır:

KBo X 37 Vs. II 15-17 (CTH 429.1)[217]

15 *A-NA* ANŠE.KUR.RA *hal-ki-iš im-mi-i-ú-ul A-NA* $GU_4^{MEŠ}$*-ya*

16 ŠÀ.GAL *A-NA* UR.ᵍGI_7ᵍᵉᴵ.ᴬ ŠAH$^{HI.A}$*-ma mu-ú-da-na*[218]

17 *e-et-re-eš-mi-it na-at ka-a-ša ú*-x-x-x

Tercüme:

15-17: At için, arpa (ve) yem karışımı (onun yiyeceğidir), sığırlar için yem (yeşil ottur) ama köpekler (ve) domuzlar için, atıklar onların yemeğidir.

Örneklerde görüldüğü gibi atlar, kuru ot ve çeşitli tahıllarla beslenmektedir. Ancak eğitime tabi tutulan atlara her zaman yemek verilmemekte kimi zaman aç bırakılmaktadırlar:

CTH 284 (KUB I 13 (VAT 13 060). KUB II 12 I 36-43; KUB II 12B IV 46-57; KBo VIII 48 III 50-56; KBo VIII 53 (Bo 10 196) IV 6-9) Rs. III 23-25[219]

---

[216] A. Ünal, 2013-14, s. 60.

[217] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. Christiansen, **Die Ritualtradition der Ambazzi. Eine philologische Bearbeitung und entstehungsgeschichtliche Analyse der Ritualtexte CTH 391, CTH 429 und CTH 463**, (StBoT 48), Wiesbaden 2006, s. 192-193.

[218] *mudan-;* Mutfak çöpü, hayvanın yenmeyen sakatat kısımları anlamı için Bkz.: A. Goetze, Rev. of: "Güterbock H.G. - Otten H. 1960a", **JCS** 16 (1962), s. 30.

[219] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Kammenhuber, 1961, s. 64-65; Tercüme için Bkz.: G. Karauğuz, 2018b, s. 75.

23 *I-NA* UD IV^{KAM}*-ma IŠ-TU* É[^{LÚ}]IŠ *pa-ra-a*

24 *ú-wa-da-an-zi nu* U[D^{KAM}*-an*] *hu-u-ma-an-da-an*

25 [*k*]*i-iš-du-wa-an-te-eš g*[*a-ni-n*]*a-an-te-eš a-ra-an-da-ri*

Tercüme:

32-25: Dördüncü gün (atları) ahırdan çıkarırlar. Bütün gün boyunca (atlar ahırda) aç ve susuz dur(muş)lardır.

Atların beslenmesine özen gösterilmesinin yanında, düzenli olarak bakımları yapılmakta ve su içirilmektedir:

CTH 284 (KUB I 13 (VAT 13 060). KUB II 12 I 36-43; KUB II 12B IV 46-57; KBo VIII 48 III 50-56; KBo VIII 53 (Bo 10 196) IV 6-9) Vs. I 17-19[220]

17 [*ma-ah-ha-a*]*n-ma-aš* EGIR*-pa u-un-na-i na-aš ar-ha*

18 [*la-*]*a-an-zi na-aš-kán aš-nu-zi ša-ak-ru-wa-an-zi-ya-aš*

19 *na-ma-aš I-N*[*A*] É ^{LÚ}IŠ *pí-e-hu-te-iz-zi*

Tercüme:

17-19: Sonradan onlar geri dönünce, (koşum takımlarını) çözerler. (Görevli) bakımlarını yapar (ve) su içirir. Sonra onları ahıra götürür.

Kikkuli'nin atları eğitirken normal su içirdiği atlara, tuzlu su içirdiği de görülmektedir:

CTH 284 (KUB I 13 (VAT 13 060). KUB II 12 I 36-43; KUB II 12B IV 46-57; KBo VIII 48 III 50-56; KBo VIII 53 (Bo 10 196) IV 6-9) Vs. II 18-39[221]

18 … *na-aš-kán I-NA* É[^{LÚ}IŠ]

[220] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Kammenhuber, 1961, s. 54-57; Tercüme için Bkz.: A. Ünal, 2013-14, s. 58-59; G. Karauğuz, 2018b, s. 72.

[221] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Kammenhuber, 1961, s. 59-61; Tercüme için Bkz.: G. Karauğuz, 2018b, s. 73-74.

19 *an-*[*da pí-e-hu-*]*d*[*a-an-zi*] É ^{LÚ}[IŠ-*ma* EGIR-*an*]

20 *m*[*e-ik-*]*k*[*i a-a-an ma-ah-ha-an-ma* ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$]

21 [*al-l*]*a-ni*[*-ya-an-zi ZU-DU-ŠU-NU-ya*]

22 [*ú-*]*iz-zi nu-u*[*š-*]*m*[*a-aš* ^{KUŠ}KA.TAB.ANŠE]

23 [*p*]*a-ra-a da-an-z*[*i nu-uš-ma-aš* TUG$^{HI.A}$]

24 *ar-ha da-an-zi* [*nu-uš-ma-aš* ^{URUDU}*ŠE-RI-I*]*N-NA-TI*

25 *an-da da-a*[*-i*]

26 *ha-aš-ši-ma-kán* MUN *mar*[*-ri-*]*at-ta-ri*

27 *A-NA* ^{DUG}*NAM-ZI-TI-ya* BULÙG AL.GAZ

28 [*w*]*a-ah-nu-wa-am-ma-an nu-uš-ma-a*[*š*] I ^{DUG}GAL

29 [*Š*]*A ME-E* MUN I ^{DUG}GAL *ME-E ŠA* BULÙG AL.GAZ

30 [*pa-*]*a-i na-at ar-ha a-ku-wa-an-zi*

31 [*nam-*]*ma-aš* ÍD-*i ar-ru-ma-an-zi*

32 [*pí-*]*e-hu-da-an-zi na-aš ar-ra-an-zi*

33 [*kat-ka*]*t-ti-nu-an-zi-ya-aš ma-ah-ha-an-ma-aš* ÍD-*az*

34 [EGI]R-*pa ú-wa-da-an-zi na-aš I-NA* É ^{LÚ}IŠ

35 [*an-d*]*a pí-e-hu-da-an-zi nu-uš-ma-aš nam-ma*

36 [I ^{DUG}G]AL *ME-E* MUN I ^{DUG}GAL *ME-E* BUÙG *a-ku-wa-an-na*

37 [*pí-a*]*n-zi ma-ah-ha-an-ma e-nu-ma-an-da-ri*

38 [*nam-m*]*a* ÍD-*i pí-e-hu-da-an-zi*

39 [*na-aš ar-ra-a*]*n-zi nam-ma kat-kat-ti-nu-an-zi*

Tercüme:

18-25: … ve ahıra götürürler. Fakat ahır çok sıcaktır. Atlar terlerini atıp huysuzlaştığında (üzerinden) dizgini alınır (alınmaz) örtülerini de alırlar ama yuları bağlanır.

26-39: (Bu arada) ocakta tuz eritilir. Mayalandırma fıçısında malt (da) çalkala(nıp cıvıtılır). (Atlara) bir bardak tuzlu su ve bir bardak sulu malt verilip içirirler. Sonra (atları)

nehre yıkamak için götürürler. Onları yıkarlar, titreterek suyunu silkindirirler. Nehirden dönünce (atları) ahıra götürürler. Sonra yeniden bir bardak tuzlu su ve bir bardak sulu maltı içmek için (atlara) verirler. (Atlar) dinlenip yatışınca, (onları tekrar) nehre götürüp yıkarlar. (Ardından atları) titreterek suyunu silkindirirler.

Metnin bu kısmında görüldüğü gibi sıcak ahırda terletilen atların bedenlerinden attıkları tuzu, tuzlu su içirmek suretiyle telafi etmektedirler. Sonra atlar nehirde yıkanmakta sonra tekrar tuzlu su içirilmekte ve ardından tekrar nehirde yıkanmaktadırlar. Atlar bazen beş kere peş peşe yıkanmakta, bazen üç gün süreyle günde üç kez yıkanmakta, bazen de gece boyu beş kez yıkanmakta ve yıkama işlemi ırmağın kenarında suya daldırarak veya kovalarla üzerine su dökerek yapılmaktadır.[222]

Atların beslenmesi, sulanması ve temizliği hakkında bilgi edindiğimiz Kikkuli metninin en önemli özelliği atların eğitilmesi hakkında bilgi vermesidir. Bu metinde 184 gün boyunca atlara sıkı bir disiplinle talim ve terbiye verilmektedir. Örneğin eğitimin ilk günü yapılan eğitim şöyle anlatılmaktadır:

CTH 284 (KUB I 13 (VAT 13 060). KUB II 12 I 36-43; KUB II 12B IV 46-57; KBo VIII 48 III 50-56; KBo VIII 53 (Bo 10 196) IV 6-9) Vs. I 4-8 ve 13-16[223]

4 … *na-aš tu-u-ri-ya-zi na-aš* III DANNA *pí-en-na-i*

5 *pár-ah-zi-ma-aš A-NA* VII IKU$^{HI.A}$ EGIR-*pa-ma-aš*

6 *A-NA* X IKU$^{HI.A}$ *pár-ah-zi na-aš ar-ha la-a-i*

7 *na-aš-kán aš-nu-zi ša-ak-ru-wa-an-zi-ya-aš*

8 [*n*]*a-aš I-NA* É ^{LÚ}IŠ *píe-hu-te-iz-zi*

[222] A. Ünal, 2013-14, s. 60.

[223] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Kammenhuber, 1961, s. 54-57; Tercüme için Bkz.: A. Ünal, 2013-14, s. 58-59; G. Karauğuz, 2018b, s. 72.

…

13 *ma-ah-ha-an-ma ne-ku-uz me-hur ki-ša-ri*

14 [*n*]*a-aš-kán IŠ-TU* É ^{LÚ}IŠ *pa-ra-a ú-wa-da-an-zi*

15 [*na-*]*a*[*š*] *tu-u-ri-ya-an-zi na-aš* I DANNA *pí-en-na-i*

16 [*la-ah-hi-l*]*a-ah-hi-eš-ki-nu-zi-ma-aš A-NA* VII IKU$^{HI.A}$

Tercüme:

4-8: onlara (koşum takımlarını) koşar. 3 DANNA[224] (yak. 4.5 km.) hızlı olarak yürütüp (gallopa kaldırmak) 7 IKU[225] (yak. 105 m.) ve arkasından 10 IKU (yak. 150 m.) dörtnala koşturur (gallop koşturmak). (Atların koşumlarını) çıkarıp, bakımlarını yapar ve (onlara) su içirir. (Sonra atları) ahıra götürür.

…

13-16: Akşam olur olmaz onları tekrar ahırdan çıkarır. Onları(n koşum takımlarını) koşarlar (ve görevli onları) 1 DANNA yürütür. Onları 7 IKU tırısa (süratli ama koşmadan yapılan yürüyüş) kaldırır.

Metnin bu kısmında görülen ve pek çok kez tekrarlanan eğitim kısmında, atlara koşum takımları koşulmakta, miktarları değişen ölçülerde atlar hızlı olarak yürütülüp dörtnala koşturulmaktadır (Bkz. Resim 9). Sonrasında koşum takımları çıkarılan atların bakımı yapılıp su içirilmekte ve atlar ahıra götürülmektedir. Ahırda ise yukarıda bahsettiğimiz gibi, buğday, arpa ve kuru ot karışımıyla beslenmektedir. Aynı günün

[224] DANNA: ölçü birimini A. Kammenhuber, 1961, s. 55'de "1 mil" (1,609344 km); F. Starke, **Ausbildung und Training von Streitwagenpferden. Eine hippologisch orientierte Interpretation des Kikkuli-Textes**, (StBoT 41), Wiesbaden 1995, s. 33'de "3 DANNA: 2700m"; A. Ünal, 2016, s. 101'de "2 saatlik yol, mil"; G. Karauğuz, 2018b, s. 72, d.n. 161'de "yak. 1.5 km." olarak vermektedir. Metinde geçen 3 DANNA ise yak. 4.5 km'ye, modern hesaplamada 4,828032 km'ye denk gelmektedir.

[225] IKU: ölçü birimini A. Kammenhuber, 1961, s. 55'de "alan"; F. Starke, 1995, s. 33'de "7 IKU: 63m"; A. Ünal, 2016, s. 218'de "tarla, kır; bir satıh ve uzunluk ölçüsü, takriben 15 metre"; G. Karauğuz, 2018b, s. 72, d.n. 162'de "yak. 15 m." olarak vermektedir. Metinde geçen 7 IKU ise yak. 105 m'ye denk gelmektedir.

akşamında ise atlara eğitimin bir parçası olarak 1 DANNA yürütülüp, 7 IKU tırısa kaldırılmaktadır. Ertesi gün olduğundaysa, yürüyüş ve koşu mesafesi artırılmaktadır:

CTH 284 (KUB I 13 (VAT 13 060). KUB II 12 I 36-43; KUB II 12B IV 46-57; KBo VIII 48 III 50-56; KBo VIII 53 (Bo 10 196) IV 6-9) Vs. I 37-42[226]

37[*m*]*a-ah-ha-an-ma lu-uk-kat-t*[*a na-aš-kán IŠ-TU* É ^{LÚ}IŠ]

38 [*p*]*a-ra-a ú-wa-da-an-zi* [*na-aš tu-u-ri-ya-an-zi*]

39 [*n*]*a-aš* II DANNA ½ DANNA-*ya pí-en-na-i*

40 [*pár-a*]*h-zi-ma-aš A-NA* VII IKU$^{HI.A}$ EGIR-*pa-ma-aš*

41 [*A-N*]*A* X IKU$^{HI.A}$ *pár-ah-zi nu* III DANNA

42 [*ša-r*]*a-a ti-it-ta-nu-an-zi*

Tercüme:

37-42: Sabah olunca, (atları) ahırdan çıkarırlar ve onlar(n koşumlarını koşarlar). Ve onları 2 ½ DANNA yürütüp 7 IKU dörtnala koşturur. Sonradan 10 IKU dörtnala koşturur ve 3 DANNA (da koşturup atın toplam koşması gereken) süreyi bitirir.

184 günlük eğitimin ilk gününde 3 DANNA (yak. 4.5 km.) hızlı olarak yürütülen at öncelikle 7 IKU sonra da 10 IKU dörtnala koşturulmaktadır. Sonrasında dinlenmeye alınan at, sulanır ve bir avuç buğday, iki avuç arpa ve bir tutam kuru ot karıştırılarak yedirilir. Akşam olunca ahırdan çıkarılır, koşum takılır ve öncelikle 1 DANNA hızlı yürütülür sonra 7 IKU dörtnala koşturulur. Koşu bittikten sonra yine dinlenmeye alınır. Üçüncü güne kadar su ve yem miktarları çoğaltılır; fakat üçüncü günde mesafe daha da uzatılmakta ancak yiyecek miktarı azaltılıp, su verilir. Takip eden günlerde özel terletme yöntemleriyle hayvan zayıflatılmakta ve bir süre dinlenmeye alınır. İstirahat süresi bittikten sonra (24. günde) tekrar eğitimlere başlatılır. İlk defa 10 IKU normal yürüyüş

[226] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Kammenhuber, 1961, s. 56-57; Tercüme için Bkz.: G. Karauğuz, 2018b, s. 72-73.

yaptırılmakta ve gece sadece kuru ot yedirilir. Hayvanlar 4 gün gündüzleri dışarıda ve ayakta bırakıldıktan sonra akşamları 10 IKU arabaya koşulmadan yürütülür. Bundan sonra günde 2 DANNA olmak üzere 10 gün arabasız olarak hızlı yürütülür, 10 gün sonra 30 IKU arabaya koşulu olarak hızlı yürütülür. Eğitim süresince günlük koşturulan mesafe 2-3 DANNA'yı geçmemektedir. Genellikle uzun mesafelerde hızlı yürütülme, kısa mesafelerde dörtnala koşturma prensibi esastır. Bu metne göre, yapılan eğitimler modern uygulamalarla boy ölçüşebilecek durumdadır. Fakat bu yorucu 184'den fazla gündeki çalışmaların amacından hiç bir bahis yoktur. Bununla beraber hayvanın koşma gücünün arttırıldığı anlaşılır.[227] Koşma gücünün yanında, küçük, daracık ve keskin dönemeçli alanlarda döndürülüp dolaştırılarak savaş alanlarındaki atlı arabaların hareket ve çeviklik yeteneği arttırılıyordu.[228] Atlar ayrıca araba ile de koşturulduğundan savaş arabalarının uzak mesafelere daha çabuk gidebilmesini temin etmek için çalıştırılmış olmalıdır. Zaten atın bu kadar önem kazanmasının sebeplerinden biri savaş arabası (^{GIŠ}GIGIR) ile ilgili olmasıdır.[229]

Kikkuli metninde atların eğitiminde önemli bir unsur ise "tavlaya çekme" uygulamasıdır. Ünal, bu uygulamayı "atı karanlık ve daracık bir yerde kırk güne kadar kapalı tutmak ve belirli usullere göre beslemek" olarak tanımlamaktadır.[230]

CTH 284 (KUB I 13 (VAT 13 060). KUB II 12 I 36-43; KUB II 12B IV 46-57; KBo VIII 48 III 50-56; KBo VIII 53 (Bo 10 196) IV 6-9) Rs. III 10-15[231]

10[*na-aš I-N*]*A* É.LÚKUŠ$_7$ *an-da pí-e-hu-da-an-zi*

[227] H. Ertem, 1965, s. 28-29.

[228] A. Ünal, 2013-14, s. 61.

[229] H. Ertem, 1965, s. 28-29.

[230] A. Ünal, 2013-14, s. 62.

[231] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Kammenhuber, 1961, s. 64-65; A. Ünal, 2013-14, s. 63-63. Tercüme için Bkz.: G. Karauğuz, 2018b, s. 75.

11 [É.^{LÚ}IŠ-*m*]*a an-da ša-ha-a-an nu* [*I-N*]*A* UD.X.KAM

12 [EGIR-*an a-r*]*a-an-da-ri A-NA* ^{GIŠ}MÁ-*ma iš-tar-na*

13 *ti-an-zi nu-uš-ma-aš ki-e-iz* ŠÀ.GAL *iš-ḫu-wa-an*

14 *ki-e-iz-ma-aš ar-ra-an-za hal-ki-iš iš-hu-wa-an*

15 *ú-zu-uh-ri-in-na-a az-z*[*i-i*]*k-kán-zi*

Tercüme:

10-15: (Atları) seyis ev[inin] (ahır) içine sevk ederler. Seyis evinin içerisi süpürülmüştür/sıkıca kapatılmıştır. On gün süreyle burada ayakta [bekle]tilirler. (Sonra) kayık şeklindeki kabinin tam orta yerine (tavlaya) çekilirler. Bir yanlarına yem, diğer yanlarınaysa yıkanmış tahıl dökülmüştür. Bu karışımı sürekli olarak yerler.

Tavlaya çekilen atlar, on günlük sürenin yedinci gününde ahırdan çıkarılarak sıcak suyla yıkanır, kuru otla beslenir, tereyağı ile ovulur ve üç gün daha ahıra kapatılır. On gün dolduğunda ahırdan çıkarılan atların koşu ve yürüyüş eğitimleri tekrar başlar. Böylece atın itaat, koşma gücü, hareket ve çeviklik kabiliyeti arttırılırdı.

İlk iki gün ata belirli mesafelerde yaptırılan koşu ve yürüyüş eğitimleri, atın dayanıklılık ve kabiliyetini görmek için yeterliydi. Başarılı olan atlar, savaşta kullanılmak üzere ayrılmakta ve eğitimlere devam edilmekteydi.[232]

II. 3. 3. Atın Hitit Ordusundaki Yeri

Hititçe çivi yazılı belgelerde ANŠE.KUR.RA terimi "at" anlamına gelse de ANŠE.KUR.RA.MEŠ/HI.A terimi, "ordu", "süvari", "atlı birlikler" ya da "arabalı

[232] S. Batu, **Türk Atları ve Yetiştirme Bilgisi**, Ankara 1938, s. 33.a

savaşçılar" anlamına gelmektedir.[233] Hitit savaş arabaları birliği ise ağır donanımlıydı ve düzenli bir hücumla piyade hatlarını yarıp geçebiliyordu. Bu arabalar, bir sürücü, bir savaşçı ve diğer ikisini korumak için kalkan taşıyan bir askerden oluşan üç kişiyi taşıyor ve fazladan bir kişi ile üstün durumda oluyordu. Arzawa, Ahhiyawa hatta Kaşka ülkesi gibi Anadolu güçlerinin de savaş arabalı kuvvetleri vardı ama Anadolu'nun büyük bölümü, savaş arabalarının çarpışmada pek işe yaramayacağı kadar engebeliydi. Bu arabalar esas olarak kralların ve yüksek rütbeli görevlilerin hızlı ulaşımı ve yenilgi sonrası hızlı kaçışı için kullanılmış olmalıdır.[234]

ANŠU.KUR.RA^{MEŠ} ideogramını, "atlı birlikler" ya da "arabalı savaşçılar" anlamına geldiğini II. Muršili'nin Kaška ülkesine düzenleyeceği bir seferden bahseden KUB XXII 25 numaralı fal metninde görmekteyiz. İlgili kısım şu şekildedir:

KUB XXII 25[235]

37 [… *lu-uk-kat-t*]*i-ma* ANŠU.KUR.RA$^{MEŠ\ URU}$*Pí-ik-ka$_4$-u-uz-za-an* GUL-*ah-zi*

Tercüme:

37 [ertesi sab]ah atlı birlikler Pikkauzza kentine saldıracak.

Hitit ordusunun en önemli unsurlarından biri, ERÍN.MEŠ ^{GIŠ}GIGIR olarak yazılan "arabalı birlikler" olmuştur.[236] Arabalı birlikler, Hitit kralları ve diğer ülke kralları arasında yapılan antlaşmalarda sık sık görülmüş hatta aynı satırlar farklı antlaşmalarda olduğu gibi yinelenmiştir. Bu antlaşmalardan ilki Hitit kralı Telipinu ve Kizzuwatna kralı İšputahšu arasında yapılanıdır ve ilgili kısım şu şekildedir:

---

[233] R. H. Beal, 1992, s. 33.

[234] J. G. MacQueen, **Hititler ve Hitit Çağında Anadolu**, Çev: Esra Davutoğlu, Ankara 2013, s. 63-64.

[235] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Von Schuler, **Die Kaškäer. Ein Beitrag zur Ethnographie des alten Kleinasien**, Berlin 1965, s. 178-179.

[236] R. H. Beal, 1992, s. 141.

KUB XXXI 82 (CTH 21) [237]

9 [*šum-ma* ^{m}*iš-pu-tah-šu* ÉRIN^{MEŠ} *ti-la-tú a-na* LUGAL.GAL *i-ir-ri-iš šumm*]*a* ŠÀ-*šu i-na-an-din*

10 [*šum-ma ú-ul* ŠÀ-*šu la-a i-na-an-din i-na ni-iš* DINGIR^{lim} *lu-ú pa*]-*at-te$_4$-er ù šum-ma* ÉRIN^{MEŠ}

11 [*i-na-an-din a-šar il-la-ku ki-i-ma* ÉRIN^{MEŠ} ^{GIŠ}GIGIR$^{HI.A}$ ÉRI]N^{MEŠ} GÌR *ša* ^{m}*iš-pu-tah-šu*

12 [HA.LA *i-le-eq-qú-ú* ÉRIN^{MEŠ} ^{GIŠ}GIGIR$^{HI.A}$ ÉRI]N^{MEŠ} GÌR *ša* LUGAL.GAL HA.LA]-*ma i-le-eq-qú-ú ù ša* LUGAL.GAL [*qa-tam-ma*]

Tercüme:

9 [Eğer İšputahšu Büyük kraldan destek birlikleri (isterse)] o seve seve verecek

10 [eğer seve seve vermezse; bu olmadan tanrı yemini bozu]lur. Eğer askerler

11 [verilirse her nereye (giderlerse gitsinler) İšputahšu'nun atlı arabaları/arabalı birlikleri ve piyade erle]ri (ganimetten)

12 [Büyük kralın birlikleri, atlı arabaları/arabalı birlikleri ve piyade erleri kadar pay] alacaklar. Ve büyük kral içinde [aynı şekilde]

CTH 29 numaralı (KBo XXVIII 108)[238] Kizzuwatna Ülkesi kralı Eheya ile ismi bilinmeyen bir Hitit kralı arasında yapılan antlaşmada da özellikle 12-14 satırlar arasında aynı ifadeler görülmektedir. Ancak burada görülen atlı arabalar ya da arabalı savaşçılar, ganimetten pay da almaktadırlar:

[237]Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: G. F. del Monte, "Note sui trattati fra Ḫattuša e Kizuwatna", **OA** 20 (1981), s. 210-211; D. Alemdar, **Kizzuwatna Memleketi ile Hitit Devleti Arasında Yapılan Antlaşmalar**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 24-27.

[238] Ayrıntılı bilgi için Bkz. H. Otten, "Das Siegel des hethitischen Grosskönigs Tahurwaili", **MDOG** 103, (1971), s. 59-68.

KBo XXVIII 108 (CTH 29) [239]

10 *ù šum-ma* [ÉRIN^{ME}]^{Š} *i-na-an-di-in a-šar* [*il-la-ku ki-i-ma* ÉRIN^{MEŠ} ^{GIŠ}GIGIR$^{HI.A}$ GÌR$^{HI.A}$ *ša* LUGAL.GAL]

11 HA.LA *i-le-eq-qú-ú* ÉRIN^{MEŠ} ^{GIŠ}GIGIR$^{HI.A}$ [ÉRIN^{MEŠ} ^{GIŠ}GIGIR$^{HI.A}$ ^{m}*E-he-ya* HA.LA-*ma i-le-eq-qú-ú*]

12 *ù šum-ma* ^{m}*E-h*[*e-y*]*a a-na* LUGAL.GAL ÉRIN^{MEŠ} *ti-*[*la-tù i-ir-ri-iš šum-ma* ŠÀ-*šu i-na-an-di-in šum-ma ù-ul* ŠÀ-*šu la-a i-na-an-di-in*]

13 *i-na ni-iš* DINGIR^{lim} *lu-ú pa-at-te$_4$-er ú* [*šum-ma* ÉRIN^{MEŠ} *i-na-an-di-in a-šar il-la-ku*]

14 *ki-i-ma* ÉRIN^{MEŠ} ^{GIŠ}GIGIR$^{HI.A}$ *ša* ^{m}*E-*[*hé-ya* HA.LA *i-le-eq-qú-ú* ÉRIN^{MEŠ} ^{GIŠ}GIGIR$^{HI.A}$ ÉRIN^{MEŠ} GÌR$^{HI.A}$ *ša* LUGAL.GAL HA.LA-*ma i-le-eq-qú-ú*]

Tercüme:

10 Ve eğer [birlikler] verilirse, her nereye [(giderlerse gitsinler) Büyük kralın birlikleri, atlı arabaları ve piyade erleri (ganimetten)]

11 Eheya'nın birlikleri, atlı arabaları ve [piyade erleri kadar pay alacaklar.]

12 Eğer Eh[ey]a Büyük kraldan destek birlikleri [isterse] o seve seve verecek. Eğer seve seve vermezse

13 tanrı yemini bozulur. Ve [eğer birlikler verilirse her nereye giderlerse gitsinler.]

14 E[heya'nın] birlikleri, atlı arabaları ve (ganimetten) [Büyük kralın birlikleri, atlı arabaları ve piyade erleri kadar pay alacaklar.]

^{GIŠ}GIGIR'leri çeken at, Hitit toplumunda çok önemli bir yere sahipti. At özellikle savaş arabalarında kullanılmaktaydı ancak diğer alanlarda da çok önemliydi. İster binek,

[239] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: G.F. del Monte, 1981, s. 210-211; D. Alemdar, 2006, s. 40-44.

ister koşum hayvanı olsun, kısa zamanda çok sayıda savaşçıyı topluca bir yerden bir yere süratle ve bir anda taşımaya ve düşmanın üzerine aniden çullanmaya hizmet ederdi.[240]

CTH 131 ve CTH 41 başlığı altında toplanan antlaşmalar, Kizzuwatna ülkesi kralı Šunaššura ile bilinmeyen bir Hitit kralı arasında yapılan antlaşmalardır ve bu antlaşmalarda "arabalı savaşçılar" iki ülke arasında önemli bir rol oynamaktadır.

KUB XXXVI 127 (CTH 131)[241]

9 [*IS-T*]*U?* ERÉN^{MEŠ} ANŠE.KUR.RA^{há} *Ú-UL* [*ú*]-*iz-zi A-NA* ^{m}*šu-n*]*a-aš-šu-ra-ma ma-a-an a-aš-šu na-aš A-NA* ^{D}UTU^{Šİ}

10 [*šar-di-ia ú-iz-z*]*i ma-a-an-ši Ú-UL-ma a-aš-šu na-aš Ú-UL ú-iz-zi*

Tercüme:

9 O, yaya ve arabalı savaşçılarıyla birlikte, gelmez. Eğer Şunaşşura için durum elverişliyse Majesteye

10 Yardıma gelir. Fakat eğer onun için durum elverişli değilse, o, gelmez.

KBo I 5 Vs. I 20-24 (CTH 41)[242]

20 ^{LÚ}*Hur-ri* ÌR^{MEŠ} *-ya a-na* ^{D}UTU^{Šİ} *ú-ul ú-te-ir-ma* ÉRIN^{MEŠ}-šu

21 ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$-š*u iš-pur* KUR ^{URU}*I-šu-wa i-na ar-ki* ^{D}UTU^{Šİ}

22 *e-ih-bu-du-nim mi-na-am-me-e* NAMRA$^{HI.A}$ $GU_4^{HI.A}$ *ik-šu-du*

23 [*a*]-*na* KUR *Hur-ri uš-te-ri-bu* ^{D}UTU^{Šİ} *a-ša-ar ša-ni-im-ma*

24 *a-na* ^{LÚ}KÚR *a-na ta-ha-az-zi ú-ši-ib*

---

[240] A. Ünal, 2013-14, s. 43.

[241] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: G.F. del Monte, 1981, s. 218-219; D. Alemdar, 2006, s. 88-91. Tercüme için Bkz.: G. Karauğuz, **Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelere Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri**, Konya 2002, s. 65; Ayrıca Bkz.: H. Petschow, "Zur Noxalhaftung im hethitischen Recht", **ZA** 55 (1963), 237-250.

[242] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. F. Weidner, **Politische Dokumente aus Kleinasien. Die Staatsverträge in akkadischer Sprache aus dem Archiv von Boghazköi,** (BoStu 8-9) Leipzig 1923, s. 90-93; D. Alemdar, 2006, s. 98-99.

Tercüme:

20 Hurrili, ben Majesteye kölelerimi iade etmedi fakat yaya

21 ve arabalı savaşçılarını sevk etti. Onlar majestemin yokluğunda İšuwa ülkesini yağmaladı (ve)

22 buldukları tüm NAMRA sığır (ve) koyunları yakaladı.

23 Hurri ülkesine götürdü. Ben Majeste (ise), diğer bir

24 düşmanla savaşmak için başka bir yerde kaldım.

Başka bir örnek olan Zukraši metninde ise (KBo VII 14) 200 arabalı birlik/atlı arabadan bahsedilmektedir:

KBo VII 14 Rs. 2 (Dupl. KUB XXXVI 126 Rs. 5) (CTH 17.3)[243]

2 [x] *LI* ERÍN.MEŠ GÌR *Ú* II *ME* ERÍN.MEŠ ^{G}[^{IŠ}GIG(IR)]

Tercüme:

2 [x] bin yaya ve iki yüz arabalı savaşçı.

Hititçe çivi yazılı belgelerdeki en eski kayıt ise CTH 1 numaralı (KBo III 22) Anitta metninde geçmektedir. Kral Anitta, kendisine karşı başkaldıran Šalatiwara'ya karşı yaptığı seferi anlatırken şehirde 1400 yaya asker ve 40 arabalı asker/atlı araba olduğunu söylemektedir. İlgili metin yeri şöyledir:

KBo III 22 Vs. I (CTH 1) 70-72[244]

70 URU-*ri-ya*[-*an hu-la-le-eš-šar-še-et* I *LI-IM* IV ME ERÍN^{MEŠ}]

71 *nu* XL *ṢĪ*[-*IM-TI* (ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$ KU)BABBAR GUŠKIN]

72 *a-pa-ša* [(*hu-it-ti-it-ti ša-aš i-ya-an-ni-eš*)]

[243] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. H. Beal, 1992, s. 141.

[244] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Neu, **Der Anitta-Text,** (StBoT 18) Wiesbaden 1974, s. 14-15; Tercüme için Bkz.: H. Otten, "Zu den Anfängen der hethitischen Geschichte", **MDOG** 83 (1951a), s. 42.

Tercüme:

70 şehir 1400 yaya askerle çevrilmişti,

71 ve 40 koşum atı / atlı birliği, gümüşü ve altını

72 o [beraberinde getirmiş ve gitmişti].

Düşman ülkelere yapılan seferlerde, ordu ve arabalı savaşçı ya da yaya ve arabalı savaşçılar öne çıkmakta ve pek çok kralın kayıtlarında yer almaktadır. Bu kayıtlardan biri olan CTH 462 numaralı (VSNF 12.7) II. Muršili'nin arınma ritüelinde, II. Muršili'nin çıktığı seferlerde yanında ordu ve arabalı savaşçıların olduğu görülmektedir:

VS NF 12.7 Rs. IV 9-16 (CTH 462)[245]

9 [*ku-i*]*t-ma-an* ^{m}*Šu-up-pí-lu-li-u-ma-aš* LUGAL-*uš*

10 [*nu-u-w*]*a* TI-*an-za e-eš-ta nu-za* ^{m}*Mur-ši*-DINGIR^{LIM} DUMU-*an*

11 [*am-mi*-]*an-ta-an A-NA* KASKAL$^{MEŠ\text{-}TIM}$ *ku-e-da-aš*

12 [*IŠ-TU*] KARAŠ ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} *pa-a-ra*

13 [*na-iš-k*]*i-it nu-uš-ši-kán ku-it ha-tu-ga-a-tar*

14 [-]*wa-ar* NÍ.TE-*iš-ši e-eš-ta*

15 [*a-pí-ya k*]*a-a-aš ar-ma-an-ta-li-ya-aš* LUGAL-*uš*

16 [*e-eš-ta*] …

Tercüme:

9 Kral Šuppiluliuma

10 [henü]z hayatta [ol]duğu zaman, [kü]çük/[ge]nç oğlu Muršili'yi

11 hangi sefere

12 ordu ve arabalı savaşçılarl[a]

[245] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: D. Groddek, "Ein Reinigungsritual für Muršili II. anläßlich seiner Thronbesteigung", **Hethitica** 15 (2002b), s. 84, 90; M. Alparslan, **II. Murşili ve Dönemi**, Doktora Tezi İstanbul 2007, s. 112-113; F. Kaynar, 2014, s. 104-105.

13 [gönd]erdiyse, onun vücudunda korku

14 olduğu için

15 [o b]ir *armantaliya*[246] kral

16 [idi]…

CTH 61.2 numaralı (KUB XIX 29) II. Muršili'nin yıllığında ise arabalı savaşçıların ülke savunmasında ne denli önemli olduğu ve ülkeler arasındaki üstünlüğün arabalı ve yaya savaşçıların sayısına dayandığını görmekteyiz:

KUB XIX 29 Rs. IV 16-21 (CTH 61.2)[247]

16 *zi-ik-ma-wa-za* DUMU-*aš nu-wa Ú-UL ku-it-ki ša-ak-ti na-ah-š*[*ar-nu-ši-ma-mu Ú-UL*]

17 *ki-e-iz-ma-wa-at-ta* KUR-*KA ar-ha har-kán nu-wa-at-ta* ERÍN[^{MEŠ}-*KA* ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}-*KA*]

18 *te-pa-u-e-eš-ša-an-za nu-wa-kán A-NA* ERÍN^{MEŠ}-*KA* ERÍN^{MEŠ}-*YA me-i*[*k-ki*]

19 *A-NA* ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}-*ma-wa-at-ta* ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}-*YA me-ik-ki* [*A-NA A-BI-KA-ma-wa*]

20 ERÍN^{MEŠ} ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} *me-ik-ki-pít e-eš-ta nu-wa-za* DUMU-*aš ku-i*[*š zi-ik*]

21 [*nu-w*]*a-ra-an-kán ta-pa-ru-na ku-wa-pí pa-iš-ši nu-mu-za te-i*[*p-nu-uš-ki-ir*]

Tercüme:

16 "sen ise çocuksun ve hiçbir şey bilmiyorsun. Beni korkutmuyorsun,

17 şimdi ise, senin ülken mahvoldu ve yaya[ların ile arabalı askerlerin]

18 azalmış(tır). Ordularına karşı benim ordularım daha çoktur

19 arabalı savaşçılarına göre, benim arabalı savaşçılarım daha çoktur. [Babanın ise,]

[246] D. Groddek, 2002b, s. 86, *armantaliya-* kelimesini "başarısız", "şanssız" olarak tercüme etmektedir.

[247] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, **Die Annalen des Muršiliš**, (MVAeG 38), Leipzig 1933, s. 18-21; M. Alparslan, 2007, s. 48.

20 yayaları (ve) arabalı savaşçıları çoktu. (Daha bir) çocuk olan [sen,]

21 onu yönetmeye nasıl girişirsin?" Ve onlar beni küçümsediler.

CTH 61 numaralı (KBo III 4 + KUB XXIII 125) II. Muršili yıllığında ise Arzawa ülkesine karşı sefere çıkılırken yaya ve arabalı savaşçılar hazırlanmaktadır:

KBo III 4 + KUB XXIII 125 II 7-9 (CTH 61)[248]

7 *nam-ma* ^{URU}*Pal-hu-iš-ša-az* EGIR-*pa l-NA* ^{URU}KÙ.BABBAR-*ti ú-wa-nu-un*

8 *nu-za* ERÍN^{MEŠ} ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} *ni-ni-in-ku-un nam-ma a-pé-e-da-ni* MU-*ti I-NA* KUR *Ar-za-u-wa*

9 *i-ya-an-ni-ya-nu-un-pát*

Tercüme:

7 sonra Palhuiššа'dan Hattuša'ya döndüm

8 yaya ve arabalı savaşçılarımı seferber ettim. O yıl içinde Arzawa ülkesine

9 gittim. …

III. Hattušili otobiyografisinde (CTH 81), Pišhurulu düşman güçlerinin Karahna ve Mariša'ya kadar ilerlediğini, bir Hitit kenti olan Talmiya'nın sınır kenti olduğunu, Kaška tehdidi üzerine kardeşi II. Muvatalli'nin kendisini görevlendirip ona 120 koşum at verdiğini söylemektedir. Düşmanın ise 800 koşum atı vardır. Ancak Hattušili'nin düşman ordusu hakkında bilgi verirken abarttığı düşünülmektedir.[249] İlgili metin yeri aşağıda görüldüğü gibidir:

CTH 81 II §7 (KUB I 1 + KBo III 6 31-37)[250]

[248] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: J. P. Grélois, "Les Annales decennales de Mursili II (CTH 61, 1)", **Hethitica** 9 (1988), s. 59, 77-78.

[249] A. Ünal, 1974, s. 66; M. Doğan Alparslan, 2012, s. 73.

[250] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, 1925, s. 16-19; H. Otten, 1981, s. 12-13; M. Doğan Alparslan, 2012, s. 71-72. Tercüme için Bkz.: Th. P. J. van den Hout, "Hittite Canonical Compositions -

31 *ú-it-ma* ^{LÚ}KUR ^{URU}[(*Pi-iš-hu-ru-uš an-da a-ar-aš*)] ^{URU}*Ka-ra-ah-n*[(*a*)-*aš*-]*ša*

32 ^{URU}*Ma-ri-iš-ta-aš* Š[(À ^{LÚ}KÚR) -]*aš* ZAG-*aš e-eš-ta*

33 *ke-e-ez-za-ma-aš-ši* [(^{URU}*Tal-ma-li-ya-aš* ZAG-*aš e-eš*-)]*ta*

34 ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}-*ma* VIII *ME* [(*SÍ-IM-TUM e-eš-ta* ERÍN)]MEŠ ^{TI}-*ma-kán*

35 *kap-pu-wa-u-wa-ar Ú-U*[(*L e-eš-ta am-mu-uk*-)]*ma* ŠEŠ-*YA* ^{m}NIR.GÁL-*iš*

36 *u-i*[(-*ya*-)]*at nu-mu* I *ME* XX *S*[(*Í-IM-TUM* ANŠE.KUR.RA)]^{MEŠ} *pé-eš-ta*

37 [(ERÍN^{MEŠ}-*a*)]*z-ma-mu* I LÚ-*ya kat-ta*[(-*an Ú-UL e-e*)]*š-ta* ...

Tercüme:

31 ve oldu ki, Pišhurulu düşman (ülkeye) girdi ve Karahna ile

32 Mariśta kenti ortada düşmana [ ] sınır oldu.

33 bu tarafta ise ona Talmaliya sınır oldu.

34 800 koşum at vardı, yaya askerlerin ise

35 sayısı belli değildi. Kardeşim Muwatalli ise beni

36 gönderdi ve bana 120 koşum at verdi.

37 Ancak benim (yanımda) yaya askerlerden tek bir adam bile yoktu. …

Metnin devamında III. Hattušili, kardeşi II. Muwatalli'nin adı sayılan ülkelerin yönetimini kendisine verdiğini ve Hakpiš kralı yaptığını söylemektedir. Fakat konumuz açışından önem arz eden kısmı, II. Muwatalli ve III. Hattušili gibi kralların bu askeri seferlerinde arabalı savaşçıların oynadığı rol ve metinlerde bu durumun sıklıkla görülmesidir. III. Hattušili yönettiği ülkeleri sayarken "onların savaş arabalarına ve altın araba savaşçılarının tümünü ben yönettim" derken, arabalı savaşçıları ele geçirmenin bir ülkeyi ele geçirmek kadar önemli olduğunu göstermektedir. İlgili kısım şöyledir:

Biography and Autobiography: Apology of Hattušili III", **Context of Scripture 1** (2003), (Nr. 1.77), s. 201.

CTH 81 II §8 (KUB I 1 + KBo III 6 58-63)[251]

58 KUR ^{URU}*Ka-ta-pa* KUR ^{URU}*Ha-an-ha-na* KUR ^{URU}*Da-ra-ah-na* KUR ^{URU}*Ha-at-te-na*

59 KUR ^{URU} *Dur-mi-it-ta* KUR ^{URU}*Pa-la-a* KUR ^{URU}*Tu-u-ma-an-na*

60 KUR ^{URU}*Ga-aš-ši-ya-a* KUR ^{URU}*Šap-pa* KUR ÍD.SÍG ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} $^{LÚ.MEŠ}$KUŠ$_7$.GUŠKIN-*ya*

61 *hu-u-ma-an-da-an am-mu-uk …. ta-pár-ha* KUR ^{URU}*Ha-ak-piš-ša-ma-mu*

62 KUR ^{URU}*Iš-ta-ha-ra-ya* ARAD-*an-n pé-eš-ta nu-mu I-NA* KUR ^{URU}*Ha-ak-piš-ša*

63 LUGAL-*un i-ya-at* ……

Tercüme:

58 Katapa, Hanhana, Darahna, Hattena,

59 Durmitta, Pala, Tummanna,

60 Gaššiya, Šappa, Hulana Nehri ülkesi (ve onların) savaş arabaları ve altın araba savaşçılarının

61 tümünü ben yönettim. Hakpiš ve

62 İštahara ülkelerini benim hizmetime verdi ve beni Hakpiš

63 kralı yaptı. ……

Metnin ilerleyen satırlarında III. Hattušili, kardeşi II. Muwatalli'nin Mısır seferinde yaya ve arabalı savaşçılarıyla yardım ettiğini söylemekte ve arabalı savaşçıların önemini bir kez daha göstermektedir:

CTH 81 II §9 (KUB I 1 + KBo III 6 69-74)[252]

69 GIM-*an-ma ú-it* Š[(EŠ-*Y*)]*A ku-wa-pí I-NA* KUR *Mi-iz-ri-i pa-it*

[251] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, 1925, s. 20-21; H. Otten, 1981, s. 14-15; M. Doğan Alparslan, 2012, s. 73-75. Tercüme için Bkz.: Th. P. J. van den Hout, 2003, s. 201.

[252] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, 1925, s. 20-21; H. Otten, 1981, s. 20-23; M. Doğan Alparslan, 2012, s. 110. Tercüme için Bkz.: Th. P. J. van den Hout, 2003, s. 201-202.

70 *nu*(-*za*) KUR.KUR^{MEŠ} *ku-e ke-e* EGIR-*pa a-še-ša-nu*[(-*nu-u*)]*n nu* KARAŠ ANŠE.KUR.R[(A^{MEŠ})]

71 *ke-e-el ŠA* KUR^{TI} *A-NA* ŠEŠ-*YA la-ah-hi Ḫ-NA* KUR *Mi-iz-ri-i*

72 GAM-*an pé-e-hu-te-nu-un nu-mu-kán PA-NI* ŠEŠ-*YA ku-it* KARAŠ

73 ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} *ŠA* KUR ^{URU}*Ha-at-ti* ŠU-*i e-eš-ta*

74 *na-an am-mu-uk :ta-pár-ha* ……..

Tercüme:

69 Şöyle olduğu, kardeşim Mısır Ülkesi'ne gittiği zaman,

70 tekrar iskan ettirdiğim bu ülkelerin yaya ve arabalı savaşçılarını

71 kardeşime, Mısır'a karşı olan seferine

72 aşağı götürdüm ve kardeşimin önünde, Hatti Ülkesi'nin yaya

73 ve arabalı savaşçılarından hangisi benim elimde idiyse,

74 onları ben yönettim. …….

Savaşlara gidilirken götürülen arabalı savaşçıların çokluğu savaşı kazanmak için ne kadar önemliydiyse, geri dönerken getirilen ve ülke ekonomisinin temellerinden biri olan ganimet de o kadar önemliydi. Ganimet olarak koyun gibi evcil hayvanlar sıklıkla metinlerde yer alırken atlardan nerdeyse hiç bahsedilmemiştir. Fakat I. Tuthaliya CTH 142 numaralı yıllığında, Batı Anadolu'daki Aššuwa Ülkesi'nden altı yüz savaş arabası ve seyislerini ganimet olarak Hattuša'ya getirdiğinden bahsetmektedir.

KUB XXIII 11 Vs. II 33-35 (CTH 142)[253]

33 [*ma-a*]-*an* KUR ^{URU}*A-aš-šu-wa har-ni-in-ku-un nu* EGIR-*pa* ^{URU}KÙ.BABBAR-*ši ar-ha*

[253] Tercüme için Bkz.: S. Heinhold-Krahmer, **Arzawa. Untersuchungen zu seiner Geschichte nach den hethitischen Quellen**, (TH 8), Heidelberg 1977, s. 257.

34 [*u-wa-n*]*u-un al-ša-an-da-an-na* I SIG_7 ERÍN^{MEŠ} *Ù* VI *ME* ANŠE.KUR.RA ^{GIŠ}GIGIR^{MEŠ}

35 [LÚ^{MEŠ} *i*]*š-me-ri-ya-aš BE-LU*$^{HI.A}$*-uš* ^{URU}KÙ.BABBAR-*ši ú-wa-te-nun*

Tercüme:

33 Aššuwa ülkesini yokettim ve geri Hattuša'ya

34 [dön]düm. Ganimet olarak on bin asker, altı yüz savaş/at arabası,

35 seyisleriyle birlikte, beyleri Hattuša'ya getirdim.

Ordunun en önemli unsuru olan arabalı savaşçıların, atların ya da süvari birliklerinin sıklıkla geçtiği başka bir belge çeşidi de mektuplardır. Bu mektuplardaki temel nokta atların ve arabalı savaşçıların sevk edilmesi konusudur. Örneğin Hatti Ülkesi kralının Kaššu'ya yazdığı kil bir mektupta (HKM 1) şu satırlar geçmektedir:

HKM 1 (Mşt. 75/12) Vs. 1-7, Rs. 8-13[254]

1 *UM-MA* ^{D}UTU^{ŠI}*-MA*

2 A-NA ^{m}*Ka-aš-šu-ú*

3 *QÍ-BÍ-MA*

4 *ŠA* ^{LÚ}KÚR-[*m*]*u* [*k*]*u-it*

5 *ut-tar ha-at-ra-a-*[*e*]*š*

6 ^{LÚ}KÚR-*wa* ^{U}[^{RU}*Ga-ša-š*]*a-an*

7 *har-zi x*

8 *nu-kán ka-a-aš-ma*

9 ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$

10 *pa-ra-a ne-eh-hu-un*

[254] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Alp, **Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük**, Ankara 1991, s. 120-121. Tercüme için Bkz.: G. Karauğuz, **Hititlerde Haberleşme Diplomatik Muhaberat ve Diğer Kil Mektuplar**, Konya 2019, s. 55.

11 *nu-za PA-NI* ^{LÚ}KÚR

12 *me-ek-ki pa-ah-h*[*a-*]*-aš-ša-nu-an-za*

13 *e-eš*

Tercüme:

1-3: Majeste, Kaššu'ya şöyle (söyler):

4-7: Düşmanın [Gaša]ša ülkesini elinde tuttuğu konusunda [ba]na yazmıştın.

8-13: İşte bak, süvari birliklerini sevk ettim. Düşmanın önünde korunmuş ol.

Bu mektupta görüldüğü gibi, düşman karşısında en önemli savunma birliği süvari birliğidir ve gerektiğinde kral tarafından ihtiyaç duyulan bölgeye sevk edilmektedir. Hatti Ülkesi kralının Kaššu'ya ve Pulli'ye yazdığı kil bir mektupta da (HKM 19) piyade ve atlı birliklere olan ihtiyaçtan bahsedilmekte ve kral tarafından süvarilerin beyi Kallu, süvari birliklerini sevk etmesi için görevlendirilmektedir:

HKM 19 Vs. 9-14, u. Rd. 15-16, Rs. 17 (Mşt. 75/15)[255]

9 *nu-wa-aš-ma-aš-kán ŠA* ^{URU}*Ga-ši-pu-u-ra*

10 *hal-ki*$^{HI.A}$*-ma-wa-kán* ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$

11 ERÍN$^{MEŠ.HI.A}$*-ma-wa-kán* ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$

12 *an-da* NU.GÁL ^{D}UTU^{ŠI}*-ma-wa*

13 ^{m}*Ka-lu-un* ^{LÚ}*BE-EL* ANŠE.KUR.RA

14 *wa-tar-na-ah-ta* ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$*<-wa?>-kán*

15 *pa-ra-a na-i ki-nu-na-wa*

16 ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$ *na-ú-i*

17 *ku-iš-ki ú-iz-zi*

Tercüme:

[255] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Alp, 1991, s. 148-151. Tercüme için Bkz.: G. Karauğuz, 2019, s. 63-64.

9-17: Kašipura kentinin hububatını (Kaškalar) ellerinde tutuyor. (Burada) piyade ve atlı birlikler de yok. (Bunun üzerine) majestem süvarilerin beyi Kallu'yu "süvari birliklerini sevk et" diyerek görevlendirdi. Ancak süvari birlikleri henüz ulaşmadı.

CTH 188 (KBo XVIII 29) numaralı UR.MAH-[…] isimli bir kişiden krala yazılan bir mektupta ise kırk koşum at talep edilmektedir. Neu, bu metinde geçen "ANŠE.KUR.RA$^{MEŠ\ GIŠ}$*ŞIMDU*" için "koşum atları" ifadesini kullanmaktadır.[256] Beal, "ANŠE.KUR.RA$^{MEŠ\ GIŠ}$*ŞIMDU*"nun atlı birlikler veya süvari bölüğü içinde yer alıp almadığının kesin olmadığını belirtmektedir.[257] Ancak Hoffner, bu ifadenin tercümesini "kırk tane arabalı savaşçı birliği" olarak vermektedir.[258] Metin yeri şu şekildedir:

KBo XVIII 29 Rs. 21-26(CTH 188)[259]

21^{D}UTU^{ŠI} EN-*YA*

22 III *LI-IM*

23 *na-aš-ma* II *LI-IM*

24 KARAŠ *up-pí*

25 ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}

26 XL ^{GIŠ}*ṢI-IM-DU*

Tercüme:

21 Majestem, efendim, bana

22 üç bin

23 veya iki bin

[256] E. Neu, 1974, s. 51

[257] R. H. Beal, 1992, s. 144-145.

[258] H. A. Hoffner Jr., **Letters from the Hittite Kingdom**, Atlanta 2009, s. 344.

[259] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Hagenbuchner, **Die Korrespondenz der Hethiter 2. Die Briefe mit Transkription, Übersetzung und Kommentar**, Heidelberg 1989, s. 52-53; H. A. Hoffner, 2009, s. 344-345.

24 asker ve

25-25 ayrıca kırk koşum at/arabalı savaşçı gönder.

Atların ve atlı birliklerin sevkinin mektuplarda yer almasının yanında, konumuz açısından dikkat çekici bir örnek olarak savaş arabacılarının şefinin Kaššu'ya yazdığı HKM 71 numaralı bir mektup vardır ve Kaškalılar onu barış yapmak için yetkili kişi olarak görmektedir. İlgili kısım şöyledir:

HKM 71 Vs. 1-16, u. Rd. 17-19, Rs. 20-23 (Mşt. 75/111)[260]

1 *UM-MA* GAL $^{\text{LÚ.MEŠ}}$IŠ

2 *A-NA* ^{m}*Ka-aš-šu-ú QÍ-BÍ-M*[*A*]

3 *ki-iš-ša-an-mu ku-it ha-at-ra-a-eš*

4 *BE-LU ma-an-wa u-un-na-at-ti kat-*[*t*]*a-an*

5 LÚ$^{\text{MEŠ URU}}$*Ga-aš-ga-wa ki-iš-ša-an*

6 *me-mi-iš-kán-zi ma-an-wa* GA[L] $^{\text{LÚ.MEŠ}}$IŠ

7 *u-un-na-i nu-wa ták-šu-la-u-e-ni*

8 *nu-mu a-pa-a-at ma-ah-ha-an ha-at-ri-iš-ki-ši*

9 *zi-ik-za Ú-UL BE-LU nam-ma-du-*[*z*]*a*

10 UGULA NIMGIR.ERÍN^{MEŠ} *hal-zi-iš-ša-an-zi*

11 *am-mu-ga-za* GAL $^{\text{LÚ.MEŠ}}$IŠ

12 *nu-mu-uš-ša-an im-ma ku-it*

13 *pár-ki-ya-at-ta-at nu-za* $^{\text{LÚ.MEŠ}}$*TE-MI-ŠU-NU*

14 [*k*]*u-it Ú-UL ú-e-mi-ya-at*

15 *nu-za zi-ik Ú-UL BE-LU* GAL

16 *nu-mu-uš-ša-an ma-a-an* ERÍN$^{\text{MEŠ URU}}$*G*[*a-r*]*a-a-ah-na*

17 ERÍN$^{\text{MEŠ URU}}$*Iš-hu-pí-it-ta*

[260] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Alp, 1991, s. 254-257; G. Karauğuz, 2019, s. 87-88.

18 ERÍN$^{MEŠ\ HUR.SAG}$*Ša-ak-du-nu-wa*

19 *I-NA* ^{URU}*Ni-ni-ša-an-ku-wa*

20 *Ú-UL ar-n*[*u-ši*]

21 *nu-ut-ta ú-wa-mi*

22 *ma-ah-ha-an nu-u*[*t-t*]*a* [*pu-nu-uš-šu-wa-an-zi*]

23 LÚ$^{MEŠ\ URU}$*Ha-at-ti ú-wa-an-zi*

24 *ka-a-ša-kán ki-i tup-pí*

25 *ku-e-da-ni* UD-*ti pa-ra-a*

26 *ne-eh-hu-un na-aš-ta* ER[Í]N^{MEŠ} KUR.UGU

27 *a-pé-e-da-ni* UD-*ti*

28 *ar-ha hu-it-ti-ya-nu-un*

29 *nu-mu-uš-ša-an zi-iq-qa*

30 KARAŠ-*pát hu-u-da-a-ak*

31 *ar-nu-ut*

Tercüme:

1-2: Savaş arabacılarının başı, Kaššu'ya şöyle söyler:

3-7: Sen bana meseleyi: "Ey bey! (Onları) buraya sevk et" diye yazdın. (Oysaki) Kaškalılar: "Savaş arabacılarının başı buraya gelecek ve barış yapacağız" diye söylenip duruyorlar.

8-11: Benim senin beyin olduğum senin bana sürekli yazmış olmandan belli değil mi? Ordu komutanlarının şefini çağırıp duruyorlar. Ben, savaş arabacılarının şefi değil miyim?

12-14: Siz bu kadar sorumlusunuz da niçin onların elçileri ile buluşmuyorsunuz?

15-23: Sen büyük bir bey değil misin? Eğer sen Karahna kenti askerlerini, İšhupitta kentine; Šakdunuwa kenti askerlerini, Ninišankuwa kentine nakletmezsen, geleceğim ve seni soruşturmak için de (göndereceğim) Hattili adamlar gelecek.

24-31: İşte bak, tableti o günde sana gönderdim. Yukarı Ülke'nin askerlerini o günde çektim. Sen orduyu derhal harekete geçir.

Atlar, arabalı ve atlı savaşçılar bir krallık için o denli önemli olmuştur ki, Mısır ve Hitit gibi iki büyük ülke arasındaki mektuplaşmalarda selamlaşma kalıbı olarak aile ve çocukların durumundan bahsedilirken hemen arkasından onlar gelmiştir. Mısır kralı II. Ramses'in Hatti kraliçesi Puduhepa'ya yazdığı CTH 158 (KBo XXVIII 23 4-10)[261] numaralı mektupta bu durum şöyle görülmektedir: "Kardeşin Mısır ülkesi kralı büyük kral Amon'un sevgilisi Ramses iyidir. Onun evleri, piyadeleri, süvarileri, arabaları ve ülkesindeki her şey fazlasıyla iyidir. Sen kız kardeşim de fazlasıyla iyi olasın. Kardeşim Hatti ülkesi kralı büyük kral Hattušili de iyi olsun. Onun evleri, oğulları, piyadeleri, süvarileri, arabaları ve ülkeleri iyi olsun."

CTH 176 (KUB XXI 38) numaralı Hatti ülkesi kraliçesi Puduhepa'nın Mısır ülkesi kralı II. Ramses'e gönderdiği mektupta ise atlı habercilerin iki büyük ülke arasında önemli belgeler taşıdığını ve haberleşmenin bu şekilde sağlandığı görülmektedir. Aynı zamanda, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerde seyis ve saray memuru olan Zuzu'nun iletişimi sağlamak için görevlendirildiği bilgisi de yer almaktadır. Böylece ^{LÚ}*QARTAPPU* denilen "araba sürücüsü, seyis"in ülkeler arası ilişkilerde rol oynayacak kadar önemli bir meslek olduğu da görülmektedir. İlgili kısım şöyledir:

KUB XXI 38 18-22 (CTH 176)[262]

18 [*hal-*]*ki-iš* NU.GÁL *nu-wa-ta ku-e-da-ni me-e-hu-ni* LÚ.MEŠ *TE₄-ME an-da ú-e-mi-ya-an-zi nu-wa-mu-kán* ŠEŠ-*YA* ^{LÚ}*PIT-HAL-LI pa-ra-a* [*na-a-i*]

[261] Tercüme için Bkz.: G. Beckman, **Hittite Diplomatic Texts**, Atlanta 1996, s. 129-130; G. Karauğuz, 2019, s. 104-105.

[262] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. A. Hoffner Jr., 2009, s. 283. Tercüme için Bkz.: G. M. Beckman, 1996, s. 127; G. Karauğuz, 2019, s. 101.

19 *A-NA* EN.MEŠ KUR-*TI-YA-wa* GIŠ.HUR.MEŠ *me-na-ah-ha-an-da ú-da-an-du nu-wa* NAM.RA.MEŠ *ku-in* [GU$_4$].MEŠ UDU.HI.A *pé-e har-kán-zi*

20 *nu-wa-ra-an-kán ar-ha da-aš-kán-du nu-wa-ra-an par-na-wi$_5$-iš-kán-du nu a-pé-e-*[*da-aš am-mu-uk*]*-pát* LÚ.MEŠ *TE$_4$-ME* DUB.BA.A-*ya AŠ-PUR* BA.ÚŠ-*za-x*[. ..] *ta-an-*[. . .] LÚ.MEŠ *TE$_4$-ME an-da ba-a-er*

21 EGIR-*pa-ma nu-un-tar-aš* ^{LÚ}[*PIT-HAL-LI … Ú-UL*]*ú-et*

22 *am-mu-uk-ma a-pád-da-an* EGIR-*an-da* ^{m}*Zu-zu-un* ^{LÚ}*QAR-TAP-PU* LÚ.SAG [… *na-aš ka*]*t-ta iš-ta-an-ta-it*

Tercüme:

18-22: (Ülkemde) arpa bile yok. Kardeşim elçiler sana ulaşınca bana bir atlı gönderesin. (Konu ile ilgili) belgeler ülkemin beylerine getirilsin, (böylece onların sorumluluğundaki) sivil tutsakları, sığırları ve koyunları sürekli alıp götürsünler ve onları yerleştirsinler. (Bu arada) bizzat ben elçileri ve tabletleri onlara göndermiştim. [ ] Fakat atlı habercin çabuk dönmedi ve elçim de gelmedi. Bunun üzerine seyis ve saray memuru Zuzu'yu [gönderdim] fakat o (da) gecikti.

Bu örnekte görüldüğü gibi atın ulaşım ve haberleşmedeki değeri çok fazlaydı, çünkü at saatte 65 km. hızda koşabilir ve günde yaklaşık 160 km. yol kat edebilirdi.[263]

[263] A. Ünal, 2013-14, s. 43.

II. 3. 4. Hitit Kanunlarında At ve At Mülkiyeti

II. 3. 4. 1. Hitit Kanunlarında At

Hitit kanunlarında evcil hayvanlar, değerliden daha az değerliye gidilmek üzere guruplara ayrılmakta ve birinci grupta at gibi yük hayvanları yer almaktadır.[264] Aynı zamanda Hitit kanunları, Hititlerin sosyo-ekonomik hayatında atın oynadığı rollere ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Bu kanun maddelerinden; atın yaş ve cinsiyeti, barındırıldığı yer gibi özellikler, zarar verme ya da çalınması durumunda suçlu kişiye verilecek cezalar, satış fiyatı, kira fiyatı, vb. bilgiler elde edilmektedir. Bu kanun paragraflarına baktığımızda ilk olarak atın çalınmasına ilişkin maddeler dikkat çekmekte ve atın mülkiyet kavramına vurgu yapmaktadır. At çalmaya yönelik kanunlardan biri olan 58. madde (KBo VI 3 III 30-34) şöyledir:

KBo VI 3 III 30-34[265]

§ 58. (30) *ták-ku* ANŠE.KUR.RA.MAH[266] *ku-iš-ki da-i-e-iz-zi ták-ku ša-ú-i-ti-iš-za Ú-UL*

(31) ANŠE.KUR.RA.MAH *ták-ku i-ú-ga-aš Ú-UL* ANŠE.KUR.RA.MAH [(*ták-k*)]*u ta-a-ú-ga-aš a-pa-a-aš* ANŠE.KUR.RA.MAH-*aš*

(32) *ka-ru-ú* XXX ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} *pí-eš-kir ki-nu-na* XV ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$ *pa-a-i* V ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$

---

[264] S. Alp, 1947, s. 478.

[265] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 36; R. Haase, 1968, s. 33; F. Imparati, 1992, s. 76; H. A. Hoffner, 1997, s. 70; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 17; J. Friedrich, 1959, s. 37; F. Imparati s. 77; H. A. Hoffner, 1997, s. 70; G. Karauğuz, 2018a, s. 79.

[266] ANŠE.KUR.RA.MAH ideogramını A. Galanti, 1931, s. 17: "büyük bir at"; J. Friedrich, 1959, s. 37: "soylu at"; F. Imparati s. 77; "cins at"; H. A. Hoffner, 1997, s. 70: "damızlık at/aygır"; H. Ertem, 1965, s. 25: "iri at/aygır"; A. Ünal, 2016, s. 66: "kısrak",; G. Karauğuz, 2018a, s. 79: "kısrak" olarak tanımlamaktadır.

(33) *ta-a-i-ú-ga-aš* V ANŠE.KUR.RA *i-ú-ga-aš* V ANŠE.KUR.RA *ša-a-ú-i-ti-uš-za pa-a-i*

(34) *pár-na-aš-še-e-a šu-wa-a-i-iz-zi*

Tercüme:

§ 58. (30-31) Eğer herhangi biri, bir kısrağı çalarsa, eğer sütten kesilmiş <ise> kısrak değildir. Eğer bir yaşında <ise> kısrak değildir. Eğer iki yaşında <ise>, o kısraktır.

(32) Eskiden otuz at veriliyordu ve şimdi on beş at versin; beş at

(33) iki yaşında, beş at bir yaşında, beş sütten kesilmiş at (olmak üzere).

(34) Ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır (evine salıverilir/serbesttir).

58. kanun maddesinde, bir kısrak çalındığında hem kısrağın bedeli hem de çalma suçunun cezası olarak eskiden otuz at verildiği ancak kanunların revize edilerek bu cezanın beşi iki yaşında, beşi bir yaşında, beşi sütten kesilmiş olmak üzere on beş at vermesi söylenmektedir. 64. kanun maddesinde ise koşum atının çalınması konu edilmektedir:

KBo VI 3 III[267]

§ 64. (48) *ták-ku* ANŠU.KUR.RA *tu-u-ri-ia-u-wa-aš ku-iš-ki ta-a-i-iz-zi ut-tar-še-it QA-TAM-MA-pát*

Tercüme:

§ 64. (48) Eğer bir koşum atını biri çalarsa, hukuk kuralı onun <=suçlunun> için tam aynı şekildedir.

[267] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 38; R. Haase, 1968, s. 37; F. Imparati, 1992, s. 78; H. A. Hoffner, 1997, s. 75; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 18; J. Friedrich, 1959, s. 39; F. Imparati s. 79; H. A. Hoffner, 1997, s. 75; G. Karauğuz, 2018a, s. 80.

Bu madde de koşum atının çalınmasına ilişkin ceza belirtilirken "tam aynı şekildedir" ifadesiyle kanunların 63. maddesine atıf yapılmaktadır. 63. madde de (KBo VI 3 III 46-47)[268] ise koşum öküzünün çalınması durumunda çalan kişinin ceza olarak üçü iki yaşında, üçü bir yaşında, dördü sütten yeni kesilmiş olmak üzere on sığır vermesi gerekmektedir. Bu maddeye göre, koşum atını çalan kişi üçü iki yaşında, üçü bir yaşında, dördü sütten yeni kesilmiş olmak üzere on at vermesi gerekmektedir. Bu denli ağır bir cezanın verilmesi, koşum atına verilen değeri ve onun tarım, taşıma vb. işlerde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu kanun maddesi, araba vb. düzenekler için kullanılan ya da yük çekme işine daha uygun olan atın "koşum atı" (ANŠU.KUR.RA *turiya*-) olarak tanımlandığını da göstermektedir.

Kanunların 70. paragrafında (KBo VI 3 III 60-62) ise özelliği belirtilmemiş bir atın çalınması durumunda, çalan kişinin hem çaldığı atı hem de iki hayvanı daha ceza olarak vermesi gerekmektedir:

KBo VI 3 III 60-62[269]

§ 70. (60) *ták-ku* GU_4 *ták-ku* ANŠE.KUR.RA *ták-ku* ANŠE.GÌR.NUN.NA-*an ták-ku* ANŠE-*in ku-iš-ki ta-a-i-iz-zi*

(61) *iš-ha-aš-ši-ša-an ga-né-eš-zi na-an-za ša-ku-wa-aš-ša-ra-an-pát da-a-i an-da-ya-aš-ši-kán* II-*ki pa-a-i*

(62) *pár-na-aš-še-e-a šu-wa-a-i-iz-zi*

Tercüme:

[268] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 38; R. Haase, 1968, s. 36; F. Imparati, 1992, s. 78; H. A. Hoffner, 1997, s. 74; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 18; J. Friedrich, 1959, s. 39; F. Imparati s. 79; H. A. Hoffner, 1997, s. 74; G. Karauğuz, 2018a, s. 80.

[269] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 40; R. Haase, 1968, s. 40; F. Imparati, 1992, s. 82; H. A. Hoffner, 1997, s. 78-79; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 19; J. Friedrich, 1959, s. 41; F. Imparati s. 83 ; H. A. Hoffner, 1997, s. 79; G. Karauğuz, 2018a, s. 81.

§ 70. (60) Eğer herhangi biri, bir öküzü, eğer bir atı, eğer bir katırı, eğer bir eşeği çalarsa (61) <ve> onun sahibi onu kendisinin olarak tanırsa (bulursa), o zaman kendisi için onu bütünüyle eksiksiz (zarar verilmemiş şekilde) alsın ve ona ek olarak <suçlu> iki katı <hayvan> versin

(62) ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır (serbesttir).

64. madde ile 70. madde arasındaki fark; 64. maddede çalınan atın koşum atı (ANŠU.KUR.RA *turiya-*) olması, 70. madde de ise herhangi bir özelliği belirtilmemiş at (ANŠE.KUR.RA) olmasıdır. 70. maddede normal bir atın çalınması halinde, çalınan at ile birlikte iki at daha ceza olarak verilirken 64. maddede çalınan koşum atının cezası olarak çeşitli yaş ve özelliklere sahip on adet at verilmek zorundadır.

Ata ilişkin hırsızlığı konu edinen başka bir kanun maddesi 129. maddedir (KBo VI 10 II 26-29) ve bu maddede atın arabaya koşulmasında kullanılan araçları aydınlatmaktadır. İlgili madde şöyledir:

KBo VI 10 II 26-29[270]

§ 129. (26) *ták-ku ŠA* ANŠE.KUR.RA *na-aš-ma* ANŠE.GÌR.NUN.NA ^{KUŠ}*an-na-nu-uz-*[*zi*]

(27)^{KUŠ}*ga-az-zi-mu-el* [. . . . . *-a*]*l-li kat-ra-al* ZABAR

(28) *ku-iš-ki ta-a-i-e-e*[*z-zi ka-r*]*u-ú* I MA.NA KÙ.BABBAR *p*[*í-eš-kir*]

(29) *ki-nu-na* XII GÍN.GÍN KÙ.BABB[AR *pa-a-i*] *pár-na-aš-še-ya šu-wa-a-iz-z*[*i*]

Tercüme:

(26) Eğer bir atın ya da bir katırın deriden dizgin/yularını,

[270] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 68 (Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 26* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 67; F. Imparati, 1992, s. 138; H. A. Hoffner, 1997, s. 117; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 29; J. Friedrich, 1959, s. 69; F. Imparati s. 139; H. A. Hoffner, 1997, s. 117; G. Karauğuz, 2018a, s. 91.

(27) gemini, [ ]x, bronz çanını

(28) bir kimse çalarsa eskiden 1mine gümüş ödettirirlerdi.

(29) Şimdi ise 12 şekel gümüş verir ve serbest bırakılır.

129 numaralı kanun maddesinde at ve katırın; deriden yular, gem ve bronz çan ile arabaya, çifte koşmak için yahut binek hayvanı olarak kullanmak için hazırlandığını göstermektedir. Bu bilginin yanında, atın koşum aletlerinin çalınması halinde eskiden bir mine, şimdi ise 12 şekel gümüş ile gayet yüksek bir ceza verilmektedir. Devamında gelen 130 numaralı kanun maddesinde (KBo VI 10 II + KBo VI 20 30-32) ise ata ait bir nesnenin çalınması durumunda yine bir ceza belirlenmektedir:

KBo VI 10 II + KBo VI 20 30-32[271]

§ 130. (30) *ták-ku* GU_4*-aš na-aš-ma* ANŠE.K[UR.RA-*aš ... -i*]*a-a*[*t-t*]*a-lu-uš*

(31) *ku-iš-ki ta-i-e-ez-i*[*i...* GÍN.GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i*]

(32) *pár-na-aš-še-ia šu-wa-a-*[*iz-zi*]

Tercüme:.

§ 130. (30) Eğer bir sığırın ya da bir a[tın …]-ını

(31) biri çalars[a … şekel gümüş versin]

(32) ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır (serbesttir).

131. kanun maddesinin (KBo VI 10 II 33-34) güncel bir tercümesinde: "Eğer herhangi biri [atın] gemini çalarsa, 6 şekel gümüş versin. (Böylece) evine salıverilir,

[271] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 68 (Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 27* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 67; F. Imparati, 1992, s. 138; H. A. Hoffner, 1997, s. 117; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 29-30; J. Friedrich, 1959, s. 69; F. Imparati s. 139; H. A. Hoffner, 1997, s. 117; G. Karauğuz, 2018a, s. 91.

(serbesttir)" olarak tamamlanmakta[272] ve 130 numaralı kanun maddesini desteklemektedir.

Hitit kanunları ata ilişkin çalma suçlarının yanında atın el konulması ya da rehin tutulmasını da konu edinmektedir. Bu konuya ilişkin bilgiyi 76. kanun paragrafında (KBo VI 3 Rs. III 76-77) görmekteyiz:

KBo VI 3 Rs. III 76-77[273]

§ 76. (76) *ták-ku* GU_4 ANŠE.KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.NA ANŠE *ku-iš-ki ap-pa-at-ri-ez-zi*

(77) *na-aš pé-e-di-iš-ši a-ki a-pu-u-un ar-nu-uz-zi ku-uš-ša-aš-še-et-t*[*a pa-a-i*]

Tercüme:

§ 76. (76) Eğer bir kimse (bir) sığıra, (bir) ata, (bir) katıra, (bir) eşeğe el koyarsa

(77) ve o (hayvan) onun yerinde (mülkünde) ölürse onu <ölü hayvanı> teslim etsin ve onun ücretini de [versin].

Yukarıdaki kanun paragrafında görüldüğü üzere ata el konulması veya rehin tutulması durumunda at ölünce, onun hem ölüsünün hem de ücretinin/bedelinin ödenmesi gerektiği söylenmektedir. Beal'e göre[274] diğer durumların haricinde, Hitit ordusu ihtiyaç duyduğu anda kişi ya da kurumların mülkiyetinde bulunan hayvanlara el koymaktadır.

66. maddede (KBo VI 3 III 51-54) ise atın başka ahırlara karışmasından bahsedilmektedir:

[272] G. Karauğuz, 2018a, s. 91.

[273] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 42; R. Haase, 1968, s. 42; F. Imparati, 1992, s. 84; H. A. Hoffner, 1997, s. 82; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 20; J. Friedrich, 1959, s. 42; F. Imparati s. 85; H. A. Hoffner, 1997, s. 82; G. Karauğuza, 2018a, s. 82.

[274] R. H. Beal, 1992, s. 134-135.

KBo VI 3 III 51-54[275]

§ 66. (51) *ták-ku* GU_4.APIN.LAL *ták-ku* ANŠE.KUR.RA *tu-u-ri-ya-u-wa-aš ták-ku* ^{GUD}ÁB *ták-ku* ANŠE.MUNUS.AL.LAL

(52) *ha-a-l*[*i-y*]*a-aš har-ap-ta ták-ku* [M]AŠ.GA[L] *e-na-an-za ták-ku* UDU.SÍG.SAL *ták-ku* UDU.NITÁ

(53) *a-ša-ú-*[*n*]*i har-ap-ta iš-ha-aš-ši-š*[*a-an ú-*]*e-mi-ya-az-zi*

(54) *na-an-za ša-ku-wa-aš-šar-ra-an-pát da-a-i* ^{LÚ}N[Í.Z]U-*a*[*n Ú-U*]*L e-ep-zi*

Tercüme:

§ 66. (51) Eğer bir koşum öküzü, eğer bir koşum atı, eğer bir inek, eğer bir dişi koşum eşeği

(52) <başka> ahıra karışmışsa, eğer bir evcil teke, eğer bir yün maryası (anaç koyun), eğer bir erkek koyun (koç)

(53) <başka> bir ağıla karışmışsa, <ve eğer> onun sahibi onu bulursa

(54) ve kendisi için onu zarar verilmemiş olarak alırsa, bir hırsız gibi <o> yakalanmasın.

Bu madde ise at mülkiyetinin bireylere ait olduğunu, birinin at ve diğer hayvanlarının başkasının ahırına ya da ağılına karışabileceğini göstermektedir. Böyle bir karışma durumunda, sahibi hayvanını zarar görmeden alırsa herhangi bir hırsızlık durumu oluşmamaktadır. Aynı zamanda, koşum atının (ANŠE.KUR.RA *turiya-*) normal attan farklı olduğu açıkça görülürken, o dönemde atın *hali-* denilen ahırlarda barındırıldığı bilgisi de yer almaktadır.

[275] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 38; R. Haase, 1968, s. 38; F. Imparati, 1992, s. 80; H. A. Hoffner, 1997, s. 76; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 18; J. Friedrich, 1959, s. 39; F. Imparati s. 81; H. A. Hoffner, 1997, s. 77; G. Karauğuz, 2018a, s. 80.

Atın başka ahırlara karışması konusunda bilgi veren Hitit kanunları konuyu daha da detaylandırarak atın kaybolduktan sonra bulunması konusunu da 71. paragrafta (KBo VI 3 II 58-63) aydınlatmaktadır:

KBo VI 2 III 58-63[276]

§ 71. (58) *ták-ku* GU_4-*un* ANŠE.[KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.N]A ANŠE-*in ku-iš-ki ú-e-mi-ez-zi*

(59) [*na-an* L]UGA[L-*an a-aš-ka u-un-na-i ták*]-*ku ut-ni-ya-ma ú-e-mi-ez-z*[*i*]

(60) [*na-an* $LÚ^{MEŠ}$ ŠU.GI-*aš hi-in-kán-zi na-an-za*] *tu-u-ri-ez-zi ma-a-n*[*a*]-*a*[*n*]

(61) [*iš-ha-aš-ši-ša ú-e-mi-ez-zi na-an-za ša*]-*ku-wa-aš-ša-ra-an* [*da-a-i*]

(62) [^{LÚ}NÍ.ZU-*an na-at-ta e-ep-zi ták-ku-wa-an* LÚ]^{MEŠ} ŠU.GI-*aš n*[*a-at-ta hi-ik-zi*]

(63) [*na-aš* ^{LÚ}NÍ.ZU] *k*[*i-ša-ri*]

Tercüme:

§ 71. (58) Eğer bir kimse (bir) sığırı, (bir) atı, (bir) katırı, (bir) eşeği bulursa

(59) onu kralın kapısına sevk eder. Eğer taşrada bulursa

(60) ve onu ihtiyarlar heyeti (ona) terk ederlerse onu boyunduruğa koşar.

(61) (Sonra) sahibi onu bulursa onun göze uygununu (tamamını) alır.

(62) (Onu) hırsız (olarak) tutmaz. Eğer onu ihtiyarlar heyetine vermezlerse

(63) o hırsız olur (hırsız sayılır).

Bu maddeye göre, atın bulunması durumunda kral kapısı, taşrada bulunması durumunda ise karar mercii ihtiyarlar heyeti olarak gösterilmektedir. Atın bulunması, temelde bir hırsızlık konusu olarak kanunlarca ele alınsa da, bulan kişi yetkili kişilerin bilgisi dahilinde kendi tasarrufunda kullanırsa kişi hırsız olarak tanımlanmamaktadır.

[276] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 40; R. Haase, 1968, s. 40; F. Imparati, 1992, s. 82; H. A. Hoffner, 1997, s. 79; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 19; J. Friedrich, 1959, s. 41; F. Imparati, 1992, s. 83; H. A. Hoffner, 1997, s. 80; G. Karauğuz, 2018a, s. 81.

Ancak ihtiyarlar heyetine danışılmadan bulunan at ve diğer hayvanların kullanılması durumunda bulan kişi hırsız sayılmaktadır.

Kanunların 61. paragrafında (KBo VI 3 III 40-42) ise sadece ata ilişkin bir bulunma ve bu durumda kanuna uygun davranılmaması durumunda bulan kişiye yönelik cezalandırma bilgisi bulunmaktadır:

KBo VI 3 III 40-42[277]

§ 61. (40) *ták-ku* ANŠE.KUR.RA.MAH *ku-iš-ki ú-e-mi-ia-az-zi ta-an pár-ku-nu-zi iš-h*[*a-aš-ši-ša-an*]

(41) *ka-ni-iš-zi* VII ANŠE.KUR.RA.MEŠ *pa-a-i* II ANŠE.KUR.RA MU.II III ANŠE.KUR.RA MU.[I]

(42) II *ša-ú-i-ti-iš-za pa-a-i pár-na-aš-še-e-a šu-wa-a-iz-zi*

Tercüme:

§ 61. (40) Eğer bir kısrağı biri bulursa ve onun damgasını silerse ve onun sahibi onu

(41) tanırsa, (bu hırsızlık vakasıdır. Böylece) yedi at versin: iki yaşında iki at, bir yaşında üç at,

(42) sütten kesilmiş iki at versin ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır (serbesttir).

Kanunların 61. maddesinde görüldüğü gibi, atın sahibi mülkiyetinin kanıtı olarak ata damga vurmaktadır. Günümüzde benzer yöntemlerle hayvanlara uygulanan damgalama ya da belirtici işaretler hala kullanılmaktadır. Bu durumun Hitit toplumunda kullanılmış olması ise konumuz açısından aydınlatıcı bir detaydır. Bu maddede görülen

[277] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 38; R. Haase, 1968, s. 35; F. Imparati, 1992, s. 78; H. A. Hoffner, 1997, s. 73; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 18 (Galanti bu maddeyi "bir kişi bir at bulur ve beslerse diye tercüme etmektedir); J. Friedrich, 1959, s. 39; F. Imparati s. 79; H. A. Hoffner, 1997, s. 73 (Hoffner bu maddeyi "Bir kimse bir aygır bulur ve onu hadım ederse" diye tercüme etmektedir); G. Karauğuz, 2018a, s. 80.

mülkiyet vurgusunun yanında, bilinçli olarak atın damgasının silinmesi durumunda hırsızlık suçu sayılmakta ve ceza bedeli iki yaşında iki at, bir yaşında üç at ve sütten kesilmiş iki at olmak üzere toplamda yedi at olarak belirlenmektedir.

Buraya kadar ele aldığımız kanun maddelerinde; atı çalma, ata ait koşum takımlarını çalma, atın kaybolması, bulunması, atın başka ahırlara karışması ve alıkonulması konuları işlenmiştir (Bkz.: Tablo 5). Ata ilişkin zarar verme konusu altında ele alabileceğimiz çeşitli maddeler de Hitit kanunlarına konu edilmiştir (Bkz.: Tablo 6). Bunlardan ilki 75 numaralı (KBo VI 3 III 73-75) kanun maddesidir ve transkripsiyon ile tercümesi şu şekildedir:

KBo VI 3 III 73-75[278]

§ 75. (73) *ták-ku* GU_4-*un* ANŠE.KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.NA ANŠE-*in ku-iš-ki tu-u-ri-ez-zi na-aš a-ki*

(74) *na-aš-ma-an* UR.BAR.RA-*aš ka-ra-a-pí na-aš-ma-aš har-ak-zi na-an ša-ku-wa-aš-ša-ra-an-pát pa-a-i*

(75) *ták-ku te-ez-zi-ma IŠ-TU* DINGIR-*LIM-wa-ra-aš* BA.ÚŠ *nu li-in-ga-zi*

Tercüme:

§ 75. (73) Eğer bir kimse (bir) sığırı, (bir) atı, (bir) katırı, (bir) eşeği boyunduruğa koşar ve o ölürse

(74) veya onu (bir) kurt yer ve o ölürse, o (şahıs) göze en uygununu (eksiksiz/tamamını) versin.

(75) Eğer "tanrı tarafından öldü" diye (yalan) söylerse (o vakit) o yemin etsin.

[278] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 42; R. Haase, 1968, s. 42; F. Imparati, 1992, s. 84; H. A. Hoffner, 1997, s. 81-82; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 20; J. Friedrich, 1959, s. 43; F. Imparati s. 85; H. A. Hoffner, 1997, s. 82; G. Karauğuz, 2018a, s. 82.

75. numaralı kanun maddesine göre bir atın boyunduruğa koşularak muhtemelen çok çalıştırılma ya da taşıyamayacağı kadar ağır yük altına sokulması durumunda ölmesi veya atı kurt yemesi halinde, atın aynısından verilerek telafi edilmesi sağlanmaktadır. Bu kanun maddesi atın ağır yük altına sokulmasını engellemesinin yanında at sahibinin mağduriyetini de gidermeye çalışmaktadır. At gibi diğer boyunduruğa koşulan hayvanların, hastalık ya da yaşlılık gibi sebeplerden ölmesi de normal bir durum olmalıdır ki bu durum "tanrı tarafından öldü" denilerek atı kullanan kişinin atın ölümünde bir payı olmadığını göstermek için açık kapı bırakılmıştır.

Ata zarar verme konusunu ele alan ikinci madde ise 77 numaralı kanun maddesidir ve bu maddede gebe kısrağa şiddet uygulama ile atın gözünü kör etme durumu konu edilmektedir:

KBo VI 3 III 78-80, IV 1-2[279]

§ 77. (78) *ták-ku* GU_4.ÁB *ar-ma-u-an-da-an ku-iš-ki wa-al-ah-zi nu šar-hu-wa-an-da*

(79) *pé-eš-ši-ya-zi* II GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i ták-ku* ANŠE.KUR.RA *ar-ma-u-an-da-an ku-*[*iš-ki*]

(80) *wa-al-ah-zi nu šar-hu-wa-an-da pé-eš-ši-ya-zi* II GÍN KÙ.BABBAR [*pa-a-i*]

(1) [*ták-ku* GU_4-*aš na-aš-ma* ANŠE.KUR.RA-*aš* IGI-*ŠU ku-iš-ki ta*]-*šu-wa-ah-zi* VI GÍN KÙ.BABBAR [*pa-a-i*]

(2) [*pár-na-aš-še-*]*e-a šu-wa-a-i-ez-zi*

Tercüme:

§ 77. (78) Eğer herhangi biri gebe bir sığıra vurur ve düşük

(79) yaptırırsa iki şekel gümüş versin. Eğer herhangi biri gebe bir kısrağa

[279] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 42; R. Haase, 1968, s. 42; F. Imparati, 1992, s. 86; H. A. Hoffner, 1997, s. 83; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 20-21; J. Friedrich, 1959, s. 43; F. Imparati s. 87; H. A. Hoffner, 1997, s. 83; G. Karauğuz, 2018a, s. 82.

(80) vurur ve düşük yaptırırsa iki şekel gümüş versin.

(1) Eğer herhangi biri bir sığırın ya da bir atın gözünü kör ederse altı şekel gümüş versin

(2) ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır (serbesttir).

77. maddede görüldüğü gibi gebe kısrağın yavrusunu düşürmesine sebep olan şiddet uygulamaları yasaklanmakta ve iki şekel gümüş uygulanan şiddetin ceza bedeli olarak belirlenmektedir. Atın gözünü kör etmek ise altı şekel gümüş cezasıyla, atın düşük yapmasına sebep olmanın bedelinin üç katına tekabül etmektedir.

Zarar verme ya da şiddet uygulama kapsamında değerlendirebileceğimiz bir diğer kanun maddesi ise hayvanlara tecavüzü konu edinen 200 numaralı (KBo VI 26 IV 23-25) kanun maddesidir. İlgili kısım şu şekildedir:

KBo VI 26 IV 23-25[280]

§ 200A. (23) *ták-ku* LÚ-*aš* ANŠE.KUR.RA-*i na-aš-ma* ANŠE.GÌR.NUN.NA *kat-ta*

(24) *wa-aš-ta-i Ú-UL ha-ra-tar* LUGAL-*uš-aš Ú-UL ti-iz-zi*

(25) LÚ SANGA-*şa Ú-UL ki-i-ša*

Tercüme:

23 Eğer bir adam bir at ya da bir katırla

24 günah işlerse, cezaya değer bir eylem değildir. Ama o kralın karşısına çıkmasın

25 ve din adamı olmasın. …

[280] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 86 (J. Friedrich, §200. Kanun maddesini Tafel II Kanun §86*a olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 92; F. Imparati, 1992, s. 182; H. A. Hoffner, 1997, s. 157-158; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 41; J. Friedrich, 1959, s. 87 (J. Friedrich, §200. Kanun maddesini Tafel II Kanun §86*a olarak vermektedir); F. Imparati s. 183; H. A. Hoffner, 1997, s. 158; G. Karauğuz, 2018a, s. 100.

200 numaralı kanun maddesinde, at ve katıra tasallut edenlere ceza verilmemekle beraber, rahip olmayacakları söylenilmektedir ki bu da dini temizlikten mahrum sayıldıklarını göstermektedir.[281] Böylelikle at, kısmi anlamda olsa bile insanlara karşı koruma altına alınmakta ve atın bu tür bir şiddete maruz kaldığını ortaya koymaktadır.

Hitit kanunları, ata karşı işlenen suçlara cezalar belirlemekle birlikte atın Hitit ticari hayatında oynadığı rol ve at mülkiyetine ilişkin bilgiler veren maddelere de sahiptir. Bu maddelerden biri olan 152 numaralı (KBo VI 10 Rs. III 37-38) kanun maddesi, atın kiralandığını ve böylece hayvan ticareti yapıldığının en açık göstergelerinden birini oluşturmaktadır.

KBo VI 10 Rs. III 37-38[282]

§ 152. (37) *ták-ku* ANŠE.KUR.R[(A ANŠE.GÌR.NUN.NA ANŠE-*in ku-iš-ki*)]

(38) *ku-uš-n*[*e-ez-zi A-NA* ITU.I.KAM I GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i*]

Tercüme:

§ 152. (37) Eğer bir kimse (bir) a[tı, (bir) katırı <ya da> (bir) eşeği]

(38) kira[lar]sa [1 aylığına 1 şekel gümüş versin].

Bu maddeye göre, sahibi atı kiraya vermekte ve bir ay için kira bedeli olarak 1 şekel gümüş almaktadır. Aynı zamanda kira bedelinin at, katır ya da eşek için aynı olduğu da bu maddede görülmektedir (Bkz: Tablo 2). Kiralamanın yanında ticari faaliyeti oluşturan satış konusu ise kanunların 178. paragrafında (KBo VI 26 II 30-35) görülmektedir:

[281] S. Alp, 1947, s. 480-481.

[282] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 72 (Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 41* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 71-72; F. Imparati, 1992, s. 146; H. A. Hoffner, 1997, s. 124; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 32 (Galanti, bu maddede sadece atın kiralanmasını göstermektedir); J. Friedrich, 1959, s. 73; F. Imparati s. 147; H. A. Hoffner, 1997, s. 124; G. Karauğuz, 2018a, s. 93.

KBo VI 26 II 30-35[283]

§ 178. (30) *ŠA* GU$_4$.APIN.LÁ [XII] GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU ŠA* I GU$_4$.MAH X GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU*

(31) *ŠA* I $^{GU}_4$ÁB.GAL VII GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU* I GU$_4$.APIN.LÁ I $^{GU}_4$ÁB

(32) *i-ú-ga-aš-š*[*a*] V GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU nu ŠA* 1 GU$_4$ *ša-ú-i-ti-iš-ta-aš*

(33) IV GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i ták-ku* $^{GU}_4$ÁB *ar-ma-ah-ha-an-ti*

(34) VIII GÍN KÙ.BABBAR *Š*[*A*] I AMAR II GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU* I ANŠE.KUR.RA.NÍTA

(35) I ANŠE.KUR.RA MUNUS.AL.[L]Á *ŠA* I ANŠE.NÍTA I ANŠE MUNUS.AL.LÁ *ŠI-IM-ŠU QA-TAM-MA-pát*

Tercüme:

§ 178. (30) Bir saban öküzünün fiyatı on iki şekel gümüş<tür>, bir boğanın fiyatı on şekel gümüş<tür>,

(31-32) Yetişkin bir ineğin (düve) fiyatı yedi şekel gümüş<tür>, bir saban öküzünün, bir yaşında bir ineğin fiyatı beş şekel gümüş<tür> ve bir sütten kesilmiş bir sığır için

(33) dört şekel gümüş versin; eğer gebe bir inek <ise>

(34) sekiz şekel gümüş, bir dananın fiyatı iki şekel gümüş<tür>, bir erkek atın,

(35) bir kısrağın, bir eşeğin, bir yük çekme (boyunduruk) dişi eşeğinin fiyatı tam aynı şekildedir.

Ele alınan 178. kanun maddesinde büyükbaş hayvanların satış fiyatları belirlenmekte fakat atın satış fiyatı için "fiyatı tam aynı şekildedir" ibaresiyle açıklanmaktadır. Fiyatı açıkça belirtilen dananın değerine atıf yapılıyorsa erkek atın ve

[283] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 78 (Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 63* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. ; F. Imparati, 1992, s. 164,166; H. A. Hoffner, 1997, s. 141-142; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 36; J. Friedrich, 1959, s. 79; F. Imparati s.165, 167 ; H. A. Hoffner, 1997, s. 142; G. Karauğuz, 2018a, s. 96-97.

kısrağın fiyatı iki şekel gümüştür. Kanunların 180 (KBo VI 26 II 38-41) ve 181. paragrafında ise at ve diğer hayvanların satışına dair daha açık bilgiler verilmektedir:

KBo VI 26 II 38-41[284]

§ 180. (38) *ták-ku* I ANŠE.KUR.RA *tu-ri-ia-u-aš* XX GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU*

(39) *ŠA* I ANŠE.GÌR.NUN.NA I MA.NA KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU ŠA* I ANŠE.KUR.RA

(40) XIV GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU ŠA* I ANŠE.KUR.RA.NÍTA *i-ú-ga-aš* X GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU*

(41) *ŠA* I ANŠE.KUR.RA.MUNUS.AL.LÁ *i-ú-ga-aš* XV GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU*

Tercüme:

§ 180. (38) Eğer bir koşum atı ise bedeli yirmi şekel gümüştür.

(39) Bir katırın bedeli bir mine gümüştür, bir atın

(40) on dört şekel gümüş bedeli olur, bir yaşında erkek bir atın bedeli on şekel gümüştür,

(41) bir yaşında bir kısrağın bedeli on beş şekel gümüştür.

KBo VI 26 II 42-43[285]

§ 181. (42) *ŠA* I ANŠU.KUR.RA.NITÁ *Ù ŠA* I ANŠU.KUR.RA.MUNUS.AL.LÁ *ša-ú-i-ti-iš-ta-aš*

(43) IV GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU* ...

Tercüme:

§ 181. (42) Sütten kesilmiş bir erkek atın (tay) ve sütten kesilmiş kısrağın (dişi tay)

[284] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 78 (J. Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 65* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 82; F. Imparati, 1992, s. 166; H. A. Hoffner, 1997, s. 143; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 36; J. Friedrich, 1959, s. 79 ; F. Imparati,1992, s. 167; H. A. Hoffner, 1997, s. 144; G. Karauğuz, 2018a, s. 97.

[285] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 80 (Friedrich bu maddeyi Tafel II madde 66* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 83; F. Imparati, 1992, s. 168; H. A. Hoffner, 1997, s. 144; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 37; J. Friedrich, 1959, s. 81; F. Imparati s. 169; H. A. Hoffner, 1997, s. 144; G. Karauğuz, 2018a, s. 97.

(43) bedeli 4 şekel gümüş<tür> …

180 ve 181. maddelere göre; koşum atı 20 şekel, at 14 şekel, bir yaşında erkek at 10 şekel, bir yaşında bir yük çekme kısrağı 15 şekel, altı aylık erkek at ve yük çekme kısrağı dört şekel gümüş olarak belirlenmiştir. Görüldüğü gibi (Bkz. Tablo 3) at türüne ilişkin fiyat tablosunda en pahalı olan 20 şekel gümüşle koşum atıdır.

Kanunların 148. maddesi (KBo VI 10 Rs. III 25-27: Dupl. XXIX 30 Vs. II 2-3) ise atın satışına fesat karıştırmaya engel olmak için belirlenen cezayı göstermektedir:

KBo VI 10 Rs. III 25-27[286]

§ 148. (25) [*ták-ku* GU$_4$-*un* A]NŠE.KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.NA ANŠE-*in ku-iš-ki*

(26) [*uš-ne-eš-kat-t*]*a ta-ma-a-i-ša-kán pé-ra-an* GUL-*ah-zi*

(27) [*wa-aš-túl-aš …* G]ÍN.GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i*

Tercüme:

§ 148. (25) [Eğer] herhangi biri, [bir sığırı, a]tı, bir katırı, bir eşeği

(26) [satışa çıkardıysa], ve başka biri (bu ticarete) <ona=işe> zarar verirse,

(27) [suçlu … şe]kel gümüş versin.

148. madde, at satışının yaygınlığını gösterirken kanunlar tarafından hayvan satışının bir anlamda desteğini ve koruma altına alınmış olduğunu da göstermektedir. Bu yargıya varma sebebimiz ise ilgili maddede görüldüğü gibi at ve diğer hayvanların

[286] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 70 (Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 37* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 70; F. Imparati, 1992, s. 144; H. A. Hoffner, 1997, s. 122; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. (Galanti, bu maddede adı geçen hayvanların kiralanmasından bahsetmektedir); J. Friedrich, 1959, s. 71; F. Imparati s. 145; H. A. Hoffner, 1997, s. 122; G. Karauğuz, 2018a, s. 93.

satışına zarar verilmesi durumunda gümüş para cezasının verilmesidir. Ancak kaç şekel ceza verildiği, metnin hasarlı olmasından dolayı bilinmemektedir.

II. 3. 4. 2. At Mülkiyeti

Hitit kanunlarında görüldüğü gibi, atın da diğer hayvanlar gibi kiralanmak ve satılmak suretiyle el değiştirdiğini ve kişi ya da kurumların mülkiyetinde bulunduğunu söylemek mümkündür. At mülkiyetine dair Hitit kanunlarından edindiğimiz bilgilere ek olarak, farklı metin gruplarından çeşitli bilgiler de elde edilebilmektedir. Bu metinler arasında; siyasi antlaşma metinleri, tüccarlar ile ilgili kayıtlar, mahkeme kayıtları, arazi bağış metinleri ve büyü ritüelleri bulunmaktadır. Bu metinlerdeki en geniş kavram olan ülke/kraliyet mülkiyetine örnek olarak gösterebileceğimiz CTH 146 (KUB XXIII 72) numaralı metin, Pahhuwa ülkesi ile bir Hitit kralı arasında yapılan bir antlaşmadır ve çalmaya yönelik uygulanan talimatlar arasında at da bulunmaktadır:

KUB XXIII 72 Rs. 55-56 (CTH 146) [287]

55 . . . LÚ MUNUS DUMU.NITA DUMU.MUNUS ARAD GÉME GU_4 UDU ANŠE.KUR.RA [ANŠE.GÌR.NU]N.NA ANŠE KÙ.BABBAR GUŠKIN

56 [ ]x ZABAR *Ù* URUDU$^{HI.A}$ *le-e ku-iš-ki da-a-ia-az-zi* . . .

Tercüme:

55 . . . adamı, kadını, erkek çocuğu, kız çocuğu, köleyi, cariyeyi, sığırı, koyunu, atı, katırı, eşeği, altını, gümüşü,

56 br]onz ve bakırları kimse çalmasın. . . .

[287] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 13; S. Reichmuth, 2011, s. 118, 125.

Ülkenin en önemli gücü olan ve krala bağlı olarak hareket eden ordu, çeşitli birliklerden oluşmasının yanı sıra çeşitli hayvanlara da ihtiyaç duymuştur. Bu hayvanlardan biri olan at, Hitit ordusundaki haberciler, arabalı savaşçılar ve süvariler tarafından kullanılmıştır. Bu konuya ilgili başlık altında etraflıca değinilmiştir. KUB IX 32 numaralı büyücü Ašhella'nın ordudaki salgın hastalığı geçirmek için yaptığı büyü ritüeli metninde ise atın ordunun bir parçası olduğu açıkça görülmektedir:

KUB IX 32 Vs. 28-32[288]

28 *nu-kán an-da QA-TAM-MA-pát me-mi-iš-kán-zi ka-a-ša-wa-aš-ša-an ku-it* [(*ki-e-el ŠA* KARAŠ)]

29*i-da-a-lu A-NA A-MI-LU-UT-TI* $GU_4^{HI.A}$ ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} ANŠE.GÌR.NUN.N[(A)]

Tercüme:

28 Ve bu sırada aynı şekilde söylerler: "Bak! Bu ordunun

29 insanları, koyunları, atları, katırları

At mülkiyetine başka bir örnek olarak KBo XII 42 numaralı metinde, tüccarların mülkiyetindeki atları gösterebiliriz. Bu metin hasarlı olmasına rağmen tüccarların sahip olduğu malları sıralamakta ve tüccar kervanlarında atların bulunduğunu da göstermektedir. İlgili metin yeri şöyledir:

KBo XII 42 Rs. III 2-8 (Dup. ABoT 49)[289]

2 *nam-ma* x[*ú-*(*e*)]*-eš-wa-z*[(*a*)]

3 LÚ.MEŠ DAM.GÀR.HI.A ^{URU}*Ú*-[*ra?-a?* ^{UR}]^{U}*Za-al-l*[*a-ra?*]

4 *ú-wa-ú-e-ni nu-wa i-ya-ta* [*t*]*a-me-e-t*[*a*]

5 *pé-e har-ú-e-ni*

6 NAM.RA.HI.A-*wa me-ek-ki ú-e-da-u-e-ni*

[288] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, 1985, s. 16, 24.

[289] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. A. Hoffner, 1968-1969, s. 34-35.

7 GU_4.HI.A-*wa* UDU.HI.A ANŠE.KUR.RA.HI.A ANŠE.GÌR.NUN.NA.HI.A

8 [(ANŠ)]E.MEŠ *me-ek-ki na-an-ni-ya-u-e-ni*

Tercüme:

2 Ayrıca […… bi]z(?)

3 U[ra]lı (ve) Zall[ara]lı tüccarlar

4 gelecek ve bolluk ve berek[ete]

5 sahip olacağız.

6 Pek çok köle getireceğiz;

7 sığırlar, koyunlar, atlar, katırlar,

8 (ve) eşekleri çokça süreceğiz.

Atın kraliyet ailesinin mülkiyetinde bulunduğunu ve tüccarlar ile ülkeler arasında at ve at arabası ticaretinin yapıldığını CTH 293 (KUB XIII 35) numaralı mahkeme kayıtları metninde görmek mümkündür. Söz konusu metinde davacı, III. Hattuşili'nin eşi kraliçe Puduhepa'dır. Sanık burada görüldüğü gibi GAL-^{D}U ve babası Ukkura'dır. Davaya ilişkin mahkeme kayıtları şu şekildedir:

KUB XIII 35 (= Bo 2131) + KUB XXIII 80 =(Bo 3539) + KBo XVI 62 (=1364/u) I 1-4[290]

1 [SAL.LUGAL *k*]*u-it Ú-NU-TUM A-NA* ^{M}GAL.^{D}U DUMU ^{M}*U*[*k-ku-r*]*a* ^{LÚ}UGULA X

2 [^{GIŠ}GIGI]R *Ú-NU-UT* ZABAR URUDU TÚG GAD ^{GIŠ}BAN ^{GI}KAK.TAG.GA ^{KUŠ}*A-RI-TUM*

3 [^{GIŠ}TUKU]L NAM.RA GU_4 UDU ANŠU.KUR.RA ANŠU.GÌR.NUN.NA EGIR-*pa pí-eš-ki-it*

4 [*nu*] *Ú-NU-TUM ku-it ku-e-da-ni pí-eš-ki-it na-at Ú-UL ši-ya-eš-ki-it*

[290] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Werner, 1967, s. 4-5; H. G. Güterbock, H. A. Hoffner, 1989, s. 26.

Tercüme:

1 Kraliçe, Ukkura'nın oğlu GAL.^{D}U'ya alet-edevatı, on

2 araba, bronz ve bakır kaplar, kıyafetler, kumaşlar, yaylar, oklar, kalkanlar

3 topuzlar, esirler, sığırlar, koyunlar, atlar ve katırları teslim ettiği zaman

4 teslim ettiği alet-edevatı her bir durumda mühürlememişti.

Atların tüccarlar tarafından alındığını ve kanunlarda geçen at satışının ticari amaçlı olarak yapıldığını aynı metnin üçüncü sütununda şöyle görmekteyiz:

KUB XIII 35 Vs. III 18-26 (CTH 293)[291]

18 I ANŠE.GÌR.NUN.NA-*wa-za* ^{m}*Ia-ar-ra-ni-aš da-a-aš*

19 I ANŠE.GÌR.NUN.NA-*ma-wa-za* ^{m}*Ma-ru-wa-aš da-a-aš e-še-ir-ma-wa-ra-at* DAM.QAR^{MEŠ}

20 *UM-MA* ^{mD}U-*mi-im-ma* ^{m}ŠEŠ-*zi-i*š ^{m}*Ma-ru-u-wa-aš*

21 ^{m}*Ia-ar-ra-za-al-ma-aš* ^{m}*Pal-la-a-aš* ^{m}*Ia-ar*-LÚ-*iš* DUMU ^{m}*Tu-ut-tu*

22 ^{m}*Ia-ar-ra*-LÚ-*iš* DUMU ^{m}*La-hi-na*-LÚ *PA-NI* DINGIR^{LIM}-*wa*

23 *kiš-an me-mi-ir ma-a-an-wa-an-na-aš* ANŠE.KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.NA

24 *ŠA* MUNUS.LUGAL *pa-ra-a uš-ša-ni-ya-u-en na-aš-ma-wa-ra-an-kán wa-ah-nu-um-me-en*

25 *tu-u-ri-ya-u-e-ni-ya-an-na-a*š [x(?)] *nu-wa-ra-an-kán dam-mi-eš-ha*

26 *Ú-UL ku-in-nu-um-mi-en* . . .

Tercüme:

18 Bir katırı ^{m}*Iarraniya* aldı.

19 Bir katırı *Maruwa* aldı. Onlar tüccarlardı.

20 ^{mD}U-*mimma*, ^{m}ŠEŠ-*zi*, ^{m}*Maruwa*,

21 ^{m}*Iarrazalma*, ^{m}*Pala*, ^{m}*Tuttu*'nun oğlu ^{m}I*ar*-LÚ-*i*

[291] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 19-20.

22 ^{m}*Lahina*-LÚ'nun oğlu ^{m}*Iarra*-LÚ-*i* tanrı huzurunda

23-24 şöyle söylediler: "Eğer biz kraliçenin at ve katırlarını satışa çıkardık veya onları döndürdükse

25 koştuk. Biz [x] onları cebren

26 öldürmedik" . . .

Metnin bu kısmında davalının kendini savunması görülmekte ve kraliçenin katırlarını satışa çıkardıklarını ve onları bilerek öldürmediklerini söylemektedirler. Kraliçeye karşı açıklama yapan bir diğer davalı, Kraliçe'nin onbaşısı olan Ukkura ise katırlarla ilgili şöyle bir ifade vermektedir:

KUB XIII 35 Rs. IV 35-51 (CTH 293)[292]

35 *UM-MA* ^{m}*Uk-ku-ra* ^{LÚ}UGULA X MUNUS.LUGAL *I-NA* KUR ^{URU}*Ka-ra-*^{D}*Du-ni-ya-aš-wa-mu*

36 *ku-wa-pí u-i-e-ir nu-wa-mu* ^{GIŠ}*LE-U*$_5$ *ku-e*

37 *ŠA* ANŠU.KUR.RA ANŠU.GÌR.NUN.NA$^{HI.A}$ *e-eš-ta nu-wa-ra-at an-da ši-ya-nu-u*[*n*]

38 *ku-it-ma-an-ma-wa I-NA* KUR ^{URU}*Ka-ra-*^{D}*Du-ni-ya-aš pa-a-un*

39 *ku-it-ma-an-wa* EGIR-*pa ú-wa-nu-un nu-wa-ra-at Ú-UL nam-ma*

40 *ši-ya-a-nu-un la-la-mi-eš-ša Ú-UL ši-ya-a-an-za*

41 *nu-wa-kán pa-ra-a a-pád-da-an-pát uš-ki-nu-un*

42 GIM-*an-wa* ANŠU.KUR.RA$^{HI.A}$ [AN]ŠU.GÌR.UN.NA$^{HI.A}$ *an-da a-ri*

43 *nu-wa-ra-at QA-TAM-MA š*[*i-ya-a-m*]*i nu-wa-ra-at-mu šal-la-kar-ta-t*[*ar*]

44 *ku-pí-ya-ti-iš-ma*[*-wa-ra-a*]*š-mu Ú-UL ku-iš-ki*

45 *pa-ra-a-ya-kán Ú-UL u-uh-hu-un mar-ta-ri-wa-ra-at-kán*

46 *nu-wa-ra-at-kán a-aš-zi* ANŠU.KUR.RA-*wa-za* ANŠU.GÌR.NUN.NA

[292] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Werner, 1967, s. 14-15.

47 *Ú-UL da-ah-hu-un pí-ih-hu-na-wa-ra-an Ú-UL ku-e-da-ni-ik-ki*

Tercüme:

35-37: Kraliçe'nin onbaşısı olan Ukkura şöyle söyler: "Babil'e gönderilmeden önce, atlar (ve) katırlar hakkında sahip olduğum tahta tableti mühürledi[m].

38-39: Ama Babil'e gidip döndüğüm zaman onu tekrar mühürlemedi.

40-41: Ayrıca, belge mühürlenmemişti ve bu yüzden göz kulak oldum.

42-44: Atlar ve katırlara gelince, onu (belgeyi) aynı şekilde mühürleyeceğim. Bu benim ihmalim, ama benim planım değil.

45-47: Ayrıca ihmal etmedim, sadece: "Kayboldu ve öldü." Kendim için at veya katır almadım ve onları kimseye vermedim.

Ukkura'nın ifadesine göre, atlar ve katırları alarak Babil'e satmaya gitmiştir. Anlaşılan o ki giderken götürdüğü atlar ortada yoktur ve kendisine verilen atların öldüğünü, kaybolduğunu söylemekte kendi mülküne geçirmediğini iddia etmektedir.

CTH 584 (KUB XXXI 71) numaralı Kraliçe Puduhepa'nın rüyası metninde ise kraliçe çok yaşlanmış ve bu yüzden arabacılar onun sözünü dinlememekte, kraliçenin atları elinden alınmakta ve bazı atların değiştirildiği iddia edilmektedir. Metnin konumuzla ilgili sütunu aşağıdaki gibidir:

KUB XXXI 71 Vs. III 1-34 (CTH 584)[293]

1 …^{M}]^{EŠ}-*ia-wa-mu* x x x

[293] Transkripsiyon ve Tercüme için Kz.: A. Ünal, **Ein Orakel text über die Intrigen am hethitischen Hof (KUB XXII 70 - Bo 2011),** (**TH** 6) Heidelberg 1978, s. 122-124; A. Ünal , **Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni: (KUB XXII 70=Bo 2011)**, Ankara 1983, s. 97-99; A. Mouton, **Rêves hittites. Contributions à une histoire et une anthropologie du rêve en Anatolie ancienne**, Leiden 2007, s. 272-278.

2 Ú-U]L *tar-ši-en-ti nu-za* MUNUS. LUGAL

3 kat-ta iš-ha-ha-at

4 nu-wa tàš-ku-pi-iš-ki-u-wa-an ti-ia-nu-un

5 nu-wa-mu-kán LÚ^{MEŠ} *OAR-TAP-PU pa-ra-a*

6 *ha-ah-ri-eš-kán-zi*

7 *nu-mu-kán im-ma u-ni-uš* ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}

8 *a-wa-an ar-ha pí-e-hu-te-ir*

9 *tar-ši-it-ta-ya-wa-mu Ú-UL*

10 *ku-iš-ki ša-ra-a-ya-mu-kán Ú-UL*

11 *ku-iš-ki še-hu-ri-ia-at*

12 *nu-wa* GIM-*an i-ia-an-ni-ia-nu-un*

13 *nu-wa kiš-an me-ma-ah-hu-un*

14 *nu-wa Ú-UL* ^{É}*tar-ga-aš-ša (-)-x-x-ya-an-za-pát*

15 *par-aš-zi* $^{LÚ.MEŠ}$*Iš-wa par*[*-aš-ša?*]*-an-zi*

16 *nu-wa-mu im-ma me-mi-eš-ta(-) x-x*

17 *tu-el-wa* KAxU-*iš* DINGIR^{MEŠ} *ku-it!*

18 *še-ik-kán-zi nu-wa ša-ku-wa-a*[*š-š*]*a*[*-ri-i*]*t?*

19 ZI-*ni-it li-e hur-za-ki-ši*

20 *UM-MA* SAL.LUGAL-*MA am-mu-ug-ga-wa*

21*ku-it ša-ag-ga-ah-hi nu-wa* L[I.TA]R??- [*t*]*en?*

22 *ku-in nu-wa me-ma-ah-hi-pát*

23 DINGIR^{MEŠ}*-wa-ra-aš-ši-kán an-da li-e*

24 *tar-na-an-zi* ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}*-ma-wa*

25 *im-ma ku-i-e-eš-qa I-NA* É.GAL^{LIM}

26 ^{f}*Za-mu-wa-at-ti-iš (ma-a-an)*

27 *ú-e-ik-ta nu-wa* 1 $^{NU-TIM}$ ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}

28 *A-NA* ^{f}*Za-mu-ua-at-ti pí-ie-ir*

29 1 $^{NU\text{-}TIM}$ ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}*-ma-wa*

30 *A-NA* ^{f}*U-wa-a pí-i-e-ir*

31 *nu-wa A-NA* ^{f}*U-wa-a ku-i-e-eš*

32 ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} *pí-i-e-ir*

33 *nu-wa* 1 ANŠE.KUR.RA(-) *a-ru-uš-kán*

34 EGIR-*an-da har-ki-iš*

Tercüme:

1 [Arabacıl]ar beni x x x

2 arabayla götür[mü]yorlar (?). (Onun için) ben kraliçe

3 oturdum

4 ve ağlayıp sızlamaya başladım.

5 ve (bu sırada) araba sürücüleri, benimle alay edercesine

6 sürekli olarak kahkahayla güldüler

7 ve bundan başka benim elimden o adı geçen atları (da)

8 alıp götürdüler.

9 (Bu sırada) beni hiçbir kimse arabayla sürmek istemedi ve hiç

10 bir kimse benim üzerime

11 işemedi (?) (beni saymadı, adam yerine koymadı??)

12 Her seferinde (onun yanına) gittiğimde,

13 (ona) şöyle dedim:

14 "*targašša-* … evi

15 kurtulmayacaktır, (ama), 'altın seyisleri' kur[tul]acaklardır".

16 Ancak o bana (şunları) söylemek (küstahlığında bulundu):

17 "Tanrılar senin ağzını(n ne kadar pis olduğunu)

18 bildiklerinden, kası[tlı]

19 olarak (hiç kimseyi) lanetleme!”

20 Ben kraliçe şöyle (dedim): (Bakın), ben

21 ne biliyorsam, (önce) o (adama) s[oru]n!

22 Ben (ancak ondan sonra) bu konuda ifade veririm!

23 (Ama) tanrılar onu içeriye

24 bırakmayacaklardır. Atlar,

25 ki onlar herhangi bir şekilde sarayda (mevcuttular),

26 (onları) bayan Zamuwatti

27 istedi. Ve o atlardan bir kısmını

28 bayan Zamuwatti’ye verdiler,

29 ama o atlardan bir kısmını (da)

30 bayan Uwa’ya verdiler.

31 Şimdi bayan Uwa’ya hangi

32 atları verdilerse,

33 (o) atlardan bir tanesinin kıç tarafı

34 sonradan beyaz oldu (yani, Uwa onu değiştirdi?).

Bu metinde kraliçe Puduhepa, arabacıların onu götürmediklerini söyleyerek; kraliyet ailesinin yolculuğunu at arabalarıyla yaptığını ve bunun için “arabacılar” denilen bir çalışan grubunun olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda kraliçenin mülkiyetinde bulunan atların bulunduğunu ve elinden alındığını da görmekteyiz. Kraliçe, sarayda bulunan atların bayan Zamuwatti ile bayan Uwa’ya verildiğini ancak bayan Uwa’ya verilen atlardan birini bayan Uwa’nın değiştirdiğini söylemektedir. Benzer olayları yukarı da ele aldığımız mahkeme kayıtlarında da görmüştük.

Kraliyet ailesine ait hayvanların mülkiyetinin bir başkasına aktarılmasına ışık tutan arazi bağış belgeleri ise konumuza ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Arazi bağış belgesi olarak adlandırılan KBo V 7 = LS 1 numaralı belge, Hattuša'da kral Arnuwanda ve kraliçe Ašmunikal tarafından hazırlanmıştır. Belge, aşağıda isim ve unvanları yazılı olan kişilere ait olan mal-mülkün, kral tarafından ^{MUNUS}SUHUR.LA$_5$ "oda hizmetçisi, hizmetçi kadın" unvanı taşıyan bayan Kuwatall'ya bağışını içermektedir.[294] Bay Šuppiluliuma'ya ait olup bayan Kuwatalla'ya bağışlanan mal varlığı içinde iki at görülmektedir:

KBo V 7 = LS 1 Rs. 43[295]

43 I ME LVIII UDU$^{HI.A}$ II ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$ III ANŠE.GÌR.NUN.NA$^{HI.A}$ XL *ka-pu-nu* XIV l/2 IKU A.ŠÀ XXVIII IKU *Ú-SAL-LIM*$^{HI.A}$ RE-ED GU$_4^{HI.A}$

Tercüme:

43 Yüz elli sekiz (parça) küçükbaş hayvan, iki at, üç katır, kırk *kapunu* 14 ½ IKU arazi, yirmi sekiz IKU sığır otlağı.

Bu belgeler, kraliyet ailesine ait hayvanların yanında atın da olduğunu ve bunları üst düzey bir görevliye tahsis edildiğini göstermektedir. Bu hayvanlar tahsis edilirken kral ve kraliçenin tasarruf hakkından çıkarak bir saray çalışanın mülkiyetine girmektedir.

II. 3. 5. Hitit Dini Hayatında At

At, diğer evcil hayvanlar gibi (sığır, koyun, keçi vs.) kurban hayvanı olarak metinlerimizde geçmemektedir. Ancak ölü ritüellerinde mezar hediyesi şeklinde

[294] S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83.

[295] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K. K. Riemschneider, 1958, s. 352-353. Tercüme ve tartışma için ayrıca Bkz.: S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 84.

kullanılmaktadır. Bu vaziyet, kazılar esnasında mezarlarda rastlanan at başları ve kemiklerin, atın bir kurban hayvanı olarak mı yoksa ölünün en ehemmiyetli mülkü olarak onunla ahrete refakat eden bir hayvan mı olduğunu açıklığa kavuşturmamaktadır.[296] Ancak atların cenaze törenleri sırasında kurban edildiğini, Hitit kralı cenazelerine ait pasajlardan da öğreniyoruz. Cenaze ritüelleri dışında herhangi başka bir törende atların kurban edildiğine dair neredeyse hiç bilgimiz yoktur.[297] Kraliyet ölü ayinlerinde sığır ve at başlarının yakıldığından söz edilir. Gömülerde ise diğer hayvanlar yanında atın da bulunması dikkat çekicidir.[298] At kurbanı metinlere sadece bir defa aksetmiş olabilir, ama metin maalesef kırıktır (KUB XXXIX 56 1vdd.). Metinde sadece "*seyis, at*" ve "*kesip ayırırlar*" (*kuer*-) şeklinde bir kasaplık terimi geçmektedir. Anlaşılan at ortasından iki eşit parçaya bölünmekte ve tıpkı savaşta yenilmiş ve cesaretini yitirmiş askerlere moral vermek için yapılan insan kurbanında olduğu gibi yarısı bir kapının bir tarafına, diğer yarısı da diğer tarafa asılmaktadır. Dolayısıyla bu metin, atın kurban edilmediğini bizzat vurgulamaktadır.[299]

II. 3. 5. 1. Atın Tanrılar ile İlişkisi

Gerek Mezopotamya'da ve gerekse Anadolu'da tanrıların kutsal hayvanı olarak ata, arkeolojik eserlerde ve çivi yazılı metinlerde rastlanmaktadır. Kültepe kazılarında ele geçen bir mühürde at üzerinde bir tanrının tasvir edilmesi, Hitit Büyük Devlet dönemine ait bir mühürde at üzerinde duran tanrı ve Kabaklı vazosunda tapma sahnesinde yer almasıyla atın bir tanrının kutsal hayvanı olabileceği düşüncesi öne çıkmıştır.[300] Hititçe

[296] H. Ertem, 1965, s. 36-37.

[297] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 208.

[298] A. Goetze, **Kleinasien**, München 1957, s. 171.

[299] A. Ünal, 2013-14, s. 52.

[300] H. Ertem, 1965, s. 36.

çivi yazılı metinlere baktığımızda ise atın birkaç tanrı ile ilişkili olduğu görülmektedir. Örneğin, HT 1 numaralı metinde "Tanrının Atları" ve Fırtına Tanrısı yer almaktadır:

HT 1 II 34-41[301]

34 *nu* EGIR-*an-da A-NA* ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} DINGIR-*LIM* ŠÀ(G).GAL$^{HI.A}$ ^{UZU}IA$_3$.UDU-*ia*

35 *ú-da-an-zi nu-uš-ša-an an-da ki-iš-ša-an me-ma-an-zi*

36 ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}-*wa tu-u-ri-ya-an har-ti nu-wa ki-i* ŠÀ(G).GAL$^{HI.A}$

37 *e-ku-za-an-du nu-wa-ra-at iš-pí-ya-an-te-eš*

38 *a-ša-an-du* ^{GIŠ}GIGIR-*ya-wa-ták-kán IŠ-TU* IA$_3$ UDU

39 *iš-ki-ya-an e-eš-du nu-za-kán* DINGIR-*LUM* ^{D}IM-*wa* KUR.KA

40 *an-da-an na-iš-hu-ut I-NA* KUR ^{URU}*Ha-at-ti-ma-wa-kán*

41 *an-da aš-šu-li na-iš-hu-ut*

Tercüme:

34 ve arkadan tanrının atlarının yemi ve koyun yağını

35 getirirler ve şöyle söylerler:

36 atları koştun! Bu yemi

37 yesinler! Ve onlar doymuş

38 olsunlar! Araban koyun yağıyla

39 yağlanmış olsun! Tanrı! Fırtına Tanrısı'nı senin memleketine

40 döndür! Hatti memleketine

41 iyi olarak döndür!

VBoT 128 (CTH 644.2A) numaralı ritüel metninde ise Atların Tanrısı ve Tanrı Telipinu atlarla ilişkili olarak geçmektedir:

VBoT 128 Vs. II 13-16 (CTH 644.2.A)

[301] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: Ertem, 1965, s. 31.

13 …… *nu* DINGIR^{LIM} ANŠE.KUR.RA

14 *hu-u-ma-an-da-an a-pí-ya ar-ha a-da-an-zi*

15 *nu a-ku-wa-an-na pí-ya-an-zi nu* DINGIR^{LUM} ANŠE.KUR.RA[

16 ^{D}*Te-li-pí-nu-un-na* GUB-*aš* II-*ŠU a-ku-wa-an-zi* [

Tercüme:

13 …… ve Atların Tanrısı'na

14 hepsini orada yiyip bitirirler

15-16: ve onlar Atların Tanrısı'na (ve) Tanrı Telipinu'ya iki kez içerler.

Von Brandenstein,[302] VBoT 128 (CTH 644.2A) numaralı ritüel metnine bakıldığında at tanrısı olarak Telipinu'nun da düşünülebileceğini söylese de aradaki ilişki net değildir. CTH 425.2 (KUB VII 54) numaralı metinde ise Tanrı Yarri'ye ait LÚ^{MEŠ}ANŠE.KUR.RA "at adamları"ndan bahsedilmektedir:

KUB VII 54 Vs. II 15-17(CTH 425.2)[303]

15 LÚ^{MEŠ}ANŠE.KUR.RA-*wa-at-ta ku-e-eš* ŠA DINGIR-*LIM*

16 ^{D}*I-ya-ar-ri nu-wa ki-e im-mi-ul*

17 *A-NA* ANŠE.KUR.RA *pí-ya-an-du .....*

Tercüme:

15-16: Senin, tanrının, Yarri'nin at(lara bakan) adamların, bu halitayı

17 ata versinler.

KUB XV 5 numaralı metinde de Tanrı Yarri için altından yapılmış olan bir at ritonu adak olarak verilmektedir:

[302] C. G. von Brandenstein, **Hethitische Götter nach Bildbeschreibungen in Keilschrifttexten**, Leipzig 1943, s. 58.

[303] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 36.

KUB XV 5 Vs. II 36[304]

36 …. I *BI-IB-RU* ANŠE.KUR.RA GUŠKIN-*ya-wa-aš-ši*

Tercüme:

36 …. Bir tane altından at *BIBRU'*su

Bu metnin yanında Güterbock, KUB XV 1 II 36 vd. numaralı metinde de Tanrı Yarri'ye ait at biçimli bir *BİBRU* kabından bahsetse de metnin karakterine bakarak, Tanrı Yarri ve at arasında kesin bir ilişki kurmamaktadır.[305] KBo III 8 numaralı metne göreyse Tanrıça Maliya, Kamrušepa ve Ištar'ın adı geçmekte ve "Kamrušepa'nın atları" cümlesi okunmaktadır. İlgili kısım şöyledir:

KBo III 8 Rs. III 14-19 (CTH 390)[306]

14 *na-at* ^{D}*IŠTAR A-NA* ^{D}*Ma-a-li-ya me-e-ma-at-ti*

15 ^{D}*Ma-a-li-ya-ša-at A-NA* ^{D}*Pí-ir-wa me-mi-iš-ta*

16 ^{D}*Pí-ir-wa-ša-at A-NA* ^{D}*Kam-ru-ši-pa me-mi-iš-ta*

17 ^{D}*Kam-ru-ši-pa-aš-za* ANŠU.KUR.RA$^{HI.A}$-*ŠU tu-u-ri-it nu I-NA* ÍD GAL

18 *pí-en-ni-iš nu hu-uk-ki-iš-ki-iz-zi* ^{D}*Kam-ru-ši-pa-aš*

19 GAL-*in* ÍD-*an* …

Tercüme:

14 ve onu Ištar sen Maliya'ya söylersin

15 Maliya, Pirwa'ya söyledi

16 Pirwa, Kamrušepa'ya anlattı

17 Kamrušepa atlarını koştu ve büyük nehre

18-19 sürdü ve Kamrušepa büyük nehri büyüledi.

---

[304] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: J. de Roos, **Hittite Votive Texts**, Leiden 2007, s. 74, 83.

[305] H. G. Güterbock, "Eti Tanrı Tasvirleri ile Tanrı Adları/Hethitische Götterdarstellungen und Göttemamen", **Belleten**, C. 7, S. 18, (1943), s. 289.

[306] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: C. G. von Brandenstein, 1943, s. 58.

Bazı belirsizliklere rağmen, Ištar, Pirwa, Maliya ve Kamrušepa, hatta belki de Aškašepa adlı tanrıların atlarla ilgili olduğu görülmektedir. Von Brandenstein'e göre bu ilgi, Tanrıça Maliya ve diğer üçünün de Ištar'ın (veya Šauška) yardımcıları olmasıyla açıklanmaktadır.[307] Laroche de Pirwa ve Aškašepa'nın atların tanrıçası olduğunu ve bu tanrıçaların yardımcısı olan sağlık tanrısı Kamrušepa'nın dolaylı olarak ilgili olduğunu bildirmektedir.[308] Ancak bu metinde Tanrıça Kamrušepa öne çıkmaktadır.

Bo 5593 numaralı metinde ise Ištar, Maliya ve at Erama görülmektedir. Ancak "Erama"nın atın adı olup olmadığı bilinmemekte ve Von Brandenstein bu tercümeyi yaparken kesin olmadığını belirtmektedir.[309] İlgili kısım şöyledir:

Bo 5593 Rs. V 3-11[310]

3 [LUGAL-*uš* ……..] *I-NA* É ^{D}*Ma-li-ya an-da pa-iz-zi*

4 *na-aš* É *hi-i-li A-NA* ANŠU.KUR.RA *E*[*ra-ma*]

5 *UŠ-KE-EN nu-uš-ši* ^{LÚ}SANGA ^{D}*IŠTAR*[

6 I *ŠA-A-DU* ŠE ^{GIŠ}*ir-hu-u-i-ya-za pa-ra-a* [*ú-da-a-i*]

7 *nu-uš-ša-an* LUGAL-*uš IŠ-TU* II *LA-A-HA-AN-N*[*I*]

8 *še-ir-ma ši-ip-pa-an-ti nu* ŠE

9 *PA-NI* ANŠU.KUR.RA *Era-ma iš-hu-u-wa-i*

10 *na-aš-ta* LUGAL-*uš A-NA PA-NI* ^{D}*IŠTAR an-da*

11 *pa-iz-zi na-aš A-NA* DINGIR^{LIM} *UŠ-KE-EN …*

Tercüme:

3 [Kral …], Maliya tapınağına gider

[307] C. G. von Brandenstein, 1943, s. 59.

[308] E. Laroche, "Recherches sur les noms des dieux hittites", **RHA** 7/46 (1946-1947), s. 67.

[309] C. G. von Brandenstein, 1943, s. 58-59.

[310] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: C. G. von Brandenstein, 1943, s. 59.

4 ve *hila-* binasındaki E[rama] atının

5 önünde eğilir. Ištar'ın rahibi onu[

6 bir *ŠADU* arpayı *irhui-* kabıyla alıp götürür

7 ve onu kral iki kap ile

8 üstüne döker ve arpayı

9 Erama'nın önüne boşaltır.

10 Sonra kral, Ištar'ın huzuruna

11 gider ve tanrının önünde eğilir.

At ile ilişkilendirilen tanrılar arasında en güçlü aday Pirwa'dır ve "At Tanrısı / Tanrıçası" olarak tanımlanmaktadır.[311] Von Brandenstein[312] ve aynı zamanda Laroche,[313] Bo 6438 numaralı belgede geçen GAŠAN-*YA* "sahibem, hanımım" kelimesinden dolayı Pirwa'nın bir tanrıça olduğunu belirtirlerken, Ünal,[314] metinlerde Pirwa'dan "erkek heykeli" olarak bahsedildiğini, Pirwa'nın bir erkek ismi olması ve ikonografik malzemenin de bu yönde olduğunu belirterek onun bir tanrı olduğunu bildirmektedir. Özgüç ise Hitit tanrıları arasında Pirwa'nın hem bir tanrıçanın, hem de bir tanrının adı olduğunu ve heykel tasviri metinlerinde at üstünde duran eli kamçılı Pirwa'nın erkek olan tip olduğunu söylemektedir.[315] Pirwa uğurlu, iyi huylu, olumlu ve yardımsever bir tanrıdır ve atın avlandığı, yeni ehlileştirildiği ve arabaya koşulduğu çağlarda ve avcı toplumlarda LAMMA/Inar(a) sınıfına dahil tipik bir Koruyucu Tanrı niteliğini taşırdı. Ama insanüstü bir varlık olarak tabi ki onun da korkutucu ve ürkütücü özellikleri vardı. Bir lanet formülünde, kötülük yapmış bir kimseye, Pirwa'nın hışmına uğrasın bedduası (*parh-*)

[311] H. Otten, "Pirua-der Got auf dem Pferde", **JKIF** II (1952-1953) s. 62; A. Ünal, 2013-14, s. 51.

[312] C. G. von Brandenstein, 1943, s. 58.

[313] E. Laroche, 1946-1947, s. 87.

[314] A. Ünal, 2013-14, s. 51.

[315] N. Özgüç, **Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu**, Ankara 1965, s. 26.

yapılıyordu. Bu lanet formülünde atın bilinen "sürat"i ile *parh-* "kovalamak, takip etmek, saldırmak, izini sürmek, şıkıştırmak" fiili arasındaki ilişki açıktır.[316]

Ertem[317], yukarıda verdiğimiz KBo III 8 (CTH 390)[318] numaralı metinde geçen Kamrušepa'nın atları ile Kültepe kazılarında bulunmuş bir mühür üzerinde[319] bulunan atları ilişkilendirmektedir. Bu mühürde, 4 atın burunlarına takılmış koşum iplerini bir tanrı tutmakta ve bu tanrıya doğru aslana basan tanrı *ADAD* ilerlemektedir (Bkz. Resim 10a, 10b, 10c).

Ünal, KUB XXXVIII 4 Vs. 1-11 numaralı tanrı tasviri metninde; Pirwa'nın atlar üzerinde dikilen muhtemelen tunçtan ve gümüş kakmalı bir heykelinden bahsetmektedir. Yuları gümüşten, sağ elinde *dupaunašši-* "kalkan?", sol elinde ise yine gümüşten *ELDUHU* "kamçı" tuttuğunu, kırılmış olan bazı kısımları siyah demirden ve kemerinin altından olduğunu, metnin devamında altından bir at ve elinde tuttuğu belirtilen kıymetli taşlarla kakılmış altın bir nesneden bahsedildiğini bildirmektedir. Ancak metin kırık olduğu için daha fazla bilgi elde edilememiştir. Ünal yine kırık bir tanrı tasviri metninde (647/f) ise Tuttuwa ve Zipariwa kentleri Pirwa'sının heykelinden bahsedildiğini bildirerek, heykelin gümüşle kaplı bir erkek olduğunu, gümüş dizginli bir at üzerinde dikildiğini ve aşağı tarafta ağaçtan, bronzla kaplı bir ayaklığı olduğunu söylemektedir.[320] 647/f numaralı metinde at şöyle geçmektedir:

647/f I 1-2[321]

[316] A. Ünal, 2013-14, s. 51-52.

[317] H. Ertem, 1965, s. 39.

[318] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: C. G. von Brandenstein, 1943, s. 58.

[319] T. Özgüç, N. Özgüç, 1953, s. 106-107, Res. 721.

[320] A. Ünal, 2013-14, s. 53.

[321] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1952-1953, s. 66.

1 ^{D}*Pí-*]*ir-wa ŠA* ^{URU}*tu-ut-tu-wa*

2 [ ]x ANŠU.KUR.RA *pu-nu-uš-šu-u-en*

Tercüme:

1-2: Tuttuva kentinin Pirwa'sı [ ]x atı sorduk.

Ayrıca KBo XV 16 numaralı[322] bir vekil ritüelinde de koşulmuş şekilde ağaçtan yapılmış olan atlardan ve atın üzerinde dikilmiş ağaçtan insan figürlerinden bahsedilmektedir. Güterbock ise Pirwa adlı tanrının bir at üzerinde durduğunu, elinde bir kamçı tuttuğunu bildirmekte ve at ile tanrı Pirwa'nın ilişkisini onaylamaktadır. Buna ek olarak Zincirli'de iki atlı bir heykel kaidesinin bulunduğundan ve bunun "at üstünde tanrı" olduğundan bahsetmektedir.[323] KBo VI 28 numaralı metinde ise Tanrı Pirwa'nın $^{NA}{}_{4}$*hekur*'unun haraç ve angarya işlerinden muaf tutulduğunu ve koşu atlarının bulunduğunu görmekteyiz:

KBo VI 28 Rs. I 22-24[324]

22 ^{NA4}[*hé-ku*]*r Pi-ir-wa-ma-kán a-ra-u-wa-ah-hu-un na*[*-at ša-ah-ha-an*] *lu-uz-zi ŠA* UD.KAM-*MI har-šu-wa-an-zi*

23 *te-*[*ri*]*-ip-pu-u-wa-an-zi* ^{GIŠ}ŠÀ.KAL ^{GIŠ}*PU-PU-TI* [*wa-ar-ša-am-ma*] ŠE IN.NU.DA ^{SÍG}*hu-ut-tu-ul-li*

24 *A-NA* É *ŠA* LÚ^{MEŠ} MÁŠ.GAL UDU *ku-ud-ri EL-*[*KI* EN KUR^{TI} *EL-KI* EN *M*[*AD-KA*]*L-TI EL-KI* MAŠKIM URU[

25 ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} *we-ha-an-na-aš le-e ku-iš-ki p*[*í*]*-ra-an* EGIR-*p*[*a e-ep-z*]*i A-NA NA-RA-RI* ^{LÚ}KÚR-*ma-at i-*[*ya-at-t*]*a-ru*

---

[322] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, **Ersatzrituale für den hethitischen König**, (StBoT 3), Wiesbaden 1967, s. 138.

[323] H. G. Güterbock, 1943, s. 288-289.

[324] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: F. Imparati, "Le istituzioni cultuali dei ^{na4}*ḫékur* e il potere centrale itita", **Eothen** 12 (1977), s. 144-146.

Tercüme:

22 Tanrıça Pirwa'nın $^{NA}{}_4$*hekur*'unu serbest bıraktım; *šahhan* (haraç, tımar ve zeamet), *luzzi* (tımar yükümlülüğü/angarya), günlük olukların açılması,

23 (tarla) sürülmesi, otlak, *BUBUTU,* yakacak odun, buğday, saman, yün

24 evin (idari merkez) hayvanlarının keçi çobanlarını vergiden, ülke beyinin tımar mülkü için, askeri valinin, kaymakamın, şehir kaymakamının [

25 tımar mülkü için ve koşu atları için kimse tutmasın, fakat onlar düşmana karşı seferde yardıma gideceklerdir.

II. 3. 5. 2. Büyü Ritüellerinde At

Tanrılar için sunulan kurban hayvanları; sığır, koyun, keçi ve tercihen domuz ile köpek'tir. Ancak at kurbanlık bir hayvan değildir.[325] Buna rağmen at, büyü ritüellerinde çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Bu büyü ritüellerinden biri olan KBo XV 16 numaralı metin, kral ve kraliçe için, *tarpalli-* "yerine koyma" ya da "vekil" olarak adlandırılan bir ritüeldir. Bu ritüelde kral ve kraliçenin arabalarıyla ilgili olarak; ağaçtan yapılan koşulmuş atlardan ve onun üzerinde dikilmiş ağaçtan insan figürlerinden bahsedilmektedir:

KBo XV 16 Vs$^{?}$. II[326]

2 II *TA-PAL* ^{GIŠ}GIGIR$^{TI\ HI.A}$ ŠÀ^{BA} [I^{EN} *ŠA* LUGAL]

3 I^{EN}*-ma ŠA* MÍ.LUGAL *nu* ANŠE.KU[R.RA[327] *ŠA* GIŠ *tu-u-ri-ya-an-te-eš*]

4 *še-ra-aš-ša-an* LÚ^{MEŠ} *ŠA* GIŠ *a-r*[*a-an-ta-ri*]

---

[325] A. Goetze, **Kleinasien**, [2., neubearbeitete Auflage: 1957], C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1933, s. 164.

[326] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 138.

[327] Taracha, bu metinde (KBo XV 16 + KBo X 52) geçen ANŠE.KUR.RA ideogramını ANŠE.G[ÌR.NUN.NA$^{HI.A}$ olarak tamamlamaktadır. Bkz.: P. Taracha, 2000, s. 40-43.

5 II *TA-PAL* ^{GIŠ}MAR.GÍD.DA *nu* $GU_4^{HI.A}$ *ŠA* [GIŠ *tu-u-ri-ya-an-te-eš*]

6 *še-ra-aš-ša-an* LÚ^{MEŠ} *ŠA* GIŠ *a-ra-an-t*[*a-ri*]

7 *še-er ar-ha* ^{GI}*za-ap-pí-ta-nu-e-eš x*[…]

8 *nu ki-i hu-u-ma-an PA-NI tar-pa-al-li-y*[*a-aš ti-an-zi*]

Tercüme:

2 İki tane tekerlekli araba, [kral için bir tane] olmak üzere

3 kraliçe için bir tane olmak üzere ve [ağaçtan yapılmış] a[tlar koşulmuştur].

4 Ağaçtan yapılmış erkekler üzerinde du[rurlar].

5 İki tane öküz arabası ve [ağaçtan] yapılmış sığır.

6 Ağaçtan yapılmış erkekler üzerinde durur[lar].

7 Ayrıca *zappitanu*- ölçüsü x[…

8 Bütün bunlar veki[lin] önüne [yerleştirilir].

Paralel metinlerde ise iki tekerlekli araba ve atlar sıklıkla görülmektedir. Bunlardan biri IBoT III 93 + KBo XV numaralı metindir ve ilgili kısım şu şekildedir:

IBoT III 93 + KBo XV 21 I 7-9[328]

7 … I ^{GIŠ}[(GIGIR *hi-im*)]-*ma-aš i-iy-an nu* IM-*aš* ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}

8 *tu-u-ri-ya-an-te-eš A-NA* ^{GIŠ}[GIGIR-*m*]*a-aš-ša-an* II *an-tu-uh-še-eš* IM-*aš*

9 *a-ra-an-ta-ri ú-e-ra-a*[(*š-ša*) *Š*]*A* IM *hi-im-ma-aš i-ya-an-za*

Tercüme:

7-9: … kilden yapılmış bir at arabası, kilden yapılmış atlar arabaya koşulmuştur ve kilden yapılmış iki insan tabla üzerinde durur.

[328] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: D. Bawanypeck, 2005, s. 139.

Ritüel bir metin olan KBo XV 19 II 2-3 herhalde sembolik olan pişmiş topraktan bir arabanın yine pişmiş topraktan atların koşulduğunu ve üzerlerinde aynı maddeden yapılmış insan heykelciklerinin üzerinde durduğunu öğrenmekteyiz.[329]

KBo XV 19 II 2[330]

2 I ^{GIŠ}GIGIR *ŠA* IM ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}-*ya ŠA* [IM *tu-u-ri-ya-an-te-eš*]

3 *ŠA* IM-*ya-aš-ša-an an-tu-uh-ši-iš* [*še-er a-ra-an-ta-ri*]

Tercüme:

2-3: Kilden yapılmış bir araba, kilden yapılmış atlar koşulmuştur ve üzerinde kilden yapılmış insanlar durur ve kilden yapılmış vekil

II. 3. 5. 2. 1. Pupuwanni'nin Arınma Ritüelinde ve Ummaya'nın Arınma Ritüelinde At (CTH 408 ve CTH 407)

CTH 408 numaralı ritüelde kurban sahibi, tanrıları kızdırmış ve tanrılar buna cevaben mecazi bir deyim olan *šara pippa*-[331] ile yani "kişinin eteğini kaldırarak", "edep yerini açarak" öfkelerini göstermişlerdir. Kurban sahibini bu günahtan arındırmak için, Kahin kadın Pupuwanni bir ritüel yapmıştır. Kahin Pupuwanni, metnin ilk pasajında ritüeli yapma amacını şu şekilde açıklamaktadır:

IBoT II 115 + KBo XV 22 + KUB XLI 3 Vs. I 1-4 (Dup. VII 2 IV 4-9) (CTH 408)[332]

1 [*UM-MA*] ^{f}*Pu-pu-wa-an-ni* LÚ.MUŠEN.DÙ LÚ KUR ^{URU}[x x]

2 [GIM-*an* DING]IR.MEŠ *ku-e-da-ni* UH$_7$-*an-te-eš*

3 [*nam-ma-a*]*š-ša-an a-pé-e-da-ni* UN-*ši* ^{TÚG}*še-e*[*k-nu-uš*

[329] H. Ertem, 1965, s. 37; H. M. Kümmel, 1967, s. 139

[330] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 139-140.

[331] Kelimenin mecazi anlamı için Bkz. H. M. Kümmel, 1967, s. 145; A. Ünal, 2016, s. 415.

[332] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. A. Hoffner, Alimenta Hethaeorum Food Production in Hittite Asia Minor, New Haven 1974, s. 72; D. Bawanypeck, 2005, s. 284-286.

4 *ša-ra-*]*a pi-ip-pa-an nu-uš-ši* SİSKUR *ki-iš-š*[*a-an*

Tercüme:

1 [x x] şehrinin Kahini Pupuwanni, [şöyle (söyler)]:

2 Tanrılar büyülü bir şekilde birisine karşı öfkelendirilir

3 [ve ek olarak] bir adamın üstündeki mantosunu

4 yukarı kaldırırlarsa, onun için aşağıdaki gibi bir ritüel (yaparım).

Ritüelin konumuz açısından önemli olan kısmı ise arındırma amacıyla hazırlanan kilden nesneler arasında atlar ve arabaların bulunmasıdır:

IBoT II 115 + KBo XV 22 + KUB XLI 3 Vs. I 10-11 (Dup. VII 2 IV 4-9) (CTH 408)[333]

10 [*nu-uš*]-*ši* DINGIR^{MEŠ}-*ŠU* ^{GIŠ}GIGIR^{MEŠ}-*ŠU* ANŠE.KUR.[RA^{MEŠ}-*ŠU*]

11 [ARAD^{MEŠ}-*Š*]*U ŠA* IM *i-en-zi na-*[

Tercüme:

10-11: Ve onları, onun tanrılarını, onun arabalarını, onun atlarını, onun hizmetkarlarını kilden hazırlarlar. Ve [

Metnin 10-11. satırlarında tanrılar, arabalar, atlar ve hizmetkarları kilden yapılırken, 16-17. satırlarda bu sıralama biraz yer değiştirerek tekrarlanır ve yapılan kilden nesneler evin ortasındaki direğin yanına konulur:

IBoT II 115 + KBo XV 22 + KUB XLI 3 Vs. I 10-11 (Dup. VII 2 IV 4-9) 16-17 (CTH 408)[334]

16 DINGIR^{MEŠ}-*ya-aš-ši* ARAD^{MEŠ}-*ŠÚ* ^{GIŠ}GIGIR^{MEŠ}-*ŠU* ANŠE.KUR.[RA^{MEŠ}-*ŠU*]

17 *ŠA* IM-*pát i-en-zi na-an-kán* ŠÀ É

Tercüme:

[333] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 140; D. Bawanypeck, 2005, s. 284-286.

[334] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 140; D. Bawanypeck, 2005, s. 284-286.

16-17: Ve tanrılar, hizmetkarlarını, arabalarını (ve) atlarını aynı şekilde kilden yaparlar. Ve evin ortasına, direğin yanına koyarlar.

Burada kara büyüden şüphelenilmekte ve büyünün kaldırılabilmesi için çeşitli uygulamalar yapılmaktadır. Metinde görüldüğü gibi bu uygulamalar arasında; tanrıların (muhtemelen özel mülkün bir parçası olarak bir tür ev tanrısı), hizmetkarların, arabaların ve atların kilden yapılması bulunmaktadır. Bunlar, kötülüğün tamamen yok edilmesini veya kurban beyinin bazı analoji sihir eylemi çerçevesinde kurtuluşunu temsil etmelidirler. Ritüellerin korunan bölümleri malesef arabaların ritüel anlamı hakkında hiçbir şey söylemiyorlar. Bu arabalar kötülüğü kaldırmaları için ya da sadece onlarla kullanılan insan figürinlerinin (vekil) ekipmanlarını tamamlamaları için yapılmış olabilirler.[335]

Ummaya'nın yaptığı büyü ritüelinde ise Kahin Pupuwanni ritüelinde geçen mecazi bir deyim olan *šara pippa-* yani "kişinin eteğini kaldırmak", "edep yerini açmak" anlamına gelen kelime ritüelin yapılma sebebi olarak gösterilmiş ancak "küfretmek" anlamında tercüme edilmiştir. Konumuzla ilgili olan atlar ve iki tekerlekli arabalar ise sadece ritüel malzemeleri içinde sayılmaktadır:

KBo XV 1 II 5-15 (CTH 407)[336]

5 *UM-MA* ^{f}*Um-m*[*a-ya ma-an I-NA* URU$^{?}$]

6 *na-aš-ma* ŠÀ É^{TI}

7 *li-in-ga-zi n*[*u*

8 ^{TÚG}*še-ek-nu-uš ša-r*[*a-a pí-ip-pa-*

[335] H. M. Kümmel, 2005, s. 140.

[336] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 141-144. Transkripsiyon için Ayrıca Bkz.: V. Haas, I. Wegner, **Die Rituale der Beschwörerinnen ^{SAL}ŠU.GI,** Teil 1: Die Texte, Roma 1988, s. 234.

9 *nu ki-i-iš-ša-an* [*i-ya-mi*]

10 I ^{GIŠ}GIGIR ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} ANŠ[E.GÌR.NUN.NA$^{?}$

11 *pí-ra-an* ^{KUŠ}*EL-TU-UH*-[*HU*$^{?}$

12 *ŠA* ŠU^{TI}*IT-TI* [

13 *pí-ra-an ši-i-ya-an* [

14 *IŠ-TU* TÚG ^{TÚG}GÚ.È.[A

15 ^{TÚG}BAR.DUL$_5$^{MEŠ} ^{TÚG}BAR.x[

Tercüme:

5 Umm[aya] şöyle söyler: [Şehirde]

6 ya da evde

7 (yalan yere) yemin ederse,

8 mantosunu yukarı kaldırırsa (küfrederse)

9 o zaman aşağıdaki gibi yaparım:

10 İki tekerlekli bir araba, atlar, ka[tırlar,

11 önünde bir kam[çı,

12 bir bez el için[

13 önünde[

14 bir gömlekle[

15 uzun bir ceket[

Metin yeri kırık olduğu için araba ve atların neye hizmet ettiği ya da hangi maddeden yapıldıkları anlaşılamamaktadır. Fakat arınma ritüellerinde atların ve iki tekerlekli arabaların yer alması dikkat çekicidir.

II. 3. 5. 2. 2. Tanrıça Pirinkir İçin Yapılan Ritüelde At (CTH 644)

CTH 644 numaralı Tanrıça Pirinkir için yapılan ritüelde atlar arındırılmaktadır. Çalışmamızda pek çok yerde ele aldığımız gibi, arındırma ritüellerinde kültsel açıdan arınmayı sağlamak için tanrılara çeşitli kurbanlar sunularak yeraltıyla ilgili olduğunu düşündüğümüz köpek ve domuz gibi hayvanlar kurban edilir. Bu hayvanlardan biri olan köpek ortadan ikiye kesilerek, atlar bu köpek parçalarının arasından geçirilir, iki kenara ateş yakılarak atlar ateşin ortasından geçirilir. Sonrasında ise atlara su serpildiği görülür. Metnin ilgili kısımları şöyledir:

KBo X 44 Vs. 4-21 (CTH 644)[337]

4 [*a-p*]*é-e-da-ni-pát* UD-*ti* [

5 [ ]x-*ti-uš* X NINDA.SIG I Š[AH (TUR I UR.GI$_7$ TUR)]

6 [(x-*ya*) *š*]*u-uh-ha-aš da-a-i nu* x[ ]

7 [*I-NA*] É ^{LÚ}[(KUŠ$_7$ *a*)]*n-da p*[*a-a-i*]

8 [(*nu* ANŠE.KUR.R)A.MEŠ *p*]*a-ra-a p*[*é-e-h*]*u-da-an-z*[*i*]

9 [*nu* ^{LÚ}*ha-*]*pé-e-eš* I-*aš* UR.TUR *a*[*r-ha pé-e-hu-te-ez-zi*]

10 [(*na-an a-r*)*a-ah-z*]*a har-zi nu* ANŠE.KUR.RA.ME[Š-*aš me-na-ah-ha-an-da*]

11 [(I *NAM-MA-AN-T*)]*U$_4$ ME-E har-zi an-da-m*[*a-kán* GIŠ *ki-it-ta-ri*]

12 [(*nu* ANŠE.KUR.RA.MEŠ *ú*)]*e-te-ni-it pa-ap-pár-aš*-[(*kán-zi*)]

13 [*nu* $^{LÚ.MEŠ}$*ha-pé-e-e*]*š* UR.TUR *a*[*r-h*]*a ku-ra-an-z*[*i*]

14 [*nu-uš-ma-aš*]-*kán* ANŠE.KUR.RA.MEŠ *iš-tar-na a*[*r-ha pé-e-hu-da-an-zi*]

15 [*pa-ra-a-ma ke-e-e*]*z* I GI *ke-e-ez-zi-ya* I G[I *pár-kán-zi*]

16 [EGIR-*an-da*]-*ma-at-kán hu*[*-i*]*t-ti-ya*[*-an-zi*]

---

[337] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. Rosenkranz, "Ein neues hethitisches Ritual für ^{d}LAMA ^{KUŠ}*kuršaš*", **Or NS** 33 (1964), s. 254-256; G. Beckman, "The Goddess Pirinkir and Her Ritual from Hattuša (CTH 644)", **Ktema** 24 (1999), s. 31-38.

17 [*nam-ma ke-e-*]*ez-zi-ya pa-ah-hur wa-ar-nu-w*[*a-an-zi*]

18 [*nu-kán* ANŠE.KUR.R]A.MEŠ *iš-tar-na ar-ha pé-e-hu-d*[*a-an-zi*]

19 [*nu-uš* ÍD-*a*]*n za-a-I-nu-wa-an-zi na-aš-ta* Í[D-*an*]

20 [*ta-pu-ša*] *a-ra-an-ta-ri nu-uš-ša-an* [ANŠE.KUR.RA.MEŠ]

21 [*ú-e-te-ni-it*] *pa-ap-pár-aš*-[*kán-zi*]

Tercüme:

4-12: […] her gün on tane ince ekmek somunu [… alırlar …], bir domuz yavrusu, bir köpek yavrusu ve […] üzerine yerleştirir. Ve seyis evine gider. Atları dışarı çıkarırlar ve bir *hapiya*- adamı köpek yavrusu çıkarır ve dışarıda tutar. Ve o bir ölçü kabı suyu atlara doğru tutar, onun içinde tahta bir …. vardır. Sonra atlara su serperler.

13-21: [Sonra *hapiya*- adamları] bir köpek yavrusunu keser ve (onun) bir yarısını (yolun) bir tarafına, [diğer yarısını] diğer tarafına [yerleştirirler]. [Sonra] atları [parçaların] arasından [sürerler]. Ve her iki tarafa oklar dikerler. Ama [sonra] onları yaylarına çekerler. Sonra [her iki] kenarda [onlar] ateş yakar. [At]ları (onların) arasından sürerler. [Sonra atları nehirden] karşıya geçirirler ve [nehrin kenarında] dururlar. Sonra [atlara su] serperler.

Metnin devam eden kısmı anlamı bir bütün oluşturmasa da Fırtına Tanrısı'nın tapınağından, tapınak kadınlarından ve atların sürülüp götürülmesinden bahsedilmektedir.

KBo X 44 Rs. 14-20 (CTH 644)[338]

14 [ ] *I-NA* É ^{D}U *tar*-[

15 [ ] x *ku-i-e-eš* MUNUS.M[EŠ É.DINGIR-*LIM*]

16 [ ] *nam-ma QA-TAM-MA* [

17 [ANŠE.KUR.RA.MEŠ *pa-ra-a ar-ha pé-e-hu-da-an-z*]*i*

[338] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: G. Beckman, 1999, s. 31-38.

18 [*d*]*a-an-zi nu pa*-[

19 [ ] x x x-*ru-mi*[ ]

20 [-*t*]*i* MUNUS.MEŠ É [DINGIR-*LIM*]

Tercüme:

14-20: […] Fırtına Tanrısı'nın tapınağında […] [tapınak] kadınları da aynı şekilde [… atları] alıp götürürler. Sonra […] tapınak kadınları […]

Metnin ikinci sütununda okunabilen kısımda ise Atların Tanrısı'ndan bahsedilmektedir:

KBo X 44 II 15-16 (CTH 644)[339]

15 *nu a-ku-wa-an-na pí-ya-an-zi nu* DINGIR^{LUM} ANŠE.KUR.RA.M[EŠ

16 ^{D}*Te-li-pí-nu-un-na* GUB-*aš* II-*ŠU a-ku-wa-an-zi* [

Tercüme:

15-16: ve onlar Atların Tanrısı'na ve Tanrı Telipinu'ya iki kez içerler.

Metnin beşinci sütununa gelindiğindeyse Tanrıça Pirinkir'in heykeline libasyon yapılarak, at yularlarıyla farklı bir ritüel yapılmaktadır:

KBo X 44 V 4-11(CTH 644)[340]

4 *na-aš-ta šu-uh-hi* [(*še-er* ^{D}*Pi-ri-in-ki*)*r*]

5 *ši-ip-pa-an-ti na*-[(*aš-ta* ^{KUŠ}KIR$_4$.TAB.ANŠE.)HI.A]

6 *šu-uh-ha-az kat-ta* [*ú-da-an-zi*]

7 *na-at-kán A-NA PA*-[*NI* DINGIR^{LIM} *me-na-ah-ha-a*)*n-da*]

8 *pé-e-da-an-zi n*[*u* ^{KUŠ}KIR$_4$.TAB.ANŠE$^{HI.A}$ *A-NA PA-NI* DINGIR^{LIM}]

9 *me-na-ah-ha-an-da kat*-[*ta har-kán-zi*]

[339] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: G. Beckman, 1999, s. 33, 36.

[340] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: G. Beckman, 1999, s. 31-38.

10 *nu pal-wa-a-an-zi na-*[(*at kat-ta*) *A-NA* (*AŠ-RI-ŠU-*)*NU*]

11 *ti-ya-an-*[*zi*]

Tercüme:

4-11: Sonra çatıda duran Pirinkir'e libasyon yapar ve çatıya koydukları yularları [getirirler] ve onları tanrının karşısına taşırlar. Bundan sonra [tanrının] karşısında [yularları tutarlar] ve haykırırlar. Sonra onları (yularları) aşağı yere doğru yerleştirirler.

Metnin devam eden kısmında ise atları arındırmak amacıyla ateşin arasından geçirmektedirler:

KUB LIV 43 Vs. 1-4 (CTH 644) [341]

1 ^{ÍD}*Zi-ya-kán ša-ra-a p*[*a-ah-hur*]

2 *ke-e-ez-za ke-e-ez-zi-ya w*[*a-ar-nu-wa-an-zi*]

3 *nu-kán* ANŠE.KUR.RA.MEŠ *iš-tar-n*[*a ar-ha*]

4 [*p*]*é-an-na-an-zi nu-uš-ša-*[*an*

Tercüme:

1-4: Ziya ırmağının yukarısında, [ateş yakarlar] ve atları (ateşin) arasından sürüp geçirirler.

Metnin tamamlamasında kullanılan IBoT III 129 da ise kral, at arabası ve atların arbalara koşulmasından bahsedilmektedir:

IBoT III 129 Vs. 2-10 (CTH 644)[342]

2 [^{GI}]^{Š} *hu-u-lu-ga-an-ni-*[*ya-ma-za* ^{D}UTU^{ŠI} *e-ša-ri nu-za*]

3 *A-NA* ^{GIŠ}GIGIR.MEŠ *e-ša-a*[*n-ta-ri*]

4 [*t*]*u-u-ri-ya-an-te-eš* [

[341] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: G. Beckman, 1999, s. 31-38.

[342] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: G. Beckman, 1999, s. 31-38.

5 [N] ANŠE.KUR.RA.MEŠ ^{KUŠ}I[N$^{?}$-]

6 [*t*]*u-u-ri-ya-an-te-eš* [

7 [*nu*] ^{KUŠ}KIR$_4$.TAB.ANŠE x[ ]

8 VI *TA-PAL* ^{GIŠ}TUKUL. ZA[BAR]

9 ANŠE.NUN.NA.HI.A

10 *a-ra-an-ta-r*[ ]

Tercüme:

2-10: Majeste at arabasındaki yerini alır [ve ….] iki tekerlekli arabada yerlerini alırlar [….] atları koşarlar [….] bir deri yularla [….] koşarlar [….] Altı çift bronz silah [….] katırlar [….] dururlar [….]

İlgili metin yerlerinde görüldüğü gibi, ritüelin odak noktası Hitit savaş arabalarının atlarıdır.[343] Atların bu ritüeldeki varlığı, bu uygulamanın askeri bir ritüel olduğunu düşündürmektedir. Çünkü atlar, Hitit ordusunun en güçlü özelliği olan atlı savaş arabalarının temeli ve dönemin en hızlı taşıma aracıdır. Bu yüzden atlar arındırılarak askeri başarıların elde edilmesi amaçlanmış olmalıdır.

II. 3. 5. 3. Papanikri'nin Doğum Ritüelinde At (CTH 476)

Hitit doğum ritüellerinden biri olan CTH 476 numaralı Papanikri ritüelinde (KBo V 1 = Bo 2001), kadınların doğumu gerçekleştirmek için gittikleri bir nevi doğum evinde, doğum sandalyesi veya doğum aletlerinde bir bozulma ya da kırılma olduğunda doğum yapılan yerin değiştirildiği anlatılır. Çünkü yaşanan bu aksaklıklar lanet olarak kabul edilmiştir. Bu lanetin sebebi de kadının kültsel olarak kirli olmasıdır. Bu yüzden kirlilik

[343] G. Beckman, 1999, s. 25.

sebebini bulmak için kadın fal sorularına başvurur. Sonrasında ise arınmak için tanrılara kurbanlar sunulur.[344] At ise bu ritüelin malzemeleri arasında şöyle görülür:

KBo V 1 II 38-39, 46-49 (CTH 476) [345]

38 VII ANŠU.KÚR.RA GIR_4 VII GU_4 GIR_4 VII MUŠEN KIR VII ^{DUG}*pu-ul-lu-ri-ia*

39 *na-at IŠ-TU* LÀL *šú-u-wa-an še-ir-ma-at-kán*

……

46 VII NINDA *IM.ZU ki-it-ta-ri nu-za ŠÁ* LÙ^{MEŠ} *ha-ti-li-e-eš*

47 *hal-zi-iš-šá-an-zi* I^{DUG} KIL.KIL GEŠTIN I ^{GIŠ}GIGIR! TUR

48 *ŠÁ* ANŠU.KÚR.RA GIŠ *tu-u-ri-ia-an-te-eš*

49 *še-ir-ra-áš-šá-an ŠÁ* GIŠ ^{LÙ}IŠ *ar-ta-ri*

Tercüme:

38 pişmiş topraktan yapılmış yedi (adet) at, pişmiş topraktan yapılmış yedi (adet) sığır, pişmiş topraktan yapılmış yedi (adet) kuş, yedi (adet) *pulluriya*- kabı

39 onlara bal dökülmüştür ve onların üzeri

……

46 yedi (adet) ekşi ekmek vardır ve *patili* rahipleri

47 bağırırlar: Bir testi şarap, bir (adet) küçük araba,

48 tahtadan atlar koşulmuştur ve

49 üzerinde tahtadan yapılmış bir savaş arabacısı durur.

---

[344] G. Şahinbaş-Erginöz, **Hititlerde Anatomi ve Tıp**, İstanbul 1999, s. 199-200; G. M. Beckman, **Hittite Birth Rituals**, (StBoT 29), Wiesbaden 1983, s. 116-117.

[345] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: F. Sommer, H. Ehelolf, D**as hethitische Ritual des Pāpanikri von Komana. (KBo V 1 = Bo 2001). Texte, Übersetzungsversuch, Erläuterungen**, (BoStu 10),, Leipzig 1924, s. 3-13; R. Strauß, **Reinigungsrituale aus Kizzuwatna. Ein Beitrag zur Erforschung hethitischer Ritualtradition und Kulturgeschichte**, Berlin-New York 2006, 284-303; B. Güçerdem, **Hitit Ritüelleri Üzerine**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi 2007, s. 90-110.

Metnin bu kısmında görüldüğü gibi ve diğer ritüellerde ele alındığı gibi, atın kilden figürini ile tahtadan yapılmış araba, arabaya koşulmuş atlar ve at arabasını kullanan seyis/savaş arabacısı (^{LÚ}IŠ) bulunmaktadır. Ancak metnin ilerleyen bölümlerinde at figürini veya koşumlu at arabasıyla ne yapıldığına yer verilmemektedir. Fakat arınma ritüellerinde at figürini ve koşumlu arabaların sıklıkla görülmesi, arınmaya aracılık etmek belki de benzeşim kurma tekniği kullanarak kültsel kirliliğe neden olan şeylerin bu araba aracılığıyla alınıp götürülmesi düşüncesini barındırmaktadır.

II. 3. 5. 4. Bayram Ritüellerinde At

CTH 604 (KBo X 20) numaralı metnin ilk satırlarından ilkbahar geldiğinde kutlandığı anlaşılan AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında, kraliyet üyelerinin ^{GIŠ}GIGIR olarak okunan ve atlar tarafından çekilen bir arabayla seyahat ettiği görülmektedir:

KBo X 20 I 4-6 (CTH 604)[346]

4 [*da-a-i nu* LUGAL MUNUS.LUGAL ^{URU}*Ha-a*]-*tu-ša-az* [^{UR}]^{U}*Ta-hur-pí*

5 [*an-da pa-a-an-zi na-aš-ta* LUGAL]-*uš* ^{URU}*Ta-hur-pí*

6 [*š*(*a-ra-a IŠ-TU* ^{GIŠ}GIGIR)] *pa-iz-zi*

Tercüme:

4 (AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı için) kral ve kraliçe Hattuša'dan Tahurpa'ya gider.

5-6: Kral, bir araba ile Tahurpa'ya gider.

[346] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Alp, **Beiträge zur Erforschung des hethitischen Tempels. Kultanlagen im Lichte der Keilschrifttexte. Neue Deutungen**, Ankara 1993. s. 136-137; H. G. Güterbock, "An Outline of the Hittite AN.TAḪŠUM Festival", **JNES** 19 (1960), s. 81-82.

CTH 626 numaralı metinden anlaşıldığı kadarıyla, sonbaharda kutlanan ve "acele bayram", "hız bayramı" anlamına gelen *nuntarriyašhaš*[347] bayramında da kral seyahatlerini atların çektiği ^{GIŠ}GIGIR arabasıyla yapmaktadır:

KBo XI 43 Vs. I 26-27 (CTH 626)[348]

26 *ta* LUG[AL-*u*]*š* ^{URU}*Ta-hur-pa-za* ^{URU}*A-ri-in-na an-da-an*

27^{GIŠ}GIGIR-*it pa-iz-zi* ...

Tercüme:

26-27: Kral Tahurpa'dan Arinna'ya arabayla (^{GIŠ}GIGIR) gider.

CTH 738 (KUB XI 32) numaralı Tanrıça Teteshapi için kutlanan bayram metninde ise rahibe ve Teteshapi heykelinin arabayla tören yerine taşındığı görülmektedir:

KUB XI 32 IV 1-19 (CTH 738)[349]

1 *nu* ^{LÚ}SANGA DINGIR-*LUM ša-ra-a da-a-i*

2 *na-an-kán* ^{GIŠ}ZA.LAM.GAR-aš

3 *pa-ra-a ú-da-a-i*

4 NIN.DINGIR-*ya-kán pa-ra-a ú-iz-zi*

5 *na-aš-za-kán* ^{GIŠ}*hu-lu-ga-an-ni*

6 *e-ša-ri*

7 *pí-ra-an-ma* LÚ ^{GIŠ}PA DINGIR-*LIM*

8 *hu-u-i-ya-an-za*

9 *nu I-NA* ^{GIŠ}TIR ^{GIŠ}*u-hu-ru-uš-ša*

[347] C. Karasu, "*nuntarriiašḫaš* Bayramında Hitit Kralının Kült Gezileri", **Belleten**, C. 52, S. 203 (1988), s. 407-408.

[348] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Alp, 1983, s. 184-185.

[349] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: V. G. Ardzinba, **Eskiçağ'da Anadolu Ayinleri ve Mitleri**, Çev. Orhan Uravelli, Ankara 2010, s. 165, 286-287.

10 *pa-iz-zi*

11 $^{MUNUS.MEŠ}$*zi-in-tu-i-ya-aš-ma-aš-ši*

12 EGIR-*pa-an nam-ma-pár*

13 *ta-la-a-ya ta-la-aya-ta*

14 *iš-ha-mi-iš-kán-zi*

15 GIM-*an-ma I-NA* ^{GIŠ}TIR *a-ri*

16 *nu* ^{GIŠ}ZA.LAM GAR *a-pí-ya-ya tar-na-an*

17 *na-aš-ta* NIN.DINGIR

18 ^{GIŠ}*hu-lu-ga-an-na-az-za*

19 *kat-ta ú-iz-zi*

Tercüme:

1-19: Rahip, tanrı (Teteshapi'nin heykelini) kaldırır ve onu çadırdan dışarı çıkarır. Tanrının kız kardeşi de çadırdan çıkar ve arabaya biner (oturur). Arabanın önünde ise tanrı asası neferi koşar. Tanrının kız kardeşi ormana yönelir ve ardından tsintuhi kızları yürür ve şarkı söylerler: "talaya, talayata". Araba ormanın içine girince çadırı oraya götürürler. Ve tanrının kız kardeşi arabadan iner.

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında (CTH 604) kralın uyguladığı bir ritüelde ise arabalı savaşçılardan bahsedilmektedir:

KBo X 20 III (CTH 604)[350]

7 *lu-uk-kat-ti-ma šu-up-pa-ia-aš* UD-*az* LUGAL-*uš-ma*

8 *A-NA* GIŠ$^{HI.A}$ ^{GIŠ}TÚG *pa-iz-zi nu-kán pát-it-ia-u-ua-aš* ANŠE.KUR$_4$.RA^{MEŠ}

9 KASKAL-*ši da-a-i* EGIR-*iz-zi-ia-az-ma-kán ma-a-an* GAL *ME-ŠE-DI*

10 *ma-a-an* GAL DUMU^{MEŠ} É.GAL *PA-NI* ^{D}U *pí-ha-aš-ša-aš-*[*š*]*i*

11 *Ù PA-NI* ^{D}UTU ^{URU}TÚL-*na* GAL$^{HI.A}$ *aš-ša-nu-uz-zi*

[350] S. Alp, 1983. s. 142-143; H. G. Güterbock, 1960, s. 83, 86.

Tercüme:

7 Ertesi gün et günüdür (sunulur). Kral

8 şimşir ağaçlarına gider ve o onu arabalı savaşçıların

9 yoluna koyar. Sonra ya muhafız askerlerinin başı

10 ya da saray oğlanlarının başı Fırtına Tanrısı Pihašši'nin

11 ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın önünde kapları düzenler.

Buraya kadar ele alınan örneklerde atın arabaya koşularak kullanıldığı görülmektedir. Ancak atın, arabaya koşulmadan binek aracı olarak kullanıldığını gösteren metinlerde mevcuttur. Bu metinlerden Šarišša bayramına ait KUB VII 25'de, kralın ata binerek seyahat ettiği görülmektedir:

KUB VII 25 Vs. I 3-10 (CTH 636)[351]

3 LUGAL-*uš-za a-ni-ya-at-ti da-a-i* II DUMU^{MEŠ}É.GAL-*TIM*

4 I ^{LÚ}ME.ŠE.DI LUGAL-*i pí-ra-an hu-ya-an-zi* LUGAL-*uš-ta*

5 ^{É}*ha-li-en-tu-u-az ú-iz-zi*

6 *ta-aš-ša-an A-NA* ANŠE.KUR.RA *ti-ya-az-zi*

7 *nu ša-ra-a* ^{D}*An-zi-li-ya-aš* $^{NA}_{4}$*hu-u-wa-ši-ya pa-iz-zi*

8 *nu-kán* LUGAL-*uš* ^{É}*hi-lam-ni an-da IŠ-TU* ANŠE.KUR.RA

9 *kat-ta ti-ya-zi na-aš-kán* ^{É}*ha-li-en-tu-u-aš*

10 *an-da pa-iz-zi . . .*

Tercüme:

3 Kral rahip kıyafetini alır. İki saray nazırı,

4 bir muhafız asker kralın önünden geçerler. Sonra kral

5 *halentuwa-* evinden çıkar.

6 Ve o (yani kral) ata biner,

[351] Transkripsiyon veTercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 37-38.

7 tanrı Anzil'in *huwaši-* taşına gider.

8 Kral kapı yapısının içinde attan

9 iner ve o, *halentuwa-* evine

10 gider.

Bu örneklerde görüldüğü gibi at, bayramlarda ilk olarak kraliyet ailesini, kutsal görevlerle yetkili kişileri ve tanrı heykellerini ulaştırma amacıyla kullanılmıştır. Bayram metinlerinde görüldüğü kadarıyla, atların diğer evcil hayvanlar gibi kurbanlık olarak kullanılmadığı açıktır. Ancak dini bayramlarda insanları ya da tanrıları eğlendirmek amacıyla yapılan faaliyetler arasında at yarışları da bulunmaktadır. Bu bayramlardan biri olan AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında, 11. gün "yılın hešta evine getirilmesi" ve "yarış atlarının sağlanması" ile karakterize edilmektedir.[352]

KBo X 20 Vs. II 11-13 (CTH 604)[353]

11 *l*[*u-u*]*k-kat-ti-ma* GAL DUMU^{MEŠ}É.GAL *I-NA* ^{É}*hé-eš-ti*[*-i*]

12 [MU.KAM-*a*]*n pí-e-da-i* LUGAL-*uš-ša* EGIR-*ŠU i-ya-a*[*t-ta-ri*]

13 [*nu-k*]*án pa-iz-zi pít-ti-ia-u-wa-aš* ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} KASKAL[*-ši da-a-i*]

Tercüme:

11 Ertesi gün saray oğlanlarının başı *hešta-* evine

12 [yılı] getirir, kral onu takip eder.

13 [ve kral] gider, yarış atlarını yola çıkarır.

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında 14. günün akşamında, bir rahip şimşir ağaçlarının bulunduğu ormana bir *tarnu-* evine gider. Burada Fırtına Tanrısı'nın bir *huwaši-* taşı bulunur; ertesi gün için hazırlanır ve on beşinci gün kral ona katılır. Sonra orada *huwaši-*

[352] V. Haas, "Bemerkungen zu ^{É}*ḫeštī/ā-* (2. Teil)", **UF** 9 (1977), s. 101.

[353] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: V. Haas, 1977, s. 96: S. Alp, 1983. s. 140-141.

taşında sığır ve koyun keserler. 19. gün tekrar şimşir ağaçlarını ziyaret edip Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası önüne bardak koyarlar ve kral "at yarışlarındaki atlarını ayarlar". Burada da daha önce açıklanan sportif yarış etkinlikleri hatırlatılmaktadır.[354] Metnin ilgili kısmı şöyledir:

KBo X 20 Vs. III (CTH 604)[355]

7 *lu-uk-kat-ti-ma šu-up-pa-ya-aš* UD-*az* LUGAL-*uš-ma*

8 *A-NA* GIŠ$^{HI.A\ GIŠ}$TÚG *pa-iz-zi nu-kán pát-it-ya-u-wa-aš* ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}

9 KASKAL-*ši da-a-i* EGIR-*iz-zi-ya-az-ma-kán ma-a-an* GAL *ME-ŠE-DI*

10 *ma-a-an* GAL DUMU^{MEŠ} É.GAL *PA-NI* ^{D}U *pí-ha-aš-ša-aš*-[*š*]*i*

11 *Ù PA-NI* ^{D}UTU ^{URU}TÚL-*na* GAL$^{HI.A}$ *aš-ša-nu-uz-zi*

Tercüme:

7-11: Ertesi gün et (kurbanı sunma) günüdür. Kral şimşir ormanına gider ve atları yola çıkarır. Sonra muhafız kıtası askerlerinin başı ve baş mabeynci kadehleri Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın önüne koyarlar.

Bayramlarda yapılan at yarışlarına ilişkin detaylı bilgi bulunmamasına karşılık, envanter metinlerinden KBo IX 91 Rs. B 4'te (CTH 241.5) kralın AN.TAḪ.ŠUM^{ŠAR} bayramı için gönderdiği eşyalar arasında bakırdan bir orak da vardır. Ve bu orağın at yarışlarında kazanan kişi için gönderildiği söyle ifade edilmektedir:

KBo IX 91 Rs. B 4 (CTH 241.5)[356]

4 I ^{URUDU}KIN *IŠ-TU* ANŠE.KUR.RA *ku-iš tar-ah-zi*

Tercüme:

4 At yarışlarının galibi için bir bakır orak

[354] O. R. Gurney, 1977, s. 35-36.

[355] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. G. Güterbock, 1960, s. 82-86; S. Alp, 1983. s. 142-143.

[356] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Košak, **Hittite inventory texts (CTH 241-250)**, Heidelberg 1982, s. 25-27.

Metinlerde görüldüğü gibi, bayramlarda at yarışlarına benzeyen sportif faaliyetler vardır; meselâ koşup kralın bindiği arabanın atının yularını ilk tutana ödül verilirdi. Vurgulanarak "yarış atı" (*pittiyawaš* ANŠE.KUR.RA) olarak nitelendirilen bu atlar binek hayvanı mıydı, yoksa arabalara mı koşuluyorlardı, bilemiyoruz. Bunun yanında atlar hipodroma benzeyen parkurlarda koşturuluyorlardı ve bunlara ANŠE.KUR.RA *wahannaš, wehuwaš* deniyordu.[357] AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayram metinlerinde görüldüğü gibi koşu atları kral ve saray nazırı tarafından koşuya hazırlanmıştır.

II. 3. 5. 5. Kraliyet Cenaze Töreninde At Kurbanı (CTH 450)

Hititler'in cenaze törenlerine ilişkin kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak cenaze töreni metinlerinden bildiğimiz kadarıyla, ölü yakma uygulaması sadece kraliyet ailesi mensupları arasında geçerliydi. Bu törenlerde cesetler yakılarak geriye kalan yanık kemikler defnedilmiştir. Krallar, öbür dünyada kendileri için ayrıcalıklı bir yaşam ortamı hazırlıyorlar, öldükten sonra tanrı oluyor ve tanrılar gökyüzünde yaşadıklarından dolayı onların ruhu da göklere yükseliyordu.[358] CTH 450 (KUB XXX 24 + XXXIV 65 + XXXIX 35) numaralı cenaze töreninin sekizinci gününde at, diğer hayvanlarla birlikte ölenler için kurban edilmekte ve bir "çayır parçası" da getirilerek hayvanların onun üzerinde otlayacağı söylenmektedir.[359] Atların kurban edildiğini gördüğümüz kısmı şöyledir:

KUB XXX 24a + XXXIV 65 + XXXIX 35 Vs. I 12-14 (CTH 450)[360]

[357] A. Ünal, 2013-14, s. 51.

[358] A. Ünal, 2003, s. 104.

[359] O. R. Gurney, 1977, s. 61.

[360] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 58-59; A. Kassian et al., 2002, s. 376-379; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 274-278. Tercüme için Bkz.: L. Christmann-Franck, 1971, s.71-73.

12 *nu-wa-za* $GU_4^{HI.A}$ $UDU^{HI.A}$ [AN]ŠE.KUR.$RA^{MEŠ}$ ANŠE.GÌR.$NUN.NA^{HI.A}$ *ša*[(*-ak-ru-a)n-da-ru*]

13 *nu* I GU_4 VII $UDU^{HI.A}$*-i*[*a*] *A-NA* PÚ *a-u-wa-an kat-ta ha-ad*[*-da-an-zi*]

14 *na-ma A-N*[*A*] III NINDA *a-a-an* I NINDA.GUR_4.RA GA.KIN.AG^{MUNUS} S[U.GI *da-a-i*]

Tercüme:

12 henüz sığırlar, koyunlar, [a]tlar ve katırlar […….]

13 ve bir sığır v[e] yedi koyunu pınarda aşağı doğru keser[ler]

14 ayrıca yaş[lı kadın] üç sıcak ekmeğ[in üzeri]ne bir somun ve peynir [koyar].

Metnin ilgili kısmında atların, adı sayılan diğer hayvanlarla birlikte pınarda aşağı doğru kesildiği söylenmektedir. Metnin devamında da bu kurbanların Güneş Tanrı için sunulduğu söylendikten sonra çeşitli uygulamalar yapılmaya devam eder. Sonrasında ise kraliyet cenaze törenlerinde kral ya da kraliçeyi temsil eden ve onu canlıymış gibi gösteren bir heykelden bahsedilir ve bu heykele kralın yakılmasını takip eden günlerde ritüellerin başrolü verilmektedir.[361] Bu heykel, muhtemelen atlar tarafından çekilen bir arabanın içinde oturmaktadır. Bu durumun konumuz açısından dikkat çekici kısmı, büyü ritüellerinde ve tanrı tasvirlerinde görülen ve atlar tarafından çekilen bir arabada tanrının görülmesidir. Her iki anlatım da birbirini anımsatmaktadır. Cenaze töreninin sekizinci gününde görülen ilgili kısım şu şekildedir:

KUB XXX 24a + XXXIV 65 + XXXIX 35 Vs. I 20-21 (CTH 450) [362]

20” [*nam-ma-aš-t*]*a* ^{GIŠ}GIGIR *a-ša-an-na-aš še-er A-NA* ALAM [*a-ku-u-wa-an-na*]

21” [*pí-an-zi*] …

[361] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 219-220.

[362] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 58-59; A. Kassian, et al., 2002, s. 378-379; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 274-278.

Tercüme:

20 [Sonra] arabada oturan heykele [içmesi için]

21 [verirler]. …

Metnin devam eden kısmında, ritüelde kullanılan aletleri yakarak küllerini at kafalarının yakıldığı yere dökerler. Metnin bu kısmı ilgi çekicidir. Çünkü atların yakıldığı bilgisi metnin sağlam kısmında görülmezken at kafalarının yakıldığı söylenmektedir.

KUB XXX 24a + XXXIV 65 + XXXIX 35 Vs. I 28-34 (CTH 450)[363]

28 [DUG KA(Š (DU)]G GEŠTIN *ar-ha du-wa-ar-na-an-zi* ^{GIŠ}AL-*ma* ^{GIŠ}MAR *a*[*(pí-e-da-ni)*]

29 [*(pí)-(di w)*]*a-ar-nu-u-wa-an-zi* SAHAR^{HLA}*-uš-ma ša-ra-a da-an-zi nu* SA[(G.DU^{MEŠ}ANŠE.KUR.RA^{MEŠ})]

30 [SAG.DU^{M}]^{EŠ} GU$_4$^{MEŠ} *ku-wa-pi wa-ra-an-da-at nu-uš a-pí-ia iš-hu-u-w*[*a-an-zi*]

31 [*(nam-ma* ^{G}]^{IŠ}AL ^{GIŠ}MAR *a-pí-e-pát ŠA* GIŠ *da-an-zi na-aš-ta* Ú[.SAL-*lu*]

32 [*(kar)-ša-a*]*n-zi nu-uš-ša-an* Ú.SAL^{LAM} ^{MUNUŠ}SU.GI *A-NA* NINDA.GUR$_4$.RA [*še-er*]

33 [*da-a-i na-at* ^{D}UT]U [*-i*] *me-na-ah-ha-an-da ap-pa-an-zi* ^{GIŠ}ÉRIN ZI.BA.NA *da-an-zi*]

34 [*na-at* ^{D}UTU-*i me-na-a*]*h-ha-an-da ap-pa-an-zi nu ki-iš-ša-an me-ma-i*]

Tercüme:

28 [Bira testisini ve] şarap [testisi]ni tamamen kırarlar. Kazma ve küreği o[rada]

29 [(bulundukları) yerde y]akarlar. Külleri ise kaldırırlar ve [at kafaları]

30 ve sığır [kafaları]nı yakmış oldukları yere boşal[tırlar].

31 [(Ayrıca)] oradaki ağaçtan kazma ve küreği alırlar ve sonra ç[(ayırı)]

32 [(kes)er]ler. Ve yaşlı kadın çayırı somunun [üzerine]

[363] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Kassian, et al., 2002, s. 380-383; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 274-278.

33 [koyar ve Güneş Tanrısı'nın karşısına doğru tutarlar]. Te[raziyi alırlar]

34 [ve onu Güneş Tanrısı'nın karş]ısına tutarlar ve şö[yle der].

Metnin devam eden kısmında ise sembolik çayırın bulunma sebebi, kurban edilen hayvanların otlaması için konulduğu söylenerek, ölen kraliyet üyesinin diğer dünyadaki çiftliği için hazırlık yapıldığı görülmekte ve bu çayır at kafalarının yakıldığı yere atılmaktadır:

KUB XXX 24 + KBo XXXIX 292 Vs. II 1-6 (CTH 450)[364]

1 *ku-un-na-wa-aš-ši* Ú.SAL^{LAM} ^{D}UTU-*uš a-a-ra i-ya-an har-ak*

2 *nu-wa-ra-aš-ši-iš-ša-an šar-ri-iz-zi ha-an-na-ri le-e*

3 *ku-iš-ki nu-wa-aš-ši-kán ke-e-da-ni A-NA* Ú.MUNUS GU$_4^{HI.A}$ UDU$^{HI.A}$-*ia*

4 ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} ANŠE.GÌR.NUN.NA$^{HI.A}$ *ú-še-ed-du* SAG.DU^{MEŠ} ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}

5 SAG.DU^{MEŠ} GU$_4^{HI.A}$ *ku-wa-pí wa-ra-an-da-at nu* Ú.SAL^{LU} *a-pí-ya*

6 *pí-e-da-an-zi na-an-ša-an a-pí-ya še-er iš-hu-u-wa-an-zi*

Tercüme:

1 "O halde ey Güneş Tanrısı, bu çayırı yasal olarak ona bağışla!

2-3 hiç kimse bu hükmü bozmasın; bu çayırda onun sığırları, koyunları,

4 atları ve katırları otlasın"! At kafaları

5 (ve) sığır kafalarının yakıldığı yere ve çayırı oraya

6 getirirler ve o yerin üstüne boşaltırlar.

Metnin bu kısmında ve cenaze töreninin pek çok gününde yer aldığı şekilde, ritüellerde kullanılan pek çok araç-gereç "at kafaları ve sığır kafalarının yakıldığı yere"

[364] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 60-61; A. Kassian, et al., 2002, s. 384-385: F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 277, 279-280.

atılmaktadır. Hayvan kafalarının burada yakılmış olması, bu hayvanların geri kalan kısmının yenilmiş olacağı fikrini doğurur. Ancak atın yenildiğine dair her hangi bir bilgimiz yoktur. Cenaze ritüellerinde at kafalarının kullanılması, at eti yendiğini kanıtlamamaktadır.[365] Kazılar esnasında mezarlarda rastlanan at başları ve kemiklerinin amacı konusuna şüpheli bakılmakta ve atın kurbanlık bir hayvan olmadığı düşünülmektedir.[366]Aynı zamanda "at kafaları ve sığır kafalarının yakıldığı" ifadesi, metni cenaze ritüel grubuna ait olduğunu göstermektedir.[367] At, diğer evcil hayvanlar gibi kurban hayvanı olarak metinlerde geçmemekte ve sadece ölü ritüellerinde mezar hediyesi olarak kullanılmaktadır.[368] Cenaze ritüelinin onuncu gününe ait KUB XXXIX 14 numaralı metinde de at ve sığır kafalarından bahsedilmekte ve sığırlar kesilerek aşçılar tarafından etleri alınmaktadır:

KUB XXXIX 14 Vs. I 2-16[369]

2 *nu da-a-ga-an*

3 *nam-ma-aš-ša-an* ^{GIŠ}A[PIN

4 *an-tu-uh-ša-aš* [

5 *nu ag-ga-la-an na-aš*[*-ma*?

6 *pí-en-na-a-i nu* I^{DUG} [

7 *nu ag-ga-li* EGIR-*an* [

8 *nu ki-iš-ša-an* [

9 ^{GIŠ}APIN-*ya-wa-ra-an d*[*a-a-ga-a*]*n? Ú-UL na-a*[-

10 *nu kal-ga-li-na-a-iz-*[*zi*]

11 *nu* ^{MUNUS}*tap-ta-ra-aš ú-e-eš-ki*[*-u-w*]*a-an da-a-*[*i*]

[365] A. Ünal, 1985, s. 430.

[366]A. Goetze, 1957, s. 164.

[367] H. Otten, 1958, s. 78.

[368] H. Ertem, 1965, s. 36-37.

[369] H. Otten, 1958, s. 78-79.

12 *nu* ^{GIŠ}APIN *ar-ha ki-iš-ša-an-zi na-an a-pí-e-da-ni-pát pí-di*

13 *ar-ha wa-ar-nu-wa-an-zi ha-aš-uš-ma* ^{MUNUS}ŠU.GI *ša-ra-a da-a-i*

14 *nu* SAG.DU^{MEŠ} [AN]ŠE.KUR.RA^{MEŠ} SAG.DU $GU_4^{HI.A}$ *ku-wa-pí wa-ra-an-da-at*

15 *nu-uš a-pí-ia iš-hu-u-wa-i* $GU_4^{HI.A}$*-ma ha-ad-da-an-zi*

16 [*nu-u*]*š* $^{LÚ.MEŠ}$MUHALDIM *da-an-zi*

Tercüme:

2 ve yere[

3 sonra bir saban[

4 bir kişi[

5 sonra bir saban izi ya da[

6 bir adam sürer ve bir kap[

7 Saban izinin arkasında[

8 ve aşağıdaki gibi [konuşur:]

9 saban yere düşmez

10 adam şarkı söyler

11 ve *taptara-* kadını mırıldanmaya başlar.

12 Ve pullukları parçalarlar ve onu o noktada

13 yakarlar. Yaşlı kadın külleri alır

14 ve at kafalarının ve sığır kafalarının yakıldığı

15 yere döker. Sığırları keserler,

16 [ve] aşçılar onları alırlar.

Burada görüldüğü gibi at ve sığır kafaları yakılmış ve külleri aynı alana dökülmüştür. Aşçılar sığır etlerini almışlardır ve alma amaçları pişirmek olmalıdır. Ancak at bedenlerini almaktan bahsedilmemektedir.

II. 3. 6. At ile İlgili Arkeolojik Veriler

II. 3. 6. 1. Kemik Buluntuları

Boğazkale'de M.Ö. 14/13. yüzyıllara tekabül eden tabakalarda kemik kalıntılarına rastlanmıştır. Bu kalıntılar arasında sadece 6 adet at ve kısrağa ait kemik kalıntısı bulunmaktadır. Ne yazık ki, hayvanın yaklaşık büyüklüğünü ve incelik derecesini hesaplamaya izin verecek bilgiler yoktur. Şüphesiz ele geçen buluntular sadece evcil ata aittir. Çünkü resimsel temsillerde görülen arabada ve yük hayvanı olarak kullanılan atlara benzemektedirler. Anadolu'da evcil atlardan farklı olduğu bilinen gerçek vahşi atlara ait kalıntılar görülmemiştir.[370] Boğazkale'de özellikle de bu bölgedeki arazi, hava, yoğun yerleşim ve kemiklerin bulunduğu tabaka, yeterli tespit için uygun koşullar sunmamaktadır. Ancak Boğazkale'de devam eden kazılarda 17 at kalıntısı ele geçmiştir.[371] Boğazköy'de yapılan son kazılara göre GAL *MEŠEDI* evinde ve Doğu yapısında at, eşek ve katıra ilişkin kemik kalıntıları bulunmuştur. GAL *MEŠEDI* evinde, bu üç cinse ait 8 kalıntı tüm kalıntıların % 3.5'ini, Doğu yapısındaki 1 buluntu ise kalıntıların %1.6'sını oluşturmaktadır. GAL *MEŠEDI* evinde, at olarak belirlenen 7 kemik kalıntısı bulunmuştur.[372]

Osmankayası mezarlığında da yakılmış cesetlerin küllerinin konulduğu urnelerin altında veya çevresinde çeşitli hayvan kemikleri bulunmuştur. Bu kemikler arasında ise en azından 13 at-eşeğe ait olmak üzere, grup halinde 3 kafatası ve bazı vücut kemikleri ele geçmiştir. Bir at ise bütün olarak gömülmüştür.[373] Maşathöyük'de Akurgal tarafından

[370] K. Bittel, R. Naumann, S. Ehrhardt, R. Vogel, 1952, s. 133-134.

[371] Ünal, 1985, s. 430-431.

[372] R. Berthon, 2017, s. 255-267, s. 257 ve Tab 55 a.

[373] M. Akyurt, 1998, s. 62-63.

yapılan kazılarda, iki seviyeli Hitit dönemine ait yapı katlarında bir at, etrafı taşlarla örtülü düzenli bir çukura gömülü olarak bulunmuştur. Bu buluntunun bir gömmeyle ilgili olup olmadığı hakkında detaylı bir bilgi verilmemiştir.[374] Ancak at ve köpek gibi hayvanların yenilebilir hayvanlardan farklı olarak bütün halinde gömüldüğü açıkça ortadadır. Bütün ya da parçalar halinde de olsa, ölünün mezarına ya da yakınına bırakılan hayvanlar, ölüye sunulan kurbanlar kapsamındadır.[375] Maşathöyük ve Osmankayası'ndaki birer atın bütün olarak gömülmesi, ölüye hayvan kurbanını göstermektedir. Bu tür sunular, Hitit metinlerine göre kefaret kurbanı veya majik tedavi amacıyla kullanılmış olmalıdır.[376]

Faunal analistlerden Driesch-Boessneck, faunal kalıntıların öncelikle kemiklerdeki kesik izleri kalıplarına dayanılarak kasaplık kesimi veya mutfak çöplerinden kalanlar olduğunu iddia etmektedirler.[377] Ünal ise, Driesch-Boessneck'in oluşturduğu eti yenilen hayvanlar listesinde bulunan at, eşek, katır, domuz ve köpek sıralamasından sadece domuzun yenildiğini savunmaktadır.[378] Collins, kemiklerdeki kesik izlerinin yalnızca hayvanın kesildiğini gösterdiğini, onların etinin yendiğinin kanıtı olmadığı görüşündedir.[379] Boğazkale-Hattuša Aşağı Şehir'deki Büyük Tapınaktan çıkan buluntular ile Büyükkaya'dan gelenler, Hititlerin atgillerin etlerini yemediklerini ortaya çıkarmıştır. Böylece hayvanlar kesilmemiş ve kemikleri çöpe atılmamıştır. Bu, faunal kalıntılardaki atgillerin kemiklerinin azlığını açıklayabilir. Buna karşılık, Büyükkaya'daki Erken Demir Çağı yerleşiminin sakinleri, kesilmiş kemikler ve kesik izlerinin gösterdiği gibi at, katır ve eşek etlerini tüketmişlerdir. Ayrıca, Hititlerin öteki dünyasındaki atgillerin

[374] M. Akyurt, 1998, s. 55-56.

[375] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 208.

[376] M. Akyurt,1998, s. 144-145.

[377] A. von den Driesch, J. Boessneck, 1981, 12-13.

[378] A. Ünal,1985, s. 422.

[379] B. J. Collins, 2006, s. 159.

önemi Osmankayası'ndaki at ve eşeklerin mezarlarıyla kanıtlanmıştır. [380] Boğazköy'de yapılan son kazılara göre de GAL *MEŠEDI* evinde ve Doğu yapısında bulunan kalıntıların hiçbirisinde mutfak kalıntısı olduğunu gösteren kesik izlerine rastlanmamıştır.[381] At etinin yenildiğine dair metinlerde de hiçbir kayıt yoktur. Driesch-Boessneck'in kemikler üzerindeki keski ve kazıma izlerine dayanarak yendiğini iddia ettiği hayvanlar, tıpkı boynuzlar gibi alet yapımında kullanılmıştır. Bunlar arasında çok çeşitli aletler, iğne, iğne başı, ok ucu, düğme, kirman, biz, takılar, resim ve kabartmalar, kap kulpu, tıpaç veya *pyxis* ve kakma levhaları vardır. Dolayısıyla eşek, tavşan, köpek, at, katır, sığır, geyik, koyun, domuz, yaban koyunu, yaban domuzu, yaban keçisi, keçi, leopar, aslan, ur öküzü, köpek, tilki, porsuk, fare, köstebek, ayı, kaz, çok sayıda ördek türü, kartal, turna, keklik, kaplumbağa, çeşitli balıklar, köpek balığı, sazan, midye, istiridye gibi birçokları bize iğrenç gelen diğer birçok hayvan eti yanında at etinin asla yenmediği metinlere dayanarak ispatlanmıştır. Osmankayası mezarlığında rastlanan at kemikleri ölenin ruhuna ölüler diyarında eşlik etmesi için de sunulmuş olmalıdır. Bunun yanında bir envanter metninde kurban gıda maddeleri ile 30 boğa, 33 sığır, 300 koyun, buzağısıyla birlikte bir siyah inek, kuzusuyla birlikte bir siyah koyun yanında siyah tayıyla birlikte siyah bir kısrağın da kurban malzemesi olarak sunulmasının anlamı da herhalde majik bir anlam taşımaktaydı. At kemiklerinden yapılmış bol miktarda aletler, diğer birçok merkez yanında Güzelova kazılarında da ele geçmiştir. Ama at prehistorik dönemlerde etinden yararlanmak amacıyla avlanmıştır. Ancak ehlileştirildikten ve stratejik bir silâh olduktan sonra artık avlanmamıştır ve genel anlamda tıpkı Müslüman Arapların yaptığı gibi eti menülerden kaldırılmıştır.[382]

[380] W. Dörfler, ve diğerleri, 2011, s. 117.

[381] R. Berthon, 2017, s. 257 ve Tab. 55 a.

[382] A. Ünal, 2013-14, s. 57.

Çalışmamızda ilgili yerlerde ele aldığımız gibi, tanrılar için sunulan kurban hayvanları olarak; sığır, koyun ve keçiler tercihen domuz ve köpek de sunulmaktadır. Ancak at, kurbanlık bir hayvan değildir.[383] CTH 450 numaralı kraliyet cenaze töreni metninde, atın kurbanlık hayvanlar arasında yazıldığını gördük ancak nasıl kesildiği hakkında bir açıklama bulunmamaktadır. Metinde bahsedilen "at kafalarının yakıldığı yer" ibaresi atın kafasının kesildikten sonra yakıldığını akla getirmektedir. Bu yüzden bulunan kemikler, kralı cenaze törenlerinde ya da büyü ritüellerinde büyü yapma amacıyla öldürülmüş olan atlara ait olmalıdır.

II. 3. 6. 2. Tasvirlerde At

Metinlere karşılık Anadolu'da Hitit devrine ait arkeolojik eserlerde ne binek hayvanı ve ne de savaş arabasına koşulmuş olarak tasvirlerine rastlanmamaktadır. Atın gerek binek ve gerekse savaş arabasına koşulmuş olarak tasvirleri ancak Geç Hitit eserlerinde karşımıza çıkarlar. Savaş tarihinde çok önemli bir yer işgal eden bu iki unsur niye Hitit dönemi eserlerinde tasvir edilmemiştir de Hitit Devleti ortadan kalkar kalkmaz, Geç Hitit dönemi eserlerinde sık sık görünmeye başlamışlardır ve cevabı bilinmemektedir.[384] Geç Hitit dönemi eserleri arasında yer alan Malatya kabartmasında, iki tekerlekli arabaya koşulmuş at ve atın altındaki köpek hem aslan avı sahnesinde hem de geyik avı sahnesinde görülmektedir (Bkz. Resim 7a, 7b, 7c). III. Tutmosis ve II. Amenophis dönemine ait olan Mısır tasvirlerinde ise tüm kuzey ülkelerinden en uzak Asya'ya kadar olan büyük ülkeler, savaş arabaları dahil Mısır'a getirilen hediyeler arasında yer alan atlar görülmektedir (Bkz. Resim 11). Hitit ve Mısır ilişkilerinin en önemli olayı olan Kadeş savaşına ait Mısır tasvirlerinde bir Hitit prensinin at arabasında

[383] A. Goetze, 1933, s. 164.

[384] H. Ertem, 1965, s. 39.

betimlenmiş olması ise Hitit kralı ailesinin savaş, bayram ya da diğer durumlarda kullandığı atlı arabayı göstermesi bakımından önemlidir (Bkz. Resim 12). Mısır tasvirlerinde Kadeş savaşına ilişkin betimlemelerde ise Hitit ordusunun en güçlü yanı olan arabalı savaşçılar görülmektedir (Bkz. Resim 9, 13a, 13b).

1948-1949 yılları Kültepe kazılarında biri yerli biri Suriye-Koloni üslubunda olmak üzere, "at üstündeki tanrı" tipinde mühürler ele geçmiştir. Yerli mühürde oturan ve elinde kadeh tutan tanrıya doğru ilerleyen tanrı alayının, en önünde yer alan tanrı, üstünde durduğu atın burnuna geçirilen bir halkaya bağlı yuları sol eliyle tutmaktadır. Bir bacağını açıkta bırakan bir elbise giyen tanrının arkasında, göğsünde kavuşturduğu ellerinden sular taşan, iki yüzlü tanrı (Usmu), onun da arkasından boğa bacaklı altar üzerinde oturan iki maymun ve en geriden de elindeki desteresiyle Şamaş gelmektedir (Bkz. Resim 10a). İki sahneli olan Suriye-Koloni üslubundaki örnekte ise, tanrı atın üzerindeki bir tahtta oturmaktadır. Burada tanrının önünde kendisine lir çalan bir şahıs ile arkasında ayakta duran âbit, ilk sahneyi meydana getirmektedir. İkinci sahnede de yere yatmış insanın üstündeki kafesli kaidenin üzerinde duran boğa altarına, hami tanrıça rehberliğinde bir şahıs tapmaktadır (Bkz. Resim 10b). Özgüç bu bahsi geçen mühürler üzerindeki tanrı tipini, ilgili kısımda ele aldığımız tanrı Pirwa ile bir tutmakta ve atı, Tanrı Pirwa'nın kutsal hayvanı olarak tanımlamaktadır.[385] Ayrıca Kültepe mühürlerinde tanrının arabasına koşulmuş 4 at tasviri de ele geçmiştir (Bkz. Resim 10c).[386] Arabaya koşulu atların burunlarına takılı halkaya bağlı birer yular, bir dik açı teşkil edecek şekilde,

[385] N. Özgüç, "Kültepe'de 1950 Yılında T. T. K. Adına Yapılan Kazıda Bulunan Mühür ve Mühür Baskıları Hakkında Ön Rapor", **Belleten**, S. 65, C. XVII, (1953), s. 120-121.

[386] K. Bittel, **Die Hethiter. Die Kunst Anatoliens vom Ende des 3. bis zum Anfang des 1. Jahrtausends vor Christus**, München 1976, s. 92, Res. 73; H. Ertem, 1965, s. 27. Ayrıca Bkz.: H.Th. Bossert, **Altanatolien. Kunst und Handwerk in Kleinasien von den Anfangen bis zum völligen Aufgehen in der griechischen Kultur**, Berlin 1942, Res. 409, 410.

bükülmüş ve bir noktada birleştirilmiştir; arabadaki tanrı bunların hepsini sağ eliyle tutmaktadır.[387]

II. 3. 6. 3. At Şekilli Kaplar

Kültepe kazılarında, muhtemelen libasyonla ilgisi olan ve kulpunun üzerinde iki at ve bir insan figürü bulunan gaga ağızlı testi ele geçmiştir. Atların üzerinde duran süvari, uzun elbisesi ve takkesiyle arabada oturan tanrıları hatırlatmaktadır. Atların yular ve başlıkları yoktur.[388] Kulp üstünde duran tek at da vardır. Uzun kuyruklar kulba bağlıdır. Atlardan bazıları yularlı, bazıları yularsız, kulakları diktir. Atlar çift olduğunda biri başını ötekinden çevirmektedir. Bunların tümü lüks kaplar sınıfına girmektedir (Bkz. Resim 14a, 14b).[389] Bu kapların tanrı Pirwa ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.[390]

Alişar'ın III. tabakasında kırık bir küpün bezemesi üzerinde burun üzeri ve ağız içinden geçen gemle bir tasviri bulunmaktadır (Bkz. Resim 15a, 15b).[391] Alişar'ın V. tabakasında zoomorfik bir kabın parçası olduğu düşünülen bir at figürü ele geçmiştir. Bu at figürünün kafası oldukça kısa ve dik olan kulakları kırılmıştır. Göğsü kırık bacaklarla birleşmektedir. Bacakları arasında bulunan delikli çıkıntı ise bir emziktir (Bkz. Resim 16).[392]

---

[387] N. Özgüç, 1965, s. 25.

[388] N. Özgüç, 1965, s. 25-26; T. Özgüç, **Kültepe Kaniš/Neša**, İstanbul 2005, s. 151.

[389] T. Özgüç, 2005, s. 151.

[390] A. Ünal, 2013-14, s. 51.

[391] E. F. Schmidt, **The Alishar Hüyük. Seasons of 1928 and 1929, Part 2, With a Chapter by Krogman W. M.**, Chicago 1933, s. 201 ve PIate V: b 140.

[392] E. F. Schmidt, 1933, s. 61.

Boğazköy kabartmalı vazoları arasında ise kırık olduğundan türünün belirlenmesi güç, ama kuyruğuna bakılarak at olması muhtemel bazı kabartmalar mevcuttur (Bkz. Resim 17).[393]

Ertem, Puduhepa'nın adağı metnine ait olan bir fragmanda (KUB XXXI 53 Vs. I 5)[394] adak edilen şeyler arasında kısrak şeklinde (ANŠE.KUR.RA.MUNUS.AL.LAL) kap, olduğunu bildirmektedir.[395] Başka bir örnek olan KUB XV 5 numaralı metinde ise altından bir "at *BIBRU*"su Tanrı Yarri için adak olarak verilmektedir. Metnin ilgili kısmı şöyledir:

KUB XV 5 Vs. II 36[396]

36 …. I *BI-IB-RU* ANŠE.KUR.RA GUŠKIN-*ya-wa-aš-ši*

Tercüme:

36 …. Bir tane altından at *BIBRU'*su.

Bu metinlerde geçen *BIBRU'*lara rağmen arkeolojik buluntular çok kısıtlıdır. Yine de Elbistan Karahöyük'de Hitit devrine ait katlarda bir at ritonu ele geçirilmiştir. Bu ritonun yalnız başıyla boynu korunmuştur ve Hitit terrakottalarının şaheserlerinden olarak tanımlandırılmıştır. Ayrı bir plan halinde işlenen yüzünün alından buruna inen kısmı, yanakları, burun delikleri ve derin bir yiv halinde gösterilen ağzı, çenenin boyna birleşen kısmı, kulakları, perdahı, yelelerinin paralel çizgilerle gösterilen dik tüyleri, hayvana

[393] R. M. Boehmer, **Die Reliefkeramik von Boğazköy**, Berlin 1983, nr. 88, 107, 108; A. Ünal, 2013-14, s. 53.

[394] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Laroche, "Le voeu de Puduḫepa", **RA** 43 (1949) 55-78.

[395] H. Ertem, 1965, s. 37.

[396] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: J. de Roos, 2007, s. 74, 83.

canlı bir ifade vermiştir. İçi boş, ağzı ve burnu kapalı olan bu atın, boşaltma deliği göğsüne açılmıştır (Bkz. Resim 18).[397]

II. 3. 6. 4. At Figürini

Kültepe kazılarında kilden at figürleri bulunmuştur. Bunlardan Hrozny kazılarında bulunan at figürünün buluntu katı bilinmemektedir.[398] Alişar'ın Hitit imparatorluk dönemine ait tabakasında da at figürinleri tespit edilmiştir. İlk figürin dizginli bir atın başı, ikincisi ise bütün bir atın küçük bir figürinidir (Bkz. Resim 19a, 19b).[399]

Bo 5695+Bo 6327 Rs. 6'da gümüşten bir at figürini geçmektedir:

Bo 5695+Bo 6327 Rs. 6-7[400]

6 AN]ŠU.KUR.RA KÙ.BABBAR *pa-aš-kán ar-ta*

7 ŠU]-*za* AL KÙ.BABBAR *har-zi*

Tercüme:

6-7: şaha kalkmış gümüşten bir at; elinde gümüşten bir balta vardır.

İlgili kısımda ele aldığımız; KBo V 1 II 38-39, IBoT III 93+KBo XV 21 I 7-9, KBo XV 19 II 2-3, KUB VII 54 Vs. II 15-17 numaralı metinlerde kilden yapılmış at

---

[397] T. Özgüç, N. Özgüç, **Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Karahöyük Hafriyatı Raporu 1947**, Ankara 1949, s. 40.

[398] F. Kınal, "Eski Önasya'da Ehli Atın Tarihi", **Belleten**, S. 66, C. XVII (1953), s. 189.

[399] H. H. von der Osten, **The Alishar Hüyük. Seasons of 1930-32, Part 2**, The Universty of Chicago Press, Chicago 1937, s. 193.

[400] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: L. Rost,"Zu den hethitischen Bildbeschreibungen, 1. Teil", **MIO** 8 (1961), s. 213-214.

figürinleri, yapılan büyü ritüellerinde kullanılmak amacıyla sıklıkla geçmektedir. Ayrıca ele aldığımız Uhhamuwa ritüelinde KBo V 1 II 47-49'da tahtadan yapılmış atlar yer almaktadır.

II. 4. GU$_4$ "SIĞIR"

Modern anlamda sığır, Bovidae familyasının Bovini oymağından çift toynaklı memelilerin ortak adıdır. Dar anlamıyla sığır adı, evcilleştirilen ve etinden sütünden ya da gücünden yararlanılan yüzlerce soyu geliştirilmiş *Bos taurus* türü için kullanılmaktadır. Sığırın yavrusuna altı aylık olana kadar buzağı, kesim için ayrılmışsa süt danası, altı aylıktan bir yaşına kadar dana denilmektedir. Bir yaşını geçen sığır dişiyse düve, burulmuşsa tosun adını almaktadır. Damızlık olarak ayrılan erkeğe boğa, yavrulayan dişiye inek, işe koşulan tosuna öküz denilmektedir. Hayvancılıkta burma adıyla geçen kısırlaştırma işlemi erkeklerin daha uysal bir hale gelmesini sağlayarak beslenmesini ve işe koşulmasını kolaylaştırmakta, ayrıca kesime ayrıldığında daha iyi semirmesine yol açmaktadır. Öküzlerin çeki ve yük hayvanı olarak gücünden yararlanılmaktadır.[401] Boğa ise evcilleştirilmiş sığırın damızlık (iğdiş edilmemiş) erkeği anlamına gelmektedir.[402]

II. 4. 1. GU$_4$ "Sığır" Kelimesinin Anlamı

GUD olarak da okunan GU$_4$, sığır, öküz, boynuzlu hayvanlar anlamına gelirken sığırlardan önce gelen determinatif olarak da kullanılmaktadır.[403] GU$_4$ ideogramı genellikle her iki cinsini de ifade eder şekilde genel anlamda kullanılmıştır. Metinlerde

[401] Komisyon, **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, İstanbul 1990, C. 19, s. 328.

[402] Komisyon, **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, İstanbul 1987, C. 4, s. 367.

[403] A. Ünal, 2016, s.132-133.

çoğunlukla UDU "koyun" ideogramıyla birlikte geçmekte ve ilk yeri işgal etmektedir.[404] Akadca okunuşu *ALPU*'dur.[405]

KUB XVII 24 II[406]

16 *nu ma-a-an* EN SISKUR ^{LÚ}MAŠDA *nu hu-u-kán-za* I GU_4 I UDU [*ha-an-ta-iz-zi*

17 *ma-a-na-pát ha-ap-pí-na-an-za-ma nu* I GU_4 VI UDU II MÁŠ.GAL

Tercüme:

16 eğer kurban sahibi fakir ise kesilmiş bir sığır (ve) bir koyun [hazırlar]

17 eğer zengin ise bir sığır, altı koyun (ve) iki keçi (ile)

Sığırın, diğer hayvanlarla birlikte geçtiği örnekler de bulunmaktadır ve aşağıdaki gibi sığır koyundan önce yazılmaktadır:

KUB XII 6 6

6 GU_4^{HIA}]-*it* $UDU^{HI.A}$-*it* $ŠAH^{HI.A}$-*it* UR.GI_7[$^{HI.A}$

Tercüme:

6 Sığırlar]ile koyunlar ile domuzlar ile köpek[ler

Mezopotamya kaynaklarında GUD.APIN şeklinde görünen ve Hititçe çivi yazılı metinlerde GU_4.APIN.LÁ olarak geçen bu ideogram, GU_4 "sığır", ^{GIŠ}APIN "saban" ve LÁ "tartmak, taşımak, koşmak" işaretlerinden oluşup "sabana koşulan sığır" yani "çift sığırı" anlamına gelmektedir.[407] Friedrich[408] GU_4.APIN.LÁ'yı "pulluk sığırı", Ünal[409]

[404] H. Ertem, 1965, s. 42.

[405] J. Friedrich, 1946, s. 107.

[406] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: V. Souček, "Randnotizen zu den hethitischen Feldertexten", **MIO** 8 (1963), s. 379; E. Reyhan, **Hitit Kaynaklarında Kizzuwatna'lı Bayan Maştigga'ya Ait Ritüel Metinler**, Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 2; E. Reyhan, 2003, s. 118.

[407] H. Ertem, 1965, s. 42-43.

[408] J. Friedrich, 1946, s. 107.

[409] A. Ünal, 2016, s.132-133.

"koşum öküzü", Ertem[410] kanunların 61*a paragrafında (KBo VI 26 II 21-23) bu hayvanın vazifesini üçüncü yılda yapılan hayvanlar arasında sayılmasına ve erkek hayvanlar arasında olmasına dayanarak GU_4.APIN.LÁ'yı erkek sığır yani "koşum öküzü" olarak ve Weeden[411] ise "pulluk öküzü", "pulluğa bağlanan öküz", "saban adamının öküzü" veya "sürme öküzü" olarak tanımlamaktadır. Hitit kanunları başlığında görüleceği gibi GU_4.APIN.LÁ, sığır cinsi içindeki en pahalı hayvandır. GU_4.APIN.LÁ KBo V 7 Rs. 29'da GU_4 ve UDU ile birlikte şöyle geçmektedir:

KBo V 7 Rs. 29[412]

29 DUMU.MUNUS ^{f}*an-ni-it-ti-iš* ^{f}*ša-an-ta-wí-aš* V SAG.DU II $GU_4^{HI.A}$ XXII UDU VI GU_4.APIN.LÁ$^{HI.A}$ *pí-ir-ša-ah-ha-an-na-aš*

Tercüme:

29 iki kız çocuğu; Anitti, Šantawiya; beş kişi; iki sığır; yirmi iki koyun; altı sabana koşulmuş sığır *piršahhanaš'*ın …

Burada görülen GU_4.APIN.LÁ$^{HI.A}$ *piršahhannaš*'ta geçen *piršahhannaš* sözü, "ev, tımar, tımar evinin sığırları" olarak tercüme edilmektedir.[413]

Sığırın boyunduruğa koşulduğunu gösteren çeşitli metinler bulunmaktadır. Bunlardan ilki IBoT I 29 (CTH 633) numaralı metindir ve ilgili kısım şu şekildedir:

IBoT I 29 Vs. 37-38 (CTH 633)[414]

[410] H. Ertem, 1965, s. 59.

[411] M. Weeden, **Hittite Logograms and Hittite Scholarship**, (StBoT 54), Wiesbaden 2011, s. 239.

[412] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K.K. Riemschneider, 1958, s. 348-354; S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83-85.

[413] H. Ertem, 1965, s. 44.

[414] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Werner, Hethitische Gerichtsprotokolle, (StBoT 4), Wiesbaden 1967; H. Ertem, 1965, s. 56.

37 LÚ^{MEŠ}APIN.LÁ ^{GIŠ}ŠUDUN$^{HI.A}$ *IŠ-TU PA-NI* DINGIR^{LIM} *kar-pa-an-zi nu* I [*h*]*a-ap-ut-ri* GU$_4$

38 *šu-up-pí-ya-ah-ha-an-da-an tu-ri-ya-an-zi nu w*[*a*]*-ar-hu-uš-šu-i pí-en-na-an-zi* UD II.KAM *QA-TI*

Tercüme:

37 Çiftçiler boyundurukları tanrının önünden kaldırırlar ve

38 (dini anlamda) temizlenmiş 1? koşum sığırını koşarlar ve *warhuššu*'ya sevkederler. İkinci gün bitmiştir.

Diğer metin KUB II 2 numaralı metinde ise iki sığırın boyunduruğa koşulduğu şöyle anlatılmaktadır:

KUB II 2 Vs. II 7-8, 12-13 (CTH 413; 725)[415]

7 I UR.MAH GUŠKIN *ŠA* I GÍN II *TA-PAL* GU$_4^{HI.A}$ AN.[(BAR)]

8 *IŠ-TU* ^{GIŠ}ŠÙDUN KÙ.BABBAR *tu-u-ri-ya-an-te-eš nu ku-iš-ša* I GU$_4$

…

12 GU$_4^{HI.A}$*-ya ku-e-ez* ^{GIŠ}ŠÙDUN-*it tu-u-ri-ya-an-te-eš*

13 *nu kán-ku-wa-ar a-pád-da-ya Ú-UL tu-uk-ka$_4$-a-ri*

Tercüme:

7 Bir şekel (ağırlığında) altın(dan) bir [a]slan, iki çift demir(den) sığır

8 gümüş (kaplı) bir boyundurukla koşulmuşlardır.

…

12 Sığırlar hangi taraftan boyundurukla koşulmuşlarsa

13 askı o taraftan görünmez.

[415] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: D. Groddek, **Hethitische Texte in Transkription. KUB 2**, (DBH 30), Wiesbaden 2009, s. 16; H. Ertem, 1965, s. 54-55.

KBo III 34 numaralı metinde ise sığır gibi koşulan insanlardan bahsedilmektedir:

KBo III 34 Vs. I 15-16 (CTH 8)[416]

15 *na-a-ú-i A-BI* LUGAL ^{LÚ}ŠUKUR GUŠKIN *IŠ-PUR* ^{m}*Šar-ma-a-aš-šu-un* ^{m}*Nu-un-nu-un-na*

16 $^{HUR.SAG}$*Ta-ha-ya-i pí-hu-te-ir nu-uš* GU_4*-li tu-ri-ir ...*

Tercüme:

15 Henüz kral babam altın mızrak (?) adamı göndermediği bir zamanda *Šarmaššu* (ve) *Nunnu*'yu

16 *Tahaya*- dağına sürdüler ve onları sığır gibi koştular.

Bu ideogramların haricinde; GU_4.LAL (GU_4.LÀ) "koşum sığırı, öküz", GU_4.GAZ "kesimlik sığır?", GU_4.NIGA "yağlı, besili sığır", GU_4 UDU "hayvan, sığır, büyük baş ve küçükbaş hayvanlar",[417] GU_4.LÍL "kırın sığırı", GU_4.MAH GAL "büyümüş boğa" ve GU_4.ALU "ilahi boğa" anlamına gelmektedirler.[418] KUB XLIII 55 numaralı metnimizde karşımıza çıkan iki sığır türü veya vasıflandırıcısı olan ^{GUD}*pirtašša*- ile GU_4.TUR'u da görmekteyiz. Bu hayvanların tanrıya kurban edildikleri, ilgili metin yerinden anlaşılmaktadır.[419] İlgili metin yeri şu şekildedir:

KUB XLIII 55 Vs. III 1-3 (CTH 448.4.2)[420]

1 *nu-kán a-pí-e-da-ni-pát* UD-*ti* SISKUR.SISKUR

2 GU_4 *pí-ir-ta-aš-ša* GU_4.TUR-*ya* SISKUR SISKUR

3 *ši-pa-an-du-wa-an-zi aš-nu-zi*

---

[416] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 162; H. Ertem, 1965, s. 55-56.

[417] A. Ünal, 2016, s.132-133.

[418] R. Akdoğan, "Boğazköy Metinlerinde Geçen Bazı Hayvan İsimleri II", **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yıllığı,** T. Günel, E. Yurttagül, S. Kaya (Haz.), 1993, s. 74.

[419] İ. Aykut, **KUB XXXVIII-LVIII Arasında ve IBOT IV'de Geçen Hayvan İsimleri,** Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi 1991, s. 11-12.

[420] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: İ. Aykut, 1991, s. 11-12.

Tercüme:

1 o belirli günde kurban (hayvanı olarak)

2 $^{GU}{}_4$*pirtašša-* ile GU_4.TUR kurban (hayvanı olarak)

3 kurban etmek üzere hazırlanır.

II. 4. 1. 1. GU_4.MAH "Boğa" ve GU_4.ÁB "İnek"

GU_4.ÁB ideogramı, GU_4 ve ÁB işaretlerinden müteşekkil olup "inek" anlamında kullanılmaktadır. Akadca okunuşu *MIRUM*'dur. Aynı zamanda Mezopotamya kaynaklarında ÁB ideogramı yalnız olarak "inek" anlamında geçmektedir. Akadca okunuşu *LITTU*'dur. Bunların yanı sıra metinlerimizde GU_4.ÁB *gimraš* "kırın ineği" de görünmekte ve "evcil inek" anlamına gelmektedir.[421] GU_4.ÁB "evcil inek" KBo V 7 numaralı metinde çeşitli hayvanlarla birlikte geçmektedir:

KBo V 7 Rs. 37 (CTH 223)[422]

37 [X]IV SAG.DU IV $GU_4^{HI.A}$ II ANŠE II GU_4.ÁB I AMAR.ÁB II GU_4.APIN.LÁ *A-NA* GU_4.MAH *kat-ta-an* I AMAR *na-aš* VI $GU_4^{HI.A}$ X MÁŠ.TUR

Tercüme:

37 (toplam) on dört baş (kişi). Dört sığır, iki eşek, iki inek, bir dana, iki sabana koşulmuş sığır; (bir) boğa, bir buzağı; altı sığır, on keçi…

GU_4.ÁB GE_6 "siyah inek" ise KUB XXX 32 numaralı envanter kayıtlarında şöyle geçmektedir:

[421] H. Ertem, 1965, s. 42.

[422] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K. K. Riemschneider, 1958, s. 348-354; S. Erkut, E. Reyhan, 2012), s. 83-85.

KUB XXX 32 Rs. IV 15[423]

15 *ki-ma ar-ha* I GU_4.ÁB GE_6 *QA-DU* AMAR.ŠU GE_6 I UDU.SÍG+MUNUS GE_6 [*QA-DU* (?) $SILA_4$ GE_6 (?)]

Tercüme:

15 Bir siyah inek, siyah buzağısıyla birlikte, bir siyah dişi yünlü koyun [siyah kuzusuyla birlikte]

GU_4.MAH ise GU_4 "sığır" ve MAH "iri" işaretlerinden oluşmuştur.[424] Friedrich[425] GU_4.MAH'ı "değerli, cins sığır", "damızlık sığır", Riemschneider[426] "boğa", Ünal[427] "boğa, besili boğa" anlamını vermektedir. Akadca okunuşu *A-LIM-BU-U*'dur. KUB XXXV 142 numaralı metinde boğa (GU_4.MAH), inekten (GU_4.ÁB) önce geçmektedir.[428]

KUB XXXV 142 Rs. IV 6-7[429]

5 I GU_4.MAH I GU_4.ÁB I UDU.ŠIR I UDU.SÍG+MUNUS [

Tercüme:

5 Bir boğa, bir inek, bir koç, bir dişi koyun, [

KUB XVII 28 numaralı metinde ise boğanın (GU_4.MAH), ineğe (GU_4.ÁB) erkeklik ettiği açıkça görülmektedir:

KUB XVII 28 Rs. III 26-27[430]

26 *nu ki-i da-an-zi* III GU_4.MAH *ku-e-eš-ša-an*

[423] Transkripsiyon için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 33.

[424] H. Ertem, 1965, s. 43.

[425] J. Friedrich, 1946, s. 107; J. Friedrich, 1959, s. 143.

[426] K. K. Riemschneider, 1958, s. 377.

[427] A. Ünal, 2016, s. 132-133.

[428] H. Ertem, 1965, s. 43.

[429] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 8; Starke, 1985, s. 323; KUB XXV 142+Bo 6190 (CTH 772) için Bkz. Groddek, 2002a, s. 62, 17'.

[430] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 81.

27 A.NA GU_4.ÁB *iš-ki-ša na-a-wi pa-a-an-te-eš*

Tercüme:

26-27: (Mabette cereyan eden bir merasim için ?) şunları alırlar: ineğin sırtına henüz gitmemiş olan üç boğa …

KUB XII 63 numaralı metinde ise boğa (GU_4.MAH), koyun (UDU), teke (MÁŠ.GAL) ve köpek yavrusu (UR.TUR) ile birlikte geçmektedir:

KUB XII 63 Rs. 23-24

23 *ŠA* GU_4.MAH *ku-iš nu-za* GU_4.MAH-*an da-a-aš ŠA* UDU [

24 *nu-za* MÁŠ.GAL *da-a-aš* UR.TUR-*ša ku-iš nu-za* UR.TUR-*a*[*n*

Tercüme:

23 Boğanın ki o, boğayı kendisi için alır. Koyunun [

24 ve o, tekeyi kendisi için alır. Köpek yavrusu ki o, köpek yavrusun[u

Bu örneklerin haricinde boğa (GU_4.MAH), KUB XLI 17 numaralı metinde koç (UDU.ŠIR) ile birlikte geçerken önce yazılmaktadır:

KUB XLI 17 Vs. I 22-26 (=Bo 2327 + Bo 2479)[431]

26 *I-NA* UD II^{KAM}-*ma* GU_4.MAH UDU.ŠIR-*aš* MAŠ.TAR-*ŠU-ya Ú-UL* x III-*aš nu-kán*

Tercüme:

26 İkinci günde bir boğa ve koçu MAŠ.TAR[432] almadı ve sen (onu) al[dın]

Boğa'nın (GU_4.MAH) KUB XXXIV 69 numaralı metinde "siyah" (GE_6) renkleri de geçmektedir:

[431] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: V. Souček, 1963, s. 167-173; G. F. del Monte, "Un rituale contro la peste. La tavola antologica KUB XLI 17 e frammenti collegati", **EVO** 18 (1995) 173-182.

[432] MAŠ.TAR: anlamı bilinmiyor. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 344.

KUB XXXIV 69+70 Vs. I 17-18[433]

17 … I GU_4.MAH GE_6 I UDU.ŠIR GE_6 $^{NA}{}_4$ *ta-hu-*[*up-pa-aš-ta-it*]

18 *ta* GU_4.$MAH^{HI.A}$ GU_4.$ÁB^{HI.A}$ UDU $^{HI.A}$ *ha-ad-da-an-zi* [

Tercüme:

17 … siyah bir boğa (ve) siyah bir koçu *tah*[*uppa-* taşı ile vurarak öldürür.]

18 Sonra boğaların, ineklerin (ve) koyunların (kafalarını?) keserler. [

KBo XXI 25 numaralı (CTH 631) metinde ise iki siyah boğa okunmaktadır:

KBo XXI 25 Vs. I 46 (CTH 631)

46]-*ma* II GU_4.MAH GE_6^{TIM} *kar-pa-an-zi* …

Tercüme:

46] iki siyah boğayı teslim ederler …

Sümerce GU_4 "sığır" ve NITÁ "erkek" işaretlerinden meydana gelen GU_4.NITÁ ideogramının Akadca okunuşu, Mezopotamya hayvan listelerinde *BI-I-RUM* şeklinde geçmektedir. *BĪRU* kelimesi "hadım edilme" anlamına gelmektedir; ancak ideogramı anlamlandırırken "iğdiş edilmiş boğa" anlamında düşünülmelidir. Ancak ideogram "henüz boğa olmamış ve enemeye tabi tutulmamış erkek sığır" anlamında kullanılmış olmalıdır.[434] GU_4.NITÁ ideogramı genel olarak "sığır" ve "boğa" anlamlarında da kullanılmışlardır.[435] CTH 409 numaralı metinde (KUB XII 58) boğa ve inek yazılışları aşağıdaki gibi geçmektedir:

KUB XII 58 Rs. IV 9-11 (CTH 409)[436]

[433] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: V. Haas, 1977, s. 103.

[434] H. Ertem, 1965, s. 43.

[435] A. Ünal, 2016, s. 132-133.

[436] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, E. H. Sturtevant, **The Hittite Ritual of Tunnawi**, (AOS 14), New Haven 1938, s. 20-21.

8 ^{D}UTU *BE-Lİ-YA ka-a-aš ma-ah-ha-an* GU_4*-uš u-ša-an-ta-ri-iš*

9 *na-aš-kán u-ša-an-ta-ri ha-liya an-da nu-za-kán ha-a-li-it*

10 GU_4.NITÁ-*it* $^{GU}{}_4$AB-*it šu-un-ni-eš-ki-iz-zi ka-a-ša*

11 EN SISKUR *QA-TAM-MA u-ša-an-da-ri-iš e-eš-du*

Tercüme:

8 Güneş Tanrı, beyim, bu sığırın gebe olduğu gibi,

9 ve onun bereketli bir ağılda olduğu gibi ve

10 onun ağılı boğalar (ve) ineklerle doldurduğu gibi,

11 bu kurbanlıklar da bereketli olsun

KUB XII 58 Rs. IV 9-11'de (CTH 409) görüldüğü gibi, erkek ve dişi cinslerin birleşmesi ve gebe bırakılması kaydedilmektedir.[437] Ayrıca, GU_4.GAL "yetişmiş öküz", GU_4.AM "yabani boğa", $^{GU}{}_4$ ÁB.NIGA "besili inek", GU_4.NIGA "yağlı, besili sığır", GU_4.GAZ "kesimlik sığır[?]", GU_4.ŠE "besili öküz" anlamlarına gelmektedir.[438]

II. 4. 1. 2. AMAR "Dana / Buzağı"

AMAR ideogramı "genç hayvan, dana, buzağı", GU_4.AMAR "sığır yavrusu, buzağı", AMAR.ÁB "dişi buzağı, genç inek", AMAR.ÁB ŠE "dişi semiz buzağı", AMAR.APIN.LÁ "çift buzağısı", AMAR.GU_4.MAH "yavru boğa", AMAR.MAH "tosun, iri buzağı, iyi cins dana", AMAR.MAH ŠE "iri semiz buzağı" anlamında kullanılmıştır. Bu ideogramların metinlerde geçmesi kanaatimizce henüz buzağı iken boğa, inek ve çift sığırının özel olarak yetiştirilmiş olduğunu gösterir. AMAR ideogramı genellikle $SILA_4$ (kuzu) ideogramıyla birlikte geçmektedir. Akadca okunuşu

[437] H. Ertem, 1965, s. 43-44.

[438] A. Ünal, 2016, s.132-133.

BŪRU'dur.[439] Ayrıca AMAR "buzağı" ideogramı geniş anlamda kullanılarak tanrı ve insan isimlerinde; ^{D}AMAR.UD (KBo XVII 82 Vs? 17'; XXIX Rs? 2'), ^{mD}AMAR.UD-aš (KBo XVIII 161 Rs. 11), ^{m}AMAR.TI (KBo XXII 129 a Rs. 10') kullanılmıştır.[440] Buzağı pek çok metinde yer almakla birlikte, genellikle sığır cinsinin arasında sıralamaktadır:

KBo V 7 Rs. 37[441]

37 … IV $GU_4^{HI.A}$ II ANŠE II GU_4.ÁB I AMAR.ÁB II GU_4.APIN.LÁ *A-NA* GU_4.MAH *kat-ta-an* I AMAR *na-aš* VI $GU_4^{HI.A}$ X MÁŠ.TUR

Tercüme:

37 ... dört sığır, iki eşek, iki inek, bir dana, iki sabana koşulmuş sığır; (bir) boğa, bir buzağı; altı sığır, on keçi…

Buzağı'nın (AMAR) KUB XXX 32 numaralı metinde da GE_6 "siyah" renklisi de kaydedilmiştir:

KUB XXX 32 Rs. IV 15[442]

15 *ki-ma ar-ha* I GU_4.ÁB GE_6 *QA-DU* AMAR.ŠU GE_6 I UDU.SIG_2+MUNUS GE_6 [QA.DU (?) $SILA_4$ GE_6 (?)]

Tercüme:

15 bir siyah inek siyah buzağısıyla birlikte, bir siyah dişi koyun [siyah kuzusuyla birlikte]

[439] H. Ertem, 1965, s. 44; A. Ünal, 2016, s. 59.

[440] R. Akdoğan, 1993, s. 75.

[441] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K. K. Riemschneider, 1958, s. 348-354; S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83-85.

[442] Transkripsiyon için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 33.Tercüme için Bkz.: V. Haas, 1977, s. 102.

Ayrıca kanunların 178. maddesinde (KBo VI 26 II 30-35)[443] GU_4 *šawitišt-* "6 ay-1 senelik sığır, sütten kesilmiş sığır", GU_4 *iuga-* veya GU_4 MU I "bir yaşında sığır", GU_4 *taiuga-* veya GU_4 MU II "iki yaşında sığır" anlamına gelmektedir.[444]

II. 4. 1. 3. ^{LÚ}SIPA.GU_4 "Sığır Çobanı"

Metinlerimizde ^{LÚ}SIPA.GU_4 "sığır çobanı" (KUB XXVI 19 Vs. II 16-37; KUB LII 43 Vs. I 10; KBo XII 103 Vs. 10; XVI 61 Rs? 13; VBoT 58 I 19; ABoT 60Rs. 12) $GU_4^{HI.A}$ $LÚ^{MEŠ}$ SIPA "sığırların çobanları" (KUB LIII 1 Vs. I 5), $LÚ^{MEŠ}$ SIPA GU_4 "sığır çobanları" (KUB XLVIII 105 Vs. 24; KBo XXII 118 12), $GU_4^{HI.A}$ GAL $LÚ^{MEŠ}$ SIPA "sığır çobanlarının başı" (KUB LIII 2 Vs. 5) ve $^{LÚ.MEŠ}$SIPA GU_4 DINGIR-*LIM* "tanrının sığır çobanları" (KUB XIII 4 Rs. IV 34, 80; XX 10 IV 6; XXV 31 Rs. 12, 16; 62 (Dupl. 17 Rs. IV); KUB XXV 31 Vs. 16-18) geçmektedir.[445] Çoğul halde sığır çobanları ve koyun çobanları beraber yazılmış örnekleri de mevcuttur:

KUB XXXIII 55 VS II 19

19 $^{LÚ.MEŠ}$SIPA GU_4 $UDU^{HI.A}$-*en-t*[*a-ri*

Tercüme:

19 sığır çobanları (ve) koyun çobanları gide[rler.

[443] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 78 (Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 63* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 81-82; F. Imparati, 1992, s. 164, 166; H. A. Hoffner, 1997, s. 141-142; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 36; J. Friedrich, 1959, s. 79; F. Imparati, 1992, s. 165, 167 ; H. A. Hoffner, 1997, s. 142; G. Karauğuz, 2018a, s. 96-97.

[444] H. Ertem, 1965, s. 59.

[445] H. Ertem, 1965, s. 54; F. Pecchioli Daddi, 1982, s. 25; İ. Aykut, 1991, s. 12; R. Akdoğan, 1993, s. 74.

Kral III. Hattušili'nin Tiliura kenti halkına verdiği buyruğun birinci tabletinde (CTH 89), emirler sayılırken sığır çobanlarının Kaškaları içeriye almamaları söylenmektedir:

KUB XXI 29 Rs. III 44-48 (CTH 89)[446]

44 $^{LÚ.MEŠ}$SIPA.GU$_4$ $^{LÚ.MEŠ}$SIPA$^{!}$.UDU $^{LÚ.MEŠ}$ENGAR

45 *A-NA* LÚ$^{MEŠ\ URU}$*Ga-aš-ga an-da le-e*

46 *ú-e-ri-ya-an-zi ku-iš-ma-aš-ma-aš*

47 *an-da ú-e-ri-ya-at-ta-ri*

48 *na-an wa-aš-túl-li ap-pa-an-zi*

Tercüme:

44 Sığır çobanları, koyun çobanları (ve) çiftçiler

45 Kaškalar'ı içeriye

46 çağırmasınlar! Ancak onları

47 içeri çağıranı,

48 onu suçta(n dolayı) tutuklarlar.

Kraliçe Ašmunikal'in Taş Ev'in (É.NA$_4$) koruyucuları için verdiği talimat kayıtlarında (KUB XIII 8: CTH 252)[447]; verilen köyler, zanaatkârlar, çiftçiler, öküz çobanları, koyun çobanları, *şarikuwa*- personeli, evleri ve köyleri ile birlikte Taş Ev'e verilen *hilammi*- çalışanları, *šahhan*- ve *luzzi*- vergisinden ve hizmetlerden muaf tutulmuşlardır.[448]

[446] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: Ş. Bozgun, "CTH 89: Çiviyazılı Belgelerde Hitit Sınır Kenti Tiliura (I)", **ArAn** 11/1 (2017), s. 40.

[447] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 106-107.

[448] R. H. Beal, 1992, s. 48.

Tapınak görevlileri ile ilgili bir direktif metninde, $^{LÚ.MEŠ}$SIPA GU_4 DINGIR-*LIM* "tanrının sığır çobanları"nın görevleri bildirilmektedir:

KUB XIII 4 Rs. IV 34[449]

34 *an-da-ma-z*[*a š*]*u-ma-aš ku-i-e-eš* $^{LÚ.MEŠ}$SIPA GU_4 DINGIR^{LIM} $^{LÚ.MEŠ}$SIPA UDU DINGIR^{LIM}

35 *nu ma-a-an ha-aš-ša-an-na-aš m*[*e-e*]*-hu-u-ni* DINGIR^{LIM}*-ni ku-e-da-ni-ik-ki*

36 *ša-ak-l*[*a*]*-a-iš nu-uš-ši na-aš-šu* AMAR $SILA_4$ MÁŠ.TUR *na-aš-ma* ^{UZU}*ŠA-LI-T*[*E*]^{MEŠ}

37 *HA-AG-*[*GUR*]*-RA-TE*^{MEŠ} *pí-e har-te-ni na-at li-e iš-ta-an-ta-nu-uš-kat-te-ni*

Tercüme:

34 Ayrıca tanrının sığır çobanı (ve) tanrının koyun çobanı olan sizler,

35 eğer (hayvanların) doğum zamanında herhangi bir tanrıya (yapılacak)

36 ibadet (var ise) ona ya dana, kuzu, oğlak ya da *ŠALITU*[450] (ve)

37 *HAKURRATU*[451] sunarsınız. Onları geciktirmeyiniz.

Metnin devam eden kısmında tanrıların sığır çobanları şöyle geçmektedir:

KUB XIII 4 Rs. IV 78-81[452]

78 DUB. I. KAM *ŠA* LÚ^{MEŠ} É.DINGIR^{LIM} *hu-u-ma-an-da-aš*

79 *ŠA* EN^{MEŠ} UTÚL DINGIR ^{MEŠ} $^{LÚ.MEŠ}$APIN.LÁ DINGIR^{MEŠ}

80 *Ù ŠA* $^{LÚ.MEŠ}$SIPA GU_4 DINGIR^{LIM} $^{LÚ.MEŠ}$SIPA UDU DINGIR^{LIM}

81 *iš-hi-ú-la-aš QA-TI*

Tercüme:

[449] A. Süel, **Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni,** Ankara 1985, s. 80-81.

[450] Eş, plasenta. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 450

[451] Göbek bağı. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 135.

[452] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Süel, 1985, s. 88-89.

78 Bütün tapınak adamları,

79 tanrıların mutfak beyleri, tanrıların çiftçileri

80 ve tanrıların sığır çobanları (ile) tanrıların koyun çobanları için

81 (saptanmış olan) direktiflere ait 1. tablet: Bitti.

II. Muršili'nin veba hakkında tanrılara seslenişinde (KUB XXIV 3), sığır çobanları öldüğü için tanrılara kurban edilecek sığır kalmadığından bahsetmektedir:

KUB XXIV 3 II 11-13 (CTH 376)[453]

11 ^{UDU}*a-ú-li-ú-uš-kán* $GU_4^{HI.A}$ $UDU^{HI.A}$ *h*[*(a-a-l)i-ya-az*]

12 *a-ša-u-na-az ku-e-ez-za-aš kar-aš-k*[*i-ir nu* $^{LÚ.MEŠ}$SIPA.GU_4)]

13 $^{LÚ.MEŠ}$SIPA.UDU *e-kir ha-a-li-ya* [(*a-ša-a-u-wa-an kar-aš-ki-ir*)]

Tercüme:

11-13: Sığır ve koyun çobanlarının hepsi öldüğünden adak kurbanı için koyunların ve sığırların seçildiği koyun ve sığır ağılları bomboş!

Sığır çobanlarının görevleri arasında sığırları otlatmak bulunuyordu. Çobanlar sığırları KUB XXX 24 numaralı metinde görüldüğü gibi çayır ve meralarda otlatıyorlardı:

KUB XXX 24 Vs. II 3-4[454]

3 *ku-iš-ki nu-wa-aš-ši-kán ke-e-da-ni A-NA* Ú.MUNUS $GU_4^{HI.A}$ $UDU^{HI.A}$*-ia*

4 $ANŠU.KUR.RA^{MEŠ}$ $ANŠU.GÌR.NUN.NA^{HI.A}$ *ú-še-ed-du nu* $SAG.DU^{MEŠ}$ $ANŠU.KUR.RA^{MEŠ}$

Tercüme:

[453] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Lebrun, **Hymnes et Prières Hittites**, Louvain-la-Neuve 1980, s. 160.

[454] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 60-61.

3-4: Ve bu çayır, sığır, koyun, atlar ve katırları üzerinde otlatmak için! Sonra çayırları alırlar.

Arazi bağış belgelerinde, hayvanların verilmesinin yanında özellikle sığırların otlatılması için "sığır otlağı" da bağışlanmaktadır:

KBo V 7 Rs. 31-33 (LS 1)[455]

31 [*kat-t*]*a-an* IV MÁŠ.TUR *A-NA* MÁŠ.GAL-*ya kat-ta-an* I MÁŠ.TUR ŠU.NIGIN XXXVI UDU$^{HI.A}$ I-*NU-TIM* É$^{HI.A}$-*TIM RE-ED* GU$_4^{HI.A}$

32 *I-NA* ^{URU}*pár-kal-la* I IKU *Ú-SAL-LUM* III ½ IKU ^{GIŠ}SAR.GEŠTIN *na-aš-ta an-da* XL ^{GIŠ}HAŠHUR XLII ^{GIŠ}HAŠHUR.KUR.RA *I-NA* ^{URU}*Ha-an-zu-uš-ra*

33 [*Š*]*A* É ^{M}*ha-an-ta-pí*

Tercüme:

31 4 oğlak; erkek keçinin yanında 1 keçi, toplam 36 (parça) küçükbaş hayvan; 1 arazi; sığır otlağı olarak

32 Parkalla şehrinde 1 IKU otlak; 3 ½ IKU bağ ve bunun içinde 40 elma ağacı ve 42 kaysı? ağacı Hanzušra şehrinde;

33 Bay Hantapi'nin mülkünden.

Çobanların sığırları ahırlarda da beslediği ve onlarla ilgilendiğini gösteren çeşitli metinler mevcuttur. KUB XXXV 148 numaralı metinde sığırların ^{É}*kizzumi*- denilen ahırlarda beslendiği görülmektedir:

KUB XXXV 148 III 40-43[456]

40 GU$_4$-*uš* ^{É}*ki-iz-zu-mi-ya da-ak-ku-da-ku-wa-a-i*[*r*]

[455] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K. K. Riemschneider, 1958, s. 348-354; S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83-85.

[456] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Neu, **Interpretation der hethitischen mediopassiven Verbalformen**, (StBoT 5), Wiesbaden 1968, s. 162, d.n. 1.

Tercüme:

40 sığırları… ahırlarda? Beslerler

66 numaralı kanun maddesi (KBo VI 3 III 51-54) ise sığır ve ineğin *hali-*[457] denilen "etrafı çevrili alan, sığırlar için çit, ağıl, ahır olarak" tanımlanan ahırda at ve eşeklerle birlikte beslendiği görülmektedir:

KBo VI 3 III 51-54[458]

§ 66. (51) *ták-ku* GU_4.APIN.LÁ *ták-ku* ANŠE.KUR.RA *tu-u-ri-ya-u-wa-aš ták-ku* GU_4.ÁB *ták-ku* ANŠE.MUNUS.AL.LÁ

(52) *ha-a-l*[*i-y*]*a-aš har-ap-ta* …

Tercüme:

§ 66. (51) Eğer bir koşum öküzü, eğer bir koşum atı, eğer bir inek, eğer bir dişi koşum eşeği

(52) başka ahıra karışmışsa …

Sığır çobanlarının haricinde, ilgili kısımda ele alınacak olan KUB XIII 1 Vs. I 18-22[459] numaralı metinde görüldüğü gibi bazı durumlarda hasat işçilerinin ($LÚ^{MEŠ}$ KIN), sığırlarla ilgilendiği görülmektedir.

[457] J. Tischler, 1977-1983, s. 128-129; J. Puhvel, 1991, s. 26-28.

[458] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 38; R. Haase, 1968, s. 38; F. Imparati, 1992, s. 80; H. A. Hoffner, 1997, s. 76; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 18; J. Friedrich, 1959, s. 39; F. Imparati s. 81; H. A. Hoffner, 1997, s. 77; G. Karauğuz, 2018a, s. 80.

[459] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Von Schuler, 1957, s. 60; A. Goetze, 1960, s. 70; H. Ertem, 1965, s. 15. Ayrıca Bkz.: S. Alp, 1947b, 397-399.

II. 4. 2. Hitit Kanunlarında Sığır ve Sığır Mülkiyeti

II. 4. 2. 1. Hitit Kanunlarında Sığır

Hitit kanunlarındaki evcil hayvanların önem sıralamasına göre sığır, ilk grupta ve birinci sırada yer almakta ve onu beygir, koyun, keçi, katır, eşek takip etmektedir. Bu sıralamanın içinde de damızlık olarak kullanılan erkek hayvanlar öne çıkmakta ve bunları iş ile yük hayvanları takip etmektedir.[460] Sığıra ilişkin kanun maddelerinde; sığırın yaş ve cinsiyeti, barındırıldığı yer gibi özellikler, zarar verme, el koyma ya da çalınması durumunda suçlu kişiye verilecek cezalar, satış fiyatı, kira ücreti gibi konular işlenmektedir. Öncelikle Hitit kanunlarında sıklıkla konu edilen çalma suçu ile sığırı konu eden maddeleri ele alalım. Bunlardan ilki olan 57. madde (KBo VI 3 III 26-29) şöyledir:

KBo VI 3 III 26-29[461]

§ 57. (26) *ták-ku* GU_4.MAH-*an ku-iš-ki ta-ya-az-zi ták-ku* GU_4 *ša-ú-i-ti-iš-za U-UL* GU_4.M[AH-*aš*]

(27) *ták-ku* GU_4 *i-ú-ga-aš Ú-UL* GU_4.MAH-*aš ták-ku* GU_4 *ta-a-i-ú-ga-aš a-pa-a-aš* GU_4.M[AH-*aš*]

(28) *ka-ru-ú* XXX GU_4.HI.A *pe-eš-ker ki-nu-na* XV GU_4.HI.A *pa-a-i* V <GU_4> *ta-a-i-ú-ga-aš*

(29) V GU_4 *i-ú-ga-aš* V GU_4 *ša-a-ú-i-ti-iš-za pa-a-i pár-na-aš-še-e-a šu-wa-a-ez-zi*

Tercüme:

§ 57. (26) Eğer bir boğayı biri çalarsa, eğer bir sütten kesilmiş sığır <ise>, bir boğa değildir,

[460] S. Alp, 1947a, s. 478.

[461] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 36; R. Haase, 1968, s. 32-33; F. Imparati, 1992, s. 76; H. A. Hoffner, 1997, s. 68-69; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 17; J. Friedrich, 1959, s. 37; F. Imparati, 1992, s. 77; H. A. Hoffner, 1997, s. 69; G. Karauğuz, 2018, s. 79.

(27) eğer bir yaşında bir sığır <ise>, bir boğa değildir, eğer iki yaşında bir sığır <ise>, o bir boğadır.

(28) Eskiden otuz sığır veriliyordu ve şimdi on beş sığır versin: beşi iki yaşında,

(29) beşi bir yaşında, beş sütten kesilmiş sığır versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırır (serbesttir).

GU_4.MAH ideogramını; Friedrich[462] "değerli sığır", Imparati[463] "cins öküz", Hoffner[464] "boğa", Galanti[465] "boğa", Karauğuz[466] "besili boğa", Ünal[467] ise "boğa, besili boğa" olarak tercüme etmektedir. Çalışmamızda GU_4.MAH ideogramı için en güncel kullanımı olan "boğa" anlamı kullanılacaktır.

57. maddeye göre bir boğayı çalmanın bedeli eski uygulamalara göre otuz sığır iken, yeni uygulamaya göre ceza hafifletilmiş ve beşi iki yaşında, beşi bir yaşında, beş sütten kesilmiş sığır olmak üzere on beş sığır olarak belirlenmiştir. Hırsızlık suçunun yanında, boğanın iki yaşında boğalık görevini yapabildiği bilgisi verilmektedir.

Fakat bu maddeye göre sığır, her ne kadar iki yaşında boğa oluyorsa da 176. maddeye göre boğalık vazifesini ancak üçüncü senede yaptığı kaydedilmektedir. Aynı paragrafta vazifesini üçüncü senede yapan hayvanlar arasında GU_4.APIN.LÁ da vardır. GU_4.APIN.LÁ'nın burada olduğu gibi özellikle erkek hayvanlar arasında geçmesi kuvvetli bir ihtimalle erkek olabileceğini söylememize yardım eder. Bugün de iş hayvanı

[462] J. Friedrich, 1959, s. 37.

[463] F. Imparati, 1992, s. 77.

[464] A. Hoffner, 1997, s. 69.

[465] A. Galanti, 1931, s. 17.

[466] G. Karauğuz, 2018a, s. 79.

[467] A. Ünal, 2016, s. 133.

olarak erkek cinslerin tercih edildiği bilinmektedir.[468] Kanunların 176. maddesi (KBo VI 26 II 21-23) şöyledir:

KBo VI 26 II 21-23[469]

§ 176 A. (21) *ták-ku* GU_4.MAH-*aš ha-a-li ku-iš-ki ša-me-nu-uz-zi DI-IN* LUGAL

(22) *ha-ap-pár-ra-an-zi I-NA* MU.III.KAM *ha-a-ši* GU_4.APIN.LÁ

(23) UDU.NÍTA MÁŠ.GAL *I-NA* MU.II.KAM *ha-a-ši*

Tercüme:

§ 176 A. (21) Eğer herhangi biri, boğanın ahırdan kaybolmasına sebep olur ve onu satarsa, kralın mahkemesini

(22) (ilgilendiren bir konudur). Koşum öküzü,

(23) koç ve teke üçüncü yılda ürer.

Bryce'ye göre, toprak sahipleri mevsimi gelince uzak otlaklara gitmesi gereken sığır, koyun, keçi ve atlarını çobanlara verirdi. Maddelere yansıyan bu hırsızlık durumları ise çobanların yaylalarda sıkça karşılaşmasının sonucudur.[470] Sığır çalmayı konu edinen diğer bir kanun maddesi ise 63. maddedir (KBo VI 3 III 46-47):

KBo VI 3 III 46-47[471]

§ 63. (46) *ták-ku* GU_4.APIN.LÁ *ku-iš-ki da-a-i-ez-zi ka-ru-ú* XV GU_4.HI.A *pé-eš-ker ki-nu-na* X GU_4.HI.A

[468] H. Ertem, 1965, s. 59.

[469] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 78'de bu maddeyi § 61* a olarak vermektedir; R. Haase, 1968, s. 80-81; F. Imparati, 1992, s. 162, 164; H. A. Hoffner, 1997, s. 140; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 35-36; J. Friedrich, 1959, s.79; F. Imparati, 1992, s. 163, 165; H. A. Hoffner, 1997, s. 140-141; G. Karauğuz, 2018a, s. 96.

[470] T. Bryce, **Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum**, Çev.; Müfit Günay, Ankara 2002, s. 100-101.

[471] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 38; R. Haase, 1968, s. 36; F. Imparati, 1992, s. 78; H. A. Hoffner, 1997, s. 74; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 18; J. Friedrich, 1959, s. 39; F. Imparati, 1992, s. 79; H. A. Hoffner, 1997, s. 74; G. Karauğuz, 2018a, s. 80.

(47) *pa-a-i* III GU_4 MU.II III GU_4 MU.I IV <GU_4> *ša-ú-i-ti-iš-za pa-a-i pár-na-aš-še-e-a šu-wa-a-ez-zi*

Tercüme:

§ 63. (46) Eğer bir koşum öküzünü biri çalarsa, eskiden on beş sığır veriliyordu şimdi on sığır

(47) versin: iki yaşında üç sığır, bir yaşında üç sığır, sütten kesilmiş dört tane versin ve <böylece suçu>, evinden uzaklaştırır.

67. kanun maddesinde (KBo VI 3 III 55-56) ise bir ineğin ($^{GU}{}_4$ÁB) çalınması konu edilmektedir:

KBo VI 3 III 55-56[472]

§ 67. (55) *ták-ku* $^{GU}{}_4$ÁB *ku-iš-ki ta-a-i-ez-z*[*i k*]*a-ru-ú* XII [$GU_4{}^{HI}$].A *pé-eš-ker k*[*i-nu-n*]*a* VI G[$U_4{}^{HI}$].A *pa-a-i*

(56) II GU_4 MU.II II GU_4 *š*[*a*]*-a-ú-i-ti-iš-za p*[*a-a*]*-i pár-na-aš-še-e-a š*[*u-wa-a-i*]*z-zi*

Tercüme:

§ 67. (55) Eğer bir ineği biri çalarsa eskiden on iki sığır veriliyordu şimdi altı sığır versin: (56) iki yaşında iki sığır, bir yaşında iki, iki sütten kesilmiş sığır versin; ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır.

Kanunların 70. paragrafında (KBo VI 3 III 60-62) ise bir öküzün çalınması durumunda, çalan kişinin hem çaldığı öküzü hem de iki hayvanı daha ceza olarak vermesi gerekmektedir:

[472] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 40; R. Haase, 1968, s. 38; F. Imparati, 1992, s. 80; H. A. Hoffner, 1997, s. 77; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 19; J. Friedrich, 1959, s. 41; F. Imparati, 1992, s. 81; H. A. Hoffner, 1997, s. 77.

KBo VI 3 III 60-62[473]

§ 70. (60) *ták-ku* GU_4 *ták-ku* ANŠE.KUR.RA *ták-ku* ANŠE.GÌR.NUN.NA-*an ták-ku* ANŠE-*in ku-iš-ki ta-a-i-iz-zi*

(61) *iš-ha-aš-ši-ša-an ga-né-eš-zi na-an-za ša-ku-wa-aš-ša-ra-an-pát da-a-i an-da-ya-aš-ši-kán* II-*ki pa-a-i*

(62) *pár-na-aš-še-e-a šu-wa-a-i-iz-zi*

Tercüme:

§ 70. (60) Eğer herhangi biri, bir sığırı, eğer bir atı, eğer bir katırı, eğer bir eşeği çalarsa

(61) <ve> onun sahibi onu kendisinin olarak tanırsa (bulursa), o zaman kendisi için onu bütünüyle eksiksiz (zarar verilmemiş şekilde) alsın ve ona ek olarak <suçlu> iki katı <hayvan> versin

(62) ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır (serbesttir).

Canlı bir sığırın, bir kimse tarafından kesilmesini de 73. kanun maddesi (KBo VI 3 III 69) hırsızlık olarak vasıflandırmaktadır.[474]

KBo VI 3 III 69[475]

§ 73. (69) *ták-ku* GU_4 *hu-iš-wa-an-da-an ku-iš-ki a-ar-ki ma-ah-ha-an da-ya-zi-la-aš a-pa-a-aš-ša QA-TAM-MA*

Tercüme:

§ 73. (69) Eğer herhangi biri, diri bir sığırı parçalayıp pay ederse, o aynı şekilde bir hırsız olur.

---

[473] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 40; R. Haase, 1968, s. 40; F. Imparati, 1992, s. 82; H. A. Hoffner, 1997, s. 78-79; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 19; J. Friedrich, 1959, s. 41; F. Imparati, 1992, s. 83 ; H. A. Hoffner, 1997, s. 79; G. Karauğuz, 2018a, s. 81.

[474] H. Ertem, 1965, s. 59.

[475] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 40; R. Haase, 1968, s. 41; F. Imparati, 1992, s. 84; H. A. Hoffner, 1997, s. 80-81; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 20; J. Friedrich, 1959, s. 41; F. Imparati, 1992, s. 85; H. A. Hoffner, 1997, s. 81; G. Karauğuz, 2018a, s. 81.

73. kanun maddesi ile 72. kanun maddesi benzer konular olarak değerlendirilmekte ve 72. kanun maddesinde sığırın daha önce yaralanmış, tarlaya gelmiş ve tarla sahibinin de onu kimseye sormadan kesmiş olabileceği düşünülmekte ve çalma konusuna dahil edilebileceği öngörülmektedir.[476] Söz konusu 72. madde şöyledir:

KBo VI 3 III 68[477]

§ 72. (68) *ták-ku* GU_4*-aš* A.ŠÀ.HI.A-*ni ku-el-qa a-ki BE-EL* A.ŠA II GU_4 *pa-a-i pár-na-aš-še-e-a šu-wa-a-iz-zi*

Tercüme:

§ 72. (68) Eğer bir sığır birinin (ekili) tarlasında ölürse, tarlanın sahibi iki sığır versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırır (serbesttir).

Çalma konusunda değerlendirebileceğimiz 149. kanun maddesinin (KBo VI 10 Rs. III 28-31) 28. satırındaki kırık olan kısmın; Galanti[478], Friedrich[479], Ertem[480], Haase[481], GU_4 "sığır" olarak transkripsiyon ve tercümesini yapsa da Imparati[482], Hoffner[483] ve Karauğuz[484] UKU, UN "adam, insan" olarak transkripsiyon ve tercüme etmektedir. Bizde son yapılan çalışmalardaki kırık kısmı UKU, UN "adam, insan" olarak

[476] H. Ertem, 1965, s. 59.

[477] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 40; R. Haase, 1968, s. 41; F. Imparati, 1992, s. 82; H. A. Hoffner, 1997, s. 80; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 19-20; J. Friedrich, 1959, s. 41; F. Imparati, 1992, s. 83; H. A. Hoffner, 1997, s. 80; G. Karauğuz, 2018a, s. 81.

[478] A. Galanti, 1931, s. 31.

[479] J. Friedrich, 1959, s. 70.

[480] H. Ertem, 1965, s. 58.

[481] R. Haase, 1968, s. 70.

[482] F. Imparati, 1992, s. 144-145.

[483] H. A. Hoffner, 1997, s. 122-123.

[484] G. Karauğuz, 2018a, s. 93.

tamamlamasını kabul ediyor ve bu yüzden 149. kanun maddesini ele almayı uygun bulmuyoruz.

Hitit kanunları sadece sığırın kendisinin çalınmasını değil, sığıra ait olan eşyaların çalınmasını da konu edinmiştir. 130 numaralı kanun maddesinde sığır ve ata ait olan ve çalınan nesne kırık olduğundan okunamasa da gümüş karşılığı bir cezai bedele değer bir mesele olarak görülmüştür. İlgili kısım şu şekildedir:

KBo VI 10 II + KBo VI 20 30-32[485]

§ 130. (30) *ták-ku* GU_4*-aš na-aš-ma* ANŠE.K[UR.RA*-aš ... -i*]*a-a*[*t-t*]*a-lu-uš*

(31) *ku-iš-ki ta-i-e-ez-i*[*i...* GÍN.GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i*]

(32) *pár-na-aš-še-ia šu-wa-a*-[*iz-zi*]

Tercüme:.

§ 130. (30) Eğer bir sığırın ya da bir a[tın …]-ını

(31) biri çalars[a … şekel gümüş versin]

(32) ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır (serbesttir).

Çalma konusuna ilişkin ancak sığırın başka bir ahıra karışmasını konu edinen 66 numaralı kanun maddesi (KBo VI 3 III 51-54) ise şu şekildedir:

KBo VI 3 III 51-54[486]

§ 66. (51) *ták-ku* GU_4.APIN.LÁ *ták-ku* ANŠE.KUR.RA *tu-u-ri-ya-u-wa-aš ták-ku* GU_4.ÁB *ták-ku* ANŠE.MUNUS.AL.LÁ

[485] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 68 (Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 27* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 67; F. Imparati, 1992, s. 138; H. A. Hoffner, 1997, s. 117; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 29-30; J. Friedrich, 1959, s. 69; F. Imparati, 1992, s. 139; H. A. Hoffner, 1997, s. 117; G. Karauğuz, 2018a, s. 91.

[486] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 38; R. Haase, 1968, s. 38; F. Imparati, 1992, s. 80; H. A. Hoffner, 1997, s. 76; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 18; J. Friedrich, 1959, s. 39; F. Imparati s. 81; H. A. Hoffner, 1997, s. 77; G. Karauğuz, 2018a, s. 80.

(52) *ha-a-l*[*i-y*]*a-aš har-ap-ta ták-ku* [M]ÁŠ.GA[L] *e-na-an-za ták-ku* UDU.SÍG.MUNUS *ták-ku* UDU.NITÁ

(53) *a-ša-ú-*[*n*]*i har-ap-ta iš-ha-aš-ši-š*[*a-an ú-*]*e-mi-ya-az-zi*

(54) *na-an-za ša-ku-wa-aš-šar-ra-an-pát da-a-i* ^{LÚ}N[Í.Z]U-*a*[*n Ú-U*]*L e-ep-zi*

Tercüme:

§ 66. (51) Eğer bir koşum öküzü, eğer bir koşum atı, eğer bir inek, eğer bir dişi koşum eşeği

(52) <başka> ahıra karışmışsa, eğer bir evcil teke, eğer bir yün maryası (anaç koyun), eğer bir erkek koyun (koç)

(53) <başka> bir ağıla karışmışsa, <ve eğer> onun sahibi onu bulursa

(54) ve kendisi için onu zarar verilmemiş olarak alırsa, bir hırsız gibi <o> yakalanmasın.

Bu maddeden edinilecek bilgilerden ilki sığır ve ineğin *hali-*[487] denilen "etrafı çevrili alan, sığırlar için çit, ağıl, ahır olarak" tanımlanan ahırda at ve eşeklerle birlikte yaşadığıdır. Aynı zamanda bu madde sığır mülkiyetinin bireylere ait olduğunu, birine ait olan sığır ve diğer hayvanlarının bir başkasının ahırına ya da ağılına karışması durumunda, hayvanın zarar görmeden sahibinin alması durumunda herhangi bir hırsızlık durumu oluşmadığını göstermektedir.

Sığırın başka ahırlara karışması konusunda bilgi veren Hitit kanunları, konuyu daha da detaylandırarak sığırın kaybolduktan sonra bulunması konusunu da 71. Madde de (KBo VI 3 II 58-63) aydınlatmaktadır:

KBo VI 2 III 58-63[488]

[487] J. Tischler, 1983, s. 128-129; J. Puhvel, 1991, s. 26-28.

[488] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 40; R. Haase, 1968, s. 40; F. Imparati, 1992, s. 82; H. A. Hoffner, 1997, s. 79; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 19; J. Friedrich, 1959, s. 41; F. Imparati, 1992, s. 83; H. A. Hoffner, 1997, s. 80; G. Karauğuz, 2018a, s. 81.

§ 71. (58) *ták-ku* GU$_4$-*un* ANŠE.[KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.N]A ANŠE-*in ku-iš-ki ú-e-mi-ez-zi*

(59) [*na-an* L]UGA[L-*an a-aš-ka u-un-na-i ták*]-*ku ut-ni-ya-ma ú-e-mi-ez-z*[*i*]

(60) [*na-an* LÚ^{MEŠ} ŠU.GI-*aš hi-in-kán-zi na-an-za*] *tu-u-ri-ez-zi ma-a-n*[*a*]-*a*[*n*]

(61) [*iš-ha-aš-ši-ša ú-e-mi-ez-zi na-an-za ša*]-*ku-wa-aš-ša-ra-an* [*da-a-i*]

(62) [^{LÚ}NÍ.ZU-*an na-at-ta e-ep-zi ták-ku-wa-an* LÚ]^{MEŠ} ŠU.GI-*aš n*[*a-at-ta hi-ik-zi*]

(63) [*na-aš* ^{LÚ}NÍ.ZU] *k*[*i-ša-ri*]

Tercüme:

§ 71. (58) Eğer bir kimse (bir) sığırı, (bir) atı, (bir) katırı, (bir) eşeği bulursa

(59) onu kralın kapısına sevk eder. Eğer taşrada bulursa

(60) ve onu ihtiyarlar heyeti (ona) terk ederlerse onu boyunduruğa koşar.

(61) (Sonra) sahibi onu bulursa onun göze uygununu (tamamını) alır.

(62) (Onu) hırsız (olarak) tutmaz. Eğer onu ihtiyarlar heyetine vermezlerse

(63) o hırsız olur (hırsız sayılır).

Bu maddeye göre, sığırın bulunması durumunda kral kapısı, taşrada bulunması durumunda ise karar mercii ihtiyarlar heyeti olarak gösterilmektedir. Atın bulunması, temelde bir hırsızlık konusu olarak kanunlarca ele alınsa da, bulan kişi yetkili kişilerin bilgisi dahilinde kendi tasarrufunda kullanırsa kişi hırsız olarak tanımlanmamaktadır. Ancak ihtiyarlar heyetine danışılmadan bulunan at ve diğer hayvanların kullanılması durumunda bulan kişi hırsız sayılmaktadır. Geç paralel versiyon olan § XXXV. kanun paragrafı (KBo VI 4 Rs. IV 4-11), 71. kanun maddesinde (KBo VI 2 III 58-63) geçen ifadelere ilişkin benzerlikler barındırsa da sığırı bulan ancak şahitler huzurunda bu durumu bildirmeyen bir kişiye verilecek cezayı belirlemektedir:

KBo VI 4 Rs. IV 4-11[489]

§ XXXV. (4) *ták-ku Ú-NU-TE*^{MEŠ} *ku-iš-ki na-aš-ma* GU_4 UDU ANŠE.KUR.RA ANŠE

(5) *ú-e-mi-ya-zi na-an* EGlR-*pa* EN-*iš-ši pé-en-na-i*

(6) *na-an pé-e-hu-te-ez-zi ma-a-an* EN*«-iš»-ši-in-ma Ú-UL*

(7) *ú-e-mi-ya-zi nu-za ku-u-ut-ru-wa-a-ez-zi* EGIR-*zi-an-ma-at*

(8) EN-*ŠU ú-e-mi-ya-zi nu-uš-ši-kán ku-it har-kán*

(9) *na-at ša-ku-wa-aš-šar ar-ha pé-e-da-i ma-a-an-za Ú-UL-ma*

(10) *ku-ut-ru-wa-a-ez-zi* EGIR-*zi-an-ma-at* EN-*ŠU ú-e-mi-ya-zi*

(11) *na-aš* ^{LÚ}NÍ.ZU *ki-ša-ri* III-*ŠU šar-ni-ik-zi*

Tercüme:

§ XXXV. (4) Eğer bir kimse aletleri (takımları/ev eşyalarını) veya (bir) sığırı, (bir) koyunu, (bir) atı, (bir) eşeği

(5) bulursa onu sahibine geri sevk etsin

(6) ve onu götürsün. Ama eğer sahibini

(7) bulmazsa o zaman <hayvanı> şahitlerin önünde kendine tahsis ettirir. Ama sonradan

(8) sahibi onu bulursa onun neyi kaybolmuş ise (bulan)

(9) onu iyi vaziyette (dokunulmamış olarak) teslim etsin. Eğer

(10) (bulan kimse) şahitlerin önünde kendine verdirmezse ve sonradan onu sahibi bulursa,

(11) o hırsız olur ve üç mislini tazmin etmelidir.

Hitit kanunlarının 60. maddesinde (KBo VI 3 III 37-39) ise bir boğanın bulunması halinde, bulan kişinin onun damgasını silerek sahiplenmesi ve boğanın gerçek sahibinin

[489] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 56; R. Haase, 1968, s. 24; F. Imparati, 1992, s. 112; H. A. Hoffner, 1997, s.54 ; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 46; J. Friedrich, 1959, s. 57; F. Imparati s. 113; H. A. Hoffner, 1997, s. 54.

durumun farkına vararak bu durumun hırsızlık kapsamında değerlendirildiği ele alınmaktadır. İlgili kanun maddesi şöyledir:

KBo VI 3 III 37-39[490]

§ 60. (37) *ták-ku* GU_4.MAH *ku-iš-ki ú-e-mi-e-ez-zi ta-an pár-ku-nu-zi iš-ha-aš-š*[*i-ša-an ga-ne-eš-zi*]

(38) VII GU_4.HI.A *pa-a-i* II GU_4 MU.II III GU_4 MU.I II GU_4 *ša-ú-i-ti-iš-za pa-a-i*

(39) *pár-na-aš-še-e-a šu-wa-a-ez-zi*

Tercüme:

§ 60. (37) Eğer biri, bir boğa bulursa ve onun damgasını silerse <ve> sahibi onu tanırsa, (bu bir hırsızlıktır.)

(38) (Bu yüzden) yedi sığır verir; ikisi iki yaşında, üçü bir yaşında, ikisi sütten kesilmiş (olmak üzere) sığır verir.

(39) <Böylece suçu> evinden uzaklaştırır (serbesttir).

60. kanun maddesinden anladığımız kadarıyla, boğalara sahibini gösteren damgalar vurulmakta ve bu damga silinebilmektedir. Kişi mülkiyetine işaret eden bu durum aynı zamanda boğaya verilen değeri, çalan kişiye yedi sığır ödeme cezası vererek göstermektedir.

Hitit kanunlarında sığıra ilişkin ele alınan çalma suçlarının yanında, 76 numaralı (KBo VI 3 Rs. III 76-77) madde de sığıra el koyma suçu işlenmektedir. İlgili kısım şu şekildedir:

[490] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 38 ; R. Haase, 1968, s. 35; F. Imparati, 1992, s. 76, 78; H. A. Hoffner, 1997, s. 71-72; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 17-18; J. Friedrich, 1959, s. 39; F. Imparati, 1992, s. 77, 79; H. A. Hoffner, 1997, s. 72; G. Karauğuz, 2018a, s. 79.

KBo VI 3 Rs. III 76-77[491]

§ 76. (76) *ták-ku* GU_4 ANŠE.KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.NA ANŠE *ku-iš-ki ap-pa-at-ri-ez-zi*

(77) *na-aš pé-e-di-iš-ši a-ki a-pu-u-un ar-nu-uz-zi ku-uš-ša-aš-še-et-t*[*a pa-a-i*]

Tercüme:

§ 76. (76) Eğer bir kimse (bir) sığıra, (bir) ata, (bir) katıra, (bir) eşeğe el koyarsa

(77) ve o (hayvan) onun yerinde (mülkünde) ölürse onu <ölü hayvanı> teslim etsin ve onun ücretini de [versin].

Geçici bir el koyma durumu gibi görünen ancak sığırların bir şahsın tarlasına girdiği takdirde onları bir gün süreyle sabana koşabileceği, kanunların 79. maddesinde görülmektedir:

KBo VI 3 IV 6-8[492]

§ 79 (6**)** [(*ták-ku*)] $GU_4^{HI.A}$ A.ŠÀ-*ni pa-a-an-zi BE-EL* A.ŠÀ [(*ú-*)]*e-mi-ya-zi*

(7)[(UD.I.KA)]M *tu-u-ri-ya-zi ku-it-ma-na-aš-ta* $MUL^{MEŠ}$ *ú-wa-an-zi*

(8) [*na*]-*aš* EGIR-*pa iš-hi-iš-ši pí-en-na-i*

Tercüme:

§ 79 (6) Eğer birkaç sığır bir ekin alanına giderlerse <ve> alanın sahibi onları bulursa,

(7) bir gün için <onları> boyunduruğa koşabilir. Yıldızlar ortaya çıktığı anda

(8) o zaman o <onları> sahiplerine geri götürsün.

[491] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 42; R. Haase, 1968, s. 42; F. Imparati, 1992, s. 84; H. A. Hoffner, 1997, s. 82; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 20; J. Friedrich, 1959, s. 42; F. Imparati, 1992, s. 85; H. A. Hoffner, 1997, s. 82; G. Karauğuz, 2018a, s. 82.

[492] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 42; R. Haase, 1968, s. 43; F. Imparati, 1992, s. 86, 88; H. A. Hoffner, 1997, s. 84-85; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 21; J. Friedrich, 1959, s. 43; F. Imparati, 1992, s. 87, 89; H. A. Hoffner, 1997, s. 84-85; G. Karauğuz, 2018a, s. 82.

Buraya kadar ele aldığımız kanun maddelerinde; sığırı çalma, sığıra ait eşyaları çalma, sığırın kaybolması, bulunması, sığırın başka ahırlara karışması ve alıkonulması konuları işlenmiştir (Bkz.: Tablo 7). Sığıra ilişkin zarar verme konusu altında ele alabileceğimiz çeşitli maddeler de Hitit kanunlarına konu edilmiştir (Bkz.: Tablo 8). Bunlardan ilki 74 numaralı (KBo VI 3 III 70-72) kanun maddesidir ve transkripsiyon ile tercümesi şu şekildedir:

KBo VI 3 III 70-72[493]

§ 74. (70) *ták-ku* SI GU_4 *na-aš-ma* GÌR GU_4 *ku-iš-ki du-wa-ar-ni-zi a-pu-u-un-za a-pa-a-aš da-a-i*

(71) *Ù* GU_4 SIG_5 *A-NA BE-EL* GU_4 *pa-a-i ták-ku BE-EL* GU_4 *te-ez-zi am-me-el-pát-wa-za* GU_4*-un da-ah-hi*

(72) GU_4*-ŠU da-a-i Ù* II GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i*

Tercüme:

§ 74. (70) Eğer bir sığırın boynuzunu ya da bir sığırın ayağını biri kırarsa onu o kendisine alsın.

(71) Ve sığırın sahibine (de) iyi bir sığır versin. Eğer sığırın sahibi : 'Ben sığırımı alacağım' derse,

(72) sığırını alsın ve <suçlu> (sığırın sahibine) iki şekel gümüş versin.

74 numaralı kanun maddesinde görüldüğü gibi, kişi zarar verdiği hayvanın telafisini sağlam bir hayvan vererek değiş tokuş etmek ya da sığırın sahibi zarar gören sığırı almak istediği durumda ise iki şekel gümüş vererek hatasını telafi etmek zorundadır.

[493] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 40; R. Haase, 1968, s. 41; F. Imparati, 1992, s. 84; H. A. Hoffner, 1997, s. 81; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 20; J. Friedrich, 1959, s. 41; F. Imparati, 1992, s. 84; H. A. Hoffner, 1997, s. 81; G. Karauğuz, 2018a, s. 81.

Sığıra zarar verme konusunu ele alan 75 numaralı (KBo VI 3 III 73-75) kanun maddesinin transkripsiyon ve tercümesi ise şu şekildedir:

KBo VI 3 III 73-75[494]

§ 75. (73) *ták-ku* GU_4-*un* ANŠE.KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.NA ANŠE-*in ku-iš-ki tu-u-ri-ez-zi na-aš a-ki*

(74) *na-aš-ma-an* UR.BAR.RA-*aš ka-ra-a-pí na-aš-ma-aš har-ak-zi na-an ša-ku-wa-aš-ša-ra-an-pát pa-a-i*

(75) *ták-ku te-ez-zi-ma IŠ-TU* DINGIR-*LIM-wa-ra-aš* BA.ÚŠ *nu li-in-ga-zi*

Tercüme:

§ 75. (73) Eğer bir kimse (bir) sığırı, (bir) atı, (bir) katırı, (bir) eşeği boyunduruğa koşar ve o ölürse

(74) veya onu (bir) kurt yer ve o ölürse, o (şahıs) göze en uygununu (eksiksiz/tamamını) versin.

(75) Eğer "tanrı tarafından öldü" diye (yalan) söylerse (o vakit) o yemin etsin.

75. numaralı kanun maddesine göre bir sığırın boyunduruğa koşularak muhtemelen çok çalıştırılma ya da taşıyamayacağı kadar ağır yük altına sokulması durumunda ölmesi veya sığırı kurt yemesi halinde, sığırın aynısından verilerek telafi edilmesi sağlanmaktadır. Bu kanun maddesi sığırın ağır yük altına sokulmasını engellemesinin yanında sığırın sahibinin mağduriyetini de gidermeye çalışmaktadır. Sığır gibi diğer boyunduruğa koşulan hayvanların, hastalık ya da yaşlılık gibi sebeplerden ölmesi de normal bir durum olmalıdır ki bu durum "tanrı tarafından öldü" denilerek sığırı

[494] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 42; R. Haase, 1968, s. 42; F. Imparati, 1992, s. 84; H. A. Hoffner, 1997, s. 81-82; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 20; J. Friedrich, 1959, s. 43; F. Imparati, 1992, s. 85; H. A. Hoffner, 1997, s. 82; G. Karauğuz, 2018a, s. 82.

kullanan kişinin sığırın ölümünde bir payı olmadığını göstermek için açık kapı bırakılmaktadır.

Sığıra zarar verme konusunu ele alan diğer bir madde ise 77 numaralı kanun maddesidir ve bu maddede gebe sığıra şiddet uygulama ile sığırın gözünü kör etme durumu konu edilmektedir:

KBo VI 3 III 78-80, IV 1-2[495]

§ 77. A (78) *ták-ku* GU_4.ÁB *ar-ma-u-an-da-an ku-iš-ki wa-al-ah-zi nu šar-hu-wa-an-da*

(79) *pé-eš-ši-ya-zi* II GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i ták-ku* ANŠE.KUR.RA *ar-ma-u-an-da-an ku-*[*iš-ki*]

(80) *wa-al-ah-zi nu šar-hu-wa-an-da pé-eš-ši-ya-zi* II GÍN KÙ.BABBAR [*pa-a-i*]

§ 77. B. (1) [*ták-ku* GU_4-*aš na-aš-ma* ANŠE.KUR.RA-*aš* IGI-*ŠU ku-iš-ki ta*]-*šu-wa-ah-zi* VI GÍN KÙ.BABBAR [*pa-a-i*]

(2) [*pár-na-aš-še-*]*e-a šu-wa-a-i-ez-zi*

Tercüme:

§ 77. (78) Eğer herhangi biri gebe bir sığıra vurur ve düşük

(79) yaptırırsa iki şekel gümüş versin. Eğer herhangi biri gebe bir kısrağa

(80) vurur ve düşük yaptırırsa iki şekel gümüş versin.

§ 77. B. (1) Eğer herhangi biri bir sığırın ya da bir atın gözünü kör ederse altı şekel gümüş versin

(2) ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır (serbesttir).

[495] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 42; R. Haase, 1968, s. 42; F. Imparati, 1992, s. 86; H. A. Hoffner, 1997, s. 83; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 20-21; J. Friedrich, 1959, s. 43; F. Imparati s. 87; H. A. Hoffner, 1997, s. 83; G. Karauğuz, 2018a, s. 82.

77. maddede görüldüğü gibi gebe sığırın yavrusunu düşürmesine sebep olan şiddet uygulamaları yasaklanmakta ve iki şekel gümüş, uygulanan şiddetin ceza bedeli olarak belirlenmektedir. Sığırın gözünü kör etmek ise altı şekel gümüş cezasıyla, sığırın düşük yapmasına sebep olmanın bedelinin üç katına tekabül etmektedir. Muhtemelen bu durum zaman, emek ve masraf açısından yetişmiş bir sığırın doğmamış bir sığırdan daha kıymetli olduğuyla açıklanabilir. Sığır, koşum takılarak tarım işlerinde çalıştırıldığı için ve bu sebepten kiraya verilebildiği için doğrudan üretim ve ticaretin içinde bulunan önemli bir unsurdur.

Kanunların 98. maddesinde (KBo VI 3 IV 52-54), sıra dışı bir durumda sığırın zarar görmesi ele alınmaktadır. Özgür bir kişinin bir evi yakması durumunda evin içindeki sığır da yanarsa, yakan kişi sığır ve diğer hayvanları tam değeri ile tazmin etmek zorunda değildir.

KBo VI 3 IV 52-54)[496]

§ 98. (52) [*ták-k*]*u* LU-*aš EL-LUM* É-*er lu-uk-ke-ez-zi* É-*er* [EG]IR-*pa ú-e-te-ez-zi*

(53) *an-da-na* É-*ri ku-it har-ak-zi* LÚ.ULÙ^{LU}-*ku* GU$_4$-*ku* [UD]U-*ku e-eš-zi*

(54) *na-ak-ku-uš Ú-UL šar-ni-ik-zi*

§ 98. (52) Eğer özgür bir adam bir evi yakarsa, evi yeniden yapsın,

(53) ve evin içinde yok olan ne varsa onu -ister insan, ister sığır, ister koyun olsun-

(54) tüm değerleriyle tazmin etmesin. (Yani onları normal değerde tazmin etsin).

187 numaralı kanun maddesinde (KBoVI 26 III 20-22) ise sığıra yönelik bir cinsel taciz söz konusudur:

[496] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 48; R. Haase, 1968, s. 51; F. Imparati, 1992, s. 96; H.A. Hoffner, 1997, s. 95-96; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 24; J. Friedrich, 1959, s. 49; F. Imparati, 1992, s. 97; H. A. Hoffner, 1997, s. 96; G. Karauğuz, 2018a, s. 85.

KBo VI 26 III 20-22[497]

§ 187. (20) *ták-ku* LÚ-*iš* GU$_4$-*aš kat-ta* [*wa-aš-t*]*a-i hu-u-ur-ki-il a-ki-aš*

(21) LUGAL-*an a-aš-ki ú-wa-t*[*e-ez-z*]*i ku-en-zi-ma-an* LUGAL-*uš*

(22) *hu-iš-n*[*u*]*-zi-i*[*a-an* LUGAL-*u*]*š* LUGAL-*i-ma-aš Ú-UL ti-ya-iz-zi*

Tercüme:

§ 187. (20) Eğer bir adam bir sığırla [güna]h işlerse lanet edilecek bir eylemdir, o ölsün.

(21) Kralın kapısına onu götü[rür]ler, onu kral öldürür,

(22) [kral] onu yaşatır. Ama o kralın huzuruna çıkmasın.

Bir kişinin sığıra saldırması halinde 187. kanun maddesinde görüldüğü üzere o şahsı ölüm cezasıyla cezalandırmaktadır. Hâlbuki kanunun 200 A. maddesinde (KBo VI 26 IV 23-25)[498] at ve katıra karşı işlenen bu suç o kadar ağır değildir. Bunun da sebebi, sığır cinsinin at ve katıra nispetle daha yaygın kutsal bir hayvan olması, dini merasimlerde kurban edilmesi, etinden derisinden, süt ve yoğurdundan istifade edilmesidir.[499]

199. maddede (KBo VI 26 IV 16-22) ise bir öküzün bir adamı taciz etmesi durumunda, adamın yerine bir koyunun ve öküzün öldürülmesi gerektiği bildirilmektedir: KBo VI 26 IV 19-21[500]

[497] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 82 ; R. Haase, 1968, s. 85; F. Imparati, 1992, s. 172; H. A. Hoffner, 1997, s. 148; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 38; J. Friedrich, 1959, s. 83; F. Imparati, 1992, s. 173; H. A. Hoffner, 1997, s. 148; G. Karauğuz, 2018a, s. 98.

[498] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 86 (J. Friedrich, §200. Kanun maddesini Tafel II Kanun §86*a olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 92; F. Imparati, 1992, s. 182; H. A. Hoffner, 1997, s. 157-158; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 41; J. Friedrich, 1959, s. 87 (J. Friedrich, §200. Kanun maddesini Tafel II Kanun §86*a olarak vermektedir); F. Imparati s. 183; H. A. Hoffner, 1997, s. 158; G. Karauğuz, 2018a, s. 100.

[499] H. Ertem, 1965, s. 60.

[500] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 86; R. Haase, 1968, s. 92; F. Imparati, 1992, s. 182; H. A. Hoffner, 1997, s. 157; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 41; J. Friedrich, 1959, s. 87; F. Imparati, 1992, s. 183; H. A. Hoffner, 1997, s. 157; G. Karauğuz, 2018a, s. 100.

§ 199. (19) .... *ták-ku* GU_4-*uš* LÚ[-*ni*] *wa-at-ku-zi*

(20) GU_4-*uš a-ki* LÚ-*aš-ša Ú-UL a*[-*ki*] I UDU LÚ-*na-aš*

(21) *ka-a-aš-ša-aš hu-u-it-ti-ya-a*[*n-ta*] *na-an-kán ku-na-an-zi*

Tercüme:

§ 199. (19)…. Eğer bir sığır bir adamın üstüne çıkarsa,

(20) sığır ölsün ve adam ölme[sin]. Bir koyun

(21) adamın yerine alın<sın> ve o öldürülsün.

199. kanun maddesi bir insanın sığır tarafından tecavüze uğramasını mümkün saymakta, sığır için ölüm cezasına ve tecavüze uğrayan kimse için de bir koyun kurban edilmesine hükmetmektedir.[501] Burada olayın tanrılar tarafından affedilmesi için sığırın öldürülmesi ve bir koyunun kurban edilmesi söz konusudur. Böylece olay tanrıların huzurunda tatlıya bağlanmış oluyordu. Bütün bu kanun maddeleri, Hititlerde cinsel suçlara karşı olan hassaslığı açıkça ortaya koymakta ve tanrılar tarafından hoş görülmeyeceğini de ifade etmektedir.[502]

Ekonomik hayatın içinde iş gücü bakımından dolaylı olarak yer alan sığırın, kiralanması, satışının yapılması, et ve derisinin ayrıca satılması bu açıdan direkt olarak iktisadi hayatta rol oynadığını göstermektedir. Bu konuya ilişkin olan 78. kanun maddesinde sığırın ödünç verme bedeli olarak kiralandığı görülmektedir:

KBo VI 3 IV 3-5[503]

[501] H. Ertem, 1965, s. 60.

[502] Ö. Sir Gavaz, "Hitit Kanunlarında Hayvanlarla İlgili Maddeler Üzerine Bir Değerlendirme" **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, C. 23, S. 83 (2012b), s. 103.

[503] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 42; R. Haase, 1968, s. 43; F. Imparati, 1992, s. 86; H. A. Hoffner, 1997, s. 84; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 21; J. Friedrich, 1959, s. 43; F. Imparati, 1992, s. 87; H. A. Hoffner, 1997, s. 84; G. Karauğuz, 2018a, s. 82 .

§ 78. (3) [(*ták-ku* GU_4*-un ku-iš-ki*)] *ku-ša-ni-iz-zi nu-uš-ši-kán* ^{KUŠ}*hu-u-ša-an*

(4) [*na-aš-ma* ^{KUŠ}*ta-ru-u*]*š-ha an-da da-a-i iš-ha-aš-ši-ša-an ú-e-mi-ya-zi*

(5) [I *PA-RI*]*SI* ŠE *pa-a-i*

Tercüme:

3 Eğer bir sığırı biri ödünç verme bedeli olarak kiralarsa (ama) onun üzerine bir *huša-*

4 ve *tarušha-* isimli koşum takımlarını (da) koyarsa, sahibi (hayvanını) bulursa,

5 (kiralayan kişi) bir *PARISU* buğday versin.

Kanunların 151. maddesinde (KBo VI 10 + VI 20 III 34-36) ise bir koşum öküzünün 1 aylık kira bedeli 1 şekel, bir ineğin 1 aylık kira bedeli ½ şekel gümüş olarak belirtilmekte ve sığırın tarım ve ticari hayattaki kullanırlığını ortaya çıkarmaktadır. İlgili madde şu şekildedir:

KBo VI 10 + VI 20 III 34-36[504]

§ 151. (34) *ták-ku* GU_4.APIN.LÁ *ku-iš-ki k*[*u-uš-ne-ez-zi*]

(35) *A-NA* ITU.I.KAM I GÍN.GÍ[N KÙ.BABBAR *pa-a-i ták-ku* GU_4.ÁB *ku-iš-ki*]

(36) *ku-uš-ne-ez-zi A-N*[*A* ITU.I.KAM ½ GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i*]

Tercüme:

§ 151. (34) Eğer bir koşum öküzünü biri kiralarsa,

(35) bir ay için bir şekel [gümüş versin; eğer bir ineği biri]

(36) kiralarsa, bir ay için [yarım şekel gümüş versin].

159. maddeye baktığımızda (KBo VI 26 I 11-12) ise koşum öküzlerinin boyunduruğa koşulma bedeli yarım *PA* arpa olarak belirlenmektedir:

[504] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 72 (Friedrich bu maddeyi Tafel II madde 40* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 71; F. Imparati, 1992, s. 146; H. A. Hoffner, 1997, s. 124; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 31-32; J. Friedrich, 1959, s. 73 (Friedrich bu maddeyi Tafel II madde 40* olarak vermektedir); F. Imparati, 1992, s. 147; H. A. Hoffner, 1997, s. 124; G. Karauğuz, 2018a, s. 93.

KBo VI 26 I 11-12[505]

§ 159. (11) *ták-ku ṢÍ-IM-DUM* G[U$_4$.H]I.A [*k*]*u-iš-ki tu-ri-ya-zi*

(12) 1/2 *PA.* ŠE *ku-uš-ša-*[*ni-i*]*š-ši-it*

Tercüme:

§ 159. (11) Eğer koşum öküzlerini biri boyunduruğa koşarsa,

(12) yarım *PA* arpa onun ücretidir ya da onların kira bedeli.

183. kanun maddesine göre ½ *PA* arpa bir şekel gümüşün 1/16'sına denk gelmektedir. 151. maddeye göre, bir kişi bir koşum öküzünü 1 aylığına 1 şekel gümüşe kiralayabilmektedir. Bu da günde 1/30 şekele denk gelirken, 159. maddede bir çift koşum öküzünün boyunduruğa koşulmasının günlüğü 1/16 şekel gümüşe denk gelmektedir (Bkz. Tablo 2).[506]

Sığır kiralamaya ilişkin kanun maddelerinin yanında sığırın satışını konu edinen kanun maddeleri bulunmaktadır. Bu maddelerden ilki olan 178 numaralı kanun maddesinde (KBo VI 26 II 30-35) canlı sığır fiyatları ele alınmaktadır (Bkz. Tablo 3). İlgili metin yeri şu şekildedir:

KBo VI 26 II 30-35[507]

§ 178. (30) *ŠA* GU$_4$.APIN.LÁ [XII] GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU ŠA* I GU$_4$.MAH X GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU*

[505] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 72 (Friedrich bu maddeyi Tafel II madde 44* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 73; F. Imparati, 1992, s. 150; H. A. Hoffner, 1997, s. 127; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. ; J. Friedrich, 1959, s. 73 (Friedrich bu maddeyi Tafel II madde 44* olarak vermektedir); F. Imparati, 1992, s. 151; H. A. Hoffner, 1997, s. 127; G. Karauğuz, 2018a, s. 94.

[506] H. A. Hoffner, 1997, s. 210-211.

[507] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 78 (Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 63* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 81; F. Imparati, 1992, s. 164,166; H. A. Hoffner, 1997, s. 141-142; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 36; J. Friedrich, 1959, s. 79; F. Imparati, 1992, s. 165, 167 ; H. A. Hoffner, 1997, s. 142; G. Karauğuz, 2018a, s. 96-97.

(31) *ŠA* I GU_4.ÁB.GAL VII GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU* I GU_4.APIN.LÁ I GU_4.ÁB

(32) *i-ú-ga-aš-š*[*a*] V GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU nu ŠA* I GU_4 *ša-ú-i-ti-iš-ta-aš*

(33) IV GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i ták-ku* GU_4.ÁB *ar-ma-ah-ha-an-ti*

(34) VIII GÍN KÙ.BABBAR *Š*[*A*] I AMAR II GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU* I ANŠE.KUR.RA.NÍTA

(35) I ANŠE.KUR.RA MUNUS.AL.[L]Á *ŠA* I ANŠE.NÍTA I ANŠE MUNUS.AL.LÁ *ŠI-IM-ŠU QA-TAM-MA-pát*

Tercüme:

§ 178. (30) Bir saban öküzünün fiyatı on iki şekel gümüş<tür>, bir boğanın fiyatı on şekel gümüş<tür>,

(31-32) Yetişkin bir ineğin (düve) fiyatı yedi şekel gümüş<tür>, bir yaşında bir saban öküzünün, bir yaşında bir ineğin fiyatı beş şekel gümüş<tür> ve bir sütten kesilmiş bir sığır için

(33) dört şekel gümüş versin; eğer gebe bir inek <ise>

(34) sekiz şekel gümüş, bir buzağının fiyatı iki şekel gümüş<tür>, bir erkek atın,

(35) bir kısrağın, bir eşeğin, bir dişi eşeğin fiyatı tam aynı şekildedir.

178. maddeye göre sığır cinsi içinde en pahalı hayvan 12 şekel gümüş ile "saban öküzü"dür. Metinlerimizde geçen "çift buzağısı"nın kanaatimizce "çift sığırı" olarak yetiştirilmesinde sarf edilen emek saban öküzünün fiyatı üzerinde etki etmiş olmalıdır. Bunu takiben 10 şekel gümüş ile "boğa", 8 şekel gümüş ile "gebe inek", 7 şekel gümüş ile "yetişkin inek, düve", 5'er şekel gümüş ile "1 yaşında saban öküzü" ve "1 yaşında inek" 4 şekel gümüş ile "sütten kesilmiş sığır" ve 2 şekel gümüş ile "buzağı" gelmektedir. Kültepe devrinde sığırın fiyatı 6 1/3 ile 18 1/2 şekel gümüş arasında değişmektedir. Mezopotamya'da ise Yeni Babil döneminde 7 ila 20 şekel gümüş arasındadır.[508]

[508] H. Ertem, 1965, s. 56-57.

Kanunların 148. maddesi (KBo VI 10 Rs. III 25-27: Dupl. XXIX 30 Vs. II 2-3) ise sığırın satışına fesat karıştırmaya engel olmak için belirlenen cezayı göstermektedir:

KBo VI 10 Rs. III 25-27[509]

§ 148. (25) [*ták-ku* GU_4-*un* A]NŠE.KUR.RA ANŠE.GÌR.NUN.NA ANŠE-*in ku-iš-ki*

(26) [*uš-ne-eš-kat-t*]*a ta-ma-a-i-ša-kán pé-ra-an* GUL-*ah-zi*

(27) [*wa-aš-túl-aš* ... G]ÍN.GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i*

Tercüme:

§ 148. (25) [Eğer] herhangi biri, [bir sığırı, a]tı, bir katırı, bir eşeği

(26) [satışa çıkardıysa], ve başka biri (bu ticarete) <ona=işe> zarar verirse,

(27) [suçlu … şe]kel gümüş versin.

148. madde, sığır ve atgillerin satışının yaygınlığını gösterirken kanunlar tarafından hayvan satışının bir anlamda desteğini ve koruma altına alınmış olduğunu da göstermektedir. Bu yargıya varma sebebimiz ise ilgili maddede görüldüğü gibi sığır ve diğer hayvanların satışına zarar verilmesi durumunda gümüş para cezasının verilmesidir. Ancak kaç şekel ceza verildiği, metnin hasarlı olmasından dolayı bilinmemektedir.

Kanunların 185. maddesi (KBo VI 26 III 9-15) ise hayvan derisinin satış fiyatlarını konu edinmiştir (Bkz. Tablo 9). Bu maddeye göre deri fiyatları şu şekildedir:

[509] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 70 (Friedrich, bu kanun maddesini Tafel II madde 37* olarak vermektedir); R. Haase, 1968, s. 70; F. Imparati, 1992, s. 144; H. A. Hoffner, 1997, s. 122; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. (Galanti, bu maddede adı geçen hayvanların kiralanmasından bahsetmektedir); J. Friedrich, 1959, s. 71; F. Imparati, 1992, s. 145; H. A. Hoffner, 1997, s. 122; G. Karauğuz, 2018a, s. 93.

KBo VI 26 III 9-15[510]

*§*185. (9) *ŠA* I IKU ^{GIŠ}SAR ^{GIŠ}GEŠTIN I MA.NA KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU*

(10) *ŠA* KUŠ GU_4.GAL I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* V KUŠ GU_4 *ša-ú-i-ti-iš-ta-aš*

(11) I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* X KUŠ AMAR I GÌN KÙ.BABBAR *ŠA* KUŠ UDU

(12) *wa-ar-hu-iš* I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* X KUŠ UDU *HA-RU-UB-Tl* I GÍN KÙ.BABBAR

(13) *ŠA* IV KUŠ UZ_6 I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* XV KUŠ UZ_6 *wa-al-li*

(14) I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* XX KUŠ $SILA_4$ I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* XX KUŠ MÁŠ.TUR

(15) I GÍN KÙ.BABBAR II GU_4.GAL UZU-*ŠU-NU ku-iš wa-a-ši* I UDU *pa-a-i*

Tercüme:

*§*185. (9) Bir IKU bağın bedeli bir mine gümüş<tür>.

(10) Yetişkin öküz derisinin bir şekel gümüş, beş sütten kesilmiş sığır derisinin

(11-12) bir şekel gümüş, on buzağı derisinin bir şekel gümüş, bol yünlü koyun derisinin bir şekel gümüş, kırkılmış on koyun derisinin bir şekel gümüş,

(13) dört keçi derisinin bir şekel gümüş, kırkılmış on beş keçi derisinin

(14) bir şekel gümüş, yirmi kuzu derisinin bir şekel gümüş, yirmi oğlak derisinin

(15) bir şekel gümüş <bedeli vardır>. Yetişkin iki öküzün etini satın alan kimse bir koyun versin.

Sığır derisinin nerede kullanıldığı hakkında KUB XIII 3 III numaralı metin bize önemli bilgiler sunmaktadır. Bu metne göre, sığır derisinden kralın binek arabaları ve ayakkabıları yapılmaktadır. Kralın temizlik kaideleri anlatılırken, ayakkabı ve arabaların

[510] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 80; R. Haase, 1968, s. 84-85; F. Imparati, 1992, s. 170; H. A. Hoffner, 1997, s. 147; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 37-38; J. Friedrich, 1959, s. 81; F. Imparati, 1992, s. 171; H. A. Hoffner, 1997, s. 147; G. Karauğuz, 2018a, s. 98.

yapımında kullanılacak olan sığır derilerinin sadece saray mutfağında görev yapan aşçı evinden alınması gerektiği, aksi takdirde ölüm cezası verileceği söylenmektedir. İlgili kısım şöyledir:

KUB XIII 3 III 1-20[511]

1 *nu-wa-kán a-pí-e-el* ZI-*an* DINGIR^{MEŠ} *ú-wi-te-na-aš*

2 *i-wa-ar ar-ha la-ah-hu-wa-tin*

3 *an-da-ma-za šu-me-e-eš ku-i-e-eš* LÚ^{MEŠ} *E-PIŠ* ^{KUŠ}E.SIR

4 *nu* LUGAL-*aš* ^{KUŠ}E.SIR *ku-i-e-eš an-ni-iš-kat-te-e-ni*

5 *nu* KUŠ.GU$_4$ *ŠA* É ^{LÚ}MUHALDIM *da-a-aš-ka-te-en*

6 *dam-ma-i-in-ma li-e da-a-aš-ka-te-e-ni*

7 *ku-iš dam-ma-i-in-ma da-a-i* EGIR-*pí-iz-zi-ya-ma-at*

8 *iš-tu-wa-a-ri nu-uš-ši KA-DU$_4$* NUMUN-*ŠU* HUL-*lu* BAD-*an pí-ya-an-zi*

9 *an-da-ma-za šu-me-eš ku-i-eš* LÚ^{MEŠ} AŠGAB *ŠA* É ^{LÚ}*tar-ši-pa-a-li-ya-aš*

10 *ŠA* É ^{LÚ}*ap-pa-a-aš Ù* ^{LÚ}UGULA.X ^{LÚ}*tar-ši-pa-a-la-aš*

11 LUGAL-*wa-aš* ^{GIŠ}GIGIR$^{HI.A}$ *ti-ya-a-wa-aš ku-i-e-eš an-ni-eš-kat-te-e-ni*

12 *nu* KUŠ.GU$_4$ KUŠ.MÁŠ *ŠA* É ^{LÚ}MUHALDIM *ta-aš-kat-tin*

13 *ta-ma-a-i-ma li-e da-at-te-ni*

14 *ma-an-ma ta-ma-a-i-ma da-at-te-e-ni*

15 LUGAL-*i-ma-at te-it-te-en nu-uš-ma-ša-at Ú-UL wa-aš-tul*

16 LUGAL-*ša-at* ^{LÚ}*a-ra-ah-ze-e-ni-ma up-pa-ah-hi*

17 [*n*]*a-aš-ma-at A.NA* ÌR *pí-ih-hi*

18 *ták-ku ša-na-at-te-e-ni-ma ap-pí-iz-zi-ya-an-ma-at*

19 *iš-tu-wa-a-ri nu-uš-ma-aš KA-DU* DAM^{MEŠ}-*KU-NU*

20 DUMU^{MEŠ}-*KU-NU i-da-a-lu hi-in-kán pí-ya-an-zi*

[511] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: J. Friedrich, "Reinheitsvorschriften für den hethitischen König", **Fs Meissner/MAOG 4** (1928-1929), s. 47, 49-50.

Tercüme:

1 Onun şahsını siz tanrılar su gibi

2 dökün.

3 Fakat siz içeride kunduracı (olanlar)

4 kralın kunduralarını yapanlar

5 siz sığır derisini (yalnız) aşçının evinden alınız

6 başkasını ise almayınız.

7 Her kim fakat başkasını alırsa, fakat (daha) sonra bu

8 ortaya çıkarsa, ona tüm zürriyeti ile birlikte kötü bir ölüm (cezası) verilecektir.

9 Fakat siz deri işçileri evinden

10 evinden ve yöneticinin üzerinden olanlar

11 kralın bastığı savaş arabasını hazırlayan sizler,

12 sadece aşçının evinden sığır (ve) keçi derisi alınız

13 başkasını almayınız.

14 Fakat siz (yanlışlıkla) başkasını alırsanız

15 o zaman bunu krala söyleyiniz, o zaman bu sizin için suç (sayılmayacaktır);

16 ben, Kral ise onu bir yabancıya yollayacağım

17 ve ya bir hizmetkara vereceğim.

18 Fakat siz saklarsanız (ve) sonradan (bu durum) ortaya çıkarsa,

19 o zaman size karınız (ve)

20 çocuklarınızla birlikte kötü bir ölüm (cezası) verilecektir.

Hititce çivi yazılı metinlerde $^{KUŠ}GU_4$ "sığır derisi"nden başka, KBo XIII 179 Vs. II 2. satırda iki $^{KUŠ}GU_4$ SA_5 "iki adet kırmızı sığır derisi" geçmektedir. Aynı metnin 3. satırında geçen ^{KUŠ}*kuršuš*'un anlamı da göz önüne alınarak kırmızı sığır derisinden

yapılmış iki adet tulum anlamamız mümkün olmaktadır.[512] Ayıca KBo XVII 78 Vs. II 14 numaralı metinde $^{KUŠ}GU_4$ BABBAR "beyaz sığır derisi" geçmektedir.[513]

CTH 683 (KBo XIII 179) numaralı metin ise "koruyucu tanrıların av çantalarının yenilenmesi" hakkındadır ve ^{KUŠ}*kursa-* denilen bu kutsal çantaların sığır derisi ve kırmızı sığır derisinden yapıldığı görülmektedir:

KBo XIII 179 Vs. II 2-5 (CTH 683)

2 II KUŠ GU_4 SA_5 II KUŠ U[D GU_4-x

3 *nu ku-e-da-ni* URU-*ri* ^{KUŠ}*kur-šu-uš*[

4 EGIR-*pa ne-wa-ah-ha-an-zi* [

5 *na-at a-pí-ya a-ša-an-zi* [

Tercüme:

2 iki adet kırmızı sığır derisi, iki adet sığır derisi

3 ve onları şehir, sığır derisinden yapılmış av çantasını[

4 yeniledikleri zaman[

5 ve onları yerine koyarlar.

Sığırın canlı halinin satılması, derisinin satılması yukarıda görüldükten sonra, sığır etinin satış fiyatlarını kanunların 186. maddesinde (KBo VI 26 III 16-19) görmekteyiz. Bu maddeye göre, hayvanların etlerinin satış fiyatı "koyun" olarak belirlenmiştir. Bir yaşında iki sığır eti bir koyun, sütten kesilmiş beş sığırın eti bir koyun, on buzağı eti bir koyun olarak bildirilmektedir (Bkz. Tablo 10).

[512] H. Ertem, 1965, s. 57

[513] R. Akdoğan, 1993, s. 74.

KBo VI 26 III 16-19[514]

§ 186. (16) *ŠA* II GU$_4$ *i-ú-ga-aš-ša-aš* UZU-*ŠU-NU [k]u-iš wa-a-ši* I UDU *pa-a-i*

(17) V GU$_4$ *ša-ú-i-ti-iš-ta-aš* UZU-[*ŠU-N*]*U ku-iš wa-a-ši* I UDU *pa-a-i*

(18) *ŠA* X UZU.AMAR I UDU *pa-a-i ŠA* X [UZU.]UDU I UDU *pa-a-i*

(19) *ŠA* XX UZU.SILA$_4$ I UDU *pa-a-i t[ák-ku* XX U]ZU MÁŠ.TUR *ku-iš-ki wa-a-ši* I UDU *pa-a-i*

Tercüme:

(16) Bir yaşında iki sığırın etini satın alan kimse bir koyun versin,

(17) sütten kesilmiş beş sığırın [onlar]ın etini satın alan kimse bir koyun versin,

(18) on buzağı etini satın alan kimse bir koyun versin, on koyunun [etini] satın alan kimse bir koyun versin,

(19) yirmi kuzunun etini satın alan kimse bir koyun versin; [eğer (?) yirmi] oğlağın etini biri satın alırsa, bir koyun versin.

Buraya kadar ele aldığımız konuların dışında sığırın farklı kullanımlarına ilişkin kanun maddeleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan 43. kanun maddesinde hırsızlık, gasp gibi konular altında değerlendirebilecek gibi görünse de sığırın farklı amaçlarla kullanıldığını da göstermektedir.

KBo VI 3 II 52-53[515]

§ 43. (52) *ták-ku* LÚ-*aš* GU$_4$-*ŠU* ÍD-*an zi-nu-uš-ki-iz-zi ta-ma-i-ša-an šu-ú-w*[*a-i*]*z-zi*

[514] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 82; R. Haase, 1968, s. 85; F. Imparati, 1992, s. 172; H. A. Hoffner, 1997, s. 147; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 38; J. Friedrich, 1959, s. 83; F. Imparati, s. 173; H. A. Hoffner, 1997, s. 147-148.

[515] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 30; R. Haase, 1968, s. 22; F. Imparati, 1992, s. 62; H. A. Hoffner, 1997, s. 51; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 13; J. Friedrich, 1959, s. 31; F. Imparati, 1992, s. 63; H. A. Hoffner, 1997, s. 52; G. Karauğuz, 2018a, s. 76.

(53) *nu* KUN GU_4 *e-ep-zi ta* ÍD-*an za-a-i nu BE-EL* GU_4 ÍD-*aš pé-e-da-i i nu a-pu-un-pát da-an-zi*

Tercüme:

§ 43. (52) Eğer bir adam sığırını bir nehri karşıdan karşıya geçmede kullanırsa ve diğeri onu öteye iterse

(53) ve sığırın kuyruğunu yakalarsa ve nehri geçerse ve sığırın sahibini nehir alıp götürürse, o zaman yine o (diğeri) alınsın.

43. maddede herhalde nehri sığırla geçmek isteyen bir kişinin başka bir kişi tarafından engellenerek, sığırın elinden alınması ve sığırın sahibi olan kişinin nehre düşerek hayatını kaybetmesi durumunu işlemiştir. Bu şekilde bir anlam yüklediğinde hem bir hırsızlık ve gasp hem de adam öldürme söz konusudur. Maddenin sonunda belirtilen "(diğeri) alınsın" ifadesi suçlu cezalandırılmak üzere yakalansın ya da ölen kişinin yarım bıraktığı bir işi kasten ya da kaza ile öldüren kişi üstlensin şeklinde açıklanmaktadır.[516] Ancak konumuzu asıl ilgilendiren yanı, sığırın nehir geçmek için bir kişi tarafından araç olarak kullanılmasıdır. 155. kanun maddesinde sığırın sabana koşulduğunu ve bu dönemde başlıca ziraat aletinin saban olduğunu ele almıştık. Demek ki zaruri hallerde binek hayvanı olarak da kullanılmıştır.

Diğer bir kanun maddesi olan 166. ve 167. madde de ise sığır boyunduruğa koşularak ölüm cezasının uygulanmasında kullanılmıştır. İlgili kısım şöyledir:

KBo VI 26 I 34-45[517]

§ 166. (34) *ták-ku* NUMUN-*ni še-er* NUMUN-*an ku-iš-ki šu-ú-ni-ez-zi*

[516] Ö. Sir Gavaz, 2012b, s. 99.

[517] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 74; R. Haase, 1968, s. 76; F. Imparati, 1992, s. 154-156; H. A. Hoffner, 1997, s. 133-134; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 33-34; J. Friedrich, 1959, s. 75; F. Imparati s. 155-157; H. A. Hoffner, 1997, s. 133-134.

(35) GÚ-*ZU* ^{GIŠ}APIN-*an še-er ti-ez-zi* [II] *Zl-lM-Tl* $GU_4^{HI.A}$

(36) *tu-ri-ia-an-zi ke-e-el me-n*[*e*]-*iš-ši-it du-wa-a-an*

(37) *ke-e-el-la me-ne-iš-ši-it du-wa-a-an*

(38) *ne-e-ya-an-zi* $LÚ^{MEŠ}$ *a-ki* $GU_4^{HI.A}$*-ya ak-kán-zi*

(39) Ù A.ŠÀ^{LAM} *ka-ru-ú-pát ku-iš šu-u-ni-it*

(40) *ta-az a-pa-a-aš da-a-i ka-ru-ú ki-iš-ša-an e-eš-šer*

§ 167. (41) *ki-nu-na* I UDU LÚ-*na-aš ka-aš-ša-aš-ša-aš hu-it-ti-an-ta*

(42) II $UDU^{HI.A}$ $GU_4^{HI.A}$ *ka-aš-ša-aš-ša-aš hu-u-it-ti-an-ta* XXX $NINDA^{HI.A}$

(43) III DUG KA.DÙ *pa-a-i ta a-ap-pa šu-up-pí-ya-ah-hi*

(44) *Ù* AŠÀ^{LAM} *ka-ru-ú-pát ku-iš šu-ú-ni-e-et*

(45) *ta-az a-pa-a-aš wa-ar-aš-zi*

Tercüme:

§ 166. (34) Eğer bir tohum üzerine biri <başka> bir tohum serperse,

(35) onun ensesi saban üzerine koyulsun, [(iki)] koşum öküzü

(36) bağlansın, birinin (onun) yüzü bu tarafa doğru,

(37) diğerinin (onun) yüzü o tarafa doğru

(38) çevrilsin; adam ölsün ve öküzler ölsünler

(39) ve alana daha önce ekin ekmiş olan kimse,

(40) o zaman o kendisi için <onu> alsın. Eskiden böyle yapılıyordu;

§ 167. (41) ve şimdi bir koyun adamın yerine çekilsin,

(42) iki koyun öküzlerin yerine çekilsin, otuz ekmek,

(43) üç kap iyi cins bira versin ve yeniden arınsın

(44) ve alanı daha önce ekmiş olan kimse

(45) o zaman o kendisi için <onu> biçsin.

II. 4. 2. 2. Sığır Mülkiyeti

Hitit kanunlarında görüldüğü gibi sığır, canlı olarak ya da eti veya derisi alınıp satılabilen ticari bir emtia olarak sosyal ve ekonomik hayatta yer almıştır. Bu bilgilerin yanında, Hititçe çivi yazılı belgelere bakıldığında; kral, kraliçe hatta prenseslerin yani kraliyet mülkiyetinde, sarayın mülkiyetinde, tüccarların, saray çalışanlarının, tapınakların, şehirlerin, ordunun, çiftçi ve zanaatçıların mülkiyetinde görülmekte ve hatta esirlere tahsis edilmektedir. Aynı zamanda ülkeler arası antlaşmalarda geçen sığır, savaş ganimeti olarak da Hitit ekonomisinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

İncelediğimiz metinlerdeki en geniş kavram olan ülke/kraliyet mülkiyetine örnek olarak gösterebileceğimiz CTH 146 (KUB XXIII 72) numaralı metin, Pahhuwa ülkesi ile bir Hitit kralı arasında yapılan bir antlaşmadır ve çalmaya yönelik uygulanan talimatlar arasında sığır da yer almaktadır:

KUB XXIII 72 Rs. 55-56 (CTH 146) [518]

55 . . . LÚ MUNUS DUMU.NITA DUMU.MUNUS ARAD GÉME GU_4 UDU ANŠE.KUR.RA [ANŠE.GÌR.NU]N.NA ANŠE KÙ.BABBAR GUŠKIN

56 [ ]x ZABAR *Ù* $URUDU^{HI.A}$ *le-e ku-iš-ki da-a-ia-az-zi* . . .

Tercüme:

55 . . . adamı, kadını, erkek çocuğu, kız çocuğu, köleyi, cariyeyi, sığırı, koyunu, atı, katırı, eşeği, altını, gümüşü,

56 br]onz ve bakırları kimse çalmasın. . . .

[518] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 13; S. Reichmuth, 2011, s. 118, 125.

Sonbaharda kutlanan *nuntarriyašhaš* bayramının 11. gün hazırlıkları anlatılırken, saraya ait sığırlardan bahsedilmektedir. Ancak sığırların bu merasimde yer alma sebebi, metin kırık olduğu için bilinmemektedir. İlgili kısım şöyledir:

KUB LIX 2 (+?) + IBoT II 8 Rs. III 11-12 (CTH 626)[519]

11 [DÙ-*a*]*n-zi* $GU_4^{HI.A}$ $UDU^{HI.A}$ *ŠA* É.GA[L ^{L}]^{I}[^{M}

12 [*hal-ku-eš-š*]*ar ŠA* $É^{MEŠ}$-*ŠU-NU* UD.XI.KAM [ ]

Tercüme:

11 Sarayın koyun (ve) sığırları [

12 Onların evlerinin (yaptığı) [kurban hazırlığı]. 11. gün.

ABoT 14 numaralı metinde de saraya ait sığırlar, bayram kutlamaları için teslim edilmektedir:

ABoT 14 Vs. III 16 (CTH 568)[520]

16 II GU_4 *IŠ-TU* $É.GAL^{LIM}$ *pí-an-zi*

Tercüme:

16 iki sığırı saraydan verirler.

I. Hattušili, KUB I 16 numaralı metinde "fazla miktarda besili sığırlar verdim" diyerek, kral ve kraliçelerin mülkiyetinde bulunan sığırları işaret etmektedir.[521] İlgili satır şu şekildedir:

---

[519] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. Nakamura, **Das hethitische nuntarriyašha-Fest**, Leiden 2002, s. 37-40; D. Groddek, **Hethitische Texte in Transkription. KUB 59**, (DBH-P 14) Dresden 2004b, s. 6; Ö. Sir Gavaz, **Ayinler, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla İlgili Yeni Gözlemler Hitit Krallarının Kült Gezileri ve Tanrılar İçin Düzenledikleri Merasimler**, Çorum 2012a, s. 74-75.

[520] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Lebrun, "Questions oraculaires concemant le nouveau déroulement de fêtes secondaires de printemps et d'autornne = CTH 568", **Hethitica** 12 (1994), s. 49, 64.

[521] H. Ertem, 1965, s. 60-61.

KUB I 16 Vs. II 32[522]

32 *pi-ih-hu-un* $GU_4^{HI.A}$*-še me-i*[*k-ki*] *pi-ih-hu-u*[*n* $UDU^{HI.A}$*-še me-ik-k*]*i pi-ih-hu-un*

Tercüme:

32 verdim. Çok sayıda sığırlar verd[im, çok sayıda koyunlar] verdim.

Kral ve kraliçelerin haricinde prenseslerin çeyizleri arasında da evlenirken sığır olduğu görülmektedir. Kraliçe Puduhepa'nın Kıbrıs kralına yazdığı mektup olan KUB XXI 38 numaralı metinde prensese çeyiz olarak sığır, koyun ve esir verildiği şöyle belirtilmektedir:

KUB XXI 38 Vs. 17-20[523]

17 *A-NA* ŠEŠ-*YA-ma ku-it kiš-an AŠ-PUR A-NA* DUMU.MUNUS-*wa ku-in* NAMRA.MEŠ GU_4.MEŠ UDU.HI.A *pí-eš-ki-mi nu-wa-ma-kán* ŠÀ KUR.KUR.MEŠ

18 [*hal-*]*ki-iš* NU.GÁL *nu-wa-ta ku-e-da-ni me-e-hu-ni* $^{LÚ.MEŠ}$*TE-ME an-da ú-e-mi-ya-an-zi nu-wa-mu-kán* ŠEŠ-*YA* LÚ *PÍT-HAL-LI pa-ra-a* [*na-a-ú*]

19 *A-NA* EN.MEŠ KUR^{TI}*-ya-wa* GIŠ.HUR.MEŠ *me-na-ah-ha-an-da ú-da-an-du nu-wa* NAM.RA.MEŠ *ku-in* [GU_4.]MEŠ UDU.HI.A *pí-e hr-kán-zi*

20 *nu-wa-ra-an-kán ar-ha da-aš-kán-du nu-wa-ra-an pár-na-wi-iš-kán-du*

Tercüme:

17 Kardeşime aşağıdaki gibi yazdığım konuya gelince: "Kız(ım)a her zaman verdiğim esirlere, sığırlara (ve) koyunlara gelince, -ilerde

18 [zahi]rem yoktur, haberciler(im) seni ne zaman bulurlarsa, bana kardeşim süvari(lerin)i [göndersin],

[522] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. G. Güterbock, H. A. Hoffner, 1989, s. 248.

[523] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Alp, "Hititlerde Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı", **Belleten**, C: XIII, S: 50 (1949), s. 252.

19 ve valiler(im)e vesikaları göstersinler; ve (valilerin) yanlarında tuttukları esirleri, sığırları (ve) koyunları

(20 (onlardan) alsınlar ve onları (kardeşimin) saray(ın)a teslim etsinler".

Hitit kral, kraliçe ve prenseslerin mülkiyetlerinde hayvanların bulunduğunu gösteren belgelerin yanında sığırın geçmesine ilaveten kraliçenin bu sığırların ticaretini tüccarlar aracılığıyla yaptığı hatta tüccarların da mülkiyetinde sığırların bulunduğunu gösteren belgeler vardır.

Babil'e gönderilen bir kervan münasebetiyle meydana gelen kayıplardan bahseden mahkeme tutanağı olarak adlandırılan KUB XIII 35 numaralı metinde, gönderilen hayvan ve eşyalar arasında sığırların zikredilmesi ve fiyatlarının Mezopotamya'ya nispetle daha ucuz olması bahsi geçen devirde bu hayvanların ihraç edildiği kanaatini de uyandırmaktadır.[524] Kraliçenin Babil'e satılması için gönderdiği hayvanlar arasında sığırın da bulunduğunu metnin şu kısmından öğrenmekteyiz:

KUB XIII 35 (= Bo 2131) + KUB XXIII 80 =(Bo 3539) + KBo XVI 62 (=1364/u) I 1-4[525]

1 [MUNUS.LUGAL *k*]*u-it Ú-NU-TUM A-NA* ^{m}GAL.^{D}U DUMU ^{m}*U*[*k-ku-r*]*a* ^{LÚ}UGULA X

2 [^{GIŠ}GIGI]R *Ú-NU-UT* ZABAR URUDU TÚG GAD ^{GIŠ}BAN ^{GI}KAK.TAG.GA ^{KUŠ}*A-RI-TUM*

3 [^{GIŠ}TUKU]L NAM.RA GU_4 UDU ANŠU.KUR.RA ANŠU.GÌR.NUN.NA EGIR-*pa pí-eš-ki-it*

[524] H. Ertem, 1965, s. 58.

[525] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Werner, 1967, s. 4-5; H.G. Güterbock, H. A. Hoffner, 1989, s. 26.

4 [*nu*] *Ú-NU-TUM ku-it ku-e-da-ni pí-eš-ki-it na-at Ú-UL ši-ya-eš-ki-it*

Tercüme:

1 Kraliçe, Ukkura'nın oğlu GAL.^{D}U'ya alet-edevatı, X

2 araba, bronz ve bakır kaplar, kıyafetler, kumaşlar, yaylar, oklar, kalkanlar

3 topuzlar, esirler, sığırlar, koyunlar, atlar ve katırları teslim ettiği zaman

4 teslim ettiği alet-edevatı her bir durumda mühürlememişti.

Metnin devam eden kısmına göre, ifade veren tüccarın mülkiyetinde olan sığırlar ve koyunlardan bahsedilmektedir:

KUB XIII 35 Vs. II 20-27[526]

20 *A-NA* $GU_4^{HI.A}$[*-h*]*a-ha-at*[

21 *nu-wa-za ku-wa-p*[*í ku-wa-pí-*]*ma-wa-za* GU_4 $UDU^{HI.A}$[

22 *ku-wa-pí-ma-wa-za*[*ku-wa-*]*pí-ma-wa-za* II $GU_4^{HI.A}$ [

23 *na-aš-ma* III $GU_4^{HI.A}$[ ]V $UDU^{HI.A}$ *da-aš-ki-nu-un-pát*

24 *A-NA* $UDU^{HI.A}$*-wa-kán* x[ ]x-*ma* II *ME* $UDU^{HI.A}$

25 *Ú-UL ku-wa-pí-ik-ki d*[*a-ah-h*]*u-un*

26 III $GU_4^{HI.A\ LÚ}$*ša-la-aš-ha-aš-wa-za da-ah-hu-un*

27 *nu-wa-ra-aš-za I-NA* É-*YA pí-en-na-ah-hu-un nu-wa-ra-at e-kir*

Tercüme:

20-25: sığırlar[ve koyunlara] ……. [ya da ora]dan benim için sığır ve koyunlar[ ] iki sığır [ ]ya da üç sığır[ ] dört koyun, hatta beş koyun aldı, koyunlar [ ] söz konusu olduğunda kendim için asla iki yüz koyun almadım.

26-27: Šalašha adamının üç sığırını kendim için aldım ve onları evime sürdüm; ancak öldüler.

[526] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Werner, 1967, s. 8-9.

Arazi bağış belgeleri, hayvan mülkiyet kavramını göstermesi bakımından önemli bilgiler vermektedir. Bu belgelerden ilki ve en iyi korunmuş olanı LSU 1 (KBo V 7), kral Arnuwanda ve kraliçe Ašmunikal tarafından hizmetçileri bayan Kuwatalla'ya bağışladıkları malı ve mülkü ele almaktadır. Bağışlanan bu mallar bay Šuppililiuma, bay Karpani, Bay Muliyati, Bayan Zithara be bay Hantapi isimli kişilerden alınarak bayan Kuwatalla'ya bağışlanmıştır. Bunlardan bay Hantapi'nin mal varlığı, Tiwatapara ve Pulliyani'nin mülklerinin toplamıdır.[527] Bu malvarlığı arasında insanlardan hayvanlara hatta sığır otlaklarına kadar pek çok şey yer almaktadır. Ancak burada yer alan sığır cinsi ve sayısı, kişiye ait hayvan mülkiyet kavramını göstermesi açısından önemlidir.

KBo V 7 = LS 1 Rs. 28-33[528]

28 É ^{m}*ti-wa-ta-pa-ra* I LÚ ^{m}*ti-wa-ta-ra-ra-aš* I DUMU.NITÁ ^{m}*ha-ru-wa-an-du-li-iš* I MUNUS ^{f}*az-zi-ya-aš*

29 DUMU.MUNUS ^{f}*an-ni-it-ti-iš* ^{f}*ša-an-ta-wí-aš* V SAG.DU II $GU_4^{HI.A}$ XXII UDU VI GU_4.APIN.LÁ$^{HI.A}$ *pí-ir-ša-ah-ha-an-na-aš*

Tercüme:

28 Tiwatapara'nın mülkü; bir adam: Tiwatapara; bir erkek çocuk: Haruwanduli; bir kadın: Azziya;

29 iki kız çocuğu; Anitti, Šantawiya; beş kişi; iki sığır; yirmi iki koyun; altı sabana koşulmuş sığır *piršahhanaš'*ın…

Bay Pulliyanni'nin mülkünün sayıldığı kısımda ise toplam on sığır, iki inek, bir dişi buzağı, iki koşum sığırı, bir buzağı yer almaktadır:

[527] S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83

[528] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K. K. Riemschneider, 1958, s. 348-354; S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83-85.

KBo V 7 = LS 1 Rs. 34-39[529]

37 [X]IV SAG.DU IV $GU_4^{HI.A}$ II ANŠE II GU_4.ÁB I AMAR.ÁB II GU_4.APIN.LÁ *A-NA* GU_4.MAH *kat-ta-an* I AMAR *na-aš* VI $GU_4^{HI.A}$ X MÁŠ.TUR

Tercüme:

37 (toplam) on dört baş (kişi). Dört sığır, iki eşek, iki inek, bir dişi buzağı, iki koşum sığırı; (bir) boğa, bir buzağı; altı sığır, on keçi yavrusu…

Metnin devam eden kısmında, bayan Kuwatalla'ya ait olan mülkler içinde on beş koyun sayılmaktadır:

LS 1 Rs. 42[530]

42 I UMMEDA ANŠE.KUR.$RA^{HI.A}$ LÚ MUNUS DUMU DUMU.MUNUS XV GU_4 XXII $UDU^{HI.A}$ II $ANŠE^{HI.A}$ *ŠA* SAG.GEMÉ.$ÌR^{MEŠ}$ XXII GU_4 É-*ir-ša-ah-ha-na-aš*

Tercüme:

42 Bir seyis; adam, kadın, erkek çocuk, kız çocuk: on beş sığır, yirmi iki koyun, iki eşek hizmetçiye; yirmi iki sığır *piršahhan*'a ait

Aynı metnin 46-48. satırlarında bağışın, kral, kraliçe ve prens tarafından Kuwattalla'ya verildiği ve gelecekte bunları torunlarına bırakabileceği, hiç kimsenin de buna müdahale etmeyeceği özellikle vurgulanmıştır.[531]

[529] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K. K. Riemschneider, 1958, s. 348-354; S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83-85.

[530] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K. K. Riemschneider, 1958, s. 348-354; S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83-85.

[531] K. K. Riemschneider, 1958, s. 355; S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 84.

ABoT I 14 öy. III 17-18 (CTH 568) numaralı metinde ise bir saray görevlisi olan sofracıbaşı'nın (GAL.LÚ^{MEŠ} ^{GIŠ}BANŠUR) da şahsi mülkiyetinde koyunlar olduğu görülmektedir. Ancak sığırı saraydan verir, yani saray mülkiyetindedir.

ABoT I 14 öy. III 17-18 (CTH 568)[532]

16 II GU_4 *IŠ-TU* É.GAL^{LIM} *pí-an-zi*

17 XL UDU$^{HI.A}$*-ma hal-ku-eš-šar-ra*

18 *ŠA* É^{MEŠ}*-ŠU-NU-pát an-na-la-az*

19 *tup-pi-an-za QA-TAM-MA i-ya-an*

Tercüme:

16 onlar iki sığırı saraydan verir

17 ama kırk koyun ve tahılı

18 onların kendi evlerinden eskiden

19 tabletten aynı şekilde yaparlar.

Saray mülkiyeti diyebileceğimiz kraliyet üyeleri ve yüksek kıdemli saray çalışanlarının yanında, tanrılar için yaptırılan tapınakların mülkiyetinde de sığır bulunmaktadır. CTH 264 (KUB XIII 4) numaralı tapınak personeli ile ilgili bir direktif metninde, tanrılara ait olan koşum sığırlarına zarar verilmesinin ya da çalınmasının önüne geçebilmek için çeşitli uyarılarda bulunulmaktadır. İlgili kısım şöyledir:

KUB XIII 4 Rs. IV 25-33 (CTH 264)[533]

25 *an-da-ma ŠA* DIN[GIR^{MEŠ}] GU_4.APIN.LÁ$^{HI.A}$ *ku-ie-e*[*š har-t*]*a-ni nu ma-a-an* GU_4.AP[IN].LÁ

26 *uš-ni-ya-at-te-ni na-aš-ma-an-za-an-kán k*[*u-e*]*n-na-at-te-n*[*i*]

27 *na-an ar-ha e-iz-za-at-te-ni šu-ma-aš-ma-an-kán* DINGIR^{MEŠ}*-aš ta-a-iš-te-ni*

[532] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: J. Puhvel, 1991, s. 39.

[533] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Süel, 1985, s. 78-81.

28 *ma-ak-la-an-*[*n*]*a-*[*a*]*z-wa-ra-aš* BA.UG$_6$ *na-aš-šu-wa-za du-wa-ar-ni-eš-ki-it*

29 *na-aš-šu-wa-ra-aš p*[*á*]*r-aš-ta na-aš-ma-wa-ra-an* GU$_4$.NITÁ GUL-*ah-ta*

30 *šu-ma-aš-ma-an ar-ha e-iz-za-at-te-ni* EGI[R]-*zi-an-ma-aš iš-du-wa-a-ri*

31 *nu a-pu-u-un* GU$_4$ [*ša*]*r-ni-ik-te-ni-pát ma-a-*[*an-m*]*a-aš UL-ma iš-du-wa-a-ri*

32 *nu* DINGI[R]^{LIM}*-ni p*[*a-i*]*t-te-ni ták-ku pár-ku-e*[*š-te*]*-ni šu-me-el* ^{D}LAMA-*KU-NU*

33 *ták-ku pa-ap-ri-*[*eš-te-ni*]*-ma nu-uš-ma-ša-at* SAG.DU-*aš wa-aš-túl*

Tercüme:

25 Ayrıca siz tanrı[ların] çift sığırlarını muhafaza edersiniz, eğer çift sığırını

26 satarsanız ya da onu keserseniz

27 ve onu yiyip bitirirseniz ve siz onu tanrılardan çalarsanız (ve şöyle derseniz):

28 "o zayıflıktan öldü ya da o (bacağını) kırdı

29 ya da o kaçtı ya da ona bir boğa vurdu".

30 Siz onu (böylece) yiyip bitirirseniz ve arkadan o meydana çıkarsa

31 o sığırın karşılığını ödeyeceksiniz. Eğer o meydana çıkmazsa

32 tanrıya gideceksiniz. Eğer suçsuz iseniz sizin koruyucu tanrınız(dır).

33 Eğer suçlu iseniz sizin için ölüm cezası (verilir).

Kişi mülkiyeti konusunda bilgi veren Hitit kanunlarının 53. maddesi (KBo VI 3 III 9-14), bir zanaatçı/çiftçi ve onun hissedarının özel mülkiyetinde bulunan sığırlar ve koyunlar olduğunu göstermektedir. Böylece hayvan mülkiyet hakkının sadece kraliyet üyelerinde değil halkın çeşitli sınıflarında da bulunduğu görülmektedir. İlgili kanun maddesi şu şekildedir:

KBo VI 3 III 9-14[534]

[534] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 34; R. Haase, 1968, s. 29; F. Imparati, 1992, s. 72; H. A. Hoffner, 1997, s. 64; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 16; J. Friedrich, 1959, s. 35; F. Imparati s. 73; H. A. Hoffner, 1997, s. 65; G. Karauğuz, 2018a, s. 78.

§ 53. (9) *ták-ku* LÚ ^{GIŠ}TUKUL *Ù* LÚ.HA.LA-*ŠU ták-ša-an a-ša-an-z*[*i ma-a-né-za i-ta-la-u-e-eš-ša-an-zi*]

(10) *ta-az* É-*SÚ-NU šar-ra-an-zi ták-ku gi-im-ma-r*[*a-aš-š*]*a-*[*aš* X SAG.DU VII SAG.DU]

(11) LÚ ^{GIŠ}TUKUL *da-a-i Ù* III SAG.DU LÚ.HA.LA-*ŠU da-a-i* GU_4.HI.A U[DU.HI.A *gi-im-ra-aš-ša-aš*]

(12) *QA-TAM-MA šar-ra-an-zi ták-ku* NÍG.BA LUGAL *TUP-PÍ ku-iš ki har-zi* [*ma-a-an-za*]

(13) A.ŠÀ.HI.A-*na ka-ru-ú-i-li-in šar-ra-an-zi Ù* NÍG.BA II *QA-TAM* [LÚ ^{GIŠ}TUKUL *da-a-i*]

(14) *Ù* I *QA-TAM* LÚ.HA.LA-*ŠU da-a-i*

Tercüme:

§ 53. (9) Eğer bir çiftçi/zanaatçı ve onun ortakçısı birlikte bulunuyorlarsa, aralarında düşman oldukları

(10) ve evlerini bölüştükleri zaman, eğer onların ekin alanlarında on kişi varsa, yedi kişiyi

(11) çiftçi/zanaatçı alsın ve üç kişiyi onun ortakçısı alsın; ekin alanlarında öküzleri ve koyunları

(12) aynı şekilde bölsünler. Eğer kralın bir hediye/bağış tabletini herhangi biri elinde tutarsa ve şayet

(13) eski bir ekin alanını bölüşürlerse, o zaman hediyenin iki bölümünü çiftçi/zanaatçı alsın

(14) ve bir bölümünü onun ortakçısı alsın.

Bu kanun maddesi ile ortak olan kişilerin anlaşmazlığı durumunda, mallarını paylaşma şartları anlatılmakta ve çiftçi/zanaatçıya 10 sığırdan 7'sini alma hakkını vermektedir. Geriye kalan 3 sığırı ise ortakçıya vermesi söylenmektedir. Kralın bağış

belgelerinde, çeşitli arazi ve çalışanlar ile hayvanları da hediye ettiğini de bilmekteyiz. Şayet hediye edilmiş koyunlar var ise bağış tabletine sahip kişiye 3/2'si ortakçıya ise 3/1'i verilmiştir. Verilen bu hayvanlar veya mallar da kişinin şahsi mülkiyetinin bir parçası olmuştur.

Kralın askeri valiye gönderdiği bir direktif metninde ise (KUB XIII 1) gözetleme yerlerinde yapılacak günlük işlerin emirini verirken sığırların şehre giriş ve çıkışlarının nasıl yapılacağını görebilmekteyiz. Bu metnin ilgili kısmı şöyledir:

KUB XIII 1 Vs. I 18-22[535]

20 *ku-i-e-eš* LÚ^{MEŠ} NÍ.ZU^{TIM} UD-*az a-ú-i-*[*e-ir na-aš* MI-*za* QA.TAM.MA *uš-*(*kán-zi nu-za* LÚ^{MEŠ} KIN GU$_4$$^{HI.A}$) UDU$^{HI.A}$]

21 ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$ ANŠE$^{HI.A}$ *pí-ra-an hu-u-i-*[(*nu-an-du* x) *na-at*]

22 *ša-ra-a ni-ni-in-kán-*[*du*

Tercüme:

20 Gündüzün gözet[leyen] gözetleyiciler [geceleyin aynı şekilde gö(zetlesinler ve hasat işçileri sığırları), koyunları],

21 atları (ve) eşekleri önde koştur[sunlar ve onları]

22 yukarı sevk etsinler.

Metnin devam eden kısmında, sığırlar ile birlikte diğer hayvanların şehirden hangi şartlarda çıkarılacağı anlatılmaktadır:

KUB XIII I Vs. I 29-32 (KUB XXXI 108 I 5-9; Bo 42784 6-9; XXXI 85 I 1-4) [536]

29 *ma-ah-ha-an-ma lu-uk-kat-ta na-aš-ta* URU-*az* $^{LÚ\ MEŠ}$NÍ.ZU *ma*?-x-x-*a-i*?)]

[535] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Von Schuler, 1957, s. 60; A. Goetze, 1960, s. 70; H. Ertem, 1965, s. 15. Ayrıca Bkz.: S. Alp, 1947, 397-399.

[536] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Von Schuler, 1957, s. 60; A. Goetze, 1960, s. 70.

30 *na-aš-ta ku-ra-an-nu-uš* SIG_5*-in ša-an-ha-an-d*[*u* .....]

31 [(*a-ú-w*)]*a-ri-e-eš ap-pa-an-du na-aš-ta* URU-*az k*[*at-ta* LÚ.MEŠ KIN GU_4 UDU ANŠE.KUR.RA ANŠE

32 [*nam-m*]*a tar-na-an-du*

Tercüme:

29 Şafak söktüğünde casuslar şehirden

30 aşağı doğru konuşlandırılsın. Etraf dikkatlice aransın ve

31 gözetleme yerlerini tutsunlar. Sonra şehirden hasat işçileri, sığırı, koyunu, atı, eşeği

32 bıraksınlar.

CTH 394 numaralı m etinde ise orduya ait sığırlar bir ritüel uygulamasında anılmaktadır:

KUB IX 32 Vs. 28-30 (CTH 394) [537]

28 *nu-kán an-da QA-TAM-MA-pát me-mi-iš-kán-zi ka-a-ša-ua-aš-ša-an ku-it* [(*ki-e-el ŠA* KARAŠ)]

29 *i-da-a-lu A-NA A-MI-LU-UT-TI* $GU_4^{HI.A}$ ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} ANŠE.GÌR.NUNN[(A)]

30 *Ù A-NA* ANŠE^{MEŠ} *ku-it an-da e-eš-ta ki-nu-na-ua-ra-at-kán ka-a-š*[(*a*)]

Tercüme:

28 Ve bu sırada aynı şekilde söylerler: "Bak! Bu ordunun

29 insanları, sığırları, atları, katırları

30 ve eşekleri içinde kötü olan ne varsa, şimdi bak, onları

Kral I. Arnuwanda'nın, eyalet valileri için verdiği talimatlarda (CTH 261) hayvanlar için söz konusu tehditlerden birinin düşman saldırıları olduğunu ve böyle bir

[537] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, 1985, s. 16, 24.

durumda şehrin kapılarının kapandığını, hasat işçilerinin sığır ve diğer hayvanları aşağı, yani şehir surlarının dışına bırakılmaması gerektiğini görmekteyiz:

KUB XIII 2 Vs. I 7-8 (CTH 261)[538]

7 *nu* URU$^{DIDLI.HI.A}$ *an-da iš-tap-pa-an-du na-aš-ta* $^{LÚ\ MEŠ}$ŠE.KIN.KUD GU_4 UDU ANŠU.KUR.RA

8 [AN]ŠU *kat-ta li-e tar-nan-zi nu pa-ah-ha-aš-nu-an-du*

Tercüme:

7 Şehirleri kapasınlar ve hasat işçileri sığırı, koyunu, atı

8 (ve) [eş]eği aşağı bırakmasınlar ve (onları) korusunlar …

Metnin Rs. IV 17-26'da ise kralın sığırlarının sağ tutulması ve onlara iyi bakılması emredilmektedir:

KUB XIII 2 Rs. IV 17-26 (CTH 261)[539]

17 *ku-iš-ki ki-nu-wa-an har-zi na-aš-ma-za-kán* GU_4 LUGAL *ku-iš-ki*

18 *ku-na-an har-zi na-aš-ma-kán* ARÀH$^{HI.A}$ *ku-iš-ki ša-ra-a*

19 *a-da-a-an har-zi nu-za* GIŠ.HUR$^{HI.A}$ GÚB-*la-aš-ma har-ni-in-kán har-zi*

20 *na-at-za* EGIR-*an kap-pu-u-i*

….

23 … *gi-im-mi-ya-aš-ša*-[*a*]*n A-NA* $GU_4^{MEŠ}$ LUGAL

24 IGI$^{HI.A}$-*wa har-du*

Tercüme:

17-20: …. veya bir kişi kralın sığırını öldürmüş veya alı koymuş, birileri tahıl ambarlarını yemiş veya el koymuş, tahta tabletlerin sol tarafı yanlış bir şekilde imha edilmiş mi kontrol edin.

[538] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Von Schuler, 1957, s. 41; A. Goetze, 1960, s. 71.

[539] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Von Schuler, 1957, s. 51.

…

23-24: Kışın kralın sığırlarına dikkat etsinler.

Kral I. Arnuwanda'nın eyalet valileri için verdiği bu talimatlarda, sığırların kölelere/esirlere (*arnuwala-*),[540] verildiğine dair bilgiler de bulunmaktadır. İlgili kısım şöyledir:

KUB XIII 2 III 36-41 (CTH 261)[541]

36 *ar-nu-wa-la-ša-kán ku-iš* KUR-*ya an-da ar-za-na-an-za nu-uš-ši-ša-an*

37 *iš-hu-e-eš-ni-it* NUMUN.HI.A-*it* GU_4 UDU IGI.HI.A-*wa har-ak nam-ma-an-kán*

38 *IŠ-TU* GA.KIN.AG *IM-ZI* SÍG.HI.A *aš-nu-ut ar-nu-wa-la-ša-ták-kán*

39 *ku-iš* KUR-*az ar-ha ú-iz-zi pí-di-ma-aš-ši-ša-an ku-iš a-aš-zi*

40 *nu-iš-ši* NUMUN.HI.A *a-ni-ya-pát nam-ma-aš-kán* A.ŠÀ.HI.A-*it šu-u-wa-an-za e-eš-t*[*u*]

41 *nu*-[*u*]*š-ši pí-it-ta hu-u-da-a-ak hi-in-kán-du*

Tercüme:

36 Ülke içinde iskan edilmiş olan esirlere

37 ekimlik tohum ile sığır (ve) koyun ile bak. Ayrıca ona

38 peynir, yoğurt (?), yün temin et. Ve senin ilinden

39 ayrılan esirlerin yerine kim kalırsa,

40 ona aynı şekilde tohumluk teslim et. Ayrıca o, arazi ile teçhiz edilmiş olsun,

41 ve ona hediyeyi (?) derhal tahsis etsinler.

Tahsis edilen bu hayvan, arazi ve tohumluğun, yapılan seferler sonucunda ele geçirilen topraklar olduğu ve böylece bir iskân politikası uygulandığı bilinmektedir. Hitit

[540] A. Ünal, 2016, s. 83.

[541] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Alp, 1949, s. 259-260.

ekonomisinin sac ayaklarından biri olan savaş ganimetleri arasında sığırlar bolca yer tutmuştur. Krallar savaşlarda özellikle hayvanları ganimet olarak aldıkları için övünmüşler ve metinlerde görüleceği üzere ülkelerine sürülerle hayvan getirmişlerdir. Bir şehrin isyanından bahseden İšmirika protokolünde (CTH 133), kral I. Arnuwanda isyanın bastırılması için elebaşlarının ve tüm erkeklerin öldürülmesini emrederken isyancı şehrin sığır ve koyunlarını ganimet olarak askerlerin alabileceğini söylemektedir:

KUB XXIII 68 Vs. 25-28 (CTH 133)[542]

25 *ma-an-kán* KUR-*ya-ma iš-tar-na* I URU^{LUM} *wa-aš-da*[*-a-i nu*] KUR ^{URU}*Iš-mi-ri-ka an-da a-ar-te-ni* ^{L}[^{Ú}GAL-*ŠU-NU*]

26 *IŠ-TU* LÚ.MEŠ *ku-en-te-en* NAM.RA-*ma MA-HAR* ^{D}U[TU^{ŠI}*-ú-wa-t*]*e-et-ten* GU$_4$.HI.A-*ya* UDU.HI.A *šu-um-me-eš* [*e-ip-ten*]

27 *ma-a-an-kán A-NA* URU^{LIM}*-ma iš-tar-na* I É^{TUM} *w*[*a-aš-da-a-i*] *a-pa-a-at* É-*ir* LÚ.MEŠ-*it a-ku* SA[G.GÌM.ÌR.MEŠ-*ma MA-HAR* ^{D}UTU^{Ši}]

28 *ú-wa-te-et-ten* GU$_4$.HI.A-*ma-za* UDU.HI.A *šu-me-e-eš e*[*-ip-ten ma-a-a*]*n* I-*EN* LÚ-*ma wa-aš-da-a-i na*[*-an ku-en-te-en*]

Tercüme:

25 Eğer ülke içinde bir şehir günah [işlerse ve] (siz) İšmirika ülkesine varırsanız, [başlarını]

26 erkeklerle (birlikte) öldürün. Fakat esirleri m[ajestemin] huzuruna [getir]in ve sığırlarla koyunları siz [alın].

27 Eğer şehir içinde bir ev gün[ah işlerse], o ev (halkı) erkeklerle (birlikte) ölsün. Fakat u[şakları majestemin huzuruna]

28 getirin ve sığırlarla koyunları siz a[lın]. Fakat [eğer] bir erkek günah işlerse, [onu öldürün].

[542] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Alp, 1949, s. 246-247.

KUB XVIII 80 numaralı (CTH 214) metinde ise ganimet olarak alınan sığırların taşınmasından ve onların sayılamayacak kadar çok olmasından bahsedilmektedir:

KBo XVIII 80 Vs. 4-25 (CTH 214)[543]

4 ^{URU}*Uš-ša-an-da-an-na-za* URU-*an da-a-aš* EGI[R-*an*

5 *e-eš-ta* NAM.RA$^{HI.A}$-*ma kap-pu-u-ua-u-wa-ar Ú-U*[*L e-eš-ta*

6 *I-NA* KUR ^{URU}*Pí-ta-aš-ša-ya* ^{URU}*At*-xxxx [

7 *QA-DU* LÚ^{MEŠ} MUNUS^{MEŠ} *IŠ-TU* GU$_4$[$^{HI.A}$ UDU$^{HI.A}$] x [

8 ^{URU}*Uš-ša-an-da-an-na pé-e-hu-te*[-

9 EGIR-*an-da-ma-za-kán an-da* x x [

10 *a-pí-ya a-še-eš-ki-it na-aš šal-li-iš* x [

11 GU$_4^{HI.A}$ UDU$^{HI.A}$ *kap-pu-u-wa*[*-u-wa-ar*] *Ú-U* [*L e-eš-ta*

12 II URU$^{DIDLI\ HI.A}$-*ma-az* ^{URU}*A-al-la-al*-x[ ] x x [

13 *da-a-aš nu-za* ^{URU}*A-al-la-al*-[*l*]*a-aš* [

14 *na-aš-za* $^{LÚ.MEŠ}$PA.GU$_4$ *i-e-i*[*t*]x-*ia*-x[

15 *a-ša-aš-ta na-aš-za* ^{LÚ}[PA.]GU$_4$] x x [ ] x x [

16 *I-NA* KUR ^{URU}*Ha-at-ta-an-n*[*a*] x [ ] x [

17 *da-a-aš* EGIR [*-an-m*]*a-aš-ša-an* [

18 *ar-ha ar*[*-nu-u*]*t* [*n*]*a-aš-za* x [

19 LÚ^{MEŠ} KUR GU$_4$ UDU x[ ]x–*it* [

20 *I-NA* [KUR^{UR}]^{U} *Ha-at-ta-an-na* ^{URU}[

21 [E]GIR-*an-m*[*a-aš-š*]*a-an* II URU$^{HI.A}$[

22 *I-NA* KUR ^{URU}*Ša-a-ar-ma-na*-x[

23 *QA-DU* NAM.RA [ ] *IŠ-TU* [GU$_4^{HI.A}$ UDU$^{HI.A}$

24 NAM.RA$^{HI.A}$-*ma-za kap-pu-u-wa-u*[*-wa-ar*

[543] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, "Eine Anklageschrift gegen Halpaziti?", **Fs Alp** (1992), s. 410-413.

25 *ar-nu-ut na-at ša-ra-a*[

Tercüme:

4 Uša şehri kenti aldı. Sonr[a

5 oldu. esirlerin sayısı ise yo[k idi (sayılamayacak kadar çoktu).

6 Pitašša Ülkesi'nden ve Ad[ ] şehrinden

7 adamlar, kadınlar, sığır[lar ve koyunlar] ile birlikte

8 Uša şehrine sevk etmişlerdi[

9 Ama sonra …[

10 Orada iskan etti ve büyük olanı[

11 Sığır (ve) koyunların sayısı ise yo[k idi (sayılamayacak kadar çoktu).

12 iki ülkeden Allal[ ] x x [

13 aldı ve All[al]la [

14 ve onları sığır çobanları yaptı[

15 yerleşip onları sığır [çobanları

16 Hatann[a] ülkesine x [ ] x [

17 birini aldı, ama [son]ra [

18 alıp gö[türd]ü ve x[

19 ülkenin sakinleri, sığırları (ve) koyunları [ ] [

20 Hatanna ülkesi[ne] [

21 ama daha sonra iki şehir[

22 Šarmana ülkesine x[

23 esirler [ ] birlikte [sığırlar (ve) koyunlarla]

24 esirler sayılamaya[cak kadar çoktu]

25 ve onları yukarı getirdi[

KBo XIX 53 (CTH 40) numaralı metin ise Šuppiluliuma'nın kendisinin yazdırdığı yıllıklardan birisidir.[544] Bu metinde, koyun, sığır ve NAM.RA'larla ilgili bir haberden bahsedilmektedir. Pitašša Ülkesi'ne "onlar" olarak adlandırılan bir takım şeylerin götürüldüğü anlatılır. Bunlar I. Šuppiluliuma'nın savaş sonrasında elde ettiği ganimetler olabilirdi. Sonrasında bu ganimetler Pitašša Ülkesi'ne götürülmüş olması da mümkündür. Çünkü savaşa dair pek çok metinde sığır ve koyun ganimet olarak alınıp Hattuša'ya sürülmektedir. Metnin ilgili kısmı şöyledir:

KBo XIX 53 Rs. III 3-9 (CTH 40)[545]

3]x *nu nam-ma* ^{m}*Za-pa-al-li*[

4] ^{m}*A-la-an-ta-al-li-na Ú-UL ù-e-mi-xi*-[x]*u-un*

5]-*na-aš-ša ša-ra-am-ma-na-az ar-nu-nu-un* [

6 -]*an-ma ša-lu-kán QA-DU* NAM.RA^{MEŠ} $GU_4^{HI.A}$ $UDU^{HI.A}$

7] *nam-ma-aš-ma-aš-ša-an BE-LU*^{MEŠ} *še-er tar-na-aš*-[

8]MEŠ *I-NA* KUR ^{URU}*Pé-e-de-aš-ša a-še-šu-š a-an-za*[

9]x x *A-BI-YA pé-e-hu-te-er*

Tercüme:

3]ve sonra Zapall[

4] Alantalli, bulamadım. [

5] yukarıdan aşağıya hareket ettim.

6] Koyunlar sığırlar ve NAM.RA'lar hakkında bir haberi [

7] ve sonra beyler üzerine yöneldim. [

8] Onlar Pitašša ülkesinde yerleştirildi. [

[544] A. Ünal, 2003, s. 20.

[545] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: Ş. Ay, "Hititçe Metinlerde Geçen Pitaşşa Ülkesi", **Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** (2010), C**.** XII, S. 1, s. 105.

9] babam onları götürdü.

II. Muwatalli'nin Wiluša kralı Alakšandu ile yaptığı antlaşmada (CTH 76), Maša ülkesine saldırıp sığır ve koyunlarını alarak Hattuša'ya götürdüğünden bahsetmekte ve bu durum sığırın savaş ganimeti olarak önemini göstermektedir. İlgili kısım şu şekildedir: KUB XXI 1 + KUB XIX 6 + KBo XIX 73 + FHL 57 + KBo XIX 73a 48-54 (CTH 76)[546]

48 *ú-wa-nu-un nu* KUR ^{URU}*Ma-a-ša har-ni*-i[*n-ku-un*]

49 *har-ni-in-k*[*u-un* NAM.RA$^{HI.A}$-*ma* GU_4 ? UDU ?]

50 *na-at-kán I-NA* $^{HUR.SAG}$*Ku-up-ta*-? [ ]

51 [*A*]*NA* NA[M.RA^{MEŠ}]

52 [*d*]*a*/[*n*]*a*?*-ah-hu-un tu-uk-ma A-NA* ^{m}[*A-la-ak-ša-an-du ku-i-e-eš* KUR.KUR^{MEŠ} *ku-ru-ri-ya-ah-hi-ir*]

53 *a-pí-e* KUR.KUR *har-ni-in-ku-un* [*na-at IŠ-TU* NAM.RA^{MEŠ} $GU_4^{MEŠ}$ UDU^{MEŠ} *ša-ra-a da-ah-hu-un*]

54 *na-at-za* ^{URU}KÙ.BABBAR-*ši ar-ha* [*u-wa-te-nu-un*]

Tercüme:

48 geldim ve Maša Ülkesi'ni mah[vettim

49 yık[tım. NAM.RA'lar ise, öküz?, koyun?

50 onlar Kupta-? Dağı'na [

51 NA[M.RA'lar[a

52 ? sana [Alakšandu'ya hangi ülkeler dümanca davrandysa,]

53 O ülkeleri mahvettim [ve onlar NAM.RA'lar, öküzleri, koyunlarıyla aldım]

54 ve onları Hattuša'ya [götürdüm.

[546] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Heinhold-Krahmer, 1977, s. 161-162; M. Doğan Alparslan, 2012, s. 91-92.

I. Hattušili'nin yıllıklarında da (KBo X 2) savaş ganimetleri arasında sığırlar yer almaktadır:

KBo X 2 Vs. I 22-32 (CTH 4)[547]

22 MU.IM.MA-*an-ni-ma I-NA* ^{URU}*Ar-za-u-wa pa-a-un*

23 *nu-uš-ma-aš-kán* $GU_4^{MEŠ}$*-un* $UDU^{HI.A}$*-un ar-ha da-ah-hu-un*

24 EGIR-*az-ya-za-ma-mu-kán* ^{LÚ}KÚR *ŠA* ^{URU}*Hur-ri* KUR-*e an-da ú-it*

25 *nu-mu* $KUR.KUR^{MEŠ}$ *hu-u-ma-an-da me-na-ah-ha-an-da ku-ru-ri-ah-hi-ir*

Tercüme:

22 Ertesi yıl Arzawa'ya gittim.

23 Ve onların sığırlarını, koyunlarını aldım.

24 Arkamdan Hurrili düşman ülkeye girdi.

25 Tüm ülkeler bana karşı savaştılar.

Akadca bir metin olan CTH 26 (KUB XXXIV 1 +KBo XXVIII 105a + KBo XXVIII 105b) numaralı Kizzuwatna ülkesi kralı Paddatiššu ile bir Hitit kralı arasında yapılan antlaşmada ise bir sığır sürüsünün Hatti'den Kizzuwatna'ya girmesi durumunda çalan kişiye iki katı hayvan ve 30 şekel gümüş cezası verilmektedir:

KUB XXXIV 1 + KBo XXVIII 105a + KBo XXVIII 105b (CTH 26)[548]

30 [*šum-ma …….. rē'î* (LÚ SIB.MEŠ)] *alpē* (GUD.HÁ) *iš-tu* KUR^{URU}*Ha-at-ti*^{KI} *i-na pāṭ* (ZAG) *ša* KUR^{URU}*Ki-iz-zu-wa-ta-ni*^{KI} *ú-ur-ra-du*$_4$

31 […… *ša-r*]*a-qú ša i-šar-ri-qú* II-*šu a-na be-lí-šu ú-ma-al-lu-ú ù* XXX ZU *kaspē* (KÙ.BABBAR.HÁ) *i-na-an-din-ma*

[547] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: T. Yiğit, "Hurriler'e İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar," **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 38 (2005), s. 58-59.

[548] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: G. R. Meyer, "Zwei neue Kizzuwatna-Verträge", **MIO** 1 (1953), s. 118-119. Tercüme için Bkz.: G. Beckman, 1996, s. 12-13; G. Karauğuz, 2002, s. 51.

32 [……..] *la-a i-na-an-din ù šarraqu* (LÚ IM.ZU)-*ma ú-wa-ab-ba-tu-šu*

33 [……..] *la-a rē'û* (LÚ SIB) *alpē* (GUD.HÁ) *a-na ša-ra-qí i-il-la-ak ù i-da-ak-ku-šu*

34 [*šum-ma …….. rē'û* (LÚ SIB) *alpē* (GUD].HÁ) *iš-tu*) KUR^{URU}*Ki-iz-zu-w-ta-na*^{KI} *i-na pāt* (ZAG) *ša* KUR ^{URU}*Ha-at-ti*^{KI} *i-ir-ru-ub*

35 […….*ša-ra*]-*qú ša i-šar-ri-qú* II-*šu a-na be-lí-šu ú-ma-al-lu-ú ù* XXX ZU *kaspē* (KÙ.BABBAR.HÁ) *i-na-an-din-ma*

36 [……..*la-a*] *i-na-an-din šarraqu* (LÚ IM.ZU)-*ma ú-wa-ab-ba-tu-šu*

37 [……. *la-a*] *rē'û* (LÚ SIB) *alpē* (GUD.HÁ) *a-na ša-ra-qí i-il-la-ak ù i-da-ak-ku-šu*

Tercüme:

30 [Eğer ……..] sığ[ır sürüsü], Hatti ülkesinden, Kizzuwatna bölgesi sınırı içine girerse,

31 [……..(bu sürü) arasından (?)] bazılarını çalan bir [hır]sız, mağdur için tam iki katını versin ve otuz şekel gümüş ödesin.

32 [Eğer ..……] ödemezse sonra, o, bir hırsızdır. Ve o, … olsun.

33 [Eğer ..…….], sığır sürüsü hırsıza gitsin ve o, ölsün.

34 [Eğer……. sığır sürüsü], Kizzuvatna ülkesinden, Hatti ülkesi bölgesi sınırına girerse,

35 […….(bu sürü)] arasından (?) bazılarını çalan bir [hırsız], sürünün sahibine tam iki katını versin. Ve otuz şekel gümüş ödesin.

36 [Eğer o ……..] ödemezse, sonra o, bir hırsızdır. Ve o … olsun.

37 [Eğer……..], sığır sürüsü hırsıza gitsin ve o, ölsün.

Halkın refah düzeyinin yükselmesi kuşkusuz krallığın daha da zenginleşmesi demekti. Savaş ganimeti, satın alma, kiralama gibi sığır edinme yollarının yanında, Hitit şehirlerinin vergi olarak sığır vermiş olması da sığırın mülkiyet ve ekonomi içindeki yerini göstermesi bakımından önemlidir. Örneğin Karahna halkı, onların 26 şehir tanrısı için yıllık olarak verdiği erzak ve çeşitli hayvanlar arasında, sığır da vermek zorundaydı.[549]

KUB XXXVIII 12 Vs. I 25-26 (CTH 517.A)[550]

25 [*ha*]*l-ku-eš-šar-ši* MU-*aš me-ia-na-aš kiš-an pí-eš-kán-zi* VII $GU_4^{MEŠ}$

26 [.. X] I $UDU^{HI.A}$ I *ME* LV *PA tar-ša-an ma-al-la-an* III *PA* GEŠTIN

Tercüme:

25 her sene ona (tanrıya) erzak şöyle verilir: yedi sığır,

26 […] ? koyun, yüz elli beş yarım ölçü öğütülmüş *tarsan* (=buğday?), üç yarım ölçü şa[rap].

Rs. III 25-27

25 MU-*aš-ma-aš me-ia-na-aš* IV $GU_4^{HI.A}$ XXXIX $UDU^{HI.A}$

26 XXIV *PA* ZÌD.DA XXV DUG KA.DÙ $LÚ^{MEŠ\ URU}$[*Ka*][-*ra-ah-na*]

27 *pé-eš-kán-zi*

Tercüme:

25 Fakat her sene dört sığır, otuz dokuz koyun

26 yirmi dört yarım ölçü un, yirmi beş testi bira, Ka[rahna] şehri ahalisi

---

[549] J. Hazenbos, **The Organization of the Anatolian Local Cults during the Thirteenth Century B.C. An Appraisal of the Hittite Cult Inventories**, Leiden-Boston 2003, s. 207.

[550] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. Darga, **Karahna Şehri Kült-Envanteri (Keilschrifturkunden aus Boghazköi XXXVIII 12)**, İstanbul 1973, s. 12, 17; J. Hazenbos, 2003, s. 207.

27 verirler.

Rs. IV 2-9

X+2 [I? EZE]N *ták-kán-ti-pu-ú* I EZEN *an-tu*[-

3 [I ?] EZEN *a-ša-na-a-ia-aš* I EZEN *te-it-hi-eš-na-*[*aš*]

4 I EZEN GURUN *hal-ku-eš-šar-aš-ši* MU-*aš me-ia-na-aš*

5 *kiš-an pí-eš-kán-zi* III $GU_4^{HI.A}$ *ŠU-ŠI* IV $UDU^{HI.A}$

6 XXX? V *PA* V BÁN ½ BÁN *tar-ša-an ma-al-la-an*

7 VIII GA.KIN.AG V BÁN ½ BÁN II *wa-ak-šur* Ì.NUN

8 $LÚ^{MEŠ}$ É.GAL ^{m}*Kán-tu-zi*-$DINGIR^{LIM}$ *pí-eš-kán-zi*

9 ^{URU}*Ka-ra-ah-na-aš ta-ru-up-ta-at*

Tercüme:

X+2 [Bir] *takkantipu*-[bayra]mı, bir *antu*[…….] bayramı,

3 [bir] *ašanai*- bayramı, bir gökgürültü[sü] bayramı,

4 bir meyve bayramı. Her sene ona (tanrıya) erzak

5 şöyle verilir: üç sığır, altmış dört koyun,

6 […] beş yarım ölçü, beş BÁN, yarım BÁN öğütülmüş *tarsan*,

7 sekiz peynir, beş BÁN, yarım BÁN, iki *wakšur*- kabı tereyağ,

8 Kantuzili'nin sarayının mensupları verirler.

9 Karahna şehri (sayımı) bitirilmiştir.

II. 4. 3. Hitit Dini Hayatında Sığır

II. 4. 3. 1. Boğanın Tanrılar ile İlişkisi ve Boğa Kültü

Boğa kültü, Anadolu'nun en eski kültlerinden biridir ve boğa, Fırtına Tanrısı'nın kutsal hayvanıdır.[551] Bunun yanında Fırtına tanrıları bazen boğa şeklinde yorumlanmış ve bunlara tapınılmıştır. Birçok yerel fırtına tanrısı da bunlara benzemektedir.[552] 13. yüzyılda kral Hattušili, Kizzuwatnalı Puduhepa ile evlenince Kummanni'nin Hurrili tanrıları devlet dinini devralmıştır. Böylece baş tanrı olan Fırtına Tanrısı Tešub'a boğa biçiminde ibadet edilmiş ve orjinalde yerel bir dağın yaratıcısı olan oğlu Šarruma, "Tešup'un buzağısı" unvanını almıştır. Boğa, böylece kraliyet ideolojisinin ve ilahi hâkimiyetin bir parçası olmuştur. Alaca Höyük Sfenksli Kapı Batı Kulesi'nde yer alan kabartmalarda, "kutsal boğa" yani Fırtına Tanrısı'na tapınma sahnesi bu durumun en belirgin göstergesidir (Bkz. Resim 20). Tešup'un kutsal boğaları ise Šerri ve Hurri adıyla anılmıştır. Yazılıkaya tasvirlerindeki Šerri ve Hurri olduğu düşünülen boğa adamlar ise yeryüzüne basarak gökyüzünü taşımakta ve boğa kültünün bir parçasını oluşturmaktadırlar (Bkz. Resim 21).[553] Tasvirlerde ve metinlerde genellikle yan yana görünen *šer*- "gün", *hur*- "gece" anlamına gelen Hurrice kelimeleridir. Muhtemelen bu boğaların renkleri de farklıydı (siyah ve beyaz). Metinlerden de bilinen Hurri ve Şerri adlı boğalar, Yazılıkaya'da tanrı ve ana tanrıçanın bulunduğu A galerisi ana sahne kısmında da görülmektedirler (Bkz. Resim 22).[554] Šerri ve Hurri, CTH 421 numaralı (KUB XVII 14) vekil kral ritüelinde Fırtına tanrılarıyla birlikte listelenmekte ve boğaların hem

[551] H. Ertem, 1965, s. 45-46.

[552] P. Taracha, **Religions of Second Millennium Anatolia**, (DBH 27) Wiesbaden 2009, s. 60.

[553] O. R. Gurney, 1977, s. 17.

[554] C. G. von Brandenstein, 1943, s. 71.

kraliyet ideolojisiyle hem de Fırtına tanrısıyla ilişkisini öne çıkarmaktadır. İlgili metin yeri şu şekildedir:

KUB XVII 14 Vs. I 8-10 (CTH 421)[555]

8 [^{D}]U AN^{E} ^{D}U HI.HI ^{D}U SAG.DU ^{D}U KAxIM DUMU ^{D}U DUMU.DUMU *ŠU* ^{D}[U]

9 [DUMU-*t*]*ar* ^{D}U ^{D}U$^{HI.A}$ *hu-u-ma-an-te-eš* ^{D}URAŠ GU$_4$ *še-ri-iš*

10 [GU$_4$] *hur-ri-iš* ^{D}UTU ^{URU}*A-ri-in-na* ^{D}*Hé-pát* ^{D}LUGAL-*ma-aš*

Tercüme:

8 Gökyüzünün Fırtına Tanrısı, şimşeğin Fırtına Tanrısı, "başın" Fırtına Tanrısı, fırtınaların Fırtına Tanrısı, Fırtına Tanrısı'nın oğlu,

9 Fırtına Tanrısı'nın torunu, Fırtına Tanrısı'nın oğlu, tüm Fırtına tanrıları, Uraš, boğa Şerri,

10 boğa Hurri, Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Hepat, Šarruma …

Boğa, aynı zamanda antlaşmalarda Fırtına Tanrısı ile birlikte tanrı sıfatına haiz olarak kaydedilmektedir. KUB XVII 1 Vs. I 73'te bu boğalara da tanrılar ve mukaddes dağlar gibi ekmek sunulmakta, bir bayram ritüelinde (KUB XI 22 V 15-16 = KUB XX 42 V 13-15) kral, bu boğalara boynuzla içki içmekte, KUB X 11 Vs. III 15-16'da ise kalın ekmek parçalandıktan sonra, tanrılara yapıldığı gibi önlerine konulmaktadır.[556]

Boğa figürü, II. Muwatalli'nin isminin yazılışında kullanılmış ve onun mühürlerinin ortasına yerleştirilmiştir. Ancak boğa, sadece syllabogram olarak *mu-* işareti için kullanılmamıştır. Boğa, Fırtına Tanrısı Teššub / Tarhunta'nın sembolü ve Muwatalli'nin adı "hayranlık uyandıran/heybetli (?), dehşet verici (?)" anlamına geldiği

[555] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 60-61.

[556] H. Ertem, 1965, s. 48-49.

için kralın gücünü ve kuvvetini sembolize etmiştir.[557] Hatta II. Muwatalli'ye özgü bir şekilde, mühürlerinde *zebu* denilen kambur bir boğa kullanılarak onun baş tanrısı olan Fırtına Tanrısı *pihaššašš*i'yi görsel olarak panteonun diğer Fırtına Tanrıları'ndan ayırt edilmesi için kullanılmıştır (Bkz. Resim 23)[558]

Boğa kültünün bir parçası olan boğa figürinlerini ve boğa şekilli kapları, arkeolojik verileri ele aldığımız bölümde ele almaya çalışacağız. Ancak bu kısımda filolojik verilere göre, imparatorluk dönemi metinlerinde kült objesi olarak gümüş, kalay, ahşap veya demir malzemeden bazen de altın yaldızlı gümüşten boğaların yapıldığı görülmektedir. Geç imparatorluk döneminde Karahna şehrinin devlet kültü içerisinde yer alan Fırtına Tanrısı'nın altın yaldızlı gümüşten bir boğa şeklinde yapıldığı da bilinmektedir. Bu boğa, Fırtına Tanrısı'nı temsil etmektedir.[559] Tanrı tasviri olarak boğa, CTH 517 numaralı (KUB XXXVIII 12) Karahna'nın koruyucu tanrısı metninde şöyle görülmektedir:

KUB XXXVIII 12 Vs. II 12-13 (CTH 517. A)[560]

12 ^{D}U AN^{E} ^{D}UTU ^{URU}TÚL-*na* KUBABBAR GUŠKIN *ka-pu-u-ua-an*

13 DINGIR^{LIM} DINGIR^{LIM}-*tar* GU$_4$.MAH IV GUB-*an* KUBABBAR GUŠKIN GAR.RA *ki-nu-un* DÙ-*ir*

Tercüme:

12 Gökyüzünün Fırtına Tanrısı (ve) Arinna'nın Güneş Tanrıçası: gümüş ve altın sayılmıştır.

13 Tanrı, tasviri (olarak): dört ayak üstünde duran boğa, gümüşten, altın kaplamalı, şimdi yapıldı.

[557] S. Herbordt, "The Bulls on the Seals of Muwatalli II", **Fs Hawkins**, (2010), s. 126.

[558] S. Herbordt, 2010, s. 127.

[559] P. Taracha, 2009, s. 60.

[560] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. Darga, 1973, s. 9, 15.

Tuhumiyara'da yapılan bayramları anlatan CTH 739 numaralı (KUB XX 87) metinde, kralın ve sonra rahibin tıpkı tanrılara yapıldığı gibi boğaya içki sunumu yaptıkları da görülmektedir:

KUB XX 87 I 1-17 (CTH 739)[561]

1 LUGAL-*uš* ^{É}*ha-le-en-tu-u-wa-az*

2 *ú-íz-zi ta* ^{É}*ar-ki-ú-i-ya*

3 *ti-i-e-ez-zi* LUGAL-*uš e-ša-ri*

4 UGULA $^{LÚ.MEŠ}$SÌLA.ŠU.DU$_8$ *ta-pí-ša-ni-in* GUŠKIN

5 LUGAL-*i pa-a-i* LUGAL-*uš-ša* GU$_4$.MAH

6 *ši-pa-an-ti nu* GAL *ME-ŠE-DI* GU$_4$.MAH

7 *ŠUM-an te-ez-zi* GAL *ME-ŠE-DI*

8 *A-NA* LÚ$^{MEŠ\ GIŠ}$PA *te-ez-zi*

9 UGULA LÚ$^{MEŠ\ GIŠ}$PA *A-NA* ^{LÚ}SANGA *te-ez-zi*

10 *Ù* ^{LÚ}GUDÚ *iš-pa-an-tu-uz-zi-eš-šar*

11 *A-NA* ^{LÚ}SANGA *pa-a-i* ^{LÚ}SANGA-*ša* GU$_4$.MAH

12 *ši-pa-an-ti ta-an* AN.BAR-*aš* ^{GIŠ}PA-*it* GUL-*ah-zi*

13 *na-aš i-ya-an-na-i a-pí-e* EGIR-*ŠU*

14 *i-ya-an-ni-ya-an-zi nu* KAS-*an pa-ra-a*

15 SÌR^{RU}

16 *ma-a-na-aš-ta* GU$_4$.MAH-*aš* KÁ.GAL-*az*

17 *kat-ta pa-iz-zi ta* KÁ.GAL *ha-at-k*[*án-zi*]

Tercüme:

[561] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Alp, "Libasyon Kapları "Gaga Ağızlı Desti" ile "Kol Biçimli Alet" ve Hitit Metinlerindeki Karşılıkları", **Belleten**, C. XXXI, S. 48, (1967), s. 521; S. Alp, 1993, s. 334-335; D. Groddek, **Hethitische Texte in Transkription. KUB 20**, (DBH-P 13) Dresden 2004a, s. 150-151.

1 Kral *halentuwa*- odasından

2 çıkar ve *arkiu*- evine

3 gider. Kral oturur.

4 Baş sakiler, altından *tapišana*- kabını (gök şeklindeki libasyon kabı)

5 krala verirler. Kral boğaya

6 içki sunar. Baş MEŠEDI boğaya

7 adını söyler. Baş MEŠEDI

8 habercilere söyler.

9 Baş haberciler rahibe söyler.

10 Ve merhemli rahip, *išpantuzzieššar*- kabını

11 rahibe verir. Rahip de boğaya

12 içki sunar ve ona demirden bir asa ile vurur

13 ve o (boğa), koşar. Onlar da

14 onun arkasından koşarlar ve yol boyunca

15 şarkı söylerler.

16 Boğa kapıdan

17 çıktığında, kapıyı kapatırlar.

Tuhumiyara halkı tarafından gerçekleştirilen bu Hatti bayramında kral, boğaya libasyon yapar böylece "boğanın ismi" rahibe geçer. Sonra tekrar libasyon yapılır ve daha sonra bir kraliyet demir asası ile vurulur. Geçit töreni başlar. Boğa sıçramasından metinlerde özel olarak bahsedilmemekle birlikte, bu ritüel oyunlar boğanın kült niteliğini teyit etmektedir.[562] CTH 771 numaralı Lallupiya tabletinde de bir adamın boğa üzerine atladığından şöyle bahsedilmektedir:

[562]B. J. Collins, "Hero, Field Master, King: Animal Mastery in Hittite Texts and Iconography", **The Master of Animals in Old World Iconography**, Budapest 2010, s. 65.

KUB XXV 37 + KUB XXXV 131 + 132 Rs. III 1-6 (CTH 771)[563]

1 [1 LÚ.GURUS-*kán A-NA* GU$_4$.MAH *w*]*a-≪at≫-ku-zi nu A-NA* GU$_4$.MAH

2 [*hal-*]*zi-iš-ša-an-zi*

3 [LÚ.MEŠ ^{URU}*La-al-lu-*]*pí-ya-ya A-NA* ^{LÚ}SAGI.A

4 [ ] *hal-zi-iš-ša-an-zi*

5 [^{LÚ}SAGI.A] *ša-ra-a ti-ya-zi*

6 [*nu*(?) *ma-a-an*(?) ^{LÚ}S]AGI.A *ša-ra-a ti-ya-zi*

Tercüme:

1-6: [Bir genç adam] [bir boğa üzerine] atlar. Boğaya [. . .] seslenirler. Ve Lallupiyalı erkekler [. . .] sakiye seslenirler. [saki] kalkar… § [Ne zaman (?)], saki kalkar, . . .

Maalesef metin boğa atlamasından bahsedildiğini ispatlamamakta ancak sözcük dizisi ve arkeolojik bulgular bunun imkânsız olmadığını göstermektedir.[564] Bu tür boğa oyunları kuşkusuz boğa kültünün bir parçasıdır. Çünkü arkeolojik kısımda ele alacağımız ve Hitit dönemine ait kült vazolarında, kült törenleri tasvir edilmiş ve boğa atlama oyunları bu kült törenlerinin önemli bir parçasını oluşturmuştur.

Boğa oyunları, hayvan gücüne egemen güç olarak insanın gelişiminden ziyade, başlangıçta verimli erkek gücünün bir sembolü olarak görülmüş ve sonradan ibadet etmek, paylaşmak ve eğlenmek için kullanılmıştır. Aynı zamanda boğa, seçkin bir kurban, hem kraliyetin hem de hayvan dünyasının her iki yönden de vahşi ve ilahi hâkimiyetin sembolü olmuştur. Bu bağlamda, ilgili başlıkta ele aldığımız gibi kraliyet cenaze töreni metinlerinde, ölen kralın ruhuna bir saban öküzü kurban edilmiş, ölü kralın

[563] Transkripsiyon için Bkz.: F. Starke, 1985, s. 346. Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. G. Güterbock, "Bull Jumping in a Hittite Text?", **Fs Hoffner** (2003), s. 129. Ayrıca Bkz.: O. Soysal, "Did a Hittite acrobat perform a bull-leaping?"**, NABU 95** (2003) 105-107.

[564] H. G. Güterbock, 2003, s. 129.

eline av sembolü olan ok, yay ve av çantası yerleştirilmiştir. Tüm bu uygulamalar, hayvan egemenliği imgelerinin kraliyet ideolojisine bağlandığı varsayımını da güçlendirmektedir.[565]

II. 4. 3. 2. Kurban Hayvanı Olarak Boğa

Hitit ritüel uygulamalarına göre tanrılara, ilk buğday ürünü, pişirilen ilk ekmek, ilk doğan hayvan yavrusu gibi ilk olan ürünler (*huelpi*-) adanmıştır. Bazı törenlerde ise dinsel açıdan temiz (yani cinsel ilişkiye girmemiş) hayvanlar kurban edilmiştir.[566] Yeraltı ve yeryüzü tanrıları için seçilen kurbanlıklar arasında belirgin bir farklılık da olmuştur. Örneğin kanlı kurbanlar söz konusuysa gökyüzü tanrılarına çoğunlukla öküz kurban edilmiştir ki, en değerli kurban hayvanlarındandır.[567]

Genellikle dini metinlerde geçen sığır cinsi, bayram merasimlerinde kullanılma bakımından diğer hayvan ve eşyalara göre önemli bir yer işgal etmektedir. Bu metinlere göre sığır, inek, boğa hediye ve kurban olarak muhtelif bayramlar ve tanrılar için başta kral ve kraliçe, önde gelen kişiler, demirciler, binbaşılar, saray oğlanları, şehir halkı tarafından ve hatta mabetten, saraydan, çeşitli evlerden verilmişlerdir. Genellikle kurban sunulmak ve hediye edilmek için saraydan alınmışlardır. Bu hayvanlar tapınakta, törenin muhtelif sahnelerinde gerek canlı ve gerekse cansız olarak kullanılmışlardır. Alınan bu hayvanlar öncelikle kesilmek için mutfağa sevk edilmişlerdir. Cenaze töreni, bayram töreni gibi törenlerde kesilerek ya da kesilmeden muhtelif uzuvları tanrılara, tanrı heykellerine, ölü ruhlara ve ölü krallara bilhassa kral ve kraliçe ile rahip ve bey tarafından

[565] B. J. Collins, 2010, s. 65-66.

[566] V. G. Ardzinba, 2010, s. 85.

[567] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 146.

kurban olarak sunulmuşlardır. Bazen iç uzuvlar, göğüs, kalp ve bağırsakları da tanrılara çiğ ya da pişmiş olarak sunulmuştur. Ayırıcı bir özellik olarak, vekil ya da kurban olarak kullanılan boğa hastanın ya da tanrıların cinsiyetine göre seçilmiş, tanrıçalara dişi hayvan sunulurken tanrılara erkek hayvan sunulmuştur. GU_4 "sığır", genel anlamda kullanılmasına uygun olarak hem tanrı hem de tanrıçalara (Tauriš şehrinin ^{D}LAMA'sına, ^{D}Telipinu'ya, ^{D}Mezzula'ya, ^{D}UTU ME.E "Suyun Güneş Tanrısı"na, Hakpiš şehrinin ^{D}U Ú.SAL "çayırın Fırtına Tanrısı"na, ^{D}ZA.BA_4.BA_4'ya, ^{D}INANNA'ya, ^{D}U "Fırtına Tanrısı"na, ^{D}Anzili'ye, ^{D}Ariniti'ye, ^{D}IŠKUR "Fırtına Tanrısı"na) kurban olarak sunulmuştur. ^{D}Kadahha, ^{D}U *AN-E* "Göğün Fırtına Tanrısı" ve Zippalanda şehrinin Fırtına Tanrısı'na, ^{D}NISABA'ya, ^{D}Aruniti'ye kurban sunulmak için verilmiştir. GU_4.ÁB "inek", tanrıçalara (^{D}INANNA 'ya, Arinna şehrinin Fırtına Tanrısı'na, Yerin Güneş Tanrısı'na), GU_4.MAH "boğa" ise tamamen tanrılara, özellikle muhtelif şehirlerin Fırtına tanrılarına (Göğün Fırtına Tanrısı'na, Nerik ve Zippalanda şehirlerinin Fırtına Tanrıları'na, ^{D}U KARAŠ "Ordugahın Fırtına Tanrısı"na) ve ^{D}Ziparwa ile ^{D}Paratašši'ye kurban olarak sunulmuştur.[568]

Hitit ritüellerinde kurban edilen hayvanların listeleriyle sıkça karşılaşıyoruz. Fakat bunların hiyerarşisinin yeterli şekilde belirlenmesi zordur. Ritüellerde boğadan sonra koyunlar ve keçi geliyorsa, başka ritüellerde listenin başında keçi veya koyun geliyor ve boğa bunları takip etmiştir. Bununla birlikte kurban ritüellerinde ilgili hayvanların sıralaması şu şekilde daha sık görülmektedir: Boğa (sığır), koyun, keçi, domuz, köpek. Hitit ritüellerinde ilişkin metinlerde, belirli tanrılar için sadece somut olarak belirlenmiş hayvanların kurban edileceği gösterilir ve bu da hiyerarşiye işaret

[568] H. Ertem, 1965, s. 49-52.

etmektedir.[569] Bu hiyerarşiyi ve sığırın kurban olarak kullanılmasını, aşağıda yer alan çeşitli başlıklar altında ele almaya çalışacağız.

II. 4. 3. 2. 1. Kurban (Kral) Listelerinde Sığır (CTH 661)

Dini metinler arasında, ölen krallara, bazen eşlerine ve diğer aile üyelerine yönelik kurbanları listeleyen bir grup bulunmaktadır. Bu metinler öncelikle Hitit yöneticilerinin kronolojisini ve hanedanlarını açıklığa kavuşturmaktadır. Ancak ikincil olarak din tarihi açısından önem taşımaktadır. Çünkü bu metinler atalara ibadetin krallık için önemini vurgulamaktadır.[570]

Ölü atalara kurban sunma, cenaze töreninde başlayarak muhtelif zamanlarda düzenli olarak devam etmiştir. Ölmüş aile üyeleri için sunulan bu kurbanlar arasında ise sığır önemli bir yer tutmuş ve genellikle koyunla birlikte kurban edilmiştir. Sunulan bu kurbanlar ise listeler halinde kaydedilmiştir. Bu listelerden biri olan ölmüş krallara ve onların eşlerine yapılan sığır ve koyun kurbanlarına ait CTH 661 (KUB XXXVI 120) numaralı metin şöyledir:

KUB XXXVI 120 Vs. (?) 1-12 (CTH 661)[571]

1 ^{m}*Hu-uz-z*]*i-ia-a*[*š*

2 [*A-NA* ^{m}*La-ba-a*]*r-na* I GU_4 I UDU *Q*[*A-TAM-MA*]

3 [*A-N*]*A* ^{f}[*K*]*ad-du-ši-i* I GU_4 I UDU *QA-TAM-MA*

4 *A-NA* ^{m}*Mur-ši-li* I GU_4 I UDU *QA-TAM-MA*

[569] V. G. Ardzinba, 2010, s. 87.

[570] V. Haas, 1977, s. 106-107.

[571] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, "Die Keilschrifturkunden", **MDOG** 76 (1938), s. 46; H. Otten, "Die hethitischen "Königslisten" und die altorientalische Chronologie", **MDOG** 83 (1951b), s. 64-66; V. Haas, 1977, s. 107; V. Haas, **Geschichte der Hethitischen Religion**, Leiden 1994, s. 247.

5 *A-NA* ^{m}*Ka-a-li* I GU_4 I UDU *QA-TAM-MA*

6 *A-NA* ^{m}*Pí-im-pí-ra* I GU_4 *QA-TAM-MA*

7 *A-NA* ^{m}*Hu-uz-zi-ia* LÚ ^{URU}*Ha-ak-mi-eš-ša*

8 [I] GU_4 I UDU *QA-TAM-MA*

9 [*A-N*]*A* ^{m}*Ha-an-te-li* I GU_4 I UDU *QA-TAM-MA*

10 [*A-NA*] ^{f}*Ha-ra-ab-še-ki* I GU_4 I UDU *QA-TAM-MA*

11 [*A-NA*] ^{m}*Am-mu-na* I GU_4 I UDU *QA-TAM-*[*MA*]

12 [*A-NA*] ^{f} *Ta-wa-an-na* I GU_4 I UDU *Q*[*A-TAM-MA*]

Tercüme:

1 Huzz]iya[

2 [Kral Labarna']ya bir sığır (ve) bir koyun söylen[diği gibi],

3 [Kraliçe K]adduši'ye bir sığır (ve) bir koyun söylendiği gibi

4 Kral Muršili'ye bir sığır (ve) bir koyun söylendiği gibi

5 Kraliçe Kaali'ye bir sığır (ve) bir koyun söylendiği gibi

6 Kral Pimpira'ya da bir sığır söylendiği gibi

7 Hakmişli adam kral Huzziya'ya

8 bir sığır (ve) bir koyun söylendiği gibi,

9 Kral Hantili'ye bir sığır (ve) bir koyun söylendiği gibi,

10 Kraliçe Harabšeki'ye bir sığır (ve) bir koyun söylendiği gibi,

11 Kral Ammuna'ya bir sığır (ve) bir koyun söylendiği gibi,

12 Kraliçe Tawanna'ya bir sığır (ve) bir koyun söylendiği gibi.

Bu metinde görüldüğü gibi, kraliyet hanedanına mensup ölmüş kral ve kraliçelere sığır ve koyun kurban edilmiştir. Cenaze töreninde de hayvan sunuları, koyun ve sığırdan ibarettir ve başka hayvan kullanılmamıştır. Ancak düzenli olarak ölmüş atalara kurban sunumu, kraliyet hanedanını ön plana çıkarmasının yanında dini bir ibadet olarak

görünmektedir. Başka bir örnek olan KUB XXXVI 121 + XI 7 + XXXVI 122 numaralı metinde ise kurbanlar ve sunulan kişiler şöyledir:

KUB XXXVI 121 + XI 7 + XXXVI 122 Vs. 1-29, Rs. 1-16 (CTH 661)[572]

1 [I GU$_4$ I UD]U *A-NA* ^{m}[

2 [-]*zi-ia š*[*i-*]*p*[*a-an-ti*]

3 [ ]x ^{LÚ}NAR *ŠUM* ^{m}*hu-uz*[*-zi-ia*

4 [*-i*] *zu-ri-il ha-an-da-an* [

5 [*-a*]*n-kán pa-ra-a pí-en-ni-i*[*a-an-zi*]

6 [I GU]$_4$ I UDU *ŠA* É $^{LÚ.MEŠ}$MUHALDIM *A-NA* ^{m}[

7 [*QA-TA*]*M-MA ši-pa-an-ti*

8 [I GU$_4$ I UDU *Š*]*A* É $^{LÚ.MEŠ}$MUHALDIM *A*[*-NA*

9 [*š*]*i-pa-an-da-an-*[*zi*]

10 [I GU$_4$ I UD]U *ŠA* É ^{L}[$^{Ú.MEŠ}$MUHALDIM

11 [*Š*]*A* É $^{LÚ.MEŠ}$MUHAL[DIM

12 [*QA-TAM-*]*MA ši-pa-an-da*[*-an-zi*]

13 [I GU]$_4$ I UDU *ŠA* É $^{LÚ.MEŠ}$MU[HALDIM

14 [*QA-*]*TAM-MA ši-pa-an-da-a*[*n-zi*]

15 [ ] *ŠA* É $^{LÚ.MEŠ}$MUHALDIM *A-NA* x [

16 [*QA-TA*]*M-MA ši-pa-an-da-an*[*-zi*]

17 [ ] *A-NA* ^{m}*kán-tu-uz-zi-li* I [

18 [*ŠA*] É $^{LÚ.MEŠ}$MUHALDIM *QA-TA*]*M-MA* [*ši-pa-an-ti*]

19 [ ] *A-NA* ^{m}*pu-*LUGAL*-ma* DUMU ^{m}*tu-ut-ha-*[*li-ia*]

20 [*A-B*]*U* ^{m}*pa-ua-ah-te-il-ma-ah A-BU l*[*a-ba-ar-na*$^{?}$

21 [*QA-TA*]*M-MA ši-pa-an-ti*

22 [ ] *A-NA* ^{m}*pí-im-pí-ra* I [

[572] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1951, s. 64-66; V. Haas, 1977, s. 106-109.

23 [*ŠA*] É ^{LÚ}MUHALDIM *QA-TA*]*M-MA š*[*i-pa-an-ti*]

24 [*A-N*]*A* ^{m}*am-mu-n*[*a* ^{m}*hu-u*]*z*[*-zi-ia*$^{?}$

25 [^{LÚ}SILA.Š]U.DU$_8$ *QA-TAM-M*[*A ši-pa-an-ti*]

26 [I GU$_4$ I] UDU *A-NA* ^{m}X [

27 [*QA-TAM-M*]*A ši-pa-an*[*-ti*]

28 [I GU$_4$] I UDU *A-NA* ^{m}*al-lu-u*[*a-am-na*

29 [*ŠA*] É $^{LÚ.MEŠ}$MUHALDIM *Q*[*A-TAM-MA ši-pa-an-ti*]

Tercüme:

1 [Bir sığır (ve) bir koy]un [

2 [ ]x x [kurban olarak sunar].

3 [ ] Şarkıcının adı Huz[ziya

4 [ ] bir z. ile hazırlanır [

5 [ ]x x onları dışarı çıka[rır].

6 [Bir sığı]r (ve) bir koyun aşçılar evinden [

7 [aynı şe]kilde kurban olarak sunar.

8 [Bir sığır (ve) bir koyun] aşçılar evinden [ba]y [ ] için[

9 [aynı şekilde k]urban olarak sunarlar.

10 [Bir sığır (ve) bir koy]un [aşçı]lar evinden[

11 Aşçılar evinde[n

12 [aynı şe]kilde kurban olarak sunar[lar].

13 [Bir sı]ğır (ve) bir koyun aşçılar evinden

14 [Aynı] şekilde kurban olarak sunar[lar].

15 [ ] aşçılar evinden [ ] kadına

16 [Aynı] şekilde [kurban olarak sunarlar].

17 [ ] Kantuzzili'ye, bay[

18 aşçılar evinden aynı şekilde [kurban olarak sunarlar].

19 [ ] PU šarruma, oğlu Tudhaliya,

20 Labarna'nın babası Pawahtelmah'ın babası?

21 [Aynı] şekilde kurban olarak sunarlar.

22 [ ] Pímpira'ya, 1/, bay[

23 aşçılar evi[nden] aynı şekilde kur[ban olarak sunarlar].

24 Ammuna'[ya], Huzziya'[ya]

25 [içki su]nucusu aynı şekilde kurban olarak sunar.

26 [bir sığır, bir] koyun bay [

27 [aynı şekil]de kurban olarak sunar[lar].

28 [Bir sığır], bir koyunu Alluw[amna'ya

29 aşçılar evin[den] ay[nı şekilde kurban olarak sunarlar].

Rs. 1-16

1 [*Š*]*A* É $^{LÚ.MEŠ}$MUHALDIM *A-N* ^{m}*am-mu-na* DUMU I UD[U

2 [*QA-TAM-M*]*A ši-pa-an-ti* I UDU *A-NA* ^{m}*zi-dan-ta* I UDU *A-N*[*A*

3 [*ŠA*] É $^{LÚ.MEŠ}$MUHALDIM *QA-TAM-MA ši-pa-an-ti*

4 [I GU_4] I UDU *A-NA* ^{m}*a-ar-nu-wa-an-da* I GU_4 I UDU *A-NA* ^{f}*aš-m*[*u-ni-kal*]

5 [*ŠA*] É ^{LÚ}MUHALDIM *QA-TAM-MA*[*š*]*i-pa-an-ti*

6 [*A-N*]*A* ^{m}*aš-mi*-LUGAL-*ma* DUMU ^{m}*ar-nu-wa-an-da* I UDU *A-NA* ^{m}*ma-an-ni-ni*

7 [*ŠA*] É $^{LÚ.MEŠ}$MUHALDIM *QA-TAM-M*[*A š*]*i-pa-an-ti*

8 [*A-N*]*A* ^{f}*da-a-du-hé-pa* [*Š*]*A* É *ka-a-ša-ya A-NA* ^{m}*lu*$^{?}$*-lu*$^{?}$ [-

9 [*A-N*]*A* ^{f}*hi-in-ti-i* [^{m}*ma-a*]*n?-ni-in-ni* I UDU *A-NA* ^{m}[

10 [ ] *A-NA* ^{m}*šu*[-] x [I UD]U *A-NA* ^{f}*ta-wa-an-n*[*a-an-na*

11 [ ] *A-NA* ^{f}*lu*$^{?}$[- *A-N*]*A* ^{m}*ka-ra*$^{?}$*-ah-nu-i-l*[*i*

12 [ ] *A-NA* ^{m}*hu*[-]*a-ša-at-ta-an* [

13 [I GU]$_4$ I UDU *ŠA* É [$^{LÚ.MEŠ}$MUHALDIM *A-NA* ^{m}*šu-up-p*]*í-lu-li-ya-ma* [

14 [I GU]$_4$ I UDU *ŠA* [É $^{LÚ.MEŠ}$MUHALDIM *A-NA* ^{m}*mur-ši*-DINGI]R^{LIM} II UDU *Š*[*A*

15 [I G]UD ŠE I UDU [(ŠE) *ŠA* É $^{LÚ.MEŠ}$MUHALDIM *A-N*]*A* ^{m}NIR.GAL [

16 [I GU]$_4$ ŠE *ŠA* É [$^{LÚ.MEŠ}$MUHALDIM

Tercüme:

1 Aşçılar evinden Ammuna'nın oğlu bir koy[un

2 kurban olarak getirir; Zidanta için bir koyun, bir koyun

3 aşçılar evin[den] ay[nı şekilde kurban olarak sunarlar.

4 [Bir sığır], bir koyunu Arnuwanda'ya, bir sığır bir koyunu Ašmunikal'e

5 aşçılar evin[den] aynı şekilde kurban olarak sunarlar.

6 Ašmi-šarruma'ya, oğlu Arnuwanda bir koyun, Mannini'ye

7 aşçılar evin[den] aynı şekil[de kur]ban olarak sunarlar.

8 Taduhepa'ya *kasaya*- evinden bay Lulu?

9 Hinti'ye, [Ma]ninni'ye bir koyun [

10 Šu[ ] x [bir koy]un Tawananna'ya

11 [ ] Lu?[ ] Kalahnuil[i'ye],

12 [ ] Hu[ ] ? [

13 [Bir sığ]ır (ve) bir koyun [aşçılar evinden Šuppiluliyama'ya [

14 [Bir sığ]ır, bir koyun aşçılar evinden Murši]li'ye, iki koyun

15 Semiz [bir sı]ğır, bir [besili] koyun aşçılar evinden Muwatalli'[ye

16 Semiz [bir sığ]ır [aşçılar evinden

Karşılaştırmalı din çalışmalarına göre tarım kültürlerinde; yeraltı dünyası, ölüm tanrısı ve ölen kişilerin ruhları ile bu taraftaki yaşam arasında genellikle karşılıklı bir süreç vardır. Çünkü yeraltı dünyasının doğurganlık gücünün bu dünyayı etkileyen bir yer olduğuna inanılmıştır. Ölülerin tanrısı olarak belirsiz bir görünümde olan Yeryüzü Tanrısı, hem tohum tanesi hem de ölümle ile görevlidir. Tohumun büyüme ve bolluk üretmesi gibi, ölen atalar da yeraltı dünyasından doğurganlık güçlerini geliştirir ve

böylece yaşayanlarla ayrılmaz bir ilişki içinde olurlar. Ancak ataların kutsanması, canlı kurbanlıkların onlara kurban edilmesiyle mümkündür. Böylece ahirette güçsüz ve perişan bir varoluşa mahkûm edilmekten kurtulurlar. Bu nedenle, Antik Yakın Doğu'nun tüm tarım kültürlerinde olduğu gibi çocuk sahibi olma konusu, Hitit toplumunda merkezi bir öneme sahiptir. Çünkü ataların bakımı sadece onlar aracılığıyla kurban olarak sunulan yiyecek ve içecekle sağlanmaktadır. Bu yüzden bir aile üyesi öldüğünde, onun bir yakını bayram düzenler ve *mantalliya*- kurbanları olarak adlandırılan düzenli kurbanları ölüye sunarlar. Eğer yaşayanlar bu görevi yerine getirmezse, ölülerin ruhları onları korkutur, yaşamlarını tehdit eder, isterlerse doğurganlık güçlerinden yoksun bırakır, isterlerse sadece rüyalardaki görünüşüyle onlara uyarı veya hastalık verir. Tıpkı babalarının tanrılarının kült ihmalinden suçlu olduğu için hastalanan Hititli Pazzu gibi. Ölülerin ruhlarına kurban sunulması, yaşayanlar ve ölüler arasında kalıcı bir bağlantı yaratır ve böylece bir anlamda ailenin gerçek reisleri hissiyle onların varlıkları ve korunması, tanrıların varlığı ve korunması kadar önemli olur.[573] Bu tehditten kurtulmak ve ataları memnun etmek için, örneklerde görüldüğü üzere en iyi sığırlar ve koyunlar ölülerin ruhlarına kurban olarak sunulur.

II. 4. 3. 3. Büyü Ritüellerinde Sığır

Sığır, genellikle tedavi amaçlı yapılan büyü ritüellerinde ancak farklı rollerde kullanılmıştır. Bu büyü ritüellerinde; sığır, boğa ve inek şeklinde farklı yazılışları görülmektedir. Bu farklılıkların sebeplerini ve hangi büyü ritüellerinde ne amaçla kullanıldığını aşağıda başlıklar halinde ele almaya çalışacağız.

[573] V. Haas, 1977, s. 113-114.

II. 4. 3. 3. 1. Vekil Kral Ritüelinde Boğa (CTH 419)

Vekil, yerine geçme anlamına gelen "*tarpalli*- ritüeli"nin en önemli örneği, CTH 419 numaralı (KUB XXIV 5 + KUB IX 13) "vekil kral" ritüelidir. Bu ritüelde, bir kehanet veya alametten kaynaklanan bir ölüm tehdidi söz konusudur. İlk metnin başlangıcı kayıptır. Ancak ritüeli anlamamızı sağlayan kısım, kralın Ay Tanrısı için ettiği duadır ve şöyle söylemektedir: "Şimdi, dua etmek içim geldiğim konuda beni dinle, Ay Tanrısı, efendim. Sen, Ay Tanrısı, bana bir işaret verdin, kötülüğü duyurduysan, bak! Yerime vekil (*tarpalli*-) atadım. Şimdi onu al ama beni serbest bırak." Sonra canlı bir boğayı Ay Tanrısı'nın tepesine götürürler ve oradaki yüksek kutsal yerde boğayı kurban ederler. Devamındaki satırlar hasarlıdır, ancak Ay Tanrısı'nın kralın cenazesinin dumanını görmek istemesinden dolayı boğanın öldürüldüğü ve yakıldığı açıktır.[574] Metnin ilgili kısmı şöyledir:

KUB XXIV 5 + KUB IX 13 Vs. 6-17 (CTH 419)[575]

6 [GIM-*an-ma* (GE$_6$-*za ki-š*)*a-ri nu ka-ru-ú-i-l*]*i-uš la-pár-nu-uš da-a-i na-aš ŠA* ^{D}XXX *har-pí pa-iz-zi*

7 [(*nu ki-iš-š*)]*a te-ez-zi ka-a-ša-wa me-mi-ya-an-ni ku-e-da-ni*

8 [*še-er ar-ku-wa-ar ti-ya-u-wa-an-zi*] *ú-wa-nu-un nu-mu* ^{D}XXX EN-*YA iš-dam-ma-aš*

9 [*zi-ik-wa* ^{D}XXX *ku-it* (GISKI)]M-*ah-ta nu-wa ma-a-an am-me-el* HUL-*lu i-ši-ih-ta*

10 [(*nu-wa-za ka-a-ša*) *tar-pa-al*]-*li-uš pí-di* SUM-*ih-hu-un nu-wa-za ku-u-uš da-a*

11 [*am-mu-uk-ma-wa ar-ha tar-ni n*]*u-kán* GU$_4$.MAH TI-*an har-pí* UGU *pé-en-ni-ya-an-zi*

12 [*na-an* (*har-pí š*)*e-er ši-pa-an*]-*da-an-zi* LUGAL-*uš-ma-kán har-pí* UGU *pa-iz-zi*

[574] O. R. Gurney, 1977, s. 56.

[575] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 8-9.

13 [*nu kiš*-(*an te-ez-zi*) *ka-a-ša-wa*$^{?}$] *ku-it* ^{D}XXX GISKIM-*ah-ta nu-wa-ma-a-an am-me-el* HUL-[*lu* GIS]KIM-*ah-ta*

14 [*am-mal*$^{?}$] *tuh-hu-u-wa-in* IGI$^{HI.A}$-*it ú-wa-an-na ša-na-ah-t*[*a*]

15 [-*š/t*(*a*$^{?}$-*at nu-wa-kán ka-a-ša*) *ú*]-*ki-la* UGU *ú-wa-nu-un nu-wa-at-ta ku-u-uš* [*tar-pa*-]*al-li-uš*

16 [*ke*]-*e-el a-ú nu-wa ku-u-uš ak-kán-du am-mu-uk-ma-w*[*a le*]-*e ak-mi*

17 [ ]*tar-na-an-zi ne-za ar-ha ú-da-a-i*

Tercüme:

6 [Gece olduğu zaman önce] kral imgesini alır ve Ay Tanrısı'nın *harpa*-'sına gider.

7 [ ] ve şöyle söyler: "Bak!

8 [Dua etmek için] geldiğimi gör ve beni dinle, Ay Tanrısı, efendim!

9 [Sen, Ay Tanrısı, efendim, bir işaret] verdin, eğer benim için (onunla) kötülüğü duyurduysan

10 [bak, *tarpal*]*li*-'yi yerime verdim. Şimdi bunu al,

11 [ama beni serbest bırak gideyim!]" Sonra, *harpa*- kadar canlı bir boğayı yukarı sürerler,

12 [ve onu *harpa*-'nın üzerinde kurban] ederler. Sonra kral, *harpa*-'nın üstüne çıkar

13 [ve şöyle söyler: "Bak! (sen), ey] Ay Tanrısı, bir işaret verdin, eğer benim için (onunla) kötülüğü duyurduysan

14 [benim (ceset ateşimin)] dumanını gözlerinle gör,

15 [ ]. [Şimdi bak], ben kendim geldim ve sana bu [veki]li getirdim.

16 [Şi]mdi dumanına bak! Bu ölsün, ama ben ölmeyeyim!"

17 [ ] bırakırlar ve onu alıp götürür.

Vekil kral ritüelinin fragmanlarından biri olan KBo XV 7 numaralı metinde de vekil olarak atanan boğa yakılmakta ancak bu kez dumanın Cennetin Güneş Tanrısı tarafından görülmesi istenmektedir. Aynı zamanda bu metinde, vekil boğa yanında savaş esiri ya da köle olan bir erkek de vekil olarak kullanılmaktadır. İlgili kısım şöyledir:

KBo XV 7 Vs. 4-15 (Bo 3973 + Bo 3819) (CTH 420)[576]

x+4 *nu-kán* GU_4.M[AH

5 *nu-kán* LUGAL-*uš* GU[$_4$.MAH

6 [*ma*]-*a-an-wa MA-ME-TUM* EN-*YA* [-*t*]*i na-aš-m*[*a-wa*]

7 [*A*]-*NA* ZI *šu-un-ni-iz-zi-ya*[- ? -*t*]*a nu-wa-za ka-a-ša* GU[$_4$.MAH]

8 [^{L}]^{Ú}*tar-pa-al-li-in te-eh-hu-un n*[*u-wa*] *ke-e-el ŠA* GU_4.MAH x[

9 [*t*]*uh-hu-wa-in-ma-wa ke-e-el Š*[*A*] GU_4.MAH ^{D}UTU AN^{E} *a-uš*-[*du*]

10 *nu* GIM-*an ki-i ma-ma-i nu* EGIR-*p*[*a*] *pár-ha-an-zi nu am-ši-in* [?]

11 [*t*]*ar-na-an-zi* LUGAL-*uš-ma-za ar-ha* [*n*]*i-ku-ma-an-ta-iz-zi na-aš-kán*

12 [*k*]*at-ta ú-iz-zi nu-za wa-ar-ap-zi* ^{TÚG}NÍG.LÁM^{MEŠ}*-ya-za dam-ma*-[*i*]

13 [*w*]*a-aš-ši-ya-iz-zi na-aš* EGIR-*pa* [GI]SKIM$^{HI.A}$ *MA-ME-TI pa-iz-zi*

14 [*n*]*a-aš A-NA* NAM.RU *ar-ku-wa-ar kiš-an* DÙ-*zi ka-a-ša-wa-mu-za*

15 [ ]x EGIR-*pa ha-aš-ta nu-mu-za* [N]AM.RA EN-*YA le-e nam-m*[*a*

Tercüme:

4 Bo[ğa

5 kral[ ] bo[ğa ve şöyle söyler]:

6 "[E]ğer sen, Yemin(tanrım), efendim, [ ]

7 ruhunda öfke varsa, işte şimdi yerine, bir boğa

8 (ve) vekil adam tayin ettim. Şimdi bu boğanın x[ ],

9 Şimdi bu boğanın dumanını, Cennetin Güneş Tanrısı görs[ün]!

10 Bunu söyler söylemez duman adağını geriy[e] doğru kovalar ve [boğayı]

[576] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 36-37.

11 yakma kurbanı olarak bırakır [ ]. Kral tamamen soyunur

12 ve [a]şağı iner. Kendini yıkar ve diğe[r] bayram kıyafetlerini

13 [g]iyinir. Sonra Yemin Tanrısı'nın işaretlerini takip eder.

14 Esir'e şu şekilde bir dua eder: Gördüğüm gibi, ben

15 [ ] tekrar doğdum (?). Şimdi [e]siri, beyim[

Metnin devamında kırıklar olduğu için devamında neler yapıldığı tam olarak anlaşılamamaktadır. Ancak ilerleyen kısımda, bir heykelin/temsili kuklanın referansı ve sonra bir savaş esirinin sunulması vardır. Esir'i, ince yağla yağlarlar ve kral şöyle söyler: "Bakın, bu kraldır. Ona krallığın adını verdim, krallık kıyafetleriyle onu giydirdim, tacını başına koydum. Şimdi kötü niyetli, kısa yıllar, kısa günler, onu tanıyın! Bu vekilden sonra git!" Sonra şehre doğru yola çıkar. . . . Sonra bir görevli, esiri getirir ve onu kendi ülkesine geri gönderir.[577] Bu metnin yanı sıra CTH 448 numaralı (KUB VII 10) Yeryüzünün Güneş Tanrıçası için yapılan bir ritüelde, kralın vekilleri olarak boğa, koç ve keçi kullanılmıştır. İlgili metin yeri şöyledir:

KUB VII 10 Vs. II (CTH 448)[578]

1 *tar-pa-al-li-uš* <*A-NA*> I GUNNI

2 *wa-ar-nu-an-zi*

3 *A-NA* I GUNNI-*ma* GU_4.MAH

4 *wa-ar-nu-wa-an-zi A-NA* <I>? GUNNI-*ma*

5 UDU.ŠIR MÁŠ.GAL.ŠIR-*ya*

6 *wa-ar-nu-wa-an-zi A-NA* I GUNNI-*ma*

7 *ŠA* MÍ.LUGAL *tar-pa-al-li-uš*

[577] O. R. Gurney, 1977, s. 56.

[578] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 130-131; J. Tischler, **Das hethitische Gebet der Gassulijawija. Text, Übersetzung, Kommentar**, Innsbruck 1981, s. 40.

8 *wa-ar-nu-wa-an*[*-zi*

Tercüme:

1-2 (Kral'ın) vekillerini bir ocakta yakarlar.

3 Bir ocakta boğayı

4 yakarlar ve başka ocakta

5 koç ve de keçiyi

6 yakarlar, (başka) bir ocakta ise

7 Kraliçe'nin vekillerini yakarlar. [

Bu metinde kral için vekil seçilmesinin yanında kraliçe içinde vekil atanmıştır. Muhtemelen kraliçe için seçilen hayvanlar dişi hayvanlardır. Çünkü CTH 470 numaralı (KBo IX 129) metne göre vekil hayvan hastanın cinsiyetine göre seçilmektedir:

KBo IX 129 Vs. 5-9 (CTH 470)[579]

5 *nu ma-a-an* LÚ-*as nu-uš-ši* GU_4.MAḪ [

6 *tar-pa-al-li-in i-i̯ a-an-zi na-*[*an-kán*

7 *I-NA* É-*ŠÚ* [ ] *an-da ḫa-at-ta-a-an-*[*zi*

8 *ma-a-na-aš* MUNUS-*za-ma* ^{GU4}ÁB *tar-pa-al-li-*[*in*

9 [*i*]-*i̯ a-an-zi na-an ḫa-at-ta-an-*[*zi*

Tercüme:

5 Eğer erkek ise ona bir boğayı

6 vekil yaparlar ve onu evinde

7 ve onun evinde [ ] keserler,

8 fakat eğer bir kadın ise, bir ineği vekil

[579] E. Reyhan, 2004, s. 99-100; E. Reyhan, "Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük [The Sorcery and Witchcraft in the Ancient Anatolian Culture]" **Akademik Bakış** (2008), s. 235.

9 yaparlar ve onu keserler.

CTH 480 numaralı (KUB XXIX 7 Rs. 58-62) arınma ritüelinde de kral için *nakkuši-* "vekil" olarak boğa, kraliçe için vekil olarak bir inek ve dişi koyun kullanılmakta ve büyücü şöyle yapmaktadır:

KUB XXIX 7 Rs. 58[580]

58 [*na-a*]*k-ku-uš-ša-h* [*i-ti-ma*] *A-NA* [LUGAL I GU_4.MAH *A-N*]*A U-NU-UT* MUNUS.LUGAL-*ma* I GU_4.ÁB I UDU.SIG+MUNUS I UZ_6-*ya tar-na-i*

Tercüme:

58 O (büyücü), kral için vekil/taşıyıcı olarak bir boğa, kraliçenin yerine geçmesi için bir inek, bir dişi koyun ve bir dişi keçiyi (vekil/taşıyıcı olarak) serbest bırakır.

Büyücü bunu yaparken; "kötü söz, lanet, beddua ve kirlilik, tanrıyı her ne etkilediyse, bu *nakkuši*'ler onları tanrıdan uzaklaştırsın! Tanrı ve hasta bu meseleden uzak olsun" diyerek boğa ve ineğin vekil olarak kullanılma amaçlarını göstermektedir.

II. 4. 3. 3. 2. Muršili'nin (II.) Konuşma Felcinin Tedavi Ritüelinde Vekil Sığır (CTH 486)

II. Muršili, Kunnu'nun harabesinde iken bir fırtına çıkmış ve bu sırada II. Muršili bir çeşit konuşma kaybı yaşamıştır. Sorun devam edince kral, kahinlere danışmış ve fal sorularından çıkan sonuca göre Fırtına Tanrısı'nın öfkesine bağlı olduğu bilgisi verilmiştir. Bu durumu telafi etmek için reçete ile verilen tedavi yani büyü ritüeline göre,

[580] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. G. Güterbock, H. A. Hoffner, 1989, s. 375. Tercüme için Bkz.: A. Goetze, "Hittite Rituals, Incantations, and Description of Festival", **Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament**, J. B. Pritchard (Edt.), Princeton 1969, s. 346; O. R. Gurney, 1977, s. 50.

vekil olarak bir sığırın Kummanni'deki Fırtına Tanrısı'nın tapınağına verilmesi gerekmiştir. Burada vekil için kullanılan terim Hurrice bir kelime olan *puhugari*-'dir. Tapınağa vardıklarında hayvan, bazı kuşlarla birlikte tanrıya sunulacak ve yakılacaktır. Eğer sığır, bu uzun yolculuktayken ölürse, yerine başka bir hayvan vekil seçilmeli ve onun yerine yakılmalıdır. Bir sığır, usulüne uygun şekilde seçilmiş, süslenmiş ve kral ellerini üzerine koyarak onu vekili yapmıştır. Sonrasında ise sığır Kummanni'ye gönderilmiştir. Metin, kralın iyileşip iyileşmediğini açıklamamaktadır.[581] Ancak metnin konumuzla ilgili kısmı şöyledir:

CTH 486 (A: KUB XLVIII 100 + IBoT II 112 + KUB XII 31 + KUB XLIII 51. B: KUB XLIII 50 + KUB XV 36 + KUB XII 27. C: KBo IV 2 III 40) Vs. 1-26[582]

1 [(*UM-MA* ^{D}UTU^{ŠI})] ^{m}*Mur-ši*-DINGIR^{LIM} LUGAL.GA[(L)] *I-NA* ^{URU}DU$_{6}$ ^{m}*Ku-un-nu-ú*

[- x]

2 [(*na-an-na-ah-hu-un*)] *nu har-ši-har-ši ú-da-aš nam-ma* ^{D}U-*aš* [(*ha-tu-ga*)]

3 [(*te-it-hi-iš-ki-i*)]*t nu na-a-hu-un nu-mu-kán me-mi-ya-aš* K[(AxU-*i an-d*)*a*]

4 [(*te-pa-u-e-eš*-t)]*a nu-mu-kán me-mi-ia-aš t*[(*e-pu*)] *k*⌈*u-i*⌉*t-ki ša-ra-a* [(*i-ya-at-ta-at*)]

5 [(*nu-kán*)] *a-ši me-mi-ia-an ar-ha-pát pa-*[(*aš-ku-u*)]*a-a-n*[*u*]⌋*-un ma-ah-ha-*[(*an-ma*)]

6 ⌈*ú*]*-e-ir* MU$^{HI.A}$*-uš* EGIR-*an-da p*[(*a-a-ir n*)]*u-m*[*u*] *ú-*[(*it*)]

7 [(*a-š*)]*i me-mi-aš te-eš-ha-ni-iš*[(*-ki-u-wa-a*)]*n ti-ia-at nu-m*[(*u-kán*)]

8 [(*za-a*)]*z-hi-i an-da ŠU* DINGIR^{LIM} [(*a-ar-*)]*aš* KAxU-*iš-ša-mu-*[(*kán*)]

9 *ta-pu-ú-ša pa-it nu a-ri*[(*-ya-nu-un nu*)] ^{D}IM ^{URU}*Ma-nu-*[(*uz-zi-ya*)]

10 ⌈SIxSÁ⌋*-at* ^{D}IM ^{URU}*Ma-nu-uz*[(*-zi-ya-ma ka*)]*t-ta a-ri-ya-*[(*nu-un*)]

---

581 O. R. Gurney, 1977, s. 55.

582 Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Lebrun, 1985, s. 104-108; Th. P. J. van den Hout, "Some Thoughts on the Composition Known as Muršili's aphasia (CTH 486)", **Fs Lebrun 1** (2004), 359-380; M. Alparslan, 2007, s. 116-122.

11 [(*nu-uš-ši* GU)]$_4$ *pu-u-hu-ga-ri-*[(*iš pí-i-ya-u-wa-an-z*)]*i* IZI-*i*[(*t wa-ah-nu*)]*-ma-an-zi*

12 [(MUŠEN$^{HI.A}$ *wa-ah-nu-um-ma-an-zi* SIxSÁ-*at* GU$_4$ *pu-u-hu-ga-ri-in*)]*-ma*

13 [(*a-ri-ya-an-nu-un na-aš pé-di-iš-ši I-NA* ^{URU}*Ku*)]*m-ma-an-ni*

14 [(*I-NA* É DINGIR^{LIM} *pí-i-ya-u-wa-an-zi* SIxSÁ-*at nu*)] GU$_4$ *pu-u-hu-ga-ri-in*

15 [(*ú-nu-e-ir nu-uš-ša-an* ^{D}UTU^{ŠI} ŠU-*an da-*)]*iš na-an-*[(*ká*)]*n*

16 [(*I-NA* KUR ^{URU}*Kum-ma-an-ni pa-ra-a na*)]*-a-ir* ^{D}UTU^{ŠI} [(*-m*)]*a*

17 [(EGIR-*an hi-in-kat-ta* GU$_4$ *pu-u-hu-ga-ri-*)]*in-ma ku-e-ta-ni* UD-*ti*

18 [(*ú-nu-e-er nu-za* ^{D}UTU^{ŠI} *a-pé-e-da-*)]*ni* UD-*ti wa-ar-ap-ta*

19 [(*pí-ra-an pa-ra-a-ya-az-zi*)] *a-pu-u-un* GE$_6$*-an IŠ-TU* MUNUS^{TI}

20 [(*ti-eš-ha-aš ka-ru-ú-wa-r*)]*i-wa-ar-ma-za ma-ah-ha-an wa-ar-ap-ta*

21 *nu-kán A-NA* [(GU$_4$ *pu-u-hu-g*)]*a-ri* ŠU-*an QA-TAM-MA da-a-iš ma-ah-ha-an-ma-kán*

22 GU$_4$ *pu-u-hu-g*[(*a-ri-i*)]*n pa-ra-a na-a-ir* ^{D}UTU^{ŠI}*-ma-za* GU$_4$ *pu-u-hu*[(*-ga-ri*)]

23 EGIR-*an-da* [(*I-NA*)] UD.VII.KAM *šu-up-pa wa-a*[(*r-a)*]*p-zi ku-it-m*[(*a-an-kán*)]

24 GU$_4$ *pu-u-h*[(*u-ga-ri-i*)]*n I-NA* ^{URU}*Kum-ma-an-ni ar-n*[(*u*)]*-ir ku-i*[(*t-ma-an-na-an*)]

25 *pí-i-e-*[*er nu*] *iš-ta-an-ta-it ku-it nu* [(^{D}UTU^{ŠI} *Ú-UL ku-it*)*-ki*]

26 *hu-uš-ki-it* [*nu*] UD.VII.KAM-*pát pé-e-da-aš*

Tercüme:

1 [(Güneşim)] Muršili, Büyük Kral [(şöyle)] (der): Ben (eskiden) Kunnu'nun harabesine

2 [(yürüdüm.)] (Burada) bir fırtına çıktı ve Fırtına Tanrısı [(korkunç)] (bir şekilde) göğü

3 [(inletti.)] Ben korktum, ağ[(zımdaki)] kelime(ler)

4 [(azaldı)] ve kelime(ler) biraz [(nadir)] yukarı çıktı (dudaklarımdan döküldü).

5 Bahsedilen olayı ben u[(nu)]ttum (onunla ilgilenmedim).

6 Ardından yıllar g[(eçti)]kten sonra

7 ilgili olay geldi (ve) bana rüyamda görünmeye b[(aşlad)]ı. Ve

8 rüya içinde tanrının eli bana ulaştı (dokundu) ve ağızım beni (tamamıyla)

9 terk etti. Fala b[(aşvurdum)] ve (hastalık nedeni olarak) Man[(uziya)] kentinin Fırtına Tanrısı

10 tespit edildi. Manuziya kentinin Fırtına Tanrısı ile ilgili fala başvurdum

11 ve ona bir vekil sığırın verilmesi ve onun ateş ile yakılması

12 (ayrıca) kuşların yakılması tespit edildi. Vekil sığır (ile ilgili)

13 fala başvurdum ve onun yerinde, Kummanni'de,

14 tapınakta verilmesi tespit edildi. Bir vekil sığırı

15 [süslediler ve Güneşim elini (üzerine) ko]ydu ve onu

16 [(Kummanni Ülkesi'ne gönde)]rdiler. Güneşim ise,

17 arkasından referans yaptı. Vekil sığırı,

18 süsledikleri günde ise, o gün Güneşim yıkandı, (çünkü)

19 [(önceki)] geceyi bir kadın ile

20 [(geçirdi. Sabahley)]in (Güneşim) yıkandıktan sonra ise,

21 elini bahsedildiği şekilde vekil sığıra koydu.

22 Vekil sığır gönderildiği zaman Güneşim, vekil sığırın

23 arkasından yedi gün boyunca temizlendi.

24 Vekil sığır Kummanni Ülkesi'ne götürülürken, onu

25 sunmalarına kadar bekledi, [(Güneşim)] (daha fazla)

26 beklemedi [ve] yedi gün (zaman) geçirdi. …

Metnin devam eden satırlarında kuşlar yakılmakta, ancak vekil sığırla ilgili kısım kırık olduğu için bu kısımda ne yapıldığı anlaşılamamaktadır. Fakat ilerleyen kısımlarda sığır, tanrılara adanmakta ve Muršili vekil sığırla birlikte o gün giydiği ve kullandığı her şeyi gönderdiğini söylemektedir:

CTH 486 (A: KUB XLVIII 100 + IBoT II 112 + KUB XII 31 + KUB XLIII 51. B: KUB XLIII 50 + KUB XV 36 + KUB XII 27. C: KBo IV 2 III 40) Rs. 4-28[583]

4 [(I GU_4 I UDU *A-N*)]*A* ^{GIŠ}BANŠUR *an-za-a-i A-NA* x [

5 [(*A-NA* ^{D}*Le-e*)]*l-lu-u-ri-ma* I GU_4 I UDU x [

6 [(*A-NA* GU_4 *p*)]*u-u-hu-ga-ri-ma-kán ku-e-da-*[*ni*] UD-*ti* ŠU-*an* [(*te-eh-hu-un*)]

7 [(*pa-ra-a-an-k*)]*án ku-wa-bi na-a-ir nu a*[*m-mu-uk* (TÚG.NÍG.LÁM^{MEŠ})]

8 [(*a-pé-e-d*)]*a-ni* UD-*ti wa-aš-ša*$^{!}$*-an k*[*u-e har-ku-un* (*nu-kán a-pé-e-ya*)]

9 [(TÚG.NÍG.LÁM^{M})]^{EŠ} *an-da* [*a*]*p-pa-an-da Q*[(*A-DU* ^{TÚG}E.ÍB GÍR ^{KUŠ}E.SIR)]

10 [(*IT-TI*)] x^{TI} *pa-ra-a na*[*-a-ir* (*na-at pé-e-te-er* ^{GIŠ}GIGIR-*ya-kán*)]

11 *tu-u-ri-ya-an QA-DU* ^{GIŠ}BAN ^{KUŠ}MÁ.[(URU.URU_6 AN.ŠE.KUR.RA$^{HI.A}$ *pa-ra-a na-a-ir*)]

12 *na-at pé-en-nir IŠ-TU* ^{GIŠ}BANŠUR-*ma-za-kán* [(*ku-e-ez-za az-zi-ik-ki-nu-un*)]

13 *IŠ-TU* GAL-*ya-kán ku-e-iz ak-ku-uš-ki-nu-un ša*[(*-aš-ti-ya-az-za-kán*)]

14 *ku-e-da-ni še-eš-ki-eš-ki-nu-un IŠ-TU* ^{URUDU}ÁB x *A-ya-za-kán k*[(*u-i-e-ez-za*)]

15 *ar-ri-eš-ki-nu-un ku-it-ta-ya im-ma Ú-NU-TUM an-da ú-*[(*e-ri-ya-an e-eš-ta*)]

16 *nu Ú-UL ku-it-ki da-at-ta-at IŠ-TU* DINGIR^{LIM} *QA-TAM-MA* SI[(x SÁ-*at*)]

17 TÚG.NÍG.LÁM$^{MEŠ\ GIŠ}$GIGIR ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}*-ya ke-e-da-ni me-mi-ya-ni ta*[(*-at-ta-at*)]

18 ^{D}U-*aš ku-e-da-ni* UD-*ti ha-tu-ga te-et-hi-iš-ki-it*

19 *har-ši-har-ši-ya ú-da-aš nu* TÚG.NÍG.LÁM^{MEŠ} *ku-e a-pé-e-da-ni* UD-*ti*

20 *wa-aš-ša*$^{!}$*-an har-ku-un A-NA* ^{GIŠ}GIGIR-*ya-kán ku-e-da-ni a-pé-e-da-ni* UD-*t*[*i*]

21 *a-ar-ha-ha-at nu ke-e* TÚG.NÍG.LÁM^{MEŠ} *an-da ap-pa-an-da* ^{GIŠ}GIGIR-*ya*

[583] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Lebrun, 1985, s. 104-108; Th. P. J. van den Hout, 2004, 359-380; M. Alparslan, 2007, s. 116-122.

22 *tu-u-ri-ya-an a-pa-a-at-ta da-a-ir*

23 [(*ma-ah-ha-a*)]*n-ma* GU$_4$ *pu-u-hu-ga-ri-in ar-nu-wa-an-zi nu ŠA* GU$_4$ *pu-u-hu-ga-ri*

24 [(GIM-*an* SIS)]KUR *an-na-al-la-az IŠ-TU* ^{GIŠ}*LE-E-E gul-aš-ša-an*

25 [(*iš-hi-u-ul-ši m*)]*a-ah-ha-an i-ya-an A-NA* DINGIR^{LIM}*-ya* SISKUR *am-ba-aš-ši*

26 [(*ke-el-di-ya an-n*)]*a-la-az IŠ-TU* ^{GIŠ}LE-E-E *ma-ah-ha-an i-ya-an*

27 [(*na-at QA-TAM-MA e-eš-*)]*ša-an-zi ma-a-an* GU$_4$ *pu-u-hu-ga-ri-iš-ma*

28 [(EGIR KASKAL^{NI} *a-k*)*i* KASKAL *k*(*u-i*)]*t tu-u-wa na-at ma-ah-ha-an a-pí*[(*-ya*)*-ya*]

Tercüme:

4 [(bir sığır, bir koyun)] *anzai* masasına [ ]

5 [(Lelluri'ye)] ise, bir sığır (ve) bir koyun [ ]

6 vek[(il sığıra)] elimi [(koy)]duğum gün (ve)

7 (onu) gönderdikleri zaman, benim [(o)] gün

8 giydi[(ğim)] tören kıyafetleri, o

9 [(tören kıyafetle)]ri, her şeyi ile be[(raber; kemer, hançer (ve) ayakkabı)]

10 [(ile)] gönde[rdiler ve onları getirdiler.)]

11 Koşulmuş [(arabayı)], yay, okdanlık (ve) atlarıyla beraber gönderdiler

12 ve onu götürdüler. Yediğim masa,

13 içtiğim kadeh,

14 yattığım yatak, yıkandığım tunç su teknesi

15 ve o sırada ba[(hsedilen)] aletlerin tümünü ise,

16 hiçbiri alınmadı. Tanrıdan bu şekilde tesp[(it edildi.)]

17 Tören giysileri, arabalar ve atlar bu olayda al[(ındı.)]

18 Fırtına Tanrısı göğü korkunç bir şekilde inlettiği

19 ve bir fırtına çıkardığı gün, hangi elbiseleri o gün

20 giymişsem ve hangi arabada o gün

21 durmuşsam, o elbiselerin tümü

22 ve koşulmuş arabayı aldılar.

23 Vekil sığır götürüld[(üğü) zaman],

24 Vekil sığırın ritüeli, eskiden (beri) tahta tablette kaydedi[(ldiği gibi)]

25 [(yönetmeliği)] yapıldığı gibi, tanrıya *ambašši* ve

26 [(*keldiya*)] ritüeli eskiden (beri) tahta tablete (göre) yapıldığı gibi

27 o aynı şekilde olsun. Eğer vekil sığır

28 [(yolda ölü)]rse uzun bir [yolculuktur]

II. Muršili, iki kez konuşma yeteneğini kaybetmiştir. Bunlardan ilki dehşet verici bir şoktan sonra şiddetli bir şimşek fırtınasıyla açık bir arabada seyahat ederken yaşanmıştır. İkincisi ise bu olay hakkında tekrarlanan rüyalar sonrasında, bir tanrının elinin uzanıp ağzına dokunmasıyla olmuştur.[584] Bu rahatsızlığın giderilmesi için de bir sığır vekil olarak hazırlanmış ve kral ona dokunmak suretiyle sembolik bir şekilde hastalığı aktarmış ve hastalığı devralan sığır, sınır dışına yollanarak hastalıktan kurtulmaya çalışılmıştır. Sığırın bu ritüeldeki rolü, hastalıkların taşıyıcısı olmaktır. Sığıra burada herhangi bir kutsallık atfedilmemiş sadece taşıyıcı olarak kullanılmıştır.

II. 4. 3. 3. 3. Gaššulawiya'nın İyileşmek için Lelwani'ye Yaptığı Duada Vekil İnek Ritüeli (CTH 380)

CTH 380 numaralı metin, yine bir vekil ritüelini ele almakta ve bir yeraltı dünyası tanrısı olan Lelwani'ye Gaššuliyawia'nın kurtarılması için yapılan duayı bize aktarmaktadır. Bir ritüel uygulamasını anlatan birkaç dua metninden biridir ve

[584] H. A. Hoffner, ""The King's Speech": Royal Rhetorical Language", **Fs Beckman** (2013), s. 150.

"Gaššulawiya'nın iyileşmek için Lelwani'ye duası" olarak adlandırılmaktadır. Son araştırmalara göre Gaššuliyawia, II. Muršili'nin karısı olarak gösterilmektedir. Metinde konuşmacının kimliği değişmiş gibi görünmekle birlikte, Gaššuliyawia'nın ceza olarak yorumlanan hastalığı tedavi edilmek istenmektedir. Bu amaçla kurbanlık hayvanlar, vekil olarak hazırlanır ve daha sonra bir *ambašši-* (yakma kurbanı) ritüeliyle yakılırlar. İyi görünümlü bir kadın, tanrıya hasta Gaššuliyawia'nın yerini alması talebiyle vekil olarak da hazırlanır. Bu yönüyle "vekil kral" ritüeline çok benzemektedir.[585] Buradaki temel endişe de iyileşme talebidir. Önce bu isteği öfkeli tanrıdan doğrulamak için iki uygulama yapılır: ilk olarak tanrıçanın yemesi ve içmesi için vekil hayvanlar sunulur ve ikincisi, ritüelde Gaššuliyawia'nın hastalıklarının aktarılacağı bir kadın (MUNUS) kullanılır.[586]

KBo IV 6 Vs. I 3-31 (CTH 380)[587]

3 *ki-nu-na-at-t*[*a* […]

4 I $^{GU}{}_4$ÁB.NIGA I UDU.SÍG + MUNUS [NIGA …]

5 *na-at A-NA PA-NI* DINGIR[^{LIM} …]

6 *a-pu-u-un kar-tim-mi-ya-a*[*t-ta-an* …]

7 *nu ŠA* DUMU.MUNUS.GAL *kar-tim-mi-ya-at*[*-ta-an* …]

8 *nu-za zi-ik* DINGIR^{LUM} *a-pé-el ŠA* [$^{GU}{}_4$ÁB.NIGA …]

9 ^{UZU}Ì *e-et nu-za iš-pa-a-i e-eš-har-m*[*a e-ku nu-za ni-ik*]

10 *nu ma-a-an* DINGIR^{LIM} EN-*YA am-me-el ku-it-ki Š*[*A* DUMU.MUNUS.GAL]

11 HUL-*lu ša-an-he*$^{!}$*-eš-ke-ši nu-ut-ta ka-a-aš-ma* [*am*]*-me-el tar-pa-a-aš-ša-*[*an*]

---

[585] R. Lebrun, 1980, s. 249; I. Singer, **Hittite Prayers**, Atlanta 2002, s. 71; A. Daues, E. Rieken, "Das Gebet der Gaššuliyawia: Struktur und Performanz", **Saeculum - Gedenkschrift für Heinrich Otten anlässlich seines 100. Geburtstags**, (StBoT 58), A. Müller-Karpe, E. Rieken, W. Sommerfeld (Edt.), Wiesbaden 2015, s. 31.

[586] A. Daues, E. Rieken, 2015, s. 32-33.

[587] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Lebrun, 1980, s. 249-252; J. Tischler, 1981, s. 12-17; I. Singer, 2002, s. 72-73; M. Alparslan, 2007, s. 22-26; A. Daues, E. Rieken, 2015, s. 33-38.

12 *ú-nu-wa-an-da-an up-pa-ah-hu-un na-aš-kán am-mu-uk kat-ta-an* SIG_5*-an-za*

13 *pár-ku-i-ša-aš a-pa-a-aš mi-iš-ri-wa-an-za a-pa-a-aš har-ki-ša-aš a-pa-a-aš*

14 *na-aš-kán hu-u-ma-an-da-az a-ša-nu-wa-an-za nu-kán* DINGIR^{LIM} EN-*YA a-pu-u-un*

15 *me-na-ah-ha-an-da uš-ki nu PA-NI* DINGIR^{LIM} EN-*YA ka-a-aš* MUNUS-*aš ú-e-ha-at-ta-ru*

16 *A-NA* DUMU.MUNUS.GAL-*ma-kán an-da aš-šu-li nam-ma ne-eš-hu-ut na-an ke-e-ez*

17 GIG-*za* TI-*nu-ut nu-uš-ši e-ni* GIG *a-wa-an ar-ha nam-ma ti-it-ta-nu-ut*

18 *na-aš ha-ad-du-le-eš-du nam-ma nu ú-ez-zi* DUMU.MUNUS.GAL *zi-la-ti-ya*

19 *tu-uk* DINGIR^{LAM} *wa-al-li-iš-ki-iz-zi ŠUM-an-na tu-e-el-pát*

20 *ŠA* DINGIR^{LAM} *me-mi-iš-ki-iz-zi*

21 *I-NA* ^{URU}*Ša-mu-u-ha ku-wa-pí tu-uk* ^{D}*Le-el-wa-ni-in* ^{f}*Gaš-šu-li-ya-wi*$_5$*-aš*

22 *tu-e-el* GÉME^{TUM} *Ù-az a-uš-ta nu tu-uk A-NA* DINGIR^{LIM} *a-pé-e-da-aš* UD.KAM$^{HI.A}$*-aš*

23 ^{f}*Gaš-šu-la-wi*$_5$*-aš tu-e-el* GÉME^{TUM} SÍSKUR *Ú-UL ku-it-ki pé-eš-ta*

24 [*k*]*i-nu-na ka-a-ša* ^{f}*Gaš-šu-li-ya-wi*$_5$*-aš tu-e-el* GÉME^{TUM} *iš-tar-ki-at*

25 [*n*]*a-an* GIG-*an-za ta-ma-aš-ta-at nam-ma-aš-ši a-pa-a-at ut-tar*

26 [*n*]*a-ak-ki-ya-ah-ta-at nu* DINGIR^{MEŠ}*-az a-ri-ya-er na-at* DINGIR^{MEŠ}*-az-zi-ya*

27 [*ha-an-da-e*]*t-ta-at ki-nu-na ka-a-ša tu-uk A-NA* DINGIR^{LIM} ^{f}*Gaš-šu-la-wi*$_5$*-aš*

28 [*tu-e-el* GÉME^{TUM} *A-*]*NA* GIG *še-er a-pé-e-el tar-pa-al-li-uš*

29 [I ^{GU}$_4$ ÁB.NIGA I UD(U.SÍG + MUNUS NI)]GA-*ya IŠ-TU* ^{TÚG}NÍG.LÁM^{MEŠ} *wa-aš-ša-an-du-uš*

30 [… S]AG.DU-*i ku-i-e-eš ha-an-da-an-te-eš*

31 [*ar-ha-ya-an* (*wa-ar-nu-wa-an-z*)]*i up-pé-eš-ta*

Rs. 6-23

6 [… *kar-tim-mi-ya-a*]*d-da-an ka-a-š* [$^{GU}_{4}$.ÁB NIG]A UDU.SÍG+MUNUS NIGA

7 [UZU-*ya … d*]*a-an-du nu-za zi-ik* ^{D}*Le-el-*[*wa*]*-ni-iš*

8 [… *ŠA* $^{GU}_{4}$.ÁB NIGA] *Ù ŠA* UDU.NIGA UZ$_6$-*ya* ^{UZU}Ì *e-et*

9 […] *a-pa-a-at e-ku nu-za ni-in-ga* ^{UZU}Ì

10 [… *ke-e-el*] *ŠA* $^{GU}_{4}$.ÁB NIGA *ke-e-el ŠA* UDU.SÍG+MUNUS UZ$_6$-*ya*

11 […]*ka-a-ša tu-e-el A-NA* DINGIR^{LIM}

12 [^{f}*Gaš-šu-la-w*]*i*$_5$*-aš tu-e-el* GÉME^{TUM} *ku-u-un* MUNUS-*an*

13 [*up-pé-eš-ta*] *IŠ-TU* ^{TÚG}NÍG.LÁM^{MEŠ} *wa-aš-ši-ya-at nu-za a-pé-e-el*

14 [*tar-pa-al-*]*li-in up-pé-eš-ta nu ma-a-an* DINGIR^{LIM} *ku-it-ki*

15 *kap-pu-u-et nu-ut-ta ka-a-aš* MUNUS^{TUM} *pí-di ar-ta-ru*

16 DINGIR^{LIM}*-ma-kán* EN-*YA ir-ma-an A-NA* ^{f}*Gaš-šu-li-ya-wi*$_5$*-ya*

17 EGIR-*an ar-ha nam-ma kar-aš*

18 [*a*]*r-ha-ya-an-ma-at-ta tu-e-el A-NA* DINGIR^{LIM} ^{f}*Gaš-šu-li-ya-wi*$_5$*-aš*

19 *tu-el* GÉME^{TUM} *nam-ma IŠ-TU* $^{GU}_{4}$.ÁB NIGA UDU.NIGA NINDA KAŠ.GEŠTIN-*ya*

20 *aš-šu-li up-pé-eš-ta nu-za* DINGIR^{LIM} *ke-e-ya* SISKUR *aš-šu-li da-a*

21 DINGIR^{LIM}*-ma-kán A-NA* ^{f}*Gaš-šu-li-ya-wi*$_5$*-ya an-da aš-šu-li nam-ma*

22 *na-a-iš-hu-ut na-an ki*$^{!}$*-e*$^{!}$*-iz* GIG-*za* TI-*nu-ut*

23 *na-at-ši kar-ša-at-ti nam-ma da-a-i na-aš ha-at-tu-le-eš-du*

Tercüme:

3 şimdi ise sa[na]

4 bir besili inek (ve) bir [besili] dişi koyun […]

5 ve onu tanrının huzurunda[…]

6 o öfke[yi]

7 ve büyük kız evladı (ile ilgili) öfkesini[…]

8 ve sen, tanrı, (o) onun [besili ineğin]

9 içyağı ye ve doy, kanı is[e iç[?]]

10 Tanrı, efendim, sen benim, [büyük kız evlad]ın, herhangi bir

11 kötülüğünü sürekli olarak istiyorsan ve işte sana benim

12 vekilimi gönderdim. O benim indimde iyidir.

13 O temizdir, o parlaktır, o aydınlıktır

14 ve o her şeyle donatılmıştır ve tanrı, efendim, onu

15 karşında seyret ve efendim tanrımın huzurunda bu kadın dursun.

16 (Sen) ise, büyük kız evladına tekrar iyilikle yönel ve onu bu

17 hastalıktan kurtar, ondan bu hastalığı tamamen uzaklaştır.

18 O sağlıklı olsun ve sonra şöyle olur büyük kız evladı gelecekte

19 seni, tanrıyı, sürekli olarak över. Senin

20 tanrının adını devamlı olarak söyler.

21 Šamuha kentindeyken, seni Lelvani'yi; Gaššulawiya,

22 senin hizmetkârın, rüyada gördü ve sana o günlerde

23 Gaššulawiya, senin hizmetkârın, hiçbir kurban vermemişti.

24 Şimdi (ise) bak, senin hizmetkârın Gaššulawiya hastalandı

25 ve ona hastalık sıkıntı verdi. Sonra ona o mesele

26 zor geldi ve tanrılardan (fal yolu ile) sordular ve o tanrılardan ise

27 fal yoluyla saptandı. Şimdi bak, sana tanrıya,

28 [senin hizmetkârın] Gaššulawiya hastalık nedeniyle kendi vekilini;

29 [bir besili inek ve bir besili dişi koyun] tören kıyafetleri ile giydirilmiş;

30 [gönderdi xx] başına yerleştirilmiş olanlar

31 [bundan başka yakmak için] gönderdi.

Rs. 6-23

6 […öfk]eyi besili inek ve besili dişi koyun

7 [… a]lsınlar ve yesinler! Sen Lelvani

8 […] ve besili inek, koyun ve keçinin yağını ye!

9 […] onu doyuncaya kadar iç!

10 […] bu besili inek, bu dişi koyunun ve bu keçinin yağı

11 […] bak, tanrıya senin

12 [Gaššulaw]iya, hizmetkârın bu kadını

13 [getirdi,] (ona) tören elbiseleri giydirdi ve onu

14 [ve]kil (olarak) gönderdi. Eğer sen, tanrı, herhangi bir şeyi

15 (suç) saydıysan, sana bu kadın yerinde dursun.

16 Sen ise tanrı, hastalığı Gaššulawiya'dan

17 uzaklaştır.

18 Buna ilaveten sana, tanrıya, senin Gaššulawiya'n,

19 senin hizmetkârın bir besili inek, bir besili koyun, ekmek ve şarap

20 iyi niyetle gönderdi. Tanrı, bu kurbanları iyi niyetle al!

21 Tanrı, Gaššulawiya'ya iyilik içinde

22 yönel! Onu bu hastalıktan yaşat!

23 Onu ondan al, o iyileşsin!

Bu ritüelde bulunan inek, yukarıda gördüğümüz CTH 419 numaralı metinde kullanılan boğa gibi vekil olarak seçilmemiştir. Sadece tanrıya kurban olarak sunulmuş ve kesildikten sonra, tanrıya yemesi için bu ineğin içyağı içmesi için de kanı verilmiştir. Burada ineğin yağını yiyen ve kanını içen tanrının öfkesinin dinmesi, memnun olması ve böylece kraliçeyi bu hastalıktan kurtarması beklenmektedir.

II. 4. 3. 3. 4. Ammihatna'nın Tedavi Ritüelinde Sığır (CTH 471)

Kizzuwatnalı rahip Ammihatna'nın ritüelin başlangıcında belirttiği gibi bu ritüel, kötü bazı maddeleri yedikleri için dinsel anlamda kirlendikleri, tıbbi açıdan ise zehirlendikleri (hastalandıkları) anlaşılan insanları, tedavi etmek amacıyla düzenlenmiştir. Bu hastalığa sebep olan maddeler; "kötü ekmek ve yağ, büyülü ekmek ve yağ, taş evin ekmeği ve yağı birde bir kadının vücudunun kanının (regl)" yedirilip içirilmesi olarak belirtilmiştir. Bunlarla kirlenmiş kişinin tedavi edilmesi ve bu yüzden öfkelenmiş tanrıların yatıştırılması için de kurban sunulmaktadır.[588] Tanrılara çeşitli sunular verdikten sonra bir sığır *nakkušši-* olarak kullanılmaktadır. İlgili kısım şöyledir:

KBo V 2 Rs. III 28-38 (CTH 471)[589]

28 GÙB-*la-az-ma ku-iš hu-up-ru-uš-hi-iš na-an-kán ŠA* ^{D} IŠTAR

29 *ni-iš-hi-in-zi šu-u-un-ti-in-na-a-an-zi ši-pa-an-ti*

30 *na-aš-ta* MÁŠ.TUR *na-ak-ku-uš-ša-hi-ti A-NA* DINGIR ^{MEŠ} DINGIR.LÚ ^{MEŠ}

31 DINGIR^{MEŠ} MUNUS^{MEŠ} *tar-na-i*

32 *ma-a-an-za ki-i –ma* SÍSKUR *BE-LUM* GAL *ku-iš-ki ši-pa-an-ti*

33 *nu-uš-ši ma-a-an* ZI-*ŠU na-aš-ta na-ak-ku-uš-ša-hi-ti*

34 *pa-ra-a* UKU-*an tar-na-i ma-an-ši* ZI-*ŠU*-ma

35 *na-aš-ta pa-ra-a* GU$_4$-*un tar-na-i*

36 *nu* ^{LÚ}AZU *pa-ra-a ša-li-ik-zi nu* EN SÍSKUR

37 *ŠU-an e-ip-zi na-aš-ša-an ŠA* ^{D}U ^{GIŠ}ŠU.A

38 *a-ša-ši na-an* ^{LÚ}AZU *hur-li-li ud-na-al-li-iš-ki-iz-zi*

---

[588] L. Murat, "Ammihatna Rituelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", **ArchAnat** 6/2 (2003), s. 95-97; L. Murat, **Kizzuwatna'lı Rahip Ammihatna'ya Ait Bir Ritüel Metin (CTH 471)**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi 2002, s. 115.

[589] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Strauß, 2006, s. 220-245; L. Murat, 2002, s. 45-48; L. Murat, 2003, 104.

Tercüme:

28 soldaki *hupruši-* kabını ise ve onu Tanrıça IŠTAR'ın

29 *nišhinzi šuntinnanzi-*'sine sunar.

30 Sonra oğlağı vekil olarak tanrılara, erkek tanrılara

31 kadın tanrılara bırakır.

32 Eğer bu kurbanları büyük bey birine sunarsa,

33 ve ona isterse sonra vekilliğe (*nakkušši-* olarak)

34 insanı bırakır, isterse ona,

35 sonra sığırı bırakır.

36 Ve büyücü yaklaşır. Kurban sahibinin

37 elini tutar. Ve onu Fırtına Tanrısı'nın tahtına

38 oturtur. Ve onu büyücü Hurrice konuşarak (dua ederek) büyüler.

Metnimizde Rs. III 30-31'de kurban sahibinin üzerindeki bütün kötülüklerin alınıp uzaklara götürülmesi, tanrıların huzurunda bütün kötülüklerden arınması ve bu hastalıktan kurtulması için *nakkušši-* (taşıyıcı/vekil) olarak bir oğlak serbest bırakır. Rs. III 32-35'de ise "Büyük bey bu kurbanları herhangi bir kimseye sunacak olursa, o zaman isterse (taşıyıcı/vekil) *nakkušši-* olarak ona bir insanı, isterse ona bir sığırı serbest bırakır" ifadesi yer almaktadır.[590] 30. satırda geçen *nakkuššahiti-* kökü hurriceden) alınmış olan luwice *nakkušši-* "vekil" kelimesinden luwice ahit sufixi ile abstrakt (soyut isim) yapılmış olan *nakkuššahiti-* "bir suçu (günahı) üstlenme durumu (yani "günah keçisi olarak)" şeklinde yorumlamakta ve onun Hititçe karşılığını da *nakkuššatar-* olarak belirtmektedir.

[590] L. Murat, 2002, s. 117-118.

nakkušši- kelimesi "her türlü kötülüğü bir yerden bir yere taşıyarak uzaklaştırmak üzere salı verilen canlılar" anlamına gelmektedir.[591]

II. 4. 3. 3. 5. Tunnawiya'nın Büyü Ritüelinde Sığır (CTH 409)

Büyücü kadın / yaşlı kadın Tunnawiya'nın ritüellerinden biri olan CTH 409 (KUB VII 53+ KUB XII 58) numaralı metin, insan hayatını bozan ve tehlikeye attığına inanılan kötülüklerin ortadan kaldırılmasıyla ilgilidir. Bunlar arasında "kirlilik" ilk sırada yer almaktadır ve bu kirlilik çocuk sahibi olmaya engel olmaktadır. Çocuk sahibi olamamak ise son derece acı vericidir. Çünkü öldüklerinde çocukları, ölülerin ruhunu kurbanlar sunarak rahatlatmaktadır. Zira ölünün rahatı sadece bu kurbanlara bağlıdır, aksi takdirde acı çekmesi kaçınılamaz bir durumdur.[592] Bu yüzden çocuk sahibi olamayan erkek ya da kadın için bir dizi büyü ritüeli yapılmakta ve sığır bu ritüellerde önemli bir rol oynamaktadır. Sığırın, öncelikle kilden figürini kullanılmaktadır:

KUB VII 53+ KUB XII 58 Vs. I 43-44, 52-55 (CTH 409) [593]

43 [*nu* SAL.ŠU.G]I *wa-ap-pu-wa-aš* IM-*an ša-ku-ni-ia-aš-ša* IM-*an a-pí-ya pí-e-da-i*

44 [II *še-na-aš* I]M XII EME IM EGIR-*an ha-lu-pa-an-te-eš* II GU_4 IM II *wa-wa-ar-ki-ma-aš* IM

….

52 1 GU_4.ÁB *u-ša-an-ta-ri-iš ma-a-an* LÚ-*aš-ma nu* GU_4.MAH *ha-an-da-i[z-zi]*

53 *ma-ah-ha-an-ma lu-uk-kit-ta nu* EN SÍSKUR ^{GIŠ}ZA.LAM.GAR *ú-iz-zi*

54 *na-aš ma-ah-ha-an a-ri nu* GE_6-TÌ *wa-aš-še-iz-zi nam-ma* ^{MUNUS}ŠU[.GI ^{SÍG}ZA.GÌN]

[591] L. Murat, 2002, s. 105-106.

[592] A. Goetze, E. H. Sturtevant, 1938, s. 1.

[593] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, E. H. Sturtevant, 1938, s. 7-9; F. Starke, 1990, s. 45-46.

55 SÍG SA_5 *da-a-i na-at pár-la-a-iz-zi*

Tercüme:

43 [ve yaşlı kad]ın nehrin kıyısının kilini (ve) pınarın kilini oraya getirir(?).

44 [iki (adet) k]il [figür], on iki kilden (yapılmış) arkaya eğilmiş dil (?), iki (adet) kilden (yapılmış) sığır, iki (adet) kilden *wawarkimas* nesnesi

...

52 (doğurgan) bir inek, ama eğer o adam (kurban beyi ise) bir boğa temin e[der].

53 Gün doğduğu zaman kurban beyi çadıra gelir.

54 Ve o geldiği zaman siyah elbiseleri giyer. Sonra "yaşlı kadın" alır [mavi yünü]

55 (ve) kırmızı yünü ve onları çözer.

52. satırda görüldüğü gibi, hasta erkek ise boğa kadın ise bir inek temin edilerek hasta kişinin cinsiyetine göre kurban hayvanı seçilmektedir.

KUB VII 53+ KUB XII 58 Vs. II 1-7 (CTH 409)[594]

1 II *še-e-nu-uš še-ir e-ip-zi* EGIR-*an‹-da›-ma-aš-ši-ša-an*

2 *wa-wa-ar-ki-ma-an še-ir e-ip-zi* EGIR-*an-da-ma-aš-ši-ša-an*

3 GU_4.HI.A IM *še-ir e-ip-zi* EGIR-*ŠU-ma iš-ša-na-an*

4 EGIR-*ŠU-ma šu-um-ma-an-za-na-an* EGIR-*ŠU-ma pít-tar*

5 *da-a-i na-at-kán še-ir ar-ha wa-ah-nu-zi*

6 *hu-uk-ma-iš-ma hu-uk-ki-iš-ki-iz-zi na-at dup-pí-za*

7 *ka-ru-ú i-ya-an*

Tercüme:

1 iki figürü onun üzerine kaldırır. Sonra

2 *wawarkimaš'*ı onun üstüne kaldırır. Sonra

[594] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, E. H. Sturtevant, 1938, s. 10-11; F. Starke, 1990, s. 46.

3 kilden yapılmış sığırları onun üstüne kaldırır. Sonra hamuru,

4 sonra ipi, sonra da tüyü alır.

5 ve onları (onun) üzerine sallar;

6 ve o sırasıyla büyülü sözleri söyler, bu

7 zaten bir tablette yazılıdır.

Hayvanı sallamak, Luwi yer değiştirme ritüellerinde karakteristik bir özellikti.[595] Kilden yapılmış olan sığır ki bu doğurgan bir sığırdı, hastanın üzerinde sallayarak bir aktarım gerçekleştirmek istenmekte ve böylece sığırın doğurganlığı hastaya aktarılmaya çalışılmaktadır.

KUB VII 53+ KUB XII 58 Vs. III 35-42, 46-53 (CTH 409)[596]

35 [MÁ]Š.NITÁ-*ták-kán kat-ta-an ar-ha pa-iz-zi-*[*t*]*a*

36 *nu-uš*(*-ši*)*-kán* ^{SİG}*pu-u-ut-tar hu-it*(*-ti*)*-ya-ši* GU$_4$*-k*[*án*] *wa-aš-ša-a-ši*

37 *kat-ta-an ar-ha pa-iz-zi-*[*t*]*a*

38 *nu-uš-ši-kán šu-uk-šu-ka$_4$-an hu-it-ti-ya-ši*

39 *ki-e-da-ni-ya-kán A-NA* EN SISKUR *i-da-lu*

40 *pa-ap-ra-tar al-wa-za-tar a-aš-ta-ya-ra-tar*

41 DINGIR.MEŠ-*aš kar-pí-in NI-IŠ* DINGIR-*LIM pa-an-ga-u-wa-aš* EME-*an*

42 *ma-ni-in-ku-u-wa-an-da-an* MU-*an ar-ha QA-TAM-MA hu-it-ti-ya*

…

46 *pa-ra-a-ma-aš-kán* ^{GIŠ}*a-la-an-za-aš* KÁ.GAL *kat-ta-an ar-ha*

47 *pa-iz-zi nu me-ma-i ka-a-aš* ^{GIŠ}*a-la-an-za ma-ah-ha-an*

48 *LI-IM* X ^{LÚ}SIPA.UDU ^{LÚ}SIPA.GU$_4$ *pár-ku-nu-uš-ki-iz-zi*

[595] B. J. Collins, 2006, s. 174.

[596] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, E. H. Sturtevant, 1938, s. 18-21; B. J. Collins, "The Puppy in Hittite Ritual", **JCS 42** (1990), s. 219, d.n. 42.

49 *ki-e-da-ni-ya-kán A-NA* EN.SISKUR *IŠ-TU* XII ^{UZU}ÚR

50 *i-da-lu pa-ap-ra-tar al-wa-an-za-tar a-aš-ta-ya-ra-tar*

51 *NI<IŠ>* DINGIR-*LÌ i-da-la-mu-uš za-aš-hi-mu-uš* DINGIR.MEŠ-*aš*

52 *kar-pí-in ag-ga-an-ta-aš ha-tu-ga-tar a-wa-an*

53 *ar-ha QA-TAM-MA pár-ku-nu-ut …*

Tercüme:

35 Seninle teke (erkek keçi) (gibi) gitsin.

36 Ve sen onun sakalını çekersin. Sığırı örtersin

37 seninle gitsin.

38 Ve sen onun yelesini çekersin.

39 Bu kurban sahibinden de kötülüğü,

40 kirliliği, büyüyü, günahı,

41 tanrıların öfkesini, yemin bozmayı, kötü sözleri (ve)

42 kısa bir hayatı (erken bir ölümü) aynı şekilde alıp götür!

…

46 kadın/erkek *alanza-* kapısından geçer,

47 ve şöyle söyler: “Bu *alanza-* kapısı

48 on bin koyun çobanı (ve) sığır çobanını temizler,

49 kurban sahibinin vücudunun on iki uzvundan

50 kötü kirliliği, büyüyü, günahı,

51 laneti, kötü rüyaları, tanrıların öfkesini,

52 (ve) ölünün dehşetini

53 aynı şekilde ondan temizle!” …

Metnin bu kısmından sonra yaşlı kadın, ırmağın kenarına giderek ekmek parçalar, şarap libasyonu yapar ve ırmağa hitap eder. Devamında pınarın yanına gider ve orada da

ekmek ve şarap sunusu yaparak Güneş Tanrısı'na hitap eder. Sonrasında ise sığırın doğurganlığı ile ilgili şöyle bir benzeşim kurar:

KUB VII 53+ KUB XII 58 Vs. IV 7-11 (CTH 409)[597]

7 *nam-ma-za-kán* GU_4 *u-ša-an-ta-ri-in* SI *e-ip-zi nu me-ma-i*

8 ^{D}UTU *BE-LÍ-YA ka-a-aš ma-ah-ha-an* GU_4*-uš u-ša-an-ta-ri-iš*

9 *na-aš-kán u-ša-an-ta-ri ha-li-ya an-da nu-za-kán ha-a-li-it*

10 GU_4.NITÁ-*it* DUB.ÁB-*it šu-un-ni-eš-ki-iz-zi ka-a-ša*

11 EN SISKUR *QA-TAM-MA u-ša-an-da-ri-iš e-eš-du nu-za-kán* É-*ir*

12 *IŠ-TU* DUMU.NITÁ.MEŠ DUMU.MUNUS.MEŠ *ha-aš-še-it ha-an-za-aš-ši-it* [*har-tu-wa-aš-har-t*]*u*-[*u-w*]*a*[*-az*]

13 *har-tu-u-wa-har-tu-wa-li QA-TAM-MA šu-un-ni-id-du nam*[*-ma* GU_4]

14 EGIR-*pa ha-a-li-ya pí-en-ni-an-zi*

Tercüme:

7 Sonra o doğurgan bir ineğin boynuzunu alır ve şöyle söyler:

8 "Güneş Tanrı, efendim, bu ineğin doğurganlığı gibi

9 ve onun ağıldaki doğurganlığı gibi ve

10 onun ağılı boğalarla (ve) ineklerle doldurduğu gibi

11 bu kurban sahibi de doğurgan olsun;

12-13 o da aynı şekilde evini oğlanlar (ve) kızlarla, torunlarla (ve) torunların torunlarıyla, birbirini takip eden nesillerle doldursun!" Sonra

14 onlar ineği ağılına geri götürürler.

[597] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, E. H. Sturtevant, 1938, s. 20-23.

II. 4. 3. 4. Papanikri'nin Doğum Ritüelinde Sığır (CTH 476)

Hitit doğum ritüellerinden biri olan CTH 476 numaralı Papanikri Ritüelinde (KBo V 1), kadınların doğumu gerçekleştirmek için gittikleri bir nevi doğum evinde, doğum sandalyesi veya doğum aletlerinde bir bozulma ya da kırılma olduğunda doğum yapılan yerin değiştirildiği anlatılmaktadır. Çünkü yaşanan bu aksaklıklar lanet olarak kabul edilmiştir. Bu lanetin sebebi de kadının kültsel olarak kirli olmasıdır. Bu yüzden kirlilik sebebini bulmak için kadın fal sorularına başvurur. Sonrasında ise arınmak için tanrılara kurbanlar sunulur.[598] Papanikri, ritüeli yapma sebebini şöyle açıklamaktadır:

KBo V 1 Vs. I 1-6 (CTH 476)[599]

1 *UM-MA* ^{m}*Pa-a-pa-ni-ik-ri* ^{LÚ}*pat-ti-li ŠA* KUR ^{URU}*Kum-ma-an-ni*

2 *ma-a-an* MUNUS-*za har-na-a-ú-i e-eš-zi nu* ^{DUG}DÍLİM.GAL

3 *har-na-a-u-wa-aš hu-ni-ik-ta-ri na-aš-ma* ^{GIŠ}GAG

4 *du-wa-ar-na-at-ta-ri nu-za ma-a-an* MUNUS-*TUM na-a-ú-i*

5 *ha-a-ši na-aš-kán a-pí-ya-pát an-da e-eš-zi nu* ^{GIŠ}AB$^{HI.A}$

6 EGIR-*pa ha-aš-ša-an-zi nu nam-ma Ú-UL šu-up-pí*

Tercüme:

1 Kummanni ülkesinin Hattili rahibi Papanikri şöyle söyler:

2 "Eğer bir kadın doğum sandalyesine otururs a ve doğum yapılacak yerin çanağı

3 kırılırsa ya da sandalyenin bir bacağının kazığı

4 kırılırsa ve eğer bir kadın henüz

5 doğurmamışsa ve o (kadın) o yerin içinde oturur ve pencereleri

6 tekrar açarlar ve ayrıca bu kadın artık temiz değildir."

[598] G. M. Beckman, 1983, s. 116-117; G. Şahinbaş-Erginöz, 1999, s. 199-200.

[599] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: F. Sommer, H. Ehelolf, 1924, s. 2-3; R. Strauß, 2006, 286, 295; B. Güçerdem, 2007, s. 90,93.

Sonrasında Papanikri dört gün boyunca, çeşitli ritüel uygulamaları, kuş, koyun, hayvani yağ, ekmek vb. pek çok kurban sunusu yapar. Dördüncü gün çeşitli yiyecek ve içecek kurbanlarıyla birlikte pişmiş topraktan yedi tane sığır da ritüel malzemeleri arasında yerini alır:

KBo V 1 Vs. II 31-40 (CTH 476)[600]

31 VII ^{GIŠ}BANŠUR AD.KID *nu-uš-ša-an ku-wa-pí-it-ta*

32 I ^{NINDA}*EM-ṢU ki-it-ta* ^{NINDA}*IM-ZU-ma-aš-ša-an*

33 *še-ir* I ^{NINDA}*še-e-na-aš* I ^{NINDA}*am-pu-u-ra-aš ki-it-ta*

34 VII ^{GIŠ}*GA-AN-NU-UM* AD.KID *še-ir-ma-aš-ša-an* VII ^{GIŠ}MA.SÁ.AB

35 *ki-it-ta nu-uš-ša-an* ^{GIŠ}*IN-BI*$^{HI.A}$ *iš-hu-u-wa-an*

36 VII ^{GIŠ}*a-ri-a-la* AD.KID-*ya na-at IŠ-TU* ^{GIŠ}*IN-BI*

37 *šu-u-wa-an*

38 VII ANŠU.KÚR.RA GIR_4 VII GU_4 GIR_4 VII MUŠEN GIR_4 VII ^{DUG}*pu-ul-lu-ri-ya*

39 *na-at IŠ-TU* LÀL *šú-u-wa-an še-ir-ma-at-kán*

40 *IŠ-TU* ^{GIŠ}MA *iš-tap-pa-an* VII ^{DUG}*KU-KU-UB* GEŠTIN-*ya šu-u-wa-an*

Tercüme:

31 Yedi (adet) hasırdan kurban masasını onun üzerine her yerine

32 bir (adet) ekşi ekmek bulunur. Ve ekşi ekmeğin

33 üzerine bir (adet) *šena*- ekmeği ve bir (adet) *ampura*- ekmeği bulunur.

34 Yedi (adet) tahtadan (yapılmış) çerçeveyi sepetin üzerine yedi (adet) sepet

35 bulunur. Ve meyveler (yemişler) dökülmüştür.

36 Yedi (adet) *ariala*- aleti ve hasır (örgü) ve onlar ile meyve

37 dökülmüştür.

[600] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: F. Sommer, H. Ehelolf, 1924, s. 8-9; R. Strauß, 2006, s. 290, 298-299; B. Güçerdem, 2007, s. 97-101.

38 Yedi (adet) at pişmiş topraktan yapılmış, yedi (adet) sığır pişmiş topraktan yapılmış, yedi (adet) kuş pişmiş topraktan yapılmış, yedi (adet) *pulluria*- kabı

39 ve onlar bal ile dökülmüş(tür.) Ve onların üzeri

40 incir ağacı ile örtülmüştür. Ve yedi *KUKUBU* kabına şarap dökmüştür.

Metnin bu kısmında tanrılara sunulmak üzere yedi sunu masası hazırlanır. Bu masalara pek çok çeşitte yiyecek ve içeceğin yanında yedişer tane pişmiş topraktan yapılmış at, kuş ve sığır figürini konulmuştur. Yukarıda ele alınan CTH 409 numaralı (KUB VII 53+ KUB XII 58) Tunnawiya'nın kısırlığı tedavi etmek amacıyla yaptığı büyü ritüelinde de sığır figürinleri kullanılmıştır. Bu ritüellerde kullanılan sığır figürinleri ise arkeolojik kısımda görüleceği gibi çeşitli kazılarda ele geçmiş olup konumuza ışık tutmaktadır (Bkz. Resim 50).

II. 4. 3. 5. Bayram Ritüellerinde Sığır

Hitit bayramlarında hayvan kurbanı önemli bir yer işgal etmektedir. Öyle ki Kral Arnuwanda ile Kraliçe Ašmunikal'in, Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na Kuzey Anadolu'daki Kaškalardan şikayet eden dualarında (CTH 375), Kaškaların tanrıların boğalarını aldığından, kimsenin kurban hayvanı veremediğinden ve kurban hayvanları arasında sığırların olduğundan bahsetmektedirler. İlgili kısımlar şu şekildedir:

CTH 375 (KUB XVII 21 + XXXI 124 + Bo 8617 + XXIII 115 (+) (?) + XXIII 17 + XXXI 117 + XXXI 123) Rs. III 8-11, 25-27[601]

8 $GU_4^{HI.A}$-*KU-NU-i*[*a* (UDU$^{HI.A}$-*K*]*U-NU ar-ha šar-ri-ir*

9 A.ŠÀ A.GÀR$^{HI.A}$-*K*[(*U-NU-ma-za* NINDA *har-š*)]*a-ya-aš* ^{GIŠ}SAR.GEŠTIN$^{HI.A}$

[601] Transkripsyon ve Tercüme için Bkz.: E. von Schuler, 1965, s. 152-163; Ayrıca Bkz.: S. Alp, 2000, s. 73-74.

10 ^{DUG}*iš-pa-an-t*[*u-uz-zi-ia-aš*] *ar-ha šar-ri-ir*

11 *na-aš-za* LÚ^{MEŠ} [(*^{URU}Ga)-aš-ga da-*]*a-ir*

…

25 *Ú-UL-ma* [*šu-m*]*a-a-aš A-NA* DINGIR^{MEŠ} NINDA *har-ša-uš* ^{DUG}*iš-pa-a*[*n-tu-uz-zi-ia*

…?]

26 *a-ú-li-uš-ša ŠA* GU$_4$.MAH$^{HI.A}$ ŠE *ŠA* ^{GU}$_4$ÁB$^{HI.A}$ ŠE

27 UDU$^{HI.A}$ ŠE MÁŠ.GA[L$^{HI.A}$ ŠE *Ú-UL ku-iš-ki*] *u-un-na-i* [. . .]

Tercüme:

8 Boğalarınızı ve koyunlarınızı bölüştüler.

9 kurban ekmeği (veren) tarlalarınızı ve arazinizi (ve)

10 kurban içkisi (veren) bağlarınızı bölüştüler

11 ve onları Kaškalılar aldılar.

…

25 siz tanrılara hiç kimse kurban ekmekleri, kurban içkileri,

26 besili boğalar, besili inekler,

27 besili koyunlar, besili tekeler (olarak) kurban hayvanları sevk etmiyor.

Rs. IV 5-10

5 *nu ú-e-eš* DINGIR^{MEŠ}*-aš ku-it na-*[*ah-ha-an-t*]*e-eš nu* DINGIR[^{M}]^{EŠ}*-aš A-NA* EZEN$^{HI.A}$

6 EGIR-*an-pát ar-wa-aš-ta* KU[R^{U}]^{RU} [*N*]*e-ri-ig-ga-ma-az*

7 LÚ^{MEŠ} ^{URU}*Ga-aš-ga ku-it da-a-an har-kán-zi ú-e-ša*

8 *A-N*[(*A*)] ^{D}[IŠ]KUR ^{URU}*Ne-*[*r*]*i-ik* Ù *A-NA* DINGIR^{MEŠ} ^{URU}*Ne-ri-ik*

9 SISKUR.S[ISKU(R$^{HI.A}$) ^{UR}]^{U}*Ha-at-tu-ša-az* ^{URU}*Ha-ak-mi-iš-ši*

10 *up-pí*[-(*iš-ga-u-e*)]-*ni* NINDA.KUR$_4$.R$^{HI.A}$ ^{DUG}*iš-pa-an-tu-uz-zi* GU$_4$$^{HI.A}$ UDU$^{HI.A}$

Tercüme:

5 Biz tanrılara saygılı olduğumuzdan onların bayramları ile ilgileniyoruz.

6-7 Kaškalılar, Nerik ülkesini aldıklarından

8 biz Nerik'in Fırtına Tanrısı ve Nerik'in tanrıları için

9 kurbanları Hattuša'dan Hakmiš'e

10 gönderiyoruz: Kurban ekmeklerini, kurban içkilerini, sığırları (ve) koyunları.

ABoT 14 numaralı metinde ise saraya ait sığırlar, bayram kutlamaları için teslim edilmekte ve bu uygulamanın bayram ritüellerinin bir parçası olduğunu göstermektedir:

ABoT 14 Vs. III 14-16 (CTH 568)[602]

14 EZEN$_4$ *ša-ku-wa-aš-ša-ra-an-pát*

15 *e-eš-ša-an-zi pé-eš-kán-zi-ma ki-i*

16 II GU$_4$ *IŠ-TU* É.GAL^{LIM} *pí-an-zi*

Tercüme:

14 Bayramı tam olarak gerektiği gibi

15 kutlarlar, merasimi hazırlarlar,

16 iki sığırı saraydan verirler.

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında (CTH 604) ise bayram için kurbanlık olarak kullanılacak sığırlar, saray kahyaları tarafından alınmaktadır:

KBo X 20 (CTH 604) Vs. I 40-41[603]

40 [*nu*] *I-NA* UD.III.KAM EZEN *e-eš-ša-an-zi* VIII GU$_4$ ^{H}[$^{I.}$]^{A} [X] UDU$^{HI.A}$

41 [ ] x x x x [*Š*]*A* É.GAL ^{L}[^{Ú}]*A-BU-TI-pát da-aš-kán-zi*

Tercüme:

40 Bayram üç gün boyunca sürer. Sekiz sığır ve [on] koyunu

41 [ ] sarayın kâhyaları alırlar.

[602] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Lebrun, 1994, s. 49, 64.

[603] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Alp, 1993. s. 138-139; H. G. Güterbock, 1960, s. 81, 85.

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramının 12. gününde kral, Fırtına Tanrısı'nın *huwaši*- taşına sığır ve koyun kurbanları sunmaktadır:

KBo X 20 Vs. II 30-31 (CTH 604)[604]

30 *lu-uk-kat-ti-ma* LUGAL-*uš I-NA* ^{É}*tar-nu-ú-i ŠA* GIŠ.HI[.A ^{GIŠ}TÚG *pa-iz-zi*]

31 *nu ŠA* ^{D}U $^{NA}_{4}$*hu-u-wa-ši* GU$_4$.HI.A UDU.HI.A *hu-u-kán-zi*

Tercüme:

30 Ertesi gün kral şimşir ağaçlarının *tarnu*- evine gider.

31 Fırtına Tanrısı'nın *huwaši*- taşında sığırlar ve koyunları keserler.

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramının 31. gününde de sığırlar koyunlarla birlikte kurban edilmekte, ancak metnin önü ve arkası kırık olduğu için nerede ve kime kurban edildiği anlaşılamamaktadır:

KBo X 20 Rs. IV 2 (CTH 604)[605]

2 [GU$_4$].HI.A UDU.HI.A *ši-pa-an-ti*

Tercüme:

2 [sığır]ları (ve) koyunları kurban eder.

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında olduğu gibi KI.LAM bayramında da değişik Hitit kentlerinden gelen ve ritüellere katılan bazı görevliler ve katılımcılar adak verirlerdi. Bu adaklar arasında büyük ve küçükbaş hayvanlara rastlanır ancak sığır bu adakların vazgeçilmez bir parçasıdır. Başkent Hattuša'da oturanların KI.LAM bayramında getirdikleri kurbanlar KBo X 31 numaralı metinde şöyle listelenmektedir:

[604] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Alp, 1993. s. 140-141; H. G. Güterbock, 1960, s. 82, 86.

[605] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Alp, 1993. s. 144-145; H. G. Güterbock, 1960, s. 84, 87.

KBo X 31 III 17-24[606]

17 III GU_4 VI UDU.HI.A *QA-DU* KUŠ-*ŠU-NU*

18 LÚ ^{D}U *da-a-i*

19 III GU_4 XV UDU.HI.A *QA-DU* KUŠ.MEŠ-*ŠU-NU*

20 UGULA $^{LÚ.MEŠ}$E.DÉ.A *da-a-i*

21 IV UDU.HI.A ^{LÚ}SANGA ^{D}*İ-na-ar*

22 *I-NA* UD.I.KAM *da-a-i*

23 *I-NA* UD.II.KAM *na-at-ta da-a-i*

24 *I-NA* UD.III.KAM *nam-ma da-a-i*

Tercüme:

17 Üç boğanın ve altı koyunun gövdesini derileriyle birlikte

18 Fırtına Tanrısı neferi getirip koyar:

19 üç boğa, on beş koyun gövdesini derileriyle birlikte

20 demirlerin denetçisi getirip koyar.

21 Tanrıça İnara'nın rahibi dört koyunun gövdesini

22 ilk gün koyar,

23 ikinci gün hiçbir şey koymaz,

24 üçüncü gün o yine adak verir.

KI.LAM bayramında arabalara koşulan süslü koşum öküzün tanımı ise şöyle yapılmaktadır; boynuzlar ve boyunduruklar altın kakmalıdır.[607] İlgili kısım şu şekildedir: CTH 627 (KBo X 23 (+) 22+ KBo XI 67 / KBo X 51=A I 15-33 / Bo 6127) Rev. IV 1-3[608]

[606] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: V. G. Ardzinba, 2010, s. 44, 220.

[607] I. Singer, **The Hittite KI.LAM Festival Part One**, (StBoT 27), Wiesbaden 1983, s. 59.

[608] Transkripsiyon için Bkz.: I. Singer, **The Hittite KI.LAM Festival Part Two**, (StBoT 28) Wiesbaden 1984, s. 13.

1 [GU_4^H]$^{I.A}$-*ma ku-i-e-eš*

2 *tu-u-ri-ya-an-te-eš*

3 *nu-uš-ma-aš* SI$^{HI.A}$-*ŠU-NU* G[UŠKIN GAR.RA (?)]

Tercüme:

1 sığırlar ki onlar

2 boyunduruğa koşulmuştur

3 ve onların boynuzları a[ltınla kaplanmıştır(?)]

KI.LAM bayramına ait dağıtım listelerinde sığırların pınarda kesildiği ve sığırın testislerinin görevlilere teslim edildiği görülmektedir:

KBo XVI 71 + KBo XVII 14 + KBo XX 4 + 16 + 24 + KBo XXV 13[609]

9 [(^{URU}*Kar-da-ba-*) *hu-u-me-né-eš* I Š]AH *A-NA* ^{LÚ}*ha-mi-i-ni pí-an-zi*

10 [(*lu-ú-li-ya-aš še-er ku-i-uš*)] $GU_4^{HI.A}$-*uš hu-kán-zi* $^{LÚ.MEŠ}$*ha-a-pé-eš*

11 [(LÚ^{MEŠ} UR.BAR.RA I$^{ÀM\ UZU}$Ú)]R GU_4 *A-NA* ^{LÚ}*ha-mi-i-ni pí-an-zi*

12 [(*ma-a-an* LÚ$^{MEŠ\ URU}$*ù-lu-uš-na*)] ŠAH-*ŠU-NU ku-na-an-zi* I ŠAH *A-NA* ^{LÚ}*ha-mi-i*[-*ni pí-an-zi*]

13 [*ME-EL-QÉ-ET* ^{LÚ}GUDÚ (I ^{UZU}ÚR GU_4.MAH *h*]*a-an-te-ez-zi-an* I ^{GIŠ}*za-hur-ti* LÚ-*ni-l*[*i*

Tercüme:

9 Kardaba halkının hepsi, görevliye I domuz verirler.

10 Pınarda kesilen sığırları: Kült görevlileri

11 kurt adamları görevliye bir sığırın testislerini verirler.

12 Ulušna halkı domuzlarını kestiğinde, görevliye I domuz verir.

[609] Transkripsiyon için Bkz.: E. Neu, 1980, Nr. 13, s. 36-43; Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. Popko, **Zippalanda. Ein Kultzentrum im hethitischen Kleinasien**, (TH 21) Heidelberg 1994, s. 100-105.

13 Kurban malzemesi, merhemli rahip bir boğa testisi, en iyisinden erkeğe yakışır bir ahşap tabure.

Haššumas bayramında ise sığırlar çeşitli ritüellerde rol alarak sonrasında kurban edilmektedir. Haššumas bayramının ikinci gününü anlatan metne göre (CTH 633); prens, tanrıça kraliçenin tapınağına giderek tanrılara yemek sunmakta ve pulluk neferleri, tanrının önündeki boyundurukları alıp ayinsel açıdan arındırılmış sığırların boynuna geçirmektedir. Boyunduruğa koşulan bu sığırlar dinlendirilen toprağa doğru sürülmektedir.[610] İlgili kısım şöyledir:

IBoT I 29 Vs. 37-38 (CTH 633)[611]

37 LÚ^{MEŠ} APIN.LÁ ^{GIŠ}ŠUDUN$^{HI.A}$ *IŠ-TU PA-NI* DINGIR^{LIM} *kar-pa-an-zi nu* I [*h*]*a-ap-ut-ri* $GU_4^{HI.A}$

38 *šu-up-pí-ya-ah-ha-an-da-an tu*[*-r*]*i-ya-an-zi n*[(*u w*)]*a-ar-hu-uš-šu-i pí-en-na-an-zi* UD II.KAM *QA-TI*

Tercüme:

37-38: Köylüler boyunduruğu tanrının önünden alırlar ve bir gemi temizlenmiş sığırlara koşarlar ve dinlendirilmiş araziye sürerler. İkinci gün bitti.

Haššumas bayramının üçüncü günü yeniden aşçı evinde ritüeller yapılmakta getirilen yiyecek vee içecekler ocak başına konulmaktadır. Sonra ocağın başında tanrıça Arinitiye boğa ve altı koyun kurban edilmektedir. Hayvanları kesip karaciğer, göğüs, sırt, kafa, paça, deri, ayinsel olarak temiz eti parçalamaktadırlar. Kurbanların bazı parçalarını,

[610] V. G. Ardzinba, 2010, s. 55.

[611] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Werner, 1967, s. 62.

örneğin karaciğerini ise ateşte kızartıp bütün tanrılara sunmaktadırlar.[612] İlgili kısım şu şekilde anlatılmaktadır:

IBoT I 29 Vs. 37-38 (CTH 633)[613]

41 I ^{DUG}*KU-KU-UB mar-nu-an* GUNNI *pí-ra-an ti-an-zi* I GU_4 VI $UDU^{HI.A}$*-ya na-aš-ta* GUNNI

42 *pí-ra-an* ^{D}*A-tal-ni-it ši-pa-an-ti na-an ša-ra-a A-NA* NINDA.KUR_4.$RA^{HI.A}$ *hu-u-kán-zi*

43 *ŠA* GU_4.$MAH^{HI.A}$*-ya* ^{UZU}NÍG.$GIG^{HI.A}$ ^{UZU}$GABA^{HI.A}$ […] x x SAG.$DU^{HI.A}$ $GÌR^{MEŠ}$*-ya*

44 KUŠ.GU_4 KUŠ.$UDU^{HI.A}$ *šu-up-pa A-NA PA-NI* NINDA.KUR_4.RA[$^{HI.A}$ …] *ti-an-zi*

45 […] ^{UZU}NÍG.$GIG^{HI.A}$ *za-nu-wa-an-zi*

nu-kán ku-xxx *ku-ra-an-zi*

Tercüme:

41 Bir *KUKUBU* kabı *marnu*- içkisini ocağın önüne koyarlar. Bir sığır (ve) altı koyunu ocağın önünde

42 Tanrıça Ariniti'ye kurban ederler ve sonra onları ekmeklerin üstünde keserler.

43 Boğaların karaciğerleri, göğüsleri […] x x başları ve ayakları.

44 […] sığırın derisini, koyunun derisini, etini (ve) ekmekle[ri …] önüne koyarlar.

45 Karaciğerleri pişirirler.

Sonbaharda kutlanan *nuntarriyašhaš* (acele, hız)[614] bayram metninin ilk kısmında, kralın bir boğayı Nerik şehrinin Fırtına Tanrısı'na kurban ettiğinden bahsedilmektedir:

KUB LIX 2 (+?) + IBoT II 8 II 1-2 (CTH 626)[615]

[612] V. G. Ardzinba, 2010, s. 56.

[613] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Mouton, "Anatomie animale: le festin carné des dieux d'après les textes hittites II/Les membres postérieurs et d'autres parties anatomiques", **CollAn** 4 (2005), s. 147.

[614] C. Karasu, 1988, s. 407-408.

[615] Transkripsiyon için Bkz.: M. Nakamura, 2002, s. 36.

1 [(*nu-kán* LUGAL-*uš A-NA* ^{D}U ^{URU}*Ne*)]-*ri-ik* [(I GU$_4$.MAH)]

2 [(*ši-pa-an-ti* ^{NINDA}*da-an-na-a)*]*š še-ep-pi*[(-*it-ta-aš pár-ši-*)*ya*]

3 [(*šal-li a-še-eš-šar*) UD.III.K]AM

Tercüme:

1 [(ve kral Ne]rik [(şehrinin Fırtına Tanrısı'na bir boğayı]

2 [(kurban eder)], *šeppit-*'ten yapılmış [(*danna-* ekmeğini parçalar)]

3 [(büyük toplantı <toplanır>) 3. gün]

Metnin devam eden kısmında ise sarayın koyun ve sığırlarından bahsedilmektedir. Ancak metnin devamı kırık olduğu için sığırların kurban edilip edilmediği bilinmemektedir.

KUB LIX 2 (+?) + IBoT II 8 Rs. III 1-12 (CTH 626)[616]

1 *lu- uk- kat-ti-ma* LUGAL-*uš I-NA* ^{É}*he-eš-t*[*a-a pa-iz-zi*]

2 *nu šal-li a-še-eš-šar I-NA* É ^{D}LAMMA-*ma* x [

3 EZEN$_4$-*ŠU I-NA* É ^{KU}[^{Š}*k*]*ur-ša-aš-ma A-NA* ^{D}*Zi-i*[*t-ha-ri-ia*]

4 [*h*]*a-an-te-ez-zi* UD-*ti* EZEN$_4$ DÙ-*an-zi*

5 [*an-t*]*u-ah-ša-an ku-in* LUGAL-*uš ú-e-ia-az-*z[*i*]

6 [(*lu- uk- ka*)]*t-ti-ma I-NA* É ^{D}LAMMA MÁŠ.GAL *a-ki*[ ]

7 [EZE]N$_4$–*ŠU* NIN.DINGIR-*ia I-NA* É ^{D}LAMMA *ú-i*[*z-zi*]

8 [*ta*]*h-du-mar-ra ú-da-a-i I-NA* É ^{D}*Zi-pá*[*r-wa-a-ma*]

9 [EZE]N$_4$ GAL ^{LÚ}*tu-hu-kán-ti-iš* DÙ-*zi*

10 [LÚ^{MEŠ} ŠU]KUR-*ia* ZAG-*aš* GÙB-*la-aš-ša* ^{D}LAM[M]A ^{GIŠ}ŠU[KUR]

11 [DÙ-*a*]*n-zi* GU$_4^{HI.A}$ UDU$^{HI.A}$ *ŠA* É.GA[L ^{L}]^{I}[^{M}

12 [*hal-ku-eš-š*]*ar ŠA* É^{MEŠ}-*ŠU-NU* UD.XI.KAM [ ]

[616] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. Nakamura, 2002, s. 37-40; D. Groddek, 2004b, s. 6; Ö. Sir Gavaz, 2012a, s. 74-75.

Tercüme:

1 Fakat ertesi gün kral hešta evine gider.

2 Büyük toplantı (toplanır). Fakat koruyucu tanrının tapınağında [

3 fakat ^{KU}[^{Š}k]urša evinin içinde bir bayram

4 ilk gün Zithariya için bir bayram kutlanır.

5 Kralın gönder[diği] adam

6 Fakat ertesi gün, koruyucu tanrının tapınağında bir teke kesilir. [

7 Onun bayramı. NIN.DINGIR (tanrının kız kardeşi) rahibesi de koruyucu tanrının tapınağına gel[ir].

8 Onlar *tahdumar* nesnesini getirirler. Zipa[rwa] tapınağında

9 [ise] *tuhkanti* Büyük Bayram'ı kutlar.

10 Sağ ve sol tarafın ŠUKUR mızrağının halkı da ŠUKUR mızrağının Koruyucu Tanrısı'na tapınırlar.

11 Sarayın koyun (ve) sığırları [

12 Onların evlerinin (yaptığı) [kurban hazırlığı]. 11. gün.

nuntarriyašhaš bayramının 14. gününde, kralın Nerik'in Fırtına Tanrısı'na bir boğa kurban ettiği görülmektedir:

KUB X 48 Vs. II 11-13[617]

11 *lu- uk- kat-ti-ma* LUGAL-*uš* ^{URU}*Ka-a-ta-pí pa-iz-z*[*i*]

12 *nu-kán* LUGAL-*uš A-NA* ^{D}U ^{URU}*Ne-ri-ik* I GU_4.MA[H]

13 *ši-pa-an-ti* NINDA *da-an-na-aš še-ep-pí-it-ta-aš pár-ši-*[*ya*]

Tercüme:

11 Ertesi gün ise kral Katapa'ya gider.

12 Ve kral Nerik Fırtına Tanrısı'na bir boğa

[617] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: C. Karasu, 1988, s. 414-415; Ö. Sir Gavaz, 2012a, s. 106.

13 kurban eder, tarla ürününden *danna-* ekmeğini parça[lar].

14 Büyük tören (yapılır). 14 gün.

Metnin devam eden kısmında ve bayramın 17. gününde ise bayram kutlamalarında kurban malzemesi olarak bir sığır geçmektedir:

KUB LIX 2 (+?) + IBoT II 8 III 4-8[618]

4 [(*lu-uk-kat-ti-ma-kán* ^{D}*H*)]*al-p*[(*u-t*)]*i-li-iš pa*[(*-iz-zi*)]

5 [(*I-NA* É.DINGIR^{LIM}*-ma šu-*)]*up-pa wa-ar-pu-u-wa-ar* UD.XVI. [(KAM)]

6 [(*lu-uk-kat-ti-ma I-NA*)] É ^{D}U ^{URU}*Ha-la-ap pa-iz-z*[*i*

7 [($^{LÚ.MEŠ}$GAD.TAR-*ma-za* DA)]G-*in* DÙ-*an-zi hal-ku-eš-ša*[(*r*)]

8 [(I GU$_4$ *ŠA* É-*ŠU-NU* UDU$^{HI.A}$)] KÁ.GAL *ap-pa-an-zi* [(UD.XVII.KAM)]

Tercüme:

4 [(Fakat ertesi gün s)]unağa gi[(der)]

5 [(Tanrılar tapınakta te)]mizlenip yıkanırlar. 16. [(gün)].

6 [(Fakat ertesi gün)] Halap şehrinin Fırtına Tanrısı'nın tapınağına gide[r.

7 [(Barbarlar)] tahtı kutlarlar.

8 [(Evlerinden sağlayacakları kurban malzemesi olarak bir sığırı (onlar verirler), ama koyunlar)] kent kapısına giderler. [(17. gün)].

nuntarriyašhaš bayramına ait başka bir metinde bu kısım benzer şeklide tekrarlanmaktadır:

KUB LV 5 + IBoT 4 70 IV 8-10[619]

8 *lu- uk- kat-ti-ma I-NA* É ^{D}U ^{URU}*Ha-la-ab* $^{LÚ.MEŠ}$*QÀT-TA-RU-UT-TI-ša-za*

[618] Transkripsiyon için Bkz.: M. Nakamura, 2002, s. 38.

[619] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: Ö. Sir Gavaz, 2012a, s. 107; Ö. Sir Gavaz, **Hitit Krallarının Kült Gezileri ve Tanrılar İçin Düzenledikleri Merasimler**, Doktora Tezi 2011, s. 136-137.

9 ^{D}DAG-*ti-in i-ya-an-zi hal-ku-eš-šar* I GU$_4$ *ŠA* É-*ŠU-NU*

10 UDU$^{HI.A}$-*ma* KÁ.GAL *ap-pa-an-zi* UD.XVII.KAM

Tercüme:

8 Fakat bir sonraki gün Halap'ın Fırtına Tanrısı'nın tapınağında

9 'Barbarlar' tahtı kutlarlar. Evlerinden sağlayacakları kurban malzemesi olarak bir sığırı (onlar verirler), ama koyunları kent kapısında(?) yakalarlar(?). 17.gün.

10 Onlar ise koyun için kapıyı tutarlar.

nuntarriyašhaš bayramına ait 5. tablette (KUB XXV 12 Rs. IV**)** ise Fırtına Tanrısı'nın tapınağında boğaların kurban edildiği görülmektedir:

KUB XXV 12 Rs. IV (CTH 626)[620]

9 DUB V^{KAM} *ma-a-an* LUGAL-*uš*

10 [*l*]*a-ah-ha-az zé-e-ni*

11 [^{U}]^{RU}*A-ri-in-na-az*

12 *A-NA* EZEN*nu-un-tar-ri-aš-ha-aš*

13 [^{U}]^{RU}*Ha-at-tu-ši ú-iz-zi*

14 [*n*]*u I-NA* É ^{D}U *ma-ah-ha-an*

15 [GU]$_4$.MAH$^{HI.A}$ *ku-ra-an-zi*

16 É^{MEŠ} DINGIR^{MEŠ} *hu-ma-an-da*

17 *ú-e-eh-zi*

Tercüme:

9 Beşinci tablet: Eğer kral

10 sonbaharda [s]eferden (sonra)

11 Arinna [ş]ehrinden

12 *nuntarriyašhaš* bayramı için

[620] S. Alp, 1993. s. 62; Ö. Sir Gavaz, 2012a, s. 108.

13 Hattuša [ş]ehrine gelirse

14 Fırtına Tanrısı'nın tapınağında

15 [bo]ğalar kesildiği zaman

16 bütün tapınakları

17 dolaşır.

Nerik'te Hava Tanrısı için yapılan bayram ritüellerinde, kadınlar korosu Hatti dilinde "boğa şarkısı"nı söylerken kral boğaların arkasında yürümektedir.[621] Boğanın bir bayram ritüelinde kralın önünde yürümesi, boğanın buradaki önemli önemini göstermektedir: İlgili kısım şöyledir:

KUB XX 10 Rs. IV 9-14[622]

9 MUNUS$^{MEŠ\ URU}$*Ne-ri-ik-ma*

10 *ŠA* GU$_4$.MAH$^{HI.A}$ SÌR

11 *a-wa-an ka-it-ga-hi-il-lu-u*

12 ^{D}*Da-a-ru le-el-li*

13 *li-ip-ha-ip-pi-in* SÌR^{RU}

14 LUGAL-*uš* EGIR GU$_4$.MAH$^{HI.A}$ *i-ya-ta-ri*

Tercüme:

9 Nerikli kadınlar

10 boğaların şarkısını:

11 "awan kaitgahillu

12 Taru lelli

[621] M. Doğan-Alparslan, 2012, s. 120.

[622] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: V. Haas, **Der Kult von Nerik. Ein Beitrag zur hethitischen Religionsgeschichte**, Roma 1970, s. 272-275; M. Doğan-Alparslan, **Hitit Bayram Ritüellerinde Geçen Bazı Eylem, Çağrı ve Sahne Oyunlarının Tasviri ve Yorumu**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999, s. 120.

13 liphaippin" söylerler.

14 kral boğaların arkasından yürür.

II. 4. 3. 6. Kraliyet Cenaze Töreninde Sığır Kurbanı (CTH 450)

Kraliyet cenaze töreninin 1. ya da 2. gününde, ceset henüz yakılmadan önce, ilginç bir ritüel gerçekleştirilmektedir. Bu ritüelde kullanılan sığır ve keçi, bayram törenlerinde kullanılan kurban hayvanları ile karşılaştırıldığında farklı işlemlere tabi tutulmaktadır. Bu ritüel, ruhun bedeni henüz terk etmediği inancıyla ona ulaşmak için düzenlenmiştir.[623]

KUB XXX 16 + XXXIX 1 Vs. I 1-16 (CTH 450)[624]

1 *ma-a-an* ^{URU}*Ha-at-tu-ši šal-li-iš wa-aš-ta-a-iš ki-ša-ri*

2 *na-aš-šu-za* LUGAL-*uš na-aš-ma* MUNUS.LUGAL-*aš* DINGIR^{LIM}- *iš ki-ša-ri*

3 *nu-za-kán hu-u-ma-an-za šal-li-iš am-mi-ia-an-za*

4 ^{GI}*ŠU-UL-PA-TE*^{MEŠ}*-ŠÚ-NU ar-ba da-an-zi*

5 *nu ú-e-iš-ki-uwa-an ti-an-zi*

6 DINGIR^{LIM}*-iš-ma-aš ku-e-da-ni* UD-*ti ki-ša-ri nu a-pí-e-da-ni*

7 UD-*ti kiš-an i-ya-an-zi* I GU$_4$.APIN.LÁ *šar-lu-ma-aš-kán*

8 *á-pí-el* ZI-*ni ši-pa-an-da-an-zi*

9 *na-an ki-it-kar-ši ba-ad-da-an-zi* [*nu k*]*i-iš-ša-an*

10 *me-ma-an-zi zi-ik-wa-za* GIM-*an k*[*i-iš-*]*ta-at*

11 *ka-a-ša-wa-az QA-TAM-MA ki*[*-š*]*a-ru*

12 *nu-ua-aš-ša-an* ZI-KA *ki-i-da-ni* GU$_4$*-i* [*ka*]*t-ta tar-na*

---

[623] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 222.

[624] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, "Ein Bestattungsritual hethitischer Könige", **ZA** 46 (1940), s. 208-209; H. Otten, 1958, s. 18-19; A. Kassian, et al., 2002, s. 46-49; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 223-224.

13 *nam-ma* ^{DUG}HAB.HAB GEŠTIN *ú-da-an-zi na-an á-pi-e-el*

14 ZI-*ni ši-pa-an-da-an-zi nam-ma-an ar-ha*

15 *du-wa-ar-na-an-zi*

16 *ma-ah-ha-an-ma* GE_6*-az ki-ša-ri na-aš-ta ak-kán-ti*

17 I MÁŠ.GAL *še-er ar-ha wa-ah-nu-wa-an-zi*

18 *na-aš-ta an-da ki-iš-ša-an me-ma-an-zi*

Tercüme:

1/2 Hattuša'da, kral ya da kraliçenin tanrı olduğu "büyük kayıp" gerçekleştiğinde,

3 ondan sonra büyük, küçük hepsi

4 içme kamışlarını çekip alırlar

5 ve ağlamaya başlarlar

6 Onun tanrı olduğu günde, o

7 günde şöyle yaparlar: İyi cins bir çift sığırını

8 onun "ruhuna" (kurban etmek üzere) sunarlar.

9 ve ayakucunda onu keserler ve şöyle

10 söylerler: "Eğer ki sen (nasıl) olduysan

11 işte bu (kurbanı) da aynı şekilde olsun

12 ve "ruhunu" da bu sığırınki (gibi) aşağı bırak!"

13 Ayrıca bir testi şarap getirirler ve onun

14 "ruhuna" kurban sunarlar. Sonra onu

15 kırarlar.

Metnin bu kısmında iyi cins bir çift sığırı (GU_4.APIN.LÁ), ölünün ruhu için kurban edilmektedir. Burada sığırla ölünün ruhu arasında bütünlük kurma çabası vardır. Kurban edilen sığırın, ölünün ruhunu taşıma görevi üstlenmesi ve ruhun diğer dünyaya rahatça ulaşmasını sağlaması için böyle bir ritüelin yapıldığı düşünülmektedir. Sığır ve

keçi, büyük olasılıkla büyü karakterli bazı günah çıkarma/arınma ritüellerinde karşımıza çıkan *nakkušši-* ya da *tarpalla-* gibi "bedel" olarak düşünülmüş olmalıdır. Sığır ve erkek keçiyle yapılan bu ritüelden sonra büyük olasılıkla ertesi gün ölü, yakma yerine sevk edilmiş olmalıdır. Sığırın, ölünün ayakucunda kurban edilişi analoji (taklit) büyü tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir.[625] Kraliyet cenaze töreninin 2. gününde, 18 koyun ve iki sığırı kurban etmek üzere şöyle hazırlarlar:

KUB XXX 15 + KUB XXXIX 11 Vs. 44-53 (CTH 450)[626]

44] *IŠ-TU* É.GAL^{LIM} II GU$_4$ II-*ŠU* IX UDU$^{HI.A}$ *na-a-i-ir na-aš-ta* I [GU$_4$ IX UDU$^{HI.A}$]

45 [*ták-na-aš* ^{D}]UTU-*i ši-pa-an-da-an-zi* I GU$_4$-*ma-kán* IX UDU$^{HI.A}$-*ia ak-kán-da-a*[*š* ZI-*ni ši-pa-an-da-an-zi*]

46 [*nu-kán h*]*a-aš-ta-a-i ša-ra-a da-an-zi na-at-kán uk-tu-ri-ia-az p*[*a-ra ú-da-an-zi*]

47 [*na-at*] *I-NA* É.NA$_4$-*ŠU pí-e-da-an-zi nu-kán I-NA* É.NA$_4$ É [.ŠÀ *an-da*]

48 [^{GIŠ}NÁ^{ME}]^{Š} *iš-pár-ra-an-zi nu-kán ha-aš-ta-i IŠ-TU* ^{GIŠ}ŠÚ.A *ar-ha d*[*a-an-zi*]

49 [*na-a*]*t-ša-an* ^{GIŠ}NÁ-*aš iš-pár-ra-an-da-aš ti-an-zi ša-ša-an-n*[*a-an …*]

50 *Š*[*A*] *x* GÍN *IŠ-TU* Í.DÙG.GA *ha-aš-ti-ia-aš pí-ra-an ti-an-zi x*[- .....]

51 [*na-am*]*a-kán* I GU$_4$ I UDU-*ia ak-kán-da-aš* ZI-*ni ši-pa-an-d*[*a-an-zi*]

52 [EGIR-*i*]*z-zi-az-ma-kán ak-kán-da-an ku-e-da-aš A-NA* É^{MEŠ} *a*[*n-da ti-an-zi*]

53 *nu a-p*[*i-i*]*a* I GU$_4$ IX UDU$^{HI.A}$-*ia ki-iš-ša-an ši-pa-an-da-an-z*[*i*]

Tercüme:

44 [ ] saraydan iki sığır ve iki kez dokuz koyun sevk ederler ve sonra bir [sığır, dokuz koyunu]

45 [Yerin] Güneş Tanrıçası'na kurban ederler, bir sığır ve de dokuz koyunu ölünü[n ruhuna (kurban etmek üzere) sunarlar]

[625] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 227-230.

[626] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1940, s. 220-221; H. Otten, 1958, s. 68-69; A. Kassian, et al., 2002, s. 268-273; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 243-245.

46 [k]emikleri kaldırırlar ve onları krematoryumdan [ ]

47 [ve onları] onun "Taş Ev"ine taşırlar. Ve "Taş Ev"deki [yatak odasın]da, ….

48 [yatakları] sererler ve kemikleri sandalyeden alır[lar]

49 [ve onl]arı serilmiş yatağa koyarlar, (bir) lamb[a]

50 [ ] *x* şekel güzel kokulu yağı kemiklerin önüne koyarlar *x* [ ]

51 [son]ra bir sığır ve bir koyunu ölünün ruhuna (kurban etmek üzere) sun[arlar]

52 sonunda da i[çinde] ölünün olduğu evlere ….

53 [..].. bir sığır ve dokuz koyun şöyle (kurban etmek üzere) sunulur [ ].

44. satırda, 2 sığırın ve iki kere 9 koyunun yani 18 koyunun saraydan sevk edildiği görülmektedir. Bu sığırlardan 1 tanesi ve 9 tane koyun, törenin en öncelikli ilahi varlığı Yerin Güneş Tanrıçası'na kurban edilir (*šipant*-) ve diğer sığır ve 9 koyun da ölünün ruhu için kurban edilir. Buradaki hayvanların cenaze yemeği için kurban edildikleri düşünebilir. Ancak hayvanların sayısının özel bir anlamı da olabilir. En sonunda yine hayvan kurbanı gündeme gelmektedir. Metindeki ifadeye göre, bu kurbanların ne şekilde yapıldığı, günümüze ulaşmayan bir tablette anlatılmaktadır. 52. satırda ilginç olan nokta bir takım evlerden (É^{MEŠ}) söz edilmesidir ki bu evler, içinde ölünün olduğu evlerdir. Öyle görünüyor ki 52. satırda kurban edileceği belirtilen 1 sığır ve 9 koyun bu evler içindir. Bu evlerin, ölü için inşa edilen anıt mezara ait yapılar olabileceği düşünülmektedir.[627] Aynı zamanda 2. gün, ölü kralın eline bir yay ve ok yerleştirilmektedir. 3. gün kalıntılar, *hekur*-evine (türbe) konulduktan sonra yaklaşık 10 sığır ve 67 koyun, yatıştırma kurbanlıkları olarak ve ölen kişiye öbür dünyada hayvan sağlamak gibi çeşitli amaçlar için kurban edilmektedir.[628] Cenaze töreninin 7. gününde ise sığır ve koyun kurbanları şöyle gerçekleşmektedir:

[627] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 246-247.

[628] B. J. Collins, 2010, s. 66.

KUB XXX 25 + KUB XXXIV 68 + KUB XXXIX 4 + KBo XLI 117 Vs. 1-20 (CTH 450)[629]

1 [*ma-a-an I-N*]*A* UD VII^{KAM} *lu-uk-kat-ta nu A-NA* ALAM *a-ša-a*[*-an-ti*]

2 ŠU[^{MEŠ}*-aš-w*]*a-a-tar pí-an-zi na-aš-ta* Ì.DÙG.GA *an-da za-pa-nu-wa*[*-an-zi*]

3 *nu*[*-kan A-NA* A]LAM I GU$_4$.NIGA VIII UDU$^{HI.A}$ *ši-pa-an-du-wa-an-zi pí-an*[*-zi*]

4 Š[À.BA I U]DU *ták-na-aš* ^{D}UTU-*i* I UDU *ha-an-na-aš hu-uh-ha-aš*

5 III [UDU-]*ma* I GU$_4$-*ya ak-kán-da-aš* ZI-*ni* I UDU-*ma* [*-kán*]

6 [*A-N*]*A* ^{D}UD.SIG$_5$ *ši-pa-an-da-an*[*-zi*]

7 [*ma-ah-*]*ha-an-ma-aš-ša-an* ^{UZU}NÍG.GIG EGIR-*pa ti-an*[*-zi*]

8 [*nu ak-*]*kán-ti a-ku-wa-an-na pí-an*[*-zi*]

9 *ma-ah*[*-ha-a*]*n-ma wa-ga-an-na ap-pa-a-i* [*n*]*a-aš-ta* AL[AM]

10 $^{MUNUŠ.MEŠ}$[*tap-d*]*a-ra-aš* É-*ir-zi pa-ra-a* [*ú-d*]*a-a nu-kán e-ez-z*[*a*]*-a*[*n*]

11 ^{É}*hi*[*-lam-ni*] *an-da wa-ar-nu-wa*[*-an-z*]*i nu ki-i kat-ta-a*[*n*]

12 *wa-a*[*r-nu-w*]*a-an-zi* 1$^{NU.TIM}$ [^{TÚ}]^{G}NÍG.LÁM^{MEŠ} I DUG Ì.DUG.GA-*ya*

13 *nam-ma* I G[U$_4$] 8 U[DU$^{HI.A}$*-ya a-w*[*a-a*]*n kat-ta ha-ad-da-an-zi*

14 *nu* I DUG GEŠTIN I DUG KAŠ *du-wa*[*-a*]*r-na-an-z*[*i*]

15 *nam-ma-at-kán* $^{MUNUŠ.MEŠ}$*tap-d*[*a-a*]*a-aš a-ra-ah-za-an-d*[*a*]

16 *wa-ah-nu-uz-zi nu* [I NINDA] *a-a-an* I NINDA.GUR$_4$.RA GA.KIN.AG ^{D}UTU-[*i*]

17 *me-na-ah-ha-an-da par-ši-ia-an-zi na-at-ša-an* ^{GIŠ}BANŠ[UR-*i*]

18 *ti-an-zi nu* ^{MUNUŠ}ŠU.GI [*ak-ká*]*n-ti*^{TI} SAHAR$^{HI.A}$*-uš ša-ra-a da-a-*[*i*]

19 *nu* SAG.DU^{MEŠ} ANŠU.KUR.RA^{MEŠ} S[AG.DU]^{MEŠ} GU$_4$$^{HI.A}$ *ku-wa-pí wa-ra-an*[*-da-at*]

20 *na-aš a-pi-ia pí-e*[*-da-an-zi x*]$^{HI.A}$*-ma* [*-za*]

[629] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 24-27; A. Kassian, et al., 2002, s. 320-323; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 266-270.

Tercüme:

1 Yedinci günd[e] gün ağardığı [zaman] otura[n] heykele

2 el s]uyu verirler ve sonra güzel kokulu yağı damlatı[rlar]

3 [ve heyk]ele bir semiz sığır, sekiz koyun (kurban etmek üzere) sunar[lar].

4 [Bir ko]yun Yerin Güneş Tanrıçası'na, bir koyun büyükannelere ve büyükbabalara

5 üç [koyun] ve bir sığırı ise ölünün ruhuna ve bir koyunu da

6 İyi Gün Tanrısı[na] (kurban etmek üzere) [sunarl]ar.

7 Karaciğeri geriye koydukları zaman ise,

8 ve ölüye içmesi için verirler

9/10 Yemek sona erdiği za[man] ise, [v]e sonra [*tapt*]*ara*- kadınları heykeli evden dışarı [çıka]rtır ve *ezz*[*a*]*n*[*ı*]

11 av[lu]nun içinde yakarlar ve şunları kül oluncaya kadar (tamamıyla)

12 ya[ka]rlar: bir takım [tör]en giysisi ve bir kap güzel kokulu yağ

13 ayrıca bir sığır ve sekiz koyunu aşağı doğru keserler

14 ve bir şarap kabını ve bir bira kabını kır[a]rla[r]

15 ayrıca *tapt*[*ar*]*a* kadınları etrafın[da]

16 döner. Bir sıcak [ekmek], bir somun <ve> peyniri Güneş Tanrısı'nın

17 karşısında parçalarlar ve onu sofraya

18 koyarlar. Yaşlı kadın külleri ölü için yerden kaldırı[r]

19 ve at kafaları ve sığır k[afa]larının yakıl[mış] olduğu yere

20 ve onları oraya geti[rirler …….]leri ise [ ]

7. gün oturan heykele el suyu verilmesiyle başlar ve sonra heykele, güzel kokulu bir yağ damlatılır. Sonra heykele bir tane semiz sığır ve sekiz tane koyun kurban etmek üzere sunulur. Burada sığır ve koyunların ölünün heykelinin huzuruna getirilerek ona

gösterilişi ve kurbanlık olarak takdis edilişleri (*šipant-*) uygulanmaktadır. Nasıl ki, olağan bayram törenlerinde hayvanlar kurban edilmeden önce kral tarafından takdis ediliyorsa burada da kralın yerini alan heykel, kurbanlık hayvanları takdis etmektedir. Bu hayvanlar belli tanrılar için adanmıştır. Koyunlardan biri Yerin Güneş Tanrıçası için takdis edilir. Bir diğeri büyükanne ve büyükbabalar için takdis edilir. Ölünün ruhu için ise üç koyun ve bir sığır takdis edilir; bir koyun da İyi Gün Tanrısı içindir.[630] Cenaze yemeğinin yenilmesinden sonra metnin başında sözü edilen ve Yerin Güneş Tanrıçası'na, büyükanne ve büyükbabalara, ölünün ruhuna ve İyi Gün Tanrısı'na adanan bir sığır ve sekiz koyundan oluşan kurban hayvanları "aşağı doğru" kesilir. "Aşağı doğru kesme" buradaki tanrıların öteki dünyayla bağlantısının bir işaretidir. Herkesin yemeğe hazırlandığı bir sırada yaşlı kadın sorumluluklarını yerine getirmekte, yakılan nesnelerin küllerini at kafalarının ve sığır kafalarının yakıldığı yere taşımaktadır. Özellikle "at kafalarının ve sığır kafalarının yakıldığı yer" denmesi bu yerin cesedin yakıldığı *ukturi*'den farklı bir yer olduğunu gözler önüne sermektedir.[631] Cenaze töreninin 8. gününde de sığır kurbanları verilmektedir. İlgili metin yeri şöyledir:

KUB XXX 24a + KUB XXXIV 65 Vs. I 13-19 (CTH 450)[632]

13 *nu* I GU_4 VII $UDU^{HI.A}$-*y*[*a*] *A-NA* PÚ *a-u-wa-an kat-ta ha-ad*[*-da-an-zi*]

14 *nam-ma A-N*[*A*] III NINDA *a-a-an* I NINDA.GUR_4.RA GA.KIN.AG^{MUNUS} S[U.GI *da-a-i*]

15 *A-NA* ^{GIŠ}[ÉRIN *ZI-B*]*A-NA-ya-aš-ša-an za-ap-za-ga-a-ya* [*da-a-i*]

16 [*na-*]*at-kán* [^{MUNUŠ}Š]U.GI ^{D}UTU-*i me-na-ah-ha-an-da e-ep-z*[*i nu ki-iš-ša-an*]

17 [*me-mi-iš-ki-iz-z*]*i* ^{D}UTU-*i ka-a-ša-wa-ták-kán ke-e* [*šu-up-pa-la*]

18 [*ha-ad-da-ú-*]*en nu-wa-ra-at-ši-iš-ša-an šar-ri*[*-iz-zi le-e*]

---

630 F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 271.

631 F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 273.

632 Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 58-59; A. Kassian, et al., 2002, s. 376-379; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 274-278.

19 [*ku-iš-ki ha-a*]*n-na-ri-ya-wa-aš-ši-iš-ša-an le*[*-e ku-iš-ki*]

Tercüme:

13 ve bir sığır v[e] yedi koyunu pınarda aşağı doğru keser[ler]

14 ayrıca yaş[lı kadın] üç sıcak ekmeğ[in üzeri]ne bir somun ve peynir [koyar].

15 [Terazinin] üztüne *zapzagai-* [koyar]

16 [ve] sonra [ya]şlı kadın Güneş Tanrısı'nın karşısına tuta[r ve şöyle]

17 [devamlı olarak der:] "Bak! Ey Güneş Tanrısı, şimdi [biz] bu [hayvanları] senin için

18/19 [kes]tik, ve [hiç kimse] ona zarar vermesin, h[iç kimse] ona itiraz etmesin".

Cenaze töreninin 10. gününde, 7. günde yapıldığı gibi heykele, Yerin Güneş Tanrıçası'na, büyükbaba ve büyükannelere kurban sunarlar. Heykele ve ölünün ruhuna diğerlerinden farklı olarak sığır sunulmaktadır:

KUB XXXIX 10 Vs. I 1-7 (CTH 450)[633]

1 [*I-NA* UD X^{K}]^{AM} *ma-a-an lu-u*[*k-kat-ta* ALAM-*kán* (*nu-u-wa* É-*ri-a*)*n-da nu-kán*]

2 [*A-NA* A]LAM $DUMU^{MEŠ}$ É.GAL [*a-ku-wa-an-na IŠ-TU hu-u-up-*(*pár* KÙ.GI)]

3 [(*pí-y)*]*a-an-zi nam-ma A-N*[*A* ALAM I GU_4.NIGA VII $UDU^{HI.A}$ *ši-pa-an-du-wa-a*(*n-zi*)]

4 [(*pí-an)*]*-zi* I UDU *ták-na-aš* ^{D}U[TU-*i* I UDU ^{D}UTU *ŠA-ME-E* II UDU *hu-*(*uh-ha-aš ha-a-an-n*)*a-aš*]

5 [II UDU] I GU_4*-ya ak-kán-t*[*a-aš* ZI-*ni* I UDU-*ma A-N*(*A* ^{D}UD.SIG_5 *ši-pa-a*)*n-da-an-zi*]

6 [*ma-*]*ah-ha-an-ma-aš-ša-an* ^{U}[^{ZU}NÍG.GIG (EGIR-*pa ti-an-zi) nu ak-kán-ti*]

7 [*w*]*a-ga-an-na pí-an-zi* [*nu a-pí-e-da-ni-pát pí-di* ^{GIŠ}ZA.LAM.$GAR^{HI.A}$ *ka-ru-ú ši-ya-an*]

[633] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 54-57; A. Kassian, et al., 2002, s. 432-433; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 289-291.

Tercüme:

1 [Onuncu günde] gün [ağardığı] zaman [heykel (hala ev)dedir ve]

2 saray oğlanları [(altın)*hup(par)* kasesinden içmesi için] hey[kele]

3 [(verir)]ler. Ayrıca [bir besili sığır (ve) yedi koyunu heyke]le [(kurban etmek üzere)]

4 [(sunar)]lar: bir koyunu Yer'in G[üneş] Tanrıçası'na [bir koyunu Göğün Güneş Tanrısı'na iki koyunu bü(yükbaba ve büyükanne)lere]

5 [iki koyunu] ve bir sığırı ölünü[n ruhuna bir koyunu ise (İyi Gün Tanrısı'na (kurban etmek üzere) sunarlar

6 Ka[raciğeri (geriye koydukları za]man [ve ölüye]

7 [ye]mesi için verirler [ve (çadır) aynı yerde (bir önceki yere) kurulur].

Cenaze töreninin 10. gününde bu günün ana teması "harman yeri sabanının günü" olarak adlandırılarak çeşitli ritüeller ve kurban ritüelleri yapılmaktadır.[634] İlgili kısım şu şekildedir:

KBo XL 178 + KUB XXXIX 14 Vs. I 13-17 (CTH 450)[635]

13 *nu* ^{GIŠ}APIN *ar-ha k*[*i*]*-iš-ša-an-zi na-an a-pí-e-da-ni-pát pí-di*

14 *ar-ha wa-ar-n*[*u-u-*]*wa-an-zi ha-aš-(šu)-uš-ma* ^{f}SU.GI *ša-ra-a da-a-i*

15 *nu* SAG.DU^{MEŠ} [AN]ŠE.KUR.RA^{MEŠ} SAD.DU(^{MEŠ}) $GU_4^{HI.A}$ *ku-wa-pí wa-ra-an-da-at*

16 *nu-uš a-pí-ya iš-hu-u-wa-i* $GU_4^{HI.A}$*-ma* (*ha*)*-ad-da-an-zi*

17 [*nu-u*]*š* $^{LÚ.MEŠ}$MUHALDIM *da-an-zi*

Tercüme

[634] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 289.

[635] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 78-79; A. Kassian, et al., 2002, s. 452; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 293.

13 ve sabanı k[ır]arlar ve onu yerde

14 tamamen yakarlar, yaşlı kadın külleri kaldırır,

15 ve at kafaları (ve) sığır kafalarının yakılmış olduğu

16 yere boşaltır. Ve sığırları keserler,

17 [ve] aşçılar onları alırlar.

Cenaze töreninin 10. günün ritüellerinden birisi de koşum sığırlarının kesilmesidir:

KUB XXXIX 14 + KBo XL 311 Rs. III 3-5 (CTH 450)[636]

3 GU_4[$^{HI.A}$-*m*]*a ku-i-e eš* [$^{?}$ *an-da t*]*u-u-ri-ya-an-te-eš*

4 *nu-uš ha-ad*[*-da-an-*]*zi*

5 *nu-uš* [MUHALDIM] $^{LÚ.MEŠ}$MUHALDIM [ ]*da-a-an-zi*

Tercüme:

3 [ko]şum sığır[larını]

4 keserler

5 ve aşçılar [(onları$^{?}$)] alırlar.

Yukarıdaki metinlerin ikisinde de kullanılan malzemelerin yakılması konu edilmektedir. Sembolik bir şekilde yere sürtüldükten sonra kırılıp, tamamen yakılan saban, ölünün diğer yaşamında içinde yer alacağı çiftliğin gereçlerinden biridir. Onunla beraber yakılan her şey gibi saban da ölünün sonraki hayatına dahil edilmiştir. Burada dikkati çeken önemli bir nokta vardır: nasıl ki, yakarak en kolay şekilde öteki dünyaya gönderilen ölünün bir ruhu varsa, onunla beraber ya da ondan sonra öldürülüp yakılan bütün hayvanların ve eşyaların bir ruhu olduğu düşünülmektedir. Küller her zaman yaşlı

[636] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s.80-81; A. Kassian, et al., 2002, s. 458-459; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 296.

kadın tarafından at kafaları ve sığır kafalarının olduğu yere götürülüp, boşaltılmaktadır. Yukarıdaki metinlerde kesilen sığırların, aşçılar tarafından alınması anlatılmaktadır. Aşçılar kesilen hayvanları parçalayıp, yenilir duruma getirmekle sorumlulardır.[637] Cenaze töreninin 12. gününde ise sığırlar, heykele ve ölünün ruhuna kurban edilmektedir:

KUB XXX 19 + 20 + 21 + 22 + XXXIX 7 Vs. I 1-4 (CTH 450)[638]

1 *ma-a-an I-NA* UD XII^{KAM} *lu-uk-kat-ta* ALAM-*kán nu-u-wa* É[-*ri an-*]*da*

2 [*n*]*u-u-kán A-NA* ALAM I GU$_4$.NIGA VII UDU$^{HI.A}$-*ya ši-pa-an-da-a*[*n*]-*zi*

3 I UDU *ták-na-aš* ^{D}UTU-*i* I UDU ^{D}UTU *ŠA-ME-E* II UDU *hu-uh-ha*[*-aš b*]*a-an-na-aš*

4 II UDU I GU$_4$.NIGA *ak-kán-ta-aš* ZI-*ni* I UDU-*ma-kán A*[*-N*]*A* ^{D}UD.SIG$_5$ *ši-pa-an-da-an-zi*

Tercüme:

1 On ikinci gün, gün ağardığı zaman, heykel henüz evin içindedir,

2 [v]e heykele bir semiz sığır, yedi koyun (kurban etmek üzere) suna[r]lar;

3 bir koyunu Yerin Güneş Tanrıçası'na, bir koyunu Göğün Güneş Tanrıçası'na iki koyunu büyük ba[ba (ve) bü]yük annelere

4 iki koyunu ve bir semiz sığırı ölünün ruhuna, bir koyunu ise İyi Gün Tanrısı'[n]a (kurban etmek üzere) sunarlar.

Sunulan bu kurbanlar, metnin devamında şöyle kesilmektedirler:

KUB XXX 19 + 20 + 21 + 22 + XXXIX 7 Vs. I 23-25 (CTH 450)[639]

23 *mu-u-ri-ya-nu-uš* ^{TÚG}ŠÀ-KA-D[Ù] *nu* ^{GIŠ}*tar-še* I GU$_4$ VII UDU$^{HI.A}$-*ya*

24 *hu-kán-zi nam-ma-aš za* [^{L}]$^{Ú.MEŠ}$ MUHALDIM *da-an-zi*

[637] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 296.

[638] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 32-33; A. Kassian, et al., 2002, s. 476-477; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 300-301.

[639] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 32-33; A. Kassian, et al., 2002, s. 480-481; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 302-303.

25 *nu* ^{GIŠ}GEŠTIN *ú*[-*da-an*]-*zi*

Tercüme:

23 salkımları <ve> kumaş kemer[i] masada bir sığırı ve yedi koyunu

24 keserler. Sonra [ ] aşçılar alır.

25 ve üzüm asmasını gö[türür]ler.

Metnin bu kısmında yani cenaze töreninin 12. gününde, önce bağbozumu yapılarak ölüye üzüm asması, sığır ve koyun kurban edilmektedir. Cenaze töreninin 13. gününe gelindiğinde ise heykel *kurakki*- denen bir objenin üstüne kaldırılmakta ve hemen arkasından kurban ritüeli başlamaktadır. Bu kurban ritüelinde ilk önce ocağın içine *gabanu*- (ağaç ya da bitki kökü)'yu yerleştirirler. Daha sonra 1 semiz sığır ve 8 koyun ölünün ruhu için takdis edilir ve bu hayvanları "aşağı doğru" keserler. Aşağı doğru kesmenin, ritüelin öteki dünya/yeraltı dünyası ile bağlantısını gözler önüne serer. Kesilen hayvanların karaciğer ve yüreklerini kızartıp, yemesi için ölünün ruhuna verirler. Kızartma işlemi ocakta yapılmaktadır. Kızartılanların aslında heykele takdim edildiği açıktır.[640] Metnin ilgili kısmı şöyledir:

KUB XXXIV 66 + KUB XXXIX 7 + KBo XXXIV 57 + KBo XXXVIII 173 + KBo XXXIX 148 + KBo XL 22 Rs. III 1-7 (CTH 450)[641]

1 *na-aš-ta* ALAM ^{GIŠ}*ku-ra-ak-ki-ia pár-ki-ya-an*-[*zi*]

2 *na-at IŠ-TU* ^{GIŠ}GU.ZA KÙ.GI GAR.RA *iš-tar-na pí-di*[ ]

3 *a-še-ša-an-zi xx* [*x nu*-]*uš-ša-an ga-pa-nu ha-aš-ši-i ti*[-*an-zi*]

4 *nam-ma-kán IT-TI* [G(UNN)I I GU$_4$.NIG]A VIII UDU$^{HI.A}$ *ak-kán-ta-aš Z*[(I-*nı*)]

5 *ši-pa-an-ti n*[(*a-aš-t*)a *kat-ta*]-*an-da ha-ad-da-an*-[*zi*]

[640] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 313-314.

[641] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 40-41; A. Kassian, et al., 2002, s. 500-503; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 311-313.

6 [(*nam-ma* ^{UZU}NÍG.GIG$^{HI.A\ U}$)^{ZU}ŠÀ$^{?}$ *za-n*]*u-u-wa-an-zi na-at a*[(*q-qa-an-da-aš*)]

7 [(Z)I-*ni wa-ga-an-na pí-an-*] [*zi*]

Tercüme:

1 Heykeli Kaide$^{?}$'nin üstüne kald[ırır]lar

2 ve onu altın kakmalı tahtla birlikte (kaide'nin) ortasına

3 asmayı ocağın içine [koyar]lar.

4 Sonra o [o(cağ)ın] yanında [1 besili sığır] (ve) 8 koyunu ölünün ruhuna sunar.

5 Ve [(onları) aşağı] doğru keser[ler].

6 [(Sonra ciğerleri, yü)rek(leri)$^{?}$ kı]zartırlar. Ve onları ö[(lünün)]

7 [(ru)huna ısırması için (yani yemesi için) verir]ler.

Metnin genelinde, kafaları kesilmiş atların ve sığırların kafaları yakılmakta ve daha sonra yakılan ek nesnelerin toplandığı özel bir yere atılmaktadır. Hitit başkentinin hemen kuzeyinde yer alan Osmankayası'ndaki Hitit mezarlığında bulunan ölülerle yatan hayvan kafalarını (bütün halindeki hayvanlarla birlikte - sığır, koyun ve keçi, domuz, köpek ve eşyalar) akla getirmektedirler. 10. günün olaylarına tanıklık eden parçalar, bronz bir mızrak, bir ok ve bir av torbasıdır (*kurša*). Cenaze töreninde kullanılan bu av ve kurban sembolleri, Hitit kralının cenaze törenlerine dağılmış ve Hitit metinlerinde hayvan egemenliği imgelerinin kraliyet ideolojisine bağlandığı varsayımını güçlendirmiştir.[642]

[642] B. J. Collins, 2010, s. 66.

II. 4. 4. Sığır ile İlgili Arkeolojik Veriler

II. 4. 4. 1. Kemik Buluntuları

Anadolu'da yapılan kazılarda sığır cinsine ait ilk izler, Alacahöyük mezar buluntularında ele geçmiştir.[643] 1936 yılında Alaca Höyük'te yapılan kazılarda, sığıra ait pek çok kemik parçası, diş kalıntıları, boynuzlar ve kafa kemikleri bulunmuştur. Bu kemik kalıntıları üzerinde kesim izleri de tespit edilmiştir. Ele geçen bu sığır kemikleri, vücudun özellikle ayak kısımlarından toynağa kadar olan kemiklerdir. Bunların yanında sıkça baş kemikleri görülürken yanlarında tam olmayan boynuzlarda bulunmuştur.[644] Özellikle kral mezarlarında ele geçen buluntular, ölüler için yapılan kurbanlar ve cenaze yemeği ile ilgilidir. Mezarların pek çoğunda bulunan sığır kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Sığırların yalnızca baş ve bacak kemikleri ölüye sunulmuştur. Bu durum, yenilebilir hayvanların cenaze yemeğinde tüketildiğini, hayvandan geriye kalanların ölüye sunulduğunu göstermektedir. Alacahöyük ile çağdaş ve Çorum il sınırları içinde yer alan Resuloğlu mezarlığında da 2004 yılında yapılan kazılarda küp mezarların etrafında sığır baş ve ayakları ele geçmiştir. Bulunan sığır baş ve ayakları, Alacahöyükte olduğu gibi, bir kurban merasimini ve cenaze yemeğini belgelendirmektedir. Cenaze yemeği ile ilgili bu adette sığır cinsi hayvanların baş ve ayak kısımları ölüye sunuluyor, geriye kalan kısımları ise ölü yemeğinde kullanılıyordu. Böylelikle hem ölü, hem de geride kalanlar ölü yemeğine iştirak etmiş oluyordu. Resuloğlu mezarlarının yanına bırakılmış sığıra ait

[643] H. Ertem, 1965, s. 45.

[644] H. Z. Koşay, **Ausgrabungen von Alaca Höyük. Ein Vorbericht über die im Auftrage der Türkischen Geschichtskommission im Sommer 1936 durchgefuhrten Forschungen und Entdeckungen**, Ankara 1944, s. 183-184.

ayakların tırnaklı oluşu, Alaca Höyük'te olduğu gibi, bu parçaların pişirilmeden ve yenmeden mezarın yanına bırakıldıklarını göstermektedir.[645]

Ölü kurbanlarına, Ankara'nın 65 km kadar batısındaki Ilıca'da bulunan ve Hitit dönemine tarihlenen mezarlarda da rastlanmaktadır. Çoğunlukla içinde yakma mezarların bulunduğu Ilıca mezarlık alanında, mezarların içinde ve ya dışında, ölü gömme törenleri ile ilgili görülen, yanmış ya da yanmamış olan 4 sığıra ait kemikler saptanmıştır.[646]

Boğazkale ve Yazılıkaya arasında bulunan Osmankayası mezarlığında ise yakılmış cesetlerin küllerinin konulduğu urnelerin altında veya çevresinde çeşitli hayvan kemikleri bulunmuştur. Bu kemikler arasında bir sığıra ait kalıntılar mevcuttur. Acemhöyük Arıbaş mezarlığında da kurban hayvanlarının kalıntılarına, çoğunlukla da öküz başlarına rastlanmaktadır.[647]

Boğazkale Aşağı Şehir'de 1952-1955 yılları arasında yapılan kazıların IV. tabakasında, koyun veya keçi kemikleri yanında iki sığıra ait kafatası ve iskelet kalıntıları bulunmuştur.[648] Boğazkale'de yapılan son kazılara göreyse GAL *MEŠEDI* evinde ve Doğu yapısında bulunan faunal kalıntılar arasında sığırlara ait kemikler de bulunmuştur. GAL *MEŠEDI* evindeki 50 sığır, buluntuların % 21.7'sini, Doğu yapısındaki 18 sığır ise buluntuların % 28.1'ini oluşturmaktadır. Kemik buluntularının incelenmesine göre sığır eti, Hitit döneminde önemli bir rol oynamıştır. Bulunan kalıntılara göre, 4 yaşından önce

[645] T. Yıldırım, İ. Ediz, "2004 Yılı Resuloğlu Mezarlık Kazısı", **27. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, 30 Mayıs-3 Haziran 2005**, s. 57-58.

[646] M. Akyurt, 1998, s. 47.

[647] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 207.

[648] K. Bittel, R. Naumann, Th. Beran, R. Hachmann, G. Kurth, **Bogazköy 3 Funde aus den Grabungen 1952-1955**, Berlin 1957, s. 67-68.

az sayıda sığır kesilmiş ve bazı bulgulara göre de 1 sığır kesilmeden önce tarla işlerinde kullanılmıştır.[649] Ancak yapılan çalışmalara göre, geviş getiren hayvanların her yaşta kesilmiş olduğu da görülmüştür. Çünkü koyunlar yün ve eti için beslenmiş, keçiler esas olarak sütleri için yetiştirilmiş ve bunun sonucu olarak dişi keçilere ait çok sayıda kemik bulunmuştur. Ancak sığırlar, yaşamları boyunca iş hayvanı olarak ve tarlalarda çalıştırılmak için yetiştirilmiş olmasına rağmen kemik buluntuları daha azdır.[650]

Boğazkale'den alınan hayvanlara ait kemik örneklerinin Hitit mutfağındaki et tüketimi içindeki yerini tespit etmek amacıyla yapılan çalışmada araştırmacılar, kalıntılar ve kesik izlerini incelemişlerdir. Buna göre kemik kalıntısının tipik kesim veya mutfak atığı olarak kabul edilip edilemeyeceğini tartışmışlardır. Hitit Kanunları'nın ve diğer metinlerin de desteklediği gibi, büyükbaş eti; yetişkin sığır, 1 yaşındaki sığır, 1 yaşın altındaki sığır ve buzağıdan sağlanmıştır.[651] Boğazkale Aşağı Şehir'den alınan kemik kalıntıları, bu bölge nüfusunun günlük beslenmesinin bir parçası olup olmadığına dair kesin bir kanıt sunmamaktadır.[652] Ayrıca, bu türlerin asgari sayıdaki örnekleri de dikkate alınmalıdır ki bu, normal kesim hayvanlarına kıyasla eksik bir sayıdır: 294 koyun ve keçi ile karşılaştırıldığında 80 sığır az bir miktar olarak gerçeğe uzaktır.[653] Bununla birlikte, sığır etinin, koyun veya keçiden on kat daha fazla et sağladığı göz önüne alınmalıdır.[654] Yine de bu veriler, sığırın koyun ve keçiden daha az tüketildiğini ya da kurban hayvanı olarak daha az tercih edildiğini, çünkü sığır cinsinin saban sürmeden arabaya koşulmaya kadar pek çok alanda görev üstlendiğini gösterebileceği düşüncesindeyiz.

[649] R. Berthon, 2017, s. 255-267, s. 257 ve Tab 55 a.

[650] W. Dörfler ve diğerleri, 2011, s. 115.

[651] A. Ünal, 1985, s. 422.

[652] A. von den Driesch, J. Boessneck, 1981, s. 61.

[653] Ünal, 1985, s. 430-431.

[654] A. von den Driesch, J. Boessneck, 1981, s. 60.

Tüm kazı alanlarında tespit edilen kemik kalıntıları, Hitit yerleşim yerlerinde olması gerekenden çok daha azdır. Eski Krallık'ta büyükbaş hayvanların küçükbaş hayvanlara oranı 2/3 iken, Büyük İmparatorluk'ta küçükbaş hayvanların yoğunluğu artar. Bu nedenle sıradan yerleşim kalıntıları ile ilişkili olarak oran yaklaşık 1/2 olarak değişmiştir. Ancak Hitit tapınaklarında erkek ve yetişkin sığırlar, aynı şehirlerin günlük yaşam alanından daha önemliydi. Bu nedenle, çiftliklerdeki geviş getiren hayvanların miktarı, analiz edilen hayvan kemikleri tarafından yansıtılan miktardan daha yüksekti.[655]

Tüm bu verilere ilaveten, yetiştirilen hayvanların yanında av hayvanlarına ait kemik kalıntıları da ele geçmiştir. Av hayvanına ait kemik sayısının düşük olmasının aksine, bulunan memeli türlerinin çeşitliliği çok fazladır. Analiz edilen tüm bölgelerdeki temel av hayvanı türleri arasında, yaban öküzü, dağ koyunu, dağ keçisi ve yaban domuzu da bulunmaktadır (Bkz. Tablo 11). Çünkü tüm Hitit yerleşimleri dağlık bölgelerde bulunmakta ve yabani hayvanlara erişim kolay olmaktadır. Bu kalıntılarının çoğu, etlerinin gıda olarak kullanıldığının bir göstergesi olan kesik izleri taşımasına rağmen, Hitit metinleri bu tür etlerin kült törenleri sırasında kullanıldığından bahsetmemektedir.[656]

II. 4. 4. 2. Tasvirlerde Sığır

Çorumda bulunan Alaca Höyük kabartmalarının batı kulesi ortostatlarında alt sırada kapıya yakın köşede, bir kaidenin üzerinde Fırtına Tanrısı'nın simgesi olan boğa ve önünde sunak görülmektedir. Fırtına Tanrısı-Boğa'nın huzurunda, dua eder pozisyonda kral ve arkasında kraliçe figürü yer almaktadır (Bkz. Resim 20). Takip eden

[655] W. Dörfler ve diğerleri, 2011, s. 115.

[656] W. Dörfler ve diğerleri, 2011, s. 119.

sahnede; bir hizmetkarın getirdiği kurban edilecek koçlar ve bir keçi; üç rahipten ve ya kült görevlisinden oluşan törene katılanların yürüyüşü; akrobatlar ve kılıç yutan hokkabaz; çalgıcılar ve en batıdaki ortostat, köşe blokunun üzerinde tamamlanmamış bir boğa betimi (boğa ritonu?) yer almaktadır (Bkz.: Resim 24).[657] Boğanın sırtında bulunan ve gövdenin uzantısı olan silindirik çıkıntı, boynuzların ortası hizasından hafifçe dışarı taşarak son bulmaktadır. Bu silindirik çıkıntı, bir sandık/kutu, bir sunak veya boğanın üzerine saraya götürülmek üzere konulmuş bir yük olarak tanımlanmaktadır. Buna karşın, tekerlekler üstünde bir boğa ritonu (protom)'nu tasvir ettiği de ileri sürülmektedir. Baltacıoğlu, boğanın iki yanında yer alan dairesel şekillerin tekerlekleri temsil ettiğini belirtmekte ve boğanın sırtındaki çıkıntıya dayanarak, bunun tekerlekli protom şeklindeki bir boğa ritonu tasviri olduğunu bildirmektedir.[658] Darga ise bu dairesel şekillerin Suriye-Hitit-Hurri mühürlerinde hayvanların bulunduğu mühür kompozisyonunda stilize post, hayat ağacı, lingot deseni vs. gibi simgeler arasında olduğunu ve bunların basite indirgenmiş güneş kursunu simgelediği, Alaca Höyük'te aynı simgenin bitmemiş boğa betimiyle resimlendirilmiş olduğunu bildirmektedir. [659] Alaca Höyük av kabartmaları arasında bir başka blok üzerindeyse epeyce yıpranmış durumda olan, saldırıya geçmiş boğa tasviri vardır. Bu boğanın boynuzları, öne eğmiş olduğu başı, gözleri, açık ağzı ve dili seçilmektedir. Ayaklarını öne doğru uzatmış olması, başını öne eğip boynuzları ileri çıkmış olması, saldırı pozisyonunda olduğunu göstermektedir. Ancak bu bloğun diğerleriyle olan ilişkisi açık değildir (Bkz. Resim 25).[660] Ancak bu kabartmanın av sahneleri arasında yer almış olması akla, IV. Tudhaliya dönemine ait olan

[657] M. Darga, **Hitit Sanatı**, İstanbul 1992, s. 133-134.

[658] H. Baltacıoğlu, **Alaca Höyük Sfenksli Kapı Tekerlekli Boğa Ritonu Kabartması Konusunda Gözlemler**, Ankara 1995, s. 2, 6-7.

[659] M. Darga, 1992, s. 134-135.

[660] M. Darga, 1992, s. 151; T. Yiğit, A. Özcan, K. Kıymet, **Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları**, Ankara 2016, s. 90.

Kastamonu'daki bronz bir kase üzerinde yer alan ayrıntılı av sahnesini getirmektedir. Bu kasenin alt bandında, aslanlar boğalarla (iki kez) ve birbirleriyle (bir kez) savaşırken bir avcı elindeki mızrağı altındaki erkek domuza doğru tutar ve diğer bir mızrakçı dalgın bir ifadeyle durur (Bkz.: Resim 26).[661]

Darga'ya göre, Alaca Höyük kabartmalarının batı kulesi ortostatlarının bütününde boğa ile simgelenmiş Fırtına Tanrısı onuruna kutlanan, Hititçe çivi yazılı metinlerden bildiğimiz bir bayram töreni canlandırılmıştır (Bkz.: Resim 27).[662] Yiğit ve diğerlerine göreyse bu blokta anlatılan Fırtına Tanrısı'nın tapınağının en kutsal odasında, doğrudan tanrıyı temsil eden bir boğa heykelinin önünde kral ve kraliçenin tapınması resmedilmiştir.[663]

Çorum'da bulunan Yazılıkaya açık hava tapınağı A galerisinde bulunan kabartmalarda ise boğa, iki ayrı sahnede görülmektedir. Bu sahnelerden ilki, A galerisinin ana sahnesinde baş tanrı olan Fırtına Tanrısı Tešup ve eşi Tanrıça Hepat'ın buluşma anını tasvir eden sahnedir. Bu sahenede Fırtına Tanrısı Tešup'un kutsal boğalarından biri bacaklarının arkasında, diğeri ise hemen karşısındaki Tanrıça Hepat'ın arkasında durmaktadır. Bu boğaların yani Hurri ve Šerri'nin, vücudunun önü gösterilmiş, ayakları birleşik vaziyette öne doğru hamle yapar vaziyettedirler. Fırtına Tanrısı'nın arkasından boğanın kuyruğu da seçilmektedir. Boğaların başında tanrısal alamet olan külah biçimli şapka bulunmaktadır. Bu şapkaların tanrılarınkinden farklı olarak alt kısmında siperlikleri

[661] K. Emre, A. Çınaroğlu, "A Group of Metal Vessels from Kınık-Kastamonu", Mellink, M.- Porada, E.- Özgüç, T. (Edt.), **Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç**, Ankara 1993, s. 693-694; B. J. Collins, 2010, s. 63.

[662] M. Darga, 1992, s. 134-135.

[663] T. Yiğit ve diğerleri, 2016, s. 78.

bulunmaktadır. (Bkz. Resim 22).[664] Boğaların her ikisinin de önünde hiyeroglif yazıt bulunmakta ve "^{D}AMAR *Tišupi hupitti-* Tanrı Dana, Tešup'un danası" olarak okunmaktadır.[665] Bu sahnelerden ikincisi ise yine A galerisinde bulunmakta olup, ana sahneden sola doğru olan "Tanrılar Geçidi" sırasında 28 ve 29 numarasıyla yer alan "Boğa Adamlar"dır. Bedenlerinin üst kısmı insan, belden aşağısı ise boğa şeklinde olup, arka ayakları üzerinde durarak ön ayaklarını yukarı doğru kaldırmışlardır. Başlarının üzerinde iki boynuz bulunan bu boğa adamlar, hilal şeklinde gökyüzü sembolünü taşıyan yukarı kaldırılmış kollarının ucunda el yerine toynakları, kollarının ardından uzun saçları, bacaklarının arasından da kuyrukları görünen karışık varlıklardır. Boğa adamlar olarak tanımlanan bu figürler yeryüzü simgesinin üzerine basmaktadırlar (Bkz. Resim 21).[666]

Kayseri/İmamkulu Kaya Anıtı üzerinde de boğa tasviri yer almaktadır. Kral/prens betiminin önünde, başlar öne eğik üç dağ tanrısının sırtlarına basan Fırtına Tanrısı'nın sol ayağını bastığı arabayı boğanın çektiğini görmekteyiz. Sol eliyle dizginleri tutan Fırtına Tanrısı, sağ eliyle topuzunu yukarı kaldırmıştır. Üç dağ tanrısı bulunan sahnede, sol taraftaki ikisinin sırtlarına tanrı ve arabası basarken üçüncü dağ tanrısının sırtına arabayı çeken boğaların ön ayakları basmaktadır (Bkz. Resim 28).[667] Bu tasvir, KBo VI 28 Rs. 42'de (CTH 88)[668] geçen; *A-NA* ^{D}U-*ma-aš* GU$_4$.MAH *a-eš-du na-an pár-hi-eš-ki-id-du*: "O, Fırtına Tanrısı'na boğa olsun ve onu ilerletsin" ifadesini akla getirmektedir. Tasvirde tek boğa seçilebiliyor olmasına rağmen çivi yazılı metinlerden ve Fırtına Tanrısı'nın iki boğa ile gösterildiği diğer betimlerden bilindiği gibi burada da iki boğa olduğu düşünülmektedir. Burada yer alan boğalar da metinlerden tanıdığımız Hurri ve Šerri

[664] T. Yiğit ve diğerleri, 2016, s. 32-33.

[665] M. Darga, 1992, s. 159-160.

[666] T. Yiğit ve diğerleri, 2016, s. 47.

[667] M. Darga, 1992, s. 180; T. Yiğit ve diğerleri, 2016, s. 171-175.

[668] Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 47.

olmalıdır. Bu tasvir ile I. Hattušili dönemine ait CTH 16a. A (KUB XXXI 4 +KBo III 41) numaralı metin arasında bir paralellik kurulmaktadır.[669] Metnin ilgili kısmı şöyledir:

KUB XXXI 4 +KBo III 41 15-19 (CTH 16a. A)[670]

15 [*-p*]*a-ma-ša-aš* GU_4.MAH *ki-ša-ti na-aš-ta ka-ra-a-wa-ar-še-et te-e-pu li-ip-š*[*a-an*]

16 [*ú-ku-un*] *pu-nu-uš-ki-mi ka-ra-a-wa-ar-še-et ku-it ha-an-da li-ip-ša-an UM-MA ŠU-MA* [

17 [ ]-x *ma-a-an la-ah-he-eš-ki-nu-un nu-un-na-aš* HUR.SAG-*aš na-ak-ke-e-et ka-a-ša* GU_4.M[AH]

18 [*da-aš-šu-u*]*š e-eš-ta ma-a-na-aš ú-e-da nu u-ni* HUR.SAG-*an ka-ra-ap-ta ša-na-aš-ta* [

19 [*e-di-na*]*-a-eš a-ru-na-na tar-hu-en nu ka-ra-a-wa-ar-še-et a-pé-e-da li-ip-ša-an* [

Tercüme:

15 [ ] o bir boğa oldu. Onun boynuzu biraz bükülmü[ştür.]

16 [Ben] onu soracağım. Onun boynuzu neden bükülüdür. O şöyle (söyler):[

17 [ ] Ben sefere gittiğimde bize dağ engel oldu. Fakat bu bo[ğa]

18 [güçl]ü idi. O geldiğinde dağı kaldırdı ve diğer tarafa [

19 [taşı]dı. Ve denizi yendik. Onun boynuzu bundan dolayı bükülüdür.[

Bu metin, I Hattušili döneminde Kuzey Suriye'ye düzenlediği askeri seferleriyle ilgili olarak, Fırtına Tanrısı'nın boğasının boynuzlarıyla dağlarda yollar açığından bahsettiği için İmamkulu kabartmasıyla ilişkilendirilmektedir. Aynı zamanda bu metinle

669 T. Yiğit ve diğerleri, 2016, s. 173-174.

670 Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: O. Soysal, "KUB XXXI 4 + KBo III 41 und 40 (Die Puḫanu-Chronik). Zum Thronstreit Ḫattušilis I.", **Hethitica** 7 (1987) 173-253, s. 175, 179-180. Tercüme için Bkz.: H. A. Hoffner, "Crossing of the Taurus", **The Context of Scripture Canonical Compositions from the Biblical World** 1, W. W. Hallo (Eds.), (Nr. 1.73), s. 184-185; T. Yiğit ve diğerleri, 2016, s. 174.

ilişkilendirilen ve Kayseri'yi Adana'ya bağlayan karayolu üzerinde Hanyeri Köyü yakınında bulunan Gezbeli (Hanyeri) kabartması yüzeyinin sol tarafında, "Prens Tarhupiya"nın hizasında da bir boğa tasviri yer almaktadır. Boğa figürü ön ayaklarıyla bir dağ tanrısının sırtına arka ayaklarıyla da sunak betimine basmaktadır. Alaca Höyük Sfenksli Kapı batı kulesi köşe ortostatındaki boğa tasvirine benzeyen boğa, Fırtına Tanrısı'nın hayvanı olarak burada da yer almaktadır (Bkz. Resim 29).[671]

Boğa tasvirini sadece kaya kabartmalarında değil, kült vazoları üzerinde bulunan ritüel tasvirlerinde de görmek mümkündür (Bkz.: Resim 30). Bunlardan ilki, Çankırı İl merkezinin 35 km. güneyinde, Büyükhacıbey köyünün güneydoğusundaki İnandık tepesinde bulunan bir tapınak yapısının odasında tespit edilmiş olan ve bulunan Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen İnandık vazosudur. Bu kült vazosu üzerinde, dört kulpun arasındaki dört sahneden ilkinin başında, kaidesi üstünde duran boğa heykeli ve sunağın önünde yere diz çöktürülmüş kurbanlık boğayı hançerleyen bir kabartma yer almaktadır. Kurbanlık olan boğa bağlıdır. Bu, boğanın ön kısmındaki (kasığındaki) iki çizginin varlığı ile kanıtlanmıştır. Birincinin karşısında, aynı boğayı kurban eden ikinci adamın belinden aşağısı, bir kolu, öteki elindeki hançeri/bıçağı eksiktir. Ortadaki sunağın iki yanında veya karşısında oturanların; sunulan içkiyi kabul edenlerin; dua jestinde bulunanların; boğa kanı sunanların; tanrının kutsal hayvanı olarak Fırtına Tanrısı'nı temsil eden boğa heykelinin önünde boğanın kurban edilmesi; hediye getirenlerin rahip tarafından tanrıya doğru götürülmesi ve nihayet büyük törenin yapılacağı mabede doğru yürüyüşün ve Hitit dini törenlerine daima eşlik eden müzisyenlerin, kült sahnelerinden başka bir şeyi temsil

[671] M. Darga, 1992, s. 182-183; T. Yiğit ve diğerleri, 2016, s. 175-181.

etmesi imkansızdır (Bkz.: Resim 31a, 31b, 31c) Buna benzeyen törenler, Hitit dininin ve tasvir sanatının esasını teşkil etmektedir.[672]

Çorum'un Sungurlu ilçesine bağlı Yörüklü Kasabası'nın yakınlarında bulunan Hüseyindede Tepesi'nde ele geçen Hüseyindede vazosunda da boğa tasvirleri yer almaktadır. Eski Hitit Dönemi'ne ait bu kabartmalı vazonun ağız kenarı üzerinde, birbirine kanallarla bağlanmış ve karşılıklı boğa başları ile bir tekne yer almaktadır. Tekneye konulan sıvı, kanallar yardımıyla boğa başlarının ağızlarından kabın içine akmaktadır. Böylece bu tip kapların hem libasyon kabı olma hem de boğa kültüyle ilişkileri vurgulanmıştır (Bkz.: Resim 32). Büyük Hüseyindede vazosunun birinci frizinde, yerel Fırtına Tanrısı'nın boğaları, vazonun kulpları arasında, 4 ayrı sahnede gösterilmiştir.(Bkz.: Resim 33a).[673] Hüseyindede büyük vazosunun en üst frizinde bir boğaya ait baş korunmuştur. Vücudu korunamamış olan boğanın arkasında çektiği kağnının okluğu kalmıştır. Boğanın başında boyunduruğu bulunmaktadır. Bu sahneyle birlikte Hitit yük arabalarının şekli konusunda fikir edinmek mümkündür. Bu arabada bulunan yükün, Fırtına Tanrısı kültüyle bağlantılı kutsal eşyalar olduğunu düşünmek mümkündür (Bkz.: Resim 33b).[674] Hüseyindede küçük vazosundaki tek frizde bulunan boğa ise Fırtına Tanrısı ile ilgili dini bir törenin en önemli safhasında yer almaktadır. Friz üzerinde bir adet boğa ile birlikte 13 insan figürü yer almaktadır. Frizin orta kesiminde, diz çökerek çalpara çalan figürler, frizin en sağında saz çalan figür, sol başta el ele tutuşarak dans eden iki kadın figürü, sonrasında çalgıcılar vardır. En önemli sahne ise frizin en sağında "boğa üzerinde durma" hareketi bulunmaktadır. Bir dansçı/akrobat ilk

[672] T. Özgüç, **İnandıktepe Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi**, Ankara 1988, s. 20, 33; M. Darga, 1992, s. 62-63.

[673] T. Yıldırım, "Eski Hitit Çağı'na Ait Yeni Bir Kült Vazosu", **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı**, Ankara 2006, s. 341-342.

[674] T. Yıldırım, 2006, s. 347-348.

önce durduğu yerde zıplar, daha sonra boğanın arka bacağına basıp geriye doğru havada takla atar, üçüncü ve son hareket olarak boğanın üzerine çıkıp, ters köprü pozisyonunda durarak hareketini tamamlar. Üzerinde hareketler yapılan boğa, frizde adım atar tarzda tasvir edilerek, ağzından çenesine doğru bir kayış ya da yularını önündeki adam figürü tutmaktadır. Bu adam figürünün, yukarı kaldırdığı diğer eliyle silah veya asa olmayan bir objeyle ritim düzenini sağladığı düşünülebilir. (Bkz.: Resim 34a, 34b).[675]

Eskiyapar'da 1981-1982 yıllarında yapılan kazı çalışmalarında, Eski Hitit Dönemi yapı katına ait önemli sayıda vazo parçası bulunmuştur. Kabartmalı seramik parçaları altı ayrı vazoya aittir ve beşinci gri astarlı vazoya ait parçalarda da boğa kabartmaları bulunmaktadır (Bkz. Resim 35).[676]

Başka bir örnek ise Boğazkale'de ele geçen ve bir kap parçası olmasına rağmen belirgin hatlarıyla boğa başlı tef çalan figür eşsiz bir örnektir. Bu kabın dansörlerini betimleyen kısım parça halinde ele geçmiştir. Bu yüzden bu boğa başlı figür, "boğa maskesi taşıyan" bir kült personeli olarak tanımlanmaktadır. (Bkz. Resim 36).[677] Ancak Alp, bu figürü "bayram töreninde tef çalan koç maskeli adam olarak tanımlamaktadır.[678]

Sonuç olarak Eski Hitit kabartmalı vazolarında boğa, Fırtına Tanrısı'nın hayvanı olarak sık kullanılan bir motiftir. Bu tip vazoların, Fırtına Tanrısı'na sunulmuş tapınaklardaki boğa kültüne ait kült objelerinden oldukları bilinmektedir. Diğer

[675] T. Sipahi, "Hüseyindede'den Hitit Tasvir Sanatı İçin Yeni Bir Sahne", **V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Ankara 2005, s. 662-664, 666-667.

[676]T. Özgüç,1988, s. 49-53.

[677] M. Darga, 1992, s. 64-65.

[678] S. Alp, **Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap**, Ankara 1999, s. 30.

kabartmalı Hitit vazolarına ait parçalarda da boğa en çok betimlenen hayvan tasvirlerindendir.[679]

Kabartmalar ve vazolarda genel olarak ele almaya çalıştığımız boğa, mühürler üzerinde de görülmektedir. Ayrı bir çalışma konusu olan Hitit mühürlerindeki sahneler, neredeyse sadece tanrılardan ve tapınma sahnelerinden oluşur. Bu sahneler, sarayın kutsal dünyanın korunmasını güvence altına alma konusundaki kaygısının yansımasıdır.[680] Birçok Anadolu grubu mührü; başlık, elbise ve uygulayıcıların bir dizi özel özelliği ile donatılmış tanrıları göstermektedir. Bu görüntüler en akla yatkın şekilde, yiyecek, içecek sunuları ve hayvan kurbanları da dahil olmak üzere çeşitli ritüellerde hazır bulunmuş olan ve böylece arkeolojik olarak günümüze ulaşmayan heykelleri belgeleyen gerçek kült görüntülerinin iki boyutlu gösterimleri olarak açıklanmaktadır.[681] Bir örnek olarak, Eski Hitit Dönemi'nin başlarına ait Hitit mühür sanatının başyapıtı olan ve Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde korunan Tyszkiewicz silindir-damga mühür baskısı vardır.[682] Silindir mührün üzerinde belli başlı üç sahne tasvir edilmektedir. Özellikle bu sahnelerden ikisi konumuz açısından dikkat çekicidir. Üst üste tasvir edilmiş üstte aslan, altta boğa olan iki hayvanın üstünde Tanrıça İštar tülünü üzerinden sıyırırken gösterilmektedir. Hemen önünde sırtı bu grubun oluşturduğu sahneye dönük olarak hareket halinde gösterilen bir tanrı veya insan figürü tasvir edilmiştir (Bkz. Resim 37).[683] Aynı zamanda boğa figürü, II. Muwatalli'nin isminin yazılışında kullanılmış ve onun mühürlerinin ortasına yerleştirilmiştir. Ancak boğa, sadece syllabogram olarak *mu-* işareti

[679] T. Sipahi, 2005, s. 669.

[680] B. J. Collins, 2010. s. 60.

[681] A. C. Gunter, "Animals in Anatolian Art", **A History of the Animal World in the ancient Near East**, s. 90.

[682] S. Alp, 1999, s. 43.

[683] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 130.

için kullanılmamıştır. Boğa, Fırtına Tanrısı Tešub/Tarhunta'nın sembolü ve Muwatalli'nin adı "hayranlık uyandıran/heybetli (?), dehşet verici (?)" anlamına geldiği için kralın gücünü ve kuvvetini sembolize etmiştir (Bkz. Resim 23).[684]

II. 4. 4. 3. Sığır Şekilli Kaplar

Hitit ritüellerinde, içki kaplarının önemli bir yeri vardır. Tanrı tasviri metinlerinde muhtelif şehirlerin Fırtına Tanrısı'nın sembolü "GU_4 *BIBRU*" olarak yazılan sığır şekilli içki kabıdır.[685] Bu metinlerden biri olan CTH 501 (KUB XXXVIII 1) numaralı metinde Fırtına Tanrısı şöyle tasvir edilmektedir:

KUB XXXVIII 1 Vs. I 30 (CTH 501)[686]

29 ^{URU}*Ku-un-ku-ni-ya* ^{D}U *GA-AŠ-RU* DINGIR^{LIM}*-tar*

30 *BI-IB-RU* GU_4 GIŠ KÙ.BABBAR GAR.RA NÍG.KI.GUB *pár-ka$_4$-aš-ti* I SIG.KÙŠ

Tercüme:

29 Kunkuniya şehri: "kudretli" Fırtına Tanrısı, tanrının görüntüsü

30 bir karış yüksekliğinde, gümüş kaplamalı (çerçeveli) ahşaptan yapılmış bir sığır *BIBRU*'sudur.

Aynı zamanda *BIBRU* olarak adlandırılan bu kaplar aracılığıyla, *eku-* içmek, tanrıya içki vermek ya da tanrıyı içmek suretiyle tanrıyla birleşme olduğuna inanılırdı.[687]

---

[684] S. Herbordt, 2010, s. 126.

[685] H. Ertem, 1965, s. 46.

[686] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: C. G. Von Brandenstein, 1943, s. 14-15.

[687] Y. Coşkun, "Libasyonla İlgili "šipant-" ve "eku-" Terimleri Üzerine Bir İnceleme", **VII. Türk Tarih Kongresi Ankara 25-29 Eylül 1970**, (1972), s. 90.

Ve bu birleşme genellikle *BIBRU* kabı ile yapılırdı.[688] Kral ve kraliçe çeşitli törenlerde, çeşitli tanrılara içki içmişler ya da tanrıları içmişlerdir. Bu ritüellerden biri olan AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramına ait CTH 625 (KBo IV 13) numaralı metinde kral ve kraliçe, ^{D}U'yu, ^{D}Telipinu'yu, ^{D}Halki'yi ve ^{D}GÌR'i sığır *BIBRU'*suyla içmektedirler:

KBo IV 13 Rs. VI 17-18 (CTH 625)[689]

17 LUGAL SAL.LUGAL GUB-*aš* ^{D}U É^{TIM} GAL ^{D}*Te-li-pi<-nu>* ^{D}*Hal-ki* ^{D}GÌR

18 *a-aš-ga-za IŠ-TU BI-IB-RI* GU$_4$ *a-ku-wa-an-zi*

Tercüme:

17 Ayakta duran kral (ve) kraliçe, Fırtına Tanrısını, tanrı Telipinu'yu, tanrı Halki'yi (ve) tanrı GÌR'i

18 sığır *BIBRU'*suyla içerler.

Yine AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramına ait bir metin olan CTH 625 (KBo XIX 128) numaralı metinde kral ve kraliçe, Fırtına Tanrısını ve Zippalanda'nın Fırtına Tanrısı'nı sığır *BIBRU*'suyla içmektedirler:

KBo XIX 128 Rs. IV 34-38 (CTH 625)[690]

34 [LUGAL MUNUS.LUGAL TUŠ-]*aš* ^{D}U ^{D}IŠKUR ^{URU}*Z*[*i-ip-pa-l*]*a-an-da*

35 [*a-aš-ka-az I*]*Š-TU BI-IB-RI* GU$_4$ [*a-ku-wa-an-zi*]

36 [GIŠ ^{D}INANNA.GAL]SÌR^{RU} ^{LÚ}ALAM.Z]U$_9$]

37 [*me-ma-i* ^{LÚ}*p*]*al-wa-at-ta-aš pa*[*l-wa-(a-)iz-z*]*i*

38 [^{LÚ}*ki-i-da-aš*] *hal-za-a-i*

---

[688] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, "Zur Kontinuität eines altanatolischen Kultes", **ZA** 53 (1959), s. 183, d.n. 52; Alp, 1967, s. 518.

[689] Transkripsiyon için Bkz.: E. Badalì, **Strumenti musicali, musici e musica nella celebrazione delle feste ittite**, (TH 14/1), Heidelberg 1991, s. 83.

[690] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, **Ein hethitisches Festritual (KBo XIX 128)**, (StBoT 13) Wiesbaden 1971b, s. 10-13; M. Doğan-Alparslan, 1999, s. 117.

Tercüme:

34 Kral ve kraliçe oturarak dışarıda Fırtına Tanrısı'nı (ve) Zippalanda'nın Fırtına Tanrısı'nı,

35 bir sığır şekilli içki kabından içerler.

36 büyük Inanna çalgısı (eşliğinde) şarkı söylenir, soytarı

37 konuşur, *palwatalla*- adamı el çırpar

38 konuşmacı rahip seslenir.

CTH 591. 3. A **(**KUB I 17 II 31-34) numaralı Ay bayramında ise kral, altından yapılmış olan sığır *BIBRU*'suyla Zippalanda şehrinin Fırtına Tanrısı'nı içmektedir:

KUB I 17 II 31-34 (CTH 591. 3. A)[691]

31 LUGAL-*uš* TUŠ-*aš* ^{D}IŠKUR

32 ^{D}IŠKUR ^{URU}*Zi-ip-pa-la-an-da*

33 *IŠ-TU BI-IB-RI* GU_4 GUŠKIN

34 *e-ku-zi* …

Tercüme:

31 Kral, oturarak Fırtına Tanrısı'nı,

32 Zippalanda şehrinin Fırtına Tanrısı'nı

33 altından sığır *BIBRU*'suyla

34 içer …

Altından yapılmış olan sığır *BIBRU*'su ise KUB LIV 19 numaralı metinde görülmektedir:

KUB LIV 19 10-12

10 *ku-iš-ki PA-NI* DINGIR^{LIM} *e-eš-zi*

[691] Transkripsiyon için Bkz.: E. Badalì, 1991, s. 12.

11 *BU-IB-RU* GU_4 KÙ.BABBAR (-)*ša-an*[

12 [*a-k*]*u-an-na pí-an-zi*

Tercüme:

10 ki o, tanrının önünde duru[r

11 gümüş sığır *BIBRU*'su[

12 [iç]mek için verirler.

Tanrı Huwaššanna için yapılan bayrama ait metinlerden biri olan CTH 694 (KBo XVI 100) numaralı metinde ise hem *BIBRU*'nun hayvan şekilli bir kap olduğu bilgisi yer almakta hem de kraliçe sığır *BIBRU*'suyla içki sunmaktadır:

KBo XVI 100 7 (CTH 694)

4] *na-an IŠ-TU BI-IB-RI a-u-wa-u-wa* [

5 E]GIR-*ŠU-ma* ^{D}*Hu-wa-aš-ša-an-na-an* ^{D}[

6]-x *a-u-wa-u-wa-a-it* TUŠ-*aš e-ku-zi*[

7]x-*hu-i nu* EGIR-*ŠU ŠA* GU_4 *BI-IB*-[*RA*

8]MUNUS.LUGAL *pí-ra-an kat-ta ši-pa-an-ti*

Tercüme:

4] ve onu hayvan şekilli *BIBRU* ile

5 o]nun arkasından tanrı Huwaššanna, tanrı[

6] hayvan şekilli kap ile otururak içer

7] ve onun arkasından sığır *BIBRU* 'su

8] kraliçe önüne içki döker

Yukarıda ele aldığımız örneklerde görüldüğü gibi sığır ya da boğa şekilli içki kapları, altın, gümüş, gümüş kaplı ağaçtan yapılmış ve pek çok törende kullanılmıştır. Bu bilgileri destekleyen arkeolojik buluntulardan biri, Norbert Schimmel koleksiyonunda

bulunan ve gümüşten yapılmış olan boğa şekilli içki kabıdır. Bu boğa, baş, boyun, gövdenin altına kıvrılmış iki bacak ve kulptan oluşmaktadır. Bu kabın tahrip olmuş durumdaki kulpu, geyik biçimli sunu kabınkine göre tamamlanmıştır. Kabın içi boş, başın ağız kısmında da delik yoktur (Bkz. Resim 38).[692] Bu yüzden bu kabın, içkiyi kap ile birlikte simgesi olduğu Fırtına Tanrısı'na adanmış olduğunu düşünmek mümkündür. CTH 627 numaralı KI.LAM bayramına ait bir metinde de gümüş boğa başlarından şöyle bahsedilmekte ancak hangi amaçla kullanıldığı açıklanmamaktadır:

ABoT 5+ KBo XVII 9 + 20 + KBo XX 5 + KBo XXV 1 Vs. II6-12 (CTH 627) [693]

6 LUGAL-*uš* SAL.LUGAL-*aš-š*[(*a* G)UB-*aš* II *a-ku-an-zi* ^{D}I]M ^{D}*Wa$_{a}$-še-iz-zi-li*

7 GIŠ ^{D}INANNA GAL LÚ^{MEŠ} [(*hal-l)i-ri-eš* SÌR^{RU} *hé*]-*e-un tar-na-an-zi*

8 LÚ$^{MEŠ\ GIŠ}$BANSUR *š*[(*a-ak-na-a-aš t)i-an-z*]*i* LÚ^{MEŠ} KAŠ.LÀL

9 KAŠ.LÀL *ša*[(r)]-*ra-a*[(*n-zi* LÚ ^{GIŠ}BANŠUR^{N}]^{INDA}*tu-u-ni-ip-tu-u da-a-i*

10 [(LÚ^{ME})]^{Š}E.DÉ.A [(II SAG.DU GU$_4$ KUBABBAR *ú-d)a-an-zi* ^{LÚ}] KAŠ$_4$.E

11 [(*tar-ru-uh-zi ku-i)*]*š* II ^{NINDA}*wa-ga-ta-aš* I MA. [NA KUBABBA]R LUGAL-*wa-aš*

12 [(*ki-iš-šar-ra-az-š)*]*e-it da-a*-[*i*]

Tercüme:

6 Kral ve kraliçe ayakta iki(sini) içerler: Fırtına Tanrısı ve *Waššezzili*(yi)

7 *halliyari*- adamları büyük *Inanna* çalgısı (eşliğinde) şarkı söylerler. Yağmuru bırakırlar.

8 Sofracılar gübre koyarlar. Ballı bira adamları

9 ballı birayı taksim ederler. Sofracılar *tunaptu*- ekmeğini alır.

10 Demirciler gümüşten iki boğa başını getirirler. Kazanan koşucu

11 iki *wagata*- ekmeği ve bir mine gümüşü kralın

12 elinden alır.

[692] M. Darga, 1992, s. 37-39.

[693] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: I. Singer, 1984, s. 34: M. Doğan-Alparslan, 1999, s. 132.

Kayseri'nin 81 kilometre kuzeydoğusundaki Tomarza ilçesinin bir kasabası olan Emiruşağı'nda ise Hitit imparatorluk dönemine tarihlendirilen bir boğa başı sunu kabı parçası bulunmuştur. Koyu petrol yeşili renkte sert dokulu bir tür taştan yontulmuştur. Hayvanın sağ gözü, sağ boynuz (boynuz eklentisi) deliği, boynuz deliği yanında, muhtemelen boynuz eklentisi ile ilgili iki küçük delik ve sağ kulak (kulak eklentisi) deliğine ait profil, sağ yanağının bir kısmı, ucu hariç burun bölgesinin hemen hemen tamamı, sol göze dair kısımlar, başın büyük bir bölümü ve kabın ağız kenarına yakın yerleri korunmuştur. Göz yerleri, benzerlerinde olduğu gibi, içlerine değerli taşların ya da başkaca nesnelerin kakılmasına uygun biçimde, özenle oyulmuştur. Alnın ön orta yerine kakma yapılmaya uygun biçimde üçgen alan oyulmuştur (Bkz. Resim 39a, 39b).[694] Bu üçgen form, konumuzla ilişkili Boğazkale/Büyükkale'de bulunmuş olan ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen pişmiş toprak boğa şekilli içki kaplarında, İnandık (Çankırı) boğalarında ve Alişar Höyük'te bulunan boğa başı şeklindeki içki kabında da bulunmaktadır (Bkz. Resim 40, 41, 42). Boğazkale'de bir arada bulunan ve pişmiş topraktan yapılan bu çift boğaların boyu 90 cm ile bir hayli büyük tutulmuş ve ayakta durmaktadırlar. Bu kapların burunları delik yapılmıştır ve sırtlarında sıvı kurbanı içine doldurmak için huni gibi dökme delikleri vardır. Boğaların burun deliklerinden geçen yularlar, Kültepe Anadolu grubu mühürlerinden tanrıları taşıyan boğa betimlerinde de aynen görülmektedir. Boğa heykellerinin çift olarak kutsal mekanlarda bulunması, Fırtına Tanrısı'nın iki boğası Šerri ve Hurri'yi akla getirmektedir. İnandık'daki (Çankırı) tapınakta bulunmuş olan boğalar, aynı yapı kalıntısında ortaya çıkarılan toprak bağış belgesini içeren tablet sayesinde I. Hattušili dönemine tarihlenmektedir.[695] Boğazköy'de bir arada bulunmuş olan boğa heykelleri, İnandıktepe boğalarının eşleridir. İnandıktepe

[694] S. Güneri, "Kayseri'de Hitit İmparatorluk Çağına Ait Yeni Arkeolojik Keşifler", **7HitCongr**, 2010, s. 353.

[695] M. Darga, 1992, s. 42.

boğaları, onlardan 23 ve 28 cm. daha küçüktür. Farklılıkların sebebi, heykellerin kronolojilerinde aranmalıdır. Çünkü İnandıktepe boğaları, Boğazköy boğalarından daha eskidir. En son olarak Boğazköy boğaları 16. yüzyıla tarihlendirilmiştir.[696] Tokat'ta bulunan ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen pişmiş topraktan boğa başı da, adı geçenler boyutunda olan bir boğadan kalan baş kısmıdır. Toprak rengine bakan açkılı yüzey, burundan geçen yuları ile bu boğa da ikili gruba dahil olmalıydı (Bkz. Resim 43). Büyük olasılıkla boğaların koşumlu işlenmiş olmaları, özel tanrısal boğaları temsil ettiklerini belirginleştirmektedir. Büyük Hitit krallık dönemi kült envanter yazıtlarında (CTH 591-720) Akadca *BIBRU* = riton (hayvan biçimli kap) kapları, tanrı adları ve betimleriyle anımsanır. Kuşkusuz, ayakta duran bu büyük boğalar Fırtına Tanrısı'nın ritonlarıydı ve bunlar elde taşınarak sıvı kurban akıtmak için değil de, olasılıkla belli yerlerde duran kült objeleri olarak, sırtlarındaki huni-emzik vasıtasıyla içlerine sıvı kurban akıtılıyordu.[697]

Sığır şekilli kaplar arasında ele alabileceğimiz bir örnek olan çift başlı boğa altarı/Öküztaş altarı, Kırşehir'in Kaman ilçesine bağlı Çağırkan Kasabası'ndaki Arkeoloji müzesinin bahçesinde bulunmaktadır. Adını, bulunmuş olduğu Öküztaş tepesinden almaktadır. Bu altar, granit bir kayaya tekne olarak oyulmuştur. Dikdörtgen biçimde olup kısa kenarlarından birinde iki adet boğa başı yer almaktadır. Boğaların ağzında suyun akmasını sağlayan delikler bulunmaktadır. Ağız üstünde bulunan koşum takımı ise Norbert Schimmel Koleksiyonu'ndaki gümüş boğa ritonu ile benzerlik taşımakta ve Fırtına Tanrısı'nın boğaları olan Hurru ile Šerri'yi akla getirmektedir (Bkz. Resim 44a, 44b).[698]

[696] T. Özgüç, 1988, s. 43.

[697] M. Darga, 1992, s. 42-43.

[698] [698] T. Yiğit ve diğerleri, 2016, s. 95-97.

II. 4. 4. 4. Sığır Figürini

Arkeolojik kazılarda ele geçen sığır figürinleri, Hititçe çivi yazılı metinlerde; demirden sığır figürini **(**GU_4 AN.BAR), demirden boğa figürini (GU_4.MAH AN.BAR), gümüşten sığır figürini (GU_4 KÙ.BABBAR), ağaçtan boğa figürini (GU_4.MAH GIŠ), bronzdan (ZABAR), altın (GUŠKIN), kilden (IM) figürinler halinde görmek mümkündür. Metinlerde geçen bu figürinler çeşitli amaçlar için kullanılmışlardır. Bu amaçlardan ilki figürinlerin mabetlerin en önemli demirbaş eşyaları arasında olmasıdır. Çünkü bu figürinlere/heykellere tapılıyor ve kurban sunuluyordu. Özellikle bayram ritüellerinde art arda bir sıra tanrıya kurban sunuluyordu. Bu törenlerin figürinler önünde yapıldığı düşünülmektedir. Örneğin III. Hattušili, ağabeyisi Muwattalli'nin devlet merkezini Hattuša'dan Dattašša'ya naklettiği zaman tanrıları da beraberinde götürdüğü bildirilmektedir. Tanrılarla kastedilen de tanrı figürinleri ve kültleri olmalıdır. Ayrıca çeşitli amaçlara ulaşmada tanrıların yardımını temin etmek için onlara diğer kıymetli şeyler arasında figürinler de adanmıştır.[699] I. Hattušili VBoT XIII numaralı metinde, fethedilen şehirlerin tapınaklarından değerli eşyaların yanı sıra çok sayıda gümüş ve altın tanrı heykelini aldığı için övünmektedir. Ele geçirilen bu tanrılar arasında, gümüşten yapılmış sığır figürini de bulunmaktadır:

VBoT XIII 3-6[700]

3 *nam-ma-aš-ši* DINGIR.MEŠ *š*[*a-ra-a da-ah-hu-un*]

4 ^{D}U EN *ar-ru-uz-za* ^{D}[U ^{URU}*Ha-la-ap*]

5 ^{D}*AL-LA-TUM* ^{D}*A-DA-AL-LU*-[*UR* ^{D}*Li-lu-ri*]

---

[699] S. Alp, "Amasya Civarında Zara Bucağında Bulunan Hitit Heykeli ile Diğer Hitit Eserleri [Eine hethitische Bronzestatuette und andere Funde aus Zara bei Amasya]", **Anatolia** 6 (1961-1962), s. 195.

[700] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, "A Statue fort he Deity: Cult Images in Hittite Anatolia", **Cult Image and Divine Representation in the Ancient Near East**, Edt.: Neal H. Walls, (2005), s. 39, d.n. 95.

6 II GU_4 KÙ.BABBAR XIII ALAM KÙ.BABBAR GUŠKI[N]

Tercüme:

3 Sonra onun tanrılarını a[ldım]:

4 Fırtına Tanrısı, bey Arruzza, [Halap şehri Fırtına Tanrısı],

5 Allatum, Atall[ur (ve) Liluri],

6 iki gümüş sığır ve on üç gümüş ve altından heykel.

Ertem, CTH 525 (VBoT 26) numaralı metni göstererek sığır tasvirinin doğrudan doğruya Fırtına Tanrısı'nın tasviri olduğunu bildirmektedir.[701] İlgili kısım şu şekildedir:

VBoT 26 5-6 (CTH 525)[702]

5 [ ]-*it-ta an-na-al-la-za* GU_4 GIŠ *e-eš-ta*

6 [G]U_4.MAH.AN.BAR *DÙ-at* É.DINGIR-*LIM DÙ-at*

Tercüme:

7 [ ]x eskiden ağaç (tan) sığır vardı.

8 [ ] demirden (bir) boğa yaptı; mabede yaptı.

İnsanların çeşitli amaçlara ulaşmak için tanrılara adak olarak sunduğu ya da haraç olarak sunduğu figürinleri CTH 641.1 (KUB XL 2) numaralı metinde görmek mümkündür. Bu metinde, Tanrıça İšhara için her üç yılda bir haraç olarak verilen kumaş ve bronz kaplar arasında[703] bronzdan yapılmış bir sığır figürini bulunmaktadır:

[701] H. Ertem, 1965, s. 46.

[702] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 46.

[703] H. Klengel, "Handel und Kaufleute im hethitischen Reich", **AoF** 6, (1979), s. 76; Beckman, 1983, s. 258.

KUB XL 2 Vs. 21-25 (CTH 641.1)[704]

21 *an-da ap-pa-an-da-aš* II *TA-PAL* ^{TÚG}ÍB.LÁL[ ]

22 II$^{?}$ ^{TÚG}*ku-uk-ku-ul-la-a-im-mi-iš li-in-ki-i*[*a*

23 *hi-e-ia an-da-ma-kán* MUŠEN ZABBAR GU_4 ZABBAR [

24 UR.GI_7 ZABBAR LIŠ.GAL ZABBAR *ŠA* I *ŠA-A-TI* [

25 $URU^{DIDLI.HI.A}$-*ŠU-NU-ia ka-ru-ú-i-li-uš-pát ki-i* [*e-še-ir* ^{URU}

Tercüme:

21 tamamıyla donatılmış; iki çift ÍB.LÁL elbisesi [ ]

22 İki kukkulammi giysisi bağ[lanır.(?)]

23 içinde bronz bir kuş, bronz bir sığır, [bronz bir]

24 Bronz bir köpek (ve) bronz bir kase [ ]

25 Onların eski şehirleri şunlar[dı]: [Şehir]

Başka bir örneğimiz olan CTH 590 (KUB XV) numaralı adak metninde ise hem altın ve gümüşten yapılmış sığır tanrıya sunulmaktadır:

KUB XV 15 Rs. 8-9 (CTH 590)[705]

8 [ ] DINGIR-*LUM-ya-za hal-zi-ih-hi ku-e-d*[*a-ni*

9 [ ] I GU_4 VIII UDU KÙ.BABBAR GUŠKIN *ka-ru-ú*[

Tercüme:

8 [ ] ve tanrıyı çağırırım, ona

9 [ ] altın (ve) gümüşten bir sığır (ve) sekiz koyun önceden (verildi).

[704] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, **Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography**, New Haven 1940, s. 60-67; L. Murat, "Tanrıça İšhara ", **7. HitCongr** (2010), s. 532-533.

[705] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: J. de Roos, 2007, s. 172-173.

CTH 583 (KUB XV 5) numaralı Kralın Rüyası isimli metinde, gümüşten koyun ve gümüşten sığır kelimeleri geçmektedir. Bunlar, yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi tanrıya sunulmaktadır. İlgili metin yeri aşağıdaki gibidir:

KUB XV 5 + KUB XLVIII 122 Rs. III 15-18 (CTH 583)[706]

15 Ù-*TUM* ^{m}*Hi-eš-mi-ya ŠA* ^{D}*IŠTAR* LÍL

16 INIM MUNUS.MEŠ *Az-zi-en-na-aš-kán ku-wa-pí*

17 KÙ.BABBAR GU_4 UDU IR-*u-aš an-da nu* ^{D}UTU-*ŠI ku-it*

18 *A-NA* ^{D}*IŠTAR* LÍL *ŠA* ^{D}UTU-*ŠI* KÙ.BABBAR $GU_4^{HI.A}$ $UDU^{HI.A}$ *AD-DIN*

Tercüme:

15 Kırın İştar'ı ile ilgili Heşmiya'nın rüyası.

16 *Azzenna* kadınları meselesinde

17 gümüşten sığır ve koyunlar sorulanlar arasındaydı ve şimdi

18 Majestem, Majesteleri'nin gümüşten sığırlarını ve koyunlarını Kırın İştarı'na verdim.

Figürinlerin kullanım amaçlarından bir diğeri, yeni bir tapınak veya evin temel taşını döşemek için yapılan ritüellerde kullanmaktır ve CTH 413 (KUB II 2) numaralı metinde demirden sığırlar ile kaideli sığırlar görülmektedir:

KUB II 2 Vs. II 7-14 (CTH 413)[707]

7 I UR.MAH GUŠKIN *ŠA* I GÍN II *TA-PAL* $GU_4^{HI.A}$ AN.[(BAR)]

8 *IŠ-TU* ^{GIŠ}ŠÙDUN KÙ.BARBAR *tu-u-ri-ya-an-te-eš nu ku-iš-ša* I GU_4

9 I GÍN KI.LÁ.BI *pal-za-ah-ha-aš-ma-aš-ma-aš kat-ta-an* I-*aš*

10 *na-aš-ta* II GU_4 *pal-za-ah-hi a-ra-an-ta-ri*

11 *pal-za-ah-ha-aš-ma kán-ku-wa-ar Ú-UL tu-uk-ka-a-ri*

[706] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: J. de Roos, 2007, s. 76, 85.

[707] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: C. G. von Brandenstein, 1943, s. 30; D. Groddek, 2009, s. 60; H. Ertem, 1965, s. 54-55.

12 $GU_4^{HI.A}$-*ya ku-e-iz* ^{GIŠ}ŠÙDUN-*it tu-u-ri-ya-an-te-eš*

13 *nu kán-ku-wa-ar a-pád-da-ya Ú-UL tu-uk-ka-a-ri*

14 *na-aš iš-tar-ni-ya-aš ha-an-te-iz-zi-ya-aš ku-ar-ak-ki kat-ta-an da-a-*[*i*]

Tercüme:

7 Bir şekel (ağırlığında) altın(dan) bir [a]slan, iki çift demir(den) sığır

8 gümüş (kaplı) boyundurukla koşulmuşlardır. Her bir sığırın

9 ağırlığı bir şekel (gümüştür). Onların altında kaide bir (adettir).

10 ve iki sığır kaidede ayakta dururlar.

11 Kaidenin asılışı görünmez.

12 Sığırlar hangi taraftan boyundurukla koşulmuşlarsa

13 askı o taraftan görünmez.

14 ve onu aradaki ilk bölmenin (?) altına koyar.

CTH 415 (KBo XV 24 + KUB XXXII 137 + KBo XXIV 109) numaralı tapınak binası ritüelinde ise bronzdan sığır figürinleri görülmektedir:

KBo XV 24 + KUB XXXII 137 + KBo XXIV 109 Vs. II 52-53 (CTH 415)[708]

52 *ke-e-da-ni-ma A-NA* IV [AL]AM ZABAR [*A-N*]*A* GU_4 ZABA[R]

53 *kat-te-ra-az ku-e-da-*[*ni-y*]*a* I *iš-tap-pu-ul-li* ZABAR [ ]

Tercüme:

52 Dört bronz heykelcik ve bronz sığırların

53 her birinin altında her biri bir bronz kapak [ ]

[708] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: N. Boysan-Dietrich, **Das hethitische Lehmhaus aus der Sicht der Keilschriftquellen**, Heidelberg 1987, s. 66-67.

Sığır figürinlerinin kullanım alanlarından biri de büyü ritüelleridir. Bu ritüellerden biri olan CTH 669 (KBo XV 16) numaralı metinde, kral ve kraliçe için, *tarpalli-* "yerine koyma" ya da "vekil" olarak adlandırılan bir büyü ritüeli yapılmakta ve ağaçtan yapılmış sığırlar kullanılmaktadır:

KBo XV 16 Vs[?]. II 5-8 (CTH 669)[709]

5 II *TA-PAL* ^{GIŠ}MAR.GÍD.DA *nu* $GU_4^{HI.A}$ *ŠA* [GIŠ *tu-u-ri-ya-an-te-eš*]

6 *še-ra-aš-ša-an* LÚ^{MEŠ} *ŠA* GIŠ *a-ra-an-t*[*a-ri*]

7 *še-er ar-ha* ^{GI}*za-ap-pí-ta-nu-e-eš x*[…]

8 *nu ki-i hu-u-ma-an PA-NI tar-pa-al-li-y*[*a-aš ti-an-zi*]

Tercüme:

5 İki tane öküz arabası ve [ağaçtan] yapılmış sığırlar.

6 Ağaçtan yapılmış erkekler üzerinde durur[lar].

7 Ayrıca *zappitanu-* ölçüsü x[…

8 Bütün bunlar veki[lin] önüne [yerleştirilir].

Bu ritüelde ağaçtan yapılmış sığır figürinleri görülürken, ilgili başlıklarda ele aldığımız CTH 409 numaralı (KUB VII 53+ KUB XII 58) Tunnawiya'nın kısırlığı tedavi etmek amacıyla yaptığı büyü ritüelinde ve CTH 476 (KBo V 1) numaralı Papanikri'nin yaptığı doğum ritüelinde kilden sığır figürinleri kullanılmıştır. Arkeolojik kazılardan ele geçen figürinler arasında ise Boğazköy'de bulunan kilden boğa başı figürini (Bkz. Resim 45) ve Alaca Höyük'te ele geçen kilden yapılmış boğa başı figürini (Bkz. Resim 46) Hitit dönemi figürinleri arasında bulunan en iyi örnekleridir.

[709] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 138.

Alişar Höyük'ün Hitit impratorluk dönemine ait tabakada da sığır veya boğa figürinleri olarak tanımlanan kilden/pişmiş topraktan figürinler de bulunmuştur. Bunlar arasında en iyi figürlerden biri, dikkatlice parlatılmış bir astarla örtülmüş olan bir boğa başı figürinidir (Bkz. Resim 47). Hayvan şekilli içki kapları başlığımızda değindiğimiz gibi, alnında üçgen bir tasarım bulunduran boğa başı, figürin halinde de ele geçmiş olup bu sembolün sadece içki kaplarında yer almadığını göstermektedir. Bu figürin, hasar görmüş olmasına karşın iyi bir örnektir (Bkz. Resim 48). Bu tabakadan ilginç bir örnek ise camız veya manda olduğu düşünülen figürindir (Bkz. Resim 49). [710] Tüm bu örneklerin yanında yine Alişar Hitit tabakasında bulunmuş olan sığır veya boğa figürinleri Hitit ritüellerinde kullanılmış olan kilden figürinlere benzemektedir (Bkz. Resim 50). Çünkü bu figürinler, hasarlı olsa da tüm vücut ögelerine sahip ve küçük ebatlıdırlar. Daha önce değindiğimiz CTH 476 (KBo V 1 = Bo 2001) numaralı Papanikri'nin doğum için gerçekleştirdiği büyü ritüelinde hazırlanan sunu masasına onca sunu arasında pişmiş topraktan yapılmış sığır figürinin konulabilmesi ve Tunnawiya'nın kısırlığı tedavi etmek için yaptığı CTH 409 (KUB VII 53+ KUB XII 58) numaralı büyü ritüelinde kil getirerek diğer figürinler yanında sığır figürinini yapabilmesi, sadece bu figürinlerin ele sığacak ebatta olmasıyla mümkündür.

[710] Osten H.H. von der, 1937, Part 2, s. 193.

II. 5. MÁŠ "KEÇİ"

Modern anlamda keçi, *Bovidae* familyasının *Caprinae* altfamilyasından *Hemitragus* cinsini oluşturan üç, *Capra* cinsini oluşturan altı türün ortak adı olarak tanımlanmaktadır. Keçiler, yakın akraba oldukları koyunlarla birlikte *Caprini* oymağını oluştururlar. Ancak keçilerin boynuzları, koyunların boynuzlarından daha ince ve daha az kıvrıktır. Tekelerin sakallı ve sakalsız türleri vardır. Keçi, geviş getiren hayvanların içinde ilk evcilleştirilenidir. Evcil keçinin (*Capra hircus*) atası, Türkiye'den Afganistan'a uzanan dağlık kuşakta yaşayan dağ keçisidir (*Capra aegagrus*). Keçilerin erkeğine "teke", tekenin burulmuşuna "erkeç", dişisine "keçi", yavrusuna "oğlak", bazı yörelerde bir yaşına doğru "çepiş" adı verilir. Keçilerin dağlık yörelerde yetiştirilme kolaylığı, vücut ağırlıklarına göre en çok süt veren hayvan olmaları, soğuğa ve sıcağa dayanıklı olmaları keçilerin değerini arttıran özelliklerdendir. Erişkin keçilerin etlerinin sert olmasına karşın, oğlak eti dana etinden daha lezzetli ve yumuşaktır. Bazı soylar, özellikle Ankara keçisi ve Keşmir keçisi yünü için yetiştirilirken, keçi derisi ayakkabı, çanta gibi çeşitli eşyaların yapımında kullanılmaktadır. Ankara keçisi gibi türlerin dişisi genellikle tek yavru doğururlar. [711]

II. 5. 1. MÁŠ "Keçi" Kelimesinin Anlamı

Sümerce "oğlak" anlamına gelen MÁŠ ideogramı, III. Ur çivi yazılı metinlerinde ve Kültepe metinlerinde "faiz" anlamında kullanılmıştır.[712] Ancak Hititçe çivi yazılı

[711] Komisyon, **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. 13, İstanbul 1989, s. 134.

[712] E. Bilgiç, "Çiviyazılı İktisadi Metinlerde Faiz Meselesi", **Belleten**, C. XV, S. 59 (1951), s. 339-340.

metinlerde UZ_6 "dişi keçi" için kullanılırken MÁŠ, hem genel anlamda "keçi" hem de "dişi keçi" anlamında kullanılmıştır.[713] Bu yüzden Hititçe çivi yazılı metinlerde sadece MÁŠ değil, UZ_6 okunuşu da keçi ismini ifade etmektedir.[714] Bunun yanında Hititçe çivi yazılı metinlerde, bütün evcil hayvanların dişileri için MUNUS gibi ideogramlar kullanılırken "dişi keçi" için kullanılmamıştır. MÁŠ ideogramının Hititçe okunuşu tespit edilememiş olup, Akadca okunuşu *URĪSU*'dur.[715] Dişi keçi için UZ_6 yazılışını şu metinde görmekteyiz:

KUB XXIX 7 Rs. 58[716]

58 [*na-a*]*k-ku-uš-ša-h* [*i-ti-ma*] *A-NA* [LUGAL I GU_4. MAH *A-N*]*A U-NU-UT* MUNUS.LUGAL-*ma* I GU_4.ÁB I UDU.SIG+MUNUS I UZ_6-*ya tar-na-i*

Tercüme:

58 O (büyücü), kral için vekil olarak bir boğa, kraliçenin aletleri için bir inek, bir dişi koyun ve bir dişi keçiyi (vekil olarak) serbest bırakır.

Aynı zamanda MÁŠ (*haššatar*-) aile, soy sop anlamına gelirken, MÁŠ.ANŠE kelimesi de fauna, hayvanlar alemi anlamına gelmektedir. MÁŠ.HUL.DÚB.BA ise günah keçisi, günah oğlağı anlamına gelmektedir.[717] Günah keçisi deyimi ile ilgili olarak, *nakku-, nakkušši-, nakkušša*- vekil, birisinin yerine verilen şey, günah taşıyıcısı, günah keçisi anlamlarına gelmektedirler. *nakkuššeš*- günah veya günah keçiliğini kabul etme, *nakkuššiya*- günah keçiliği, vekillik yapmak, günahı üstlenmek anlamlarına gelerek,[718] KUB XXIX numaralı metinde görüldüğü gibi keçinin büyü ritüellerindeki kullanım

[713] M. Weeden, 2011, s. 299, 332.

[714] A. Ünal, 2016, s. 344.

[715] H. Ertem, 1965, s. 62-63.

[716] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. G. Güterbock, H. A. Hoffner, 1989, s. 375.

[717] A. Ünal, 2016, s. 344.

[718] H. G. Güterbock, H. A. Hoffner, 1989, s. 374-377.

amaçlarından birine işaret etmektedirler. Keçi (MÁŠ), metinlerde genellikle sığır (GU_4) ve koyun (UDU) ile birlikte görülmektedir.

KUB XXVI 19 Vs. II 42

42 [ ]-*eš-šu* $GU_4^{HI.A}$-*ŠU* $UDU^{HI.A}$-*ŠU* $MÁŠ^{HI.A}$-*ŠU* [

Tercüme:

42 [ ] onun sığırları, onun koyunları, onun keçileri [

Bazı metinlerde ise domuz (ŠAH) ve köpekle ($UR.GI_7$) birlikte görülmektedir:

KUB XXXV 142 Rs. IV 6-7[719]

6 I MÁŠ [I] ŠAH.NITÁ I ŠAH.MUNUS.AL.LAL I U[R.GI_7.NITÁ]

7 I $UR.GI_7$.MUNUS.LÁ I LU.LIM.NITÁ I LU.LIM.[MUNUS.AL.LÁ]

Tercüme:

6 Bir keçi, [bir] erkek domuz, bir dişi domuz, bir [erkek köpek]

7 bir dişi köpek, bir erkek geyik, bir [dişi] geyik.

II. 5. 1. 1. MÁŠ.GAL.NITÁ "Teke / Erkek Keçi"

MÁŠ.GAL.NITÁ ideoramının yanında MÁŠ.GAL, MÁŠ.GAL.ŠIR, MÁŠ.ŠIR ideogramları da teke, yani erkek keçi anlamlarına gelmektedirler.[720] Ancak MÁŠ.GAL.ŠIR için olgun keçi anlamı da verilmektedir.[721] Teke (MÁŠ.GAL), keçi cinsinin damızlık hayvanı olarak tanımlanmakta[722] ve Hitit Kanunları'nın 176.

[719] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 8; F. Starke, 1985, s. 323.

[720] A. Ünal, 2016, s. 344.

[721] H. M. Kümmel, 1967, s. 226.

[722] H. Ertem, 1965, s. 70.

paragrafında (KBo VI 26 II 21-26) damızlık vazifesini boğa (GU_4.MAH) gibi ancak 3 yaşında yaptığı görülmektedir:

KBo VI 26 II 21-26)[723]

§ 176 A. (22) … *I-NA* MU.III.KAM *ha-a-ši* GU_4.APIN.LÁ

(23) UDU.NITÁ MÁŠ.GAL *I-NA* MU.III.KAM *ha-a-ši* …

Tercüme:

§ 176. (22) …. Koşum öküzü üçüncü yılda ürer

(23) koyun, keçi üçüncü yılda ürer …

Aşağıda verilen Hititçe metinlerde genellikle teke (MÁŠ.GAL), boğa (GU_4.MAH), koyun (UDU) ve köpek yavrusu (UR.TUR) ile birlikte görülmektedir.

KUB XII 63 Rs. 23-24

23 *ŠA* GU_4.MAH *ku-iš nu-za* GU_4.MAH-*an da-a-aš ŠA* UDU [

24 *nu-za* MÁŠ.GAL *da-a-aš* UR.TUR-*ša ku-iš nu-za* UR.TUR-*a*[*n*

Tercüme:

23 Boğanın ki o, boğayı kendisi için alır. Koyunun [

24 ve onu, tekeyi kendisi için alır. Köpek yavrusu ki onu, köpek yavrusun[u

KUB XXXII 123 + KBo XXIX 206 Vs. II 41[724]

41 $UDU^{HI.A}$ MÁŠ.GAL $UR.TUR^{HI.A}$ *nu hu-u-ma-an-ti*

Tercüme:

41 Koyunlar, teke, köpek yavruları ve hepsine

[723] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 78'de bu maddeyi § 61* a olarak vermektedir; R. Haase, 1968, s. 80-81; F. Imparati, 1992, s. 162, 164; H. A. Hoffner, 1997, s. 140; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 35-36; J. Friedrich, 1959, s.79; F. Imparati, 1992, s. 163, 165; H. A. Hoffner, 1997, s. 140-141; G. Karauğuz, 2018a, s. 96.

[724] Transkripsiyon için Bkz.: F. Starke, 1985, s. 308.

Teke (MÁŠ.GAL), bazı metinlerde domuz yavrusu (ŠAH.TUR) ve köpek yavrusuyla (UR.TUR) birlikte de görülmektedir:

KUB XVII 28 IV 45-55 (Bo 2039+ Bo 2864 CTH 426) [725]

47 UKÙ-*an* MÁŠ.GAL UR.TUR ŠAH.TUR *iš-tar-na ar-ha ku-ra-an-zi*

Tercüme:

47 Bir adam, bir teke, bir köpek yavrusu ve bir domuz yavrusu ortalarından kesilir.

Tapınaktaki figürinlere ait olması muhtemel bir tanrı tasvirine temas eden fal metni KUB V 7 Rs.'te ise tekeler koşulmuş vaziyette tanrının (satır 26'ya göre $^{D}GIR_3$(?)) hayvanı olarak geçmektedirler.[726]

KUB V 7 Rs. 28-28[727]

27- *nu* LÚ^{MEŠ} É.DINGIR-*LIM pu-nu-uš-šu-u-e-en nu me-mi-ir A-NA* DINGIR-*LIM-wa-kán* I ŠUR.IGI *ar-ḫa ma-uš-ša-an* MÁŠ.GAL$^{HI.A}$-*ia-wa-aš-ši*

28- *ku-i-e-eš tu-u-ri-ya-an-te-eš nu-kán A-NA* I MÁŠ.GAL KUN *ar-ḫa ma-uš-ša-an-za* .

. . .

Tercüme:

27- Mabed adamlarına sorduk ve (şöyle) söylediler: "tanrının bir kaşı tamamıyla düşmüş(tür). Onun tekeleri

28- ki onlar koşulmuşlardır. Bir tekenin kuyruğu tamamıyla düşmüştür.

[725] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 151.

[726] H. Ertem, 1965, s. 69.

[727] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 69.

II. 5. 1. 2. MÁŠ.TUR "Oğlak / Keçi Yavrusu"

MÁŠ.TUR, oğlak yani keçi yavrusu anlamına gelmektedir.[728] KBo XV 9 Rs. IV 13. satırda ve KBo XXVII 80 8. satırda geçen MÁŠ.HUL.DÚB.BA kelimesi ise "yeni doğmuş keçi yavrusu, oğlak, vekil oğlak[729] veya günah oğlağı[730]" anlamına gelmektedir:

KBo XV 9 Rs. IV 13-14

13 [(*nu* GIM-*an*)]x-*e* MÁŠ.HUL.DÚB.BA$^{HI.A}$ *Ú-NU-UT* GIR$_4$-*ia*

14 [(*A-NA* É$^{HI.A}$) *da-pí*]-*an-da-aš iš-ga-ra-an-zi nu* I MÁŠ.GAL *da-an-zi*

Tercüme:

13-14: Vekil oğlakları/günah oğlaklarını ve pişmiş topraktan aleti tüm evlere dizerler ve bir tekeyi alırlar.

Oğlak (MÁŠ.TUR), metinlerde genellikle köpek yavrusu (UR.TUR) ve domuz yavrusu (ŠAH.TUR) ile beraber geçmektedir. Örneğin, büyücü Maddunani'nin ordudaki salgına karşı yaptığı ritüelde oğlak ve diğer hayvanlar, tanrının yardımını alabilmek amacıyla kurban edilmektedir:

CTH 425 (KUB VII 54; Bo. 1676 + Bo. 4809 + Bo. 6463) Vs. II 16-19[731]

16 *nu* EGIR-*an-da* I MÁŠ.TUR I ŠAH.TUR I UR.TUR-*ya da-a*-[(*i*)]

17 *na-at dam-mi-li* [*p*]*í-di pa-ri-ya-an A-NA* ^{D}IMIN.IMIN.BI

18 *ar-ha ku-ra-an-zi nu* EGIR-*an-da* KAŠ GEŠTIN *ku-i*[(*t-ta*)]

19 III-*ŠÚ A-NA* ^{D}IMIN.IMIN.BI *ši-pa-an-ti*

[728] A. Ünal, 2016, s. 344.

[729] H. M. Kümmel, 1967, s. 226; R. Akdoğan, 1989, s. 17.

[730] A. Ünal, 2016, s. 344.

[731] Transkripsiyon için Bkz.: H. Otten, C. Rüster, "Textanschlüsse und Duplikate von Bogazköy-Tafeln (81-90)", **ZA** 72 (1982), s. 139-141; Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, 1990, s. 214.

Tercüme:

16-19: Daha sonra (büyücü) bir oğlak, bir domuz yavrusu, bir köpek yavrusu alır ve başka bir yerde onları Heptad için keser ve sonra, Yeraltı Tanrısı Heptad için üç kez bira (ve) şarap libasyonu yapar.

Başka bir örnek olarak siyah oğlak, Pupuwanni'nin büyü ritüelinin (CTH 408) malzeme listesinde köpek ve kuzu ile birlikte görülmektedir:

KUB VII 2 Vs. I 21 (CTH 408)[732]

21 [^{DUG}]*KU-KU-UB* KAŠ-*ya* I UR.TUR.GE$_6$ I SILA$_4$.GE$_6$ I MÁŠ.TUR.GE$_6$

Tercüme:

21 *KUKUB* [kabı] bira, bir siyah köpek yavrusu, bir siyah kuzu, bir siyah oğlak.

Bilindiği gibi siyah hayvanlar, genellikle yeraltı tanrıları için yapılan ritüellerde kullanılmışlar ve özel bir anlam taşımışlardır. Bu durum, Gökyüzü tanrılarının beyaz, Yeraltı tanrılarının ise siyah kurban almasından kaynaklanmaktadır.

II. 5. 1. 3. DARÀ "Dağ Keçisi"

Dağ keçisi anlamına gelen DARÀ ve UZ$_6$.KUR.RA kelimelerinden başka; *gagaštiya-, kakkapa-, gakkapa-, gaggapa-* kelimelerinin de dağ keçisini tanımladığı düşünülmektedir.[733] İsim benzerliğine sahip DARÀ.MAŠ ise geyik anlamına gelmektedir.[734] Dağ keçisinin geçtiği bir belge olan KBo III 22 numaralı metin, yaklaşık

[732] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. A. Hoffner, 1974, s. 72; D. Bawanypeck, 2005, s. 276-277: V. Haas, 2003, s. 403.

[733] A. Ünal, 2016, s. 672.

[734] A. Ünal, 2016, s. 104

M.Ö. 1720'lerde yaşayan Kuššara kralı Anitta'ya aittir. Anitta bu metinde, Kültepe/Neša'ya 120 adet dağ keçisi, 2 adet aslan, 70 domuz, 60 yaban domuzu götürdüğünden bahsetmektedir. Toplanan bu hayvanların ise neye hizmet ettiği bilinmemektedir.[735] Kral Anitta, avcılığa ilgi duyan bir kral olmasına rağmen bu hayvanların hepsinin ölü halde getirildiği düşünülemez. Bahçesinde sergilemek için bir kısmının canlı olduğu düşünülmektedir.[736] İlgili metin şöyledir:

KBo III 22 Vs. I[737]

59 *nu ma-a-al-tah-hu-un nu* [(*hu-u-wa-ar*)-*ta-ah-hu-un*]

60 *ša-ni-ya ši-wa-at* [(II UR.MAH LXX ŠAH$^{HI.A}$ LX ŠAH.GIŠ.GI)]

61 I ME XX AZ$^{HI.A}$ *LU-Ú* [(UG.TUR *LU-Ú* UR.MAH$^{HI.A}$ *LU-Ú* DÀRA.MAŠ)]

62 *LU-Ú* DÀRA *Ù-LU* Ú [.T(UR)]

63 ^{URU}*Ne-e-ša* [(*A-NA* URU-*IA ú-da-ah-hu-un*)]

Tercüme:

59 Dua ettim ve [(lanet ettim.)]

60 İkinci (?) günde [(iki aslan, yetmiş domuz, altmış yaban domuzu)]

61 yüz yirmi ayı veya [(pars veya aslan)]

62 veya dağ keçisi veya [ ]

63 [(şehrime)], Neša şehrine [(götürdüm.)]

[735] A. Ünal, 2007, s. 93.

[736] B. Hrozný, "L'invasion des Indo-Européens en Asie Mineure vers 2000 av. J.-C.", **ArOr** 1 (1929), s. 293; S. Alp, "KANİŞ=ANİŞA=NİŞA Erken Hitit Çağının Bir Başkenti", **Belleten** C. XXVII, S. 107 (1963), s. 368.

[737] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 76-77; E. Neu, 1974, s. 14-15; H. Otten, 1951a, s. 42; E. Reyhan, **Hitit Devleti'nde Siyaset ve Yönetim Direktif, Yemin ve Sadakat**, Ankara 2017, s. 28.

Kral Anitta tarafından başkente getirilen bu hayvanların arasında, dağ keçisi bulunmaktadır. Konumuz açısından, Hititler'in ilk yazılı belgelerinden itibaren bu tür hayvanların adının yer almış olması önemli bir noktadır.

II. 5. 1. 4. ^{LÚ}MÁŠ.GAL "Keçi Çobanı"

Hititçe çivi yazılı metinlerde geçen ^{LÚ}SIPA UZ_6[738], ve ^{LÚ}MÁŠ.GAL kelimesi, keçi çobanı olarak tercüme edilmektedir. Keçi çobanlığı, Hitit sosyal ve ekonomik hayatı içerisinde bir meslek olarak yer almıştır. Aynı zamanda, ^{LÚ}MÁŠ.GAL'in kraliyet ailesini, kralın saray görevlilerini, kral ve tanrı soylularını grup olarak ifade eden bir terim olduğu da belirtmiştir.[739]

KUB XLVI 28 Vs. 8'. satırda geçen: *ŠA* ^{LÚ}MÁŠ.GAL, ^{D}Pirwa ile ilişkili olarak görülmektedir. Aynı zamanda, KBo VI 28 Rs. I 24'te, Tanrıça Pirwa'nın $^{NA}{}_4$*hekur*'unun hayvanlarının keçi çobanı vergilerden muaf tutulmaktadır.[740] Metnin ilgili kısmı şu şekildedir:

KBo VI 28 Rs. I 22-24[741]

22 ^{NA4}[*hé-ku*]*r Pi-ir-wa-ma-kán a-ra-u-wa-ah-hu-un na*[*-at ša-ah-ha-an*] *lu-uz-zi ŠA* UD.KAM-*MI har-šu-wa-an-zi*

23 *te*-[*ri*]-*ip-pu-u-wa-an-zi* ^{GIŠ}ŠÀ.KAL ^{GIŠ}*PU-PU-TI* [*wa-ar-ša-am-ma*] ŠE IN.NU.DA ^{SÍG}*hu-ut-tu-ul-li*

24 *A-NA* É *ŠA* LÚ^{MEŠ} MÁŠ.GAL UDU *ku-ud-ri EL*-[*KI* EN KUR^{TI} *EL-KI* EN *M*[*AD-KA*]*L-TI EL-KI* MAŠKIM URU[

738 A. Ünal, 2016, s. 436.

739 F. Pecchioli Daddi, 1982, s. 20-21.

740 F. Pecchioli Daddi, 1982, s. 20.

741 Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: F. Imparati, 1977, s. 145.

Tercüme:

22 Tanrıça Pirwa'nın $^{NA}{}_{4}$*hekur*'unu serbest bıraktım; *šahhan* (haraç, tımar ve zeamet), *luzzi* (tımar yükümlülüğü/angarya), günlük olukların açılması,

23 (tarla) sürülmesi, otlak, *BUBUTU,* yakacak odun, buğday, saman, yün

24 evin (idari merkez) hayvanlarının keçi çobanlarını vergiden, ülke beyini vergiden, sınır beyini vergiden, şehir beyi [

KBo VI 29 III 28'de Arinnanın Güneş Tanrıçası'nın keçi çobanı vergilerden muaf tutulmaktadır.[742]

KBo VI 29 III 26-29

26 [*ša-ah-ha-ni*] *lu-uz-z*[*i-ia li*]*-e ku-iš-ki*

27 *ti-ya-az-z*[*i*]

28 UDU ^{LÚ}MÁŠ.GAL*-ma ŠA* ^{D}[UTU ^{URU}TÚL*-na ku-i*]*š ar-kam-ma-aš*

29 *na-an-kán A-NA* ^{D}UTU ^{URU}[TÚL*-na ar-ha-pí*]*t pí-eš-ši-ya-nu-un*

Tercüme:

26 [*šahhan*'na (haraç, tımar ve zeamet)], *luzzi'*ye (tımar yükümlülüğü/angarya) asla

27 girmezler.

28 Arinnanın Güneş Tanrıçası'nın keçi çobanını

29 Arinnanın Güneş Tanrıçası'nın vergisinden hariç/muaf tuttum.

III. Hattušili ve Ulmi-Tešup arasında yapılan CTH 106 numaralı antlaşma metninde, keçi çobanı yer almaktadır. Bu antlaşma metni, yaklaşık 16 maddeden oluşmaktadır ve bu antlaşmanın 5. maddesinde keçi çobanı, hayvan sürüsü, tuz kayası, otlaklar ve bunların kullanımlarından bahsedilmektedir. Bu antlaşma metni ile keçi çobanının ve keçi sürülerinin, Hitit Devletinin siyasi konuları arasında yer aldığı

[742] F. Pecchioli Daddi, 1982, s. 20.

görülmektedir. Bu belge ile keçi çobanlarının hayvanları otlatmak için uzak sınırlara gittiği, keçiler için tuzlakların önemli bir ihtiyaç olduğu ve keçi çobanlarının görevleri arasında keçileri tuz kayalığına götürmenin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Metnin ilgili kısmı şöyledir:

KBo IV 10 + XL 69 + 1548/u Vs. 33-35(CTH 106)[743]

33 ZAG KUR$^{URU\ D}$U-*aš-ša ku-iš na-aš-ta* LÚ MÁŠ.GAL ŠÀ KUR^{TI} *le-e pa-iz-zi ma-a-an-na IŠ-TU* KUR $^{URU\ ÍD}$*Hu-la-ya-š šal-li la-pa-ni wa-ni-ya pé-en-na-an-zi*

34 *nu-uš-ši-kàn la-pa-na-li-ya-an-za le-e da-an-zi A-NA* LUGAL KUR $^{URU\ D}$U-*ta-aš-ša-at pí-ya-an* MUN-*ma da-aš-ki-id-du* ^{URU}*Ša-ar-ma-na-an-na* URU-*an IŠ-TU* A.ŠÀ A.GÀR Ú.SAL

35 *Ù IŠ-TU RE-E-ET* UDU *la-pa-na-an-na hu-u-ma-an-ta-an* LUGAL.GAL *A-NA* LUGAL KUR $^{URU\ D}$U- *ta-aš-ša pí-ih-hu-un A-NA* MUN ^{URU}*Ša-ar-ma-na-kàn ta-ma-iš* UN-*aš an-da le-e p*[*a-i*]*d-du*

Tercüme:

33-35: Şimdi Tarhuntašša ülkesi sınırına gelince; keçi çobanı ülkeye girmesin. Eğer onlar Hulaya Nehri Ülkesi'nden büyük bir sürüyü tuz kayalığına doğru sürerse, onlar onun tuz yalama hakkını almasın. O Tarhuntašša ülkesi kralına verilmiştir. Daima tuzu o alsın. Keçi ve koyun otlak ve tarlaları ile birlikte Šarmana şehrini ben Büyük Kral Tarhuntašša ülkesine verdim. Bundan başka Šarmana şehrinin tuzu için başka bir şehir gitmesin.

Bu metinde de görüldüğü gibi keçiler, çoban tarafından otlatılmak için keçi-koyun otlaklarına, çayırlara götürülmektedir. Keçilerin barındırıldığı yer hakkında ise Hitit

[743] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.; Theo van den Hout, **Der Ulmitesub-Verträge. Eine prosopogiophische**, (StBoT 38), 1995b, s. 30-33. Tercüme için Bkz.: G. Karauğuz, 2002, s. 88.

kanunlarının 66. paragrafından edindiğimiz bilgiye göre, *ašawar*-[744] olarak adlandırılan bir çeşit ağılda yaşamaktadırlar.

II. 5. 2. Hitit Kanunlarında Keçi ve Keçi'den Sağlanan Ürünler

Yukarıda ilgili kısımlarda değindiğimiz gibi, Hitit kanunlarında keçinin yaşadığı yere ve üreme zamanına dair bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerin dışında kanunlardan, keçi çalma suçuna ilişkin yaptırımlar, keçi ve keçi derisinin satış fiyatına dair bilgiler elde edilmekte ve hayvan mülkiyeti konusuna da ışık tutmaktadır.

İlk olarak 66. madde de (KBo VI 3 III 51-54) diğer hayvanlarla bahsi geçen evcil bir tekenin, başkasının ağılına ya da ahırına alışması durumunda, ağıl sahibinin bir kusuru olmadığı belirtilmektedir. İlgi metin yeri şu şekildedir.

KBo VI 3 III 51-54[745]

§ 66. (52) . . . . *ták-ku* [M]AŠ.GA[L] *e-na-an-za ták-ku* UDU.SÍG.MUNUS *ták-ku* UDU.NITÁ

(53) *a-ša-ú-[n]i har-ap-ta iš-ha-aš-ši-š[a-an ú-]e-mi-ya-az-zi*

(54) *na-an-za ša-ku-wa-aš-šar-ra-an-pát da-a-i* ^{LÚ}N[Í.Z]U-*a* [*n Ú-U]L e-ep-zi*

Tercüme:

§ 66. (52) . . . eğer bir evcil bir teke, anaç koyun, koç

(53) <başka> bir ağıl içine girerse <ve eğer> onun sahibi onu bulursa

[744] J. Friedrich, A. Kammenhuber, **Hethitisches Wörterbuch. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage auf der Grundlage der edierten hethitischen Texte. Band I: A**, Heidelberg 1975-1984, s. 393-395.

[745] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 38; R. Haase, 1968, s. 38; F. Imparati, 1992, s. 80; H. A. Hoffner, 1997, s. 76; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 18; J. Friedrich, 1959, s. 39; F. Imparati s. 81; H. A. Hoffner, 1997, s. 77.

(54) ve kendisi için onu bütünüyle dokunulmamış olarak alırsa, bir hırsız gibi <o> yakalanmasın.

Kanunların 65. paragrafında (KBo VI 3 III 49-50), teke, geyik ve dağ koyununun çalınması konu edilmiştir. Bu tür bir çalma suçuna verilen ceza, teke olarak gösterilmektedir. Bu madde de dikkat çeken bir özellik ise bu hayvanların, *enant-/enanza-*[746] sıfatı ile geçmesi ve bu sıfatın, kesin olmamakla birlikte eğitilmiş, evcil, eve alıştırılmış anlamlarına gelmesidir.

KBo VI 3 III 49-50[747]

§ 65. (49) *ták-ku* MÁŠ.GAL *e-na-0an-da-an ták-ku* DÀRA.MAŠ *an-na-nu-uh-ha-an ták-ku* UDU.KUR.RA *e-na-an-da-an*

(50) *ku-iš-ki da-a-i-ez-zi ma-ah-ha-an ŠA* MÁŠ.GAL *šar-ni-ik-zi-i-il a-pé-e-el-la QA-TAM-MA-pát*

Tercüme:

§ 65. (49) Eğer biri, evcil bir tekeyi veya evcil bir geyiği veya bir dağ koyununu

(50) çalarsa, tekenin tazminatı nasıl <ise> onunki de tam aynı şekilde<dir>.

Kanunların 179. paragrafı (KBo VI 26 II 36-37), hayvanların satış bedelini konu edinmiştir. Bu maddenin dikkat çeken yanı ise, keçinin evcil hayvanlar içinde en ucuzu olmasıdır.

KBo VI 26 II 36-37[748]

---

[746] A. Ünal, 2016, s. 115.

[747] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 38; R. Haase, 1968, s. 37; F. Imparati, 1992, s. 78-80; H. A. Hoffner, 1997, s. 75-76; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 18; J. Friedrich, 1959, s. 39; F. Imparati s. 79-81; H. A. Hoffner, 1997, s. 76; G. Karauğuz, 2018a, s. 80.

[748] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 78; R. Haase, 1968, s. 82; F. Imparati, 1992, s. 166; H. A. Hoffner, 1997, s. 142-143; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 36; J. Friedrich, 1959, s. 79; F. Imparati s. 167; H. A. Hoffner, 1997, s. 143.

§ 179. (36) *ták-ku* I UDU I GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU ŠA* III ÙZ II GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU*

(37) *ŠA* II SILA$_4$ I GÍN KÙ.BABBAR *Š*[*I-I*]*M-ŠU nu ŠA* II MÁŠ.TUR I/II GÍN <KÙ. BABBAR> *ŠI-IM-ŠU*

Tercüme:

§ 179. (36) Eğer bir koyun <ise> bedeli bir şekel gümüş<tür>, üç keçinin bedeli iki şekel gümüş<tür>,

(37) iki kuzunun bedeli bir şekel gümüş<tür> ve iki oğlağın bedeli yarım şekel gümüş<tür>.

Bu kanun maddesine göre keçi, koyundan ve oğlak da kuzudan daha ucuzdur. Koyun, yaklaşık olarak 8 gram gümüşe satılırken keçinin adedi 5 gram gümüşe tekabül etmektedir. Kuzu da 4 gram gümüşe denk gelirken, oğlak 2 gram gümüşe denk gelmekte ve kuzunun yarı değeri verilmektedir (Bkz. Tablo 3). Bu durum, evcil hayvanların önem sıralamasında keçinin koyundan sonra geldiğini göstermektedir.

Kanunların 185. paragrafı (KBo VI 26 III 9-15) ise hayvan derilerinin satış fiyatlarını konu edinmiştir. Bu madde ile keçi derisinin fiyatı ile diğer hayvanların deri fiyatlarını kıyaslamak mümkündür.

KBo VI 26 III 10-15[749]

*§*185. (10) *ŠA* KUŠ GU$_4$.GAL I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* V KUŠ GU$_4$ *ša-ú-i-ti-iš-ta-aš*

(11) I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* X KUŠ AMAR I GÌN KÙ.BABBAR *ŠA* KUŠ UDU

[749] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 80; R. Haase, 1968, s. 84-85; F. Imparati, 1992, s. 170; H. A. Hoffner, 1997, s. 147; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 37-38; J. Friedrich, 1959, s. 81; F. Imparati s. 171; H. A. Hoffner, 1997, s. 147.

(12) *wa-ar-hu-iš* I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* X KUŠ UDU *HA-RU-UB-Tl* I GÍN KÙ.BABBAR

(13) *ŠA* IV KUŠ UZ_6 I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* XV KUŠ UZ_6 *wa-al-li*

(14) I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* XX KUŠ $SILA_4$ I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* XX KUŠ MÁŠ.TUR

(15) I GÍN KÙ.BABBAR II GU_4.GAL UZU-*ŠU-NU ku-iš wa-a-ši* I UDU *pa-a-i*

Tercüme:

*§*185. (10) Yetişkin öküz derisinin bir şekel gümüş, beş sütten kesilmiş sığır derisinin

(11-12) bir şekel gümüş, on buzağı derisinin bir şekel gümüş, bol yünlü koyun derisinin bir şekel gümüş, kırkılmış on koyun derisinin bir şekel gümüş,

(13) dört keçi derisinin bir şekel gümüş, kırkılmış on beş keçi derisinin

(14) bir şekel gümüş, yirmi kuzu derisinin bir şekel gümüş, yirmi oğlak derisinin

(15) bir şekel gümüş <bedeli vardır>. Yetişkin iki öküzün etini satın alan kimse bir koyun versin.

Bu madde doğrultusunda hayvan derilerinin satış fiyatları, gümüş cinsinden belirtilmiştir. 1 şekel yaklaşık 8 gram gümüşe tekabül etmektedir.[750] Bu listede ise tüm deri fiyatları 1 şekel olarak gösterilmiş ancak hayvan çeşidi ve sayısı değişmiştir. Bu kanun maddesinde de keçi, koyundan daha ucuzdur. Dört keçi derisi ile 1 yünlü koyun derisine aynı fiyat olan 1 şekel gümüş satış fiyatı olarak belirlenmiştir (Bkz. Tablo 9). 179. maddedeki satış fiyatından farklı olarak bu maddede, oğlak ve kuzu derilerinin fiyatları aynıdır.

Keçi, teke ve oğlağın kırmızı, kırmızımsı (SA_5), beyaz (BABBAR) ve siyah (GE_6) renkli derileri tanımlanmıştır. Keçiler sadece et ve süt tedarikçisi olarak değil aynı

[750] A. Ünal, 2007, s. 50, d.n. 29.

zamanda deri tedarikçisi olarak da kullanılmışlardır. KUB XIII 3 Rs. III 9-13 numaralı metinde, keçi derisinin, kralın binek arabalarını yapmak için kullanıldığını ve bu iş için derinin saray mutfağından alındığını görmekteyiz.[751]

KUB XIII 3 Rs. III 9-13[752]

9 *an-da-ma-za šu-me-eš ku-i-eš* LÚ^{MEŠ} AŠGAB *ŠA* É ^{LÚ}*tar-ši-pa-a-li-ya-aš*

10 *ŠA* É ^{LÚ}*ap-pa-a-aš Ù* ^{LÚ}UGULA.X ^{LÚ}*tar-ši-pa-a-la-aš*

11 LUGAL-*wa-aš* ^{GIŠ}GIGIR$^{HI.A}$ *ti-ya-a-wa-aš ku-i-e-eš an-ni-eš-kat-te-e-ni*

12 *nu* KUŠ.GU$_4$ KUŠ.MÁŠ *ŠA* É ^{LÚ}MUHALDIM *ta-aš-kat-tin*

13 *ta-ma-a-i-ma li-e da-at-te-ni*

14 *ma-an-ma ta-ma-a-i-ma da-at-te-e-ni*

15 LUGAL-*i-ma-at te-it-te-en nu-uš-ma-ša-at Ú-UL wa-aš-tul*

Tercüme:

9 fakat siz deri işçileri evinden

10 evinden ve yöneticinin üzerinden olanlar

11 kralın bastığı savaş arabasını hazırlayan sizler

12 sadece aşçının evinden sığır (ve) keçi derisi alınız

13 başkasını almayınız.

14 fakat siz (yanlışlıkla) başkasını alırsanız

15 o zaman bunu krala söyleyiniz, o zaman bu sizin için suç (sayılmayacaktır).

Metnin devamında, dericilerin keçi derisini saray mutfağından almadığı zaman krala bunu bildirmediği takdirde ailesiyle birlikte ölüm cezasına çarptırılacağı söylenmektedir. Aynı metnin 21. satırında geçen LÚ^{MEŠ} A *ŠA* KUŠ.LAL kelimesi, içme

[751] H. Klengel, "Studien zur hethitischen Wirtschaft, 3: Tierwirtschaft und Jagd", **AoF** 34 (2007), s. 160-161 ve d.n. 40.

[752] Transkripsiyon ve tercüme için bkz.: J. Friedrich, 1928-1929, s. 47-49.

suyunu keçi derisinden yapılmış tulumlarla ırmaktan getiren kişiler olarak açıklanmaktadır.[753] Bu açıklama bize, keçi derisinin sadece kralın arabasının yapımında kullanılmadığını aynı zamanda su tulumları içinde kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca, keçi derisinden avcı çatası yapıldığını ve bu amaçla keçi derilerinin çoban başı tarafından dağıtıldığını *Purulliya* (ilkbahar) bayram metninde şöyle görmekteyiz:

KUB XXV 31+KBo XXVII 38+KBo XXIII 63+KBo XIX 162 Vs. 11-13 (CTH 674)[754]

11 VI MÁŠ.GAL GE_6 II MÁŠ.GAL BABBAR *nu* ^{KUŠ}*kur-šu-uš i-ya-an-zi* UGULA $^{LÚ.MEŠ}$SIPA *pa-ai* ŠÀ.BA II MÁŠ.GAL BABBAR

12 ^{LÚ}SIPA GU_4 DINGIR^{LIM} *da-a-i* II MÁŠ.GAL GE_6 ^{LÚ}SANGA ^{D}*Te-li-pí-nu da-a-i* II MÁŠ.GAL BABBAR

13 ^{LÚ}SANGA ^{D}ZA.BA_4.BA_4 II MÁŠ.GAL GE_6 ^{LÚ}SIPA <UDU> DINGIR^{LIM} *da-a-i nu* ^{KUŠ}*kur-šu-uš i-en-zi*

Tercüme:

11-13: Altı siyah keçi (ve) iki beyaz keçi alır; ve (derilerinden) (yeni) avcı çantası yaparlar; çobanların başı onlara verir; ondan iki beyaz keçiyi tanrının sığır çobanı alır.

12 İki siyah keçiyi Telipinu'nun rahibi alır. İki beyaz keçiyi

13 Savaş Tanrısı'nın rahibi alır; (ve) iki siyah keçiyi tanrının <koyun> çobanı alır; ve (onlardan) avcı çantası yaparlar.

Keçi derisi sadece gündelik kullanımlarda yer almamış aynı zamanda ritüellerde de kullanılmıştır. Bu ritüellerden biri olan Zarpiya Ritüelinde, diğer ritüellerde olduğu gibi kirlilikten ve günahlardan dolayı, tanrıların öfkesini dindirmek ve bu şekilde

[753] J. Friedrich, 1928-1929, s. 54.

[754] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: V. Haas, "Betrachtungen zur Rekonstruktion des hethitischen Frühjahrsfestes (EZEN purulliyaš)", **ZA** 78 (1988), s. 289-291.

musibetleri kendilerinden uzak tutmak amacı güdülmüştür. Bu amaçla, Zarpiya'nın ritüelinde çocuklara giydirilmiş teke postundan bahsedilmektedir:

KUB IX 31 Vs. II 9-12[755]

9 …….. 8! DUMU^{MEŠ}-*uš ú-wa-da-an-zi*

10 MUNUS-*ni-iš-ša-an ku-i-e-eš na-a-ú-i pa-a-an-zi*

11 *nu A-NA* I DUMU.NITA ^{KUŠ}MÁŠ.GAL *wa-aš-ši-ya-an-zi nu pi-ra-an a-pa-a-aš*

12 *i-ya*[*-a*]*t-ta* UR.BAR.RA-*i-li hal-zi-iš-ša-i*

Tercüme:

9….sekiz! erkek çocuk getirilir.

10 henüz bir kadına gitmemiş olanlardan birine,

11 bir erkek çocuğa teke postu giydirilir ve o ileri

12 yürür (ve) bir kurt gibi seslenir.

Keçi dersinin farklı kullanımlarının yanında, SÍG.UZ$_6$ BABBAR/GE$_6$[756] kelimelerinin beyaz/siyah keçi kılı olarak tanımlanması, keçi kılının koyun yünü gibi tekstil ve dokumada kullanıldığını da akla getirmektedir.

Keçiden sağlanan diğer ürün ise ettir. Kanunların 186. paragrafı (KBo VI 26 III 16-19)'na göre, bir yaşında iki sığır eti bir koyun, sütten kesilmiş beş sığırın eti bir koyun, on dana eti bir koyun, on koyun eti bir koyun, yirmi kuzu eti bir koyun, yirmi oğlağın eti bir koyun olarak belirlenmiştir (Bkz. Tablo 10). Bu kanun maddesinde de deri fiyatlarında olduğu gibi, oğlak ve kuzu etinin fiyat eşitliği görülmektedir. Ancak bu madde de diğer adı geçen hayvanlar ile oğlak etinin fiyatına yer verilirken, keçi etine yer verilmemiştir.

[755] B. Schwartz, "The Hittite and Luwian Ritual of Zarpiya of Kezzuwatna", **JAOS** 58 (1938), s. 340-341; F. Starke, 1990, s. 52; M. Doğan-Alparslan, 1999, s. 128.

[756] A. Ünal, 2016, s. 435.

KBo VI 26 III 16-19[757]

§186. (19) *ŠA* XX UZU.SILA$_4$ I UDU *pa-a-i t*[*ák-ku* XX U]ZU MÁŠ.TUR *ku-iš-ki wa-a-ši* I UDU *pa-a-i*

Tercüme:

§186. (19) yirmi kuzunun etini satın alan kimse bir koyun versin; [eğer (?) yirmi] oğlağın etini biri satın alırsa, bir koyun versin.

Bu kanun maddesinde, keçi eti fiyatı yer almasa da ^{UZU}UTÚL MÁŠ.GAL "keçi eti yemeği"[758] kelimesi keçi etinin tüketildiğini göstermektedir. Bir kurban hayvanı olarak da kullanılan keçi CTH 435 numaralı metne göre kesilmekte ve sadece etleri değil sakatatları da kızartılarak yenilmektedir:

KBo XIII 101 I 8-10 (CTH 435)[759]

8 … *nu-kán* MÁŠ.GAL *ar-kán-zi nu šu-up-pa hu-u-*[*e-šu*

9 [S]AG.DU GÌR.MEŠ ^{UZU}GAB ^{UZU}ZAG.LU *pát-te-eš-ni še-er* [

10 ^{UZU}NÍG.GIG-*ma* ^{UZU}ŠÀ IZI-*it za-nu-wa-an-zi* [

Tercüme:

8-10: Çukurun üzerinde bir keçiyi keserler ve çiğ etini,[. . .], başını, ayaklarını, göğsünü (ve) omuzlarını, [. . .]. Ama bağırsaklarını (ve) kalbini ateşte kızartırlar.

Metnin devam eden kısmında ise keçinin etlerinin şişe dizilerek pişirildiği görülmektedir:

[757] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 82; R. Haase, 1968, s. 85; F. Imparati, 1992, s. 172; H. A. Hoffner, 1997, s. 147; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 38; J. Friedrich, 1959, s. 83; F. Imparati s. 173; H. A. Hoffner, 1997, s. 147-148.

[758] H. A. Hoffner, An English-Hittite Glossary, **RHA** 25/80, (1967), s. 42.

[759] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. A. Hoffner, 1974, s. 100-101.

KBo XIII 101 I 11-14 (CTH 435)[760]

11 …. I NINDA.SIG *pár-ši-ya-am-mi* KAŠ x [. . .]

12 [*w*]*a-al-hi ši-pa-an-da-ah-hi* I DUG.KA.GAG.A TUR *ŠA* GÚ.ŠEŠ [. . .]

13 *ši-pa-an-da-ah-hi nu-kán IŠ-TU* IX ^{UZU}ÚR *ar-ha ku-*[*er-mi*]

14 *na-at iš-ga-ra-an-da i-ya-mi* I NINDA.SIG-*ya pár-ši-y*[*a-am-mi*]

Tercüme:

11-14: İnce bir ekmeği parçalarım, bira (ve) [. . .] *walhi* içkisini dökerim. Küçük bir KA.GAG.A kabı kara burçak [. . .] sunarım. Dokuz uzvundan birer parça keserek şişe dizerim. Sonra ince bir ekmeği parçalarım.

II. 5. 2. 1. Arazi Bağış Belgelerinde Keçi ve Keçi Mülkiyeti

Kanun maddelerinde, keçi mülkiyetine dair verilen bilgilerin yanı sıra, arazi bağış belgeleri de bu konuya önemli katkılar yapmaktadır. En önemli katkılardan birisi ise keçilerin açıkça bir bireyin kişisel mülkiyet sınırları içinde bulunması ve bu mülkiyet hakkını devredebilmesidir.

Arazi bağış belgelerinden ilkinde (KBo V 7 = LSU 1), kral Arnuwanda ve kraliçe Ašmunikal tarafından hizmetçileri bayan Kuwatalla'ya bağışlanan mallar konu edilmektedir. Bağışlanan bu mallar, bay Šuppililiuma, bay Karpani, Bay Muliyati, Bayan Zithara ve bay Hantapi isimli kişilerden alınarak bayan Kuwatalla'ya bağışlanmıştır. Bunlardan bay Hantapi'nin mal varlığı, Tiwatapara ve Pulliyani'nin mülklerinin toplamıdır.[761] Bu belge de Tiwatara'nın mülkünde bulunan insanlar sayıldıktan sonra, hayvanlar listelenmekte ve bu hayvanlar arasında keçiler de yer almaktadır:

[760] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. G. Güterbock, H. A. Hoffner, 1997, s. 10-11.

[761] S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83

KBo V 7 = LS 1 Rs. 28-33[762]

30 [IX] UDU.SÍG+MUNUS *A-NA* UDU.SÍG+MUNUS-*ya kat-ta-an* II SILA$_4$.SÍG+MUNUS *A-NA* UDU.NITÁ-*ya kat-ta-an* II SILA$_4$.NITÁ XVIII MÁŠ *A-NA* MÁŠ-*ya*

31 [*kat-t*]*a-an* IV MÁŠ.TUR *A-NA* MÁŠ.GAL-*ya kat-ta-an* I MÁŠ.TUR ŠU.NIGIN XXXVI UDU$^{HI.A}$ I-*NU-TIM* É$^{HI.A}$-*TIM RE-ED* GU$_4^{HI.A}$

Tercüme:

30 [dokuz] dişi koyun ve dişi koyunun yanında iki dişi kuzu; koçun yanında iki erkek kuzu, on sekiz keçi; keçinin

31 [yanın]da dört oğlak; erkek keçinin yanında bir oğlak, toplam otuz altı (parça) küçükbaş hayvan; bir arazi; sığır otlağı olarak

Bu metinde görüldüğü üzere, bay Hantapi'nin mal varlığı arasında bulunan 36 küçükbaş hayvan arasında 18 keçi ve 5 oğlak bulunmaktadır. Metnin devam eden kısmında ise bay Pulliyani adıyla bay Hantapi'nin mülkünde 10 keçi ve 7 oğlak olduğu görülmektedir:

KBo V 7 = LS 1 Rs. 34-39[763]

34 É ^{m}*pu-ul-li-ya-an-ni* II LÚ ^{m}*pu-ul-li-ya-an-ni-iš* ^{m}*aš-šar-ta-aš* III DUMU.NITA ^{m}*a-pár-kam-mi-iš* ^{m}*i-ri-ya-at-ti-i-iš*

35 [^{m}*h*]*a-pí-lu-uš* IV MUNUS ^{f}*te-eš-mu-uš* ^{f}*zi-dan-du-uš* ^{f}*ša-ak-kum-mi-il-la-aš* ^{f}*hu-li-ya-a-šu-ha-ni-iš* III DUMU.MUNUS

36 [^{f}*k*]*a-pa-aš-ša*[*-a*]*n-ni-iš* ^{f}*ka-pur-ti-iš* ^{f}*pa-aš-ku-wa-a-aš* II ^{SAL}ŠU.GI ^{f}*a-ar-hu-wa-aš-ši-iš* ^{f}*tu-ut-tu-wa-ni-iš*

[762] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K. K. Riemschneider, 1958, s. 348-354; S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83-85.

[763] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K .K. Riemschneider, 1958, s. 348-354; S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83-85.

37 [X]IV SAG.DU IV $GU_4^{HI.A}$ II ANŠE II GU_4.ÁB I AMAR.ÁB II GU_4.APIN.LÁ *A-NA* GU_4.MAH *kat-ta-an* I AMAR *na-aš* VI $GU_4^{HI.A}$ X MÁŠ.TUR

38 [*n*]*a-aš* XVII MÁŠ I-*NU-TUM* $É^{HI.A}$-*TIM* ^{GIŠ}SAR.GEŠTIN ^{GIŠ}*ZÉ-ER-TUM*$^{HI.A}$ $^{GIŠ}MA^{HI.A}$ *ŠA* É ^{m}*pur-li-ša-a-ri*

Tercüme:

34 Bay Pulliyanni'nin mülkü: 2 adam: Pulliyani, Aššarta; 3 hizmetçi: Aparkammi, Iriyatti, 35 Hapilu; 4 kadın: Tešmu, Zidandu, Šakkummilla, Huliyašuhani; 3 kız çocuğu, 36 Kapaššanni, Kapurti, Paškuwa; 2 yaşlı kadın, Arhuwašši, Tuttuwani;

37 (toplam) 14 baş (kişi). 4 sığır, 2 eşek, 2 inek, 1 dana, 2 sabana koşulmuş sığır; (bir) boğa, 1 buzağı; 6 sığır, 10 keçi,

38 7 oğlak; onlar (toplam) 17 keçi. 1 ev, (bir) bağ (ile) zeytin ağaçları (ve) incir ağaçları. Šayanuwanta şehrinde bay Purlišari'nin mülkünden;

Aynı metnin 46-48. satırlarında bağışın, kral, kraliçe ve prens tarafından Kuwattalla'ya verildiği ve gelecekte bunları torunlarına bırakabileceği, hiç kimsenin de buna müdahale etmeyeceği özellikle vurgulanmıştır.[764] Bu ibare, bayan Kuwatalla'nın mülkünü miras olarak başkasına devredebileceğini ve kullanım hakkına sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Ayrıca, Hititçe çivi yazılı metinlere göre keçiler, çobanlar ($^{LÚ.MEŠ}$SIPA), ileri gelenler ($LÚ^{MEŠ}$IGI.DU_8.A) tarafından ve saraydan, katiplerin (^{LÚ}DUP.ŠAR) evlerinden belirli bayramlarda kullanılmak ve tanrılara adak edilmek için verilmişlerdir.[765] Saray mülkiyetinde ve ileri gelenlerin mülkiyetinde bulunan keçiler, KUB XXXI 53 numaralı metinde *Lila* Bayramı için verilmektedirler:

[764] K. K. Riemschneider, 1958, s. 355; S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 84.

[765] H. Ertem, 1965, s. 65-66.

KUB XXXI 53 Vs. 7-9[766]

7 287 UDU.SÍG.MUNUS 100 UDU.NİTÁ 11 MÁŠ.GAL *İŠ-TU É-GAL-LIM ku-in pi-i-e-ir*

8 *la-la-mi-iš* 3 MÁŠ.GAL 1 UDU.NITÁ *A-NA* DINGIR.*LIM ši-pa-an-te-ir* 4 UDU.NITÁ *tu-uk-kàn-zi-ya-aš*

9 [*A-N*]*A* EZEN *li-la-aš* EGİR-*pa AD-DIN* 3 MÁŠ.GAL 2 UDU.NITÁ *A-NA* DUG.QA.BUR *an-na-nu-ma-aš*

10]-*na-za na-a-ú-i* EGIR-*pa*

Tercüme:

7 İki yüz seksen yedi dişi koyun, yüz koç, on bir tekeyi saraydan verdiler.

8 İleri gelenler, üç teke (ve) bir koçu tanrıya kurban olarak verdiler. Dört *tukkanzi* koç

9 *lila* bayramı için geri verdim. Üç keçi, iki koç çömlek öğreticiden

10 henüz geri getirilmedi…

Bu örneğin yanında, ABoT 14 ay. V 12-19'da kral seferden dönünce tanrı Zithariya'nın mabedinde bayram yapıldığı ve bu bayram için majestemin babası (*A-BI* ^{D}UTU-ŠI) sarayından 10 adet tekenin hediye edildiği (*uiya-)* kaydedilir.[767]

ABoT 14 Rs. V 12-20[768]

12 ^{D}UTU^{ŠI}*-ma ku-wa-pí la-ah-ha-az ne-ya-ri*

13 *nu* ^{D}*Zi-it-ha-ri-ya-an ku-wa-pí*

14 *I-NA* É-*ŠU tar-na-an-zi*

15 *nu-uš-ši* EZEN$_4$ *ku-in i-ya-an-zi*

16 nu X MÀŠ.GAL *hal-ku-eš-šar IŠ-TU* É.GAL

[766] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Laroche, 1949, s. 58, 63.

[767] H. Ertem, 1965, s. 66.

[768] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Lebrun, 1994, s. 54-55, 67.

17 *A-BI* ^{D}UTU^{ŠI} *pí-an-zi an-tu-wa-ah-ha-an-ma*

18 ku-in IŠ-TU É.GAL^{LIM} *A-NA* DINGIR^{LIM}

19 EGIR-*an u-i-ya-an-zi nu-kàn* GAL$^{HI.A}$

20 *a-pa-aš aš-nu-zi*

Tercüme:

12 Büyük kral, askeri seferden döndüğünde

13 ve tanrı Zithariya

14 tapınağında terk edildiğinde

15 onun için kutladığımız bayram için

16 on teke (ve) tören malzemesi, saraydan

17 majestenin babası adama verir

18 ki o saraydan tanrıya

19 sonra hediye olarak verirler ve

20 o tanzim eder.

Bu metinlerde görüldüğü üzere, keçi mülkiyeti, kral ve kraliçenin ve verdiği kimselerin (KBo V 7 Rs.), ileri gelenlerin (KUB XXXI 53 Vs. 7 v.d.), kişilerin (KBo VI 3 III 49 v.d.), sarayın (ABoT 14 Rs. V 12-20; KUB XXII 27 Rs. IV 28-29; XXI 53 Vs. 7), É $^{NA}{}_{4}$*hekur* ^{D}LAMA'nın (KUB XXII 70 Rs. 51 v.d.) ve tapınağın (KUB II 2 Rs. IV 1 v.d.) mülkiyetleri arasında görülmektedir. Buradan hareketle, keçilerin, saraya ve tapınaklara ait olduğu gibi bireylerin malları arasında da bulunabildiği, alınıp satılabildiği, hediye edilebildiği ve ekonomide bir yer teşkil ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Toplumda bulunan hayvan varlığı, sadece ticari alanda değil, aynı zamanda dini anlamda devletin merkezileşmesine de katkıda bulunmuştur.

II. 5. 3. Hitit Dini Hayatında Keçi

II. 5. 3. 1. Büyü Ritüellerinde Keçi ve Keçi Kurbanı

Diğer kurban hayvanları gibi keçiler de kurban olarak sunulmak ve tanrılar adına kesilmek için kral, kraliçe, saray görevlileri, çobanlar gibi kişiler tarafından saray ve tapınak gibi kurumlardan verilmişlerdir. Bayram töreni, cenaze töreni ve farklı amaçlar için düzenlenen ritüellerde kullanılmak için teslim alınan keçiler, Alaca Höyük kabartmalarında görüldüğü gibi (Bkz. Resim 52) görevliler tarafından tören alanına götürülmüşlerdir.

Törenin yapılacağı alana getirilen keçiler, diğer hayvan ve eşyalarla birlikte hazırlanıp ve bazen civarda kesilmek için kutsal dağlara, nehirlere adanmak için götürülmüşlerdir. Buralarda kesildikten sonra bir çeşit mabed olan É *hešta*-'ya getirilmişlerdir. Ayrıca civardan mabede getirilerek kesilirler veya bazen canlı, bazen de yere vurulup öldürüldükten sonra törenlerin önemli sahnelerinden olan "sunmak" sahnesinde kullanılırlardı. Hayvanlar kesilmeden önce ayaklarından bağlanırlar ya da bazen kurban olarak kesilmeleri için ocaklara yukarıdan aşağı bağlanırlardı. Muhtelif tanrı ve tanrıçalara kurban edildikten sonra tanrılara veya kurban sahiplerine bırakılırlardı. Kesilmiş olan keçinin iç organları ve eti, çiğ ve pişirilmiş olarak tanrılara sunulur ve katılımcılar tarafından yenilirdi. Bazen de kesilmeyen keçi, ritüel gerçekleştirildikten sonra dışarı sevk edilirdi.[769]

Keçiyle ilgili en dikkat çekici ritüel teması, "Günah Keçisi"nin kullanıldığı ritüel grubudur. Günah keçisi denilen uygulama, hastalık vb. kötülüklerin majik olarak keçi,

[769] H. Ertem, 1965, s. 66-68.

koyun, fare, boğa, eşek, insanlar ve oklara aktarılması ve bunların düşman ülkesine sürülmesi veya atılmasıdır.[770] Bu konuya en iyi örnek, KUB IX 31 numaralı metindir. KUB IX 31 numaralı metin, veba salgını karşısında Kizzuwatna'lı Zarpiya, Arzawa'lı Uhhamuwa ve son olarak Hapalla'lı Ašhella'nın yaptığı günah keçisi ritüellerini anlatmaktadır. Kizzuwatna'lı Zarpiya, ritüelde günah keçisi olarak dokuz erkek çocuk kullanmaktadır. Ancak ritüelde kullanılan teke, tanrıyla yapılan sözleşmenin birleştirici ögesi olmaktadır. Hapalla'lı Ašhella, ritüelini orduda yaşanan veba için yapmakta ve ritüeli için hem keçi hem de koç kullanmaktadır. Arzawa'lı Uhhamuwa'nın ritüelinde bulunan koç ise günah keçisi gibi bir uygulamaya tabi tutularak düşman topraklarına gönderilmektedir. Sonrasında ise bir teke Heptat'a, koyun ise Güneş Tanrısına sunulmakta ve tekenin bu ritüeldeki işlevi kurbanlık olarak görülmektedir. Bu ritüellerin ortak noktası, bir şekilde öfkelenen tanrının insanları cezalandırmak için salgın hastalık vermesi ve yapılan bu ritüellerle tanrının yatıştırılmaya çalışılmasıdır. Hem tanrıyı yatıştırmak hem de hastalığı düşman topraklarına göndermek için koç veya keçi günah keçisi olarak kullanılmaktadır. Bu ritüel grubunda bulunan ve keçinin kullanımına örnek teşkil etmesi bakımından bu bölümde; Hapallalı Ašhella'nın ve Kizzuwatnalı Zarpiya'nın ritüellerini ve Ambazzi'nin yaptığı ritüellerdeki keçinin rolü ile *taknaz da-* ritüelindeki keçi kurbanını ele alacağız.

II. 5. 3. 1. 1. Hapallalı Ašhella'nın Ordudaki Salgına Karşı Yaptığı Büyü Ritüeli'nde Teke Kurbanı (CTH 394)

Orduda yaşanan hastalık salgınıyla ilgili olan metinlerden biri CTH 394 numaralı metnidir. Bu metinde Hapallalı Ašhella, orduda yaşanan bir salgını geçirebilmek için

[770] A. Ünal, 1980, s. 486.

yeraltı tanrılarına kurbanlar sunmaktadır. Buradaki keçiler ve domuzlar, tanrılar için bir yiyecek olarak kurban edilmelerine rağmen, bunlar vekil olarak da kullanılmaktadır. Bir vekil, bir çukura gömüldüğünde aynı zamanda bir kurban olarak da hizmet etmektedir.[771] Burada görüldüğü gibi keçi, hem günah keçisi hem bir taşıyıcı hem de bir vekil olarak muamele görmektedir.[772] Hapallalı Ašhella, yaptığı bu ritüeline söyle başlar:

KUB IX 32 + Bo 4445 (CTH 394) Vs. 1-3[773]

1 *UM-MA* ^{m}*Aš-hi-la* LÚ KUR ^{URU}*Ha-pal-la*

2 *ma-a-an* MU.KAM-*za har-ra-an-za* KARAŠ-*ia-kán an*-[*da ki-ša-ri*]

3 *nu ki-i* SISKUR.SISKUR DÙ-*mi*

Tercüme:

1 Hapallalı adam Ašhella şöyle (söyler):

2 "Orduda kötü bir yıl olursa,

3 bu kurbanı (ritüeli) yaparım."

Hapallalı Ašhella'nın "orduda kötü bir yıl olursa" cümlesi ile salgın hastalığın yanı sıra, yapılan bu ritüelin orduya özgü bir uygulama olduğu vurgusu yapılmaktadır. Metnin bu kısmından sonra; tüm komutanlar birer koç hazırlar, bu koçlar süslenir, gece dışarı bağlanarak hastalığa neden olan tanrıya sunulurlar. Ancak bu koçlar kesilmez, ertesi gün bu koçlar açık araziye götürülür ve komutanlar bu koçlara dokunmak suretiyle aktarım yaparlar ve bir kadınla birlikte düşman ülkesine yollarlar. Günah keçisi olarak kullanılan bu koçların ve kadının, orduda bulunan insan ve hayvanlara dair tüm

[771] A. Mouton, 2004a, s. 93, d.n. 29.

[772] O. R. Gurney, 1977, s. 52.

[773] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, 1985, s. 11, 23; D. P. Wright, 1987, s. 50-51.

kötülükleri alıp götürdüklerini ve onları bulan ülkenin bu salgını da alması gerektiğini söyler. Bundan sonra, ritüel uygulamasına 6 teke de dahil olur:

KUB IX 32 + Bo 4445 (CTH 394) Vs. 33-46[774]

33 *I-NA* UD.II.KAM *ma-a-an lu-uk-kat-ta ka-ri-ua-a-ri-ua-ar hu-da-*[(*ak* VI UDU.ŠIR-*aš*$^{HI.A}$ VI MÁŠ.GAL)]

34 XII ^{DUG}GÌR.KÁN XII GAL$^{HI.A}$ XII NINDA.KUR$_4$.RA I ^{DUG}*hu-up-pár* KAŠ III GÍR.T[(UR ZABAR *ha-an-da-an-zi*)]

35 *na-aš* LÍL-*ri nam-ma da-me-e-da-ni AŠ-RI pí-en-na-an-zi k*[(*i-i-ia hu-u-ma-an*)]

36 *kat-ta-an pí-e-da-an-zi na-aš ma-ah-ha-an* LÍL-*ri ar-nu-*[(*ua-an-zi*)]

37 *na-aš da-ga-an ha-at-ta-an-zi na-aš pí-tal-ua-an-t*[(*e-eš za-nu-ua-an-zi*)]

38 *nu* ^{GIŠ}*la-ah-hur-nu-uz-zi kat-ta-an iš-pár-ra-an-zi nu-uš-*[(*ša-an* ^{UZU}Ì NINDA.KUR$_4$.RA$^{HI.A}$)]

39 GÍR.TUR-*li-ia ki-ša-an ha-an-da-an-zi n*[(*am-ma IŠ-TU* KAŠ GAL$^{HI.A}$ ^{DUG}GÌR.KÁN)]

40 *šu-un-ni-an-zi nam-ma-kán an-da ki-*[(*iš-ša-an me-ma-ah*)*-ha-an-zi ka-aš-ma-ua tu-uk A-NA* DINGIR^{LIM} ŠÀ.GAL]

41 *hu-da-ak ha-an-te-iz-zi pal-ši ú-*[(*tu-um-me-en nu-ua tu-uk A-NA* DINGIR^{LIM} VI UDU.ŠIR$^{HI.A}$ VI MÁŠ.GAL$^{HI.A}$*-ia*)]

42 *tar-nu-um-me-en ki-nu-na-ua ka-a-ša* [*tu-uk A-NA* DINGIR(*^{LIM} zé-ia-an-ta-az nam-ma IŠ-TU* UZU NINDA KAŠ]

43 *hu-u-i-ša-*[*ua-az (pí-ia-u-e)*]*-en nu-u*[(*-za* DINGIR^{LUM} DINGIR^{LIM}*-ni-li)*]

44 [*X-(X-za)*] *e-k*[(*u-an-zi na-at-ua-za kat-ta-an*)] *li-e pí-eš-ti na-at* E[(GIR-*an kat-ta*)]

45 [(*hi-in-kán-zi na-at-za ar-ha*)] *ú-ua-an-zi* [(*ku-it-ma-an-kán* DINGIR^{LUM}*-aš-ša-uš-kán-zi) nu-za*]

[774] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, 1985, s. s. 16-18 ve 25-26.

46 [(*Ú-NU-TUM ta-ga-a-an kat-ta Ú-UL ku-iš-ki da-a-i*) *Ú-U(L a-a-ra ša-ra-a-za-at nam-ma Ú-UL da-a-i)*]

Tercüme:

33 İkinci gün, sabah erkenden hemen, altı koç, altı teke,

34 on iki GÌR.KÁN kabı, on iki kadeh, on iki kaba somun, bir çanak bira, üç küçük tunç hançer hazırlarlar.

35 Ve onları açık araziye, yine başka bir yere sürerler, bunların hepsini de

36 birlikte götürürler. Onları araziye götürdükleri zaman,

37 onları yerde keserler. Onları(n) sade (etlerini) pişirirler.

38 Yaprakları aşağıya sererler; iç yağını, somunları ve

39 küçük hançeri (üzerine) şöyle yerleştirirler. Sonra bira ile kadehleri (ve) GÌR.KÁN kabını

40 doldururlar. Ayrıca, bu sırada şöyle söyler[ler: "Bak, sana, tanrıya gıdayı]

41 hemen ilk önce ge[tirdik. Sana, tanrıya altı koç, altı teke]

42 sunduk". Şimdi bak [sana, tanrıya] pişmişten, ayrıca et, ekmek (ve) bira (ile)

43 çiğ[den] verdik. Ve tanrı(lar) tanrı gibi

44 [ ] x-za içerler. Onları terk etme!" Ve onlar

45 reverans yaparlar ve giderler. Tanrılara baktıkları sürece

46 yerdeki eşyayı kimse almaz; doğru değildir. Ayrıca, kimse onları kendisi için almaz.

Bu pasajda, keçi koyunla birlikte kesilerek pişirilen sade etleri ve iç yağları ekmek ve bira ile tanrıya sunulmuştur. İlginç olan ise diğer ritüel metinlerinde görüldüğü gibi "yerler-içerler ve giderler" ibaresinin bulunmamasıdır. Hatta "Tanrılara baktıkları sürece yerdeki eşyayı kimse almaz; doğru değildir. Ayrıca, kimse onları kendisi için almaz" ibaresi ile bırakılmış olan etlerin yenilmesinin önüne geçilmiştir. Metnin devam eden

kısmında, kurbanları sunduktan sonra geri dönen katılımcılar ellerini tuzlu su ile yıkar ve ateş arasından geçip bir çeşit arınma gerçekleştirirler:

KUB IX 32 + Bo 4445 Rs. 1-7 (CTH 394)[775]

1 [*ma-ah-h*(*a-an-ma-a*)] *t-kán IŠ-T*[(*U* SISKUR.SISKUR *ar-ha a-ra-an-zi*) *nu-za-k*(*án ú-e-te-ni*)]

2 [(*an-da* MUN)] *iš-hu-wa-an-zi nu-za-kán* [(*Q*)]*A-TI-*[(*ŠU-NU a-pí-iz a-ar-ri*)]

3 [(*nam-ma* IZI)] II *AŠ-RA wa-ar-nu-an-zi na-at-*[(*kàn iš*)]*-tar-na ar-ha*

4 [(*ú-wa-an*)]*-zi nu* II MÁŠ.GAL I ^{DUG}*hu-up-pár* GEŠ[(TIN V)] NINDA.KUR$_4$.RA

5 [(*ha-a*)]*n-da-an-zi nu-kán* II MÁŠ.GAL *A-NA* ^{D}[(LAMA)] *a-ni-ya-at-ta-aš*

6 [(*ši-pa*)]*-tan-zi nu-kán* ^{UZU}GAB ^{UZU}ZAG.[(UDU ZAG)]*-an* ^{UZU}NÍG.GIG ^{UZU}SÀ

7 [(*ze-y*)]*a-an-da-za la-ah-hur-nu-uz-zi d*[(*a-a-i*)]

Tercüme:

1 Kurbandan ayrılıp vardıkları zaman suyun

2 içine tuz dökerler ve ellerini onunla yıkar.

3 Sonra iki yerde ateş yakarlar ve arasından

4 geçerler. Ve iki teke, bir çanak şarap, beş somun

5 hazırlarlar. İki tekeyi Kurban Malzemesinin Koruyucu Tanrısı'na

6 kurban eder. Ve göğüs, sağ kolu, karaciğeri, yüreği

7 pişmiş (olarak) yaprakların (üzerine) koyar.

Metnin bu kısmında iki teke, ritüelin tümünden farklı olarak, başka bir hayvan kullanılmaksızın "Kurban Malzemesinin Koruyucu Tanrısı'na" kurban olarak sunulurlar. Göğüs, kalp, karaciğer ve sağ kolu pişirilip yaprakların üzerine konulur. Tanrı üç kez

[775] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, 1985, s. 18, 25.

içildikten sonra yerler ve giderler. Metnin devam eden kısmında teke, koyun ve domuz ile birlikte kesilmekte ve "yerler, içerler ve giderler" ibaresi tekrar görülmektedir:

KUB IX 32 + Bo 4445 Rs. 9-18 (CTH 394)[776]

9 *I-NA* UD. III. KAM *ma-a-an lu-uk-kat-ta ka-ru-ú-*[(*wa-ri-wa-ar*)] *hu-da-ak*

10 I MÁŠ.GAL I UDU.NITÁ I ŠAH *u-un-ni-an-zi* [(EGIR-*an-ma* III NINDA.KU)]R$_4$.RA

11 I ^{DUG}*hu-up-pár* KAŠ *ha-an-da-a-an-zi na-a*[(*š* LÍL-*ri nam-ma ta-me e-da-ni AŠ-R*)]*I*

12 *pí-en-na-an-zi nu la-ah-hur-nu-uz-zi* [(*iš-pa-ra-an-zi*)]

13 *nu-uš-ša-an* III NINDA.KUR$_4$.RA EGIR-*pa ti-an-z*[(*i nu-kán* MÁŠ.GAL UDU ŠAH)]

14 *a-pí-da-ni-pát A-NA* DINGIR^{LIM} *ši-pa-an-da-*[(*an-zi ku-iš-kán* DINGIR^{LUM})]

15 *ki-i* ÚŠ-*an* ŠÀ KARAŠ *i-ya-at nu-wa a-*[(*pa-a-aš* DINGIR^{LUM} *az-zi-iš-ki-id-du*)]

16 *ak-ku-uš-ki-id-du nu-wa-ra-aš A-NA* KUR ^{URU}[(*Ha-at-ti Ù*)] *ŠA* [(KUR)] ^{URU}*Ha-at-*[(*ti*)]

17 KARAŠ *me-na-ah-ha-an-da ták-šu-la-an-za e-eš-du nu-wa-ra-aš-kán an-da-an*

18 *aš-šu-li ne-ya-ru nu-za a-da-an-zi a-ku-an-zi na-at-za ar-ha ú-wa-an-*[(*zi*)]

Tercüme:

9 Üçüncü gün, sabah erkenden hemen,

10 bir teke, bir toklu, bir domuzu sürüp getirirler. Sonra üç kalın somun (ve)

11 bir çanak bira hazırlarlar. Onları açıklığa, yine başka bir yere

12 sürerler. Yaprakları sererler.

13 üzerine üç kalın somunu koyarlar. Tekeyi, koyunu ve domuzu

14 yine o tanrıya kurban ederler. "Hangi tanrı

15 ordu içindeki bu salgına neden oldu ise, o tanrı yesin,

16 içsin! Ve o Hatti ülkesine ve Hatti ülkesinin

[776] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, 1985, s. 19-20, 25; B. J. Collins, 2006, s. 166-167 ve dn. 41.

17 ordusuna karşı dost olsun ve o

18 (onlardan) yana dönsün!" Yerler, içerler ve giderler.

Ritüelin üçüncü gününde teke, koç ve domuzla birlikte kurban edilerek karşılığında salgına neden olan tanrının dostluğu kazanılmaya çalışılmaktadır. Sunulan hayvan kurbanları, ekmek ve bira ile tanrının yatıştırıldığı, hoşnut edildiği ve hatta düşmanlıktan vazgeçmeye ikna edildiği düşünülebilir.

II. 5. 3. 1. 2. Kizzuwatnalı Zarpiya'nın Veba'ya Karşı Yaptığı Büyü Ritüeli'nde Teke Kurbanı (CTH 757)

Bu ritüel, ülkeyi tanrı Marduk'un neden olduğu bir salgın hastalıktan kurtarmayı amaçlamakta ve onun kana susamış birliği olan Innarawanteš tanrılarıyla ilişkilendirilmektedir.[777] Kizzuwatnalı adam Zarpiya, "yıllar harap oluyor (ve) ülkede ölümler oluyorsa" diyerek başladığı ritüelin amacını şu sözleriyle belirtmektedir:

KUB IX 31 + HT 1 I 1-4 (CTH 757)[778]

1 [*UM-MA* ^{m}*Za-ar-p*]*í-ya* ^{LÚ}A.ZU ^{URU}*Ki-iz-zu-wa-at-na*

2 [*ma-a-an* MU.KAM-*za*] *har-ra-an-za* KUR-*e-kán an-da ak-ki-iš-ki-it-ta-*[*ri*]

3 [*nam-ma-k*]*án ku-e-da-ni* URU-*ri* EGIR-*an har-ra-an*

4 [*nu BE-EL*] É-*TIM ki-iš-ša-an i-ya-zi*

Tercüme:

1 Kizzuwatnalı büyücü-hekim [Zarp]iya [şöyle söyler]:

2 [Eğer yıl] kötüyse ve ülkede sürekli ölüm oluyorsa,

[777] O. R. Gurney, 1977, s. 30.

[778] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. Schwartz, 1938, s. 334-335; F. Starke, 1985, s. 50; B. J. Collins, "Hittite Canonical Compositions - Rituals: Zarpiya's Ritual", **Context of Scripture 1,** (2003), (Nr. 1.64), s. 162.

3 [sonra], hangi şehri (salgın/veba) vurduysa,

4 Evin [Beyi] şöyle yapar.

Metnin bu kısmında, ülkede bir veba salgını olduğu ve bu yüzden insanların öldüğü görülmektedir. Veba salgınını durdurmak için yapılan bu ritüelde, "Evin Beyi şöyle yapar" dedikten sonra, Zarpiya ritüel malzemelerini hazırlar. Bu malzemelerin arasında, keçi ve köpek eti bulunmaktadır:

KUB IX 31 + HT 1 I 10-13 (CTH 757)[779]

10 *a-li-eš-ša ŠA* SÍG.GE$_6$ SÍG.DIR ^{URU}*Hur-nu-wa-ši-la-aš* SÍG.SI[G$_7$.SIG$_7$]

11 *nu* UZU MÁŠ (!) UR.GI$_7$ *me-na-ah-ha-an-da ša-kal-ša-a-an na-aš* [. . .] III-*uš*

12 *ki-e-iz-za* I-*an I-NA* ^{GIŠ}GAG KÁ I-*an ki-e-iz-za-ma I-NA* ^{GIŠ}GAG ^{GIŠ}MA.NU

13 *ga-an-ki*

Tercüme:

10 Siyah yün, kırmızı yün (ve) (sarılmış) Hurnuwašilan sarı yününden bir şerit?

11 ve keçinin (ve) bir köpeğin etinden kesilmiş bir parça (?) sonra [. . .] üçünü;

12 birini bu taraftaki kapı mandalına, birini öbür taraftaki kızılcık ağacından kazığa

13 asar.

Hazırlanan bu malzemelerin kapıya asılması, metnin devamında anlaşılacağı üzere kötülüklerin kapıdan içeri girmemesi amacıyla sembolik bir benzeşim kurulmasına dayanmaktadır. Zarpiya, ritüel hazırlıklarını yaptıktan sonra Evin Beyi kurban masasının önünde tekeyi şarap ile birlikte Marduk'a sunar ve sonrasında Marduk'a hitap eder:

KUB IX 31 + HT 1 I 30-57 (CTH 757) [780]

[779] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. Schwartz, 1938, s. 334-335; B. J. Collins, 2003, s. 162.

[780] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. Schwartz, 1938, s. 336-339; F. Starke, 1985, s. 50-52; B. J. Collins, 2003, s. 163.

30 *pí-ra-an kat-ta-ma A-NA* ^{GIŠ}BANŠUR AD.KID I ^{DUG}*hu-up-pár* GEŠTIN

31 ^{GIŠ}*pu-u-ri-ya-az da-a-i Ù* I ^{DUG}KA.GAG.NAG ^{GIŠ}*pu-ri-ya-az da-a-i*

32 *nu A-NA* ^{DUG}KA.GAG.NAG *iš-tar-na* I ^{GI}A.DA.GUR *tar-na-i*

33 *nu* I MÁŠ.GAL *u-un-ni-ya-an-zi na-an-kán* EN É-*TIM*

34 *PA-NI* ^{GIŠ}ABANŠUR *IŠ-TU* GEŠTIN *A-NA* ^{D}*MARDUK ši-pa-an-ti*

35 *nu a-ti-iš-ša* ZABAR *pa-ra-a e-ip-zi nu ki-iš-ša-an me-ma-i*

36 *e-hu* ^{D}*MARDUK kat-ti-ti-ma-at-ta* ^{D}*in-na-ra-u-wa-an-ta-aš*

37 *ú-wa-<an>-du e-eš-ha-nu-wa-an-ta ku-i-e-eš ú-e-eš-ša-an-ta*

38 $^{LÚ.MEŠ}$*lu-u-la-hi-ya-aš-ša-an hu-up-ru-uš ku-i-e-eš iš-hi-ya-an-ti-iš*

39 *IŠ-TU* GÍR-*ya-aš-ša-an ku-i-e-eš iš-hu-uz-zi-ya-an-te-eš*

40 ^{GIŠ}BAN.HI.A-*aš-ša-an ku-i-e-eš hu-it-ti-ya-an-ta*

41 ^{GIŠ}GAG.Ú.TAG.GA.HI.A-*ya har-kán-zi nu ú-wa-at-tin nu e-iz-za-at-tin*

42 *nu li-ku-wa-an-ni ma-a-an me-mi-ya-u-wa-an-zi zi-ni-iz-zi*

43 *nu-uš-ša-an PA-AŠ-ŠU* ZABAR *A-NA* ^{GIŠ}BANŠUR *kat-ta da-a-i*

44 *nu* MÁŠ.GAL *ha-at-ta-an-ta*

45 *nu e-eš-har da-a-i nu* ^{GI}A.DA.GUR *ku-iš A-NA* ^{DUG}KA.GAG

46 *tar-na-an-za na-an e-eš-ha-an-ta iš-ki-ya-iz-zi*

47 *nu* ^{UZU}NÍG.GIG ^{UZU}ŠÀ *hu-u-i-šu ú-da-an-zi*

48 *na-at* EN É-TIM *A-NA* DINGIR-*LIM pa-ra-a e-ip-zi*

49 *nam-ma-kán wa-a-ki hi-im-ma-an i-ya-an-zi*

50 *A-NA* ^{GI}A.DA.GUR-*ya-aš-ša-an pu-u-ri-in da-a-i*

51 *nu pa-a-ši nu ki-iš-ša-an me-ma-i*

52 *ka-a-ša* ^{D}MARDUK ^{D}*in-na-ra-u-wa-an-te-eš-ša li-en-ga-u-en*

53 *na-aš-ta IŠ-TU* ^{UZU}NÍG.GIG *hu-u-i-ša-wa-az wa-a-ku-e-en*

54 I-*za-ma-kán* ^{GI}A.DA.GUR-*az e-ku-e-en nu-mu-uš-ša-an nam-ma*

55 ^{D}MARDUK ^{D}*in-na-ra-u-wa-an-te-eš-ša* KÁ-*ya li-e*

56 *ti-ya-a*[*t*]-*te-ni nu* ^{UZU}NÍG.GIG ^{UZU}ŠÀ *IŠ-TU* IZI *za-nuwa-an-zi*

57 MÁŠ.GAL-*kán hu-u-ma-an-ta-an pít-tal-wa-an mar-kán-zi*

Tercüme:

30 Kurban masasının önüne, *puri-*[781] altlığından bir *huppar*[782] kabı şarabı

31 yerleştirir ve *puri-* altlığından bir kadeh (^{DUG}KA.GAG.NAG) yerleştirir

32 ve kadehin (^{DUG}KA.GAG.NAG) içine içki çubuğu/kaşık[783] koyar.

33 Bir teke getirirler ve onu evin beyi

34 kurban masasının önünde şarap ile birlikte Marduk'a sunar.

35 Sonra bronz baltayı tutar ve şöyle söyler:

36 Gel Marduk! Innarawanteš tanrıları

37 senin yanında gelmiş olsun ki onlar kanlı (kıyafetler) giyinmiş

38 Lullahiyalı adamlar ki onların Elbiselerine kemerle

39 hançerleri bağlanmış

40 okları gerilmiş

41 yayları tutarlar. Gel ve ye!

42 ve yemin ederiz. Konuşma bittiğinde

43 bronz baltayı masanın üzerine koyar

44 ve tekeyi keserler.

45 Ve kanı alır ve içki çubuğunu/kaşığı (alır) ki o (önceden) ^{DUG}KA.GAG kabına

46 bırakılmıştır ve onu kana bulaştırır.

---

781 $^{(GIŠ/GI)}$*puri-/puriya-:* dudak, kenar ve halka şeklinde hasır veya ağaçtan kap altlığı, muhtemelen bir tepsi. Bkz. H. G. Güterbock, H. A. Hoffner, 1997, s. 384-387; J. Puhvel, **Hittite Etymological Dictionary. Vol. 9: Words beginning with PE, PI, PU**, Berlin/Boston 2013, s. 129-133; A. Ünal, 2016, s. 423.

782 ^{DUG}*huppar-*: kase, kadeh, kap, ele sığacak büyüklükte bir kap. Bkz. Y. Coşkun, "Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XXVII, S. 3-4, Temmuz-Aralık 1969, s. 53; A. Ünal, 2016, s. 202.

783 ^{GI}A.DA.GUR kelimesini B. Schwartz, 1938, s. 337'de "spoon" (kaşık) olarak tercüme etmektedir. Ancak en güncel Hititçe sözlük; kamış, içki çubuğu, buğday sapı, içki kamışı, pipet olarak tanımlamaktadır: Bkz. A. Ünal, 2016, s. 46.

47 Sonra çiğ karaciğer ve kalbi getirirler

48 ve evin beyi onları tanrıya verir.

49 Ve onlardan karaciğer ve kalpten bir ısırık alır (ve) *himman*[784] yaparlar.

50 Dudağını içki çubuğuna/kaşığa koyar

51 ve yutkunur ve şöyle söyler:

52 "Bak Marduk ve Innarawanteš tanrıları, biz yemin ettik!

53 Çiğ karaciğeri ısırdık

54 ve bir içki çubuğundan/kaşıktan içtik. Bu nedenle,

55 Marduk ve Innarawanteš tanrıları kapıma

56 yaklaşmasın. Sonra karaciğeri ve kalbi ateşte pişirirler

57 ve geri kalan diğer tekelerin hepsini keserler.

Metnin bu kısmında bir teke kesilmekle beraber, onun eti ve kanı majik işlemlerde görev yapmaktadır. Bu ritüelde, "Evin Beyi"nin tanrılara hitabını takiben, bir teke kesilir, kanı ile bir kaşık sıvanır. Hayvanın karaciğeri ve yüreği çiğ olarak getirilir. "Evin Beyi" bunları tanrıya sunar, sonra karaciğeri ısırır. Bir substitüt figür yapılır. Kanlı kaşık bunun ağzına değdirilir. Kendisi de bir yudum alır. Bu sırada "evin beyi" tanrıya şöyle söyler: "Bak! Biz yemin ettik, çiğ ciğerden ısırdık, bir kaşıktan (kan) içtik… artık benim kapımdan içeri girmeyin!". Ritüelin sonunda ise, işlemlerin önünde yapıldığı kapı ince yağ ile yağlanır ve şöyle denir: "Fenalık dışarda kalsın, iyilik ise içerde dursun".[785] Ancak tekenin bu ritüeldeki görevi sona ermez. Aksine ritüelin devamında, kesilen tekelerin postu bir erkek çocuğa giydirilir ve bu çocuk kurt gibi ulur:

[784] *himma-:* taklit, vekil, kopya, model, birisinin/bir şeyin yerine geçen kimse/şey; *himman iya-*: taklidini yapmak, kopyasını yapmak. Bkz. J. Puhvel, 1991, s. 314-315; A. Ünal, 2016, s. 188.

[785] M. A. Dinçol, 1985, s. 33-34.

KUB IX 31 + HT 1 Vs. II 71-76 (CTH 757) [786]

71 GEŠTIN *lah-hu-u-wa-i nu* 8! DUMU^{MEŠ}*-uš ú-wa-da-an-zi*

72 MUNUS-*ni-iš-ša-an ku-i-e-eš na-a-ú-i pa-a-an-zi*

73 *nu A-NA* I DUMU.NITA ^{KUŠ}MÁŠ.GAL *wa-aš-ši-ya-an-zi nu pi-ra-an a-pa-a-aš*

74 *i-ya*[*-a*]*t-ta* UR.BAR.RA-*i-li hal-zi-iš-ša-i*

75 *nu* ^{GIŠ}BAN[ŠUR *an*]*-da wa-ah-nu-an-zi nu* ^{UZU}ZAG.DIB ^{UZU}GAB-*ya*

76 *ar-ha a-d*[*a-an*]*-zi*

Tercüme:

71 şarap döker. Sonra sekiz erkek çocuk getirirler

72 henüz bir kadına gitmemişlerdir ve onlardan

73 bir erkek çocuğa teke postu giydirilir ve o ileri

74 yürür (ve) bir kurt gibi seslenir.

75 ve masanın etrafını çevreleyip uyluk ve göğsünü

76 yiyip bitirirler.

Zarpiya ritüeli, uygulama ve içerik bakımından diğer ritüellerden farklıdır. Hem kesme ritüeli, hem kan ritüeli ve sembolik uygulamalar eşliğinde yemin edilmektedir. Ritüel katılımcıları tarafından edilen yemin, kan içilmesi, çiğ ciğerin yenilmesiyle teyit edilmekte ve bu sembolik yemek paylaşımıyla tanrı ile insanoğlu arasında bir anlaşma yapılmaktadır. Ritüelin devamında, teke postunun kadına gitmemiş bir oğlan çocuğuna giydirilmesi teması ise IBoT I 129 numaralı bir bayram metinde bir köre giydirilirken görülür:

IBoT I 129 Rs. 35-42[787]

[786] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. Schwartz, 1938, s. 340-341; F. Starke, 1985, s. 52; B. J. Collins, 2003, s. 163.

[787] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: V.Haas, 1977, s. 101; M. Doğan-Alparslan, 1999, s. 127-128.

35 . . . . *ta ta-zi-el-li-iš I-NA* ^{É}*hé-eš-ta-a pa-iz-zi*

36 II ? NINDA *LA-AB-KU* IV NINDA.KU$_7$ IV NINDA.GUR$_4$.RA *ŠA* ½ *ŠA-A-TI* XII ^{NINDA}*ta-kar-mu-uš*

37 *nu ku-uš-pát* DINGIR^{MEŠ} XII-*ŠU e-ku-zi* MÁŠ.GAL-*ma a-ra-ah-za pí-e-hu-da-an-zi*

38 *nu-kán* MÁŠ.GAL-*an ar-kán-zi na-an ar-ha a-da-an-zi*

39 KUŠ MÁŠ.GAL-*ma da-an-zi* I LÚ^{LIM} NU.GÁL-*ma ni-ku-ma-an-da-ri-an-zi*

40 *na-an wa-al-ha-an-ni-an-zi na-an* ^{É}*hé-eš-ta-a pi-e-hu-da-an-zi*

41 *nu a-da-an-zi a-ku-wa-an-zi na-aš-ta* DUMU.LUGAL *pa-ra-a ú-iz-zi*

42 *nu* EGIR-*pa I-NA* É ^{D}*Ka-tah-ha pa-iz-zi……*

Tercüme:

35 Sonra *tazelli-*[788] rahibi *hešta-*[789] evine gider.

36 İki (?) ıslak ekmek, dört tatlı ekmek, dört kalın ekmek, yarım avuç (undan yapılmış) on iki *takarmu-*[790] ekmeği (hazırlanmıştır).

37 Sonra o on iki kez sadece o tanrıları içer. Bir teke sevk ederler.

38 Sonra teke kesilir ve yenilir.

39 Tekenin postu ise alınır. Bir kör soyulur

40 ve dövülür ve o *hešta-* evine götürülür.

41 Sonra yenilir, içilir. Sonra bir prens çıkar

42 ve o tekrar (?) Tanrı Katahha'nın tapınağına gider.

Birkaç gün süren Pithosların açılış bayramında, 4. Günde yapılan libasyonlar ve ekmek sunumlarından sonra *hešta-* evinde bu ritüel gerçekleştirilir.[791] Daha sonra teke

[788] *tazelli-*: rahipler sınıfı: merhemli rahip. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 532.

[789] ^{É}*hešta-:* tapınak mezar, anıt mezar, ölü kemiklerinin konulduğu yer, mozole. Bkz.: J. Puhvel, 1991, s. 319-323.

[790] ^{NINDA}*takarmu-:* bir ekmek çeşidi veya pasta. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 502.

[791] V. Haas, 1977, s. 100.

postu, elbiseleri soyulan kör adama giydirilir. Bu uygulamanın amacı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Hititler körlüğün, yeminini bozan bir kimseye tanrıların verdiği bir ceza olduğuna inanırlardı. Bu yüzden bu ritüeldeki körün çıplak oluşu "temizliğe yönelik bir ritüel" olduğunu düşündürmektedir.[792]

II. 5. 3. 1. 3. Kumanni Rahibi Pabanegri'nin Askeri Yenilgi Karşısında Yaptığı Ritüelde Teke Kurbanı (CTH 426)

Orduyla yönelik bir ritüel metni olan CTH 426, belki yenilmiş askerlere moral vermek için belki de askerlere, ritüel hayvanlarına yapılan kesme işlemleriyle, başarısızlığın bedeli hatırlatılmaktadır. Kumanni rahibi Pabanegri, ritüeline sebep olan durumu şöyle belirtmektedir:

KUB XVII 28 IV 45-55 (Bo 2039+ Bo 2864 CTH 426)[793]

45 *ma-a-an* ERÍN $^{MEŠ.HI.A}$ *IŠ-TU* ^{LU}KÚR *hu-ul-la-an-ta-ri*

46 *nu* SISKUR.SISKUR EGIR ÍD *kiš-an ha-an-da-an-zi nu* EGIR ÍD

Tercüme:

45 Askerler düşman tarafından yenilgiye uğratıldığında,

46 nehrin öte yakasında şöyle bir kurban sunulur: nehrin öte yakasında

Düşman karşısında alınan bir yenilgiden sonra yapılan bu ritüel, ele aldığımız diğer ritüellerden farklı olarak bir ırmak kenarında yapılmaktadır. Ritüelin sonunda suyun temizleyici özelliğinin kullanılması bu durumu açıklamaktadır. Kapı ritüellerinde olduğu gibi, bu ritüelde de bir kapı kullanılmakta ve kapının her iki yanına teke ile birlikte ortalarından kesilen diğer kurban yarıları da konulmaktadır:

[792] M. Doğan-Alparslan, 1999, s. 128.

[793] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 151.

KUB XVII 28 IV 45-55 (Bo 2039+ Bo 2864 CTH 426) [794]

47 UKÙ-*an* MÁŠ.GAL UR.TUR ŠAH.TUR *iš-tar-na ar-ha ku-ra-an-zi*

48 *nu ke-e-ez* MÁŠ.HI.A *ti-an-zi ki-i-iz-zi-ia* MÁŠ.HI.A *ti-an-zi*

49 *pí-ra-an-ma* GIŠ*ha-at-tal-ki-iš-na-aš* KÁ.GAL-*aš i-ia-an-zi*

50 *nu-uš-ša-an ti-ya-mar še-er ar-ha hu-it-ti-ya-an-zi*

51 *nam-ma* KÁ.GAL *pí-ra-an ki-iz-za pa-ah-hur wa-ar-nu-wa-an-zi*

52 *ki-iz-zi-ya pa-ah-hur wa-ar-nu-wa-an-zi*

53 *nu-kán* ERÍNMEŠ *iš-tar-na ar-ha pa-an-zi* GIM-*an-ma-aš-kàn*

54 ÍD-*an ta-pu-ša a-ri nu-uš-ma-aš-kán wa-a-tar*

55 *ša-ra-a pa-ap-pár-aš-kán-zi* EGIR-*an-da-ma-za gi-im-ra-aš*

Tercüme:

47 bir adam, bir teke, yavru bir köpek ve bir domuz yavrusu ortalarından kesilir;

48 bir tarafa birer yarıları diğer tarafa diğer yarılarını koyar.

49 Bunların yanına *hatalkešna-* ağacından bir kapı yapılır

50 ve üzerindeki ip çekip çıkarılır

51 ve kapının bir tarafında ateş yakılır

52 diğer tarafında da bir ateş yakılır.

53 Askeri birlikler kapının ortasından geçerler ve

54 nehir kıyısına gelirler. Nehre geldiklerinde

55 üzerlerine nehrin suyu serpilir. Askeri sefer...

Bu ritüelde tekenin yanında bir insan ve üç çeşit hayvan kullanılmıştır. Kullanılan havanların hepsi, insana yapıldığı gibi ortalarından iki parça halinde kesilmiştir. Kesilen hayvanların ne olduğu da çok önemlidir. Çünkü köpek ve domuz, Hitit anlayışına göre

[794] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 151.

kirli hayvanlardır ve sadece büyülü amaçlar için kurbanlık olmuş veya yeraltı tanrılarını ulaşmada aracı olarak kullanılmışlardır.

Teke ise her türlü bayram töreninde ve ritüelde kullanılan bir hayvandır. Ancak onun bu ritüelde kullanımı eğer özel bir amaca hizmet ediyorsa, tekenin günah çıkartma ritüellerinde çok sık kullanılan bir hayvan olduğunu ve kralı cenaze töreninin ilk gününde yakılmaya hazır haldeki kralın cesedi üzerinde gezdirildikten sonra muhtemelen kesildiğini belirtmek yerinde olacaktır.[795] Genel anlamda bakıldığında ise bu hayvanlar ve insan, ne günah keçileri ne de vekillerdi. Ancak topluma yönelik yakın tehditler karşısında ve iktidarın tesisi için kurban edilmişlerdir.[796] Teke etinin kapının sağına ve soluna konulmasıyla arındırma etkisi sağlanmaya çalışılmış ve felaketlerin kapıdan geçerken emildiği düşünülmüştür.[797] Başka bir büyü ritüeli olan KBo XXIII 8 numaralı metinde, ordu sefere çıkmadan önce kötü kehanetlerin engellenmesi için yine bir teke ve köpek yavrusunun kurban edilmekte ve ortadan ikiye kesilmektedirler:

KBo XXIII 8 Vs. 9-18[798]

9 *ma-a-an* KASKAL-*an na-an-na-at-ti*

10 *nu i-da-a-lu-un* MUŠEN-*in*

11 *a-uš-zi nu a-ra-ah-za*

12 [M]ÁŠ.GAL UR.TUR-*na pé-e-da-at-ti*

13 *nu* UR.TUR *ar-ha ku-ra-an-zi*

---

[795] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 125.

[796] K. Bittel, J. Boessneck, B. Damm, H. G. Güterbock, H. Hauptmann, R. Naumann, W. Schirmer, **Das Hethitische Felsheiligtum Yazilikaya**, Berlin 1975, s. 65; B. J. Collins, 2006, s. 181.

[797] D. Bawanypeck, 2005, s. 296.

[798] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: Torri G., "A Hittite Magical Ritual to be Performed in an Emergency", **JANER** 4 (2004), s. 139; R. Akdoğan, Boğazköy Metinlerinde Geçen Bazı Hayvan İsimleri, AMM 1989 Yıllığı, Ankara 1990, s. 66; B. J. Collins, 1990, s. 213 ve d.n. 10; M. C. Trémouille, "I rituali magici ittiti", **RANT** 1 (2004), s. 187.

14 *ke-e-ez ke-e-ez-zi-ya* MAŠ-ŠU *da-a-i*

15 MÁŠ.GAL-*an-na QA-TAM-MA i-ya-az-zi*

16 *zé-e-ya-an hu-i-šu-ya* ^{UZU}Ì

17 *an-da im-mi-ya-az-zi*

18 *na-at ar-ha pé-eš-ši-iš-ki-iz-zi*

Tercüme:

9-18: "Eğer sen sefere gidiyorsan ve birisi uğursuz bir kuş görürse (yani kötü kehanet belirtisi olan kuşu) sen bir teke ve bir köpek yavrusu çıkaracaksın ve onlar köpek yavrusunu kesecek. O her iki yarımı (koyacak ya da ortadan ikiye kesecek). O tekeyle de aynısını yapacak. Pişmiş ve çiğ (etlerini) et suyu ile karıştıracak ve onu (o şekilde) ortaya koyacak."

Bu metinde kapı yapısının olmadığı görülse de arındırma etkisi teke ve köpeğin kesilme işlemi ile sağlanmaktadır. Burada kullanılan teke eti, tanrıyla bir uzlaşma sağlayabilmek, ilahi gazabı engelleyebilmek ve kehanetleri ortadan kaldırmak için kullanılmıştır.

II. 5. 3. 1. 4. Anniwiyani'nin Arınma Ritüelinde Teke Kurbanı (CTH 393)

Anniwiyani'nin yapmış olduğu ritüel, Koruyucu tanrılara yöneltilen bir arınma ritüelidir. Ancak ritüelin temel amacı hakkında, erkek çocukların doğmasını sağlamak, hastanın erkekliğini eski haline getirmek, cinselliğin ve gücün geri kazanılmasına yardımcı olmak, doğurganlığın kazandırılmasını sağlamak ve *hurkel-* (yasak seksüel ilişki) suçunun arındırılması gibi düşünceler bulunmaktadır.[799] Konumuz açısından bu

[799] I. Peled, "Expelling the demon of effeminacy: Anniwiyani's ritual and the question of homosexuality in Hittite Thought ", **JANER** 10 (2010), s. 72-73.

ritüel de ^{D}LAMMA *lulimi*'ye[800], ^{D}LAMMA *inarawanti'*ye[801] ve ^{D}LAMMA ^{KUŠ}*kuršaš*'a[802] yapılan teke sunusu dikkat çekmektedir. Öncelikle büyücü kadın Anniwiyani, kendini şu sözlerle tanıtır:

VBoT 24 Vs. I 1-3 (Duplikat KBo XII 104) (CTH 393)[803]

1*UM-MA* ^{f}*A-an-ni-ú-i-ya-ni* AMA ^{m}*Ar-ma-ti* ^{LÚ}MUŠEN.DÙ

2 ARAD ^{m}*Hu-u-ur-lu-u ma-a-an* ^{D}LAMMA *lu-li-mi-ya-aš*

3 SÍSKUR *i-ya-mi nu ki-i da-ah-hi*

Tercüme:

1-3: Hurlu'nun hizmetçisi Kahin Armati'nin annesi Anniwiyani şöyle söyler: ^{D}LAMMA *lulimi* ritüelini uygularsam, o zaman şunları alırım.

Anniwiyani'nin ritüel malzemeleri arasında; renkli yünler, arpa, buğday, kişniş, bira, ekmek gibi malzemelerin yanında bir teke ve bir köpek yavrusu da bulunmaktadır. Özellikle arınma ritüellerinde kullanılan hayvanlar, bir sebepten dolayı kızgın olan tanrıyı yatıştırma, memnun etme, kendi tarafına çekme amacına hizmet etmişlerdir. Bu metinde, ritüel başlamadan malzemeler ve hayvanlar alınarak ıssız ve işlenmemiş yüksek bir yere gidilmektedir:

VBoT 24 Vs. I 30-43 (Duplikat KBo XII 104) (CTH 393)[804]

30 *nu hu-u-ma-an ša-ra-a tum-me-ni pí-ra-an-na-za* UR.TUR

31 [MÁŠ.GAL]-*ya hu-i-nu-me-ni nu* HUR.SAG-*i dam-me-li pé-di*

32 [*pa-i-wa-ni nu k*]*u-wa-pí* ^{GIŠ}APIN-*aš Ú-UL a-ar-aš-ki-iz-zi*

[800] *lulimi-:* ^{D}LAMMA'nın lakabı. Bkz. A. Ünal, 2016, s. 326.

[801] *inarawant-:* zinde, güçlü. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 222.

[802] ^{KUŠ}*kursa-:* kutsal av çantası. Bkz.:A. Ünal, 2016, s. 299.

[803] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: D. Bawanypeck, 2005, s. 52-53; I. Peled, 2010, s. 70.

[804] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: D. Bawanypeck, 2005, s. 54-55; V. Haas, 2003, s. 410; B. J. Collins, 1990, s. 221.

Tercüme:

30-32: "Her şeyi toplayıp köpek yavrusunun [tekenin] önünden gitmesine izin veririz. Bir dağ üzerindeki diğer yere, pulluğun ulaşmadığı [y]ere [gideriz]."

Metnin devamında, önceki ritüellerde gördüğümüz gibi sembolik bir kapı vardır ve kurban hayvanlarını ortadan ikiye kesme eylemi burada da görülmektedir:

36 [*nu a-ra-*]*ah-za* KÁ.GAL ^{GIŠ}*ha-tal-ke-eš-na-aš i-ya-u-e-ni*

37 [*nu* UR.TUR] *ar-ha ku-ra-an-zi nu A-NA* KÁ.GAL^{TIM}

38 [(*ha-an-te-e*)]*z-zi-ya-az ke-e-ez* MAŠ^{AM} *ti-an-zi*

39 [(*ke-e-ez-z*)]*i-ya* MAŠ^{AM} *ti-an-zi*

40 [*A-NA* KÁ.GAL^{T}*]*^{IM}*-ma ap-pé-iz-zi-ya-az*

41 [(*ke-e-ez*) *ke-*]*e-ez-zi-ya* ^{GIŠ}*la-ah-hur-nu-zi*

42 [(*ti-an-zi*) *še-er-*]*ma ke-e-ez* VII NINDA.KUR$_4$.RA *da-a-i*

43 [(*ke-e-ez-zi*)]*-ya* VII NINDA.KUR$_4$.RA *da-a-i*

Tercüme:

36-43: "[Dışar]da alıçtan bir kapı yaparız. Onlar [köpek yavrusunu] keser ve kapının önüne doğru olan bir yanına bir yarımı ve [diğer yanı]na diğer yarısını yerleştirirler. Ama [ka]pının arkasına diğer kenarına ağaç yaprakları koyarlar. [Son]ra bir yanına yedi somun ekmek kurbanı koyar ve diğer kenara yedi somun ekmek kurbanı koyarlar."

Metnin bu kısmından sonra, çeşitli sunular verilir ve arınma ritüelini gerçekleştirmek amacıyla kullanılan teke, ^{D}LAMMA *lulimi*'ye kurban olarak sunulur:

VBoT 24 Vs. II 2-14 (Duplikat KBo XII 104) (CTH 393) [805]

2 *na-aš-ta* MÁŠ.GAL *A-NA* ^{D}LAMMA *lu-ú-li-mi*

3 *ši-pa-an-ti nam-ma-an ar-ha ha-ap-pé-eš-na-an-zi*

[805] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: D. Bawanypeck, 2005, s. 56-57.

4 *nu-uš-ša-an A-NA* NINDA.GUR$_4$.RA *še-er*

5 *ke-e-ez ke-e-ez-si-ya zi-ik-ki-iz-zi*

6 *te-kán-ma pád-da-an-zi nu* MUŠEN$^{HI.A}$ IM

7 *ku-i-e-eš i-ya-an-te-eš na-aš-kán kat-ta-an-ta*

8 *da-a-i ša-an-hu-un-da-ma ar-ha šu-uh-ha-i*

9 *na-aš-ta hu-u-ma-an-za* KÁ.GAL^{TIM} *kat-ta-an*

10 *ar-ha ú-iz-zi ap-pé-ez-zi-ya-az-ma*

11 *ku-iš hu-ya-an-za nu* KÁ.GAL^{TIM} *ar-ha*

12 *du-wa-ar-ni-iz-zi na-at ar-ha*

13 *pé-eš-ši-ya-i nu ta-aš-ku-pa-iz-zi*

14 *na-at-kán ar-ha pít-ti-ya-an-zi*

Tercüme:

2-14: Ve o tekeyi ^{D}LAMMA *lulimi*-'ye kurban eder, sonra onu parçalarına ayırırlar. Ve onları kalın ekmeklerin üzerine oraya ve buraya tekrar tekrar koyar. Yeri kazarlar ve kilden yapılmış kuşları (çukurun) içine yerleştirir. Pişirilmiş olanları dökerler. Ve sonra herkes kapının altından geçer. Ama geçen son kişi kapıyı kırıp atar ve bağırırlar. Sonra giderler.

^{D}LAMMA *lulimi*- için kurban olarak sunulan teke önce parçalara ayrılır, sonrasında ise kapının her iki tarafına tekenin ayrılan bu parçaları konulur. Burada teke parçalarının kapının kenarlarına konulmasıyla, kapıdan geçen kişilerin kirliliğini sembolik olarak çekip alması amaçlanmaktadır. Ritüelin devamında, yeraltına giden bir geçit olarak düşünülen çukur kazılır ve içine kilden yapılmış kuşlar konulur. Metinden anlaşıldığı kadarıyla ritüel, bir kurban sahibi için değil bir topluluk (*humanza*-) için yapılmaktadır. Kapıdan geçen son kişi kapıyı yıkar, diğerleri bağırır ve sonra oradan uzaklaşırlar. Metnin ilerleyen kısmında ise teke, ^{D}LAMMA *inarawanti*'ye sunulur:

VBoT 24 Vs. II 34-45 (Duplikat KBo XII 104) (CTH 393) [806]

34 *na-aš-ta* MÁŠ.GAL ^{D}LAMMA *in-na-ra-u-wa-an-ti*

35 *ši-pa-an-ti nam-ma-an-ša-an* ^{GIŠ}*la-ah-hur-nu-zi-aš*

36 *ša-ra-a hu-kán-zi na-aš-ta* ZAG-*an* ^{UZU}GEŠTUG-*an*

37 *ku-ra-an-zi na-at* IZI-*it za-nu-wa-an-zi*

38 *na-at-ša-an A-NA* NINDA.GUR$_4$.RA$^{HI.A}$ *še-er ti-an-zi*

39 *nam-ma* ^{UZU}NÍG.GIG ^{UZU}ŠÀ ZAG-*an* ^{UZU}ZAG-*an*

40 IZI-*it za-nu-wa-an-zi na-at-ša-an A-NA* DINGIR^{LIM}

41 EGIR-*pa ti-an-zi*

42 MÁŠ.GAL-*ma-kán hu-u-ma-an-da-an mar-kán-z*[*i*]

43 *na-an* $^{LÚ.MEŠ}$MUŠEN.DÙ *ar-ha a-da-an-zi*

44 *nam-ma* EGIR-*an-da* ^{D}LAMMA *in-na-ra-u-wa-a*[*n-da-an*]

45 GUB-*aš* III-*ŠU a-ku-wa-an-zi*

Tercüme:

34-41: Ve sonra (Anniwiyani), ^{D}LAMMA *innarawant-* için bir teke kurban eder. Ağaç yapraklarında keser. Ve onun sağ kulağını keser ve onu ateşle kızartır. Sonra onu kalın ekmeklerin üzerine koyar. Bundan sonra karaciğeri, yüreği (ve) sağ omzunu ateşle kızartır ve hepsini tanrı için geri koyarlar. Bütün tekeyi keserler ve onu kâhinler yer. Daha sonra ^{D}LAMMA *innarawant*'ı üç kez içerler.

Ele aldığımız diğer ritüel uygulamalarından farklı olarak, metnin bu kısmında tekenin kulağı kesilmekte ve kızartılarak tanrıya sunulmaktadır. Kulakla birlikte karaciğer, kalp ve sağ budu da kızartılarak ^{D}LAMMA *innarawant*-'a sunulmakta ve tanrı sembolik olarak üç kez içilmektedir. Metnin devam eden kısmında teke, ^{KUŠ}*kurša*'nın ^{D}LAMMA'sına sunulur:

[806] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: D. Bawanypeck, 2005, s. 58-59.

VBoT 24 Rs. IV 22-31 (Duplikat KBo XII 104) (CTH 393)[807]

22 *na-aš-ta* $^{LÚ.MEŠ}$MUŠEN.DÙ *A-NA* ^{D}LAMMA ^{KUŠ}*kuršaš*

23 MÁŠ.GAL *ši-pa-an-da-an-zi nu ha-an-te-ez-zi pal-ši*

24 ZAG-*an* ^{UZU}GEŠTUG-*an* ^{UZU}NÍG.GIG ^{UZU}ŠÀ ZAG-*an*

25 ^{UZU}ZAG.UDU-*an* IZI-*az za-nu-an-zi*

26 *na-at-ša-an A-NA* DINGIR^{LIM} EGIR-*pa ti-an-zi*

27 MÁŠ.GAL TU$^{HI.A}$ *ti-en-zi nu-za a-da-an-zi*

28 *nam-ma* ^{D}LAMMA ^{KUŠ}*kur-ša-aš* GUB-*aš* III-*ŠU*

29 *a-ku-wa-an-zi* . . . .

Tercüme:

22-29: Ve sonra kahinler, ^{KUŠ}*kurša*'nın ^{D}LAMMA'sına tekeyi kurban ederler. İlk önce sağ kulağı, karaciğeri, kalbi (ve) sağ omuzu ateşle pişirirler. Ve onları tanrıya geri koyarlar. (Kalan) keçi etini yemek yaparlar ve yerler. Daha sonra ^{KUŠ}*kurša*'nın ^{D}LAMMA'sını üç kez içerler.

Metnin bu kısmında da yukarıda görüldüğü gibi tekenin sağ kulağı ile karaciğer, kalp ve sağ budu kızartılarak ^{KUŠ}*kurša*'nın ^{D}LAMMA'sına sunulmaktadır. Ancak bu kısımda, geriye kalan keçi etleriyle yemek yapılmakta ve yenilmektedir. Sonrasında ise bir ritüel uygulaması olarak sembolik anlamda tanrı üç kez içilmektedir.

Ritüelin ilk safhasında, köpek yavrusu arınmayı gerçekleştirmek için kapıda öldürülürken diğer safhalarda teke, Koruyucu Tanrılara birçok kez sunulmakta ve aynı zamanda arınmayı gerçekleştirmek için kesilen parçaları kapının her iki yanına da konulmaktadır. Kapının kenarına konulan tekenin, kapıdan geçen kişilerin kültsel kirliliğini soğurduğu ve böylece kişinin arındırılmasını sağladığı inancı yer almaktadır.

[807] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: D. Bawanypeck, 2005, s. 64-65.

Arınma ritüelinin en işlevsel rolü tekeye atfedilmiş ve teke arındırıcı özelliğiyle Hitit inanç dünyasında önemli bir yer edinmiştir.

II. 5. 3. 1. 5. Ambazzi'nin Arınma Ritüeli'nde Keçi (CTH 391.1)

Ambazzi adlı büyücü bir kadının ritüelinde bir büyü uygulamasını, en temel sadeliği içinde görürüz. Bu ritüel, Alawaimi adında bir tanrıyı yatıştırmak amacıyla kullanılan diğer ayinlerle birleştirilmiştir.[808] Bu ritüeldeki temel amaç, hastayı kirlilikten arındırarak, kötülüklerden ve hastalıklardan kurtarmaktır. Hitit inancına göre, hastalıkların sebebi kültsel kirlilik veya tanrıları öfkelendirmektir. Bu ritüelde, kurban sahibinin baş ve ellerinde bir çeşit kasılma veya felç rahatsızlığı vardır. Ambazzi adlı kadın ise bu hastalıkları tedavi etmek için, çeşitli büyü uygulamalarını bir arada kullanmaktadır. Ritüel malzemeleri hazırlanıp bazı uygulamalar gerçekleştirildikten sonra Ambazzi, amacını şu şekilde tanrılara iletmektedir:

KUB XXVII 67 + KUB IX 25 (CTH 391.1) II 41-64 [809]

20 [*a*]*r-ha-ši-ká*[*n*] *i-da-a-lu hu-it-t*[*i-ya*]*-aš-šar hu-it-ti-ya*

21 [*I*]*Š-TU* SAG.[DU-*ŠU* Š]U^{MEŠ}-[*Š*]*U* [GÌR^{MEŠ}]-*ŠU na-at i-da-a-l*[*a-u-wa-aš*]

22 [UN]^{MEŠ} *har-pa-na-al-l*[*i-ya-aš*] *pé-eš-ki A-NA* EN^{MEŠ}-[*TIM-ma*]

23 [T]I-*tar in-na-ra-wa-tar* MU$^{HI.A}$ GÍD.DA *pí-iš-ki*

Tercüme:

20-23: Baş[ı ile elleri]ndeki (ve) [ayaklar]ındaki kötül[üğ]ü, hastalığı çekip çıkar. Ve o kötülükleri, [düşman]larına ver! [Kurban] sahiplerine [hay]at, güç (ve) uzun yıllar ver!

[808] O. R. Gurney, 1977, s. 50.

[809] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. Christiansen, 2006, s. 42-48; A. Goetze, 1969, s. 348.

Ritüelin devam eden kısmında (II 34-40), "yaşlı kadın", küçük bir kalay parçasını sarar ve hastanın sağ eline ve ayağına bağlar. Sonra tekrar kalayı çıkarır ve onu bir fareye bağlar ve şöyle söyler: "Kötülüğü senden aldım ve fareye aktardım. Bu fare, kötülüğü alıp yüksek dağlara, tepelere ve vadilere götürsün".[810] Burada yapılan aktarım ile fare, günah keçisi ritüelinin taşıyıcı karakteri olmuştur. Hastayı tedavi etmek için fare, günah keçisi olarak kullanılmış ve kurban sahibinin hastalığı sembolik olarak fareye aktarılarak salıverilmiştir. Sonra yaşlı kadın, tanrı Alawaimi'yi ikna etmek için bir keçiyi kurban eder ve keçinin etlerini, sakatatlarını sunar:

KUB XXVII 67 + KUB IX 25 (CTH 391.1) II 41-64[811]

41 *nu* PÉŠ.TUR *ar-ha tar-na-a-i* ^{D}*A-la-u-wa-i-mi ku-u-un-za*

42 *zi-ik pé-en-ni a-da-an-na-ma-at-ta* MÁŠ-*an pé-eh-hi*

43 *nu* GIŠ-*ru-wa-aš* ^{GIŠ}*la-hur-nu-zi da-a-i nu* I NINDA.GUR$_4$.RA GÍD.DA

44 ^{D}*A-la-u-wa-i-ma-aš* DINGIR.LÚ^{MEŠ}-*aš pàr-ši-ya* I NINDA.GUR$_4$.RA

45 ^{D}*A-la-u-wa-i-mi pàr-ši-ya* I NINDA.GUR$_4$.RA ^{D}*Ma-am-ma-i*

46 *pàr-ši-ya na-an-ša-an* ^{GIŠ}*la-hur-nu-uz-zi-ya-aš da-a-i*

47 *na-aš-ta* MÁŠ ^{D}*A-la-u-wa-i-mi ši-pa-an-ti zi-ik e-et*

48 *na-an PA-NI* NINDA.GUR$_4$.RA$^{HI.A}$ *ha-at-ta-i na-aš-ta* ZAG-*an*

49 [(^{U})]^{ZU} [(GE)]ŠTU-*an ar-ha ku-e-er-zi na-at za-nu-zi*

50 [(*na-at A-N*)]*A* NINDA.GUR$_4$.RA$^{HI.A}$ *A-ŠAR* II-*ŠU da-a-i* ^{UZU}NÍG.GIG *QA-TAM-MA ši-pa-an-ti*

51 [(ZAG-*an* ^{UZU}Z)]AG.UDU *za-nu-wa-an-zi nu* ^{UZU} *QA-TAM* DINGIR.LÚ^{MEŠ}-*aš da-a-i*

52 [(^{UZU}*mu-uh-ra-i*)]*n-ma* ^{D}*A-la-u-wa-i-mi da-a-i*

53 [(^{UZU}MAŠ.SÌL ^{D}*M*)]*a-am-ma-i da-a-i nam-ma ši-pa-an-ti*

[810] O. R. Gurney, 1977, s. 50.

[811] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. Christiansen, 2006, s. 44-48; A. Goetze, 1969, s. 348.

54 [GÙB-*la-an* ^{UZU}ZAG.U]DU *QA-TAM-MA ši-pa-an-ti* I*KUR-ŠI-IN-NU*

55 [(ZAG-*an ha-an-te-e*)*z*-]*zi-in* DINGIR.LÚ^{MEŠ}-*aš da-a-i* ½ SAG.DU

56 [(^{UZU}GABA)] ^{UZU}*šar-hu-u-wa-an-ta-an*

57 [x x x)] *da-a-i ši-pa-an-ti*

58 [-*a*]*n IŠ-TU* URUDU.NAG *za-nu-wa-an-zi*

59 [*nu a-da-an*]-*zi a-ku-wa-an-zi nam-ma* KÙ.BABBAR GUŠKIN

60 [$^{NA}_4$ZA.GÌN $^{NA}_4$]GUG $^{NA}_4$KÁ.DINGIR.RA $^{NA}_4$*lu-ul-lu-u-ri* $^{NA}_4$TI

61 [$^{NA}_4$*ba-ra-aš-h*]*a-aš* AN.BAR NAGGA URUDU ZABAR

62 [*ku-it-ta*] *te-pu šu-uh-ha-a-i*

63 [^{D}*A-la-u-wa-i*]-*mi ka-a-ša-at-ta* KÙ.BABBAR GUŠKIN $^{NA}_4$ZA.GÌN

64 [*pé-eh-hu-un*] *zi-ik-mu i-it PA-NI* DINGIR^{MEŠ} *a-aš-šu me-mi-iš-ki*

Tercüme:

41 ve fareyi salıverir (ve der ki): “Alauvaimiš! Bunu kovala! Sana

42 yemen için bir keçi veriyorum.”

43 ağaç dallarından bir sunak hazırlar ve uzun bir kurban ekmeği somununu

44 Alauvaimiš tanrıları adına parçalar, bir somunu

45 Alauvaimiš için parçalar, bir kurban somununu Mammaš için

46 parçalar ve bunları sunaklara koyar.

47 Daha sonra bir keçiyi Alauvaimiš için kurban olarak sunar (ve şöyle söyler): “Ye”

48 Somunların önünde (keçiyi) keser ve onun sağ

49 [omuz]unu kesip alır. Sonra ateşte pişirir

50 [ve onu] somunlardan ayrı bir yere koyar. Karaciğeri de aynı şekilde sunar.

51 [Sol] omzunu pişirir ve (Alauvaimiš) tanrıları için (sunağın üstüne) koyar.

52 [kaburgasını] Alauvaimiš için koyar.

53 Mammaš için ise (sunağa) [kaburgayı] koyar. Ve sonra libasyon yapar.

54 [Daha sonra sol omzunu] aynı şekilde sunar. (keçinin) sol topuğunu

55 [ve sol ön bacağını] (sunağa) (Alauvaimiš) tanrıları için koyar. Başının bir yarısını,

56 [göğsünü, Alauwaimiš için] ve rahmini

57 [Mammaš için] (sunağa) koyar ve libasyon yapar.

58 [Daha sonra keçiyi] bir kazanda pişirirler,

59 [yerl]er (ve) içerler. Daha sonra etrafa gümüş, altın, lapislazuli

60 [lapislazuli taşı],akik taşı, Babil taşı, *lulluri* taşı, "hayat" taşı,

61 [Barašhi taşı], demir, kalay, bakır (ve) bronz

62 [herşeyden] biraz saçar (ve der ki):

63 [Alauvaim]i! İşte sana gümüş, altın, lapislazuli taşı

64 [verdim]. Git! Tanrıların huzurunda benim için iyi bir söz söyle!"

Kurban sahibini iyileştirmek amacıyla, tanrı Alawaimi'ye adanan keçi kesilmiş ve kesilen keçinin omuzları, karaciğeri ile sayılan diğer uzuvları pişirilerek tanrı Alawaimi'ye sunulmuştur. Daha sonrasında ise keçi kazanda pişirilerek yenilmiştir. Tanrı Alawaimi'ye değerli taşlar, madenler sunulmuş ve daha da hoşnut edilerek diğer tanrılara büyücüyü övmesi için gönderilmiştir. Özetle buradaki keçi kurbanıyla öncelikle tanrı Alawaimi yatıştırılmış, hoşnut edilmiş sonra diğer tanrılara ulaşmada aracı olarak kullanılmıştır.

II. 5. 3. 1. 6. Yerden Çekip Çıkartma "*taknaz da*-" Ritüelinde Keçi Kurbanı (CTH 409)

taknaz da-, "yerin içinden almak" fiili ile anılan bu ritüel, belli başlı büyü ritüelleri sırasında kurban sahibinin suçundan tamamen arınması ve kötü ruhların kovulması için yapılmıştır. Yer altı güçlerini etkilemeyi ya da defetmeyi amaçlayan bu ritüel, en dar anlamda bir telafi ritüeli olarak görülmektedir. Bu ritüel, ritüel sahibi tarafından

savuşturulmaya çalışılan kötülüğün iki hayvan vekile; bir koyuna ve bir tekeye nakledilmesinden oluşmaktadır. Daha sonra kurban edilen koyun, Güneş Tanrıçası'nın ardiyesi olan toprağa, teke ise erkek tanrıların ardiyesine gömülmektedir.[812] Bundan sonra tanrılar ve yedek suretler için küçük bir mekânın ve kumaş şeritlerin hazırlanması işlemi başlamaktadır. Bu işlemi, "yerin altından yukarı çekmek" ritüeli aracılığıyla yeraltı tanrılarına yol gösterici olarak düşünmek mümkündür. Bütün bu büyüsel işlemin amacı, ritüel sahibinin yerine hayvan vekillerin sunulmasıyla kızgın yeraltı tanrılarının öfkesini dindirmektedir. Eğer bu durum kral için geçerliyse bu işlem kral telafi ritüelleri kategorisine dahil edilmelidir.[813] Metin aşağıdaki gibidir:

KUB 55.45 + Bo 69/142 (9) (=KBo XXI 1 +5 II 30 ff.) II 1-23 (CTH 409)[814]

1 [*nu*] GIM[-*an A-N*]*A?* ^{MUNUS}ŠU.GI *pí-ra-*[*a*]*n k*[*i-*]*i ha-an-da-a-an-zi lu-uk-kat*

2 II ARÀH$^{HI.A}$ *pé-da-an-zi* 1 ARÀH *ták-na-aš* ^{D}UTU-*aš* I ARÀH-*ma*

3 *ták-na-aš* ^{D}UTU-*aš* DINGIR^{MEŠ} LÚ^{MEŠ}*-ya pé-da-an-zi nu-za* GIM-*an* ARÀH^{MEŠ}

4 *pè-tu-u-ma-an-zi ap-pa-an-zi nu* I UDU *u-un-ni-ya-an-zi*

5 *na-an-kán* ^{MUNUS}ŠU.GI *ták-na-aš* ^{D}UTU-*i ši-pa-an-ti na-an-kán* ARÀH-*ni*

6 *kat-ta-an-ta ha-at-ta-an-zi nu-kán e-eš-har kat-ta-an-ta tar-na-an-zi*

7 EGIR-*an-da-ma* I MÁŠ.GAL *u-un-ni-ya-an-zi na-an-kán* ^{MUNUS}ŠU.GI

8 *ták-na-aš* ^{D}UTU-*i* DINGIR^{MEŠ} LÚ^{MEŠ}*-ya ši-pa-an-ti na-an-kán* ARÀH-*ni*

9 *kat-ta-an-ta ha-at-ta-an-zi nu-kán e-eš-har kat-ta-an-ta tar-na-an-zi*

10 *nam-ma-aš-kán QA-DU* SAG.DU^{MEŠ} GÌR^{MEŠ} *mar-kán-zi ku-it-ma-an*

11 ^{UZU}Ì *zé-ya-ri* ERÍN^{MEŠ}*-az-ma* ARÀH *pè-da-a-i na-aš-kán* GIM-*an*

---

[812] P. Taracha, "Hitit Kral Telafi Ritualleri Hakkında Bazı Düşünceler", **1HitCongr**, Ankara 1992, s. 229-230; M. Popko, "Weitere Fragmente zu CTH 418", **AoF** 18 (1991) 44-53, s. 52-53

[813] P. Taracha, 1992, s. 229-230.

[814]Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: P. Taracha, "More about the Hittite *taknaz da* Rituals", **Hethitica** 10 (1990), s. 173-175; B. J. Collins, "Necromancy, Fertility and the Dark Earth: The Use of Ritual Pits in Hittite Cult", **Magic and Ritual in the Ancient World**, P. Mirecki, M. Meyer (Edt.), Leiden 2002b, s. 229.

12 *pè-du-ma-an-zi aš-ša-nu-wa-an-zi nam-ma* ARÀH-*an* 1-*an ta-pu-ú-ša*

13 [*pè-d*]*a-an-zi na-an-kán a-ri* ARÀH-*ni an-da-an ne-ya-an-zi*

14 [ ]x ^{UZU}Ì *zé-ya-ri na-at pa-an-ku-uš ar-ha e-ez-za-i*

15 [ ] x-*ša-an pī-ra-an* II TA-PAL ^{GIŠ}ZA.LAM.GAR $^{HI.A}$

16 [*i-ya-*]a[*n-zi nu*? I^{NU-TIM} ^{GIŠ}ZA.LAM.GAR *ŠA* ^{D}UTU^{ŠI}

17 [^{GIŠ}ZA.LA]M.GAR $^{HI.A}$ *a-ni-ya-at-ta-aš ar-ha-ya-an nam-ma*

18 [(II *TA-P)*]*AL* ^{GIŠ}ZA.LAM.GAR$^{HI.A}$ *ŠA* GI *i-ya-an-zi* LUGAL-*uš-za-kán*

19 [(MUNUS.LUGAL-*aš-ša ku)*]-*wa-pí an-da wa-ar-ap-pa-an-zi*

20 [(*na-aš-ta ták-na-aš)*] ^{D}UTU-*aš* ARÀH-*ni wa-ap-pu-un te-pu kat-ta-a*[(*n ar-ha)*]

21 [(*pè-da-an-zi n)*]*a-an* É.ŠA TUR^{RU} [*i-y*]*a-an-zi na-aš-ta hi-i*[(*m-ma)-aš*]

22 [(^{GIŠ}NÁ$^{HI.A}$ *an-d)*]*a ti-an-z*[(*i na-aš)*]-*ta* IX *TA-PAL* ^{KUŠ}NÍG. [(BÀR)]

23 [(IX TÚG SA_5 TUR IX TÚG *H)*]*A-ŞA*[(*R-TI* TUR IX TÚG SI)]G_7.SIG_7 IX TÚG ZA.GÌ[(N TUR *še-er)*]

Bo 3916 + KUB 12.20 (10) (=KUB LX 45 +Bo69/142 (9) II 14 ff.) 11-18

11 [(IX TÚG ZA.GÌN TUR *še-er ar-ha i)*]*š-pár-ra-an-zi na*[(*-at-ú-nu-wa-an-zi)*]

12 [(*A-NA* ARÀH *ták-na-aš)*] ^{D}U[(TU-*aš)*] É.Š[(À TUR *pí-ra-an nam-ma) ar-ha*]

13 [(*pè-da-an-za ú-wa-an-)*]*zi-kán ták-n*[(*a-aš* ^{D}UTU-*un ku-wa-pí)*]

14 [(*še-er a-še-ša-*)]-*nu-an-zi nam-ma-kán* [(ARÀH *ku-iš kat-ta-an*/GAM-*an)*]

15 [(*ar-ha p)*]*è-da-an-zi na-aš-ta* I [(*-aš* I-*e-da-ni* ARÀH-*ni)*]

16 [(*an-da n*)]*e-ya-an-za na-aš* KASKAL-*aš i-y*[(*a-an-za nu-kán še-er)*]

17 [(*ar-ha)*] I TÚG SA_5 GAL I TÚG ZA.GÌN GAL [(*hu-u-it-ti-an-zi)*]

18 [(*A-NA* K)ASKAL-*aš?-š*]*a-an še-er ar-ha* I TÚG [(ŠÀ.GA.DU_4 *hu-u-it-)ti-an-zi*]

Tercüme:

1-6: Onlar gün doğarken, yaşlı kadının önünde (tüm) bu (şeyleri) hazırlarken bir yandan da (yerin içine) iki çukur (ARÀH) kazarlar; bir çukuru Yerin Güneş Tanrıçası için, diğer

çukuru da Erkek Tanrılar için kazarlar. Onlar çukurları kazmaya başladıklarında, bir koyunu yukarı sürerler. Yaşlı kadın onu Yerin Güneş Tanrıçası'na takdis eder. Onlar koyunun boğazını aşağı doğru çukurun içine keserler ve onun kanının aşağı doğru akmasına izin verirler.

7-9: Ve sonra onlar tekeyi yukarı sürerler. Yaşlı kadın tekeyi Yerin Güneş Tanrıçası'na ve Erkek Tanrılar'a takdis eder. Onlar tekenin boğazını aşağı doğru (ikinci) çukurun içine keserler ve kanını aşağı doğru akıtırlar.

10-19: Daha sonra hayvanların (yani koyun ve tekenin) başlarını keserler ve onları doğrarlar. Yağ pişerken askerler bir depo çukuru kazarlar. Askerler çukuru kazma işini bitirdikten sonra diğer saklama çukuruna yakın bir çukur [kazar]lar. Onu (ilk) çukura eklemiş olurlar. Yağ pişer ve oradakilerin hepsi onu yer. Daha önce [onlar] iki büyük çadır [kurar]lar, biri majestenindir; kralın tören kıyafeti için [çad]ırlar. Ayrıca, kral ve kraliçenin, içinde törensel yıkanmayı gerçekleştirmeleri için kamıştan iki çadır kurarlar.

20-23 ve 11-18: Daha sonra Yerin Güneş Tanrıçası'nın saklama çukurunun içinde biraz aşağı doğru kil bir çukur (*wappu*-) kazarlar. Onu küçük bir yatak odası (olarak) yaparlar ve sonra içine yatak model[leri] koyarlar. Dokuz perde ve dokuz küçük mavi yatak örtüsü sererler ve onları (yani yatakları) yaparlar. Depo çukuru içindeki Yerin Güneş Tanrıçası'nın küçük yatak odası zaten kazılıp çıkartılmıştır. Yerin Güneş Tanrıçası'nı yerleştirdikleri (yere) gelirler. Ve aşağı doğru kazdıkları çukur, diğer çukura eklenir ve yol yapılır. Bunun üzerine kırmızı kumaştan ve mavi kumaştan uzun bir bant gererler, [yol]un üzerine ŠÀ.GA.DU$_4$ – kumaşından bir bant gererler."[815]

taknaz da- ritüelinin en iyi korunmuş örneklerinde, Yeraltı Dünyası'nın Tanrıları'ndan Erkek Tanrılar olarak bahsedilmektedir. Bu ritüelde bir koyun ve keçi öldürülerek kanı çukura akıtılmaktadır. Hayvanların baş ve ayak kısımları hariç, etleri

[815] Collins, 2002b, s. 229.

kavrularak yenilmektedir. Yeraltı Dünyası'nın Tanrıları, ekmek veya libasyon sunusu olmadan sadece kan sunusunun yapılmasından memnun olmalılar. İki çukur (ARÀH) birlikte kazılarak birleştirilmekte ve içinde başka bir küçük çukur kazılmaktadır. Bu küçük çukur, kralın ve kraliçenin vekil yatakları için vekil yatak odası görevi görür (muhtemelen dokuz yer altı tanrısının her biri için, dokuz yatak ve dokuz örtü vardır). Burada kral ve kraliçenin arındırılması için onların vekili olarak birer kil modelleri kullanılır. ARÀH çukurlarının yapımı diğer çukurlardan daha karmaşıktır ve bu diğer terimlerle değiştirilemez olduğunu gösterir. Ancak özellikle kral ve kraliçenin arındırılması için kil modellerinin onların yerine vekil olarak kullanılmasıyla kazılan yer altı odalarına atıfta bulunur.[816] Ne yazık ki, ritüelin daha fazla açıklaması yoktur. Yine de Yeryüzünün Güneş Tanrıçası'nın ve Erkek Tanrıları'nın depolama çukurlarındaki kurbanlar; mobilya modelleriyle yatak odasının yapılması ve kumaş bantlar ile yol yapılması "yerden kurban almak için yapılan ritüel pratikler" olduğunu göstermektedir. Metin, aslen Kraliyet çifti için hazırlanan ve taknaz da ritüelinin kullanıldığı, en azından dört gün boyunca devam eden karmaşık bir vekil ritüelini tarif etmektedir.[817]

KUB XVII 18 III 14-30[818]

14 … *nam-ma la-at-ti-en-š*[*i-in*]

15 [*I-NA* II *?* ^{GIŠ}HUR *g*]*ul-ša-an-zi nu-uš-ša-an* I [(^{GI})]^{Š}H[(UR)] *A-NA* U[D(U)] I ^{GIŠ}HUR-*ma A-N*[(*A* MÁŠ.G)AL]

16 [*an-da h*]*a-ma-an-kán-zi nu* ARÀH$^{HI.A}$ *an-da ap-pa*[*-a(n-z)*]*i*

17 [*nu-uš-ká*]*n? ták-na-aš* ^{D}UTU-*aš A-NA* ARÀH UDU DINGIR^{MEŠ} LÚ^{MEŠ} *A-NA* ARÀH MÁŠ.GAL

18 [*ap-pa-*]*an-du*<*-uš*> *hu-iš!-wa-an-du-uš an-da ha-a-ri-ya-an-zi*

[816] B. J. Collins, 2002b, s. 230.

[817] P. Taracha, 1990, s.176.

[818] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: P. Taracha, 1990, s.176-177.

19 [*nu* G]IM-*an* ARÀH$^{HI.A}$ *an-da ap-pa-an-zi zi-en-na-an-zi*

20 [(*a-pa-)*]*a-at-kán ták-na-za da-a-u-wa-aš* SISKUR.SISKUR *ši-e-na-aš-ša* SISKUR

21 [(*kar-a*]*p-ta-ri nam-ma* MUNUS-*iš ku-iš* TÙR *i-ya-an-za*

22 [(*nu IŠ-*)]*TU* DINGIR^{LIM} *ki-iš-ša-an ha-an-da-it-ta-du*

23 [*ku-(e-d)*]*a-ni-pát-kán* UD-*ti a-pí-e-da-ni A-NA* [UD.KAM]

24 [I? ARÀ(H GAL *p*)]*è-da-an-zi nu* ^{D}UTU AN^{E} *ták-na-aš* ^{D}UTU-*un*

25 [(II *tar-pa-a)*]*l-li-uš-ša ki-iš-ša-an a-še-ša-an-*[(*zi*)]

26 [ ]*a-pí-ya-pát ma-an-ni-in-ku-wa-an ú-e*[(*-da-an-te-eš*)]

27 [*ša-ra-a*]*z-zi-iš ku-iš* É.ŠÀ *na-aš-t*[(*a* ^{D}UTU *ŠA-ME-E*)]

28 [*an-da-*]*an a-še-ša-an-zi* ^{D}UTU AN.^{E} A[(LAM-*ŠU)*

29 [I ALA]M GIŠ KÙ.BABBAR GAR.RA *HUP-PÍ*^{H}[$^{I.A}$

30] *ki-it-ta-a-r*[(*i*)

Tercüme:

14-30: "… sonra onun [l]istesi[ni] (yani duasını) [iki ahşap tablet üzerine] oyarlar. Bir tableti ko[yu]na ve diğer tableti erkek ke[çi]ye [b]ağlarlar. Depolama çukurlarını doldururlar: [Onları] (yani her iki hayvanı da) canlıyken gömerler - koyun Yerin Güneş Tanrıçası'nın depolama çukuruna ve erkek keçi Erkek Tanrıların depolama çukuruna. Depolama çukurlarını doldurmayı bitirdik[leri zaman], yerden çekip çıkarma ve vekil figür ritüeli biter. Sonra (kasaplık yapan bir) kadın kurban hayvanlarını keser. Tanrı aracılığıyla hangi gün olacağı belirtilmelidir (bu ritüelin yapılacağı). O [gün]de büyük bir [çuk]ur kazarlar, Güneş Tanrısı, Yerin Güneş Tanrıçası ve iki vekili bu çukura yerleştirirler ve şöyle yaparlar: [ ] orada [yuka]rısına bir iç oda inşa ederler. Sonra Güneş Tanrı'yı temsil eden ahşaptan gümüş kaplı küpeli [hey]kelini yerleştirirler…"

Bu ritüelde, iki önemli nokta öne çıkmaktadır: Birincisi, incelenen ritüellerde, Yeryüzünün Güneş Tanrıçası'nın ve Erkek Tanrıları'nın depo çukurlarındaki kurbanların

ritüelin merkezi bir parçası olduğunu doğrular. Aynen, Tunnawiya ritüelinde olduğu gibi. İkincisi, bu ritüellerin asıl amacının, yeraltı güçlerinin etkisinden, büyü yoluyla (vekil) bir hastayı serbest bırakmak ve böylece günahlarından arınmak ve onu iyileştirmek olduğunu gösterir.[819]

II. 5. 3. 2. Doğum Ritüellerinde Keçi (CTH 430. 2 ve CTH 477)

Taradığımız metinlerde yer alan doğumla ilgili ritüellerde, keçilerin çeşitli amaçlar dahilinde kullanıldığı görülmüştür. Bu başlıkta ele alacağımız ritüellerden ilkinde teke, ikincisinde ise oğlak kullanılmaktadır.

İlk metnimiz olan CTH 430.2 numaralı ritüel, kraliyet ailesi içinde yer alan anne ve çocuğun doğumu ile ilgilidir. Burada yer alan eylemler arasında; çocuğun kaderinin belirlenmesi, ağız yıkama töreni, annesinin giysilerinin değiştirilmesi, Yeryüzünün Güneş Tanrısı'nın çağrılması ve günah keçisi motifi yer almaktadır. Metnin korunan kısımlarındaki vurgu, hem fiziksel kirlilikten hem de kötü etkilerden arındırmaya dayanmaktadır.[820] Kişiyi arındırmak için yapılan ritüellerde, kişinin çeşitli vücut parçaları onun vekilinin parçalarıyla eşleştirilir ve böylece kirliliğin vekile aktarılmış olduğu kabul edilirdi. Bu ritüelde de keçi çocuğa dokundurulmaktadır.[821]

KBo XVII 61 Rs. 7-24 (CTH 430.2)[822]

7 [ ]*-mi nu ki-iš-ša-an hu-ik-mi ne-pí-ša-az-kán kat-ta ši-i-e-eš-šar ši-ya-ti*

[819] P. Taracha, 1990, s. 177.

[820] G. M. Beckman, 1983, s. 46.

[821] Beckman, 1983, s. 56.

[822] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Berman, "A Hittite Ritual for the Newborn", **JAOS** 92 (1972), s. 466, 468; G. M. Beckman, 1983, s. 44-45.

8 [*ši?-y*]*a-ti nu I-NA* TÙR *pa-a-un na-aš-ta* ^{D}*Im-mar-ni-i* MÁŠ.GAL *ú-ik-ku-un*

9 [ ] x *a-uš-ta ú-ga* ^{MUNUS}*ha-a-ša-ú-wa-aš IŠ-TU* X ŠU.SI *pa-ra-a*

10 [*e-ip-mi nu?* MÁŠ.GAL-*a*]*n an-da A-NA* DUMU.LÚ.ULÙ^{LU} *I-NA* IX ^{UZU}ÚR *ap-pí-iš-ki-mi*

11 [IG]I$^{HI.A}$-*kán A-NA* IGI$^{HI.A}$-*ŠU ha-an-da-a-an i-ni-ra-aš-kán i-ni-ri* KI.MIN (=*ha-an-da-a-an)*

12 [KI.III] GEŠTU$^{HI.A}$-*kán A-NA* GEŠTU$^{HI.A}$-*ŠU* KI.IV KA x U$^{HI.A}$-*kán A-NA* KAx U-*ŠU* KI.V$^{!}$

13 [^{UZU}NÍG.GIG-*kán A-NA* ^{UZU}]NÍG.GIG KI.VI ZÉ$^{!}$-*kán A-NA* ZÉ KI.VII *gi-en-zu-kán*

14 [*gi-en-zu-i*] x-*ti* KI.VIII *ar-ki-i-e-eš-kán*

15 [ ] x-*da-an-ni* KI.X *ar-ki-i-e-eš-kán*

16 [*ar-ki-ya-aš* KI.XI *gi-e-*]*nu-kán A-NA gi-nu-wa-aš* KI.MIN GÌR-*kán A-NA* GÌR KI.MIN

17 [-*r*]*a-a-aš-ši-e*$^{!}$-*kán*$^{!}$ *Zu-un-ti-iš-ta hu-ur-ta-li-iš-ša*

18 [ ] *pár-ga-u-wa-aš* HUR.SAG$^{HI.A}$-*aš pí-hu-te-iz-zi*

19 [*ták-na-aš*? ^{D}UT]U-*wa-aš ú-el-ku-wa pí-hu-te-iz-zi*

20 [ ]x-*id-du nu pa-id-du* MÁŠ.GAL-*aš ták-na-aš* ^{D}UTU-*i*

21 [*ták-n*]*a-aš*$^{!?}$ ^{D}UTU-*i* ^{GIŠ}*zu-up-pa-ri lu-uk-kán har-du*

22 [ ] MÁŠ.GAL-*ma ar-ha ha-ap-pí-iš-na-mi*

23 [*za?-n*]*u-mi Ù* ALAM GIŠ

24 [*ki-*]*e ar-ha wa-ar-nu-mi*

Tercüme:

7 [sonra] ben […] ve şu büyülü sözleri söylerim: “Gökyüzünden aşağıya bira aktı.

8 […] o ak]tı.” Ve ağıla gittim ve Tanrı İmmarni’den bir teke istedim.

9 […] o? gördü. Ama ben, yaşlı kadın, on parmağımla ileri doğru

10 [tuttum (uzandım) ve teke]yi insanoğluna, dokuz uzvunun her birini vücuduna karşı tekrar tekrar tuttum.

11 [… göz]ler, onun gözlerine karşı düzenlenmiştir, kaş kaşa, aynı şekilde;

12 [… aynı şekilde üç;] kulaklar onun kulaklarına, aynı şekilde dört; ağızlar onun ağzına, aynı şekilde beş;

13 [karaciğer] karaciğere, aynı şekilde altı; safra kesesi safra kesesine, yedi aynı şekilde; rahim

14 [rahime…] aynı şekilde sekiz; anüs? anüse, aynı şekilde dokuz;

15 […]… aynı şekilde on; testisler

16 [testislere, aynı şekilde on bir; di]z dizlere, aynı şekilde; ayak ayağa, aynı şekilde

17 […]… *zuntista* ve lanet?.

18 [ ] o alıp yüksek dağlara götürür.

19 [ ] [Yeryüzünün Güneş Tanrı]çası'nın çimenini o alıp götürür.

20 [ ] ve teke Yeryüzünün Güneş Tanrıçası'na gitsin!

21 [Yer]yüzünün Güneş Tanrıçası ona yanan bir meşale tutsun!"

22 [ ] ve tekeyi keserim

23 [pişi]ririm ve ahşap bir heykeli

24 [bu]nları yakarım.

Bu ritüel hemşire ve yaşlı kadın tarafından yeni doğmuş bir çocuk için yapılmıştır.[823] 18. satırda hemşire, ritüel karşılaştırmasını yapar ve büyülü sözlerini söyler. 18. satırın başındaki kırık "tüm kötülükler" olarak tamamlanır. Bu satırlardaki özne keçidir ve keçi kötülükleri alıp insanlığa karşı güvenli bir mesafe olan yüksek dağlara götürür. Ancak Rs. 22, buranın sadece mecazi olduğunu belirtir, çünkü keçi

[823] H. Berman, 1972, s. 466.

kesilir, tepelere doğru sürülmez. Rs. 22'de keçi öldürülür ve böylece kirlilik yükünü Dünya'nın Güneş Tanrıçası'na taşıyarak, kutsal alana girer.[824]

İkinci metnimiz olan CTH 477 numaralı doğum ritüelinde**,** bir kadının arındırılması anlatılmaktadır. Doğum sandalyesi olan *harnau-*, bu metnin doğumla ilgili olduğunu göstermektedir. Muhtemelen kötülükler ve kirlilik, annenin hayatını ve bebeğin doğumunu tehdit edebileceği için arındırılmaya çalışılmaktadır.[825] Arındırma işlemi için gerekli olan kurban hayvanı, iki adet oğlaktır:

KUB IX 22 III 16-23 (CTH 477)[826]

16 [*nu*] ^{LÚ}*pa-ti-li-iš* ^{DUG}*K*[*U-K*]*U-UB* GEŠTIN *A-NA* MUNUS *pa-a-i*

17 [*a-*]*pa-a-ša-aš-ši* II MÁŠ.TUR *pa-*[*r*]*a-a e-ip-zi*

18 [*n*]*a-aš-kán* MUNUS *IŠ-TU* GEŠTIN [*š*]*i-pa-an-ti*

19 [*n*]*a-aš-kán* ^{LÚ}*pa-ti-li-iš pa-ra-a pí-en-na-i*

20 [*n*]*a-aš-ša-an ma-ah-ha-an* KASKAL-*ša-a*[*š h*]*a-at-ri-eš-na-aš*

21 [*pa-r*]*a-a a-ri nu* I MÁŠ.TUR *A-NA* [DINGIR.]LÚ^{MEŠ} *ši-na-ap-ši-ya-aš*

22 [*ši-p*]*a-an-ti* I MÁŠ.TUR-*ma A-NA* DINGIR.LÚ^{MEŠ} URU^{LIM}

23 [*ši-pa-a*]*n-ti*

Tercüme:

16 [ve] *patili* rahibi bir testi şarabı kadına verir,

17 kadın, iki oğlağı (rahibe) verir.

18 Ve kadın onları şarap ile birlikte kurban olarak sunar.

19 ve *patili* rahibi onları dışarı sürer.

20 Ve o yolun geçidine

[824] G. M. Beckman, 1983, s. 57-58.

[825] G. M. Beckman, 1983, s. 98.

[826] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: G. M. Beckman, 1983, s. 94-95; A. Mouton, **Les Rituels de Naissance Kizzuwatniens. Un example de ritee de passage en Anatolie Hittite**, Paris 2008a, s. 87, 92.

21 varır, sonra bir oğlağı erkek [tanrıların] *šinapšisi* için

22 kurban olarak sunar ve (diğer) oğlağı erkek tanrıların şehri için

23 kurban olarak sunar.

16. satırda, içinde bulunduğu şartlardan dolayı seyahat edemeyen kadın, sembolik olarak kurban sunar ve *patili-* rahibi bu kurbanı gerçekleştirir. Canlı hayvanlar 19. satırda uzağa götürüldüğü için, buradaki keçi kurbanı simülasyon olmalıdır. Onların başlarına dökülen şarap ise kanı temsil ediyor olmalıdır.[827]

II. 5. 3. 3. Bir Fal Metninde Teke'nin Kullanımı

Kralın hastalığının nedenleri ve tedavi yöntemlerinin arandığı KUB XXII 70 numaralı metin bir fal metnidir. Ancak metindeki fal soruları, sık sık yön değiştirmekte ve tanrıların öfkesine sebep olduğu düşünülen farklı konular ele alınmaktadır. Bu konulardan birisi ise Koruyucu Tanrı'nın kaya tapınağına getirilen aletlerin kültsel bakımdan kirliliği ve bu kirlilikten arındırma yöntemleridir. Bu metnin konumuz açısından ilgili kısmı ise bir tekenin, arındırma ritüelinde yer almasıdır. Teke, bu fal metninde şöyle geçmektedir:

KUB XXII 70 Rs. 51-57 (Bo 2011)[828]

51 *e-ni-kàn ku-it Ú-NU-TE*^{MEŠ} *I-NA* ŠÀ É ^{NA4}*hé-kur* ^{D}KAL *pí-e-da-an na-at na-a-ú-i ku-it wa-la-an-ta-la-am-ma-an* UN^{MEŠ}*-tar-pát-kán*

52 *ku-it ša-ak-nu-wa-an-te-eš an-da ša-li-ki-iš-kir ki-nu-na-at-kán* MÁŠ.GAL IZI-*ia iš-tar-na ar-ha pí-e-da-an-zi nam-ma-at šu-up-pí-ya-ah-ha-an-zi*

[827] G. M. Beckman, 1983, s. 111.

[828] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Ünal, 1978, s. 96-97.

53 *na-at A-NA* DINGIR^{LIM} *QA-TAM-MA pí-an-zi* DINGIR^{LIM}*-za QA-TAM-MA ma-la-an har-ti nu* KUŠ^{MEŠ} SIG$_5$*-ru* ^{UZU}ŠÀ *ap-pa-an* NU.SIG$_5$

54 *e-ni-kán ku-it Ú-NU-TE*^{MEŠ} *I-NA* ŠÀ É ^{NA4}*hé-kur* ^{D}KAL *pí-e-da-an na-at na-a-ú-i ku-it wa-la-an-ta-la-ma-an* UN^{MEŠ}*-tar-pát-kán*

55 *ku-it ša-ak-nu-wa-an an-da ša-li-ki-iš-kir nu-kán e-ni Ú-NU-TE*^{MEŠ} ŠÀ IZI *pí-eš-ši-ya-an-zi nam-ma-at* ^{NA4} *ku-un-ku-nu-uz-zi-it*

56 GUL*-an-zi nam-ma-at-kán* MÁŠ.GAL IZI*-ia iš-tar-na ar-ha pí-e-da-an-zi nam-ma-at šu-up-pí-ia-ah-ha-an-zi*

57 *na-at A-NA* DINGIR^{LIM} *QA-TAM-MA pí-an-zi* KI.MIN KUŠ^{MEŠ} *ni ši* 8 ŠA.TIR NU.SIG$_5$

Tercüme:

51 Koruyucu tanrının kaya tapınağına getirilen aletlere gelince: henüz kirlenmemişlerdi (?) çünkü kirli insanlar

52 (onlara) dokunmamışlardı, şu an sözü edilen araçlar kirlidir ve oradaki aletleri bir teke ve ateşin arasından geçirip böylece onları temizlerler.

53 Ve onları aynı şekilde tanrıya sunarlar. Ey tanrı, aynı şekilde, bunu tasvip ediyor musun? (Eğer Öyleyse), et falındaki işaretler olumlu olsun. Kalp tutulmuş(tur). Olumsuzdur.

54 Koruyucu tanrının kaya tapınağına getirilen aletlere gelince: henüz kirlenmemişlerdi (?) çünkü kirli insanlara

55 dokunmamışlardı, şu an sözü edilen araçlar kirlidir ve oradaki aletleri ateşin içine atarlar. Ayrıca, onlara

56 bir bazalt taşı ile vururlar. Ayrıca onları bir teke ve ateşin arasından geçirip böylece onları temizlerler.

57 ve onları aynı şekilde tanrıya sunarlar, söylendiği gibi; et falındaki *ni, ši 8* bağırsak kıvrımı olumsuzdur.

Koruyucu tanrının kaya tapınağına götürülen aletler, kirli insanların onlara dokunmasıyla kültsel olarak kirlenmiştir. Bu kültsel kirliliği temizlemek amacıyla aletleri, bir teke ve ateş arasından geçirmişlerdir. Kültsel kirliliğinden arınan bu aletler sonrasında tanrıya verilmiştir. Sonrasında tanrıya bunun uygun olup olmadığı et falı aracılığıyla sorulmuş ancak et falı olumsuz sonuç vermiştir. Bu yüzden aynı aletleri tekrar temizlemek ve tanrının onayını almak için onları ateşin içine atmışlardır. Ateşe atılan aletleri bazalt taşıyla dövmüşler ve yine bir teke ve ateş arasından geçirmişlerdir. Sonrasında aletler tekrar tanrıya sunulmuş ve tekrar et falındaki işaretlerle tanrının onayı sorulmuştur. Yine olumsuz sonuç veren fal işaretlerinden sonra, tapınak adamlarının aletleri bildiği şekilde temizleyecekleri söylenmiştir.

Burada görüldüğü gibi kültsel bakımdan temiz olmayan şeyler teke ve ateşin yardımıyla temizlenmektedir. Benzer şekilde KUB V 6 numaralı metinde bir tanrı, yine bir teke ve ateş arasından geçirilmektedir:

KUB V 6 III 30-31[829]

30 …. *nu-kán* DINGIR^{LUM} MÁŠ.GAL IZI-*ia iš-tar-na arha*

31 *pí-e-da-an-zi nam-ma-an a-ni-ia-an-zi*

Tercüme:

30-31: Ve tanrıyı bir teke ile ateş arasından geçirirler; ayrıca onu kutlarlar.

Bu metinlerden anlaşıldığı kadarıyla teke, kültsel kirliliği soğurmada, kirli nesneleri arındırmada ateş ile birlikte önemli bir rol oynamaktadır. Böylece tekeye, Hitit dini inanç dünyasında ateş, su ve toprak gibi temizleyici ve arındırıcı bir özelliğin atfedildiği görülmektedir. Böylece keçi, Hitit toplumunun yün, deri et ve süt ihtiyacına

[829] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Ünal, s. 127-128.

karşılık vermesinin yanında, Hitit inanç dünyasında da ihtiyaç duyulan bir hayvan olmuştur.

II. 5. 3. 4. Bayram Ritüellerinde Keçi

Hititler, ülkenin refahı, kişisel memnuniyetleri ve tanrıların lütfuna (hastalık ve kötülüklerden korunmak, zenginlik, bereket, uzun ömür, savaşlarda zafer elde etmek vb.) erişmek amacıyla tanrıları memnun etmeye ve onların ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Bu amaç doğrultusunda bayram törenleri gibi çeşitli törenler düzenlemişler ve törenleri yazılı olarak kaydetmişlerdir. Kaydedilen bu bayram törenlerinden konumuzla ilişkili olan metinlerden birisi ise CTH 626 numaralı *nuntarriyašhaš* adlı bayram metnidir.

Sonbaharda kutlanan *nuntarriyašhaš* bayramının kelime anlamı kesin bir açıklık kazanamasa da "hızlı, acele" anlamına gelen *nuntar-* kelime kökünden türediği kabul edilmektedir. Bu bayram, mevcut metinlere göre "acele bayram", "hız bayramı" olarak adlandırılabileceği gibi on altı gün sürdüğü düşünülmektedir.[830] Konumuzla ilişkili olarak bu bayram töreni metninde, bir tekenin tanrı tapınağında kurban edildiğinden bahsedilmektedir:

KUB LIX 2 (+?) + IBoT II 8 Rs. III 1-12 (CTH 626)[831]

1 *lu- uk- kat-ti-ma* LUGAL-*uš I-NA* ^{É}*he-eš-t*[*a-a pa-iz-zi*]

2 *nu šal-li a-še-eš-šar I-NA* É ^{D}LAMMA-*ma* x [

3 EZEN$_4$-*ŠU I-NA* É ^{KU}[^{Š}*k*]*ur-ša-aš-ma A-NA* ^{D}*Zi-i*[*t-ha-ri-ia*]

[830] C. Karasu, 1988, s. 407- 408.

[831] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. Nakamura, 2002, s. 37-40; D. Groddek, 2004b, s. 6; Ö. Sir Gavaz, 2012a, s. 74-75.

4 [*h*]*a-an-te-ez-zi* UD-*ti* EZEN$_4$ DÙ-*an-zi*

5 [*an-t*]*u-ah-ša-an ku-in* LUGAL-*uš ú-e-ia-az-*z[*i*]

6 [(*lu- uk- ka*)]*t-ti-ma I-NA* É ^{D}LAMMA MÁŠ.GAL *a-ki*[ ]

7 [EZE]N$_4$–*ŠU* NIN.DINGIR-*ia I-NA* É ^{D}LAMMA *ú-i*[*z-zi*]

8 [*ta*]*h-du-mar-ra ú-da-a-i I-NA* É ^{D}*Zi-pá*[*r-wa-a-ma*]

9 [EZE]N$_4$ GAL ^{LÚ}*tu-hu-kán-ti-iš* DÙ-*zi*

10 [LÚ^{MEŠ} ŠU]KUR-*ia* ZAG-*aš* GÙB-*la-aš-ša* ^{D}LAM[M]A ^{GIŠ}ŠU[KUR]

11 [DÙ-*a*]*n-zi* GU$_4^{HI.A}$ UDU$^{HI.A}$ *ŠA* É.GA[L ^{L}]^{I}[^{M}

12 [*hal-ku-eš-š*]*ar ŠA* É^{MEŠ}-*ŠU-NU* UD.XI.KAM [ ]

Tercüme:

1 Fakat ertesi gün kral *hešta* evine gider.

2 Büyük toplantı (toplanır). Fakat koruyucu tanrının tapınağında [

3 fakat ^{KU}[^{Š}*k*]*urša* evinin içinde bir bayram

4 ilk gün Zithariya için bir bayram kutlanır.

5 Kralın gönder[diği] adam

6 Fakat ertesi gün, Koruyucu Tanrı'nın tapınağında bir teke kesilir. [

7 Onun bayramı. NIN.DINGIR (tanrının kız kardeşi) rahibesi de koruyucu tanrının tapınağına gel[ir].

8 Onlar *tahdumar* nesnesini getirirler. Zipa[rwa] tapınağında

9 [ise] *tuhkanti* Büyük bayramı kutlar.

10 Sağ ve sol tarafın ŠUKUR mızrağının halkı da ŠUKUR mızrağının Koruyucu Tanrısı'na tapınırlar.

11 Sarayın koyun (ve) sığırları [

12 Onların evlerinin (yaptığı) [kurban hazırlığı]. 11. gün.

Nuntariyašhaš bayramını anlatan bu metinde teke, KUB XXII 70 numaralı fal metninde olduğu gibi Koruyucu tanrı ile ilişkili görünmektedir. Diğer bir örneğimiz, en uzun bayramlardan olan ve 38 gün süren AN.TAH.ŠUM^{SAR}[832] adlı bahar bayramıdır. Kral'ın AN.TAH.ŠUM^{SAR} Bayramı sırasında Piškurunuwa[833] dağına ziyaretinden bahseden KUB XXII 27 IV numaralı metin ve çeşitli bayram kutlamaları hakkındaki kehanet metni olan ABoT I 14 + CTH 568 (Dup. KUB XXII 27 + KUB L 82) numaralı metinlerin paralel kısmında ise, *ABUBĪTI*'lerin[834] evinden kurban olarak bir teke verilmektedir:

ABoT I 14 + CTH 568 (Dup. KUB XXII 27 + KUB L 82) VI 16-26[835]

16 ^{D}UTU^{ŠI}*-ma ku-wa-pí I-NA* $^{HUR.SAG}$*Piš-ku-ru-wa pa-iz-zi*

17 *nu a-pé-e-da-ni* UD-*ti* I MÁŠ.GAL LÚ^{MEŠ}

18 É *A-BU-BI-TI-pát pí-an-zi hal-ku-eš-šar*

19 *ŠA* É ^{D}*Kur-ša-aš-pát*

20 *lu-kat-ti-ma-kán ma-ah-ha-an* ^{D}UTU^{ŠI}

21 *I-NA* $^{HUR.SAG}$*Pùš-ku-ru-nu-wa ša-ra-a pa-iz-zi*

22 *nu* X MÁŠ.GAL *IŠ-TU* É.GAL $^{LÚ.MEŠ}$SIPA

23 [(*p*)]*í-an-zi hal-ku-eš-šar ŠA* É ^{D}*Kur-ša-aš-pát*

24 [LÚ$^{MEŠ?}$ (*ŠA* É)].GAL *A-BU-BI-TI da-an-zi*

25 [(EZEN$_4$ ITU.KAM)]-*ya-aš-ši i-ya-an-zi nu* I MÁŠ.GAL

26 [(*IŠ-TU* É.GA)]L $^{LÚ.MEŠ}$SIPA *pí-an-zi*

---

[832] AN.TAH.ŠUM^{SAR} bitkisi hakkındaki görüşler için Bkz.: H. A. Hoffner, 1974, s. 16; H. Ertem, **Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası**, Ankara 1987, s. 34-39; S. Erkut, "Hititlerde AN.TAH.ŠUM ^{SAR} Bitkisi ve Bayramı Üzerine Bir İnceleme", **3HitCongr** (1998), s. 189-195; A. Ünal, 2003, s. 92.

[833] Piškurunuwa dağı hakkındaki görüşler için Bkz.: Ö. Sir Gavaz, 2012a, s. 175-177; M. Galmarini, "The Festivals for Mount Puškurunuwa", **8HitCongr** (2014), s. 277.

[834] *ABUBĪTI, ABU BĪTI*: Kahya, idareci, yönetici, kapıcı. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 48.

[835] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. Galmarini, 2014, s. 286.

Tercüme:

16 Majeste Piškurunuwa dağına gidince

17 o günde bir tekeyi *ABUBITUM*'ların

18 evinden (kurban olarak) verirler. Hububat (ise)

19 tanrı Kuršaš'ın tapınağından (verilir).

20 Fakat ertesi gün Majeste

21 Piškurunuwa dağına gittiği zaman,

22 çobanlar saraydan on teke

23 [v]erirler. Hububat (ise) tanrı Kuršaš'ın tapınağından

24 sarayın *ABUBITUM*'ları alır.

25 (Piškurunuwa) için ay bayramını kutlarlar ve bir tekeyi

26 çobanlar saraydan verir.

Verilen bu tekelerin tanrılar için kurban edildiğini, etlerinin çeşitli şekillerde kullanıldığını görmek mümkündür. AN.TAH.ŠUM^{SAR} Bayramı'nın 16. gününde (KBo IV 9 I = CTH 612), yeraltı dünyasının tanrıçası ZABABA'nın tapınağında[836] tanrılara sunulmuş olan keçinin eti şişlere dizilerek kızartılmaktadır. Şişte kızartılmış yağlı etler, şişlere dizilmiş *šaramna-* ekmeğinin üzerine konularak sandviç gibi bir şey yapılmaktadır.[837]

KBo IV 9 Vs. I 21-24 (CTH 612)[838]

11 [EG]IR-*an-da-ma-kán* É ^{D}ZA.BA$_4$.BA$_4$

12 *ša-an-ha-an-zi šu-up-pa hu-u-e-šu*

13 *ŠA* GU$_4$.MAH *ŠA* GU$_4$.ÁB$^{HI.A}$ *ŠA* UDU$^{HI.A}$

[836] S. Alp, 1993, s. 154.

[837] A. Ünal, **Anadolu'nun En Eski Yemekleri Hititler ve Çağdaşı Toplumlarda Mutfak Kültürü**, İstanbul 2007, s. 137.

[838] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Alp, 1993, s. 156-157.

14 *Ù ŠA* MÁŠ.GAL$^{HI.A}$ *iš-ta-na-na-ni*

15 *pí-ra-an PA-NI* DINGIR^{LIM} *ša-ni-i pí-di ti-an-zi*

16 II *hu-up-pár* KÙ.BABBAR *iš-pa-an-tu-uz-zi-aš*

17 GEŠTIN-*it šu-u-wa-an-te-eš šu-up-pa-aš*

18 ZAG-*na-az* GÙB-*la-az-zi-ya*

19 *ti-an-zi*

20 *ta ta-li-ša da-ra-an-zi*

21 LÚ^{MEŠ} *ha-li-ya-mi-e-eš*

22 ^{NINDA}*ša-ra-am-ma iš-ga-ra-an-zi*

23 LÚ^{MEŠ} MUHALDIM-*ma-aš-ša-an* ^{UZU}Ì *ze-ya-an-ta*

24 ^{NINDA}*ša-ra-am-na-aš še-er ar-ha iš-ga-ra-an-zi*

Tercüme:

11 Daha sonra ZABABA'nın tapınağını

12 temizlerler. Kesilmiş çiğ etlerini

13 boğanın, ineklerin, koyunların

14 ve tekelerin (çiğ etlerini) sunağın

15 önüne, ilk tanrının huzuruna yerleştirirler.

16-17 İçki kurbanı için şarapla doldurulmuş iki gümüş *huppar*- kabını

18-19 etlerin sağına ve soluna koyarlar.

20 Sonra söyle söylerler: *"tališa"*

21 (*haliyami*-) kült görevlileri

22 *šaramna* ekmeğini şişe dizerler.

23 Aşçılar hayvan yağını kızartırlar

24 *šaramna* ekmeğinin üzerine şişleri koyarlar.

Metin, ilk satırda, *waganna-* "bir ısırık alma" çağrısı ile açılır. Bu çağrı bir kült yemeğinin sinyalidir. Bir kurban sunusu gerçekleşmiştir. Kral ayrıldıktan sonra tapınak ve yer süpürülür, tapınak personeli boğanın, ineklerin, koyunların ve tekelerin etlerini getirirler ve onları tanrının önündeki kült masasının önüne koyarlar. Libasyon için şarap dolu iki gümüş kadehi, masanın her iki yanına koyarlar.[839]

Kralın katıldığı Karahna bayramında ait CTH 681 numaralı metinde ise ordugahın Fırtına Tanrısı'na sunulan kurbanlıklar arasında teke görülmektedir.

KUB XXV 32 + KUB XXVII 70 + 1628/u (CTH 681) III 15-18[840]

15 *ma-a-an-za* LUGAL-*uš* ^{D}U.KARAŠ *i-ya-zi*

16 LUGAL-*uš ti-ya-zi ták-kán* I GU$_4$.MAH.ŠE IV UDU ŠÀ.BA I SILA$_4$

17 IV MÁŠ.GAL ŠÀ.BA I MÁŠ.TUR *A-NA* ^{D}U.KARAŠ *ši-pa-an-ti*

18 ^{NA4}*hu-wa-a-ši hu-u-kán-zi* ^{UZU}*šu-up-pa ti-an-zi*

Tercüme:

15 Kral, ordugahın Fırtına Tanrısı'nın bayramını kutladığı zaman,

16 kral (tanrının önünde) durur ve ordugahın Fırtına Tanrısı için besili bir boğayı, aralarında bir kuzu olan dört koyunu ve

17 aralarında bir oğlak olan dört tekeyi kurban olarak sunar.

18 (Onları) keserler (ve) etlerini *huwaši-* taşına koyarlar.

[839] O. R. Gurney, 1977, s. 32.

[840] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, M. Darga, "Die Feste von Karaḫna", **Anatolica** 3 (1970), s. 106-109.

II. 5. 4. Keçi ile İlgili Arkeolojik Veriler

II. 5. 4. 1. Kemik Buluntuları

Keçiye ilişkin arkeolojik buluntuların başında, kemik kalıntıları gelmektedir. Pek çok Hitit yerleşiminde, hayvanlara ait kemik kalıntıları tespit edilmiştir. Bu yerleşim alalarından biri olan Alacahöyük'ün pek çok kültür katmanında keçilere ait kemikler bulunmuştur. Burada bulunan iskeletlere ek olarak, keçi ve koyunlara ait boynuz ve bacak kemikleri bulunmuştur. Alacahöyük'ün tüm kültür katlarında bulunan hayvan kemiklerinde en çok veri bu tür kemiklere aittir. Kafa kemiklerinin çokluğu, mezarlara sunulan kurbanların, sonrasında kafalarının gömülmesinden kaynaklanmaktadır.[841]

Hattuša-Boğazkale'deki fauna kalıntılarına göre, keçi ve koyun diğer hayvanlara göre daha çok delil sunmaktadır. İmparatorluk döneminde, Aşağı Şehir'deki tüm faunal kalıntıların, % 50.6'sını keçi ve koyun oluşturmaktadır.[842] İstatistikler listeye döküldüğünde, 294 koyun ve keçi ile 6-7 yaban keçisi kalıntısı bulunmuştur. Eksik olan bu sayılara göre, metinlerde de yenildiği görülen keçi, koyun ve sığırın kemik buluntularında ilk sırada olduğu bilinmektedir.[843] Boğazköy'de aşağı şehirde IV. tabakada ele geçen kemik kalıntılarının keçi ya da koyun olarak ayırmanın zorluğundan da bahsedilmektedir.[844] Boğazköy'de yapılan son kazılara göre GAL *MEŠEDI* evinde ve Doğu yapısında bulunan, eti ve sütü için yetiştirilen koyun ve keçi sayısı diğer evcil hayvanlara göre daha çoktur. Koyun ve keçi kalıntılarını ayırt etme zorluğu nedeniyle birlikte değerlendirilmişlerdir. Bu değerlendirmeye göre, GAL *MEŠEDI* evinde 152

[841] H. Z. Koşay, 1944, s. 184.

[842] Veri değerleri için Bkz.: A. von den Driesch, J. Boessneck, 1981, s. 20.

[843] A. Ünal, 1985, s. 421, 429.

[844] K. Bittel ve diğerleri, 1957, s. 68

koyun-keçi ile kalıntıların % 66.1'ini, Doğu yapısında 42 koyun-keçi ile kalıntıların % 65.6'sını oluşturmaktadır. Sadece keçi kalıntısı olarak GAL *MEŠEDI* evinde 11 keçi ve Doğu yapısında 5 keçi buluntusu açığa çıkarılmıştır. Keçi ve koyun kemikleri sayısal olarak en büyük grubu temsil ettiği halde tek tek hayvan sayısı hesaplandığı zaman bu türlerin Hitit dönemi insanlarının beslenmesinde sığır kadar önemli olduğu ve keçinin koyundan daha az tüketildiği görülmektedir. Koyun ve keçilerin kesim yaşları ise diş kalıntıları incelenerek değerlendirilerek tüketilen koyun ve keçilerin 1-4 yaşları arasında ve 6 yaştan sonra kesildikleri anlaşılmıştır.[845] Yapılan faunal çalışmalara göre sadece evcil keçi kemiklerine değil, dağ keçisi kemiklerine de rastlanmış ve diğer Hitit kentlerindeki buluntularla kıyaslanmıştır (Bkz. Tablo 11).[846] Bu çalışma ise bize, et tüketiminde ve diğer kullanımlarda sadece evcil keçinin kullanılmadığını, avlanarak ele geçirilen dağ keçisinin de kullanıldığını da göstermektedir.

Ortaköy/Şapinuva'da, A binasının kuzey duvarları önünden başlayan kurban alanında, bütün olarak kurban edilen bir keçi ve yanında yakma kurbanları bulunmuştur (Bkz. Resim 51).[847]

Ilıca mezarlık alanında ise cenaze törenleri ile ilişkilendirilen ve keçi ile koyunlara ait olan 13 adet kemik bulunmuştur.[848] Bu alanda ele geçen bu kalıntıların bir kısmının yanmış olması ise yakma kurbanlarını akla getirmektedir. CTH 704 numaralı metindeki ^{D}KASKAL.KUR için sunulan kurbanlıklar arasında bulunan teke, yakma kurbanına güzel bir örnektir ve metinde şöyle geçmektedir:

[845] R. Berthon, 2017, s. 255-256 ve Tab 55 a.

[846] W. Dörfler ve diğerleri, 2011.

[847] M. Süel, "2012 Yılı Ortaköy Çalışmaları", **3. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu 3 Eylül (2012)**, Çorum 2013, s. 76.

[848] M. Akyurt, 1998, s. 47, 62-63.

VAT 13015 (=KUB XXV 44) II 27-32 (CTH 704)[849]

25 *ma-ah-ha-an-ma iš-pa-an-za ki-ša-ri na-aš-ta* I [UDU?]

26 ^{LÚ}SANGA ^{D}U *IŠ-TU* KAŠ *A-NA* ^{D}KASKAL.KUR *ši-pa-an-ti*

27 I MÁŠ.GAL-*ma-kán A-NA* ^{D}*Hé-bat ši-pa-an-ti*

28 *nam-ma-aš PA-NI* ^{D}[KASKAL].KUR-*pát wa-ar-nu-an*-[*zi*]

29 [*n*]*u* SAHAR$^{HI.A}$-*uš ša-ra-a da-an-zi na-aš ar-ha*

30 [*i*]*š-hu-u-wa-an-zi ku-e-da-ni-ma-aš pé-di*

31 [*i*]*š-hu-u-wa-an-zi n*[*a-a*]*t Ú-UL ku-it-ki*

32 [*t*]*u-uq-qa-a-ri*

Tercüme:

25-26: Gece vakti olduğunda, Fırtına Tanrısı'nın rahibi KASKAL.KUR için birayla bir [koyun?] kurban eder.

27 Hepat için bir tekeyi kurban eder.

28 Sonra onları [KASKAL].KUR'un önünde yak[ar]

29 [ve] külleri alır ve onları

30-32 [a]tar; ama o[nla]rı attığı yer [ö]nemli değildir.

II. 5. 4. 2. Tasvirlerde Keçi

Boğazkale/Hattuša'nın yaklaşık 25 km kuzeydoğusunda bulunan Alacahöyük, genel olarak önemli bir Hitit kült merkezinin kalıntısı olarak düşünülmektedir. Alacahöyük ortostatları, Hitit devlet panteonun üç büyük tanrısını (Arinna'nın Güneş

[849] Transkripsiyon için Bkz.: I. Wegner, **Hurritische Opferlisten aus hethitischen Festbeschreibungen. Teil II: Texte für Teššub, Hebat und weitere Gottheiten**, (ChS I/3-2) Roma 2002, s. 164-165. Tercüme için Bkz.: A. Mouton, "'Dead of Night' in Anatolia: Hittite Night Rituals", **Religion Compass**, 2/1 (2008b), s. 2.

Tanrıçası, Fırtına Tanrısı ve Koruyucu Tanrı) yansıtmakta ve Hitit kült geleneklerinin çok daha eskiye dayandığını göstermektedir.[850]

Alacahöyük ortostatlarında genel olarak ritüel sahnelerinin temsil edildiği düşünülmektedir. Kral ve kraliçeyi sunak önünde arka arkaya gösteren bir sahneden sonra arada kabartma olmayan bir blok vardır. Bundan sonra ise sahnelerden konumuzla ilgili olan kısmında, tahribattan dolayı başı görünmeyen bir insan ve dört hayvan figürünün bulunduğu sahnenin olduğu blok vardır. Bu bloktaki insanın, ayaklarına kadar uzanan geniş üst giysisi ve arkadan uzanarak yerleri süpüren alt giysisi, omuzdan aşağı uzanan bir şal ve tipik Hitit ayakkabılarıyla bir rahip olduğu düşünülmektedir. Bu rahip, boynuzundan yakaladığı bir keçiyi çekerek götürmektedir. Keçinin arkasında bir koç ve onların üzerinde de iki koç tasvir edilmiştir (Bkz. Resim 52).[851] Ünal, bu ortostatların Teteshapi kültüyle ilişkili olduğunu, çünkü Teteshapi kültünün avcılıkla ilişkisini ve vahşi yaşamın koruyucusu olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Alaca Höyük ortostatlarında, Teteshapi'nin bayram metinlerinde bahsedilen, dağ keçisi, panter, kuzu, kurt ve domuz yavrusu gibi heykellerde gösterilenden daha çok hayvan bulunduğunu da bildirmektedir.[852]

IV. Tudhaliya dönemine ait olan Kastamonu'daki bronz bir kase ise ayrıntılı bir av sahnesini tasvir etmektedir (Bkz. Resim 53a, 53b). Kastamonu kasesinin üst frizinde 12 dağ keçisi bulunmaktadır. Bir geyik sürüsünü hedef alan bir okçunun kemerine bağlanmış bir geyik, avladığı geyikler ve onların ötesinde keçiler görülmektedir

[850] P. Taracha, "The Sculptures of Alacahöyük: A Key to Religious Symbolism in Hittite Representational Art", **Near Eastern Archaeology** 75/2 (2012), s. 108.

[851] T. Yiğit ve diğerleri, 2016, s. 80.

[852] A. Ünal, "The Textual Illustration of the jester Scene on the Sculptures of Alaca Höyük", **AnSt** 44, (1994), s. 209.

(çoğunlukla ölü). Panelin devamında, koyunlarla pastoral bir sahneye geçilmekte ve doğurganlığı belirtmek için bir çift koyun çiftleşirken gösterilmektedir.[853] Dağ keçisinin en güzel örneklerinden biri ise Boğazköy'de bulunmuş olan rölyefli bir vazo parçası üzerinde yer almaktadır (Bkz. Resim 54).

Boğazköy'de R. M. Böhmer tarafından bulunan ve Eski Hitit dönemine tarihlendirilen kabartmalı bir vazo parçasında ise tef çalan keçi veya boğa maskeli bir kişi bulunmakta ancak her iki hayvana da benzemektedir (Bkz. Resim 36).[854]

Bayram ritüelleri gibi törenlere, hayvanlara benzer maske giyen adamların katıldığı, onların bazen hayvan sesleri çıkardıkları ve önemli tanrıları sembolize eden kutsal hayvanların hayvan kılığına girmiş insanlar tarafından bir geçit töreni ile canlandırıldığı bilinmektedir.[855] Yukarıda bahsettiğimiz keçi/boğa maskeli adamın ise bu tanımlamaya uygun şekilde keçi/boğa maskesi giydiği ve muhtemelen katıldığı törenin bir parçası olarak müzik yaptığı düşünülebilir.

Hayvanların maskelerinin tercih sebebi, belki de avlanma amaçlarıyla ilgili olarak bahsedilen hayvanın gücüne ulaşmak ya da o hayvanın otoritesine sahip olmak da olabilirdi.[856] Bu açıdan ele alındığında ise keçinin, sadece bir küçükbaş hayvan olarak yetiştirilmediği, tanrılar ve onların kültleriyle ilişkili olarak kültsel bir değere sahip olduğu sonucuna da ulaşılabilmektedir.

[853] K. Emre, A. Çınaroğlu, 1993, s. 693; B. J. Collins, 2010, s. 63.

[854] H. Baltacıoğlu, "Hitit Yazılı Kaynaklarında ve Görsel Sanatlarında Purpura-, Purpuri", **Anadolu/Anatolia**, S. 41 (2015), s. 251-252.

[855] V. G. Ardzinba, 2010, s. 46-48.

[856] L. Jakob-Rost, "Zu einigen hethitischen Kultfunktionären", **Or NS** 35, (1966), s. 419, 421.

Eski Hitit dönemine tarihlenen çekiç başlı bir mühürde ise dağ keçisi başı motifi görülmektedir. Dinçol, bu motifin hiyeroglif işareti olması durumunda *sà* ile eşitleneceğini, bu hayvanın adının fonetik okunuşunun ise mühür sahibinin ismini yansıtabileceği görüşündedir (Bkz. Resim 55).[857] Boğazköy mühürlerinden bir örnekte ise Tanrı (Tanrıça?), onun üzerinde sakallı bir keçi ve güneş sembolü bulunmaktadır (Bkz. Resim 56).[858]

Konya-Karahöyük kazılarında bulunan mühür baskıları arasında ise konumuza ilişkin çeşitli örnekler bulmak mümkündür. Karahöyük'te ele geçen bu mühür baskılarından birinde, kendi mihverleri etrafında dönen keçi, kartal ve boğa başından oluşan üç hayvan başı bulunmaktadır (Bkz. Resim 57).[859]

II. 5. 4. 3. Keçi Şekilli Kaplar

2015 yılı Boğazköy-Hattuša kazısında, konut olduğu düşünülen bir yapı odasının duvar köşesinde hayvan şekilli bir içki kabı bulunmuştur. Bu yapıda bulunan içki kabı, Eski Hitit dönemine tarihlenmekle birlikte olağan üstü bir eserdir. Eski Hitit döneminin özelliği olan kırmızımsı kahverengi, parlak cilalı bir kilden yapılan bu kap, doğal bir keçi kafası şeklindedir. Boynuzlar, gözler için de kullanılan hafif bir kaplamaya sahiptir ve alnın ucunda bir üçgen bulunmaktadır. Kap, kenarına yapışan bir kulpa sahiptir ve kabın kenara yerleştirilebilmesi için üzerine ulaşmamaktadır. Sapın alt ucunda, parmağın

[857] M. A. Dinçol, "Adana, Hatay ve İstanbul Müzelerinde Bulunan Hitit Hiyeroglif Mühürleri", **AnAr** 9 (1983), s. 174-175.

[858] H. G. Güterbock, **Siegel aus Boğazköy 2. Teil: Die Königssiegel von 1939 und die übrigen Hieroglyphensiegel**, Berlin 1942, s. 17.

[859] S. Alp, **Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri**, Ankara 1972, 167.

rahatça yerleştirilmesini sağlayan geniş bir girinti vardır. Stilistik olarak, kafa, gözlerin tasarımı, alında beyaz bir üçgen veya burnun açısal şekli gibi eşzamanlı ve çok sık kullanılan boğa figürlerinin elemanlarını barındırmaktadır. Bununla birlikte, boynuzların, kulakların konumu ve şekli bir keçi olarak açıkça tanınmasını sağlamaktadır (Bkz. Resim 58). Şimdiye kadar bu tür bir örnek keçi olarak tanımlanmamıştır.[860]

II. 5. 4. 4. Keçi Figürinleri

Keçiye ilişkin arkeolojik veriler arasında kemik kalıntılarına ek olarak figürinler bulunmaktadır. Alişar Höyük'te Hitit imparatorluk dönemine ait keçi figürinleri ele geçmiştir (Bkz. Resim 59).[861] Hititçe çivi yazılı metinlerde ise KUB V 7 numaralı fal metninde teke figürinlerinden bahsedilmektedir. Tapınaktaki figürinlere ait olması muhtemel bir tanrı tasvirine yer veren bu metinde tekeler koşulmuş vaziyette tanrının hayvanı olarak geçmektedirler. İlgili satırlar şöyledir:

KUB V 7 Rs. 27-28[862]

27 *nu* LÚ^{MEŠ} É.DINGIR-*LIM pu-nu-uš-šu-u-e-en nu me-mi-ir A-NA* DINGIR-*LIM-wa-kán* I ŠUR.IGI *ar-ḫa ma-uš-ša-an* MÁŠ.GAL$^{HI.A}$-*ia-wa-aš-ši*

28 *ku-i-e-eš tu-u-ri-ya-an-te-eš nu-kán A-NA* I MÁŠ.GAL KUN *ar-ḫa ma-uš-ša-an-za* ..

Tercüme:

27 Mabed adamlarına sorduk ve (şöyle) söylediler: "tanrının bir kaşı tamamıyla düşmüş(tür). Onun tekeleri

28 ki onlar koşulmuşlardır. Bir tekenin kuyruğu tamamıyla düşmüştür.

---

[860] A. Schachner, "Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 2015", **Archäologischer Anzeiger**, 2016/1, s. 10-11.

[861] H. H. von der Osten, 1937, Part 2, s. 193.

[862] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 69.

II. 6. ŠAH "DOMUZ"

Modern anlamda domuz, *Suidae* familyasından yabanıl ya da evcil memeli hayvanların ortak adı olarak tanımlanmaktadır. Domuzlar tıkız gövdeli, kısa bacaklı, hepçil beslenen memelilerdir. Ucunda yuvarlak bir kıkırdak bulunan burunları uzun ve hareketli, kuyrukları kısa, kalın derileri genellikle seyrek, kısa ve sert kıllarla kaplıdır. Her toynağında iki işlevsel, iki körelmiş parmak bulunur. Gebelik süresi 4-5 ay olan dişiler, bir batında 2-14 kadar yavru doğurur. Yaban domuzu, Asya ve Kuzey Afrika'nın yanı sıra Avrupa ormanlarında bile yabanıl yaşamını sürdürmektedir. Her ikisi de *Sus* cinsinden olan yaban domuzu ile evcil domuz, birbirine çok benzer. Ancak, yaban domuzunun topraktan bitki köklerini çıkarmak ve düşmanlarına karşı kendini savunmak için kullandığı uzun ve konik köpek dişleri evcil domuzlarda körelmiştir. Evcil domuzlar üç temel tipe ayrılır: Kalın yağ dokularından domuz yağı elde edilen ve genellikle 100 kg'dan ağır olan iri yapılı yağ domuzları; ağırlığı 60-70 kg kadar olan, daha küçük yapılı beykın tipi domuzlar ve eti için beslenen, ortalama 45 kg ağırlığındaki et domuzları.[863]

II. 6. 1. ŠAH "Domuz" Kelimesinin Anlamı

ŠAH ideogramı, isim olarak domuz anlamına gelmektedir.[864] ŠAH ideogramının Hititçe okunuşu tespit edilememiştir. Akadca okunuşu *ŠAHU*'dur.[865] İdeogram, aşağıdaki

[863] Komisyon, **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, İstanbul 19892, C. 7, s. 419.

[864] A. Ünal, 2016, s. 440.

[865] R. D. Biggs, J. A. Brinkman, M. Civil, W. Farber, E. Reiner, M. T. Roth, M. W. Stolper, **The Assyrian dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago**, Vol. 17, Š, Part 1, Chicago 1989, s. 102; H. H. Ertem, 1965, s. 72.

örneklerde görüldüğü üzere genellikle koyun (UDU), koç (UDU.NITÁ), köpek (UR.GI$_7$) gibi evcil hayvanlarla ve hayvan, mal (*šuppala-*) kelimesi ile birlikte geçmektedir.

KUB IX 31 IV 13-14[866]

13 *I-NA* UD III^{KAM} *ma-a-an lu-uk-kat-ta ka-ru-*[(*ú-wa-ri-wa-a*)]*r*

14 [(*hu-u-da-ak nu*)] I MÁŠ.GAL I UDU.NITÁ I ŠAH *u-un-ni-an-zi*

Tercüme:

13-14 Üçüncü günün şafağında bir keçi, bir koç ve bir domuz getirirler.

Hitit kanunlarının 199. maddesinde (KBo VI 26 IV 16)[867] domuz, köpekle birlikte şöyle geçer;

§ 199. (16) *ták-ku* ŠAH UR.GI$_7$*-aš kat-ta ku-iš-ki wa-aš-ta-i a-ki-aš*

Tercüme:

§ 199. (16) Eğer bir domuzla <ya da> bir köpekle biri günah işlerse o ölsün.

Tapınak direktif metinlerinde de domuz ile birlikte köpek aynı kategoride yer almaktadır:

KUB XIII 4 Vs. I 19-20[868]

19 *ku-e-da-aš an-da-an e-eš-ša-an-zi na-at-kán ša-*[*a*]*n-ha-an hur-nu-ua-an*

20 *e-eš-du nam-ma-kán pár-šu-u-ra-aš pí-di* ŠAH-*aš* UR.GI$_7$-[*aš*] KÁ-*aš li-e ti-ya-zi*

Tercüme:

19 süpürülmüş ve su serpilmiş

20 olsun. Ayrıca (ekmek) bölme yerinin kapısına bir domuz ya da bir köpek yaklaşmasın.

[866] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, 2006, s. 166, d.n. 41.

[867] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 86-87; R. Haase, 1968, s. 92; F. Imparati, 1992, s. 182-183; H. A. Hoffner, 1997, s. 157.

[868] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Süel, 1985, s. 22-23.

Bu örneklerde görüldüğü üzere domuz, kurbanlık olarak kullanıldığında koyun (UDU), koç (UDU.NITÁ) ile birlikte aynı kategoriye alınmaktadır. Ancak Hitit kanun maddelerinde ya da tapınak direktiflerinde görüldüğü gibi domuz ve köpek ($UR.GI_7$) beraber ele alınmaktadır. Bu durum metnimizin ilerleyen kısımlarında aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Akdoğan, KBo XIII 118 Vs. I 9'; 118 Vs. II 18, 20, 119 Vs. III 8'de geçen ŠAH SIG_5'in tercümesini "iyi domuz" şeklinde vererek bu kelimenin normal domuzun yanında besili, yemek için seçilmiş domuz türü olarak göstermektedir.[869] Aykut ise, KUB L 32 Rs. III 1'deki ŠAH SIG_5'in tercümesini "iyi domuz" şeklinde vererek bu kelimenin normal domuzun yanında, özel günlerde yemek için ve özel bakım uygulanmış domuz olarak açıklamaktadır.[870]

ŠAH SIG_5 ideogramından başka, ŠAH.NIGA "besili domuz", ŠAH.NIGA NÍTA "besili erkek domuz" ve ŠAH.ŠE "besili domuz" anlamına gelmektedir.[871] İlerleyen bölümlerde Hitit kanunlarında göreceğimiz üzere, besili domuza ilişkin uygulanan yaptırımlar daha ağırdır. Besili domuz, Hitit toplumunun hayvan mülkiyeti kavramına girmekte ve mali değeri bulunmaktadır.

Bunun yanı sıra metinlerden KBo XXI 20 Vs. I 17'de beyaz (BABBAR) domuza ve KBo XXV 180 Rs? 3'de ^{KUŠ}ŠAH "domuz derisi"ne rastlamaktayız.[872] KUB XLII 97

[869] R. Akdoğan, 1989, s. 19.

[870] İ. Aykut, 1991, s. 17.

[871] A. Ünal, 2016, s. 440-441.

[872] R. Akdoğan, 1989, s. 19; R. Akdoğan, 1990, s. 64

8'de beyaz (BABBAR), siyah (GE_6) domuza[873] ve KUB VII 53+ KUB XII 58 Vs. I 11-13 (CTH 409)[874]'de siyah domuz yavrusuna (ŠAH.TUR GE_6) rastlamaktayız.

Evcil domuzdan başka, ŠAH.GIŠ.GI veya ŠAH.IZ.ZI şeklinde yazılan ideogram "sazlık domuzu", "yabani domuz" anlamına gelmektedir.[875] Akadca okunuşu *ŠAHHAPU* 'dur. KBo II 22 Vs. I 60-61 ve KBo IX 105 7'de domuz (ŠAH) ile ayı (AZ) arasında, KBo X 25 Rs. VI 5-6'da ise aslan (UR.MAH) ile ayı (AZ) arasında geçmektedir.[876] Bu metinlerden en kırıksız olan KBo X 25 Rs. VI'da yabani domuz, şöyle geçmektedir;

KBo X 25 Rs. VI 5-7[877]

5 [*hu-u*]-*i-tar* UG.TUR KUBABBAR UR.MAH GUŠKIN

6 [ŠA]H.GIŠ.GI KUBABBAR ŠA]H.GIŠ.GI $^{NA}{}_4$ZA.GÌN

7 AZ KUBABBAR *ú-wa-an-zi nu-za IT-TI*

Tercüme:

5 [yabani ha]yvanlar gümüş kaplan, altın arslan

6 gümüş yabani [dom]uz, lapis taşından yabani [dom]uz

7 gümüş ayı birlikte getirirler.

Bunun yanında Aykut, KUB XLIII 23 Rs. 57. satırdaki "I ŠAH.TUR *A-NA šu-uh-mi-li*" ifadesinin "sazlık domuzu" ya da "bataklık domuzu" anlamına geldiğini ifade etmektedir.[878] Yabani domuz tanımlaması ile evcil domuz tanımlamasının ayrı ayrı

[873] İ. Aykut, 1991, s. 17.

[874] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, E. H. Sturtevant, 1938, s. 4-25; F. Starke, 1985, s. 46.

[875] J. Friedrich, 1946, s. 100.

[876] H. Ertem, 1965, s. 73; R. Akdoğan, 1989, s. 19.

[877] Transkripsiyon için Bkz.: I. Singer, 1984, s. 52.

[878] İ. Aykut, 1991, s. 17.

yapılmış olması ve domuz çobanlığının meslek adları arasında yer alması, domuzu evcil hayvan kategorisine almamızı sağlamaktadır.

II. 6. 1. 1. ŠAH.NITÁ "Erkek Domuz" ve ŠAH.MUNUS.AL.LÁ "Dişi Domuz"

ŠAH.NITÁ, "erkek domuz" anlamına gelmektedir. Bu şekilde yalnız Hititçe çivi yazılı metinlerde karşılaşılmaktadır. ŠAH.MUNUS.AL.LÁ, "dişi domuz" anlamına gelmektedir.[879] Aşağıdaki metinde görüldüğü gibi ŠAH.NITÁ, "erkek domuz", dişi domuz anlamına gelen ŠAH.MUNUS.AL.LÁ' dan önce geçmektedir:

KUB XXXV 142 Vs. I[880]

6 I MÁŠ I ŠAH.NITÁ I ŠAH.MUNUS.AL.LÁ I UR[.GI$_7$.NITÁ]

Tercüme:

6 Bir keçi, bir erkek domuz, bir dişi domuz, bir [erkek] köpek

"Dişi domuz" anlamına gelen ŠAH.MUNUS.AL.LÁ, bu şekilde yalnız Hititçe çivi yazılı metinlerde görülür. Mezopotamya kaynaklarında "dişi domuz"a tekabül eden ideogram MUNUS.ŠAH'tır. Akadca okunuşu ise *ŠAHĪTUM*'dur.[881]

[879] H. Ertem, 1965, s. 72; A. Ünal 2016, s. 440.

[880] Transkripsiyon için Bkz.: F. Starke, 1985, s. 323.

[881] H. Ertem, 1965, s. 72; A. Ünal, 2016, s. 440.

II. 6. 1. 2. ŠAH.TUR "Domuz Yavrusu"

ŠAH.TUR'un Hititçe okunuşu tespit edilememiştir. Akadca okunuşu *KURKIZANNU*'dur.[882] ŠAH.TUR "domuz yavrusu, moça" anlamına gelmektedir.[883] Metinlerde genellikle UR.GI$_7$ (köpek) ve UR.TUR (köpek yavrusu) ile birlikte geçmektedir:

KUB VII 53+ KUB XII 58 Vs. I 60-62[884]

60 EGIR-*an-da-ma-aš-ši-iš-ša-an* ŠAH.TUR *še-ir e-ip-zi nu* ŠA ŠAH.TUR

61 *hu-uk-ma-in hu-uk-zi* EGIR-*an-da-ma-aš-ši-ša-an* UR.TUR *še-ir*

62 *e-ip-zi nu* ŠA UR.TUR *hu-uk-ma-in hu-uk-zi*

Tercüme:

60 Daha sonra o, küçük domuzu onun üzerine tutar ve

61 küçük domuza büyülü sözlerini söyler. Daha sonra o, onun üzerine küçük köpeği tutar

62 ve küçük köpeğe büyülü sözlerini söyler.

Başka bir örneğimiz olan CTH 425 numaralı metin, Maddunani'nin orduda yaşanan bir salgına karşı yaptığı bir ritüeli ele alır. Bu metinde de domuz yavrusu, köpek yavrusundan sonra gelmektedir. Ancak CTH 425 numaralı metindeki sıralamada, en önce MÁŠ.TUR (keçi yavrusu) gelmektedir:

KUB LVII 114 (Dupl. KUB VII 54; IBoT IV 16 + KUB LVI 59 + KUB LIV 65) (CTH 425) r. Kol. 7[885]

7 [*ki-iš*]-˹*ša*˺-*an* II U[R.]TUR I ˹ŠAH.TUR˺ [XII NINDA.GUR$_4$.RA]

Tercüme:

[882] H. Ertem, 1965, s. 72-73.

[883] H. Ertem, 1965, s. 72-73; R. Akdoğan, 1989, s. 19; İ. Aykut, 1991, s. 17; A. Ünal, 2016, s. 441.

[884] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: F. Starke, 1985, s. 46; A. Goetze, E. H. Sturtevant, s. 10-11.

[885] Transkripsiyon için Bkz.: D. Groddek, 2002a, s. 18.

7 [Böyle]ce iki köpek yavrusu, bir domuz yavrusu, on iki somun ekmek.

CTH 425 (KUB VII 54; Bo. 1676 + Bo. 4809 + Bo. 6463) Vs. II 16[886]

16 *nu* EGIR-*an-da* I MÁŠ.TUR I ŠAH.TUR I UR.TUR-*ya da-a*-[(*i*)]

Tercüme:

16 ve bir keçi yavrusu, bir domuz yavrusu, bir köpek yavrusunu yerleştirir.

KUB XVII 17 numaralı metinde de domuz ile köpek birlikte geçerken ritüele ilişkin diğer malzemelerin listesi de verilir.

KUB XVII 17 8-11 (CTH 455)[887]

8] x *an-da ap-pa-an-da* II GÍR ^{LÚ}MUHALDIM[

9] x ^{GIŠ}GU.ZA *har-du-up-pé-e-eš* I GU_4.M[AH$^{?}$

10 I$^{?}$]^{LÚ}ŠU.DAB I ŠAH.TUR I $UR.GI_7$ II ^{DUG}*KU-KU*-[*UB*]

11] Ì.DÙG.GA

Tercüme:

8 [ ] hepsi, iki mutfak bıçağı

9 [ ] taht, *harduppi*- (mobilya?), bir bo[ğa$^{?}$

10 [bir$^{?}$] esir, bir domuz yavrusu, bir köpek, iki tes[ti

11 [ ] ince yağ.

[886] Transkripsiyon için Bkz.: H. Otten, C. Rüster, 1982, s. 139.

[887] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 152-153.

II. 6. 1. 3. ^{LÚ}ŠAH "Domuz Çobanı"

^{LÚ}ŠAH KBo XII 132 Vs. 6'da geçmektedir.[888] ^{LÚ}ŠAH domuz çobanı ve ^{LÚ}SIPA.ŠAH domuz çobanı, domuz yetiştiricisi anlamına gelerek bir meslek olarak değerlendirilmektedir.[889] Bu metinde bir şehrin yağmalandığı, tüm mallarla birlikte hayvan çobanlarının da götürüldüğü anlatılmaktadır:

KBo XII 132 (CTH 375) Vs. 1-7[890]

x+1 [*-z]i* É^{MEŠ}*-ma*

2 [^{URU}*Ka(?)-l]a$^{?}$-aš-ma*

3 [^{GIŠ}ZAG.GA]R$^{?}$.RA$^{HI.A}$ *pí-ip-pé-er* É.DINGIR^{MEŠ}*-ia ša-ar-wa$^{!}$-er* URU$^{HI.A}$-*m*[*a*$^{?}$]

4 [*hu-u-m]a-an-da* KUR.KUR$^{MEŠ\text{-}TIM}$ *ŠA$^{?}$* ^{D}*Te-wa-ša-i*[*l*]

5 [-]*ya-an-ta-ma ša-an-he-eš-kán-zi* [ ]

6 [ ]x $^{LÚ.MEŠ}$SIPA.UDU {silinti} ^{LÚ}ŠAH-*ya* (geri kalanı yazılmamış)

7 [*ar-]kam-ma-an píd-da-a-er*

Tercüme:

1 [onl]ar [...] tapınakları…

2 [Kal]ašma [kenti]

3 [ve sunak]ları (?) devirip tapınakları yağmaladılar,

4 (tanrı) Tewašai[l …]in tüm şehirlerini

5 [ ] intikam aldılar [ ]

6 [ ] koyun çobanlarını ve domuz çobanlarını

7 [… tanrıların ha]raçlarını alıp götürdüler.

---

[888] R. Akdoğan 1989, s. 19.

[889] F. Pecchioli Daddi, 1982, s. 25.

[890] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: Th. P. J. van den Hout, "The Prayers in the Haus am Hang", **Fs Košak** (2007), s. 403-404.

İlk olarak bu metinde, domuz çobanlarının koyun çobanlarından farklı olarak gösterilmiş olması konumuz açısından çok önemlidir. Bu sayede bir meslek olarak domuz çobanlığının tanımlanması mümkün olmaktadır. Burada, şehir yağmalanmış ve çobanlar da alıp götürülmüştür. İlginç olan, koyun ve domuz çobanlarının haraçlarla birlikte götürülmesidir. Muhtemelen yetişmiş elemanların, köle olarak alınıp kullanılması söz konusudur.

Domuz çobanı çeşitli benzetmelerde kullanılmıştır. CTH 376 numaralı metinde, Kaškalar domuz çobanına benzetilmiştir. "II. Muršili'nin Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na duaları" olarak adlandırılan CTH 376 numaralı metinde,[891] Kaškalar'ın domuz çobanı, dokumacı olduklarını ve topraklarının Hatti'ye ait olduğunu belirtilir. Aşağıda adı sayılan ülkeler, Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na karşı özgürlüklerini ilan etmişlerdir. Ve bu ülkeler, haraçlarını ödemeyi bırakıp saldırmaya başlamışlardır.[892] Kaškaların, Hitit devletine yaptığı akınlar ve başkaldırıları düşünülürse bu benzetme iyi niyetli değildir. Hititler, ilgisini erkekliği korumaya yönlendirdiği için bu benzetme aşağılamaya yönelik olmalıdır. Muhtemelen domuz yetiştirmek ve dokumacılık kadınların işiydi ve bu yüzden II. Muršili, Kaškalar'ı domuz çobanına benzetmişti. Aynı zamanda bu metin, domuz çobanlığını gösteren ikinci Hitit metnidir.[893] Beckman ise, Kaškaları aşağılamak için kullanılan bu terimin, Hitit toplumunda mesleki bir isim oluşturmamış olabileceğini,

[891] R. Lebrun, 1980, s. 155.

[892] I. Singer, 2002, 52-53.

[893] B. J. Collins, 2006, s. 157.

burada bir mesleğe atıf yapılmadığını düşmektedir.[894] Aynı zamanda domuz çobanlığı, düşük dereceli bir statü olarak da görülmüştür.[895]

KUB XXIV 3 + 554/u + KUB XXXI 144 Öy. II 38-43 (CTH 376) [896]

38 *ke-e-ma nam-ma ŠA* KUR ^{URU}*Ha-at-ti-pát* KUR.KUR$^{HI.A–TIM}$ KUR ^{URU} *Ga-aš-ga*

39 *na-at* $^{LÚ.MEŠ}$SIPA.ŠAH Ù $^{LÚ.MEŠ}$*É-PIŠ* KAT *e-eš-šir*

40 *Ù* KUR ^{URU}*A-ru-u-wa-an-na* KUR ^{URU}*Ka-la-a-aš-ma* KUR ^{URU}*Lu-uq-qa*

41 KUR [^{URU}*Pi-t*]*a-aš-ša na-aš-ta ke-e-ya* KUR.KUR$^{HI.A-TIM}$

42 *A-N*[*A* ^{D}UTU ^{UR}]^{U}*A-ri-in-na a-ra-w-e-eš-ta nu ar-ga-mu-uš*

43 *ar-ha* [*pe-e-eš-š*]*ir nu* EGIR-*pa* KUR URU *Ha-at-ti* GUL-*ha-an-ni-ya-u-wa-an da*[-*an-zi*]

Tercüme:

38 Ancak şu anda, Hatti Ülkesi'nin bir parçası olan tüm ülkeler: Kaška Ülkesi,

39 onlar domuz çobanı ve dokumacılardır

40 ve Aruwanna Ülkesi, Kalašma Ülkesi, Lukka Ülkesi

41 [Pit]ašša Ülkesi sonra bu ülkeler kendilerini

42 Arinna'nın [(Güneş Tanrıçası)]'ndan özgür kıldılar ve vergileri

43 vermeyi reddetti]ler. Ve tekrar Hatti Ülkesine saldırmaya b[aşladılar].

Domuzların çobanı olduğuna göre sürüleri de olmalıydı ve bu durumda düzenli olarak yetiştiriliyor da olmalıydı. Hatta domuzların köpeklerden daha zeki oldukları ve geleneksel olarak köpeğe verilen tüm rollerde kullanılabileceği de iddia edilmektedir. Domuzların, köpekler gibi bekçi hayvanlar, av hayvanları ve hatta "koyun domuzu" olarak eğitilebileceği, köpeklerle geleneksel olarak ilişkili olan tüm rolleri iyi bir şekilde

[894] Beckman G.M., "Herding and Herdsmen in Hittite Culture", **Fs Otten 2** (1988), s. 38.

[895] T. Yiğit, "Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Çoban [Herdsmen in the Hittite Cuneiform Texts]", **Belleten** C. 56, S. 247 (2002), s. 192.

[896] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Lebrun, 1980, s. 161-162, 170.

yapabileceği de savunulmaktadır.[897] Ancak bu düşünceleri kanıtlayan, bu konu ile ilgili metinler bulunmamaktadır.

II. 6. 1. 4. ŠAH *hummaš* "Domuz Ahırı"

Domuzların nerede barındırıldığı hakkında detaylı bir bilgi yoktur. Ancak, III. Hattušili'ye ait bir metinde (KBo III 6 Rs. III 57 (Dupl. KUB I 1 Rs. IV)) ŠAH GIM-*an hu-u-um-ma,* KBo I 36 I 7'de de [ŠAH]-*aš hu-um-ma-aš* şeklinde bir kelime bulunmaktadır. Akadcası *IR-RI-TU ŠA ŠAHĪ*'dir.[898] *humma-* ahır, ŠAH *hummaš* ise "domuz ahırı" olarak tercüme edilmektedir.[899] III. Hattušili'nin savunma metninde ahır kelimesi tam olarak şöyle geçmektedir:

CTH 81 IV 26[900]

26 ŠAH GIM-*an hu-u*[(-*um-ma* EGIR-*pa iš-tap-p*)]*a-aš am-mu-uk-ma*

Tercüme:

26 Ahırdaki bir domuz gibi onu kilitledi.

Zuwi'nin ritüel metninde ise domuzun yaşadığı "domuz ahırı" açıkça belirtilmektedir:

KUB XXXV 148 III 40-43[901]

40 GU_4-*uš* ^{É}*ki-iz-zu-mi-ya da-ak-ku-da-ku-wa-a-i*[*r*]

41 UDU-*un hi-i-la-aš da-ak-da-ku-wa-a-ir* $UR.GI_7$ *har-pí* K[I.MIN]

---

[897] B. J. Collins, 2006, s. 158.

[898] H. Ertem, 1965, 75-76.

[899] J. Puhvel, 1991, s. 373.

[900] Transkripsiyon için Bkz.: H. Otten, 1981, s. 24. Tercüme için Bkz.: Th. P. J. van den Hout, 2003, s. 203.

[901] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Neu**, Interpretation der Hethitischen Mediopassiven Verbalformen**, (StBoT 5) Wiesbaden 1968, s. 162, d.n. 1.

42 [ŠA]H *hu-u-um-mi* KI.MIN . . . .

Tercüme:

40 sığırı ahırlarda[?] beslerler,

41 koyun ağıla, köpek de köpek kulübesine[?] gider

42 domuz da aynı şekilde domuz ahırına . . . .

Zuwi'nin bu ritüelinde bir hastayı iyileştirmek için bir tedavi uygulanır ve burada hayvanlar ile onların yaşadıkları alanlar sayılır. Bu ritüel metninde domuzun, koyun ya da sığırlardan ayrı bir ahırda yaşadığı görülür. Domuzun, hem özel bir ahıra hem de özel bir çobana sahip olması onun ekonomik bir etkinlik olarak algılanması için yeterli bir sebep gibi görünmektedir. Aksi takdirde, ayrıca bir ahır ve onlar için bir çoban bulunması anlamsızdır. Domuz, ekonomik anlamda bir değeri olduğu için yetiştirilmiştir. Yukarıda ele aldığımız domuz yağının, çok önemli olduğu kuşkusuzdur ve bu sebep bile tek başına domuz yetiştiriciliğini zorunlu kılmaktadır. İlerideki başlıklarda ele alacağımız gibi domuz, ritüel ve tedavilerde çok önemli bir aracıdır.

Ahırda beslenen, çoban tarafından güdülen evcil domuzların, saman ve yem ile beslendiğini ise KUB XXXVI 83 numaralı metinde açıkça görmekteyiz:

KUB XXXVI 83 IV 5-9[902]

5] NINDA *e-hu-u-ri-uš* ŠAH *pa-ra-a iš-*[*hu-wa-i*

6] *e-iz-za-zi ku-i-ta-kán kur-ak-zi* [

7] EGIR ÍD *tar-na-an-zi*

Tercüme:

[902] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: O, Carruba, **Das Beschwörungsritual für die Göttin Wisurijanza**, (StBoT 2), Wiesbaden 1966, s. 48.

5-7 “sa[manı] domuzun önüne döker ... yer ve artanı kalır ... ... nehrin arkasına gitmesine izin verir.”

Yem ile beslenen besili domuzun, satış bedeli diğer domuz çeşitlerinden daha pahalıdır ve bu konuyu Hitit kanunlarını ele alırken detaylı bir şekilde ele alacağız.

II. 6. 2. Hitit Kanunlarında Domuz

Kanunlardaki ödüller ve cezalar, toplumların ahlaki ve toplumsal değerlerini anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda kanunlarda hayvanlarla ilgili hırsızlık ve zarar verme gibi suçlara ilişkin cezalar, Hitit toplumunda hayvan mülkiyetinin önemini yansıtmaktadır.[903] Hitit kanunlarındaki evcil hayvanların, değerliden daha az değerliye gidilmek üzere ayrıldığı noktada domuz ikinci grupta yer almaktadır.[904] Aşağıda görüleceği gibi kanun, domuza karşı işlenen suçlarda ceza usulünü değiştirmekte ve diğer evcil hayvanlarda gördüğümüz, hayvanın misilleriyle ödettirilme şekli yerine para cezası uygulanmaktadır.[905]

Zararın karşılanmaya zorlanması, domuzun yeri doldurulması gereken önemli bir hayvan olduğunu düşündürmektedir. Bunun yanı sıra bu hayvan, at, inek ya da eşek gibi taşımacılıkta ve iş hayvanı olarak kullanılmamaktadır. Domuz, sadece yemek için yetiştirilen bir hayvan ise keçi ve koyuna uygulanan kanun maddeleri ile kıyaslanmalıdır. Ancak domuz, mevcut ve kısıtlı kaynaklara göre ritüel amaçlı olarak tüketilmektedir.

[903] T. Bryce, 2002, s. 61.

[904] S. Alp, 1947a, s. 478.

[905] H. Ertem, 1965, s. 74.

Kanunların 81. 82. ve 83. maddelerinde sırasıyla; şişmanlamış bir domuzun, avlu domuzunun ve gebe bir domuzun çalınması ele alınmış ve domuzlar durumlarına göre ayrılarak cezalar bu durumlara göre belirlenmiştir. 81. madde (KBo VI 3 IV 11-12) şöyle söylemektedir:

KBo VI 3 IV 11-12[906]

§ 81. (11) *ták-ku* ŠAH.ŠE *ku-iš-ki ta-a-i-iz-zi ka-ru-ú* I MA.NA KÙ.BABBAR *pí-eš-kir*

(12) *ki-nu-na* XII GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i pár-na-aš-š-e-a šu-wa-a-i-iz-zi*

Tercüme:

§ 81. (11) Eğer besili bir domuzu biri çalarsa, eskiden bir mine gümüş veriliyordu,

(12) şimdi on iki şekel gümüş versin ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır (serbesttir).

Kanunların 81. paragrafında (KBo VI 2 Rs. IV 16-17), besili bir domuzu (ŠAH.ŠE) çalan kimse için eski dönemde 1 mine, daha sonraki dönemde ise 12 şekel gümüş para cezası kaydedilir. Domuz cinsi içinde en ağır para cezasının bu domuz için konulmuş olması, onun değeri ile alakasından ileri gelse gerektir.[907] Zorlu bir coğrafyada ve teknolojiden yoksun bir dönemde yetiştirilen tarım ürünleri sınırlı olmalıdır. Bu sınırlılık ise hayvan yeminin değerini arttırmış olmalıdır. Yemle beslenmiş bir domuzun, bu sebepten değerli olduğunu ve buna dayanarak en ağır para cezasının verildiğini düşünmekteyiz. Çünkü büyük ve küçükbaş hayvanlar, besili domuzun fiyatının yarısı kadardır. 81. madde de tahılla beslenmiş yetişkin bir domuzun bedeli 12 şekel olarak belirlenerek koşum öküzünün satış fiyatı ile aynı değere ulaştırılmıştır. Ancak koşum öküzü, tarım hayatı için çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu yüzden sadece tahılla yetiştirilmeyen aynı zamanda otlatılan büyük ve küçükbaş hayvanların maliyetinin,

[906] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 42; R. Haase, 1968, s. 44; F. Imparati, 1992, s. 88; H. A. Hoffner, 1997, s. 85. Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 21; J. Friedrich, 1959, s. 43; F. Imparati, 1992, s. 89; G. Karauğuz, 2018a, s. 83.

[907] H. Ertem, 1965, s. 74.

sadece tahılla beslenen hayvanlara göre düşük olduğunu düşünebiliriz. Bu maddeye çalma suçunun da dahil edilmiş olması, besili domuz fiyatını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Genel olarak baktığımızda Anadolu bölgesi, domuz yetiştiriciliği için elverişliydi ve olağanüstü sıkıntılar dışında muhtemelen insanlarla yemek için rekabete girmiyordu. Domuzlar bulabildiği her şey ile beslendiği için onları yetiştirmek çok maliyetli değildi. Yine de bazı domuzlar yetiştirilirken tahıl gerekiyordu ve bu bir tür yatırımdı.[908]

Kanunun 82. paragrafında (KBo VI 3 IV 13-14) avlu domuzunu (ŠAH *hilannaš*-) çalan bir kimse için 6 şekel gümüş para cezasından bahsedilmektedir.[909]

KBo VI 3 IV 13-14[910]

§ 82. (13) *ták-ku* ŠAH *hi-la-an-na-aš ku-iš-ki ta-a-i-iz-zi* VI GÍN [(KÙ.BABBAR)]

(14) *pa-a-i pár-na-aš-še-e-a šu-wa-a-i-iz*[(-z)]*i*

Tercüme:

§ 82. (13) Eğer bir avlu domuzunu biri çalarsa, 6 şekel gümüş

(14) versin ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır (serbesttir).

"Avlu domuzu" deyimi (ŠAH *hilannaš*-), domuzun evcilleştirilerek beslendiğini gösterdiği için çok önemlidir. 81. madde de bulunan domuz ile 82. madde de bulunan avlu domuzu arasındaki nitelik farkı, 82. maddedeki domuzun beslenmiş olmasıdır. Besili

[908] B. J. Collins, 2006, s. 157.

[909] Ertem, 1965, s. 74.

[910] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 44; R. Haase, 1968, s. 45; F. Imparati, 1992, s. 88; H. A. Hoffner, 1997, s. 86. Tercüme için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 45; F. Imparati, 1992, s. 89; H. A. Hoffner, 1997, s. 86; G. Karauğuz, 2018a, s. 84.

domuzun daha yağlı olması ve aşağıdaki kanun maddesinde de görüldüğü gibi yağının ritüeller gibi önemli alanlarda kullanılması besili domuzu daha değerli kılmaktadır.

Hititlerdeki hayvan kurbanları yüksek kalitede olmak zorundaydı; diğer türlüsünün kabul edilmediği farz edilirdi.[911] Sunulan kurbanların kabul edilmesi için besili domuz tercih edilmeliydi. Bu durum ise domuza, dinsel anlamda bir önem de kazandırmaktadır.

Kanunun 90. maddesi (KBo VI 3 Rs. IV 27-28), yağın sahibinin domuz yağını yiyen bir köpeği öldürüp, yağını alma hakkını vermektedir. Bu paragraftan hem domuz yağının kullanıldığını ve hem de haksızlığa uğramış bir kimsenin hakkının kendisi tarafından alınması zihniyetini de görmekteyiz.[912] Hoffner'in belirttiği gibi domuz yağının çok değerli olmasından dolayı[913], bu kanun maddesi yağın sahibine köpeği öldürme hakkını vermektedir.

KBo VI 3 Rs. IV 27-28[914]

§ 90. (27) *ták-ku* UR.GI$_7$-*aš* Ì.ŠAH *ka-ra-a-pí BE-EL* Ì *ú-i-mi-ia na-an-kán ku-en-zi*

(28) *na-aš-ta* Ì-*an šar-hu-wa-an-ta-az-še-it* KAR-*iz-zi šar-ni-ik-zi-il* NU.GÁL

Tercüme:

§ 90. (27) Eğer bir köpek domuz yağını yutarsa <ve> yağın sahibi <onu> bulursa ve onu öldürürse,

(28) ve sonra yağ onun içinden yeniden gelirse tazminat yoktur.

---

911 Y. Cohen, **Taboos and Prohibitions in Hittite Society. A Study of the Hittite Expression natta āra ('not permitted')**, (TH 24), Heidelberg 2002, s. 64.

912 H. Ertem, 1965, s. 75.

913 H. A. Hoffner, 1995, s. 109.

914 Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 44; R. Haase, 1968, s. 47; F. Imparati, 1992, s. 92; H. A. Hoffner, 1997, s. 90. Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 22; J. Friedrich, 1959, s. 45; F. Imparati, 1992, s. 93; H. A. Hoffner, 1997, s. 90; G. Karauğuz, 2018a, s. 84.

Yani bir köpek, domuz yağını yediği zaman domuz yağının sahibi, köpeği bulup öldürürse ve domuz yağını köpeğin karnından alırsa, tazminat ödemesine gerek yoktur. Başka bir kanun maddesi olan 181. Madde (KBo VI 26 II 42-47), domuz yağının ticari değerine ilişkin bilgi vermektedir.

KBo VI 26 II 42-47[915]

§ 181. (42) *ŠA* I ANŠU.KUR.RA.NITÁ *Ù ŠA* I ANŠU.KUR.RA.MUNUS.AL.LÁ *ša-ú-i-ti-iš-ta-aš*

(43) IV GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU* IV MA.NA URUDU I GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU*

(44) *ŠA* I *zi-pít-ta-ni* Ì.DUG.GA II GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* I *zi-pít-ta*[(*-ni*)]

(45) Ì.ŠAH I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* I *zi-pít-ta-ni* Ì.NUN I GÍN KÙ.BABBAR

(46) *ŠA* I *zi-píd-da-ni* LÀL I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* II GA.KIN.AG [(I GÍN) KÙ.BABBAR]

(47) *ŠA* III *IM-ZU* I GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU*

Tercüme:

§ 181. (42) Sütten kesilmiş bir erkek atın ve bir yük çekme kısrağının

(43) bedeli 4 şekel gümüş<tür>; 4 mine bakır<ın> bedeli 1 şekel gümüş<tür>;

(44) 1 *zipíttani* saf zeytinyağının 2 şekel gümüş, 1 *zipíttani*

(45) domuz yağının 1 şekel gümüş, 1 *zipíttani* tereyağının 1 şekel gümüş,

(46) 1 *zipíttani* balın 1 şekel gümüş, iki peynirin 1 şekel [gümüş]

(47) 3 <porsiyon> peynir mayasının 1 şekel gümüş bedeli <vardır>.

[915] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 80; R. Haase, 1968, s. 83; F. Imparati, 1992, s. 168; H. A. Hoffner, 1997, s. 144. Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 37; J. Friedrich, 1959, s. 81; F. Imparati s. 169; H. A. Hoffner, 1997, s. 144-145; G. Karauğuz, 2018a, s. 97.

181. maddede, Ì.ŠAH kelimesi ile kastedilen tam olarak "domuz sıvıyağı"dır.[916] Ancak bu yağların üretim süreçleri farklılık göstermektedir. Bu maddede sözü edilen zeytinyağı, iklime bağlı olarak ürün miktarı değişen aynı zamanda işgücü ve zaman gerektiren bir yağdır. Bu maddede geçen tereyağı ve bal üretimi de hem zahmetli hem de zaman gerektiren işlerdir. Bu ürünlere kıyasla domuz yağı, daha az işlem ve zamana ihtiyaç duymasına rağmen diğer ürünler ile aynı ticari değere sahiptir.

Hitit kanunlarının 83. maddesi (KBo VI 3 IV), gebe bir domuzu çalma bedelinin belirlenmesine ilişkindir. Bu maddede, gebe domuzu çalmanın bedeli 6 şekel gümüş ve 2 süt domuzu için de 1 *PA* buğday olarak belirlenmiştir. Bu maddede, hem çalma bedeli hem de domuz yavrularının bedeli gözetilmiştir.

KBo VI 3 IV 15-16[917]

§ 83. (15) *ták-ku* ŠAH *ar-ma-an-da-an ku-iš-ki ta-a-iz-zi* VI GÍN KÙ.[(BABBAR *pa-a-i*)] (16) *Ù* ŠAH.TUR *kap-pu-u-an-zi A-NA* II ŠAH.TUR *PA* ŠE *pa-a-i pár*[(*-na-aš-še-e-a šu-wa-a-i-i*)]*z-zi*

Tercüme:

§ 83. (15) Eğer gebe bir dişi domuzu biri çalarsa, 6 şekel gümüş versin.

(16) Domuz yavruları da hesaplanır: 2 domuz yavrusu için 1 *PA* buğday versin ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır.

Hitit kanunlarının 84. maddesi (KBo VI 3 IV 17) ise gebe bir domuzun darp edilmesine ilişkindir. Buradaki ceza açıkça belirtilmese de kastedilen ceza bedelinin, bir önceki madde olan 83. maddedeki 6 şekel gümüş ve 1 *PA* buğday olduğu düşünülür.

---

[916] F. Imparati, 1992, s. 169, d.n. §181(4).

[917] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 44; R. Haase, 1968, s. 45; F. Imparati, 1992, s. 88; H. A. Hoffner, 1997, s. 86. Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 21; J. Friedrich, 1959, s. 45; F. Imparati, 1992, s. 89; H. A. Hoffner, 1997, s. 87; G. Karauğuz, 2018a, s. 83.

KBo VI 3 IV 17[918]

§ 84. (17) *ták-ku* ŠAH *ar-ma-an-da-an ku-iš-ki wa-al-ah-zi na-aš a-ki A*-[(*WA-AZ-ZU QA-TAM-M*)]*A-pát*

Tercüme:

§ 84. (17) Eğer gebe bir dişi domuza biri vururs<a ve o ölürse, hukuk kuralı onun <=suçlu> için tam aynı şekilde<dir>.

Kanunların 85. maddesinde (KBo VI 3 IV 18) ise domuz yavrusunu çalma bedeli, bir ölçü arpa olarak belirlenir.

KBo VI 3 IV 18[919]

§ 85. (18) *ták-ku* ŠAH.TUR *kap-pí kar-aš-zi ku-iš-ki ta-a-i-iz-zi a*[(*-pa-a-aš*).. *PA* ŠE)] *pa-a-i*

Tercüme:

§ 85. (18) Eğer bir domuz yavrusunu biri kesip alırsa <ve> çalarsa [….. buğday] versin.

Bu çeviride muallak kalan cezanın ölçüsünü Galanti şu şekilde tamamlar; Şayet bir kimse küçük domuz(lar)dan küçücükleri (domuzları) ayırır ve çalarsa, bir çift için, bir ölçü dane (arpa) verir.[920]

Kanunların 86. maddesi (KBo VI 3 IV 19-21), domuzların bir komşunun bahçesine, tarlasına veya buğday yığınına zarar verdiklerini göstermektedir. Bu

[918] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 44; R. Haase, 1968, s. 45; F. Imparati, 1992, s. 90; H. A. Hoffner, 1997, s. 87. Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 21-22; J. Friedrich, 1959, s. 45; F. Imparati, 1992, s. 91; H. A. Hoffner, 1997, s. 87; G. Karauğuz, 2018a, s. 83.

[919] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 44; R. Haase, 1968, s. 46; F. Imparati, 1992, s. 90; H. A. Hoffner, 1997, s. 87. Tercüme için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 45; F. Imparati, 1992, s. 91; H. A. Hoffner, 1997, s. 87; G. Karauğuz, 2018a, s. 83.

[920] A. Galanti, 1931, s. 22.

rahatsızlığın kanunlara yansımış olması, bu durumun sıklıkla yaşandığını göstermektedir. O zaman domuzlar, sadece domuz ahırlarında topluca yetiştirilmesinin haricinde, bireysel olarak bahçesi olan evlerde de beslenmiş olmalıdır. Keza domuzların, domuz çobanları tarafından güdüldüğünü biliyoruz. Tabi ki bu güdülme esnasında da bağ ve bahçelere zarar verme olasılıkları vardır.

KBo VI 3 IV 19-21[921]

§ 86. (19) *ták-ku* ŠAH *še-e-li-ya na-aš-ma* A.ŠÀ-*ni* ^{GIŠ}SAR-*ni pa-i*[*z-zi* (*ta še-e-l*)]*i-ya-aš*

(20) *iš-ha-a-aš* A.ŠÀ-*na-aš* ^{GIŠ}SAR-*aš wa-al-ah-zi na-aš a-ki na-an iš-hi-iš-ši*

(21) EGIR-*pa pa-a-i ták-ku-an Ú-UL-ma pa-a-i na-aš* ^{LÚ}NÍ.ZU-*aš ki-i-ša*

Tercüme:

§ 86. (19-20) Eğer bir domuz bir buğday yığınına, harmana (ekin alanına), tarlaya <ya da> bir bahçeye girer ve otlağın, tarlanın ya da bahçenin sahibi <onu> vurup öldürürse, sahibine

(21) bir domuz versin; fakat eğer öldürdüğünün yerine bir domuz vermezse, o hırsız olur.

86. madde başkasının arazisine giren domuzu, eti sahibine teslim edilmek şartı ile arazi sahibinin öldürebileceğini kabul etmektedir.[922] Bu maddede domuzun öldürülmesi ilginçtir. Çünkü 90. maddede gördüğümüz gibi, domuz yağı için köpeği öldürme hakkı veriliyor ve domuz yağının önemine vurgu yapılıyordu. Dolayısıyla domuz, sadece yağ için bile önem teşkil eden bir hayvandı. Bu yüzden karşılığında bir domuz verilerek mağduriyetin giderilmesi uygun görülmüş olmalıdır.

[921] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 44; R. Haase, 1968, s. 46; F. Imparati, 1992, s. 90; H. A. Hoffner, 1997, s. 87-88. Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 22; J. Friedrich, 1959, s. 44; R. Haase, 1968, s. 46; F. Imparati, 1992, s. 91; H. A. Hoffner, 1997, s. 87; O. R. Gurney, **Hititler**, P. Arpaçay (Çev.), Ankara 2001, s.73; G. Karauğuz, 2018a, s. 83.

[922] S. Alp, 1947, s. 479.

Seksüel suç konusu olan hayvanlar arasında kanunlar, sığır, domuz, köpek, beygir, katır gibi hayvanları anmaktadır (§187, 199, 200 (A)). Bunlardan beygir ve katırdan başkalarına işlenen suçlara ölüm cezası tayin ediliyor. Beygir ve katıra tasallut edenlere ceza verilmemekle beraber, rahip olmayacakları söylenilmektedir ki bu da dini temizlikten mahrum sayıldıklarını göstermektedir. 199. madde (KBo VI 26 IV 16-22), nazari olarak bir insanın öküz veya domuz tarafından tecavüze uğramasını mümkün saymaktır. Öküz için ölüm cezasına ve tecavüze uğrayan kimse için ise bir koyun kurban edilmesine hükmediliyor. İşin tuhaf tarafı domuzun tecavüzü halinde cezaya tabi tutulmamasıdır.[923] Ancak kişinin domuza ve köpeğe tecavüz etmesi durumunda, koşulsuz şekilde kişiye ölüm cezası verilmektedir.

KBo VI 26 IV 16-22[924]

§ 199. (16) *ták-ku* ŠAH UR.GI$_7$*-aš kat-ta ku-iš-ki wa-aš-ta-i a-ki-aš*

(17) *A-NA* KÁ É.GAL^{LIM} *ú-wa-te-iz-zi ku-en-zi-uš*

(18) LUGAL-*uš hu-iš-nu-zi-ya-aš* L[UG]AL-*uš* LUGAL-*i-ma-aš Ú-UL*

(19) *ti-i-iz-zi ták-ku* GU$_4$*-uš* LÚ[*-ni*] *wa-at-ku-zi*

(20) GU$_4$*-uš a-ki* LÚ*-aš-ša Ú-UL a*[*-ki*] I UDU LÚ*-na-aš*

(21) *ka-a-aš-ša-aš hu-u-it-ti-ya-a*[*n-ta*] *na-an-kán ku-na-an-zi*

(22) *ták-ku* ŠAH*-aš* LÚ*-ni wa-at-ku-z*[*i*] *Ú-UL ha-ra-a-tar*

Tercüme:

§ 199. (16) Eğer bir domuzla <ya da> bir köpekle biri günah işlerse o ölsün.

(17-18-19) Sarayın kapısına <onları> götürsün, kral onları öldürür, kral onları yaşatır, ama o kralın karşısına çıkmasın. Eğer bir öküz bir adamın üstüne çıkarsa,

[923] S. Alp, 1947, s. 480-481.

[924] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 86; R. Haase, 1968, s. 92; F. Imparati, 1992, s. 182; H. A. Hoffner, 1997, s. 157; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 41; J. Friedrich, 1959, s. 87; F. Imparati s. 183; H. A. Hoffner, 1997, s. 157; G. Karauğuz, 2018a, s. 100.

(20) öküz ölsün ve adam ölme[sin]. Bir koyun

(21) adamın yerine alın<sın> ve o öldürülsün.

(22) Eğer bir domuz bir adamın üstüne çıkarsa, cezaya değer bir eylem değil<dir>.

Hitit kanunlarında domuz ile ilgili maddeleri toparlamak gerekirse; dokuz maddede domuza ilişkin durumlar ele alınmaktadır. Bu maddelerden, domuzun satış fiyatını çıkarmak mümkün değildir. Çünkü bu maddelerde, domuz çalmak, domuzu darp etmek ve tecavüz suçları geçmektedir (Bkz. Tablo 12). Ayrıca hayvan satış fiyatlarını, derilerini ve etlerinin fiyatını belirten kanun maddelerinde domuz geçmemektedir. Domuzla ilgili maddelerde geçen maddi cezalar ise hem çalma suçunu hem de kişinin zararını tazmin etme amacı taşımaktadır. Yine de domuzun, kanunlarda yer alması ve tazmin edilme zorunluluğu konumuz açısından önemlidir.

II. 6. 3. Hitit Sosyal Yaşamında Domuz

Çalışma konumuzun başlıklarından biri olan domuz, ele aldığımız diğer evcil hayvanlardan farklılık göstermektedir. Günümüzde bile ön yargıların olduğu domuz, Hitit toplum algısında iki farklı perspektif sergilemektedir. Bu yargıya vardığımız dayanaklardan ilki domuzun "murdar-pis" bir hayvan olduğunu gösteren belgeler, ikincisi ise domuzun "bereket-bolluk" ile öne çıktığı ritüel metinleridir. Hititçe çivi yazılı belgelere göre, domuza ilişkin olumlu ve olumsuz çıkarımları ele almaya çalışacağız.

II. 6. 3. 1. Bereket Sembolü Olarak Domuz

Domuz, yılda birkaç kez doğum yapmakta ve bir doğumda yirmi kadar yavru doğurmaktadır. Bir yılda bir kez doğum yapabilen bir inek, bir doğumda en çok üç yavru

doğurmaktadır. Yılda en çok iki kez doğum yapabilen iyi cins bir koyun ise bir doğumda en çok altı yavru doğurmaktadır. Bu doğum oranları göz önüne alındığında, domuzun bereketle ilişkilendirilme sebebi ortaya çıkmaktadır. Hititlerde domuza dair bu bereket algısı, sadece hayvanlarla sınırlı kalmaz, ürünlere de aktarılmak istenir ve bu sebeple çeşitli ritüeller yapılır.

Örneğin, Labarna'nın takdisinde çiftçilere yardım amaçlı bir büyü yapılırken domuza başvurulur.[925] Domuz'un doğurganlığı, burada benzeşim kurma yoluyla üzüm bağlarına aktarılmaya çalışılır. Bu yüzden ritüelde sunulan kurbanlar arasında domuz da bulunur. KUB XLIII 23 numaralı metinde, Kaplawiyalı Anna isimli büyücü kadın şu büyülü sözleri söyler;

KUB XLIII 23 Rs. 19-22 (CTH 820)[926]

19 … *nu-za* I ŠAH *ma-a-ah-ha-an*

20 ŠAH.TUR$^{HI.A}$ *me-ik-ku-uš ha-aš-ki-iz-zi ki-el-la-az ŠA* ^{GIŠ}ŠAR.G[EŠTIN]

21 I-*aš-ša* ^{GIŠ}*ma-a-ah-la-aš* ŠAH-*aš i-wa-ar mu-u-ri-uš*

22 *me-ik-ku-uš ha-aš-ki-id-du*

Tercüme:

19 . . . nasıl ki bir (dişi) domuz

20 alışıldığı şekilde, pek çok yavru doğurduğu gibi, böylece (bu örnekte olduğu gibi) bu üzüm bağının

21 her bir asması tıpkı (dişi) domuz gibi

22 pek çok üzüm salkımı versin (doğursun).

[925] B. J. Collins, 2006, s. 162.

[926] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Archi, "Auguri per il Labarna", **Studia Mediterranea**, 1 (1979), s. 34; G. M. Beckman, 1983, s. 18 ve d.n. 74; İ. Aykut, 1991, s. 17-18; B. J. Collins, 2006, s. 163 ve d.n. 31.

Bu metnin devamında, bireysel tanrılara uzun bir kurban listesi sunulur (23'-61'). Ancak domuz yavrusunu, sadece yeraltı dünyasının kraliçesi alır (57'-58'): I ŠAH.TUR *A-NA* KI *šu-uh-mi-li ták-na-aš* ^{d}UTU-*i*; "Yeraltının Güneş Tanrısı için, bir domuz yavrusu yeryüzünün bereketine".[927] Domuz, üreme kapasitesinin bir sembolü olarak görülür. Örneğin bu ritüelde: "Bir domuzun, birçok domuz yavrusunun doğmasını sağladığı gibi" bir benzetme kullanılır.[928]

Domuzla simgelenen bereket analoji büyüsü yapılan bir metinde insanlar, hayvanlar ve ürünler için de bereket istenilmektedir:

KUB XL 23 I 6-12 + KUB LIX 44 obv. 7-13 (Bo 3158) + XXIII 90 I 2-7 (CTH 470)[929]

7 [(*ke-e-da-ni-wa) m*]*a-ah-ha-an A-N*[*A* ŠAH (*me-ek-ki)*]

8 [(*nu-za me-ek-k*)*i*] *ha-aš-ki-iz-z*[*i nu ke-e-(da-ni-ya* URU-*r)i*$^{?}$]

9 [ ]*e-eš-du nu an-t*[(*u-uh-še-ša* ŠAH-*aš i-wa-ar*)]

10 [-*i*]*t-ta-ru an-t*[(*u-uh-še-ša* GU$_4$.HI.A-*it* UDU.HI.A-*it hal-ki-i*)*t*]

Tercüme:

7 "Bunun gibi [domuzun] pek çok [... (yavruları var*)*]

8 [(çok fazla*)*] doğum yapara[k, bu şehir*)*]

9 [... (canlı) ve ayrıca insanlar bir domuz gibi] olmalı.

10 in[sanlar ve sığır, koyun (ve) tahıl, (doğurgan?) olmalı.]

Ancak bereket/doğurganlık, Hitit ritüel metinlerinde sadece metaforik eylemler için bir kaynak olarak görülmez. Ritüelin amacı, daha ziyade doğurganlığın kendisinin

[927] B. J. Collins, 2006, s. 163.

[928] M. C. Trémouille, "Une cérémonie pour Huwaššanna à Kuliwišna", **Fs Popko** (2002), s. 362.

[929] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: C. Kühne, "Bemerkungen zu den kürzlich edierten hethitischen Texten", Rev. of: Klengel H. 1968b, **ZA** 62 (1972), s. 250-251; A. Ünal, "A hittite foundation ritual on the occasion of building a new fortified border town", **Eothen 10** (1999), s. 217.

elde edilmesidir. Mit ve ritüel metinlerinin nihai amaçlarından biri, tüm evrenin bereketini/doğurganlığını güvence altına almaktır. Anna Ritüeli'nin (KUB XII 44) amacı, kısır bir asmaya canlılığın geri kazandırılmasıdır.[930] Bu hayvan ve verimlilik arasındaki ilişki, basit bir metaforun çok ötesine geçmektedir. Çünkü verimsiz bir asmaya canlılığı geri kazandırmak için kullanılan ilaç, bir domuz üreme organının asmaya gömülmesidir.[931] Ve bu ritüelde görüldüğü gibi, yağlı ekmek ve bir dişi domuzun üreme organı, toprağın verimliliği için bir çukura yerleştirilmektedir.

KUB XII 44 III 16-19[932]

16 *nu* NINDA Ì.E.DÉ *i-ya-an-za na-aš-ta pí-te*[*-eš*]

17 *an-da* NINDA Ì.E.DÉ *iš-hu-wa-an-ha-ah*-[*hi*]

18 *ŠA* ŠAH-*ya* UZUÚR.MUNUS$^{HI.A}$ *ha-da-an*-[ ]

19 [*d*]*u-ud-du-mi-li me-na-ah-ha-an-da iš*-[ ]

Tercüme:

16 Ve hazır yağlı ekmek yapılır sonra çukurun içine

17 yağlı ekmeği atarım

18 ve dişi bir domuzun rahmini keser[ler]

19 [ve onları] gizlice karşısına [atarım].

Domuz kurbanı içeren özel uygulamaların çoğu, yukarda bahsedilen doğurganlık ile ilişkilidir. Yeryüzünün Güneş Tanrıçası, Hannahanna, Gulšeš ve Tetewatti gibi tanrı ve tanrıçalara domuz sunulmuştur. Bu tanrı ve tanrıçaların da doğum ve doğurganlık ile ilişkileri vardır. Kraliçe'nin domuz kurbanlarında kraliyet yöneticisi olarak oynadığı özel

930 G. M. Beckman, 1983, s. 18.

931 M. C. Trémouille, 2002, s. 362.

932 Tercüme için Bkz. B. J. Collins, 2002b, s. 232; K. Kıymet, "Bir Anadolu Tanrıçası: Maliya", **Antahšum^{SAR} "Çiğdem" Studies in Honour of Ahmet Ünal Amağanı**, S. Erkut, Ö. Sir Gavaz (Edt.), Ankara 2016, s. 321.

rolü, büyük olasılıkla bu sembolün bir parçası olarak anlaşılmalıdır. Kraliçe'nin seçkinlerin bir üyesi olarak, domuzlar ile temastan kaçınmasını bekleyebiliriz ama bir kadın olarak topraklarda refahı sağlamak için tasarlanmış ritüellerde bir domuzun kurban edilmesine başkanlık edebilirdi.[933]

Hitit kraliçesinin ve domuz kurbanının bu farklı ilişkisi, Nuntarriyašha bayramının olaylarını özetleyen bir tabletle güçlendirilir. Bu metin kraliçenin, bayramın 35. gününde domuz bayramını kutladığını göstermektedir.[934] Ancak bu bayram ile ilgili bilgilere maalesef sahip değiliz. KUB LI 15 (CTH 626) ve KBo XX 89 numaralı metinlerde ve Kraliçe'nin yönettiği törenlerde domuz kurbanının olması da bu ilişkiyi doğrular niteliktedir.

KUB LI 15 Rs. VI (CTH 626)[935]

6 [M]UNUS.LUGAL-*ma-za* EZEN$_4$ ŠAH/TIR *i-ya-zi* UD[.XXXV.KAM]

Tercüme:

6 [K]raliçe, 35. günde domuz bayramını kutlar.

Kraliçe tarafından uygulanan bir diğer bayram kutlaması olan KBo XX 89 (CTH 646)'da, doğum ve annelik tanrıçası Hannahanna'ya (NIN.TU) bir domuz yavrusu sunulur:

KBo XX 89 Öy. 9-10 (CTH 646)[936]

9 [. . .] 1 ŠAH.TUR *A-NA* ^{D}NIN.TU x[. . .

10 ŠAH.]TUR-*pát IŠ-TU* ^{DUG}UTÚL *za-nu-wa-an-z*[*i*]

[933] B. J. Collins, 2006, s. 170-171.

[934] B. J. Collins, 2006, s. 162.

[935] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. Nakamura, 2002, s. 70-71.

[936] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Mouton, "Anatomie animale: le festin carné des dieux d'après les textes hittites I - Les membres antérieurs", **CollAn** 3 (2004b), s. 73.

Tercüme:

9 Hannahanna'ya bir domuz yavrusunu [adarlar[?]] [ve]

10 aynı [domuz yavr]usunu bir tencerede pişirirler.

Ritüelin merkezinde domuz kurbanı vardır ve domuz parçalara ayrılır; başı ve iç organlarından tabletin diğer yüzünde bahsedilir (Rs. 3'-4'). Tören iki gün sürer. Bu iki günlük ritüelin ilk gününün sonunda, Kraliçe iç odaya girer ve ellerini yıkadıktan sonra Hannahanna ve Talih Tanrıçaları (Gulšeš) için libasyon yapar.[937] Tanrıça Hannahanna[938] için yapılan bir ritüel olan KBo XX 89'da, domuz doğurganlık sembolü olarak kullanılır. Hannahanna, hayvan, bitki ve insan üremesini koruyan bir Anadolu tanrıçasıdır. Diğer hayvanlardan (köpekler, yavrular, vb.) daha az kullanılmasına rağmen, domuzlar bazen büyülü ritüellerde "vekil" olarak görünürler ve tedavi edilen bireyin günahları için taşıyıcı olarak da görev yaparlar.[939]

Tanrıça Hannahanna için yapılan başka bir ritüel metni olan KUB LV 53 (CTH 434)'de yine pişmiş bir domuz yavrusu sunulur;

KUB LV 53 Vs. 13-14 (CTH 434) [940]

13 I ŠAH.TUR *zé-e-a-an-ta-an Ù* I DUG KA.GAG GEŠTIN [. . .]

14 *nu a-pa-a-at-ta A-NA* DINGIR.MAH *pé-ra-an ti-an-zi*

Tercüme:

13 Pişirilmiş bir domuz yavrusu ve sıradan bir testi bira (ve) şarabı […]

---

[937] M. C. Trémouille, 2002, s. 361; B. J. Collins, 2006, s. 162;

[938] Çoğu zaman, Hannahanna, DINGIR.MAH ve ^{D}NIN.TU logogramlarının arkasına saklanır.Bkz.; G. Kellerman, "La déesse Ḫannaḫanna: son image et sa place dans les mythes anatoliens", **Hethitica** 7 (1987), s. 130.

[939] M. C. Trémouille, 2002, s. 361-362.

[940] Transkripsiyon için Bkz.: D. Groddek, 2002a, s. 94; Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, 2006, s. 162; A. Mouton, 2004a, s. 93, d.n. 29.

14 Tanrıça Hannahanna'nın huzuruna yerleştirirler.

Tanrıça Tetewatti için yapılan bir bayramda ise tanrıya domuz sunulmakta ve kurt adamlar sahneye çıkmaktadır. Ancak bu bayramda gerçekleştirilen eylemlerin anlamı açık değildir. Metnin ilgili kısmı şu şekildedir:

KBo XXIII 97 I 5-9 (CTH 639) [941]

5 *ma-ah-ha-an-ma* ^{LÚ}UR.BAR.RA *ŠA* ŠAH UZU *hu-ul-hu-li-*[*ya-az-zi*

6 *n*]*a-at A-NA* ^{LÚ}SANGA ^{D}*Ti-ti-wa-at-ti pa-a-i na-at-ša*[*-an*

7 ^{LÚ}]SANGA ^{D}*Te-te-wa-at-ti PA-NI* DINGIR-*LIM* ZAG.GAR.RA *da-a-*[*i*]

8 [*na*]*m-ma* II $^{LÚ.MEŠ}$UR.BAR.RA *PA-NI* DINGIR-*LIM tar-ku-wa-an-zi* $^{MUNUS.MEŠ}$KAR.KI[D-*ya*]

9 *me-na-ah-ha-an-da tar-ku-wa-an-zi…*

Tercüme:

5-9: Kurt adam domuz etini (yumruk attığı/dövüştüğü zaman) Tanrıça Tetewatti'nin rahibine verir ve Tetewatti'nin rahibi onu tanrının önündeki sunu masasına oturtur. Sonra iki kurt adam tanrı önünde dans eder. Kült fahişeleri karşısında dans eder.

Tüm bu metinlerde görüldüğü gibi bu tanrıçaların doğum, bereket ve kadınlar ile yakın ilişkileri bulunmakta ve insanlar ile tanrıçalar arasındaki iletişim yolunu domuzlar kurmaktadır. Ancak her zaman domuzlar tek başına kurban edilmemektedir. Yeraltı tanrılarına karşı yapılan ve kraliçenin bizzat katıldığı bir ritüelde (CTH 447), Tanrıça Gulšeš için domuz, bir koç ve bir saban öküzü ile birlikte sunulmaktadır:

KBo XI 10 Vs. II 15-16 (CTH 447)[942]

[941] Transkripsiyon için Bkz.: F. Pecchioli Daddi, 1982, s. 417-417; Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, 2006, s. 163.

[942] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. Popko, **Das hethitische Ritual CTH 447**, Warszawa 2003, s. 24, 35.

15 I ŠAH I UDU.NITÁ I GU_4.APIN.LÁ SIG_5-*an-za* NINDA.Ì E.DÉ.A

16 *ki-i-ma A-NA* ^{D}*Gul-ša-aš e-eš-du*

Tercüme:

15 Bir domuz, bir koç ve bir saban öküzü (ve) yağlı ekmek:

16 bunlar Gulšeš'in olsun!

CTH 646 (KBo XLVII 67) numaralı metin ise Kraliçe tarafından bizzat kutlanan bir bayrama aittir ve bu metinde de odak noktası domuz kurbanıdır.[943]

KBo XLVII 67 Vs. I (CTH 646)[944]

2 [^{KUŠ}NÍG.BÀ]R[-*aš*-]*ta uš-ši-ya-an-zi*

3 [*nu* DUM]U É.GAL I ^{GIŠ}BANŠUR AD.KID

4 ˹*da*˺-*a-i še-er-ra-aš-ša-an*

5 III ^{NINDA}*har-na-an-ta-aš da-a-i*

6 *nu-uš-ša-an še-er* DINGIR^{LAM}

7 KUR-*ya-an-ta-aš* EN-*an ti-an-zi*

8 *nu* MUNUS.LUGAL *ú-iz-zi na-aš A-NA* DINGIR^{LIM}

9 ˹*UŠ*˺-*KÉ-EN ta-aš ha-li-ya*

10 [*nu*] DUMU É.GAL *A-NA* DINGIR^{LIM}

11 [ ] ^{NINDA}*har-na-an-ta-aš kat-ta-an ar-ha*

12 [*d*]*a-a-i nu-uš-ša-an* ŠAH-*an*

13 [*ha-a*]*n-da-an wa-al-ah-zi* SAH-*ma*

14 [*ma-a-a*]*n* DUMU É.GAL *ma-a-na-an*

15 [^{LÚ}] ˹Ú˺.HÚB *har-zi na-aš-ta*

---

[943] W. J. I. Waal, **Hittite Diplomatics. Studies in Ancient Document Format and Record Management**, (StBoT 57), Wiesbaden 2015, s. 460.

[944] Transkripsiyon için Bkz.: D. Groddek, **Hethitische Texte in Transkription. KBo 47** , (DBH 33), Wiesbaden 2011, s. 58-59.

16 [MUNUS.L]UGAL ŠAH KUR-*ya-an-ta-aš iš-h*[*i-i*][945]

17 [^{DU}]^{G} *iš-pa-an-du-wa-az* GEŠTIN-*it*

Tercüme:

2 perdeyi açarlar

3 ve saray oğlanı bir kurban masası

4 kurar, üzerine

5 üç tane *harnant* ekmeğini koyar

6 ve onları tanrılar için

7 şehrin beyi iştirak eder

8 ve kraliçe gelir ve o tanrıların

9 önünde eğilir, diz çöker

10 [ve] saray oğlanı tanrılara

11 [ ] *harnant* ekmeğini aşağı

12 koyar ve domuza

13 doğruca vurur domuz

14 saray oğlanı ise

15 sağır, dilsiz tutarlar

16 tanrının topraklarının kraliçesi

17 şarap kabından …

Yukarıda ele aldığımız gibi kadın doğurganlığı ile tarım ve hayvancılığın bereketli olması için yapılan ritüellerde domuz kullanılmış böylece domuzun doğurganlığı ile benzeşim kurulmuştur. Ancak doğum ve kehanet ile ilgili olan KBo XIII 34 numaralı metinde, yeni doğan bir bebeğin yüzü domuza benzerse hayvanların bereketini

[945] [MUNUS.L]UGAL ŠAH KUR-*ya-an-ta-aš iš-h*[*i-i*] : tanrının topraklarının kraliçesi okunuşu için Bkz.: H. Otten, "Herr des Landes", **RlA** 4 (1999) s. 335.

kaybedeceği ifade edilmektedir. Muhtemelen bu tür bir durumda genetik bir bozukluk söz konusudur. Bu yüzden kusurlu bir doğumda bebeğin domuza benzemesi, tanrıların bir mesajı olarak algılanmakta ve kötüye yorulmaktadır.

KBo XIII 34 Vs. III 8-10[946]

8 *ták-ku* MUNUS-*za ha-a-ši nu-uš-ši* [

9 SAG.DU-*ZU ŠA* ŠAH *ki-ša* [

10 *šu-up-pa-la-aš Ú-UL* SIG_5-*in* [

Tercüme:

8 Bir kadın doğum yaparsa ve

9 onun başı domuzun başı olursa

10 sığırlar iyi olmaz (büyümez).

II. 6. 3. 2. Makbul Olmayan Bir Hayvan Olarak Domuz

Hitit toplumunda domuz, bu başlık altında ele alacağımız belgelere göre hoş görülmeyen bir hayvandı. Domuz, kirli olduğu gerekçesiyle pis sayılmış ve tapınak direktif metinlerinde rahipler domuzlara karşı uyarılmıştır. Domuzlar, çöplerle beslendiği için pis bir hayvan olarak görülmüştür. Aynı zamanda domuzun, ölen ruhların ve her tür kötü iblisin bulunduğu yeraltı dünyası ile yakından ilişkili olduğu da düşünülmüştür. Burada bulunan doğaüstü varlıkların, kötücül ve genellikle hastalıklardan sorumlu tutulmaları bu düşünceyi desteklemiştir. Hitit kaynaklarına göre burası sonsuz bir karanlık dünyadır, kirlidir ve onunla temas eden her şeye kirlilik bulaşmaktadır. Domuz, kendi dışkısını ve her türlü atığı yiyebilen bir hayvan olarak, dini kirlilik durumunu daha

[946] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K. K. Riemschneider, **Babylonische Geburtsomina in hethitischer Übersetzung**, (StBoT 9), Wiesbaden 1970, s. 26-27.

da kötüleştiren leşlerle de beslenmiştir.[947] Kümmel de köpek ile domuzun makbul olmayan hayvanlar olarak görülmesinin ve yeraltı ile ilişkilendirilmelerinin, sürekli olarak toprağı eşeleyen hayvanlar olmalarına bağlamaktadır.[948] Bir başka kirlilik kaynağı ise sapkın olarak görülmeyenler de dahil olmak üzere cinsel ilişkidir. Mouton'a göre hem domuz hem de köpek, cinsel performansları ile ünlü olduğu için, bu hayvanların kirli görülmesi de bu faktöre bağlanmaktadır.[949]

Bir laneti yok etmek için yapılan bir ritüelde, konumuz ile ilişkili olarak köpek ile domuzun artıklarla beslendiğinden bahsedilmektedir. Ve bu durum, domuzun toplumsal algısına olumsuz bir katkıda bulunmaktadır. At ve sığırlar yemlerle beslenirken domuz ve köpek artık ve pis çöplerle beslenmektedir:

KBo X 37 Vs. II 15-17 (CTH 429.1)[950]

15 *A-NA* ANŠE.KUR.RA *hal-k-iš im-mi-i-ú-ul A-NA* $GU_4^{MEŠ}$*-ya*

16 ŠÀ.GAL *A-NA* UR.ˀGI_7ˀ$^{HI.A}$ $ŠAH^{HI.A}$*-ma mu-ú-da-na*[951]

17 *e-et-re-eš-mi-it na-at ka-a-ša ú*-x-x-x

Tercüme:

15-17: At için, arpa (ve) yem karışımı (onun yiyeceğidir), sığırlar için yem (yeşil ottur) ama köpekler (ve) domuzlar için, atıklar onların yemeğidir.

[947] A. Mouton, "Le porc dans les textes religieux hittites", **De la domestication au tabou-Le cas des Suidés dans le Proche-Orient ancien**, B. Lion, C. Michel (Edt.), Paris 2006, s. 256.

[948] H. M. Kümmel, 1967, s. 152.

[949] A. Mouton, 2004a, s. 98.

[950] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. Christiansen, 2006, s. 192-193.

[951] *mudan-;* Mutfak çöpü, hayvanın yenmeyen sakatat kısımları anlamı için Bkz.: A. Goetze, 1962, s. 30.

Domuz, artık ve pis şeyler ile beslenmesinin yanında onun çıkardığı sesler ve yaşadığı yerler de rahatsız edici bulunmaktadır. Metinler, domuzun rahatsız edici sızlamalarına ve onun pis bir yerde yaşadığına şöyle değinir.

KBo XII 96 Vs. I 12-13 (CTH 433)[952]

12 [UR.GI]$_7$-*aš wa-ap-pí-ya-zi* ŠAH-*aš hu-un-tar-nu-uz-zi*

13 [*nu* DINGI]R^{LAM} *li-e ku-e-el-qa iš-ta-ma-aš-ti*

Tercüme:

12 köpek havlıyor; domuz homurdanıyor:

13 Ah! Tanrım, sen hiçbirini (kötü bir gürültü) duymamalısın!

Başka bir metinde ise domuzun çıkardığı rahatsız edici sesler söyle tarif edilmiştir;

KUB XIV 1 rev. 92-94 (CTH 147)[953]

92 ! x [ ]*a-li-ya-an par-ha-at-ta-ri* ŠAH-*ma-wa ú-i-wa-i ku-it nu-wa ku-iš A-NA* KÚR-*e*

93 ! *še*$^{?}$ [-] x x x x x [ ]*ya*$^{?}$ *ku-en-zi*$^{?}$ *nu-wa ú*[*-ug*]*-ga* ŠAH-*áš i-wa-ar ú-i-ya-mi*

94 [*nam-ma-w*]*a ak-kal-lu* x [ ]

Tercüme:

92 [ ]*aliya-* kuşunu izlerler. Domuz homurdanır, her kim ülkeyi

93 [ ] … öldürür, ben domuz gibi homurdanacağım,

94 ve sonra ölmeyi isteyeceğim.

[952] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. Rosenkranz, 1964, s. 239, 241; D. Bawanypeck, 2005, s. 74-75.

[953] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, **Madduwattaš**, (MVAeG 32), Leipzig 1928, s. 38-39.

Köpek ve domuz, murdar pis bir hayvan çifti olarak tapınak direktif metinlerinde dahi yer almıştır. Hatta bu hayvanların eşikten dahi geçmemesine dair talimatlar verilmiştir. İlgili metin yeri şu şekildedir:

KUB XIII 4 Rs. III 58-61[954]

58 *na-aš-ta* DINGIR$^{M[EŠ]}$*-aš* NINDA *har-š*[(*i*)] ^{DUG}*iš-pa-an-tu-uz-zi na-ah-ša-ra-at-ta-an*

59 *me-ik-ki t*[(*i-y*)]*a-an h*[(*ar-ten*)] *nu-uš-ma-aš-kán pár-šu-u-ra-aš pí-e-da-an*

60 *ša-an-ha-an* [(*hur-n*)]*u-wa-an* [(*e-eš*)]*-du na-aš-ta* ŠAH-*aš* UR.GI$_7$*-aš* ^{GIŠ}*kat-ta-lu-uz-zi*

61 *li-e šar-ri-eš-kat-ta* [(*šu-m*)]*a-ša-za va-ar-pa-an-te-eš e-eš-ten*

Tercüme:

58 Sonra tanrıların kurban ekmeğine ve kurban içkisine (karşı)

59 çok dikkatli olunuz. Onların (ekmek) bölme yeri

60 süpürülmüş (ve) su serpilmiş olsun. Ayrıca domuz (ya da) köpek eşikten

61 (içeriye) geçmesin. Siz yıkanmış olunuz.

Tapınak talimatlarının devamında ise domuz ve köpeğin yaklaştığı her şeyin pis olarak görüldüğü ve derhal atılması gerektiği uyarısı yapılmaktadır.

KUB XIII 4 Rs. III 64-68[955]

64 *ma-an Ú-NU-*[(*TE*)]^{MEŠ} GIŠ^{ZI} *Ú-NU-TE-*^{MEŠ} GIR$_4$ *ku-e har-te-ni*

65 *na-aš-ta ma-a-an* ŠAH-*aš* UR.GI$_7$*-aš ku-wa-pí-ik-ki an-da ša-a-li-qa*

66 EN UTÚL*-ma-at ar-ha UL* [*p*]*í-eš-še-ya-zi nu a-pa-a-aš* DINGIR^{MEŠ}*-aš pa-ap-ra-an-da-za*

67 *a-da-an-na pa-a-i a-pí-e-da-ni-ma* DINGIR^{MEŠ}*-eš za-ak-kar du-ú-úr*

[954] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Süel, 1985, s. 66-67

[955] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Süel, 1985, s. 68-69; G. McMahon, "Hittite Canonical Compositions - Instructions: Instructions to Priests and Temple Officials", **Context of Scripture 1** (2003), s. 220, §14.

68 *a-da-an-na a-*[*k*]*u-wa-an-na pí-an-zi …*

Tercüme:

64 Sizin muhafaza ettiğiniz ağaçtan ve pişmiş topraktan eşyalara

65 eğer herhangi bir yerde bir domuz (ya da) bir köpek yaklaşırsa

66 ve mutfak beyi onu atmazsa ve o tanrılara kirlenmiş (kap kacaktan)

67 yiyecek verirse tanrılar (da) ona yemek (ve) içmek için dışkı (ve) idrar

68 verirler…

Mutfaktaki ağaçtan ve pişmiş topraktan yapılmış kapları mutfak beyleri muhafaza etmekteydiler. Eğer bir domuz veya köpek herhangi bir suretle bu kaplara yaklaşırsa onları kirletmiş olurdu. Bu durumda mutfak beyinin bu kirlenmiş kabı atması gerekiyordu. Bu kirli kapla tanrıya yiyecek ve içecek verirlerse, tanrılar da ona yemek ve içmek üzere dışkı ve idrar verirlerdi. Bu dışkı ile idrar yeme ve içme cezasına çarptırılan mutfak beyi, herhalde öteki dünyada böyle bir durumla karşılaşacak ve huzur bulamayacaktır. Mutfak beyleri tanrılara dışkı ve idrar yedirip içirdiyse, tanrılar da onlara aynı şeyleri yedirip içireceklerdi. Mutfak beyleri, bu bakımdan mutfak eşyalarının temizliğine çok dikkat etmeli, kirlenmiş kaptan yiyecek ve içecek vermemeliydiler.[956] Bu bahsi geçen hayvanların kült bakımından temiz sayılmamaları ile ilgili olsa gerektir.[957] Tapınak direktif metinlerinde pis olarak sadece domuz ve köpeğin geçmesi, Hitit toplumunun bu hayvanlara bakış açısını da yansıtmaktadır. Öyle ki domuzun mutfak kaplarına yaklaşması dahi kirlilik sebebi olarak görülmüştür.

Başka bir metinde bir tapınak biracısı, iki günahını itiraf eder ve bu günahlardan birisi domuzun tapınağa girmesidir.

[956] A. Süel, 1985, s. 172.

[957] H. Ertem, 1965, s. 76.

KUB V 9 (CTH 579) Vs. 25-28[958]

25 LÚ.MEŠ É.GAL *hu-uh-ha-aš pu-nu-uš-šu-u-en UM-MA INA hi-il-la-ni* LÚ.TIN!.NA

26 DUMU^{RU}*-wa-mu-kán ak-ta nu-wa-za* SISKUR^{MEŠ} *UL* DÙ$^{!}$*-nu-un*

27 *nu-wa I-NA* É.DINGIR^{LIM} *an-da ú-e-ri-ya-an har-ku-un*

28 ŠAH-*wa wa-aš-túl* DÙ-*at* SISKUR-*ma-wa-za UL* DÙ-*nu-un*

Tercüme:

25-28: Oğlum öldü ve ritüelleri yerine getirmedim, ancak tapınakta (oğlumun ölümünü) ciddi bir şekilde ilan ettim. (Ayrıca) Bir domuz günah işlemişti (izinsiz girmişti), ama ritüeli yerine getirmedim.

Bu metin, tapınak direktif metinlerini destekler şekilde domuzun tapınağa girmesinin günah olduğunu göstermektedir. Bu günahın telafisi için bir ritüel yapılmalıdır. Ancak tapınak biracısı bu ritüeli yerine getirmemiştir.

Hititçe metinler domuza ilişkin, kutsal alanları ihlal eden ve halk binalarına yakın olduğunu gösteren bolca kanıt sunar. Kehanet araştırmaları ise domuz tecavüzlerinin kültsel kirliliğin sebebi olduğunu ortaya koyar. Örneğin merhemli rahip Zullani, bir eşeğin bir domuza bindiğini rapor etmeyi ihmal etmiştir.[959] Aynı zamanda bu durumun bildirilme gerekliliği, bir çeşit kültsel kirlilik sebebi olmasını göstermektedir.

KUB XVIII 9 (CTH 580) Rs. III 7-9

7 *UM-MA* ^{m}*Zu-ul-la-an-ni* ^{LÚ}GUDÚ *A-NA* KASKAL x [

8 ŠAH UDU *wa-at-ku-ut nu-wa-an-za-kán še-er kat-t*[*a*

9 *ka-ru-ú-uš-ši-ya-nu-un A-NA* DINGIR^{LIM}*-ma-wa IŠ-TU* [

[958] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: F. Starke, 1990, s. 393-394; B. J. Collins, 2006, s. 157, d.n. 8; A. Mouton, 2004a, s. 97, d.n. 53.

[959] B. J. Collins, 2006, s. 157.

Tercüme:

7 Merhemli rahip Zullani şöyle söyler; yol x [

8 domuz koyunun üzerine atladı

9 tanrılar ses çıkarmadılar.

II. 6. 3. 3. Hitit Mutfağında Domuz

Hititlerin tahıldan sonra ikici sıradaki besin kaynakları et ve süt ürünleriydi. Kazılarda bulunan hayvan kemikleri ile çivi yazılı metinleri kıyasladığımızda, küçük ve büyükbaş hayvanların tüketildiği sonucuna varılmaktadır. Ancak bir önceki başlığımızda ele aldığımız metinlere göre, domuza karşı büyük bir mesafe konulmuştur. Bu durum ise domuz etinin yenilip yenilmediğine dair kesin bir yargıya varmamızı zorlaştırmaktadır. Bu yüzden bu başlığımız altında ilgili metinleri ele alarak bu konuyu aydınlatmaya çalışacağız.

Metinlerde geçen ^{UZU}ŠAH kelimesinin "domuz eti yemeği" anlamına gelmesi domuz etinin tüketildiğinin bir göstergesi olabilir.[960] Ancak Tapınak direktif metinlerindeki uyarıları göz önüne aldığımızda, domuzun pis bir hayvan olarak algılanması soru işaretleri oluşturmaktadır. Bu tapınak kuralları, gündelik hayatı da etkiliyor muydu? Bunun yanı sıra halkın tamamı et yiyebilecek düzeyde miydi? Metinlerin yakından incelenmesi de, genel olarak Anadolu'da domuz eti tüketimine yönelik oldukça karmaşık mutfak kurallarına işaret etmektedir. Hitit metinleri birkaç olayda domuz etinden bahsetmekte, ancak bu kaynaklar ritüelleri anlatmaktadır ve bu yüzden gündelik hayata ilişkin çıkarımlar yapmak güçleşmektedir.

[960] S. Alp, **Hitit Güneşi**, Ankara 2002, s. 47.

Hitit dönemine ait arkeolojik verilerde, domuz yavrusunun kesimine ilişkin kanıtlar azdır. Ancak ritüel metinlerindeki bilgilere göre domuz yavrularının, toplumsal açıdan anlamlı bayramlar için ziyafet amaçlı olarak kullanıldıklarını varsayabiliriz. Bir bayramın ritüellerini içeren KUB XLIV 57 (CTH 670) numaralı metin, bu duruma ilişkin güzel bir örnektir. Bu tür bayram ritüellerinde domuz yavrusunun tüketilmesi dini bir anlam taşımaktadır. Aynı zamanda bu tür ritüellerdeki amaç, çok sayıdaki insanı beslemek değildir.[961]

KUB XLIV 57 5-7 (CTH 670)[962]

5 GÌR-*za-kán* ŠU-*an* I-*aš ha-at-ti*-[*eš-ni ti-an-zi*

6 ^{LÚ}AL]AM.ZU$_9$-*za* ŠAH.TUR *ha-a-ši*

7 [*še-er e-ep-zi nu o*-]*x-aš-du-un lu-uk-kán-zi*

Tercüme:

5-7: Çukurun içine bir ayak ve bir el koyarlar]. Soytarı, ocak üzerinde bir domuz yavrusunu tutar ve kızartırlar.

Bu metinde domuz yavrusunun kızartılması onun, bayram katılımcıları tarafından yenilmesi için hazırlandığını göstermiş olabilir. Aynı zamanda çukur kazmanın, yer altı dünyası tanrılarıyla iletişime geçmenin bir yolu olduğunu belirtmeliyiz. Bu sebepten domuz yavrusunun kızartılması, yenilmesi ve benzeri eylemlerin ritüel amaçlı yapıldığı aşikardır.

[961] B. J. Collins, 2006, s. 164.

[962] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, 2006, s. 164, d.n. 35.

Domuzun pişirildiği ve bayram yöneticisinin Kraliçe olduğu KBo XX 89 (CTH 646) numaralı metinde, doğum ve annelik tanrıçası Hannahanna'ya (NIN.TU) sunulan domuz yavrusu pişirilmektedir:

KBo XX 89 Öy. 9-10 (CTH 646)[963]

9 [. . .] I ŠAH.TUR *A-NA* ^{D}NIN.TU x[. . .

10 ŠAH.]TUR-*pát IŠ-TU* ^{DUG}UTÚL *za-nu-wa-an-z*[*i*]

Tercüme:

9 Hannahanna'ya bir domuz yavrusunu [adarlar$^{?}$] [ve]

10 aynı [domuz yavr]usunu bir tencerede pişirirler.

Bu ritüelin merkezinde domuz kurbanı vardır ve domuz yavrusu parçalara ayrılarak pişirilmektedir. Tanrıça Hannahanna için yapılan bu ritüelde domuz, doğurganlık sembolü olarak kullanılmaktadır.[964] Ancak bizim için önemli olan domuz yavrusunun pişirilmiş olmasıdır ki bu rahatça yenilmesi içindir. Aksi takdirde tanrıların yemesi için pişirildiğini düşünecek olursak, başka ritüellerde domuzun bir bütün olarak tanrılar için gömüldüğü ya da pişirilmeden sunulduğu akla gelmektedir.

İnsanların domuz eti yediğini gösteren durumlar çok nadirdir. KBo X 16 (CTH 658) numaralı metinde, bir domuz yavrusu açık olmasa da insanlar tarafından kült töreniyle bağlantılı olarak yenilmektedir:

KBo X 16 Rs. IV 5-6 (CTH 658) [965]

5 [ ] x-*ši-ša an-da a-ra-an-zi nu* ŠAH.TUR NINDA x [

6 [... ^{GIŠ} *ha*]-*at-tal-wa-aš-pát* GIŠ-*ru-i pi-ra-an ar-ha a-da-an*-[*zi*....]

7 [^{UZU}*ha*] *pí-eš-šar-ra ku-it a-aš-zi na-at-šan AN*[*A*

[963] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Mouton, 2004b, s. 73.

[964] M. C. Trémouille, 2002, s. 361-362.

[965] Transkripsiyon için Bkz.: A. Ünal, **The Hittite Ritual of Hantitaššu From the City of Hurma Against Troublesome Years**, Ankara 1996, s. 67.

8 [*la-*]*a-hu-wa-an-zi na-at-kán ar-ha a-ku-wa-an*[*zi*

Tercüme:

5 [ ] içeri gelirler ve domuz yavrusunu, x ekmeğini

6 [kapı sür]güsü GIŠ-*ru-i* önünde yiyip bitirirler.

7 [Cinsel]organını ki o arta kalır, onu -e

8 [dö]kerler ve şerefine içerler.

Ritüel metinlerinde, domuzdan ziyade domuz yavruları sıklıkla tanrılara sunulmaktadır. Bunun karşılığında ise tanrılardan laneti kaldırması, hastayı iyileştirmesi beklenmektedir. Benzer şekilde KBo X 37 numaralı laneti kaldırma ritüeli metninde, domuz yavrusu tanrılara yemesi için sunulmaktadır.

KBo X 37 IV 29-32 (CTH 429)[966]

29 [(*nu*)] x x x *˹ši˺(-)ši-ya-az-zi* [ ]x *ha-ad-da-an-zi*

30 [(*e-eš*)-]x *za-nu-wa-a-an-zi nam-ma* [^{GIŠ}*la-a*]*h-hur-nu-uz-zi*

31 [NINDA.GUR$_4$.R]A$^{HI.A}$ ˹KAxU˺ EME XII ZU$_9^M$[^{EŠ} *A-NA hu-u*]*r-li pár-ši-ya*

32 [ ]x ˹ŠAH.TUR˺ BAL-*an-ti*

33 [(*nu* x)]x x DINGIR^{MEŠ} *šu-meš az-zi-i*[*k-ki-it-tén ku-*]*iš a-aš-šu*

Tercüme:

29 [(ve)] x x x onlar basarak [ ] kurban ederler.

30 [(x x)] pişirirler. Ayrıca [yeşil] yaprakları

31 ekmekleri, kilden yapılmış olan ağız, dil ve 12 dişi parçalar

32 [ ]x domuz yavrusunu kurban olarak sunar.

33 [(ve)] tanrılar yiyin ki onlar güzeldir.

Birkaç satır sonra hayvanın uzuvları, yağları da dahil olmak üzere sunulmaktadır:

[966] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. Christiansen, 2006, s. 206-207.

KBo X 37 IV 39-42[967]

39 [(*nu* ^{U})]^{ZU} GEŠTU *ma-ah-ha-an A-NA* DINGIR^{MEŠ} *ši-pa-*[*an-t*]*i ŠA* ŠAH.TUR-*ya*

40 [ ]x *QA-TAM-MA* BAL-*ti* EGIR-*ŠU-ma* II ^{UZU}ZA[G] *QA-TAM-MA* BAL-*an-ti*

41 [ ]x ^{DUG}ÚTUL-*ia QA-TAM-MA* BAL-*an-ti ŠA* [ŠA]H.TUR ^{UZU}Ì

42 [*QA-TAM-*]*MA ši-pa-an-ti* GEŠTIN-*ya ši-pa-an-*[*ti*]

Tercüme:

39 [(Ve)] Tanrılar için bir kulak ku[rban etti]ği gibi, [ ] domuz yavrusunu

40 da kurban eder. Ancak ondan sonra iki omzunu da kurban eder.

41 [ ] Bir kap yemeği de aynı şekilde kurban eder. [Aynı şekil]de [domuz yav]rusunu da

42 kurban eder. Ve şarap libas[yonu] yapar.

Bu metinden anlaşıldığı gibi domuz yavrusu, yeraltı tanrılarının sevdiği bir yemek çeşitliydi. Bu yüzden tanrıları ikna etmek amacıyla domuz yavrusu kullanılıyordu. Bu ritüelde de lanetin hastadan kaldırması için yeraltı tanrılarına domuz yavrusu sunulmuştur.

Tanrıça Hannahanna için yapılan bir ritüel metni olan KUB LV 53 (CTH 434)'de yine pişmiş bir domuz yavrusu sunulmaktadır:

KUB LV 53 Vs. 13-14 (CTH 434)[968]

13 I ŠAH.TUR *zé-e-a-an-ta-an Ù* I DUG KA.GAG GEŠTIN [ ]

14 *nu a-pa-a-at-ta A-NA* DINGIR.MAH *pé-ra-an ti-an-zi*

Tercüme:

[967] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. Christiansen, 2006, s. 208-209.

[968] Transkripsiyon için Bkz.: D. Groddek, 2002a, s. 94; Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, 2006, s. 162; A. Mouton, 2004a, s. 93, d.n. 29.

13 Pişirilmiş bir domuz yavrusu ve sıradan bir testi bira (ve) şarabı [ ]

14 Tanrıça Hannahann'nın huzuruna yerleştirirler.

Açıkça bir domuz yavrusunun yenildiği metin, KUB XVII 28 numaralı ritüel metnidir. Bu ritüelde, bir yeni doğanı etkileyen ay kehanetini engellemek için domuz yavrusu kesilmektedir. Metnin ilgili kısmı şu şekildedir:

KUB XVII 28 I 16-24 (CTH 730.1)[969]

16 *na-an tar-ma-a-u-e-ni* ŠAH.TUR *za-nu-wa-an-zi*

17 *na-an* EGIR-*pa ú-da-an-zi nu-kán ku-wa-pí-it-ta*

18 *ha-ap-pé-eš-ni te-pu da-ah-hi nu tak-na-aš* ^{D}UTU-*i*

19 BAL-*an-tah-hi nu ki-iš-ša-an te-mi pal-hi-i-in*

20 *wa-i-it-ka-ti-u tu-hu-ri-pa wa-tu-ha-aš tu-ru-u*

21 *Ù* NINDA.GUR$_4$.RA *pár-ši-ya-mi*

22 ŠAH.TUR-*an da-ah-hi na-an* É.ŠÀ-*na an-da pé-e-da-ah-hi*

23 *na-an* $^{MUNUS.MEŠ}$SUHUR.LÁ *a-da-an-zi ha-aš-ta-e-ma*

24 *A-NA* ^{É}MUHALDIM *pé-e-da-an-zi na-at ha-ap-pa-ri-ya-mi*

Tercüme:

16 Domuz yavrusunu pişirirler.

17 Sonra onu geri getirirler. Vücudunun her yerinden

18 birer parça alırım ve (onları) Yeryüzünün Güneş Tanrıçası'na sunarım.

19 Sonra şunları söylerim:

20 "*palhin waitkatiu tuhuripa watuhaš turu.*"

21 İnce bir somun ekmek parçalarım.

22 Domuz yavrusunu alırım ve onu iç eve götürürüm.

23 Mabed cariyeleri onu yer ama onlar kemikleri

[969] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 75; B. J. Collins, 2006, s. 75.

24 mutfağa getirirler ve ben onları satarım.

Bu metinde açıkça görüldüğü üzere domuz yavrusu, mabed cariyeleri tarafından yenilmektedir. Bu ritüelde domuz yavrusu, çocuğun cinsiyetine göre belirlenip onun vekili olmuştur. Ancak domuz yavrusunun yenilmesi dikkate değerdir çünkü genellikle vekillerin sonu böyle olmaz. İki domuz yavrusu olursa biri vekil olarak gömülür ve biri yenilir. Tanrıya domuz yavrusunun parçaları sunulur. Domuzun bazı bölümlerini Yeryüzünün Güneş Tanrıçası'na sunmak, doğurganlık, ölüler kültü ve çocuk kutsallığı arasındaki ilişkiyi de gösterir.[970]

Domuz etinin insanlar tarafından yenildiği başka bir olay, Tanrıça Tetešhapi için yapılan bir bayramda meydana gelir. Metin kırıktır ancak bir önceki örnekte olduğu gibi yenilen bir domuz yavrusudur (domuz değil) ve büyük ihtimalle yiyenler tanrıçanın kadın hizmetkarlarıdır:

Bo 6594 Rs? III 2-6 (CTH 738)[971]

2] x *še-e-er e-ep*[*-zi*

3 NIN.DINGIR-*i* GAL^{AM} *e-ep*-[*-zi*

4 *nu* ŠAH.TUR *kat-ta a-da-an-z*[*i*

5 *wa-al-ha-an-zi* ZAG-*an* x [

6 NIN.DINGIR-*aš* ^{D}*Te-te-eš-ha-pí-in* [

Tercüme:

2 [. . .] [o kadı]n alı[r]

3 Rahibe için bir fincan alır [. . .]

4 ve domuz yavrusunu yerle[r. . .]

[970] B. J. Collins, 2006, s. 165-166.

[971] Transkripsiyon için Bkz.: E. Neu, 1980, s. 99. Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, 2006, s. 166.

5 vururlar. Yan x[. . .]

6 Teteshapinin[ ] rahibesi

Bir başka örnekte ise yetişkin bir domuzun yenildiği görülür. Domuz etinin burada hem insanlar hem de tanrı tarafından tüketildiğinden şüphelenmek için hiçbir neden yoktur. Çünkü metnin son kısmında "yerler, içerler ve giderler" demektedir. Hapallalı Ašhella ritüelinde, orduda vebaya neden olan tanrıya bir keçi, bir koç ve bir domuz sunularak veba iyileştirilmeye çalışılmaktadır:

KUB IX 31 Rs. IV 13-27[972]

13 *I-NA* UD III^{KAM} *ma-a-an lu-uk-kat-ta ka-ru-*[(*ú-wa-ri-wa-a*)]*r*

14 [(*hu-u-da-ak nu*)] I MÁS.GAL I UDU.NITÁ I ŠAH *u-un-ni-an-zi* [(EGIR-*an-na* III NINDA.GUR$_4$.RA)]

15 I ^{DUG} *hu-up-pár* KAŠ *ha-an-da-a-an-zi na-a*[(*š* LÍL-*ri*)]

16 [(*nam-ma ta-me-e-da-ni AŠ-RI*)] *pé-en-na-an-zi*

17 *nu* ^{GIŠ}*la-ah-hur-nu-uz-zi* [(*iš-pa-ra-an-zi*)]

18 *nu-uš-ša-an* III NINDA.GUR$_4$.RA

19 EGIR-*pa ti-an-zi* [(*nu-kán* MÁS.GAL UDU.NITÁ ŠAH)] *a-pé-da-ni-pát*

20 *A-NA* DINGIR^{LIM} *ši-pa-an-d*[(*a-an-zi ku-is-kán* DINGIR^{LUM})]

21 *ki-i* ÚŠ-*an* ŠÀ KARAŠ *i-ya-at nu-wa a*[(*pa-a-aš* DINGIR^{LUM})]

22 [(*az-zi-iš-ki-id-du*)] *ak-ku-uš-ki-id-du*

23 *nu-wa-ra-aš A-NA* KUR ^{URU}[(*Ha-at-ti Ù*)] *ŠA*

24 ^{URU}*Ha-at*[(*-ti*)] *KARAŠ me-na-ah-ha-an-da ták-šu-la-an-za e-eš-du*

25 *nu-wa-ra-aš-kán an-da-an aš-šu-li ne-ya-ru*

26 *nu-za a-da-an-zi a-ku-an-zi na-at-za ar-ha*

27 *ú-wa-an*[(*-zi*)]

[972] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, 2006, s. 166-167 ve d.n. 41.

Tercüme:

13-27: Üçüncü günün şafağında bir teke, bir koç ve bir domuzu sürüp getirirler. Sonra üç kalın somun (ve) bir bira testisi hazırlarlar. Onları kırsal alanda açıklığa, yine başka bir yere sürerler. Yaprakları sererler, üzerine üç kalın somunu koyarlar. Tekeyi, koçu ve domuzu bu vebayı orduya veren tanrıya kurban ederler (ve şöyle söyler): "Hangi tanrı ordu içindeki bu salgına neden oldu ise, o tanrı yesin, içsin! Ve o Hatti ülkesine ve Hatti ülkesinin ordusuna karşı dost olsun ve o (onlardan) yana dönsün!" Yerler, içerler ve giderler.

Domuz yemeyi içeren en ilginç pasajlardan biri, I. Hattušili dönemine tarihlenen KBo III 60 numaralı metindir. Bu metin, yamyam kabilelerin yaşadığı uzak bölgelerde gerçekleştirilen bir askeri seferi anlatmaktadır. Bu metinde müttefik güçler, yamyamlarla karşılaşır ve generalleri Kaniu, düşman liderinin ölümlü veya ölümsüz olup olmadığını belirlemek için domuz eti ile bir deneme yapar:

KBo III 60 II 12-19 (CTH 17)[973]

12 ^{m}*Ka-ni-ú-us* UZU.ŠAH *zé-e-an-da-an da-a-aš*

13 *ša-an* ^{m}DUMU.MAH.LÍL*-aš pí-ra-an da-a-iš*

14 *ták-ku-wa-aš-ša-an ki-i ha-az-zi-zi ta-wa* DINGIR$^{L[UM]}$

15 *ták-ku-wa-aš-ša-an na-at-ta-ma ha-a*[*z-zi-zi*]

16 *ta-wa an-tu-wa-ah-hi-eš ta-wa t*[*a-an-du-ki-in*]

17 *za-ah-hu-ue-ni* ^{m}DUMU.MAH.LÍL UZU ŠAH [*da-a-aš*]

18 *ša-na-ap e-ez-ta a-da-an-na-aš-ma-a*[*š pa-iš*]

19 *a-ku-wa-an-na-aš-ma-aš pa-i*[*š*]

[973] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. G. Güterbock, "Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200 (2 Teil: Hethiter)", **ZA** 44 (1938), s. 106-107; E. Forrer, **Die Boghazköi-Texte in Umschrift, 2. Bd.: Geschichtliche Texte aus dem alten und neuen Chatti-Reich**, (WVDOG 42), Osnabrück 1969, s. 35.

Tercüme:

12 Kaniu, pişmiş domuz etini aldı

13 (ve) DUMU.MAH.LÍL'in önüne koydu (ve şöyle dedi):

14 "Eğer anlarsa o bir tanrıdır.

15 Ama eğer o anl[amazsa]

16 o zaman o bir insandır ve (bir ölümlüdür)

17 biz savaşabiliriz." DUMU.MAH.LÍL domuzu [aldı]

18 (ve) onu yedi. [O verdi] onlara yemeleri için (yani arkadaşlarına).

19 O verdi onlara içmeleri için.

Eğer buradaki *hazzizi-* terimini "tanımak", "anlamak" veya "ayırt etmek" anlamında kullanırsak pasaj şu anlama gelir: "Eğer yamyamların lideri domuz etinin insan eti olmadığını ayırt edebilir ve bu yüzden domuz etini yemezse, bu onun bir tanrı olduğunu gösterir. Ancak insan eti ve domuz etini ayırt edemezse bu onun insan olduğunu gösterir."[974]

Böyle bir anlayış, pasajın domuz tüketimine yönelik Hitit tavırlarının belirlenmesinde çok yardım etmez. Ancak, domuz etinin insanların yemiş olabileceğini, tanrıların ise domuz etinin temiz-saf olmadığı için yemediğini ve belki de bir tabu olduğunu gösterir. Ancak Hititlerin düşmanlarını gösteren bu hikayede, efsane ve gerçekliğin rolünü göz ardı etmemeliyiz. Ritüel kısmında değineceğimiz gibi, özellikle yeraltı tanrılarına domuz kurbanı sıkça yapılmaktadır ve tanrıların domuz etini yediği düşünülmektedir. Bunun yanında Güneş Tanrısı gibi yeryüzü tanrılarına da domuz kurbanı yapılmıştır. Bu yüzden bu metinde kastedilen tanrının, diğer tanrılardan farklı bir külte sahip olduğunu ve bu düşüncenin tüm Hitit tanrılarını kapsamadığı inancındayız.

[974] B. J. Collins, 2006, s. 167.

Orta Hitit döneminden uğursuz rüyalarla ilgili bir ritüel, Hititlerde domuz eti tüketimine dair daha kesin kanıtlar sağlamaktadır. Gece Tanrısı'nın rahibi Walkui, aşağıda bir kişinin rüyasında domuz eti yemesine dair önerdiği ritüeli anlatmaktadır:

KBo XXXII 176 Rs. 1-6[975]

1 *UM-MA* ^{m}*Wa-al-ku-i* ^{LÚ}SANGA *ŠA* DINGIR^{LIM} *MUŠI ma-an an-du-wa-ah-ha*[*-aš*]

2 *za-aš-ya u-ru-ra-an*^{SAR} *na-aš-ma* ^{UZU}ŠAH *e-ez-za-zi na-aš-ma-aš*[*-ša-an*]

3 *pa-ra-a ha-an-da-an-ni-ma ANA* ^{UZU}ŠAH *an-da ta-ar-na-at-ta-ri*

4 *na-aš-ma-kán INA* É DINGIR^{LIM} *an-da pa-ra-a ha-an-da-an-ni-ma ANA* SAR$^{HI.[A]}$

5 *u-ru-ra-a-an*^{SAR} *an-da we-mi-ye-ez-zi nu zu-ur-r-ki-ya IŠ-TU* K[U_6]

6 *ši-pa-an*[*ti*] *ar-na-mi-it-ti-ma-za IŠ-TU* BA.BA.ZA

Tercüme:

1-6: Gece Tanrısı'nın rahibi Walkui, şöyle söyler: Eğer bir kişi rüyasında *urura-* bitkisini veya domuz etini yerse, (eğer) ilahi takdirle domuz etine temas ederse, (veya eğer bu kişi) ilahi takdir ile bir tapınakta diğer bitkiler arasında *urura-* bitkisini bulursa, (o zaman) o bezelye ile bir *zurkiya-*, arpa püresi ile *arnami-* suna[cak].

Metnin devam eden kısmı şu şekildedir:

KBo XXXII 176 Rs. 7-11[976]

7 …. *ma-a-an*

8 *an-du-wa-ah-ha-aš za-aš-hi-ya u-ru-ra-a-an*^{SAR} ^{UZU}ŠAH *e-ez-za-zi na-aš-ma-kán*

9 *pa-ra-a ha-an-da-an-ni u-ru-ra-a-an*^{SAR} *A-NA* SAR$^{HI.A}$ *an-da I-NA* É DINGIR^{LIM}

10 *an-da ú-e-mi-i-e-ez-zi na-aš-ma-aš-ša-an pa-ra-a ha-an-da-a-a*[*n-n*]*i*

11 *A-NA* KUŠ ŠAH *an-da wa-al-ah-ta-ri...*

[975] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Mouton, 2004a, s. 86.

[976] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, 2006, s. 168.

Tercüme:

7-11: Bir adam bir rüyada bir *urura-* otunu veya domuz etini yer ya da tapınaktaki otlar arasında *urura-* otunu bulursa ya da bir domuz gövdesi ile temasa girerse …

Bu durumda suç, kişinin kontrolü dışında gerçekleşse bile günah yine de kişinin payına düşmektedir. Sonuç olarak kişi, kapsamlı bir arınma ritüeline tabi tutulmalıdır.[977] Gece Tanrısı'nın kültüne ait olan bu ritüel, Hurri gelenekleriyle zenginleşmiş olup Anadolu'daki etnik beslenme farklılıklarını ortaya koymaktadır. Yani Kizzuwatna halkı, Anadolu'nun herhangi bir yerinde görülmediği kadar domuz eti yemekten kaçınmıştır. Walkui'nin ritüelinde, domuz eti yemenin ya da sadece birinin rüyasında yediğini görmesinin günah sayılması, Kizzuwatna'da domuz eti yenilmesinin imkansız olduğunu göstermektedir.[978] Bununla birlikte açık şekilde bu metnin, bu özel bir tanrıçanın kültünün ötesine geçtiğini ve domuz eti yemekten kaçınılması gerektiğini söylediği anlamına gelmez.[979] Çünkü ritüelde bahsedilen kişi, tapınakta *urura-* bitkisi bulmaktadır. Bu nedenle belki de Walkui'nin bu ritüelinin yalnızca belirli bir insan kategorisine, yani Gece Tanrısı'nın rahiplerine, hatta krala yönelik olduğunu düşünebiliriz. Çünkü rahipler ve kralın kültsel saflıkla özel bir ilişkisi vardır. Rahipler ve kral, tanrılar ile sık sık temas ettikleri için neredeyse kalıcı olarak saf olmalıdırlar. Dolayısıyla, saf olmayan bir rüya, onlar için nüfusun geri kalanından çok daha tehlikeliydi. Bu nedenle, domuz eti tüketiminin Hitit döneminde Kizzuwatna'da, mevcut Yahudi ve Müslüman dinlerinde de uygulanan bir yiyecek yasağı yoktu. Temiz olmayan hayvanlar her koşulda yiyecek olarak yasaklanmamıştı. Karısıyla cinsel ilişkiye girmiş bir adamın, bir suç işlemiş olduğu düşünülmemiş, fakat kirlenmiş kişi olarak düşünüldüğü görülmüştür. Normal insanların

[977] A. Mouton, 2004a, s. 91-92.

[978] A. Mouton, 2004a, s. 101.

[979] B. J. Collins, 2006, s. 168.

domuz eti yemesi hakkında müsamaha gösterilmiş olmalıdır. İzlenecek tek kural, kutsal ve dolayısıyla saf bir yer, yani tapınak ve sarayın belirli bölgelerine girmeden önce kendini arındırmaktı.[980]

Rahiplerin kültsel saflığına ve bazı gıdaların onlar için tabu olduğunu gösteren bir metin de bulunmaktadır. KUB XXX 10 Vs. 12-13'de rahip Kantuzzili, Güneş Tanrısı'na "Tanrımın yememe izin vermediği (ve) hiç yemediğim", diye hitap eder. Haas'a göre, bir kişi kural olarak, tanrılara kendi yediğinden ve içtiğinden vermektedir. Ancak sadece tanrılar için ayrılmış tabu gıdalar olduğunu da belirtmektedir.[981]

KUB XXX 10 Vs. 12-13 (CTH 373)[982]

12 *nu ANA* DINGIR-*YA Ú-UL ku-uš-ša-an-ka li-in-ku-un li-in-ga-ni-na-aš-ta Ú-UL ku-uš-ša-an-ka šar-ra-ah-ha-at*

13 *ši-ú-ni-mi-ma-mu ku-it šu-up-pí a-da-an-na na-at-ta a-ra na-at Ú-UL ku-uš-ša-an-ka e-du-un*

Tercüme:

12-13: Tanrıya asla yemin etmedim, asla yeminimi bozmadım ve asla tanrım için kutsal olanı ve bana yasaklananı yemedim.

Bu metinde tabu olan gıdalar açıkça belirtilmemiştir. Ancak yukarıda ele aldığımız gibi rahipler için geçerli olan bu tabular arasında domuz eti de olmalıdır.

KBo X 31 numaralı Hititlerin KI.LAM bayramına ait bir envanter metninde, Fırtına Tanrısı rahibine 3 adet domuz verildiği görülmektedir. Domuzların rahiplere

[980]A. Mouton, 2004a, s. 101.

[981] V. Haas, 1994, s. 642.

[982] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Mouton, 2004a, s. 90, d.n. 19.

verilmesi ise yukarıda ele aldığımız metinler ile çelişmektedir. Buradan hareketle, domuz eti yemenin her rahibi kapsamadığı sonucuna varabiliriz. Kuşkusuz ki bu domuzlar, çeşitli ritüellerden sonra bayrama katılanlar tarafından da yenilecektir.

KBo X 31 Vs. III 17-18[983]

17 III [ŠA]H$^{HI.A}$ *QA-DU* KUŠ-*ŠU-NU*

18 LÚ ^{D}U *da-a-i*

Tercüme:

17 Üç domuzu derisi ile birlikte

18 Fırtına Tanrısı'nın rahibi alır.

Domuzların rahiplere verilmesi, sadece KI.LAM bayramına özgü bir uygulama değildir. Eski Hitit dönemine ait başka bir bayramın envanter listesi olan KBo XX 16'da, domuzların kesildiği ve merhemli rahibe (LÚ GUDU$_{12}$) verildiği görülmektedir:

KBo XX 16 12[984]

12] ŠAH-*ŠU-NU ku-na-an-zi* I ŠAH *A-NA* ^{LÚ}*ha-mi-i*[-*ni pí-an-zi*]

Tercüme:

12]domuzu keserler ve bir tanede *hamini* rahibine verirler.

Bu bölümde ele almaya çalıştığımız metinlere göre domuz eti, belirli kadın görevliler tarafından, belirli tanrıça / tanrılar için yapılan ritüel ve bayram günlerinde cinsiyete özgü, kült özellikli yemek olarak tüketilmiştir (Bkz. Tablo 13). Bu durumun kadınlar ve doğurganlık ile yakından ilişkisi olduğu da açıkça görülmektedir. Ancak bu bilgi, domuz etinin gündelik hayatta tüketildiğini değil ritüel amaçlı tüketildiğini

[983] Transkripsiyon için Bkz.: I. Singer, 1984, s. 103.

[984] Transkripsiyon için Bkz.: E. Neu, 1980, s. 38.

göstermektedir. Ancak tüm erkekler için değil, rahipler için domuz eti tüketiminin yasak olduğunu düşündürecek metnimiz de vardır.

Diğer başlıklarda ayrıca ele alacağımız arkeolojik deliller ise, seçkin olmayanların (köleler gibi) sığır ve koyuna ek olarak domuz eti tükettiğini akla getirmektedir. Hitit buluntu yerlerinde domuzlara ait kalıntıların az olması da domuzların besin kaynağı olarak önemli bir rol oynamadığını düşündürmektedir. Hitit binalarından toplanan deliller, kentlerin çoğunun başkente benzer bir et tüketimi modelini yansıttığını göstermektedir.[985] Domuz eti, Mısır ve Suriye-Filistin için makbul olmayan bir yiyecekti. Bu durum Anadolu için de geçerli olmalıydı.[986] Domuzun makbul bir hayvan olmadığı görüşü, Hattuša'da da yaygın bir inançtı ve bu yüzden ev ekonomisinde sınırlı kalmış olabilir.[987] Seçkin olmayan kişiler arasında askerler de vardı ve dolayısıyla Ašhella'nın ritüelinde yenilen domuz eti bu durumu kanıtlamaktadır. Savaşın sınırsız domuz tüketimine izin veren bir aciliyet olması da önemli bir etkendir. Bunun haricinde Hitit metinlerinde tüketilen domuz etinin, aksine bir kanıt bulana kadar ritüel gereği yenildiğini farz etmeliyiz.[988]

Sonuç olarak Hititler döneminde domuz eti ritüel amaçlı da olsa yenilmiş, tanrılara kurban olarak sunulmuş ancak gündelik hayatta yenilip yenilmediğine dair kesin bir yargıya varılamamıştır. Fakat domuz yağına ilişkin bilgiler daha farklıdır. Çünkü domuzun et sağlamanın çok ötesinde önemli kullanımları vardı. Domuz, çoğunlukla yağı

[985] R. Berthon, 2017, s. 255-267, s. 258.

[986] A. Ünal, 1985, s. 422.

[987] R. Berthon, 2017, s. 258.

[988] B. J. Collins, 2006, s. 172.

için de yetiştirilirdi. Domuz yağı ise parfüm üretimi, hatta tıbbi tedaviler gibi farklı amaçlar için kullanılırdı.[989]

İnsanların beslenmesinde önemli bir rol oynayan yağ, günümüzde bitkisel ve hayvani yağ olarak iki şekilde sağlanmaktadır. Bu durum Hititlerde de böyle olmuş ancak yağın gıda olarak kullanılmasının yanında kutsal bir anlam da yüklenmiştir. Domuz yağının dayanıklı ve sert bir yapıya sahip olması, dönem koşullarına göre daha kullanışlı olmasını sağlamıştır.

Hititlerin kullandığı hayvani yağlar, domuz yağı ve koyun yağıdır. Hititler domuz yağını koyun yağından daha üstün tutmuştur. Domuz yağı, tanrılara bile sunulan değerli bir emtia ve lezzetli bir yemek olmuştur. Domuz yağının ayrı bir öneme sahip olduğunu Hitit kanunlarının 90. maddesinde (KBo VI 3 Rs. IV 27-28)[990] açıkça görmekteyiz. Bu kanun maddesi, domuz yağının, bir köpeğin midesinde kısmi sindirime maruz kaldıktan sonra bile değere sahip olacak kadar sert ve dayanıklı olduğunu da kanıtlamaktadır. Yağın sertliğini, aynı kanun maddesinde geçen *laplipa*-kelimesi göstermektedir. Ve bu kelime, köpeğin domuz yağını yalayıp yuttuğunu değil *karap*- fiili ile yiyip bitirdiğini göstermektedir.[991]

Eski Hitit dönemine ait bir talimat metni olan KBo XXII 1 Vs. 11. (CTH 272)[992] satırda Ì.ŠAH.DÙG.GA tamlamasına rastlamaktayız. İlk iki ideogram, "domuz yağı"

[989] B. J. Collins, 2006, s. 158.

[990] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 44; R. Haase, 1968, s. 47; F. Imparati, 1992, s. 92; H. A. Hoffner, 1997, s. 90. Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 22; J. Friedrich, 1959, s. 45; F. Imparati, 1992, s. 93; H. A. Hoffner, 1997, s. 90

[991] H. A. Hoffner, "Oil in Hittite Texts", **The Biblical Archaeologist** 58/2 (1995), s. 109.

[992] B. W. Fortson, "A New Study of Hittite -*wa(r)*", **JCS** 50 (1998), s. 23.

anlamına gelmektedir. Son iki ideogram ise "iyi, sevgili, dost, aziz" anlamlarını içermektedir. Muhtemelen hepsi birlikte, "iyi, güzel kokulu domuz yağı" ya da "iyi kaliteli, vasıflı domuz yağı" şeklinde tercüme edilebilir.[993] "Yüksek kaliteli domuz yağı" olarak da tanımlayabileceğimiz Ì.ŠAH.DÙG.GA, peynir, peynir mayası, buğday unu ve ekmek gibi gıda maddeleri listesinin başında yer almaktadır.[994]

KBo XXII 1 Vs. 11-12[995]

11 I *zi-pát-ta-an-ni* Ì.ŠAH DÙG.GA V GA.KIN.AG V *EM-*ʿ*ŞÚ*ʾ

12 VI *PA* ZÌ.DA ZÍZ *A-NA* NINDA.KASKAL *da-aš-ki-iz-zi*

Tercüme:

11 Bir *zipattani*[996] yüksek kalitede domuz yağı, beş peynir, beş peynir mayası

12 altı *PARISU* ölçeğinde gernik buğdayı ununu, yolluk için alırlar.

Purulliya (ilkbahar) bayram metninde, domuz yağı şöyle geçmektedir:

KUB XXV 31+KBo XXVII 38+KBo XXIII 63+KBo XIX 162 Vs. 10 (CTH 674)[997]

10 II *PA-A-ŠU* ZABAR GAL I MA.NA.ÀM II GÍR ZABAR X GÍN.GÍN.ÀM 1/2 ʿwaʾ Ì.ŠAH DÙG.GA

Tercüme:

10 İki büyük bronz balta, bir mine ağırlığında, bronzdan yapılmış iki hançer, on şekel ağırlığında, ½ *wakšur*[998] ölçüsünde yüksek kalitede domuz yağı (bronz nesnelerin bakımı için).

---

[993] H. Ertem, 1965, s. 75

[994] H. A. Hoffner, 1995, s. 109.

[995] Transkripsiyon için Bkz.: D. Groddek, **Hethitische Texte in Transkription. KBo 22**, Wiesbaden 2008b, s. 3

[996] *zipattani:* küçük bir sıvı ve katı madde ölçeği. Bkz. A. Ünal, 2016, s. 609.

[997] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: V. Haas, 1988, s. 289-290.

[998] *wakšur:* bir yiyecek maddesi ölçüsü; bir avuç; bir zaman ölçüsü. Bkz. A. Ünal, 2016, s. 578; bir çeşit kap olarak Bkz. R. Akdoğan, 1990, s. 64; R. Akdoğan, 1989, s.18.

Bu metinde, yüksek kalitedeki domuz yağının bronz nesnelerin bakımında kullanıldığını görmekteyiz. Burada domuz yağı, balta, hançer gibi bronzdan yapılmış olan savunma araçlarının paslanmasını önlemek için kullanılmış olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında domuz yağı, bu araçların gündelik hayattaki kullanımını sürdürebilmesi ve savaş alanındaki üstünlüğü sağlaması açısından önemlidir.

Domuz yağı, tanrılara sunulan kurbanları gösteren Hitit ritüellerinde bal, peynir, peynir mayası, tatlı süt ve diğer yiyeceklerle birlikte görüldüğü gibi, tanrılar ve insanlar için de lezzetli bir yemek olarak kabul edilmişti.[999] Kurban olarak sunulmasının ötesinde, gündelik yaşamda kullanıldığı muhakkaktır. Hitit kanunlarının 181. paragrafında (KBo VI 26 II 42-47) [1000], domuz yağının fiyatı belirlenmiştir. Kanunlarına göre, 1 *zipittani* domuz yağı 1 şekel gümüştür. Ayrıca yukarıdaki metinler, domuz yağı ağırlığının *wakšur* ve *zipattani* ile ölçüldüğünü göstermektedir.

Domuz yağı, ritüellerde çeşitli hayvan şekillerine getirilmiş ve büyülü bir şekilde "koruyucu" olduklarına inanılmıştır.[1001] KUB IX 7 Vs. II 8-9'da içyağından bir domuz yavrusu geçmektedir;

KUB IX 7 Vs. II 8-9[1002]

8 ŠA]H.TUR *ú-da-an-zi na-an* EGIR-*pa tu-u-wa*

9 *-z*]*i* ^{UZU}*ap-pu-uz-zi-ya-aš-ma* ŠAH.TUR

[999] H. A. Hoffner, 1995, s. 109.

[1000] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 80; V. Haase, 1968, s. 83; F. Imparati, 1992, s. 168; H. A. Hoffner, 1997, s. 144. Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 37; J. Friedrich, 1959, s. 81; F. Imparati s. 169; H. A. Hoffner, 1997, s. 144-145.Yorum için Bkz.: O. R. Gurney, 2001, s. 77; A. Ünal, 2007, s. 51.

[1001] J. Friedrich, "Zu AO 25,2 (Aus dem hethitischen Schrifttum, 2. Heft)", **ZA** 37 (1926), s. 191.

[1002] Transkripsiyon için Bkz.: F. Starke, 1985, s. 167-168.

Tercüme:

8 dom]uz yavrusunu getirirler ve onu bundan sonra uzağa

9] içyağından domuz yavrusu ve

Bu ritüelde domuzun varlığından ziyade, iç yağından yapılmış olan domuz figürü öne çıkmaktadır.

Ritüeller için domuz yağının kullanımının yanında, domuz şekli verilmiş ekmeklerde kullanılmıştır. ŠAH *ŠA* NINDA[1003] ve *išnaš* ŠAH yazılışları ile domuz şekilli ekmeklerin varlığı bilinmektedir.[1004]

II. 6. 4. Hitit Dini Hayatında Domuz

II. 6. 4. 1. Domuzun Tanrılar ile İlişkisi

Bu başlık altında, simgesi domuz olan bir tanrının Hitit panteonunda var olup olmadığından söz etmek yerinde olacaktır. KUB IX 4 Rs. III 22-25'de "Tanrı Pannun[ta]'nın domuz yavrusu (ŠAH.TUR'u)" şeklinde bir ifade geçmektedir.[1005]

KUB IX 4 Rs. III 22-25[1006]

22 *ha*-x[ ]x ŠAH.TUR *ŠA* ^{D}*Pa-an-nu*-[*un-ta*]

23 *ku-i-e*-[*eš-ša-an*] *ú-te-ir* ZI-*aš im*[*pa-an*]

[1003] Bkz. KBo X 25 VI 33; Transkripsiyon için Bkz.: I. Singer, 1984, s. 53.

[1004] H. A. Hoffner,1974, s. 208.

[1005] H. Ertem, 1965, s. 77; A. H. L. van Gessel, **Onomasticon of the Hittite Pantheon, Part One**, (HdO), Leiden 1998, s. 348.

[1006] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. G. Güterbock, H. A. Hoffner, Th. P. J van den Hout (Edt.), **The Hittite dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Vol. Š, fasc. 3 (*še*-to *šizišalla*-)**, (CHD Š/3), Chicago 2013, s. 359.

24 NÍ.TE [-*aš-ša-a*] *ta-aš-ši-ya-tar nu-uš-ma-aš*[-*an*]

25 *pí-ih*-[*hi*] ŠAH.TUR *ŠA* ^{D}*Pa-an-nu-un*-[*ta*] *ši-ig-ga-ši-ig-ga-az* x x x [ ]

Tercüme:

22 Tanrı Pannunta'nın domuz yavrusu -*x*[ ]*x*

23 [ve] getirirler ruhun yü[kü]

24 [ve] bedenin zulmü gider [ ] ve onunla [ ]

25 Tanrı Pannunta'nın domuz yavrusunu veririm [ ]

Laroche'ye göre, Mezopotamya çivi yazılı metinlerinde *USMU* olarak geçen tanrı Hitit metinlerinde ^{D}*Izzumi*[1007] şeklinde geçmektedir.[1008] Fakat Ertem'e göre, sanatta *USMU* ile domuz çok ilgili görünmekte ve metinlerde ^{D}*Pannunta* ile domuz yavrusunun (ŠAH.TUR) sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca, KBo X 25 VI 4 v.d.'na göre yabani domuzun (ŠAH.GIŠ.GI) da bir tanrı hayvanı olarak görülebileceğini belirtmektedir:[1009]

KBo X 25 Rs. VI 4-6[1010]

4 [(^{KUŠ}*kur-še*)]-e*š pa-a-an-zi nu* DINGIR^{MEŠ}*-na-aš*

5 [*hu-u*]-*i-tar* UG.TUR KUBABBAR UR.MAH GUŠKIN

6 [ŠA]H.GIŠ.GI KUBABBAR ŠA]H.GIŠ.GI $^{NA}{}_{4}$ZA.GÌN

Tercüme:

4 [(kutsal av çan)]talarını tanrılara sunarlar ve onları,

5 [yabani ha]yvanlar gümüş kaplan, altın arslan

6 gümüş yabani [dom]uz, lapis taşından yabani [dom]uz.

[1007] KUB XX 59 Vs. I 12: *nu* ^{D}*IZ-ZUM-MI-IN iš-ka-a-x* [; KUB XX 59 Vs. III 7: x [-] *da-a-i* ^{D}*IZ-ZUM-MI-na-aš-ša-an*; KUB XX 59 Rs. IV 9: *ma-ah-ha-a-an* ^{D}*IZ-ZUM-MI-ya-aš-ša-an*.

[1008] E. Laroche, 1946-1947, s. 52.

[1009] H. Ertem, 1965, s. 77.

[1010] Transkripsiyon için Bkz.: I. Singer, 1984, s. 52.

Bu belgelerin haricinde Tunnawiya'nın "Öküz Ritüeli" adıyla bilinen CTH 760 numaralı bir ritüel metni vardır. Bu metin, kraliyet çiftinin ölüm tehdidinden kurtulması için bir vekilin tayin edilmesini anlatmaktadır.[1011] Ele aldığımız bu metinde, açıkça "Tanrı Pannunta'nın domuz yavrusu" deyimi geçmektedir.

KUB LV 20 + KUB IX 4 + Bo 7125 + Bo 8057 II 44-45 (CTH 760)[1012]

§ 23' *na-an an-ni-iš-ki-iz-zi ku-in* ^{MUNUS}ŠU.G[I]

24 [*na-an-*]*kàn ŠUM-an hal-za-i pa-id-du-wa-kàn*

25 É-[*r*]*i-mi ša-li-ka-ru nu-wa-ra-aš-ši-k*[*àn*]

26 *ha-a*[*p-pa-a-r*]*u* ŠAH.TUR *ŠA* ^{D}*Pa-an-nu-*[*un-ta*]

27 *ku-i-e-*[*eš-ša-a*]*n ú-te-er* ZI-*aš im-*[*pa-an*]

28 NÍ.TE-[*aš*] *ta-aš-ši-ya-tar nu-uš-ma-aš-*[*ša-an-kán*]

29 *pí-ih-*[*hi*] ŠAH.TUR *ŠA* ^{D}*Pa-an-nu-un-*[*ta*]

30 *ši-ig-ga-ši-ig-ga-az ka*$^{?}$-x *hu*$^{?}$ [

31 *nu-uš-ma-ša-aš-kán an-da*

32 *mi-li-ta-te-eš-du*

Tercüme:

§ 23' (23-32): Sonra yaşlı kadın, tedavi ettiği kadını adıyla çağırır: "İzin verin o evime gizlice girsin ve izin verin Panunta'nın domuz yavrusu ona k[atıls]ın! Ruhun boşluğunu ve bedenin zulmünü kendilerine getirenlerin, Panunta'nın domuz yavrusunu onlara bataklıktan [ben] vereyim (?). . . . Ve izin verin o onlar için güzel olsun!"

Bu metnin, domuz ile yeraltı dünyası arasında kurduğu belirgin ilişkiden dolayı tanrı Panunta'nın yeraltı tanrısı olduğu ileri sürülür. Kraliyet cenaze törenlerinde kullanılan domuz şeklindeki ritonlar ise çoğu zaman ölülerin dünyası ile bağlantılı

[1011] G. Beckman, "The Hittite "Ritual of the Ox" (CTH 760.I.2-3)", **Or NS** 59 (1990), s. 35.

[1012] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: G. Beckman, 1990, s. 34-55.

görülmüştür.[1013] Ehelolf'un, Bo 490 Vs. 3,4'te domuz şekilli içki kabının (*BIBRU* ŠAH) geçtiğini göstermesi ile Alacahöyük'te Hitit katlarında bulunan domuz başı biçimindeki kap da ikiyüzlü tanrı ile ilişkili görülmüştür.[1014]

Tanrı *USMU* ise Anadolu üslubuna ait mühür baskılarında, Mezopotamya'nın ikiyüzlü tanrı tipinden farklıdır. Anadolu üslubuna ait mühür baskılarında görülen *USMU*, silahlı ve kutsal hayvanı olan yaban domuzunun üzerinde ayakta durur şekilde tasvir edilmiştir.[1015] Kültepe'nin II. kat mühür baskılarından birinde, domuz üzerinde tanrı *USMU* görülmektedir (Bkz. Resim 60). T. ve N. Özgüç, Alacahöyük 1946 kazısında, Hitit katlarında bulunan bir adet domuz başı biçimindeki kabın, Kayseri müzesinde korunan diğer bir domuz biçimindeki kap ile ilişkili olduğunu ve dolayısıyla tanrı *USMU* ile ilgili olabileceğini düşünmektedir.[1016]

Yabandomuzu biçimli riton, Kaniš halkı tarafından *USMU* kültünde kullanılmıştır. Hitit metinlerinde yabandomuzu ritonu ise *BIBRU* ŠAH olarak anılmaktadır.[1017] Tasvir sanatında domuzun, tanrı *USMU'*nun simgesi, metinlerde ise tanrı Pannunta'nın kutsal hayvanı olarak geçmesi dikkat çekicidir. Aynı tanrının iki farklı isimle ifade edilişi söz konusu olabilir. Hitit cenaze ritüeline görsel örnek teşkil eden Tyszkiewicz mühründe de ikiyüzlü tanrı *USMU* tasvir edilmiştir (Bkz. Resim 37).[1018] Eski Hitit Dönemi'nin başlarına ait Hitit mühür sanatının başyapıtı olan ve Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde korunan bu mührün birinci sahnesinde; tahtında oturan, kaldırdığı

[1013] A. Mouton, 2004a, s. 94.

[1014] H. Ertem, 1965, s. 77.

[1015] N. Özgüç, 1965, s. 18-19.

[1016] T. Özgüç, N. Özgüç, 1953, s. 107-108.

[1017] T. Özgüç, 2005, s. 173.

[1018] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 287-288.

sağ elinde kadehi sol elinde üç Litus tutan Bilgi Tanrısı Ea. Karşısında ikiyüzlü veziri tanrı *USMU* gaga ağızlı bir libasyon testisinden içki şarap (?) sunmaktadır.[1019]

Tüm bu ilişkiler göz önüne alındığında ise Tanrı Panunta'nın temsilcisi ve kutsal hayvanının domuz yavrusu olduğu sonucuna ulaşılır. Ele almaya çalıştığımız metinlerde domuz ile ilişkili olan tanrılar arasında, Laroche'nin ifade ettiği Tanrı Izzumi'yi tespit edemedik. Tanrı *USMU*'nun ve Tanrı Panunta'nın, cenaze, domuz ve yeraltı ile yakın ilişkisi arkeoljik ve filolojik verilerde de görülmektedir.

II. 6. 4. 2. Büyü Ritüellerinde Domuz ve Domuz Kurbanı

Kurbanların yer aldığı metinlere bakıldığında, domuz kurbanının özel bir yeri olduğu görülmektedir. Hititler, toplum refahını, insanların doğurganlığını ve mahsulün bereketini sağlamak için domuz kurban etmişlerdir. Bunun yanı sıra domuzu, insanlar için vekil olarak tayin edip kurban etmişler ve böylece hastalıkları, kötülükleri alıp yeraltına götürdüğünü düşünmüşlerdir. Kraliyet cenaze törenlerindeki domuzun da ölen kraliyet üyesinin öteki dünyadaki çiftliğinde yer alacağına inanılmıştır.[1020] Bu amaçlar doğrultusunda pek çok kurban ritüeli yapılmış ve bu ritüeller kaydedilmiştir.

Domuz ve domuz yavrusu, dini metinlerde tanrılara kurban olarak sunulmak için görevliler tarafından verilmişler veya bırakılmışlardır. Verilen ve bırakılan bu hayvanlar, merasimlerde kullanılmak üzere merasimlerin muhtelif günlerinde tapınaklara sevk edilmişlerdir. Kurbanlıklar, merasim başlamadan önce diğer hayvan ve eşyalarla birlikte

[1019] S. Alp, 1999, s. 43.

[1020] B. J. Collins, 2006, s. 155.

tanzim edilmişlerdir. Yine merasimlerin muhtelif günlerinde bu kurbanlıklar, kurban olarak sunulmuşlardır. Sonra kesilmiş, vurulmuş veya öldürülmüşlerdir. Ayrıca metinlerde, domuza kıyasla domuz yavrusunun daha fazla kullanılmakta olduğu, fakat bunların diğer evcil hayvanlara oranla kurban hayvanı olarak daha az geçtikleri görülmektedir.[1021]

Tanrılar için seçilen kurbanlıklar arasında ise belirgin farklılıklar vardır. Domuz, özellikle yeraltı tanrıları için gözde bir kurban olmuştur. Çünkü etinin yumuşaklığı bol kanlı oluşu, onun yeraltı tanrılarını çağırmada kullanılmasını sağlamıştır. Domuzun kendisi, belli parçaları veya sadece kanı bile tanrılara verilen kurbanlar arasında yer almıştır. Gökyüzü ve yeraltı tanrıları için sunulan kurbanların renginde farklılık vardır. Gökyüzü tanrılarına beyaz renkli kurbanlar ve sunular hediye edilirken, yeraltı tanrıları siyah renkli olanları kabul etmiştir.[1022]

Domuzlar, bazı metinlere göre kirli bir hayvan olarak nitelendirilmiş ancak bu olumsuz tavıra rağmen ritüel ve bayramlarda kullanılmışlardır. Metinlerden yaptığımız çıkarımlara göre domuz, kısmi anlamda hem eti yenen bir hayvan hem de tanrılara yemesi için kurban olarak sunulan bir hayvandır. Domuz, yağlı eti ve fazla kan akıttığı için majik ayinlerde, özellikle kanı çok seven yeraltı tanrılarına kurban olarak sunulmuştur. Bu kurbanların kanları ya yarıklardan ya da bunun için açılmış kurban çukurlarından aşağıya, karanlık yeraltı dünyasına akıtılmıştır.[1023] Hastalık, kıtlık veya talihsizlik gibi durumların yeraltı tanrılarıyla ilişkili olduğu düşünülmüş ve bu yüzden özellikle domuz yavrularının kullanıldığı ritüeller yapılmıştır. Yapılan bu dini ritüeller, yapan büyücünün adıyla

[1021] H. Ertem, 1965, s. 77.

[1022] A. Ünal, 1996, s. 67; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 146.

[1023] A. Ünal, 1996, s. 67; A. Ünal, 2007, s. 110.

anılmış ve genel hatlarıyla metinlerde anlatılmıştır. Bu tür ritüellere dair pek çok örnek bulunmaktadır. Ancak çeşitli başlıklar altında domuz ile ilgili ve işlevsel farklılıkları bulunan ritüelleri ele almaya çalışacağız.

II. 6. 4. 2. 1. Ordudaki Salgına Karşı Yapılan Maddunani'nin Büyü Ritüelinde Domuz Kurbanı (CTH 425)

CTH 425 numaralı metin, Maddunani'nin orduda yaşanan salgına karşı yaptığı bir ritüeli ele almaktadır. Bu ritüel, bir kötülük, günah ya da musibete karşı bir tanrının yardımını alabilmek umuduyla, o tanrıya kurbanların sunulmasını kapsamaktadır. Kurban, tanrıya bir yalvarma ve rica etme anlamına gelmektedir. Kahin Maddunani, Yeraltı Tanrısı Haptad'ı yatıştırmak için bir keçi yavrusu, bir domuz yavrusu ve bir köpek yavrusu kullanmaktadır. [1024] Metnin ilgili kısmı şöyledir:

CTH 425 (KUB VII 54; Bo. 1676 + Bo. 4809 + Bo. 6463) Vs. II 16-19[1025]

16 *nu* EGIR-*an-da* I MÁŠ.TUR I ŠAH.TUR I UR.TUR-*ya da-a-*[(*i*)]

17 *na-at dam-mi-li* [*p*]*í-di pa-ri-ya-an A-NA* ^{D}IMIN.IMIN.BI

18 *ar-ha ku-ra-an-zi nu* EGIR-*an-da* KAŠ GEŠTIN *ku-i*[(*t-ta*)]

19 III-*ŠÚ A-NA* ^{D}IMIN.IMIN.BI *ši-pa-an-ti*

Tercüme:

16-19: Daha sonra kahin kendisi için bir keçi yavrusu, bir domuz yavrusu, bir köpek yavrusu alır ve başka bir yerde onları Heptad için keser. Ve sonra kâhin, Yeraltı Tanrısı Heptad için üç kez bira (ve) şarap libasyonu yapar.

[1024] B. J. Collins, 1990, s. 213-214.

[1025] Transkripsiyon için Bkz.: H. Otten, C. Rüster, 1982, s. 140-141; Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, 1990, s. 214.

Arzawa'da uygulanan Maddunani'nin bu ritüelinde, Veba Tanrısı Yarri'nin kana susamış ve korku dolu yoldaşı olan ^{D}IMIN.IMIN.BI (Yeraltı Tanrısı Haptad[1026] veya yedi yıldızdan oluşan tanrı[1027]) için sunulan kurban ve libasyonların belli bir amacı vardır. Bu amaç, kötü niyetli güçlerin yatıştırılması ve iyi tanrının restorasyonu için bir antlaşmadır.[1028] Böylece ordudaki salgının tedavi edileceğine inanılırdı. Bu yönden domuz, bu ritüelde tıbbi bir araç olarak düşünülmüştür. Dolaylı da olsa Yeraltı tanrılarını yatıştırmış ve ordudaki salgını iyileştirdiği düşünülmüştür.

II. 6. 4. 2. 2. Ordudaki Salgına Karşı Yapılan Hapallalı Ašhella'nın Büyü Ritüelinde Domuz Kurbanı (CTH 394)

Orduda yaşanan hastalık salgınıyla ilgili olan diğer bir metin CTH 394 numaralı metindir. Bu metinde Hapallalı Ašhella, orduda yaşanan bir salgını geçirebilmek için yeraltı tanrılarına kurbanlar sunmaktadır.

KUB IX 32 + Bo 4445 Rs. 9-18 (CTH 394)[1029]

9 *I-NA* UD.III.KAM *ma-a-an lu-uk-kat-ta ka-ru-ú-*[(*wa-ri-wa-ar*)] *hu-da-ak*

10 I MÁŠ.GAL I UDU.NITÁ I ŠAH *u-un-ni-an-zi* [(EGIR-*an-ma* III NINDA.KU)]R$_4$.RA

11 I ^{DUG}*hu-up-pár* KAŠ *ha-an-da-a-an-zi na-a*[(*š* LÍL-*ri nam-ma ta-me e-da-ni AŠ-R*)]*I*

12 *pí-en-na-an-zi nu la-ah-hur-nu-uz-zi* [(*iš-pa-ra-an-zi*)]

13 *nu-uš-ša-an* III NINDA.KUR$_4$.RA EGIR-*pa ti-an-z*[(*i nu-kán* MÁŠ.GAL UDU ŠAH)]

14 *a-pí-da-ni-pát A-NA* DINGIR^{LIM} *ši-pa-an-da-*[(*an-zi ku-iš-kán* DINGIR^{LUM})]

15 *ki-i* ÚŠ-*an* ŠÀ KARAŠ *i-ya-at nu-wa a-*[(*pa-a-aš* DINGIR^{LUM} *az-zi-iš-ki-id-du*)]

[1026] B. J. Collins, 1990, s. 213-214.

[1027] A. Ünal, 2016, s. 221.

[1028] B. J. Collins, 2006, s. 182.

[1029] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, 1985, s. 19-20, 25.

16 *ak-ku-uš-ki-id-du nu-wa-ra-aš A-NA* KUR ^{URU}[(*Ha-at-ti Ù*)] *ŠA* [(KUR)] ^{URU}*Ha-at-*

[(*ti*)]

17 KARAŠ *me-na-ah-ha-an-da ták-šu-la-an-za e-eš-du nu-wa-ra-aš-kán an-da-an*

18 *aš-šu-li ne-ya-ru nu-za a-da-an-zi a-ku-an-zi na-at-za ar-ha ú-wa-an-*[(*zi*)]

Tercüme:

9 Üçüncü gün, sabah erkenden hemen,

10 bir teke, bir koç, bir domuzu sürüp getirirler. Sonra üç kalın somun (ve)

11 bir çanak bira hazırlarlar. Onları açıklığa, yine başka bir yere

12 sürerler. Yaprakları sererler.

13 üzerine üç kalın somunu koyarlar. Tekeyi, koyunu ve domuzu

14 yine o tanrıya kurban ederler. "Hangi tanrı

15 ordu içindeki bu salgına neden oldu ise, o tanrı yesin,

16 içsin! Ve o Hatti ülkesine ve Hatti ülkesinin

17 ordusuna karşı dost olsun ve o

18 (onlardan) yana dönsün!" Yerler, içerler ve giderler.

Keçiler ve domuzlar, tanrılar için bir yiyecek olarak kurban edilmelerine rağmen, bunlar vekil olarak da kullanılmaktadır. Bir vekil, bir çukura gömüldüğünde aynı zamanda bir kurban olarak da hizmet etmektedir.[1030] Domuz, yeraltı tanrılarının gözde yiyecekleriydi. Ašhella ritüelindeki domuz yavrusu, salgını emecek ve daha sonra tanrılar tarafından yenilerek salgın domuzla birlikte yeraltına gidecektir. Bu açıdan bakıldığında dolaylı da olsa domuzun iyileştirici gücüne inanıldığı varsayılmaktadır. Çünkü iyileşmenin sağlanabilmesi için, domuz kurban edilerek tanrılar yatıştırılmakta hatta hastalığı ordudan alması için ikna aracı olarak kullanılmaktadır.

[1030] A. Mouton, 2004a, s. 93, d.n. 29.

II. 6. 4. 2. 3. Kummanni Rahibi Pabanegri'nin Büyü Ritüelinde Domuz Kurbanı (CTH 426)

Orduyla ilişkili başka bir büyü ritüeli metni olan CTH 426, yenilmiş askerlere moral vermek için düzenlenmiştir. "Ve böylece askerler ölüm ve ölüyle burun buruna getirilerek, onlara eğer kahramanca savaşmazsanız sizin de sonunuz bu adam ve domuzun ki gibi olacaktır. Pekala sizin bedeniniz de bir düşman kılıcı tarafından ikiye bölünebilirdi" denilmiş olur.[1031]

KUB XVII 28 IV 45-55 (CTH 426) [1032]

45 *ma-a-an* ERÍN$^{MEŠ.HI.A}$ *IŠ-TU* ^{LU}KÚR *hu-ul-la-an-ta-ri*

46 *nu* SISKUR.SISKUR EGIR ÍD *kiš-an ha-an-da-an-zi nu* EGIR ÍD

47 UKÙ-*an* MÁŠ.GAL UR.TUR ŠAH.TUR *iš-tar-na ar-ha ku-ra-an-zi*

48 *nu ke-e-ez* MÁŠ$^{HI.A}$ *ti-an-zi ki-i-iz-zi-ia* MÁŠ$^{.HI.A}$ *ti-an-zi*

49 *pí-ra-an-ma* ^{GIŠ}*ha-at-tal-ki-iš-na-aš* KÁ.GAL-*aš i-ya-an-zi*

50 *nu-uš-ša-an ti-ya-mar še-er ar-ha hu-it-ti-ya-an-zi*

51 *nam-ma* KÁ.GAL *pí-ra-an ki-iz-za pa-ah-hur wa-ar-nu-wa-an-zi*

52 *ki-iz-zi-ya pa-ah-hur wa-ar-nu-wa-an-zi*

53 *nu-kán* ERÍN^{MEŠ} *iš-tar-na ar-ha pa-an-zi* GIM-*an-ma-aš-kàn*

54 ÍD-*an ta-pu-ša a-ri nu-uš-ma-aš-kán wa-a-tar*

55 *ša-ra-a pa-ap-pár-aš-kán-zi* EGIR-*an-da-ma-za gi-im-ra-aš*

Tercüme:

45 Askerler düşman tarafından yenilgiye uğratıldığında,

46 nehrin öte yakasında şöyle bir kurban sunulur: Nehrin öte yakasında

47 bir adam, bir teke, yavru bir köpek ve bir domuz yavrusu ortalarından kesilir;

[1031] A. Ünal, 2003, s. 99.

[1032] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 151.

48 bir tarafa birer yarıları diğer tarafa diğer yarılarını koyar.

49 Bunların yanına *hatalkešna*- ağacından bir kapı yapılır

50 ve üzerindeki ip çekip çıkarılır

51 ve kapının bir tarafında ateş yakılır

52 diğer tarafında da bir ateş yakılır.

53 Askeri birlikler kapının ortasından geçerler ve

54 nehir kıyısına gelirler. Nehre geldiklerinde

55 üzerlerine nehrin suyu serpilir. Askeri sefer...

Bu ritüelde insan yanında üç çeşit hayvan kullanılmıştır ve hepsi insana yapıldığı gibi ortalarından ikiye kesilmiştir. Kesilen hayvanların ne olduğu da çok önemlidir. Çünkü köpek ve domuz, Hitit anlayışına göre kirli hayvanlardır ve sadece büyülü amaçlar için kurbanlık olarak kullanılmaktadırlar. Burada başarısız olan ordunun yenilgisine sebep olan etmenler, bir domuz yavrusu dahil edilerek değiştirilmeye çalışılmaktadır. Bu hayvanlar ve insanlar, ne günah keçileri ne de vekillerdi, ancak topluma yönelik yakın tehditler karşısında ve iktidarın tesisi için kurban edilmişlerdi.[1033] Her ikisinin de öteki dünyayla ilişkisi vardır ve öteki dünyanın tanrılarını ya da yeraltı tanrılarını çağırma ritüellerinde "öteki" kurbanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.[1034]

II. 6. 4. 2. 4. Tunnawiya'nın Büyü Ritüelinde Vekil Kurban Olarak Domuz (CTH 760)

Bu ritüelde domuz, insanları kötülüklerden korumak ve tedavi etmek için vekil olarak kullanılmıştır. Kötü varlıklar, hastanın kirlenmesine sebep olduğu için yapılan bir

[1033] K. Bittel ve diğerleri, 1975, s. 65.

[1034] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 125; H. M. Kümmel, 1967, s. 152.

törenle hastanın bedenindeki kirlilik vekilin bedenine aktarılmış ve kötü ruhların geldikleri yere gitmesi istenmiştir. Bu vekil kurbana sembolik olarak kirlilik yüklendikten sonra, bu vekil yeraltı tanrılarına yemeleri için sunulmuştur. Domuz, yeraltı dünyası ile ilişkili olduğu için Hititlerde favori bir vekil kurban olmuştur. Domuz, vekil olabilen tek hayvan değildir. Vekil olarak koyun, keçi ve sığır gibi evcil hayvanlarda kullanılmıştır. Hayvan seçimi, büyük olasılıkla ritüelin sosyal ve dini şartları ile danışanın sosyal statüsüne bağlı olmuştur.[1035] Her ne kadar domuzun en çok belgelenmiş kullanımı vekillik olsa da, çeşitli metinler domuzun tanrılara yiyecek olarak sunulabileceğini de belirtmektedir. Aynı zamanda domuz sunulan tanrının, yeraltı tanrısı olması gibi bir zorunluluk da gözetilmemiştir. Domuzun temel iki işlevi, vekil olarak tayin edilme ve yiyecek olarak sunulmak olmuştur.[1036]

Hitit ritüellerinde genellikle vekil olarak seçilen hayvanlar, yavru domuzlar ve yavru köpeklerdir. Bu durum, iki ırkın yavrularının daha iyi vekil olarak düşünüldüğü anlamına gelmemektedir. Ancak yavruların hiçbir değeri olmadığı gerçeğiyle açıklanabilmektedir. Çünkü yavrular, semirmesi için beslenmemiş, güdülmemiş ve emek sarf edilmemiştir.[1037] Böylece ekonomik bir değere ulaşmamış ve tanrılar için taze, lezzetli kurbanlar olmuşlardır.

Tunnawiya'nın "Öküz Ritüeli", kraliyet çiftinin ölüm tehdidinden kurtulması için bir vekil tayin etme ritüelini içermektedir.[1038] Burada, öncelikle bir koyunun eklem yerlerinden ayrılmış parçaları, hastanın vücudunun on iki bölümüyle eşleştirilir. Ritüelde

[1035] H. G. Güterbock, "Rituale für die Göttin Ḫuwaššanna", **Oriens** 15 (1962), s. 347-348; A. Mouton, 2006, s. 256-257.

[1036] A. Mouton, 2006, s. 256-257.

[1037] A. Mouton, 2004a, s. 97, d.n.50.

[1038] G. Beckman, 1990, s. 35.

daha sonra, biri canlı ve biri hamur olan iki vekil domuz yavrusu kullanılır.[1039] Canlı domuz yavrusu ise belli bir mesafeden sallanır. Yaşlı kadın, hamurdan domuz yavrusunu hastaya tutar ve hastayı arındırmak için büyülü sözlerini söyler. Yaşlı kadın, canlı domuz yavrusunu ve hamurdan yapılmış olan domuz yavrusunu getirerek ritüele başlar:

KUB LV 20 + KUB IX 4 + Bo 7125 + Bo 8057 II 44-45 (CTH 760)[1040]

44 [EGIR-*an-ma iš-ša-na-aš* ŠAH.T]UR

45 [TI-*an-da-an-na* ŠAH.TUR] *ú-da-an-zi*

Tercüme:

44-45:[sonra] hamurdan bir [domuz ya]vrusu [ve canlı bir domuz yavrusu] getirir.

Domuz ile ilgili hazırlıklar yapıldıktan sonra, yaşlı kadın tedavi edici sözlerini söyler:

§ 23' *na-an an-ni-iš-ki-iz-zi ku-in* ^{MUNUS}ŠU.G[I]

24 [*na-an-*]*kàn ŠUM-an hal-za-i pa-id-du-wa-kàn*

25 É-[*r*]*i-mi ša-li-ka-ru nu-wa-ra-aš-ši-k*[*àn*]

26 *ha-a*[*p-pa-a-r*]*u* ŠAH.TUR *ŠA* ^{D}*Pa-an-nu-*[*un-ta*]

27 *ku-i-e-*[*eš-ša-a*]*n ú-te-er* ZI-*aš im-*[*pa-an*]

28 NÍ.TE-[*aš*] *ta-aš-ši-ya-tar nu-uš-ma-aš-*[*ša-an-kán*]

29 *pí-ih-*[*hi*] ŠAH.TUR *ŠA* ^{D}*Pa-an-nu-un-*[*ta*]

30 *ši-ig-ga-ši-ig-ga-az ka*$^{?}$-x *hu*$^{?}$ [

31 *nu-uš-ma-ša-aš-kán an-da*

32 *mi-li-ta-te-eš-du*

§ 23' (23-32): Sonra yaşlı kadın, tedavi ettiği kadını adıyla çağırır: "İzin verin o evime gizlice girsin ve izin verin Panunta'nın domuz yavrusu ona k[atıls]ın! Ruhun boşluğunu

[1039] B. J. Collins, 2006, s. 174.

[1040] Metnin Transkripsiyon ve Tercümesi için Bkz.: G. Beckman, 1990, 34-55.

ve bedenin zulmünü kendilerine getirenlerin, Panun'un domuz yavrusunu onlara bataklıktan [ben] vereyim (?). . . . Ve izin verin o onlar için güzel olsun!"

§ 24' *ú-el-lu-un mu-ú-ta-iz-zi*

34 *na-aš-ta ar-ta-ar-ti-in ne-ya-ri*

35 HUR.SAG-*an mu-ú-ta-iz-zi*

36 *na-aš-ta wa-a-tar ne-ya-ri še-er ar-ha-at-kán*

37 *mu-ú-da-id-du* XII ^{UZU}ÚR.HI.A-*ŠU*

38 *ma-ya-an-ti-ya gi-nu-uš-ši*

Tercüme:

§ 24' (33-38): "O çayır kökleri ve *artarti* bitkisine dönüşür. O dağın kökleri ve suya dönüşür. Onların köklerinin (şeytanlar) onun üzerindeki 12 vücut parçasından ve onun güçlü diz eklemlerinden çıkmasına izin verin."

Köklenme ritüeli bir kelime oyunudur ve kraliyet cenaze töreninin sekizinci gününü hatırlatır, toprağa yerleştirilen merhumun hayvanları için bir domuz ritonundan sembolik olarak "su dağıtılır".[1041] Domuz yavrusunun çıkaracağı çeşitli hastalıkları listeledikten sonra, metin devam eder.

§ 30' *nu an-ni-i*[*š-k*]*i-iz-zi* [*ku-in an-t*]*u-uh-ša-an*

18 *na-an ŠUM-*[*a*]*n te-ez-*[*zi ku-iš-m*]*a-an-kán*

19 *A-NA* ^{D}U.[GU]R *ŠA-*[*GA-RI* ZAB]AR *da-a-iš*

20 *ki-nu-na-a*[*n-ká*]*n d*[*a-ah-hi A-NA* ^{D}U.GU]R *ŠA-GA-RI* ZABAR

21 *na-an-kán* [*t*]*e-eh-hi* [^{D}*Pa-an-nu-u*]*n-ta* ŠAH.TUR

22 *ku-iš-ma-a*[*n-kán*] *ku-iš* [*da-a-iš*$^{?}$] ^{GIŠ}BANŠUR-*i*

[1041] B. J. Collins, 2006, s.174.

Tercüme:

§30' (17-22): Daha sonra adıyla, tedavi ettiği [ki]şiden bahsede[r] (ve ekler:) "Bronzun Ölüm Tanrısı ŠAGARI için onu (kurban olarak) kim koyduysa şimdi Bronzun [Ölüm Tanrısı] ŠAGARI'dan onu uzağına al[ıyorum]. Ve onu, [Panu]nta'nın domuz yavrusunu (bir vekil) yapıyorum."

Bu pasajda domuz yavrusu, hasta için vekil olarak atanır ve Ölüm Tanrısı'na domuz yavrusu sunulur. Metnin devam eden kısmı şöyledir:

§ 31' *ki-nu-na-an-*[*ká*]*n gal-n*[*a*$^{?}$- ^{GIŠ}B]ANŠUR-*az da-ah-hi*

24 *na-an-kán* [*t*]*e-eh-h*[*i* -]*ta-a-pí-i*[*n*$^{?}$

25 *ku-iš-ma-‹an-›ká*[*n*] *i-da-*[*a-lu-wa-ah-ta*$^{?}$

26 *na-ak-ki-*[*u-*]*wa*$^{?}$*-aš* [

27 *ki-nu-na-a*[*n-ká*]*n i-*[*da-a-l*]*a*$^{!}$*-u-w*[*a-ah-mi*$^{?}$] x x

28 *na-ak-ku-*[*uš-ši-a*]*š*$^{?}$ KAxU [ ]*-aš pa-r*[*a-a*

§ 32' *nu-uš-ma-aš-ša-an-*[*kán pí-ih-hi*] *x x* [*ŠA* ^{D}*Pa-a*]n-nu-un-ta

30 ŠAH.TUR *ši-ig-ga-š*[*i-ig-ga-az*] x-*ya-az*

31 [*nu-u*]*š-ma-ša-aš-kán an-d*[*a mi-li-te-eš-du*]

32 DUB.II.KAM *ma-a-an* ^{MUNUS}ŠU.[GI LUGA]L MUNUS.LUGAL

33 GU$_4$*-aš a-ni-u-ur a-ni-*[*ya-an-zi Ú-UL QA-TI*]

Tercüme:

§31' (23-28): "Onu (bir kurban olarak?) her kim masanın üzerine [koyduysa] […], şimdi onu *galna*[. . .] ile onu (domuz yavrusunu) masadan alırım ve onu oturturum […] Her kim ‹ona› köt[ü davrandıysa$^{?}$] […], şimdi ben ona köt[ü davranı]yorum. Ritüel veki[li$^{?}$]nin ağzına . . ."

§32' (31-33): "Onu onlara [vereceğim], . . . [Pa]nunta'nın domuz yavrusu, bata[klık$^{?}$]tan, onlar için [… ve izin verin o iyi olsun]!"

Metinde domuz yavrusunun sonuyla ilgili hiçbir şey söylenmemiş olsa da, öldürülmüş ve ölümle birlikte kraliyet çiftini etkileyen zararlı etkileri de götürmüş olmalıdır. Bu ritüel metni, Yazılıkaya D galerisinde gömülmüş halde bulunan domuz yavrusunu hatırlatmaktadır (Bkz. Resim 62a). Bitişiğinde bulunan B galerisi muhtemelen cenaze amaçlarına hizmet etmekte ve bir kılıç biçimindeki Ölüm Tanrısı'nın kabartmasına ev sahipliği yapmaktadır.[1042] Paralel bir metinde ise bu pasaj şöyle geçmektedir:

KUB IX 34 III 24-27[1043]

24 EGIR-*an-ma iš-ša-na-aš* ŠAH.TUR TI-*an-da-an-na*

25 ŠAH.TUR *ú-da-an-zi nu* TI-*an-da-an* ŠAH.<TUR>

26 *tu-u-wa-ah-nu-uš-kàn-zi e-eš-ša-na-aš-ma-an-ši-iš-ša-an*

27 ŠAH.TUR *an-da ap-pí-iš-ki-iz-zi* ^{MUNUS}ŠU.GI *kiš-an me-mi-iš-ki-iz-zi*

Tercüme:

24-27: Ama sonra hamurdan bir domuz yavrusu ve canlı bir domuz yavrusu, uzağa götürülen canlı domuz yavrusunu getirir, hamurdan domuz yavrusunu hastanın üzerine tutar ve yaşlı kadın şu şekilde konuşur: …

Bu metinde dikkatimizi çeken diğer nokta, bir canlı domuz yavrusu ve bir de hamurdan yapılmış domuz yavrusunun bulunmasıdır. Diğer ritüellerde domuzun kurban edilerek kesildiğini görmüştük. Ancak bu metinde bu tür bir durumdan bahsetmemektedir. Bu yüzden hamurdan yapılmış olan domuzun, hastanın asıl vekili olduğu akla daha yatkın gelmektedir.

[1042] G. Beckman, 1990, s. 53-54; B. J. Collins, 2006, s. 174.

[1043] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. Hutter, "Magie und Religion im Tunnawiya-Ritual, KBo XXI 1-KUB IX 34-KBo XXI 6", **XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara 1998, s. 81.

II. 6. 4. 2. 5. Hurma Şehrinden Hantitaššu'nun Arınma Büyüsü Ritüelinde ve Diğer Arınma Büyü Ritüellerinde Domuz Kurbanı

CTH 395 numaralı büyü ritüeli, Hurri ülkesinden bir büyü uzmanı olan Hantitaššu tarafından, bir insanın sorunlu bir dönemini atlatması veya kişinin işlediği günahtan arınması için uygulanmıştır. Bu amaca giden doğrultuda ise domuz kurbanı kilit bir rol oynamaktadır. Ritüelden konumuzla ilgili alıntı şöyledir:

KBo XI 14 Rs. III (CTH 395)[1044]

5 ^{D}UTU-*uš nu-u-wa a*[*r-t*]*a ud-da-na-ša* EN-*a*[*š* ^{GI}]^{Š}?MAR?-*lu-un* ME-*i*

6 *ta-an* É-*ri* É.ŠÀ-*ni da-a-i ma-a-an* GE$_6$-*a*[*n-za k*]*i-ša-ri*

7 *ud-da-na-aš* EN-*aš* ^{GI}[^{Š}MA]R-*it* ^{GIŠ}*ha-at-tal-wa-aš* GIŠ-*r*[*u-i* GA]M?-*an?*

8 *te-kán pad-da-i nu* I ŠAH.TUR *da-a-i*

9 *na-an-kán ha-at-te-eš-na* GAM-*an-ta ha-at-ta-ri*

10 *e-eš-har-še-it kat-ta-an-ta tar-na-i*

11 *nu ti-it-ti-ya-an* [ZÍD?.]DA IGI.ŠU.DU$_8$.A *hal-k*[*i-iš e-wa-a*]*n?*

12 *ku?-na-an* NINDA.Ì.E.DÉ.A *ha-at-te-eš-ni* GAM-*an-ta* [*da-*]*a-i*

13 I NINDA.Ì *da-a-i na-an par-ši-ya na-n-kán* DIN[GIR^{MEŠ}-*aš* GAM-*an-ta(-an)*]

14 *da-a-i ka-r*[*u-*] *ú-i-li-uš* DINGIR^{MEŠ} *az-zi-i*[*k-kán-d*]*u*

15 Š[A]H-*aš eš-h*[*ar*] ŠÀ *um??-ma-an-ta kán-ta-an an-x-uš-na-aš*

16 ZÍD.DA-*an* N[INDA].Ì.E.DÉ.A NINDA.Ì *e-iz-te-en* [*e-ku-ut-te-en*]

17 *nu-za iš-p*[*í-y*]*a-at-ten nu* GEŠTIN-*an* III-*ŠÚ pí-eš-ki-i*[*z-z*]*i*

18 *ha-at-te-eš-ni* GAM-*an-da* BAL-*an-ti ka-ru-ú*[*-li-uš* DINGIR^{MEŠ}-*uš*]

19 *hal-z*[*i-ya-an-z*]*i* ŠE? GEŠTIN?-*an* K[AŠ-*ša*]*r nu-za* Ì.GI[Š *da-a-i*]

[1044] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. A. Hoffner, "Second Millennium Antecedents to the Hebrew *'ôḇ*", **JBL** 86/4 (1967b), s. 390-391; A. Ünal, 1996, s. 30; B. J. Collins, 2002b, s. 233; B. J. Collins, "Royal Co-option of a Popular Ritual: The Case of Hantitassu", **8HitCongr** (2014), s. 198.

Tercüme:

5-19: Güneş hala par[la]r(ken) yaşlı kadın, bir bıçak alır ve onu evin yatak odasına yerleştirir. Yaşlı kadın, karan[lık] çöker çökmez (bu) [bı]çak ile kapı eşiğinin altındaki toprağın içine bir çukur kazar. Sonra o, bir domuz yavrusu alır ve onu çukurun içinde keser; onun kanını aşağı doğru (çukura) bırakır. Sonra domuz yavrusu(nun ölüsünü), un, hububat, ekmek gibi sunularla birlikte çukurun içine yerleştirir ve o bir somun ekmek alır, onu böler ve onu (da) [(çukurun içine) aşağıya] tanrılar [için] yerleştirir. (Sonra şöyle der): "Es[k)i Tanrılar (onları) beğenin. Domuzun kanı[nı] ve unu, hububatı ve ekmekleri yiyin (ve) [için]! Doyuncaya kadar yiyin!" (Ayrıca) çukurun içine üç kez şarap libasyonu yapar. [Onlar] Eski Tanrılar'ı çağı[rır]. Tahıl, şarap (ve) b[ir]a (vardır). [Ayrıca] bitki yağı [yerleştirir].

Hantitaššu'nun ritüelinde, kişiyi günahtan kurtarmak için kazılan çukura domuz yavrusu kesilerek kanı akıtılmaktadır. Ritüelin devamında, çeşitli yiyecek sunuları aynı çukura konulur. Tanrılar, sunuları yemeleri için davet edilirler. Sonrasında, yeraltı dünyasının kapısı sembolik olarak açılır ve yeraltı tanrılarının heykelleri, tanrıları yeryüzüne çıkarmak için çukurun etrafına yerleştirilir. Yeryüzünün Güneş Tanrıçası ile Yeraltının Kraliçesi'ne, kurban sahibinin suçunu affetmeleri için dua edilir. Burada domuz yavrusu, kurban sahibinin günaha karşı güvenliğini sağlamaya yardımcı olur. Bu amaç doğrultusunda domuz yavrusu, kesilerek Yeryüzünün Güneş Tanrıçası'na sunulur.[1045] Domuz, burada bağışlanma aracı ve günahtan arınmanın en önemli şartıdır. Ancak bu ritüelde, diğer ritüellere göre önemli bir fark bulunur. Bu fark ise domuzun kendisinden ziyade özellikle kanının tanrılara sunulmasıdır. Genellikle çukur aracılığıyla yapılan domuz kurbanı yeraltı tanrıları için olmuştur. Burada ele aldığımız örnekte ise çukura yapılan domuz kurbanı, Güneş Tanrıçası'na sunulmaktadır. Böylece kurban

[1045] B. J. Collins, 2006, s. 175.

çukurlarının sadece yeraltı tanrıları ile iletişim kanalı olduğu düşüncesi, tartışmalı bir konuya dönüşmektedir.

Başka bir arınma ritüel metni olan KUB XXXVI 83'e göre domuz, kurban çukuruna kesilmekte ve kurban sahibinin arınması için domuz cesedinin üzerine yapılan sembolik köprüden geçme işlemi yapılmaktadır.[1046]

KUB XXXVI 83 I 3-6 (CTH 433)[1047]

3 *kán pad-da-an nu-kán* ŠAH-*an*

4 [GÍR$^{HI.A}$]-*ŠU iš-hi-ya-an-zi na-an-kán pat-te-eš-ni kat-ta-an-ta*

5 [*ti-ya-a*]*n-zi nam-ma-aš-ši šu-up-pi-ya-an-ni ha-an-da še-er*

6]*ti-ya-iz-zi.*

Tercüme:

3-6: "Domuzu bağlarlar, onu [. . .] Onu bir çukurun (*pateššar)* içine [yerleştirirler (?)] ve arındırmak için onun üzerine bir köprü yaparlar. Sonra hasta, domuzun üzerinden (domuzun üzerindeki köprüden) geçer."

Kurban edilen domuz yavrusu, bacaklarından kesilmeden önce bağlanması ve kanının kurban çukuruna akıtılması, İslami kurban ayinleri ile yakın paralelliklere sahiptir. Yetişkin domuzlar (özellikle dişi domuzlar) bereket aracı olarak kullanılırken köpek yavruları gibi domuz yavruları da arınma ritüellerinde kullanılmıştır. Kültsel kirlilik, böylece toprağa geri gönderilmiş ve temizlik sağlanmıştır. Kurban çukuru açıkken, yeraltı tanrılarına kurban olarak ekmek ve şarap yerleştirilmiştir.[1048]

[1046] J. Puhvel, Rev. of: "Friedrich J. - Kammenhuber A. 1975-1984a", **JAOS** 103 (1983) 478-480, 670-672, s. 479.

[1047] Transkripsiyon veTercüme için Bkz.: A. Ünal, 1996, s. 67. Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, 2002b, s. 232.

[1048] B. J. Collins, 2002b, s. 232.

Başka bir arınma ritüeli metni olan KUB XXXV 43'de, kurban sahibinin kültsel kirliliklerden arındırılması için, domuz yavrusu kurban sahibinin üzerinde çevrilmektedir.

KUB XXXV 43 III 32-34 (CTH 760)[1049]

32 ..... *na-aš-ta* ŠAH.TUR

33 [*A-NA* EN SÍ]SKUR *še-er ar-ha ua-ah-nu-ua-an-zi*

34 [*na-an*? *t*]*u-u-ua-za al-la-ap-pa-ah-hi* .....

Tercüme:

32 .....ve sonra domuz yavrusunu

33 [kurban sahibinin üzerinde çevirirler.

34 ve (sonra kurban sahibi) ona (domuz yavrusuna) uzaktan tükürür.

Bu ritüelde, bağlantı kurularak kurban sahibinin üzerindeki kirliliğin, ritüelde kullanılan domuza aktarılması ya da kirliliğin, bedensel kirlilik gibi düşünülüp kurban sahibinden uzaklaştırılması tekniği uygulanmıştır.[1050] Ancak bu uzaklaştırma eyleminde, öncelikle domuz yavrusu kurban sahibi üzerinde çevrilmiş sonrasında ise domuza uzaktan tükürülerek aktarım gerçekleştirilmiştir.

İnsanları arındırmak amacıyla ritüel ve bayram listelerinde yer alan hayvanlar, daima kurban edilmek için kullanılmamışlardır. Hayvanlar, sunu olarak değil günahın kaldırılmasını güvence altına almak için de ritüellerde bulundurulmuşlardır. Domuzlar ve diğer hayvanlar bir araya geldiğinde ise arınma ritüeli için şartlar hazır olmuştur.[1051]

[1049] Transkripsiyon için Bkz.: H. Otten, 1953, s. 45; Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Reyhan, 2003a, s. 123.

[1050] E. Reyhan, 2003a, s. 121.

[1051] B. J. Collins, 2006, s. 161.

KBo XXII 125 Vs. I 3-7 (CTH 456)[1052]

3 *nu ki-i da-an-zi* I GU_4.MAH II UDU.NITÁ^{MEŠ}

4 III MÁŠ.GAL$^{HI.A}$ I ˹ŠAH˺.NITÁ I UR.TUR

5 III ^{GIŠ}BANŠUR AD.KID LXXII NINDA.GUR_4.RA TUR^{TIM}

6 *IŠ-TU* NINDA-*ma* KAŠ EN URU^{LIM}

7 *ma-ši-wa-an ma-ni-ya-ah-zi*

Tercüme:

3 ve o (şunları) alır; bir boğa, iki koç,

4 üç keçi, bir erkek domuz, bir köpek yavrusu,

5 üç kurban masası, yetmiş iki adet küçük kalın ekmek

6 şehrin beyi olarak ekmek ile birayı

7 eşit miktarda tahsis eder.

II. 6. 4. 2. 6. Kumannili Maštigga'nın Uzlaşma Büyüsü Ritüelinde Domuz Yavrusu Kurbanı (CTH 404)

Maštigga ritüelinin amacı, kavga eden aile bireylerini barıştırmaktır. Bu ritüelde yapılan bütün işlemler, onları, kavga sırasında birbirlerine söyledikleri kötü sözlerin olumsuz etkisinden kurtarmak ve tekrar kavga etmelerini engellemek için bu kötü, lanetli sözleri bir daha geri dönemeyecekleri şekilde onlardan uzaklaştırmaktır.[1053]

KUB XXXII 115+KUB XXXIV 84+IBoT II 111+ KBo XXXIX 8 Vs. II (CTH 404)[1054]

[1052] Transkripsiyon için Bkz.; D. Groddek, 2008, s. 116.

[1053] E. Reyhan, "Kizzuwatnalı Mastagga'ya Ait Ritüel Metinler Üzerine", **ArchAnat**, C. 6, S. 1, (2003b), s. 177.

[1054] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.:L. Rost, "Ein hethitisches Ritual gegen Familienzwist", **MIO** 1 (1953), s. 348-349; B. J. Collins, 2002b, s. 232; J. L. Miller, "Unravelling the Kizzuwatna Rituals: The Redactional History of Mastigga's Ritual for Domestic Quarrel", **5HitCongr**, s. 534; E. Reyhan, 2003b, s. 165-166; E. Reyhan, 2004, s. 40-43; J. L. Miller, **Studies in the Origins, Development and**

44 *nu* ^{MUNUS}ŠU.GI ŠAH.TUR [(*da*)]-*a-i na-an-ša-ma-aš-kán še-er e-ep-zi*

45 *nu ki-iš-ša-an me-ma*-[(*i ka-a-ša-u̯*w]*a-ra-aš* Ú-*it hal-ki-it*

46 *wa-ar-kán-za nu-wa-az* [(*ka-a-aš* GIM-*an*)]*ne-pí-iš Ú-UL a-uš-zi*

47 *a-ap-pa-ma-wa-az-kán* [(ŠAH.TUR$^{HI.A}$)] *Ú-UL a-uš-zi nu-ku-u-uš*

48 <II> *BE-EL* SÍSKUR *i-da-a*-[(*la-u-e-eš*)] *hu-ur-ta-uš QA-TAM-MA*

49 *li-e ú-w*[(*a-an*)]-*zi*

50 *nu-uš-ma-aš-kán* ŠAH.[(TUR *še-er-a*)]*r-ha wa-*<*ah*>*-nu-wa-an-zi*

51 *nam-ma-an-kán ku*-[(*na-an-zi n*)]*u te-e-kán píd-da-an-zi*

52 *na-aš-ta* ŠAH.TUR [(*kat-ta-an-t*)]*a ti-an-zi nu-uš-ši*

53 NINDA.GUR$_4$.RA KU$_7$ *a-w*[(*a-a*)]*n ka*[(*t-ta ti*)]-*an-zi* GEŠTIN-*ya*

54 *ši-pa-an-ti nu te-e-kán še-er an-da ap-pa-an-zi*

Tercüme:

44 Yaşlı kadın domuz yavrusunu alır, onu onların (kurban sahiplerinin) üzerine tutar,

45 ve şöyle söyler: “Bakın! Ot (ve) tahıl ile

46 beslenmiş (domuz) nasıl gökyüzünü artık göremeyecekse ve

47 sonra domuz yavrularını artık göremeyecekse,

48 iki kurban sahibi de kötü lanetleri aynı şekilde

49 görmesinler.”

50 Domuz yavrusunu onların üzerinde sallar

51 sonra onu öldürürler. Yerde bir çukur kazarlar

52 ve domuz yavrusunu (kazdıkları çukurun) dibine koyarlar, onun

53 yanına, aşağıya tatlı kurban ekmeğini koyarlar, şarap

54 sunarlar, (onları) toprağın içinde tutarlar.

Interpretation of the Kizzuwatna Rituals, (StBoT 46), Wiesbaden 2004, s. 76-78; B. J. Collins, 2006, s. 177.

Kandan bahsedilmesede domuz öldürülmüştür. Burada arındırmayı tamamlayan uygulama, domuzu hastanın üzerinde sallama ve çevirme hareketidir.[1055] Sonrasında domuz yavrusu, çukura konulmaktadır. Çukurlar, kirliliklerin bir domuz yavrusu ya da başka bir hayvana veya herhangi bir objeye hapsedilerek yeraltı tanrılarına gönderilmeleri için bir kanal vazifesi görmektedirler.[1056] Burada da kirlilik, domuz yavrusuna aktarılarak domuz yavrusu ile birlikte yeraltına gönderilmekte ve hasta arındırılmaktadır.

II. 6. 4. 2. 7. Tunnawiya'nın Büyü Ritüelinde Domuz Kurbanı (CTH 409)

Tunnawiya'nın ritüellerinden biri olan KUB VII 53+ KUB XII 58 numaralı metin, özellikle gebe kalma sorunu olanlara yöneliktir. Kadın veya erkek, çocuk sahibi olamıyor veya kadın düşük yapıyorsa bu kişinin kirliliğine bağlanırdı. Bu kirliliğin giderilmesi ve çocuk sahibi olamayanların tedavi edilebilmesi için yapılan bu ritüelde, domuz, koç ve köpek kullanılmaktadır. Bu hayvanların cinsiyetleri hastanın cinsiyetine göre belirlenmektedir. Domuz ile doğurganlık arasındaki ilişkiye ilgili başlığımızda değinmiştik. Domuzun pek çok yavruyu bir anda doğurması ve yıl içerisinde pek çok kez doğum yapabilmesi ile çocuk sahibi olamayan insanlar arasında benzeşim kurulmak istenmektedir. Hititler'de kısırlığın tedavisi olarak görebileceğimiz bu ritüelde, iyileştirici yine bir domuzdur. Bu ritüeli gerçekleştirmek için öncelikle ritüel malzemeleri hazırlanmaktadır:

KUB VII 53+KUB XII 58 Vs. I 11-13 (CTH 409)[1057]

11 *ma-a-an* LÚ-*aš nu* UDU ŠIR GE_6 *da-an-zi ma-a-an* MUNUS-*za-ma nu* UDU.SÍG.MUNUS GE_6

[1055] B. J. Collins, 2006, s. 178.

[1056] E. Reyhan, "Hitit Arşivlerinde Kizzuwatna Kökenli "Tanrıları Çağırma Ritüelleri", **TAD**, C.35, S.60 (2016), s. 23.

[1057] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, E. H. Sturtevant, 1938, s. 4-25; F. Starke, 1985, s. 46.

12 *da-an-zi* I ŠAH.TUR GE_6 I UR.TUR GE_6 *nu ma-a-an* LÚ-*aš nu* ŠAH.TUR NITÁ *ma-a-an* MUNUS-*za-ma*

13 *na-at* MUNUS-*TI* I-*NU-Tİ* TÚG. GÚ.È.A GE_6 I *iš-hi-ya-al* GE_6

Tercüme:

11 Eğer o bir erkek (ise) siyah bir koç alırlar; ama o, bir kadın (ise) siyah dişi bir koyun alırlar.

12 Siyah bir domuz yavrusu, siyah bir köpek yavrusu eğer o, bir erkek (ise) domuz yavrusu erkek (olur) , ama bir kadın ise

13 o dişi(dir). Siyah bir gömlek, siyah bir baş bandı.

Ritüel hazırlıklarında kullanılacak hayvanlar, hastanın cinsiyetine göre seçilmektedir. Metnin devamında, ritüel araç-gereçlerinin geri kalanı listelendikten sonra, her nesne ile arınma gerçekleştirilmektedir. Sonra yaşlı kadın, domuz yavrusunu hastanın üstüne kaldırır ve domuz yavrusuna büyülü sözleri ezbere okur. Daha sonra yaşlı kadın, köpek yavrusunu hastanın üstüne kaldırır ve köpek yavrusuna büyülü sözlerini şöyle söyler:[1058]

Vs. I 48

48 [*te-pu* ^{UZU}ŠÀ *t*]*e-pu li-e-ši te-pu iš-ša-na-aš* ŠAH.TUR *ŠA*^{NINDA}*wa-ak-ki-šar pár-ša-aš*

Tercüme:

48 [az bir miktar. Kalp a]z bir miktar, karaciğer az bir miktar, hamurdan yapılmış bir domuz yavrusu figürü, bir parça parçalanmış ekmek.

[1058] B. J. Collins, 2006, s. 174.

Metnin bu kısmında, hayvanların sakatatları hazırlanırken, hazırlanan malzemeler arasına hamurdan yapılmış bir domuz yavrusu figürü de eklenir. Devamında ise hastayı iyileştirmek için çeşitli işlemler yapılır:

Vs. I 60-62

60 EGIR-*an-da-ma-aš-ši-iš-ša-an* ŠAH.TUR *še-ir e-ip-zi nu* ŠA ŠAH.TUR

61 *hu-uk-ma-in hu-uk-zi* EGIR-*an-da-ma-aš-ši-ša-an* UR.TUR *še-ir*

62 *e-ip-zi nu ŠA* UR.TUR *hu-uk-ma-in hu-uk-zi*

Tercüme:

60 Daha sonra o, küçük domuzu onun üzerine tutarak sallar ve

61 o, küçük domuza büyülü sözlerini söyler. Daha sonra yaşlı kadın, hastanın üzerine küçük köpeği tutarak sallar

62 ve küçük köpeğe büyülü sözlerini söyler.

Hayvanı sallamak, Luwi yer değiştirme ritüellerinde karakteristik olabileceği gibi, bir çukura konulan hayvan kurbanı özellikle Luvi-Hurri ortak yaşamının bir parçası olarak Kizzuwatna ritüellerinde yaygındı.[1059]

Ritüelin sonunda, kirlenmiş olan ritüel aletleri nehre atıldıktan sonra, köpek yavrusu ve domuz yavrusu yakılarak kurban edilir:

III 17-18

17 [*nu* UR.TU]R ŠAH.TUR *dam-mi-li pé-e-di pé-e-da-an-zi*

18 [*na-aš* IZI-*it*] *wa-ar-nu-wa-an-zi …*

Tercüme:

[1059] B. J. Collins, 2006, s. 174.

17 [ve köpek yavrusunu (ve)] domuz yavrusunu sürüp getirirler

18 [ve onları ateşle] yakarlar.

Domuz ve köpek yakılarak kurban edildikten sonra bu ritüeldeki rolleri son bulur. Ancak ritüel, dualar, kurbanlar ve sunular ile devam eder. Domuz yavrusu ve köpek yavrusu, bu ritüel aracılığıyla hastadan kirliliği devralmaları için kullanılmışlardır. Kirlilik, hastadan alınarak tedavi edilmiştir. Böylece hasta, çocuk sahibi olmaya hazır hale getirilmiştir. Ayrıca bu metin, domuz ve köpeğin yakılarak kurban edilmesine iyi bir örnek sunmaktadır. Böylece domuz kurbanında, keserek öldürme, vurarak öldürme gibi domuz kurban etme şekillerinin yanında yakarak öldürme şeklinin olduğunu göstermektedir. Domuz yavrusunun özellikle siyah seçilmesi ise bu ritüelin yeraltı tanrıları için yapıldığını göstermektedir.

II. 6. 4. 2. 8. Kuliwišna Şehrinin Fırtına Tanrısı İçin Yapılan Ritüelde Domuz Kurbanı (CTH 330)

Kuliwišna şehrinin Fırtına Tanrısı için yapılan bu ritüel, Aşağı Ülke'deki Kuliwišna şehrinde meydana gelmektedir. Burada Hitit kraliçesi, toprakla ilişkili yerel tanrılar olan Utniyantaš Tanrıları'na yönlendirilen bir domuz kurbanı sırasında görev yapmaktadır. Muhtemelen bir arınma ritüeli olan bu metinde öncelikle kraliçe, tanrıya kurbanlarını sunmaktadır.[1060]

KUB XLIII 56 III 6-10[1061]

6 *na-aš-ta* MUNUS.LUGAL ŠAH DINGIR *ud-ni-ya-an-ta-aš*

7 *IŠ-TU* ^{DUG}*KU-KU-UB* KAŠ *ši-pa-an-ti VII* NINDA.GUR$_4$.RA [

[1060] M. C. Trémouille, 2002. s. 360.

[1061] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. C. Trémouille, 2002, s. 361, d.n. 40.

8 *ma-ma-al-la-aš I-NA* ^{GIŠ}BANŠUR.AD.KID *PA-NI* DI[NGIR^{LIM}

9 *me-ma-al-la IŠ-TU* ^{GIŠ}MA.SÁ.AB [

10 *I-NA* ^{GIŠ}BANŠUR.AD.KID-*pát PA-NI* DINGIR^{LIM} *ki-it-ta*

Tercüme:

6-10: Kraliçe, Udniyantaš Tanrısı'na domuzu bira ile birlikte kurban eder. Yedi ekmek … iri öğütülmüş unu tanrıların önündeki kurban masasına, sepet ile öğütülmüş unu, tanrıların önündeki kurban masasına koyarlar.

Metnin devamında ise domuz kurban edilir ve onun kanına bulanan ekmeği tanrıya sunarlar.

KUB XLIII 56 III 11-17 (CTH 330) [1062]

11 *na-aš-ta* ŠAH *pa-ra-a pé-e-da-an-zi*

12 *na-an-kán ku-na-an-zi nu e-eš-ha-ni kat-ta-an*

13 NINDA.SIG *kat-ta-an ap-pa-an-zi na-at-ša-an*

14 *PA-NI* DINGIR^{LIM} EGIR-*pa ti-an-zi* ŠAH-*ma e-eš-ša-an-zi*

15 [*na*]-*an-kan pít-tal-wa-an mar-kán-zi na-aš-ta* ^{UZU}*ge-en-zu pa-ri-an-zi*

16 [*na-an*]-*kán mar-kán-zi nu* SAG.DU ŠAH

17 [-*a*]*n-zi nu-uš-ši* ^{UZU}*ge-en-zu a*-x[ ]-x

Tercüme:

11-17: Bir domuz çıkarırlar ve onu keserler. Onlar ince bir somun ekmeği kanın altına tutarlar ve onu tanrıya geri koyarlar. Ancak hazırladıkları domuzun (?) içini çıkarıp bağırsaklarını şişirirler. [Onu] doğrarlar. Domuzun başını onlar [. . .]. Onun içindeki bağırsakları/iç organları onlar [. . .].

[1062] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Mouton, 2004b, s. 89; A. Ünal, 1996, s. 67; B. J. Collins, 2006, s. 161.

Kuliwišna ritüel metni bir domuzun kurban edilmesi, baş ve bağırsakların parçalara ayrılması üzerine odaklanıyor. *markanzi-* fiili ile domuzun kesilerek parçalara bölündüğü, bağırsakları ve derisini ayırdıklarını anlıyoruz.[1063] Diğer metinlerden farklı olarak bu metinde, domuzun bağırsakları şişirilmektedir. Diğer bir farklılık ise kurban ekmeğinin kana bulanarak sunulmasıdır.

Kraliçenin bu ritüeldeki rolü ise tanrı heykelinin huzurunda bir *KUKUB* kabından bira dökmek, ekmek sepetinden (alınan) 7 büyük *memal* ekmeğini hasır sunu masasının üzerine yerleştirmek ve Udniyantaš Tanrıları'na hayvan kurban etmektir (KUB XLIII 56 III 6-10).[1064] Yani kraliçe, hayvanların öldürülmesinde doğrudan yer almamaktadır. Ancak kraliçenin yer aldığı ritüellerde domuzun kurban edilmesi, doğurganlık ve bereket arasındaki ilişkiyi akla getirmektedir.

II. 6. 4. 3. Doğum Ritüellerinde Domuz Kurbanı

Hitit inancına göre, uğursuz Mondomina sıklıkla doğumu tehlikeye atmaktadır. KUB XVII 28 (CTH 730.1) numaralı ritüelin ana teması, kehanet tarafından gösterildiği gibi çocuğun doğması için vekil olarak bir domuzun, Yeraltı Dünyası'nın Tanrıçası'na sunulmasıdır. Domuz yavrusu, bir çukurun içine kesilmekte ve çiviler ile sabitlenmektedir.[1065] Amaç domuz yavrusunu kurban ederek kehanetin önüne geçmektir. İlgili metin yeri şu şekildedir:

KUB XVII 28 I 1-24 (CTH 730.1)[1066]

[1063] H. G. Güterbock, H. A. Hoffner, 1989, s. 188.

[1064] M. C. Trémouille, 2002, s. 361.

[1065] V. Haas, **Hethitische Orakel, Vorzeichen und Abwehrstrategien**, Berlin - New York 2008, s. 147-148.

[1066] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, 2006, s. 165 ve d.n. 37.

1 [*ma-a-a*]*n* ^{D}SIN-*aš ša-ki-ya-az-zi nu-kán ša-ki-aš-ni*

2 [U]N-*an* GUL-*ah-zi nu ki-iš-ša-an i-ya-mi*

3 [*na*]*m-ma* «*ki-i*» *da-ga-an-zi-pa-an pád-da-ah-hi*

4 [*nu-kán*] *ha-at-te-eš-ni an-da* ŠAH-*aš kar-aš*

5 [ANŠE.KUR.R]A(?)-*aš ša-ak-kar da-ah-hi*

6 [EGIR-*a*]*n-da* ŠAH.TUR *ha-ad-da-ah-ha-ri*

7 *ma-a-an* DUMU.MUNUS *nu* ŠAH.TUR.MUNUS *da-ah-hi ma-a-an* DUMU.NITÁ

8 *nu* ŠAH.TUR.NITÁ *da-ah-hi še-er-ra tar-ma-a-mi*

9 VII ^{GIŠ}KAK *ŠA* AN.BAR VII ^{GIŠ}KAK *ŠA* ZABAR

10 VII ^{GIŠ}KAK *ŠA* URUDU ^{NA4}AN.NA *a-aš-ki tu-um-me-ni*

11 *nu* É.ŠÀ-*na-aš* ^{GIŠ}IG *hi-in-ku-wa-ni ma-a-an ku-wa-pí-it-ta*

12 *ha-a-ši nu-za a-pu-u-un* NA_4*-an tum-me-ni nu pé-e-da-an*

13 *tar-mi-iš-ka-u-e-ni*

14 *ša-pí-ik-ku-uš-ta-aš-ša* URUDU-*aš nu-uš-ša-an a-ta-an-ta*

15 *ša-ku-iš-ki*!*-it na-an še-er hu-i-nu-um-me-ni*

16 *na-an tar-ma-a-u-e-ni* ŠAH.TUR *za-nu-wa-an-zi*

17 *na-an* EGIR-*pa ú-da-an-zi nu-kán ku-wa-pí-it-ta*

18 *ha-ap-pé-eš-ni te-pu da-ah-hi nu tak-na-aš* ^{D}UTU-*i*

19 BAL-*an-tah-hi nu ki-iš-ša-an te-mi pal-hi-i-in*

20 *wa-i-it-ka-ti-u tu-hu-ri-pa wa-tu-ha-aš tu-ru-u*

21 *Ù* NINDA.GUR_4.RA *pár-ši-ya-mi*

22 ŠAH.TUR-*an da-ah-hi na-an* É ŠÀ-*na an-da pé-e-da-ah-hi*

23 *na-an* $^{MUNUS.MEŠ}$SUHUR.LÁ *a-da-an-zi ha-aš-ta-e-ma*

24 *A-NA* ^{É}MUHALDIM *pé-e-da-an-zi na-at ha-ap-pa-ri-ya-mi*

Tercüme:

1-24: "Ay Tanrısı kehanet (işaret) verir ve kehanet [bir kiş]iyi bulursa şunları yaparım: "bir yeri kazarım. Çukurun içine bir domuzun *kara*-'sını (ve) bir a[tın?] gübresini alırım ve [son]ra bir domuz yavrusunu çukurun içi[ne doğru] keserim. Eğer o bir kız çocuğuysa dişi bir domuz yavrusu alırım. Eğer o bir erkek çocuğuysa erkek bir domuz yavrusu alırım ve onun üzerini çivilerle sabitlerim. 7 demir çivi, 7 bronz çivi, 7 bakır çivi (ve) kapı için taş alırım. İç odanın kapısında reverans yaparım. Herhangi bir zamanda (yani kapı) açılırsa, o taşı ve çiviyi alacağız. Bakır bir iğneyi hazırladık ve üzerine (onun) sürdük (çivilerin). Domuz yavrusunu pişirirler. Sonra onu geri getirirler. Vücudunun her yerinden birer parça alırım ve (onları) Yeryüzünün Güneş Tanrıçası'na sunarım. Sonra şunları söylerim: *palhin waitkatiu tuhuripa watuhaš turu.* İnce bir somun ekmek parçalarım. Bir domuz yavrusu alırım ve onu iç odaya götürürüm. Kadın hizmetliler onu yer. Bununla birlikte onlar kemikleri mutfağa getirir ve ben onları satarım."

Burada kesilen domuz, demir, bronz ve bakırdan yapılmış yedi çivi ile sabitlenir. Daha sonra yaşlı kadın, doğumun gerçekleştiği yere bir taş yerleştirir. Burada da bakır bir iğne rol oynar ve yaşlı kadın; "Haydi dikelim, onu düzeltiriz" der. Bu, bir bezin çiviye iğne ile tutturulduğu, böylece domuz yavrusunun sabitlendiği veya kaplandığı anlamına gelir. Daha sonra domuz pişirilir ve ekmekle servis edilirken ritüel büyüsü okunur. Bu ritüelin bir vekil ritüeli olduğunu, bir kız için dişi, bir oğlan için erkek domuz yavrusu kullanılmasından anlarız.[1067] Bu ritüelde ki domuz yavrusu, çocuğun vekili oluyorsa (neden başka türlü çocuğun cinsiyeti domuz yavrusunu belirleyecekti?), o zaman hayvanın yenilmesi özellikle dikkate değerdir. Çünkü genellikle vekillerin sonu böyle olmaz. İki domuz yavrusu olmadıkça biri vekil olarak gömülür ve biri yenilir. Domuz

[1067] V. Haas, 2008, s. 147-148.

yavrusunun parçalarının, Yeryüzünün Güneş Tanrıçası'na sunulması ise ilginçtir.[1068] Ve bu ritüel metni, domuzların sadece yeraltı tanrılarına sunulmadığını aynı zamanda yeryüzü tanrılarına da sunulduğunu göstermektedir.

Doğum ile ilgili başka bir metin olan KUB XVII 23 numaralı metinde, Anzili ve Zukki adlı tanrıçalar, doğum ve kader tanrıçaları olarak tanımlanmaktadırlar. Bu tanrıçalar, doğumun gidişatını ve annenin kaderini belirlemektedirler.[1069] Anzili ve Zukki adlı tanrıçalar için yapılan bu ritüelde, bu tanrıçalar ve domuz arasındaki ilişkiyi görmekteyiz. Bu tanrıçaların dikkat çekici yanı ise sık sık domuz kurbanı almış olmalarıdır. Bu durum ise doğum, doğurganlık ve domuz ilişkisine vurgu yapar niteliktedir.

KUB XVII 23 I 11-14 (CTH 439)[1070]

11 *na-aš-ta IŠ-TU* TU$_7$.HI.A *ku-e-ez-zi-ya te-pu da-a-i*

12 *nu PA-NI* ŠAH *iš-na-aš ku-iš* GIŠ-*ru ki-it-ta-ri*

13 *na-at-ša-an a-pí-ya da-a-i* TU$_7$.HI.A-*ma hu-u-ma-an-da*

14 *A-NA PA-NI* ^{D}*An-zi-li ti-an-zi*

Tercüme:

11-14: "Her güveçten biraz alır ve onu kurban masasına götürür, yani hamurdan yapılmış olan domuzun huzuruna koyar. Fakat güveçten kalanları Tanrıça Anzili'nin huzuruna koyarlar."

[1068] B. J. Collins, 2006, s. 165.

[1069] G. M. Beckman, 1983, s. 79-80.

[1070] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. G. Güterbock, H. A. Hoffner, Th. P. J. van den Hout, **The Hittite dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Vol. Š, fasc. 1: *šā*- to *šaptamenzu***, (Š/1) Chicago 2002, s. 140; B. J. Collins, 2006, s. 162.

Bu metinde domuz, bir tanrı gibi sunu alan bir konumdadır. Ancak bu domuz canlı bir domuz değil, hamurdan şekillendirilmiş bir domuzdur ve bu açıdan eşsiz bir örnek sunmaktadır. Öncelikli sununun hamurdan domuza yapılması, bu ritüeldeki öncül tanrının simgesi olduğunu göstermektedir.

Domuz, Tanrıça Gulšeš ve insanın yaratılışı miti olarak bilinen metinde özel bir rol üstlenir. Domuzun bu ritüeldeki rolü üreme gücünü, çocuğu olmayan kurban sahibine aktarmaktır. Bu aktarımda, kurban sahibinin çocuk sahibi olması için çeşitli ritüeller yapılır ve sonrasında yaratılış mitine değinilir.

Bo 3617 Vs. I 4-17[1071]

3 [*hu-ša-an-*]*ta-ra-hi-ša A-NA* EN.SISKUR x [

4 [*n*]*u-za ŠA* ŠAH *i-wa-ar me-ek-ki ha-*[*aš-ki-(id-du)*

5 *ar-ha du-wa-a-an* III-*ŠU du-wa-a-an(-)n*[*a*

6 *na-aš-ta* EN.SISKUR.SISKUR *A-NA* ŠAH *še-er* [(*ú-iz-zi*)

7 [*n*]*a-aš-ša-an kat-te-ra-az* ÍD-*i p*[(*a-ra-a yi-ya-zi*) (*nu*)]

8 [*tar-aš-*]*ki-iz-zi ku-wa-pí ne-pí-iš* [(*te-e-kán da-a-i*)*r* (*nu-za*)]

9 [(DINGIR^{MEŠ})] *ar-ha šar-ri-ir nu-za ša*[(*-ra-a-az-zi-uš*) DINGIR^{MEŠ}]

10 [(*n*)]*e-pí-iš da-a-ir kat-te-re-eš-ma-a*[*z* (DINGIR^{MEŠ})]

11 [*d*]*a-g*[*a-*(*an-z*)]*i-pa-an kat-te-er-ra* KUR-*e* [(*da-a-ir*)]

12 [(*nu*)]*-za k*[(*u-iš-š*)*a ku-*]*it-ta da-a-aš* [ ]

13 [(*z*)]*i-i*[(*k-ma-za*)] ÍD-*aš pár-ku-nu-mar* DUMU-*la-an-na-aš h*[(*u-u-i-du-mar*)]

14 [(*u-*)]*ša-an-t*[(*a-r*)]*a-hi-ša ta-at-ta nu ku-it ku-e*[(*-da-ni te-ez-z*)*i*]

15 [(*ha-*)]*tu-ki-iš-ki-iz-zi na-aš* EGIR-*pa tu-uk A-N*[(*A* ÍD)]

16 [(*wa-ap-*)]*wa-aš-ša* ^{D}*Gul-aš-ša* DINGIR.MAH^{MEŠ} *pa-iz*[(*-zi*)]

[1071] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, J. Siegelová, "Die hethitischen Guls-Gottheiten und die Erschaffung der Menschen", **AfO** 23 (1970), s. 32-33; Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, 2002, s. 231.

17 [*an-t*]*u-uh-ša-an ku-i-e-eš ša-am-ma-ni-eš-kán-z*[(*i*)]

Tercüme:

3 kurban sahibinin üreme gücü

4 ve bir domuz gibi birçok ç[ocuğu olmalı!] Onun domuz gibi sık sık doğum yapmasına izin verin.

5 Buraya ve oraya üç kere gider.

6 Sonra kurban sahibi ve domuz yukarı gelir

7 aşağıdan nehre gelir

8 ve şöyle söyler: Cennet (ve) dünyayı aldıklarında, orayı

9 tanrılar ayırdı ve gökyüzünü aldı

10 Gökyüzünü, yer altını kendileri aldı

11 yeraltı dünyasını aldı

12 ve böylece onlar onu alır

13 böylece sen ve soyun ırmakta hemen temizlenirsiniz

14 ve üreme gücü? başlar. (Eğer) (birisi) birisine bir şey söylerse

15 (Bu onun için çok zor hale geliyor), o sana geliyor

16 Irmak ve su kenarının Tanrıçası Gulšeš ve Tanrıça Hannahanna

17 insanoğlunu yarattı.

Bu metinde hasta ve domuz, nehrin yanında aşağı doğru ilerler ve miti söylerler: "Gökleri ve yeri aldıklarında, tanrılar kendileri için onu bölmüşlerdir ve üst dünya tanrıları cenneti kendileri için aldı. Yeraltı tanrıları, yeryüzünün topraklarını kendileri için aldı. Yani her biri kendine bir şey aldı. Ama siz, ırmağı kendinizi arındırma, yaşam, çocuk ve çoğalma için aldınız. (Eğer) şimdi (birileri) bir şey, söylerse (ve bu şey) onun için kötü olursa, insanı yaratan Nehir'e ve nehir kıyısındaki Kader Tanrılarına ve Ana Tanrıçalar'a

gelin."[1072] Böylece domuz ile benzeşim kurularak, kişinin üreme gücü tesis edilmeye çalışılır.

II. 6. 4. 4. Ištanuwa Bayramında Domuz Kurbanı

Uzlaşma ritüellerinde kurban edilen domuzlar, insan-tanrı ilişkisinin tekrar onaylanmasına yardım eder. Belki de domuz kurbanı, Ištanuwa halkının tanrıları ile uzlaşma bayramlarında kutladığı bir antlaşmayı mühürleme amacı taşıyordu. Kraliyet ailesinin üyeleri zaman zaman bu bayrama katılmakla birlikte, Kuliwišna'daki bu bayramlar, Aşağı Ülkedeki özel dinin bir parçası olarak yerel halk tarafından kendi adlarına yapılıyordu. Bir bayram metni olan KBo IV 11 numaralı metin, bu bayramda tanrılara sunulan kurbanları anlatmaktadır: Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrısı için sığır, ^{D}LAMMA, Šuwašuna, Wandu, Šiuri, Iyašalla, ^{D}LAMMA GAL ve Immaršiya her biri için birer koyun, erkek tanrılar için keçi kurban edilirdi. Bu kurbanları takiben, üç gün boyunca, domuzlar muhtemelen kentin "kapısında" kesilirdi.[1073] Metnin ilgili kısmı şöyledir:

KBo IV 11 Vs. 9-12 (CTH 772)[1074]

9 II ŠAH *aš-ki a-pí-ni-iš-ša-an ha-at-ten-zi*

10 IGI-*zi* UD-*ti* II GU_4 VII UDU I UDU II ŠAH

11 *I-NA* UD II KAM VII UDU I ŠAH BAL-*ti*

12 *I-NA* UD III KAM VI UDU I ŠAH BAL-*ti*

Tercüme:

[1072] B. J. Collins, 2002b, s. 231.

[1073] B. J. Collins, 2006, s. 182-183.

[1074] Transkripsiyon için Bkz.: E. Laroche, **Dictionnaire de la langue louvite**, Paris 1959, s. 163; F. Starke, 1985, s. 339.

9 böylece iki domuzu kapıda vurarak öldürürler

10 birincisi, birinci güne: iki inek, yedi koyun, bir koyun, iki domuz,

11 İkinci gün için: yedi koyun, bir domuz sunarlar

12 Üçüncü gün için: altı koyun, bir domuz sunulur.

Koyun ve sığırlar domuzlarla birlikte öldürülse de, metnin dili odak noktasının domuz kurbanı olduğunu gösterir. Hitit dini sembolizminde kapılar, bir yerden diğerine veya bir devletten/durumdan diğerine geçişi simgeliyordu. Ištanuwa kapısında yapılan kurban, belki de yenilenme sembolüdür. Bu yenilenme, domuz tarafından şekillendirilir ve domuz kurbanının ardından toprakların refahı ile halkın zenginliğini sağlardı.[1075]

Ištanuwa bayramı ile ilgili olmayan ancak, Hattuša'dan Tamelha'ya yapılan bir bayram yolculuğunu tarif eden KBo XI 34 (CTH 670) numaralı metinde ise Tukkaštuwa şehrinde, bir domuz kesmek için durulduğu söylenmektedir:

KBo XI 34 Vs. I 1-6 (CTH 670)[1076]

1 [*ma-]a-an* ^{URU}*Ha-at-tu-ša-az*

2 [^{UR}]^{U}*Dam-mi-el-ha pa-a-an-zi*

3 *I-NA* ^{URU}*Tu-ug-ga-aš-tu-wa* I ŠAH

4 *ha-az-zi-an-zi ták-ku-uš-ma-aš*

5 *Ú-UL-ma ha-ap-zi-ta na-at-ta*

6 *ha-az-zi-an-zi*

Tercüme:

1 Hattuša'dan

[1075] B. J. Collins, 2006, s. 183.

[1076] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: F. Pecchioli Daddi, "A Song of Release from Hattic Tradition", **4HitCongr** (2001), s. 559 ve d.n. 33.

2 Dammelha'ya gittikleri zaman

3 Tukkaštuwa'da bir domuzu

4 keserler eğer

5 uygun değilse

6 kesmezler.

Burada bir domuzun kesildiği dini bir bayram tanımlanır. Ancak metin, bu kurbanın amacını belirtmez. "Domuz eti bayramı", hız bayramının otuz beşinci gününde gerçekleşir. Ancak bayram içeriği hakkında hiçbir şey bilinmemektedir.[1077] Yolda durup domuz kurban etmek gibi bir uygulamanın, bayram ritüelinin bir parçası olması ilginçtir. Çünkü farklı şehirlerdeki bayramlara yetişebilmek önem arz ediyordu. Bu yüzden durup özellikle domuz kurban edilmesi, *huwaši*- taşlarına yapılan kurban sunusunu akla getirir. Bunun haricinde "domuz eti bayramı" adında bir bayramın bulunması, günümüz anlamında kurban bayramına denk gelmektedir. Şayet bu bayrama ilişkin bilgimiz olsaydı, domuz etinin yenilip yenilmediğine dair kesin kanıtlarımız bulunurdu. Çünkü domuz, yenilmeyen bir hayvan olsaydı metinlerde domuz eti bayramı gibi bir kutlama yer almaz ve bu uygulama bayram haline getirilerek domuzlar kesilmezdi.

II. 6. 4. 5. Bayramların Envanter Listelerinde Domuz

Eski Hitit bayramlarının envanter listeleri, Kraliçe'nin yönettiği ritüellerin bir çeşitlemesidir.[1078] Envanter listelerine baktığımızda, domuz kurbanı ve domuz vücut parçalarının bu metinlerin odağı olduğunu görmekteyiz. Kraliçe ile bereket algısı arasında

[1077] A. Mouton, 2004a, s. 92.

[1078] KBo II 12; KBo XX 2,3,4,16,24,30; KBo XXV 13, 15, 24.

ilişki olduğu kuşkusuzdur. Ancak bu bölümde resmi bir kayıt olan envanter metin listelerini ele alacağız ve domuz ile ilgili farklı çıkarımlar yapmaya çalışacağız.

Öncelikle Eski Hitit dönemine ait dini bir bayramın envanter listesi olan KBo XX 16 numaralı metinde, domuzların bir bütün olarak Merhemli Rahib'e (LÚ $GUDU_{12}$) verildiği görülmektedir:

KBo XX 16[1079]

16 LÚ^{MEŠ} UR.BAR.RA ^{U}]^{RU}*Ka-a-da-p*[*u-u-me-né-eš* ŠA]H *A-NA* ^{LÚ}GUDÚ *pí-an-zi*

17 LÚ^{MEŠ}*ha-a-pé-eš* L]Ú^{MEŠ} UR.BAR.RA ^{URU}*Kar-d*[*a-ba-hu-u-me-né-eš* ŠA]H *A-NA* ^{LÚ}GUDÚ *pí-an-z*[*i*]

Tercüme:

16 Kadaba şehri kurt adamları domuzu merhemli rahibe verirler.

17 Kült görevlileri, Kardaba kenti kurt adamları domuzu merhemli rahibe verirler.

Diğer metinlerde ise domuzların bütün halinden ziyade kesilmiş olarak, kafa ve genital bölgeleri dahil olmak üzere domuz parçaları dağıtım listelerinde şöyle geçer:

KBo XVI 71 + KBo XVII 14 + KBo XX 4 + 16 + 24 + KBo XXV 13[1080]

5 [(*ma-a-an* $^{LÚ.MEŠ}$*ha-a-pé-eš* L)Ú^{MEŠ} UR.BA]R.RA ŠAH$^{HI.A}$ *ha*[*-at-ta-an-zi*]

6 [($^{LÚ.MEŠ}$*ha-a-pé-eš* LÚ^{MEŠ} UR.BAR.RA^{U}]^{RU}*Ša-lam-pa-pu-u-me-né-e*[*š*(I ŠAH ^{LÚ}*ha-mi-ni*)]

7 [(*pí-an-zi* $^{LÚ.MEŠ}$*ha*]*-a-pé-eš* LÚ^{MEŠ} UR.BAR.RA[(^{URU}*Ka-a-da-pu-u-me-né-eš* I ŠAH *A-NA*)]

8 [(^{LÚ})*ha-mi-ni pí-an-zi* ^{L}]$^{Ú.MEŠ}$*ha-a-pé-eš* LÚ^{MEŠ} U[R.]B[AR.RA]

[1079] Transkripsiyon için Bkz.: E. Neu, 1980, s. 38.

[1080] Transkripsiyon için Bkz.: E. Neu, 1980, Nr. 13, s. 36-43; Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. Popko, 1994, s. 100-105.

9 [(URU*Kar-da-ba-*) *hu-u-me-né-eš* I Š]AH *A-NA* LÚ*ha-mi-i-ni pí-an-zi*

10 [(*lu-ú-li-ya-aš še-er ku-i-uš*)] GU$_4$HI.A*-uš hu-kán-zi* LÚ.MEŠ*ha-a-pé-eš*

11 [(LÚMEŠ UR.BAR.RA IÀM UZUÚ)]R GU$_4$ *A-NA* LÚ*ha-mi-i-ni pí-an-zi*

12 [(*ma-a-an* LÚMEŠ URU*ù-lu-uš-na*)] ŠAH-*ŠU-NU ku-na-an-zi* I ŠAH *A-NA* LÚ*ha-mi-i*[-*ni pí-an-zi*]

13 [*ME-EL-QÉ-ET* LÚGUDÚ (I UZUÚR GU$_4$.MAH *h*]*a-an-te-ez-zi-an* I GIŠ*za-hur-ti* LÚ-*ni-l*[*i*

14 [(*ma-a-an*) LÚ.MEŠ*ha-a-pé-eš* (LÚMEŠ UR.BAR.R)]A ŠAHHI.A*-ŠU-NU ku-na-an-zi* LÚ.MEŠ*ha*[*-a-pé-eš*]

15 [LÚMEŠ UR.BAR.RA URU*Ša-lam-pu-u-me-né-eš* I UZUÚR ŠAH] *A-NA* LÚGUDÚ *pí-an-zi* LÚ.MEŠ*ha-a-pé-eš*

16 [LÚMEŠ UR.BAR.RA U]RU*Ka-a-da-p*[*u-u-me-né-eš* I UZUÚR ŠA]H *A-NA* LÚGUDÚ *pí-an-zi*

17 [LÚMEŠ*ha-a-pé-eš* L]ÚMEŠ UR.BAR.RA URU*Kar-d*[*a-ba-hu-u-me-né-eš* I UZUÚR ŠA]H *A-NA* LÚGUDÚ *pí-an-z*[*i*]

Tercüme:

5 Kült görevlileri (ve) kurt adamlar domuzları kestiklerinde

6 Kült görevlileri ve Šalampa kenti kurt adamları, görevliye bir domuz

7 verirler. Bir domuzu, Kült görevlileri (ve) Kadabalı Kurt adamlar

8 görevliye, Kült görevlilerine, bir domuz verirler. Kurt adamlar

9 Kardaba halkının hepsi, görevliye bir domuz verirler.

10 Pınarda kesilen sığırları: Kült görevlileri

11 kurt adamları görevliye bir sığırın testislerini verirler.

12 Ulušna halkı domuzlarını kestiğinde, görevliye bir domuz verir.

13 Kurban malzemesi, merhemli rahip bir boğa testisi, en iyisinden erkeğe yakışır bir ahşap tabure,

14-15 Kült görevlileri, kurt adamlar domuzları kestikleri zaman, Kült görevlileri ve Şalampa kentinin kurt adamları bir domuzun testislerini merhemli rahibe verirler.
16 Kadaba şehri kurt adamları, bir domuzun testislerini merhemli rahibe verirler.
17 Kült görevlileri, Kardaba kenti kurt adamları, bir domuzun testislerini merhemli rahibe verirler.

Bu tayın listesinin ait olduğu bayram, Zippalanda'da kutlanan KI.LAM bayramının bir varyasyonudur. Ele aldığımız bu metnin 12. satırında geçen "Ulušna halkı domuzlarını kestiklerinde *hamina*- adamlarına bir domuz verirler" ibaresi okunmaktadır. Bu, kent genelinde bir olay olan domuz kesimine ilişkin metinlerdeki tek referanstır. Köylülerin bayram için bir domuzu aşar vergisi olarak ödemeleri ise dikkate değer diğer bir özelliktir. Hayvanlar, hayvan parçalarını Šalampa, Katapa ve Kartapaha kentlerine dağıtmakla sorumlu olan *hapiya*- adamları, kurt adamlar ve kült görevlileri tarafından öldürülürdü. Söz konusu üç kentin *hamina*- adamlarının her biri bütün bir domuz alırdı. Ancak, kutsal yağ süren rahipler, sarayın yaşlı kadınları, aşçıları ve Tanrıların asa taşıyıcıları sadece testisleri alırken, Tanrının bira sunucuları hem testisleri hem de hayvanların başlarını alırlardı.[1081] Buradan yola çıkarak kült görevlilerini verilen tayınlara göre bir önem sırasına koyabiliriz: en başta *hamina*- adamları, sonrasında Tanrının bira sunucuları ve en son olarak kutsal yağ süren rahipler, sarayın yaşlı kadınları, aşçıları, Tanrının asa taşıyıcıları. Domuzların cinsel organlarının, bolluk ve bereket ritüellerinde kullanıldığını hatta üzüm bağlarına bereket getirmesi için onun köklerine gömüldüğünü çeşitli metinlerde görmüştük. Domuzun, yeryüzü, gökyüzü ve yeraltı tanrılarına bir kurban olarak sunulduğunu da ele almıştık. Tüm bunların kültsel fonksiyonları bulunmakta ancak domuz kafalarının fonksiyonuna ilişkin ilgili bir metin

[1081] B. J. Collins, 2006, s. 163 ve d.n. 33.

bulunmamaktadır. Şüphesiz ki özel bir kulanım alanı vardır. Çünkü biliyoruz ki domuzun sadece kanı bile kullanılarak çeşitli ritüeller yapılmıştır.

KBo XX 3 Vs. II 8-11[1082]

8 [$^{LÚ.MEŠ}$*ha-a-pé-eš* LÚ^{MEŠ} UR.BAR.RA] ^{URU}*Ša-lam-p*[*a*] I ^{UZU}SAG.DU ŠAH *A-NA* $^{LÚ.MEŠ}$SÌLA.ŠU.DU$_8$ DINGIR^{LIM}

9 [*pí-an-zi* $^{LÚ.M}$]^{EŠ} *ha-a-p*[*é-e*]*š* LÚ^{MEŠ}UR.BAR.RA ^{URU}*Ka-a-da-ba*

10 [I ^{UZU}SAG.DU ŠAH *A-NA* $^{LÚ.ME}$]^{Š}SÌLA.ŠU.DU$_8$ DINGIR^{LIM} *pí-an-zi* $^{LÚ.MEŠ}$*ha-a-pé-eš* LÚ^{MEŠ}UR.BAR.R[A]

11 [^{URU} *Kar-da-ba* I ^{UZU}SAG.DU ŠAH *A-NA* $^{LÚ.ME}$]^{Š}SÌLA.ŠU.DU$_8$ DINGIR^{LIM} *pí-an-zi*

Tercüme:

8 Kült görevlileri, Šalampa kenti kurt adamları bir domuzun kellesini tanrıların sakilerine

9 verirler. Kült görevlileri (ve) Kadaba kenti kurt adamları

10 bir domuzun kellesini tanrının sakilerine verirler. Kült görevlileri (ve) kurt adamları

11 Kardaba kentinin, bir domuzun kellesini tanrının sakilerine verirler.

Paralel bir metin olan KBo II 12'de ise domuzun testislerinin sarayın büyücüsüne/yaşlı kadınına verildiği görülür.

KBo II 12 Vs. 7[1083]

7 [^{URU}*Kar-da-ba-hu-u-me-né-eš*] I ^{UZU}ÚR [ŠAH] *A-NA* ^{MUNUS}ŠU.GI É.GAL *pí-an-zi*

Tercüme:

7 Kardaba halkı bir domuzun testisini sarayın yaşlı kadınına verirler.

[1082] Transkripsiyon için Bkz.: E. Neu, 1980, s. 44.

[1083] Transkripsiyon için Bkz.: E. Neu, 1980, s. 44.

II. 6. 4. 6. *huwaši-* Taşlarına Domuz Kurbanı

Çeşitli kentlerde İlkbahar ve Sonbahar şenliklerinin restorasyonunu anlatan ve IV. Tudhaliya tarafından emredilen raporlar arasında bir tablet (KUB XII 2), koyun ve domuz yavrularının *huwaši-* taşlarına (dikili anıt taş) dağılımını listelemektedir. Dini bir envanter ve dini bayram tanımının bir parçasını içeren birkaç metin, domuzların bazı tanrılara, yani Yeryüzünün Güneş Tanrıçası, Bahar Tanrısı Kuwannaniya, Zawalli tanrıları, Pentaruhši, Nerik'in Fırtına Tanrısı ya da Tarma-kuliya, Hannahanna'nın Fırtına Tanrısı ve Gulšeš'e sunulduğuna işaret etmektedir. Bu tanrıların kültlerine, koyun yerine domuz yavruları verilmektedir. Bu metinde domuz yavrusunu alan tanrıların, yeraltına ilişkin doğası ve onuruna gerçekleştirilecek olan ayinlerin özel bir doğası vardır. Hitit arkeolojik verilerinde domuz yavrusu kesim kanıtları nadir olsada, KUB XII 2 numaralı metne göre domuz yavrularının böyle toplumsal açıdan anlamlı bayramlar için tasarlanmış olma ihtimali de vardır.[1084]

KUB XII 2 I 16-17[1085]

16 DINGIR^{MEŠ} *al-pa-aš* $^{NA}{}_4$ZI.KIN ^{M}*Du-ud-du-wa-al-li-iš* [^{LÚ}SANGA]

17 I ŠAH.TUR III NINDA.GUR$_4$.RA I DUG KAŠ *A-NA* EZEN$_4$ *TE-ŠI*

Tercüme:

16 Gökyüzü Tanrıları'nın steli (*huwaši-* taşı) için, [Rahip] Dudduwalli

17 İlkbahar bayramı için bir domuz yavrusu, üç somun ince ekmek, bir testi bira.

Metnin bu kısmında, diğer kısımlarda olduğu gibi ekmek, bira ve domuz yavruları sunulur. Ancak sunulan tanrılar farklılık gösterir.

III 3-4

[1084] A. Mouton, 2004a, s. 92-93; B. J. Collins, 2006, s. 164.

[1085] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: C. W. Carter, **Hittite Cult-Inventories**, Chicago 1962, s. 74-89.

3 ^{D}U *al-pa-aš* $^{NA}_{4}$ZI.KIN I ŠAH.TUR NINDA.GUR$_4$.RA-*ma*

4 *IŠ-TU* URU^{LIM} *pe-eš-kan-zi* I DUG KAŠ *A-NA* EZEN$_4$ [*TE-ŠI*]

Tercüme:

3 Gökyüzünün Fırtına Tanrısı'nın *huwaši-* taşına, bir yavru domuz ve şehrin bir somun ekmekle,

4 [İlkbahar] Bayramı için bir testi bira vereceğiz.

Metnin bu kısmında kurban sunuları yine aynıdır ancak sunular bu kez Fırtına Tanrısı'na sunulur:

III 13-19

13 *ta-ak-na-aš* ^{D}UTU-*uš* $^{NA}_{4}$ZI.KIN I ŠAH.TUR III NINDA.GUR$_4$.RA

14 I DUG KAŠ *A-NA* EZEN$_4$ *TE-ŠI*

15 DINGIR^{MEŠ} *za-wa-al-li-ya nu-kán ku-iš* UDU *dam-me-eš-zi*

16 *ku-iš-ma* ŠAH.TUR *pe-e har-zi ANA* EZEN$_4$ *TE-ŠI*

17 NINDA.GUR$_4$.RA-*ma* KAŠ *IŠ-TU* URU^{LIM} *pe-eš-kán-zi*

18 ^{D}U ^{URU}*Ne-ri-iq-qa* I UDU I ŠAH.TUR *A-NA* DINGIR.MEŠ LÚ.MEŠ

19 I DUG.KAŠ NINDA.GUR$_4$.RA-*ma IŠ-TU* URU^{LIM} *pe-eš-kán-zi A-NA* EZEN [*TE-ŠI*]

Tercüme:

13 Yeryüzünün Güneş Tanrıçası'nın *huwaši-* taşına, bir yavru domuz, üç somun kalın ekmek

14 (ve) İlkbahar Bayramı için bir sürahi bira.

15 Zawalli Tanrılarına: Birisi koyun

16 ve birisi İlkbahar Bayramı için bir yavru domuz getirecek

17 ve şehirden kalın ekmek ve bira verecekler.

18 Nerik'in Fırtına Tanrısı'na: erkek tanrılar için bir koyun, bir yavru domuz

19 bir testi bira ve kalın ekmek, İlkbahar Bayramı için şehirden vermeye devam edecekler.

Metnin bu kısmında Güneş Tanrıçası'na, Zawalli tanrılarına ve Nerik'in Fırtına Tanrısı'na sunularda bulunulur. Hepsine yavru domuz sunulur ancak Zawalli tanrıları ile Nerik'in Fırtına Tanrısı'na domuz yavrusunun yanında koyun sunusu da yapılır.

IV 10-13

10 ^{D}U ^{URU}*Tar-ma-li-ya* $^{NA}{}_{4}$ZI.KIN ^{M}*Hu-ud-ra-la-aš* ^{LÚ}SANGA I ŠAH.TUR I DUG KAŠ

11 NINDA.GUR$_4$.RA-*ma IŠ-TU* URU^{LIM} *pí-ya-an-zi A-NA* EZEN *TE-ŠI*

12^{D}*Pí-en-ta-ru-uh-ši-iš* $^{NA}{}_{4}$ZI.KIN ^{M}*Hu-ud-ra-la* ^{LÚ}SANGA I ŠAH.TUR

13 I DUG.KAŠ NINDA.GUR$_4$.RA-*ma IŠ-TU* URU^{LIM} *pe-eš-kán-zi A-NA* EZEN *TE-ŠI*

Tercüme:

10 Tarmiliya şehrinin Fırtına Tanrısı'nın *huwaši-* taşına, rahip Hudrala, bir domuz yavrusu, bir testi bira

11 ile kalın ekmeği şehir İlkbahar bayramı için verecek

12 Tanrı Pentaruhši'nin *huwaši-* taşına, rahip Hudrala, bir domuz yavrusu

13 bir testi bira ile kalın ekmeği şehir, İlkbahar bayramı için verecek.

Bu metinde açıkça görüldüğü gibi, tanrıların *huwaši-* taşlarına kurban sunuları yapılmaktadır. Ayrıca yeryüzü ve gökyüzü tanrı ve tanrıçaları için domuz yavrusu sunusu da yapılmaktadır. Alışıldığı gibi domuzların sadece yeraltı tanrılarıyla ilişkili olduğu ve domuzların sadece yeraltı tanrılarına kurban edildiği düşünülmüştür. Ancak bu metnin ortaya koyduğu gibi domuz, sadece yeraltı tanrılarına değil yeryüzü hatta gökyüzü tanrılarına da kurban sunusu olarak verilmektedir. Yeryüzünün Güneş Tanrıçası'nın steline olduğu gibi bazı tanrılara sadece domuz yavrusu sunulduğu da görülmektedir.

II. 6. 4. 7. Kraliyet Cenaze Töreninde Domuz Kurbanı (CTH 450)

Ölen kralın/kraliçenin cenaze töreninde, onların göksel krallığı için tesis edilen sonsuz çayırlığın içi hayvanlarla doldurulmakta ve bir çiftlik kurulmaktadır. Cenaze töreninin 8. günü, domuzun suya sürüldüğü ve çayırın kesildiği gün olarak tanımlanır. Sekizinci günde öteki dünyayla ilişkili "öteki" kurbanlıklar arasında, domuz da yer alır. Domuza gümüş bir ağız, arda kuşlarına ise gümüş ve altından 5 kap takarlar. Buradaki domuza ve arda kuşlarına gümüşten parçalar monte edildiği göz önünde bulundurulursa bunların canlı olmadığı düşünülebilir.[1086]

KUB XXX 24 + KBo XXXIV 56 + XXXIV 66 + KUB XXX 24 + XXXIV 65 + XXXIX 35 Vs. I 6-11 (CTH 450)[1087]

6 [*n*]*a-aš-ta A-NA* ŠAH KAxU KÙ.BABBAR [(*an-d)a ne-ya-an-zi*]

7 [ ] *A-NA* 5 *ar-ta-aš-ma-kán* 5 D[(UG$^{HI.A}$ K)Ù.BABBAR KÙ.GI-*ya*]

8 *ŠA* 5 GÍN.GÍN KI.LÁ.BI *an-da* [(*ne-ia)-an-zi nam-ma* ŠAH-*an*]

9 *ar-du-uš-ša*$^{MUŠEN.HI.A}$ *A-NA* [(PÚ *a)*]*n-da x* […

10 *na-aš-ta* ŠAH-*aš wa-a-ta*[*r n*]*a-a-i nu ki-iš*[*a-an me-ma-i*]

11 *ka-a-ša-wa-kán* ŠAH[-*aš*] *wa-a-tar na-a-iš nu-wa-at-t*[*a … (e-eš-du)*]

Tercüme:

6 [v]e sonra domuza gümüş ağız [(ta)karlar]

7/8 [ ] 5 arda kuşuna ise ağırlıkları 5 şekel (olan) [(gü)müş ve altın] 5 k[(ap)] [takarlar; sonra domuzu]

9 ve *arda* kuşlarını [pınarın içi]ne [(koyarlar].

10 ve sonra domuz suy[a yöne]lir ve şöy[le der:]

[1086] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 280.

[1087] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Kassian, et al., 2002, s. 374-383; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 275-279; L. Christmann-Franck, 1971, s. 71-72.

11 İşte! Domu[z] suya yöneldi, henüz san[a …]

Domuz suya sürülür ve o sırada bu tür ritüellerin uygulayıcısı olan yaşlı kadın konuşmaya başlar. Söylediklerinde ölüye bir sesleniş vardır; domuzun suya yöneltilmesiyle, ölünün diğer dünyadaki mekânı arasında bir ilişki kurduğu açıktır. Anlaşılan kurban edilen ya da yakılan bütün hayvanlar onun sonsuz çayırlığında otlayacaktır.[1088]

Metnin devam eden kısmında, çeşitli dualar edilerek ritüel devam ettirilir ve çeşitli hayvan kurbanlarından sonra sıra domuz kurbanına gelir:

23 [EGIR-ŠU-*ma* I ŠAH-]*an* V *ar-du-uš-ša* MUŠEN$^{HI.A}$ *ha-at-te-eš-ni* [*ha-ad-da-an-zi*]

24 [KAxU KÙ.BABBAR-*i*]*a-ma-aš-ši-kán ar-ha da-an-zi*

Tercüme:

23 [Ondan sonra bir domuz] ve beş *arda-* kuşunu çukurda [keserler].

24 [ve] onun [gümüş ağzı]nı çıkartırlar.

Bu metinde görüldüğü gibi domuz, kralın/kraliçenin ölümden sonraki hayatında yaşaması için oluşturulan çiftliğinde diğer hayvanlar ile birlikte yaşayacaktır. Ve domuz, ritüel içerisinde diğer büyük ve küçükbaş hayvanlara uygulanmayan şekilde gümüş ağızlıklar ile süslenmiştir. Bu ritüel Güneş Tanrısı'na ithaf edilmiş ve kurbanlar onun için kesilmiş olmasına rağmen domuz önemli bir rol oynamaktadır. Domuz, tıpkı yeraltı tanrılarına sunulan şekilde kurban çukuruna kesilmekte ve farklı olarak *arda-* kuşu ile birlikte kurban edilmektedir.

[1088] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s, 282.

II. 6. 4. 8. Yapı Ritüellerinde Domuz

Domuzlar, bereketin, bolluğun ve doğurganlığın bir sembolü olarak, toplumun refahını sağlamak için analoji büyüsünde yardım ederlerdi. Bu yüzden domuz modelleri, aynı amaçla binaların temellerine de konulabilirdi. Aşağıdaki yapı ritüeli ise yeni bir şehir inşaası ya da şehrin tamiri ile ilgilidir ve şehrin bolluk bereketi için domuz bereketi benzetmesi yapılmaktadır.

KUB LIX 44 Obv. 7-13 (Bo 3158)[1089]

7 [*ma-ah-ha-an-ma-ká*]*n ša-ma-na-aš an-da* [(‹*iš*›*-hu-u*)*wa-an-zi*]

8 [*nu ki-iš-ša-an m*]*e-ma-i ki-e-da-ni-wa* [URU-*ri an-tu-uh-še-ša me-ek-ki a-ša-an-du*]

9 [*nu m*(*a-ah-ha-an A-N*)*A* ŠAH-*aš* ŠAH.TUR$^{HI.A}$] *me-ek-ki nu-za me-ek-ki* [(*ha-aš-ki-iz-z*)*i…-š(a-tar* x) … (*nu ki-e-da-ni-ya*)]

10 [(URU-*ri*) *an-tu-u*]*h-ša-aš-ša* ŠAH-*aš i-wa-ar* [*ki-i*(*t-ta-ru*)]

11 [*an-tu-u*]*h-še-it* $GU_4^{HI.A}$*-it* $UDU^{HI.A}$*-it hal-ki-i*[*t…*]

12 [*n*]*a-aš-ta ki-e-iz* URU-*az ar-ha* [

13 *du-uš-ga-ra-za iš-du-uš-du-uš-k*[*i-id-du …*]

Tercüme:

7 temeli (taşı) dö[şedikleri zaman]

8 [şöyle söy]ler: [insanların bu şehirde çoğalmasına izin verin!]

9 [bir domuzun pek çok yavrusu olduğu] gibi ve pek çok (domuz yavrusu) [doğurduğu] gibi [aynı şekilde]

10 [bu şehirdeki insan]lar da domuz gibi [olsun!]

11 [insa]nlar, sığırlar, koyunlar ta[hıl bol olsun!]

12 bu şehirden uzak [durun!]

13 neşeyle dayanıklı [yapın!]

[1089] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Ünal, 1999, s. 217; C. Kühne, 1972, s. 250-251.

KUB XL 23 ve duplikat metinlerinde ve benzer metinlerde, bir yapının temelleri altına domuz gömüldüğünde ona refah getirme gücüne sahip olduğuna inanılırdı.[1090] Örneğin KBo IV 1 numaralı yapı ritüel metninde, binanın inşaatı sırasında eşiğin altına bakırdan iki domuz konulduğu görülmektedir.

KBo IV 1 Rs. 27-28 (CTH 413)[1091]

27 II ŠAH *ŠA* URUDU *na-aš* K[Á.GAL-*aš an-d*]*a da-a-i ga-an-ku-u-wa-ar-ma-aš Ú-UL*

28 *ku-it-ki du-uk-ka-*[*ri*]

Tercüme:

27 eşiğe bakırdan iki domuz yerleştirilir. Ağırlığı

28 önemli değildir.

II. 6. 5. Domuz ile İlgili Arkeolojik Veriler

II. 6. 5. 1. Kemik Buluntuları ve Tasvirlerde Domuz

Domuz'un Anadolu'daki en eski izlerini, kazılarda ele geçen kemik kalıntıları aracılığıyla tespit edebilmekteyiz. Kazı raporlarındaki ifadelere göre, Alacahöyük'te bütün kültür tabakalarında ve Boğazkale'de M. Ö. 14/13. asırlara tekabül eden tabakalarda diğer hayvan kemikleri arasında domuz kemiklerine rastlanmıştır.[1092] Özellikle Boğazkale'de ele geçen kemik buluntuları evcil domuzlara aittir. Bu buluntular arasında evcil domuzlara ait kafatasları, çene kemikleri ve dişler bulunmaktadır.[1093]

[1090] A. Mouton 2004a, s. 92.

[1091] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.; N. Boysan-Dietrich, 1987, s. 58; B. J. Collins, 2006, s. 170.

[1092] H. Ertem, 1965, s. 73.

[1093] K. Bittel ve diğerleri, 1952, s. 135.

Alacahöyük'ün tüm kültür katmanlarında karşılaşılan domuz kemikleri de evcil domuzlara aittir.[1094]

Ancak Hititler döneminde domuz kullanımına ilişkin arkeolojik kanıtların oluşturduğu tablo, sadece bir avuç yerleşim yerinin verdiği fauna kalıntıları ile eksik kalmaktadır. Boğazköy'de özellikle de bu bölgedeki arazi, hava, yoğun yerleşim ve kemiklerin bulunduğu tabaka, yeterli tespit için uygun koşullar sunmamaktadır. Ayrıca, bu türlerin asgari sayıdaki örnekleri de dikkate alınmalıdır ki bu, normal kesim hayvanlarına kıyasla eksik bir sayıdır: 294 koyun ve keçi ile karşılaştırıldığında, 80 sığır ve 55 domuz sadece 1 porsuk, 1-2 tilki, 17 köpek, 2 leopar, 2 aslan ve 17 at bulunmuştur.[1095]

Hititler döneminde domuz buluntularının küçük boyutlarda olmasının, zor şartlar altında yaşadıklarından dolayı olduğu düşünülmektedir. Ama diğer yandan garip bir şekilde Hititlerin "rafine lezzetleri" için domuzların bir yaşındayken çok daha fazla öldürdüğü gerçeği de dikkat çekmektedir. İstisnalar haricinde, domuzların kemik buluntularının kırsal alanlardan alınan kanıtlarına sahip değiliz ve kentsel merkez bulguları ile kıyaslayamıyoruz. [1096]

Hitit başkenti olan Boğazkale'deki fauna kalıntıları, Tunç Çağı'nda domuzun önemini koruduğunu gösterir. Bununla birlikte koyun, keçi ve sığır ile karşılaştırıldığında domuzun daha az önemi vardır, yani ikinci derecede ihtiyaç duyulduğunu gösterir. İmparatorluk döneminde, Aşağı Şehir'deki evcil domuz kalıntıları, tüm faunal

[1094] H. Z. Koşay, 1944, s. 184.

[1095] A. Ünal, 1985, s. 430-431.

[1096] B. J. Collins, 2006, s. 158.

kalıntılarının sadece % 7'sini oluştururken sığır % 36.6'sını, koyun ve keçi % 50.6'sını oluşturur.[1097] Buna karşılık, kaleden çıkan faunal kalıntılar seyrektir ve güney duvarı boyunca yoğunlaşmıştır. Kalede bulunan 190 hayvan kemiği içinden 11'i evcil domuzlara aittir. 13. yüzyılda bir tahıl ambarı olarak kullanılan ve aynı zamanda bazı kültlerin faaliyet alanı olan Büyükkaya'da bulunan 16 domuz, faunal kalıntıların % 2.4'ünü, Demir Çağı'nda ise % 5.4'ünü temsil etmektedir.[1098]

1958-1977 yılları arasındaki kazı verilerine göre 762 domuz ve yabani domuz kalıntısına ulaşılmıştır. Bu kemik buluntu örneklerinin, buradaki halkın et tüketiminin temsili bir kesitini oluşturduğu düşünülmektedir. Bunun sebebini ise tespit edilen tüm türleri barındırması olarak göstermektedirler. İncelenen hayvan kemiklerinin çoğu, Büyük Tapınağın kuzeyindeki Aşağı Kent'in yerleşim bölümünde bulunan J-K/20'den gelmektedir.[1099] Bu verilerde bulunan yabani domuz kalıntıları, avlanarak elde edilmiş olmalıdır (Bkz. Tablo 11). IV. Tudhaliya dönemine ait olan Kastamonu'daki bronz bir kâse, ayrıntılı bir av sahnesini tasvir etmektedir. Alt bantta, aslanlar boğalarla (iki kez) ve birbirleriyle (bir kez) savaşırken bir avcı elindeki mızrağı altındaki erkek domuza doğru tutar ve diğer bir mızrakçı dalgın bir ifadeyle durur (Bkz. Resim 53a).[1100] Bu örnekten başka, Alacahöyük kabartmalarında bir avcının okla yaban domuzunu avladığı sahne bulunmaktadır (Bkz. Resim 61).

[1097] Veri değerleri için Bkz.: A. von den Driesch, J. Boessneck, 1981, s. 20.

[1098] A. von den Driesch, N. Pöllath, "Changes from the Late Bronze Age to Early Iron Age Animal Husbandry as Reflected in the Faunal Remains from Büyükkaya/Boğazköy-Hattuša", **Identifying Changes** (2003), s. 295-297; B. J. Collins, 2006, s. 159.

[1099] A. von den Driesch, J. Boessneck, 1981, 12-13.

[1100] K. Emre, A. Çınaroğlu, 1993, s. 693-694; B. J. Collins, 2010, s. 63.

Boğazköy'de yapılan son kazılara göre, domuzlara ait buluntular ise GAL *MEŠEDI* evinde sadece 13 domuz kalıntısı ile % 5,7'lik bir orana sahiptir. Diğer yapıda görülmemişlerdir. Hitit buluntu yerlerinde domuzlara ait kalıntıların az olması, domuzların besin kaynağı olarak önemli bir rol oynamadığını düşündürmektedir. Hitit binalarından toplanan deliller, kentlerin çoğunun Başkente benzer bir et tüketimi modelini yansıttığını göstermektedir.[1101]

Faunal analistler, faunal kalıntıların öncelikle kemiklerdeki kesik izleri kalıplarına dayanarak kasaplık kesimi veya mutfak çöplerinden kalanlar olduğunu iddia etmektedirler.[1102] Hatta Driesch-Boessneck, domuzun her zaman çok daha az bir ölçüde ama düzenli olarak yenildiğini ve en azından on üçüncü yüzyıla kadar, geyik etinin domuzdan daha fazla tüketildiğini savunurlar**.** Buna ek olarak hayvansal protein tedarikinde, yaban domuzu etinin önemli bir rol oynadığı ve yaban domuzunun düzenli olarak avlandığını savunurlar (Bkz. Resim 61).[1103] Ünal ise, Driesch-Boessneck'in oluşturduğu eti yenilen hayvanlar listesinde bulunan at, eşek, katır, domuz ve köpek sıralamasından sadece domuzun yenildiğini savunur.[1104] Collins, kemiklerdeki kesik izlerinin yalnızca hayvanın kesildiğini gösterdiğini; aslan, leopar ya da domuzların veya onların etinin yendiğinin kanıtı olmadığı görüşündedir.[1105] Wyk, bunun üzerine bu tür bir hayvandan gelen etin, bölgedeki varlığı yararlı ve gerekli olan leş yiyen hayvanları beslemek için kullanılabilmiş olacağını düşünür.[1106] Ancak ilgili metinlerimizde ele aldığımız gibi, domuz kimi ritüellerde sadece kesilerek kurban çukuruna gömülmekte ya

[1101] R. Berthon, 2017, s. 257-258.

[1102] A. von den Driesch, J. Boessneck, 1981, 12-13.

[1103] A. von den Driesch, J. Boessneck, 1981, s. 60-61.

[1104] A. Ünal, 1985, s. 422.

[1105] B. J. Collins, 2006, s. 159.

[1106] K. van Wyk, "Pig Taboos in the Ancient near East", **IJHSS**, Vol. 4, No. 13 (2014),, s. 114.

da yakılmakta ve böylece bir ritüele hizmet etmektedir. Kimi zaman ise kesilen bu domuz, ritüelin bir parçası olarak yenilmektedir. Tüm bunlara dayanarak, elde edilen faunal kalıntıların sadece mutfak artığı olmadığı görüşündeyiz.

Alacahöyük'te yapılan 1936 yılı kazılarında ise domuz kemiklerine, her kültür katında rastlanmıştır. Kalıntıların değerlendirilmesi sonucunda bu hayvanların evcilleştirilmiş oldukları saptanmıştır. 1937-1939 kazıları sırasında da domuza ait kemikler ele geçirilmiştir. Bu buluntulardan Alacahöyük'te Geç Kalkolitik Çağ'dan başlayarak, Eski Tunç, Assur Ticaret Kolonileri ve Hitit çağlarında domuzun evcil bir hayvan olarak beslendiği anlaşılmıştır.[1107]

Yukarıdaki buluntulardan farklı olarak, çeşitli mezar alanlarında domuz kalıntılarına ulaşılmıştır. Örneğin, Osmankayası'nın yakınındaki mezarlıkta üç domuz kalıntısı bulunmuştur. Mezarlıkta bulunan diğer hayvanlar ise atlar (13), köpekler (6), koyunlar (3) ve sığırlardır (1). Ilıca mezarlarında da benzer şekilde, keçiler-koyunlar (13), domuzlar (4) ve sığırlara (4) ait kemikler bulunmuştur.[1108] Burada bulunan hayvan çeşitliliği akla "Kraliyet cenaze törenleri"ni getirmektedir. İlgili başlığımızda ele aldığımız metinlerde olduğu gibi, bu törende çeşitli hayvanlar kurban edilerek kralın diğer hayatındaki çiftliği hazırlanmaktadır. Bu metinlerde, ölü için kurban sunulmaya her zaman devam edileceği ve bu konuda ölüye hitaben herhangi bir endişe beslememesi için ekmek sunularının yapılacağı mesajı verilir ve aynı zamanda ölü kral ve kraliçe ile onun neslinden olanlar arasında bu kurbanlar sayesinde bir bağ kurulmaya çalışılır. Bu kurbanlar, aynı zamanda ölmüş atalara duyulan saygının da bir ifadesidir.[1109]

[1107] H. Baltacioğlu, **Alaca Höyük Sfenksli Kapı Kabartmalarında Yaban Domuzu ve Geyik Avı**, Ankara 1996, s. 2.

[1108] M. Akyurt, 1998, s. 47, 62-63.

[1109] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 335.

Ele aldığımız metinler ile en ilişkili buluntu ise Yazılıkaya D galerisinde gömülmüş halde bulunan domuz yavrusudur (Bkz. Resim 62a). Bitişiğinde bulunan B galerisi muhtemelen cenaze amaçlarına hizmet eder ve bir kılıç ya da hançer biçimindeki Ölüm Tanrısı'nın bir kabartmasına ev sahipliği yapar. CTH 760 numaralı Tunnawiya'nın "Öküz Ritüeli" metninde yer alan Ölüm Tanrısı ile vekil olmuş bir domuz yavrusunun bir araya gelmesi, kaya tapınağındaki bu buluntularla ilişkilidir. Bu metin, Kraliyet çiftinin ölüm tehdidinden kurtulması için bir vekil tayin etme ritüelini içerir.[1110] Bu ritüelle tematik olarak bağlantılı olan bu domuz buluntusu, burada anlatılan vekil kurbana benzer şekilde 14 bronz çiviyle çevrelenmiştir. Diğer bir benzerlik ise bu domuz yavrusunun yanında bulunan büyükçe bir kap ve kabuk parçalarıdır. Yazılıkaya'da bulunan bu domuz, tipik bir vekil kurban olarak düşünülebilir. Ritüel eylemi gerçekleştirildikten sonra vekil, kirliliğe maruz kaldığı için gömülerek zararsız hale getirilmiş olmalıdır.[1111] Tanrılar için kurban çukuruna bir bütün halinde bırakılmış domuz iskeletinin en güzel örneği ise Ortaköy-Ağılönü'nde M 1 Alanı, 4 no'lu kurban çukuru içinde bulunmuştur (Bkz. Resim 62b).[1112]

Genel olarak, Hititlerin İbraniler'in aksine, hayvanların tüketimi ile ilgili ortodoks tabuları bilmedikleri söylenmelidir. Daha ziyade, kurban hayvanlarının ritüel saflığıyla ilgileniyorlardı. Kesimle ilgili pek çok fiil ve alet ismi de geçmektedir. Bayram metinlerinde görüldüğü gibi, hayvanlar genellikle dışarıda ve kurban çukurlarında Müslüman kurbanlarında olduğu gibi kesilmiştir.[1113] Hitit ritüellerindeki kurban

[1110] G. Beckman, 1990, s. 53-54; B. J. Collins, 2006, s. 174.

[1111] K. Bittel ve diğerleri, 1975, s. 64-66; V. Haas, 2008, s. 148.

[1112] M. Süel, "Ortaköy-Şapinuva Ağılönü Kutsal Alanı ve Kurban Çukurları", **Arkeoloji ve Sanat** 133 (2010), s. 41, Res. 10.

[1113] A. Ünal, 1985, s. 431-432.

çukurları, hem dünyalar arasında geçişi kolaylaştırmış hem de yeraltı tanrılarının kurbanlarını almak için bir kapı görevi yapmıştır. Bu çukurlara sunulan domuz ile yeryüzünün bereketi ve insanların doğurganlığı sağlanmaya çalışılmıştır. Bir kirliliğin bertaraf edilmesinin bir yolu olarak, domuz yavrusunun vücuduna kirliliklerin aktarımı yapılmış ve sonrasında domuz yavrusu bir kurban olarak yeraltı dünyasına gönderilmiştir.[1114]

II. 6. 5. 2. Domuz Şekilli Kaplar

Hitit törenleriyle ilgili anlatımlarda, özellikle de Antahšum ve Nuntariyašha Bayramları hakkındaki metinlerde sıkça görülen ayin "büyük meclis" ayinidir. Büyük meclis ayini, birbirleriyle belirli bağlantısı olan ve ardı ardına yapılan sembolik hareket ve işlevlerden ibarettir. Bu işlevlerden bazıları içmek, kurban vermek, adamak vb. şeklindedir. Bu işlevlerden içmek; altın ve gümüşten herhangi bir hayvan şeklinde veya hayvanın herhangi bir kısmı şeklinde yapılan *BIBRU* adlı bir kaba şarap veya bira doldurularak içilmesidir. Kurban ekmeği bölünür ardından tanrı için içki içilirdi. Hayvan şeklindeki kap, tanrıyı simgeliyordu ve aynı hayvan daha eski dönemlerde bizzat tanrının tipindeydi. Dolayısıyla şarap ve diğer içecekler hayvanın kanının yerine kullanılırdı. Hitit kral, kraliçe ve rahipleri hayvan figürü şeklindeki kaptan şarap veya bira içerken tanrı gücüne ulaşıyorlardı.[1115] *BIBRU* ŠAH ise domuz ritonu anlamına geliyordu. Domuz ritonunun kullanımını ise bir ritüel metni olan KBo XLVII 17 numaralı metinde görmekteyiz.

KBo XLVII 17 Rs. r. (CTH 470)[1116]

[1114] B. J. Collins, 2002b, s. 226.

[1115] V. G. Ardzinba, 2010, s. 82.

[1116] Transkripsiyon için Bkz.: D. Groddek, 2011, s. 14-15.

1 EGIR-*ŠU-ma* HA.LA-*aš* DINGIR^{MEŠ} *ir-ha-*[*a-an-zi*]

2 EGIR-*ŠU-ma* DINGIR.MAH ^{DINGIR}*Gul-šu-uš-š*[*a*]

3 TUŠ-*aš* I-*ŠU IŠ-TU BI-IB-RI* KÙ.BABBAR Š[AH]

4 *e-ku-zi* ^{DINGIR}*An-zi-li-in-na-aš* [

5 ^{DINGIR}*Zu-uk-ki-in* ^{DINGIR}*Ha-re-eš-ta-aš*[*-ši-in*]

6 *an-da e-ku-zi* [ ]

Tercüme:

1 Onların arkasından tanrılara parçaları kurban e[der]

2 onların arkasından Kader Tanrıçası'nı, Gulša'yı

3 oturarak bir kere gümüş do[muz] ritonu ile

4 içer. Tanrı Anzili'yi [

5 Tanrı Zukki'yi, Tanrı Harešta'yı

6 içer [ ]

Hitit dini tarihi için, Kader Tanrıçası (DINGIR.MAH) ve Gulša'nın domuz şekilli gümüş bir *BIBRU* olan kült kabı ile onurlandırılması dikkat çekicidir. Aynı zamanda ^{D}LAMMA ^{GIŠ}ŠUKUR "Mızrakların Koruyucu Tanrısı", temsili içme kabı olarak domuz şeklinde bir *BIBRU*'ya sahiptir.[1117]

KBo XLVIII 71 9-10[1118]

9 [ ] *ti-en-zi* $^{LÚ.MEŠ}$UR.GI$_7$ *wa*[*-a*]*p-pí-an-zi* ^{DINGIR}LAMMA [^{GIŠ}ŠUKUR]

10 [ ] GUB-*aš IŠ-TU BI-IB-RI* ŠAH KÙ.BABBAR *e-ku-zi* I NINDA.GU[R$_4$.RA *pár-ši-ya*]

Tercüme:

[1117] O. Soysal, "On Recent Cuneiform EditionS of Hittite Fragments (II)", Rev. Of: Otten H. et al. ii, KBo 47, **JAOS** 133 (2013), s. 693.

[1118] Transkripsiyon için Bkz.: D. Groddek, **Hethitische Texte in Transkription. KBo 48**, (DBH 38) Wiesbaden 2012, s. 52-53.

9 Köpek adamlar yerlerini alıp havlar. Mızrakların Koruyucu Tanrısı'nı

10 ayakta duran gümüş domuz ritonu ile içer, bir somunu kırar.

Domuz ritonu ve diğer hayvan şekilli kaplar, Hitit belgelerinde görüldüğü gibi, dini ritüellerde libasyonda değil içki sunumunda kullanılmışlardır. Hitit metinlerinde *BIBRU* ŠAH olarak anılan yabandomuzu ritonu, Kültepe'de bulunan örnekleriyle konumuza ışık tutmaktadır (Bkz. Resim 63).[1119] Yine Kültepe'de ele geçen yabandomuzu başı (Bkz. Resim 64), dikkat ve özenle işlenmiştir; çok belirgin burnu, beyaz göz bebekli lapis-lazuli gözleri, dik, büyük kulakları ve kılsız başı çok canlıdır. Domuz başı, olasılıkla bir asaya veya benzeri bir objeye bağlanmış olmalıdır.[1120] Bu fikir ise bize 2. Binyıl Anadolu'sunda domuzun nasıl algılandığına ilişkin bilgi vermektedir. Eğer bir asa için kullanılmışsa çeşitli kültlerde ve mezar hediyesi olduğu için ölü kültünde rol oynadığı açıktır. Başka bir örnek olarak Kültepe'den ele geçmiş ve yaklaşık 6.5 cm yüksekliğinde bir çömlekten bir domuz başı bulunmaktadır (Bkz. Resim 65).[1121]

II. 6. 5. 3. Domuz Figürini

Alişar Höyük'ün Hitit imparatorluk dönemine ait tabakada, domuz figürinleri bulunmuştur (Bkz. Resim 66).[1122] İlgili bölümlerde ele aldığımız metinlerde gördüğümüz gibi domuz figürinleri, hamurdan, kilden, gümüşten ve bronzdan yapılmış ve ritüellerde kullanılmıştır.

[1119] T. Özgüç, 2005, s. 173.

[1120] T. Özgüç, 2005, s. 203.

[1121] H. A. Hoffner, 1995, s. 109.

[1122] H.H. von der Osten, 1937, Part 2, s. 193.

Bu örneğin yanı sıra ilgili metinlerden biri olan KBo XXIII 26 Vs. I 3'de gümüşten (KÙ.BABBAR) domuz figürinine rastlamaktayız. CTH 522 numaralı metin grubuna dahil olan, KBo XVIII 172 14[1123] numaralı metin "heykel, figürin, idol" sıralarına sahiptir.[1124] KUB XXXIX 37 Vs. I 6'da gümüşten (KÙ.BABBAR) figürinine, KUB XLIV 6 Vs. 3' ve 4' de bronzdan (ZABAR) domuz BIBRU'suna rastlamaktayız.[1125] Ayrıca KBo X 20 2; 25 VI 6'da gümüşten (KÙ.BABBAR), KBo X 25 VI 6'da lapislazuli taşından ($^{NA}_4$ZA.GIN$_3$) "yabani domuz" (ŠAH.GIŠ.GI) figürinleri geçmektedir. KBo X 25 VI 4 v.d'da bu figürinlerin tanrıya ait oldukları ifade edilmektedir. Dikkat çeken nokta, bahsedilen figürinlerin yabani domuza (ŠAH.GIŠ.GI) ait figürinler olmasıdır. Domuz (ŠAH) figürini şimdiye kadar geçmemiştir.[1126]

KBo X 25 Rs. VI 5-7[1127]

5 [*hu-u*]-*i-tar* UG.TUR KÙ.BABBAR UR.MAH GUŠKIN

6 [ŠA]H.GIŠ.GI KUBABBAR ŠA]H.GIŠ.GI $^{NA}_4$ZA.GÌN

7 AZ KUBABBAR *ú-wa-an-zi nu-za IT-TI*

Tercüme:

5 [Yabani ha]yvanlar gümüş kaplan, altın arslan

6 gümüş yabani [dom]uz, lapis taşından yabani [dom]uz

7 gümüş ayı birlikte getirirler.

Ele aldığımız bu metin, KI.LAM Bayramı'na aittir ve bu bayramda hayvanların geçit töreni yapılmaktadır. Bu hayvanların, önemli tanrıları temsil eden hayvanlar

[1123] Š]AH.TUR-*an-za nu* 6 EME AN.BAR 6 EME ZABAR GUŠKIN AN.BAR ^{GIŠ}SI.KAK *A-NA* ŠAH.TUR EGIR-*an-da* GUŠKIN GAR.RA[

[1124] R. Akdoğan, 1989, s. 19; R. Akdoğan, 1990, s. 64

[1125] İ. Aykut, 1991, s. 17.

[1126] H. Ertem, 1965, s. 74.

[1127] Transkripsiyon için Bkz.: I. Singer, 1984, s. 52.

olduğunu varsayarsak yaban domuzu da tanrı USMU ya da Hititlerdeki Panunta'yı temsil etmiş olabilir. Ancak *BIBRU*'larda, çanak çömlek ve kabartmalarda görüldüğü gibi öne çıkan yaban domuzudur. Vahşi doğasından ve buna bağlı gücünden dolayı tanrı temsilcisi olması akla yatkın gelmektedir.

II. 7. UDU "KOYUN"

Modern anlamda koyun, *Bovidae* familyasının *Caprinae* alt familyasından *Ovis* cinsini oluşturan yedi, *Ammotragus* ve *Pseudois* cinslerini oluşturan birer türün ortak adıdır. Keçinin yakın akrabası olan koyun, genellikle daha dolgun gövdeli, daha kalın ve kıvrık boynuzludur. İnsanların ilk evcilleştirdiği hayvanlardan biri olan evcil koyun, büyük olasılıkla dağ koyunundan geliştirilmiştir. Koyunun erkeğine "koç", dişisine "koyun", yavrusuna yaklaşık altı aylık olana kadar "kuzu", bir yaşına kadar bazı yörelerde dişisine "şişek" ama genel olarak "toklu" denilmektedir. Eylül-ekim aylarında çiftleştirilen koyunlar, şubat ve mart aylarında doğurmaktadırlar. Dişiler genellikle boynuzsuz, koçlar ise %10 dolayında boynuzludur. Yetiştirilme bölgelerine göre canlı ağırlığı yaklaşık 36-48 kg, kaba ve karışık yapağısı 1,5-2 kg, yıllık süt verimi 25-35 kg'dır.[1128]

II. 7. 1. UDU "Koyun" Kelimesinin Anlamı

Hititçe çivi yazılı metinlerde UDU, kelime olarak koyun anlamına gelmektedir. Hititçe çivi yazılı metinlerde koyun (UDU), daima sığır (GU_4) ideogramıyla birlikte geçmekte ve sığır (GU_4)'dan sonra ikinci sırada gelmektedir. Hititçe okunuşu *iyant*-'dır. Akadca okunuşu ise *IMMERU*'dur.[1129]

[1128] Komisyon, **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. 13, İstanbul 1989, s. 563-565.

[1129] J. Friedrich, 1946, s. 111; Ertem, 1965, s. 80-81; A. Ünal, 2016, s. 559.

KUB XVII 24 II[1130]

16 *nu ma-a-an* EN SISKUR ^{LÚ}MAŠDA *nu hu-u-kán-za* I GU_4 I UDU [*ha-an-ta-iz-zi*

17 *ma-a-na-pát ha-ap-pí-na-an-za-ma nu* I GU_4 VI UDU II MÁŠ.GAL

Tercüme:

16 eğer kurban sahibi fakir ise kesilmiş bir sığır (ve) bir koyun [hazırlar]

17 eğer zengin ise bir sığır, altı koyun (ve) iki keçi (ile)

Ancak koyunun, diğer hayvanlarla birlikte geçtiği örnekler de bulunmaktadır:

KUB XII 6 6

6 GU_4^{HIA}]-*it* $UDU^{HI.A}$-*it* $ŠAH^{HI.A}$-*it* $UR.GI_7$[$^{HI.A}$

Tercüme:

6 Sığırlar]ile koyunlar ile domuzlar ile köpek[ler

Bazen de teke (MÁŠ.GAL), boğa (GU_4.MAH) ve köpek yavrusu (UR.TUR) ile birlikte görülmektedir.

KUB XII 63 Rs. 23-24

23 *ŠA* GU_4.MAH *ku-iš nu-za* GU_4.MAH-*an da-a-aš ŠA* UDU [

24 *nu-za* MÁŠ.GAL *da-a-aš* UR.TUR-*ša ku-iš nu-za* UR.TUR-*a*[*n*

Tercüme:

23 Boğanın ki o, boğayı kendisi için alır. Koyunun [

24 ve o, tekeyi kendisi için alır. Köpek yavrusu ki o, köpek yavrusun[u

KUB XXXII 123 + KBo XXIX 206 Vs. II 41[1131]

[1130] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: V. Souček, 1963, s. 379; E. Reyhan, 2004, s. 2; E. Reyhan, 2003a, s. 118.

[1131] Transkripsiyon için Bkz.: F. Starke, 1985, s. 308.

41 UDU$^{HI.A}$ MÁŠ.GAL UR.TUR$^{HI.A}$ *nu hu-u-ma-an-ti*

Tercüme:

41 Koyunlar, teke, köpek yavruları ve hepsine

CTH 447 numaralı bir ritüel metninde ise siyah ve beyaz koyunlar görülmektedir:

KBo XI 10 Vs. II 17-18 (CTH 447)[1132]

17 EGIR-*an-da-ma ták-na-aš* ^{D}UTU-*i* I UDU GE$_6$ II UDU BABBAR IX-*an*

18 UDU-*un*

Tercüme:

17 Ve daha sonra Yeryüzünün Güneş Tanrıçası için bir siyah koyun, iki beyaz koyun, dokuz kez

18 (iyi) koyun (hazırlar).

II. 7. 1. 1. UDU.NITÁ / UDU.ŠIR "Erkek Koyun, Koç"

UDU.NITÁ, UDU "koyun" ve NITÁ "erkek" işaretlerinin birleşimi olup "erkek koyun / koç" anlamına gelmektedir.[1133] Genellikle erkek keçi / teke (MÁŠ.GAL), boğa (GUD.MAH) ve koç (UDU.ŠIR) gibi damızlık erkek cinsleri gösterilen evcil hayvanlarla birlikte geçmektedir.

KUB IX 31 Rs. IV 14[1134]

14 [(*hu-u-da-ak nu*)] I MÁŠ.GAL I UDU.NITÁ I ŠAH *u-un-ni-an-zi* [(EGIR-*an-na* III NINDA.GUR$_4$.RA)]

[1132] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. Popko, 2003, s. 24, 35.

[1133] J. Friedrich, 1946, s. 111; H. Ertem, 1965, s. 81; A. Ünal, 2016, s. 559.

[1134] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, 2006, s. 166-167 ve dn. 41.

Tercüme:

14 [(hızlıca)] bir teke, bir koç ve bir domuz getirirler. [(Üç kalın somun)]

Hitit Kanunları'nın 61. paragrafında koşum öküzü (GU_4.APIN.LÁ), teke (MÁŠ.GAL) ve koç (UDU.NITÁ)'un, görevlerini ancak üçüncü yıllarında yapabildikleri kaydedilir. Buradan anlaşıldığına göre koç, üç yaşına kadar damızlık vazifesini yapmamaktadır. Buna göre UDU.NITÁ, henüz koç olmamış, aşağı yukarı 1-2 yaşında "erkek kuzu-toklu" olmalıdır. KUB IX 31 Rs. IV 30-31 ve KUB XVII 28 Rs. III 28-29'dan anaç koyun (UDU.SÍG+MUNUS) için koç (UDU.ŠIR)'un damızlık olarak kullanıldığı çıkartılmaktadır.[1135] İlgili satırlar şöyledir:

KUB IX 31 Rs. IV 30-31[1136]

30 *A-NA* UDU.SÍG+MUNUS-*ma-aš-ša-an ku-e-da-ni* UDU.ŠIR *na-a-ú-i*

31 *pa-a-an-za . . .*

Tercüme:

30-31: henüz UDU.SÍG+MUNUS "dişi yünlü koyun"a çekilmemiş olan UDU.ŠIR "koç"

. . .

KUB XVII 28 Rs. III 26-29[1137]

26 *nu ki-i da-an-zi* III GU_4.MAH *ku-e-eš-ša-an*

27 A.NA GU_4.ÁB *iš-ki-ša na-a-wi pa-a-an-te-eš*

28 XVIII UDU.ŠIR *ku-iš-ša-an* A.NA UDU.SÍG+MUNUS

29 *iš-ki-ša na-a-wi pa-a-an-te-eš . . .*

Tercüme:

[1135] H. Ertem, 1965, s. 81.

[1136] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 81.

[1137] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 81.

26-27: (Mabette cereyan eden bir merasim için ?) şunları alırlar: ineğin sırtına henüz gitmemiş olan üç boğa

28-29: anaç koyun (UDU.SÍG+MUNUS)'un sırtına henüz gitmemiş olan on sekiz koç (UDU.ŠIR) . . .

UDU.ŠIR, UDU "koyun" ve ŠIR "husye" işaretlerinin birleşimi olup "husyeli koyun = koç" anlamına gelmektedir. UDU.SÍG+MUNUS'un damızlık erkeğidir. Genellikle boğa (GU_4.MAH) ve erkek keçi (MÁŠ.GAL / MÁŠ.GAL.ŠIR) ile birlikte geçmektedir. UDU.A.LUM kelimesi ise damızlık erkek koyun, koç anlamına gelir.[1138] KUB XXXV 142 Rs. IV 5'te UDU.SÍG+MUNUS'dan önce kaydedilmiştir.

KUB XLI 17 Vs. I 22-26 (=Bo 2327 + Bo 2479)[1139]

26 *I-NA* UD II^{KAM}-*ma* GU_4.MAH UDU.ŠIR-*aš* MAŠ.TAR-*ŠU-ya Ú-UL* x III-*aš nu-kán*

Tercüme:

26 İkinci günde bir boğa ve koçu MAŠ.TAR[1140] almadı ve sen (onu) al[dın].

KUB XXXV 142 Rs. IV 6-7[1141]

5 I GU_4.MAH I GU_4.ÁB I UDU.ŠIR I UDU. SÍG+MUNUS [

Tercüme:

5 Bir boğa, bir inek, bir koç, bir dişi koyun, [

Metinlerde siyah koç da kaydedilmiştir:

[1138] H. Ertem, 1965, s. 82-83.

[1139] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: V. Souček, "Ein neues hethitisches Ritual gegen die Pest", **MIO** 9 (1963b), s. 167-173; G. F. del Monte, 1995, 173-182.

[1140] MAŠ.TAR: anlamı bilinmiyor. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 344.

[1141] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 8; F. Starke, 1985, s. 323; KUB XXV 142+Bo 6190 (CTH 772) için Bkz. D. Groddek, 2002a, s. 62.

KUB XXXIV 69+70 Vs. I 17-18[1142]

17 … I GU_4.MAH GE_6 I UDU.ŠIR GE_6 $^{NA}{}_4$ *ta-hu-*[*up-pa-aš-ta-it*]

18 *ta* GU_4.MAH$^{HI.A}$ GU_4.ÁB$^{HI.A}$ UDU $^{HI.A}$ *ha-ad-da-an-zi* [

Tercüme:

17 siyah bir boğa (ve) siyah bir koçu *tah*[*uppa-* taşı ile vurarak öldürür]

18 Sonra boğaların, ineklerin (ve) koyunların (kafalarını?) keserler. [

II. 7. 1. 2. UDU.SÍG+MUNUS "Dişi Koyun"

UDU.SÍG+MUNUS, UDU "koyun" SÍG "yün, kıl" ve MUNUS "vulva, dişi, kadın" işaretlerinin birleşimi olup "dişi koyun/dişi yünlü koyun" anlamına gelmektedir. Genellikle inek (GU_4.ÁB), besili inek (GUD.ÁB ŠE) birlikte geçmektedir.[1143]

KBo V 7 = LS 1 Rs. 28-33[1144]

30 [IX] UDU.SÍG+MUNUS *A-NA* UDU.SÍG+MUNUS-*ya kat-ta-an* II $SILA_4$.SÍG+MUNUS *A-NA* UDU.NITÁ-*ya kat-ta-an* II $SILA_4$.NITÁ XVIII MÁŠ *A-NA* MÁŠ-*ya*

31 [*kat-t*]*a-an* IV MÁŠ.TUR *A-NA* MÁŠ.GAL-*ya kat-ta-an* I MÁŠ.TUR ŠU.NIGIN XXXVI UDU$^{HI.A}$ I-*NU-TIM* É$^{HI.A}$-*TIM RE-ED* $GU_4{}^{HI.A}$

Tercüme:

30 dokuz dişi koyun ve koyunun yanında iki kuzu; koçun yanında iki erkek kuzu, on sekiz keçi; keçinin yanında

[1142] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: V. Haas, 1977, s. 103.

[1143] H. Ertem, 1965, s. 82.

[1144] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K. K. Riemschneider, 1958, s. 348-354; S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83-85.

31 dört oğlak; erkek keçinin yanında bir keçi, toplam otuz altı (parça) küçükbaş hayvan; bir arazi; sığır otlağı olarak.

UDU.NITÁ ile yan yana geçtiği yerlerde ilk yeri işgal eder. UDU.SÍG+MUNUS, metinlere göre, UDU.ŠIR'e dişilik etmekte ve erkeği olan UDU.ŠIR'den sonra geçmektedir.[1145]

KUB XXXV 142 Rs. IV 5[1146]

5 I GUD.MAH I GUD.ÁB I UDU.ŠIR I UDU.SÍG+MUNUS [

Tercüme:

5 Bir boğa, bir inek, bir koç, bir dişi koyun, [

Ayrıca KUB XXVII 1 Vs. I 69 (CTH 712)[1147] numaralı metinde UDU.SÍG+MUNUS$^{HI.A}$-*aš* ^{D}UTU-*i* "dişi yünlü koyunların Güneş Tanrıçası" şeklinde bir ulûhiyet te vardır.[1148]

II. 7. 1. 3. SILA$_4$ "Kuzu"

SILA$_4$, genel olarak "kuzu" anlamına gelmektedir. Kuzunun her iki cinsini de ifade etmektedir. Hititçe okunuşu tespit edilememiştir. Ancak, KUB XII 16 Vs. II 16'da

[1145] H. Ertem, 1965, s. 82.

[1146] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 8; F. Starke, 1985, s. 323; KUB XXV 142+Bo 6190 (CTH 772) için Bkz. Groddek, 2002a, s. 62, 17'.

[1147] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: I. Wegner, **Hurritische Opferlisten aus hethitischen Festbeschreibungen, Teil 1: Texte für ISTAR-Sa(w)uska,** (ChS 1/3a) Roma 1995, s. 35 ve 38.

[1148] H. Ertem, 1965, s. 82.

$SILA_4$'nın erkek ($SILA_4$.NITÁ) ve dişi ($SILA_4$.SÍG+MUNUS = SÍG+MUNUS) cinsiyetleri de geçmektedir.[1149]

KUB XII 16 Vs. II 16-17 (CTH 470)

16 I $SILA_4$ NITÁ I SÍG.MUNUS I $SILA_4$ [

17 I MÁŠ.TUR MÁŠ.GAL I MÁŠ [

Tercüme:

16 Bir erkek kuzu, bir dişi kuzu, bir kuzu [

17 bir oğlak, teke, bir keçi [

Metinlerde görüldüğü gibi genellikle oğlak (MÁŠ.TUR), teke (MÁŠ.GAL), koyun (UDU) ile birlikte geçer. Akadca okunuşu *PUHADU*'dur.[1150]

Siyah hayvanlar, genellikle yeraltı tanrıları için yapılan ritüellerde kullanılmışlar ve özel bir anlam taşımışlardır. Kuzunun siyah renklisi ($SILA_4$.GE_6), Pupuwanni'nin büyü ritüelinin (CTH 408) malzeme listesinde ise şöyle geçmektedir:

KUB VII 2 Vs. I 21 (CTH 408)[1151]

21 [^{DUG}]*KU-KU-UB* KAŠ-*ya* I UR.TUR.GE_6 I $SILA_4$.GE_6 I MÁŠ.TUR.GE_6

Tercüme:

21 *KUKUB* [kabı] bira, bir siyah köpek yavrusu, bir siyah kuzu, bir siyah oğlak.

Beyaz hayvanlar ise genellikle gökyüzü ve yeryüzü tanrıları için seçilen kurbanlıklar olmuşlardır. Kuzunun beyaz renklisi de metinlerde şöyle geçmektedir:

KBo XII 126 Rs. IV 15 (CTH 402)

[1149] H. Ertem, 1965, s. 83.

[1150] H. Ertem, 1965, s. 83.

[1151] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. A. Hoffner, 1974, s. 72; D. Bawanypeck, 2005, s. 276-277; V. Haas, 2003, s. 403.

15] I UDU I SILA$_4$.BABBAR II ^{DUG}*KU-KU-UB* [*KA*]*Š* [

Tercüme:

15] bir koyun, bir beyaz kuzu, iki testi [bir]a [

II. 7. 1. 4. ^{LÚ}SIPA.UDU "Koyun Çobanı"

^{LÚ}SIPA.UDU, koyun çobanı anlamına gelmekte ve bir meslek olarak ele alınmaktadır. Şehirlerin ve köylerin koyun çobanları olduğu gibi, sarayın ve tapınakların da personellerinde koyun çobanları bulunmuştur.[1152]

Kraliçe Ašmunikal'in, Taş Ev'in (É.NA$_4$) koruyucuları için verdiği talimat kayıtlarında (KUB XIII 8 - CTH 252)[1153]; Verilen köyler, zanaatkârlar, çiftçiler, öküz çobanları, koyun çobanları, *šarikuwa-* personeli, evleri ve köyleri ile birlikte Taş Ev'e verilen *hilammi-* çalışanları, *šahhan-* ve *luzzi-* vergisinden ve hizmetlerden muaf tutulmuşlardır.[1154]

Tapınak görevlileri ile ilgili bir direktif metninde (KUB XIII 4), $^{LÚ.MEŠ}$SIPA UDU DINGIR-*LIM* "tanrının koyun çobanları" terimi geçmekte ve onlara görevleri bildirilmektedir:

KUB XIII 4 Rs. IV 34[1155]

34 *an-da-ma-z*[*a š*]*u-ma-aš ku-i-e-eš* $^{LÚ.MEŠ}$SIPA GU$_4$ DINGIR^{LIM} $^{LÚ.MEŠ}$SIPA UDU DINGIR^{LIM}

[1152] F. Pecchioli Daddi, 1982, s. 23-25.

[1153] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 106-107.

[1154] R. H. Beal, 1992, s. 48.

[1155] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Süel, 1985, s. 80-81.

35 *nu ma-a-an ha-aš-ša-an-na-aš m*[*e-e*]*-hu-u-ni* DINGIR^{LIM}*-ni ku-e-da-ni-ik-ki*

36 *ša-ak-l*[*a*]*-a-iš nu-uš-ši na-aš-šu* AMAR SILA$_4$ MÁŠ.TUR *na-aš-ma* ^{UZU}*ŠA-LI-T*[*E*]^{MEŠ}

37 *HA-AG-*[*GUR*]*-RA-TE*^{MEŠ} *pí-e har-te-ni na-at li-e iš-ta-an-ta-nu-uš-kat-te-ni*

Tercüme:

34 Ayrıca tanrının sığır çobanı (ve) tanrının koyun çobanı olan sizler,

35 eğer (hayvanların) doğum zamanında herhangi bir tanrıya (yapılacak)

36 ibadet (var ise) ona ya dana, kuzu, oğlak ya da *ŠALITU*[1156] (ve)

37 *HAKURRATU*[1157] sunarsınız. Onları geciktirmeyiniz.

KBo XII 132 numaralı metinde ise bir şehrin yağmalandığı, tüm mallarla birlikte hayvan çobanlarının da götürüldüğü anlatılmaktadır.

KBo XII 132 (2861/t, CTH 375) Vs. 1-7[1158]

6 [ ]x $^{LÚ.MEŠ}$SIPA.UDU {silinti} ^{LÚ}ŠAH-*ya* (geri kalanı yazılmamış)

7 [*ar-*]*kam-ma-an pí-da-a-er*

Tercüme:

6 [ ] koyun çobanlarını ve domuz çobanlarını

7 [… tanrıların ha]raçlarını alıp götürdüler.

Öncelikle bu metinde, koyun çobanlarının domuz çobanlarından farklı olarak gösterilmiş olması konumuz açısından önemlidir. Bu sayede bir meslek olarak koyun çobanlığının tanımlanması mümkün olmaktadır. Burada, şehir yağmalanmış ve çobanlar da alınıp götürülmüştür. İlginç olan, koyun ve domuz çobanlarının haraçlarla birlikte

[1156] Eş, plasenta. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 450

[1157] Göbek bağı. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 135.

[1158] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: Th.P. J. van den Hout, 2007, 403-404.

götürülmesidir. Muhtemelen yetişmiş elemanların, köle olarak alınıp kullanılması söz konusudur.

Çoğul halde sığır ve koyun çobanları beraber yazılmış örnekleri de mevcuttur:

KUB XXXIII 55 VS II 19

19 $^{LÚ.MEŠ}$SIPA GU_4 $UDU^{HI.A}$-*en-t*[*a-ri*

Tercüme:

19 sığır ve koyun çobanları gide[rler.

Bağış belgelerinde geçen otlak ve meralarda otlatılan koyunlar, ^{LÚ}SIPA.UDU adı verilen koyun çobanları tarafından otlatılmışlardır. Diğer hayvanlar gibi koyunların da çayır ve meralarda otlatıldığını, KUB XXX 24 numaralı bir cenaze ritüelinden öğrenmekteyiz:

KUB XXX 24 Vs. II 3-4[1159]

3 *ku-iš-ki nu-wa-aš-ši-kán ke-e-da-ni A-NA* Ú.MUNUS $GU_4^{HI.A}$ $UDU^{HI.A}$-*ia*

4 $ANŠU.KUR.RA^{MEŠ}$ $ANŠU.GÌR.NUN.NA^{HI.A}$ *ú-še-ed-du nu* $SAG.DU^{MEŠ}$ $ANŠU.KUR.RA^{MEŠ}$

Tercüme:

3-4: Ve bu çayır, sığır, koyun, atlar ve katırları üzerinde otlatmak için! Sonra çayırları alırlar.

Koyunların barınma yeri olarak, Hitit kanunlarının 66. paragrafında geçen *ašawar*- bir çeşit ağıl olarak gösterilmektedir.[1160] Bu madde de bahsi geçen hayvanlar,

[1159] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, s. 60-61.

[1160] J. Friedrich, A. Kammenhuber, 1975-1984, s. 393-395.

başkasının ağılına ya da ahırına alışırsa ağılın sahibinin bir kusuru olmadığı belirtilmektedir.

KBo VI 3 III 51-54[1161]

§ 66. (51) *ták-ku* GU_4.APIN.LAL *ták-ku* ANŠE.KUR.RA *tu-u-ri-ya-u-wa-aš ták-ku* ^{GUD}ÁB *ták-ku* ANŠE.MUNUS.AL.LAL

(52) *ha-a-l[i-i]a-aš har-ap-ta ták-ku* [M]AŠ.GA[L] *e-na-an-za ták-ku* UDU.SÍG.MUNUS *ták-ku* UDU.NITÁ

(53) *a-ša-ú-[n]i har-ap-ta iš-ha-aš-ši-š[a-an ú-]e-mi-ya-az-zi*

(54) *na-an-za ša-ku-wa-aš-šar-ra-an-pát da-a-i* ^{LÚ}N[Í.Z]U-*a* [*n Ú-U]L e-ep-zi*

Tercüme:

§ 66. (51) Eğer bir çift öküzü, eğer bir koşum atı, eğer bir inek, eğer bir dişi koşum eşeği

(52) <başka> ahırlara girerse, eğer bir evcil bir teke, anaç koyun, koç

(53) <başka> bir ağıl içine girerse <ve eğer> onun sahibi onu bulursa

(54) ve kendisi için onu bütünüyle dokunulmamış olarak alırsa, bir hırsız gibi <o> yakalanmasın.

Ayrıca, Zuwi'nin ritüel metninde (KUB XXXV 148 III) de koyunun yaşadığı koyun ağılı, UDU *hilaš*- olarak da gösterilmektedir:

KUB XXXV 148 III 40-43[1162]

40 GU_4-*uš* ^{É}*ki-iz-zu-mi-ya da-ak-ku-da-ku-wa-a-i*[*r*]

41 UDU-*un hi-i-la-aš da-ak-da-ku-wa-a-ir* UR.GI_7 *har-pí* K[I.MIN]

42 [ŠA]H *hu-u-um-mi* KI.MIN . . . .

Tercüme:

[1161] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 38; R. Haase, 1968, s. 38; F. Imparati, 1992, s. 80; H. A. Hoffner, 1997, s. 76; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 18; J. Friedrich, 1959, s. 39; F. Imparati s. 81; H. A. Hoffner, 1997, s. 77.

[1162] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Neu, 1968, s. 162, d.n. 1.

40 sığırı ahırda[?] beslerler,

41 koyun ağıla, köpek de köpek kulübesine[?] gider

42 domuz da aynı şekilde domuz ahırına . . . .

II. 7. 2. Hitit Kanunlarında Koyun ve Koyun Mülkiyeti

II. 7. 2. 1. Hitit Kanunlarında Koyun

Hitit kanunlarında evcil hayvanlar, değerliden daha az değerliye gidilmek üzere gruplara ayrılmıştır. 1. grupta sığır, beygir, koyun, keçi, katır ve eşek bulunmaktadır. Burada erkek (damızlık) hayvanlar birinci planı işgal etmekte ve bunları iş ile yük hayvanları takip etmektedir.[1163] Bu kanun maddelerinde, koyun çalma suçlarına ilişkin cezalar belirlenerek kanunların eski uygulamadaki cezaları hafifletilmiştir.

Kanunların 59. paragrafında (KBo VI 3 III 35-36), cins bir koyunun (UDU.A.LUM) çalınması konu edilmiştir. Bu tür bir koyunun çalınma suçuna verilen ceza eski uygulamada otuz koyunken, yeni uygulamada on beş koyuna indirilmiş ancak beş yünlü dişi, beş erkek ve beş genç koyun olarak belirtilmiştir.

KBo VI 3 III 35-36[1164]

§ 59. (35) *ták-ku* UDU.A.LUM *ku-iš-ki ta-a-i-iz-zi ka-ru-ú* XXX UDU$^{HI.A}$ *pí-eš-kir ki*[(-*nu*)-*n*]*a* [XV]UDU$^{HI.A}$ *pa-a-i*

(36) V UDU.SÍG.MUNUS V UDU.NITÁ V UDU.ÁŠ.MUNUS.GÀR *pa-a-i pár-na-aš-še-e-šu-wa-a-iz-zi*

[1163] S. Alp, 1947a, s. 478.

[1164] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 36; R. Haase, 1968, s. 34; F. Imparati, 1992, s. 76; H. A. Hoffner, 1997, s. 71; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 17; J. Friedrich, 1959, s. 37; F. Imparati s. 77; H. A. Hoffner, 1997, s. 71; G. Karauğuz, 2018a, s. 79.

Tercüme:

§ 59. (35) Eğer cins bir koyunu biri çalarsa, eskiden otuz koyun veriliyordu, ama şimdi on beş koyun versin;

(36) beş yün maryası, beş koç, beş genç koyun (şişek), versin ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır.

Kanunların 62. paragrafında (KBo VI 3 III 43-45), cins bir koyun/koç (UDU.A.LUM) bulunduğunda damgasının silinerek sahiplenilmesi konu edilmiştir. Bu tür bir durumda, koyunun sahibi aranmadan ve sahibini belirten damganın da silinerek alı konması durumunda yedi koyun verilmesi ceza olarak belirlenmiştir. Bu yedi koyunun da ikisi yün maryası, üçü erkek koyun ve ikisi genç koyun olmak zorundadır.

KBo VI 3 III 43-45[1165]

§ 62. (43) *ták-ku* UDU.A.LUM *ku-iš-ki ú-e-mi-ia-az-zi ta-an pár-ku-nu-zi iš-ha-aš-š*[*i-ša-an*]

(44) *ka-ni-iš-zi* VII UDU$^{HI.A}$ *pa-a-i* II UDU.SÍG.MUNUS III UDU.NITÁ II ÁŠ.MUNUS.GÀR *pa-*[*a-i*]

(45) *pár-na-aš-še-e-a šu-wa-a-iz-zi*

Tercüme:

§ 62. (43) Eğer cins bir koyunu biri bulursa ve damgasını silerse ve onun sahibi onu

(44) kendinin olarak tanırsa, yedi koyun: iki yün maryası, üç erkek koyun, iki genç koyun v[ersin],

(45) ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır.

[1165] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 38; R. Haase, 1968, s. 36; F. Imparati, 1992, s. 78; H. A. Hoffner, 1997, s. 73-74; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 18; J. Friedrich, 1959, s. 39; F. Imparati s. 79; H. A. Hoffner, 1997, s. 74; G. Karauğuz, 2018a, s. 80.

Kanunların 69. paragrafında (KBo VI 3 III 58-59), yünlü dişi bir koyun olan yün maryasının (UDU.SÍG.MUNUS) veya erkek koyun/koç (UDU.NITA)'un çalınması konu edilmiştir. Kanun yeni düzenlemeye giderek, eskiden verilen ceza olan on iki koyunu altı koyuna indirmiştir. Ancak tazmin edilmesi gereken bu altı koyunun ikisi yünlü dişi koyun, ikisi erkek koyun/koç ve ikisi de genç koyun olarak şarta bağlanmıştır.

KBo VI 3 III 58-59[1166]

§ 69. (58) *ták-ku* UDU.SÍG+MUNUS *na-aš-ma* UDU.NITÁ *ku-iš-ki ta-a-i-İz-zi ka-ru-ú* XII UDU$^{HI.A}$ *pe-eš-ker*

(59) *ki-nu-na* VI UDU$^{HI.A}$ *pa-a-i* II UDU.SÍG.MUNUS II UDU.NITÁ II UDU.ÁŠ.MUNUS.GÀR *pa-a-i pár-na-aš-ši-ya šu-wa-a-ez-zi*

Tercüme:

§ 69. (58) Eğer bir yün maryasını ya da bir erkek koyunu biri çalarsa, eskiden on iki koyun veriliyordu,

(59) şimdi altı koyun versin: iki yün maryası, iki erkek koyun, iki genç koyun (şişek) versin: ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır.

Kanunların 80. paragrafında (KBo VI 3 IV 9-10), kurdun saldırısına uğramış bir koyun ele alınmaktadır. Kanunlar bu madde ile koyunu kurtaran kişiye, koyunun derisini alma hakkını tanımaktadır. Eti ise koyunun sahibine verilmektedir. Böyle bir durumun kanunlara yansımış olması, koyunların sık sık kurtların saldırısına maruz kaldığını göstermektedir. Aynı zamanda bu madde, çobanlık mesleğinin zorlu yanlarını göstermekte ve çobanların çoban köpeklerine olan ihtiyacını da açıklamaktadır.

[1166] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 40; R. Haase, 1968, s. 39; F. Imparati, 1992, s. 80; H. A. Hoffner, 1997, s. 78; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 19; J. Friedrich, 1959, s. 41; F. Imparati s. 81; H. A. Hoffner, 1997, s. 78; G. Karauğuz, 2018a, s. 81.

KBo VI 3 IV 9-10[1167]

§ 80. (9) *[ták]-ku* UDU-*un A-NA* UR.BAR.RA *ku-iš-ki pé-eš-ši-ez-zi iš-ha-aš-ši-iš*

(10) [^{UZ}]^{U} IÀ *da-a-i a-pa-a-ša-az* KUŠ UDU *da-a-i*

Tercüme:

§ 80. (9) Eğer bir koyunu bir kurttan biri kurtarırsa, onun sahibi

(10) eti alsın ve o kendisi için koyunun derisini alsın.

Kanunların 98. paragrafında (KBo VI 3 IV 52-54), sıra dışı bir durumda koyun ele alınmaktadır. Özgür bir kişinin bir evi yakması durumunda evin içinde bir koyun da yanarsa, yakan kişi bir koyunu tazmin etmek zorundadır.

KBo VI 3 IV 52-54 [1168]

§ 98. (52) [*ták-k*]*u* LU-*aš EL-LUM* É-*er lu-uk-ke-ez-zi* É-*er* [EG]IR-*pa ú-e-te-ez-zi*

(53) *an-da-na* É-*ri ku-it har-ak-zi* LÚ.ULÙ^{LU}-*ku* GU$_4$-*ku* [UD]U-*ku e-eš-zi*

(54) *na-ak-ku-uš Ú-UL šar-ni-ik-zi*

§ 98. (52) Eğer özgür bir adam bir evi yakarsa, evi yeniden yapsın,

(53) ve evin içinde yok olan ne varsa onu -ister insan, ister öküz, ister koyun olsun-

(54) tüm değerleriyle tazmin etmesin. (Yani onları normal değerde tazmin etsin).

Bu kanun maddelerinde görüldüğü gibi koyunun cinsi, çalma ya da sahiplenme durumlarında verilen cezayı etkilemektedir. Çalmaya göre, bularak sahiplenme cezasına nerdeyse yarı yarıya indirim yapılmıştır. Aynı şekilde eski cezalara göre yeniden

[1167] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 42; R. Haase, 1968, s. 44; F. Imparati, 1992, s. 88; H. A. Hoffner, 1997, s. 85; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 21; J. Friedrich, 1959, s. 43; F. Imparati s. 89; H. A. Hoffner, 1997, s. 85; G. Karauğuz, 2018a, s. 82.

[1168] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 48; R. Haase, 1968, s. 51; F. Imparati, 1992, s. 96; H. A. Hoffner, 1997, s. 95-96; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 24; J. Friedrich, 1959, s. 49; F. Imparati s. 97; H. A. Hoffner, 1997, s. 96; G. Karauğuz, 2018a, s. 85.

düzenlenen kanunlarda da yarı yarıya indirime gidilmiştir. Ancak yeni cezalarda ödenmesi gereken hayvanların niteliği ve sayısı da açıkça şartlara bağlanmıştır (Bkz. Tablo 14).

Kanunlar, koyunlara verilen zararın cezasını belirledikten sonra devam eden kısımda koyunların verdiği zararları ele almaktadır. Kanunların 107. paragrafında (KBo VI 11 I 8-11), koyunların bağ ve bahçelere verdiği zararlardan bahsedilerek bedeli belirlenmektedir. Koyunların sahibine, yaklaşık 15 metrelik meyveli bir arazi için on şekel, ekili olmayan arazi için üç şekel gümüş tanzim cezası olarak verilir.

KBo VI 11 I 8-11[1169]

§ 107. (8) *tàk-ku* LÚ.ULÙ^{LU}*-aš i-ya-at-ni-ya-an-da-aš* ^{GIŠ}SAR.GEŠTIN UDU$^{HI.A}$ *tar-na-a-i*

(9) *ta-a har-ni-ik-zi tàk-ku mi-an-da A-NA* I IKU X GIN KÙ.BABBAR *pa-a-i*

(10) *pár-na-aš-še-e-a šu-wa-a-ez-zi ták-ku dan-na-at-ta-an-ma* III GÍN KÙ.BABBAR

(11) *pa-a-i*

Tercüme:

§ 107. (8) Eğer bir kişi ekilmiş bağlara koyunları salarsa,

(9) ve <bağlara> zarar verirse, eğer meyveli <iseler>, bir IKU[1170] on şekel gümüş versin,

(10) ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır, ama eğer boş <iseler>, üç şekel gümüş

(11) versin.

[1169] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 62; R. Haase, 1968, s. 57; F. Imparati, 1992, s. 122-124; H. A. Hoffner, 1997, s. 103-104; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 26; J. Friedrich, 1959, s. 63; F. Imparati s. 123-125; H. A. Hoffner, 1997, s. 104; G. Karauğuz, 2018a, s. 89.

[1170] IKU: Alan ve uzunluk ölçüsü, yaklaşık 15 m. Bkz.: A. Ünal 2016, s. 218.

Kanunlar, bazı toplum içi huzursuzluklarda ceza bedeli olarak koyun ödenmesini öngörmüştür (Bkz. Tablo 15). Bunlardan birisi kanunların 164. ve 165. paragrafıdır (KBo VI 26 I 28-33).

KBo VI 26 I 28-33[1171]

§ 164. (28) *ták-ku a-ap-pa-at-ri-wa-an-zi ku-iš-k[i p]a-iz-zi*

(29) *ta šu-ul-la-tar i-e-ez-zi [n]a-aš-šu* NINDA *har-ši-in*

(30) *na-aš-ma* GIŠ.GEŠTIN*iš-pa-an-du-zi k*[*i-n*]*u-zi*

§ 165. (31) *ta* I UDU X NINDA.HI.A I DUG KA.DÙ *pa-a-i t*[*a*] É-*SU* EGIR-*pa*

(32) *šu-up-pí-ia-ah-hi ku-it-ma-an* MU.KAM-*zar me-e-hu-ni a-ri*

(33) *ta* É-*iš-ši* SAG.KI-*za har-zi*

Tercüme:

§ 164. (28) Eğer gasıp için biri giderse,

(29) ve bir kavga çıkarırsa ya bir iri ekmek

(30) ya da bir şarap kabı kırarsa;

§ 165. (31) o zaman bir koyun, on ekmek, bir kap iyi cins bira versin ve onun <zarar görenin> evini yeniden

(32) arındırsın; zaman içinde bir yıl ulaşıncaya kadar

(33) o zaman onun <zarar görenin> evine yüzünü tutar.

Kanunların 166. ve 167. paragraflarında (KBo VI 26 I 34-45) ise ekili bir arazinin yeniden ekilmeye çalışılması durumunda kişiye saban ile ölüm cezası verilmiştir. Ancak yeni düzenlemede, adamın yerine bir koyun, öküzlerin yerine de iki koyun, otuz ekmek ve üç kap iyi cins bira verilmesi kararı alınmıştır.

[1171] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 74; R. Haase, 1968, s. 76; F. Imparati, 1992, s. 154; H. A. Hoffner, 1997, s. 131-132; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 33; J. Friedrich, 1959, s. 75; F. Imparati s. 155; H. A. Hoffner, 1997, s. 132; G. Karauğuz, 2018a, s. 94.

KBo VI 26 I 34-45[1172]

§ 166. (34) *ták-ku* NUMUN-*ni še-er* NUMUN-*an ku-iš-ki šu-ú-ni-ez-zi*

(35) GÚ-*ZU* ^{GIŠ}APIN-*an še-er ti-ez-zi* [II] *Zl-lM-Tl* $GU_4^{HI.A}$

(36) *tu-ri-ia-an-zi ke-e-el me-n*[*e*]*-iš-ši-it du-wa-a-an*

(37) *ke-e-el-la me-ne-iš-ši-it du-wa-a-an*

(38) *ne-e-ya-an-zi* $LÚ^{MEŠ}$ *a-ki* $GU_4^{HI.A}$*-ya ak-kán-zi*

(39) Ù A.ŠÀ^{LAM} *ka-ru-ú-pát ku-iš šu-u-ni-it*

(40) *ta-az a-pa-a-aš da-a-i ka-ru-ú ki-iš-ša-an e-eš-šer*

§ 167. (41) *ki-nu-na* I UDU LÚ-*na-aš ka-aš-ša-aš-ša-aš hu-it-ti-an-ta*

(42) II $UDU^{HI.A}$ $GU_4^{HI.A}$ *ka-aš-ša-aš-ša-aš hu-u-it-ti-an-ta* XXX $NINDA^{HI.A}$

(43) III DUG KA.DÙ *pa-a-i ta a-ap-pa šu-up-pí-ya-ah-hi*

(44) *Ù* AŠÀ^{LAM} *ka-ru-ú-pát ku-iš šu-ú-ni-e-et*

(45) *ta-az a-pa-a-aš wa-ar-aš-zi*

Tercüme:

§ 166. (34) Eğer bir tohum üzerine biri <başka> bir tohum serperse,

(35) onun ensesi saban üzerine koyulsun, [(iki)] koşum öküzü

(36) bağlansın, birinin (onun) yüzü bu tarafa doğru,

(37) diğerinin (onun) yüzü o tarafa doğru

(38) çevrilsin; adam ölsün ve öküzler ölsünler

(39) ve alana daha önce ekin ekmiş olan kimse,

(40) o zaman o kendisi için <onu> alsın. Eskiden böyle yapılıyordu;

§ 167. (41) ve şimdi bir koyun adamın yerine çekilsin,

(42) iki koyun öküzlerin yerine çekilsin, otuz ekmek,

[1172] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 74; R. Haase, 1968, s. 76; F. Imparati, 1992, s. 154-156; H. A. Hoffner, 1997, s. 133-134; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 33-34; J. Friedrich, 1959, s. 75; F. Imparati s. 155-157; H. A. Hoffner, 1997, s. 133-134; G. Karauğuz, 2018a, s. 95.

(43) üç kap iyi cins bira versin ve yeniden arınsın

(44) ve alanı daha önce ekmiş olan kimse

(45) o zaman o kendisi için <onu> biçsin.

Adamın yerini alması için koyun kullanılan başka bir kanun maddesi, 199. paragraftır (KBo VI 26 IV 16-22). Bu paragrafta, bir öküzün bir adamı taciz etmesi durumunda, adamın yerine bir koyunun ve öküzün öldürülmesi gerektiği bildirilir.

KBo VI 26 IV 19-21[1173]

§ 199. (19) .... *ták-ku* GU_4-*uš* LÚ[-*ni*] *wa-at-ku-zi*

(20) GU_4-*uš a-ki* LÚ-*aš-ša Ú-UL a*[-*ki*] I UDU LÚ-*na-aš*

(21) *ka-a-aš-ša-aš hu-u-it-ti-ya-a*[*n-ta*] *na-an-kán ku-na-an-zi*

Tercüme:

§ 199. (19)…. Eğer bir öküz bir adamın üstüne çıkarsa,

(20) öküz ölsün ve adam ölme[sin]. Bir koyun

(21) adamın yerine alın<sın> ve o öldürülsün.

Adamın yerini alması için koyun kullanılan başka bir kanun maddesi de 196. paragraftır (KBo VI 26 IV 1-5). Bu paragrafta, lanet edilecek eylemin açıklanmamasına rağmen işlenmiş bir günahı ödemeye yönelik birer koyun alınmaktadır.

KBo VI 26 IV 1-5[1174]

§ 196. (1) *tàk-ku* ÌR^{MEŠ}-*ŠU* GEMÉ^{MEŠ}-*ŠU* [*hu-u-ur-ki-ili-e*]*n?-z*[*i*?]

[1173] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 86; R. Haase, 1968, s. 92; F. Imparati, 1992, s. 182; H. A. Hoffner, 1997, s. 157; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 41; J. Friedrich, 1959, s. 87; F. Imparati s. 183; H. A. Hoffner, 1997, s. 157; G. Karauğuz, 2018a, s. 100.

[1174] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 84; R. Haase, 1968, s. 90; F. Imparati, 1992, s. 180; H. A. Hoffner, 1997, s. 155; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 40; J. Friedrich, 1959, s. 85; F. Imparati s. 181; H. A. Hoffner, 1997, s. 155; G. Karauğuz, 2018a, s. 100.

(2) *tu-uš a-ar-nu-wa-an-z*[*i*] *ku-u-un-na ta-ki-ya* URU-*ri*

(3) *ku-u-un-na ta-ki-ya* [U]RU-*ri a-še-ša-an-zi*

(4) *ke-e-el* I UDU *ke-e-*[*e*]*l-la* I UDU *ka-aš-ša-a*

(5) *hu-u-it-ti-ia-an-ta*

Tercüme:

§ 196. (1) Eğer onun erkek köleleri ve onun kadın köleleri [lanet edilecek] bir ey[lem] yaparlarsa

(2) o zaman onları alıp götürsünler ve birini bir kente,

(3) ve diğerini bir başka kente yerleştirsinler;

(4) bunun yerine bir koyun ve onun yerine bir koyun

(5) alınsın.

Kanunların 168. paragrafında (KBo VI 26 I 46-49), ekin alanında sınırı ihlal eden kişinin hatasını telafi etmesi için, alanı arındırması ve bir koyun, on ekmek ile bir kap iyi cins bira vermesi gerekmektedir.

KBo VI 26 I 46-49[1175]

§ 168. (46) *ták-ku* A.ŠÀ-*an* ZAG-*an ku-iš-ki pár-ši-ya* I *ag-ga-la-an*

(47) *pé-en-na-a-i* EN A.ŠÀ A.ŠÀ I *gi-pé-eš-šar kar-aš-zi*

(48) *ta-az da-a-i* ZAG-*an-na ku-iš pár-ši-ia* I UDU X NINDA$^{HI.A}$

(49) I DUG KA.GAG *pa-a-i ta* A.ŠÀ^{LAM} EGIR-*pa šu-up-pí-ya-ah-hi*

Tercüme:

§ 168. (46) Eğer bir ekin alanının sınırını biri ihlal ederse, bir ark

(47) götürsün; ekin alanının sahibi bir *gipeššar* alan kessin,

[1175] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 76; R. Haase, 1968, s. 77; F. Imparati, 1992, s. 156-158; H. A. Hoffner, 1997, s. 135; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 34; J. Friedrich, 1959, s. 77; F. Imparati s. 157-159; H. A. Hoffner, 1997, s. 135; G. Karauğuz, 2018a, s. 95.

(48) ve kendisi için <onu> alsın. Ve sınırı ihlal eden kimse bir koyun, on ekmek,

(49) bir kap iyi cins bira versin ve yeniden alanı arındırsın.

Yine bir suçun telafisinde koyun kullanılan KUB V 7 I numaralı metinde, köpeğin masaya yaklaşıp kalın ekmekleri yemesi halinde meydana gelen suçun; koyun, ekmek ve bira verilmek suretiyle telafi edildiği kaydedilmektedir:

KUB V 7 I 34-35[1176]

34 UR.GI$_7$ *-ša-an ku-it* ^{GIŠ}BANŠUR-*i ša-li-ik-ta nu* NINDA.KUR$_4$.RA BABBAR GE$_6$ *ka-ri-pa-aš* ^{GIŠ}BANŠUR-*ka-ri-pa-an-zi* NINDA.KUR$_4$.RA BABBAR GE$_6$ *-ma-kán* II-ŠU

35 *ha-pu-ša-an-zi za-an-ki-la-tar-ra* I UDU NINDA KAŠ *pí-an-zi za-ha-an-zi-aš* MUŠEN *HUR.RI* SIG$_5$

Tercüme:

34 Masaya yaklaşan köpek siyah ve beyaz kalın ekmeği yedi. Masa(da) yenen siyah ve beyaz kalın ekmekleri iki defa

35 telafi ederler. Tövbe (için) bir koyun, ekmek, bira verirler. Çarpmanın toy kuşu falı iyi(dir).

Kanunların 188. paragrafı (KBo VI 26 III 23-25), seksüel suç konusu olan hayvanlar arasında yer alan koyunu konu edinmektedir. Bu gibi bir durumda kişiye ölüm cezası verilmiş ancak son karar krala bırakılmıştır. Kuşkusuz bu katı kararın arkasında kültsel kirliliğin rolü vardır.

KBo VI 26 III 23-25[1177]

[1176] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 101.

[1177] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 82; R. Haase, 1968, s. 85-86; F. Imparati, 1992, s. 172; H. A. Hoffner, 1997, s. 148-149; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 39; J. Friedrich, 1959, s. 83; F. Imparati s. 173; H. A. Hoffner, 1997, s. 149; G. Karauğuz, 2018a, s. 98.

§188. (23) *tá*[*k-k*]*u* L[Ù-*iš* UDU-*aš kat-ta wa-aš-t*]*a-i hu-u-ur-ke-el a-ki-aš*

(24) [LUGAL-*aš a-aš-ki ú-wa-da-an-z*]*i ku-en-zi-ma-an* LUGAL-*uš*

(25) [*hu-iš-nu-zi-i*]*a-a*[*n* LUGAL-*u*]*š* LUGAL-*i-ma-aš Ú-UL ti-i-ez-zi*

Tercüme:

(23) Eğer bir adam koyunla [gü]nah işlerse lanet edilecek bir eylem<dir>; o ölsün.

(24) Kralın kapısına <onu> götürür, onu kral öldürür,

(25) o[nu kral yaşatı]r, ama o kralın önüne çıkmasın.

II. 7. 2. 2. Koyun Mülkiyeti

Koyun ve diğer hayvanlar, pek çok belgede kraliyet ailesinin, saray çalışanlarının, meslek sahiplerinin şahsi mülkü olarak görülmektedir. Bunun bir örneği olan KUB XIII 35 numaralı metinde, Hitit kral ve kraliçelerinin mülkiyetlerinde diğer hayvanlar yanında koyun olduğu da görülmektedir.

KUB XIII 35 (= Bo 2131) + KUB XXIII 80 =(Bo 3539) + KBo XVI 62 (=1364/u) I 1-4[1178]

1 [MUNUS.LUGAL *k*]*u-it Ú-NU-TUM A-NA* ^{m}GAL.^{D}U DUMU ^{m}*U*[*k-ku-r*]*a* ^{LÚ}UGULA X

2 [^{GIŠ}GIGI]R *Ú-NU-UT* ZABAR URUDU TÚG GAD ^{GIŠ}BAN ^{GI}KAK.TAG.GA ^{KUŠ}*A-RI-TUM*

3 [^{GIŠ}TUKU]L NAM.RA GU_4 UDU ANŠU.KUR.RA ANŠU.GÌR.NUN.NA EGIR-*pa pí-eš-ki-it*

4 [*nu*] *Ú-NU-TUM ku-it ku-e-da-ni pí-eš-ki-it na-at Ú-UL ši-ya-eš-ki-it*

Tercüme:

[1178] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Werner, 1967, s. 4-5; H. G. Güterbock, H. A. Hoffner, 1989, s. 26.

1 [Kraliçe], U[kkur]a'nın oğlu GAL.^{D}U'ya alet-edevatı, X

2 araba, bronz ve bakır kaplar, kıyafetler, kumaşlar, yaylar, oklar, kalkanlar

3 topuzlar, esirler, sığırlar, koyunlar, atlar ve katırları teslim ettiği zaman

4 teslim ettiği alet-edevatı her bir durumda mühürlememişti.

Kral ve kraliçelerin herhangi birine hediye veya bağış olarak verdiği mülkler bulunmaktadır. Bu hediyelerin kayda alındığı belgelere ise "Arazi Bağış Belgeleri" denilmektedir. Arazi bağış belgeleri, hayvan mülkiyet kavramını göstermesi bakımından önemli bilgiler vermektedir. Bu belgelerden en iyi korunmuş olanı LSU 1, kral Arnuwanda ve kraliçe Ašmunikal tarafından hizmetçileri bayan Kuwatalla'ya bağışladıkları malı ve mülkü ele almaktadır. Bağışlanan bu mallar, bay Šuppililiuma, bay Karpani, bay Muliyati, bayan Zithara ve bay Hantapi isimli kişilerden alınarak bayan Kuwatalla'ya bağışlanmıştır. Bunlardan bay Hantapi'nin mal varlığı, Tiwatapara ve Pulliyani'nin mülklerinin toplamıdır.[1179] Bu malvarlığı arasında insanlardan hayvanlara, otlaklardan meyve ağaçlarına kadar pek çok şey yer almaktadır. Ancak burada yer alan hayvan cinsi ve sayısı, kişiye ait hayvan mülkiyet kavramını göstermesi açısından önemlidir.

KBo V 7 = LS 1 Rs. 28-33[1180]

28 É ^{m}*Ti-wa-ta-pa-ra* I LÚ ^{m}*Ti-wa-ta-ra-ra-aš* I DUMU.NITA ^{m}*Ha-ru-wa-an-du-li-iš* I MUNUS ^{f}*az-zi-ya-aš*

29 DUMU.MUNUS ^{f}*An-ni-it-ti-iš* ^{f}*Ša-an-ta-wí-aš* V SAG.DU II $GU_4^{HI.A}$ XXII UDU VI GU_4.APIN.LAL$^{HI.A}$ *pí-ir-ša-ah-ha-an-na-aš*

[1179] S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83

[1180] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K. K. Riemschneider 1958, s. 348-354; S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83-85.

30 [IX] UDU.SÍG+MUNUS *A-NA* UDU.SÍG+MUNUS-*ya kat-ta-an* II SILA$_4$.SÍG+MUNUS *A-NA* UDU.NITÁ-*ya kat-ta-an* II SILA$_4$.NITÁ XVIII MÁŠ *A-NA* MÁŠ-*ya*

31 [*kat-t*]*a-an* IV MÁŠ.TUR *A-NA* MÁŠ.GAL-*ya kat-ta-an* I MÁŠ.TUR ŠU.NIGIN XXXVI UDU$^{HI.A}$ I-*NU-TIM* É$^{HI.A}$-*TIM RE-ED* GU$_4^{HI.A}$

32 *I-NA* ^{URU}*pár-kal-la* I IKU *Ú-SAL-LUM* III ½ IKU ^{GIŠ}SAR.GEŠTIN *na-aš-ta an-da* XL ^{GIŠ}HAŠHUR XLII ^{GIŠ}HAŠHUR.KUR.RA *I-NA* ^{URU}*ha-an-zu-uš-ra*

33 [*Š*]*A* É ^{m}*Ha-an-ta-pí*

Tercüme:

28 Tiwatapara'nın mülkü; bir adam: Tiwatapara; bir erkek çocuk: Haruwanduli; bir kadın: Azziya;

29 iki kız çocuğu; Anitti, Šantawiya; beş kişi; iki sığır; yirmi iki koyun; altı sabana koşulmuş sığır *piršahhanaš'*ın;

30 dokuz koyun ve koyunun yanında iki kuzu; koçun yanında iki erkek kuzu, on sekiz keçi; keçinin yanında

31 dört oğlak; erkek keçinin yanında bir keçi, toplam otuz altı (parça) küçükbaş hayvan; bir arazi; sığır otlağı olarak

32 Parkalla şehrinde 1 IKU otlak; 3 ½ IKU bağ ve bunun içinde kırk elma ağacı ve kırk iki kaysı? ağacı Hanzušra şehrinde;

33 Bay Hantapi'nin mülkünden.

Tiwatapara adıyla bay Hantapi'nin mülkünde, diğer hayvanların haricinde toplamda 31 koyun, 2 dişi 2 erkek olmak üzere 4 kuzu bulunmaktadır. Metnin devam eden kısmında, bayan Kuwatalla'ya ait olan mülkler içinde 22 koyun sayılmaktadır:

LS 1 Rs. 42[1181]

42 I UMMEDA ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$ LÚ MUNUS DUMU DUMU.MUNUS XV GU$_4$ XXII UDU$^{HI.A}$ II ANŠE$^{HI.A}$ *ŠA* SAG.GEMÉ.ÌR^{MEŠ} XXII GU$_4$ É-*ir-ša-ah-ha-na-aš*

Tercüme:

42 Bir seyis; adam, kadın, erkek çocuk, kız çocuk: on beş sığır, yirmi iki koyun, iki eşek hizmetçiye; yirmi iki sığır *piršahhan*'a ait

Aynı metnin 46-48. satırlarında bağışın, kral, kraliçe ve prens tarafından Kuwattalla'ya verildiği ve gelecekte bunları torunlarına bırakabileceği, hiç kimsenin de buna müdahale etmeyeceği özellikle vurgulanmıştır.[1182]

ABoT I 14 öy. III 17-18 (CTH 568) numaralı metinde ise bir saray görevlisi olan sofracıbaşı'nın (GAL.LÚ^{MEŠ} ^{GIŠ}BANŠUR) da şahsi mülkiyetinde koyunlar olduğu görülmektedir:

ABoT I 14 Öy. III 17-18 (CTH 568)[1183]

16 II GU$_4$ *IŠ-TU* É.GAL^{LIM} *pí-an-zi*

17 XL UDU$^{HI.A}$*-ma hal-ku-eš-šar-ra*

18 *ŠA* É^{MEŠ}*-ŠU-NU-pát an-na-la-az*

19 *tup-pi-an-za QA-TAM-MA i-ya-an*

Tercüme:

16 onlar iki sığırı saraydan verir

17 ama kırk koyun ve tahılı

18 onların kendi evlerinden eskiden

[1181] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K. K. Riemschneider 1958, s. 348-354; S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 83-85.

[1182] K. K. Riemschneider, s. 355; S. Erkut, E. Reyhan, 2012, s. 84.

[1183] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: J. Puhvel, 1991, s. 39.

19 tabletten aynı şekilde yaparlar.

Kişi mülkiyeti konusunda bilgi veren Hitit kanunlarının 53. paragrafı (KBo VI 3 III 9-14), bir zanaatçı/çiftçi ve onun hissedarının özel mülkiyetinde bulunan koyun ve sığırlar olduğunu göstermektedir. Böylece hayvan mülkiyet hakkının sadece kraliyet üyelerinde veya onların bahşettiği çeşitli görevlilerde değil halkın çeşitli sınıflarında da bulunduğu görülmektedir:

KBo VI 3 III 9-14[1184]

§ 53. (9) *ták-ku* LÚ ^{GIŠ}TUKUL *Ù* LÚ.HA.LA-*ŠU ták-ša-an a-ša-an-z*[*i ma-a-né-za i-ta-la-u-e-eš-ša-an-zi*]

(10) *ta-az* É-*SÚ-NU šar-ra-an-zi ták-ku gi-im-ma-r*[*a-aš-š*]*a-*[*aš* X SAG.DU VII SAG.DU]

(11) LÚ ^{GIŠ}TUKUL *da-a-i Ù* III SAG.DU LÚ.HA.LA-*ŠU da-a-i* GU_4.HI.A U[DU.HI.A *gi-im-ra-aš-ša-aš*]

(12) *QA-TAM-MA šar-ra-an-zi ták-ku* NÍG.BA LUGAL *TUP-PÍ ku-iš ki har-zi* [*ma-a-an-za*]

(13) A.ŠÀ.HI.A-*na ka-ru-ú-i-li-in šar-ra-an-zi Ù* NÍG.BA II *QA-TAM* [LÚ ^{GIŠ}TUKUL *da-a-i*]

(14) *Ù* I *QA-TAM* LÚ.HA.LA-*ŠU da-a-i*

Tercüme:

§ 53. (9) Eğer bir çiftçi/zanaatçı ve onun ortakçısı birlikte bulunuyorlarsa, aralarında düşman oldukları

(10) ve evlerini bölüştükleri zaman, eğer onların ekin alanlarında on kişi varsa, yedi kişiyi

[1184] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 34; R. Haase, 1968, s. 29; F. Imparati, 1992, s. 72; H. A. Hoffner, 1997, s. 64; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 16; J. Friedrich, 1959, s. 35; F. Imparati s. 73; H. A. Hoffner, 1997, s. 65; G. Karauğuz, 2018a, s. 78.

(11) çiftçi/zanaatçı alsın ve üç kişiyi onun ortakçısı alsın; ekin alanlarında öküzleri ve koyunları

(12) aynı şekilde bölsünler. Eğer kralın bir hediye/bağış tabletini herhangi biri elinde tutarsa ve şayet

(13) eski bir ekin alanını bölüşürlerse, o zaman hediyenin iki bölümünü çiftçi/zanaatçı alsın

(14) ve bir bölümünü onun ortakçısı alsın.

Bu kanun maddesi ile ortak olan bir meslek üyelerinin anlaşmazlık durumunda, mallarını paylaşma şartları anlatılmakta ve çiftçi/zanaatçıya 10 koyun veya sığırdan 7'sini alma hakkını vermektedir. Geriye kalan 3 koyun veya sığırı ise ortakçıya vermesi bildirilmektedir. Kralın bağış belgelerinde, çeşitli arazi ve çalışanlar ile hayvanları da hediye ettiğini bilmekteyiz. Şayet hediye edilmiş koyunlar var ise bağış tabletine sahip kişiye 3/2'si ortakçıya ise 3/1'i verilmiştir. Verilen bu hayvanlar veya mallar da kişinin şahsi mülkiyetinin bir parçası olmuştur.

Hititlerde, hayvan mülkiyetinin önemli olduğunu ve içinde en değerli olanının koyun ile sığır olduğunu çeşitli metinlerde görmekteyiz. Çünkü koyun ve sığır sayısı kişinin zenginliğinin bir göstergesiydi. Bu inanış, Kumarbi Efsanesi'nde (KUB XXXIII 120) şöyle belirtilmektedir:

KUB XXXIII 120 I 63-65[1185]

63 [$^{LÚ.MEŠ}$*ha-ap-pí-na-*]*a-an-te-eš* UR.SAG.HI.A-*uš* EN.MEŠ-*uš* GU_4.HI.A-*uš*

64 [UDU.HI.A-*uš hu-uk-ki-*]*iš-kán-du* $^{LÚ.MEŠ}$ *a-ši-wa-an-te-eš-ma-wa-<ra-at>-ta*

65 [*me-em-ma-al*$^{?}$*-li-i*]*t ši-ip-pa-an-za-kán-du*

[1185] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: G. Beckman, "Primordial Obstetrics. "The Song of Emergence" (CTH 344)", **Hethitische Literatur Überlieferungsprozesse**, (2011), s. 30.

Tercüme:

63-65: [Zengin] erkekler, kahraman beyler, senin için sığır [ve koyunları] kesecekler. Fakir adamlar sana [tahıl] kurbanı yapacaklar."

Bir büyü ritüeline ait olan KUB XVII 24 numaralı metinde ise zenginliğin göstergesi açıkça koyun sayısı olarak belirtilmektedir:

KUB XVII 24 II 16-18[1186]

16 *nu ma-a-an* EN SISKUR ^{LÚ}MAŠDA *nu hu-u-kán-za* I GU_4 I UDU [*ha-an-ta-iz-zi*

17 *ma-a-na-pát ha-ap-pí-na-an-za-ma nu* I GU_4 VI UDU II MÁŠ.GAL

18 *ha-an-ta-iz-zi nu-za-kán* EN.SISKUR *ua-ar-ap-z*-[*i*-]

Tercüme:

16 Eğer kurban sahibi fakir ise kesilmiş bir sığır (ve) bir koyun [hazırlar]

17 eğer zengin ise bir sığır, altı koyun (ve) iki keçi (ile)

18 hazırlar ve kurban sahibi yıkanır.

Kraliyet hanedanın, zengin erkeklerin, kahraman beylerin, koyun ve sığır zenginliğinin temel kaynağı savaş ganimetleri olmalıydı. Özellikle krallığın zenginleşmesi buna bağlıydı. Bu yüzden koyun ve sığır, kralların yıllıklarına en değerli savaş ganimeti olarak yansımıştır. I. Hattušili'nin İcraatları (CTH 14.1= KUB XXXI 5 + KBo XIX 91) adlı metinde, koyunlar ve büyükbaş hayvanlara el koymak, sayılan savaş nedenleri arasında yer almaktadır:

KUB XXXI 5 + KBo XIX 91 (CTH 14.1)[1187]

1 [*nu-uš-ši-ká*]*n* ^{m}*Ya-ri-im-li*-[(*im*) LÚ ^{URU}*Ha-la-ap*]

[1186] V. Souček, 1963, s. 379; E. Reyhan, 2004, s. 2; E. Reyhan, 2003a, s. 118.

[1187] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: C. Kühne, 1972, s. 245-246; S. de Martino, **Annali e res gestae antico ittiti**, Pavia 2003, s. 96-97.

2 [^{m}*Ha-am-m*]*u-ra-pí-iš-ša* DU[(MU-*ŠU*) *me-na-ah-ha-an-da ú-e-ir*]

3 [LÚ $^{UR_{3}U}$]*Ha-aš-ši* ^{LÚ}KÚR-*ma-an* [(*x-ta-ni-ya-am-*)]

4 [UR]U-*an har-ni-ik-ta* N[AM.RA^{MEŠ} $GU_{4}^{HI.A}$ *ar-ha da-a-aš*]

5 [*k*]*i-i-iz* LÚ ^{URU}*Ha-aš-ši* [LUGAL-*i za-ah-ha-a-in Ú-UL*]

6 *pa-iš* LUGAL-*uš-ša* ^{LÚ}K[ÚR-(*ma-an pár-ha-*)*at-ta-ri* ^{m}*Ya-ri-im-li-im*]

7 ^{m}*Ha-am-mu-ra-pí-iš-ša* [DUMU-*ŠU Ù* ^{m}*Zu-uk-ra-aš-*(*ši-in*) …]

8 UGULA.[U]KU.UŠ.ŠÁ.E.NE [^{m}*Za-lu-di-*(*in-na* UGULA x) …]

9 ÉRIN^{MEŠ}*-iš-ši* ^{GIŠ}GIG[IR^{MEŠ}*-ši hu-*(*u-i-nu-ut*) …]

Tercüme:

1 Halepli Adam Yarimlim,

2 (ve) oğlu [Ham]murabi [ona karşı geldiler]

3 Düşmanım Haššu[lu Adamı ...], [. . .]

4 (O) [ke]nti tahrip etti, köleleri, büyükbaş hayvanları [ve koyunları aldı],

5 Bu taraftan Haššulu Adam [krala karşı savaş]

6 ver[medi]. Ancak kral ise düşman[ımı önüne kattı. Yarimlimi],

7 ve [oğlu] Hammurabi'yi ve ağır silahlı birliklerin komutanı [Zukra]ši'yi,

8 [(ve) ...'nin (komutanı) Zalud]i'yi

9 onun ordusunu ve [onun] savaş ara[balarını kaçırttı.

I. Hattušili'nin yıllığında (KBo X 2 Vs. I 22-25 (CTH 4.2 A)) belirttiği gibi, koyun ve sığırları düşmanın elinden almak o düşmanı yenmiş olmanın da göstergesiydi:

KBo X 2 Vs. I 22-25 (CTH 4.2 A)[1188]

22 MU.IM.MA-*an-ni-ma I-NA* ^{URU}*Ar-za-u-wa pa-a-un*

23 *nu-uš-ma-aš-kán* $GU_4^{MEŠ}$*-un* $UDU^{HI.A}$*-un ar-ha da-ah-hu-un*

24 EGIR-*az-ia-za-ma-mu-kán* ^{LÚ}KUR *ŠA* ^{URU}*Hur-ri* KUR-*e an-da ú-it*

25 *nu-mu* $KUR.KUR^{MEŠ}$ *hu-u-ma-an-da me-na-ah-ha-an-da ku-ru-ri-ah-hi-ir*

Tercüme:

22 Ertesi yıl Arzawa'ya yürüdüm.

23 Ve onların sığır ve koyunlarını ellerinden aldım.

24 Fakat arkamdan Hurrili düşman ülkeye girdi.

25 ve bütün ülkelerim bana karşı savaştı.

Zenginliğin göstergesi olarak koyun ve sığır, Hitit krallarının yıllıklarında sık sık savaş ganimeti olarak geçmektedir. Metinlerde anlatılan savaşlarda, isyan eden şehre bir sefer düzenlenerek şehir vuruluyor, halkı esir olarak alınıyor, sığırlar ve koyunlar ise savaş ganimeti olarak Hattuša'ya götürülüyordu. II. Muršiliye ait olan bir yıllıkta (KBo III 4), sadece vurulan şehirlerin adı değişmekle birlikte savaş ganimeti olarak alınan hayvanlar hep aynıydı; sığırlar ve koyunlar.

KBo III 4 = 2 BoTU 48 Vs. I 33-34[1189]

33 ^{URU}*Du-ud-du-uš-kà-aš-ša e-šir na-aš* GUL-*un na-aš IŠ-TU* NAM.RA GU_4.HI.A UDU.HI.A

34 *ša-ra-a da-ah-hu-un na-aš* ^{URU}KUBABBAR-*ši ar-ha ú-da-ah-hu-un*

Tercüme:

[1188] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Gilan, **Formen und Inhalte althethitischer Literatur**, (THeth 29), Heidelberg 2015, s. 218-219; J. Klinger, "Historiographie als Paradigma. Die Quellen zur hethitischen Geschichte und ihre Deutung", **4HitCongr** (2001), s. 290, d.n. 49.

[1189] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, 1933, s. 22-23; J. P. Grélois, 1988, s. 56.

33 ve Dudduška şehrine saldırdım ve onu vurdum ve onu esirleriyle, sığırlarını (ve) koyunlarını

34 aldım ve onları Hattuša'ya getirdim.

II. Muršili, metnin devam eden kısmında, "beylerin, yaya askerlerin ve arabalı savaşçıların Hattuša'ya getirdikleri esirler, sığırlar ve koyunlar sayılamayacak kadar çoktu" demektedir. Burada görüldüğü gibi sığır ve koyunun önemi, savaş ganimetleri içinde büyük yer tutmalarından anlaşılmaktadır. Aynı zamanda beylerin ve askerlerin payına da bu ganimetlerden düşmeli ve şahsi mülkiyet konumunda sahiplenmiş olmalıydılar.

KBo III 4 = 2 BoTU 48 Vs. II 82-85[1190]

82 [DINGIR.MEŠ-*ia hu-u-ma-an-te-eš pí-ra-an hu-u-i-e-ir nu-*]*za* ^{URU}*Pu-ra-an-da-a*[*n tar-a*]*h-hu-un*

83 [*nu-za ku-in* NAM.RA *I-NA* É LUGAL *ú-wa-te-nu-un n*]*a-aš* 1 X 10 000 5 *LI-IM* [*x* X] 100 NAM.RA

84 [*e-eš-ta* ^{URU}KUBABBAR-*aš-ma-za* EN.MEŠ ERÍN.MEŠ ANŠU.KUR.RA.ME]Š-*ia ku-i*[*n* NAM.RA] GU_4 UDU

85 [*ú-wa-te-it nu-uš-ša-an kap-pu-u-wa-u-wa-ar* NU.GÁL *e-e*]*š-t*[*a*]

Tercüme:

82 [Tanrıların hepsi önümden yürüdü ve] Puranda şehri[ni yen]dim

83 [ve esirleri saraya getirdim ve onla]rın sayısı 15[x]00 esir

84 [idi. Hattuša şehrine, beylerin, yaya askerlerin, arabalı savaşçıları]nın: [esirler] sığırlar, koyunlar

85 [getirdiklerinin sayısı yok i]di.

[1190] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, 1933, s. 64-67; J. P. Grélois, 1988, s. 64, 82.

II. 7. 2. 3. Koyun ve Koyundan Sağlanan Tüketim Maddeleri

İlgili metinlerde ele aldığımız gibi koyun, suçların telafisinde, büyü ritüellerinde, tanrılara sunulan kurbanlar arasında, bayram ya da cenaze yemeklerinde sıkça kullanılmıştır. Bunların dışında koyun, eti, sütü, derisi ve yünü için de yetiştirilmiştir. Yetiştirilen bu koyunların fiyatları ise kanunlarla belirlenmiştir. Hitit kanunlarının 179. paragrafı (KBo VI 26 II 36-37), hayvanların satış bedeline yöneliktir. Bu maddede bir koyun bir şekel, üç keçi iki şekel, iki kuzu bir şekel, iki oğlak yarım şekel gümüş fiyatındadır.

KBo VI 26 II 36-37[1191]

§ 179. (36) *ták-ku* I UDU I GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU ŠA* III ÙZ II GÍN KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU*

(37) *ŠA* II SILA$_4$ I GÍN KÙ.BABBAR *Š[I-I]M-ŠU nu ŠA* II MÁŠ.TUR 1/2 GÍN <KÙ. BABBAR> *ŠI-IM-ŠU*

Tercüme:

§ 179. (36) Eğer bir koyun <ise> bedeli bir şekel gümüş<tür>, üç keçinin bedeli iki şekel gümüş<tür>,

(37) iki kuzunun bedeli bir şekel gümüş<tür> ve iki oğlağın bedeli yarım şekel gümüş<tür>.

Küçükbaş hayvanların fiyatlarını bu maddeye göre karşılaştırmak gerekirse; koyun, keçiden ve yavru hayvanlardan daha pahalıdır. Kuzu da oğlaktan pahalıdır. Dikkat çekici nokta ise bir koyun 1 şekel gümüş iken, bol kıllı koyun derisinin de 1 şekel gümüş

[1191] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 78; R. Haase, 1968, s. 82; F. Imparati, 1992, s. 166; H. A. Hoffner, 1997, s. 142-143; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 36; J. Friedrich, 1959, s. 79; F. Imparati s. 167; H. A. Hoffner, 1997, s. 143; G. Karauğuz, 2018a. s. 97.

olmasıdır (Bkz. Tablo 3). Aradaki bu fark, ticari açıdan dokuma için gereken yünün önemini ve yünlü özel bir cins koyunun varlığını göstermektedir.

Kanunların 185. paragrafı (KBo VI 26 III 9-15) ise hayvan derisinin satış bedelini konu edinmiştir. Bu maddeye göre, bol kıllı koyun derisi bir şekel, kırkılmış on koyun derisi bir şekel, yirmi kuzu derisi bir şekel, yirmi oğlak derisi bir şekel gümüştür. Aynı zamanda yetişkin iki öküzün eti de bir koyun fiyatındadır.

KBo VI 26 III 9-15[1192]

§ 185. (9) *ŠA* I IKU ^{GIŠ}SAR ^{GIŠ}GEŠTIN I MANA KÙ.BABBAR *ŠI-IM-ŠU*

(10) *ŠA* KUŠ GUD.GAL I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* V KUŠ GU_4 *ša-ú-i-ti-iš-ta-aš*

(11) I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* X KUŠ AMAR I GÌN KÙ.BABBAR *ŠA* KUŠ UDU

(12) *wa-ar-hu-iš* I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* X KUŠ UDU *HA-RU-UB-Tl* I GÍN KÙ.BABBAR

(13) *ŠA* IV KUŠ UZ_6 I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* XV KUŠ UZ_6 *wa-al-li*

(14) I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* XX KUŠ $SILA_4$ I GÍN KÙ.BABBAR *ŠA* XX KUŠ MÁŠ.TUR

(15) I GÍN KÙ.BABBAR II GUD.GAL UZU-*ŠU-NU ku-iš wa-a-ši* I UDU *pa-a-i*

Tercüme:

§ 185. (9) Bir IKU bağın bedeli bir mine gümüş<tür>.

(10) Yetişkin öküzün derisinin bir şekel gümüş, beş sütten kesilmiş sığır derisinin

(11-12) bir şekel gümüş, on dana derisinin bir şekel gümüş, bol yünlü koyun derisinin bir şekel gümüş, kırkılmış on koyun derisinin bir şekel gümüş,

(13) dört keçi derisinin bir şekel gümüş, kırkılmış on beş keçi derisinin

[1192] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 80; R. Haase, 1968, s. 84-85; F. Imparati, 1992, s. 170; H. A. Hoffner, 1997, s. 147; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 37-38; J. Friedrich, 1959, s. 81; F. Imparati s. 171; H. A. Hoffner, 1997, s. 147; G. Karauğuz, 2018a, s. 98.

(14) bir şekel gümüş, yirmi kuzu derisinin bir şekel gümüş, yirmi oğlak derisinin

(15) bir şekel gümüş <bedeli vardır>. Yetişkin iki öküzün etini satın alan kimse bir koyun versin.

Bu madde de görüldüğü gibi hayvan derisi fiyatları gümüş cinsinden belirtilmiştir. 1 mine[1193] 40 şekel gümüşe, 1 şekel de yaklaşık 8 gram gümüşe tekabül etmektedir.[1194] Bu listede ise tüm deri fiyatları 1 şekel olarak gösterilmiş ancak hayvan çeşidi ve sayısı değişmiştir (Bkz. Tablo 9). Örneğin, bol yünlü bir koyun derisi, kırkılmış on koyun derisi ya da on dana derisi ile aynı fiyata sahiptir. Metinlerde pek çok yerde geçen koyun derisinin hangi eşyaların veya kıyafetlerin yapımında kullanıldığı bilinmese de, KBo X 31 (CTH 627) numaralı metinden ayakkabı yapımında kullanıldığı sonucu çıkarılabilmektedir.

KBo X 31 Vs. III 19-20 (CTH 627)[1195]

19 III [GU]$_4$ XV UDU$^{HI.A}$ *QA-DU* KUŠ^{MEŠ}-*ŠU-NU*

20 UGULA [L]Ú^{MEŠ} E.DÉ.A *da-a-i*

Tercüme:

19 üç sığır, on beş koyun ve onların derilerini

20 ayakkabıcıların başı alır.

Aynı zamanda koyun postu/yapağı (^{KUŠ}*kurša*), verimlilikle ilgili tanrının simgesi olarak görülmüş ve AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramlarında kutlama yapılan şehirlere götürülmüştür. Özel bir dini anlam yüklenen koyun postu, başkentte ve bazı diğer kentlerde muhafaza edilmiş ve sadece simge olmayıp genelde bizzat koruyucu tanrının

[1193] A. Ünal, 2016, s. 329.

[1194] A. Ünal, 2007, s. 50, d.n. 29.

[1195] Transkripsiyon için Bkz.: I. Singer. 1984, s. 103.

kendisi olarak düşünülmüştür. Koyun postu üzerinde; Tanrıça İnara, Zithariya, Hapalantiya, Kappariyamu ve bazı diğer tanrılar da dahil çok sayıda koruyucu tanrıya tapılmıştır. Koruyucu tanrıların adlarına ve bunlara tapıldığı yerlerden, kutsal koyun postu kültünün Hatti geleneğine bağlı olduğu sonucuna varılmıştır.[1196] AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramına ait KUB XX 25 + KUB X 78 numaralı metinde koyun postu yani ^{KUŠ}*kursa* Tanrısı şöyle geçmektedir:

KUB XX 25 + KUB X 78 Rs. VI[1197]

8 *ma-a-an* [ŠE$_{12}$]-*an-ti I-NA* ITU.XII.KAM

9 $^{D.KUŠ}$*kur-ša*[-*aš*]

10 ŠA ^{D}U ^{URU}[*Z*]*i-pa-la-an-da*

11 *A-NA* KASKAL.IM.GÀL-LU *pa-iz-zi*

Tercüme:

8 Eğer k[ış]ın 12'nci ayda

9 ^{KUŠ}*kurša* Tanrısı

10 [Z]ippalanda şehri Fırtına Tanrısı'nın

11 güney istikametindeki yola giderse …

KUB XVII 10 IV 29 (CTH 324) numaralı metinde ise *eya-* ağacına asılan ve koyun derisinden yapılmış ^{KUŠ}*kurša-*, avcı çantası olarak geçmekte ve içinde koyun yağı bulunmaktadır:

KUB XVII 10 IV 29 (CTH 324)[1198]

28 . . . . ^{GIŠ}*e-ya-az-kán* UDU-*aš* ^{KUŠ}*kur-ša-aš kán-kán-za na-aš-ta*

29 *an-da* UDU-*aš* Ì-*an ki-it-ta* . . .

[1196] V. G. Ardzinba, 2010, s. 17.

[1197] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. G. Güterbock, "The North-Central Area of Hittite Anatolia", **JNES** 20 (1961), s. 92; Ö. Sir Gavaz, 2011, s. 259.

[1198] E. Reyhan, 2004, s. 87.

Tercüme:

28 . . . . eya ağacından asılmış, koyun (derisinden yapılmış) bir avcı çantası

29 (çantanın) içinde koyun yağı bulunur . . .

Yine bir bayram töreni metnine ait ancak hangi bayram olduğu tespit edilemeyen Envanter No: AnAr 87-2-06 numaralı bir tablet parçasında, koyun postlarından bahsedilmektedir.

Envanter No: AnAr 87-2-06 Vs. II 1-7[1199]

1 *zé-ri-ya-al-li-kán*

2 GIŠ ^{D}INANNA.GAL ^{É}*hi-i-li*

3 *ti-an-zi* I DUG GEŠTIN I DUG KAŠ-*ya* [*da-an-zi*]

4 *nu-kán* GAL$^{HI.A}$ *aš-nu-wa-an-zi*

5 V KUŠ.UDU-za ^{LÚ}SANGA *da-a-i* I KUŠ.UDU-*m*[*a*]

6 I ^{UZU}ÚR ^{UZU}*za-ak-ki-iš-ra-ya*

7 ^{LÚ}GUDU$_{12}$ *da-a-i ta ap-pa-a-i*

Tercüme:

1 *zeriyalli'*yi (belirsiz kült eşyası, kap ayaklığı),

2 büyük liri avluya

3 koyarlar. Bir şarap (dolu) kabı, bir bira (dolu) kabı [alırlar]

4 ve GAL kadehlerini hazırlarlar.

5 Rahip, beş koyun postunu alır. Bir koyun postunu v[e]

6 bir uzvu ve *zakkišra* uzvunu

7 merhemli rahip alır. Sonra tamamlanır (sona erer).

[1199] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Akdoğan, "Bayram Törenine Ait Çivi Yazili Hititçe Bir Tablet Parçası", **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2006 Yıllığı,** (2007), s. 164.

Metnin devam eden kısmından anlaşıldığına göre, rahipler koyun postlarını aldıktan sonraki gün Yeryüzünün Güneş Tanrıçası'nın tapınağında bayram kutlaması yapmaktadır. Ancak bu kısımda, koyun postlarına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Anlaşılan ise kutsal postun haricinde koyun postlarının, bayram ritüelleri arasında yer aldığıdır. Koyun postu, bayram ritüellerinin yanında büyü ritüellerinin malzemeleri arasında bulunmuş ve büyülerin yapımında kullanılmıştır. Büyü ritüellerinden birisi olan Kizzuwatna'lı bayan Maştigga'ya ait bir ritüel metninde, ritüel malzemeleri arasında koyun postu şöyle geçmektedir:

KBo XXII 109 Vs. I 9-10[1200]

9 [ ] KUŠ.UDU I TÚG BABBAR TUR I$^{NU\text{-}TIM}$

10 [ ]X GAL I^{GIŠ}BANŠUR [

Tercüme:

9 [ ] koyun derisi, bir küçük beyaz elbise, bir [

10 [ ] büyük, bir masa [

Koyundan elde edilen başka bir ürün ise yündür. Hititler'de küçükbaş hayvanlara bağlı olarak bir tekstil sanayisi oluşmuş ancak ev tipi ebatlarında yapılmıştır. Birçok yerleşmeden günümüze ulaşan pek çok ağırşak[1201] ve dokuma tezgahı ağırlıklarından anlaşıldığı gibi yün eğirme ve dokuma evlerde yapılmıştır.[1202] Konfeksiyonda seri üretim olmadığı için, giyim eşyası her zaman gıda maddesinden pahalı olmuştur. Hitit kanunlarının 182. paragrafında; "*mavi yün bir giysinin bedeli 20 şekel gümüştür*" ibaresi bulunmaktadır.[1203] Bu tür elbise kumaşları $^{LÚ/MUNUS}$UŠ.BAR denilen "dokumacı" ve

[1200] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Reyhan, 2004, s. 202-203.

[1201] Ağırşak; yün iplik eğrilen iği ağırlaştırmak için alt ucuna geçirilen yarım küre biçiminde, ortası delik ağaç veya kemik parçadır.

[1202] J. G. MacQueen, 2013, s. 110.

[1203] F. Imparati, 1992, s. 168-169.

LÚ*EPIŠ* GADA denilen "kumaş imal eden" kişiler tarafından üretilmiştir.[1204] Bir koyunun 1 şekel gümüşe satıldığını göz önünde bulunduracak olursak, yün bir elbise için 20 şekel gümüş çok fazladır. Ancak yünün kırkılması, eğirilip ip haline getirilmesi, renklendirilmesi, dokunması ve biçilip dikilmesi aşamaları emek, zaman ve de meslek bilgisi gerektirmektedir.

Kral ve kraliçeye vergi olarak verilen ya da başka krallar tarafından hediye olarak gönderilen değerli yün ve giysiler de, her zaman altın kupalarla birlikte listeye kaydedilmiştir.[1205] Bu durum ise yün kaynağı olan koyunun daha değerli olmasını sağlamıştır. Yünün kıymetli bir mamul ürün olduğunu altın ve gümüşle birlikte haraç olarak alındığını çeşitli metinlerde görmek mümkündür. Bu örneklerden biri, Hitit kralı I. Šuppiluliuma'nın Ugarit haraçları hakkındaki Akadca kararnamesidir (RS 17.227). Bu kararnamede Ugarit kralı II. Nigmaddu'nun, krala, kraliçeye, prense, başyazıcıya ve diğer görevlilere vermesi gereken haraçlar listelenmekte ve haraçlar arasında yüklü miktarda yün de görülmektedir:

RS 17.227 21-30[1206]

"12 mine, 20 şekel altın, 1 mine ağırlığında bir altın kupa başlıca haraçtır. 4 keten giysi, bir büyük keten giysi, 500 şekel mavi erguvan yün, 500 şekel kırmızı erguvan yün, efendisi Büyük Kral Majestem için.

30 şekel ağırlığında bir altın kupa, bir keten giysi, 100 şekel mavi erguvan yün, 100 şekel kırmızı erguvan yün kraliçe için.

[1204] T. Yiğit, "Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Dokumacılar", **Tarih İncelemeleri Dergisi,** S. 17/2 (2002b), s. 80; A. Ünal, 2016, s. 117.

[1205] B. Brandau, H. Schickert, **Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu**, Çev.: N. Mertoğlu, Ankara 2011, s. 94.

[1206] G. Beckman, 1996, s. 151-153, No. 28A; S. Alp, 2000, s. 91; S. Lackenbacher, **Textes Akkadiens D'Ugarit**, Paris 2002, s. 74.

30 şekel ağırlığında bir altın kupa, bir keten giysi, 100 şekel mavi erguvan yün 100 şekel kırmızı erguvan yün veliaht prens için.

30 şekel ağırlığında bir altın kupa, bir keten giysi, 100 şekel mavi erguvan yün, 100 şekel kırmızı erguvan yün başyazıcı için" haraç verecekti.

Başka bir örnek olan IBoT I 31 (CTH 241. 1) numaralı metinde ise Ankuwa kentinin vergileri arasında, çeşitli renkte yünler, deri ve kumaş ürünleri görülmektedir.

IBoT I 31 Vs. I 1-11 (CTH 241. 1)[1207]

1 I ^{GI}PISAN SA_5 GAL SÍG ZA.GÌN SÍG SA_5 SÍG *HAŠ-MA-NU [MA]-LI*

2 I ^{GI}PISAN SA_5 GAL GÌR UR.MAH IGI.DU_8.A *ŠA* KUR ^{URU}*A-mur-ri-kán*

3 GAD$^{HI.A}$ *an-da IŠ-TU* GIŠ.HUR *gul-aš-ša-an*

4 EGIR-*an-da-ia-kán* XXXVII GAD ^{URU} *A-la-ši-ia*

5 I ^{KUŠ}A.GÁ.LÁ *TA-HAP-ŠI* NUMUN ^{GIŠ}ESI *Hur-ri-ia*

6 I ^{KUŠ}A.GÁ.LÁ *TA-HAP-ŠI pít-tu-la-aš* II ^{TÚG}*KU-UŠ-ŠA-DI* I ^{TÚG} *a-tu-up-li*

7 II TÚG.SIG ŠU.NIGIN V TÚG III ^{TÚG}*šar-ri-ua-aš-pa-aš* I TÚG SIG I ^{TÚG} *ma-za-kán-ni-iš*

8 I $^{NU-TUM}$ ^{TÚG}GAD.DAM^{MEŠ} SA_5 I $^{NU-TUM}$*-ma* ZA.GÌN I ^{TÚG}*ka-lu-up-pa-aš* SA_5

9 I ^{TÚG}*Ka-lu-pa-aš* ZA.GÌN I *lu-pa-ni-iš* ZA.GÍN SUM ^{f}*Aš-pu-na-wi-ya*

10 II ^{TÚG}*HA-ZAR-TI* I TÚG ZA.GÌN I ^{GAD}*Eh-li-pa-ki* KEŠDA-*ma*

11 MUNUS.LUGAL *an-da da-a-iš ku-u-un* ^{GI}PISAN *na-a-wi ha-ti-ú-i-ta-an-zi*

12 I ^{GI}PISAN SA_5 GAL GÌR UR.MAH *MA-AN-TA-AT* ^{URU}*An-ku-u-wa*

Tercüme:

1 Bir kırmızı sepet, büyük; mavi, kırmızı ve mor yün (ile) doldurulmuştur.

[1207] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Košak, 1982, s. 4-6; S. Ayyıldız, **Hitit Metinlerinde Alaşiya Ülkesi**, Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 82, 85.

2-3 bir kırmızı sepet, büyük; aslan ayağı, tahta tablete kaydedilenler içinde kumaşlar Amurru memleketinin hediyesi

4 bundan başka otuz yedi (ölçü) Alaşiya kumaşı

5 deriden kemerli bir çanta, Hurri abanoz ağacı tohumu

6 kemer ile bağlanmış deriden bir çanta, iki kuššadi elbisesi, bir atupli elbisesi

7 iki iyi kalitede elbise, toplam: beş elbise, üç palto, bir iyi kalitede elbise, bir lüks elbise

8 bir çift kırmızı tozluk, bir çift mavi, bir kırmızı yelek

9 bir mavi yelek, bir mavi bant, Ašpunaviya'nın hediyesi

10-11 iki yeşil elbise, bir mavi elbise, kraliçe için koyulmuş düğümlerle süslenmiş bir ehlipaki elbisesi. Bu sepeti henüz kaydetmediler.

12 bir kırmızı sepet, büyük; aslan ayağı: Ankuwa kentinin vergisi.

Aynı zamanda yün, büyü ritüellerinde büyü malzemesi olarak kullanılmış ve bu durum metinlerde sıklıkla belirtilmiştir. Bu metinlerden birisi olan KUB XV 31 numaralı tanrıları çağırma ritüelinde, tanrıları çekmek için kırmızı yün ve ayrıca bir tutam yün kullanılmaktadır:

KUB XV 31 I 33-34[1208]

33 *nu-za* DINGIR^{MEŠ} *hu-u-it-ti-ia-u-an-zi ap-pa-an-zi na-aš IŠ-TU* SÍG.SA$_5$

34 *hu-ut-tu-ul-li-it* ^{TÚG}*ku-ri-iš-ni-it-ta hu-ut-ti-ia-zi*

Tercüme:

33 ve tanrıların çağırılmasına geçilir. Onu (tanrıyı) kırmızı bir yün,

34 (bir koyundan) bir tutam yün ve bir başlık kullanarak çeker,

[1208] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Reyhan, 2016, s. 11-12.

Başka bir örnek olan Tunnawi'nin kısırlık tedavisi ritüelinde ise kurban sahibinin çocuk sahibi olması için yapılan uygulamalardan birisinin yün yumaklarını çözmek olduğu görülür:

Bo 2062 (=KUB VII 53)+Bo 2589 (=KUB XII 58) I 53-55[1209]

53 *ma-ah-ha-an-ma lu-uk-kit-ta nu* EN SÍSKUR ^{GIŠ}ZA.LAM.GAR *ú-iz-zi*

54 *na-aš ma-ah-ha-an a-ri nu* GE_6-TÌ *wa-aš-še-iz-zi nam-ma* ^{MUNUS}ŠU[.GI ^{SÍG}ZA.GÌN]

55 SÍG SA_5 *da-a-i na-at pár-la-a-iz-zi*

Tercüme:

53 Gün doğduğu zaman kurban sahibi çadıra gelir

54 Ve o geldiği zaman siyah elbiseleri giyer. Sonra "yaşlı kadın" alır [mavi yünü]

55 (ve) kırmızı yünü ve onları çözer.

Kizzuwatnalı Maštigga'nın kavga etmiş aile bireylerini barıştırmak için yaptığı büyü ritüellerinde ise kurban sahiplerinin vücutlarına farklı renklerde yün ipler dolanmaktadır:

KBo XXXIX 8 Vs. I 31-32[1210]

31 *tu-ig-ga-ša-aš-[ma-aš-ká]n* ^{SÍG}ZA.GÌN $^{SÍG}SA_5$ *šu-u-il an-da*

32 *i-ia-az-zi*. . . .

31 onların vücutlarına mavi ve kırmızı yünden ipi

32 dolar. . .

Bu ritüellerde çeşitli renklerdeki yün ipler, kötülükleri çekmesi için, kurban sahibinin vücuduna dolanmış ya da kurban sahibinin elleri, kafası iple bağlanmıştır. Kurulan bu sembolik bağlantı ile kurban sahibinin üzerindeki kötülüklerin ipe

[1209] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, E. H. Sturtevant, 1938, s. 8-9.

[1210] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Reyhan, 2003b, s. 169.

aktarıldığına inanılmıştır. Daha sonra ise bu ipler kesilerek ya da çekilerek kurban sahibinden uzaklaştırılmıştır.[1211]

Koyun derisi ve yün, hem çeşitli ürünlerin yapımında hammadde olarak kullanılmış hem de kutsal anlamlar yüklenerek ritüellerde kullanılmıştır. Aynı zamanda et tüketiminin temelinde bulunan koyun eti de kanunlarda yer almış ve satış bedelleri belirlenmiştir. Kanunların 186. paragrafı (KBo VI 26 III 16-19)'na göre, bir yaşında iki sığır eti bir koyun, sütten kesilmiş beş sığırın eti bir koyun, on dana eti bir koyun, on koyun eti bir koyun, yirmi kuzu eti bir koyun, yirmi oğlağın eti bir koyun olarak belirlenmiştir (Bkz. Tablo 10).

KBo VI 26 III 16-19[1212]

§186. (16) *ŠA* II GU_4 *i-ú-ga-aš-ša-aš* UZU-*ŠU-NU* [*k*]*u-iš wa-a-ši* I UDU *pa-a-i*

(17) V GU_4 *ša-ú-i-ti-iš-ta-aš* UZU-[*ŠU-N*]*U ku-iš wa-a-ši* I UDU *pa-a-i*

(18) *ŠA* X UZU.AMAR I UDU *pa-a-i ŠA* X [UZU.]UDU I UDU *pa-a-i*

(19) *ŠA* XX UZU.$SILA_4$ I UDU *pa-a-i t*[*ák-ku* XX U]ZU MÁŠ.TUR *ku-iš-ki wa-a-ši* I UDU *pa-a-i*

Tercüme:

§186. (16) Bir yaşında iki sığırın etini satın alan kimse bir koyun versin,

(17) sütten kesilmiş beş sığırın [onlar]ın etini satın alan kimse bir koyun versin,

(18) on dananın etini satın alan kimse bir koyun versin, on koyunun [etini] satın alan kimse bir koyun versin,

(19) yirmi kuzunun etini satın alan kimse bir koyun versin; [eğer (?) yirmi] oğlağın etini biri satın alırsa, bir koyun versin.

[1211] E. Reyhan, 2003a, s. 123.

[1212] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 82; R. Haase, 1968, s. 85; F. Imparati, 1992, s. 172; H. A. Hoffner, 1997, s. 147; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 38; J. Friedrich, 1959, s. 83; F. Imparati s. 173; H. A. Hoffner, 1997, s. 147-148. G. Karauğuz, 2018a, s. 98.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalı toplumlarda, değişim aracının tahıl ya da hayvan olması bilindik bir olgudur. Kanunların 179. paragrafında 1 koyun 1 şekel gümüş yani yaklaşık 8 gram gümüş olarak gösterilmiştir. Bu yüzden burada ele aldığımız hayvan eti fiyatlarının 8 gram gümüşe denk olduğunu düşünebiliriz. Ancak dikkat çeken nokta, buradaki fiyatların gösterilmesinde koyunun kullanılmasıdır. Muhtemelen koyun, eti, yünü, derisi için en çok kullanılan ve alım-satım işlemlerinde değişime en uygun hayvandır.

Koyun gibi diğer hayvanların etlerinin satış bedeli 8 gram gümüş olarak gösterildiğine göre, gündelik hayatta gıda tüketimin önemli bir kısmını et oluşturmuş olmalıdır. Ancak bu etlerin nasıl pişirilip tüketildiğine dair detaylı bilgiler yazılı kaynaklarda mevcut değildir. Yine de ritüel metinlerinde, yemek tarifi olarak görebileceğimiz pasajlar bulunmaktadır. Bu pasajlardan birisi olan KBo XI 72 Vs. II 41 vdd. (CTH 447) numaralı metinde, koyunun sakatatlarının ızgara yapıldığı etinin ise haşlandığı görülür: ”*Daha sonra üç adet koyunun etini alırlar. Ciğer, yürek ve 'renkli böbrek'i (belki de dalak?) açık ateşte ızgara yaparlar. Dokuz kalın ekmeği ve bir pastayı kurban çukuruna getirirler ve onları aşağıya kurban olarak sunarlar. Eti haşlarlar; (ama) ayakları ve deriyi (kazanın) içine atmazlar; onları çukurun içine koyarlar*.”[1213]

Başka bir örnek olan ve ailelerin geçimsizliğine karşı Maštigga’nın yaptığı büyü ritüeli olan KBo II 3 I’de koyun etinin pişirilmesine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Bu yemekte, zeytinyağı ve bal, kızartılmış koyun etinin üstüne bir çeşit sos olarak dökülmektedir.[1214]

[1213] A. Ünal, 2007, s. 138-139.

[1214] S. Erkut, “Hititler’de Arı ve Bal”, **Acta Turcica**, S. 1/1 (2011), s. 39.

KBo II 3 I 51-55 (CTH 404)[1215]

52 *nu* UDU *ha-ad-d*[*a-a*]*n-zi nam-ma-an ar-h*[*a ha-ap*]*-pé-eš-ša-*[*na-an-zi*]

53 *nu* GUNNI *i-a*[*n-z*]*i na-an ar-ha* [*wa-ar-nu-wa-a*]*n-*[*zi*]

54 LÀL-*ia-aš-ši-kán* Ì^{GIŠ}*S*[E_{20}]-*ER-DU*$_4$ *še-er l*[*a-hu*]*-wa-an-zi* N[INDA.GUR$_4$.RA *pár*]-*ši-ya*

Tercüme:

52 ve koyunu kes[erle]r ve onu [parçalara ayırırlar]

53 ve ocağı hazı[rlar] ve onu yakarlar (kızartırlar)

54 balı, zeytinyağını üzerine d[ök]erler, e[kmeği par]çalarlar.

Koyunun eti, yünü ve derisinin yanında, koyundan elde edilen ürünlerin arasında koyun yağı da bulunmaktadır. Koyun, küçükbaş hayvanlar arasında en yağlı olanlarındandır ve özellikle kuyruğu yoğun şekilde yağ içermektedir. Kuşkusuz koyundan elde edilen yağ, yemeklerin pişirilmesi ve saklanmasında kullanılmıştır. Mutfak kullanımının dışında ise metinlerde görüldüğü üzere arabaları yağlamakta da kullanılmıştır.

HT 1 II[1216]

34 *nu* EGIR-*an-da A-NA* ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} DINGIR-*LIM* ŠÀ(G).GAL$^{HI.A}$ ^{UZU}IA$_3$.UDU-*ia*

35 *ú-da-an-zi nu-uš-ša-an an-da ki-iš-ša-an me-ma-an-zi*

36 ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}*-wa tu-u-ri-ya-an har-ti nu-wa ki-i* ŠÀ(G).GAL$^{HI.A}$

37 *e-ku-za-an-du nu-wa-ra-at iš-pí-ya-an-te-eš*

38 *a-ša-an-du* ^{GIŠ}GIGIR-*ya-wa-ták-kán IŠ-TU* IA$_3$.UDU

39 *iš-ki-ya-an e-eš-du nu-za-kán* DINGIR-*LUM* ^{D}IM-*wa* KUR.KA

[1215] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: J. L. Miller, 2004, s. 75-76.

[1216] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 31.

40 *an-da-an na-iš-hu-ut* I.NA KUR ^{URU}*Ha-at-ti-ma-wa-kán*

41 *an-da aš-šu-li na-iš-hu-ut*

Tercüme:

34 ve arkadan tanrının atlarını, yemi ve koyun yağını

35 getirirler ve şöyle söylerler:

36 "atları koştun! Bu yemi

37 yesinler! Ve onlar doymuş

38 olsunlar! Araban koyun yağıyla

39 yağlanmış olsun! Tanrı! Fırtına Tanrısı'nı senin memleketine

40 döndür! Hatti memleketine

41 iyi olarak döndür!"

Metinlerden, Hitit ordusunun atlı savaş arabalarına dayandığını ve kraliyet ailesinin atlı arabalar ile seyahat ettiğini öğrenmekteyiz. Bu arabaların işlevselliğini korumak için sürekli yağlanmış olmalılardır ve koyun yağı bu bakımdan da önemli olmalıdır.

Koyun yağının, büyü ritüellerinde kullanılmak üzere figürinler yapmak için balmumu (GAB.LÀL) ile birlikte kullanıldığı da bilinmektedir.[1217] Bu ritüellerden birisi, kısırlık tedavisi için uygulanan Tunnawi'nin ritüelidir ve koyun yağı şöyle geçmektedir:

KUB VII 53 (= Bo 2062) + KUB XII 58 (= Bo 2589) I 49-50[1218]

49 …. I *še-na-aš* GAB.LÀL

50 [I *še*]-*na-aš* ^{UZU}IÀ.UDU *na-at* ^{UZU}IÀ-*ia-az an-da iš-hi-ia-an-te-eš*

Tercüme:

[1217] H. A. Hoffner, 1995, s. 109.

[1218] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, E. H. Sturtevant, 1938, s. 8-9

49 …. Bir figür bal mumundan (yapılmış)

50 [bir] figür koyun yağından (yapılmış) ve bunlar iç yağının içerisine sarmalanmış…

Başka bir örnek olan Kizzuwatnalı Maštigga'nın büyü ritüelinde ise koyun yağından diller yapılır ve bu diller analoji büyüsüne hizmet eder:

KUB XXXII 115+KUB XXXIV 84+IBoT II 111+ KBo XXXIX 8 Vs. I 48-53[1219]

48 [(*nu* ^{MUNUS}Š)]U.GI EGIR-*an-da* [(MUN^{UZ})]^{U} SA ^{UZ}(^{U}Ì UDU?)

49 [(GA)]B.LÀL *da-a-i nu* GAB.L[(ÀL EME$^{HI.A}$ *i-ya-zi)* [*na-at-kán*]

50 [(*A-NA* II)] *BE-EL* SÍSKUR.SÍSKUR [(*še-er ar-ha wa-ah-nu-zi*)]

51 [(MUN-*i*)]*a-aš-ma-aš-kán ap-pu-uz-zi* ^{UZU}[(SA *še-er-ar-a*)]

52 [(*wa-ah-*)]*nu-zi na*[*m-ma-aš-ma-ša-a*]*t pa-ra-*[(*a e-ep-zi*)] *na-at* KAB-*la-az*)]

53 [(*na-at* GÙB-*la-az ki-iš-š*)]*a-ra-a*[(*z an-da*) *ta-ma-aš-*(*zi*)]

Tercüme:

48 Sonra, [yaşlı k]adın [tuz]u, koyun yağını

49 ve de bal[mumu]nu alır, balmu[mundan diller yapar ve onları]

50 [iki] kurban sahibinin [başlarının üzerinde çevirir]

51 [tuzu], içyağını ve de siniri [onların üzerinde]

52 [çev]irir, sonra [onları, onlara uzatır]

53 [ve onlar, ona sol elleriyle baskı yaparlar].

Figürinlerin balmumu ve koyun yağından yapılma amacı, kötülükleri temsil etmeleri ve bir sonraki ritüel sırasında imha edilmeleridir. Sembolleri imha etmenin kesin

[1219] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: L. Rost, 1953, s. 350-351; E. Reyhan, 2004, s. 32-33; J. L. Miller, 2004, s. 68-69.

şekli belirsizdir. Ritüel metnindeki fiil, muhtemelen "eritmek" anlamına gelen *arha šallanu-* dur.[1220]

Hiç kuşkusuz yemeklerin tatlandırılması ve pişirilmesinde yer alan koyun yağı, değerli bir gıda maddesi olarak görülmüş ve tanrılara diğer yiyeceklerle birlikte sunulmuştur. Bu düşünceye örnek teşkil eden Hapalla'lı Ašhella'nın, veba salgını karşısında yaptığı ritüelde (CTH 394) tanrılara diğer yiyeceklerle birlikte iç yağı sunulmaktadır. Bu yağlar, sunulmadan hemen önce kesilen koç ve tekeye ait olmalıdır. Çünkü getirilen sunular arasında iç yağı sayılmamakta ancak koç ile tekeler kesildikten ve etleri pişirildikten sonra sunular arasına eklenmektedir:

CTH 394 (KUB IX 32 + KUB IX 31 III 14 + HT I 3 I IV 43 + KUB XLI 18 II 2-III) Öy. 38-43[1221]

38 *nu* ^{GIŠ}*la-ah-hur-nu-uz-zi kat-ta-an iš-pár-ra-an-zi nu-uš-*[(*ša-an* ^{UZU}Ì NINDA.KUR$_4$.RA$^{HI.A}$)]

39 GÍR.TUR-*li-ya ki-ša-an ha-an-da-an-zi n*[(*am-ma IŠ-TU* KAŠ GAL$^{HI.A}$ ^{DUG}GÌR.KÁN)]

40 *šu-un-ni-an-zi nam-ma-kán an-da ki-*[(*iš-ša-an me-ma-ah*)*-ha-an-zi ka-aš-ma-wa tu-uk A-NA* DINGIR^{LIM} ŠÀ.GAL]

41 *hu-da-ak ha-an-te-iz-zi pal-ši ú-*[*tu-um-me-en nu-wa tu-uk A-NA* DINGIR^{LIM} VI UDU.ŠIR$^{HI.A}$ VI MÁŠ.GAL$^{HI.A}$*-ia*]

42 *tar-nu-um-me-en ki-nu-na-wa ka-a-ša* [*tu-uk A-NA* DINGIR(*^{LIM} zé-ya-an-ta-az nam-ma IŠ-TU* UZU NINDA KAŠ)]

43 *hu-u-i-ša-*[*wa-az* (*pí-ya-u-e*)]*-an . . . .*

[1220] H. A. Hoffner, 1995, s. 109.

[1221] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, 1985, s. 10-26; David P. Wright, 1987, s. 50-55; O. R. Gurney, 1977, s. 49; İ. Aykut, 1991, s.19-30.

Tercüme

38 Yaprakları aşağıya sererler; iç yağını, somunları ve

39 küçük hançeri (üzerine) şöyle yerleştirirler. Sonra bira ile kadehleri (ve) GÌR.KÁN kabını

40 doldururlar. Ayrıca, bu sırada şöyle söyler[ler: "Bak, sana, tanrıya gıdayı]

41 hemen ilk önce ge[tirdik. Sana, tanrıya altı koç, altı teke]

42 sunduk". Şimdi bak [sana, tanrıya] pişmişten, ayrıca et, ekmek (ve) bira (ile)

43 çiğ[den] verdik . . . .

Bu kısımda sadece koyundan elde eldildiğini gördüğümüz et, yağ, süt ve süt ürünleri; keçi ve sığırdan da elde edilmiş ve Hitit mutfak kültürünün önemli birer unsuru olmuşlardır.[1222]

II. 7. 3. Hitit Dini Hayatında Koyun

II. 7. 3. 1. Büyü Ritüellerinde Koyun ve Koyun Kurbanı

Koyun, kurban hayvanı olarak bayram, büyü, cenaze, tedavi ritüeli gibi pek çok törende diğer hayvan ve eşyalara göre önemli bir yer işgal etmektedir. Ele aldığımız metinlere göre pek çok tanrıya ve kutsal yerlere kurban olarak sunulmuş ya da hediye edilerek toplanmış, onlar için kesilmiş veya vurularak öldürülmüşlerdir. Koyuna vurularak bayıltıldıktan sonra kesilen, KUB XLI 27 numaralı metinde görüldüğü gibi örnekler de bulunmaktadır:

[1222] F. Ünlü, "Pots for the Food and Foodstuffs in the Hittites", **Current Debates on Social Sciences 2 History**, S. Çeçen, F. Akyüz, Ö. Kahya, K. Toptaş (Edt.), Ankara 2019, s. 32-37.

KUB XLI 27 Rs. IV 9-16[1223]

9 …. UGULA $^{LÚ.MEŠ}$MUHALDIM I UDU

10 $^{NA}_4$ *ta-hu-up-pa-aš-ta-it*

11 SAG.DU-*ZU* III-*ŠU* GUL-*ah-zi*

12 *na-an-kàn* LÚ$^{MEŠ\ É}$*hé-eš-ta-a*

13 É.ŠÀ-*ni an-da pí-e-da-an-z*[*i*]

14 *ta-an PA-NI* DINGIR^{LIM} *ha-at-ta-a*[*n-zi*]

Tercüme:

9-10 Aşçıbaşı *tahuppašta(i)*- taşı ile bir koyunun

11 başına üç kez vurur.

12 ve *hešta*- evi adamları

13 içeri getirir

14 ve tanrının huzurunda keserler.

Sonrasında koyunun parçalanan uzuv veya iç organları çiğ olarak sunulur ya da pişirilir. Koyun bazen de yakılarak kurban edilir. Kimi büyü ritüellerinde de sadece aktarım yapmak ya da benzeşim kurmak için kullanılır.

Bir çağırma ritüelinde, kuşlarla birlikte yakılan kuzu ise şöyle geçmektedir:

KUB XV 31 II 1-5 [1224]

1 *A-NA* IX KASKAL^{NI}-*ma* MUŠEN$^{HI.A}$ *ki-iš-ša-an wa-ar-nu-zi* I MUŠEN

2 *hu-wa-al-zi-ya da-la-hu-ul-zi-ya wa-ra-a-ni* I MUŠEN

3 *ha-a-ri-ya ha-zi-zi-ya* I SILA$_4$-*ma ú-ni-hi-ia a-na*-[*ni-eš-hi-ya*

4 *wa-ra-a-ni an-tu-uh-ša-aš-ša* DINGIR.MAH^{MEŠ}-*aš* ^{D}*Gul-ša-aš*-[*ša*]

[1223] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: V. Haas, 1977, s. 103.

[1224]Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Reyhan, 2016, s. 27-28.

5 *A-NA* ^{D}*Zu-uk-ki* ^{D}*An-zi-li QA-TAM-MA* II MUŠEN I SILA$_4$-*ia* [*wa-ra-n*]*i*

Tercüme:

1 dokuz yolda kuşları şöyle yakarlar: bir kuşu

2 *huwalzi* (ve) *dalahulzi* (yanına çekme) için yakar, bir kuşu

3 *hari* (yol) (ve) *hazizi* (işitme) için bir kuzuyu *unihi* (gelme, varma) (ve) *ananieshi* (memnuniyet) için

4 yakar ve insanın MAH ve Gulšeš tanrıları

5 tanrı Zukki ve Anzili için (de) aynı şekilde iki kuş ve bir kuzu yakar.

Kurban hayvanları, başta kral ve kraliçe olmak üzere şehir halkı, idareciler (^{LÚ}AGRIG), binbaşılar (UGULA LI.IM), saray adamları ($^{LÚ.MEŠ}$IGI.DU$_8$A) tarafından tapınaklardan, saraydan, sofracıların başının evlerinden, şehirlerden verilirler ve alınırlar. Verilen ve alınan bu hayvanlar, törenlerde kullanılmak için bazen tapınaklara bazen de kutsal yerlere törenin belirli günlerinde sevk edilirler. Tören başlamadan önce diğer hayvan ve eşyalarla birlikte hazırlanırlar. Genellikle aşçıların başı tarafından, dini anlamda temizlenir ve yıkanırlar. Sonrasında hayvanların kendileri veya kanları, uzuvları başta kral ve kraliçe olmak üzere prensler, aşçıların başları, beyler, kahin (^{LÚ}AZU), yaşlı kadın (^{MUNUS}ŠU.GI), kurban sahibi (EN SISKUR) gibi kişiler tarafından çeşitli tanrılara, erkek ve kadın tanrılara, kutsal dağ ve nehirlere, kutsal eşya (^{GIŠ}ŠU.A "sandalye") ve yerlere (*adaniya, ambašši, keldi*-), özel yerlerde (doğurma sandalyesi önünde, ocağın önünde, *šinapši*-), kurban olarak sunulurlar. Koyunun sıklıkla kullanımı ve diğer hayvanlara göre tercih edilme sebebi, sığırın vücut yapısına nispetle daha küçük ve fiyat bakımından daha ucuz oluşu olmalıdır.[1225]

[1225] H. Ertem, 1965, s. 86-89.

II. 7. 3. 1. 1. Arzawalı Uhhamuwa'nın Veba Salgınına Karşı Yaptığı Büyü Ritüelinde Koç (CTH 757.A)

KUB IX 31 (CTH 757.A) numaralı metin, veba salgını karşısında Kizzuwatna'lı Zarpiya, Arzawa'lı Uhhamuwa ve son olarak Hapalla'lı Ašhella'nın yaptığı "günah keçisi" temalı büyü ritüellerini anlatmaktadır. Kizzuwatna'lı Zarpiya, ritüelde günah keçisi olarak dokuz erkek çocuk kullanılmaktadır. Hapalla'lı Ašhella, ritüelini orduda yaşanan veba için yapar ve ritüeli için hem keçi hem de koç kullanır. Arzawa'lı Uhhamuwa'nın ritüelinde bulunan koç ise günah keçisi gibi bir uygulamaya tabi tutularak düşman topraklarına gönderilir. Bu ritüellerin ortak noktası, bir şekilde öfkelenen tanrının insanları cezalandırmak için salgın hastalık vermesi ve yapılan bu ritüellerle tanrının yatıştırılmaya çalışılmasıdır. Hem tanrıyı yatıştırmak hem de hastalığı düşman topraklarına göndermek için koç veya keçi günah keçisi olarak kullanılır. Burada ele aldığımız Arzawa'lı Uhhamuwa'nın ritüelinde insanların ölümüne neden olan düşman bir tanrının yatıştırılması için bir koç görevlendirilmiştir.

KUB IX 31 II 43-61 (CTH 757.A)[1226]

43 *UM-MA* ^{m}*Uh-ha-mu-u-wa* LÚ ^{URU}*Ar-za-u-wa ma-a-an-kán ŠA* KUR[^{TI}]

44 *ak-ki-iš-ki-it-ta-ri na-at ma-a-an ku-u-ru-ra-aš ku*[*iš-*]*ki*

45 ^{D}UTU *i-ya-an har-zi nu ki-iš-ša-an i-ya-mi*

46 I UDU.NITÁ *u-un-ni-ya-an-zi nu* SÍG ZA.GÍN SÍG SA_5

47 [SÍ]G SIG_7.SIG_7 SIG GE_6 SÍG BABBAR-*ya an-da tar-na-an-*[*zi*]

48 [*na*]-*at* SÍG *KI-LU-LI i-ya-an-zi nu* I UDU.NITÁ

49 [*har-ša*]-*na-la-an-zi nu* I UDU.NITÁ *A-NA* KASKAL ^{LÚ}KÚR *pa-*[*ra-a*]

[1226] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: P. Dardano, **Die hethitischen Tontafelkataloge aus Ḫattuša (CTH 276-282)**, (StBoT 47), Wiesbaden 2006, s. 147; E. Reyhan, 2004, s. 116-117; D. P. Wright, 1987, s. 55-57; B. J. Collins, "Hittite Canonical Compositions – Uhhamuwa's Ritual Against Plague", **Context of Scripture 1,** (2003b), (Nr. 1.63), s. 162.

50 [*pí-en-n*]*i-ya-an-zi nu-uš-ši-kán an-da ki-iš-ša*-[*an*]

51 [*me-ma-an-z*]*i ku-iš-wa* DINIGR^{LIM} *ŠA* KUR ^{LÚ}KÚR

52 [(*ki-i* UG$_6$-*k*)]*án i-ya-an har-zi nu ka-a-ša*

53 [(*ku-u-un* U)]DU.NÍTA *har-ša-na-al-la-an-da-an tu-uk A*[(*-NA* DINGIR^{LIM})]

54 [(*ták-šu-la*)]*-an ni u-un-nu-um-mi-in-nu* SÌR *ma-ah-ha-an*

55 [*da-aš-šu*]*-wa-an-za ki-e-da-ni-ya A-NA* UDU.NITÁ

56 [*me-na-ah-ha*]*-an-da ták-šu-la-iz-zi zi-ik-ma ku-iš* DINGIR^{LIM}

57 [*ki-i hi-i*]*n-pa-an i-ya-an har-ti nu A-NA* KUR ^{URU}*Ha-at-ti*

58 [*me-na-ah-ha*]*-an-da QA-TAM-MA ták-šu-la-a-i*

59 [*nu-uš-š*]*a-an A-NA* KUR ^{URU}*Ha-at-ti a-aš-šu-li an-da nam-ma*

60 [*na-a-i*]*š-hu-ut nu* I^{EN} UDU *har-ša-na-al-la-an-ta-an*

61 [*I-NA* KUR] ^{LÚ}KÚR *ar-ha pí-en-na-an-zi*

Tercüme:

43 Arzawalı adam Uhhamuva şöyle söyler: Eğer bir ülkede

44 insanlar ölüyorsa ve hangi düşman

45 tanrı buna neden olduysa, şöyle yaparım.

46 Bir koç getirirler ve mavi yün, kırmızı yün

47 sarı y[ün], siyah yün ve beyaz yünleri birbirlerine geçirir[ler.]

48 [ve] onu bir taç haline getirirler

49 [tacı] koçun başına [takarlar]. Koçu düşmanın yoluna doğru

50 sürerler ve şöy[le]

51 [söylerle]r: “Hangi düşman ülkesinin tanrısı

52 bu salgını yaptı ise (sebep olduysa)

53 bu süslenmiş koçu t[anrıya]

54 [dostluk] için gönderiyoruz.” Sürü

55 [kuvvet]li olduğu gibi, koç ile

56 barış sağlansın ki sen

57 bu salgına sebep olan tanrı, Hatti ülkesiyle

58 olan barışı muhafaza et

59 [ve] tekrar Hatti ülkesinin tarafını tut.

60 süslenmiş bir koçu

61 düşman ülkesi topraklarına doğru sürerler.

Metnin bu kısmından sonra, taçlı koçu düşman topraklarına yollarlar. Daha sonra tanrının atları için yem ve koyun yağı getirirler ve bunu yaparken şöyle söylerler: "Atlarını koştun; izin ver bu yemi yesinler ve izin ver doysunlar. Araban koyun yağıyla yağlansın! Ülkene dön, ey Fırtına Tanrısı! Hatti ülkesine iyilik için dön." Sonra bir teke ve iki koyun getirirler. Tekeyi Heptad'a ve bir koyunu Güneş Tanrısı'na sunarlar. Diğer koyunu ise keserek pişirirler. Sonrasında peynir, peynir mayası, mayalı ekmek, şarap, bira ve meyve getirerek bunları tanrının yolculuğu için hazırlarlar.[1227]

II. 7. 3. 1. 2. Hapallalı Ašhella'nın Veba Salgınına Karşı Yaptığı Büyü Ritüelinde Koyun ve Koç (CTH 394)

Hapalla'lı Ašhella'nın salgın ritüelini içeren CTH 394 numaralı metinde orduda salgın, başarısızlık gibi kötü bir durum yaşanması halinde böyle bir ritüelin uygulandığını görmekteyiz. Bu metinde Hapallalı Ašhella, orduda yaşanan bir salgını tedavi edebilmek için yeraltı tanrılarına kurbanlar sunar. Koçlar ve domuzlar, tanrılar için bir yiyecek olarak kurban edilmelerine rağmen, bunlar vekil olarak da kullanılmaktadır. Bir vekil, bir çukura gömüldüğünde aynı zamanda bir kurban olarak da hizmet etmektedir.[1228] Burada

[1227] B. J. Collins, 2003b, s. 162.

[1228] A. Mouton, 2004a, s. 93, d.n. 29.

görüldüğü gibi koç, hem günah keçisi hem bir taşıyıcı hem de bir vekil olarak muamele görmektedir.[1229] Metne göre ritüel, akşam başlayıp, devam eden 4 gün boyunca sürmektedir. İlk akşam, komutanlar tarafından verilen koçlar süslenerek çadırın önüne bağlanırlar ve salgına sebep olan tanrıya adanırlar:

CTH 394 (KUB IX 32 + KUB IX 31 III 14 + HT I 3 I IV 43 + KUB XLI 18 II 2-III) Vs. 1-14[1230]

1 *UM-MA* ^{m}*Aš-hi-la* LÚ KUR ^{URU}*Ha-pal-la*

2 *ma-a-an* MU.KAM-*za har-ra-an-za* KARAŠ-*ia-kán an*-[*da ki-ša-ri*]

3 *nu ki-i* SISKUR.SISKUR DÙ-*mi*

4 DÙ-*mi-ma ki-iš-ša-an* GIM-*an* UD.KAM-*za ne-ku-uz me-hu*-[(*u-ni ki-ša-ri)*]

5 *nu ku-e-eš ku-e-eš* EN^{MEŠ} KARAŠ *hu-u-ma-an-te-eš nu*-[(*za hu-u-ma-an-za)*]

6 UDU.ŠIR *ha-an-da-iz-zi* UDU.ŠIR-*ma ma-a-an har-ga-e-eš*

7 ma-a-an da-an-ku-wa-e-eš Ù-UL ku-it-ki du-ug-qa-ri nu šu-ú-[(*e-el)*]

8 SÍG.BABBAR SÍG.SA$_5$ SÍG.SIG$_7$.SIG$_7$ *an-da tar-na-ah-hi na-at I-an an-da da*-[(*ru-pa-iz-zi*)]

9 *nu-kán* I-EN ^{NA}$_4$ NUNUZ I *KAM-KAM-MA-TUM* AN.BAR *ŠA* A.GAR$_5$-*ia an-da n*[(*e-ih-hi*)]

10 *na-at-kán A-NA* UDU.ŠIR-*aš*$^{HI.A\ UZU}$GÙ-*ŠU-NU* SI-*ŠU-NU-ia an-da ha-ma-an-g*[(*a-mi*)]

11 *na-aš* GE$_6$-*az A-NA PA-NI* ^{GIŠ}ZA.LAM.GAR$^{HI.A}$ *ha-ma-an-ga-an-zi*

12 *nu-kán an-da ki-iš-ša-an me-ma-an-zi ku-iš-wa-kán* DINGIR^{LUM} *kat-ta-an ú-e-ha-at*-[(*ta*)-*a*]-*ri*

[1229] O. R. Gurney, 1977, s. 52.

[1230] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, 1985, s. 10-26; D. P. Wright, 1987, s. 50-55; O. R. Gurney, 1977, s. 49; İ. Aykut, 1991, s.19-30.

13 *ku-iš-wa* DINGIR^{LUM} *ki-i* ÚŠ-*kán i-ia-at nu-wa-at-ta ka-a-ša ku-u-uš* UDU.ŠI[(R-*aš*$^{HI.A}$)]

14 *kat-ta-an iš-hi-ia-nu-un nu-wa-kán kat-ta wa-ar-ši-ia-ah-hu-ut*

Tercüme:

1“Hapallalı Ašhella şöyle (söyler):

2 Orduda kötü bir yıl olursa,

3 bu kurban ritüelini yaparım.

4 Şöyle yaparım: Gün akşam olunca,

5 her kim olursa olsun, bütün komutanların hepsi

6 (bir) koç hazırlarlar. Koç(lar)ın beyaz

7 ya da siyah olmaları önemli değildir.

8 Beyaz, kırmızı, sarı, yeşil yün ipliğini iç içe bükerim ve onları bir örgü haline getirir,

9 Bir boncuk kolyeyi ve kurşunlu demir bir halkayı birleştiririm

10 ve onu koçların boyunlarına ve boynuzlarına bağlarım.

11 Ve geceleyin onları çadırların önüne bağlarlar.

12 Ve bu sırada şöyle söylerler: “Hangi tanrı yüz çevirirse,

13 hangi tanrı bu salgına sebep olduysa, bak bu koçları senin

14 için bağladım. (Bunlarla) tatmin ol!”

Ritüelin ertesi günü, gece dışarda bekletilen koçlar çayıra sürülerek kralın çadırının önüne getirilirler. Kralın çadırının önüne süslenmiş bir kadın oturtulur, 1 çanak bira ile 3 kaba somunu kadının yanına koyarlar. Ve şöyle yaparlar:

CTH 394 (KUB IX 32 + KUB IX 31 III 14 + HT I 3 I IV 43 + KUB XLI 18 II 2-III) Vs. 18-32[1231]

[1231] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, 1985, s. 10-26; D. P. Wright, 1987, s. 50-55; O. R. Gurney, 1977, s. 49; İ. Aykut, 1991, s.19-30.

18 *nam-ma-kán A-NA* UDU.ŠIR-*aš*$^{HI.A}$ EN^{MEŠ} KARAŠ *QA-TI-ŠU-NU ti-ia-an-zi*

19 *nu-kán an-da ki-iš-ša-an ma-ma-an-zi ku-iš-wa* DINGIR^{LIM} *ki-i* ÚŠ-*an i-ia-at*

20 *ki-nu-na-wa ka-a-ša* UDU.ŠIR-*aš*$^{HI.A}$ *a-ra-an-ta-ri nu-wa-ra-at IŠ-TU* ^{UZU}NÍG.GIG

21 ^{UZU}ŠÀ *Ù IŠ-TU* ^{UZU}ÚR *me-ik-ki wa-ar-ga-an-te-eš*

22 *nu-wa-aš-ši-kán ŠA A-MI-LÚ-UT-TI* UZU *pu-ug-ga-ru nam-ma nu-wa-aš-ša-an kat-ta*

23 *ki-e-da-aš* UDU.ŠIR-*aš*$^{HI.A}$ *wa-ar-ši-ia-ah-hu-ut nu* EN^{MEŠ} KARAŠ *A-NA* UDU.ŠIR-*aš*$^{HI.A}$

24 EGIR-*an hi-in-ga-an-zi*

25 *nam-ma-kán* UDU.ŠIR-*aš*$^{HI.A}$ MUNUS^{TUM}-*ia* NINDA.KUR$_4$.RA KAŠ-*ia* KARAŠ *iš-tar-na ar-ha pí-da-an-zi*

26 *na-aš* LÍL-*ri pí-en-na-an-zi na-aš-kán pa-a-an-zi A-NA* ZAG ^{LÚ}KÚR *an-da*

27 *ar-ha pí-it-ta-la-an-zi ku-e-da-ni pí-di an-zi-el Ú-UL a-ra-an-*[(*zi*)]

28 *nu-kán an-da QA-TAM-MA-pát me-mi-iš-kán-zi ka-a-ša-wa-aš-ša-an ku-it* [(*ki-e-el ŠA* KARAŠ)]

29 *i-da-a-lu A-NA A-MI-LU-UT-TI* GU$_4$$^{HI.A}$ ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} ANŠE.GÌR.NUN.N[(A)]

30 *Ù A-NA* ANŠE^{MEŠ} *ku-it an-da e-eš-ta ki-nu-na-wa-ra-at-kán ka-a-š*[(*a*)]

31 *IŠ-TU* KARAŠ *ku-u-uš* UDU.ŠIR-*aš*$^{HI.A}$ MUNUS^{TUM} *ar-ha ú-te-ir*

32 *nu-wa-ra-aš-za ku-iš ú-e-mi-ia-zi nu-wa-za ki-i* HUL ÚŠ-*an a-pa-*[(*a-aš* KUR-*e-an-za da-a-ú*)]

Tercüme:

18 Sonra ordu komutanları ellerini koçların üzerine koyarlar

19 ve bu sırada söyle söylerler: “Hangi tanrı bu salgına sebep oldu ise,

20 şimdi bak, koçlar duruyorlar, onlar, karaciğerleri,

21 yürekleri ve uzuvları ile çok besilidirler.

22 Ona insan etinden nefret gelsin! Artık

23 bu koçlarla tatmin olsun!" Ve ordu komutanları koçlara

24 reverans yaparlar. Krala, süslenmiş kadına da reverans yaparlar.

25 Sonra koçları ve kadını, ekmeği ve birayı ordugâhın içinden dışarı götürürler

26 ve onları açık araziye sürerler. Giderler ve onları düşman ülkesi sınırı içine

27 salarlar: ve bizim olan yere gelmezler.

28 Ve bu sırada aynı şekilde söylerler: "Bak bu ordunun

29 insanları, koyunları, atları, katırları

30 ve eşekleri, içinde kötü olan ne varsa, şimdi bak, onları

31 ordugâhtan bu koçlar ve bu kadın götürdüler.

32 Onları kim bulursa salgını da o ülke alsın."

Ritüelin bu kısmında, tanrılara sunulan kurbanlıkların besili olduğu özellikle belirtilmektedir. Kurbanlık ne kadar besili ve kusursuz olursa tanrılar da o kadar memnun olacak ve duaları kabul etmeye daha meyilli olacaklardır. Metnin devam eden kısmında, ritüelin ikinci günü koç ve tekeler kurban edilmek üzere açık bir alana götürülürler:

CTH 394 (KUB IX 32 + KUB IX 31 III 14 + HT I 3 I IV 43 + KUB XLI 18 II 2-III) Vs. 33-37[1232]

33 *I-NA* UD.II.KAM *ma-a-an lu-uk-kat-ta ka-ri-ua-a-ri-ua-ar hu-da-*[(*ak* VI UDU.ŠIR-*aš*$^{HI.A}$ 6 MÁŠ.GAL)]

34 XII ^{DUG}GÌR.KÁN XII GAL$^{HI.A}$ XII NINDA.KUR$_4$.RA I ^{DUG}*hu-up-pár* KAŠ III GÍR.T[(UR ZABAR *ha-an-da-an-zi*)]

35 *na-aš* LÍL-*ri nam-ma da-me-e-da-ni AŠ-RI pí-en-na-an-zi k*[(*i-i-ia hu-u-ma-an*)]

36 *kat-ta-an pí-e-da-an-zi na-aš ma-ah-ha-an* LÍL-*ri ar-nu-*[(*ua-an-zi*)]

[1232] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, 1985, s. 10-26; D. P. Wright, 1987, s. 50-55; O. R. Gurney, 1977, s. 49; İ. Aykut, 1991, s.19-30.

37 *na-aš da-ga-an ha-at-ta-an-zi na-aš pí-tal-ua-an-t*[(*e-eš za-nu-ua-an-zi*)]

Tercüme:

33 İkinci gün, sabah erkenden hemen, altı koç, altı teke,

34 on iki GÌR.KÁN kabı, on iki kadeh, on iki kaba somun, bir çanak bira, üç küçük tunç hançer hazırlarlar

35 ve onları açık araziye, yine başka bir yere sürerler, bunların hepsini

36 birlikte götürürler. Onları araziye götürdükleri zaman

37 onları yerde keserler. Onların sade etlerini pişirirler.

Ritüelin devam eden kısmında, içyağı, ekmek, hançer ve bira sunusu yapılır. Tanrıya yönelerek "sana 6 koç ve 6 teke sunduk" denilir. Sonra et, ekmek ve birayı bırakırlar ve kimse bunları almaz. Oradan ayrılırlar. Geri döndüklerinde ritüel devam eder ve bu kez 2 tekeyi Kurban Malzemesinin Koruyucu Tanrısı'na kurban ederler. Ancak bu kez tekenin etleri pişirilip yenilir ve içilir. Ritüelin üçüncü gününde ise erkenden 1 teke, 1 toklu ve 1 domuzu başka bir yere götürüp yine Kurban Malzemesinin Koruyucu Tanrısı'na kurban ederler ve salgına neden olan tanrının yiyip içmesini söylerler. Yine yiyip içerler ve geri dönerler. Ritüelin dördüncü günü olduğunda sabah erkenden şöyle yaparlar:

CTH 394 (KUB IX 32 + KUB IX 31 III 14 + HT I 3 I IV 43 + KUB XLI 18 II 2-III) Rs. 20-25[1233]

20 I GU_4.MAH I UDU.SÍG+MUNUS I UDU.NITA *u-un-ni-an-zi A-NA* UDU.SÍG+MUNUS-*ma-aš-ša-an*

21 UDU.ŠIR-*aš ku-e-da-ni na-a-ui pa!-a-zi-zi* X NINDA.KUR_4.RA I ^{DUG}*hu-up-pár* KAŠ

22 I^{DUG}*hu-up-pár* GEŠTIN *na-at* LÍL-*ri nam-ma da-me-e-da-ni pí-di*

[1233] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. A. Dinçol, 1985, s. 10-26; D. P. Wright, 1987, s. 50-55; O. R. Gurney, 1977, s. 49; İ. Aykut, 1991, s.19-30.

23 *pí-en-ni-an-zi nu-kán* GU_4 *A-NA* ^{D}IM *ši-pa-an-da-an-zi*

24 UDU.SÍG+ MUNUS-*ma-kán A-NA*^{D}UTU *ši-pa-an-ti* III UDU-*ma-kán*

25 *hu-ma-an-da-aš* DINGIR^{MEŠ}*-aš ši-pa-an-da-an-zi*

Tercüme:

20 Bir boğa, bir dişi koyun, üç toklu koyun sürüp getirirler- dişi koyuna

21 henüz koç gitmemiştir. On kaba somun, bir çanak bira,

22 bir çanak şarap (hazırlarlar). Onları açıklığa, yine başka bir yere

23 sürüp, götürürler. Sığırı, Fırtına Tanrısı'na kurban ederler.

24 Dişi koyunu ise, Güneş Tanrısı'na kurban eder. Üç koyunu da

25 bütün tanrılara kurban ederler.

Ašhella ritüelinde kullanılan hayvanlar görev bakımından ikiye ayrılmıştır. Bunlardan, siyah ya da beyaz olmalarının önemsiz olduğu özellikle belirtilen, ordu komutanlarının getirdiği koçlar, süslendikten sonra düşman üzerine sürülür. Tanrıdan, salgını bunlara aktarması istenir. Düşman, yukarda sözünü ettiğimiz kadını ve bu koçları bulursa hastalık o ülkeye gidecektir; bunların görevi hem vekil, hem de hastalığı düşmana geçirmektir. İkinci grup arasında boğa, domuz, teke, toklu ve koç vardır ki, bunlar kurban edilerek tanrılara yiyecek olarak sunulur ve böylelikle öfkeleri yatıştırılmak istenir.[1234]

II. 7. 3. 1. 3. Kizzuwatnalı Maštigga'nın Büyü Ritüelinde Vekil Koyun

Kizzuwatnalı kadın Maštigga, aile bireylerinin kavga etmesi durumunda onları barıştırmak için çeşitli büyüler yapmaktadır. Yaptığı bu büyüde, bir siyah bir de beyaz koyuna kötülükleri tükürerek aktarmakta ve onu keserek gömmektedir:

[1234] M. A. Dinçol, 1985, s. 32-33.

KUB XXXII 115 + KUB XXXIV 84 + IBoT II 111 + KBo XXXIX 8 Vs. II 26-43[1235]

26 *nu* UDU *u-un-na-an-zi na-an-kán* ^{MUNUS}ŠU.GI *A-NA* II *BE-EL* SÍSKUR

27 *še-er e-ep-zi nu ki-iš-ša-an te-ez-zi ka-a-ša-wa-aš-ma-aš*

28 *tar-pa-al-li-iš nu-wa-aš tu-ig-ga-aš tar-pa-al-li-iš*

29 *e-eš-tu* KAxU-*i* EME-*i hu-u-ur-ta-a-uš nu-uš-ši-kán iš-ši-i*

30 *an-da al-la-pa-*[(*ah*)]-*ha-an-zi nu ki-iš-ša-an me-ma-i*

31 *i-da-a-la-u-e-eš-wa-kán hu-u-ur-ta-a-uš pa-ra-a al-la-pa-ah-te-en*

32 *nu te-e-kán píd-da-an-zi nu-kán* UDU *kat-ta-an-da ha-at-ta-an-zi*

33 *nam-ma-an-kán kat-ta-an-da ti-an-zi nu-uš-ši* NINDA.GUR$_4$.RA KU$_7$

34 *a-wa-an kat-ta ti-an-zi* GEŠTIN-*ya ši-pa-an-ti nu še-er an-da ap-pa-an-zi*

35 *nu* UDU GE$_6$ *u-un-na-an-zi na-an-ša-ma-aš-kán* ^{MUNUS}ŠU.GI *še-er e-ep-zi*

36 *nu ki-iš-ša-an me-ma-i* SAG.<DU>$^{HI.A}$*-aš-ma-aš tu-ig-ga-aš hu-u-ma-an-da-aš*

37 *tar-pa-al-li-iš* UDU GE$_6$ KAxU-*i* EME-*an hu-u-ur-ta-uš-ša* EGIR-*an*

38 *na-an-ša-(an)-ma-aš-kán še-er-ar-ha wa-ah-nu-zi nu-uš-ši-kán*

39 II *BE-EL* SÍSKUR *iš-ši-i an-da al-la-pa-ah-ha-an-zi-nu* UDU *ha-at-ta-an-zi*

40 *nam-ma-an ar-ha ha-ap-pí-eš-na-a-an-zi nu* GUNNI *i-ya-an-zi*

41 *na-an ar-wa wa-ar-nu-wa-an-zi* LÀL-*ya-aš-ši-kán*

42 Ì *SE$_{20}$-ER-DUM pít-tal-wa-an še-er la-a-hu-wa-an-zi* NINDA.GUR$_4$.RA KU$_7$ *pár-ši-ya*

43 *na-an-kán ha-aš-ši-i pí-eš-ši-ya-az-zi* GEŠTIN-*ya ši-pa-an-ti*

Tercüme:

26 bir koyunu sevk ederler ve onu yaşlı kadın iki kurban sahibinin

27 üzerine tutar ve şöyle söyler: "işte sizin için bir

28 vekil, vücutlarınız için bir vekil

[1235] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: L. Rost, 1953, s. 354-355; J. L. Miller, 2005, s. 534; J. L. Miller, 2004, s. 73-76; E. Reyhan, 2004, s. 38-41; E. Reyhan, 2008, s. 238.

29 olsun: kötü dil, kötü ağız" onlar, onun ağzına (koyunun)

30 tükürürler ve şöyle söyler:

31 "kötü lanetleri tükürdünüz".

32 Yeri kazarlar, koyunu aşağıda keserler,

33 sonra onu aşağıya koyarlar (çukura), onun yanına tatlı kurban ekmeğini

34 koyarlar, şarap sunar ve üzerini kapatırlar

35 siyah koyunu sevk ederler, yaşlı kadın onu, onlara sunar

36 ve şöyle söyler: "sizin başlarınız ve vücutlarınızın tümü için

37 siyah koyun bir vekildir. (onun) ağzındaki dil lanetlerin dilidir."

38 ve onu onların üzerinde çevirir.

39 İki kurban sahibi onun ağzına tükürürler ve koyunu keserler,

40 sonra onu tamamen parçalarlar, ocak yaparlar

41 ve kızartırlar, bal ve de

42 saf zeytinyağını üzerine dökerler, tatlı kurban ekmeğini parçalar,

43 onu ocağa fırlatır ve şarap sunarlar.

Ritüelin amacına ulaşması, metinde geçen işlemlerin de gösterdiği gibi, ritüel boyunca iki kurban sahibinin bir arada olmasına ve yapılan bütün işlemlerin ikisine uygulanmasına bağlıdır. Zaten "barıştırmak" eyleminin gerçekleşmesi için kavgalı kişilerin bir arada olması gerekmektedir. Bu uygulamalardan tükürmek (*allapahh-*); bu eylem her iki kurban sahibinin üzerlerinde çevrilen hayvanın ağzına kötü lanetleri tükürmeleri şeklinde olmaktadır. "……..*ve onun (koyunun) ağzına tükürürler"* şeklindedir. 29'-31'de kurban sahipleri koyunun ağzına tükürerek lanetlerden kurtulmuş olurlar.[1236] Tükürme eylemi ile büyünün açıkça belirttiği gibi, koyun bir taşıyıcı madde haline getirilir. Ancak koyunun gitmesine izin verilmez, kesilir ve gömülür. Buradaki

[1236] E. Reyhan, 2003b, s. 170-172.

amaç kötülüğü yeraltı dünyasına göndermek ve orada kalmasını sağlamaktır. Zemin üzerinde bir çukur kazmak, yeraltı dünyasıyla iletişim kurmaktır. Çukur, yeryüzüne geri dönmelerini önlemek için, büyücünün amacına hizmet ettikten sonra ruhlar aşağıya indiğinde onların geri dönmesini önlemek için örtülmüştür. Fakat gömülü hayvan, aynı zamanda, daha önce kendilerine bulaşmış olan kurban sahiplerinin vücudunun yerine geçmektedir.[1237]

Maštigga'nın aile içi kavgalara karşı yaptığı ritüelin 3. versiyonu olarak kabul edilen metin (KBo XXIV 1 + KUB XXXII 113 + KBo VIII 76) kısmında ise ritüel sadece bir kurban sahibi (*BEL* SÍSKUR) için düzenlenmiştir.[1238] Ritüelin bu versiyonunda ise vekil tayin edilen koyun, Güneş Tanrısı'na sunulduktan sonra yaşlı kadın tarafından alınmaktadır:

KBo XXIV 1 + KUB XXXII 113 + KBo VIII 76 Rs. III 38-43[1239]

38 *nu* UDU *u-un-na-an-zi* [(*na-an-za-an n*)]*a-ak-ku-uš-ši-in hal-zi-iš-ša-i*

39 *nu-za* ^{MUNUS}ŠU.GI NINDA.GUR$_4$.R[A KU$_7$ I^{DU}]^{G} *KU-KU<UB>* GEŠTIN-*ya da-a-i*

40 *nu* UDU ^{D}UTU-*i hi-ik-zi* [(*nu* ^{MUNU})]^{S}ŠU.GI *ki-iš-ša-*[(*an-me-ma-i*)]

41 ^{D}UTU-*i ka-a-ša-wa-*[(*aš-*)]*ma-aš na-ak-ku-uš-ši-iš* [(KAxU-*it* KAxU-*it-ta*)]

42 *nu-kán* UDU *ši-pa-an-ti* NINDA.GUR$_4$.RA-*ya*[(*pár-ši-ya-zi* GEŠTIN-*ya ši-pa-an-ti*)]

43 UDU-*ma-kán Ú-UL* [*k*]*u-na-an-zi na-an-za-an* ^{MUNUS}ŠU.G[(I-*pát da-a-i*)]

Tercüme:

38 Bir koyun sevk ederler ona "vekil *(=nakkušši*)" denir.

39 Yaşlı kadın, tatlı kurban ekmeğini ve bir şarap testisini alır

40 koyunu Güneş Tanrısı'na sunar ve yaşlı kadın şöyle söyler:

[1237] O. R. Gurney, 1977, s. 53.

[1238] E. Reyhan, 2003b, s. 172.

[1239] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: L. Rost, 1953, s. 360-363; E. Reyhan, 2003b, s. 174; J. L. Miller, 2004, s. 91-93; E. Reyhan, 2004, s. 52-53; E. Reyhan, 2008, s. 239.

41 Ey Güneş Tanrısı, onlara (onların yerine) ağız ve dil için bir vekildir.

42 sonra bir koyun sunar, kurban ekmeğini parçalar, şarap sunar,

43 koyunu ise öldürmezler, onu yaşlı kadın alır.

Bu ritüelde bağlantı kurma ve aktarma metodu kullanılarak, kurban sahibinin üzerindeki kirliliğin, ritüelde kullanılan koyuna aktarılması ya da kirliliğin, bedensel kirlilik gibi düşünülüp, kurban sahibinden uzaklaştırılması uygulamalarından yararlanılmıştır.[1240]

II. 7. 3. 1. 4. Ammihatna'nın Büyü Ritüelinde Kuzu ve Keçi (CTH 471)

Kizzuwatnalı rahip Ammihatna'nın ritüelin başlangıcında belirtildiği gibi bu ritüel, kötü bazı maddeleri yedikleri için dinsel anlamda kirlendikleri, tıbbi açıdan ise zehirlendikleri (hastalandıkları) anlaşılan insanları tedavi etmek amacıyla düzenlenmiştir. Bu hastalığa sebep olan maddeler; kötü ekmek ve yağ, büyülü ekmek ve yağ, taş evin ekmeği ve yağı birde bir kadının vücudunun kanının (regl)" yedirilip içirilmesi olarak belirtilmiştir. Bunlarla kirlenmiş kişinin tedavi edilmesi ve bu yüzden öfkelenmiş tanrıların yatıştırılması için kurbanlar sunulmaktadır.[1241]

KBo V 2 Vs. I 10-11 (CTH 471)[1242]

10 *nu ki-i da-a-ah-hi* XVI $SILA_4$ XV MÁŠ.TUR I ME LIV! MUŠEN.GAL

11 I ME VIII MUŠEN.TUR LIV ^{DUG} *KU-KU-UB* KAŠ GEŠTIN XIV ^{DUG}*ha-ak-ku-un-na-e-eš*

Tercüme.

[1240] E. Reyhan, 2003a, s. 121.

[1241] L. Murat, 2003, s. 95-97; L. Murat, 2002, s. 115.

[1242] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Strauß, 2006, s. 220-245; L. Murat, s. 21-60; L. Murat, 2003, 89-109.

10 Ve şunları alacağım; on altı kuzu, on beş keçi, yüz elli dört büyük kuş

11 yüz sekiz küçük kuş, elli dört *KUKUB*[1243] kabı bira, şarap, on dört kap

Ammihatna, ritüel için 16 kuzu, 15 keçi, 154 kuş ve bunlar gibi pek çok malzeme hazırlar. Ertesi gün olunca büyücü, dışarda beklemiş olan tüm bu kurbanlıkları temiz bir yere götürür, kurban masasını hazırlayarak bira şarap bal gibi yiyecek ve içecekleri masaya koyar ve şu işlemleri uygular;

KBo V 2 Vs. II 39-44 (CTH 471)[1244]

39 *nu* XXIV $SILA_4$ *da-a-i na-aš-ta A-NA* I NINDA.SIG MUN ^{UZU}SA

40 *še-er da-a-i A-*[*N*]*A* I NINDA.SIG-*ma-aš-ša-an še-er ga-an-ga-a-ti da-a-i*

41 *A-NA* I NINDA.SIG-*ma-aš-ša-an še-er* ^{GIŠ} *IN-BI*$^{HI.A}$ *šu-uh-ha-i*

42 *na-aš-ta* Ì ^{GIŠ}*SE_{20}-ER-DUM A-NA* ^{DUG}*ši-im-ma-al-lu še-er la-a-hu-i*

43 *nu* VII MUŠEN.TUR I MÁŠ.TUR *A-NA ku-up-ti da-a-i* VII MUŠEN.TUR I $SILA_4$

44 *A-NA SA-MU-LI-I da-a-i*

Tercüme:

39 Ve yirmi dört kuzu koyar. Sonra bir ince ekmek üzerine tuz, sinir

40 üzerine koyar. Bir ince ekmek üzerine ise *gangati*[1245]'yi koyar.

41 Bir ince ekmek üzerine ise meyveleri döker.

42 Sonra zeytinyağını *šimmallu* kabının üzerine döker.

43 Ve yedi küçük kuşu, bir keçiyi, *kupti*[1246]'ye koyar. Yedi küçük kuşu, bir kuzuyu

44 *SAMULLU* ağacına koyar.

[1243] Kült törenlerinde kullanılan bir çeşit kap. Bkz.: Y. Coşkun, 1969, s. 10-16.

[1244] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Strauß, 2006, s. 220-245; L. Murat, 2002, s. 21-60; L. Murat, 2003, 89-109.

[1245] *gangati*-: bitki, yeşillik, sebze, sebze çorbası. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 255.

[1246] *kupti*-: bir kült eşyası, def, davul, kös, dümbelek, darbuka, tambura. Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 296.

Yapılan bu işlemlerden sonra büyücü, tanrılara *hupruši* kaplarını sunar. Ve ritüel şöyle devam eder;

KBo V 2 Rs. III 28-31 (CTH 471)[1247]

28 GÙB-*la-az-ma ku-iš hu-up-ru-uš-hi-iš na-an-kán ŠA* ^{D}IŠTAR

29 *ni-iš-hi-in-zi šu-u-un-ti-in-na-a-an-zi ši-pa-an-ti*

30 *na-aš-ta* MÁŠ.TUR *na-ak-ku-uš-ša-hi-ti A-NA* DINGIR^{MEŠ} DINGIR.LÚ^{MEŠ}

31 DINGIR^{MEŠ} MUNUS^{MEŠ} *tar-na-i*

Tercüme:

28 soldaki *hupruši*[1248] kabını ise ve onu Tanrıça Ištar'ın

29 *nišhinzi šuntinnanzi*'sine sunar.

30 Sonra oğlağı vekil olarak tanrılara, erkek tanrılara

31 kadın tanrılara bırakır.

Metnin bu kısmında, kurban sahibinin üzerindeki bütün kötülüklerin alınıp uzaklara götürülmesi, tanrı - tanrıçaların huzurunda bütün kötülüklerden arınması ve bu hastalıktan kurtulması için *nakkušši* (taşıyıcı) olarak bir oğlak serbest bırakılır.[1249] Ammihatna ritüeli 7 gün boyunca çeşitli uygulamalarla devam eder. 7. güne gelindiğinde tanrılara 2 kuzu sunulur:

KBo V 2 Rs. IV 50-53 (CTH 471)[1250]

50 *I-NA* UD VII^{KAM}-*ma* II SILA$_4$ *da-a-i na-aš-ta* I SILA$_4$ *A-NA* ^{D}U

[1247] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Strauß, 2006, s. 220-245; L. Murat, 2002, s. 21-60; L. Murat, 2003, 89-109.

[1248] $^{(DUG)}$*hupruši-*: Topraktan yapılmış ocağa oturtulabilecek şekilde, ateşe dayanıklı "büyükçe bir tencere-kase" görünümünde olan bir çeşit kaptır. Bkz.: Y. Coşkun, **Boğazköy Metinlerinde Geçen Bazı Seçme Kap İsimleri**, Ankara 1979, s. 32.

[1249] L. Murat, 2002, s. 117-118.

[1250] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Strauß, 2006, s. 220-245; L. Murat, 2002, s. 21-60; L. Murat, 2003, 89-109.

51 *it-kal-zi-ia ši-pa-an-ti* MUŠEN-*ma U-UL da-a-i*

52 I SILA$_4$-*ma-kán A-NA* ^{D}UTU *hu-ur-ni-iš-ši-ia ši-pa-an-ti*

53 MUŠEN-*ma U-UL da-a-i*

Tercüme:

50 Yedinci gün, iki kuzuyu koyar. Sonra bir kuzuyu Fırtına Tanrısı'na

51 temiz sunar. Kuşu ise koymaz.

52 Bir kuzuyu ise Güneş Tanrısı'na ve de *hurni*'ye sunar.

53 Kuşu ise koymaz.

Sunulan bu kuzular ile tanrıların öfkesi yatıştırılır, memnun edilir ve kurban sahibinin arındırılması sağlanır.

II. 7. 3. 2. Doğum ile İlgili Ritüellerde Koyun

II. 7. 3. 2. 1. Tunnawiya'nın Büyü Ritüelinde Koyun Kurbanı (CTH 409)

Tunnawiya'nın ritüellerinden biri olan KUB VII 53 + KUB XII 58 numaralı metin, özellikle gebe kalma sorunu olanlara yöneliktir. Kadın veya erkek, çocuk sahibi olamıyor veya kadın düşük yapıyorsa bu durum kişinin kirliliğine bağlanırdı. Bu kirliliğin giderilmesi ve çocuk sahibi olamayanların tedavi edilebilmesi için yapılan bu ritüelde, koyun, koç, kuzu, domuz ve köpek kullanılmaktadır. Bu hayvanların cinsiyetleri hastanın cinsiyetine göre belirlenmektedir. Domuzun, köpeğin ve koyunun pek çok yavruyu bir anda doğurması ile çocuk sahibi olamayan insanlar arasında benzeşim kurmak istenmiş olmalıdır. Hititler'de kısırlığın tedavisi olarak görebileceğimiz bu ritüelde, iyileşmenin sağlanması için kurban sahibi, bu hayvanlar kullanılarak ve benzeşim kurularak arındırılmaktadır. Bu ritüeli gerçekleştirmek için öncelikle ritüel malzemeleri şöyle hazırlanmaktadır:

KUB VII 53 + KUB XII 58 Vs. I 11-13 (CTH 409)[1251]

11 *ma-a-an* LÚ-*aš nu* UDU ŠIR GE_6 *da-an-zi ma-a-an* MUNUS-*za-ma nu* UDU.SÍG.MUNUS GE_6

12 *da-an-zi* I ŠAH.TUR GE_6 I UR.TUR GE_6 *nu ma-a-an* LÚ-*aš nu* ŠAH.TUR NITÁ *ma-a-an* MUNUS-*za-ma*

13 *na-at* MUNUS-*TI* I-*NU-Tİ* TÚG. GÚ.È.A GE_6 I *iš-hi-ia-al* GE_6

Tercüme:

11 Eğer o bir erkek (ise) siyah bir koç alırlar; ama o, bir kadın (ise) siyah dişi bir koyun alırlar.

12 Siyah bir domuz yavrusu, siyah bir köpek yavrusu eğer o, bir erkek (ise) domuz yavrusu erkek (olur) , ama bir kadın ise

13 o dişi(dir). Siyah bir gömlek, siyah bir baş bandı.

Burada görüldüğü gibi ritüel hazırlıklarında kullanılacak hayvanlar, hastanın cinsiyetine göre seçilmektedir. Metnin devamında, ritüel araç-gereçlerinin geri kalanı listelendikten sonra, her nesne ile arınma gerçekleştirilmektedir.[1252] Hayvanların siyah olması ise bilindiği gibi, bu hayvanların yeraltı tanrılarına sunulduğunu göstermektedir. Metnin devam eden kısmında yaşlı kadın, koyunu ve diğer malzemeleri alır:

Vs. I 22

22 I UDU I $SILA_4$ III NINDA *a-a-an ha-az-zi-la-aš* I GA.KIN.AG I *hu-u-up-pàr* KAŠ

Tercüme:

22 bir koyun, bir kuzu, bir avuç (?) (büyüklüğünde) üç sıcak somun, bir peynir, bir kesilmiş süt, bir büyük kap bira

[1251] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, E. H. Sturtevant, 1938, s. 4-25.

[1252] B. J. Collins, 2006, s. 174.

Gece olduğunda yaşlı kadın, bu malzemeleri alarak nehrin kıyısına gider ve büyü ritüelini yapar. Gün doğduğunda ise kurban sahibi çadıra gelir ve siyah kıyafetleri giyer. Yaşlı kadın renkli yünlerin düğümlerini çözer ve onları kurban sahibinin üzerine atar. Sonra siyah koyunu, kurban sahibinin üzerine tutarak tipik bir aktarım gerçekleştirir:

Vs. I 56-57

56 *lu-e-ik-ka-aš ša-ra-a pí-eš-še-iz-zi nam-ma* I UDU GE_6 *da-a-i na-an-ši-ša-an*

57 *še-ir e-ip-zi nu* MUNUS.ŠU.GI *še-ir ap-pa-an-na-aš hu-uk-ma-in hu-uk-zi*

Tercüme:

56 (Yaşlı kadın yünleri kurban sahibinin) üzerine atar. Sonra siyah koyunu alır ve

57 onu (kurban sahibinin) üzerine kaldırır ve yaşlı kadın büyülü sözleri söyler.

Bundan sonra yaşlı kadın sırasıyla domuz yavrusunu, köpek yavrusunu, kilden yapılmış dilleri ve figürleri kurban sahibinin üzerine kaldırarak büyülü sözlerini söyler. Kurban sahibinin 12 uzvunu kirlilikten arındırır. Yapılan pek çok işlemden sonra yaşlı kadın koyunu ve kuzuyu Güneş Tanrı'ya kurban eder:

IV 24-28

24 *nam-ma-aš-kàn* ^{D}UTU-*i me-na*[*-ah-ha-an-da ti-ya-zi nu* I UDU I $SILA_4$]

25 *A-NA* ^{D}UTU *ši-pa-an-ti nu m*[*e-ma-i* ^{D}UTU *BE-EL-İA i-it-wa*]

26 *az-zi-ik-ki ka-a-ša-az* [XII ^{UZU}ÚR *ku-e-iz pa-ap-ra-an-na-an-za tu-e-el*]

27 ^{D}UTU-*aš ud-da-na-an-za ša-a-pí*[*-ya-an-za pár-ku-nu-wa-an-za ar-ha-at*]

28 *zi-ik* ^{D}UTU-*uš tar-na-an* [*har-ak*]

Tercüme:

24 sonra Güneş Tanrı'nın [önünde yaşlı kadın bir koyunu (ve) bir kuzuyu]

25 Güneş Tanrısı'na kurban eder ve [şöyle söyler: Güneş Tanrım, gel (ve)]

26 ye. Şimdi [bu kişinin on iki uzvu kirlidir, sen]

27 Güneş Tanrı sözüyle [kirlilikten temizlenir ve arındırılır]

28 sen Güneş Tanrı [uzak tutar]

Bu ritüelde kullanılan koyun ve kuzu, kurban sahibinin üzerine tutularak bir çeşit aktarım yapılmıştır. Sonrasında tanrıya kurban edilen hayvanlar, Kurban sahibini kirlilikten arındırmış ve çocuk sahibi olmasının önündeki engelleri kaldırmıştır.

II. 7. 3. 2. 2. Tunnawiya'nın Doğum Ritüelinde Koyun (CTH 409.3)

Yine doğum ve doğurganlık ile ilgili bir metin olan KBo XVII 62+63 I 18-27 (CTH 409.3) numaralı metin, doğumla ilgili bir ritüeldir ve şüphesiz yazarı Tunnawiya'dır. Bu ritüelde doğum yapan kadının acısını hafifletmek için yapılması gerekenler anlatılır ve söylenecek büyülü sözler belirtilir. Konunun en dikkat çekici yanı ise büyü yapmak için kullanılan tek hayvanın dişi bir koyun olmasıdır.

KBo XVII 62+63 I 18-27 (CTH 409.3)[1253]

18 [*k*]*u-it-ma-an-ma-az* [MUNU]S-*za nu-u-wa ú-i-ú-i-iš-ki-iz-z*[*i*]

19 *nu* UDU.U$_x$ ("SÍG.MUNUS") *ku-iš ha-an-da-a-an-za ma-a-an ar-ma-u-wa-a*[*n-za*]

20 [*m*]*a-a-an ša-an-na-pí-li-iš na-an-kán* É.ŠÀ-*ni*

21 *an-da-an u-un-ni-ya-an-zi ma-ah-ha-an-ma-az* MUNUS-*za ha-a-*[*ši*]

22 DUMU-*aš ma-uš-zi a-pu-u-un-ma-kán* UDU.U$_x$ *A-NA* MUNUS *A*-[*NA* SAG.DU-*ŠU*$^{?}$]

23 III-*ŠU wa-ah-nu-an-zi* ^{MUNUS}ŠÀ.ZU-*ma-kán an-da* [*ki-iš-ša-an*]

24 [*me-m*]*i-iš-ki-iz-zi*

25 [*a-pu-*]*un*$^{!?}$*-wa-kán* MUNUS-*an ku-i-e-eš kat-ta*[

26 [ ] *x-an-za-an-kán ar-ha*[

27 [*na-a*]*t*$^{!?}$ MUNUS-*an ar-ha tar-na-a*[*n-du*]

[1253] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: G. M. Beckman, 1983, s. 32-33

Tercüme:

18 ama [ka]dın hala bağırıp ağlıyorken,

19 sonra hazırlanmış olan dişi bir koyun (anaç koyun) – ya ha[mile]

20 ya da değildir- iç odanın içerisine

21 götürürler. Ama kadın do[ğur]maya başladığı zaman (ve)

22 çocuk düşerken (yani doğarken), sonra bu dişi koyunu kadının [başının? üstünde]

23 üç defa sallarlar. Ve ebe bu sırada

24 [şöyle söy]ler:

25 "[b]u kadına hangi [kötülükler? eziyet ettiyse?]

26 … ondan uzağa […]

27 [ve onlar] kadını serbe[st bırakmalılar]!"

Bu metinde doğum zamanı gelen kadın, doğum sancısı çekerken, hamile olması mümkün olan bir dişi koyun hazırlanır. Kadın doğum yapmaya başladığında, dişi koyunu kadının başının üzerinde üç defa sallarlar ve kadına acı veren ve onu üzen kötülüklerin gitmesini söylerler. Bir nevi kötülüklerin aktarımı yapılır ve kadının acısı hafifletilmeye çalışılır.

II. 7. 3. 2. 3. Papanikri'nin Doğum Ritüelinde Koyun (CTH 476)

Hitit doğum ritüellerinden biri olan Papanikri Ritüelinde (KBo V 1 = Bo 2001), kadınların doğumu gerçekleştirmek için gittikleri bir nevi doğum evinde, doğum sandalyesi veya doğum aletlerinde bir bozulma ya da kırılma olduğunda doğum yapılan yerin değiştirildiği anlatılmaktadır. Çünkü yaşanan bu aksaklıklar lanet olarak kabul edilmiştir. Bu lanetin sebebi de kadının kültsel olarak kirli olmasıdır. Bu yüzden kirlilik sebebini bulmak için kadın fal sorularına başvurur. Sonrasında ise arınmak için tanrılara

kurbanlar sunulur.[1254] Bu ritüelde koyun, farklı olarak kuşlarla birlikte kurban edilmekte ve metnin ilerleyen kısmında kuzu sık karşılaşmadığımız bir şekilde yakılarak kurban edilmektedir.

KBo V 1 I 25-37 (CTH 476)[1255]

25 *nam-ma IŠ-TU* II MUŠEN *har-na-a-ú-i* ^{GIŠ}KAK$^{HI.A}$*-ia ku-i-uš-šá*

26 *ar-ha-ia-an iš-har-nu-ma-iz-zi U-uz-zi-ia-ia har-na-a-ú*

27 *pí-ra-an* II-*ŠU IŠ-TU* II UDU IV MUŠEN-*ia ši-pa-an-ti*

28 *na-aš-ta* UDU$^{HI.A}$ (MUNUS) *mar-kán-zi ma-ah-ha-an-ma* ^{UZU}ÌA

29 *zé-e-a-ri nu ze-e-ia-an-te-it ši-pa-an-ti*

30 *nu* DINGIR^{MEŠ} II DA.A.AN *ka-lu-te-iz-zi*

31 *nam-ma har-na-a-ú* ^{UZU}UDU NINDA$^{HI.A}$*-ia ku-e-uš pár-ši-ia-an-ni-iš-ki-it*

…….

34 *nu ši-na-ap-ši-ia* II TA-A-AN BÙR-*iz-zi-ia IŠ-TU* II UDU

35 IV MUŠEN-*ia ši-pa-an-ti na-aš-ta* UDU$^{HI.A}$ *mar-kán-zi*

36 *ma-ah-ha-an-ma* ^{UZU}IÀ *zé-e-a-ri ze-a-an-te-it*

37 *ši-pa-an-ti nu* DINGIR^{MEŠ} II TA.A.AN *ka-lu-te-iz-zi*

38 *nu ŠÁ* IV UDU$^{HI.A\ UZU}$IA NINDA$^{HI.A}$*-ia ku-e-uš par-ši-ia-an-ni-iš-ki-it*

Tercüme:

25 ayrıca iki kuş (ve) çivilerle doğum sandalyesi

26 tamamen kanlanır ve kurban çukuru doğum sandalyesinin

27 önüne iki kere iki koyun ve dört kuşu kurban olarak sunar.

28 ve sonra koyunları kadın(lar) parçalar, hayvani yağ

29 kızdığında, yağ ile kurban sunulur.

[1254] G. Şahinbaş-Erginöz, 1999, s. 199-200; G. M. Beckman, 1983, s. 116-117.

[1255] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: F. Sommer, H. Ehelolf, 1924, s. 3-13; R. Strauß, 2006, 284-303; B. Güçerdem, 2007, s. 90-110.

30 ve tanrılar iki kere sıralanır.

31 ayrıca doğum sandalyesi, koyun yağı ve ekmekler parçalanır.

……

34 ve iç odaya iki kez kurban çukuru ile iki koyun

35 ve dört kuş kurban sunar ve sonra o koyunları parçalara ayırırlar.

36 yağ kızdığı zaman, (kızgın) yağ ile

37 kurban sunar ve tanrılar iki kez sıralanır.

38 ve dört koyunu hayvani yağ ve ekmekleri sürekli olarak parçalarlar.

Metnin devamında sunular ve ritüeller iki gün daha devam eder, kadının kirlilikten arındırılması istenir ve kurbanlar sunulur. Ancak metnin bu kısmında sunulan kuzu, yakılarak kurban edilir:

KBo V 1 II 1-7 (CTH 476)[1256]

1 *nu* EN^{MEŠ} ZÚR *ši-na-ap-ši-ia pa-an-zi*

2 nu II MUŠEN *ha-ra-at-ni wa-aš-du-li wa-ar-nu-wa-an-zi*

3 I SILA$_4$*-ma e-nu-ma-aš-ši wa-ar-nu-wa-an-zi*

4 *ne-ku-uz me-hur-ma* NINDA.KUR.RA *šú-ni-ia-an-zi*

5 DUMU*-ia šú-up-pí-ia-ah-ha-an-zi*

6 *I-NA* UD IV.^{KAM}*-ma ši-na-ap-ši šu-up-pí-ia-ah-ha-an-zi*

7 *na-aš-ta* I UDU *ad-da-aš* DINGIR^{MEŠ}*-aš ši-pa-an-da-an-zi*

Tercüme:

1 Ve kurban beyleri iç odaya giderler.

2 ve iki kuşu günah adına yakarlar.

3 bir kuzuyu huzur bulmak için ona yakarlar.

[1256] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: F. Sommer, H. Ehelolf, 1924, s. 3-13; R. Strauß, 2006, 284-303; B. Güçerdem, 2007, s. 90-110.

4 Ancak akşam vakti kurban ekmeğini doldururlar.

5 ve çocuğu temizlerler.

6 Dördüncü günde iç odayı temizlerler.

7 ve sonra bir koyunu tanrıların babasına kurban olarak sunarlar.

Kuzu ve kuş kurbanları bu kez, günahların affedilmesi ve huzura kavuşmak için yapılır. Ritüelin IV. kolonunda koyunla ilgili majik işlemler yapılır: Kuzu, patili rahibi tarafından yıkanıp süslenir ve sonra yedi ateşi kuzunun üzerinde yedi kere çevirir. Kuzu, tekrar yıkanır ve yıkama suyu tanrıların önüne dökülür. Patili rahibi kuzuyu uzağa ve temiz bir yere götürür sonra "sağlığa" diye seslenir. Kurban beyi iç odaya gider ve bir kuşu sağlığa kurban sunar. Devamında majik işler yapılır ve ritüel tanrıyı içmeyle son bulur.

KBo V 1 IV 4-26 (CTH 476)[1257]

4 *nu* SILA$_4$ *ú-e-te-ni-it kat-ta a-an-ša-an-zi* KAxU-*an*

5 GÍR-*ŠÚ ar-ha a-ar-ri nam-ma-an* Ì.DÙG.GA-*it*

6 *iš-ki-iz-zi nu-uš-ša-an* SÍG DIR *A-NA* GÍR^{MEŠ}-*ŠÚ*

7 *ha-ma-an-ki* ^{SÍG}*šú-ú-ri-ta-ma-áš-ši-iš-šá-an*

8 *A-NA* SAG.DU-*ŠÚ an-da hu-u-la-li-ia-an-zi*

9 *na-áš-ta* LÙ *ha-ti-li-iš* SILA$_4$ *an-da pí-e-da-a-i*

10 *na-an-kán A-NA* VII IZI VII-*ŠÚ še-ir ar-ha wa-ah-nu-zi*

11 *na-an-šá-an* MUNUS *ka-at-ri gi-e-nu-wa-áš da-a-i*

12 *da-ma-a-i-iš-ma* LÙ *hat-ti-li-iš ŠÁ ME-E* ^{DUG}KAM

13 *ša-ra-a kar-ap-zi na-at-kán A-NA* ^{DUG}ÁBxA

14 *an-da la-a-hu-u-i*

[1257] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: F. Sommer, H. Ehelolf, 1924, s. 3-13; R. Strauß, 2006, 284-303; B. Güçerdem, 2007, s. 90-110.

15 *nu* SILA$_4$ *a-ar-ra-an-zi nam-ma ar-ru-um-ma-áš*

16 *wa-a-tar PA-NI* DINGIR^{LIM} *la-a-hu-u-i* SILA$_4$*-ma ú-nu-wa-an-zi*

17 *nu-uš-ši* TÚG$^{HI.A}$ DIR *wa-áš-šá-an-zi*

18 *ku-ú-pa-hi-na-áš-ši-kán ši-ia-an-zi KI-LI-LA-ia-áš-ši-iš-šá-an*

19 *tar-na-an-zi* HAR ŠÚ$^{HI.A}$*-ŠÚ-ia-áš-ši-kán*

20 HAR GÍR-*ia A-NA* GÍR$^{HI.A}$ *ti-an-zi*

21 *na-an ši-na-ap-ši-ia pí-e-da-an-zi*

22 *BE-EL* ZÚR EGIR-*an i-ia-ad-da-a-ri*

23 *ma-ah-ha-an-ma-at* KÁ É *ši-na-ap-ši a-ra-an-zi*

24 *nu-za* EN.SISKUR.SISKUR EGIR *e-šá-ri nu-uš-ši-kán* ^{LÙ}*pa-ti-li-iš*

25 SILA$_4$ *ar-ha da-a-i na-an-kán šú-up-pa-i pí-di*

26 *an-da pí-e-da-i nu ki-el-di hal-za-a-i*

Tercüme:

4 ve onlar bir kuzuyu silerler-(onun) ağzını,

5 (ve) ayağını, o (patili rahibi) tamamını yıkar. Bundan başka, hoş kokulu iyi yağ ile

6 onu kutsar ve kırmızı yüne ayağını

7 bağlar. Sonra iplik yumağını?

8 başının etrafına sararlar.

9 sonra *patili* rahibi bir kuzuyu (evin içinden) içerden götürür.

10 ve onu yedi ateşi yedi kere üzerine tamamen çevirir.

11 sonra o, bir *karta-* kadınının dizleri üzerine onu koyar.

12 ama diğer *patili* rahibi bir çömlek yıkama suyunu

13 kaldırır ve onları su leğeninin

14 içine döker.

15 ve kuzuyu yıkarlar. Daha sonra yıkama

16 suyunu tanrıların önüne döker. Ama onlar kuzuyu süslerler.

17 ve onun kırmızı giysilerini giyerler.

18 ve onlar miğferi? bunun üzerine koyarlar ve çiçekten yapılmış tacı

19 bırakırlar. Ve onun bileziğini

20 ve halhalını (arka) ayaklarına koyarlar.

21 ve onlar bunu iç odaya götürürler.

22 kurban beyi arkadan yürür.

23 ama onlar iç odanın kapısına vardığında

24 ve kurban beyi oturur ve *patili* rahibi

25 kuzuyu ondan alır ve temiz bir yere

26 uzağa götürür. Ve o "sağlığa!" diye seslenir.

Bu metinde görüldüğü gibi kuzuya uygulanan majik işlemler şöyledir; kuzunun ağzını silmek, ayaklarını yıkamak, yağ ile kutsamak ve kuzuyu yıkayıp süslemek. Metnin devamında kuş kurbanı yapılır ve çocuk yıkanır sonrada tanrıyı içerler ve ritüel son bulur.

II. 7. 3. 3. Bir Evin Arındırılması İçin Yapılan Ritüelde Koyun Kurbanı (CTH 446)

CTH 446 numaralı metin, bir evin arındırılması için yeraltı tanrılarına yapılan bir ritüeli anlatır. Ev, kan, kirlilik, günah ve yalan yeminle kirlenmiş olup, arındırılması gerekmektedir. Arınma için kullanılan hayvanlar arasında kuzu, koyun, koç ve kuş bulunur. Öncelikle büyücü yiyecek ve içecekler ile birlikte bir kuzuyu alarak nehrin kenarına gider:

KUB VII 41 + KBo X 45 + KUB XLI 8 + KUB XII 56 Vs. I 41-43 (CTH 446)[1258]

[1258] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, "Eine Beschwörung der Unterirdischen aus Boğazköy", **ZA** 54 (1961), s. 118-141; B. J. Collins, "Hittite Canonical Compositions – Purifying a House: a Ritual fort

41 NINDA.Ì.É.DE.A *me-ma-al* ^{TU_7}BA.BA.ZA *da-a-i* SILA$_4$*-ia har-zi*

42 *nu-uš-ša-an pát-te-eš-ni* GAM*-an-ta hu-u-uk-zi nu kiš-an me-ma-i*

43 *ka-a-ša* DUMU.LÚ.ULÙ^{LU} *ú-wa-nu-un* GIM*-a*[(*n* DINGIR.MAH*-aš i-tar)*]

Tercüme:

41 yağlı ekmek, kırıntı (ve) arpa çorbası alır. Bir kuzuyu da tutar

42 ve onu çukurda aşağıya (doğru) keser ve şöyle der:

43 "Bak! Ben 'insan evladı' geldim. [(Tanrıça Hannahanna çocuğu)]

Buradan sonra büyücü, eski tanrıları çağırmak için geldiğini, kapıyı açmalarını ve tanrıların yukarı çıkmalarını söyleyerek tanrıların isimlerini sayar. Durumu anlatarak evin günahla, suçla kirlendiğini ve temizlenmesi gerektiğini söyler. Burada kurban edilen kuzu, tanrıların büyücüyle iletişim kurmasını sağlamak için, onları cezbetmek için kullanılır.

KUB VII 41 + KBo X 45 + KUB XLI 8 + KUB XII 56 Rs. III 3-12 (CTH 446)[1259]

3 BAL*-an ti* EGIR*-ŠÚ-ma-kán* I SILA$_4$ A*-e-te-ni-it* BAL*-ti*

4 *na-an ha-at-ta-an-zi nu-uš-ša-an e-eš-har* IM*-aš*

5 *hu-u-up-ri tar-na-a-i na-at e-eš-ha-na-aš* DINGIR^{LIM}*-ni pí-ra-an* GAM*-ta* ME*-i*

6 *nu kiš-an me-ma-i a-a-li-iš ma-am-ma-aš*

7 ^{D}A.NUN.NA.GE$_4$ *ki-e-da-ni-iš-ma-aš ud-da-ni-i hal-zi-ih-hu-un*

8 *nu ke-e-el pár-na-aš* DI*-eš-šar ha-an-na-du-ma-ti*

9 *nu-kán ku-it* HUL*-lu e-eš-šar an-da*

10 *na-at šu-me-eš da-at-ten na-at e-eš-ha-na-aš* DINGIR^{LIM}*-ni pí-eš-ten*

11 *an-at kat-ta-an-ta* GE$_6$*-i ták-ni-i pí-e-da-a-ú*

---

he Infernal Deities", **Context of Scripture 1**, (2003c), (Nr. 1.68), s. 168-171; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 381-407.

[1259] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, "Eine Beschwörung der Unterirdischen aus Boğazköy", *ZA* 54 (1961) 114-157, s. 118-141; B. J. Collins, 2003c, s. 168-171; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 381-407.

12 *na-at a-pí-ia tar-ma-ad-du*

Tercüme:

3 libasyon yapar. Fakat ardından bir kuzuyu suyla takdis eder.

4 Ve onu keserler ve kanını topraktan

5 *huppar*- kabına bırakır ve onu "Kan Tanrısı"nın önüne aşağıya koyar.

6 ve şöyle der: "*alliš mammaš*

7 ANUNNAKİ (tanrıları) bu görüşme için (sizi) çağırdım.

8 Bu evin davası karara bağlansın!

9 Ve içerdeki kötü kan

10 ve onu siz alınız ve onu "Kan Tanrısı"na gönderiniz.

11 ve onu kara toprağa götürsün

12 ve onu oraya mıhlasın!"

"Kan kurbanı" şeklinde tercüme edilen kuzu, burada kesilir ve kanı çok seven yeraltı tanrılarına sunulur. Burada kurbanın kanı sadece Yeraltı dünyasının tanrılarına verilen bir armağan değil, aynı zamanda eve bulaşan kan suçunun bir sembolüdür.[1260] Metnin IV. kolonunda büyücü, kuzunun ciğerini kızartarak tanrılara; "hanginiz aç ise gelin yiyin, sonra da bu evdeki kötülüğü, kirliliği, kanı, yalan yemini, günahı, bedduayı temizleyiniz" der. Sonrasında koyun ve koç çiftleşmesi ile yaşanan doğum ile analoji yapılarak evin kirlilikten kurtuluşu arasında benzeşim yapılır. Ev, kanı ve kirliliği doğuracak, kara toprak da onu içine alıp hiç bırakmayacaktır.[1261]

KUB VII 41 + KBo X 45 + KUB XLI 8 + KUB XII 56 Rs. IV 29-36 (CTH 446)[1262]

29 *nu* ^{LÚ}HAL UDU.A.LUM UDU.SÍG+MUNUS-*ia PA-NI* DINGIR^{MEŠ} *ti-it-ta-nu-uz-zi*

[1260] O. R. Gurney, 1977, s. 28-29.

[1261] F. Sevinç-Erbaşı, s. 439.

[1262] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1961, s. 118-141; B. J. Collins, 2003c, s. 168-171; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 381-407.

30 *nu kiš-an me-ma-i* UDU.A.LUM UDU.SÍG+MUNUS-*ia a*[(*r-*)*g*]*a nu-za ar-ma-ah-hi*

31 *ka-a-aš-ša-za* URU-*az pár-na-an-za-aš-ša* [(UD)]U.A.LUM DÙ-*ru nu* LÍL-*ri*

32 GE_6-*in* KI-*an ar-ga-ru nu-za e*[(*-eš-h*)]*ar pa-ap-ra-tar*

33 *wa-as-túl* GE_6-*iš* KI-*aš ar-ma-ah-hu-u*[*d-du* (GI)]M *an-ma* MUNUS-*za* UDU-*uš-šạ*

33 *ar-ma-ah-hu-wa-an-za ha-a-ši ka-a*[(*-aš-ša-z*)]*a* UR-*aš*

34 par-na-an-za-aš-ša HUL-*lu-e-eš-har QA-TAM-MA ha-a-šu*

35 *na-at* URU-*x*[(G)]E_6-*iš* KI-*aš* [(*an-da e-e*)]*p-du*

36 *na-at* URU-*x*[(G)]E_6-*iš* KI-*aš* [(*an-da e-e*)]*p-du*

Tercüme:

29 Büyücü koç ve koyunu tanrıların huzuruna yerleştirir.

30 ve şöyle der: "Koç koyun(un) üz[(er)]ine biner ve onu gebe bırakır.

31 İşte buradaki şehir ve ev yapısı da [(ko)]ç olsun ve bozkırda

32 o kara toprağa binsin ve onu k[(a)]n, kirlilik (ve)

33/34 günaha kara toprağa gebe bırak[sın]. Fakat [(na)]sıl hamile kalan kadın (ve) koyun doğururs a iş[(te buradaki)] şehir

35 ev yapısı da kötü kanı aynı şekilde doğursun

36 ve onu [(ka)]ra toprak [(içerde tut)]sun!"

Metnin devamında büyücü, ritüel malzemelerini ve tanrıları bozkıra götürerek onları yerleştirir, şarap libasyonu yapar ve kubanlar ile birlikte ikna sözlerini söyler:

KUB VII 41 + KBo X 45 + KUB XLI 8 + KUB XII 56 Rs. IV 47-54 (CTH 446)[1263]

47 *nu-kán* I $SILA_4$ VIII MUŠEN *A-NA*

48 *nu A-NA* III $GUNNI^{MEŠ}$ *QA-DU* $NINDA.SIG^{MEŠ\ GIŠ}$ ERIN

49 Ì LÀL *wa-ar-nu-zi nu* GEŠTIN BAL-*an-ti kiš-an me-ma-i*

[1263] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1961, s. 118-141; B. J. Collins, 2003c, s. 168-171; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 381-407.

50 DINGIR$^{MEŠ\ D}$A.NUN.NA.GE$_4$ *ka-a-ša š*[*u-um-m*]*a-aš ar-kam-ma-an*

51 *ša-ra-a ti-it-ta-nu-w*[*a* (*-an-za ki-i-ma-aš-ma-aš* SISKUR.SISK)]UR <*da->at-ten*

52 *nu-za pár-na-aš e-eš-har pa-a*[(*p-ra-tar wa-aš-túl NI-IŠ* DINGIR^{LIM})]

53 *kur-ku-ra-in pí-ra-an bu-i-nu-ut-ten na-aš-kán kat-t*[*a*(*a-an*)

54 *pí-e-da- ten*

Tercüme:

47 ve bir kuzu (ve) sekiz kuşu ANUNNAKİ'ye adar.

48 ve üç tane ocakta, ince asker tayınlarıyla birlikte

49 yağ, bal yakar ve şarabı libasyon yapar (ve) şöyle söyler:

50 "ANUNNAKİ tanrıları bakın, s[izi]n haracınız

51 yük[s(eltildi. Bu kurban)]ları <ka>bul edin

52 ve evin kanı, kir[(liliği, günahı, yalan yere yemini)]

53 nifakı önden ilerleyip gitsin ve (onları) aşağıya

54 götürün."

Kuzu, mutlaka Yerin Güneş Tanrıçası, kuşlar ise bu ritüelde sayısı sekiz olan ANUNNAKİ tanrıları içindir. Ayrıca orada hazır bulunan üç tane ocakta asker tayınlarıyla birlikte yağı, balı yakar ve tekrar şarapla içki kurbanı gerçekleştirir. Ritüelde koyunun kullanılması ve büyükbaş hayvanların kullanılmayışı, büyücünün sözlerine göre öteki tanrılar yeraltına sürüldüklerinde onlara bu tür kurbanların layık görülmemesidir. Ancak büyükbaş hayvanlar, pahalı kurbanlıklar olduğu için ritüelleri pratik ve az maliyetli olmalıdır. İnsanların sıkıntılarının ölünceye kadar devam ettiği ve her seferinde büyücüye gittikleri düşünülürse pahalı ya da arzı fazla olmayan kurbanlıklar yerine kolay temin edilen, kurbanlıkların seçildiği ve koyunun bu tür bir kurban olduğu düşünülebilir. Bu sonucu destekleyen bir belge bulunmamasına rağmen "kirli", "karanlık", "kötü"

tanrılar için büyükbaş kurbanlıkların uygun görülmediği, onlara bu payın ayrılmadığı metinler tarafından desteklenmektedir.[1264]

Kan kurbanı olarak siyah koyunun kullanıldığı da IBoT III 1 (Bo 2015) numaralı metinde görülmektedir:

IBoT III 1 (Bo 2015) [1265]

14 LÚ$^{MEŠ\ GIŠ}$BANŠUR XVI NINDA.KUR$_4$.RA *ŠA* I *ša-a-ti me-ma-al* ZÍZ

15 *Ù ŠA* GÚ.GAL.GAL III ^{NINDA}*ši-lu-ha-a-aš* $^{LÚ.MEŠ}$MUHALDIM-*ia*

16 VIII UDU.GE$_6^{HI.A}$ *I-NA* ^{É}*hé-eš-ti-i ka-ru-ú ha-an-da-a-an har-kàn-zi*

Tercüme:

14 masa adamları, her biri buğday unundan bir *šaati*-lik on altı adet kalın ekmek

15 ve fasulye, üç *şiluha*- ekmeği ve aşçılar

16 sekiz siyah koyunu *heşta*- evinde hazırlar.

Metnin devam eden kısmında, kan kurbanı olarak sunulan koyunlar vurularak öldürülür:

52 *na-aš-ta* VIII UDU *an-da u-un-na-an-zi* UGULA ^{LÚ}MUHALDIM I UDU

53 ^{NA}$_4$*da-hu-u-up-pa-aš da-i* GUL-*uh-zi* VII UDU-*ma-kàn* BAL-*an-zi*

54 *Ú-RA-KI-iš da-hu-u-up-pa-aš da-it* GUL-*an-za na-aš* GAR-*ri-pàt*

Tercüme:

52 sonra sekiz koyunu içeriye sürerler; baş aşçı bir koyunu keser

53 *tağuppīta(i)*- taşı ile birlikte yedi (geriye kalan) koyunu kan kurbanı olarak getirir.

54 *tağuppaīta(i*)- taşı ile vurarak öldürülen koyunlar ortaya konur.

[1264] F. Sevinç-Erbaşı, s. 447-448.

[1265] Tercüme için Bkz.: V. Haas, 1977, s. 103.

II. 7. 3. 4. AN.TAH.ŠUM^{SAR} Bayramında Koyun Kurbanı (CTH 604)

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bir bitki olarak, Erkut'a göre zambakgillerden soğanlı bir bitki[1266], Ünal'a göre de safran, çiğdem isimli bir bitki[1267] olarak tanımlanmıştır. En uzun bayramlardan olan AN.TAH.ŠUM^{SAR} adlı bahar bayramı 38 gün sürmektedir. AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayram metninde, konumuza ilişkin olarak koyun kurbanları görülmektedir. Koyun kurbanı, Güneş Tanrıçası'nın tapınağında, Fırtına Tanrısı'nın tapınağında, Tanrı Zababa tapınağında, Inara tapınağında, Halap Şehri Fırtına Tanrısı'nın tapınağında, Ana Tanrıça'nın tapınağında, Tanrıça Katahha, Nergal, Tanrı Hašameli tapınağında yapılmıştır. Genel prensibe göre, öncelikle bu tapınaklarda *hadauri* bayramı kutlanır. Her bir tapınakta 10 koyun sunulur ve 1 koyun tapınağa bırakılarak 9 koyun saraya geri götürülürdü. Bu kurbanlardan farklı olarak, Fırtına Tanrısı'nın *huwaši-* taşında sığır ve koyun kesilmiştir.

KBo X 20 Vs. II 14-49 (CTH 604)[1268]

14 [*l*]*u-uk-ka-ti-ma* LUGAL-*uš I-NA* É ^{D}*Zi-pár-wa-a* [*pa-iz-zi*]

15 *nu* EZEN *ŠA* ^{D}U ^{URU}KUBABBAR-*ti-ia-kán* ^{DUG}*har-ši-i*[*a-al-li*]

16 [*š*]*e-ep-pí-*[*i*]*t-ta-aš a-pé-e-da-ni* UD-*ti ki-nu*[*-wa-an-zi*]

17 [*I*]*-NA* É ^{D}UTU-*ma* EZEN *ha-da-ú-ri i-ya-an-zi*

18 [X] UDU$^{HI.A}$ *hu-u-kán-zi* [

19 [*nu-*]*kán* [^{UZ}]^{U}*šu-up-pa da-an-zi na-at za-nu-wa-an-zi*

20 [*na-a*]*t PA-NI* DINGIR^{LIM} *ti-an-zi* UDU$^{HI.A}$*-ma hu-u-ma-a[n-du-uš]*

21 [*I-N*]*A* É.GAL^{LIM} EGIR-*pa da-an-zi* [

22 [I] UDU-*ma*[*-kán* Š]À É DINGIR^{LIM} *d[a-a-l]i-ia-an-zi* ^{LÚ}NAR[*-ia-kán*]

[1266] S. Erkut, 1998, s. 194-195.

[1267] A. Ünal, 2003, s. 92.

[1268] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Alp, 1993, s. 136-143; H. G. Güterbock 1960, s. 80-88; Ö. Sir Gavaz, 2011, s. 103-114.

23 [^{L}]^{Ú} *ME-ŠE-D*[*I*] *I?-NA* É ^{D}U *ma-ah-ha-an aš-ša-nu-ir I?*[*-NA* É ^{D}UTU-*ia*

24 *QA-TAM-M*[*A*] *aš-ša-nu-wa-an-zi IŠ-TU* DINGIR^{LIM} *QA-TAM-MA* [SIxSÁ-*at*]

Tercüme:

14 Ertesi gün kral, tanrı Ziparwa'nın tapınağına gider.

15 ve Hatti'nin Fırtına Tanrısı'nın bayramı(nda) hububat dolu *harši-* kabını

16 işte o gün açarlar.

17 Güneş Tanrı(çası)'nın tapınağında *hadauri-* bayramını kutlarlar. [……]

18 [on] koyun keserler.

19 ve eti alırlar ve pişirirler.

20 ve onu tanrıların önüne koyarlar. Koyunların hepsini

21 saraya geri getirirler.

22 Ama bir koyunu tapınakta bırakırlar. Şarkıcı ve

23 Muhafız askeri, Fırtına Tanrısı tapınağında ayinlerin yapıldığı sırada, [Güneş Tanrı(çası)nın tapınağında] da

24 aynı şekilde kutlarlar. Tanrılar da aynı şekilde olurlar.

hadauri- bayramı kutlamasında, Güneş Tanrıçası'nın tapınağında 10 koyunun kesilip pişirilerek tanrılara sunulduğu ancak 1'inin tanrılara bırakılarak 9'unun saraya geri getirildiği görülür. Bunlar muhtemelen saraydaki bayram katılımcıları tarafından yenilecek ve bayram yemeği koyun eti olacaktır. Metnin devamında koyun kurbanları şöyle devam etmektedir:

KBo X 20 Vs. II 30-49 (CTH 604)[1269]

30 *lu-uk-kat-ti-ma* LUGAL-*uš I-NA* ^{É}*tar-nu-ú-i ŠA* GIŠ$^{HI.A}$ [^{GIŠ}TÚG *pa-iz-zi*]

31 *nu ŠA* ^{D}U $^{NA}_{4}$*hu-u-wa-ši* GU$_4^{HI.A}$ UDU$^{HI.A}$ *hu-u-kán-z*[*i*]

32 *lu-uk-kat-ti-ma* LUGAL MUNUS.LUGAL *I-NA* É ^{D}U *pa-a-an-zi*

[1269] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Alp, 1993. s. 140-142; H. G. Güterbock 1960, s. 82-83 ve 86.

33 *nu šal-li a-še-eš-šar I-NA* ^{D}ZA.BA$_4$. BA$_4$-*ma* EZEN [*ha-da-ú-ri*] ?

34 *i-ya-an-zi nu* X UDU$^{HI.A}$ *hu-u-kán-zi nu-kán* ^{UZU}*šu*[*-up-pa*]

35 *da-an-zi na-at PA-NI* DINGIR^{LIM} *ti-an-zi* UDU$^{HI.A}$*-ma* [ ]

36 *hu-u-ma-an-du-uš* I-NA É. GAL^{LIM} EGIR-*pa da-an-z*[*i*]

37 I UDU-*ma-kán* ŠÀ É. DINGIR^{LIM} *da-a-li-ia-an-z*[*i*]

38 GAL$^{HI.A}$*-ma-kán* ŠA EZEN ITU^{KAM} *aš-ša-nu-ua-an-zi*

39 *IŠ-TU* DINGIR^{LIM} *ki-iš-ša-an ha-an-ta-it-ta-at* [ ]

40 *lu-uk-kat-ti-ma* LUGAL MUNUS.LUGAL *I-NA* É ^{D}*Ha-an-nu pa-a-an-zi* [ ]

41 *nu šal-li a-še-eš-šar I-NA* É ^{D}U-*ma* DUMU.LUGAL

42 *IŠ-TU* DINGIR^{LIM} *ú-i-ya-an-zi nu* EZEN *ha-*[*t*]*a-ú-ri*

43 *i-ya-zi nu* UDU$^{HI.A}$ *hu-u-kán-zi nu-kán* [*š*]*-u-up-pa*

44 *da-an-zi na-at za-nu-ua-an-zi na-at* [*P*]*A-NI* DINGIR^{LIM}

45 *ti-an-zi* UDU$^{HI.A}$*-ma hu-u-ma-an-du-uš I-NA* É.GAL^{LIM}

46 [E]GIR-*pa da-an-zi* I UDU-*ma* ŠÀ É.DINGIR^{LIM}

47 *da-a-li-ia-an-zi a-da-tar a-ku-ua-tar*

48 [*IŠ-T*]*U* É.GAL^{LI}[^{M}] DUMU.LUGAL *u-i-ia-an-zi nu* GAL *har-zi*

49 [ ] x *-ma-az* SÌR-*ki-iz-zi*

Tercüme:

30 Ertesi gün kral, *tarnu-* evine [şimşir ağaçlarına gider].

31 ve Fırtına Tanrısı'nın *huwaši-* taşında sığır ve koyun keserler.

32 Ertesi gün kral ve kraliçe Fırtına Tanrısı'nın tapınağına giderler.

33 Büyük kurul olur. Ama Tanrı Zababa'nın tapınağında bayra[m]

34 yaparlar. On koyun keserler, eti

35 alırlar ve onu tanrının önüne koyarlar. Koyunların

36 hepsini saraya geri götürürler.

37 ama bir koyunu tapınakta bırakırlar.

38 Ay bayramına ait kapları hazırlarlar;

39 böylece tanrı da hazır olur.

40 Ertesi gün kral ve kraliçe Hannu'nun tapınağına giderler.

41 Büyük kurul olur. Ama Fırtına Tanrısı'nın tapınağına

42 saraydan bir prens gönderirler ve *hadauri* bayramını

43 yaparlar. Koyun keserler ve eti

44 alırlar ve onu pişirirler ve onu tanrının önüne

45 koyarlar. Koyunların hepsini alıp saraya

46 geri götürürler ama bir koyunu tapınakta

47 bırakırlar. Yiyecek ve içecek

48 saraydan prense gönderirler. O bir kadeh tutar

49 [ve onu yaparken (?)…] şarkı söylemeyi sürdürür …

Metnin bu kısmında, Fırtına Tanrısı'nın *huwaši*- taşında sığır ve koyun kesilir. Sonrasında büyük kurul toplanarak Tanrı Zababa tapınağında bayram yapılarak 10 koyun kesilir, tanrının önüne konulur ve metnin önceki kısmında görüldüğü gibi sadece 1 koyun tapınakta bırakılarak geriye kalan 9 koyun saraya götürülür. Aynı uygulama bu kez prens tarafından, Fırtına Tanrısı'nın tapınağında *hadauri* bayramı kutlanarak yapılır. Bu kutlama esnasında, koyunları keserler, etleri pişirirler ve 1 koyunu tapınağa bırakarak gerisini saraya götürürler. Devam eden kısımda, yine aynı uygulama bu kez de Inara tapınağında yapılır.

KBo X 20 Rs. III 12-22 (CTH 604)[1270]

12 *lu-uk-kat-ti-ma šu-up-pa ua-ar-ap-pu-u-ua-ar*

13 *ku-lu-mur-ši-ia ši-pa-an-da-an-zi I-NA* É ^{D}[KAL ?

14 EZEN *ha-da-ú-ri i-ia-an-zi nu* X UDU *hu-u-ká*[*n-zi*]

[1270] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: S. Alp, 1983, s. 142-143; H. G. Güterbock, 1960, s. 83, 86.

15 *nu-kán šu-up-pa da-an-zi na-at PA-NI* DINGIR^{LIM} [*ti-an-zi*] []

16 I UDU-*ma-kán* [*I-N*]*A* É. DINGIR^{LIM} *da-a-li-ia-an-zi*

17 ^{LÚ}NAR-*ia-kán* ^{LÚ}*ME-ŠE-DI I-NA* É ^{D}U GIM-[*a*]*n* [GAL$^{HI.A}$?]

18 *aš-*[*š*]*a-nu-e-er I-NA* É ^{D}KAL-*ia-kán QA-TAM-MA aš-š*[*a-nu-wa-an-zi*]

19 *lu-uk-kat-ti-ma* [*I-N*]*A* É ^{D}U ^{URU}*Ha-la-ap I-NA* É. DINGIR. [(MAH)]

20 *A-NA* ^{D}*Ka-tah-ha* ^{D}U.GUR ^{D}*Ha-aš-ša-me-li*

21 *Ù A-NA* ^{D}[(É.A)] E[ZE]N [*h*]*a-da-u-ri i-ia-an-z*[*i*

22 *nu* X UDU$^{HI.A}$ ŠÀ É.[DI]NGIR^{LIM} *ši-*[*pa*]*-an-da-an-zi*

Tercüme:

12 Ertesi gün kutsal yıkanma (olur).

13 *kulumuršiya* adaklarını yaparlar. [Inara'nın] tapınağında

14 *hataúri-* bayramını yaparlar. On koyun keserler

15 eti alırlar ve onu tanrının önüne koyarlar.

16 Ama bir koyunu tapınağa bırakırlar.

17 Şarkıcı ve muhafız asker, Fırtına Tanrısı'nın tapınağına [kapları?]

18 koydukları gibi aynı şekilde Inara'nın tapınağına koyarlar.

19 Ertesi gün Halap Şehri Fırtına Tanrısı'nın tapınağında, Ana Tanrıça'nın tapınağında

20 Tanrıça Katahha, Nergal, Tanrı Hašameli

21 ve [x] tanrının tapınağında *hadauri-* bayramını yaparlar

22 (her bir?) tapınakta on koyun sunarlar.

Bu bayram metniyle koyun kurbanının, bayramların vazgeçilmez bir uygulaması olduğunu görmekteyiz. Metnin bu kısmında ise *hadauri-* bayramı, Inara tapınağında ve ertesi gün Halap Şehri Fırtına Tanrısı'nın tapınağında, Ana Tanrıça'nın tapınağında, Tanrıça Katahha, Nergal ve Tanrı Hašameli tapınaklarında yapılarak her bir tapınakta 10 koyun sunulmuştur.

II. 7. 3. 5. Bayram Envanter Metinlerinde *huwaši-* Taşlarına Koyun Kurbanı

Envanter kayıtlarında, çeşitli bayramlar için verilen malzemeler kaydedilmekle birlikte bu bayramlara ilişkin bilgilerde verilmektedir. Bu metinlerden birisi olan KUB XVII 35 III numaralı metin, Fırtına Tanrısı için yapılan Sonbahar Bayramı'nı anlatmaktadır. Diğer bayram uygulamalarına örnek olabilecek bu metne göre, Hava Tanrısı'nın Sonbahar Bayramı zamanı geldiğinde rahip, tanrı heykelini yıkar, onu *huwaši-* taşına taşır, *huwaši-* taşını yıkarlar ve onu yağlarlar. Tanrı heykelini *huwaši-* taşının önüne koyarlar. Rahip, Yarri için bir koyun ve Yedi Tanrı için bir koyun sunar.[1271]

KUB XVII 35 III 3-4[1272]

3 Ì-*an-zi* DINGIR^{LUM} *PA-NI* $^{NA}{}_4$ZI.KIN *ti-an-zi nu-kán* ^{LÚ}SANGA I UDU

4 ^{D}*I-ya-ri* I UDU ^{D}IMIN.IMIN.BI BAL-*an-ti* $^{NA}{}_4$ZI.KIN *hu-kán-zi*

Tercüme:

3 (onu) yağlarlar. *huwaši-* taşının önüne tanrı heykelini koyarlar. Ve rahip bir koyunu

4 Tanrı Yarri için, bir koyunu IMIN.IMIN.BI için sunar. (Onları) *huwaši-* taşında keserler.

Metnin devamında, kurbanlıkları *huwaši-*'de kurban ettikten sonra, kült masası için et, ekmek ve bir bira kabı koyarlar. Ekmek kırarlar ve ritonları doldururlar. Onlar yerler, içerler, *hazgara-* kadınları tanrıyı eğlendirir. Genç erkekleri iki gruba böler ve isimlendirirler; "Hatti'nin adamları" dedikleri bir grup ve "Maša'nın adamları" dedikleri diğer gruptur. Hatti'nin adamları bronz silahlara, fakat Maša adamları kamış silahlara

[1271] O. R. Gurney, 1977, s. 27.

[1272] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: C. W. Carter, 1962, s. 129, 142-143.

sahiptir. Bu adamlar savaşırlar ve Hatti'nin adamları kazanır. Onlar bir savaş esiri alıp tanrıya adarlar.[1273]

Çeşitli kentlerde İlkbahar ve Sonbahar Bayramları'nın restorasyonunu anlatan ve IV. Tudhaliya'nın emirnameleri arasında olan bir tablet (KUB XII 2), koyunların *huwaši*-taşlarına (dikili anıt taşlara) dağılımını listelemektedir.[1274]

KUB XII 2 I 8-13[1275]

8 DINGIR-*LUM* GIBIL $^{NA}_{4}$ZI.KIN ^{mD}SIN-SUM-*aš* ^{LÚ}[SANGA]

9 I UDU VI NINDA.KUR$_4$.RA I DUG.KAŠ *A-NA* [EZEN *TE-ŠI*]

….

12 ^{D}*Pí-en-ta-ru-uh-ši-iš* $^{NA}_{4}$ZI.KIN ^{m}*Ma-ra-ša*-[*an-da-aš* ^{LÚ}SANGA]

13 ^{MUNUS}AMA.DINGIR-*LIM-ma-aš-ši* ^{MUNUS}*Ba-za-a-aš* I UDU III NINDA.KUR$_4$.RA [I DUG.KAŠ *A-NA* EZEN *TE-ŠI*]

Tercüme:

8 Yeni tanrının steline; rahip Arma-piya

9 Bir koyun, altı somun kalın ekmek, [İlkbahar Bayramı] için bir sürahi bira.

…

12 Tanrı Pentaruhši'nin steline, [rahip Mara]šanda

13 tanrının rahibelerinden rahibe Baza, bir koyun, üç somun kalın ekmek, [İlkbahar Bayramı için bir sürahi bira.]

Metnin bu kısmında rahip ve rahibelerin yaptığı sunular ele alınırken, metnin devam eden kısmında şehirlerin verdiği sunular kaydedilir:

[1273] O. R. Gurney, 1977, s. 27.

[1274] A. Mouton, 2004a, s. 92-93, d.n. 29; B. J. Collins, 2006, s. 164.

[1275] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: C. Carter, 1962, s. 74-89.

KUB XII 2 III 13-19[1276]

15 DINGIR^{MEŠ} *za-wa-al-li-ya nu-kán ku-iš* UDU *dam-me-eš-zi*

16 *ku-iš-ma* ŠAH.TUR *pe-e har-zi ANA* EZEN$_4$ *TE-ŠI*

17 NINDA.GUR$_4$.RA-*ma* KAŠ *IŠ-TU* URU^{LIM} *pe-eš-kán-zi*

18 ^{D}U ^{URU}*Ne-ri-iq-qa* I UDU I ŠAH.TUR *A-NA* DINGIR.MEŠ LÚ.MEŠ

19 I DUG.KAŠ NINDA.GUR$_4$.RA-*ma IŠ-TU* URU^{LIM} *pe-eš-kán-zi A-NA* EZEN [*TE-ŠI*]

Tercüme:

15 Zawalli Tanrılarına: Birisi koyun

16 ve birisi İlkbahar Bayramı için bir yavru domuz getirecek

17 ve şehirden kalın ekmek ve bira verecekler.

18 Nerik'in Fırtına Tanrısı'na: erkek tanrılar için bir koyun, bir yavru domuz

19 bir testi bira ve kalın ekmek, İlkbahar Bayramı için şehirden vermeye devam edecekler.

KI.LAM bayramının anlatıldığı KBo X 31 numaralı metinde de Tiššaruliya, Annuwa ve Ankuwa kentlerinden gelen görevlilerin getirdikleri adaklardan söz edilir. Metnin III. kolonu, koyun, öküz, domuz gibi hayvanların bayramda yer alan çeşitli kült görevlilerine göre gruplara ayrılmış bir listesidir. Liste alıcı grupların ve hayvanların sayısını verir ama tedarikçileri ihmal eder. Örneğin, 15 koyun "Ankuwallalı adamlar" tarafından alınır ve AGRIG tarafından, her biri 1 koyun veren çeşitli şehirlere dağıtılır.[1277]

KBo X 31 Öy. III 1-13[1278]

1 I GU$_4$ VIII [UDU

[1276] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: C. Carter, 1962, s. 74-89.

[1277] I. Singer, 1983, s. 151.

[1278] Transkripsiyon için Bkz.: I. Singer, 1984, s. 103.

2 III GU_4 XV UDU

3 VIII $UDU^{HI.A}$ $LÚ[^{MEŠ}$ *-e]š?*

4 XV $UDU^{HI.A}$ $LÚ^{MEŠ\ URU}$ *An-[k]u-wa-l-la*

5 V $UDU^{HI.A}$ NIN.DINGIR-*aš* $LÚ^{MEŠ}$ *ha-pí-eš*

6 V $UDU^{HI.A}$ $LÚ^{MEŠ}$ *zi-in-hu-ri-aš*

7 V $UDU^{HI.A}$ $LÚ^{M}[^{E}]^{Š}$ UR.BAR.RA

8 VI $UDU^{HI.A}$ $L[Ú^{ME}]^{Š\ URU}$*Ti-iš-ša-ru-li-ya*

9 II $UDU^{\ HI.A}$ $L[Ú^{ME}]^{Š\ GIŠ}$PA

10 II $UDU^{HI.A}$ $L[Ú^{M}]^{EŠ\ URU}$*A-nu-nu-wa*

11 III $UDU^{HI.A}$ $L[Ú^{M}]^{EŠ}$ *mi-na-al-li-iš*

Tercüme:

1 Bir sığır sekiz [koyun

2 üç sığır on beş koyun[

3 koyun adam[lar ..].$^{?}$ sekiz

4 An[k]ulla kenti adamları on beş koyun

5 tanrı kadınları, *hapiya-*[1279] görevlileri beş sığır

6 *zinhuri-*[1280] görevlileri beş sığır

7 kurt adamlar beş sığır

8 Tišaruliya kenti adamları altı koyun

9 Asa [adamla]rı iki koyun

10 Annuwa kenti [adaml]arı iki koyun

11 *minalli-*[1281] görevlileri üç koyun (alır).

[1279] $LÚ$*hapiya-:* bir çeşit kült görevlisi Bkz.: A. Ünal 2016, s. 158.

[1280] $LÚ$ *zinhuri-:* bir çeşit kült görevlisi Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 609

[1281] $LÚ$ *minalli-:* bir çeşit görevli Bkz.: H. G. Güterbock, H. A. Hoffner, 1989, s. 288.

Kült sunularının tedariki, şehirlerin ve şehir halkının sorumluluğunda olduğu gibi çeşitli meslek gruplarının da sorumluluğundadır. Örneğin CTH 517.A numaralı metinde, tablet yazıcılarının her sene 28 koyun verdikleri görülmektedir:

KUB XXXVIII 12 (CTH 517. A) Vs. II 24-25[1282]

24 [M]U-*aš me-ia-na-aš* XXVIII? UDU$^{HI.A}$ LII *PA* II *UP-NU tar-š*[*a-an*]

25 [*ma-al-la-an*] UDU$^{HI.A\ L\acute{U}.MEŠ}$*tup-pa-na-li-uš* ^{L}[$^{\acute{U}}$ …

Tercüme:

24 Her sene yirmi sekiz? koyun, elli iki yarım ölçü, iki avuç dolusu [öğütülm]üş

25 *tarš*[*an*] (=buğday ?), koyunlar, *tuppanali-* adamları (kil tablet yazıcıları), [……ada]m.

Başka bir örnek olan CTH 521.4 numaralı metinde ise tuz yapıcıları 30 koyun vermekle yükümlüdür. Metnin ilgili kısmı şu şekildedir:

KUB XXXVIII 19 + IBoT II 102 (CTH 521.4) Obv. 5[1283]

5 ŠU.NIGIN XXX UDU $^{L\acute{U}.MEŠ}$*E-PIŠ* MUN *p*[*é-eš-kán-zi*

Tercüme:

5 toplam: tuz yapıcılar otuz koyun verir.

Kişiler ve şehirler tarafından verilen koyunlar, KUB XXXVIII 12 (CTH 517. A) numaralı metinde görüldüğü üzere, Karahna gibi şehirlerin tanrıları için vergi olarak da alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında koyunların vergi olarak alınması, durumu siyasi ve mali bir platforma taşımaktadır.

KUB XXXVIII 12 Rs. III 25-27 (CTH 517. A)[1284]

25 MU-*aš-ma-aš me-ia-na-aš* IV $GU_4^{HI.A}$ XXXIX UDU$^{HI.A}$

[1282] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. Darga, 1973, s. 10, 15.

[1283] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: J. Hazenbos, 2003, s. 205.

[1284] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. Darga, 1973, s. 12, 17; J. Hazenbos, 2003, s. 207.

26 XXIV *PA* ZÌD.DA XXV DUG KA.DÙ LÚ^{MEŠ} URU[*Ka*][*-ra-ah-na*]

27 *pé-eš-kán-zi*

Tercüme:

25 Fakat her sene dört sığır, otuz dokuz koyun

26 yirmi dört yarım ölçü un, yirmi beş testi bira, Ka[rahna] şehri ahalisi

27 verir.

KBo II 13 numaralı envanter metninde ise daha önceden toplanmış olan koyunlar, Güneş Tanrıçası, Zawalli tanrıları, Yeni tanrılar, Nerik'in Fırtına Tanrısı gibi sayılamayacak kadar tanrı/tanrıçaya ve *huwaši-* taşlarına kurban olarak sunulmaktadır. Tanrı ve tanrıçaların yanısıra, Šidduwa dağı, Kilinuna dağı gibi kutsal yerlere de koyun sunusu yapılmaktadır:

KBo II 13 Vs. 14-15[1285]

14 II UDU ^{D}U I UDU $^{HUR.SAG}$*Ki-li-nu-na* BAL-*an-ti* ^{NA_4}*hu-wa-ši-ya-aš hu-u-kán-zi šu-up-pa hu-e-ša-u-wa-za*

15 *zé-an-ta-za ti-ya-an-zí* NINDA.KUR$_4$.RA.MEŠ DUG *har-ši-ya-aš pár-ši-ya-an-zi* UTÚL *mar-ha-an ip-pí-ya ti-ya-an-zi*

Tercüme:

14 İki koyun Fırtına Tanrısı için, bir koyun Kilinuwa dağı için sunarlar. *huwaši-* taşlarına onları keserler. Çiğ eti

15 (ve) pişmiş eti koyarlar. Kalın ekmek somunlarını *harši-* kabına kırarlar. *ippiya-* yemeğini yahni(?) koyarlar.

Metnin genelinde görüldüğü üzere, genel bir uygulama olarak koyunun yanında ekmek ve bira sunulmaktadır. Diğer örneklerde görüleceği gibi koyun, tanrılara sunulan

[1285] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: C. Carter, 1962, s. 105-114.

kurbanlıklar arasında ilk sırada yer almaktadır. Envanter kayıtlarına göre koyun, en çok Fırtına Tanrısı'na ve çeşitli şehirlerin Fırtına tanrıları adına kurban olarak sunulmak için verilmektedir.

İštanuwa bayramına ait KBo IV 11 (CTH 772.1) numaralı metinde ise bayramın ilk üç gününde her güne ayrı olmak suretiyle, koyun domuzla birlikte kurban edilmiştir. Bu bayramda, LAMMA, Šuwašuna, Wandu, Šiuri, Iyašalla, LAMMA GAL ve Immaršiya adlı tanrıların her biri için birer koyun, erkek tanrılar için keçi ve Fırtına Tanrısı ile Güneş Tanrısı için sığır kurban edilmiştir.[1286]

KBo IV 11 Vs. 9-12 (CTH 772.1)[1287]

10 IGI-*zi* UD-*ti* II GU_4 VII UDU I UDU II ŠAH

11 *I-NA* UD II KAM VII UDU I ŠAH BAL-*ti*

12 *I-NA* UD III KAM VI UDU I ŠAH BAL-*ti*

Tercüme:

10 birincisi, birinci güne: iki inek, yedi koyun, bir koyun, iki domuz,

11 İkinci gün için: yedi koyun, bir domuz sunarlar

12 Üçüncü gün için: altı koyun, bir domuz sunarlar.

II. 7. 3. 6. Kraliyet Cenaze Töreninde Koyun Kurbanı (CTH 450)

Ölen kralın/kraliçenin cenaze töreninde, onların göksel krallığı için tesis edilen sonsuz çayırlığın içi hayvanlarla doldurulmakta ve bir çiftlik kurulmaktadır.[1288] Cenaze töreninin özellikle 2., 7., 8. ve 12. günlerinde koyun kurbanları yapılmaktadır. Kurban

[1286] B. J. Collins, 2006, s. 182-183.

[1287] Transkripsiyon için Bkz.: E. Laroche, 1959, s. 163; F. Starke, 1985, s. 339.

[1288] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 280.

edilen koyunlar, ölünün ruhuna, çeşitli tanrı ve tanrıçalara, ölünün içinde bulunduğu evlere, ölünün heykeline, büyükanne ve büyükbabalara sunulmaktadırlar. Kraliyet cenaze töreninin 2. gününde, 18 koyun ve iki sığırı kurban etmek üzere hazırlarlar:

KUB XXX 15 + KUB XXXIX 11 Vs. 44-53 (CTH 450)[1289]

44] *IŠ-TU* É.GAL^{LIM} II GU_4 II-*ŠU* IX UDU$^{HI.A}$ *na-a-i-ir na-aš-ta* I [GU_4 IX UDU$^{HI.A}$]

45 [*ták-na-aš* ^{D}]UTU-*i ši-pa-an-da-an-zi* I GU_4-*ma-kán* IX UDU$^{HI.A}$-*ia ak-kán-da-a*[*š* ZI-*ni ši-pa-an-da-an-zi*]

46 [*nu-kán h*]*a-aš-ta-a-i ša-ra-a da-an-zi na-at-kán uk-tu-ri-ia-az p*[*a-ra ú-da-an-zi*]

47 [*na-at*] *I-NA* É.NA_4-*ŠU pí-e-da-an-zi nu-kán I-NA* É.NA_4 É [.ŠÀ *an-da*]

48 [^{GIŠ}NÁ^{ME}]^{Š} *iš-pár-ra-an-zi nu-kán ha-aš-ta-i IŠ-TU* ^{GIŠ}ŠÚ.A *ar-ha d*[*a-an-zi*]

49 [*na-a*]*t-ša-an* ^{GIŠ}NÁ-*aš iš-pár-ra-an-da-aš ti-an-zi ša-ša-an-n*[*a-an …*]

50 *Š*[*A*] *x* GÍN *IŠ-TU* Í.DÙG.GA *ha-aš-ti-ia-aš pí-ra-an ti-an-zi x*[- .....]

51 [*na-am*]*a-kán* I GU_4 I UDU-*ia ak-kán-da-aš* ZI-*ni ši-pa-an-d*[*a-an-zi*]

52 [EGIR-*i*]*z-zi-az-ma-kán ak-kán-da-an ku-e-da-aš A-NA* É^{MEŠ} *a*[*n-da ti-an-zi*]

53 *nu a-p*[*i-i*]*a* I GU_4 IX UDU$^{HI.A}$-*ia ki-iš-ša-an ši-pa-an-da-an-z*[*i*]

Tercüme:

44 [ ] saraydan iki sığır ve iki kez dokuz koyun sevk ederler ve sonra bir [sığır, dokuz koyunu]

45 [Yerin] Güneş Tanrıçası'na kurban ederler, bir sığır ve de dokuz koyunu ölünü[n ruhuna (kurban etmek üzere) sunarlar]

46 [k]emikleri kaldırırlar ve onları krematoryumdan [ ]

47 [ve onları] onun "Taş Ev"ine taşırlar. Ve "Taş Ev"deki [yatak odasın]da, ….

48 [yatakları] sererler ve kemikleri sandalyeden alır[lar]

49 [ve onl]arı serilmiş yatağa koyarlar, (bir) lamb[a]

[1289] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1940, s. 220-221; H. Otten, 1958, s. 68-69; A. Kassian, et al., 2002, s. 268-273; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 243-245.

50 [ ] *x* şekel güzel kokulu yağı kemiklerin önüne koyarlar *x* [ ]

51 [son]ra bir sığır ve bir koyunu ölünün ruhuna (kurban etmek üzere) sun[arlar]

52 sonunda da i[çinde] ölünün olduğu evlere ….

53 [..].. bir sığır ve dokuz koyun şöyle (kurban etmek üzere) sunulur [ ]

Tablet bu satırdan sonra bitmiştir. Metnin bu kısmında, 9 koyun ve 1 sığır Yerin Güneş Tanrıçası'na kurban edilmiş ve 1 sığır ve 9 koyun da ölünün ruhu için kurban edilmiştir. Ancak metnin ilerleyen kısmında, ölünün içinde bulunduğu evler içinde 9 koyun ve 1 sığır kurban edilmiştir. Cenaze töreninin 7. gününe gelindiğinde ise 8 koyun ve 1 sığır, ölünün heykeline, tanrı ve tanrıçalar ile büyükanne ve büyükbabalara kurban edilmektedir:

KUB XXX 25 + KUB XXXIV 68 + KUB XXXIX 4 + KBo XLI 117 Vs. 3-6[1290]

3 *nu*[*-kán A-NA* A]LAN I GU_4 NIGA VIII $UDU^{HI.A}$ *ši-pa-an-du-wa-an-zi pí-an*[*-zi*]

4 Š[À.BA I U]DU *ták-na-aš* ^{D}UTU-*i* I UDU *ha-an-na-aš hu-uh-ha-aš*

5 III [UDU-]*ma* I GU_4-*ia ak-kán-da-aš* ZI-*ni* I UDU-*ma* [*-kán*]

6 [*A-N*]*A* ^{D}UD.SIG_5 *ši-pa-an-da-an* [*-zi*]

Tercüme:

3 [ve heyk]ele bir semiz sığır, sekiz koyun (kurban etmek üzere) sunar[lar].

4 [bir ko]yun Yerin Güneş Tanrıçası'na, bir koyun büyükannelere ve büyükbabalara

5 üç [koyun] ve bir sığırı ise ölünün ruhuna ve bir koyunu da

6 İyi Gün Tanrısı[na] (kurban etmek üzere) [sunarl]ar.

[1290] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 24-27; L. Christmann-Franck, 1971, s. 68-69; A. Kassian, et al., 2002, s. 320-323; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 266-270.

Metnin bu kısmından sonra cenaze yemeği yenir ve sonrasında 8 koyun ile 1 sığırı keserler ve ritüel devam eder. Koyun kurbanları, cenaze töreninin 8. gününde de devam eder. Ancak bu kez koyunlar ve sığır bir pınarda Güneş Tanrısı için kesilmektedir:

KUB XXX 24 + KBo XXXIV 56 + XXXIV 66 + KUB XXX 24a + XXXIV 65 + XXXIX 35; KUB XXX 24a + XXXIV 65 + XXXIX 35 Vs. I 13-19[1291]

13 *nu* I GU_4 VII $UDU^{HI.A}$-*i*[*a*] *A-NA* PÚ *a-u-wa-an kat-ta ha-ad*[*-da-an-zi*]

14 *nam-ma A-N*[*A*] III NINDA *a-a-an* I NINDA.GUR_4.RA GA.KIN.AG ^{MUNUS}S[U.GI *da-a-i*]

15 *A-NA* ^{GIŠ}[ÉRIN *ZI-B*]*A-NA-ia-aš-ša-an za-ap-za-ga-a-ia* [*da-a-i*]

16 [*na-*]*at-kán* [^{MUNUŠ}Š]U.GI ^{D}UTU-*i me-na-ah-ha-an-da e-ep-z*[*i nu ki-iš-ša-an*]

17 [*me-mi-iš-ki-iz-z*]*i* ^{D}UTU-*i ka-a-ša-wa-ták-kán ke-e* [*šu-up-pa-la*]

18 [*ha-ad-da-ú-*]*en nu-wa-ra-at-ši-iš-ša-an šar-ri*[*-iz-zi le-e*]

19 [*ku-iš-ki ha-a*]*n-na-ri-ia-ua-aš-ši-iš-ša-an le*[*-e ku-iš-ki*]

Tercüme:

13 ve bir sığır v[e] yedi koyunu pınarda aşağı doğru keser[ler]

14 ayrıca yaş[lı kadın] üç sıcak ekmeğ[in üzeri]ne bir somun ve peynir [koyar].

15 [Terazinin] üstüne *zapzagai-* [koyar]

16 [ve] sonra [ya]şlı kadın Güneş Tanrısı'nın karşısına tuta[r ve şöyle]

17 [devamlı olarak söyler:] "Bak! Ey Güneş Tanrısı, şimdi [biz] bu [hayvanları] senin için

18/19 [kes]tik, ve [hiç kimse] ona zarar vermesin, h[iç kimse] ona itiraz etmesin."

Cenaze töreninin 12. gününe gelindiğinde ise kapanış kurbanları sunulur. Ölünün heykeline sunulan 7 koyun ve 1 sığırı, Yerin Güneş Tanrıçası'na, Göğün Güneş

[1291] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: L. Christmann-Franck, 1971, s.71-72; A. Kassian, et al., 2002, s. 374-383; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 274-278.

Tanrıçası'na, İyi Gün Tanrıçası'na, ölünün ruhuna ve büyükbaba ile büyükannelere kurban olarak sunarlar:

KUB XXX 19+20+21+22+XXXIX 7 Vs. I 1-4[1292]

1 *ma-a-an I-NA* UD XII^{KAM} *lu-uk-kat-ta* ALAM-*kán nu-u-wa* É[-*ri an-*]*da*

2 [*n*]*u-u-kán A-NA* ALAM I GU$_4$ ŠE VII UDU$^{HI.A}$-*ia ši-pa-an-da-a*[*n*]-*zi*

3 I UDU *ták-na-aš* ^{D}UTU-*i* I UDU ^{D}UTU *ŠA-ME-E* II UDU *hu-uh-ha*[-*aš b*]*a-an-na-aš*

4 II UDU I GU$_4$ ŠE *ak-kán-ta-aš* ZI-*ni* I UDU-*ma-kán A*[-*N*]*A* ^{D}UD.SIG$_5$ *ši-pa-an-da-an-zi*

Tercüme:

1 On ikinci gün, gün ağardığı zaman, heykel henüz evin içindedir,

2 [v]e heykele bir semiz sığır, yedi koyun (kurban etmek üzere) suna[r]lar;

3 bir koyunu Yerin Güneş Tanrıçası'na, bir koyunu Göğün Güneş Tanrıçası'na iki koyunu büyük ba[ba (ve) bü]yük annelere

4 iki koyunu ve bir semiz sığırı ölünün ruhuna, bir koyunu ise "İyi Gün" Tanrısı'[n]a (kurban etmek üzere) sunarlar.

Cenaze töreninde sunulan koyun ve sığırlar, kraliyet hanedanına mensup ölmüş aile üyeleri için de düzenli olarak sunulmuştur. Sunulan bu kurbanlar ise listeler halinde kaydedilmiştir. Bu kurban listeleri, kralların sıralamasını açıklığa kavuşturmak için önemli bir kaynak olmuştur. Bu listelerden biri olan KUB XXXVI 120 numaralı metin şöyledir:

KUB XXXVI 120 Vs. (?) 1-12[1293]

1 ^{m}*Hu-uz-z*]*i-ia-a*[*š*

[1292] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Otten, 1958, s. 32-33; A. Kassian, et al., 2002, s. 476-477; F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 300-302.

[1293] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: V. Haas, 1977, s. 106-107; H. Otten, 1951b, s. 64-65.

2 [*A-NA* ^{m}*La-ba-a*]*r-na* I GU_4 I UDU *Q*[*A-TAM-MA*]

3 [*A-N*]*A* ^{f}[*K*]*ad-du-ši-i* I GU_4 I UDU *QA-TAM-MA*

4 *A-NA* ^{m}*Mur-ši-li* I GU_4 I UDU *QA-TAM-MA*

5 *A-NA* ^{m}*Ka-a-li* I GU_4 I UDU *QA-TAM-MA*

6 *A-NA* ^{m}*Pí-im-pí-ra* I GU_4 *QA-TAM-MA*

7 *A-NA* ^{m}*Hu-uz-zi-ia* LÚ ^{URU}*Ha-ak-mi-eš-ša*

8 [I] GU_4 I UDU *QA-TAM-MA*

9 [*A-N*]*A* ^{m}*Ha-an-te-li* I GU_4 I UDU *QA-TAM-MA*

10 [*A-NA*] ^{f}*Ha-ra-ab-še-ki* I GU_4 I UDU *QA-TAM-MA*

11 [*A-NA*] ^{m}*Am-mu-na* I GU_4 I UDU *QA-TAM-*[*MA*]

12 [*A-NA*] ^{f} *Ta-wa-an-na* I GU_4 I UDU *Q*[*A-TAM-MA*]

Tercüme:

1 Huzz]iya[

2 [Labarna’]ya bir inek (ve) bir koyun söylen[diği gibi],

3 [K]adduši’ye bir inek (ve) bir koyun söylendiği gibi

4 Muršili’ye bir inek (ve) bir koyun söylendiği gibi

5 Kaali’ye bir inek (ve) bir koyun söylendiği gibi

6 Pimpira'ya da bir sığır söylendiği gibi

7 Huzziya, Hakmişli adam,

8 bir inek (ve) bir koyun söylendiği gibi,

9 Hantili’ye bir inek (ve) bir koyun söylendiği gibi,

10 Harabšeki’ye bir inek (ve) bir koyun söylendiği gibi,

11 Ammuna’ya bir inek (ve) bir koyun söylendiği gibi,

12 Tawanna’ya bir inek (ve) bir koyun söylendiği gibi.

Bu metinde görüldüğü gibi, kraliyet hanedanına mensup ölmüş kral ve kraliçelere sığır ve koyun kurban edilmiştir. Cenaze töreninde de hayvan sunuları, koyun ve sığırdan ibarettir ve başka hayvan kullanılmamıştır. Ancak düzenli olarak ölmüş atalara kurban sunumu, kraliyet hanedanını ön plana çıkarmasının yanında dini bir ibadet olarak görünmektedir.

II. 7. 4. Koyun ile İlgili Arkeolojik Veriler

II. 7. 4. 1. Kemik Buluntuları

Koyuna ilişkin arkeolojik buluntuların başında, kemik buluntuları gelmektedir. Pek çok Hitit yerleşiminde, koyun kemik kalıntıları tespit edilmiştir. Hepsine tek tek değinemeyeceğimiz kadar çok buluntu katmanı, kazı alanı ve kemik çeşidi mevcuttur. Bunlardan biri olan Alacahöyük'de bulunan kral mezarlarından B mezarının yakınında, koyuna ait iskeletler bulunmuştur (Bkz. Resim 67).[1294] Alacahöyük'te bulunan iskeletler haricinde, koyun ve keçilere ait boynuz ve bacak kemikleri bulunmuştur. Tüm kültür katlarında bulunan hayvan kemiklerinde en çok veri bu kemiklere aittir. Kafa kemiklerinin çokluğu, mezarlara sunulan kurbanların tören sonrasında kafalarının gömülmesinden kaynaklanmaktadır.[1295]

Alişar Höyük'ün Kalkolitik Çağ katmanlarında ise evcil hayvan buluntuları arasında; koyun, keçi, domuz ve sığır bulunmaktadır. Bakır çağ katmanlarında da evcil hayvan kalıntıları arasında, koyun, sığır, domuz ve köpek kalıntıları tespit edilmiştir.[1296]

[1294] R. O. Arık, **Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı 1935'deki Çalışmalara ve Kısa Keşiflere Ait İlk Rapor**, Ankara 1937, s. 77.

[1295] H. Z. Koşay, 1944, s. 184.

[1296] H. H. von der Osten, **The Alishar Hüyük. Seasons of 1930-32, Part 1**, Chicago 1937, s. 44, 111.

Ancak Hititler döneminde hayvan tüketimine ilişkin arkeolojik kanıtların oluşturduğu tablo, sadece bir avuç yerleşim yerinin verdiği fauna kalıntıları ile eksik kalmaktadır. Boğazkale'de özellikle de bu bölgedeki arazi, hava, yoğun yerleşim ve kemiklerin bulunduğu tabaka, yeterli tespit için uygun koşullar sunmamaktadır. Ayrıca, bu türlerin asgari sayıdaki örnekleri de dikkate alınmalıdır ki bu, normal kesim hayvanlarına kıyasla eksik bir sayıdır: 294 koyun ve keçi ile karşılaştırıldığında, 80 sığır ve 55 domuz sadece 1 porsuk, 1-2 tilki, 17 köpek, 2 leopar, 2 aslan ve 17 at kalıntısı ele geçmiştir.[1297] Boğazkale'deki fauna kalıntılarına göre, koyun, keçi ve sığır diğer hayvanlara göre daha çok delil sunmaktadır ve birincil ihtiyaç sınıfında bulunmaktadırlar. İmparatorluk döneminde, Aşağı Şehir'deki tüm faunal kalıntıların, % 50.6'sını koyun ve keçi oluşturmaktadır.[1298] İstatistikler listeye döküldüğünde, 294 koyun ve keçi ile 3-4 yaban koyunu kalıntısı bulunmuştur. Eksik olan bu sayılara göre, metinlerde de yenildiği görülen koyun ve sığırın kemik buluntularında ilk sırada olduğu görülmektedir.[1299] Koyun ve keçi kalıntılarını birbirinden ayırmak çok zor olsa da Boğazkale'de, Aşağı Şehir'de yapılan kazılarda, IV. tabakada koyun kemiklerine rastlanmıştır.[1300] Yine Boğazkale'de M.Ö. 14/13. asırlara tekabül eden tabakalarda diğer hayvan kemikleri arasında koyun kemikleri ele geçmiştir ve koyun kalıntıları keçi kalıntılarından çok daha fazladır. Ancak vahşi hayvan kalıntılarının referansları olmadığından evcil ile vahşi türün ayırt edilmesi oldukça zordur.[1301] Boğazkale'de yapılan son kazılara göreyse GAL *MEŠEDI* evinde ve Doğu yapısında bulunan, eti ve sütü için yetiştirilen koyun ve keçi sayısı diğer evcil hayvanlara göre daha çoktur. Koyun ve keçi kalıntılarını ayırt etme zorluğu nedeniyle birlikte değerlendirilmişlerdir. Bu değerlendirmeye göre, GAL

[1297] A. Ünal, 1985, s. 430-431.

[1298] Veri değerleri için Bkz.: A. von den Driesch, J. Boessneck, 1981, s. 20.

[1299] A. Ünal, 1985, s. 421, 429.

[1300] K. Bittel ve diğerleri, 1957, s. 68

[1301] K. Bittel ve diğerleri, 1952, s. 144-145.

MEŠEDI evinde 152 koyun-keçi ile kalıntıların % 66.1'ini, Doğu yapısında 42 koyun-keçi ile kalıntıların % 65.6'sını oluşturmaktadır. Sadece koyun kalıntısı olarak GAL *MEŠEDI* evinde 32 koyun ve Doğu yapısında 10 koyun buluntusu açığa çıkarılmıştır. Keçi ve koyun kemikleri sayısal olarak en büyük grubu temsil ettiği halde tek tek hayvan sayısı hesaplandığı zaman bu türlerin Hitit dönemi insanlarının beslenmesinde sığır kadar önemli olduğu ve koyunun keçiden daha çok tüketildiği görülmektedir. Koyunların kesim yaşları ise diş kalıntıları incelenerek yapılan değerlendirmeye göre, tüketilen koyun ve keçilerin 1-4 yaşları arasında ve 6 yaştan sonra kesildikleri sonucuna varılmıştır. Bu verilere göre Hititler, istisnasız olarak keçi, koyun ve sığır eti tüketmişlerdir.[1302]

Yukarıdaki buluntulardan farklı olarak, çeşitli mezar alanlarında koyun kalıntılarına da ulaşılmıştır. Örneğin, Osmankayası'nın yakınındaki mezarlıkta 3 koyun kalıntısı bulunmuştur. Ilıca mezarlarında da benzer şekilde, koyun ve keçiye ait 13 kemik bulunmuştur.[1303] Burada bulunan ve genel olarak M.Ö. II. binyıl Anadolu'sunun Hitit bölgesine tekabül eden mezar buluntularına baktığımızda ise metinlerle paralellik gösterir şekilde, ölüler için hayvan kurbanı yapılmış olduğu görülmektedir. Hayvan kurbanı için delil sağlayan hayvan kemikleri, hem ölülerin yakılarak gömüldüğü mezarlarda hem de ölülerin yakılmadan gömüldüğü mezarlarda karşımıza çıkmaktadır. Aslında ölü için hayvan kurbanı, biraz da "cenaze yemeği" ile bağlantılı bir ritüeldir. Mezarların çoğunda, koyun, sığır kalıntıları ve köpek iskeletleri açığa çıkarılmıştır. Koyun ve sığırların yalnızca baş ve bacak kemikleri ölüye sunulmuş olmasına rağmen, köpek iskeletleri bütün olarak ele geçmiştir. Bu da, yenilebilir hayvanların cenaze yemeğinde tüketildiğini,

[1302] R. Berthon, 2017, s. 255-267, s. 257 ve Tab 55 a.

[1303] M. Akyurt, 1998, s. 47, 62-63.

hayvandan geriye kalanların ölüye sunulduğunu, köpeğin ise öldürüldükten sonra bütün olarak ölüyle beraber öteki dünyaya gönderildiğini göstermektedir.[1304]

II. 7. 4. 2. Tasvirlerde Koyun

Hüseyindede Tepesi'nde (Çorum/Yörüklü) bulunan ve Eski Hitit dönemine ait olan kült kapları arasındaki Hüseyindede büyük vazosunun frizlerinde, konumuza ilişkin betimlemeler bulunmaktadır. Hüseyindede Tepesi'nde bulunan dini yapı ve yakınlarında ele geçenler ile birlikte, Hüseyindede kabartmalı vazolarının sayısı en az dört olmalıdır. Bu vazolar kült kullanımları içindir ve bu vazolar, buranın yerel Fırtına Tanrısı'na tapınılan önemli bir Eski Hitit yerleşimi olduğunu göstermektedir.[1305] Hüseyindede büyük vazosunun 2. frizinde tanrılara sunulmak üzere götürülen hayvanlar ve müzik eşliğinde tapma sahnesi yer almaktadır. Aşağıdaki ilk sahnede, sunu amacıyla getirilen hayvan geyik ya da karaca olmalıdır. İkinci sahnede, iple bağlı alageyik götürülmektedir. Üçüncü sahnede, koç bir erkek görevli tarafından götürülmekte ve bu sahne Alaca Höyük ortostatlarındaki sahneyi hatırlatmaktadır (Bkz. Resim 68a, 68b). Yazılı belgelere göre koç, kurban hayvanları içinde yer almakta ve boğa ile birlikte Hava Tanrısı'na sunulan hayvanlar olarak tanımlanmaktadır.[1306] Yıldırım, Hüseyindede vazosunun M.Ö. yaklaşık 16. yüzyıl sanatını temsil ettiğini ve bu sahnelerin Bitik-İnandıktepe grubundan olduğunu bildirmektedir. Bu sahneleri ise Hitit yeni yıl bayramları olan Pulluriya, Antahšum, Kilam ve Nuntariyašha bayramları ile ilişkilendirmektedir. Bu bayramlarda sunulan kurbanların bu sahnelere yansıdığını düşünmektedir.[1307] Kurban edilmek üzere götürülürken tasvir

[1304] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 204-205.

[1305] T. Yıldırım, 2006, s. 339.

[1306] T. Yıldırım, 2006, s. 343-344.

[1307] T. Yıldırım, 2006, s. 349.

edilen kurbanlıkların diğer bir örneği ise Alacahöyük ortostatlarında bulunmaktadır. Buradaki kabartmalarda da yine kurban edilmek üzere götürülen koyun ve koç tasvirleri bulunmaktadır (Bkz. Resim 69a, 69b, 69c). Alacahöyük'te de yukarıda adı geçen bayramların yapıldığı ve bu sahnelerin ortostatlara yansıdığı düşünülmektedir.[1308]

Koyun ve koçların, kurbanlıklar arasında ilk sırada geldiğini ve ekonomik anlamda en çok tercih edileni olduğunu örnek metinlerde ele aldık. Buradan hareketle pek çok bayram, büyü, tedavi, cenaze vb. törenlerde koyun kurbanı yapıldığı sonucuna varılmaktadır. Metinlerle paralellik sağlar şekilde, burada gördüğümüz kap ve kabartmalarda koyun ve koçların kurban edilmek üzere sunağa götürüldükleri görülmektedir.

IV. Tudhaliya dönemine ait olan Kastamonu'daki bronz bir kase, ayrıntılı bir av sahnesini tasvir etmektedir. Kastamonu kasesinin üst frizinde 12 dağ keçisi bulunmaktadır. Bir geyik sürüsünü hedef alan bir okçunun kemerine bağlanmış bir geyik, avladığı geyikler ve onların ötesinde keçiler görülmektedir (çoğunlukla ölü). Panelin devamında, koyunlarla pastoral bir sahneye geçmekte ve doğurganlığı belirtmek için bir çift koyun çiftleşirken gösterilmektedir (Bkz. Resim 53a, 53b).[1309]

Hayvanlara ilişkin tasvirleri, mühür baskılarında da görebilmek mümkündür. Konya-Karahöyük kazılarında bulunan silindir ve damga mühürler arasında bulunan bir mühürde, bir dağ koyunu tasviri görülmektedir. Bu tasvir, bir kap kapatması üzerinde bulunan yuvarlak bir damga mührünün baskısıdır. Bir kadın tanrı, diz çökmüş olan bir

[1308] H. Baltacioğlu, **Alaca Höyük Sfenksli Kapı Kabartmalarında Tasvir Edilen Tören**, Ankara 1996b, s. 5.

[1309] K. Emre, A. Çınaroğlu, 1993, s. 693; B. J. Collins, 2010, s. 63.

dağ koyununun sırtının üstünde duran açılıp kapanabilir bir iskemlede oturmaktadır (Bkz. Resim 70).[1310]

II. 7. 4. 3. Koyun Şekilli Kaplar

Kültepe kazılarında bulunan doldurma kısmı tekne biçimindeki koçbaşlı kap, konumuza ilişkin güzel bir örnektir. Ancak boynuzları kırıktır. Koloni dönemine ait hayvan şekilli vazoların, Hitit dönemindeki hayvan şekilli içki kaplarına (*BIBRU*) öncülük ettiği düşüncesi de bulunmaktadır (Bkz. Resim 71a, 71b).[1311]

Eskiyapar kazı alanında bulunan koç ritonu, Demir Çağı'na tarihlenmekle birlikte konumuza ilişkin önemli bir örnektir. Koç'un diz çökmüş görünümdeki ayaklarının ön kısmında sıvı akıtma deliği yer almakta ve ana tanrıça kültünün Demir Çağı'ndaki devamlılığına işaret ettiği düşünülmektedir (Bkz. Resim 72).[1312]

Çivi yazılı metinlere bakıldığında ise Tanrı Ziparwa için yapılan bir bayramı anlatan CTH 750.2 (KUB XLI 26) numaralı metinde, koç *BIBRU*'su görülmektedir. Bayramların önemli bir ritüel uygulaması olan tanrılara içki sunma, koç şeklinde bir içki kabı ile yapılmaktadır. Bu metinde, saray oğlanı lacivert taşından yapılmış olan koç şekilli içki kabını şarap ile doldurarak krala verir ve kral onu tanrı Ziparwa'ya içki kurbanı olarak sunar:

KUB XLI 26 Rs. IV 16-19 (CTH 750.2)

[1310] S. Alp, 1972, s. 158.

[1311] T. Özgüç, N. Özgüç, 1953, s. 92-93.

[1312] İ. Tunç Sipahi, "2013 Çalışmalarının Işığında Eskiyapar Kazıları", **4. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu**, **Çorum, 6 Aralık 2013**, Ö. İpek, R. İbiş (Edt.), 2014b, s. 48-49.

16 EGIR-*ma* DUMU É.GAL *B*[*I-IB-R*]*I* UDU.ŠIR $^{NA}{}_4$ZA.GÌN

17 GEŠTIN-*it šu-un-na-a-i* [LUG]AL-*i pa-a-i*

18 LUGAL-*uš-ša-an še-i*[*r*] *ar-ha ši-pa-an-ti*

19 *na-an* DUMU É.GAL *A*[*-NA*] *PA-NI* ^{D}*Zi-par-wa*

Tercüme:

16 Saray oğlanı, lacivert taşından koç *BIBRU*'sunu

17 şarap ile doldurur, krala verir

18 kral onu içki kurbanı olarak sunar

19 ve saray oğlanı, tanrı Ziparwa'nın huzurunda

KBo XIII 217 numaralı metinde ise yine koç *BIBRU*'sunun kullanımı görülmekle birlikte bu içki kabının hangi maddeden yapılmış olduğuna ilişkin bir bilgi verilmemektedir:

KBo XIII 217 Rs. V 15-18[1313]

15 DUMU É.GAL-*kán* LUGAL-*i BI*[*-I*]*B-RU* UDU.ŠIR

16 *da-a-i na-an A-NA PA-NI* ^{D}*Gul-ša-aš*

17 ZAG.GAR.RA-*ni hal-hal-tu-u-ma-ri-kán an-da*

18 *la-a-hu-u-wa-a-i*

Tercüme:

15 Saray oğlanı, kraldan koç *BIBRU*'sunu

16 alır ve onu Gulšeš huzurundaki

17 sunu masasının köşesine

18 döker.

[1313] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. Popko, **Kultobjekte in der hethitischen Religion: (Nach Keilschriftlichen Quellen),** Warszawa 1978, s. 67.

Kayseri'de bulunmuş Eski Hitit dönemine ait bir küpte, koyun olduğu düşünülen hayvanın başı heykel biçiminde, gövdesi ise kabartma şeklinde yapılmıştır. Tarihleme 2. binyılın ilk çeyreği olarak düşünülmektedir ve Kayseri'de bulunanlar arasında kulbu süslü ilk örnektir. (Bkz. Resim 73)[1314]

Boğazköy Aşağı Şehir'de yapılan kazılarda bulunan bir çaydanlığın üzerinde ise sol elini bir koç figürinine dayamış ve sağ elinde bir nesne tutan çıplak bir erkek figürü bulunmaktadır (Bkz. Resim 74). Nadir olan bu eserin en belirgin özelliği, içindeki boru sistemi ile bir taraftan doldurulan sıvının diğer tarafa doğru 180 derece döndürüldüğünde akıtılabilmesidir.[1315] Metinlerde geçen koç *BIBRU'*suna en çok benzeyen örnek, Ilıca Hitit neokropolünde ele geçen ve pişmiş topraktan yapılmış olan koç ritonudur (Bkz. Resim 75). Ancak bu örnek şekil itibariyle bir *BIBRU* gibi içmek için uygun olmayıp, daha çok libasyon yapmak amacıyla kullanılmış olmalıdır. Zira kabın sırtındaki tutacak ile doldurma deliği ve ağız kısmında bulunan boşaltma kanalı bu amaca hizmet etmektedir.

II. 7. 4. 4. Koyun Figürinleri

CTH 583 (KUB XV 5) numaralı Kralın Rüyası isimli metinde, gümüşten koyun ve gümüşten sığır kelimeleri geçmektedir. Bunlar, ritüellerde kullanılan hayvan şekilli figürinler olmalıdır. İlgili metin yeri aşağıdaki gibidir:

KUB XV 5 + KUB XLVIII 122 Rs. III 15-18 (CTH 583)[1316]

[1314] N. Özgüç, "Hayvan Tasvirli Bir Eti Küpü", **Belleten**, C. XI, S. 41- 44 (1947), s. 329.

[1315] A. Schachner, "Hititler öncesi Boğazköy", **2. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu Mayıs 2012**, s. 93.

[1316] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: J. de Roos, 2007, s. 76, 85.

15 Ù-*TUM* ^{m}*Hi-eš-mi-ya ŠA* ^{D}*IŠTAR* LÍL

16 INIM MUNUS.MEŠ *Az-zi-en-na-aš-kán ku-wa-pí*

17 KÙ.BABBAR GU_4 UDU IR-*u-aš an-da nu* ^{D}UTU-*ŠI ku-it*

18 *A-NA* ^{D}*IŠTAR* LÍL *ŠA* ^{D}UTU-*ŠI* KÙ.BABBAR $GU_4^{HI.A}$ $UDU^{HI.A}$ *AD-DIN*

Tercüme:

15 Kırın İştar'ı ile ilgili Heşmiya'nın rüyası.

16 *Azzenna* kadınları meselesinde

17 gümüşten sığır ve koyunlar sorulanlar arasındaydı ve şimdi

18 Majestem, Majesteleri'nin gümüşten sığırlarını ve koyunlarını Kırın İştarı'na verdim.

Başka bir örneğimiz olan CTH 590 (KUB XV) numaralı adak metninde ise hem altın hem de gümüşten yapılmış koyun ve sığırdan bahsedilmektedir.

KUB XV 15 Rs. 8-9 (CTH 590)[1317]

8 [ ] DINGIR-*LUM-ya-za hal-zi-ih-hi ku-e-d*[*a-ni*

9 [ ] I GU_4 VIII UDU KÙ.BABBAR GUŠKIN *ka-ru-ú*[

Tercüme:

8 [ ] ve tanrıyı çağırırım, ona

9 [ ] altın (ve) gümüşten bir sığır (ve) sekiz koyun önceden (verildi).

Hayvan şeklinde figürinlerin, adak olarak tanrılara verildiği veya büyü ritüellerinde özel amaçlar için kullanıldığı metinlerden tespit edilebilmektedir. Ancak arkeolojik veriler sınırlıdır. Buna rağmen, Alişar Höyük'ün Hitit tabakasında ele geçen koyun ve koç figürinleri konumuza ışık tutmaktadır (Bkz. Resim 76a, 76b, 76c).[1318]

[1317] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: J. de Roos, 2007, s. 172-173.

[1318] H. H. von der Osten, 1937, Part 2, s. 193.

II. 8. UR.GI$_7$ "KÖPEK"

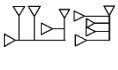
Modern anlamda köpek (*Canis familiaris*), *Canivora* (etçiller) takımının *Canidae* (köpekgiller) familyasından evcil memeli türü olarak tanımlanmaktadır. Evcilleştirilmiş ilk hayvan köpektir ve insanlarla ilişkisi yaklaşık 10 bin yıl önce başlamıştır. Köpek, sürü içinde yaşamaya ve sürü önderinin koruyuculuğuna büyük gereksinim göstermektedir. Bakımını üstlenen insan da gerçekte sürü önderinin yerini alan bir unsurdur. Köpekler, avcı hayvanlardır ve koku alma ile işitme duyuları keskindir. Köpekler barınak olarak kabul ettikleri yeri veya yakın çevresini korurken öbür köpekleri de buradan uzak tutmaktadır. Çoban köpekleri, komut altında çalışma ve katı kurallara uyma yeteneklerine sahip, belli davranışları kolay öğrenen hayvanlardır. Aynı zamanda sürüleri güdebilen ve koruyuculuk yapabilen hayvanlardır. Av köpekleri ise koku ve iz sürerek avı yakalamakta, bulmakta ve getirmekte gelişkindirler. Dişiler, yaklaşık 9 hafta süren gebelikten sonra sayıları 4-6 arasında değişen yavrular doğururlar. Ancak iri soya mensup köpekler, bir doğumda 10'u aşkın yavru doğurabilmektedirler.[1319]

Hititçe çivi yazılı kaynaklardan, köpek kelimesini, köpek çeşit ve özelliklerini, yaşadığı veya kullanıldığı alanları belirleyebilmekteyiz. Köpek ve köpek yavrusu, Hitit sosyal yaşantısı içinde yer almış kimi zaman avcılara, çobanlara eşlik etmiş kimi zamanda ev ve çiftlikleri korumuştur. Ancak çivi yazılı metinlerde en çok ritüel metinlerinde tespit edilmektedir. Çünkü köpek, Hititlerde sadece evcil bir hayvan olarak görülmemiş aynı zamanda büyü ritüellerinde hastalıkları iyileştirme gibi amaçlarla kullanılmıştır. Bunun

[1319] Komisyon, **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, İstanbul 1989, C. 13, s. 581-583.

yanında murdar, pis bir hayvan olarak görülmüştür. Köpek hakkındaki bulgularımızı, aşağıdaki başlıklar altında açıklamaya çalışacağız.

II. 8. 1. UR.GI$_7$ "Köpek" Kelimesinin Anlamı

Çivi yazılı kaynaklarda geçen UR ideogramı ise kelime olarak köpek anlamına gelmektedir.[1320] İdeogramın Hititçe okunuşu tespit edilememiştir. işaretleri, sırasıyla UR.TÚG, UR.ZIR$_2$ ve UR.GER$_x$ şeklinde okunmuş, en son olarak da UR.GI$_7$ olarak okunmuştur. UR işareti, köpek cinsinden başka aslan (UR.MAH), kurt (UR.BAR.RA) ve kahraman (UR.SAG) ideogramlarının temel işareti olmuştur. Hititçe çivi yazılı metinlerde tek başına geçmemektedir.[1321] UR.GI$_7$, sokak ve ev köpeği anlamlarına da gelebilmektedir.[1322] Akadca okunuşu *KALBU-*'dur.[1323] İdeogram, aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere genellikle domuz (ŠAH) ile birlikte geçmektedir. Hitit kanunlarının 199. maddesinde (KBo VI 26 IV 16) köpek ile domuz birlikte şöyle geçmektedir;

KBo VI 26 IV 16[1324]

§ 199. (16) *ták-ku* ŠAH UR.GI$_7$*-aš kat-ta ku-iš-ki wa-aš-ta-i a-ki-aš*

Tercüme:

§ 199. (16) Eğer bir domuzla <ya da> bir köpekle biri günah işlerse o ölsün.

[1320] M. Civil, I. J. Gelb, A. L. Oppenheim, E. Reiner, **The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago**, Volume 8/K, Chicago 1971, s. 68-69; A. Ünal, 2016, s. 566.

[1321] E. I. Gordon, "Sumerian Animal Proverbs and Fables: Collection Five (Conclusion)", **JCS** XII (1958), s. 72-73; H. Ertem, 1965, s. 97.

[1322] L. Jakob-Rost, 1966, s. 418, d.n. 1; E. I. Gordon, 1958, s. 72-73.

[1323] M. Civil, et al. , 1971, s. 68-69; J. Friedrich, 1946, s. 111.

[1324] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 86-87; R. Haase, 1968, s. 92; F. Imparati, 1992, s. 182-183; H. A. Hoffner, 1997, s. 157.

Tapınak direktif metinlerinde ise özellikle köpek ve domuza ilişkin bir uyarı yapılırken birlikte geçmektedirler;

KUB XIII 4 Vs. I 20[1325]

20 *e-eš-du nam-ma-kán pár-šu-u-ra-aš pí-di* ŠAH-*aš* UR.GI$_7$-[*aš*] KÁ-*aš li-e ti-ya-zi*

Tercüme:

20 olsun. Ayrıca (ekmek) bölme yerinin kapısına bir domuz ya da bir köpek yaklaşmasın.

Ancak köpeğin, diğer hayvanlarla birlikte geçtiği örnekler de bulunmaktadır:

KUB XII 6 6

6 GU$_4^{HIA}$]-*it* UDU$^{HI.A}$-*it* ŠAH$^{HI.A}$-*it* UR.GI$_7$[$^{HI.A}$

Tercüme:

6 Sığırlar] ile koyunlar ile domuzlar ile köpek[ler

II. 8. 1. 1. UR.GI$_7$.NITÁ "Erkek Köpek" ve UR.GI$_7$.MUNUS.AL.LAL "Dişi Köpek"

UR.GI$_7$.NITÁ "erkek köpek" ve UR.GI$_7$.MUNUS.AL.LAL "dişi köpek" anlamına gelmektedir.[1326] Metinlerde ise şöyle geçmektedirler:

KUB XXXV 142 Rs. IV 6-7[1327]

6 I MÁŠ [I] ŠAH.NITÁ I ŠAH.MUNUS.AL.LAL I U[R.GI$_7$.NITÁ]

7 I UR.GI$_7$.MUNUS.LAL I LU.LIM.NITÁ I LU.LIM.[MUNUS.AL.LAL]

[1325] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Süel, 1985, s. 22-23.

[1326] A. Ünal, 2016, s. 566.

[1327] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 8; F. Starke, 1985, s. 323.

Tercüme:

6 Bir keçi, [bir] erkek domuz, bir dişi domuz, bir [erkek köpek]

7 bir dişi köpek, bir erkek geyik, bir [dişi] geyik.

Dişi köpek yazılışının daha kısa bir formu olan UR.GI$_7$.MUNUS yazılışı da görülmektedir:

KBo XXIV 81 Vs. III 2[1328]

2 I UR.GI$_7$ I UR.GI$_7$.MUNUS I [

Tercüme:

2 Bir köpek, bir dişi köpek, bir [

II. 8. 1. 2. UR.TUR "Köpek Yavrusu"

UR.TUR ideogramı "köpek yavrusu, enik" anlamına gelmektedir. UR.GI$_7$.TUR ideogramından daha çok geçmektedir. Ayrıca yavruların dişi ve erkek cinslerini ifade eden ideogramlar mevcut değildir.[1329] Hititçe bir kelime olan *walku- / walkuwan* kelimesi de köpek eniği anlamına gelmektedir.[1330]

Köpek yavrusu (UR.TUR), oğlak (MÁŠ.TUR) ve domuz yavrusu (ŠAH.TUR) metinlerde beraber geçmektedir.

[1328] Transkripsiyon için Bkz.: F. Starke, 1985, s. 325.

[1329] H. Ertem, 1965, s. 97-98.

[1330] A. Ünal, 2016, s. 580.

KUB LVII 114 (Dupl. KUB VII 54; IBoT IV 16 + KUB LVI 59 + KUB LIV 65) (CTH 425) r. Kol. 7[1331]

7 [*ki-iš*]-˹*ša*˺-*an* II U[R.]TUR I ˹ŠAH.TUR˺ [XII NINDA.GUR$_4$.RA]

Tercüme:

7 [böyle]ce iki köpek yavrusu, bir domuz yavrusu, on iki somun ekmek

CTH 425 (KUB VII 54; Bo. 1676 + Bo. 4809 + Bo. 6463) Vs. II 16[1332]

16 *nu* EGIR-*an-da* I MÁŠ.TUR I ŠAH.TUR I UR.TUR-*ya da-a*-[(*i*)]

Tercüme:

16 ve bir keçi yavrusu, bir domuz yavrusu, bir köpek yavrusunu alır.

KUB XVII 28 IV 45-55 (Bo 2039+ Bo 2864 CTH 426) [1333]

47 UKÙ-*an* MÁŠ.GAL UR.TUR ŠAH.TUR *iš-tar-na ar-ha ku-ra-an-zi*

Tercüme:

47 Bir adam, bir teke, bir köpek yavrusu ve bir domuz yavrusunu ortalarından keserler.

Bazen de teke (MÁŠ.GAL), boğa (GUD.MAH) ve koyun (UDU) ile birlikte görülmektedir.

KUB XII 63 Rs. 23-24

23 *ŠA* GUD.MAH *ku-iš nu-za* GUD.MAH-*an da-a-aš ŠA* UDU [

24 *nu-za* MÁŠ.GAL *da-a-aš* UR.TUR-*ša ku-iš nu-za* UR.TUR-*a*[*n*

Tercüme:

23 Boğanın ki o, boğayı kendisi için alır. Koyunun [

[1331] Transkripsiyon için Bkz.: D. Groddek, 2002a, s. 18.

[1332] Transkripsiyon için Bkz.: H. Otten, C. Rüster, 1982, s. 139.

[1333] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 151.

24 ve o, tekeyi kendisi için alır. Köpek yavrusu ki o, köpek yavrusun[u

KUB XXXII 123 + KBo XXIX 206 Vs. II 41[1334]

41 UDU$^{HI.A}$ MÁŠ.GAL UR.TUR$^{HI.A}$ *nu hu-u-ma-an-ti*

Tercüme:

41 Koyunlar, teke, köpek yavruları ve hepsine

Siyah köpek yavrusu ise metinlerde şöyle geçmektedir:

Bo 2062 (KUB VII 53)+Bo 2589 (KUB XII 58) I 12[1335]

12 *da-an-zi* I ŠAH.TUR GE_6 1 UR.TUR GE_6 *nu ma-a-an* LÚ-*aš nu* ŠAH.TUR NITÁ *ma-a-an* MUNUS-*za-ma*

Tercüme:

12 Küçük siyah bir domuz, küçük siyah bir köpek- eğer o, bir erkek (ise) erkek domuz yavrusu alır, ama bir kadın ise

Başka bir örnek olarak siyah köpek yavrusu, Pupuwanni'nin büyü ritüelinin (CTH 408) malzeme listesinde şöyle geçmektedir:

KUB VII 2 Vs. I 21 (CTH 408)[1336]

21 [^{DUG}]*KU-KU-UB* KAŠ-*ya* I UR.TUR.GE_6 I $SILA_4$.GE_6 I MÁŠ.TUR.GE_6

Tercüme:

21 *KUKUB* [kabı] bira, bir siyah köpek yavrusu, bir siyah kuzu, bir siyah oğlak.

[1334] Transkripsiyon için Bkz.: F. Starke, 1985, s. 308.

[1335] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, E. H. Sturtevant, 1938, s. 1-2.

[1336] H. A. Hoffner, 1974, s. 72; D. Bawanypeck, 2005, s. 276-277: V. Haas, s. 403.

Siyah köpek ve diğer siyah hayvanlar, genellikle yeraltı tanrıları için yapılan ritüellerde kullanılmışlar ve özel bir anlam taşımışlardır. Bu durum, Gökyüzü tanrılarının beyaz, Yeraltı tanrılarının ise siyah kurban almasından kaynaklanmaktadır.

II. 8. 2. Hitit Sosyal Yaşamında Köpek

Hitit döneminde köpek, nerede yaşamıştır, ne ile beslenmiştir, dini bakımdan nasıl görülmüştür gibi soruların cevaplarını, açık olmasa da Hititçe çivi yazılı kaynakların satır aralarında bulabilmekteyiz. Bu kaynaklardan birisi olan Zuwi'nin ritüel metninde (KUB XXXV 148), köpeklerin yaşadığı yer olarak bir çeşit kulübe veyahut avluda onlar için ayrılan bir yere işaret edilmektedir.

KUB XXXV 148 III 40-43 (CTH 412.1.2.A)[1337]

40 GU_4-*uš* ^{É}*ki-iz-zu-mi-ya da-ak-ku-da-ku-wa-a-i*[*r*]

41 UDU-*un hi-i-la-aš da-ak-da-ku-wa-a-ir* $UR.GI_7$ *har-pí* K[I.MIN]

Tercüme:

40 sığırı… ahırda[?] beslerler,

41 koyun ağıla, köpek de köpek kulübesine[?] gider

Bir laneti yok etmek için yapılan bir büyü ritüelinde ise köpek ile domuzun artıklarla beslendiğinden bahsedilmektedir. At ve sığırlar yemlerle beslenirken köpekler ve domuzlar, artık ve pis çöplerle beslenmektedir.

KBo X 37 Vs. II 15-17 (CTH 429.1)[1338]

15 *A-NA* ANŠE.KUR.RA *hal-k-iš im-mi-i-ú-ul A-NA* $GU_4^{MEŠ}$-*ya*

[1337] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Neu, 1968, s. 162, d.n. 1.

[1338] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. Christiansen, 2006, s. 192-193.

16 ŠÀ.GAL *A-NA* UR.ᵍGI$_7$ᵑ$^{HI.A}$ ŠAH$^{HI.A}$*-ma mu-ú-da-na*[1339]

17 *e-et-re-eš-mi-it na-at ka-a-ša ú*-x-x-x

Tercüme:

15-17: “At için, arpa (ve) yem karışımı (onun yiyeceğidir), sığırlar için yem (yeşil ottur) ama köpekler (ve) domuzlar için, çöpler onların yemeğidir.”

Köpek ve domuz, mutfak artıkları ve pis şeyler ile beslenmesinin yanında onların çıkardığı seslerin rahatsız edici olduğu izlenimi verilmektedir.

KBo XII 96 Vs. I 12-13 (CTH 433)[1340]

12 [UR.GI]$_7$*-aš wa-ap-pí-ya-zi* ŠAH*-aš hu-un-tar-nu-uz-zi*

13 [*nu* DINGI]R^{LAM} *li-e ku-e-el-qa iš-ta-ma-aš-ti*

Tercüme:

12 köpek havlıyor; domuz homurdanıyor;

13 Ey! Tanrım, sen hiçbirini (kötü bir gürültü) duyma!"

Köpek ve domuz, murdar ve pis bir hayvan çifti olarak tapınak direktif metinlerinde yer almıştır. Hatta bu hayvanların eşikten dahi geçmemesine dair talimatlar verilmiştir.

KUB XIII 4 Rs. III 58-61[1341]

58 *na-aš-ta* DINGIR $^{M[EŠ]}$ *-aš* NINDA *har-š*[(*i*)] ^{DUG}*iš-pa-an-tu-uz-zi na-ah-ša-ra-at-ta-an*

59 *me-ik-ki t*[(*i-y*)]*a-an h*[(*ar-ten*)] *nu-uš-ma-aš-kán pár-šu-u-ra-aš pí-e-da-an*

60 *ša-an-ha-an* [(*hur-n*)]*u-wa-an* [(*e-eš*)]*-du na-aš-ta* ŠAH*-aš* UR.GI$_7$*-aš* ^{GIŠ}*kat-ta-lu-uz-zi*

[1339] *mudan-;* Mutfak çöpü, hayvanın yenmeyen sakatat kısımları anlamı için Bkz.: A. Goetze, 1962, s. 30.

[1340] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. Rosenkranz, 1964, s. 239, 241; D. Bawanypeck, 2005, s. 74-75.

[1341] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Süel, 1985, s. 66-67

61 *li-e šar-ri-eš-kat-ta* [(*šu-m*)]*a-ša-za wa-ar-pa-an-te-eš e-eš-ten*

Tercüme:

58 Sonra tanrıların kurban ekmeğine ve kurban içkisine (karşı)

59 çok dikkatli olunuz. Onların (ekmek) bölme yeri

60 süpürülmüş (ve) su serpilmiş olsun. Ayrıca domuz (ya da) köpek eşikten

61 (içeriye) geçmesin. Siz yıkanmış olunuz.

Tapınak talimatlarının devamında ise domuz ve köpeğin yaklaştığı herşeyin pis olarak görüldüğü ve derhal atılması gerektiği uyarısı yapılmaktadır. Bu kısım, ŠAH "Domuz" başlığımızın ilgili kısmında detaylı olarak ele alınmıştır.

Ertem, köpek ve domuzun murdar görülmelerini bu hayvanların kült bakımından temiz sayılmamalarına bağlamaktadır.[1342] Kümmel de köpek ile domuzun makbul olmayan hayvanlar olarak görülmesinin ve yeraltı ile ilişkilendirilmelerinin sürekli olarak toprağı eşeleyen hayvanlar olmalarına bağlamaktadır.[1343] Bawanypeck ise köpeklerin, gün boyunca köylerin dışında kalan koyun, keçi vb. aksine, tapınaklarla daha fazla temas kurma fırsatına sahip olduklarını ve sokak hayvanlarının her zaman kirli oldukları için tapınaklardan uzak tutulduklarını bildirmektedir. [1344] Aynı zamanda köpekler genel olarak sokakta buldukları çöpleri ve leşleri yedikleri için hastalık yayıcısı olarak Veba Tanrısı Yarri'nin maiyetinde görülmüşlerdir. Bu görüşü destekleyen veriler, Veba Tanrısı Yarri'ye yöneltilen Tapalazunawali'nin ritüelinde ele alınmaktadır.[1345] Bu metinde görüldüğü gibi Yarri'nin tapınakta beslenen köpeklerinden bahsedilmektedir.[1346] Köpeğin kültsel bakımdan kirliliği de Veba Tanrısı Yarri'nin zararlılarından biri olması

[1342] H. Ertem, 1965, s. 76.

[1343] H. M. Kümmel, 1967, s. 152.

[1344] D. Bawanypeck, 2005, s. 162.

[1345] V. Haas, 2003, s. 406.

[1346] V. Haas, 1994, s. 369.

ve muhtemelen bir hastalık vericisi olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden köpek, veba gibi salgın hastalıklar için yapılan ritüellerde, olumsuz güçlere karşı kullanılmıştır.[1347]

Bir başka kirlilik kaynağı ise sapkın olarak görülmeyenler de dahil olmak üzere cinsel ilişkidir. Mouton'a göre hem domuz hem de köpek, cinsel performansları ile ünlü olduğu için, bu hayvanların kirli görülmesi de bu faktöre bağlanmaktadır.[1348] Tapınak direktif metinlerinde pis olarak sadece köpek ve domuzun geçmesi, Hitit toplumunun bu hayvanlara bakış açısını da yansıtmaktadır. Öyle ki köpeğin mutfak kaplarına yaklaşması dahi kirlilik sebebi olarak görülmüştür. Ancak yine de bu hayvanlar toplumdan yalıtılmamışlar, aksine tedavi büyülerinde ve gündelik hayatın bazı noktalarında önemli roller oynamışlardır.

Tapınak ve köpek ile ilgili olan KUB V 7 I numaralı metinde ise köpeğin tapınağın içine girdiğinden bahsedilmektedir. Bu metinde köpek, yine dini bakımdan kirli bir hayvan olarak görülmektedir.[1349]

KUB V 7 I 24-25b[1350]

24 *nu* LÚ^{MEŠ} É.DINGIR-*LIM nam-ma pu-nu-uš-šu-u-e-en nu me-mi-ir* UR.GI$_7$-*wa-kán* ŠÀ.É.DINGIR-*LIM pa-it nu-kán* ^{GIŠ}BANŠUR *la-ak-nu-ut*

25 NINDA.KUR$_4$.RA$^{HI.A}$-*ya-wa-kán kat-ta-pí-iš-ši-ya-at* NINDA.KUR$_4$.RA BABBAR GE$_6$-*ya me-iq-qa-ya-az kar-ša-nu-uš-kir* DINGIR-*LUM -za a-pe-da-aš*

25b *še-ir* TUKU.TUKU-*u-wa-an-za* NU.SIG$_5$

[1347] D. Bawanypeck, 2005, s. 162.

[1348] A. Mouton, 2004a, s. 98.

[1349] A. Ünal, 1978, s. 17.

[1350] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 101; H. G. Güterbock, H. A. Hoffner, 1989, s. 19.

Tercüme:

24 Mabed adamlarına tekrar sorduk. (Şöyle) söylediler: "Köpek, tapınağın içine gitti. Masayı devirdi.

25 Kalın ekmekleri düşürdü. Siyah ve beyaz kalın ekmeği çok defa ihmal ettiler. Tanrı onun

25b için hiddetlenmiştir. İyi değil(dir).

Aynı metnin 34 ve 35. satırlarında, köpeğin masaya yaklaşıp kalın ekmekleri yemesi halinde meydana gelen suçun, koyun, ekmek ve bira verilmek suretiyle telafi edildiği söylenmektedir:

KUB V 7 I 34-35[1351]

34 UR.GI$_7$ *-ša-an ku-it* ^{GIŠ}BANŠUR-*i ša-li-ik-ta nu* NINDA.KUR$_4$.RA BABBAR GE$_6$ *ka-ri-pa-aš* ^{GIŠ}BANŠUR-*ka-ri-pa-an-zi* NINDA.KUR$_4$.RA BABBAR GE$_6$ *-ma-kán* II-ŠU

35 *ha-pu-ša-an-zi za-an-ki-la-tar-ra* I UDU NINDA KAŠ *pí-an-zi za-ha-an-zi-aš* MUŠEN *HUR.RI* SIG$_5$

Tercüme:

34 Masaya yaklaşan köpek siyah ve beyaz kalın ekmeği yedi. Masa(da) yenen siyah ve beyaz kalın ekmekleri iki defa

35 telafi ederler. Tövbe (için) bir koyun, ekmek, bira verirler. Çarpmanın kuş falı iyi(dir).

Yine dini bakımdan, KUB V 10 I'de bir köpeğin, tapınağın *hilammar*'ının (kapı yapısı) içinde öldürülmesinin iyi olmadığı, tanrının öfkelendiği kaydedilmektedir:

[1351] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 101; H. G. Güterbock, H. A. Hoffner, 1989, s. 19.

KUB V 10 I 21-24[1352]

21 *nu* LÚ^{MEŠ} É.DINGIR^{LIM} *pu-nu-uš-šu-u-e-en UM-MA ŠU-NU-UM-MA* UR.GI$_7$*-wa-kán*

22 ^{É}*hi-lam-ni* UGU *pa-it nu-wa-ra-aš am-ba-aš-ši-ya-aš kat-ta-an a-ar-aš*

23 *na-an-kán* SA(G) ^{É}*hi-lam-ni-pít ku-e-en-ni-ir* DINGIR^{LUM}*-za a-píd-da-an še-ir* TUKU.TUKU-*u-wa-an-za*

24 *nu* MUŠEN *HUR-RI* NU.SIG$_5$*-du* NU.SIG$_5$

Tercüme:

21 Tapınak adamlarına sorduk. Onlar şöyle (söylediler): "köpek

22 *hilammar*'a çıktı. O yakma kurbanının altına geldi.

23 Onu *hilammar*'ın içinde öldürdüler. Tanrı onun için hiddetlenmiştir.

24 kuş falı iyi olmasın. İyi değil(dir).

Bu metinden anladığımız kadarıyla, köpeğin tapınağa girmesi yasak olmasına rağmen onun öldürülmesi de tanrıları kızdıracak bir davranıştır.

Köpek, III. Hattušili'nin Tiliura kenti halkına verdiği buyruğunun birinci tabletinde (KUB XXI 29 IV), kirli ve herşeyi yiyen bir hayvan olarak gösterilmekte ve Kaškalar bu köpeğe benzetilmektedir:

KUB XXI 29 IV 6-7[1353]

6 *nu-wa* UR[.TU]R *pa-ap-ra-an-za ar-ha-ma-wa*

7 *ŠA* 1 MA[.NA] ^{GIŠ}GIGIR *e-ez-za-a-i*

Tercüme:

[1352] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: J. Friedrich, 1946, s. 50-51; H. Ertem, 1965, s. 101.

[1353] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. G. Güterbock, H. A. Hoffner, 1997, s. 103; E. von Schuler, 1965, s. 148-149.

6 “ve köpek[yavru]su kirli(dir) ancak yine de

7 1 MA.NA (değerinde) arabayı yer”.

III. Hattušili’nin konuşmasındaki bu alıntılamanın anlamı açık değildir. Von Schuler, “küçük nedenler - büyük etkiler” veya “önemsiz bir varlık bile büyük zararlar verir” anlamında bir formül ya da atasözü olduğunu belirtmektedir.[1354] Collins’e göre bu atasözünün verdiği mesaj: “Asla zararsız bir yaratığın yapabileceği hasarı küçümseme”dir.[1355] Ünal ise bu deyimin ne anlama geldiğinin açık olmadığını söylemektedir. Ancak, Kaškalı’ların yemek yeme alışkanlıkları bakımından her şeyi, hatta bir mine değerindeki bir arabayı bile hemen yiyip bitiriveren köpeklerle kıyaslamanın bir aşağılama olduğunu belirtmektedir.[1356] Bu metinle köpek, genellikle zararsızmış gibi görünen ancak pis ve ne bulursa yiyip bitiren bir hayvan olarak sunulmaktadır.

Bir kehanet metninde (KBo XIII 34 Vs. III) ise köpek, felaketlerin habercisi olarak görülmektedir.

KBo XIII 34 Vs. III 5-7[1357]

5 [*ták-k*]*u* MUNUS-*za ha*-[*a*]-*ši nu-uš-š*[*i* SAG.DU-*ZU*]

6 [*Š*]*A* UR.GI$_7$ *k*[*i-š*]*a* KUR-*e-k*[*án an-da*$^{?}$]

7 [*da*]*m-me-eš-ha-a-u-ua-ar k*[*i-ša*]

Tercüme:

5 [eğe]r (bir) kadın do[ğum yap]ar ve onu[n başı]

[1354] E. von Schuler, 1965, s. 149-150.

[1355] B. J. Collins, 2002a, s. 242.

[1356] A. Ünal, 2003, s. 49.

[1357] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: K. K. Riemschneider, 1970, s. 26-27.

6 köpek ol[ursa]; (o) ülkenin [içinde]

7 şiddet hakim o[lur].

Bu kehanet metninde, yeni doğan çocuğun köpeğe benzemesi ile kötü olayların yaşanacağı söylenmektedir. Köpeği "kirli-pis" olarak gören ve tapınağın kapısına yaklaştırmayan anlayışı burada tekrar görmekteyiz. Bu metinde köpek, Hitit toplumunda ki şiddetin temsilcisi olmaktadır.

Hitit kralı Muwatalli'nin bir dua metni olan CTH 381'de, "insan, köpek, domuz ve otlaktaki hayvanlar" sırası kullanılmış ve onlar için günlük rızıkları istenilmiştir. Yukarıdaki metinlerde gördüğümüz üzere köpek ve domuz çifti yan yana geçmektedir. Ancak en öne çıkan şekli, pis olarak yorumlanırken birlikte anılmalarıdır. Dualarda yer almalarına bakılırsa, gündelik hayatta oynadıkları roller çok önemlidir ve bu yüzden toplumdan dışlanmaları mümkün değildir. Her şeyden ziyade köpek, hayvan sürülerinin, bahçe ve çiftliklerin koruyucusu olmakla birlikte avcılığın da vazgeçilmez bir parçasıdır.
CTH 381 (KUB VI 45 + 1111/Z + KUB XXX 14, KUB VI 46, KUB XII 35) III 15-17[1358]

15 … UR.GI$_7$-*aš*

16 ŠAH-*aš gi-im-ra-aš-ša hu-it-na-aš DI-NAM* UD-*ti-li* ŠAH-*aš gi-im-ra-aš DI-šar hu-it-ta-aš* UD^{KAM}-*li*

17 *zi-ik* ^{D}UTU-*uš ha-an-ne-iš-ki-ši zi-ik* ^{D}UTU-*uš ha-an-ne-iš-ki-ši*

Tercüme:

15-17: Güneş tanrım, insanlara, köpeklere, domuzlara ve otlaktaki hayvanlara karşı günlük yargılarda bulunun.

[1358] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: I. Singer, **Muwatalli's Prayer to the Assembly of Gods through the Storm-God of Lightning (CTH 381)**, Atlanta, Georgia 1996, s. 20, 39.

Güneş Tanrısı'na ait başka bir dua metninde (KUB XXXI 127) ise Güneş Tanrısı, köpek ve domuzun adaletini tanzim etmektedir:

KUB XXXI 127 Vs. I 39-44 (CTH 372)[1359]

39 *ma-a-na-aš-ta ka-ru-ú-wa-ar-wa-ar* ^{D}UTU-*uš* [(*ne-pi-iš-za*)]

40 *ša-ra-a u-up-zi nu-uš-ša-an ša-ra-a-az-zi*-[(*ya-aš*)]

41 *kat-te-ra-aš-ša ud-ne-ya-aš hu-u-ma-an-da-aš* [(*tu-el-pát*)]

42 ^{D}UTU-*wa-aš ti-ya-ri nu* UR.GI$_{7}$-*aš* ŠAH-*aš-ša ha*-[(*an-ne-eš-šar zi-ik*)]

43 *ha-an-na-at-ta-ri šu-up-pa-la-an-na ha-an-ni-eš*-[(*ša iš-ši-it*)]

44 *ku-i-e-eš Ú-UL me-mi-iš-kàn-zi a-pa-a-at*-[(*ta ha-an-na-at-ta-ri*)]

Tercüme:

39 Sabahleyin [(gökte)] güneş

40 doğunca yukarı[(daki)]

41 ve aşağıdaki memleketin hepsinin üzerinde [(adı geçen senin)]

42 güneşin yerini alır! Köpeğin, domuzun ad[(aletini sen)]

43 tanzim edersin! Hayvanın adaleti[(ni, ağızla)]

44 ki onlar söylemezler, onu [(da sen tanzim edersin!)]

Gündelik hayatın doğal bir parçası gibi görünen köpek, Hitit dininin bir kısmı olan büyü ritüellerinde; insanların kültsel kirliliğinin arındırılması, yeraltı tanrılarının yatıştırılması ya da onlara ulaşılması için kulanılmıştır. Bu durum ise köpeğin yeraltı dünyası ve tanrılarıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Hatta köpeğin sıklıkla hastalıklar için yapılan ve yeraltı tanrılarına yöneltilen büyü ritüellerinde kullanılması, köpeği Veba Tanrısı Yarri'nin maiyetinde bulunduğunu düşündürmektedir. Bu bilginin yanında,

[1359] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 110-111; Schwemer, D., (2015), "Hittite Prayers to the Sun-God for Appeasing an Angry Personal God A Critical Edition of CTH 372-374", **Mon dieu qu'ai-je fait? Les diĝir-šà-dab(5)-ba et la piété privée en Mésopotamie**, M. Jaques (Edt.), Fribourg-Göttingen, s. 18-19, 24-25.

huwaši- taşları tanrıların simgesi ya da ibadet noktasıdır. Köpek şeklinde *huwaši*-taşlarının bulunması ise köpek ve tanrılar arasındaki ilişkiyi desteklemektedir. Ayrıca köpeğin bronzdan figürinin ele geçmesi (Bkz. Resim 82), tanrıları temsil eden maskeli adamlar arasında köpek adamların bulunması da köpek ile tanrılar arasındaki ilişkiyi netleştirmektedir. Bu bulgulara göre köpek, bir tanrının simgesi ya da tasviri değil ancak yeraltı tanrılarının maiyetinde bulunan bir hayvandır.[1360]

II. 8. 3. Hitit Kanunlarında Köpek

Diğer evcil hayvanlarda olduğu gibi, köpek de Hitit kanunlarında önemli bir yer işgal etmektedir. Genel olarak, köpeğe karşı işlenen şiddet suçları, domuzdaki gibi para cezası ile telafi edilmektedir. Köpeğin bugün de en büyük vasfı koruyucu oluşudur. Muhakkak ki bir çoban köpeğinin yaptığı işle diğer köpeklerin yaptıkları işler arasında önemli farklar vardır. Hitit iktisadi hayatında yeri büyük olan sığır ve koyunların muhafazası, çoban köpeğinin üzerine yüklenmiştir.[1361] Bu yüzden Hitit kanunları, köpek çeşit ve değerlerini belirlememiz açısından çok önemlidir. Kanunlarda üç çeşit köpekten bahsedilmektedir: Çoban köpeği (UR.GI$_7$ ^{LÚ}SIPA), avcı köpeği (LÚ.UR.GI$_7$) ve avlu köpeği (UR.GI$_7$ *hi-la-an-na-aš*). Burada kastedilen avlu köpeği, günümüzdeki anlamıyla bekçi köpeği olmalıdır. Bu üç köpek çeşidinin öldürülmesi durumunda, kanunların belirlediği gümüş bedeli ise bu köpeklerin gündelik hayattaki değerlerini belirlememize yardımcı olmaktadır. Ancak burada verilen para cezalarına, öldürme suçları da dahil edildiği için kesin bir yargıya varılamamaktadır.

[1360] F. Ünlü, "Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Tanrı Hayvanı Olarak UR.GI$_7$ 'Köpek'", **5. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (11-14 Temmuz 2019 Bandırma), Bildiri Tam Metin Kitabı 2 Sosyal Bilimler**, s. 505-520.

[1361] H. Ertem, 1965, s. 99.

KBo VI 3 IV 22-23[1362]

§ 87. (22) *ták-ku* UR.GI$_7$ ^{LÚ}SIPA-*aš ku-iš-ki wa-al-ah-zi na-aš a-ki* XX GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i*

(23) *pár-na-aš-še-e-a šu-wa-a-i-ez-zi*

Tercüme:

§ 87. (22) Eğer bir çobanın köpeğini biri vururs a ve o ölürse, yirmi şekel gümüş versin

(23) ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır.

Çoban köpeği eğitilmiş bir iş hayvanı olduğu için çok pahalıydı. Sıradan bir çiftlik köpeğine vurarak öldürmenin cezası sahibine bir şekel tazminat ödemeyi gerektirirken, bir çoban köpeğine vurarak öldürmek yirmi kat daha fazla tazminatı gerektiriyordu.[1363] Aynı şekilde av köpeği de eğitimli, muhtemelen avcılık konusundaki talimatlara uyabilen ve diğer köpeklerden farklı olduğu için öldürülmesi durumunda on iki şekel para tazminatı belirlenmiştir.

KBo VI 3 IV 24-25[1364]

§ 88. (24) *ták-ku* LÚ.UR.GI$_7$*-an ku-iš-ki wa-al-ah-zi na-aš a-ki* XII GÍN KÙ.BABBAR

(25) *pa-a-i pár-na-aš-še-e-a šu-wa-a-i-ez-zi*

Tercüme:

§ 88. (24) Eğer bir avcının köpeğini biri vururs a ve o ölürse on iki şekel gümüş

(25) versin ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır.

[1362] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 44; R. Haase, 1968, s. 46; F. Imparati, 1992, s. 90; H. A. Hoffner, 1997, s. 88-89; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 22; J. Friedrich, 1959, s. 45; F. Imparati s. 91; H. A. Hoffner, 1997, s. 89; G. Karauğuz, 2018a, s. 83.

[1363] T. Bryce, 2002, s. 62.

[1364] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 44; R. Haase, 1968, s. 47; F. Imparati, 1992, s. 90; H. A. Hoffner, 1997, s. 89; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 22; J. Friedrich, 1959, s. 45; F. Imparati s. 91; H. A. Hoffner, 1997, s. 90; G. Karauğuz, 2018a, s. 83.

Bu kanun maddesindeki avcı ile ilişkili olan ve *Avcı Kešši* hikayesinde (KUB XXXIII 121 Vs. II) geçen köpek, bir nevi "avcı köpeği" veya "tazı" şeklinde görülmektedir.[1365]

KUB XXXIII 121 Vs. II 11[1366]

11 *ú-da-at-ti Ki-eš-ši-iš-za* ^{GIŠ}ŠUKUR *ša-ra-a da-a-aš* UR.TUR$^{HI.A}$*-ya-za* EGIR-*an-še-it hal-za-iš*

Tercüme:

11 (ile.) Kešši mızrağı aldı ve arkasındaki köpek yavrularını çağırdı.

Kanunların 89. paragrafında geçen avlu/kapı köpeği ise ev veya çiftlikleri koruyan bekçi köpeği olmalıdır. Bu köpeğin öldürülmesi halinde belirlenen bir şekel tazminat ise çoban ve avcı köpeğinden daha az değere sahip olduğunu göstermektedir.

KBo VI 3 IV 26[1367]

§ 89. (26) *ták-ku* UR.GI$_7$ *hi-la-an-na-aš ku-iš-ki wa-a*[*l-a*]*h-zi na-aš a-ki* I GÍN KÙ.BABBAR *pa-a-i*

Tercüme:

§ 89. (26) Eğer bir avlu/kapı köpeğini biri vururse ve o ölürse, bir şekel gümüş versin.

Ele aldığımız bu üç kanun maddesinde, köpeği öldürme suçlarına ilişkin cezalar belirlenirken köpeklerin nitelikleri gözetilmiştir. Ve bu üç tür köpek arasında bulunan ciddi farklar, tazminat cezalarına yansıtılmıştır. Çoban köpeği eğitilmiş bir hayvan

[1365] H. Ertem, 1965, s. 100.

[1366] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: J. Friedrich, "Churritische Märchen und Sagen in hethitischer Sprache", **ZA** 49 (1950), s. 234-235.

[1367] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 44; R. Haase, 1968, s. 47; F. Imparati, 1992, s. 92; H. A. Hoffner, 1997, s. 89; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 22; J. Friedrich, 1959, s. 45; F. Imparati s. 93; H. A. Hoffner, 1997, s. 89; G. Karauğuz, 2018a, s. 83.

olmasının yanı sıra, hayvan sürülerinin otlatılması sırasında kilit bir rol oynamaktadır. Sürülerin bir arada olması, dışarıdan gelecek tehlikelere karşı sürüleri koruması ve çobana yardımcı olması gibi pek çok sorumluluğu vardır. Av köpeği ise çoban köpeğinden daha az sorumluluğa sahip olmasına rağmen eğitimli bir türdür ve kapı köpeğinden daha değerlidir. Avlu/kapı köpeği ise ev veya çiftlik gibi sabit alanların sorumluluğuna sahiptir ve muhtemelen özel bir eğitim verilmediği için değer sırasında en altta bulunmaktadır (Bkz. Tablo 16).

Kanunların 90. paragrafında (KBo VI 3 Rs. IV 27-28) bir köpeğin, domuz yağını çalıp yemesinden bahsedilmektedir. Bu durumda kanun, yağ sahibine köpeği öldürme hakkı tanımaktadır. Öyle ki köpek öldürüldükten sonra çıkan yağ geri alınmaktadır. Bu durum muhtemelen Hoffner'in belirttiği gibi domuz yağının çok değerli olmasından kaynaklanmaktadır.[1368] Ancak burada bahsi geçen bir av köpeği ya da çoban köpeği değildir. Ancak köpeğin bir sahibinin de bulunması, bu köpeğin bedeli en düşük olan avlu köpeği olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

KBo VI 3 IV 27-28[1369]

§ 90. (27) *ták-ku* UR.GI$_7$-*aš IA* ŠAH *ka-ra-a-pí BE-EL IA ú-i-mi-ia na-an-kán ku-en-zi*

(28) *na-aš-ta IA-an šar-hu-wa-an-ta-az-še-it* KAR-*iz-zi šar-ni-ik-zi-il* NU.GÁL

Tercüme:

§ 90. (27) Eğer bir köpek domuz yağını yutarsa <ve> yağın sahibi <onu> bulursa ve onu öldürürse,

(28) ve sonra yağ onun içinden yeniden gelirse tazminat yoktur.

[1368] H. A. Hoffner, 1995, s. 109.

[1369] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 44; R. Haase, 1968, s. 47; F. Imparati, 1992, s. 92; H. A. Hoffner, 1997, s. 90; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 22; J. Friedrich, 1959, s. 45; F. Imparati s. 93; H. A. Hoffner, 1997, s. 90; G. Karauğuz, 2018a, s. 84.

Ancak burada bahsi geçen köpeğin günümüz deyimi ile "sokak köpeği" olma ihtimali de vardır. Çünkü Ahhiyawalı Attaršiya'nın memleketinden kaçan Madduwatta'nın metninde (KUB XIV 1 Vs.), dışarda kalan insanların aç köpekler tarafından parçalanacağı söylenmektedir.

KUB XIV 1 Vs. 10-12[1370]

10 *nu-ut-ták-kan A-BI* ^{D}UTU^{ŠI} *IŠ-TU* GÌR ^{m}*At-tar-ši-ya ar*[*-ha*] *hu-iš-nu-ut tu-ug-ga* ^{m}*Ma-ad-du*[*wa-at-t*]*a-an KA-DU* DAM < .MEŠ>-*KA* [DUMU.]MEŠ-*KA* SAG.GÍM.ÌR.MEŠ-*KA*

11 *Ù KA-DU* ZAB.MEŠ-*KA* ANŠU.KÚR-RA.HI.A-*KA A-BI* ^{D}UTU^{ŠI} *hu-iš-nu-ut ma-a-an Ú-UL-ma ma-an-ša*[*-ma*]*-áš ka-a-áš-ti pí-ra-an* UR.GI$_{7}$.HI.A *ka-ri-e-pí-ir*

Tercüme:

10 ve seni, majestemin babası, Attaršiya'nın kılıcından kurtardı. Sen Madduwatta'yı karılarınla, çocuklarınla, hizmetçilerinle

11 ve atlı askerlerinle majestemin babası kurtardı. Aksi halde açlık karşısında köpekler parçalarlardı.

Seksüel suçlar hakkında olan 199. kanun paragrafında, bir kişinin köpeğe tecavüz etmesi durumunda ölüm cezası verilmektedir. Ancak bir olasılık bırakılarak suçlu kişi hakkında son kararı kralın vereceği söylenmektedir. Köpek ve domuz ile ilgili seksüel suçlarda kanun maddesinin bu denli ağır olması, bu hayvanların yeraltı dünyası ile ilgili görülmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Ve bu durumun kültsel kirlilik ile sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır.

[1370] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, 1928, s. 2-5; Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 100.

KBo VI 26 IV 16-22[1371]

§ 199. (16) *ták-ku* ŠAH UR.ZÍR-*aš kat-ta ku-iš-ki wa-aš-ta-i a-ki-aš*

(17) *A-NA* KÁ É.GAL^{LIM} *ú-wa-te-iz-zi ku-en-zi-uš*

(18) LUGAL-*uš hu-iš-nu-zi-ya-aš* L[UG]AL-*uš* LUGAL-*i-ma-aš Ú-UL*

(19) *ti-i-iz-zi ták-ku* GU_4-*uš* LÚ[-*ni*] *wa-at-ku-zi*

(20) GU_4-*uš a-ki* LÚ-*aš-ša Ú-UL a*[-*ki*] I UDU LÚ-*na-aš*

(21) *ka-a-aš-ša-aš hu-u-it-ti-ya-a*[*n-ta*] *na-an-kán ku-na-an-zi*

(22) *ták-ku* ŠAH-*aš* LÚ-*ni wa-at-ku-z*[*i*] *Ú-UL ha-ra-a-tar*

Tercüme:

§ 199. (16) Eğer bir domuzla <ya da> bir köpekle biri günah işlerse o ölsün.

(17-18-19) Sarayın kapısına <onları> götürsün, kral onları öldürür, kral onları yaşatır, ama o kralın karşısına çıkmasın. Eğer bir öküz bir adamın üstüne çıkarsa,

(20) öküz ölsün ve adam ölme[sin]. Bir koyun

(21) adamın yerine alın<sın> ve o öldürülsün.

(22) Eğer bir domuz bir adamın üstüne çıkarsa, cezaya değer bir eylem değil<dir>.

II. 8. 4. Hitit Dini Hayatında Köpek

Hitit dini hayatında köpek, büyü ritüelleri gibi çeşitli ritüellerde kullanımıyla var olmuştur. Büyü ritüellerinde ise temel olarak korunma (engelleme) ve arınma (kültsel temizlik) amacıyla kullanılmıştır. Korunma ve arınmayı gerçekleştirebilmek için, analoji (benzetim), yatıştırma, aktarım ve kötülüğü kovma yöntemlerinden biri kullanılmıştır.[1372]

[1371] Transkripsiyon için Bkz.: J. Friedrich, 1959, s. 86; R. Haase, 1968, s. 92; F. Imparati, 1992, s. 182; H. A. Hoffner, 1997, s. 157; Tercüme için Bkz.: A. Galanti, 1931, s. 41; J. Friedrich, 1959, s. 87; F. Imparati s. 183; H. A. Hoffner, 1997, s. 157; G. Karauğuz, 2018a, s. 100.

[1372] B. J. Collins, 1990, s. 211-212.

Ancak, Hitit ritüellerinde kullanılan ve genellikle vekil olarak seçilen hayvanlar, yetişkin köpekler değil yavru köpekler olmuştur. Bu durum, yavruların hiçbir değeri olmadığı gerçeğiyle açıklanabilmektedir.[1373] Çünkü yavrular semirmesi için beslenmemiş ya da çoban, bekçi köpeği veya av köpeği olarak eğitilmemişlerdir. Ayrıca köpek yavrularının, ritüellerde kullanılan diğer hayvanlara göre kolayca bulunduğunu, çoban, avcı ya da bekçi köpeği olarak eğitilmediyse de değersiz olduğunu düşünebiliriz. Büyük olasılıkla köpek yavrularına dini anlam ve semboller yüklenmiş, yetişkin köpeklere ise bu anlamlar yüklenmemiştir.[1374] Bu nedenle kurbanların haricinde, köpek yavruları ritüellerde en çok kullanılan hayvanlar arasında olmuştur. Onların buradaki fonksiyonu bizim gördüğümüz gibi kirliliği önlemek veya arındırmaktı. Bu ritüellerde köpek yavrularının öldürülmesi, tanrıların yararına yapılmıyordu ama önleme ve arınmanın önemli bir kısmıydı. Kesme ritüelleri, diğer hayvanlarla birlikte olsun ya da olmasın köpek yavruları için özel olarak tasarlanmıştır. Diğer bir deyişle, domuz yavruları ve keçiler kesme ritüelinde bir köpek yavrusu ile birlikte bulunabilir ama köpek yavrusu olmadan sadece onlar kullanılmazlardı.[1375]

Bu tür konular hakkında bilgi veren pek çok ritüel metni vardır. Ancak burada, içeriği korunmuş olan ve farklı amaçlar doğrultusunda yapılan ritüeller ele alınmaya çalışılmıştır.

[1373] A. Mouton, 2004a, s. 97, d.n.50.

[1374] B. J. Collins, 1990, s. 211-212.

[1375] B. J. Collins, 1990, s. 225-226.

II. 8. 4. 1. Büyü Ritüellerinde Köpek

II. 8. 4. 1. 1. Kahin Huwarlu'nun Ritüelinde Köpek Yavrusu (CTH 398)

Kahin adam Huwarlu'nun büyü ritüelinde, kral ve kraliçeyi kötülüklerden korumak için iç yağından[1376] yapılmış bir köpek yavrusu ve canlı bir köpek yavrusu kullanılmaktadır. Yakın gelecekteki felaketleri önlemek amacıyla yapılan bu büyüde, özellikle köpeğin yağdan figürini dikkat çekmektedir.

KBo IV 2 I 22-26 (Dup. KBo IX 126) (CTH 398.A)[1377]

22 [U]R.TUR.RA *ap-pu-uz-zi-ya-aš i-en-zi na-an-ša-an ŠA* É-*TIM*

23 [^{GI}]^{Š}*ha-tal-wa-aš* GIŠ-*ru-i ti-an-zi nu ki-iš-ša-an me-ma-i zi-ik-wa-az*

24 *ŠA* LUGAL MUNUS.LUGAL ^{GIŠ}BANŠUR-*aš* UR.TUR *nu-wa-kán* UD.KAM-*az ma-ah-ha-an*

25 *da-ma-a-in an-tu-uh-ša-an pár-na-aš an-da Ú-UL tar-na-ši*

26 *ke-e-ti-ma-wa-kán* GE_6-*an-ti kal-la-ar ut-tar an-da le-e tar-na-at-ti*

Tercüme:

22 İç yağından bir köpek yavrusu yaparlar ve onu evin

23 kapı sürgüsüne koyarlar. Ve şöyle söyler: "Sen

24 kralın ve kraliçenin masasının eniğisin. Gündüz

25 başka insanların eve girmesine izin vermediğin gibi,

26 geceleri de kötü sözü içeri bırakma".

Metnin bu kısmında bulunan masa eniği/masa köpeği deyimi, muhtemelen masa artıklarından beslenen ev köpeklerine işaret etmektedir.[1378] Evin kapı sürgüsünün

[1376] Koruyucu köpeklerin yapım maddesi olarak iç yağı hakkında Bkz.: J. Friedrich, 1926, s. 191

[1377] Transkripsiyon ve Tercümesi için Bkz.: V. Haas, 2003, s. 412-413; D. Bawanypeck, 2005, s. 24-25; E. Reyhan, 2003a, s. 120. Tercümesi için Bkz.: D. P. Wright, 1987, s. 44.

[1378] B. J. Collins, 1990, s. 212.

hattalu(a)- üzerine koruyucu bir köpek yerleştirilir.[1379] Kötü ruhları kovmak için yapılan bu büyü ritüelinde, ev köpeğinin bekçi olma özelliği, yağdan yapılmış olan köpeğe aktarım yapılarak kötü ruhların evin içine sokulmaması için kullanılmıştır. Bu yüzden köpeğin koruyucu özelliği ön plana çıkarılmıştır.

Bu ritüelde geçen figür, tasvir de olsa köpeğin bugünkü özelliklerinin anlatılması bakımından önemlidir. Bu metinde görüldüğü gibi köpek, evin içinde kalmaktadır. Yaptığı işlerden biri evin muhafazasıdır. Gündüz yabancı bir kimseyi eve bırakmaz. Geceleri de hırsızlık ve düşmanlık yapmak isteyen kimselerin hareketlerine mani olur. Ayaklarına, boynuna 2 defa ip bağlanır ve geceleri ^{GI}*pittar*'ın altında yatar.[1380]

KBo IV 2 I[1381]

33 [*mi-ti-i*]*n-na-kán A-NA* LUGAL MUNUS.LUGAL ŠU.$^{HI.A}$-*ŠU* GÌR^{MEŠ}-*ŠU iš-tar-na pé-di*

34 [*A-NA* G]Ú-*ŠU* I-*ŠU ha-ma-an-ki* IV *hal-hal-tu-ma-ri-ya-aš ŠA* É^{TIM}

35 [K]Á-*aš* ^{GIŠ}*kat-ta-lu-uz-zi kat-te-ri ša-ra-a-az-zi* ^{GIŠ}*ha-tal-wa-aš* GIŠ-*ru*

36 ⌈I?⌉-*ŠU ha-ma-an-ki na-an-kán ar-ḫa Ú-UL túh-hu-uš-zi*

37 GE$_6$-*an-ta-az-*«*aš*»*-ma-aš-kán an-da-pát še-eš-zi* UR.TUR-*ya-kán* TI-*an-za ŠA* É-*pát* KI.MIN

Tercüme:

33-37: "Kırmızı yünü kralın ve kraliçenin, ellerine, ayaklarına, ortalarına ve boyunlarına bir kez bağlar. Sarayın dört köşesine, kapı sürgüsüne (ve), altındaki ahşap kapı kolunun altına üstüne bir kerede bağlar. O ipi kesmez. Geceyi orada geçirir ve saraydaki canlı bir köpek yavrusu da yanında kalır."

[1379] J. Friedrich, 1926, s. 181-182.

[1380] H. Ertem, 1965, s. 100.

[1381] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: D. Bawanypeck, 2005, s. 24-25.

Huwarlu'nun ritüelinde, yağdan köpek yavrusuna ek olarak, kral ve kraliçenin arınması için canlı bir köpek yavrusu kullanılır. İlk olarak canlı köpek yavrusu, yağdan köpek yavrusu gibi önleyici olarak kullanılır. Bu sebeple yaşlı kadın ve canlı bir köpek yavrusu gece boyunca sarayda kral ve kraliçe ile uyur.[1382]

Metnin devamında, canlı olan köpek yavrusu arınma ritüeli için kullanılır. Bu amaçla köpek yavrusu, kraliyet çifti üzerinde sallanır:

KBo IV 2 II[1383]

5 *ti-an-zi nu* UR.TUR TI-*an-ta-an da-an-zi* […]

6 *na-an-kán A-NA* LUGAL MUNUS.LUGAL *še-er ar-ha wa-a*[*h-nu-zi*]

7 *A-NA* É^{TI}-*ya-an-kán an-da wa-ah-nu-zi nu* ^{MUN}[^{US}ŠU.GI *ki-iš-ša-an*]

8 *me-mi-iš-ki-iz-zi A-NA* LUGAL MUNUS.LUGAL-*wa-kán ku-it* [*ku-it kal-la-ar i-da-a-lu*]

9 *ut-tar* NÍ.TE-*ši an-da I-NA* É^{TI}-*ya-wa nu ka-a-*[*aš* ANŠE$^{?}$]

10 ^{UZU}ÚR-*za šal-li-iš* ŠÀ-*ŠU-wa šal-li nam-ma-wa-ra-aš* ANŠE-*aš kar-pí-ya-*[*zi*]

11 *nu-wa-ra-at-za tar-ah-ha-an har-zi nu-wa-kán i-da-a-lu ka*[*l-la-ar*]

12 *pé-e-da-a-ú nu-wa-ra-at ku-wa-pí* DINGIR^{MEŠ} *lam-ni-ya-an*

13 *har-kán-zi nu-wa-ra-at a-pí-ya ar-nu-ud-du nu-kán* GIM-*an*

14 UR.TUR TI-*an-ta-an pa-ra-a pé-e-da-an-zi* EGIR-*an-da-ma*

15 UR.TUR *ap-pu-uz-zi-ya-aš ša-ra-a da-an-zi*

16 ^{GIŠ}*ha-at-tal-wa-aš-ša-an* GIŠ-*ru-i ku-it ki-it-ta*

17 *nu a-pu-u-un-na ša-ra-a da-an-zi me-ma-i-ma ki-iš-ša-an*

Tercüme:

[1382] B. J. Collins, 1990, s. 217.

[1383] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: D. Bawanypeck, 2005, s. 28-31; D. P. Wright, 1987, s. 58-59.

5-17: “Canlı köpek yavrusunu alırlar [...]. Kral ve kraliçenin üzerinde döndü[rürler]. Ayrıca yaşlı kadın, köpek yavrusunu sarayın içinde sallayarak gezdirir ve Yaş[lı Kadın] şöyle söyler: "Kral ve kraliçenin bedeninde ve sarayda [kötü] söz vardır, bu köpek yavrusunun penisi geniş, kalbi büyüktür. Sonra eşek, onu alıp götürür. O (kötülüğün) üstesinden gelir. Onun (eşeğin) kötülüğü ve uğ[ursuzluğu] alıp götürmesine izin ver. Tanrılar onu nereye gönderdiyse, onu buraya getirmesine izin ver. "Canlı köpek yavrusu dışarı çıkınca ahşap kapı sürgüsünde oturan iç yağından yavruyu alırlar; onlar birini tutarken yaşlı kadın aşağıdakileri söyler:”

Buradaki canlı köpek yavrusunun, günah keçisi ritüellerine benzer şekilde kullanılarak uğursuzluğu alıp götürmesi beklenir.[1384] Ve canlı köpek yavrusuna ilişkin talimatlar devam eder:

18 GE$_6$-*az-wa-kán ma-ah-ha-an I-NA* É^{TIM} *kal-la-ar ut-tar an-da*

19 *Ú-UL tar-na-aš ki-nu-na-wa-kán ku-e kal-la-ar i-da-a-lu*

20 *ud-da-a-ar* LÚ$^{MEŠ\ GIŠ}$GIDRU *ŠA* DINGIR^{MEŠ} *pa-ra-a pé-nir^{ir}*

21 *nu-wa-ra-at* EGIR-*pa I-NA* É^{TIM} *le-e tar-na-ši*

22 *nu-wa-aš-ma-aš ku-wa-pí* DINGIR^{MEŠ} *ku-e-da-ni lam-ni-e-er nu-wa ke-e*

23 *kal-la-ar ut-tar a-pí-ya pa-id-du*

Tercüme:

18-23: “Gece olduğu zaman, kötü bir sözün/uğursuz bir kehanetin saraya girmesine izin vermedin, şimdi de tanrılar uğurlu, uğursuz kehanetleri attığı için, onların saraya geri dönmesine izin verme! Ve tanrıların her biri için belirledikleri yere, bu kötü sözün/uğursuz kehanetin gitmesine izin ver!"

[1384] O. R. Gurney, 1977, s. 50.

Metnin devam eden kısmında, yaşlı kadın ritüel malzemelerini toplar ve götürür. Ancak devreye bir kahin ve iç yağından yapılmış olan köpek yavrusu ile kehanet kuşları girer:

24 *nu ki-i hu-u-ma-an* ^{MUNUS}ŠU.GI *ša-ra-a da-a-i na-at-kán pa-ra-a*

25 *pé-e-da-a-i* UR.TUR-*ma ap-pu-uz-zi-ya-aš* ^{LÚ}MUŠEN.DÙ *pé-e har-zi*

26 *na-at-kán pa-ra-a ú-da-an-zi nu* <*A-NA*> ^{LÚ}MUŠEN.DÙ *hu-u-wa-an-zi*

27 *ma-a-an tar-ú-i-ya-al-li-iš ti-ya-zi ma-a-an-kán* EGIR-*an ša-ra-a*

28 *aš-*⌈*šu*⌉*-az ú-iz-zi na-at gi-im-ri a-ra-ah-za pa-a-an-zi*

29 *nu-kán* NUMUN$^{HI.A}$ *ku-e ša-a-an-hu-u-wa-an-ta* NINDA.GUR$_4$.RA$^{HI.A}$ NUMUN$^{H[I.A]}$

30 *pu-u-úr-pu-u-ri-ya-aš a-ša-ra-an na-at ar-ha šu-ni-*⌈*y*⌉[*a-an-zi*]

31 ^{GI}*pád-da-ni-ma ar-ha pé-eš-ši-ya-an-zi nu ki-i*[*š-ša-an me-ma-i*]

32 *ku-i-e-eš-wa ha-tu-ga-e-eš wa-at-ta-e-eš nu-wa-aš-*[*ma-aš …*]

33 *A-NA* ANŠE.KUR.RA$^{HI.A}$ *im-mi-ú-ul A-NA* UR.GI$_7$$^{HI.A}$*-ma wa-g*[*e-eš-šar*]

34 *ú-tum-me-en nu-wa-*⌈*ra*⌉*-at-za a-pí-ya da-an-du n*[*u …*]

35 *A-NA* DINGIR^{LIM} KASKAL-*ši ar-ha* ⌈*ar-ta*⌉*-ru* [x]

Tercüme:

24-35: “Yaşlı kadın, tüm bunları alır ve götürür. Ama kahin, iç yağından yapılan köpek yavrularını tutar. Onları yukarı çıkarıp kahine götürürler. Eğer (kehanet kuşu) *tarwiyalliš*-alana girerse (veya) o uygun bölgeden yukarı doğru uçarak gelirse, onlar tarlaya doğru giderler. Ve kavrulmuş tohumlar, kalın ekmekler, (kavrulmamış) tohumlar, yumaklar (ve) beyaz ipi saçarlar. Sepete atarlar. Ve [yaşlı kadın şöyle söyler]: "Korkunç kuşlar ne olursa olsun, onları [...]. atlar için yem, köpekler için diş[lemelik] getirdik. Onların onları almalarına izin ver ve tanrının yolundan uzaklaşın.”

Sonrasında ise köpek yavrusunu, kral ve kraliçenin üzerinde sallayıp keserler.[1385] Yukarıda bahsettiğimiz Huwarlu Ritüeli, kesme ritüelleri içinde ele alınabilir. Çünkü canlı köpeğin (KBo IV 2 II 61) kesildiği açıkça görülmekte ve *arha kuer-* fiili köpek yavrusunun kesilmesini tanımlamaktadır.[1386]

Bu metinde, köpeğin evde beslenebileceğini, kraliyet çiftinin "masa köpeği"nin bile söz konusu olduğu gösterilmektedir. Köpeğin uyanıklığı ve yakalama kabiliyeti, onun bekçi olarak belirlenmesinde rol oynamıştır. Köpeği, kralın ve kraliçenin masa köpeği olarak (kraliyet ailesi tarafından beslenen) tasarlayan ritüel uygulayıcısı, ona "kraliyet ailesinin ve sarayın" sorumluluğunu vermiştir. Böylece köpek, sarayın girişinde kapı eşiğinde oturan koruyucu bir figür olmuş ve izinsiz insanların girmesine engel olmuştur.[1387]

II. 8. 4. 1. 2. Tunnawiya'nın Büyü Ritüelinde Köpek Yavrusu Kurbanı (CTH 409)

Tunnawiya'nın büyü ritüellerinden biri olan KUB VII 53 + KUB XII 58 numaralı metin, özellikle gebe kalma sorunu olanlara yöneliktir. Kadın veya erkek, çocuk sahibi olamıyor veya kadın düşük yapıyorsa bu kişinin kirliliğine bağlanırdı. Bu kirliliğin giderilmesi ve çocuk sahibi olamayanların tedavi edilebilmesi için yapılan bu büyü ritüelinde, domuz, koç ve köpek kullanılmaktadır. Bu hayvanların cinsiyetleri, hastanın cinsiyetine göre belirlenmektedir. Domuz ile doğurganlık arasındaki ilişkiye ilgili başlığımızda değinmiştik. Köpeğin buradaki rolü ise tedavi amaçlıdır. Bu büyü ritüelini gerçekleştirmek için öncelikle malzemeler hazırlanır:

[1385] B. J. Collins, 1990, s. 217.

[1386] B. J. Collins, 1990, s. 222.

[1387] D. Bawanypeck, 2005, s. 163.

KUB VII 53+ KUB XII 58 Vs. I 11-13 (CTH 409)[1388]

11 *ma-a-an* LÚ-*aš nu* UDU ŠIR GE_6 *da-an-zi ma-a-an* MUNUS-*za-ma nu* UDU.SÍG.MUNUS GE_6

12 *da-an-zi* I ŠAH.TUR GE_6 I UR.TUR GE_6 *nu ma-a-an* LÚ-*aš nu* ŠAH.TUR NITÁ *ma-a-an* MUNUS-*za-ma*

13 *na-at* MUNUS-*TI* I-*NU-Tİ* TÚG. GÚ.È.A GE_6 I *iš-hi-ia-al* GE_6

Tercüme:

11 Eğer o bir erkek (ise) (ve) siyah bir koç alırlar; ama o, bir kadın (ise) siyah dişi bir koyun alırlar.

12 Siyah bir domuz yavrusu, siyah bir köpek yavrusu eğer o, bir erkek (ise) domuz yavrusu erkek (olur), ama bir kadın ise

13 o dişi(dir). Siyah bir gömlek, siyah bir baş bandı.

Ritüel hazırlıklarında kullanılacak hayvanlar, hastanın cinsiyetine göre seçilir. Ritüel araç-gereçlerinin geri kalanı listelendikten sonra, her nesne ile arınma gerçekleştirilir.[1389] Metnin devamında (KUB VII 53+ KUB XII 58 Vs. I 61-62)[1390] büyücü kadın, köpeği kurban sahibinin üzerine tutarak sallar ve büyülü sözlerini söyleyerek aktarım yapar. Köpek yavrusu ve domuz yavrusu, bu büyü ritüelinde onlardan kötülüğü devralmaları için kullanılırlar.[1391]

61 *hu-uk-ma-in hu-uk-zi* EGIR-*an-da-ma-aš-ši-ša-an* UR.TUR *še-er*

62 *e-ep-zi nu* ŠA UR.TUR *hu-uk-ma-in hu-uk-zi*

[1388] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, E. H. Sturtevant, 1938, s. 4-5; F. Starke, 1985, s. 46; V. Haas, 2003, s. 403.

[1389] B. J. Collins, 2006, s. 174.

[1390] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, E. H. Sturtevant, 1938, s. 10-11; F. Starke, 1985, s. 46.

[1391] B. J. Collins, 1990, s. 217-218.

Tercüme:

61 o, büyülü sözlerini söyler. Daha sonra o, onun üzerine köpek yavrusunu

62 tutar ve köpek yavrusuna büyülü sözlerini söyler.

Büyü ritüelinin sonunda, kirlenmiş olan ritüel aletleri nehre atıldıktan sonra, köpek yavrusu ve domuz yavrusu kurban edilmeye hazırdır.

KUB VII 53+ KUB XII 58 III 17-18 (CTH 409) [1392]

17 [*nu* UR.TU]R ŠAH.TUR *dam-mi-li pé-e-di pé-e-da-an-zi*

18 [*na-aš* IZI-*it*] *wa-ar-nu-wa-an-zi …*

Tercüme:

17 [ve köpek yavrusunu (ve)] domuz yavrusunu sürüp getirirler

18 [ve onları ateşle] yakarlar.

Domuz ve köpek yakılarak kurban edildikten sonra bu ritüeldeki rolleri son bulur. Ancak ritüel, dualar, kurbanlar ve sunular ile devam eder. Köpek yavrusu ve domuz yavrusu, bu ritüel aracılığıyla hastadan kirliliği devralmaları için kullanılmışlardır. Kirlilik, hastadan alınarak tedavi edilmiş ve hasta çocuk sahibi olmaya hazır hale getirilmiştir.

Köpeğin yakılarak kurban edildiği başka bir metin ise KUB LVIII 83 (CTH 418) numaralı metindir. Bu metinde, yabancı biri Kraliyet çiftine karşı bir suç işlediği zaman yapılan bir büyü ritüeli anlatılır. Bu ritüelde, bir keçi, bir koyun, bir eşek ve bir köpek, vekil olarak ya da kirlilik aktarım araçları olarak kullanılır ve daha sonra hiç işlenmemiş bir arazide yakılırlar. Bu vekil kurbanlardan keçi tanrılara, koyun ise yeraltı tanrıçasına

[1392] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, E. H. Sturtevant, 1938, s. 16-17; V. Haas, 2003, s. 408.

kurban edilir.[1393] Ritüelin ilerleyen kısmında köpek yavrusu ve domuz yavrusu birlikte yakılırlar.

KUB LVIII 83 Vs. II 6-9 (CTH 418)[1394]

6 [GIM-]*an-ma-kán* ^{MUNUS}ŠU.GI *a-ni-ya-u-wa-an-zi* [ ]

7 [*a-aš-š*]*a-nu-uz-zi ar-ha-ya-an-ma dam-me-li pé-*[*d*]*i*

8 [*ŠA* GI]Š-*ŞÍ* GUNNI^{MEŠ} *ka-ru-ú ha-an-da-an-te-eš*

9 [ŠAH.TUR] UDU ANŠE UR.TUR *a-pí-ya wa-ar-nu-wa-an-zi*

Tercüme:

6 Yaşlı kadın, ritüeli yapmaya karar verdiği zaman [ ]

7 tedarik eder, ayrıca, işlenmemiş toprakta

8 odunlarla yapılmış ocaklar önceden hazırlanmıştır.

9 Domuz yavrusunu, koyunu, eşeği (ve) köpek yavrusunu orada yakar.

Metnin devam eden kısmında (Rs. III 10) domuz yavrusu ve köpek yavrusunu ayrıca birlikte yakarlar.

II. 8. 4. 1. 3. Maddunani'nin Ordudaki Salgına Karşı Yaptığı Büyü Ritüelinde Köpek Yavrusu Kurbanı (CTH 425)

CTH 425 numaralı metin, Maddunani'nin orduda yaşanan bir salgına karşı yaptığı bir ritüeli ele almaktadır. Bu ritüel, bir kötülük, günah ya da musibete karşı bir tanrının yardımını alabilmek umuduyla o tanrıya kurbanların sunulmasını kapsar. Kurban, tanrıya

[1393] V. Haas, 2003, s. 402.

[1394] Transkripsiyon için Bkz.: J. V. G. Trabazo, D. Groddek, 2005, s. 214-215; Tercüme için Bkz.: V. Haas, 2003, s. 402.

bir yalvarma, rica etme anlamına gelir. Kahin Maddunani, Yeraltı Tanrısı Haptad'ı yatıştırmak için bir keçi yavrusu, bir domuz yavrusu ve bir köpek yavrusu kullanır.[1395]

CTH 425 (KUB VII 54; Bo. 1676 + Bo. 4809 + Bo. 6463) Vs. II 16-19[1396]

16 *nu* EGIR-*an-da* I MÁŠ.TUR I ŠAH.TUR I UR.TUR-*ya da-a-*[(*i*)]

17 *na-at dam-mi-li* [*p*]*í-di pa-ri-ya-an A-NA* ^{D}IMIN.IMIN.BI

18 *ar-ha ku-ra-an-zi nu* EGIR-*an-da* KAŠ GEŠTIN *ku-i*[(*t-ta*)]

19 III-*ŠÚ A-NA* ^{D}IMIN.IMIN.BI *ši-pa-an-ti*

Tercüme:

16-19: Daha sonra kahin kendisi için bir keçi yavrusu, bir domuz yavrusu, bir köpek yavrusu alır ve başka bir yerde onları Heptad için keser ve sonra kahin, Yeraltı Tanrısı Heptad için üç kez bira (ve) şarab libasyonu yapar.

Arzawa'da uygulanan Maddunani ritüelinin fragmanlarında, yapılan iki geçit töreni için de köpek ile diğer hayvanlar kesilir ve yeraltı tanrıları için kurban görevi görürler.[1397] Metnin bu kısmındaki ^{D}IMIN.IMIN.BI (Yeraltı Tanrısı Haptad[1398] veya yedi yıldızdan oluşan tanrı[1399]) için sunulan kurban ve libasyonların belli bir amacı vardır. Bu amaç, kötü niyetli güçlerin yatıştırılması ve iyi tanrının tesisi için bir antlaşmadır.[1400] Böylece fırsat bulan iyi tanrılar, ordudaki salgını tedavi edecektir. Bu yönden köpek, bu ritüelde tıbbi bir araç olarak düşünülmüştür. Dolaylı da olsa yeraltı tanrılarını yatıştırmış

[1395] B. J. Collins, 1990, s. 213-214.

[1396] Transkripsiyon için Bkz.: H. Otten, C. Rüster, 1982, s. 140-141; A. Ünal, 1985, s. 430, d.n. 65; Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, 1990, s. 214; Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: D. Bawanypeck, 2005, s. 126-136; V. Haas, 2003, s. 410.

[1397] D. Bawanypeck, 2005, s. 147.

[1398] B. J. Collins, 1990, s. 213-214.

[1399] A. Ünal, 2016, s. 221.

[1400] B. J. Collins, 2006, s. 182.

ve ordudaki salgının iyileştirilmesinde rol oynamıştır. Çünkü köpek, Hitit inancına göre yeraltı tanrıları ile ilişkili olan bir hayvandır.

II. 8. 4. 1. 4. Kummanni Rahibi Pabanegri'nin Askeri Büyü Ritüelinde Köpek Yavrusu Kurbanı (CTH 426)

Orduyla ilişkili başka bir metin olan CTH 426, Hitit ordusunun düşman ordular tarafından yenilgiye uğratılması durumunda yapılan bir büyü ritüelini anlatmaktadır. Yenilmiş askerleri korkutarak motive etmek için düzenlenmiştir. "Ve böylece askerler, ölüm ve ölüyle burun buruna getirilerek, onlara eğer kahramanca savaşmazsanız sizin de sonunuz bu adam ve domuzun ki gibi olacaktır. Pekala sizin bedeniniz de bir düşman kılıcı tarafından ikiye bölünebilirdi" denilmiş olur.[1401]

KUB XVII 28 IV 45-55 (Bo 2039+ Bo 2864 CTH 426) [1402]

45 *ma-a-an* ERÍN$^{MEŠ.HI.A}$ *IŠ-TU* ^{LU}KÚR *hu-ul-la-an-ta-ri*

46 *nu* SISKUR.SISKUR EGIR ÍD *kiš-an ha-an-da-an-zi nu* EGIR ÍD

47 UKÙ-*an* MÁŠ.GAL UR.TUR ŠAH.TUR *iš-tar-na ar-ha ku-ra-an-zi*

48 *nu ke-e-ez* MAŠ$^{HI.A}$ *ti-an-zi ki-i-iz-zi-ia* MAŠ$^{HI.A}$ *ti-an-zi*

Tercüme:

45 Askerler düşman tarafından yenilgiye uğratıldığında,

46 nehrin öte yakasında şöyle bir kurban sunulur: nehrin öte yakasında

47 bir adam, bir teke, bir köpek yavrusu ve bir domuz yavrusunu ortalarından keserler;

48 bir tarafa birer yarıları diğer tarafa diğer yarılarını koyarlar.

[1401] A. Ünal, 2003, s. 99.

[1402] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H.Th. Bossert, **Asia**, İstanbul 1946, s. 103; H. M. Kümmel, 1967, s. 151.

Metnin devam eden kısmında (49’-55’), ahşaptan bir kapı yapılarak kapının her iki tarafında ateş yakılır. Askerler bu kapıdan geçerek nehir kıyısına gelirler ve nehrin suyuyla yıkanırlar. Yıkanan askerler, gördükleri kurbanların korkularından ve zaferin önündeki engellerden bir nevi arınmış olurlar.

Bu ritüeldeki kapının amacı ise kirliliği ondan geçen kişiden çıkarmaktır.[1403] Bu ritüelde insan yanında üç çeşit hayvan kullanılmıştır ve hepsi insana yapıldığı gibi ortalarından iki parça halinde kesilmiştir. Kesilen hayvanların ne olduğu da çok önemlidir. Çünkü köpek ve domuz, Hitit anlayışına göre kirli hayvanlardır ve sadece büyülü amaçlar için kurbanlık olarak kullanılmışlardır. Burada başarısız olan ordunun yenilgisine sebep olan etmenler, değiştirilmeye çalışılır. Bu hayvanlar ve insanlar, ne günah keçileri ne de vekillerdi, ancak topluma yönelik yakın tehditler karşısında ve iktidarın tesisi için kurban edilmişlerdi.[1404] Köpek ve domuzun öteki dünyayla ilişkisi vardır ve öteki dünyanın tanrılarını ya da yeraltının tanrılarını çağırma ritüellerinde "öteki" kurbanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.[1405]

Bu gibi arınma ritüellerinde çeşitli ögeler, arınmanın standartlarını oluşturur: 1) Köpek yavrusu çoğunlukla bir ya da iki başka hayvan ile yarı yarıya kesilmelidir ve bazen de bir insan ile kesilir. 2) Neredeyse her zaman bir kapı bulunur ve bu kapı çoğunlukla alıçtan (^{GIŠ}*hatalkešna*-) yapılır. 3) Eğer bir tane kurban kullanıldıysa bir yarımı kapının sağ tarafına diğer yarımı kapının sol tarafına yerleştirilir. 4) Sonra kişi arınmayı tamamlamak için, kurban parçalarının ve kapının arasından yürür. Şu iki özellik ise ritüellerde sıkça karşımıza çıkar: 1) Ordu veya halk için yapılanlar (kraliyet ailesi için

[1403] B. J. Collins, 1990, s. 219.

[1404] K. Bittel ve diğerleri, 1975, s. 65.

[1405] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 125; H. M. Kümmel, 1967, s. 152.

görülmez) popüler dinin parçasıdırlar. 2) Arınma ritüelleri, Luwi/Kizzuwatna kökenlidir.[1406]

Ordu için yapılan bu ritüele benzer şekilde KBo XXIII 8 Vs. 9-18 numaralı metinde, bir köpek yavrusu ortadan ikiye kesilir ve eti tanrılara kurban olarak sunulur. Buradaki amaç ise kötü bir kehanetin gerçekleşmesini engellemektir.

KBo XXIII 8 Vs. 9-18[1407]

9 *ma-a-an* KASKAL-*an na-an-na-at-ti*

10 *nu i-da-a-lu-un* MUŠEN-*in*

11 *a-uš-zi nu a-ra-ah-za*

12 [M]AŠ.GAL UR.TUR-*na pé-e-da-at-ti*

13 *nu* UR.TUR *ar-ha ku-ra-an-zi*

14 *ke-e-ez ke-e-ez-zi-ya* MAŠ-ŠU *da-a-i*

15 MÁŠ.GAL-*an-na QA-TAM-MA i-ya-az-zi*

16 *zé-e-ya-an hu-i-šu-ya* ^{UZU}Ì

17 *an-da im-mi-ya-az-zi*

18 *na-at ar-ha pé-eš-ši-iš-ki-iz-zi*

Tercüme:

9-18: "Eğer sen sefere gidiyorsan ve birisi uğursuz bir kuş görürse (yani kötü kehanet belirtisi olan kuşu) sen bir erkek keçi ve bir köpek yavrusu çıkaracaksın ve onlar köpek yavrusunu kesecek. O her iki yarımı (koyacak ya da ortadan ikiye kesecek). O erkek keçiyle de aynısını yapacak. Pişmiş ve çiğ (etlerini) et suyu ile karıştıracak ve onu (o şekilde) ortaya koyacak."

[1406] B. J. Collins, 1990, s. 219.

[1407] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: G. Torri, 2004, s. 139; R. Akdoğan, 1990, 60-67, s. 66; B. J. Collins, 1990, s. 213 ve d.n. 10; M. C. Trémouille, 2004,, s. 187.

Ordunun arındırılması ile ilgili ritüellerde olduğu gibi, arındırma etkisi, köpeklerin kapının sağına ve soluna yerleştirilerek felaketlerin orada emilebilmesi ile daha da arttırılmaktadır. Köpek eti, diğer ritüellerde Heptad ile uzlaşma sağlayabilmek için kurban olarak veya vekil olarak da kullanılmıştır. Buna ek olarak, CTH 433 (Metin III-V) grubunun ritüellerinde, kehanetlerin olumlu yönde çevrilmesinde ve ilahi gazabın ortadan kaldırılmasında hizmet eder.[1408]

CTH 455 numaralı metinde de insan, köpek ve domuz yavrusu kurbanı bulunur. Ancak iki metin arasındaki fark, burada köpek yavrusu değil köpeğin kullanılmış olmasıdır. Bu metin ile birlikte, ritüellerde sadece köpek yavrusunun kullanılmadığı görülmektedir. Kullanılan domuz yine bir domuz yavrusudur ancak önceki ritüelde yer alan teke yerine burada boğa kullanılmıştır.

KUB XVII 17 8-11 (CTH 455)[1409]

8] x *an-da ap-pa-an-da* II GÍR ^{LÚ}MUHALDIM[

9] x ^{GIŠ}GU.ZA *har-du-up-pé-e-eš* I GUD.M[AH$^{?}$

10 I$^{?}$]^{LÚ}ŠU.DAB I ŠAH.TUR I UR.GI$_{7}$ II ^{DUG}*KU-KU*-[*UB*]

11] Ì.DÙG.GA

Tercüme:

8 [ ] hepsi, iki mutfak bıçağı[

9 [ ] taht, *harduppi-* (mobilya?), 1 bo[ğa$^{?}$ (ahşap taht?)

10 [bir$^{?}$] esir, bir domuz yavrusu, bir köpek, iki tes[ti]

11 [ ] ince yağ.

[1408] D. Bawanypeck, 2005, s. 296.

[1409] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. M. Kümmel, 1967, s. 152-153; V. Haas, 2003, s. 402.

II. 8. 4. 1. 5. Anniwiyani'nin Arınma Ritüelinde Köpek Yavrusu Kurbanı (CTH 393)

Koruyucu tanrılar için Anniwiyani'nin yapmış olduğu ritüel, yine bir arınma ritüelidir. Kullanılan hayvanlar köpek yavrusu ve keçidir. Ancak ritüelin uygulama amacı hakkında, erkek çocukların doğmasını sağlamak, hastanın erkekliğini eski haline getirmek, cinselliğin ve gücün geri kazanılmasına yardımcı olmak, doğurganlığın kazandırılmasını sağlamak ve *hurkel-* (yasak seksüel ilişki) suçunun arındırılması gibi öneriler sunulmuştur.[1410] Öncelikle büyücü kadın Anniwiyani, kendini şu sözlerle tanıtır:

VBoT 24 Vs. I 1-3 (Duplikat KBo XII 104) (CTH 393) [1411]

1*UM-MA* ^{f}*A-an-ni-ú-i-ya-ni* AMA ^{m}*Ar-ma-ti* ^{LÚ}MUŠEN.DÙ

2 ARAD ^{m}*Hu-u-ur-lu-u ma-a-an* ^{D}LAMMA *lu-li-mi-ya-aš*

3 SÍSKUR *i-ya-mi nu ki-i da-ah-hi*

Tercüme:

1-3: Hurlu'nun hizmetçisi Kahin Armati'nin annesi Anniwiyani şöyle söyler: ^{D}LAMMA *lulimi* ritüelini uygularsam, o zaman şunları alırım:

Arınma ritüeli başlamadan, malzemeler ve hayvanlar alınarak ıssız ve işlenmemiş yüksek bir yere gidilir:

VBoT 24 I 30-43 (Duplikat KBo XII 104)[1412]

30 *nu hu-u-ma-an ša-ra-a tum-me-ni pí-ra-an-na-za* UR.TUR

31 [MÁŠ.GAL]-*ya hu-i-nu-me-ni nu* HUR.SAG-*i dam-me-li pé-di*

32 [*pa-i-wa-ni nu k*]*u-wa-pí* ^{GIŠ}APIN-*aš Ú-UL a-ar-aš-ki-iz-zi*

[1410] I. Peled, 2010, s. 72-73.

[1411] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: D. Bawanypeck, 2005, s. 52-53; I. Peled, 2010, s. 70.

[1412] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: D. Bawanypeck, 2005, s. 54-55; V. Haas, 2003, s. 410; B. J. Collins, 1990, s. 221.

Tercüme:

30-32: “Biz her şeyi toplayıp köpeğin [keçinin] önünden gitmesine izin veririz. Bir dağ üzerindeki diğer yere, pulluğun ulaşmadığı [y]ere [gideriz].”

Metnin devamında, önceki ritüellerde gördüğümüz gibi sembolik bir kapı vardır ve kurban hayvanlarını ortadan ikiye kesme eylemi burada da görülür:

36 [*nu a-ra-*]*ah-za* KÁ.GAL ^{GIŠ}*ha-tal-ke-eš-na-aš i-ya-u-e-ni*

37 [*nu* UR.TUR] *ar-ha ku-ra-an-zi nu A-NA* KÁ.GAL^{TIM}

38 [(*ha-an-te-e*)]*z-zi-ya-az ke-e-ez* MAŠ^{AM} *ti-an-zi*

39 [(*ke-e-ez-z*)]*i-ya* MAŠ^{AM} *ti-an-zi*

40 [*A-NA* KÁ.GAL^{T}]^{IM}*-ma ap-pé-iz-zi-ya-az*

41 [(*ke-e-ez*) *ke-*]*e-ez-zi-ya* ^{GIŠ}*la-ah-hur-nu-zi*

42 [(*ti-an-zi*) *še-er-*]*ma ke-e-ez* VII NINDA.KUR$_4$.RA *da-a-i*

43 [(*ke-e-ez-zi*)]*-ya* VII NINDA.KUR$_4$.RA *da-a-i*

Tercüme:

36-43: “[Dışar]da alıçtan bir kapı yaparız. [köpek yavrusunu] keserler ve kapının önüne doğru olan bir yanına bir yarımı ve [diğer yanı]na diğer yarısını yerleştirirler. Ama [ka]pının arkasına diğer kenarına ağaç yaprakları koyarlar. [Son]ra bir yanına yedi somun ekmek kurbanı koyar ve diğer kenara yedi somun ekmek kurbanı koyarlar.”

Köpek yavrusu, bu arınma ritüelinde suçu ya da günahı kapıdan geçen kişilerden soğurmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, köpek parçalara bölünerek bir parçası kapının bir kenarına diğer parçası ise kapının diğer kenarına konulmaktadır. Köpek yavrusu arınmayı gerçekleştirmek için kapıda öldürülürken teke, Koruyucu Tanrı’ya sunulmaktadır. Sonrasında teke, Koruyucu Tanrı için kurban edilir. Kesilen tekenin parçaları, kapının her iki yanına yerleştirilir. Sonra herkes kapıdan geçer ve

mekan terk edilir. Metnin devamında tekenin eti ve iç organları koruyucu tanrılara yemek sunusu olarak konulmaktadır. Ancak köpek yavrusunun bu ritüeldeki rolü bir sunu olmaktan ziyade, cinsel güçsüzlük yaşayan ya da kirlenmiş kişilerin arındırılmasıdır. Ritüelde bir kurban sahibinden ziyade, bir topluluğun bu ritüele katılmış olması ise bu ritüelin toplumsal bir sorun dahilinde yapıldığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, arınmayı gerektiren kapsamlı bir sorunun çözümü için köpeğin kullanılmış olması, köpeğe duyulan ihtiyacı da arttırmış olmalıdır.

II. 8. 4. 1. 6. Tanrıça Pirinkir için Yapılan Ritüelde Köpek Yavrusu Kurbanı (CTH 644)

Tanrıça Pirinkir için yapılan KBo X 44 (CTH 644) numaralı ritüelde, istisnai bir örnek olarak atlar arındırılmaktadır. Arındırma amacıyla yapılan diğer ritüellerde gördüğümüz gibi bir köpek yavrusu, ortadan ikiye kesilerek parçaları yolun her iki yanına konulmaktadır:

KBo X 44 Vs.13-18 (CTH 644)[1413]

13 [*nu* LÚ.MEŠ*ha-pé-e-e*]*š* UR. TUR *a*[*r-h*]*a ku-ra-an-z*[*i*]

14 [*nu-uš-ma-aš*]*-kán* ANŠE.KUR.RA.MEŠ *iš-tar-na a*[*r-ha pé-e-hu-da-an-zi*]

15 [*pa-ra-a-ma ke-e-e*]*z* I GI *ke-e-ez-zi-ya* I G[I *pár-kán-zi*]

16 [EGIR-*an-da*]*-ma-at-kán hu*[*-i*]*t-ti-ya*[*-an-zi*]

17 [*nam-ma ke-e-*]*ez-zi-ya pa-ah-hur wa-ar-nu-w*[*a-an-zi*]

18 [*nu-kán* ANŠE.KUR.R]A.MEŠ *iš-tar-na ar-ha pé-e-hu-d*[*a-an-zi*]

19 [*nu-uš* ÍD-*a*]*n za-a-I-nu-wa-an-zi na-aš-ta* Í[D-*an*]

20 [*ta-pu-ša*] *a-ra-an-ta-ri nu-uš-ša-an* [ANŠE.KUR.RA.MEŠ]

21 [*ú-e-te-ni-it*] *pa-ap-pár-aš*-[*kán-zi*]

[1413] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. Rosenkranz, 1964, s. 254-256; G. Beckman, 1999, s. 32-35.

Tercüme:

13-21: [Sonra *hapiya*- adamları] bir köpek yavrusunu keserler ve (onun) bir yarısını (yolun) bir tarafına, [diğer yarısını] diğer tarafına [yerleştirirler]. [Sonra] atları [parçalar] arasından [sürerler]. Ve her iki tarafa oklar dikerler. Ama [sonra] onları (okları) yaylarına çekerler. Sonra [her iki] kenarda [onlar] ateş yakar. [At]ları (onların) arasından sürerler. [Sonra atları nehirden] karşıya geçirirler ve [nehrin kenarında] dururlar. Sonra [atlara su] serperler.

Ritüelin odak noktası Hitit savaş arabalarının atlarıdır.[1414] Ancak atlar için düzenlenen bu ritüelde köpeklerin görülmesi de şaşırtıcı değildir. Köpekler bu ritüellerde koyun veya sığır yerine seçilmiştir. Çünkü köpeklerin sadece büyülü gücü için değil (koyunların ve sığırların yoksun olduğu) ayrıca bir yiyecek maddesi olarak kabul edilmediği için de seçilmiştir. Bu yüzden köpekler, kolayca gözden çıkarılmışlardır.[1415] Buradan hareketle, Hitit ordusunun askeri seferlerine köpeklerin de dahil olduğu sonucuna varabiliriz. Bu metinde görüldüğü gibi, ordu veya ordunun önemli bir unsuru olan atların arındırılması için köpekler önemli bir arınma aracıdır. Çünkü arınmayı gerektiren kültsel bir kirlilik, tanrılar tarafından yenilgi ile cezalandırılabilir ve Hitit ordusunun zafere ulaşmasındaki en büyük engel olabilirdi. Köpeklerin, büyü ritüelleri için duyulan ihtiyaçları bir kenara, ordu gıda temini için gereken erzakların yanında muhtemelen tedarik edilen canlı hayvan varlığının da köpekler tarafından gözetilmesi gerekmiş olmalıdır. Böylece köpeğin, Hititlerin siyasi başarılarında dolaylı da olsa rol oynadığı düşünülebilir.

[1414] G. Beckman, 1999, s. 25.

[1415] B. J. Collins, 1990, s. 221.

II. 8. 4. 1. 7. Pupuwanni'nin Arınma Ritüelinde Köpek Yavrusu (CTH 408)

Büyüye karşı yapılan Pupuwanni Ritüelinde, arınma ritüeline benzer şekilde köpek yavrusu sunulur. Diğer bir deyişle köpek yavrusu, diğer ritüel objeleri ve hayvanlar listesinin içinde yer alır. Köpek yavrusunun buradaki rolü, açıkça tanımlanmasa da bir arınmaya aracılık etmektir. Kahin Pupuwanni, metnin ilk pasajında ritüeli yapma amacını ve ritüel malzemelerini şu şekilde açıklamaktadır:

IBoT II 115 + KBo XV 22 + KUB XLI 3 (Dup. VII 2 IV 4-9) (CTH 408)[1416]

1 [*UM-MA*] ^{f}*Pu-pu-wa-an-ni* LÚ.MUŠEN.DÙ LÚ KUR ^{URU}[x x]

2 [GIM-*an* DING]IR.MEŠ *ku-e-da-ni* UH$_{7}$*-an-te-eš*

3 [*nam-ma-a*]*š-ša-an a-pé-e-da-ni* UN-*ši* ^{TÚG}*še-e*[*k-nu-uš*

4 *ša-ra-*]*a pi-ip-pa-an nu-uš-ši* SİSKUR *ki-iš-š*[*a-an*

5 *nu* I UD]U I MÁŠ.TUR I UR.TUR VI NINDA.KUR$_{4}$.RA.HI.A *tar-na-aš*

6 [1 ^{DUG}*K*]*U-KU-UB* KAŠ I *UP-NU kán-za ka-a-ši-iš mi-t*[*i-iš-ša te-pu*]

7 *da-a-i*

Tercüme:

1 [x x] şehrinin Kahini Pupuwanni, [şöyle (söyler)];

2 tanrılar büyülü bir şekilde birisine karşı öfkelendirilir,

3 [ve ek olarak] bir adamın üstündeki *še*[*knu-*] mantosunu

4 [yukar]ı kaldırırlarsa, onun için aşağıdaki gibi bir ritüel [yaparım]:

5 ["Bir koy]un, bir oğlak, bir köpek yavrusu, altı kalın somun *tarnaš* (kurban ekmeğ)i,

6 [bir *K*]*UKŪBU* kabı bira, bir avuç tahıl, beyaz [ve bir parça] kırmızı y[ün]

7 alırım."

[1416] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. A. Hoffner, 1974, s. 72; D. Bawanypeck, 2005, s. 284-285.

Bu ritüelde kurban sahibi, tanrıları kızdırmış ve tanrılar buna cevaben mecazi bir deyim olan *šara pippa*-[1417] ile yani "kişinin eteğini kaldırarak", "edep yerini açarak" öfkelerini göstermişlerdir. Kurban sahibini bu günahtan arındırmak için, Kahin kadın Pupuwanni bir ritüel yapmıştır. Arınma ritüellerinde sıkça karşılaştığımız gibi burada da yetişkin bir köpek değil, köpek yavrusu kullanılmıştır.

II. 8. 4. 1. 8. Zuwi'nin Tedavi Ritüelinde Köpek Yavrusu (CTH 412)

Eski zamanlardan modern zamanlara kadar köpeklerin tıbbi gücü olduğuna dair bir inanç oldukça taraftar bulmuş ve Hititler bu konuda istisnai bir örnek olmamıştır. Zuwi'nin ritüelinde uyguladığı gibi köpek yavrusunun hastanın vücuduna tutularak hastayı tedavi edeceğine inanılması, Hititler'in bu konudaki görüşünü özetler niteliktedir.[1418] Bu ritüelde, köpek yavrusuna hastalığa yakalanmış uzuvlar yalatılarak ve benzetme yolu kullanılarak uzuvların hastalığı tedavi edilmektedir. İlgili satırlar şöyledir:

KUB XXXV 148 Rs. III 14-19[1419]

14 *na-an-ši-pa an-da* ZAG-*za e-ip-mi* UR.TUR-*aš-za ma-ah-ha-an*

15 IX ^{UZU}*ha-ap-pí-eš-šar-še-it li-ip-zi*

16 *nu-kán an-tu-uh-ša-an ŠUM-ŠU hal-zi-ih-hi*

17 *ki-i-el-la ha-ap-pí-eš-na-aš i-na-an* QA.TAM.MA

18 *li-ip-du* ^{UDU}ZAG.LU-*aš i-na-an li-ip-du*

19 *ga-ak-kar-ta-an-ya-aš-ša-aš i-na-an li-ip-du*

Tercüme:

14 ve onu sağından tutar. Köpek yavrusu nasıl

[1417] Kelimenin mecazi anlamı için Bkz. H. M. Kümmel, 1967, s. 145; A. Ünal, 2016, s. 415.

[1418] B. J. Collins, 1990, s. 215.

[1419] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 102-103; B. J. Collins, 1990, s. 215.

15 dokuz uzuvunu yalarsa (?)

16 -insanı ismiyle çağıracağım –

17 bu uzuvun da hastalığını aynı şekilde

18 yalasın (?). Omuzun hastalığını yalasın (?).

19 *gakkarta*'sının[1420] hastalığını yalasın (?).

Metnin bu kısmına kadar köpek ile hasta arasında benzeşim kurulur ve devam eden kısmında hastalık yerleri belirtilir.

KUB XXXV 148 + KUB VII 57[1421]

21 *nu* UR.TUR SAG.DU-*iš-ši an-da e-ip-mi* S[AG.DU-*aš*]

22 *i-na-an li-ip-du me-li-ya*-[*aš-ša-aš*]

23 *i-na-an* KI.MIN ^{UZU}ZA.UDU-*aš iš-ki-ša-a*[*š-ša*]

24 *i-na-an* KI.MIN *a-na-aš-ša-aš i-na*-[*an* KI.MIN]

25 *ar-ra-aš-ša-aš i-na-an* KIMIN ^{UZU}x[(-)*i-na-an* KI.MIN]

26 *gi-e-nu-wa-aš-ša-aš i-na-an* KI.MIN *QA*[-*TIM i-na-an* KI.MIN]

27 *par-aš-na-aš i-na-an li-i*[*p-du*

Tercüme:

21-17: "ve köpek yavrusu [başının] *inan*- hastalığını yalasın. *meli*[lerinin] *inan*- hastalığını aynı şekilde. Omuzların(ın) ve sırt[ın(ın)] *inan*- hastalığını aynı şekilde. Kaba etlerinin *inan*- hasta[lığını] aynı şekilde. El[in(in) *inan*- hastalığını aynı şekilde]. Uygunluğunun *inan*- hastalığını yal[asın."

[1420] *gakkartanni-*/*kakkartanni*-; omuz kemiği, kürek kemiği? Bkz.: J. Puhvel, 1997, s. 17; A. Ünal, 2016, s. 248; Ertem, bu kelimenin bir uzuv olması gerektiğini belirtir Bkz.: H. Ertem, 1965, s. 103.

[1421] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: G. Şahinbaş-Erginöz, 1999, s.132; B. J. Collins, 1990, s. 215.

Zuwi'nin ritüelinde, vücudun hemen her yerinde görüldüğü bildirilen bu *inan-* adlı hastalık, fizyolojik bir rahatsızlıktan ziyade kirlilik ya da psikolojik bir rahatsızlık olarak yorumlanmaktadır.[1422] Vücut uzuvlarında bulunan bu hastalığın tedavisi ise köpek yavrusunun sorunlu bölgeleri yalaması ile gerçekleştirilmiştir.

Metnin devam eden kısmında büyücü, köpek yavrusunu hastanın gözlerine tutarak şunları söyler:

KUB XXXV 148 III 38-43[1423]

38 *i-ya-an-za i-ya-an-za da-ak-ku-wa-a*[*n-te-eš*]

39 *i-ya-an-zi ša-ra-ku-wa-an-te-eš i-ya-an-*[*zi*]

40 GU_4-*uš* ^{É}*ki-iz-zu-mi-ya da-ak-ku-da-ku-wa-a-i*[*r*]

41 UDU-*un hi-i-la-aš da-ak-da-ku-wa-a-ir* $UR.GI_7$ *har-pí* K[I.MIN]

42 [ŠA]H *hu-u-um-mi* KI.MIN *nu an-ni-iš-ki-mi ku-in*[

43 [*na-an-kán*] *ŠUM-ŠU hal-zi-ih-hi za-ah-hi-ya-wa-ra-aš pa-i*[*t*

Tercüme:

38-43: 'O tedavi edilir![?] Yapılanlar hapsedilir[?], *šarakuwant-* yapılanl[ar]. Ahırda hapsettikleri inek, avluda hapsettikleri koyun, köpek kulübesindeki köpek gi[bi], domuz ahırındaki [do]muz gibi. (Büyüyle) tedavi ettiğim [kişi]- [ve] onu ismiyle çağırırım- 'savaşa git[ti]!'

Bu metinde tipik bir aktarma ritüeli anlatılmaktadır. Hastalık olarak yorumlanan kirlilik, köpek yavrusunun hastanın vücuduna dokundurulması ile köpeğe aktarılır ve hasta arındırılarak iyileştirilmiş olur.

[1422] A. Ünal, 1980, s. 494; G. Şahinbaş-Erginöz, 1999, s. 132.

[1423] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: E. Neu, 1968, s. 162, d.n. 1; B. J. Collins, 1990, s. 215.

II. 8. 4. 1. 9. İšharuwalı Hebatarakki'nin Ritüelinde Köpek (CTH 397)

Hititlerde, büyü veya çeşitli yaralara karşı, köpek pisliğinin çeşitli bitki çiçekleriyle karıştırılması sonucu elde edilen macunun hastanın vücuduna sürülmesi ile ilgili tedavi yöntemleri de kullanılmıştır.[1424] Burada ele aldığımız KUB XXIV 14 numaralı metinde de tedavi büyüsü amacıyla köpek dışkısı ile arpa unu karıştırılmaktadır.

KUB XXIV 14 I 3-4 (CTH 397)[1425]

3 ….*nu ŠA* ZÍD.DA ŠE *iš-na-an*

4 *da-ah-hi nu* UR.GI$_7$*-aš šal-pa-an me-na-ah-ha-an-da i-mi-ya-mi*

Tercüme:

3-4: Arpa ununda yapılmış unu aldım ve bir köpeğin dışkısını içine katıp karıştırdım.

Metnin bu kısmından sonra yaşlı kadın, iki ördek heykeli yapar ve onları hastanın omuzlarına koyar, sonra büyülü sözleri söyler:

KUB XXIV 14 I 18-24 (CTH 397)[1426]

18 ^{D}*A-gal-ma-ti-in-ta a-wa-an ar-ha ti-it-ta-nu-nu-un*

19 ^{D}*A-an-na-mi-lu-li-in-ma-ták-kán* SAG.DU*-az a-wa-an ar-ha*

20 *šu-wa-nu-un A-NA* SAG.DU*-ka-ma-ad-du-uš-ša-an pa-ah-hur*

21 *ki-iš-ta-nu-nu-un na-at-ša-an al-wa-zé-ni* UN*-ŠÌ*

22 SAG.DU*-i wa-ar-nu-nu-un ŠA* UR.GI$_7$*-ma-at-ta wa-ar-šu-la-an*

23 *a-wa-an ar-ha pár-hu-un ŠA* UR.GI$_7$*-ma šal-pa-aš* UZU UR.GI$_7$

24 ^{UZU}GÌR.PAD.DU UR.GI$_7$*-ya ši-mi-si-ya-nu-un*

[1424] A. Ünal, 1980, s. 486-487.

[1425] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. H. Beal, B. J. Collins, "Hittite *pankur*, a new suggestion", **AoF** 23 (1996), s. 309-310.

[1426] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: B. J. Collins, 1990, s. 216, dn. 26.

Tercüme:

18-24: "Senden Agalmati'yi (tanrı) çıkardım. Senin başından Annamiluli'yi (tanrı) ittim. Senin başındaki ateşi söndürdüm ve onu büyüyü yapanın başında yaktım. Köpeğin pis kokusunu senden aldım ve köpeğin dışkısı, köpeğin eti, köpeğin kemiğini tütsüledim".

Ele aldığımız tedavi amaçlı yapılan büyülerde köpek dışkısı veya vücut parçaları büyü yapmak için kullanılmıştır. Metinlerde görüldüğü gibi, Hitit tıbbı genel anlamda büyüye dayanmakta ve hastalık sebebi de kültsel kirlilik olarak görülmektedir.

II. 8. 4. 1. 10. Tunnawiya'nın Öküz Ritüelinde Köpek Yavrusu (CTH 760)

Tunnawiya'nın Öküz Ritüelinin (CTH 760) arka planında, kraliyet çiftine iftira veya kötü sözlerin getirdiği ölüm tehdidini kaldırma amacı bulunmaktadır. Bu ritüelde köpek yavrusu, kurban sahibiyle eşleştirilir. Yani hastanın vücut parçaları, köpek yavrusunun vücut parçalarıyla eşleştirilir. Köpek yavrusu ise bu ritüelin 5. Tabletinde görülür ve diğer hayvanlardan farklı olarak, çeşitli kötülükleri ve hastalıkları yalamaya zorlanır.[1427]

HT VI + KBo IX 125 I (CTH 760.I.3)[1428]

20 LÚ.MEŠ*ša-a-ri-ku-wa-aš* EME-*en* KI.MIN [(*hu-u-m*)]*a-an-da-aš al-wa-an-zé-na-aš* E[M(E-*an li-ip-d*)*u*]

21 *ka-a-aš-ma* UR.TUR *ma-ah-ha-an* IGI.H[(I.A-*wa an-da*)] *da-me-in-kán-za na-a-ú-i ne-pí-iš a-u*[(*š-zi*)]

22 *na-a-ú-i-ma ta-ga-an-zi-pa-a*[*n*] *a-uš-zi na-a-ú-i-ma-za an-na-aš*

23 *ti-i-ta-an hu-u-da-a-a*[*k*] *a-uš-zi*

[1427] B. J. Collins, 1990, s. 215.

[1428] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: G. Beckman, 1990, s. 42, 48.

Tercüme:

20-23: "*šarikuwa*- askerlerinin kötü sözü gibi aynı şekilde hepsini diliyle yalasın. Bu (yeni doğmuş) köpek yavrusunun gözleri henüz açılmadığından gökyüzünü şimdi görmediği gibi ve henüz yeryüzünü görmediği gibi ve henüz annesinin emziğini bile görmediği gibi."

Bu sözlerinden sonra yaşlı kadın, hastanın adını söyleyerek tedaviye devam eder:

25 [*k*]*u-u-un-na-wa an-tu-uh-š*[*a-a*]*n i-da-a-lu-uš* UD-*az ma-ni-in-ku-wa-a-an-za* MU.HI.A-*za*

26 [DIN]GIR.MEŠ-*aš kar-pí-iš pa-a*[*n-ga-*]*u-wa-aš* EME-*aš le-e ku-wa-pí-ik-ki a-uš-zi*

27 [*A-N*]*A* XII ^{UZU}ÚR.HI.A [*ma-y*]*a-an-da-an gi-nu-uš-ši-in*

Tercüme:

25-27: "Gün kötü, yıllar kısadır, tanrıların öfkesini, bu kişiye yapılan iftiraları da (aynı şekilde) asla görmesinler on iki vücut parçasında ya da güçlü diz eklemini de görmesinler!"

Hasta kişiye karşı köpek yavrusunu tutma uygulamasının kökeni Mezopotamya'dır. Bu uygulama Babil büyü metinlerinde de bulunur ve bu gibi uygulamalar Kizzuwatna ritüelleriyle Anadolu'ya gelmiştir. Bu uygulama sonraki kültürlerde de paraleldir. Klasik Greklerde köpeklerin hastalıklı bölgeyi yalayarak iyileştirdiğine inanılmış, mitolojide tıbbın ve sağlığın tanrısı olan Asklepios kültü ve doğumun tanrıçası Eileithyia ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca köpekler, hastalıkları tanımlamada da kullanılmıştır. Hayvan, hasta kişiden hastalığı aldığına inanıldığı için, hasta kişi ile köpek temas ettirilmiş ve muayene edip öldürülmüştür. Romalı Plinius mide bozukluğu için, üç gün boyunca kör bir köpeğin hasta kişinin karnına pres yapmasını

içeren bir tedavi yazmıştır. Hastalık köpek tarafından emilmiş ve köpek bunun bir sonucu olarak öldürülmüştür.[1429]

II. 8. 4. 1. 11. Kizzuwatnalı Maštigga'nın Ritüelinde Köpek Yavrusu (CTH 404)

Kizzuwatnalı Maštigga, tartışmış olan aile bireylerini barıştırmak için bir büyü ritüeli uygular. Maštigga, aile bireylerini sıralayarak ritüel malzemelerinin hazırlığına başlar. Bu ritüelde çeşitli malzemelerin yanı sıra bir köpek yavrusu kullanılır. Burada sallamaya ilaveten köpek yavrusuna tükürmeyi içeren bir ritüel örneği görürüz. Kötülük böylece köpeğe aktarılmış olur.

KUB XXXII 115+KUB XXXIV 84+IBoT II 111+ KBo XXXIX 8 Vs. I 1-3 ve 16 (CTH 404)[1430]

1 [(*UM-MA* ^{f}*Ma-aš-ti-ig-ga* MUNUS ^{URU}*Ki-iz-zu-wa-at-n*)]*a ma-a-na-aš-ta*

2 [(*ma-a-an A-BU* DUMU^{RU}*-ya na-aš-ma* ^{LÚ}*MU-DU* DAM-*ZU-ya- n*)]*a-aš-ma* ŠEŠ NIN-*ya*

3 [(*hal-lu-wa-an-zi nu-uš ták-ša-an ku-wa-pí an-da ti-it-ta-nu-mi nu-uš ki-iš-ša-an*)]*a-ni-ya-mi*

Tercüme:

1 Kizzuwatna'lı kadın Maštigga şöyle (söyler): Eğer

2 baba oğlu ile, koca karısı ile ya da erkek kardeş kız kardeş ile

3 kavga ederlerse onları birlikte iken barıştıracağım ve onlara şöyle yapacağım.

[1429] B. J. Collins, 1990, s. 215-216.

[1430] L. Rost, 1953, s. 348-349; E. Reyhan, 2004, s. 26-27; J. L. Miller, 2004, s. 61-63; E. Reyhan, 2008, s. 237.

Metnin devamında Maštigga, büyü ritüeli için gereken malzemelerini hazırlar. Bu malzemeler arasında bir de köpek yavrusu yer alır:

16 III ^{DUG}*KU-KU-UB* GE[ŠTIN] UDU BABBAR I UDU GE_6 I UR.TUR [I ŠAH.TUR]

Tercüme:

16 üç testi şarap, [bir] beyaz koyun, bir siyah koyun, bir köpek yavrusu, [bir domuz]

Aile bireylerini barıştırabilmek için kullanılan köpek yavrusu bu ritüelde şu şekilde kullanılır:

KUB XXXII 115+KUB XXXIV 84+IBoT II 111+ KBo XXXIX 8 Rs. III 14-18 (CTH 404)[1431]

14 [(EGIR-*an-da-ma-za* UR.TUR *da-a*)]-*i na-an-kán A-NA* II *BE-EL* SÍSKUR

15 [(*še-er ar-ha wa-ah-nu-zi nu*)] *ki-iš-ša-an me-ma-i tar-pa-al-li-iš-wa*

16 [(NÍ.TE-*aš hu-u-ma-a*)]*n-da-a-aš nu-uš-ši-kán i*[(*š-ši*)]-*i an-da*

17 [(*al-la-pa-ah-ha*)-*an-z*]*i nu ki-iš-ša-an te-ez-zi* [(*pa-r*)]*a-a-wa-ra-an-kán*

18 [(*al-la-pa*)-*ah-ha-an-z*]*i a-pí-el* UD-*aš hu-ur-ti-ya-aš nu-kán*

19 [(UR.TUR *ku-na-an-z*)]*i nam-ma-an ha-ri-ya-an-zi*

Tercüme:

14 Sonra (yaşlı kadın) bir köpek yavrusu alır, onu iki kurban sahibinin

15 üzerinde çevirir ve şöyle söyler: "(o),

16 tüm vücutlarınızın tasviri(dir)''. Onlar, onun ağzına

17 tükürürler ve şöyle söyler: onlar,

18 "o günün lanetlerini tükürdüler''

19 köpeği öldürürler, sonra onu gömerler.

[1431] L. Rost, 1953, s. 358-359; E. Reyhan, 2004, s. 46-47; J. L. Miller, 2004, s. 83-85; E. Reyhan, 2008, s. 239.

Maštigga (yaşlı kadın), köpek yavrusunu iki hastanın üzerinde salladıktan sonra köpeğin ağzına tükürürler. Tükürme eylemi ile büyünün açıkça belirttiği gibi, hayvan bir taşıyıcı madde haline getirilir, ancak 'gitmesine izin verilmez' kesilerek gömüldüğü için *nakkušši* olarak da anılmaz. Buradaki amaç, kötülüğü yeraltı dünyasına göndermek ve orada kalmasını sağlamaktır. Bir çukur kazmak, yeraltı dünyasıyla iletişim kurmaktır. Çukur, büyücünün amacına hizmet ettikten sonra ruhlar aşağıya iner ve onların yeryüzüne geri dönmelerini önlemek için örtülür. Gömülen hayvan, aynı zamanda hastanın vücudunun yerine geçer.[1432] Böylece, vekil olarak kullanılan köpeğe kötülükler aktarılır ve sonrasında öldürülerek gömülür.

II. 8. 4. 1. 12. Tapalazunawali'nin Ritüelinde Tanrı'nın Köpekleri (CTH 424)

CTH 424 1.B (KUB XLI 17 = Bo 2327 + Bo 2479) numaralı metin, orduda yaşanan salgınlara karşı yapılan büyü ritüelleri grubunda yer almaktadır. Tapalazunawali bu ritüeli, ülkede veya orduda bir salgın ortaya çıktığında gerçekleştirmiştir. Metinde, boynuzları farklı renklerde yünlerle süslenmiş bir boğa, bir koç ve bir MÁŠ.TAR[1433] hayvanından bahsedilmektedir. Ana metin KUB XXXIV 74 kırıktır. Kopyalanan KUB XLI 17, ilk günün akşamında I 18 ile başlar. Evden bir şey (muhtemelen ritüelin ikinci gününde olduğu gibi saman ve ekmek), vebalara neden olan Tanrı'ya ve köpeklerine yiyecek olarak sunulur. Salgın, ordu kampında yayılmaya başladığı zaman çadırlarla ilgili önlemler alınır. İkinci günde, bahsedilen hayvanlar ile ilgili kısım belirsizdir. Sonra Tapalazunawali saman döker ve ekmek keser. Akşam, ritüel materyalleri bir sepete dökülür ve çıkarılır. Tekrar söyler; "Bak, Tanrım, getirdim ki ... köpeklerin için yiyecek getirdim." Üçüncü ve dördüncü günün eylemleri tahrip edilmiş metinden çıkarılamaz.

[1432] O. R. Gurney, 1977, s. 53.

[1433] Anlamı bilinmiyor Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 344.

Metinde, farklı renkteki yünler ile hayvan boynuzlarının süslemelerini ve bu tür ritüellerin tipik tanrı köpeklerinin beslenmesini içerdiğinden, "günah keçisi ayini"nin burada yer aldığı varsayılır. [1434]

KUB XLI 17 (= Bo 2327 + Bo 2479) Vs. I 22-26[1435]

22 *nu-kán an-da ki-iš-ša-an me-ma-i ka-a-ša-wa tu-uk A-NA* DINGIR^{LIM} [ŠÀ.G]AL *ú-da-ah-hu-un*

23 *A-NA* UR.GI$_7^{HI.A}$*-KA-ma-wa-at-ta e-it-ri ú-da-ah-hu-un nu* x [ ] x-*kán* ŠÀ *ka-a pát-*

24 *hi-in-kán ki-ša-an nu ku-e-el-la IŠ-TU* GIŠZA.LAM.GAR *QA-TAM-MA*

25 *i-ya-an-zi* x-NUMUN$^{?}$ *MAH-RU-Ú* [ ]*hi-hu-uš-ta*

26 *I-NA* UD II^{KAM}*-ma* GUD.MAH UDU.ŠIR-*aš* MAŠ.TAR-*ŠU-ya Ú-UL* x III-*aš nu-kán*

27 *har-ti nam-ma* IN.NU.DA *te-pu me-na-ah-ha-an-da iš-hu-wa-*[*i*] NINDA-*an-na*

28 *te-p*[*u m*]*e-na-ah-ha-an-da pár-ša-a-iz-zi nu ma-ah-ha-an ne-ku-uz me-hur*

29 *ki-ša-ri na-at-ša-an* GIŠ *ir-hu-i-ti-i kat-ta iš-hu-a-i na-at-kán* É-*ir-*[*za*]

30 *pa-ra-a ú-da-a-i* MUNUS^{TUM}*-ma-kán* KÁ.GAL-*aš an-da pal-wa-a-iz-zi*

31 *na-at pa-ri-ya-an pí-e-da-an-zi na-at ar-ha* [*ir-ha-a-i*]*z-zi nu-kán an-*[*da*]

32 *ki-iš-ša-an me-ma-i ka-a-aš-ma-wa tu-uk A-NA* DINGIR^{LIM} Š[À.G]AL *ú-da-ah-hu-u*[*n*]

33 *A-NA* UR.GI$_7^{HI.A}$*-KA-ma-wa-at-ta e-it-ri ú-da-ah-hu-un*

34 *I-NA* UD III KAM-*ma nam-ma* [ ] x x x-*a-an-zi*

Tercüme:

22 ve şöyle söyler: “Tanrım bak sana [yiyec]ek getird[im]

23 ve ben senin köpeklerine yiyecek getirdim.” Ve kampın ortasında [ise$^{?}$]

24 hastalık salgını olduğunda, onlar da çadırlarıyla aynı şekilde yaparlar;

25 ilk gün bitti.

[1434] D. Bawanypeck, 2005, s. 246.

[1435] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: V. Souček, 1963, s. 167-173.

26 İkinci günde bir boğa ve koçun yavrusunu almadı ve sen (onu) al[dın];

27 sonra önüne küçük bir parça saman döker ve bira[z] ekmek

28 keser önüne; ve akşam

29 olduğunda, onu bir sepete döker ve eve

30 getirir; ama kadın ... kapıda.

31 ve o alıp götürür ve [kurban su]nar; ve o

32 şöyle söyler: "Tanrım bak sana [yiyec]ek getird[im]

33 ve ben senin köpeklerine yiyecek getirdim."

Veba Tanrısı Yarri'ye[1436] yöneltilen Tapalazunawali'nin bu ritüelinde köpek, Veba Tanrısı Yarri'nin maiyetinde bulunan tehlikeli bir hastalık yayıcısı olarak görülmüştür. Çünkü köpekler genel olarak sokakta buldukları çöpleri ve leşleri yemektedirler.[1437] Köpek, Hititlerin tanrılar ile olan ilişkisine göre kültsel bakımdan kirli olduğu için bu gibi olumsuz güçlerin savunulmasında kullanılmıştır. Köpeğin kültsel bakımdan kirliliği ise Veba Tanrısı Yarri'nin zararlılarından biri olması ve muhtemelen bir hastalık vericisi olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.[1438] Bu metinde görüldüğü gibi Yarri'nin tapınakta beslenen köpekleri vardır.[1439] Burada bahsedilen köpekler, tanrının (I 23, 33) kült nitelikleri ile anlaşılırken, CTH 425 numaralı metinde, yavru köpekler (UR.TUR) tanrıya kurban olarak verilmektedir. Ayrıca metnimizi KUB VII 54 (CTH 425)'de anlatılan ritüele bağlayan şey, tanrıdan bölgeyi terk etmesini isteyen büyülerdir. Bireysel ritüellerin tüm bu ortak özellikleri, salgın hastalıklara karşı büyü ile

[1436] Metinde tanrının adı geçmemesine rağmen V. Haas, Tanrıların neden olduğu salgın hastalıklar için yapılan Hititçe dua ve ritüellerin Yarri'ye yöneltildiğini bildirmektedir. Bkz.: V. Haas, 1994, s. 369.

[1437] V. Haas, 2003, s. 406.

[1438] D. Bawanypeck, 2005, s. 162.

[1439] V. Haas, 1994, s. 369.

mücadele edildiğini, bunun zaman içinde diğer alanlarda bazı farklılıklara sahip olan ve bireysel yazarlar tarafından kaydedilmiş bir geleneğe dönüştüğünü göstermektedir.[1440]

II. 8. 4. 2. Antlaşma Metinlerinde Köpek Şeklinde Geçen *huwaši-* Taşı

Ulmi-Tešup ve III. Hattušili arasındaki antlaşmada III. Hattušili, Ulmi-Tešup'a verdiği toprakların sınırlarını tanımlamaktadır. Bu sınırlar tanımlanırken Kuršawanša şehrinin yukarısında köpek şeklinde bir *huwaši-* taşı sınır kabul edilmektedir:

KBo IV 10 + XL 69 + 1548/u Vs. 19-21 (CTH 106)[1441]

19 *IŠ-TU* ZAG KUR.URU *Pé-daš$_x$*(ÁŠ)-*ša-ma-aš-ši* ^{D}KASKAL.KUR.MEŠ URU *A-ri-im-ma-at-ta* ZAG-*aš* URU *A-ri-im-ma-at-ta-aš-ma-kán A-NA* KUR.URU *Pé-daš$_x$-ša a-aš-ša-an-za*

20 *IŠ-TU* $^{HUR.SAG}$*Hu-*[*u*]*t-nu-wa-an-ta-aš-ma-aš-ši hal-la-pu-wa-an-za* ZAG-*aš hal-la-pu-wa-an-za-ma-kán A-NA* KUR ^{ÌD}*Hu-u-la-ya a-aš-ša-an* ^{URU}*Kur-ša-wa-an-ša-aš-ma-kán*

21 EGIR UGU UR.GI$_7$-*aš* ^{NA4}*hu-u-wa-ši* ZAG-*aš* ^{URU}*U-uš-ša-za-ma-aš-ši* ^{URU}*Za-ra-a-ta-aš* ZAG-*aš* ^{URU}*Za-ra-a-ta-aš-ma-kán A-NA* KUR ^{ÌD}*Hu-u-la-ya a-aš-ša-an-za*

Tercüme:

19-21: Pittašša ülkesi sınırı yönündeki Arimatta şehrinin ^{D}KASKAL.KUR'u[1442] sınırdır. Fakat Arimatta şehri, Pitašša ülkesine aittir. Huwatnuwanta dağı yönündeki hallapuwanza sınırdır. Fakat hallapuwanza, Hulaya Nehri Ülkesi'ne aittir. Kuršawanša şehrinin yukarısındaki köpek şeklindeki *huwaši-* taşı sınırdır.

[1440] V. Souček, 1963, s. 174.

[1441] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.; E. J. Gordon, "The Meaning of the ideogram ^{d}KASKAL.KUR = "Underground Water-course" and its Significance for Bronze Age Historical Geography", **JCS** XXI (1967), s. 72-73; Theo van den Hout, 1995b, s. 26-27. Tercüme için Bkz.: G. Karauğuz, 2002, s. 87.

[1442] Yeraltı su yolu?, kaynak yeri?, düden?, suyutan?, bataklık? Anlamları için Bkz.: A. Ünal, 2016, s. 268.

Başka bir antlaşma olan Kurunta ve IV. Tuthaliya arasındaki antlaşmada da sınır taşı olarak aynı köpek şeklinde *huwaši-* taşı gösterilmektedir.

Bo. 86/299 I 29-31[1443]

29 *IŠ-TU* $^{HUR.SAG}$*Hu-u-wa-at-nu-wa-an-ta-ma-aš-ši hal-la-pu-wa-an-za* ZAG-*aš*

30 *hal-la-pu-wa-an-za-ma-kán I-NA* KUR ^{ÍD}*Hu-u-la-ya a-aš-ša-an*

31 ^{URU}*Ku-wa-ar-ša-u-wa-an-ta-az-ma-aš-ši-kán* EGIR-*an ša-ra-a* UR.GI$_7$-*aš* ^{NA4}*hu-u-wa-ši* ZAG-*aš*

Tercüme:

29-31: Huwatnuwanta dağı nüfuz sahasından itibaren hallapuwanza sınır(dır). Fakat hallapuwanza, Hulaia Nehri Ülkesi'ne aittir. Kuwaršawanta şehrinin yukarısındaki köpek şeklindeki *huwaši-* taşı sınır(dır).

huwaši- taşları, bayram metinlerinde ve kült envanterlerinde, hem tapınaklarda, hem de dağ veya bir su kaynağının yakınında açık bir alanda yapılan bir kabartma ve oyulmuş bir taş stela olarak görünmektedirler. Bu taşın dini önemi hakkındaki görüşler birbirinden ayrılmaktadır. Bu görüşlerden ilki, bu taşın tanrının bir heykeli olduğunu savunurken diğer görüş tanrıyı temsil ettiğini savunmaktadır. Hatta başka bir görüş ise tanrı heykelleri için açık hava tapınakları olduğudur. Bahar ve Sonbahar bayramlarında tanrı heykelleri, tapınaklardan alınarak şehrin dışındaki *huwaši-* taşına götürülürdü. Şehrin içindeki tapınaklar gibi her bir *huwaši-* taşı da özel bir tanrıya aittir.[1444] Bu antlaşmalarda görüldüğü gibi, şehir dışındaki bir *huwaši-* taşı da bir tanrıya ait olmalıdır. Ancak köpek şekilli *huwaši-* taşına ilişkin başka bir bilgi verilmemektedir.

[1443] Transkripsiyon için Bkz.: H. Otten, **Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag Tuṯḫalijas IV**., (StBoT Beiheft 1), Wiesbaden 1988, s. 12. Tercüme için Bkz.: G. Karauğuz, 2002, s. 94-95.

[1444] I. Singer, "The Huwasi of the Storm God in Hattuša", **IX. TTK Kongresi**, Ankara 1986, s. 245.

II. 8. 4. 3. LÚ^{MEŠ}UR.GI$_7$ "Köpek Adamlar"

Köpeğin tanrılar ile ilişkisinin diğer bir kanıtı ise köpek adamlardır. LÚ UR.GI$_7$ kelimesinin anlamı, avcı ve köpek adam olarak gösterilmektedir.[1445] Ayrıca metinlerde, LÚ UR.TUR *kur-ša-an ú-da-an-zi*[1446] ve LÚ^{MEŠ} UR.TUR DINGIR^{MEŠ}[1447] köpek yavrusu adamları da geçmektedir.

Köpeğin tanrı ile ilişkisini gösteren bir örnek ise köpeğin KI.LAM bayramında geçit töreninde yer alan tanrı hayvanlarının arasında olmasıdır. Bu bayramda kralın huzurunda, önemli tanrıları sembolize eden kutsal hayvanlar, ritüel bir etkinlik çerçevesinde hayvan kılığına girmiş insanlar tarafından, bir geçit töreni ile canlandırılıyordu. Hititçe çivi yazılı metinlerde, pars, aslan, kurt, köpek ve diğer bazı hayvanlar "tanrı hayvanları": *"šiunaš huitar"* /"DINGIR.MEŠ *huitar*" olarak ifade edilmekteydi. Bunlar belirli somut tanrılarla ilişkilendirilirdi. Bayramlarda gerçekleştirilen içki seremonilerinde kral ve kraliçenin hayvan biçimli kaplardan içkilerini içmeleri de bununla doğrudan bağlantılıydı.[1448]

KBo X 23 Vs. III 7-11[1449]

7 *nu-uš-ša-an ku-it-ma-an* LUGAL-*uš*

8 ^{É}*kat-ta-<pu->uz-ni e-eš-zi*

9 *ku-it-ma-an-ma hu-u-i-ta-a-ar*

10 *hu-u-ma-an-da ut-ta-na-aš-ša BE-LU*^{MEŠ}

11 *PA-NI* LUGAL *ša-me-ya-an-zi*

[1445] J. Friedrich, 1950, s. 253; F. Pecchioli Daddi, 1982, s. 376.

[1446] KBo XVII 74 II 27 (CTH 631) Bkz.: F. Pecchioli Daddi, 1982, s. 375.

[1447] KBo XXI 68 I 2 (CTH 670) Bkz.: F. Pecchioli Daddi, 1982, s. 375.

[1448] V. G. Ardzinba, 2010, s. 46-47; Ö. Sir Gavaz, 2012, s. 85-86.

[1449] Transkripsiyon için Bkz.: I. Singer, 1984, s. 12. Tercüme için Bkz.: Ö. Sir Gavaz, 2012, s. 85.

Tercüme:

7-8: kral *katapuzna*- binasında bulunduğu sürece

9 (ve) bütün hayvanlar

10 ve ev sahipleri (kurban sahibi, ziyafeti veren kimse)

11 kral'ın önünde geçit yaptıkları sürece, (hokkabazlar dans ederler)

Bu tür törenlere katılan köpek adamlar, bazen köpek gibi havlarlardı. Kimi araştırmacılar köpek, kurt, aslan ve ayı adamların o sırada ilgili hayvanları çağrıştıran maske giydiklerini ve o hayvanların derilerine büründüklerini tahmin etmektedirler.[1450] Ayrıca köpek adamların bu tür törenlerde havlamak ve şarkı söylemek gibi özel görevleri vardı. Örneğin, AN.TAH.ŠUM^{SAR} Bayramı'nda kral GIŠ ^{D}INANNA GAL adlı bir müzik aletini çalarken köpek adamlar havlarlardı:

KBo IV 13 Rs. VI 5-8 (CTH 625)[1451]

5 LUGAL MUNUS.LUGAL GUB-*aš* ^{D}*Zi-it-ha-ri-ya-an ŠA* NIN.DINGIR

6 *an-dur-za a-ku-wa-an-zi nu* LUGAL *wa-ar-šu-li e-ku-zi*

7 GIŠ ^{D}INANNA GAL SÌR^{RU} LÚ^{MEŠ}UR.GI$_7$ *wa-ap-pí-ya-an-zi*

8 I NINDA.KUR$_4$.RA *pár-ši-ya*

Tercüme:

5 Kral, kraliçe ayağa kalkar. Tanrı Zithariya'nın kült dansçısı

6 içerde şerefine içer ve kral yudum yudum içer

7 harp çalarken köpek adamlar havlarlar

8 bir somun ekmeği parçalarlar.

[1450] V. G. Ardzinba, 2010, s. 47-48.

[1451] Transkripsiyon için Bkz.: E. Badalì, 1991, s. 82.

Köpek adamların törenlerdeki görevlerinden biri de krala hediyeleri sunmaktı:

KUB XXV 1 III 43-45[1452]

43 *nu-kán* GAL *ME-ŠE-DI an-da pa-iz-zi*

44 *nu* LUGAL-*i ŠA* LÚ^{MEŠ}UR.G[I_7] IGI.DU_8.A

45 *tar-kum-mi-ya-iz-zi*

Tercüme:

43 Baş mesedi içeri girer

44 ve krala köpek adamların bir hediyesini

45 yüksek sesle haber verir.

Köpek adamların görevlerinden bir diğeri, Kapı görevlileri de dahil olmak üzere diğer görevlilerle birlikte, meşale ve mızrakları (koruyucu olarak?) tutmaktı. Ayrıca büyükbaş hayvanları sürüp getirirler, krallara hediyeleri ve haraçları getirirler, ekmek, şarap ve giysiler alırlardı.[1453] KUB X 65 Rs. IV 4-6'da bir bayram kutlamasında, köpek adamın, ŠUKUR.ZABAR "tunç mızrak" taşıdığını görürüz.

KUB X 65 Rs. IV 4-6 (CTH 653)[1454]

4 ^{LÚ}UR.GI_7-*aš it-ta-al-wa-an-za*

5 ŠUKUR.ZABAR-*ŠU har-zi*

Tercüme:

4 Köpek adam sorumlu olduğu

5 tunç mızrağı tutar.

[1452] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: R. Akdoğan, 1990, 60-67, s. 65.

[1453] L. Jakob-Rost, 1966, s. 419.

[1454] Transkripsiyon için Bkz.: F. Pecchioli Daddi, 1982, s. 377.

Jacob-Rost, bu tür törenler esnasında kullanılan aslan, leopar, kurt ve köpek maskelerinin tercih edilmesini, Hitit öncesinde Anadolu'daki tanrıların bu hayvanlarla olan ilişkisine ve Hititlerin de onları benimsemesine bağlar. Bu hayvanların maskelerinin tercih sebebi, belki de avlanma amaçlarıyla ilgili olarak bahsedilen hayvanın gücüne ulaşmak ya da o hayvanın otoritesine sahip olmak da olabilirdi.[1455] Bu yüzden proto-Hatti tanrıları ve koruyucu tanrılar ile ilişkili olan köpek adamlara, ritüel esnasında havlamak ve şarkı söylemek gibi görevler verilmiştir.[1456] Ayrıca köpek adamların bir lideri de vardır:

KBo X 25 VI 20[1457]

20 [*pí-r*]*a-an-na* GAL LÚ^{MEŠ}[U]R.GI$_7$

Tercüme:

20 [ön]de [k]öpek adamların başı

Köpek adamlar, burada ele aldığımız kayıtlardan anlaşıldığı gibi, kültlerde ve ritüellerde yer alan kişilerdir. İstisnai durum ise Hitit yasaları, Avcı Kešši hikayesi[1458] ve CTH 402 numaralı Arzavalı Alli'nin büyü ritüelinde avcı olarak geçmesidir. Arzavalı Alli'nin büyü ritüelinde (CTH 402) ^{LÚ}UR.GI$_7$ "avcı" olarak şöyle geçmektedir:

KBo XII 126 I 27-28 (CTH 402)[1459]

27 [*ki-i*]*š-še-ra-aš* ^{D}UTU-*uš* ^{LÚ}UR.GI$_7$-*aš pí-ra-an nu-uš-ši* ^{GIŠ}BAN-*ŠU e-eš-zi*

28 [*nu-uš-ši* G]I$^{HI.A}$-*ŠU e-eš-zi nu-uš-ši A-NA* UR.GI$_7$-*ŠU* NINDA. UR.GI$_7$-*ŠU e-eš*-[*zi*]

Tercüme:

[1455] L. Jakob-Rost, 1966, s. 421.

[1456] L. Jakob-Rost, 1966, s. 419.

[1457] Transkripsiyon için Bkz.: I. Singer, 1984, s. 53.

[1458] J. Friedrich, 1950, s. 253; F. Pecchioli Daddi, 1982, s. 376; L. Jakob-Rost, 1966, s. 419.

[1459] Transkripsiyon için Bkz.: F. Pecchioli Daddi, 1982, s. 377; Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: M. Weeden, 2011, s. 290.

27 [Gü]çlü Güneş Tanrısı, avcının önünde onun yayı vardır

28 [ve onun ok]ları vardır ve köpeği için köpeğinin ekmeği vard[ır].

II. 8. 5. Köpek ile İlgili Arkeolojik Veriler

II. 8. 5. 1. Kemik Buluntuları ve Tasvirlerde Köpek

Köpeğin Anadolu'daki varlığı, yapılan kazılarda çıkan kemik buluntuları aracılığıyla takip edilebilmektedir. Bunlara ek olarak ortostatlar, figürinler ve hayvan şekilli kaplar ile çivi yazılı metinler arasında bağlantı kurulabilmektedir.

Alacahöyük'ün tüm Hitit tabakalarında köpek iskeletleri ve çok sayıda köpek yavrusu iskeleti ele geçmiştir.[1460] Kazı raporlarındaki ifadelere göre, Alacahöyük kral mezarlarından B mezarında insan iskeletleri yanında bir köpek iskeletine de rastlanmıştır (Bkz. Resim 77).[1461] Ayrıca Alacahöyük kabartmaları üzerinde, iki avcı köpeğinin aslana hem alttan hem üstten saldırdığı bir sahne bulunmaktadır. Altta bulunan köpeğin yukarı kıvrılmış kuyruğu, Anadolu çoban köpeğini anımsatmaktadır (Bkz. Resim 78a, 78b).[1462] Alacahöyük kabartmalarında görüldüğü gibi köpek, avcılarla birlikte ava çıkmaktadır. Boynundaki çizgilerden anlaşıldığı üzere ehlileştirilmesinin göstergesi olarak boynunda bir tasma vardır. Burada gördüğümüz köpek, Hitit kanunlarının 88. paragrafında geçen avcı köpeği (LÚ.UR.GI$_7$) olmalıdır. Asur etkisinde Neo-Hitit dönemine ait başka bir aslan ve geyik avı sahnesinde de köpek yine avcılara eşlik etmektedir (Bkz. Resim 7a, 7b, 7c)

[1460] H. Z. Koşay, 1944, s. 184-185

[1461] R. O. Arık, 1937, s. 77

[1462] T. Yiğit ve diğerleri, 2016, s. 90.

Boğazköy'de M.Ö. 14/13. asırlara tekabül eden tabakalarda orta ve büyük ebatlarda[1463] 17 köpek iskeleti ele geçmiştir.[1464] Boğazköy'deki iskelet kalıntıları ritüellerdeki köpek yavrusunun kullanımı hakkındaki bilgilerimize katkıda bulunmaktadır. Büyük köpek kemikleri, küçük köpek kemiklerinden farklıdır ve belirli bir yaş grubuna yönelik değildir. Buna ek olarak, yavru köpeklerin öldürüldüğü ritüeller, halk arasında ve orduda yaygın olmasına karşın Hattuša'daki kraliyet sarayında bulunamamıştır. Bu tür ritüellerden dolayı pek çok köpek iskeletinin ele geçmesi beklense de buluntular çok sınırlıdır.[1465] Boğazköy'de GAL *MEŠEDI* evinde ve Doğu yapısında yapılan son kazılara göre, evcil köpek sayısı diğer evcil hayvanlara göre sadece 2 buluntu ile çok yetersizdir. GAL *MEŠEDI* evinde bulunan toplamda 4 köpek kalıntısı % 1.7'lik bir oranı temsil etmektedir. Diğer yapıda görülmemişlerdir. Bu kalıntılar da kesim izlerine sahip değildir. Hem buluntu yetersizliği hem de kesim izlerinin olmayışı, bölge halkının gıda tüketim sonuçlarını gösterdiği ve incelenen iki Hitit yapısının sakinleri tarafından köpekler yenilmediği için olmalıdır.[1466] Bunların yanında, Alişar Höyüğün bakır çağı tabakası dönemine ait evcil hayvan buluntuları arasında köpek kemik kalıntıları ele geçmiştir.[1467]

M.Ö. II. binyıl Anadolu'sunun Hitit bölgesine tekabül eden mezar buluntularına baktığımızda ise metinlerle paralellik gösterir şekilde, ölüler için hayvan kurbanı yapılmış olduğu görülür. Hayvan kurbanı için delil sağlayan hayvan kemikleri, hem ölülerin yakılarak gömüldüğü mezarlarda, hem de ölülerin yakılmadan gömüldüğü mezarlarda karşımıza çıkar. Aslında ölü için hayvan kurbanı biraz da "cenaze yemeği" ile bağlantılı

[1463] K. Bittel ve diğerleri, 1952, s. 131-132.

[1464] A. Ünal, 1985, s. 430-431.

[1465] B. J. Collins, 1990, s. 224.

[1466] R. Berthon, 2017, s. 255-267, s. 257 ve Tab. 55 a.

[1467] H. H. von der Osten, 1937, Part 1, s. 111.

bir ritüeldir. Mezarların pek çoğunda, koyun, sığır kalıntıları ve köpek iskeletleri açığa çıkarılmıştır. Koyun ve sığırların yalnızca baş ve bacak kemikleri ölüye sunulmuş olmasına rağmen, köpek iskeletleri tam olarak ele geçmiştir. Bu da, yenilebilir hayvanların cenaze yemeğinde tüketildiğini, hayvandan geriye kalanların ölüye sunulduğunu, köpeğin ise öldürüldükten sonra bütün olarak ölüyle beraber öteki dünyaya gönderildiğini gösterir.[1468] Ölüye yapılan hayvan kurbanları arasındaki örneklerden birisi, Eskişehir'in 35 km. kuzeybatısındaki Demircihüyük kazı alanında Eski Hitit dönemine tarihlendirilen 2. veya 4. evreye ait taş dolgu altında bulunan bir köpek mezarıdır.[1469] Bütün halinde gömülü olarak bulunan bu köpek buluntusu, ölüye hayvan kurbanı olarak sunulmuştur. Bu tür sunular, Hitit metinlerine göre kefaret kurbanı veya majik tedavi amacıyla kullanılmış olmalıdır. Eski Babil döneminde sağlık tanrıçası Gula'nın kutsal hayvanı olan köpeğe, Hitit doğum ritüellerindeki temizlik törenlerinde sık sık yer verilmesi ve köpeğin klasik devir kültündeki önemine dikkati çekmektedir. Demircihüyük'teki köpek mezarının çocuk ve yeni doğmuş bebek mezarları ile bütünsel bir anlam taşıdığını ispat edecek doğrudan bir ipucu olmamasına rağmen, anlamlı görünmektedir.[1470]

At ve köpek gibi hayvanların yenilebilir hayvanlardan farklı olarak, bütün halinde gömüldüğü açıkça ortadadır. Bütün ya da parçalar halinde de olsa, ölünün mezarına ya da yakınlarına bırakılan hayvanlar, ölüye sunulan kurbanlar kapsamındadır.[1471] Ayrıca Osmankayası mezarlığında, gömme törenleriyle ilgili olan urnelerin altında veya çevresinde çeşitli hayvan kemikleri bulunmuştur. Bunların arasında 6 köpek de

[1468] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 204-205.

[1469] M. Akyurt, 1998, s. 42-43.

[1470] M. Akyurt, 1998, s. 144-145.

[1471] F. Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 208.

bulunmakta ve bu ilişkiyi doğrulamaktadır.[1472] Ancak bazı araştırmacılar, faunal kalıntıların kemiklerindeki kesik izlerine dayanarak köpek etini yenilen hayvanlar listesine dahil etmektedir.[1473] Ünal ise, Driesch-Boessneck'in oluşturduğu eti yenilen hayvanlar listesinde bulunan at, eşek, katır, domuz ve köpek sıralamasından sadece domuzun yenildiğini savunmaktadır.[1474] Etleri yenmeyen hayvan kemikleri üzerinde tespit edilen bıçak izlerinin, tıbbi, büyüsel, farmakolojik ve pratik nedenlerle o hayvanların belirli kısımları alınırken veya hayvanlardan kürk elde etmek amacıyla derileri yüzülürken ortaya çıkan bıçak izleri olduğunu öne sürmektedir. Kesik izleri bulunan köpek kemiklerinden alınmış olan köpek eti ise sırf büyüsel nedenlerden dolayı kullanılmıştır.[1475]

Köpek etinin kullanımına ilişkin bir örneğimiz olan İšharuwa'nın Hebatarakki ritüeli (CTH 397)'nde olduğu gibi, tedavi amaçlı yapılan büyülerde köpek dışkısı, vücut parçaları ve eti büyü yapmak için kullanılmıştır. Köpek etinin yenildiğine dair tek kanıt ise KUB IX 7 Vs. II. 3-7 (CTH 763) numaralı bir arınma ritüeline aittir:

KUB IX 7 Vs. II. 3-7 (CTH 763)[1476]

3 [*n*]*am-ma-kán* UR.TUR *mar*-k[*án-zi*]

4 [*na-an*] *ar-ha dam-pu-u-pé-e-eš a-da-an-zi* [ ]

5]x-*ir-ma* KÁ-*aš* ZAG-*az ha-a-ri-ya-an-zi* [ ]

6] ^{MUNUS}ŠU.GI *ke-e-el-wa an-tu- uh-ša-aš* [ ]

7 -] *ma-a-a-u-wa-ar QA-TAM-MA ha-a-ri-ya-an e-eš-du*

[1472] M. Akyurt, 1998, s. 62-63.

[1473] A. von den Driesch, J. Boessneck, 1981, 12-13.

[1474] A. Ünal, 1985, s. 422.

[1475] A. Ünal, 2007, s. 109.

[1476] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: V. Haas, 2003, s. 414; F. Starke, 1985, s. 167-168; A. Ünal, 1985, s. 438 ve d.n. 160; B. J. Collins, 1990, s. 213 ve d.n. 12.

Tercüme:

3-7: "O zaman onlar bir köpek yavrusunu keserler, barbarlar yiyip bitirirler ve onu kapının sağ tarafına gömerler. … yaşlı kadın bu adamın … aynı şekilde gömülmesine izin verin!" der.

Haas, bu metnin yaşlı kadın Kuwatalla'nın ritüellerine ait olduğunu düşünür.[1477] Bu metnin haricinde böyle bir uygulamanın geçtiği başka bir Hititçe kayda rastlanmamıştır ve bu yüzden bu yorumlama belirsiz kalmaktadır. Köpek yavrusunun kapıda gömülmesi de Hitit ritüellerinde eşsiz bir olgudur.[1478] Ünal bu pasajları, fayda gözetilerek ve kült amaçlı olarak bir köpek yavrusunun yenmesinin dahil olduğu bir ritüel olarak yorumlamaktadır.[1479]

II. 8. 5. 2. Köpek Şekilli Kaplar

Ele aldığımız metinlerde köpek şeklinde ritonlara rastlanmamasına rağmen, Kültepe'nin II. katında iki adet köpek şeklinde içki kabı ele geçmiştir. Her iki ritonunda sırtlarında doldurma delikleri bulunmaktadır (Bkz. Resim 79).[1480] Alişar Höyükte bulunan ve ağız kısmında akıtma oluğuna sahip köpek başları ise köpek ritonlarının kullanıldığını gösteren bir örnektir (Bkz. Resim 80).

Bilindiği gibi, Hitit tanrılarının kutsal hayvanları vardır ve bu hayvanların şeklinde içki kapları yapılmış ve bu kaplarla tanrılara içki sunulmuştur. Köpek şeklindeki

[1477] V. Haas, 2003, s. 414.

[1478] B. J. Collins, 1990, s. 213.

[1479] A. Ünal, 1985, s. 438 ve d.n. 160.

[1480] T. Özgüç, 2005, s. 173.

huwaši- taşları ve "Veba Tanrısı Yarri'nin köpekleri" tamlaması, köpeklerin tanrılar ile olan ilişkisini açıkça göstermektedir. Bunlara ek olarak köpek şekilli figürinler yapılarak çeşitli ritüellerde kullanılmışlardır. Bu yüzden köpek şekilli ritonlar, Hititler tarafından kullanılmış olmalıdır.

II. 8. 5. 3. Köpek Figürini

Kazı raporlarından edindiğimiz bilgilere göre Alişar'ın Hitit devri tabakasında köpek figürinleri bulunmuştur (Bkz. Resim 81).[1481] Hititlerin bu figürinleri, büyü ritüellerinde kullandıkları bilinmektedir. Bu tür figürinlerin kullanıldığı ve ırmakta yapılan bir büyü ritüeli olan KUB XXXVI 83 Rs. IV 9'da kilden bir köpek yavrusu (UR.TUR) figürini görülmektedir:

KUB XXXVI 83 IV 8-9 (KBo XXXIV 49 II) (CTH 456.2.1.A)[1482]

8 [(*nam-m*)]*a a-pa-a-at AŠ-RA pád-da-an-zi nu ha-aš-šu-uš* ÌD-*i* [(EGIR-*an*)]

9 [*tar*]-*na-an-zi* BIL.ZA.ZA-*ma še-e-na-aš* IM UR.TUR *QA-TAM*-[(*MA*)]

Tercüme:

8 [bundan sonra] oradaki yere bir çukur kazarlar. Ve külü nehre

9 [bırak]tıkları [zaman] kurbağa ve köpek yavrusunun kil figürini de aynı şek[ilde]

Alişar Höyüğün 5. tabakasında bronz olduğu düşünülen bir köpek figürini ele geçmiştir (Bkz. Resim 82).[1483] Bu bronz köpek figürini, Tanrıça İšhara için her üç yılda

[1481] H. H. von der Osten, 1937, Part 2, s. 193.

[1482] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: D. Bawanypeck, 2005, s. 270; H. G. Güterbock, 1997, s. 372.

[1483] E. F. Schmidt, 1933, s. 59.

bir haraç olarak verilen kumaş ve bronz kaplar arasında[1484] bulunan bronzdan yapılmış bir köpek figürinini akla getirmektedir.

KUB XL 2 Vs. 21-25 ve 56-59 (CTH 641.1)[1485]

21 *an-da ap-pa-an-da-aš* II *TA-PAL* ^{TÚG}ÍB.LÁL[ ]

22 II$^{?}$ ^{TÚG}*ku-uk-ku-ul-la-a-im-mi-iš li-in-ki-i*[*a*

23 *hi-e-ia an-da-ma-kán* MUŠEN ZABBAR GU_4 ZABBAR [

24 $UR.GI_7$ ZABBAR LIŠ.GAL ZABBAR *ŠA* I *ŠA-A-TI* [

25 $URU^{DIDLI.HI.A}$*-ŠU-NU-ia ka-ru-ú-i-li-uš-pát ki-i* [*e-še-ir* ^{URU}

…

56 *nu-wa ú-it* ^{m}*Šu-u-na-aš-šu-ra-aš A-NA* ^{m}*Ú-it-ti* [ ]

57 *da-a-ri-iš-ši IŠ -TU* GU_4 UDU NINDA KAŠ BA.BA.ZA x[ ]

58 *A-NA* $É^{MEŠ}$ $DINGIR^{MEŠ}$ *a-ra-an-da-ri nu-wa* $É^{MEŠ}$ $DINGIR^{ME}$[^{Š}]

59 *ki-nu-na-at ú-uk QA-TAM-MA-pát i-ya-nu-un*

Tercüme:

21 tamamıyla donatılmış; iki çift ÍB.LÁL elbisesi [ ]

22 İki kukkulammi giysisi bağ[lanır.(?)]

23 içinde bronz bir kuş, bronz bir sığır, [bronz bir]

24 Bronz bir köpek (ve) bronz bir kase [ ]

25 Onların eski şehirleri şunlar[dı]: [Şehir]

…

56 ve Šunaššura geldi. (ve) Wuttiše ait [olan mülkü onayladı]

57 Sığır, koyun, ekmek, bira, yulaf arpası (?) ile birlikte her zaman

58 Onlar tapınaklara koyarlar ve tapınaklar [ ]

59 Ben şimdi tamamiyle aynı biçimde yaptım. [ ]

[1484] H. Klengel, 1979, s. 76; G. M. Beckman, 1983, s. 258.

[1485] Transkripsiyon ve Tercüme için Bkz.: A. Goetze, 1940, s. 60-67; L. Murat, 2010, s. 532-533.

Bu metinde iki Kizzuwatna kralı, Šunaššura ve halefi Talzu tarafından yapılan bağışlar anlatılmıştır. Bağışlar arasında bronzdan yapılmış bir köpeğin bulunması, tapınakların demirbaş eşyaları arasında köpek figürinin de bulunduğunu göstermektedir.

III. SONUÇ

Çalışma konumuzu oluşturan evcil hayvanlar; eşek, katır, at, sığır, keçi, domuz, koyun ve köpek olarak sıralanmaktadır. Araştırma problemimiz ise bu hayvanlara ilişkin bilgilerin Hititçe çivi yazılı kaynaklara nasıl yansıdığı ve bu bilgiler ışığında evcil hayvanların Hitit ekonomik, kültürel ve siyasal yaşamı içindeki yeri olmuştur.

Hitit kültürünün bir parçası olan Hititçe çivi yazılı metinlerde yer alan evcil hayvanların, hem erkek hem de dişi cinsleri yer almış ve katır hariç bu evcil hayvanların yavruları farklı ideogramlarla tanımlanmış, hatta bu hayvanların aylık-yıllık gelişimlerini tanımlayan isimler kullanıldığı görülmüştür. Aynı zamanda bu evcil hayvanların isimlerini gösteren ideogramların yanında, renkleri, yünlerinin yoğunluğu, besili olup olmadığı, yaş bilgileri veya hangi alanda faydalanıldığı gibi tanımlayıcı sıfatlar da kullanılmıştır. Bu doğrultuda hayvanlar için kullanılan tanımlama ideogramları en çoktan en aza doğru; sığır, at, keçi, koyun, domuz ile köpek, eşek ve katır için kullanılmıştır.

Hitit dil ve edebiyatını oluşturan deyim ve benzetmelerde ise evcil hayvanların da yer aldığı tespit edilmiştir. Bu hayvanlara ilişkin olarak; “eşek gibi inatçı olmak”, “eşek gibi uyuklamak”, “eşek sıçraması”, “eşek pislesin”, “günah keçisi” gibi günümüze kadar ulaşan deyimlerin çıkış noktasının Hitit dili olduğu görülmüştür.

Hititçe çivi yazılı belgelere baktığımızda Hititlerin din ve kültür hayatının; tanrılara olan inanç ve bu doğrultuda düzenlenen büyü ritüelleri, bayram ritüelleri, cenaze ritüelleri, doğum ritüelleri, fal bakma, kurban sunma gibi çeşitli uygulamaların bir birleşimi olduğu görülmüştür. Hitit dini hayatı açısından bazı hayvanlar da “tanrının

hayvanı, tanrı hayvanları" olarak tanımlanmışlar ve kutsal görülmüşlerdir. Bu hayvanların, bazı tanrıların sembolü bazı tanrıların da maiyetinde bulunan ya da onlarla ilişkili olan hayvanlar olduğu tespit edilmiştir. Ele aldığımız evcil hayvanlardan biri olan boğanın, Hitit toplumu tarafından Fırtına Tanrısı Tešub'un hem sembolü hem de kutsal hayvanı olduğuna inanılmıştır (Bkz. Resim 21, 22). Buna bağlı olarak boğa, tanrılar gibi kurban sunuları almış, tanrılar listesine adı yazılmış ve onuruna içki içilmiş olan tek evcil hayvan olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak boğa, kabartmalarda da tanrı olarak betimlenen tek hayvan olmuştur (Bkz. Resim 20, 31). Bu doğrultuda boğa kültü oluşmuş ve kült içinde çeşitli etkinlikler yapılmıştır (Bkz. Resim 34a-b). Aynı zamanda tanrılarla ilişkili olan diğer hayvanlara bağlı olarak da kült niteliğinde ritüeller gelişmiştir. Bu ritüellerde çeşitli görevliler, tanrıyla ilişkisi olan ve onu temsil eden hayvanın postunu ya da maskesini giyerek o hayvanın sesini çıkarmış, dans etmiş ya da bir müzik aleti çalmıştır. Müzik aleti çalan ancak keçi adam ya da boğa adam olan bir örneğini, Boğazköy'de bulunmuş olan kabartmalı bir vazo parçası üzerinde görmek mümkündür (Bkz. Resim 36). Bu tür hayvanların maskelerinin tercih sebebi ise metinlerden bilindiği kadarıyla tanrıları sembolize eden kutsal hayvanların canlandırılmasıdır. Belki de avlanmayla ilgili olarak bahsedilen hayvanın gücüne ulaşmak ya da o hayvanın otoritesine sahip olmak amaçlanmıştı.

Eşek de tanrı hayvanı gibi bazı mühürlerde tanrılarla tasvir edilse de (Bkz. Resim 6b), incelediğimiz metinlere göre eşek ile tanrılar arasında kesin bir bağ olduğuna dair delillere rastlanmamıştır. At ise "atların tanrısı" ve "tanrının atları" deyimleriyle birlikte geçse de bir tanrının sembolü olmamış sadece Pirwa gibi tanrı/tanrıçaların maiyetinde bulunmuştur. Tanrı maiyetinde bulunan bu atlar genellikle tanrıların kutsal arabalarını çekmişlerdir (Bkz. Resim 10a, 10b, 10c). Domuz, Hitit dini yaşantısında diğer hayvanlara göre daha farklı bir yere sahip olmuştur. Domuz yavrusu, çivi yazılı metinlerde sıklıkla

yeraltı tanrılarıyla ilişkili ve Tanrı Pannunta'nın kutsal hayvanı olarak görülmüştür. Bu yüzden tanrılara adanan kurban törenlerinde domuz, yeraltı tanrılarına sunulmuştur. Hastalık, kıtlık veya talihsizlik gibi durumların, yeraltı tanrılarıyla ilişkili olduğu düşünülmüş ve bu sorunlarla baş edebilmek için özellikle domuz yavrularının kullanıldığı büyü ritüelleri yapılmıştır. Koyunun kendisi değil ancak koyun postu/yapağı (^{KUŠ}*kurša*), verimlilikle ilgili tanrının simgesi olarak görülmüş ve AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramlarında kutlama yapılan şehirlere götürülmüştür. Özel bir dini anlam yüklenen koyun postu, başkentte ve bazı diğer kentlerde muhafaza edilmiş ve sadece simge olmayıp genelde bizzat koruyucu tanrının kendisi olarak da düşünülmüştür. Köpek, araştırmalarımız sonucunda yer altı tanrılarıyla ilişkilendirilmiş ve bir tanrının sembolü olmaktan ziyade Veba Tanrısı Yarri'nin maiyetinde bulunduğu görülmüştür. Köpeğin Hitit dini hayatında, murdar ve kültsel anlamda pis bir hayvan olarak görülme sebebi de onun leş ve sokak atıklarıyla beslenmesi ve yeraltı tanrılarıyla olan ilişkisidir. *huwaši-* denilen oyulmuş kabartmalı taşlar, tanrı heykeli, temsili ya da tanrı heykelleri için açık tapınaklar olarak görülmüş ve köpek şeklinde bir *huwaši-* taşının varlığı tespit edilmiştir. Bu tespit ise köpek ve tanrı ilişkisini kanıtlar niteliktedir. Bu bilgiye ek olarak tanrı kültlerinin bir parçası olan tanrı temsili hayvanın kılığına bürünen görevlinin, köpek kılığına girdiği, köpek maskesi taktığı, köpek sesi çıkardığı, mızrak taşıdığı ve bazen de krala gelen hediyeleri sunduğu görülmüştür. Böylelikle köpek adamlar, hem siyaset organı olan saray erkanı içinde dini bir hüviyetle yer almışlar hem de köpek ve tanrı ilişkisini ortaya koymuşlardır.

Hitit dinine bağlı olarak, tanrı-hayvan, tanrının hayvanı, kutsal hayvan inancı doğrultusunda hayvan şekilli kaplar yapılmıştır. Bayramların en belirgin özelliği olan "tanrıyı içmek" ya da "tanrıya içmek" ritüelleri, hayvan şeklindeki içki kaplarıyla yapılmıştır. Çivi yazılı metinlerde bu kaplara *BIBRU* yani "hayvan şeklinde kap"

denilmiştir. Bu kaplar, hayvanın ilişkili olduğu tanrıyı simgelemiştir. Bu kaptan hayvanın kanı yerine şarap ya da bira içilmiş ve o tanrının gücüne ulaşıldığına inanılmıştır. Bu açıdan baktığımızda, bulgularımız arasında eşek ya da katırın herhangi bir tanrıyla ilişkilendirildiği ya da bir tanrının sembolü olduğuna dair delil bulunamamıştır. Sanıyoruz ki bu sebepten, ele aldığımız evcil hayvanlardan sadece eşek ile katır şeklindeki içki kaplarının metinlerde ve arkeolojik anlamda karşılıkları tespit edilememiştir. Çivi yazılı metinlerde altından yapılmış at şeklinde içki kabı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda atın, Pirwa adlı tanrı/tanrıçanın himayesinde olduğu akla gelmektedir. Bu yüzden tanrı Pirwa içilmek istendiğinde, at şekilli içki kabı kullanılmış olmalıdır. Metinlerde geçenin tam olarak karşılığı olamasa da Elbistan Karahöyük'de Hitit devrine ait katlarda bir at ritonu ele geçirilmiştir (Bkz. Resim 18). Sığırın Fırtına Tanrısı ile olan ilişkisinden dolayı, sığır ya da boğa şekilli içki kapları metinlere göre; altın, gümüş, gümüş kaplı ağaçtan yapılmış ve pek çok törende kullanılmıştır. Bu bilgileri destekleyen arkeolojik buluntulardan biri, Norbert Schimmel koleksiyonunda bulunan ve gümüşten yapılmış olan boğa şekilli içki kabıdır (Bkz. Resim 38). Tanrıyı içmenin ya da tanrı adına içmenin ve böylece tanrıyla birleşmenin aracısı olan ve onuruna tören düzenlenen tanrının kutsal hayvanı şeklinde yapılan içki kapları, sayıca en çok boğa şeklinde ele geçmiştir. Boğa, böylece kraliyet ideolojisinin ve ilahi hakimiyetin bir parçası da olmuştur (Bkz. Resim 39-43). Metinlerde domuz şekilli içki kabının gümüşten yapıldığı bildirilmektedir. Fakat böyle bir eser ele geçmemiş olup, domuz şekilli içki kabı Kültepe'de bulunan örnekleriyle konumuza ışık tutmaktadır (Bkz. Resim 63). Koyun ile ilgili, Hitit dönemine ait ve tanrılara içki sunmak ya da tanrıları içmek için kullanılan hayvan şekilli içki kapları tanımına tam olarak uyan bir buluntuya ulaşamasak da konumuza ışık tutacak bazı koyun şekilli kaplar tespit edilmiştir (Bkz. Resim 71-75).

Hayvan şekilli içki kaplarının haricinde törenlerde kutsal amaçlar için kullanılan ve yapılan törenlerin, tören vazosu denilen kapların üzerine resmedildiği de görülmüştür. Bu tür tören kaplarına bakıldığında, evcil hayvanlardan boğa ve koç kurbanlık olarak ve tekrar boğa bir tanrı gibi kurban alırken betimlenmiştir (Bkz. Resim 30-34, 68). Aynı zamanda Arkeolojik verilerde en fazla yer alan evcil hayvan da boğadır. Özellikle Hitit tasvir sanatında çok sık görülmektedir. Öyle ki sadece Hitit dönemine tarihlenen tasvir ve kapları eleyerek değinmemiz gerekmiştir. Diğer hayvanlarda ise Hitit dönemine tarihlendirilen tasvir ya da kaplar bulunmadığı zaman, dönem dışı olan ancak fikir oluşturması bakımından benzerlik gösteren örnekler kullanılmıştır. Boğanın bu denli tasvirlere yansıma nedeni, her şeyden önce boğanın Fırtına Tanrısı'nın kutsal hayvanı olması ve Fırtına Tanrısı'na boğa şeklinde tapınılmasıdır. Bu amaçla sanatta kullanılan boğa, sıvı kurbanı yapmak ya da tanrıyı içmek için pek çok kült kabında, vazo bezemesinde ya da kabartmada yer almıştır (Bkz. Resim 20-50).

Metinlerde geçen hayvan şeklindeki figürinler/heykeller ise çeşitli amaçlar için kullanılmışlardır. Öncelikle figürinler, mabetlerin en önemli demirbaş eşyaları arasında bulunmuştur. Çünkü bu figürinlere bir tanrı gibi tapınılmış ve özellikle bayram ritüellerinde kurban sunulmuştur. Bu törenlerin figürinler önünde yapılmış olması da yüksek bir olasılıktır. Ayrıca bayram törenlerinde tören alanına tanrı figürinlerinin taşındığı da bilinmektedir. Çeşitli amaçlara ulaşmada tanrıların yardımını temin etmek için de onlara diğer kıymetli şeyler arasında figürinler adanmıştır. Her şeyden öte büyücüler tarafından yapılan büyü ritüellerinde çeşitli amaçlarla kullanmak için ağaçtan, kilden veya çeşitli madenlerden de figürinler yapılmıştır. Bu doğrultuda ele aldığımız büyü ritüeli metinlerinde; canlı eşek, kilden yapılmış eşek ve iç yağından yapılmış eşek figürini kullanılmıştır. Ancak eşek figürininin arkeolojik karşılığına tarafımızca ulaşılamamıştır. At figürini ise büyülerde ağaçtan ve kilden yapılmış, genellikle koşumlu

ve üzerinde dikilmiş ağaçtan insanlarla kullanılmıştır. Atlar ve at arabalarının kilden yapılarak kullanıldığı büyü ritüelleri de tespit edilmiştir. Katır, kullanıldığı büyülerde kilden veya ağaçtan ve eyer takımlarıyla birlikte yapılmış ve tıpkı at figürininde olduğu gibi üzerine vekil insanlar oturtulmuştur. Sığır da bazı büyülerde ağaçtan yapılmış ve onlara yine ağaçtan yapılmış öküz arabaları eşlik ederken, üzerlerine ağaçtan insanlar konulmuştur. Büyülerin bazılarında ise sığırın cinsiyeti hastaya göre belirlenerek kilden figürinleri yapılmıştır. Bazı ritüellerde ise altın ve gümüşten sığır figürinleri yapılmıştır. Sığır ya da boğaya ait arkeolojik buluntular arasında pek çok figürin bulunmuştur (Bkz. Resim 45-50). Domuz figürinleri, hamurdan, kilden, gümüşten ve bronzdan yapılmış ve ritüellerde büyü yapmak amacıyla kullanılmıştır. Gümüşten ve altından yapılmış koyun figürinlerinin ise adak olarak tanrılara verildiği görülmüştür. Köpek figürinlerinin iç yağından ve kilden yapılanları büyü ritüellerinde kullanılmış, bronzdan yapılmış olan köpek figürinleri ise tanrıların tapınaklarına vergi ya da bağış olarak verilmiştir.

Büyü ritüellerinde canlı hayvan yerine kilden figürinin kullanılması ise genellikle kurban sahibi veya hastanın ekonomik durumuyla ilişkili olmuştur. Hasta veya kurban sahibi, fakir ya da yarı hür gibi bir sosyal sınıfa tabi ise canlı hayvan yerine hayvanın kilden figürini yapılarak ritüelde kullanılmıştır. Büyü ritüellerinde kullanılan hayvan figürinlerinin arkeolojik karşılığı olabilecek örnekler, Alişar'ın Hitit imparatorluk dönemine ait tabakasında ele geçmiştir (Bkz. Resim 19, 48-50, 58, 66, 76, 81-82). Bu örnekler metinlerde anlatıldığı gibi, ırmak kenarında çamurdan yapılabilecek, ya da büyücünün yanında getirdiği kilden yapabileceği, el içine sığacak ve hastanın üzerinde döndürmeye ya da büyü için gerekli çeşitli işlemelere uygun boyuttadırlar.

Hitit din ve kültürünü yansıtan belge çeşitlerinin büyük bir bölümü büyü ritüellerine aittir. Bu belgelerden, Hititlerin sosyal hayatta karşılaştıkları sorunlara,

yaşadıkları tıbbi veya psikolojik rahatsızlıklara, korkularına ya da isteklerine ilişkin bilgiler edinilmektedir. Hitit inancına göre tanrılar, kültsel kirlilik, çeşitli günahlar gibi sebeplerden dolayı insanlara öfkelenmiş ve bu sebeple insanları hastalık, kötülük vb. pek çok musibetle cezalandırmıştır. Hitit din ve tıbbının dayanaklarından biri olan büyü de Hitit toplumunda, bu tür ceza ve sorunlarla başa çıkmanın bir yolu olarak görülmüştür. Hastalıkları tedavi etmek, günahlardan arınmak, kötülüklerden korunmak, çeşitli sorunlara çözüm bulmak vb. pek çok amaca yönelik olarak uygulanmıştır. Bu büyü uygulamaları ise pek çok araç ve gereci gerekli kılmış, bunlardan en önemlisi de hayvanlar olmuştur. Bu hayvanlardan biri olan eşek, arınma ve korunma amacıyla yapılan büyü ritüellerinde hastalık, kötülük ve kirlilik gibi olumsuzlukların aktarıldığı taşıyıcı veya vekil olarak kullanılmıştır. Eşeğe verilen bu roller, gündelik hayattaki eşek ve katırın taşıyıcı hayvan olarak öne çıkması ile büyüdeki görevleri arasında benzeşim kurma amacına hizmet etmiştir. Eşeğin taşıyıcı özellikleri öne çıkarılırken, gündelik işlerde taşıdığı yükler büyü ritüellerinde sembolikleştirilmiştir. Katır, büyü ritüellerinde sık görülen bir hayvan olmamış ve herhangi bir ritüelde başrol oynamamıştır. Ancak katırın nadiren görüldüğü büyü ritüelleri tedavi amacıyla yapılmış ve katırın sadece kilden/ağaçtan yapılmış figürini gündelik hayattaki gibi yük taşıma ya da vekil figürleri taşımada rol almıştır. Sığır, büyü ritüellerinde en çok vekil olarak ve gücüyle benzeşim kurarak aktarım yapmak için kullanılmıştır. Keçi, diğer bazı hayvanlar gibi kurbanlık ve sunu olarak kullanılmasının haricinde büyü ritüellerinde ateş ve su gibi arındırıcı bir öge olarak kullanılmış ve başka hayvanların bu tür bir kullanımına rastlanmamıştır. Domuz, tapınaklara yaklaştırılmayacak kadar murdar, pis ve kültsel bakımdan kirli bir hayvan olarak görülmesine rağmen bereket ve doğurganlığı sağlamak için büyü ritüellerinde kullanılan tek hayvan olmuştur. Diğer hayvanların gündelik hayattaki özelliklerinin büyülerde öne çıktığı gibi domuzun da bir doğumda diğer hayvanlara göre çokça yavru sahibi olması ve sıklıkla doğurabilmesi ile büyü ritüellerine aktarılmıştır. Ancak bir

yandan da domuz murdar olarak görüldüğü için yapılan büyü ritüellerinde yeraltı tanrılarına kurban edilmiştir. Böylelikle kirlilik ve kötülükler bir domuza hapsedilerek geldiği yere yani yeraltına gönderilmiştir. Koyun, büyü ritüellerinde genellikle kurban hayvanı olarak kullanılmış ve bu yönüyle ön plana çıkmıştır. Köpek, Hitit sosyal ve iktisadi hayatında koruyuculuğundan faydalanılmış ve bu yüzden büyü ritüellerinde koruyucu vasfı ile dikkat çekmiştir. Çünkü köpek, gündelik hayatta evlerde, çiftliklerde bekçi köpeği, sürülerin korunmasında çoban köpeği, avcılık etkinliklerinde hem yardımcı hem koruyucu göreviyle avcı köpeği olarak kullanılmıştır. Bunun yanında köpeğin özellikle tedavi ritüellerinde yer alması, ona atfedilen iyileştirici ve arındırıcı özellikleri göstermektedir. Köpek tükürüğünün yaraları iyileştirdiğine inanılmış, dışkısı ve uzuvları tedavi ritüellerinde kullanılmıştır. Bazı rütüellerde, hastanın üzerinde sallamak, dokundurmak, yalatmak veya tükürmek gibi eylemlerle köpek ile hasta arasında aktarım sağlanmış ve böylece hastayı iyileştireceğine inanılmıştır.

Hitit din ve kültürünün diğer bir parçası da bayram ve cenaze rirüelleridir. Bayram ritüelleri, krallığın merkezileşmesinde, yönetim gücünü tanrıdan alan kralın meşrulaştırılmasında önemli bir yeri bulunan ve tanrılar adına yapılan kutlamalardır. Bayramların yapılma amacı ise ülkenin refahı ve kişisel isteklerin karşılanması için tanrıların lütfuna erişmeye çalışmak (hastalık ve kötülüklerden korunmak, zenginlik, bereket, uzun ömür, savaşlarda zafer elde etmek vb.), tanrıları memnun etmek ve onların ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bayramların bazıları ülke genelinde bazıları da şehirlere özgü olarak yapılmıştır. Bu bayramlarda evcil hayvanların bir kısmı ritüel malzemeleri taşımada, bir kısmı da kurbanlık olarak sunulmada kullanılmıştır. Hayvanlar kurban olarak sunulmak ve tanrılar adına kesilmek için, kral, kraliçe, saray görevlileri, şehir halkı, çobanlar gibi kişiler tarafından saray, tapınak ve çeşitli şehirlerden vb. verilmişler, kurban alanına, kutsal mekana ya da sunulacağı tapınağa götürülmüşlerdir. Kurbanlıklar

genelde aşçıbaşı tarafından kültsel olarak temizlenmiş ve yıkanmıştır. Sonrasında ise kurbanlığın eti, kanı, ya da çeşitli organları, başta kral ve kraliçe olmak üzere prensler, aşçı başları, beyler, kahin, yaşlı kadın, kurban sahibi gibi kişiler tarafından çeşitli tanrılara, kutsal mekanlara, kutsal eşyalara sunulmuştur. Bir ritüelin sahnelerini anlattığı düşünülen Alacahöyük ortostatlarında, bir rahibin boynuzundan yakaladığı bir keçiyi ve arkasındaki üç koçu götürmesi bu bilgilerle örtüşür niteliktedir (Bkz. Resim 52, 69a-c). Çalışma konumuzu oluşturan; at, katır, eşek, sığır, koyun, keçi, domuz ve köpek ve bu hayvanların dişileri, bayram metinlerinde yer almasına rağmen hepsi kurbanlık olarak kullanılmamıştır. Ancak bu hayvanların ne amaçla kullanıldıklarına dair açık bir bilgi de yer almamaktadır. Fakat at, katır ve eşeğin binek olarak kullanılması ya da arabaya koşularak malzeme taşımak için listelere dahil edilmiş olması muhtemeldir. Aynı zamanda at, kraliyet üyelerinin, kült görevlilerinin, tanrı heykellerinin arabalarını çekmiş ve kral bazı bayramlarda ata binerek seyahat etmiştir. Bayramlarda ayrıca "at yarışları" düzenlenmiş ve kazanan kişilere bakırdan bir orak ödül olarak verilmiştir. Bayramlarda kurban hayvanı olarak; boğa, inek, koyun, kuzu, teke ve oğlak kullanılmıştır. Kesilen bu hayvanlar hazırlanan içkilerle birlikte, tanrı figürünün önündeki masaya ya da tanrıların *huwaši*- taşlarının önüne konulmuştur. Bu hayvanlardan farklı olarak domuzlar şehir kapısında öldürülmüşler ve anladığımız kadarıyla böylece bayramın başka bir ritüeli gerçekleştirilmiştir.

Cenaze töreni ritüelleri ise kraliyet üyelerinin öteki dünyadaki yaşam alanının hazırlanma safhasını oluşturmuştur. Çünkü Hitit inancında hayat ölümle bitmemiş, beden yok olsa da ruh var olmaya devam etmiştir. Normal insanların ruhu toprağın altına gitmiş ancak krallar ölümden sonra tanrı olduğu için ruhları gökyüzüne yükselmiştir. Kralların bu göksel dünyada sürdürecekleri yaşamları içinse hayatta ihtiyaç duydukları şeyler cenaze törenlerinde onlar için hazırlanmıştır. Bu ihtiyaçlar arasında ise kralın göksel

dünyasında faydalanması için hayvanlardan bir çiftlik oluşturulmuştur. Bu çiftlikte bulunması için çeşitli ritüellerle birlikte domuz, sığır, koyun, at ve katır Güneş Tanrısı için kesilmiştir. Bu hayvanların otlaması için de sembolik bir çayır parçası konulmuştur. Böylece kralın diğer dünyadaki çiftliğinin hazırlandığına inanılmıştır. Bu örneği hatırlatır şekilde Alacahöyük'te, Osmankayası mezarlığında ve Ilıca mezarlık alanında hayvan kalıntıları ele geçmiştir. Bütün halinde bulunan at, köpek, keçi ve domuz gibi hayvanların iskeletleri de cenaze ritüeli ile ilgili olarak kesildiklerini göstermektedir (Bkz. Resim 51, 62b, 67, 77).

Bayram, cenaze ve büyü ritüellerinin ortak ve en önemli kısmı olan kurbanlar; tanrıları yatıştırmak, memnun etmek, onların dostluğunu kazanmak için, tanrıyla yapılan sözleşmenin birleştirici unsuru olarak, kurban sahibinin arındırılması, zarar gören kişinin vekili olarak ya da sadece tanrılara yiyecek olarak sunulmuştur. Yani kurban hayvanları olmadan ne cenaze, ne büyü ne de bayram ritüeli gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda bu ritüellerde tanrılara sunulan kurban hayvanları ne kadar besili ve semiz olursa tanrıların da o kadar memnun olacağına inanılmıştır. Kurbanlar, vurularak ya da kesilerek öldürülmüş sonrasında ise tanrılara çiğ ya da pişmiş olarak etleri ile iç organları sunulmuştur. Bunun yanında kurban etleri kavrularak, kızartılarak pişirilmiş, bayram ya da büyü ritüeli katılımcıları tarafından yenilmiştir. Ancak kimi zaman kurbanlar, öldürülüp gömülmüş, öldürülmeden gömülmüş veya yakılmıştır. Kurban hayvanının nasıl sunulacağı, ritüelin yöneltildiği tanrıya ya da ritüelin amacına göre değişiklik göstermiştir. Sunu ve kurbanlık olarak en çok kullanılan evcil hayvan ise koyun olmuştur. Koyun, kurban hayvanı olarak bayram, büyü, cenaze, tedavi ritüeli gibi pek çok törende diğer hayvan ve eşyalara göre önemli bir yer işgal etmiştir. Ele aldığımız metinlere göre kutsal yerlere, ölünün ruhuna, çeşitli tanrı ve tanrıçalara, tanrıların *huwaši*- taşlarına, ölünün içinde bulunduğu evlere, ölünün heykeline, büyükanne ve büyükbabalara

sunulmuşlardır. Koyundan sonra kurban hayvanı olarak keçi gelmiş ve tüm sosyal tabakalardaki insanların sunabileceği bir kurban hayvanı olarak öne çıkmıştır. Ancak diğer hayvanlarda rastlanmayan bir şekilde özellikle büyü ritüellerinde yetişkin erkek keçi yani teke kullanılmıştır. Evcil hayvanların tanrılar ile olan ilişkisine paralel olarak da boğa, en değerli kurban hayvanı olarak görülmüş, sadece tanrılara değil, tanrıların *huwaši*- taşlarına, ölmüş kraliyet üyelerine yapılan bir ibadetin parçası olarak ve kraliyet cenaze töreninde ölen kişinin göksel krallığını tesis etmek için de kurban edilmiştir. Her ne kadar Fırtına Tanrısı'nın sembolü olsa da boğa ve sığır, diğer hayvanlar gibi kurban hayvanı olarak ve Hitit mutfağında et ihtiyacını karşılamak için de kullanılmıştır. Ancak büyü amaçlı yapılan ritüellerde, boğanın kralın vekili olması haricinde kurban edildiğine rastlanmamıştır. Bu boğanın ticari değerinin diğer hayvanlara göre daha yüksek olduğunu da göstermektedir. Eşek, at ve katır, kurban hayvanları olarak kullanılmamışlar ve etlerinin yenildiğine dair bulgulara rastlanmamıştır. Bu hayvanlar, çeşitli büyü ve cenaze törenlerinde ritüel amaçlı olarak nadiren kullanılmışlardır. Bu durum at, katır ve eşek gibi yük ve boyunduruk hayvanlarına günlük hayatta fazlasıyla ihtiyaç duyulmasından kaynaklanmış olması muhtemeldir. Eşek, at ve katır, diğer evcil hayvanlar gibi bir ibadeti gerçekleştirmek için kurban olarak sunulmamış, kesilmemiş ya da çeşitli organ veya uzuvları tanrılara sunulmamıştır. Ancak at ve eşek, cenaze ritüellerinde kralın öteki dünyadaki hayatında kurduğu çiftliğinde yer alması için ve bazı büyülerde sembolik bir temsil için kesilmişlerdir. Bu yüzden Hitit yerleşim yerlerindeki atgillere ait kemik buluntularının, diğer hayvan türleri içindeki yüzdelik dilimi çok düşüktür. Atgillere ait tasvir ve kabartmalar da diğer hayvanlara göre çok azdır. Başka dönemlere ait önekler olmasına rağmen, Hitit dönemine ilişkin tespit edebildiğimiz kabartma hallindeki tek görsel örnek Boğazköy rölyef parçalarında yer almaktadır (Bkz. Resim 2). Yeni Hitit döneminde ise atgillerin tasvirlerde yer aldığı görülmektedir (Bkz. Resim 3, 7). Domuz, bereket ve doğurganlıkla ilgili olarak yapılan büyü ritüellerinde bereketle ilgili olan tanrı

ve musibetlerin defedilmesi için yeraltı tanrılarına kurban olarak sunulmuştur. Domuzun kurban olarak sunulmasındaki amaç, kötülük ve hastalık gibi şeylerin geldiği yeraltına domuzla birlikte geri göndermek, yeraltı tanrılarını sakinleştirerek gönderdiği musibetlerden kurtulmaktır (Bkz. Resim 61-62). Bunun yanında pek çok tanrının *huawaši*- taşına domuz yavrusu kurbanı sunulmuştur. Ancak yine de diğer evcil havanlara göre domuz, bir kurban hayvanı olarak daha az kullanılmıştır. Köpeğin ise büyü ritüellerinde sıklıkla kullanıldığı görülmüş ancak kurban ibadetini yerine getirecek bir hayvan olmaktan ziyade kesme ritüeli gereği kurban edilmiştir. Aynı zamanda yetişkin köpek yerine köpek yavrusu kullanılmış, yavruların öldürülmesi tanrıların yararına değil önleme ve arınmanın önemli bir kısmı olarak yapılmıştır. Kazı alanlarında bulunan köpek kemiklerinin çoğunlukla köpek yavrularına ait olması da bu durumu kanıtlamaktadır. Köpek, kimi zaman kesilerek kimi zaman da yakılarak tanrılara kurban olarak ya da kralın öteki dünyadaki çiftliğinin bir üyesi olması için bir bütün halinde sunulmuştur (Bkz. Resim 77).

Evcil hayvanlar, Hititlerin dinsel ve kültürel hayatının her noktasında yer aldığı gibi ticari, hukuki ve siyasi konularda da etkin bir şekilde yer almıştır. Bu konudaki başvuru kaynağımız olan, Hitit iç siyasi hayatını şekillendiren ve onların ekonomik hayatını anlamamıza yardımcı olan Hitit kanunları, hayvanların satış, kiralama ve mülkiyetine dair bilgiler sunmaktadır. Kanun maddelerinde genel olarak konu edilen evcil hayvanların, bulunması, çalınması, el konulması ya da zarar verilmesi vb. durumlarında sorumlu kişilere misliyle tazmin etme cezası verilmektedir. Kanun maddelerinde suç ve ceza kapsamında en çok konu edilen hayvan sığırdır (Bkz. Tablo 7-8). Buradan hareketle toplum içindeki değerinin yüksek olduğunu ve sığıra diğer hayvanlardan daha çok ihtiyaç duyulduğunu düşünmekteyiz. Bu doğrultuda ihtiyaç sıralamasındaki ilk sırada sığır, ikinci sırada at (Bkz. Tablo 5-6), katır (Bkz. Tablo 4) ve

eşek (Bkz. Tablo 1), üçüncü sırada koyun (Bkz. Tablo 14), dördüncü sırada domuz (Bkz. Tablo 12) ve beşinci sırada köpek (Bkz. Tablo 16) gelmektedir. Evcil hayvanlara yönelik olan bu kanun maddeleri, Hitit ticari hayatında şahıs mülkiyetinin bulunduğunun da en açık delillerdir. Şahıs mülkiyeti doğrultusunda kişi sahip olduğu hayvanı başkasına kiralayabilme hakkına sahiptir. Yani hayvanı kiraya veren bir sahibi ve hayvanı günlük olarak kiralayan başka şahıslar söz konusudur. Gün sonunda hayvanı sahibine iade etmekle yükümlüdürler. Muhtemelen bu durumda hayvan üzerinde hak sahibi olan kişi kiraladığı kişiden, hayvanına verdiği zararın telafisini isteyebilmekte ve hayvan sahiplerinin hakları, kanunların diğer maddelerinde görülmektedir. Bu maddeler ile hayvanlar, hayvanların sahipleri, tarımın devamı, kiralamak suretiyle yapılan ticaret hatta tarımın devam edilebilirliğine ilişkin koruma ile tarımdan kaynaklı alım-satım korunmaya çalışılmaktadır. Hayvan kira fiyatlarına gelince, koşum öküzü, eşek, at ve katır, sahibi tarafından başka insanlara bir ay süre boyunca 1 şekel gümüşe (yaklaşık 8 gram), inek ise ½ şekel gümüşe kiralanmıştır. Burada dikkat çeken bir nokta, kanunlarda sadece koşum öküzlerinin günlük olarak kiralanmasıdır (Bkz. Tablo 2). Adından da anlaşılacağı üzere koşum öküzleri, tarım arazilerinin ekime hazırlanması vb. görevler için toprağın saban gibi aletlerle sürülmesinde başrol oynamış ve bu yüzden koşum öküzlerine olan ihtiyaç yüksek olmuştur. Evcil hayvanların sahibi, hayvanı kiralayabildiği gibi aynı zamanda satabilmiş böylece kullanım hakkını devretmiş ve hayvanlar ticari bir emtia olarak işlem görmüştür. Ancak kiralama konusunda olduğu gibi bu hayvanların satış fiyatları da kanunlarca belirlenmiştir (Bkz. Tablo 3). Aynı zamanda hayvanlar satışa çıkarıldığında bir başkasının bu ticari faaliyete engel olması veya zarar vermesi durumunda, kanun bu kişiyi suçlu olarak tanımlamakta ve para cezası vermektedir ki bu durum Hitit ticari hayatının korunmasına ilişkin bir tedbir gibi görünmektedir. Satış fiyatı belirtilen hayvanların çeşitli özellikleri de belirtilmiş ve hayvanın taşıdığı özelliğe göre satış fiyatı değişiklik göstermiştir. İlginç bir şekilde, Hititçe çivi yazılı belgelerde evcil

hayvanlar arasında en az veriye sahip olan katır, 1 mine gümüşlük satış fiyatı ile diğer hayvanlar arasındaki en pahalı hayvandır. Bunun sebebi, katırın koşum işlerinde kullanılmasının yanı sıra atın çıkamadığı sarp alanlarda kolaylıkla yol alabilmesi, eşeğe göre daha güçlü olması ve farklı iklim şartlarına karşı dayanıklı olmasıdır. Bunun yanında katır, attan daha küçük bir cüsseye sahip ve bazı atlardan daha güçlü olmasına karşın daha az besin tüketmesi de önemli bir detaydır. Böylece özellikle ülkeler arasındaki ticarette vazgeçilmez bir taşıma aracı, savaş alanlarında keşif ve lojistikte oynadığı rol, katırı bu denli önemli yapmış olmalıdır. Katırdan sonra satış fiyatına göre 20 şekel gümüş ile koşum atı, 15 şekel ile 1 yaşında kısrak, 14 şekel ile at ve 10 şekel ile 1 yaşında erkek at gelmektedir. Koşum atı, araba gibi düzeneklere koşularak kraliyet ailesinin seyahatinden tanrı heykellerinin taşınmasına, yük taşımadan savaş alanında savaş arabası olarak kullanılmasına kadar önemli bir rolü olmuştur Bu rolü üstlenmesi için atlara aylarca süren bir eğitim verilerek özel bir şekilde beslenmiş, talimler yaptırılmış ve her ihtiyaçlarıyla ilgilenen seyisleri bulunmuştur. Zaman, emek ve maddi külfeti olan bir eğitimin verilmiş olması koşum atını bir ticari değer haline getirmiş ve böylece normal bir attan daha pahalıya satılmasını sağlamıştır. At ve katır aynı zamanda çift/saban gibi tarım araçlarına da koşularak ve gem takımlarıyla binek hayvanı olarak da özellikle haber taşıyan ulaklar tarafından kullanılmışlardır. Bu yüzden at ve katır zirai ve idari olarak önem sırasının en başında gelmiş ve en pahalı evcil hayvanlar olmuşlardır. Atgiller familyasının bir mensubu ve yük taşımada öne çıkan bir diğer hayvan ise eşektir. Eşek, 2 şekel gümüşlük satış fiyatıyla at ve katıra göre çok daha ucuzdur. Tarım hayatında iş gücüyle öne çıkan bir diğer evcil hayvan da sığırdır. Fakat genellikle sığırın hadım edilmiş erkeği olan öküz, sabana koşularak tarım alanlarında kullanılmıştır. Saban öküzü, tarımdaki bu rolünün yanında et ve deri sağlamasıyla da sığır cinsi içinde 12 şekel ile en pahalı hayvan olmuştur. Satış fiyatında saban öküzünü takiben; boğa, inek ve olgunluğa erişmemiş yavrular gelmiştir (Bkz. Tablo 3). Aynı zamanda Hitit mutfak kültürünün en önemli ögesi

ve metinlerden bildiğimiz ilk sıradaki protein kaynağı olarak sığırlardan et, süt ve süte bağlı olarak tereyağı, pek çok peynir çeşidi, yoğurt ve ayran elde edilmiştir. Özellikle bayram ve çeşitli ritüel uygulamalarında tanrılara sunulan yegane yiyecekler arasında et ve süt ürünleri bulunmuştur. Bildiğimiz gibi Hitit toplumu, tanrılarını kendileri gibi yiyip içebilen varlıklar olarak tasavvur etmişler ve bu yüzden onlara kendi yediklerinin aynısını fakat çok daha kalitelisini sunmuşlardır. Bu yüzden et ve süt ürünleri hem hayatın devamı hem de tanrıların memnun edilmesi için hayati bir öneme sahip olmuştur. Et fiyatları, kanunlarca belirlenmiş ancak etin satış bedeli gümüş olarak değil koyun olarak ödenmiştir. Fiyatları belirlenen etler pahalıdan ucuza olmak üzere; öküz, sığır, dana, koyun, kuzu ve oğlaktır (Bkz. Tablo 10). Bu liste bize Hitit mutfağında kullanılan et çeşitlerini sunarken, atgiller, domuz ya da köpeğe ait etlerin Hititler tarafından tüketilmediğinin de bir göstergesi olmalıdır.

Satış fiyatı belirlenmiş olan bir diğer hayvan ise keçidir ve 3 keçinin satış fiyatı 2 şekel gümüşle koyundan daha ucuzdur. Keçi, listede geçen oğlak haricinde tüm evcil hayvanlardan daha ucuzdur. Oğlak ise kuzudan ve listedeki tüm hayvanlardan daha ucuzdur (Bkz. Tablo 3). Koyun, 1 şekel gümüşle keçiden, kuzu da oğlaktan % 50 daha pahalıya satılarak evcil hayvanların önem sıralamasında keçinin koyundan sonra geldiğini göstermektedir. Şüphesiz yetişkin keçi etinin et satış listesinde de yer almayarak sadece oğlak etinin satılması ve koyuna göre keçinin sadece belirli aylarda süt vermesi, hayvani yağın değerli olmasına karşın keçinin koyundan çok daha yağsız olması ve böylece keçinin koyundan daha ucuz olmasını gerektirmiştir. Bu bilgilere ek olarak, kanun maddelerine yansıyan evcil hayvanlarla ilgili olay sayısı en az keçi ve köpeğe aittir. Koyunun ticari bir emtia olarak satılmasının yanında, öne çıkan önemli bir özelliği de bir nevi değişim veya telafi aracı olarak kullanılmış olmasıdır. Kanun maddelerinde belirlenmiş olan öküz, sığır, dana, koyun, kuzu ve oğlak etlerinin fiyatları 1 koyun olarak

belirlenmiş fakat et adetleri değişiklik göstermiştir. (Bkz. Tablo 10). Kanunlar, bazı toplum içi huzursuzluklarda ceza bedeli olarak koyun ödenmesini, ölüm cezası alan insanların yerine bir koyunun geçmesini ya da işlenen günahların affedilmesi için koyun verilmesini öngörmüştür (Bkz. Tablo 15). Bu durum, diğer hayvanlara göre koyunun kolay erişilebilirliğiyle ilgili olmalıdır. Koyun, et ihtiyacını karşılamasının yanında, süt, yün ve deri üretiminde de önemli bir hayvan olmuştur. Koyun yağının ise arabaları yağlamaktan, büyü ritüellerinde figürin yapmaya kadar çeşitli amaçlarla kullanıldığı tespit edilmiştir. Tüm hayvanların yavruları, satış fiyatları bakımından yetişkin hayvanlara göre çok daha ucuza satılmıştır. Çünkü yetişkin hayvanlardan tam kapasite güç, et, süt, deri veya yün sağlanırken yavru hayvanlardan bu anlamda yararlanılmamakta ve yavruların büyümesi için beslenmeleri de gerekmektedir. Aynı zamanda hem Hitit hukukuna hem de ticaretine ilişkin bilgiler barındıran mahkeme kayıtlarında, hayvan ticaretinin sadece ülke içinde değil, sığır, koyun, at, katır ve eşeğin Babil'e götürülerek satıldığı, oradan satın alınarak Hattuša'ya getirildiği ve ülkeler arası taşımacılıkta kullanıldığı da görülmüştür.

Hitit hukukuna yansımış bir diğer evcil hayvan ise domuzdur. Özellikle domuzların çalınmasını konu eden kanun maddelerinde domuz çalma bedeli gümüş cinsinden ödenirken diğer evcil hayvanlarda fazlasıyla hayvanın aynı cinsinden ödenmesi dikkat çekmektedir (Bkz. Tablo 12). Ancak domuzun, satışı yapılan hayvanlar listesinde, deri satışı ve et satışı maddelerinde yer almaması ve buradan da anlaşıldığı üzere domuz etinin mutfak kültürünün bir parçası olmaması, domuzun neden kanunlara yansıdığını düşündürmektedir. Bunun yanı sıra bu hayvan, at, inek ya da eşek gibi taşımacılıkta veya iş hayvanı olarak da kullanılmamıştır. Fakat domuz yağı ticari bir emtia olmuş, 1 kap domuz yağı tereyağı ile aynı fiyat olan 1 şekel gümüşe satılmıştır. Domuz yağının diğer hayvanların yağına göre daha sert ve dolayısıyla daha uzun ömürlü olması onu

vazgeçilmez kılmıştır. Domuz yağının kullanıldığı alanlar arasında; bronz nesnelerin yağlanması, insanlar ve tanrılar için lezzetli bir yemek, büyü ritüellerinde koruyucu hayvanların yapımı ile parfüm yapımı bulunmaktadır. Kanun maddelerinde de zararın karşılanmaya zorlanması ve büyü ritüellerinde sıklıkla kullanılması, domuzun yeri doldurulması gereken önemli bir hayvan olduğunu düşündürmektedir. Domuz, sadece yemek için yetiştirilen bir hayvan ise keçi ve koyuna uygulanan kanun maddeleri ile kıyaslanmalıdır. Ancak domuz, mevcut ve kısıtlı kaynaklara göre ritüel amaçlı olarak tüketilmiştir (Bkz. Tablo 13).

Kanunlara yansıyan en son evcil hayvanımız ise köpektir. Ancak köpek, diğer hayvanların insanoğluna sunduğu et, süt deri gibi beklentilerin hiçbirine cevap verememiştir. Hitit kanunlarına ise sadece öldürülme konusunda yansımıştır. Ancak köpeği öldüren kişiye verilen cezalar en pahalıdan en ucuza göre; çoban köpeği, avcı köpeği ve avlu köpeği olarak sıralanmış ve köpeklerin Hitit toplumunda farklı yerlerde kullanıldığını göstermiştir (Bkz. Tablo 16). Kanun maddelerine göre köpek, diğer hayvanların karşılayamadığı bekçilik, çobanlık ve avcılık gibi ihtiyaçları karşılamıştır. Hitit toplumunda köpekler, avlanmada yardımcı, sürülerin otlatılmasında çobanlık, ev ve çiftliklerin korunmasında bekçilik gibi görevleri üstlenmiştir (Bkz. Resim 7a-c, 78a-b). Buradan çıkarılacak sonuç, çoban köpeği ve av köpeğinin nitelikli ve değerli olduklarıdır. Ancak bir köpek, birinin domuz yağını çalarsa ve yağın sahibi köpeği öldürürse öldüren kişiye ceza uygulanmamaktadır. Kanunlarda nadiren görülen ölüm cezası ise köpeğin ve domuzun cinsel istismarı durumunda uygulanmıştır. Bu durumun sebebi ise kültsel kirlilik ile bağlantılı olmalarıdır. Aynı zamanda diğer hayvanlar hakkında da cinsel istismar konuları kanunlarda yer almıştır. Bu maddelere göre katır ve atın cinsel istismarında suçlu kişi kralın karşısına çıkamamış ve din adamı olamamıştır. Yine kralın karşısına çıkılamayan bir istismar da sığıra karşı işlenendir ve kral isterse suçlu kişinin

öldürülmesine karar verebilmiştir. Tam tersi durumda sığır bir kişiyi istismar ettiğinde ise sığır öldürülmüştür. Aynı şekilde kralın ölüm ya da yaşam kararı verebileceği başka bir istismarda koyuna karşı işlenenidir.

Kanun maddelerinde kişi mülkiyetinde görülen evcil hayvanlar, diğer belge çeşitlerinde; kralın, kraliçenin, diğer kraliyet üyelerinin, saray çalışanlarının, yüksek rütbeli kişilerin, tapınakların, ordunun, tüccarların, çömlekçilerin, çiftçilerin ve kişilerin mülkiyetinde bulunmuşlar ve buna bağlı olarak kiralanıp satılabilmiş, miras olarak bırakılabilmiş ya da bağış olarak kişilere hediye edilebilmişlerdir. Aynı zamanda yeni fethedilen toprakların iskan politikası doğrultusunda, koyun ve sığırlar ülkede iskan edilen esirlere ve kölelere kral tarafından tahsis edilmiştir.

Hem ticari bir ürün olan hem de Hitit kültürünün bir parçası olan et tüketimine ait bilgiyi de kanunlardan ve büyü ritüellerinden edinmekteyiz. Hitit kanunlarında et satış fiyatları belirlenmiş ve fiyat olarak gümüş değil koyun olarak sabitlenmiştir. Bu fiyatlara göre; bir yaşında iki sığır eti bir koyun, sütten kesilmiş beş sığırın eti bir koyun, on dana eti bir koyun, on koyun eti bir koyun, yirmi kuzu eti bir koyun, yirmi oğlağın eti bir koyundur (Bkz. Tablo 10). Sığıra ait tanımlamalar bize, tanrılara sunmak ve mutfakta tüketmek amacıyla sığırların besiye çekildiği ve dolayısıyla mutfakta tüketilen et çeşitleri arasında sığır cinsinin büyük bir yer kapladığını göstermektedir. Et satış listesinde de deri fiyatlarında olduğu gibi, oğlak ve kuzu etinin fiyat eşitliği de görülmektedir. Ancak diğer adı geçen hayvanlar ile oğlak etinin fiyatına yer verilirken, keçi etine yer verilmemiştir. Burada keçi eti fiyatı yer almasa da metinlere göre keçinin sakatatları kızartılmış, etleri şişe dizilerek pişirilmiş ve dolayısıyla keçi eti Hitit mutfağında kullanılmıştır. Tartışmalı bir konu olan domuz eti ise hem kanun maddelerinde fiyatı belirlenen et listesinde yer almamış hem de arkeolojik verilere göre ritüel amaçlı olarak tüketilmesine rağmen

gündelik hayatta tüketilmemiştir. Domuz eti, belirli kadın görevliler tarafından, belirli tanrıça ve tanrılar için yapılan ritüel ve bayram günlerinde cinsiyete özgü ve kült özellikli olarak tüketilmiştir (Bkz. Tablo 13). Et satış fiyatları listesinde domuz eti bulunmamasına karşın domuz yağının üretim ve satışı yapılmış ve çok değerli görülmüştür. Diğer evcil hayvanlardan elde edilen et, süt ve deri gibi mamul maddeler, eşekten attan, katırdan ve köpekten elde edilmemiş ve bu hayvanlar Hitit mutfak kültürünün bir ögesi olmamışlardır. Hitit kanunların et ve deri satış fiyatlarından bahseden maddelerinde bu hayvanların etlerinden bahsedilmemiş olması (Bkz. Tablo 9, 10) ve arkeolojik verilerde bu hayvanlara ait faunal kalıntılarda mutfak kullanımına dair deliller olmaması da bu düşüncemizi desteklemektedir. Faunal kalıntıların elde edildiği; Alacahöyük, Boğazkale, Ortaköy, Maşathöyük, Alişar, Osmankayası ve Ilıca mezarlık alanında ele geçen en çok veri koyun ve keçiye aittir. Sonrasında sığır cinsi gelmekte, tek tek hayvan sayısı hesaplandığı zaman bu türlerin Hitit dönemi insanlarının beslenmesinde sığır kadar önemli olduğu ve keçinin koyundan daha az tüketildiği görülmektedir. Hitit buluntu yerlerinde domuzlara ait kalıntıların daha az olması, domuzların besin kaynağı olarak önemli bir rol oynamadığını hatta sadece ritüel amaçlı olarak tüketildiğini desteklemektedir. At, eşek, katır ve köpeğin ise en az buluntu oranıyla, nadir olarak ritüellerde kurban edildikleri ve mutfakta etlerinin tüketilmediği fikrini desteklenmektedir.

Hitit ekonomisinin ve gündelik yaşamın temelini oluşturan, evcil hayvan yetiştiriciliğine bağlı olarak gelişen çeşitli meslekler de Hitit toplumunda yer almıştır. Bu meslekler arasında çobanlık mesleği ilk sırada bulunmaktadır. Çobanlar evcil hayvanların her tür ihtiyacı ve bakımıyla ilgilenmişlerdir. Kış aylarında ağıl ve ahırlarda barındırılan ve ilgilenilen evcil hayvanlar, arpa, buğday gibi tahıllardan oluşturulan yem ile beslenmişler, tarımsal üretimde rol oynarlarken tüketimde de yer almışlardır. Bu yüzden

besili hayvanların fiyatları diğerlerine göre daha yüksek olmuştur. Yaz aylarında da bu hayvanlar çayır ve meralarda otlatılmış ve bu süreçte hayvanlarla ilgilenilmiştir. Metinlerde geçtiğine göre neredeyse her hayvan için ayrı bir görevliye ihtiyaç duyulmuş ve ayrı ayrı at çobanı, at yetiştiricisi/seyis, sığır çobanı, koyun çobanı, keçi çobanı ve domuz çobanı bir meslek olarak tanımlanmıştır. Çobanlar sadece sorumlu oldukları hayvanları otlatmamış, aynı zamanda hayvanların tuz ihtiyacını karşılamak için uzak mesafelerdeki tuzlaklara götürmüş hatta bu durum ülkeler arasında yapılan siyasi antlaşma maddelerine de yansımıştır. Kentlerin, köylerin, sarayların, tapınakların hatta tanrıların özel çobanları olmuştur. Kimi zaman bazı tanrıların ya da tapınakların çobanları vergilerden ve hizmetlerden muaf tutulmuştur.

Doğrudan hayvanlara değil ancak hayvansal ürünlere bağlı olarak gelişen meslekler arasında ise dericilik ve dokumacılık bulunmaktadır. Hitit iç ticaretinin dayanaklarından ve önemli mesleklerinden olan dericilik ve dokumacılık faaliyetleri, hammaddelerini hayvanlardan sağlamıştır. Konumuzu oluşturan 8 evcil hayvandan sadece koyun, keçi ve sığır derisinin deri işlemeciliğinde kullanıldığı görülmüştür. Ancak kanun maddelerinde yer alan satış fiyatlarına göre hayvan derileri arasında ciddi fiyat farkları vardır (Bkz. Tablo 9). Satış fiyatı açısından yetişkin bir öküz derisi ile bol yünlü koyun derisi birbirine denk görülmüştür. Kırkılmış koyun derisinin yünlü koyun derisinin 10/1 değerine satılmış olması, deriyle birlikte alınan yün değerini de göstermektedir. Aynı şekilde keçi derisi ile kırkılmış keçi derisi arasında büyük bir fiyat farkı bulunmaktadır. Fakat koyun derisi keçi derisinden çok daha kıymetlidir. Buzağı derisinin yetişkin öküz derisinin 10/1 değerinde satılmış olması ve kuzu ile oğlak derisinin koyun ile keçi derisinden çok daha ucuz olması da derinin boyut büyüklüğünün fiyatı belirlediğinin bir göstergesidir. Bu derilerin kullanıldığı pek çok alan olmasına rağmen, konumuzla ilişkili metinlerde direkt olarak geçen pasajlarda; avcı çantası, su tulumu, ayakkabı, çeşitli

giyisiler, ritüel postu, gem ve yular gibi koşum malzemeleri ile kralın binek arabalarının yapıldığı tespit edilmiştir. Bu malzemelerin üretiminde yer alan dericiler ise Hitit toplumunda önemli bir meslek grubunu oluşturarak ticari hayatta yer almışlardır. Ele aldığımız diğer hayvanlardan eşek, at, katır, domuz ve köpeğin derisinin kullanıldığına dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Hayvansal ürünlere bağlı olarak gelişen diğer bir meslek ise dokumacılıktır. Dokumacılar pamuk gibi farklı materyalleri de işleyip dokumasına rağmen, konumuzla ilgili en önemli yanı yünü dokumuş ve işlemiş olmalarıdır. Yün, günümüze ulaşan ağırşak ve dokuma tezgahı ağırlıklarından anlaşıldığı gibi eğirilmiş sonra da dokunmuştur. Yünün mavi, mor, kırmızı gibi renklendirilme işlemi ise dokunmadan önce yapılmıştır. Dokunmamış yün iplikler ile yünden dokunmuş giysiler, başka ülkelerin ve Hitit kentlerinin ödediği en değerli vergiler arasında yer almıştır. Dokumacılar tarafından renklendirilmiş yünler, büyü ritüellerinde tanrıyı çağırmada, sorunları çözmede, kötülükleri soğurmada sıklıkla kullanılmıştır. Bunun yanı sıra dokumacılar, yünleri renklendirip dokuyup kumaş haline getirmiş, sonrasında ise elbise veya gömlek yapmışlardır. Ancak yün bir elbise, koyun fiyatının 20 katına satılmış ve toplumun her kesiminden insanın erişebileceği bir ürün olmamıştır. Özellikle kurban hayvanlarına bağlı olarak gelişmiş bir meslek de kasaplık ve kısmi olarak aşçılıktır. Bu meslek grupları, genellikle saray ve tapınak çalışanları olarak görülmüş, hem gündelik ihtiyaçları karşılamada hem de bayram gibi törenlerde kurbanlıkların kesilmesi ve pişirilmesi için görev almışlardır. Farklı bir açıdan bakacak olursak, orduda yer alan atlı birlikler, at arabalı savaşçılar ve süvariler de ata bağlı olarak gelişmiş olan mesleklerdendir. Hitit siyasi hayatında eşek, “Eşek Yuları Adamı, Dizgin Adamı, Dizgin Tutucu” , ikincil derecedeki bir saray çalışanını ifade ederek bir mesleği tanımlamış ve bir unvan olarak da kullanılmıştır.

Evcil hayvanların, Hitit siyasi hayatının neresinde olduklarını ve devlet varlığının devam ettirmesindeki rollerini; antlaşma metinleri, kral yıllıkları, talimatnameler, mektuplar ve mühürler gibi belge türlerine bakarak değerlendirmeye çalıştık. Bu doğrultuda atın siyasi ve askeri açıdan en önemli özelliği, Hitit ordusunda atlı ve arabalı savaşçı birliklerin temelini oluşturmasıdır. Atlı savaş arabaları, bir sürücü, bir savaşçı ve diğer ikisini korumak için kalkan taşıyan bir askerden oluşan üç kişiyi taşımış ve fazladan bir kişi ile üstün durumda savaşmıştır. Ayrıca at, binek hayvanı olarak da savaşçıyı bir yerden bir yere süratle taşımaya ve düşmanın üzerine aniden saldırmaya hizmet etmiştir. Hititler'in böylece savaşlarda galip gelebilme ve büyük bir krallık olabilme yolunda at, ordunun vazgeçilmez ve en önemli ihtiyaçlarından biri olmuştur. Böylece siyasi hakimiyet alanı genişlemiş ve bu doğrultuda yaşanan kültürel etkileşimle birlikte, Hitit din ve kültüründe önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bunun yanında at, sadece orduya hizmet etmemiş, elçilerin, habercilerin, kraliyet ailesinin ve hatta tanrı heykellerinin taşınmasında kullanılarak, yönetim, din ve uluslararası alanlarda da kullanılmıştır. Orduda mevcut olduğunu bildiğimiz hayvanlar arasında katır da vardır. Savaş arabaları ve binek olarak kullanmak için at kullanıldığına göre, orduya ait malzemeleri taşıma gibi çeşitli görevleri katır yapmış olmalıdır. Aynı zamanda katırın binek hayvanı olarak kullanılması, at veya eşeğin çıkamadığı yerlere rahatça çıkabilmesi ve arabaya koşularak kullanılması farklı alanlarda da kullanıldığını göstermektedir. Eşeğin Hitit ordusunda yer aldığı çeşitli belgelerde görülse de tam olarak hangi amaçlar doğrultusunda kullanıldığına ilişkin bilgi bulunmamaktadır. Ancak eşeğin yük hayvanı olması, taşımacılıktaki rolü ve tasvirlere yansıyan konumu göz önüne alındığında, orduda yiyecek ve savaş malzemesi gibi yükleri taşımış olduğu sonucuna varılmaktadır (Bkz. Resim 5). Ülkeler arasında yapılan antlaşmalarda ise çalınmamasına karşı uyarı yapılanlar arasında; sığır, koyun, at, katır ve eşek yer almaktadır. Yapılan askeri seferlerde de sığırlar ve koyunlar, kraliyet, beyler, askerler tarafından ganimet olarak alınmış ve böylece Hitit ekonomisin

basamaklarından birini oluşturmuştur. Yaşanan savaşlarda koyun ve sığırları düşmanın elinden almak, o düşmanı yenmiş olmanın bir göstergesi de sayılmıştır. Toplumda sahip olunan koyun ve sığır sayısı ise zenginliğin ölçütü olmuştur. Aynı zamanda sığır ile koyun şehirlerden toplanan vergiler arasında yer almış ve diğer hayvanlardan daha farklı bir konumda bulunmuşlardır.

Evcil hayvanların tespit edildiği bir başka konu ise mühürlerdir. Toplumsal ve ekonomik hiyerarşinin göstergesi olan, idari ve mali işlerde kullanılan mühürler; mülkiyet belirtmede, güvenliği sağlamada ve onaylamada kullanılmışlardır. Bu amaçlar doğrultusunda kullanılan mühürler, ekonomik, siyasi, kültürel ve dinsel ögelerin bir birleşimi ve eşsiz birer sentezi olarak Hitit yaşantısında da yer almışlardır. Hitit öncesi ve Hitit dönemi mühürleri kendi içlerinde ayrı ayrı birer çalışma konusu olsa da hayvanlara dair öne çıkan mühür örnekleriyle konumuz desteklenmiştir. Hitit mühürlerindeki sahneler de tıpkı diğer arkeolojik verilerdeki gibi genellikle tanrılar, tanrı hayvanları ve güç imgeleri ile bezelidir. Örneğin boğa figürü, mühürlerde sadece syllabogram olarak *mu-* işareti için kullanılmamış, Fırtına Tanrısı Tešub'un sembolü ve II. Muwatalli'nin adı "hayranlık uyandıran/heybetli, dehşet verici" anlamına geldiği için kralın gücünü ve kuvvetini sembolize ederek kralı kutsallaştırmış, aynı zamanda kralı kutsal güçle meşrulaştırmayı amaçlamıştır (Bkz. Resim 23). Kısacası ismin yazılışında bir hece olarak anlam kazanan boğa çizimi, aynı zamanda hem fiziki bir güç belirtisi hem kutsal bir yüceltme hem de siyasi erkin göstergesi olarak kullanılmıştır. Kültepe mühür baskılarında eşek, pastoral (Bkz. Resim 6a) ve dinsel (Bkz. Resim 6b) konulu mühürlerde yer almıştır. Çeşitli mühür baskılarında görülen keçi tasviri ise fonetik okunuşuyla mühür sahibinin adını yansıtmasının yanında, boğa kartal gibi güç sembolü hayvanlarla tasvir edilerek konumuza görsel örnekler sağlamıştır (Bkz. Resim 55-57). Mühürler, siyasi ve ticari anlamlar taşısa da dini konulara sıklıkla yer vermiştir. Örneğin Konya-Karahöyük

kazılarında bulunan bir mühür baskısında bulunan bir tanrıça, diz çökmüş olan bir dağ koyununun sırtının üstünde duran açılıp kapanabilir bir iskemlede oturmaktadır (Bkz. Resim 70). Bu örneklerde olduğu gibi pek çok mühürde görülen evcil hayvanlar, Hititlerde din, siyaset, iktisat, ticaret ve kısacası hayatın her alanında yer almışlardır.

EKLER

EK-1 Tablolar

Kanun Maddesi	Eşeğin Türü	Suç	Ceza
66	Dişi eşek/yük eşeği	Başkasının ahırına karışma	Yok
70	Eşek	Çalma	Çalınan hayvanın iadesi ve iki katı hayvan ödemek
71	Eşek	Sahipsiz eşeği bulup kral kapısına/ihtiyarlar heyetine teslim etmemek	Hırsız sayılmak/§ XXXV. maddeye göre üç misli tazmin etmek
75	Eşek	Boyunduruğa koşarak öldürme	Tanzim etme veya tanrı tarafından öldü diye yemin etmek
76	Eşek	El koyan kişinin mülkünde hayvanın ölmesi	Hayvanın ölüsünü teslim etmek ve ücretini ödemek

Tablo 1: Hitit kanunlarında eşek ile ilgili suç konuları ve cezaları

Kanun Maddesi	Hayvanın Cinsi	Kira Süresi	Kira Bedeli
151	Koşum öküzü	1 ay	1 şekel gümüş
151	İnek	1 ay	1/2 şekel gümüş
152	Eşek	1 ay	1 şekel gümüş
152	At	1 ay	1 şekel gümüş
152	Katır	1 ay	1 şekel gümüş
159	Koşum öküzleri	1 gün	½ *PA* (1/16 şekel gümüş)

Tablo 2: Hitit kanunlarına göre hayvan kira bedelleri

Kanun Maddesi	Hayvanın Cinsi	Hayvanın Adedi	Satış Bedeli
178	Saban öküzü	1	12 şekel gümüş
178	Boğa	1	10 şekel gümüş
178	Gebe inek	1	8 şekel gümüş
178	Yetişkin inek (düve)	1	7 şekel gümüş
178	Bir yaşında saban öküzü	1	5 şekel gümüş
178	Bir yaşında inek	1	5 şekel gümüş
178	Sütten kesilmiş sığır	1	4 şekel gümüş
178	Buzağı	1	2 şekel gümüş
178	Erkek eşek	1	2 şekel gümüş
178	Dişi eşek/yük eşeği	1	2 şekel gümüş
180	Katır	1	1 mine gümüş
180	Koşum atı	1	20 şekel gümüş
180	At	1	14 şekel gümüş
180	1 yaşında erkek at	1	10 şekel gümüş
180	1 yaşında kısrak	1	15 şekel gümüş
181	Sütten kesilmiş/6 aylık tay (erkek at)	1	4 şekel gümüş
181	Sütten kesilmiş/6 aylık dişi tay (kısrak)	1	4 şekel gümüş
179	Koyun	1	1 şekel gümüş
179	Keçi	3	2 şekel gümüş
179	Kuzu	2	1 şekel gümüş
179	Oğlak	2	1/2 şekel gümüş

Tablo 3: Hitit kanunlarına göre hayvan satış fiyatları

Kanun Maddesi	Katırın Türü	Suç	Ceza
70	Katır	Çalma	Çalınan hayvanın iadesi ve iki katı hayvan ödemek
71	Katır	Sahipsiz katırı bulup kral kapısına/ihtiyarlar heyetine teslim etmemek	Hırsız sayılmak/§ XXXV. maddeye göre üç misli tazmin etmek
75	Katır	Boyunduruğa koşarak öldürme	Tanzim etme veya tanrı tarafından öldü diye yemin etmek
76	Katır	El koyan kişinin mülkünde hayvanın ölmesi	Hayvanın ölüsünü teslim etmek ve ücretini ödemek
200	Katır	Tecavüz	Kralın karşısına çıkamaz ve din adamı olamaz
129	Katır	Katırın deriden dizgin/yularını, gemini, bronz çanını çalmak	Eskiden 1 mine, şimdi ise 12 şekel gümüş ödemek

Tablo 4: Hitit kanunlarında katır ile ilgili suç konuları ve cezaları

Kanun Maddesi	Atın Türü	Suç	Ceza
58	Kısrak	Çalma	Eskiden 30 at verilirdi. Şimdi 15 at; 5'i iki yaşında, 5'i bir yaşında, 5 sütten kesilmiş at olmak üzere verilir
64	Koşum atı	Çalma	3'ü iki yaşında, 3'ü bir yaşında, 4'ü sütten yeni kesilmiş olmak üzere on at verilir
70	At	Çalma	Çalınan hayvanın iadesi ve iki katı hayvan ödemek
129	At	Atın deriden dizgin/yularını, gemini, bronz çanını çalmak	Eskiden 1 mine, şimdi ise 12 şekel gümüş ödemek
76	At	El koyan kişinin mülkünde hayvanın ölmesi	Hayvanın ölüsünü teslim etmek ve ücretini ödemek
66	Koşum atı	Başkasının ahırına karışma	Sahibinin eksiksiz teslim alması halinde ceza yok
71	At	Sahipsiz atı bulup kral kapısına/ihtiyarlar heyetine teslim etmemek	Hırsız sayılmak/§ XXXV. maddeye göre üç misli tazmin etmek
61	Kısrak	Bir kısrağı bulup damgasını silme	7 at verilir; 2'si iki yaşında, 3'ü bir yaşında, 2'si sütten kesilmiş olmak üzere

Tablo 5: Hitit kanunlarında at ile ilgili suç konuları ve cezaları

Kanun Maddesi	Atın Türü	Suç	Ceza
75	At	Boyunduruğa koşarak ölmesine sebep olma	Tanzim etme veya tanrı tarafından öldü diye yemin etmek
77A	Gebe kısrak	Vurarak düşük yapmasına sebep olmak	2 şekel gümüş ödemek
77B	At	Gözünü kör etmek	6 şekel gümüş ödemek
200A	At	Tecavüz	Kralın karşısına çıkamaz ve din adamı olamaz

Tablo 6: Hitit kanunlarında ata karşı işlenen suç ve cezaları

Kanun Maddesi	Sığırın Türü	Suç	Ceza
57	Boğa	Çalma	Eskiden 30 sığır şimdi ise 5'i iki yaşında, 5'i bir yaşında, 5 sütten kesilmiş sığır olmak üzere 15 sığır vermek
176 A.	Boğa	Boğanın ahırdan kaybolmasına sebep olmak ve onu satmak	Kralın mahkemesine gider
63	Koşum öküzü	Çalma	Eskiden 15 sığır şimdi ise 3'ü iki yaşında, 3'ü bir yaşında, 4'ü sütten kesilmiş olmak üzere 10 sığır vermek
67	İnek	Çalma	Eskiden 12 sığır, şimdi ise 2'si iki yaşında, 2'si bir yaşında, 2'si sütten kesilmiş olmak üzere 6 sığır vermek
70	Sığır	Çalma	Çalınan hayvanın iadesi ve iki katı hayvan ödemek
72	Sığır	Birinin tarlasında sığırın ölmesi	Tarla sahibinin iki sığır vermesi
73	Sığır	Canlı bir sığırı kesip parçalamak	Hırsız sayılmak
130	Sığır	Sığıra ait bir nesnenin çalınması	x (metin kırık olduğu için sayı bilinmemektedir) şekel gümüş ödemek

Tablo 7: Hitit kanunlarında sığır ile ilgili suç konuları ve cezaları

Kanun Maddesi	Sığırın Türü	Suç	Ceza
76	Sığır	El koymak ve el koyan kişinin mülkünde sığırın ölmesi	Hayvanın ölüsünü teslim etmek ve ücretini ödemek
66	Koşum öküzü ve inek	Başkasının ahırına karışma	Sahibinin eksiksiz teslim alması halinde ceza yoktur
71	Sığır	Sahipsiz sığırı bulup kral kapısına/ihtiyarlar heyetine teslim etmemek	Hırsız sayılmak/§ XXXV. maddeye göre üç misli tazmin etmek
60	Boğa	Bir boğayı bulup damgasını silme	7 sığır verilir; 2'si iki yaşında, 3'ü bir yaşında, 2'si sütten kesilmiş olmak üzere

Tablo 7 (devam): Hitit kanunlarında sığır ile ilgili suç konuları ve cezaları

Kanun Maddesi	Sığırın Türü	Suç	Ceza
74	Sığır	Sığırın boynuzunu ya da ayağını kırmak	Sığırın telafisi ya da iki şekel gümüş ödemek
75	Sığır	Boyunduruğa koşarak ölmesine sebep olma	Tanzim etme veya tanrı tarafından öldü diye yemin etmek
77A	Gebe sığır	Vurarak düşük yapmasına sebep olmak	2 şekel gümüş ödemek
77B	Sığır	Gözünü kör etmek	6 şekel gümüş ödemek
98	Sığır	Evin kundaklandığı durumda, evin içinde sığırın yanmasına sebep olmak	Normal değerde tazmin etmek
187	Sığır	İnsanın sığıra tecavüz etmesi	Tecavüzcü hakkında ölüm ya da yaşam kararını kral verir ve o kralın huzuruna çıkamaz
199	Sığır	Sığırın bir insana tecavüzü	Sığırı öldürmek

Tablo 8: Hitit kanunlarında sığıra karşı işlenen suç ve cezaları

Kanun Maddesi	Cinsi	Adedi	Satış Bedeli
185	Yetişkin öküz derisi	1	1 şekel gümüş
185	Sütten kesilmiş sığır derisi	5	1 şekel gümüş
185	Buzağı derisi	10	1 şekel gümüş
185	Bol yünlü koyun derisi	1	1 şekel gümüş
185	Kırkılmış koyun derisi	10	1 şekel gümüş
185	Keçi derisi	4	1 şekel gümüş
185	Kırkılmış keçi derisi	15	1 şekel gümüş
185	Kuzu derisi	20	1 şekel gümüş
185	Oğlak derisi	20	1 şekel gümüş

Tablo 9: Hitit Kanunları'nın 185. maddesine göre hayvan derisi satış fiyatları

Cinsi	Adedi	Satış Bedeli
Yetişkin öküz eti	2	1 koyun
1 yaşında sığır eti	2	1 koyun
Sütten kesilmiş sığır eti	5	1 koyun
Dana eti	10	1 koyun
Koyun eti	10	1 koyun
Kuzu eti	20	1 koyun
Oğlak eti	20	1 koyun

Tablo 10: Hitit kanunlarının 185. ve 186. maddelerine göre hayvan eti satış bedelleri.

Tür	Boğazköy (1)	Boğazköy (2)	Büyükkaya (2)	Kuşaklı Tapınak 1 (1 +2)	Kuşaklı Batı Yamacı (1 + 2)	Korucutepe (1)	Korucutepe (2)	Kaman Kalehöyük
Yaban öküzü	2	17	-	1	1	8	3	-
Dağ koyunu	3	27	2	3	3	2	8	-
Dağ keçisi	-	-	1	-	3	1	10	-
Yaban domuzu	10	89	12	1	1	2	25	-

Tablo 11: Farklı Hitit kentlerinde kaydedilen yabani memelilerin faunal kalıntı sayıları. 1 = Erken Krallık; 2 = Büyük Krallık (W. Dörfler ve diğerleri, 2011, Fig 7, Part 1)

Kanun Maddesi	Hayvanın Cinsi	Suç	Ceza
81	Besili bir domuz	Çalmak	Eskiden: 1 mine gümüş Yeni düzenleme: 12 şekel gümüş
82	Avlu domuzu	Çalmak	6 şekel gümüş
83	Gebe bir domuz	Çalmak	6 şekel gümüş ve 2 süt domuzu için 1 *PA* buğday
84	Gebe bir domuz	Darp sonucu ölüm	6 şekel gümüş ve 2 süt domuzu için 1 *PA* buğday
85	Domuz yavrusu	Çalmak	1 ölçü buğday
86	Domuz	Domuzun ekili araziye ve tahıllara verdiği zarar	Cezayı işleyen domuzun öldürülmesi durumunda, telafisi için bir domuz iadesi
90	Domuz yağı	Bir köpeğin domuz yağını yemesi	Domuz yağının sahibi, suçu işleyen köpeği öldürebilir, tazminatı yoktur
199	Domuz	Tecavüz (Kişinin domuza tecavüzü)	Ölüm (Kişinin)
199	Domuz	Tecavüz (Domuzun kişiye tecavüzü)	Cezası yoktur

Tablo 12: Hitit kanunlarında domuz ile ilgili suç konuları ve cezaları

Metin No	Domuz veya Domuz Yavrusu	Metindeki durumu	Hangi şahıs
KUB XLIV 57	Domuz yavrusu	Kızartılır	Tanrılar için
KBo XX 89 (CTH 646)	Domuz yavrusu	Pişirilir	Tanrıça için
KBo X 16 (CTH 658)	Domuz yavrusu	Yenilir	Bilinmeyen ritüel katılımcıları tarafından yenilir
KBo X 37 (CTH 429)	Domuz yavrusu	Kurban edilir	Tanrılar için
KUB LV 53 (CTH 434)	Domuz yavrusu	Pişirilip kurban edilir	Tanrıça için
KUB XVII 28 (CTH 730.1)	Domuz yavrusu	Pişirilip yenilir	Tapınak cariyeleri tarafından yenilir
Bo 6594 (CTH 738)	Domuz yavrusu	Yenilir	Rahibeler tarafından yenilir
KUB IX 31	Domuz	Yenilir	Bilinmeyen ritüel katılımcıları tarafından yenilir
KBo III 60 (CTH 17)	Domuz	Yenilir	Erkek askerler tarafından yenilir
KBo XXXII 176	Domuz	Yenilmesi suç sayılır	Rahip

Tablo 13: Metinlere göre domuz etinin kimler tarafından yenildiği

Kanun Maddesi	Koyunun Türü	Suç	Ceza
59	Cins koyun/koç	Çalma	Eskiden 30 koyun Şimdi 15 koyun: 5 yün maryası, 5 erkek koyun, 5 genç koyun olmak üzere
62	Cins koyun/koç	Bulup damgasını silerek sahiplenme	7 koyun: 2 yün maryası, 3 erkek koyun, 2 genç koyun olmak üzere
69	Yün maryası/dişi koyun ya da erkek koyun/koç	Çalma	Eskiden 12 koyun Şimdi 6 koyun: 2 yün maryası, 2 erkek koyun, 2 genç koyun olmak üzere
98	Koyun	Bir evin kundaklanmasında içinde koyunun da yanması	1 koyun yandı ise 1 koyun tanzim edilir
107	Koyun	Ekilmiş bağa koyunları salma	Meyveli bağ ise 10 şekel gümüş, meyvesizse 3 şekel gümüş verilir
188	Koyun	Bir adamın koyunla günah işlemesi	Kral kişinin ölmesine ya da yaşamasına karar verir

Tablo 14: Hitit kanunlarında koyun ile ilgili suç ve cezaları

Kanun Maddesi/Metin Numarası	Suç	Ödenecek Bedel
164	Kavga çıkarmak, ekmek ya da şarap kabı kırmak	1 koyun, 10 ekmek, 1 kap iyi bira
166	Ekili arazinin yeniden ekilmeye çalışılması	3 koyun, 30 ekmek, 3 kap iyi bira
168	Ekin alanında sınır ihlali yapmak	1 koyun, 10 ekmek, 1 kap iyi bira
196	Kölelerin lanet edilecek bir eylem yapmaları	Kölelerin yerine 2 koyun alınır
199	Bir öküzün adamı taciz etmesi	1 koyun adamın yerine öldürülür
KUB V 7 I 34-35	Köpeğin yaklaşıp masadan ekmek yemesi	1 koyun, ekmek ve bira verirler

Tablo 15: Hitit kanunlarına göre, ceza olarak koyun ödendiği haller

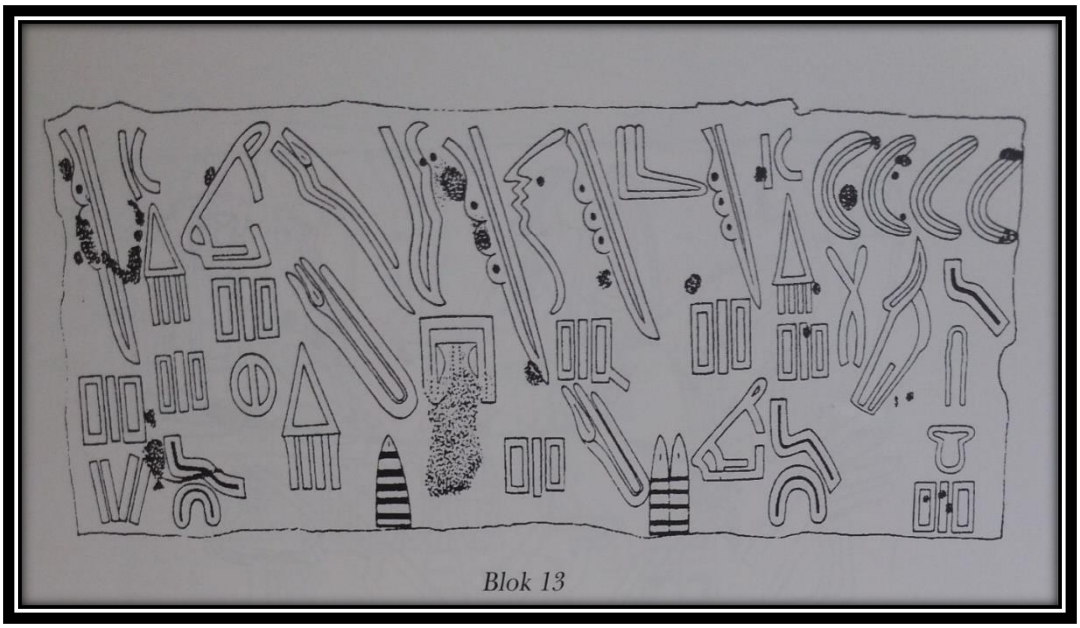
Kanun Maddesi	Köpeğin Türü	Suç	Ceza
87	Çobanın köpeği/Çoban köpeği (UR.GI$_7$ ^{LÚ}SIPA)	Vurarak öldürme	20 şekel gümüş
88	Avcının köpeği/Av köpeği (LÚ.UR.GI$_7$)	Vurarak öldürme	12 şekel gümüş
89	Avlu/kapı köpeği (UR.GI$_7$ *hi-la-an-na-aš*)	Vurarak öldürme	1 şekel gümüş

Tablo 16: Hitit kanunlarına göre, çeşitli köpek türlerini öldürme suçuna verilen cezalar

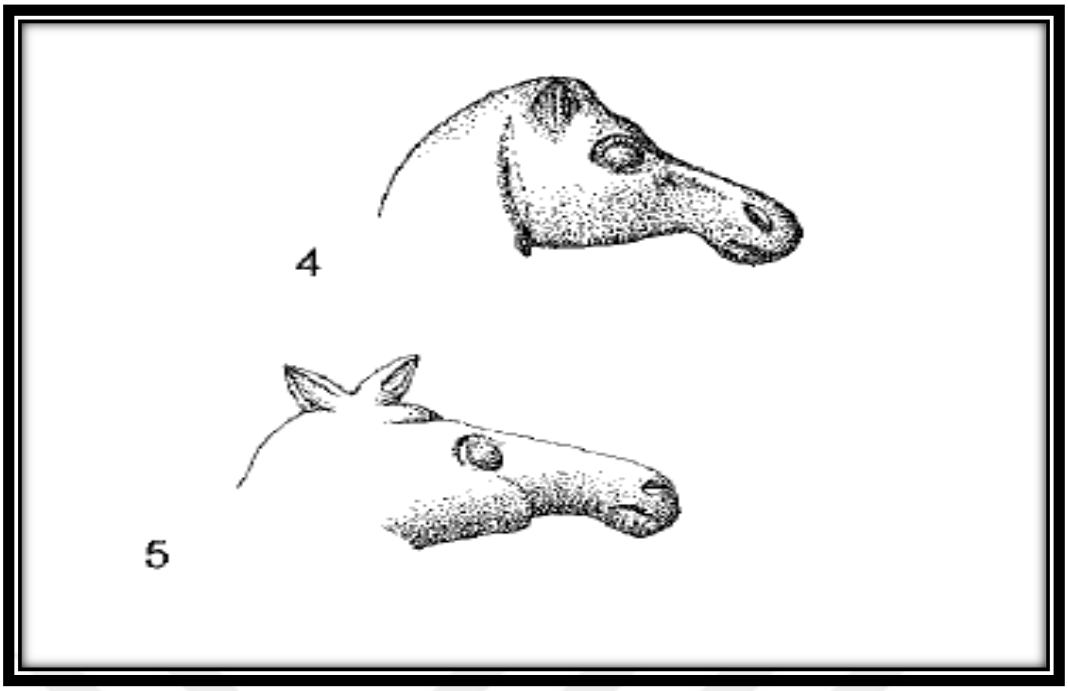
EK-2 Resimler

Resim 1a: Yalburt Anıtı 13. Blok (M. Poetto, 1993, Tav. XIX).

Resim 1b: Yalburt Anıtı 13. blok (M. Poetto, 1993, Tav. XIX; S. Alp, 2000, s. 167).

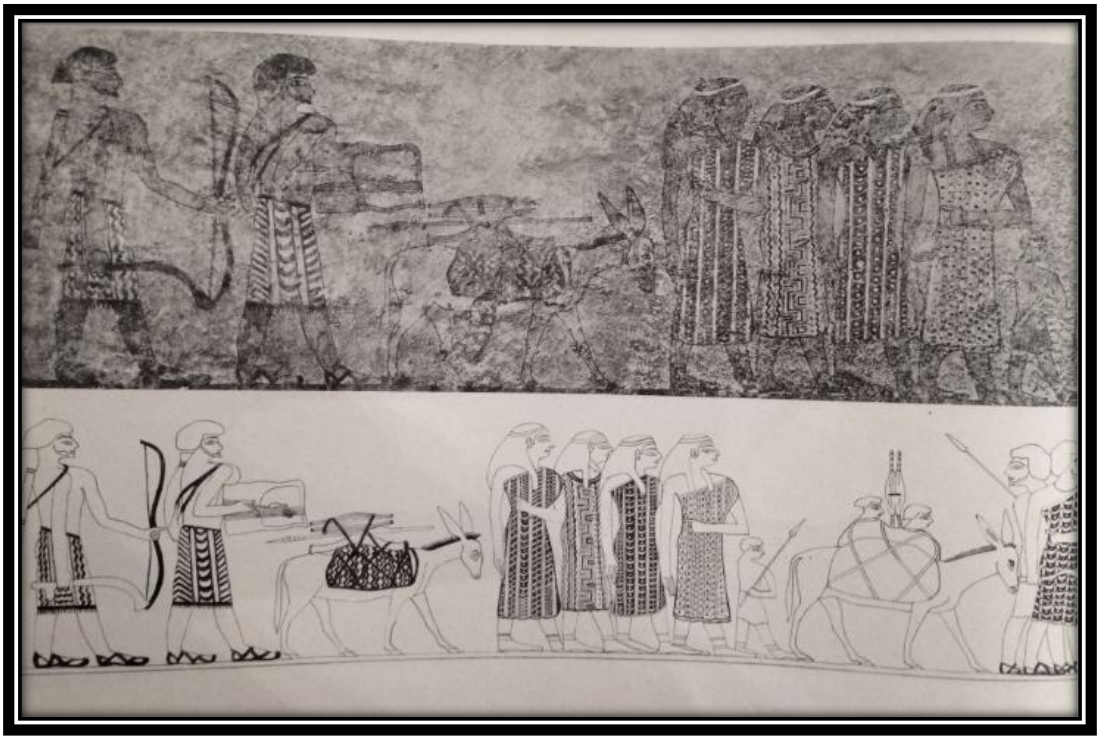
Resim 2: Boğazköy'den atgilleri gösteren rölyef parçaları (W. Dörfler vd., 2011, Şek. 6.4-5, s. 118).

Resim 3: Kargamış kabartmalarında bir eşeğin götürülüşü (H. Th. Bossert, 1942, Şekil 839, s. 208).

Resim 4: Kargamış kabartmalarında bir eşeğin götürülüşü, yakın plan (H.Th. Bossert, 1942, Şekil 840, s. 208).

Resim 5: Eşekler – Mısır tasvirlerinde yük kervanı (W. Wreszinski, Atlas zur Altägyptischen Kulturgeschichte, Teil II, 1923-1935 Leipzig).

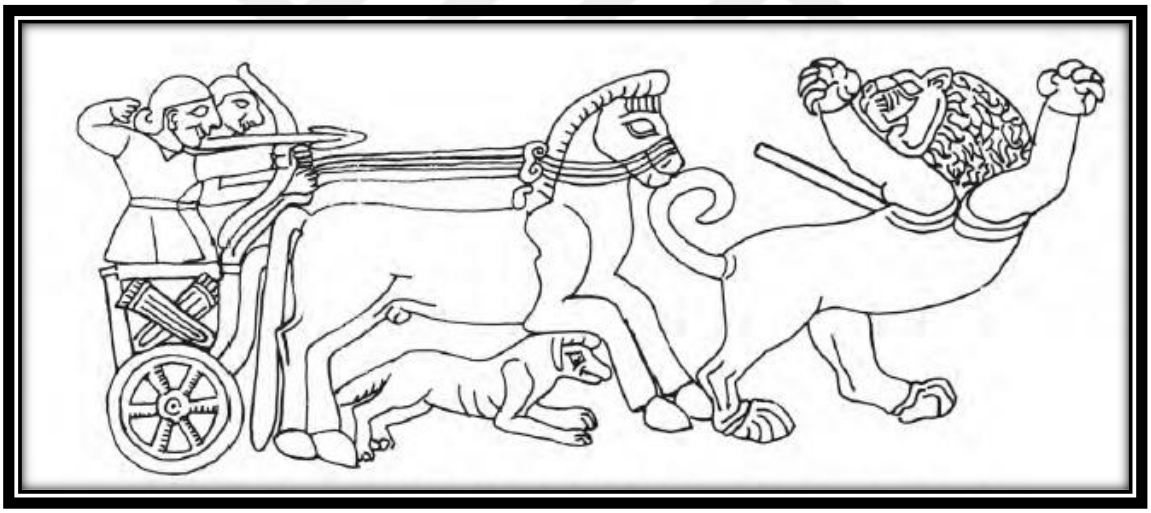
Resim 6a: Kültepe mühür baskılarında diğer hayvanlarla birlikte dik kalkmış bir eşeğin tasviri (T. Özgüç, N. Özgüç, 1953, Res. 708).

Resim 6b: Kültepe mühür baskılarında sırtı uzun bir eşek onun üzerinde ayakta duran Tanrı Pirwa ve öndeki kadın tasviri (K. Bittel, 1976, s. 98, Res. 87).

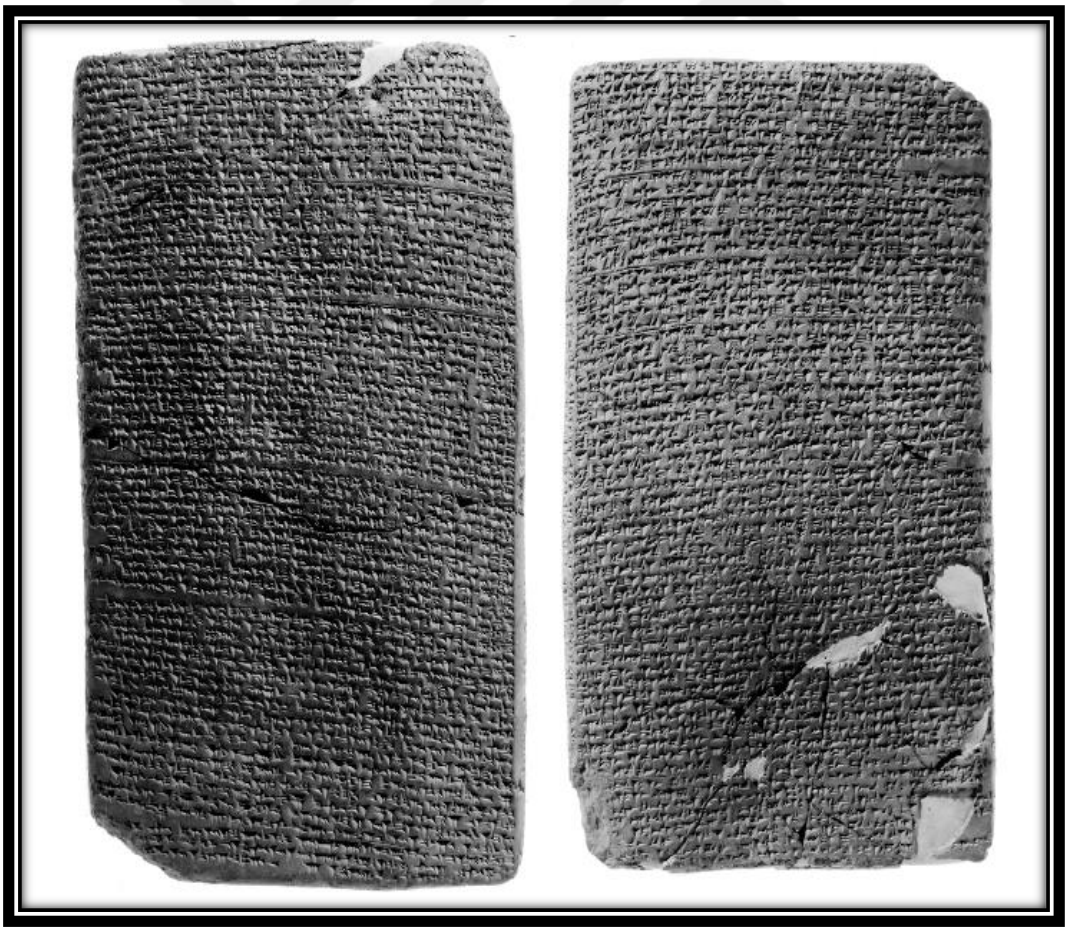
Resim 7a: İki tekerlekli at arabası ile bir aslan avı ve atın altındaki köpek: Malatya Kabartması. Asur etkisinde Neo-Hitit dönemi (Bossert, 1942, s. 183, res. 767).

Resim 7b: İki tekerlekli at arabası ile bir aslan avı ve atın altındaki köpek tasvir çizimi: Malatya Kabartması. Asur etkisinde Neo-Hitit dönemi (Collins, 1992, s. 2).

Resim 7c: İki tekerlekli at arabası ile bir geyik avı ve atın altındaki köpek tasviri: Malatya Kabartması. Asur etkisinde Neo-Hitit dönemi (Bossert, 1942, s. 182, res. 764).

Resim 8: Kikkuli metinlerinin dördüncü tableti. Berlin, Vorderasiatisches Museum (P. Raulwing, 2009, Res. 2).

Resim 9: Hititlerin iki tekerlekli arabaları dörtnala ilerliyor (Gallop). Kadeş savaşı, II. Ramses dönemi (Bossert, 1942, s. 175, res. 750).

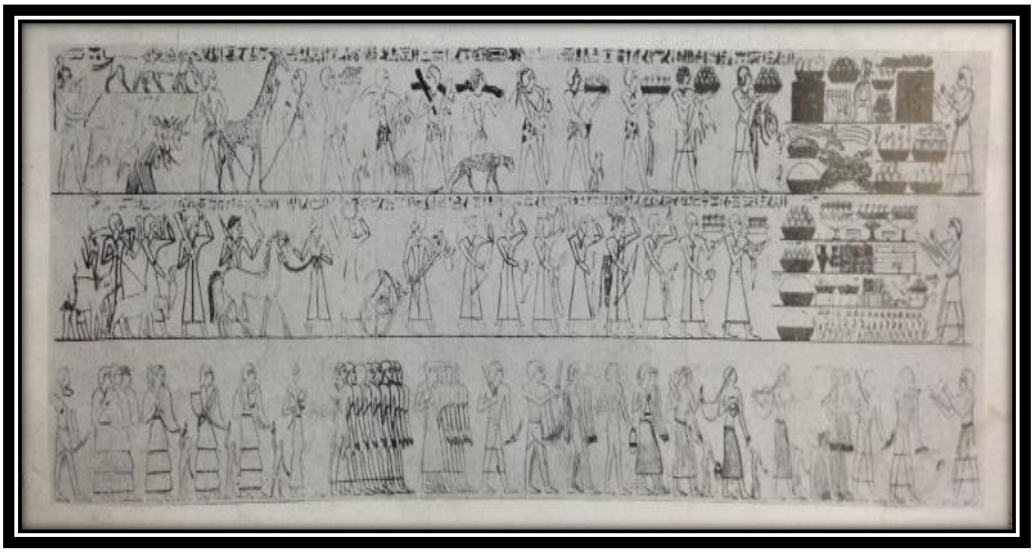
Resim 10a: Kültepe'de bulunmuş yerli üslupta bir mühürde at üstünde tanrı (N. Özgüç, 1953, Res. 34).

Resim 10b: Kültepe'de bulunmuş Suriye-Koloni üslubunda bir mühürde at üstündeki tahtta oturan tanrı (N. Özgüç, 1953, Res. 35).

Resim 10c: Kültepe'de bulunmuş Laqipum mührü üzerinde; 4 atın burunlarına takılan koşum iplerini tutan tanrıya doğru, aslana basan tanrı *ADAD*'ın ilerlediği tasvir (T. Özgüç - N. Özgüç, 1953, Res. 721; K. Bittel, 1976, s. 92, Res.73).

Resim 11: Orta sıradaki şeritte, tüm kuzey ülkelerinden en uzak Asya'ya kadar olan büyük ülkelerin Mısır'a getirdiği hediyeler arasında yer alan atlar. III. Tutmosis ve II. Amenophis dönemi (Bossert, 1942, s. 169, res. 738).

Resim 12: Kadeş savaşında bir Hatti prensi at arabasında. II. Ramses Dönemi (Bossert, 1942, s. 172, res. 746).

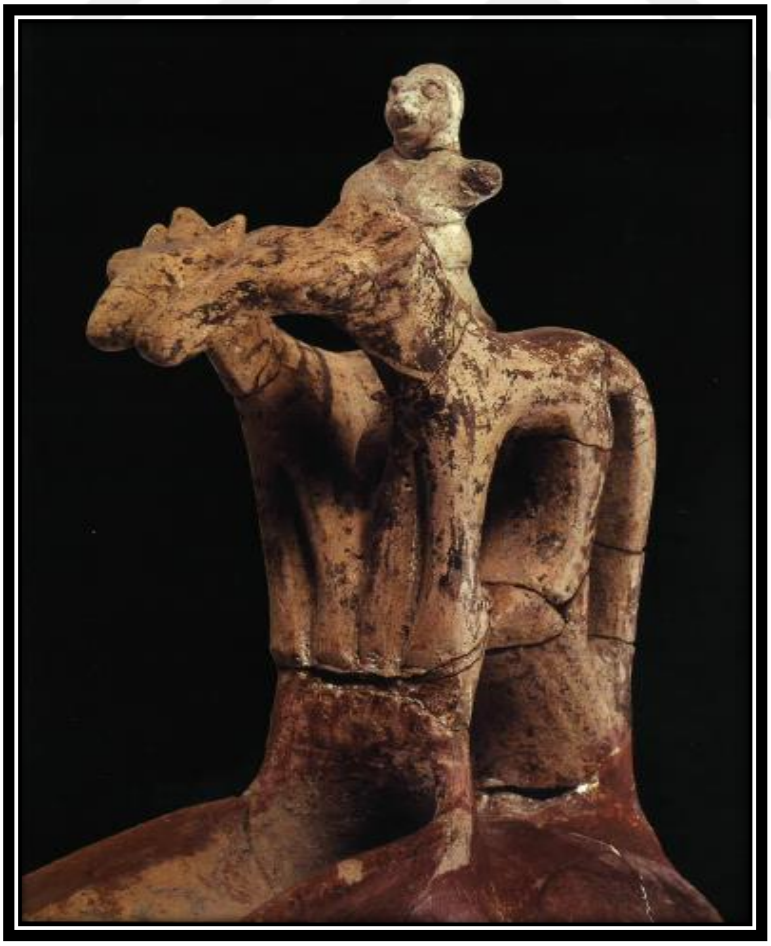
Resim 13a: Kadeş savaşında Hitit ordularının atlı savaş arabaları. II. Ramses dönemi (Bossert, 1942, s. 173, res. 747).

Resim 13b: Kadeş savaşında Hitit savaş arabalarının saldırısı. II. Ramses dönemi (Bossert, 1942, s. 174, res. 748).

Resim 14a: Geniş şerit kulpunun üzerinde iki at ve bir insan figürü bulunan gaga ağızlı testi Kültepe II. kat. (T. Özgüç, 2005, s. 160, res. 180).

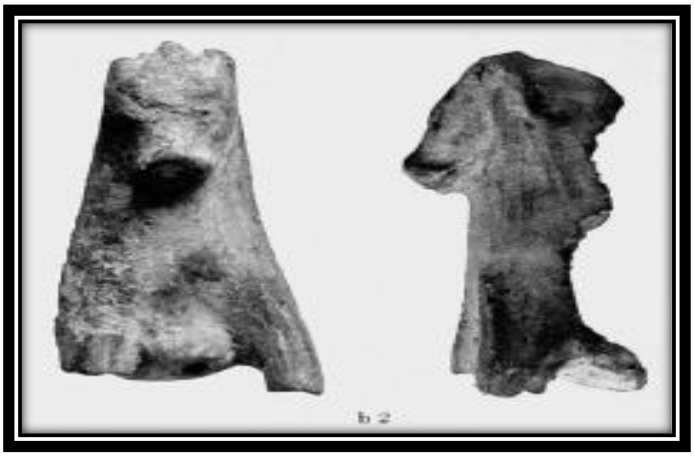
Resim 14b: Geniş şerit kulpunun üzerinde iki at ve bir insan figürü bulunan gaga ağızlı testi, kulp yakın plan. Kültepe II. kat. (T. Özgüç, 2005, s. 161, res. 183)

Resim 15a: Küp üzeri bezemede at. Alişar III. tabaka. (E. F. Schmidt, 1933, Plate V**)**

Resim 15b: Küp üzeri bezemede at, yakın plan. Alişar III. tabaka. **(**E. F. Schmidt, 1933, Plate V, b 140**)**

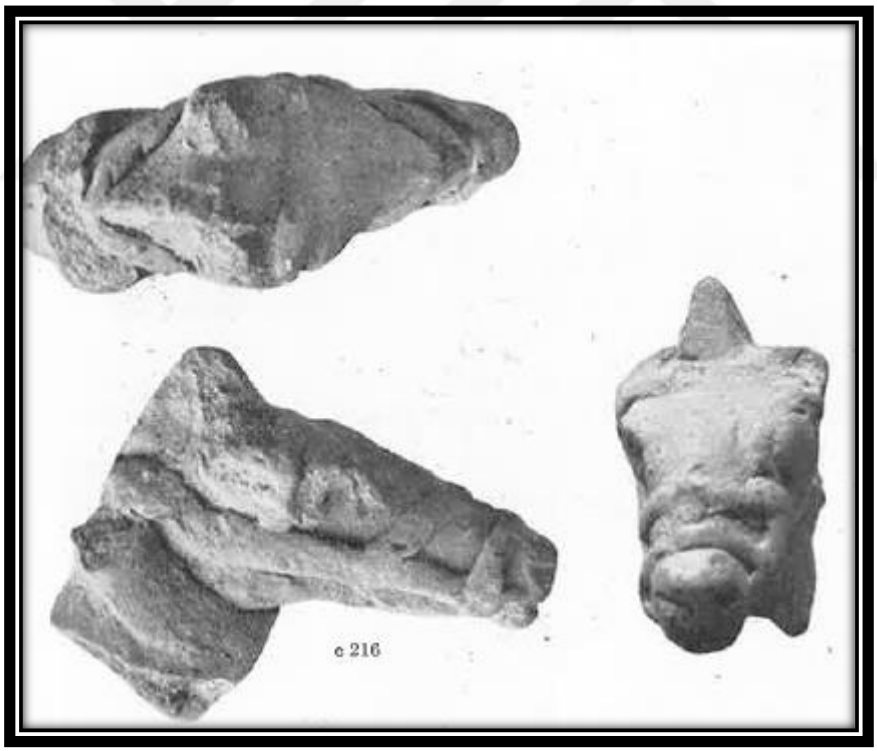
Resim 16: Zoomorfik bir kabın parçası olduğu düşünülen bir at figürü. Alişar, V. tabaka. **(**E. F. Schmidt, 1933, s. 62, Fig. 84, b 2)

Resim 17: Boğazköy kabartmalı vazo parçalarında at olması muhtemel parçalar. (R. M. Boehmer, 1983, nr. 88, 107, 108)

Resim 18: Karahöyük kazılarında bulunan at ritonu. (T. Özgüç, N. Özgüç, 1949, Lev. XLVII: 4)

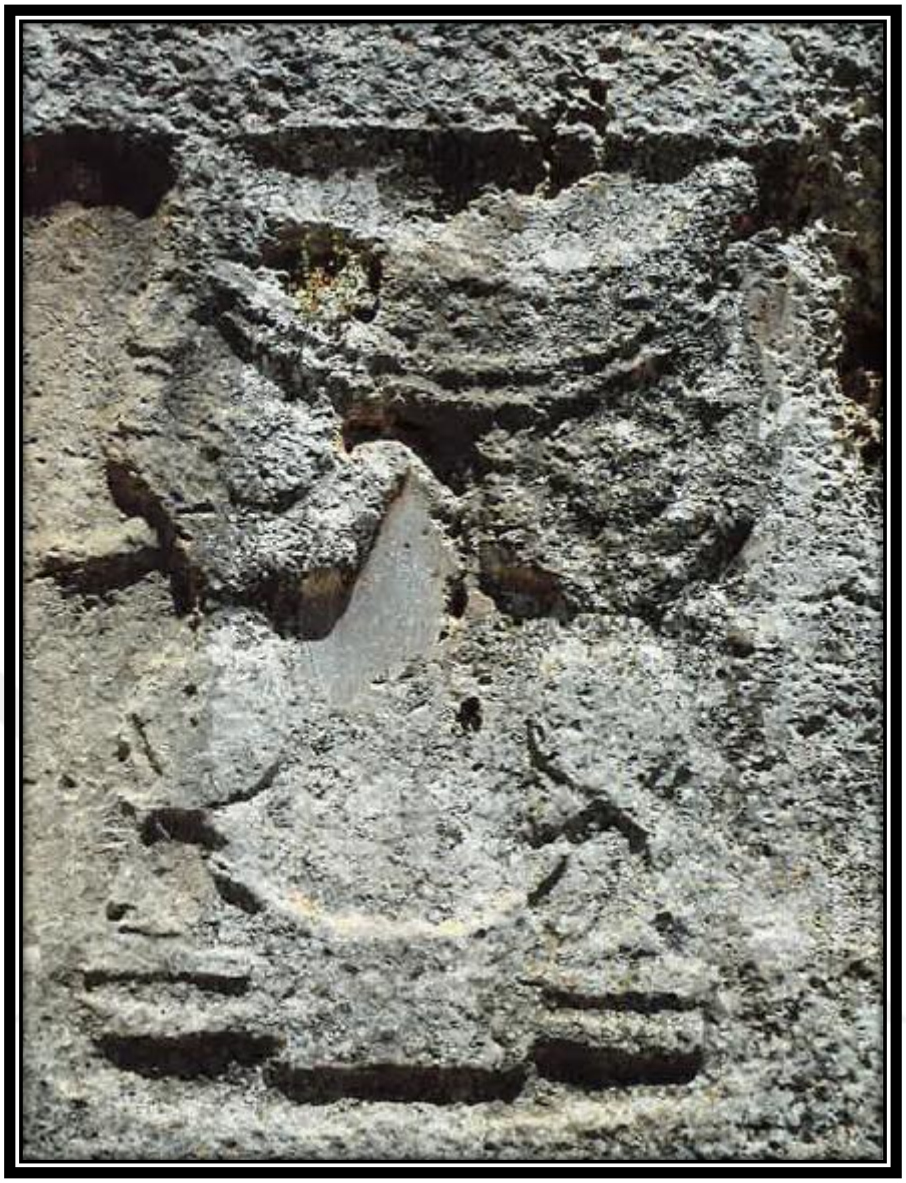
Resim 19a: Alişar Höyük'ün Hitit tabakasına ait, at başlığı geçirilmiş bir at kafası figürini. (H.H. von der Osten, 1937, Part 2, s. 197, Fig. 235, c 216.)

Resim 19b: Alişar Höyük'ün Hitit tabakasına ait, at figürini. (H.H. von der Osten, 1937, Part 2, s. 197, Fig. 235, d 2630.)

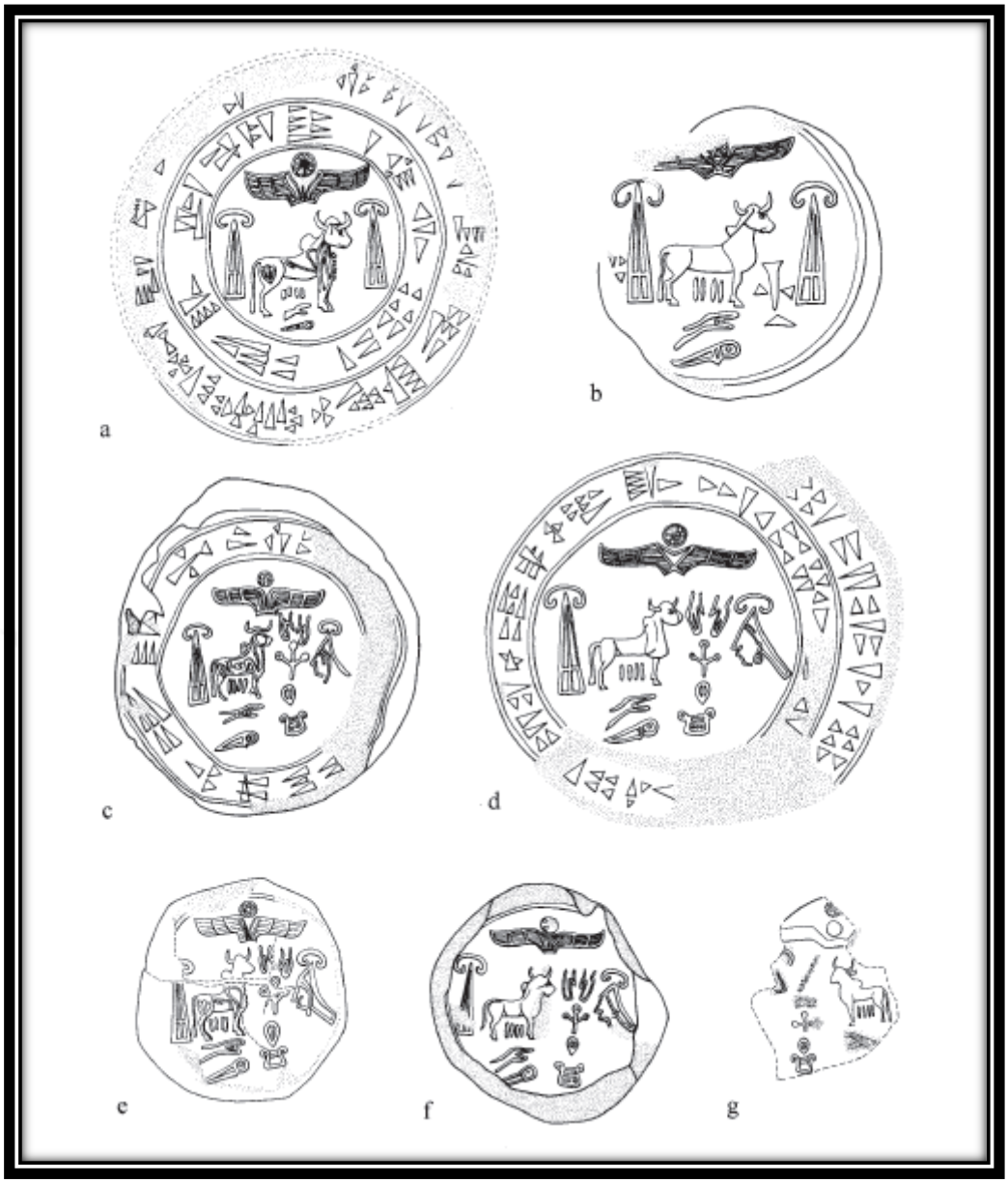
Resim 20: Alaca Höyük Sfenksli Kapı Batı Kulesi, Boğa/Fırtına Tanrısı ve Tapınma Sahnesi (M. Darga, 1992, Res. 138).

Resim 21: Çorum/Yazılıkaya A Galerisi, Boğa Adamlar Tasviri (M. Darga, 1992, s. 161, Res. 167).

Resim 22: Çorum/Yazılıkaya A Galerisi, Ana Sahne (H. Th. Bossert, 1942, 123, Res. 535).

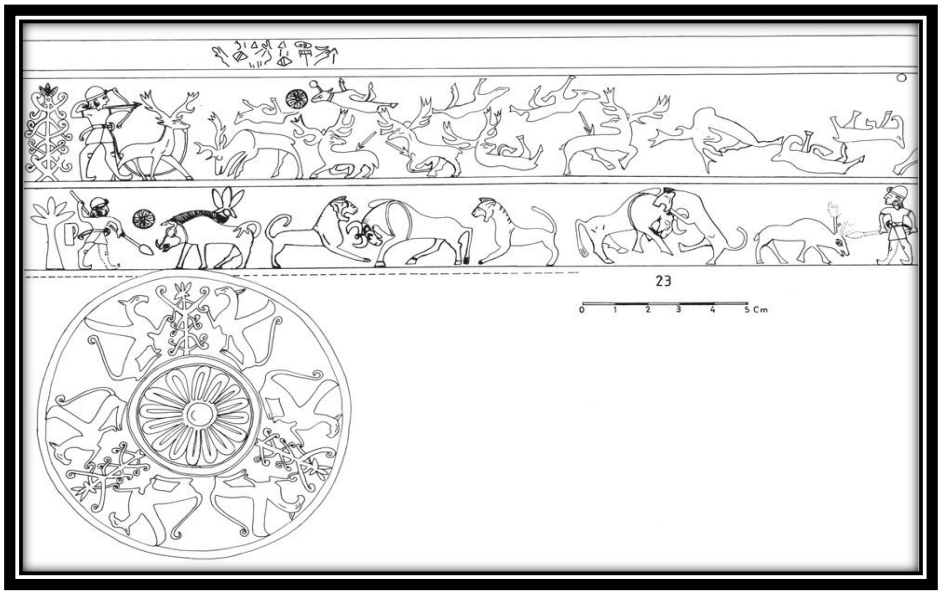
Resim 23: Boğazköy- Hattuša'daki Nişantepe arşivinden, II. Muwatalli'nin mühür baskıları (a-b) ve II. Muwatalli ile Tanuhepa (c-g) (S. Herbordt, 2010, Fig. 1).

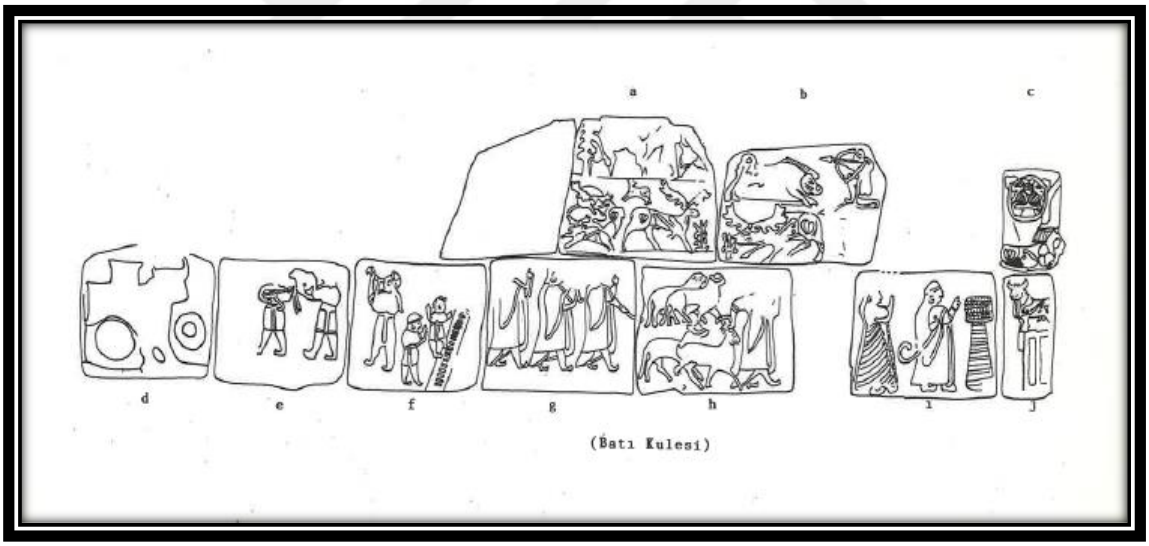
Resim 24: Alaca Höyük Sfenksli Kapı Batı Kulesi, sağa bakan boğa ortostatı (M. Darga, 1992, Res. 138).

Resim 25: Alaca Höyük, av sahneleri içinde yer alan boğa kabartmalı ortostat (M. Darga, 1992, s. 153, Res. 156).

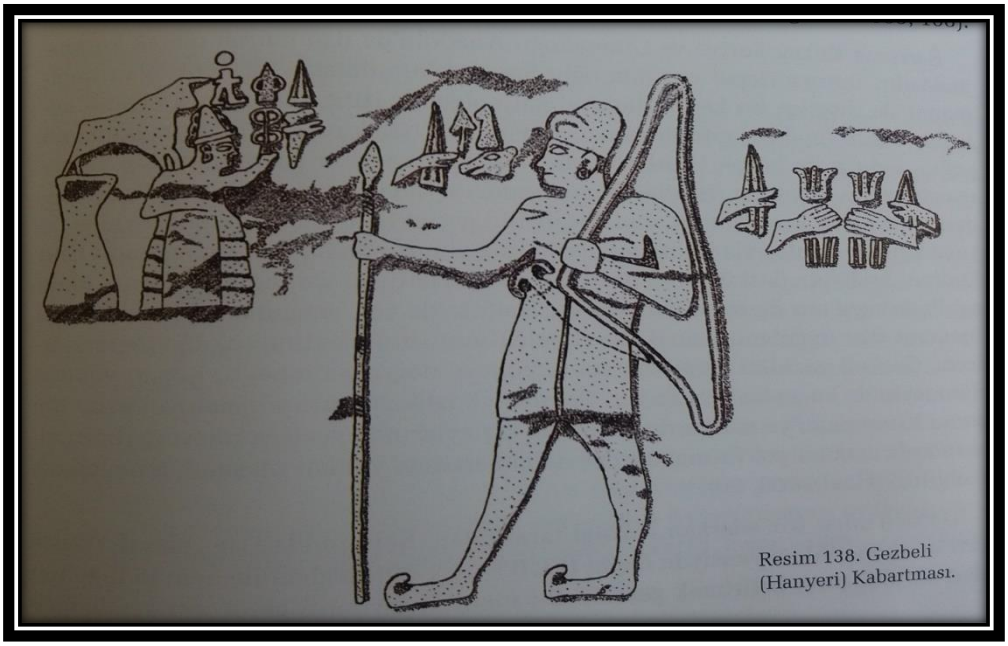
Resim 26: Kastamonu'daki bronz bir kasenin av sahnesi, yakın plan (K. Emre, A. Çınaroğlu, 1993, Fig. 23).

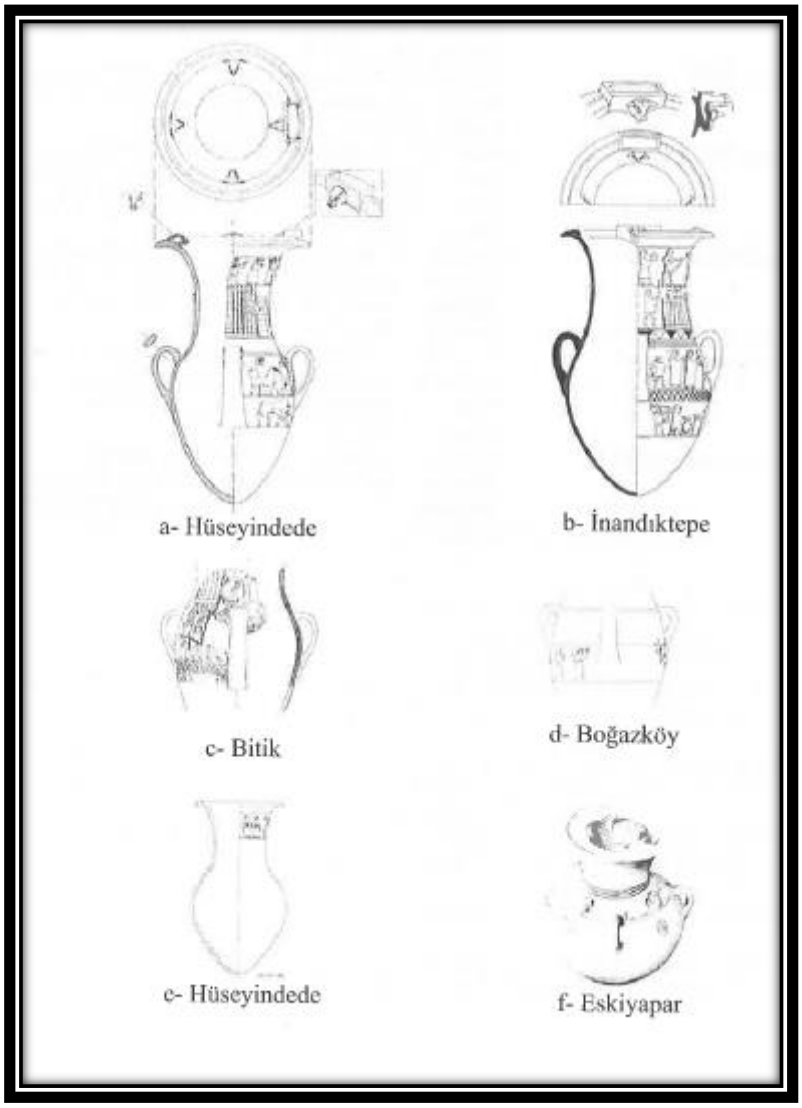
Resim 27: Alaca Höyük, batı kulesi ortostatları genel görünüm detaylı çizimi (H**.** Baltacioğlu, 1996, Res. 1).

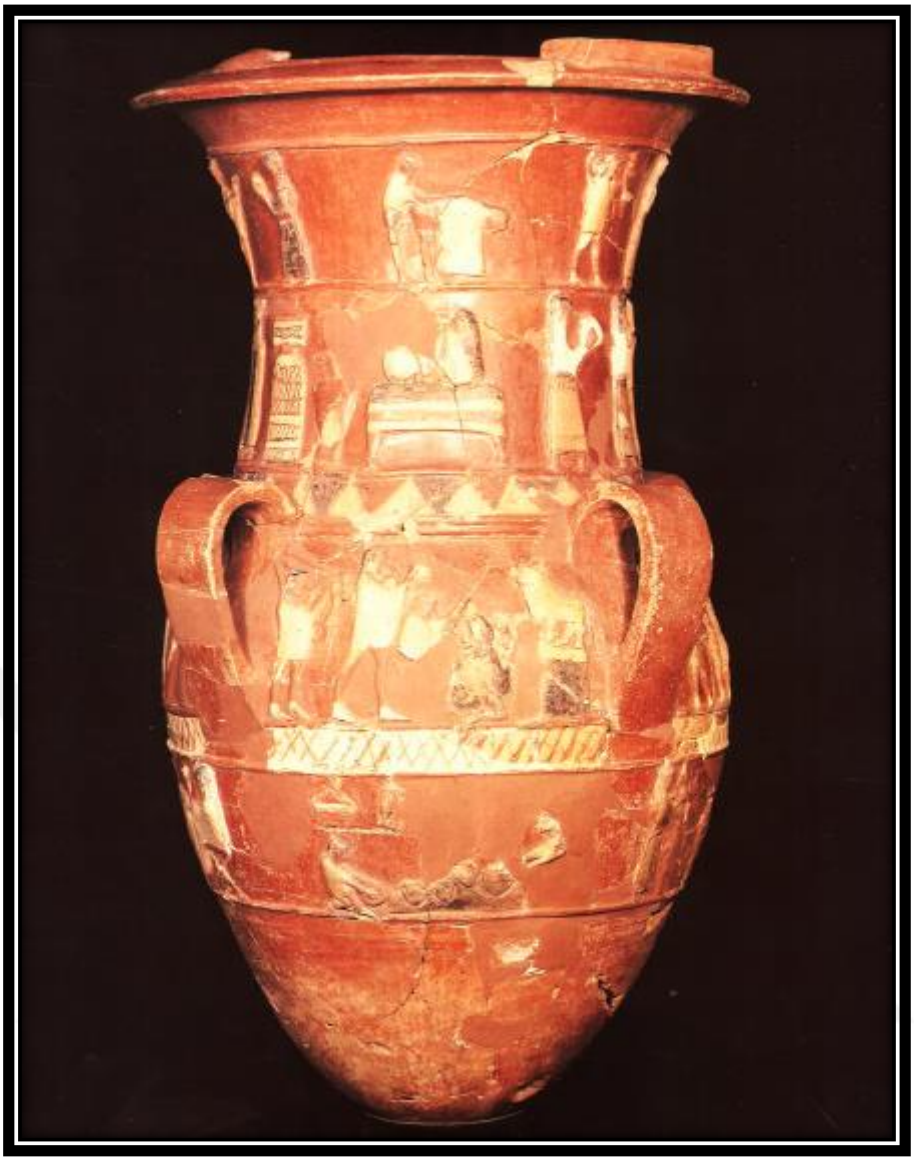
Resim 28: Kayseri/İmamkulu Kaya Anıtı üzerinde Fırtına Tanrısı'nın arabasını çeken boğalar (T. Yiğit ve diğerleri, 2016, s. 172, Res. 133).

Resim 29: Gezbeli (Hanyeri) Kabatrması'nda boğa detayı (T. Yiğit ve diğerleri, 2016, s. 179, Res. 138).

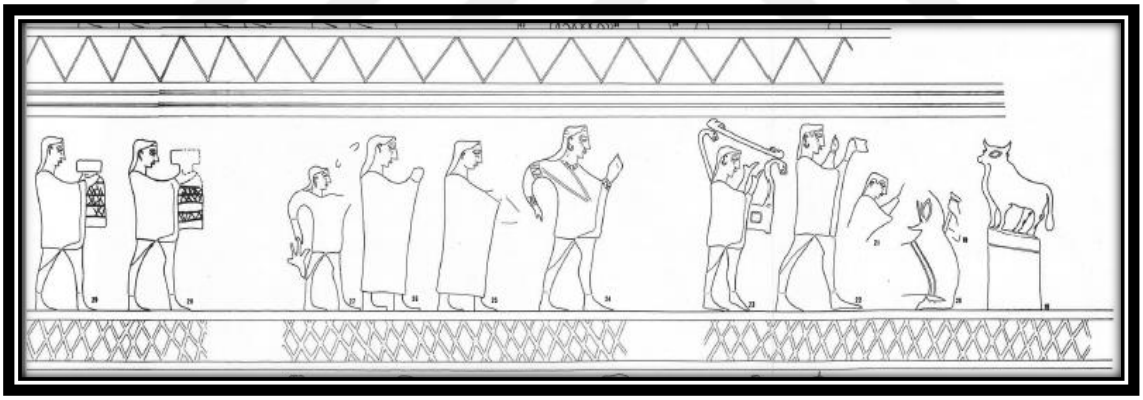
Resim 30: Eski Hitit dönemine tarihlenen boğa kabartmalı vazolar (T. Yıldırım, 2006, Lev. I, Şekil 1; T. Yıldırım, 2008, Fig. 1).

Resim 31a: İnandıktepe vazosu genel görünüm (M. Darga, 1992, Res. 41).

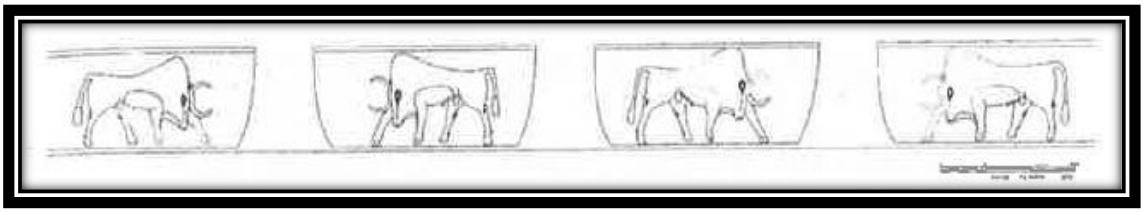
Resim 31b: İnandıktepe vazosu II. frizde, kaidesi üzerinde duran boğa ve onun önünde kurban edilen boğa (T. Özgüç, 1988, Lev. PL I, 1).

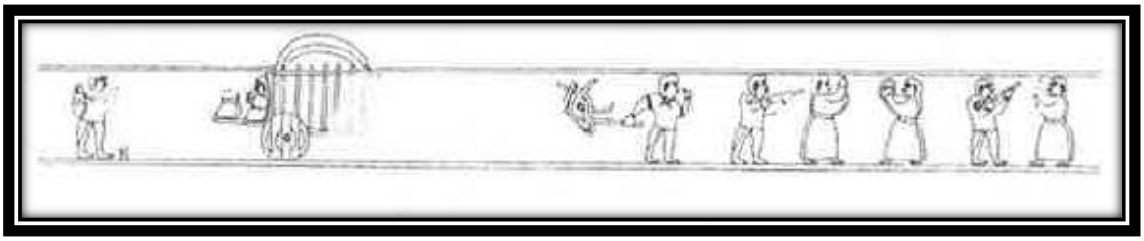
Resim 31c: İnandıktepe vazosu II. frizde bulunan kaidesi üzerinde duran boğa ve onun önünde kurban edilen boğa ile devam eden sahnenin detaylı çizimi(T. Özgüç, 1988, Res. 64).

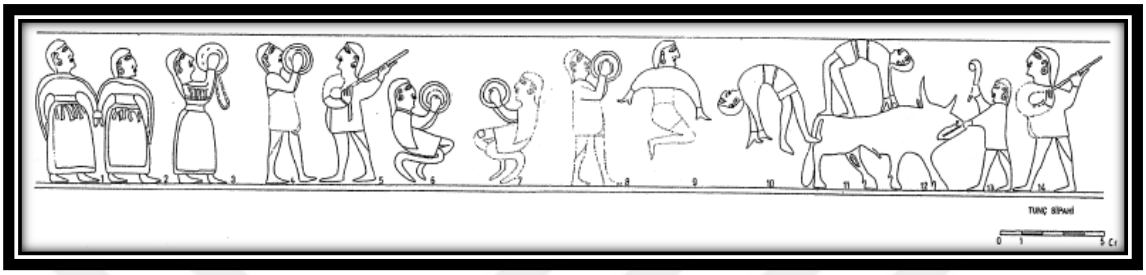
Resim 32: Hüseyindede Büyük vazosu ve Hüseyindede Küçük vazosu ile frizinin çizimi (İ. Tunç Sipahi, 2014a, Res. 9-10).

Resim 33a: Hüseyindede Büyük vazosunun birinci frizinde bulunan boğalar (T. Yıldırım, 2006, Şekil 2; T. Yıldırım, 2008, Fig. 3).

Resim 33b: Hüseyindede Büyük vazosunun son frizinde bulunan öküz arabası (T. Yıldırım, 2006, Şekil 5; T. Yıldırım, 2008, Fig. 6).

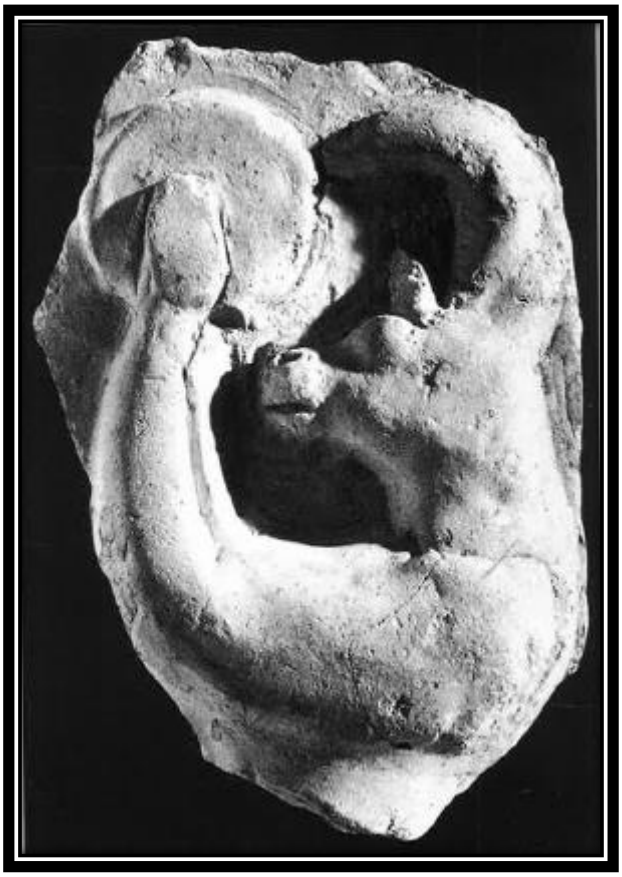
Resim 34a: Hüseyindede Küçük vazosunda boğa atlama sahnesi tüm friz çizimi (T. Sipahi, 2005, Fig. 1; T. Yıldırım, 2008, Fig. 6).

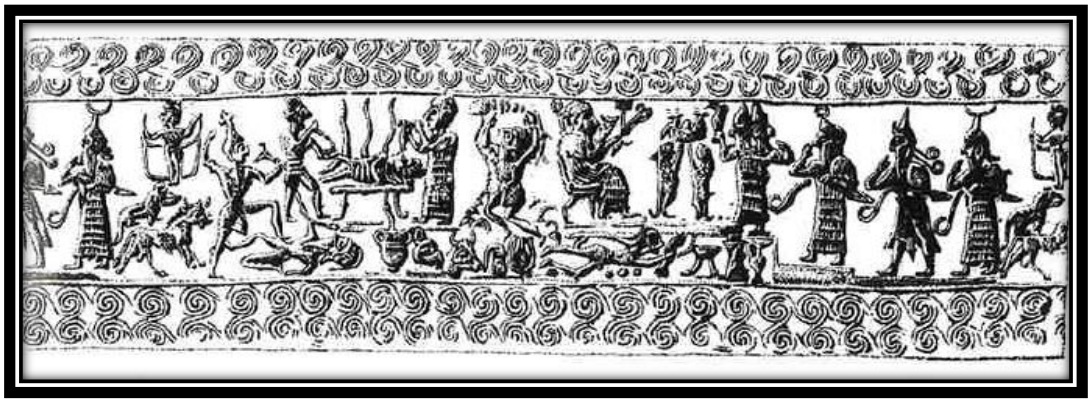
Resim 34b: Hüseyindede Küçük vazosunda boğa atlama sahnesi yakın plan (T. Sipahi, 2000, Fig. 9, a).

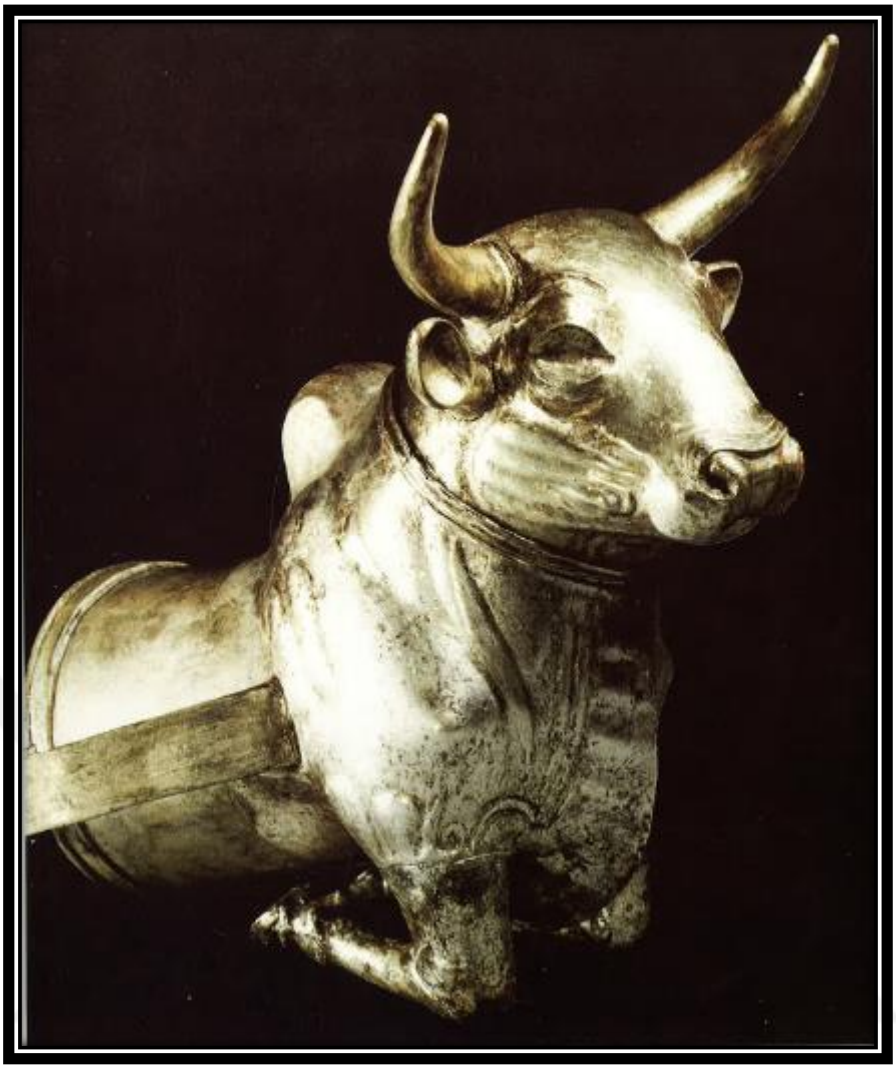
Resim 35: Eskiyapar, Gri astarlı beşinci vazoya ait parça üzerinde bulunan boğa figürü (T. Özgüç, 1988, Lev 75, 1-2).

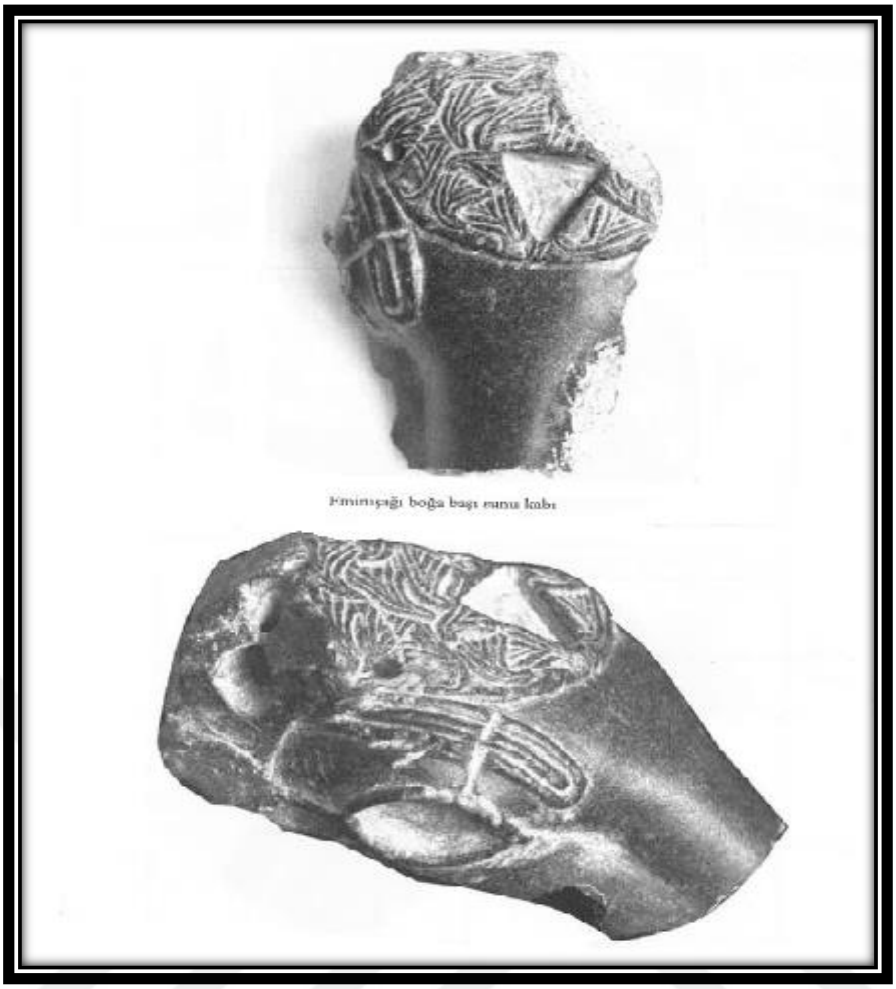
Resim 36: Boğazköy, tef çalan boğa ya da keçi adam rölyefli bir vazo parçası (M. Darga, 1992, s. 61, Res. 44).

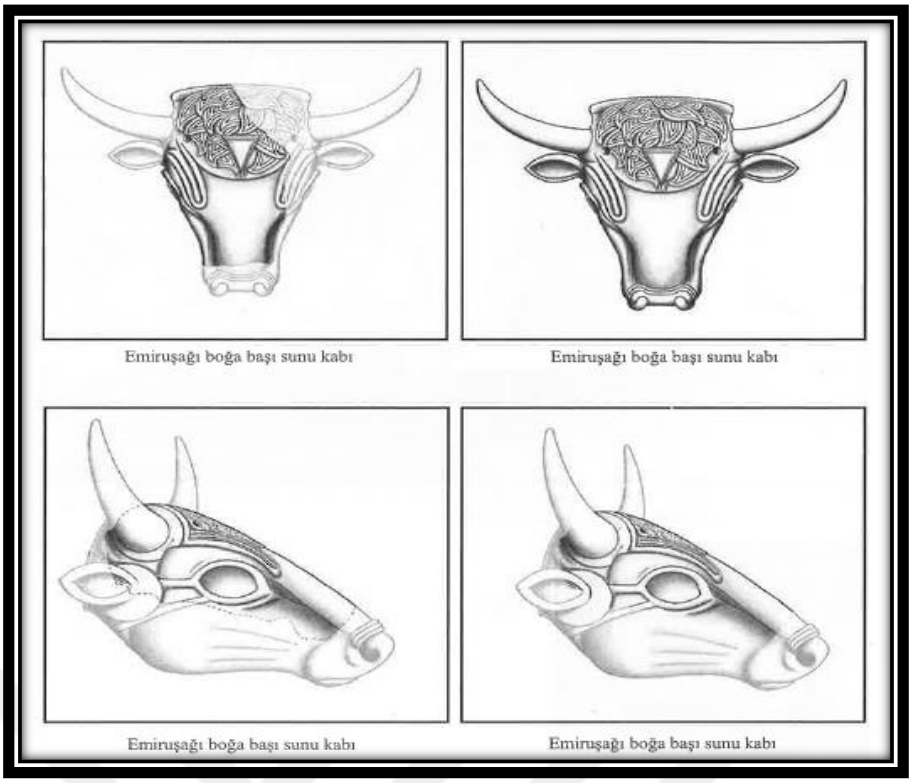
Resim 37: Eski Hitit Dönemi'ne ait Tyszkiewicz mührü (S. Alp, 1999, s. 43).

Resim 38: Boğa şekilli içki kabı, Eski Hitit Krallık Dönemi (M. Darga, 1992, s. 38, Res. 17).

Resim 39a: Kayseri, Emiruşağı, Hitit İmparatorluk dönemi boğa başı içki sunu kabı, üstten ve sağdan görünüşü (S. Güneri, 2010, s. 378, Res. 31-32).

Resim 39b: Kayseri, Emiruşağı, Hitit İmparatorluk dönemi boğa başı içki sunu kabı, üstten ve sağdan tamamlama çizimleri (S. Güneri, 2010, s. 379, Res. 33-36).

Resim 40: Boğazkale/Büyükkale, pişmiş topraktan boğa şekilli içki kapları (M. Darga, 1992, s. 41, Res. 18).

Resim 41: Çankırı / İnadıktepe tapınağında bulunmuş olan boğa şekilli içki kapları (T. Özgüç, 1988, s. Lev.-PL 61: M. Darga, 1992, s. 43, Res. 21).

Resim 42: Alişar Höyük, Boğa başı şeklinde içki kapları ve alınlarındaki üçgen tasarım (H. H. von der Osten, 1937, Part 2, s. 172, Fig. 214, e 2045 ve s. 160, Fig. 210, c 762).

Resim 43: Tokat'ta bulunmuş pişmiş topraktan boğa başı (M. Darga, 1992, s. 42, Res. 19).

Resim 44a: Kırşehir, Öküztaş Altarı ön yüz (Çift başlı boğa altarı) (T. Yiğit ve diğerleri, 2016, s. 97, Res. 68).

Resim 44b: Kırşehir, Öküztaş Altarı yan yüz (Çift başlı boğa altarı) (T. Yiğit ve diğerleri, 2016, s. 96, Res. 67).

Resim 45: Kilden yapılmış boğa başı figürini, Boğazköy. (H.Th. Bossert, 1942, s. 146, Fig. 624.)

Resim 46: Kilden yapılmış boğa başı figürini, Alaca Höyük (H.Th. Bossert, 1942, s. 146, Fig. 625).

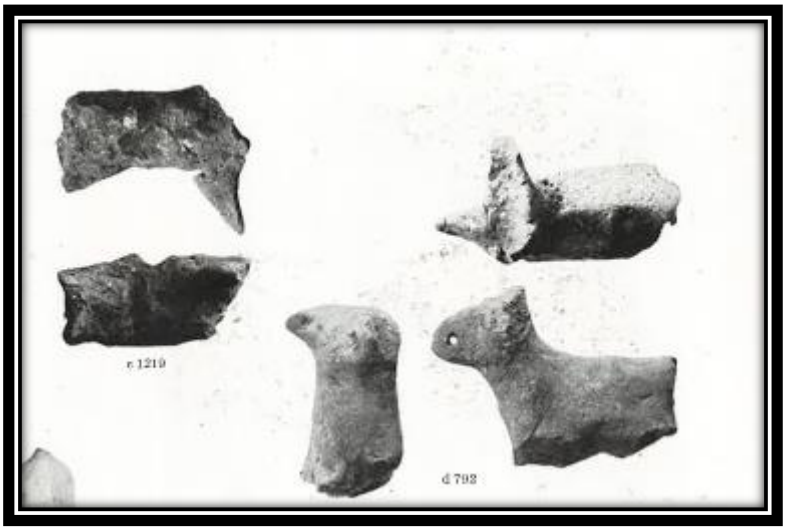
Resim 47: Alişar Hitit tabakası, boğa başı (H. H. von der Osten, 1937, Part 2, s. 199, Fig. 237, b 1437).

Resim 48: Alişar Hitit tabakası, alnında üçgen tasarım bulunan boğa başı figürini. (H. H. von der Osten, 1937, Part 2, s. 203, Fig. 242, e 2262).

Resim 49: Alişar höyük, Hitit tabakası, camız veya manda olduğu düşünülen bir figürin. (H. H. von der Osten, 1937, Part 2, s. 198, Fig. 236, e 835).

Resim 50: Alişar Hitit tabakasında sığır veya boğa figürinleri olarak tanımlanan figürinler. (H. H. von der Osten, 1937, Part 2, s. 198

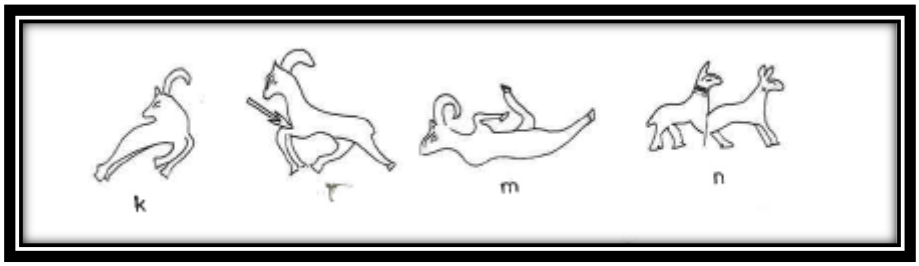
Resim 51: Bütün olarak kurban edilen bir keçi, Ortaköy (M. Süel, 2013, s. 80, Res. 3).

Resim 52: Alaca Höyük. Sfenksli Kapı, batı kulesi, kurbanlık keçileri götüren rahip (M. Darga, 1992, s. 147, Res. 152).

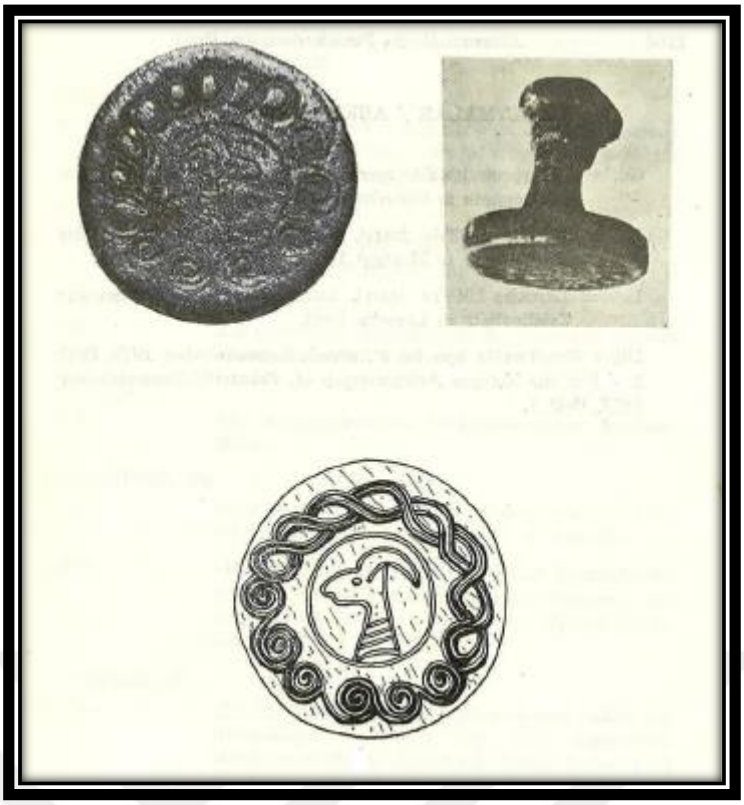
Resim 53a: Kastamonu'daki bronz bir kasenin av sahnesi, genel görünüş (K. Emre, A. Çınaroğlu, 1993, Fig. 23; Collins, 2010, Fig. 7).

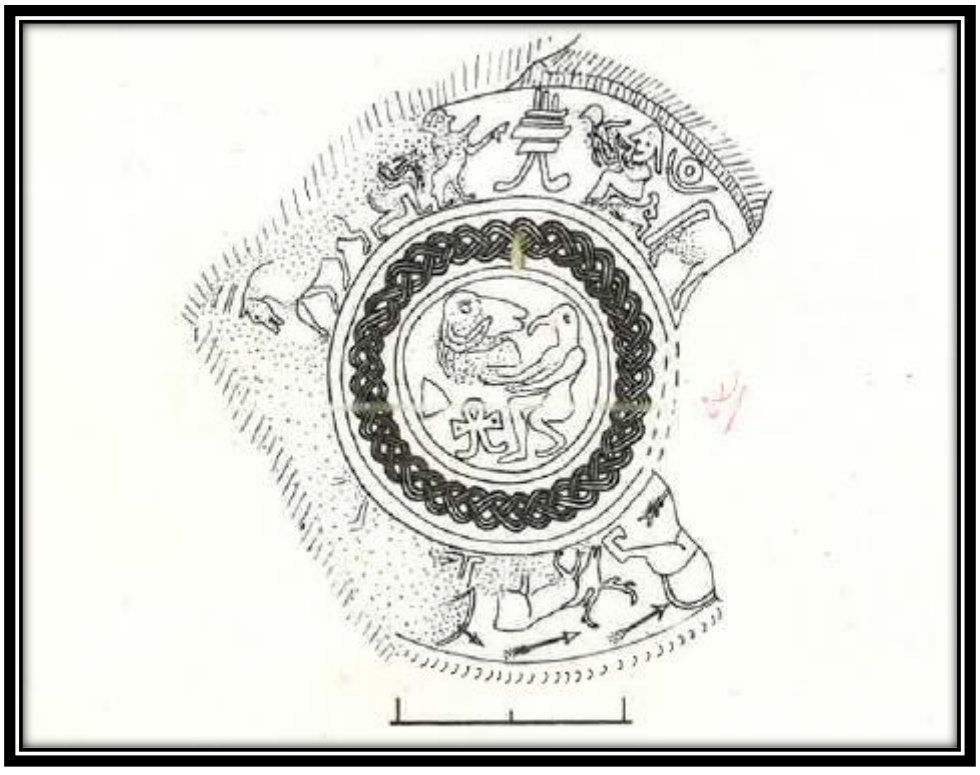
Resim 53b: Kastamonu'daki bronz bir kasenin av sahnesinde bulunan keçiler ve çiftleşen koyunlar(K. Emre, A. Çınaroğlu, 1993, Fig. 24).

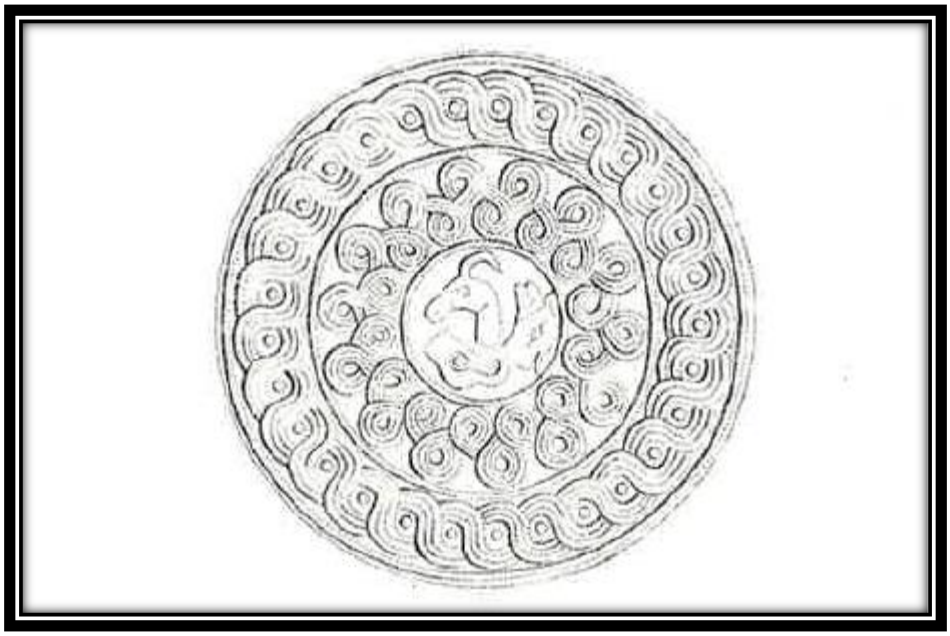
Resim 54: Boğazköy, dağ keçisi rölyefli vazodan bir parça. Boğazköy Müzesi (M. Darga, 1992, s. 62, Res. 46).

Resim 55: Eski Hitit dönemine ait çekiç başlı, gümüş alaşımlı bir mühür baskısı (M. A. Dinçol, 1983, Lev. I).

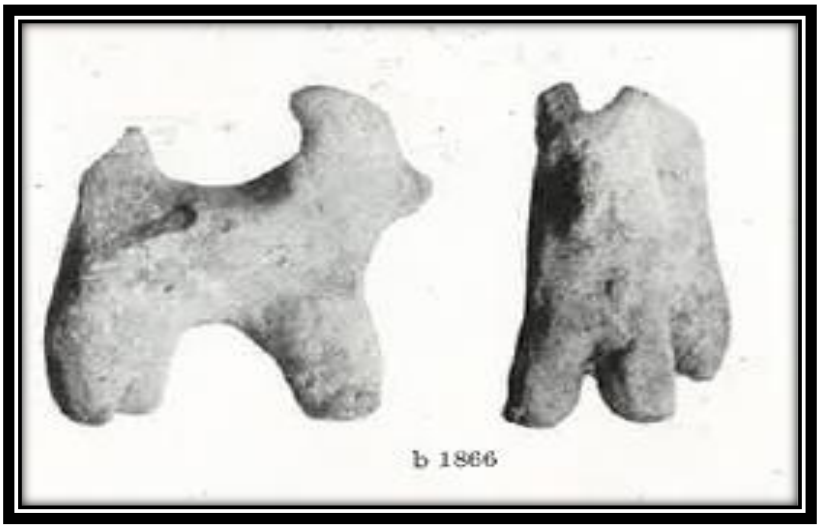
Resim 56: Boğazköy mühürlerinden bir örnekte keçi (H. G. Güterbock, 1942, Nr. 220).

Resim 57: Konya civarında Karahöyük kazılarında bulunan mühürlerden bir örnek: Keçi, Kartal ve Boğa baskısı (S. Alp, 1972. Nr. 46, Şekil 62).

Resim 58: Boğazköy-Hattuša Aşağı Şehir kuzeyinde ele geçen keçi başı şekilli içki kabı (A. Schachner, 2016, Res. 13a, 13b).

Resim 59: Alişar Höyük'ün Hitit tabakasında bulunan keçi figürini (H. H. von der Osten, 1937, Part 2, s. 198, Fig. 236, No. b 1866).

Resim 60: Kültepe Mühür baskısında domuz üzerinde duran Tanrı *USMU* (T. Özgüç, N. Özgüç, 1953, Lev. LXIV, res. 722).

Resim 61: Alacahöyük kabartmaları arasında bir erkek yaban domuzu avı tasviri (H. Th. Bossert, 1942, Res. 521; T. Yiğit ve diğerleri, s. 87, Res. 58).

Resim 62a: Yazılıkaya D galerisi, domuz kurbanı ve kurban kasesi (K. Bittel Ve diğerleri, 1975, s. 64, Res. 46-47).

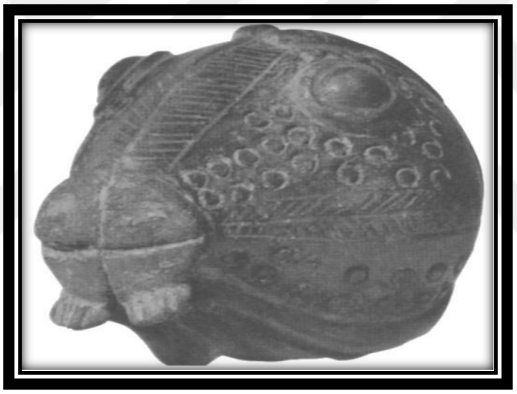
Resim 62b: Ortaköy-Ağılönü bölgesinde M 1 Alanı, 4 no'lu kurban çukuru ve içindeki domuz iskeleti (M. Süel, 2010, s. 41, Res. 10).

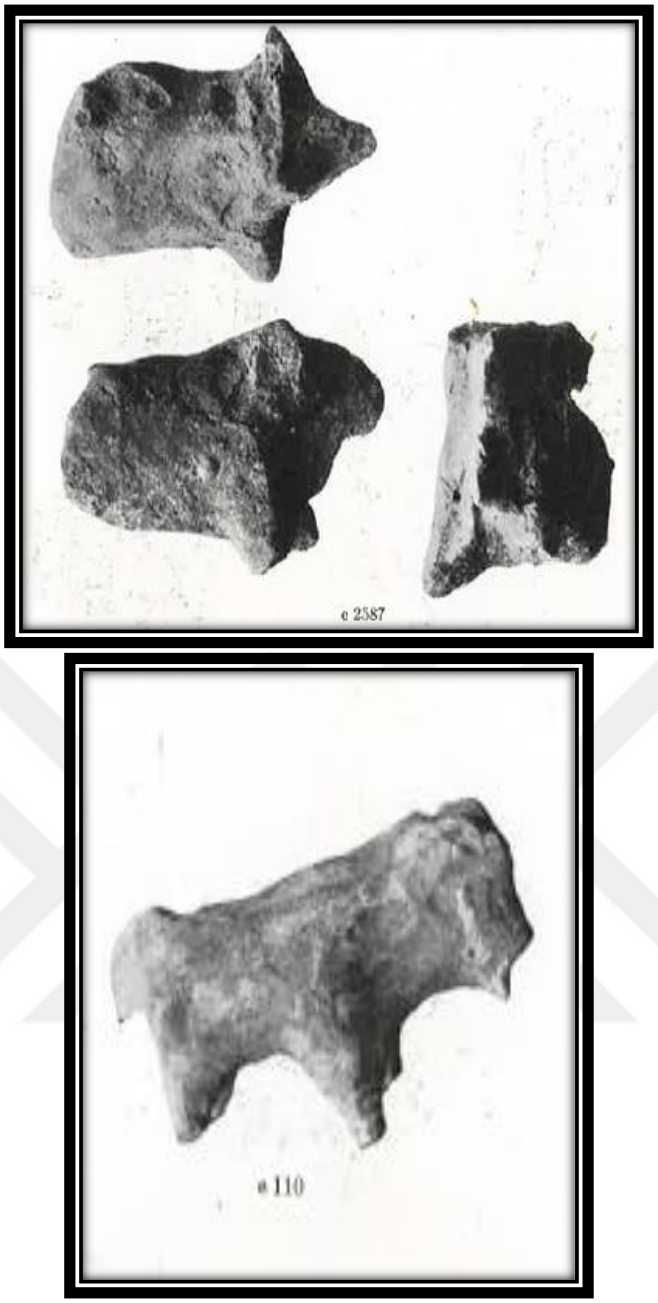
Resim 63: Kültepe'den domuz ritonu (T. Özgüç, 2005, s. 172, Res. 194).

Resim 64: Kültepe Ib katında bir kadın mezarında ele geçen yarı şeffaf pembe taştan domuz başı (T. Özgüç, 2005, s. 203, Res. 237).

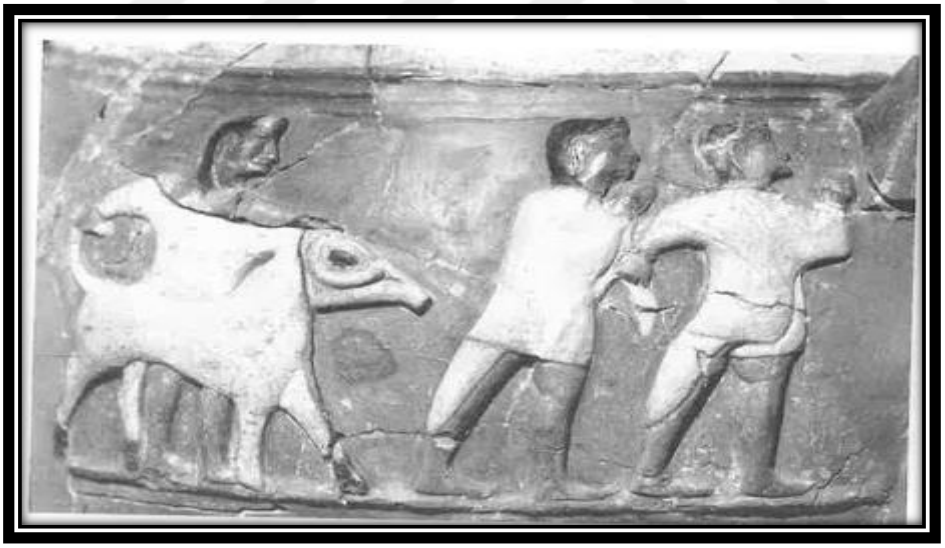
Resim 65: Kültepe, çömlek domuz başı (H. A. Hoffner, 1995, s. 109).

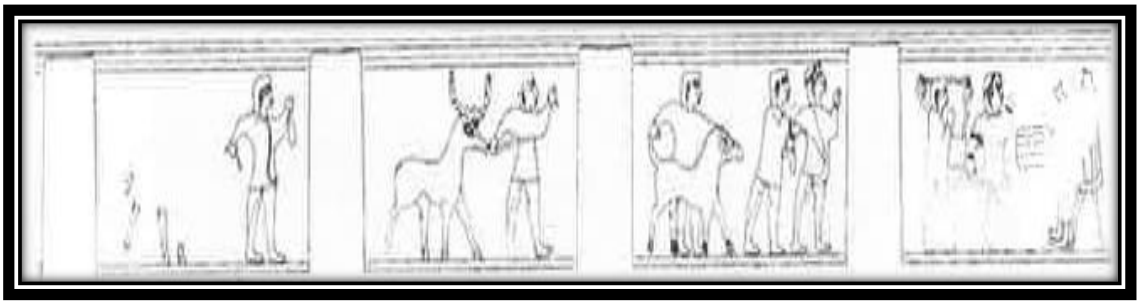
Resim 66: Alişar Höyük'te ele geçen domuz figürinleri (H. H. von der Osten, 1937, Part 2, s. 199, Fig. 237, No. e 2587 ve e 110).

Resim 67: Alacahöyük mezar buluntuları yakınında bulunan hayvan iskeletleri (R. O. Arık, 1937, s. 74, Şekil 105).

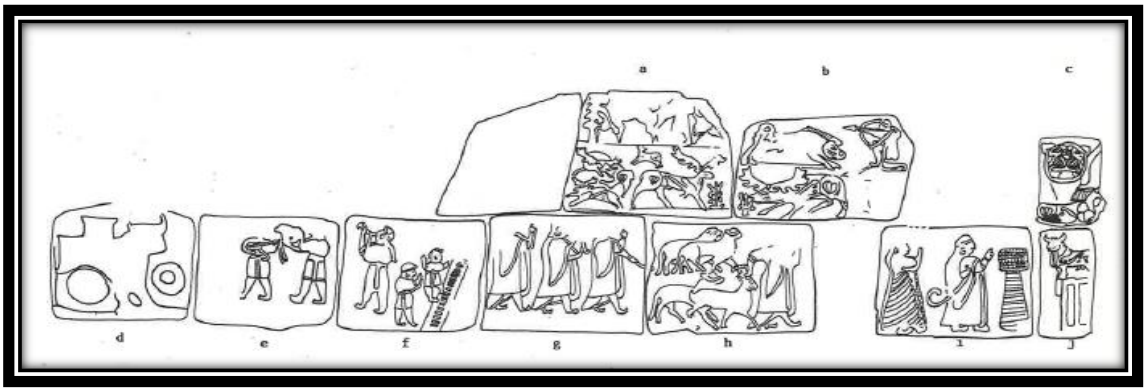
Resim 68a: Hüseyindede Büyük vazosu, kurban edilmek üzere götürülen koç (T. Yıldırım, 2006, Levha XI, Resim 11).

Resim 68b: Hüseyindede Büyük vazosunun ikinci frizinde kurban edilmek üzere götürülen koç ve diğer kurbanlıkların tasviri (T. Yıldırım, 2006, Levha II, Şekil 3).

Resim 69a: Alacahöyük Batı Kulesi ortostatlarında kurbanlıkların götürülüşü (P. Taracha, 2012, Fig. 2).

Resim 69b: Alacahöyük Batı Kulesi ortostatlarında kurbanlıkların götürülüş tasviri (H. Baltacioğlu, 1996b, Res. 1; P. Taracha, 2012, Fig. 2).

Resim 69c: Alacahöyük Batı Kulesi ortostatlarında bir keçi ve üç koçun götürülüşü sahnesi (T. Yiğit ve diğerleri, 2016, s. 80, Res. 52).

Resim 70: Konya/Karahöyük, yuvarlak damga mühür baskısında dağ koyunu (S. Alp, 1972, s. 158, Şekil 43).

Resim 71a: Kültepe, koçbaşlı vazo (T. Özgüç, N. Özgüç, 1953, Res. 282 a, b).

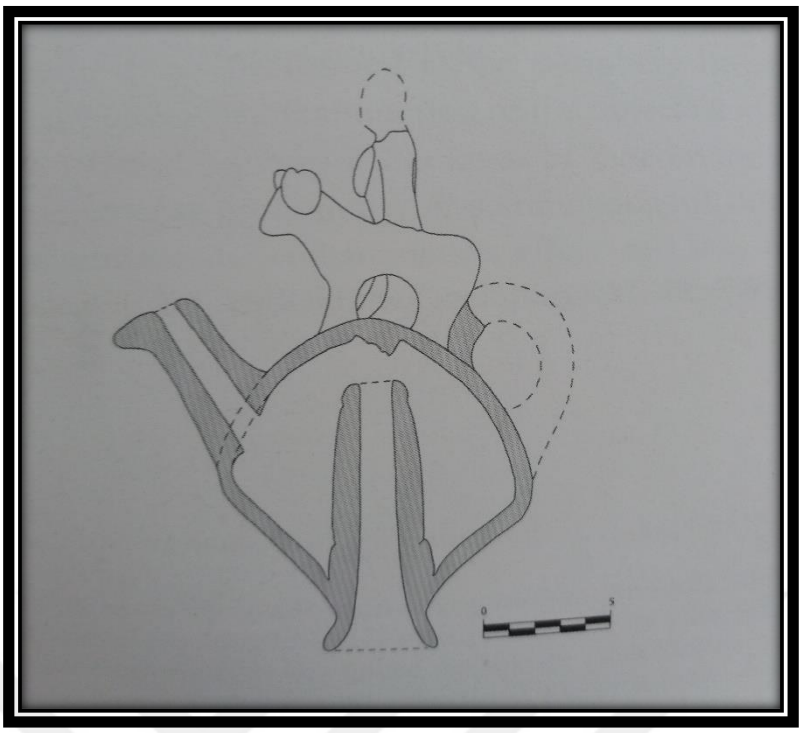
Resim 71b: Kültepe, koçbaşlı vazo. Boynuzları sağlam ve belirgindir (H.Th. Bossert, 1942, s. 146, Fig. 622).

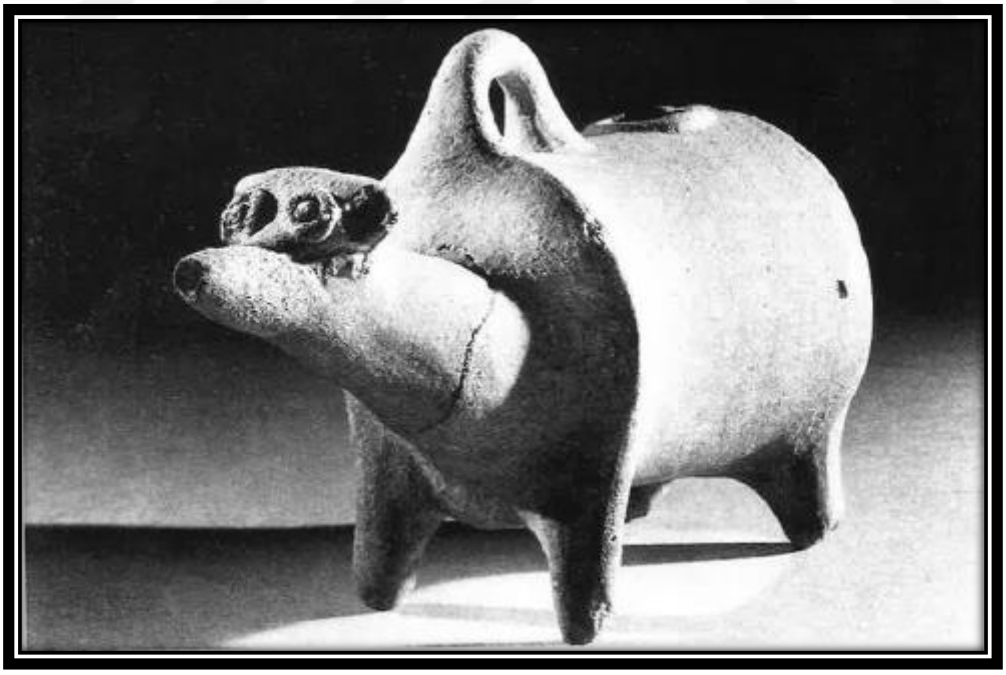
Resim 72: Eskiyapar Demir Çağı, koç ritonu (İ. T. Sipahi, 2014b, 56, Resim 3B).

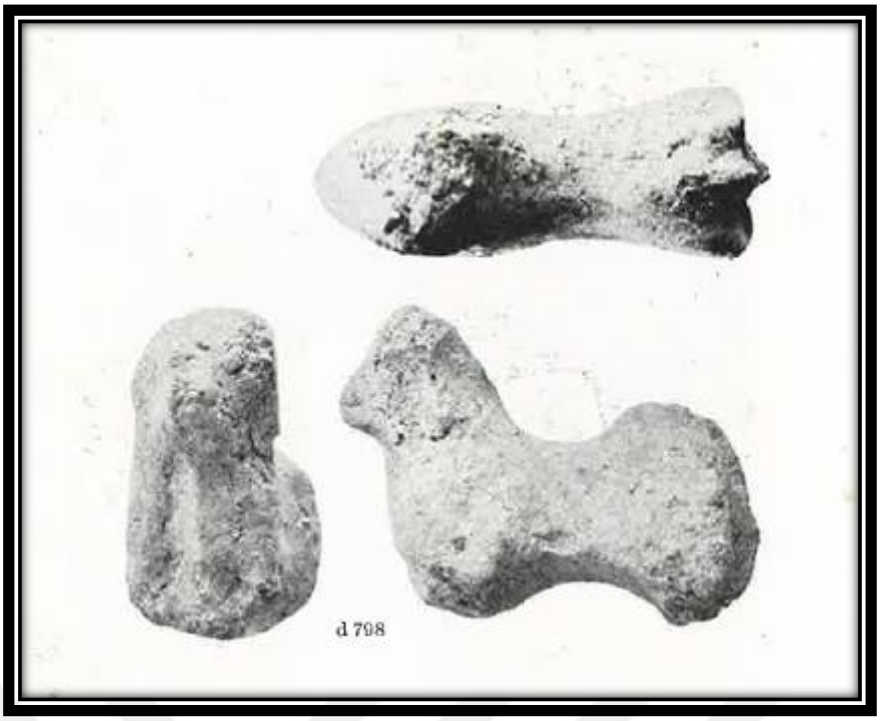
Resim 73: Eski Hitit dönemine ait koyun kulplu bir testi, Kayseri (N. Özgüç, 1947, Lev. LVII, Res. 1-2).

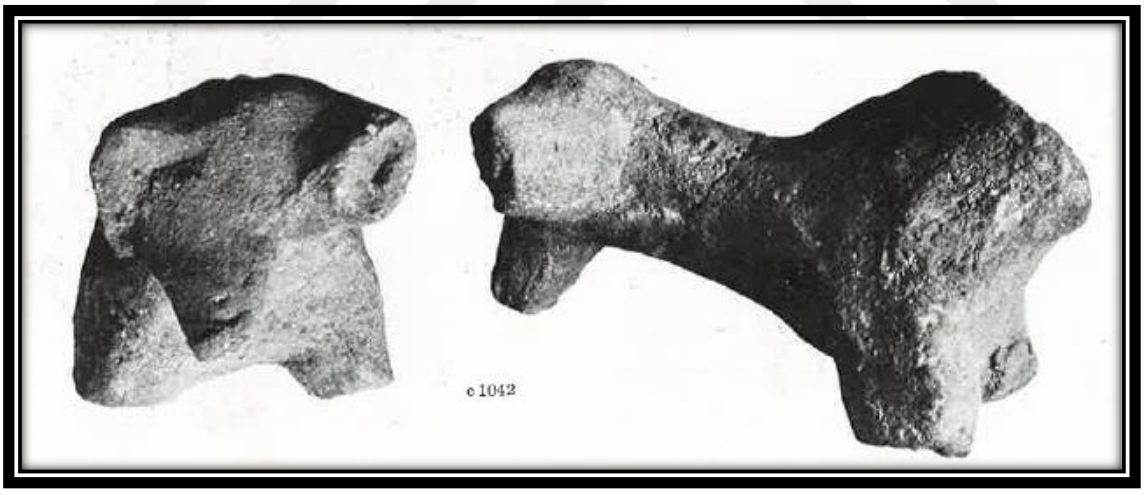
Resim 74: Boğazköy Aşağı Şehir, koç ve insan figürlü çaydanlık (A. Schachner, 2012, s. 101, Res. 14).

Resim 75: Ilıca Hitit neokropolü, pişmiş topraktan koç ritonu (M. Darga, 1992, s. 45, Res. 23).

Resim 76a: Alişar Höyük'ün Hitit tabakasında koyun figürini (H. H. von der Osten, 1937, Part 2, s. 198, Fig. 236, No. d 798).

Resim 76b: Alişar Höyük'ün Hitit tabakasında koç figürini (H. H. von der Osten, 1937, Part 2, s. 198, Fig. 236, No. c 1042).

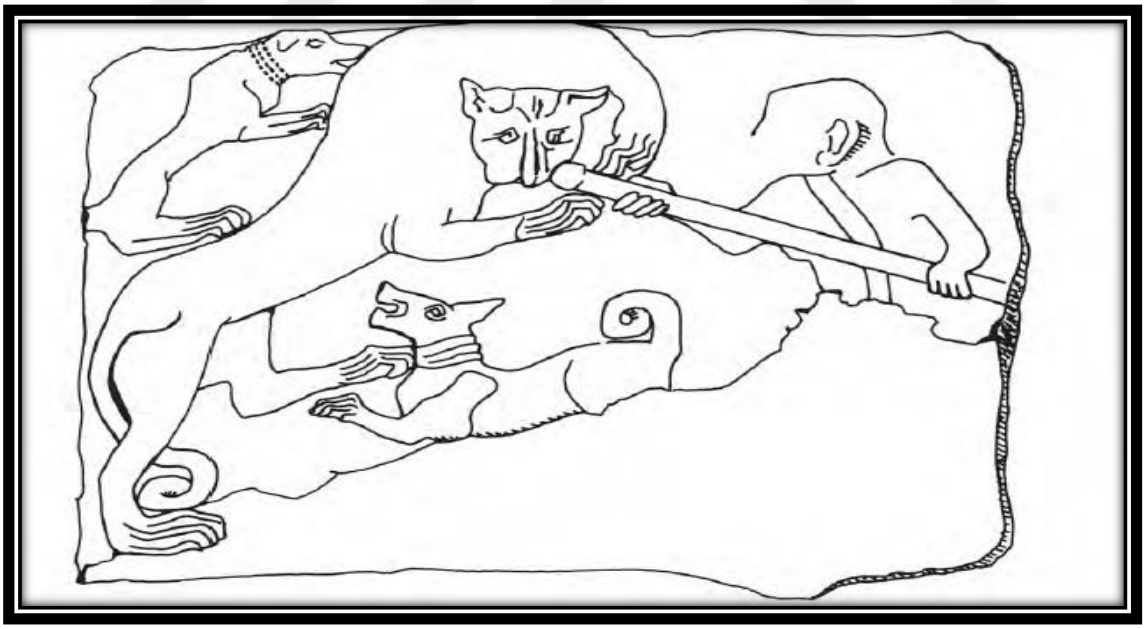
Resim 76c: Alişar Höyük'ün Hitit tabakasında koç figürini (H. H. von der Osten, 1937, Part 2, s. 198, Fig. 236, No. d 2941).

Resim 77: Alacahöyük'te bulunan bir köpek iskeleti (R. O. Arık, 1937, s. 74, Şekil. 106).

Resim 78a: Alacahöyük aslan avı ortostatı (H. Th. Bossert, 1942, res. 520; T. Yiğit ve diğerleri, 2016, s. 89, Res. 60).

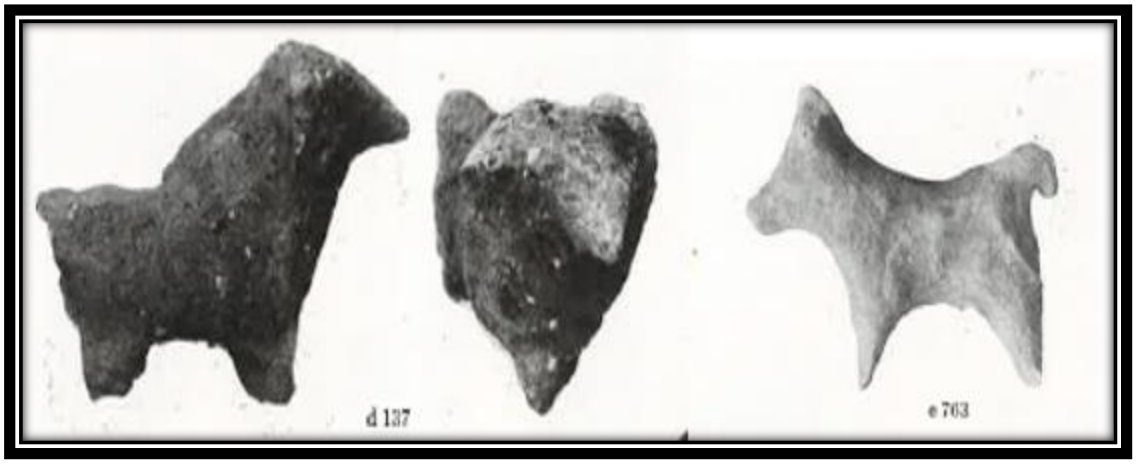
Resim 78b: Alacahöyük aslan avı ortostat çizimi (B. J. Collins, 1992, s. 3).

Resim 79: Kültepe, yatan köpek şeklinde iki adet içki kabı (T. Özgüç, 2005, s. 174, res. 196).

Resim 80: Alişar Höyük, akıtma oluğuna sahip köpek başı (E. F. Schmidt, 1932, s. 137, Res. b 1925).

Resim 81: Alişar Höyük, Hitit dönemi köpek figürinleri (H. H. von der Osten, 1937, Part 2, res. 237, d 137 ve e 763).

Resim 82: Alişar Höyük, bronz köpek figürini (E. F. Schmidt, 1933, s. 60, Fig. 80, b 143).

BİBLİYOGRAFYA

Akdoğan, R., (1989), **KBo XII-XXXIII Arasında Geçen Hayvan İsimleri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Akdoğan, R., (1990), "Boğazköy Metinlerinde Geçen Bazı Hayvan İsimleri", **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1989 Yıllığı**, O. G. Toklu, M. Kutkam, I. Bingöl (Haz.), Ankara: Anadolu Medeniyetleri Müzesi, s. 60-67.

Akdoğan, R., (1993), "Boğazköy Metinlerinde Geçen Bazı Hayvan İsimleri II", **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yıllığı**, T. Günel, E. Yurttagül, S. Kaya (Haz.), Ankara: Anadolu Medeniyetleri Müzesi, s. 71-85.

Akdoğan, R., (2007), "Bayram Törenine Ait Çivi Yazili Hititçe Bir Tablet Parçası", **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2006 Yıllığı**, Ankara: Anadolu Medeniyetleri Müzesi s. 163-177.

Akyurt, M., (1998), **M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Alemdar, D., (2006), **Kizzuwatna Memleketi ile Hitit Devleti Arasında Yapılan Antlaşmalar**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Alp, S., (1947a), "Hitit Kanunları Hakkında", **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakülte Dergisi**, C. 5, S. 5, s. 465-482.

Alp, S., (1947b), "Hitit Kralı IV Tuthaliya'nın Askeri Fermanı", **Belleten**, S. 43, C. XI, s. 397-399.

Alp, S., (1949), "Hititlerde Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı", **Belleten**, C. XIII, S. 50, s. 245-270.

Alp, S., (1961-1962), "Amasya Civarında Zara Bucağında Bulunan Hitit Heykeli ile Diğer Hitit Eserleri [Eine hethitische Bronzestatuette und andere Funde aus Zara bei Amasya]", **Anatolia**, S. 6, s. 191-216.

Alp, S., (1963), "KANİŞ=ANİŞA=NİŞA Erken Hitit Çağının Bir Başkenti", **Belleten**, C. XXVII, S. 107, s. 367-386.

Alp, S., (1967), "Libasyon Kapları "Gaga Ağızlı Desti" ile "Kol Biçimli Alet" ve Hitit Metinlerindeki Karşılıkları", **Belleten**, C. XXXI, S. 48, s. 513-549.

Alp, S., (1972), **Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Alp, S., (1991), **Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Alp, S., (1993), **Beiträge zur Erforschung des hethitischen Tempels. Kultanlagen im Lichte der Keilschrifttexte. Neue Deutungen**, (2. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Alp, S., (1999), **Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap**, Ankara: Kavaklıdere Kültür Yayınları.

Alp, S., (2000), **Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar**, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.

Alp, S., (2002**), Hitit Güneşi**, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Alparslan, M., (2007), **II. Murşili ve Dönemi**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Archi, A., (1979), "Auguri per il Labarna", **Studia Mediterranea**, S. 1, s. 27-51.

Ardzinba, V. G., (2010), **Eskiçağ'da Anadolu Ayinleri ve Mitleri**, (Orhan Uravelli, Çev.), Ankara: Kafdav Yayınları.

Arık, R. O., (1937), **Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı 1935'deki Çalışmalara ve Kısa Keşiflere Ait İlk Rapor**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ay, Ş., (2010), "Hititçe Metinlerde Geçen Pitaşşa Ülkesi", **Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XII, S. 1, s. 101-113.

Aykut, İ., (1991**), KUB XXXVIII-LVIII Arasında ve IBOT IV'de Geçen Hayvan İsimleri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ayyıldız, S., (2007), **Hitit Metinlerinde Alaşiya Ülkesi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Badalì, E., (1991), **Strumenti musicali, musici e musica nella celebrazione delle feste ittite**, (TH 14/1) Heidelberg: Carl Winter Universitätverlag.

Baltacıoğlu, H., (1995), **Alaca Höyük Sfenksli Kapı Tekerlekli Boğa Ritonu Kabartması Konusunda Gözlemler**, Ankara.

Baltacıoğlu, H., (1996), **Alaca Höyük Sfenksli Kapı Kabartmalarında Yaban Domuzu ve Geyik Avı**, Ankara.

Baltacıoğlu, H., (1996b), **Alaca Höyük Sfenksli Kapı Kabartmalarında Tasvir Edilen Tören**, Ankara.

Baltacıoğlu, H., (2015), "Hitit Yazılı Kaynaklarında ve Görsel Sanatlarında Purpura-, Purpuri", **Anadolu/Anatolia**, S. 41, s. 239-296.

Batu, S., (1938), **Türk Atları ve Yetiştirme Bilgisi**, Ankara: Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları.

Bawanypeck, D., (2005), **Die Rituale der Auguren**, (Theth 25), Heidelberg: Universitätsverlag Winter GmbH.

Beal, R. H., (1992), **The Organisation of the Hittite Military**, (TH 20) Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Beal, R. H., Collins, B. J., (1996), "Hittite *pankur*, a new suggestion", **AoF**, S. 23, s. 308-315.

Beckman, G. M., (1983), **Hittite Birth Rituals**, Second Revised Edition, (StBoT 29) Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Beckman, G., (1988), "Herding and Herdsmen in Hittite Culture", **Fs Otten 2: Documentum Asiae Minoris Antiquae. Festschrift für Heinrich Otten zum 75. Geburtstag.**, E. Neu, C. Rüster (Edt.), Wiesbaden: Otto Harrassowitz, s. 33-44.

Beckman, G., (1990), "The Hittite "Ritual of the Ox" (CTH 760.I.2-3)", **Or NS**, S. 59, s. 34-55.

Beckman, G., (1996), **Hittite Diplomatic Texts**, Atlanta: Scholars Press.

Beckman, G., (1999), "The Goddess Pirinkir and Her Ritual from Hattuša (CTH 644)", **Ktema**, S. 24, s. 25-39.

Beckman, G., (2011), "Primordial Obstetrics. "The Song of Emergence" (CTH 344)", **Hethitische Literatur Überlieferungsprozesse, Textstrukturen, Ausdrucksformen und Nachwirken, Akden de Symposiums vom 18. bis 20. Februar 2010 in Bonn:** M. Hutter, S. Hutter-Braunsar (Edt.); Ugarit-Verlag, Münster, s. 25-33.

Berman H., (1972), "A Hittite Ritual for the Newborn", **JAO**S, S. 92, s. 466-468.

Berthon, R., (2017), "Faunal Remains of the Hittite and Byzantine Periods from the Middle Plateau", **Ausgrabungen und Forschungen in der Westlichen Oberstadt von Hattuša II**, A. Schachner (Edt.), Berlin: De Gruyter, Deutsches Archaologisches Institut, s. 255-267.

Biggs, R. D., Brinkman, J. A., Civil, M., Farber, W., Reiner, E., Roth, M. T., Stolper, M. W., (1989), **The Assyrian dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago**, Vol. 17, Š, Part 1, Chicago: Oriental Institute.

Bilgiç, E., (1951), "Çiviyazılı İktisadi Metinlerde Faiz Meselesi", **Belleten**, C. XV, S. 59, s. 339-347.

Bittel, K., Naumann, R., Ehrhardt, S., Vogel, R., (1952), **Boğazköy-Hattuša I. Architektur, Topographie, Landeskunde und Siedlungsgeschichte. Ergebnisse der Ausgrabungen des Deutschen Archäologischen Instituts und der Deutschen Orient-Gesellschaft in den Jahren 1931-1939**, Stuttgart: Kohlhammer.

Bittel, K., Naumann, R., Beran, Th., Hachmann, R., Kurth, G., (1957), **Bogazköy 3 Funde aus den Grabungen 1952-1955**, Berlin: Verlag Gebr. Mann.

Bittel, K., Boessneck, J., Damm, B., Güterbock, H. G., Hauptmann, H., Naumann, R., Schirmer, W., (1975), **Das Hethitische Felsheiligtum Yazilikaya**, Berlin: Gebr. Mann Verlag.

Bittel, K., (1976), **Die Hethiter. Die Kunst Anatoliens vom Ende des 3. bis zum Anfang des 1. Jahrtausends vor Christus**, München: Verlag C. H. Beck.

Bossert, H. Th., (1942), **Altanatolien. Kunst und Handwerk in Kleinasien von den Anfangen bis zum völligen Aufgehen in der griechischen Kultur**, Berlin: Verlag Ernst Wasmuth.

Bossert, H. Th., (1946), **Asia**, İstanbul: Literarische Fakultat der Universitat İstanbul.

Brandau, B., H. Schickert, (2011), **Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu**, N. Mertoğlu (Çev.), Ankara: Arkadaş Yayınları.

Brandenstein, C. G. von, (1943), **Hethitische Götter nach Bildbeschreibungen in Keilschrifttexten**, (MVAeG 46/2), Leipzig: J. C. Hinrichs.

Bryce, T., (2002), **Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum**, Müfit Günay (Çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Boehmer, R. M., (1983), **Die Reliefkeramik von Boğazköy**, Berlin: Gebr. Mann.

Boysan-Dietrich, N., (1987), **Das hethitische Lehmhaus aus der Sicht der Keilschriftquellen**, (TH 12), Heidelberg: Carl Winter.

Bozgun, Ş., (2017), "CTH 89: Çiviyazılı Belgelerde Hitit Sınır Kenti Tiliura (I**)**", **ArAn**, S. 11/1, s. 29-74.

Carruba, O., (1966), **Das Beschwörungsritual für die Göttin Wisurijanza**, (StBoT 2), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Carter, C. W., (1962), **Hittite Cult-Inventories**, Chicago: Dissertation Department of Oriental Languages and Civilizations The University of Chicago.

Christiansen, B., (2006), **Die Ritualtradition der Ambazzi. Eine philologische Bearbeitung und entstehungsgeschichtliche Analyse der Ritualtexte CTH 391, CTH 429 und CTH 463**, (StBoT 48), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Christmann-Franck, L., (1971), "Le ritual des funérailles royal es hittites", **RHA**, S. 29, s. 61-111.

Civil, M., Gelb, I. J., Oppenheim, A. L., Reiner, E., (1971), **The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago**, Volume 8/K, Chicago: Oriental Institute.

Cohen, Y., (2002), **Taboos and Prohibitions in Hittite Society. A Study of the Hittite Expression natta āra ('not permitted')**, (TH 24), Heidelberg: Universitätverlag C. Winter.

Collins, B. J., (1990), "The Puppy in Hittite Ritual", **JCS**, S. 42, s. 211-226.

Collins, B. J., (1992), "The Puppy in Hittite Ritual", **The Oriental Institute**, S. 136, s. 1-6.

Collins, B. J., (2002a), "Animals in Hittite Literature", **History of the Animal World**, B. J. Collins (Edt.), Leiden-Boston-Köln: Brill, s. 237-250.

Collins, B. J., (2002b), "Necromancy, Fertility and the Dark Earth: The Use of Ritual Pits in Hittite Cult", **Magic and Ritual in the Ancient World**, P. Mirecki, M. Meyer (Edt.), Leiden: Brill, s. 224-241.

Collins, B. J., (2003), "Hittite Canonical Compositions - Rituals: Zarpiya's Ritual", **The Context of Scripture Canonical Compositions from the Biblical World 1**, W. W. Hallo (Eds.), Leiden: Brill, s. 162-163.

Collins, B. J., (2003b), "Hittite Canonical Compositions – Uhhamuwa's Ritual Against Plague", **The Context of Scripture Canonical Compositions from the Biblical World 1**, W. W. Hallo (Eds.), Leiden: Brill, s. 162.

Collins, B. J., (2003c), "Hittite Canonical Compositions – Purifying a House: a Ritual fort he Infernal Deities", **The Context of Scripture Canonical Compositions from the Biblical World 1**, W. W. Hallo (Eds.), Leiden: Brill, s. 168-171.

Collins, B. J., (2005), "A Statue fort he Deity: Cult Images in Hittite Anatolia", **Cult Image and Divine Representation in the Ancient Near East**, Neal H. Walls (Edt.), American Schools of Oriental Research, s. 13-42.

Collins, B. J., (2006), "Pigs at the Gate: Hittite Pig Sacrifice in Its Eastern Mediterranean Context", **JANER**, S. 6, s. 155-188.

Collins, B. J., (2010), "Hero, Field Master, King: Animal Mastery in Hittite Texts and Iconography", **The Master of Animals in Old World Iconography**, D. B. Counts & B. Arnold (Edt.), Budapest: Archaeolingua Alapítvány, s. 60-75.

Collins, B. J., (2014), "Royal Co-option of a Popular Ritual: The Case of Hantitassu", **Proceedings of the Eighth International Congress of Hittitology**, Warsaw, 5-9 September 2011; P. Taracha (Edt.); Warsaw, s. 185-201.

Coşkun, Y., (1969), "Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XXVII, S. 3-4, s. 46-53.

Coşkun, Y., (1972), "Libasyonla İlgili "šipant-" ve "eku-" Terimleri Üzerine Bir İnceleme", **VII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 25-29 Eylül (1970); Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 89-97.

Coşkun, Y., (1979), **Boğazköy Metinlerinde Geçen Bazı Seçme Kap İsimleri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Dardano, P., (2006), **Die hethitischen Tontafelkataloge aus Ḫattuša (CTH 276-282)**, (StBoT 47), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Dardano, P., (2016), "Su alcune espressioni ittite per 'vedere, osservare", **Fs Tischler: Anatolica et Indogermanıca Studia Linguistica in Honorem Johannis Tischler Septuagenarii Dedicata,** H. Marquardt, S. Reichmuth, J. V. G. Trabazo (Edt.), Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, s. 43-61.

Darga, M., (1973), **Karahna Şehri Kült-Envanteri (Keilschrifturkunden aus Boghazköi XXXVIII 12)**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Darga, M., (1992), **Hitit Sanatı**, İstanbul: Akbank Yayınları.

Daues, A., Rieken, E., (2015), "Das Gebet der Gaššuliyawia: Struktur und Performanz", **Saeculum - Gedenkschrift für Heinrich Otten anlässlich seines 100. Geburtstags**, (StBoT 58), A. Müller-Karpe, E. Rieken, W. Sommerfeld (Edt.), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, s. 31-49.

Dinçol, M. A., Darga, M., (1970), "Die Feste von Karaḫna", **Anatolica**, S. 3, s. 99-118.

Dinçol, M. A., (1983), "Adana, Hatay ve İstanbul Müzelerinde Bulunan Hitit Hiyeroglif Mühürleri", **AnAr**, S. 9, s. 173-249.

Dinçol, M. A., (1985), "Ašhella Rituali (CTH 394) ve Hititlerde Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bakış", **Belleten**, C. XLIX, S. 193, s. 1-40.

Doğan-Alparslan, M., (1999), **Hitit Bayram Ritüellerinde Geçen Bazı Eylem, Çağrı ve Sahne Oyunlarının Tasviri ve Yorumu**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Doğan-Alparslan, M., (2012), **Hitit Kralı II. Muwatalli: Kişiliği ve İcraatı Filolojik Belgeler Işığında**, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.

Dörfler, W., Herking, C., Neef, R., Pasternak, R., Driesch, A. von den, (2011), "Environment and Economy in Hittite Anatolia", **Insights İnto Hittite History and Archaeology**,. H. Genz & D. P. Mielke (Edt.), Leuvan-Paris-Walpole: Peeters, s. 99-124.

Driesch, A. von den, Boessneck, J., (1981), **Reste von Haus und Jagdtieren aus der Unterstadt von Boğazköy-Hattuša. Grabungen von 1958-1977**, Berlin: Gebr. Mann.

Driesch, A. von den, Pöllath, N., (2003), "Changes from the Late Bronze Age to Early Iron Age Animal Husbandry as Reflected in the Faunal Remains from Büyükkaya/Boğazköy-Hattuša", **Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions, Proceedings of te International Workshop Istanbul**, November 8-9 2002; B. Fischer, H. Genz, E. Jean, K. Köroğlu (Edt.); İstanbul, s. 295-300.

Emre, K., Çınaroğlu, A., (1993), "A Group of Metal Vessels from Kınık-Kastamonu" **Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç**, M. Mellink, E.Porada, T. Özgüç, (Edt.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 675-713.

Erkut, S., (1998), "Hititlerde AN.TAH.ŠUM^{SAR} Bitkisi ve Bayramı Üzerine Bir İnceleme", **3. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Çorum 16-22 Eylül (1996): Alp, S., Süel, A. (Edt.); Ankara, s. 189-195.

Erkut, S., (2011), "Hititler'de Arı ve Bal", **ACTA TURCİCA**, S. 1/1, s. 36-39.

Erkut, S., Reyhan, E., (2012), "Hititlerde Toprak Edinme ve Arazi Bağış Belgelerinden Örnekler", **ACTA TURCİCA**, S. 1, s. 80-86.

Ertem, H., (1965), **Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Ertem, H., (1987), **Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2. Baskı).

Forrer, E., (1969), **Die Boghazköi-Texte in Umschrift, Zweiter Band: Geschichtliche Texte aus dem alten und neuen Chatti-Reich,** (WVDOG 42), Osnabrück: Otto Zeller Verlag.

Fortson, B.W., (1998), "A New Study of Hittite -*wa*(*r*)", **JCS**, S. 50, s. 21-34.

Friedrich, J., (1926), "Zu AO 25,2 (Aus dem hethitischen Schrifttum, 2. Heft)", **ZA**, S. 37, s. 177-204.

Friedrich, J., (1928-1929), "Reinheitsvorschriften für den hethitischen König", **Fs Meissner: Altorientalische Studien Bruno Meissner zum sechzigsten geburtstag am 25. April 1928 gewidmet von Freunden, Kollegen und Schülern**, Leipzig, s. 46-58

Friedrich, J., (1946), **Hethitisches Elementarbuch 2. Lesestücke in Transkription mit Erläuterungen und Wörterverzeichnissen**, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Friedrich, J., (1950), "Churritische Märchen und Sagen in hethitischer Sprache", **ZA**, S. 49, s. 213-255.

Friedrich, J., (1959), **Die hethitischen Gesetze. Transkription, Übersetzung, sprachliche Erläuterungen und vollständiges Wörterverzeichnis**, Leiden: E. J. Brill.

Friedrich, J., Kammenhuber, A., (1975-1984), **Hethitisches Wörterbuch. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage auf der Grundlage der edierten hethitischen Texte. Band I: A**, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Galanti, A., (1931), **Hitit Kanunu**, İstanbul: Bankalar Matbaası.

Galmarini, M., (2014), "The Festivals for Mount Puškurunuwa", **Proceedings of the Eighth International Congress of Hittitology Warsaw, 5-9 September (2011)**; P. Taracha (Edt.); Warsaw, s. 277-295.

Gessel, A. H. L. van, (1998), **Onomasticon of the Hittite Pantheon**, Part One (HdO) Leiden: Brill.

Gilan, A., (2015), **Formen und Inhalte althethitischer Literatur**, (THeth 29), Heidelberg: Universitätsverlag Winter.

Goetze, A. (1925), **Hattušiliš. Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Paralleltexten**, (MVAeG 29/3), Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.

Goetze, A. (1928), **Madduwattaš**, (MVAeG 32) Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.

Goetze, A., (1933), **Die Annalen des Muršiliš**, (MVAeG 38) Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.

Goetze, A. (1933), **Kleinasien**, [2., neubearbeitete Auflage: 1957], München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Goetze, A., Sturtevant, E. H., (1938), **The Hittite Ritual of Tunnawi**, New Haven: American Oriental Society.

Goetze, A. (1940), **Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography**, New Haven: Yale Universty Press.

Goetze, A., (1957), **Kleinasien**, München: C. H. Beck's Verlagsbuvhhandlung.

Goetze, A., (1960), "The Beginning of the Hittite Instructions for the Commander of the Border Guards", Rev. of: Schuler E. von 1957a, **JCS**, S. 14, s. 69-73.

Goetze, A., (1962), “Rev. of: Güterbock H.G. - Otten H. 1960a”, **JCS**, S. 16, s. 24-30.

Goetze, A., (1969), “Hittite Rituals, Incantations, and Description of Festival”, **Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament**, J. B. Pritchard (Edt.), Princeton: Princeton Universty Press, s. 346-361.

Gordon, E. I., (1958), “Sumerian Animal Proverbs and Fables: Collection Five (Conclusion)”, **JCS**, S. 12, s. 43-75.

Gordon, E. J., (1967), “The Meaning of the ideogram ^{d}KASKAL.KUR = "Underground Water-course" and its Significance for Bronze Age Historical Geography”, **JCS**, S. 21, s. 70-88.

Grélois, J. P., (1988), “Les Annales decennales de Mursili II (CTH 61, 1)”, **Hethitica**, S. 9, s. 17-145.

Groddek, D., (2002a), **Hethitische Texte in Transkription KUB 55**, (DBH-P 4), Dresden: Verlag der TU Dresden.

Groddek, D., (2002b), “Ein Reinigungsritual für Muršili II. anläßlich seiner Thronbesteigung”, **Hethitica**, S. 15, s. 81-92.

Groddek, D., (2004a), **Hethitische Texte in Transkription. KUB 20**, (DBH-P 13), Dresden: Verlag der TU Dresden.

Groddek, D., (2004b), **Hethitische Texte in Transkription. KUB 59**, (DBH-P 14), Dresden: Verlag der TU Dresden.

Groddek, D., (2008), **Hethitische Texte in Transkription KBo 50**, (DBH 28), Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.

Groddek, D., (2008b), **Hethitische Texte in Transkription. KBo 22**, (DBH 24) Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.

Groddek, D., (2009), **Hethitische Texte in Transkription. KUB 2**, (DBH 30), Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.

Groddek, D., (2011), **Hethitische Texte in Transkription. KBo 47**, (DBH 33), Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.

Groddek, D., (2012), **Hethitische Texte in Transkription. KBo 48** , (DBH 38), Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.

Gunter, A. C., (2002), "Animals in Anatolian Art", **A History of the Animal World in the ancient Near East**, B. J. Collins (Edt.), Leiden: Brill, s. 79-96.

Gurney, O. R., (1977), **Some Aspects of Hittite Religion**, Oxford: British Academy.

Gurney, O. R., (2001), **Hititler**, (P. Arpaçay, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.

Güçerdem, B., (2007), **Hitit Ritüelleri Üzerine**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güneri, S., (2010), "Kayseri'de Hitit İmparatorluk Çağına Ait Yeni Arkeolojik Keşifler", **VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 25-31 Ağustos (2008)**; C.1, A. Süel (Edt.); Ankara, s. 347-388.

Güterbock, H. G., (1938), "Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200 (2 Teil: Hethiter)", **ZA**, S. 44, s. 45-149.

Güterbock, H. G., (1942), **Siegel aus Boğazköy 2. Teil: Die Königssiegel von 1939 und die übrigen Hieroglyphensiegel,** Berlin: Im Selbstverlage des Herausgebers.

Güterbock, H. G., (1943), "Eti Tanrı Tasvirleri ile Tanrı Adları/Hethitische Götterdarstellungen und Göttemamen", **Belleten**, C. 7, S. 18, s. 273-317.

Güterbock, H. G., (1957), "Rev. of: J. Friedrich, Hethitisches Wörterbuch. Kurzgefasste kritische Sammlung der Deutungen hethitischer Wörter", **Oriens**, S. 10/2, 350-362.

Güterbock, H. G., (1960), "An Outline of the Hittite AN.TAḪŠUM Festival", **JNES**, S. 19, s. 80-89.

Güterbock, H. G., (1961), "The North-Central Area of Hittite Anatolia", **JNES**, S. 20, s. 85-97.

Güterbock, H. G., (1962), "Rituale für die Göttin Ḫuwaššanna", **Oriens**, S. 15, s. 345-351.

Güterbock, H. G., Hoffner, H. A., (Edt.), (1989), **The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University**, Vol. L-N, Chicago: The Oriental Institute of the Universty of Chicago.

Güterbock, H. G., Hoffner, H. A., (Edt.), (1997), **The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University**, Vol. P, Chicago: The Oriental Institute ofthe Universty of Chicago.

Güterbock, H. G., Hoffner, H. A., Hout, Th. P. J. van den, (Edt.), (1997), **The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago**, Vol. Š, fasc. 1: *šā-* to *šaptamenzu*, (Š/1), Chicago: The Oriental Institute ofthe Universty of Chicago.

Güterbock, H. G., (2003), "Bull Jumping in a Hittite Text?", **Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. on the Occasion of His 65th Birthday**, G. Beckman, R. Beal (Edt.), Wionna Lake: Eisenbruns, s. 127-129.

Güterbock, H. G., Hoffner, H. A., Hout, Th. P. J. van den, (Edt.), (2013), **The Hittite dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago. Vol. Š**, fasc. 3: *še-* to *šizišalla-*, (CHD Š/3), Chicago: The Oriental Institute ofthe Universty of Chicago.

Haas, V., (1970), **Der Kult von Nerik. Ein Beitrag zur hethitischen Religionsgeschichte**, Roma: Papstliches Bibelinstitut.

Haas, V., (1977), "Bemerkungen zu ^{É}*ḫeštī/ā-* (2. Teil)", **UF**, S. 9, s. 87-122.

Haas, V., Wegner, I., (1988), **Die Rituale der Beschwörerinnen ^{SAL}ŠU.GI, Teil 1: Die Texte**, (ChS 1/5) Roma: Multigrafica Editrice.

Haas, V., (1988), "Betrachtungen zur Rekonstruktion des hethitischen Frühjahrsfestes (EZEN purulliyaš)", **ZA**, S. 78, s. 284-298.

Haas, V., (1994), **Geschichte der Hethitischen Religion**, Leiden: E. J. Brill.

Haas, V., (2003), **Materia Magica et Medica Hethitica. Ein Beitrag zur Heilkunde im Alten Orient**, Volume 1, Berlin - New York: Walter de Gruyter.

Haas, V., (2008), **Hethitische Orakel, Vorzeichen und Abwehrstrategien**, Berlin - New York: Walter de Gruyter.

Haase, R., (1968), **Die Fragmente der hethitischen Gesetze. Transkribiert und nach Paragraphen geordnet**, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Hagenbuchner, A., (1989), **Die Korrespondenz der Hethiter 2. Die Briefe mit Transkription, Übersetzung und Kommentar**, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Hawkins, J. D., (1995), **The Hieroglyphic Inscription of the Sacred Pool Complex at Hattusa (SÜDBURG) With an Archaeological Introduction by Peter Neve**, (StBoT Beiheft 3), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Hazenbos, J., (2003), **The Organization of the Anatolian Local Cults during the Thirteenth Century B.C. An Appraisal of the Hittite Cult Inventories**, Leiden-Boston: Brill STYX.

Heinhold-Krahmer, S., (1977), **Arzawa. Untersuchungen zu seiner Geschichte nach den hethitischen Quellen**, (TH 8), Heidelberg: Carl Winter Universitätverlag.

Herbordt, S., (2010), "The Bulls on the Seals of Muwatalli II", **ipamati kistamati pari tumatimis Luwian and Hittite Studies Presented to J. David Hawkins on the Occasion of His 70th Birthday**, I. Singer, (Edt.), Tel Aviv: Emery and Claire Yass Publications in Archaeology, s. 123-130.

Hoffner, H. A., (1967), "An English-Hittite Glossary", **RHA**, S. 25/80, s. 6-99.

Hoffner, H. A., (1967b), "Second Millennium Antecedents to the Hebrew '*ób*", **JBL**, S. 86/4, s. 385-401.

Hoffner, H. A., (1968), “A Hittite Text in Epic Style about Merchants”, **JCS**, S. 22, s. 34-45.

Hoffner, H. A. (1974), **Alimenta Hethaeorum. Food Production in Hittite Asia Minor**, New Haven: American Oriental Society.

Hoffner, H. A., (1995), “Oil in Hittite Texts”, **The Biblical Archaeologist**, S. 58/2, s. 108-114.

Hoffner, H. A., (1997), **The Laws of the Hittites. A Critical Edition**, Leiden - New York – Köln: Brill.

Hoffner, H. A., (2003), “Crossing of the Taurus”, **The Context of Scripture Canonical Compositions from the Biblical World 1**, W. W. Hallo (Eds.), Leiden: Brill, s. 184-185.

Hoffner Jr., H. A., (2009), Letters from the Hittite Kingdom, Atlanta: Society of Biblical Literature.

Hoffner, H. A., (2013), ““The King’s Speech”: Royal Rhetorical Language”, **Beyond Hatti A Tribute to Gary Beckman**, B. J. Collins, P. Michalowski (Edt.), , Atlanta: Lockwood Press, s. 137-153.

Hout, Th. P. J. van den, (1995a), “Khattushili III, King of the Hittites”, **Civilizations of the Ancient Near East**, J. M. Sasson (Eds.), Massachusetts: Hendrickson Publishers, s. 1107-1120.

Hout, Th. P. J. van den, (1995b), **Der Ulmitesub-Verträge. Eine prosopogiophische**, (StBoT 38), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Hout, Th. P. J. van den, (2003), “Hittite Canonical Compositions - Biography and Autobiography: Apology of Hattušili III”, **The Context of Scripture Canonical Compositions from the Biblical World 1**, W. W. Hallo (Eds.), Leiden: Brill, s. 199-204.

Hout, Th. P. J. van den, (2004), "Some Thoughts on the Composition Known as Muršili's aphasia (CTH 486)", **Antiquus Oriens. Mélanges offerts au Professeur René Lebrun (Volume I)**, M. Mazoyer, O. Casabonne (Edt.), Paris: L'Harmattan, s. 359-380.

Hout, Th. P. J. van den, (2007), "The Prayers in the Haus am Hang", **Fs Košak: Tabularia Hethaeorum – Hethitologische Beiträge Silvin Košak zum 65. Geburtstag**, (DBH 25), D. Groddek, M. Zorman (Edt.), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, s. 401-409.

Hrozný, B., (1929), "L'invasion des Indo-Européens en Asie Mineure vers 2000 av. J.-C.", **ArOr**, S. 1, s. 273-299.

Hutter, M., (1998), "Magie und Religion im Tunnawiya-Ritual, KBo XXI 1-KUB IX 34-KBo XXI 6", **XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi, 6-10/VII/1987, İstanbul: Kongreye Sunulan Bildiriler**, H. Erkanal, V. Donbaz, A. Uğuroğlu (Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 79-92.

Imparati, F., (1977), "Le istituzioni cultuali dei ^{na4}ḫékur e il potere centrale itita", **Eothen**, S. 12, s. 121-172.

Imparati, F., (1992), **Hitit Yasaları**, (E. Özbayoğlu, Çev.), Ankara: İtalyan Kültür Heyeti.

Jakob-Rost, L., (1966), "Zu einigen hethitischen Kultfunktionären", **Or NS**, S. 35, s. 417-422.

Kammenhuber, A., (1961), **Hippologica Hethitica**, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Karasu, C., (1988), "*nuntarriiašḫaš* Bayramında Hitit Kralının Kült Gezileri", **Belleten**, C. 52, S. 203, s. 407-428.

Karauğuz, G., (2002), **Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelere Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Karauğuz, G., (2015), **Hitit Mitolojisi**, (2. Baskı), Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Karauğuz, G., (2018a**), Hitit Yasaları**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Karauğuz, G., (2018b), **Hitit At Eğitimi Kil Kitabı**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Karauğuz, G., (2019), **Hititlerde Haberleşme Diplomatik Muhaberat ve Diğer Kil Mektuplar**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Kassian, A., Korolëv, A., Sidel'tsev, A., (2002**), Hittite Funerary Rituals, šalliš waštaiš**, Münster: Ugarit-Verlag.

Kaynar, F., (2014), **Hitit Kralı II. Murşili'nin Dil Felci Metninin (CTH 486) Filolojik ve Sosyo-Kültürel Değerlendirmesi**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kellerman, G., (1987), "La déesse Ḫannaḫanna: son image et sa place dans les mythes anatoliens", **Hethitica**, S. 7, s. 109-147.

Kınal, F., (1953), "Eski Önasya'da Ehli Atın Tarihi", **Belleten**, S. 66, C. XVII, s. 179-207.

Kıymet, K., (2016), "Bir Anadolu Tanrıçası: Maliya", **Antahšum^{SAR} "Çiğdem" Studies in Honour of Ahmet Ünal Amağanı**, S. Erkut, Ö. Sir Gavaz (Edt.), Ankara: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 317-331.

Klengel, H., (1979), "Handel und Kaufleute im hethitischen Reich", **AoF**, S. 6, s. 69-80.

Klengel, H., (2007), "Studien zur hethitischen Wirtschaft, 3: Tierwirtschaft und Jagd", **AoF**, S. 34, s. 154-173.

Klinger, J., (2001), "Historiographie als Paradigma. Die Quellen zur hethitischen Geschichte und ihre Deutung", **Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie Würzburg, 4.-8. Oktober 1999**, G. Wilhelm (Edt.); Wiesbaden, s. 272-291.

Komisyon, (1987), **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. 2/Ami-Avr, İstanbul: Ana Yayıncılık: Encyclopaedia Britannica Inc.

Komisyon, (1987), **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. 4/Ber-Bro, İstanbul: Ana Yayıncılık: Encyclopaedia Britannica Inc.

Komisyon, (1992), **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. 7/Dau-Ede, İstanbul: Ana Yayıncılık: Encyclopaedia Britannica Inc.

Komisyon, (1988), **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. 8/Ede-Fel, İstanbul: Ana Yayıncılık: Encyclopaedia.

Komisyon, (1989), **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, İstanbul C. 13/Kar-Kri, İstanbul: Ana Yayıncılık: Encyclopaedia Britannica Inc.

Komisyon, (1990), **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, İstanbul C. 19/Sak-Spo, İstanbul: Ana Yayıncılık: Encyclopaedia Britannica Inc.

Košak, S., (1982), **Hittite inventory texts (CTH 241-250)**, (TH 10), Heidelberg: Carl Winter Üniversitätsverlag.

Koşay, H. Z., (1944), **Ausgrabungen von Alaca Höyük. Ein Vorbericht über die im Auftrage der Türkischen Geschichtskommission im Sommer 1936 durchgefuhrten Forschungen und Entdeckungen**, Ankara: Türkischen Geschichtskommission.

Kühne, C., (1972), "Bemerkungen zu den kürzlich edierten hethitischen Texten", Rev. of: Klengel H. 1968b, **ZA**, S. 62, s. 236-261.

Kümmel, H. M., (1967), **Ersatzrituale für den hethitischen König**, (StBoT 3), Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Lackenbacher, S., (2002), **Textes Akkadiens D'Ugarit**, Paris: Littératures anciennes du Proche-Orient.

Lebrun, R., (1980), **Hymnes et Prières Hittites**, Louvain-la-Neuve: Homo Religiosus.

Lebrun, R., (1985), "L'aphasie de Mursili II = CTH 486", **Hethitica**, S. 6, s. 103-137.

Lebrun, R., (1994), "Questions oraculaires concemant le nouveau déroulement de fêtes secondaires de printemps et d'autornne = CTH 568", **Hethitica**, S. 12, s. 41-77.

Laroche, E., (1946-1947), "Recherches sur les noms des dieux hittites", **RHA**, S. 7/46, s. 7-139.

Laroche, E., (1949), “Le voeu de Puduḫepa”, **RA**, S. 43, s. 55-78.

Laroche, E., (1959), **Dictionnaire de la langue louvite**, Paris: Adrien Maisonneuve.

McMahon, G., (2003), “Hittite Canonical Compositions - Instructions: Instructions to Priests and Temple Officials”, **The Context of Scripture Canonical Compositions from the Biblical World 1**, W. W. Hallo (Eds.), Leiden: Brill, s. 217-221, (Nr. 1.83).

MacQueen, J. G., (2013), **Hititler ve Hitit Çağında Anadolu**, (Esra Davutoğlu, Çev.) Ankara: Arkadaş Yayınları.

Martino, S. de, (2003), **Annali e res gestae antico ittiti, (StudMed 12)**, Pavia: Italian Universty Press.

Meier, G., (1939), “Ein akkadisches Heilungsritual aus Boğazköy”, **ZA**, S. 45, s. 195-215.

Melchert, H. C., (1993), **Cuneiform Luvian Lexicon**, Chapel Hill: Lexica Anatolica.

Meyer, G. R., (1953), “Zwei neue Kizzuwatna-Verträge”, **MIO**, S. 1, s. 108-124.

Miller, J. L., (2004), **Studies in the Origins, Development and Interpretation of the Kizzuwatna Rituals**, (StBoT 46), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Miller, J. L., (2005), “Unravelling the Kizzuwatna Rituals: The Redactional History of Mastigga's Ritual for Domestic Quarrel”, **5. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 02-08 Eylül (2002)**, A. Süel, (Edt.), Ankara, s. 527-540.

Monte, G. F. Del, (1981), “Note sui trattati fra Ḫattuša e Kizuwatna”, **OA**, S. 20, s. 203-221.

Monte, G. F. Del, (1995), “Un rituale contro la peste. La tavola antologica KUB XLI 17 e frammenti collegati”, **EVO**, S. 18, s. 173-182.

Mouton, A., (2004a), “Le rituel de Walkui (KBo 32.176): quelques réflexions sur la déesse de la nuit et l'image du porc dans le monde hittite”, **ZA**, S. 94, s. 85-105.

Mouton, A., (2004b), Anatomie animale: le festin carné des dieux d'après les textes hittites I - Les membres antérieurs, **CollAn**, S. 3, s. 67-92.

Mouton, A., (2005), Anatomie animale: le festin carné des dieux d'après les textes hittites II/Les membres postérieurs et d'autres parties anatomiques, **CollAn**, S. 4, s. 139-154.

Mouton, A., (2006), "Le porc dans les textes religieux hittites", **De la domestication au tabou-Le cas des Suidés dans le Proche-Orient ancien**, B. Lion, C. Michel (Edt.), Paris: De Boccard, s. 255-265.

Mouton, A., (2007), **Rêves hittites. Contributions à une histoire et une anthropologie du rêve en Anatolie ancienne**, Leiden: Brill.

Mouton, A., (2008a), **Les Rituels de Naissance Kizzuwatniens. Un example de ritee de passage en Anatolie Hittite**, Paris: De Boccard.

Mouton, A., (2008b), "'Dead of Night' in Anatolia: Hittite Night Rituals", **Religion Compass**, S. 2/1, s. 1-17.

Mouton, A., (2016), "The Festivals of Lallupiya-Ištanuwa: Local Traditions or Part of the Religion of the Hittite State?", **Liturgie oder Literatur? Die Kultrituale der Hethiter im transkulturellen Vergleich**, (StBoT 60), G. G. W. Müller (Edt.), Wiesbaden: Otto Harrassowitz, s. 119-132.

Murat, L., (2002), **Kizzuwatna'lı Rahip Ammihatna'ya Ait Bir Ritüel Metin (CTH 471)**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Murat, L., (2003), "Ammihatna Rituelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", **ArchAnat**, S. 6/2 s. 89-109.

Murat, L., (2010), "Tanrıça İšhara", **VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 25-31 Ağustos (2008)**, C.1, A. Süel (Edt.), Ankara, s. 529-554.

Nakamura, M., (2002), **Das hethitische nuntarriyaša-Fest**, Leiden: Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten.

Neu, E., (1968), **Interpretation der Hethitischen Mediopassiven Verbalformen**, (StBoT 5), Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Neu, E., (1974), **Der Anitta-Text**, (StBoT 18) Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Neu, E., (1980), **Althethitische Ritualtexte im Umschrift**, (StBoT 25), Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Osten, H. H. von der, (1937), **The Alishar Hüyük. Seasons of 1930-32, Part 1**, Chicago: The Universty of Chicago Press.

Osten, H. H. von der, (1937), **The Alishar Hüyük. Seasons of 1930-32, Part 2**, Chicago: The Universty of Chicago Press.

Otten, H., (1938), "Die Keilschrifturkunden", **MDOG**, S. 76, s. 40-47.

Otten, H., (1940), Ein Bestattungsritual hethitischer Könige, **ZA**, S. 46, s. 206-224.

Otten, H., (1951a), "Zu den Anfängen der hethitischen Geschichte", **MDOG**, S. 83, s. 33-45.

Otten, H., (1951b), "Die hethitischen "Königslisten" und die altorientalische Chronologie", **MDOG**, S. 83, s. 47-71.

Otten, H., (1953), **Luvische Texte in Umschrift,** Berlin: Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin Institut für Orientforschung, Veröffentlichung.

Otten, H., (1952-1953), "Pirua-der Got auf dem Pferde", **JKIF**, S. 2, s. 62-73.

Otten, H., (1958), **Hethitische Totenrituale**, Berlin: Akademia Verlag.

Otten, H., (1959), "Zur Kontinuität eines altanatolischen Kultes", **ZA**, S. 53, s. 174-184.

Otten, H., (1961), "Eine Beschwörung der Unterirdischen aus Boğazköy", **ZA**, S. 54, s. 114-157.

Otten, H., Siegelová, J., (1970), "Die hethitischen Gulš-Gottheiten und die Erschaffung der Menschen", **AfO**, S. 23, s. 32-38.

Otten, H., (1971), "Das Siegel des hethitischen Grosskönigs Tahurwaili", **MDOG**, S. 103, s. 59-68.

Otten, H., (1971b), **Ein hethitisches Festritual (KBo XIX 128)**, (StBoT 13), Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Otten, H., (1973), **Eine althethitische Erzählung um die Stadt Zalpa**, (StBoT 17), Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Otten, H., (1981), **Die Apologie Hattusilis IlI. Das Bild der Überlieferung**, (StBoT 24), Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Otten, H., Rüster, C., (1982), "Textanschlüsse und Duplikate von Bogazköy-Tafeln (81-90)", **ZA**, S. 72, s. 139-149.

Otten, H., (1988), **Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag Tutḫalijas IV.**, (StBoT Beiheft 1), Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Otten, H., (1992), "Eine Anklageschrift gegen Halpaziti?", **Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honor of Sedat Alp**, H. Otten, E. Akurgal, H. Ertem (Edt.), Ankara: Anadolu Medeniyetleri Araştırma ve Tanıtma Vakfı, s. 409-417.

Otten, H., (1999), "Herr des Landes", **RlA**, S. 4, s. 335.

Özgüç, T., Özgüç, N., (1949), **Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Karahöyük Hafriyatı Raporu 1947**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Özgüç, T., Özgüç, N., (1953), **Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Özgüç, T., (1988), **İnandıktepe Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Özgüç, T., (2005), **Kültepe Kaniš/Neša**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Özgüç, N., (1947), "Hayvan Tasvirli Bir Eti Küpü", **Belleten**, C. XI, S. 41-44, s. 329.

Özgüç, N., (1953), "Kültepe'de 1950 Yılında T. T. K. Adına Yapılan Kazıda Bulunan Mühür ve Mühür Baskıları Hakkında Ön Rapor", **Belleten**, S. 65, C. XVII, s. 118-139.

Özgüç, N., (1965), **Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Pecchioli Daddi, F., (1982), **Mestieri, professioni e dignità neIl'Anatolia ittita**, Roma: Incunabula Graeca.

Pecchioli Daddi, F., (2001), "A Song of Release from Hattic Tradition", **Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie Würzburg, 4.-8. Oktober (1999)**, G. Wilhelm (Edt.), Wiesbaden, s. 552-560.

Peled, I., (2010), "Expelling the demon of effeminacy: Anniwiyani's ritual and the question of homosexuality in Hittite Thought", **JANER**, S. 10, s. 69-81.

Petschow, H., (1963), "Zur Noxalhaftung im hethitischen Recht", **ZA**, S. 55, s. 237-250.

Poetto, M., (1993), **L'iscrizione luvio-geroglifica di Yalburt. Nuove acquisizioni relative alla geografia dell'Anatolia sud-occidentale**, Pavia: Gianni Iuculano Editore.

Popko, M., (1978), **Kultobjekte in der Hethitischen Religion: (Nach Keilschriftlichen Quellen)**, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawkiego.

Popko, M., (1991), "Weitere Fragmente zu CTH 418", **AoF**, S. 18, s. 44-53.

Popko, M., (1994), **Zippalanda. Ein Kultzentrum im hethitischen Kleinasien**, (TH 21) Heidelberg: Universitätverlag C. Winter.

Popko, M., (2003), **Das hethitische Ritual CTH 447**, Warszawa: Agade.

Puhvel, J., (1983), Rev. of: "Friedrich J. - Kammenhuber A. 1975-1984a", **JAOS**, S. 103, s. 478-480, 670-672.

Puhvel, J., (1991), **Hittite Etymological Dictionary Vol 3: Words beginning with H**, Berlin - New York: Mouton de Gruyter.

Puhvel, J., (1997), **Hittite Etymological Dictionary - Vol. 4: Words beginning with K**, Berlin - New York: Mouton de Gruyter.

Puhvel, J., (2013), **Hittite Etymological Dictionary. Vol. 9: Words beginning with PE, PI, PU**, Berlin/Boston: Walter de Gruyter Mouton.

Reyhan, E., (2003a), "Hitit Büyü Ritüellerinin Uygulama Şekilleri Üzerine Bir İnceleme", **ArchAnat**, C. 6, S. 2, s. 111-142.

Reyhan, E., (2003b), "Kizzuwatnalı Mastagga'ya Ait Ritüel Metinler Üzerine", **ArchAnat**, C. 6, S. 1, s. 165-196.

Reyhan, E., (2004), **Hitit Kaynaklarında Kizzuwatna'lı Bayan Maştigga'ya Ait Ritüel Metinler**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Reyhan, E., (2008), "Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük [The Sorcery and Witchcraft in the Ancient Anatolian Culture]", **Akademik Bakış**, S. 2/3, s. 227-242.

Reyhan, E., (2016), "Hitit Arşivlerinde Kizzuwatna Kökenli "Tanrıları Çağırma Ritüelleri", **TAD**, C. 35, S. 60, s. 1-38.

Reyhan, E., (2017), **Hitit Devleti'nde Siyaset ve Yönetim Direktif, Yemin ve Sadakat**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Reichmuth, S., (2011), "Mita von Pahhuwa (CTH 146)", **Hethitologie in Dresden Textbearbeitungen**, **Arbeiten zur Forschungs und Schriftgeschichte**, (**DBH 35),** D. Groddek, H. Marquardt (Eds.), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, s. 109-144.

Riemschneider, K. K., (1958), "Die hethitischen Landschenkungsurkunden", **MIO**, S. 6, s. 321-381.

Riemschneider, K. K., (1970), **Babylonische Geburtsomina in hethitischer Übersetzung**, (StBoT 9), Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Roos, J. de, (2007), **Hittite Votive Texts**, Leiden: Nederlands Institut vor het Nabije Osten.

Rosenkranz, B., (1964), "Ein neues hethitisches Ritual für ^{d}LAMA ^{KUŠ}*kuršaš*", **Or NS**, S. 33, s. 238-256.

Rost, L., (1953), "Ein hethitisches Ritual gegen Familienzwist", **MIO**, S. 1, s. 345-379.

Rost, L., (1961), "Zu den hethitischen Bildbeschreibungen, 1. Teil", **MIO**, S. 8, s. 161-217.

Schachner, A., (2012), "Hititler öncesi Boğazköy", **2. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu Mayıs 2012**, Ö. İpek (Haz.), Çorum Valiliği: Çorum, s. 83-101.

Schachner, A., (2016), "Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 2015", **Archäologischer Anzeiger**, S. 1, s. 1-47.

Schmidt, E. F., (1932), **The Alishar Hüyük. Seasons of 1928 and 1929, Part 1**, Chicago: The Universty of Chicago Press.

Schmidt, E. F., (1933), **The Alishar Hüyük. Seasons of 1928 and 1929, Part 2, With a Chapter by Krogman W. M.**, Chicago: The Universty of Chicago Press.

Schuler, E. Von, (1957), **Hethitische Dienstanweisungen für höhere Hof und Staatsbeamte. Ein Beitrag zum antiken Recht Kleinasiens**, (AfO Beiheft 10), Gratz: Im Selbstverlage des Herausgebers.

Schuler, E. Von, (1965), **Die Kaškäer. Ein Beitrag zur Ethnographie des alten Kleinasien**, Berlin: Walter de Gruyter.

Schwartz, B., (1938), "The Hittite and Luwian Ritual of Zarpiya of Kezzuwatna", **JAOS**, S. 58, s. 334-353.

Schwemer, D., (2015), "Hittite Prayers to the Sun-God for Appeasing an Angry Personal God A Critical Edition of CTH 372-374", **Mon dieu qu'ai-je fait? Les diĝir-šà-dab(5)-ba et la piété privée en Mésopotamie**, M. Jaques (Edt.), Fribourg-Göttingen: Die Griechen und der Vordere Orient, s. 1-50.

Sevinç-Erbaşı, F., (2013), **Hititlerde Öteki Kurban ve Büyü Cenaze/Diğer Ritüeller**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Siegelová, J., (1971), **Appu-Märchen und Ḫedammu-Mythus**, (StBoT 14), Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Singer, I., (1983), **The Hittite KI.LAM Festival Part One**, (StBoT 27), Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Singer, I., (1984), **The Hittite KI.LAM Festival Part Two**, (StBoT 28), Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Singer, I., (1986), "The Huwasi of the Storm God in Hattuša", **IX. Türk Tarih Kongresi Ankara, 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara, s. 245-254.

Singer, I., (1996), **Muwatalli's Prayer to the Assembly of Gods through the Storm-God of Lightning (CTH 381)**, Atlanta, Georgia: American Schools of Oriental Research.

Singer, I., (2002), **Hittite Prayers**, Atlanta: Society of Biblical Literature.

Sipahi, T., (2000), "Eine althethitische Reliefvase vom Hüseyindede Tepesi", **Istanbuler Mitteilungen**, S. 50, s. 63-85.

Sipahi, T., (2005), "Hüseyindede'den Hitit Tasvir Sanatı İçin Yeni Bir Sahne", **5. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 02-08 Eylül 2002**, A. Süel, (Edt.), Ankara, s. 661-677.

Sipahi, İ. Tunç, (2014a), "Son Yıllardaki Çalışmaların ve Buluntuların Işığında Eski Hitit Kabartmalı Vazoları Üzerine Değerlendirmeler", **Anadolu/Aanatolia**, S. 40, s. 21-43.

Sipahi, İ. Tunç, (2014b), "2013 Çalışmalarının Işığında Eskiyapar Kazıları", **4. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu, Çorum, 6 Aralık 2013**, Ö. İpek, R. İbiş (Edt.), s. 45-58.

Sir Gavaz, Ö., (2011), **Hitit Krallarının Kült Gezileri ve Tanrılar İçin Düzenledikleri Merasimler**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara.

Sir Gavaz, Ö., (2012a), **Ayinler, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla İlgili Yeni Gözlemler Hitit Krallarının Kült Gezileri ve Tanrılar İçin Düzenledikleri Merasimler**, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.

Sir Gavaz, Ö., (2012b), "Hitit Kanunlarında Hayvanlarla İlgili Maddeler Üzerine Bir Değerlendirme", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, C. 23, S. 83, s. 93-106

Sommer, F., Ehelolf, H., (1924), **Das hethitische Ritual des Pāpanikri von Komana. (KBo V 1 = Bo 2001). Texte, Übersetzungsversuch, Erläuterungen**, (BoStu 10), Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.

Souček, V., (1963), "Randnotizen zu den hethitischen Feldertexten", **MIO**, S. 8, s. 368-382.

Souček, V., (1963b), "Ein neues hethitisches Ritual gegen die Pest", **MIO**, S. 9. 164-174.

Soysal, O., (1987), "KUB XXXI 4 + KBo III 41 und 40 (Die Puḫanu-Chronik). Zum Thronstreit Ḫattušilis I.", **Hethitica**, S. 7, s. 173-253.

Soysal, O., (2003), "Did a Hittite acrobat perform a bull-leaping?", **NABU**, S. 95, s. 105-107.

Soysal, O., (2013), "On Recent Cuneiform EditionS of Hittite Fragments (II)", Rev. Of: Otten H. et al. ii, KBo 47, **JAOS**, S. 133, s. 691-703.

Starke, F., (1985), **Die keilschrift-luwischen Texte in Umschrift**, (StBoT 30), Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Starke, F., (1990), **Untersuchungen zur Stammbildung des keilschriftluwischen Nomens**, (StBoT 31) Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Starke, F., (1995), **Ausbildung und Training von Streitwagenpferden. Eine hippologisch orientierte Interpretation des Kikkuli-Textes**, (StBoT 41), Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Strauß, R., (2006), **Reinigungsrituale aus Kizzuwatna. Ein Beitrag zur Erforschung hethitischer Ritualtradition und Kulturgeschichte**, Berlin: Walter de Gruyter.

Süel, A., (1985), **Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Süel, M., (2010), "Ortaköy-Şapinuva Ağılönü Kutsal Alanı ve Kurban Çukurları", **Arkeoloji ve Sanat**, S. 133, s. 31-52.

Süel, M., (2013), "2012 Yılı Ortaköy Çalışmaları", **3. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu 3 Eylül 2012**, Ö. İpek, R. İbiş, (Haz.), Çorum Valiliği: Çorum, s. 75-82.

Şahinbaş-Erginöz, G., (1999), **Hititlerde Anatomi ve Tıp**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Taracha, P., (1990), "More about the Hittite taknaz da Rituals", **Hethitica**, S. 10, s. 171-184.

Taracha, P., (1992), "Hitit Kral Telafi Rituelleri Hakkında Bazı Düşünceler", **Uluslararası 1. Hititoloji Kongresi Bildirileri 19-21 Temmuz 1990**, Ankara: Uluslararası Çorum Hitit Festivali Komitesi Başkanlığı, s. 229-233.

Taracha, P., (2000), **Ersetzen und Entsühnen. Das mittelhethitische Ersatzritual für den Großkönig Tuthalija (CTH *448.4) und verwandte Texte**, Leiden: Brill.

Taracha, P., (2009), **Religions of Second Millennium Anatolia**, (DBH 27), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Taracha, P., (2012), "The Sculptures of Alacahöyük: A Key to Religious Symbolism in Hittite Representational Art", **Near Eastern Archaeology**, S. 75/2, s. 108-114.

Tischler, J., (1981), **Das hethitische Gebet der Gassulijawija. Text, Übersetzung**, Kommentar, (IBS 37) Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft.

Tischler, J., (1983), **Hethitisches Etymologisches Glossar Teil 1, A-K**, Innsbruck: Innsbrucker Beitrage zur Sprachwissenschaft.

Tischler, J., (2001), **Hethitisches Handwörterbuch, Mit dem Wortschatz der Nachbarsprachen**, Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft.

Torri, G., (2004), "A Hittite Magical Ritual to be Performed in an Emergency", **JANER**, S. 4, s. 129-141.

Trabazo, J. V. G., Groddek, D., (2005), **Hethitische Texte in Transkription KUB 58**, (DBH 18), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Trémouille, M. C., (2002), "Une cérémonie pour Huwaššanna à Kuliwišna", **Silva Anatolica. Anatolian Studies Presented to Maciej Popko on the Occasion of His 65th Birthday**, P. Taracha (Edt.), Warsaw: Agade, s. 351-369.

Trémouille, M. C., (2004), "I rituali magici ittiti", **RANT,** S. 1, s. 157-203.

Ünal, A., (1974), **Ḫattušili III. Teil 1: Ḫattušili bis zu seiner Thronbesteigung**, (TH 3) Heidelberg: Carlwinter Universitätsverlag.

Ünal, A., (1978), **Ein Orakel text über die Intrigen am hethitischen Hof (KUB XXII 70 - Bo 2011)**, (TH 6), Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Ünal, A., (1980), "Hitit Tıbbının Ana Hatları", **Belleten**, C. XLIV, S. 175, s. 475-495.

Ünal, A., (1981), **Hitit Kenti Ankuwa'nın Tarihçesi ve Lokalizasyonu Hakkında**, Belleten, 180.

Ünal, A., (1983), **Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni: (KUB XXII 70=Bo 2011)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları; 343.

Ünal, A., (1985), "Beiträge zum Fleischverbrauch in der hethitischen Küche: Philologische Anmerkungen zu einer Untersuchung von A. von den Driesch und J. Boessneck über die Tierknochenreste aus Bogazköy-Ḫattuša", **Or NS**, S. 54, s. 419-438.

Ünal, A., (1994), "The Textual Illustration of the jester Scene on the Sculptures of Alaca Höyük", **AnSt**, S. 44, s. 207-219.

Ünal, A., (1996), **The Hittite Ritual of Hantitaššu From the City of Hurma Against Troublesome Years**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ünal, A., (1999), "A hittite foundation ritual on the occasion of building a new fortified border town", **Eothen**, S. 10, s. 213-223.

Ünal, A., (2003), **Hititler Devrinde Anadolu 2**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Ünal, A., (2007), **Anadolu'nun En Eski Yemekleri Hititler ve Çağdaşı Toplumlarda Mutfak Kültürü**, İstanbul: Homer Kitabevi.

Ünal, A., (2013-14), "Eski Anadolu'da At, Hititçe Kikkuli At Eğitimi Metinleri ve "Tavlaya Çekmek"le İlgili Teknik Bir Ayrıntı", **Çorum Kültür Sanat: Bilim, Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi**, Hitit Söyleşileri II Özel Sayısı, s. 42-68.

Ünal, A., (2016), **Hititçe - Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi ve Palaca Sözcük Listeleleriyle Birlikte**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Ünlü, F., (2019), "Pots for the Food and Foodstuffs in the Hittites", **Current Debates on Social Sciences 2 History**, S. Çeçen, F. Akyüz, Ö. Kahya, K. Toptaş (Edt.), Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, s. 27-44.

Ünlü, F., (2019), "Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Tanrı Hayvanı Olarak UR.GI$_7$ 'Köpek'", **5. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (11-14 Temmuz 2019 Bandırma), Bildiri Tam Metin Kitabı 2 Sosyal Bilimler**, İ. Noyan Yalman, S. Akova (Edt.), Ankara: Asos Yayınları, s. 505-520.

Waal, W. J. I., **Hittite Diplomatics. Studies in Ancient Document Format and Record Management**, (StBoT 57), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Weeden, M., (2011), **Hittite Logograms and Hittite Scholarship**, (StBoT 54), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Wegner, I., (1995), **Hurritische O**pferlisten aus hethitischen Festbeschreibungen, Teil 1: Texte für ISTAR-Sa(w)uska, (ChS 1/3a), Roma: Bonsignori.

Wegner, I., (2002), **Hurritische Opferlisten aus hethitischen Festbeschreibungen. Teil II: Texte für Teššub**, **Hebat und weitere Gottheiten,** (ChS I/3-2), Roma: CNR Istituto di Studi Sulle Civiltà Dell'egeo e del Vicino Oriente.

Weidner, E. F., (1923), **Politische Dokumente aus Kleinasien. Die Staatsverträge in akkadischer Sprache aus dem Archiv von Boghazköi**, (BoStu 8-9) Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.

Werner, R., (1967), **Hethitische Gerichtsprotokolle**, (StBoT 4), Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Wreszinski, W., (1923-1935), **Atlas zur Altägyptischen Kulturgeschichte**, Teil II, Leipzig.

Wright, D. P., (1987), **The Disposal of Impurity: Elimination Rites in the Bible and in Hittite and Mesopotamian Literature**, Atlanta, GA: Scholars Press.

Wyk, K. van, (2014), "Pig Taboos in the Ancient near East", **IJHSS**, S. 4/13, s. 111-134.

Yıldırım, T., Ediz, İ., (2005), "2004 Yılı Resuloğlu Mezarlık Kazısı", **27. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, Antalya 30 Mayıs-3 Haziran 2005**, K. Olşen, H. Dönmez, A. Özme Edt.; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 57-64.

Yıldırım, T., (2006), "Eski Hitit Çağı'na Ait Yeni Bir Kült Vazosu", **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Anadolu Medeniyetleri Müzesi, s. 339-370.

Yıldırım, T., (2008), "New Scenes on the Second Relief Vase from Hüseyindede and their Interpretation in the Light of the Hittite Representative Art", **VI Congresso Internazionale di Ittitologia, Roma, 5-9 settembre 2005, Parte II**, A. Archi, R. Francia (Edt.), Roma: CNR- Istituto di Studi Sulle Civiltà Dellegeo e del Vicino Oriente, s. 837-852.

Yiğit, T., (2002), "Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Çoban [Herdsmen in the Hittite Cuneiform Texts]", **Belleten**, C. 56, S. 247, s. 765-787.

Yiğit, T., (2002b), "Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Dokumacılar", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. 17/2, s. 79-84.

Yiğit, T., (2005), "Hurriler'e İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 38, s. 55-69.

Yiğit, T., Özcan, A., Kıymet, K., (2016), **Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Elekronik Yayınlar/İnternet:

Collins, B. J., (2020), "Huwarlu's Ritual "When terrible birds (are present)" (CTH 398)" forthcoming in **Hittite Rituals from Arzawa and the Lower Land** (SBL Writings from the Ancient World): academia.edu, https://www.academia.edu/8156027/Huwarlus_Ritual, 25/05/2020.

Raulwing, P., (2009), **The Kikkuli Text. Hittite Training Instructions for Chariot Horses in the Second Half of the 2nd Millennium B. C. and Their Interdisciplinary Context**: academia.edu, https://www.academia.edu/3039204/The_Kikkuli_Text._Hittite_Training_Instructions_for_Chariot_Horses_in_the_Second_Half_of_the_2nd_Millennium_B.C._and_Their_Interdisciplinary_Context, 10/01/2020.

ÖZET

Tezin ana hedefi; ± M.Ö. 1650 ve ± M.Ö. 1200 yılları arasında Anadolu'da Hattuša (Çorum/Boğazkale) merkezli bir devlet kuran, siyasi otoritesini dini dayanaklarla meşrulaştırmış ve teokratik bir yapı sergilemiş Hititlerin, çivi yazılı belgelerinde adı geçen evcil hayvanlara ait kayıtları incelemek ve değerlendirmektir. Hitit devletinde; din, siyaset ve kültürün birbirlerinden ayrışmaları mümkün olmadığından, iç içe geçen bu yapı, çalışma konumuzu oluşturan evcil hayvanları da etkilemiştir. Hitit yaşamında çalışmamıza konu olan bu evcil hayvanların; tarımdan ticarete, dinden siyasete kadar her alanda çeşitli roller oynadığı tespit edilmiş ve Hititçe çivi yazılı metinlerin taranması sonucunda Hitit yaşantısında çarpıcı özellikleri olduğu gözlemlenmiştir. Araştırmamızı özgün kılan bu tespitlerde; domuzun murdar bir hayvan olarak görülmesine rağmen, bereket ve doğurganlığı sağlamak amacıyla büyü ritüellerinde kullanıldığı, köpeğin büyü ritüellerinde koruyucu vasfıyla betimlenen tek hayvan olduğu, koyunun sunulan tanrı ayırt edilmeksizin kurbanlıklar arasında ilk sırada yer aldığı, eşeğin Hitit kültür ve edebiyatında "eşek gibi inatçı olmak", "eşek gibi uyuklamak", "eşek sıçraması", "eşek pislesin" gibi günümüze kadar ulaşan deyim ve benzetmelerin öznesi olduğu, boğanın kabartmalarda tanrı olarak gösterilen tek hayvan olduğu ve metinlere konu olan tanımlamalar ile bunun doğrulanması, keçinin ise büyü ritüellerinde ateş ve su gibi arındırıcı bir öğe olarak kullanıldığı sonuçlarına varılmıştır.

ABSTRACT

The main objective of the thesis is to examine and evaluate the records of domestic animals mentioned in the cuneiform scripted documents of the Hittites, who founded a state centered in Hattusa (Corum / Bogazkale) in Anatolia between ± 1650 BC and ± 1200 BC, legitimized their political authority with religious bases and displayed a theocratic structure. Due to the fact that religion, politics and culture cannot be separated from each other in the Hittite state, this intertwined structure also affected the domestic animals that constitute our study subject. It has been determined that these domestic animals, which are the subjects of our work in Hittite life, played various roles in every field from agriculture to trade, religion to politics and as a result of the analyzing of the Hittite cuneiform scripted texts, it was observed that they had striking features in Hittite life. In these determinations that make our research unique, it has been reached; although pig is seen as an impure animal, it is used in magic rituals to provide abundance and fertility, dog is the only animal depicted with its protective quality in magic rituals, sheep ranks the first among sacrifices regardless of the god presented, donkey is the subject of idioms and metaphors in Hittite culture and literature such as “to be stubborn like a donkey”, “to sleep like a donkey”, “donkey jump”, “donkey mess”, which is the subject of idioms and similes that have survived until today, bull is the only animal shown as a god in the reliefs, and this is confirmed by the descriptions subject to the texts, goat is used as a purifying element like fire and water in magic rituals.